ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ
64

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΜΥΚΟΝΟΣ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές

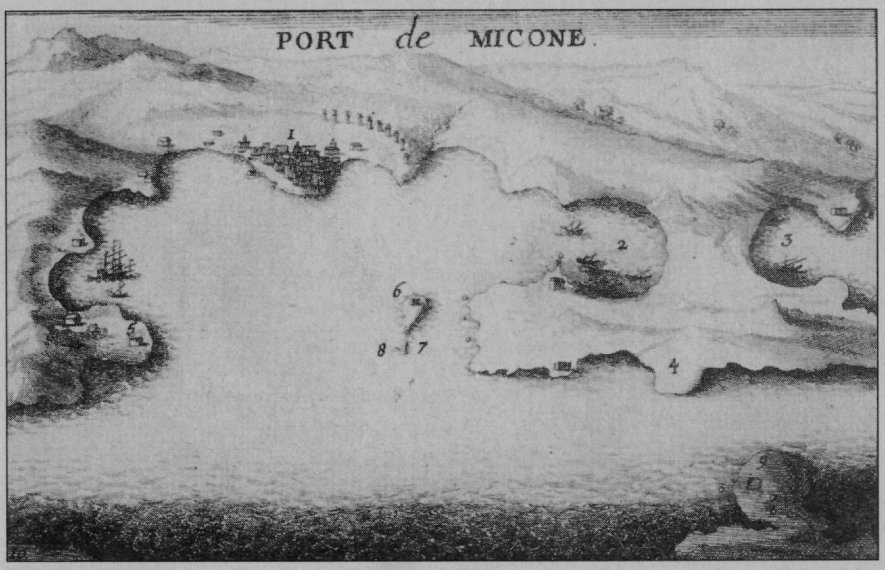

ΑΘΗΝΑ 1997

Η εικόνα του εξωφύλλου είναι από χαλκογραφία του Pitton de Tournefort (1717)

Η ΜΥΚΟΝΟΣ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (15ος-20ός αι.)

© ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, Ε.Ι.Ε.
Βασ. Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
☎ 72.10.554 ~ FAX 72.46.212

ISBN 960-7094-67-0

ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ
64

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΜΥΚΟΝΟΣ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ
Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές

ΑΘΗΝΑ 1997

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή 11-19

Κεφάλαιο Πρώτο: Το καθεστώς γαιοκτησίας 21-39
Α. Το υπόστρωμα της λατινικής κυριαρχίας 21
Β. Το καθεστώς της γης μετά την τουρκική κατάκτηση 26
Γ. Το εθιμικό δίκαιο 33

Κεφάλαιο Δεύτερο: Ρυθμοί μεταβιβάσεων ακινήτων - εναλλαγή ιδιοκτητών. Τα τεκμήρια ενός φορολογικού καταστίχου 41-82
Α. Χρονολογικός προσδιορισμός - διάρκεια του καταστίχου 43
Β. Κατηγορίες εγγεγραμμένων στο φορολογικό κατάστιχο 46
Γ. Ταχύτητα μεταβολής - ρυθμοί μεταβιβάσεων ακινήτων 49
Δ. Όγκος των μεταβιβαζομένων αγαθών 51
Ε. Προέλευση - διοχέτευση της ακίνητης περιουσίας 55
ΣΤ. Αυξομειώσεις της περιουσίας κοινωνικών- επαγγελματικών ομάδων 60
Ζ. Προέλευση - μηχανισμοί ένταξης των νέων φορολογουμένων στην τοπική οικονομία 70
Η. Κτηνοτροφία - κάτοχοι ζώων 78

Κεφάλαιο Τρίτο: Πράξεις αγοραπωλησιών ακινήτων. Τα έγγραφα, τα αγαθά, οι συναλλασσόμενοι 83-197
Α. Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα 84
1. Είδη των νοταριακών πράξεων 84
2. Διαδικασία μεταβίβασης και προσδιορισμός της αξίας 92
3. Χρονολογική κατανομή των αγοραπωλησιών 101
Β. Οι συναλλασσόμενοι 109
1. Συμμετοχή ανδρών - γυναικών στις αγοραπωλησίες 109
2. Οικογενειακή κατάσταση των συναλλασσομένων 116
3. Δικαιοπραξίες με περισσοτέρους από έναν αγοραστές ή πωλητές 121
4. Συγγενικές σχέσεις μεταξύ των συναλλασσομένων 125
5. Σχέσεις γειτονίας μεταξύ των συναλλασσομένων 128
Γ. Τα διακινούμενα αγαθά. Είδη, ποσότητες και αξία 130
1. "Αγροτικά" ακίνητα 134
2. "Αστικά" ακίνητα 150
3. Διάκριση των οικιών ("ανώγι", "κατώγι", "σπίτι") 157
4. Παρατηρήσεις για την αξία των ακινήτων 161

5. Μη επακριβώς προσδιορισμένα ακίνητα 165
6. Πωλήσεις αντικειμένων 166
7. Πωλήσεις δικαιωμάτων επί ακινήτων 167
8. Αγοραπωλησίες σκλάβων 168
Δ. Επαγγελματικοί προσδιορισμοί των συναλλασσομένων 171
1. Μάστορας (μάστρο-) 174
2. Καπετάνιος (καπετάν-) - Καραβοκύρης 181
3. Ιερέας 185
4. Μοναχός και μοναχή 190
5. Εκκλησιαστικά ιδρύματα 196

Κεφάλαιο Τέταρτο: Αγοραπωλησίες πλωτών μέσων 199-214
Α. Οι πωλητήριες πράξεις 199
Β. Οι τύποι σκαφών - ο εξοπλισμός τους 202
Γ. Τόποι προέλευσης σκαφών και τιμές πώλησης 207
Δ. Οι ιδιοκτήτες, αγοραστές - πωλητές 210

Κεφάλαιο Πέμπτο: Δωρητήριες πράξεις 215-252
Α. Τα δωρητήρια έγγραφα 217
Β. Χρονική κατανομή των δωρεών 218
Γ. Το φύλο δωρητών και παραληπτών 224
Δ. Σχέσεις δωρητή και παραλήπτη της δωρεάς 226
Ε. Είδη δωριζομένων αγαθών 227
ΣΤ. Επιμέρους επισημάνσεις στα δωρητήρια έγγραφα 229
1. "Ψυχικά" 229
2. "Χαρίσματα" 240
3. "Βαπτιστικά" 243
4. Διάλυση και επιβεβαίωση δωρεάς 248
5. Αληθείς και ψευδώνυμες δωρεές 249

Κεφάλαιο Έκτο: Πράξεις ανταλλαγών 253-295
Α. Εθιμική καταγραφή - νομική υπόσταση 255
Β. Η μορφή των εγγράφων 257
Γ. Χρονική κατανομή 258
Δ. Δικλείδες ασφαλείας 261
Ε. Οι συναλλασσόμενοι 263
ΣΤ. Τα αγαθά που ανταλλάσσονται 269
Ζ. Διασπορά και συγκέντρωση των ανταλλαγών 289
Η. Η ειλικρίνεια των πράξεων ανταλλαγών 292

Κεφάλαιο Έβδομο: Εκποιήσεις και προσκτήσεις αγαθών - συγκέντρωση και διασπορά ακινήτων 297-319
Α. Οι "μεγάλοι" αγοραστές 297
Β. Πρόσωπα που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό πωλήσεων 307
Γ. Κάτοικοι που απώλεσαν το σύνολο της περιουσίας τους..... 316

Κεφάλαιο Όγδοο: Αιτίες, των εκτός συνήθους ροής, πωλήσεων 321-349
Α. Η "σκλαβιά" και το ζήτημα των σκλάβων 322
Β. Η καταχρέωση 335
Γ. Μεταναστεύσεις - μετακινήσεις 340

Κεφάλαιο Ένατο: Ο τόπος 351-369
Πίνακες 362

Κεφάλαιο Δέκατο: Οι μύλοι, οι φούρνοι και οι ιδιοκτήτες τους 371-440
Α. Οι μύλοι 371
1. Ο αριθμός των μύλων και των ιδιοκτητών τους..... 374
2. Η οικονομική κατάσταση των ιδιοκτητών μύλων 383
3. Οικονομικές δραστηριότητες και επαγγελματικές ενασχολήσεις των ιδιοκτητών μύλων 397
4. Κοινωνική θέση των ιδιοκτητών μύλων - συμμετοχή στην κοινοτική διοίκηση 413
5. Απόκτηση μύλων από πρόσωπα εγκατεστημένα πρόσφατα στη Μύκονο 418
6. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των μύλων 419
7. Αξία - τιμή πώλησης των μύλων 422
Β. Οι φούρνοι 425
Γ. Πρώτες σκέψεις - υποθέσεις 430

Αντί επιλόγου 441-444

Παράρτημα 445-494
Α. Πρόσωπα που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό αγορών 445
Β. Πρόσωπα που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό πωλήσεων 483

Συντομογραφίες 495

Πηγές - Βιβλιογραφία 497

Ευρετήριο 527

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Μύκονος εδώ και χρόνια έχει κατορθώσει να κρατήσει σταθερά στραμμένα επάνω της τα φώτα της προβολής και της δημοσιότητας. Σήμερα αποτελεί ένα από εκείνα τα νησιά του Αιγαίου που έχουν εξασφαλίσει διεθνή ακτινοβολία, χιλιάδες σταθερούς θαυμαστές και διερχόμενους επισκέπτες, αλλά και υψηλό επίπεδο ζωής για τους εγκατεστημένους μόνιμα εκεί κατοίκους. Αποτέλεσε άλλωστε πρότυπο ενός τύπου ανάπτυξης και παράδειγμα, που με επιτυχή ή λιγότερο επιτυχή τρόπο επιχείρησαν να ακολουθήσουν και άλλα νησιά των Κυκλάδων. Όταν λοιπόν θελήσει να ασχοληθεί κανείς με ζητήματα που σχετίζονται με το ιστορικό παρελθόν του νησιού βρίσκεται αναγκαστικά αντιμέτωπος με το σύγχρονο μύθο, τον οποίο είναι ανάγκη να προσπεράσει, γιατί βέβαια η εικόνα που έχει διαμορφώσει η Μύκονος τα τελευταία χρόνια δεν έχει τίποτε κοινό με αυτό που ήταν τρεις αιώνες πριν.

Από την άλλη πλευρά όμως, για την ιστορική οπτική, η Μύκονος αποτελεί ένα νησί πρόσφορο να χρησιμοποιηθεί ως παράδειγμα για τη μελέτη φαινομένων που σχετίζονται με την ευρύτερη κοινωνική διάρθρωση και οικονομική δομή του νησιωτικού χώρου στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Και είναι πρόσφορο γιατί τύχη αγαθή φρόντισε ώστε να έχει διασωθεί σημαντικό αρχειακό υλικό, που καλύπτει κυρίως το χρονικό διάστημα από τα μέσα του 17ου έως τον 19ο αιώνα. Το κύριο σώμα του υλικού αυτού βρίσκεται σήμερα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, αλλά και σε άλλους φορείς -όπως την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, το Λαογραφικό Μουσείο Μυκόνου, το Μορφωτικό Ιδρυμα της Εθνικής Τράπεζας (σε μικροταινίες), το Ναυτικό Μουσείο Αιγαίου- και αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης παλαιότερων και σύγχρονων ιστορικών. Εδώ όμως θα πρέπει να σημειώσουμε ένα στοιχείο που ίσως έχει σχέση με την κατεύθυνση που πήρε η ζωή και οι δραστηριότητες των σύγχρονων κατοίκων. Ενώ ώς το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η ίδια η Μύκονος αποτελούσε δραστήριο χώρο πνευματικής κίνησης για θέματα που αφορούσαν την τοπική ιστορία, τη λαογραφία, τη λογοτεχνία -θυμίζουμε το περιοδικό *Μυκονιάτικα Χρονικά* που εξέδιδε ο Γιαννούλης Μπόνης από το 1933 έως το 1935 και στο οποίο βρίσκει κανείς ενδιαφέροντα κείμενα για την ιστορία του νησιού, μαζί με άλλες πρωτότυπες δημοσιεύσεις ή μεταφράσεις λογοτεχνικού ή

λαογραφικού χαρακτήρα[1]- το χρονικό διάστημα που ακολούθησε, η σχετική κίνηση μάλλον ατόνησε. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια η εφ. *Μυκονιάτικη* καλύπτει με ευαισθησία θέματα που σχετίζονται με την ευρύτερη πολιτιστική κληρονομιά του νησιού.

Τα νησιά αποτελούν ένα ευρύ γεωγραφικό χώρο, όπου είχε διαμορφωθεί ένα πλαίσιο οικονομικών σχέσεων και επικοινωνιών. Η επικοινωνία των κατοίκων και το εμπόριο των παραγόμενων προϊόντων συνιστούσαν ένα πλέγμα συναλλαγών που διεξάγονταν κυρίως μέσω μικρών σε μέγεθος, αλλά ευέλικτων και πρόσφορων σε πολλές χρήσεις πλοίων. Η επικοινωνία αυτή εμπορευμάτων και ανθρώπων είναι φυσικό να μην περιορίζεται μόνο στο οικονομικό επίπεδο, αλλά να επηρεάζει τους τοπικούς θεσμούς και τις νοοτροπίες των κατοίκων. Παρόλα αυτά φαίνεται ότι αυτός ο κόσμος δεν απέκτησε ποτέ απόλυτη ομοιογένεια[2]. Κάθε νησί αποτελούσε μία κοινωνία με δικά της χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες τα οποία -εκτός από τα γεωφυσικά δεδομένα και τις μορφές που διαρθρώθηκε η κατοίκηση[3]- οφείλονται στο συχνά διαφορετικό ιστορικό βάρος του καθενός, αλλά και στα ιδιαίτερα γνωρίσματα του τρόπου συγκρότησης των κοινοτικών ή άλλων θεσμών των επιμέρους νησιωτικών κοινωνιών[4]. Οι κοινοτικοί σχηματισμοί παρότι είχαν κοινά χαρακτηριστικά και

---

1. Στοιχεία για τα πρόσωπα που έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στις πνευματικές αναζητήσεις στο νησί, βλ. στο βιβλίο του Β. Κυριαζόπουλου, *Η πνευματική Μύκονος, 1825-1970*, Λαογραφικό Μουσείο Μυκόνου 1980.

2. Ο F. Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας. τ. Α', Ο ρόλος του περίγυρου*, Αθήνα 1991, σ. 131, αναφερόμενος στο θέμα των επιμέρους ενοτήτων στο χώρο της Μεσογείου χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι: "Στη Μεσόγειο κάθε κόλπος είναι μια μικρή πατρίδα και, μόνος του, ένας πολύπλοκος κόσμος". Ο B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation Latine et occupation Ottomane c. 1500-1718*, τ. 1, Βέλγιο 1982, σ. 13, κάνοντας λόγο ειδικά για τις Κυκλάδες σημειώνει ότι δεν αποτέλεσαν ποτέ ένα ενιαίο σύνολο, ενώ η ατομικότητα του κάθε νησιού ήταν εδώ περισσότερο τονισμένη απ' ότι σε άλλα νησιωτικά συμπλέγματα της Μεσογείου.

3. Για τα θέματα αυτά βλ. αναλυτικά E. Kolodny, *La population des îles de la Grèce*, Aix-En-Provence 1974 ο ίδιος, "Les types d'habitat contemporains et leur évolution dans les îles mineures de l'Egée", *Les Cyclades. Matériaux pour une étude de géographie historique*, Παρίσι 1983, σ. 149-161. Επίσης τις παλαιότερες εργασίες των Α. Μηλιαράκη, *Κυκλαδικά, ήτοι γεωγραφία και ιστορία των Κυκλάδων νήσων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της καταλήψεως αυτών υπό των Φράγκων*, Αθήνα 1874, του ιδίου, *Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων κατά μέρος, Άνδρος - Κέως*, Αθήνα 1880, Π. Ζερλέντη, "Εκ των νησιωτικών γεωγραφικά, ιστορικά, γλωσσικά", *Νησιωτική Επετηρίς*, 1 (1918), σ. 3-114.

4. Από την πλούσια βιβλιογραφία για την ανάπτυξη των κοινοτικών θεσμών βλ. ενδεικτικά: D. Zakythinos, *La Commune Grecque*, ανατύπωση από το *L'Hellenisme Contemporain*, 2 (1948), σ. 3-32, Ι. Βισβίζης, "Η κοινοτική διοίκησις των Ελλήνων κατά την τουρκοκρατίαν", *L'Hellénisme Contemporain*, Αθήνα 1953, σ. 183-204, Ν. Πανταζόπουλος, "Ελλήνων συσσωμα-

αρμοδιότητες -λόγω των παρόμοιων λειτουργιών που καλούνταν να επιτελέσουν ως διανομείς και μεσολαβητές στην είσπραξη των φόρων- είχαν και ιδιομορφίες[5]. Επίσης στα κοινοτικά έγγραφα των νησιών, οι αναφορές σε άλλα νησιά είναι ελάχιστες. Οι φόβοι, οι αγωνίες, τα προβλήματα, οι χαρές, που αποτυπώνονται στα έγγραφα συνιστούν εσωτερικές υποθέσεις των "κοινών" που τις κατέγραψαν και μοιάζουν να εξαντλούνται στα όρια ακριβώς εκείνα που ορίζει η θάλασσα. Ενώ λοιπόν στο επίπεδο της οικονομίας η επικοινωνία, ακόμη και όταν είναι περιορισμένη, είναι υπαρκτή και ευδιάκριτη μέσα στα σωζόμενα κείμενα, στο επίπεδο των θεσμών και των επίσημων κοινοτικών αναφορών, ο όποιος διάλογος διεξάγεται απευθείας με τον κυρίαρχο. Οι γείτονες -που βρίσκονται στην ίδια μοίρα- μοιάζουν σχεδόν να μην υπάρχουν, γιατί οι τρόποι και οι δίαυλοι επικοινωνίας και αλληλοεπηρεασμού είναι περισσότερο υπόγειοι και αφανείς και δεν άφησαν αδρά τα ίχνη τους στις γραπτές πηγές.

Παρά το γεγονός όμως ότι κάθε νησί σηματοδοτείται από κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που προσδιόρισαν την τοπική κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα, συνολικά η τύχη του νησιωτικού χώρου υπήρξε σε μεγάλο βαθμό κοινή. Η Μύκονος, νομίζω, αποτελεί ένα παράδειγμα τυπικό και κατάλληλο για τη μελέτη της νησιωτικής οικονομίας γενικότερα. Πέρασε διαδοχικά από τους κυρίαρχους τους οποίους γνώρισαν και τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων[6], βρέθηκε στη δίνη των πολέμων που συντάραξαν τον αιγαιακό χώρο, εξασφάλισε μάλλον ταχύτερα από άλλα νησιά προνομιακούς ορισμούς από τον οθωμανό κυρίαρχο και διαμόρφωσε, ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα, οργανωμένο κοινοτικό σύστημα[7]. Παράλληλα όμως συγκέντρωσε και

τώσεις κατά την τουρκοκρατίαν", *Αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο*, Γ', Θεσσαλονίκη 1986, σ. 104-107 και ειδικότερα για το χώρο των Κυκλάδων, Ν. Μοσχοβάκης, *Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1973), ιδίως σ. 117-130, Δ. Πασχάλης, "Προνόμια και διοίκησις των Κυκλάδων επί τουρκοκρατίας", *Ανδριακά Χρονικά*, 1 (1948), σ. 120-150, Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την τουρκοκρατία*, Αθήνα 1980, Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, κυρίως σ. 192-201.

5. Για τη συνολικότερη οικονομική λειτουργία των κοινοτήτων βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Το αγροτικό πλεόνασμα στις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου", *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 9-41 και ο ίδιος, "Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία", *Τα Ιστορικά*, 5 (1986), σ. 45-62.

6. Σχετικά με τις διαδοχικές εναλλαγές των κυρίαρχων του νησιού έως την τουρκική επικράτηση, βλ.: Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος, ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1914, σ. 68-106 και Sevasti Lazari, *Economies et sociétés des îles de la mer Egée pendant l'occupation ottomane. Le cas de Myconos*, δακτυλ. διδακτ. διατριβή, Παρίσι 1989, σ. 11-29.

7. Βλ. Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί...*, ό.π., σ. 25 και 89-91. Το παλαιότερο πρακτικό

κάποια άλλα ιδιαίτερα γνωρίσματα. Το ιδιότυπο φεουδαλικό σύστημα που είχε εγκαθιδρυθεί σε γειτονικά νησιά φαίνεται ότι δεν διατήρησε εδώ το ίδιο ισχυρά ερείσματα, ο θρησκευτικός διαχωρισμός καθολικών - ορθοδόξων δεν απέκτησε ούτε το εύρος, ούτε το βάθος που είχε σε κοντινούς τόπους, η θάλασσα και οι δραστηριότητες που σχετίζονταν με αυτήν, ίσως εδώ εγχάραξαν εντονότερα τα ίχνη τους στο κέλυφος της αγροτικής οικονομίας. Τέλος ο οικισμός και η εξέλιξή του, καθώς και ορισμένες πρώιμες βιοτεχνικές εκμεταλλεύσεις έχουν να επιδείξουν στοιχεία διακριτά από τα άλλα νησιά.

Οι ιδιαιτερότητες βέβαια αυτές δεν συνιστούν ετερότητες και δεν επιφέρουν κάθετους διαχωρισμούς, διότι ανάλογα "ιδιάζοντα" χαρακτηριστικά μπορούν να επισημανθούν σε κάθε νησί[8]. Ο συνδυασμός και ο συγκερασμός αυτών των επιμέρους ιδιαιτεροτήτων συγκροτεί, νομίζω, το χαρακτήρα της νησιωτικής οικονομίας, η οποία, παρότι την εποχή που εξετάζουμε συναρθρώνεται γύρω από τις αγροτικές παραμέτρους της οικονομίας, ταυτόχρονα καθορίζεται και με βάση ένα κοινό στοιχείο, τη θάλασσα, που έχει τη διττή ιδιότητα να ενώνει και ταυτόχρονα να απομακρύνει τους τόπους που περιβρέχει. Παράλληλα όμως η ενασχόληση με τα επαγγέλματα της θάλασσας αποτελεί και τη φυσική διέξοδο για το ανθρώπινο δυναμικό που επιζητούσε τρόπους να συμπληρώσει το φτωχό αγροτικό εισόδημα, το οποίο ήταν σε θέση να προσφέρουν τα άγονα συνήθως εδάφη των νησιών[9].

Ένα σταθερό, βασικό γνώρισμα το οποίο διατρέχει κατά την εποχή που εξετάζουμε, το σύνολο της οικονομικής δράσης στις νησιωτικές κοινωνίες, όπως αυτή της Μυκόνου, νομίζω ότι είναι η ένδεια. Τα οικονομικά μεγέθη είναι μικρά, οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις λιγοστές και σχετικά άγονες, τα αγαθά, ως επί το πλείστον, δεν παράγονται επιτόπου και είναι ακριβά. Στις συνθήκες αυτές, η μελέτη των οικονομικών συναλλαγών και των γαιοκτητικών σχέσεων που αναδύονται από αυτές, καθώς οι συναλλαγές αφορούν κυρίως ακίνητα, μπορεί να αναδείξει ψηφίδες από τη συνολική εικόνα της νησιωτικής κοινω-

---

εκλογής αρχόντων της Μυκόνου χρονολογείται στα 1615 (βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης Νικούσιος και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Άρχοντες Μυκονίων", *Νησιωτική Επετηρίς*, 1 (1918), σ. 215-216, ο ίδιος, *Σύστασις του κοινού των Μυκονίων*, Ερμούπολη 1924, σ. 18-19, πρβλ. και Δ. Γκίνης, *Περίγραμμα ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου*, Αθήνα 1966, σ.117-8).

8. Για τις ιδιαιτερότητες στη διαμόρφωση των νησιωτικών οικονομιών βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Το ελληνικό αρχιπέλαγος μία διάσπαρτη πόλη", *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Αθήνα 1985, σ. 235-248 και ο ίδιος, "Τα νησιά", *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 235-244.

9. Για το σχετικό με το θέμα προβληματισμό βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Ο οικονομικός χώρος των Ελλήνων στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, ανατύπωση από το π. *Επιλογή*, Αθήνα 1993, σ. 20-23.

νίας και οικονομίας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η εργασία που επιχείρησα, με αντικείμενο τις οικονομικές συναλλαγές στη Μύκονο τον 17ο αιώνα, έχει στόχο να διερευνήσει τις συμπεριφορές των κατοίκων και τη στάση τους απέναντι στο ζήτημα της απόκτησης ή αντίστροφα της εκποίησης ακίνητης περιουσίας. Οι μεταβιβάσεις αυτές, στις οποίες καθοριστική σημασία διαδραματίζουν οι περιορισμοί, οι δεσμεύσεις και οι προτεραιότητες που θέτει το εθιμικό και κοινοτικό δίκαιο, ακολουθούν δύο βασικές οδούς. Η μία διέρχεται μέσω της οικογένειας και των θεσμών που είχαν συγκροτηθεί γύρω από αυτήν (προικοδοτήσεις, κληρονομικές μεταβιβάσεις κ.λπ.). Η άλλη οδός παρακάμπτει συνήθως -αλλά όχι πάντοτε- τα οικογενειακά πλαίσια. Πρόκειται για τις μεταβιβάσεις εκείνες, που θα λέγαμε ότι εγγράφονται κυρίως σε οικονομικούς μηχανισμούς (αγοραπωλησίες, ανταλλαγές και, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, δωρεές).

Οι ρυθμοί των μεταβιβάσεων αυτών μας επιτρέπουν να διαπιστώσουμε την ταχύτητα αλλαγής ιδιοκτητών, τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά εκείνων που απέκτησαν και απώλεσαν αγαθά, τις ανάγκες στις οποίες υπάκουαν οι όποιες μεταβιβάσεις. Παράλληλα μπορούμε να ελέγξουμε το επίπεδο εκχρηματισμού της συγκεκριμένης νησιωτικής κοινωνίας, τις αξίες που αντιπροσώπευαν τα διακινούμενα αγαθά, τη διάταξη των καλλιεργειών, τις ιδιαιτερότητες των ακινήτων που βρίσκονταν εντός του βασικού οικισμού του νησιού κ.λπ.

Η επιλογή του 17ου αιώνα ως πεδίου μελέτης υπάκουσε σε δύο αναγκαιότητες. Η πρώτη αφορά τις πηγές. Εξυπηρετούσε δηλαδή την ανάγκη να ξεκινήσει η επεξεργασία του υλικού από τα παλαιότερα σωζόμενα έγγραφα, γεγονός που θα μας επέτρεπε την καταγραφή των φαινομένων, όσο το δυνατόν εγγύτερα στις απαρχές τους. Η επέκταση της έρευνας στον 18ο αιώνα αποτελεί σκοπό, ο οποίος προς το παρόν προσέκρουσε στον όγκο του υλικού, που, κατά ευτυχή συγκυρία, αριθμεί χιλιάδες έγγραφα.

Η δεύτερη ανάγκη σχετίζεται με τη σημασία του 17ου αιώνα στη διαμόρφωση των νησιωτικών κοινωνιών, καθώς η εποχή αυτή αντιστοιχεί στους πρώτους αιώνες της τουρκικής κατάκτησης και συνακόλουθα στην εγκαθίδρυση τρόπου οργάνωσης των τοπικών κοινωνιών σύμφωνου με τις οθωμανικές επιταγές -χαλαρότερες εδώ απ' ότι σε άλλες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας με μεγαλύτερο οικονομικό ενδιαφέρον-, ενώ παράλληλα διατηρείται ενεργό το ενδιαφέρον και η παρουσία της Βενετίας στο χώρο του Αιγαίου. Ταυτόχρονα αποτελεί εποχή πολέμου και έντονης διαπάλης Βενετών και Τούρκων, που καθόρισε τη ζωή των κατοίκων των νησιών, δημιούργησε συνθήκες ανασφάλειας και τροφοδότησε το πειρατικό φαινόμενο. Ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του αιώνα αυτού διεξήχθησαν δύο πόλεμοι κατά τη διάρκεια των

οποίων το Αιγαίο αποτέλεσε ένα από τα πεδία σύγκρουσης των αντιμαχόμενων στόλων. Ο πρώτος τουρκοβενετικός πόλεμος διήρκεσε από το 1645 έως το 1669 και αφού μεσολάβησε ένα μικρό χρονικό διάστημα, στο οποίο -κατ' όνομα τουλάχιστον- επικράτησε ειρήνη, ακολούθησε ο δεύτερος πόλεμος μεταξύ των ίδιων αντιπάλων από το 1684 έως το 1699[10]. Οι πόλεμοι αυτοί, που κατά διαστήματα είχαν αμφίρροπη έκβαση, είχαν ως αποτέλεσμα άλλοτε την εμφάνιση κενού εξουσίας και άλλοτε τη διπλή επικυριαρχία και των δύο αντιπάλων επί των νησιών. Οπωσδήποτε η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί από σταθερότητα. Οι διαμαρτυρίες των νησιωτών ότι εξαναγκάζονταν σε διπλή καταβολή φόρων, είναι αποκαλυπτικές της φύσης των προβλημάτων που είχαν να αντιμετωπίσουν οι κάτοικοι και ενδεικτικές της οικονομικής επιβάρυνσης που υφίσταντο[11].

Παράλληλα την ίδια εποχή παρατηρείται έξαρση της πειρατείας στο Αιγαίο ιδιαίτερα μετά τη χρησιμοποίηση, από τους Βενετούς κυρίως, πολλών από τους πειρατές ως κουρσάρων[12]. Η παρουσία των πειρατών καθώς και η εγκατάσταση ορισμένων από αυτούς στα νησιά είχε σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις στη ζωή των κατοίκων, γιατί δημιούργησε αγορά προϊόντων και δίκτυο σχέσεων που κινούνταν με τους ρυθμούς της πειρατικής δράσης[13]. Ταυτόχρονα

10. Για τα γεγονότα των πολέμων αυτών και τις επιπτώσεις τους ειδικότερα στα νησιά των Κυκλάδων βλ. αναλυτικά B. J. Slot, *ό.π.*, κυρίως σ. 167-170, 240-246. Επίσης Δ. Πασχάλης, "Αι Κυκλάδες κατά τους μεταξύ των Τούρκων και των Βενετών πολέμους (1644-1669 και 1684-1699)", *Αναμνηστικός τόμος εις μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, Αθήνα 1935, σ. 132-139, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 499-504, Σ. Συμεωνίδης, "Το αρχιπέλαγος κατά τον πόλεμο Τουρκίας - Βενετίας (1645-1669) και οι αρχιερατικές εναλλαγές στις ορθόδοξες επισκοπές", *Μηλιακά*, 3 (1989), σ. 17-52, Ι. Ψαράς, *Η βενετοκρατία στην Τήνο την εποχή του κρητικού πολέμου (1645-1669)*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 1-61, ο ίδιος, "Η Άνδρος στα χρόνια του κρητικού πολέμου (1645-1669)", *Ανδριακά Χρονικά*, 19 (1993), σ. 11-27.

11. Βλ. σχετικά Ιωσήφ Δε-Κιγάλας, "Περί της υπό των Ενετών και Οθωμανών συγχρόνου φορολογίας των νήσων του Αιγαίου", *Πανδώρα*, 21 (1871), σ. 40-41, Δ. Πασχάλης, *ό.π.*, σ. 134-137, Απ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 501, Ι. Ψαράς, "Η Άνδρος...", *ό.π.*, σ. 48-58. Ακριβώς τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι της Μυκόνου από τις απειλές και τη φορολογία που επέβαλλαν οι αντιμαχόμενοι διεκτραγωδεί έγγραφο της κοινότητας με ημερομηνία 3.10.1686 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43). Υπολογισμούς της φορολογικής επιβάρυνσης του νησιού από τους Βενετούς επιχειρεί ο B. J. Slot, *ό.π.*, κυρίως σ. 311-314, ο οποίος υποστηρίζει ότι στο διάστημα 1684-1693 το νησί κατέβαλε φόρο ίσο με 180.000 φορολογικές μονάδες (1 μονάδα = 0,1 ρεάλι).

12. Από τη μεγάλη βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα, βλ. D. Zakythinos, "Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque", *L'Hellénisme Contemporain*, 11-12 (1939), σ. 695-738, B. J. Slot, *ό.π.*, κυρίως σ. 195-201 και Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας (1538-1699)*, Αθήνα 1991.

13. Η ευεργετική επίδραση στην οικονομία του νησιού από την εγκατάσταση τριάντα

όμως με τη στρατιωτική ναυτική παρουσία έχουμε και προσπάθειες ειρηνικής διείσδυσης των δυτικών ευρωπαϊκών χωρών στο χώρο του Αιγαίου, έκφανση των οποίων είναι η εγκαθίδρυση πολυάριθμων προξενείων και ο διορισμός κονσόλων ακόμη και σε Κυκλαδονήσια ασήμαντης έκτασης[14]. Η προσπάθεια αυτή χρησιμοποίησε σε μεγάλο βαθμό ως κινητήριο μοχλό την καθολική εκκλησία, η οποία φρόντισε με την οργάνωση τοπικών επισκοπών να διατηρήσει και να αυξήσει το πλήρωμά της[15], ενώ με την εγκατάσταση μοναχικών ταγμάτων και την ίδρυση σχολείων επιχείρησε να δώσει στερεότερο και μονιμότερο χαρακτήρα στην παρουσία της[16].

Το αρχειακό υλικό που χρησιμοποίησα αποτελείται κατά κύριο λόγο από φορολογικά κατάστιχα ή κτηματολόγια του 17ου αιώνα και από νοταριακές πράξεις και άλλα έγγραφα της ίδιας εποχής. Η παράλληλη εξέταση φορολογικών καταλόγων και νοταριακών εγγράφων σε ορισμένες περιπτώσεις κρίθηκε απαραίτητη, γιατί επιτρέπει την πληρέστερη απογραφή της οικονομικής κατά-

---

περίπου Σκλαβούνων τονίζεται σε έκθεση του αποστολικού βικάριου Τζιαν Μπατίστα Πατέριο που επισκέφτηκε τη Μύκονο το 1664, βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Η κοινωνική δομή της Μυκόνου στα 1664", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 393 (Νοέμβριος 1980) σ. 1. Επίσης ανάλογη αναφορά βλ. F. W. Hasluck, "Depopulation in the Aegean islands and the Turkish conquest", *The Annual of the British School at Athens*, 17 (1910-1911), σ. 160.

14. Για το θεσμό των προξένων βλ. Π. Κοντογιάννης, "Οι προστατευόμενοι", *Αθηνά*, 29 (1917), ιδιαίτερα σ. 41-128 και ειδικά για τις Κυκλάδες Δ. Πασχάλης, "Πρόξενοι και προξενεία εις τας νήσους επί τουρκοκρατίας", *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, 1931, σ. 437-456, B.J.Slot, "Ολλανδοί πρόξενοι Μήλου - Κιμώλου", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), κυρίως σ.157-168.

15. Για την οργάνωση της καθολικής εκκλησίας στις Κυκλάδες βλ. B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., κυρίως σ. 180-189, 220-230. Επίσης Εμμ. Καρπάθιος, *Η λατινική προπαγάνδα και αι Κυκλάδες κατά τον ΙΗ' αιώνα*, Αθήνα 1936, Μ. Φώσκολος, "Αι μικραί καθολικαί κοινότητες των Κυκλάδων κατά τας αρχάς του ΙΗ' αιώνος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 10 (1974-1978), σ. 265-311, B. J. Slot, "Καθολικαί εκκλησίαι Κιμώλου και των πέριξ νήσων", *Κιμωλιακά*, 5 (1975), ιδίως σ. 51-103.

16. Από την εκτενή βιβλιογραφία για τη δράση των μοναχικών ταγμάτων στις Κυκλάδες βλ. τις πιό πρόσφατες μελέτες, όπου και η σχετική βιβλιογραφία: Ι. Δέλλα-Ρόκκας, "Η Καπέλλα Καζάτζα, Η αδελφοσύνη και η εμπορική σχολή Νάξου", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 4 (1965), σ. 439-468, ο ίδιος, "Χρονικόν της σχολής Ουρσουλινών Νάξου, (1630-1969)", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 8 (1969-1970), σ. 161-200, Αντ. Φλ. Κατσουρός, "Ιησουΐται εις Κίμωλον", *Κιμωλιακά*, 3 (1973), σ. 139-144, Ν. Κεφαλληνιάδης, "Η παιδεία εις Νάξον", *Μνημοσύνη*, 5 (1974-1975), ιδίως σ. 74-82, Μ. Ρούσσος-Μηλιδώνης, *Ιησουΐτες στον ελληνικό χώρο (1560-1915)*, Αθήνα 1991, κυρίως σ. 149-214, 307-354 και M. Campagnolo, "La confrérie de la Sainte-croix et le monastère des Jésuites à Naxos au début du XVIIIe siècle", *Θησαυρίσματα*, 23 1993), σ. 290-377. Οι Ιησουΐτες μάλιστα είχαν εντάξει στις εκπαιδευτικές τους δραστηριότητες και την οργάνωση θεατρικών παραστάσεων, βλ. Β. Πούχνερ, "Ιησουΐτικο θέατρο στο Αιγαίο του 17ου αιώνα", *Αριάδνη*, 3 (1985), σ. 191-201.

στασης συγκεκριμένων προσώπων και οικογενειών, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη μελέτη μας. Τα φορολογικά κατάστιχα παρέχουν μία εικόνα της κατανομής των φορολογικών βαρών και της διάρθρωσης των φορολογικών - οικονομικών διαβαθμίσεων, αλλά δεν μπορούν να απαντήσουν σε θέματα που αφορούν την απόκτηση ή την απώλεια της ακίνητης περιουσίας συγκεκριμένων προσώπων. Θα λέγαμε δηλαδή σχηματικά ότι τα φορολογικά κατάστιχα αντιστοιχούν με τη φωτογραφία μιας κοινωνίας, που είναι αληθής, αλλά από τη φύση της περικλείει το στοιχείο της στατικότητας. Την ανάγκη σύλληψης, κατά το δυνατόν, της κίνησης προσπάθησα να την αναζητήσω μέσα από τις σειρές των νοταριακών έγγράφων, που αποκαλύπτουν, δυστυχώς όμως όχι χωρίς κενά, τις μεταβολές.

Η συγκέντρωση του υλικού για τη μελέτη αυτή άρχισε το 1987 και με διαφορετική κατά καιρούς ένταση συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε με τη μορφή διδακτορικής διατριβής, η οποία υποστηρίχθηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών στις αρχές του 1996. Η τωρινή έκδοση στηρίχθηκε στο κείμενο εκείνο με ορισμένες συντομεύσεις και ελάχιστες προσθήκες ή αλλαγές. Όπως ήταν επόμενο στα χρόνια που μεσολάβησαν συσσώρευσα πολλές οφειλές στην οικογένειά μου, σε συναδέλφους και φίλους, οφειλές που μου είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταγράψω σε όλη τους τη διάσταση. Οπωσδήποτε όμως θέλω και από εδώ να ευχαριστήσω τον Βασίλη Σφυρόερα, ο οποίος με τη συνήθη του προσήνεια με δέχτηκε στην αρχή της περιπέτειας, και ήταν πάντοτε συμπαραστάτης σε οποιοδήποτε πρόβλημα υπήρξε στην πορεία. Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στα άλλα δύο μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής της διατριβής την Όλγα Κατσιαρδή-Hering και τη Μαρία Ευθυμίου, οι οποίες διάβασαν τα κείμενα της μελέτης σε διάφορα στάδια της επεξεργασίας της και με βοήθησαν ιδιαίτερα με τις υποδείξεις τους. Ευχαριστώ επίσης για τις παρατηρήσεις τους τα υπόλοιπα μέλη της επταμελούς επιτροπής: Ι. Δημάκη, Αντ. Λιάκο, Αναστασία Παπαδία-Λάλα, Κ. Σβολόπουλο και Στέργ. Φασουλάκη.

Από το Σεπτέμβριο του 1992 είχα την τύχη η εργασία αυτή, χάρη σε μία υποτροφία του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών να ενταχθεί στο πρόγραμμα "Ιστορική μελέτη των οικισμών της Ελλάδος, 15ος-20ος αι." που διευθύνεται από τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο. Τα χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι σήμερα ήταν για μένα χρόνια μαθητείας σε ένα περιβάλλον που πιστεύω ότι το χαρακτηρίζει ελεύθερη και γόνιμη ανταλλαγή ιδεών. Θέλω γι' αυτό να ευχαριστήσω όλους όσοι εργάζονται στα ερευνητικά προγράμματα, στη βιβλιοθήκη, στη γραμματεία-μηχανογράφηση του Κ.Ν.Ε. Ξεχωριστές ευχαριστίες οφείλω στον Βασίλη Παναγιωτόπουλο για όσα απλόχερα μου πρόσφερε τα χρόνια αυτά μέσω της καθημερινής επικοινωνίας, συμπαράστασης και διακριτικής επιστημονικής καθοδήγησης, καθώς και για

την απόφασή του να συμπεριληφθεί η μελέτη αυτή στη σειρά εκδόσεων του Κ.Ν.Ε. Θερμά ευχαριστώ επίσης τους "συγκατοίκους" την περίοδο εκείνη στο παραπάνω πρόγραμμα Χριστίνα Αγριαντώνη, Λεωνίδα Καλλιβρετάκη, Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου για την πολύπλευρη βοήθειά τους. Ευχαριστίες οφείλω επίσης στον Σπύρο Ασδραχά για τα επιστημονικά ερεθίσματα μέσα από σεμινάρια ή συζητήσεις και στην Ευτυχία Λιάτα για τις χρήσιμες επισημάνσεις. Ευχαριστώ ακόμη την Ευδοκία Ολυμπίτου, την Ελευθερία Ζέη και την Αθηνά Χατζηδημητρίου, με τις οποίες συχνά ανταλλάξαμε σκέψεις για θέματα που σχετίζονταν με τη μελέτη αυτή. Τέλος ευχαριστώ την Κωσταντίνα Σιμωνετάτου, η οποία ανέλαβε το επίπονο έργο να δώσει στο αρχικό δακτυλόγραφο τη σημερινή του όψη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Α. Το υπόστρωμα της λατινικής κυριαρχίας

Η φύση των θεσμών που εγκαθιδρύθηκαν στα νησιά του Αιγαίου μετά τη φραγκική κατάκτηση[1] έχει αποτελέσει πεδίο διχογνωμιών μεταξύ των ιστορικών που έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη της περιόδου αυτής. Η απόκλιση άλλωστε που έχει παρατηρηθεί στο νομικό καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε στις Κυκλάδες, σε σχέση με τις άλλες περιοχές στις οποίες εγκαταστάθηκαν οι Λατίνοι, τονίζει την ιδιαιτερότητα της περιοχής[2]. Οι διαφορετικές εκτιμήσεις επικεντρώθηκαν κυρίως στο πρόβλημα της προέλευσης και της φύσης των θεσμών αυτών, εάν δηλαδή οι θεσμοί που θεσπίστηκαν στα νησιά μπορούν να θεωρηθούν δυτικής προέλευσης ή εάν πρέπει να εντοπισθούν σε αυτούς βυζαντινές καταβολές ή και να τους αποδοθεί βυζαντινή συνέχεια[3].

---

1. Αναλυτική καταγραφή των γεγονότων, των εναλλαγών και διαδοχών των ηγεμόνων των νησιών του Αιγαίου από την ίδρυση του Δουκάτου του Αιγαίου βλ. W. Miller, *Η φραγκοκρατία στην Ελλάδα, 1204-1566*, Αθήνα ^{2}1990, σ. 641-711 και R. J. Loenertz, *Les Ghisi dynastes vénitiens dans l'Archipel 1207-1390*, Φλωρεντία 1975.

2. Οι Ασσίζες της Ρωμανίας που αφορούσαν κυρίως το Πριγκηπάτο του Μορέως αλλά και τις υπόλοιπες φραγκικές ηγεμονίες του ελληνικού χώρου εφαρμόστηκαν μερικά μόνο στο Δουκάτο του Αιγαίου, βλ. G. Recoura, *Les Assises de Romanie. Edition critique avec une Introduction et des notes*, Παρίσι 1930, σ. 54-59, B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 40-41. Για τις ιδιαιτερότητες των Ασσιζών της Ρωμανίας συγκριτικά με το φεουδαλικό δίκαιο της Δύσης, βλ. Π. Ζέπος, "Το δίκαιον εις το Χρονικόν του Μορέως", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 18 (1948), σ. 202-220 (αναδημοσιεύτηκε στη συλλογή μελετών του ιδίου *Annales*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 388-415).

3. Ο D. Jacoby, *La féodalité en Grèce médiévale. Les "Assises de Romanie" sources, application et diffusion*, Παρίσι 1971, κυρίως σ. 247-250, θεωρεί δυτική την προέλευση των θεσμών που εγκαθιδρύθηκαν. Ο F. Thiriet, *La Romanie Vénitienne au moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial venetien (XIIe-XVe siècles)*, Παρίσι 1975, ιδίως σ. 107-116 και στην κριτική του στον D. Jacoby που δημοσιεύθηκε στο *Revue Historique*, 97 (1973), σ. 473-475, υποστηρίζει τη βυζαντινή καταγωγή των θεσμών αυτών, ιδιαίτερα μάλιστα όσον αφορά την Τήνο. Με την άποψη του F. Thiriet συμφωνεί και ο B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 42-3.

Μία άλλη προβληματική αφορά το θέμα αν είναι δυνατόν να εντοπιστούν στις κοινωνίες των νησιών του Αιγαίου οργανωμένοι φεουδαλικοί θεσμοί, θεσπισμένοι από τους λατίνους κυρίαρχους και να αναγνωριστούν τρόποι οργάνωσης των κοινωνιών αυτών σύμφωνοι με τα φεουδαλικά πρότυπα της Δύσης[4]. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η μελέτη των επιλογών της Βενετίας τόσο στη διαμόρφωση του δικαίου που τέθηκε και διατηρήθηκε σε ισχύ, όσο και στη μορφή του ιδιότυπου καθεστώτος κυριαρχίας και πολιτικής οργάνωσης των Κυκλάδων που αποδέχθηκε[5], καθώς και οι επιρροές ή αντιστοιχίες με θεσμούς της βυζαντινής περιόδου που έχουν επισημανθεί[6].

Τα θέματα αυτά εξακολουθούν να παραμένουν ανοικτά στη σύγχρονη έρευνα. Σχετικά με τα ζητήματα που μας απασχολούν σε αυτή την εργασία, τέτοιου τύπου προβλήματα έχουν ιδιαίτερη σημασία παρά τη χρονική απόσταση που χωρίζει τον 17ο αιώνα, στον οποίον επικεντρώνεται το ενδιαφέρον μας, από την εποχή εγκαθίδρυσης των θεσμών αυτών. Η σημασία βρίσκεται όχι τόσο στην πιθανότητα διατήρησης στις νησιωτικές κοινωνίες δομών συγκροτημένων με βάση φεουδαλικά πρότυπα[7], αλλά στην ισχύ σχέσεων που απηχούν ίσως ένα

4. Για φεουδαρχικό καθεστώς κάνει λόγο ο Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 211-215. Βλ. επίσης Χρύσα Μαλτέζου, "Λατινοκρατούμενη Ελλάδα βενετικές και γενουατικές κτήσεις", *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 9, σ. 246-247 και 264-265. Περιγραφή των φεουδαλικών σχέσεων που ίσχυσαν στη Νάξο βλ. Ιγν. Λίχτλε, "Ιστορία και περιγραφή της νήσου Νάξου", *Απόλλων*, 7 (1891) σ. 145-152 και 8 (1892) σ. 97-102, Π. Ζερλέντης, *Φεουδαλική πολιτεία εν τη νήσω Νάξω*, Ερμούπολη 1925, ιδίως σ. 11-23, ο ίδιος, *Γράμματα των τελευταίων Φράγκων Δουκών του Αιγαίου πελάγους - Ιωσήφ Νάκης Ιουδαίος δουξ του Αιγαίου πελάγους - Το σαντζάκ των νήσων Νάξου, Άνδρου, Πάρου, Σαντορήνης, Μήλου, Σύρας*, Ερμούπολη 1924 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1985), σ. 8-15.

5. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Ναξιακά νοταριακά έγγραφα των τελευταίων χρόνων του Δουκάτου του Αιγαίου", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 4 (1951), σ. 113-119, Χρύσα Μαλτέζου, *ό.π.*, σ. 246-247, B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 35-37. Γενικότερα για την κοινωνική διάρθρωση των βενετοκρατούμενων περιοχών κατά τον 16ο αιώνα βλ. Γ. Πλουμίδης, *Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου τουρκοβενετικού πολέμου*, Ιωάννινα 1974, ιδίως σ. 39-64.

6. Βλ. για τη Μύκονο A. Major, "Η Τήνος και η Μύκονος στη βενετική σφαίρα επιρροής", *Τα Ιστορικά*, 12-13 (1990), σ. 39 και την πολύ πρόσφατη μελέτη της Λυδίας Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας στη Μύκονο (17ος - 18ος αι.)*, δακτ. διδακτ. διατριβή, Αθήνα 1995, σ. 20. Επιρροή του βυζαντινού δικαίου στο δίκαιο που εισήγαγαν οι φράγκοι κυρίαρχοι δεν παρατηρείται μόνο στις Κυκλάδες. Ανάλογο είναι το παράδειγμα της Κύπρου, βλ. σχετικά Π. Ζέπος, "Το δίκαιον εις τας ελληνικάς Ασσίζας της Κύπρου", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 25 (1955), σ. 306-330 και ο ίδιος, "Το δίκαιον της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 23 (1976), σ. 123-141 (αναδημοσιεύτηκαν *ό.π.*, *Annales*, τ. 2, σ. 357-379 και 339-356 αντίστοιχα).

7. Χαρακτηριστική είναι η απάλειψη μετά τον 16ο αιώνα του όρου "αφεντότοπος" που ήταν άμεσα συνδεδεμένος με φεουδαλικούς θεσμούς στην Άνδρο, βλ. Δ. Πολέμης, *Οι αφεντότοποι της Άνδρου. Συμβολή εις την έρευναν των καταλοίπων των φεουδαλικών θεσμών εις*

φεουδαλικό παρελθόν και τις οποίες μπορούμε να διακρίνουμε κυρίως στον τομέα των συνηθειών, των νοοτροπιών, των θεσμίων. Στη Μύκονο οι επιβιώσεις αυτές κατά το β' μισό του 17ου αιώνα είναι ελάχιστες και ίσως μόνο κάποιες σποραδικές μακρινές απηχήσεις τους μπορούν να εντοπιστούν. Αυτή η απάλειψη φεουδαλικών αποτυπώσεων αποδεικνύεται από τη γενικότερη οργάνωση του τρόπου λειτουργίας της κοινωνίας του νησιού, αλλά και από μερικότερες εκφάνσεις, όπως την ελεύθερη πώληση έγγειων αγαθών και την εντονότατη -όπως θα δούμε- κινητικότητα και εναλλαγή στην ιδιοκτησία της γης, την έλλειψη ιδιοκτητών μεγάλων και συνεχόμενων εκτάσεων γης, την ανυπαρξία σχέσεων φεουδαλικής προέλευσης και όρων που να θυμίζουν φεουδαλικές καταβολές στις πράξεις μεταβιβάσεων. Από την άλλη πλευρά όμως, τα νοταριακά έγγραφα βρίθουν από λέξεις και όρους που προέρχονται από τη βενετσιάνικη συναλλακτική πρακτική.

Επίσης η ανάπτυξη των κοινοτικών θεσμών και η διέλευση μέσα από αυτούς του συνόλου σχεδόν των λειτουργιών της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των κατοίκων, είναι μία πραγματικότητα που μας απομακρύνει από την εποχή των λατίνων κυρίαρχων του νησιού. Γι' αυτό το λόγο η πράξη εκλογής αρχόντων της κοινότητας Μυκόνου του 1615, και η "ταρίφα" του κοινού του 1647, που καθορίζει με λεπτομέρειες τα πλαίσια της κοινοτικής διοίκησης, σηματοδοτούν και τυπικά την έναρξη μιας νέας εποχής για την οργάνωση της τοπικής κοινωνίας[8].

Αντίθετα προς τη Μύκονο, σε άλλα νησιά οι φεουδαλικές επιβιώσεις μοιάζουν να έχουν μεγαλύτερη αντοχή και διάρκεια. Την ίδια περίπου εποχή υπάρχουν μνείες από γειτονικούς τόπους, που αποδεικνύουν ισχυρή, αν όχι τη δομή, πάντως τη μνήμη φεουδαλικών προτύπων. Από τη Νάξο για παράδειγμα σώζονται αναφορές για ύπαρξη μεγάλων εκτάσεων γης που ανήκουν σε ορισμένες αρχοντικές οικογένειες[9]. Οι ίδιες οικογένειες συχνά είναι κάτοχοι και μεγά-

---

τας νήσους κατά τον 16ο αιώνα, Άνδρος 1995, σ. 68-70. Από την άλλη πλευρά στη Νάξο, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα, παλαιές ισχυρές οικογένειες εξακολουθούσαν να κατέχουν μεγάλα τμήματα του νησιού, στα οποία οι σχέσεις αγροληψίας διατηρούσαν φεουδαλικά χαρακτηριστικά (απόσπασμα καταλόγου τιμαρίων σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή του 1670, βλ. J. K. Fotheringham, *Marco Sadudo conqueror of the Archipelago*, Οξφόρδη 1915, σ. 122-123). Πιθανόν γι' αυτό το λόγο το διάστημα κυρίως από το β' μισό του 17ου έως τις πρώτες δεκαετίες του επόμενου αιώνα είναι για τη Νάξο εποχή έντονων κοινωνικών εντάσεων και εξεγέρσεων, βλ. σχετικά Μ. Ι. Μαρκόπολις, *Δραματικόν επεισόδιον της ναξιακής ιστορίας*, Νάξος 1893, σ. 1-23, Π. Ζερλέντης, *Φεουδαλική...*, ό.π., σ. 25-40 και ο ίδιος, "Διαμάχη εν Νάξω Καστρινών και Νεοχωριτών", *Παρνασσός*, 11 (1887), σ. 414-420.

8. Οι πράξεις αυτές έχουν δημοσιευθεί από τον Π. Ζερλέντη, "Παναγιώτης Νικούσιος...", *ό.π.*, σ. 215-216, 216-219 και ο ίδιος, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 18-19, 19-23.

9. Όπως για παράδειγμα το φέουδο του Φιλωτείου αλλά και αυτά των Τριπόδων, των

λων κοπαδιών από αιγοπρόβατα, των οποίων τη φροντίδα έχουν αναθέσει σε βοσκούς[10]. Επίσης υπάρχουν μαρτυρίες για καταβολή φεουδαλικών τελών στον κύριο ορισμένων αγαθών, τελών που είτε έχουν οικονομική υπόσταση είτε απλώς συμβολικό χαρακτήρα (π.χ. παροχή κατ' έτος μίας κότας, ενός πετεινού, ενός μήλου κ.ά.)[11]. Ορισμένες φορές τέλος βαρύνει και τα πωλούμενα κτήματα[12], ενώ διασώζονται έγγραφα του 17ου αιώνα στα οποία καταγράφεται η εξ αρχής σύσταση τέλους σε κάποιο ακίνητο έναντι καταβολής συγκεκριμένου χρηματικού ποσού[13]. Ζωντανά τα σημάδια τους στο τοπίο της Νάξου έχουν αφήσει ως τις μέρες μας και οι πύργοι που ανήκαν σε μεγάλες οικογένειες του νησιού[14].

Ανάλογη φαίνεται ότι είναι και η καταγωγή των "βολών", σύμφωνα με τις οποίες σε ένα μη περιφραγμένο αγρό ήταν δυνατόν το δικαίωμα καλλιέργειας να ανήκε σε άλλο πρόσωπο από αυτό που κατείχε το δικαίωμα βοσκής στον ίδιο αγρό μετά την αποκομιδή των καρπών ή κατά το διάστημα της αγρανάπαυσης. Το έθιμο αυτό έχει ιδιαίτερα μελετηθεί στην Κέα, όπου ήταν σε ισχύ

Κεχρών και της Κωμιακής, βλ. Π. Ζερλέντης, *Φεουδαλική...*, ό.π., σ. 12-13 και 15-16.

10. Βλ. σχετικά έγγραφα Ν. Κεφαλληνιάδης, "Ποιμενικά Νάξου. Επιτόπιοι συνήθειαι εξ ανεκδότων εγγράφων", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 10 (1974-1978), σ. 422-426.

11. Βλ. το παράδειγμα της Νάξου Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 14, Ι. Βισβίζης, "Ναξιακά...", *ό.π*, σ. 134-137. Στις αρχές του 17ου αιώνα στην Τήνο μία όρνιθα και ένα ημερομίσθιο το έτος είχαν την υποχρέωση να παρέχουν και οι ορθόδοξοι ιερείς στο λατίνο επίσκοπο του νησιού, βλ. Δρ. Δρόσος, *Ιστορία της νήσου Τήνου από της πέμπτης σταυροφορίας μέχρι της ενετικής κυριαρχίας και εκείθεν μέχρι του 1821*, Αθήνα 1870, σ. 269. Βλ. επίσης για την Άνδρο Δ. Πασχάλης, "Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου", ανάτυπο από π. *Α.Ο.Κ.Ε.*, 5 (1925), σ. 12-13, ο ίδιος, "Κυκλαδικά θέσμια μετ' ανεκδότων εγγράφων", *Α.Ι.Δ.*, 6 (1939), σ. 230-231.

12. Αναφέρουμε ένα παράδειγμα. Σε έγγραφο πώλησης περιβολιού με ημερομηνία 17.4.1623 από τη Νάξο διαβάζουμε: "...και να δώνη τέλον τον ένα χρόνον ανάμισυ καρτούτζο λάδι και τον άλλο χρόνο να δώνη ενάμισυ άσπρον...", βλ. Αντ. Κατσουρός, "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 7 (1968), σ. 50. Ανάλογα παραδείγματα απαντούν συχνά σε ναξιακά νοταριακά έγγραφα του 16ου αιώνα, βλ. ο ίδιος, "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνος", *Ε.Μ.Α.*, 5 (1955), σ. 50, 51, 54, κ.ά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι η καταβολή τέλους μπορούσε να διατηρηθεί ακόμη και στην περίπτωση που ο καλλιεργητής αγόραζε τη γη που παλαιότερα του είχε παραχωρηθεί με την υποχρέωση καταβολής εντριτίας, βλ. σχετικά Ι. Κίσκηρας, "Σύμβασις ελευθερίας", *Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών*, έτος 26, Αθήνα 1956, σ. 174-176.

13. Για παράδειγμα σε έγγραφο με ημερομηνία 20.4.1623 από τη Νάξο καθορίζεται η διηνεκής δέσμευση αμπελιού να αποδίδει 1 μέτρο κρασί σε πρόσωπο που αγόρασε αυτό το δικαίωμα από τους ιδιοκτήτες του έναντι ποσού 10 τζεκινίων, βλ. Α. Κατσουρός, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 51-52.

14. Βλ. σχετική καταγραφή και σχεδιαστική απόδοση Ν. Κεφαλληνιάδης, *Οι πύργοι της Νάξου (Αρχαίοι, Ενετικοί, πύργοι-μοναστήρια)*, ανάτυπο από την εφ. *Ναξιακόν Μέλλον*, Αθήνα 1980.

μέχρι την καποδιστριακή εποχή[15].

Αναμνήσεις του φεουδαλικού παρελθόντος μπορούν ίσως να κρύβονται και κάτω από διατυπώσεις που σε μία πρώτη ανάγνωση δείχνουν να μην σχετίζονται με αυτό. Για παράδειγμα η σημείωση που συναντάμε σε πολλά πωλητήρια έγγραφα, κυρίως της Νάξου, ότι ο αγοραστής κάποιου ακινήτου αναλαμβάνει και την καταβολή "των χαρατζιών της βασιλείας"[16], φαίνεται ίσως αυτονόητη και περιττή. Πιθανόν όμως οφείλεται στο γεγονός ότι στη συλλογική μνήμη των κατοίκων είχε χαραχθεί το καθεστώς που ίσχυε σε μία εποχή, κατά την οποία υπήρχε η δυνατότητα ο κάτοχος του ακινήτου και ο υπόχρεος καταβολής φόρου γι' αυτό, να είναι διαφορετικά πρόσωπα. Την υπόθεση μάλιστα αυτή ενισχύει η παρατήρηση ότι οι σχετικές μνείες αραιώνουν όσο προχωρούμε προς το τέλος του 17ου αιώνα.

Στη Μύκονο τέτοιου τύπου πρακτικές κατά τον 17ο αιώνα, αν δεν λείπουν ολοκληρωτικά, οπωσδήποτε όμως σπανίζουν, πράγμα που σχετίζεται με την ασθενική επιρροή και παρουσία των Λατίνων στο νησί[17]. Σε αυτές τις σπάνιες περιπτώσεις μπορεί ίσως να ενταχθεί μία ρύθμιση που έγινε το 1689, η οποία πιθανόν απηχεί παραδόσεις φεουδαλικού χαρακτήρα. Πρόκειται για την πράξη διανομής της Δήλου από τους Μυκόνιους σε τέσσερις "καπετάνιους" και τις "συντροφίες" τους με σκοπό να χρησιμοποιηθεί, το εγκαταλελειμμένο από κατοίκους αυτό νησί, ως τόπος βοσκής[18]. Βέβαια η πράξη με την οποία επικυρώνεται η διανομή έχει εκδοθεί από την κοινότητα, αλλά το μοίρασμα του νησιού σε τέσσερα μεγάλα μερίδια και η ονομασία "καπετάνιοι"[19] που χρησιμοποι-

---

15. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Αι βολαί της νήσου Κέας", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 19 (1949), κυρίως σ. 33-56. Σαφής αναφορά του εθίμου, ως "λειψάνου τιμαριωτισμού", μνημονεύεται επίσης στη γειτονική Κύθνο, βλ. Αντ. Βάλληνδας, *Κυθνιακά, ήτοι της νήσου Κύθνου χωρογραφία και ιστορία*, Ερμούπολη 1882 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1990), σ. 121 και ο ίδιος, *Ιστορία της νήσου Κύθνου*, Αθήνα 1896 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1990), σ. 44, πρβλ. επίσης ανάλογη πληροφορία Αντ. Γούναρης, *Η Κύθνος. Γεωγραφία, ιστορία, ήθη, έθιμα*, Αθήνα 1938, σ. 115. Ανάλογες επιδράσεις έχουν επισημανθεί στο έθιμο που ίσχυε ιδιαίτερα στην Ιστιαία της Εύβοιας και σύμφωνα με το οποίο θεωρούνται τα ιδιωτικά κτήματα κοινόχρηστα, ως προς τη βοσκή σε αυτά, βλ. Χρ. Θηβαίος, "Εθιμογενής κοινοχρησία βοσκής", *Α.Ε.Μ.*, 1 (1935), σ. 63-79.

16. Βλ. Α. Κατσουρός, *ό.π.*, σ. 58, 83, 84-85, 86, 88, 144 κ.ά.

17. Βλ. σχετικά Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί αποφάσεις του 17ου αιώνος εκ της νήσου Μυκόνου", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 7 (1957), σ. 27-28.

18. Βλ. σχετικά Γ. Γρυπάρης, "Υπόμνημα περί των εις την Μύκονον ανηκουσών ερημονήσων", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 68 (Οκτώβριος 1953), σ. 1-2, Ν. Αγγελετάκης, "Διανομή της Μεγάλης Δήλου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 297 (Νοέμβριος 1972), σ. 1-2.

19. Το αξίωμα του "καπετάνιου" αποδιδόταν στον τοπικό διοικητή μιας κοινότητας. Παρόλο που η καταγωγή του αξιώματος ίσως είναι βυζαντινή, στις Κυκλάδες οι πρώτες μνείες καπετάνιων εντοπίζονται κατά τη φραγκοκρατία, βλ. B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 51-52 και Δ. Πολέμης, *Οι αφεντότοποι...*, ό.π., σ. 35-36. Πρόκειται για διαφορετικό αξίωμα από αυτό του

είται, ίσως σχετίζονται με παλαιότερες πρακτικές που ήταν γνώριμες στους κατοίκους από το παρελθόν[20]. Από την άλλη πλευρά μία μνεία για ύπαρξη ενοριτισσών σε φούρνο καθώς, όπως θα δούμε, είναι μοναδική και ασαφής, δεν μπορεί να συσχετισθεί ανεπιφύλακτα με φεουδαλικού χαρακτήρα θεσμούς.

Β. Το καθεστώς της γης μετά την τουρκική κατάκτηση

Η Μύκονος ήταν ένα από τα νησιά των Κυκλάδων, που μετά την τουρκική κατάκτηση πέρασαν στη δικαιοδοσία του καπουδάν πασά, διοικητή του τουρκικού στόλου[21]. Η οθωμανική εξουσία όμως στις Κυκλάδες υπήρξε μάλλον χαλαρή και κατά κύριο λόγο ασκούμενη από απόσταση. Επίσης η περιθωριακή εγκατάσταση μουσουλμανικών πληθυσμών στις Κυκλάδες[22] δεν επέτρεψε το σχημα-

---

capitano ή capetanio που σποτελούσε βαθμό στη βενετική στρατιωτική ιεραρχία. Ο τίτλος "καπετάνιος" χρησιμοποιείται και στην απόφαση του 1615 που αναφέραμε παραπάνω: "εστόντας κι να ηθέλαμε έχι καμομένο δια καπετάνιο μας να γοβερνάρι το νισίν ετούτο τον ποτέ μρ Σίμον Γιουστινιάνο...", βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 18 και ο ίδιος, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 215. Ο Π. Ζερλέντης θεωρεί τον όρο υπόλειμμα της φραγκοκρατίας (*ό.π.*, σ. 165).

20. Για παράδειγμα η Νάξος επί φραγκοκρατίας ήταν διαιρεμένη σε τρεις "καπετανίες", βλ. Π. Ζερλέντης, *Γράμματα...*, ό.π., σ. 7-8. Στα κατεχόμενα από τους Βενετούς Κύθηρα στις αρχές του 16ου αιώνα αναφέρονται τρία "καπετανίκια", τα οποία όμως ίσως ταυτίζονται με στρατιωτικές διοικήσεις, βλ. Ι. Ψαράς, *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής στις βενετικές κτήσεις του ελληνικού χώρου (16ος - 18ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 81.

21. Εξιστόρηση των γεγονότων της κατάκτησης των νησιών βλ. Δ. Πασχάλης, "Κατάκτησις των Κυκλάδων υπό των Τούρκων", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 1 (1961), σ. 215-233, B. J. Slot, "Η τουρκική κατάκτησις των Κυκλάδων 1537-1538", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 61-88, ο ίδιος, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 73-78. Για την υπαγωγή των νησιών στον καπουδάν πασά βλ. Ι. Β. Λυκούρης, *Η διοίκησις και η δικαιοσύνη των τουρκοκρατουμένων νήσων, Αίγινα, Πόρος, Σπέτσαι, Ύδρα κ.λπ.*, Αθήνα 1954, σ. 4-5, Β. Σφυρόερας, "Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο θεσμός - οι φορείς", *Ε.Μ.Α.*, 14 (1964), Αθήνα 1966, σ. 23-29, B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 78-79, Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος κατά την Τουρκοκρατία (17ος -19ος αι.)*, Αθήνα 1987, σ. 85.

22. Οι εγκαταστάσεις ολιγάριθμων τουρκικών οικογενειών σε νησιά όπως η Νάξος και η Άνδρος ήταν βραχύβιες. Άλλωστε ακριβώς ο εξαναγκασμός τους σε φυγή είναι ένδειξη της ασθενικής οθωμανικής επιβολής και των περιορισμένων δυνατοτήτων προστασίας των μη χριστιανικών πληθυσμών των νησιών, βλ. σχετικά Δ. Πασχάλης, *Η Άνδρος...*, ό.π., σ. 193-196, Α. Κατσουρός, "Οι Τούρκοι της Νάξου", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 9 (1971-1973), σ. 152-158, ο ίδιος, "Οι Τούρκοι της Νάξου", *Κυκλαδικά Θέματα*, 14 (1986), σ. 93-96. Σε διαφορετική λογική υπακούουν βέβαια οι πολύ προγενέστερες εγκαταστάσεις πληθυσμών αλβανικής προέλευσης που έχουν παρατηρηθεί σε ορισμένα νησιά των Κυκλάδων. Μνείες για τον εντοπισμό των εγκαταστάσεων αυτών βλ. F. W. Hasluck, "Albanian settlements in the Aegean islands", *The Annual of the British School at Athens*, 15 (1909), σ. 423-428, Δ. Πασχάλης, *ό.π.*, σ. 149-162, ο ίδιος, "Οι Αλβανοί εις τας Κυκλάδας", *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, Αθήνα 1934, σ. 263-282, B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 14-15. Γενικότερα για την ερμηνεία της αλβανικής μετανάστευσης στον ελλαδι-

τισμό δύο διακριτών κοινωνικών σχηματισμών -ενός μουσουλμανικού και ενός χριστιανικού- διατεταγμένων μεταξύ τους με σχέσεις υποταγής, διάταξη που καθόριζε την κοινωνία των περισσότερων περιοχών που ανήκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία[23].

Οι φορολογικές πρόσοδοι της Μυκόνου κατά το β' μισό του 17ου αιώνα είχαν παραχωρηθεί για μακρό χρονικό διάστημα σε έλληνες αξιωματούχους της Πύλης. Έτσι οι εισπράξεις από τους φόρους του νησιού παραχωρήθηκαν διαδοχικά στο μεγάλο δραγομάνο Παναγιώτη Νικούσιο, ως ανταμοιβή για τη συνεισφορά του στην κατάληψη της Κρήτης το 1669[24] και ακολούθως στον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο[25]. Για την είσπραξη των φορολογικών προσόδων είχαν και οι δύο διορίσει ειδικούς επιτρόπους[26]. Κατά καιρούς όμως φαίνεται ότι επακολουθούσαν και επινοικιάσεις σε άλλα πρόσωπα, συχνά οθωμανούς αξιωματούχους[27].

Σχετικά με το καθεστώς γαιοκτησίας που ίσχυε στη Μύκονο τα πράγματα δεν είναι απολύτως σαφή, αφού άλλωστε και γενικότερα το καθεστώς που διείπε την ιδιοκτησία της γης στην οθωμανική αυτοκρατορία αποτελεί περίπλοκο και ανοικτό στην ιστορική έρευνα πρόβλημα. Έχει επισημανθεί ότι η κύρια διάκριση που υφίστατο στην ιδιοκτησία της γης ήταν ανάμεσα σε δημόσιες και

κό χώρο βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου (13ος - 18ος αιώνας)*, ανατύπωση Αθήνα 1987, σ. 68-85.

23. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Ο οικονομικός...*, ό.π., σ. 6-8.

24. Βλ. σχετική μνεία Jean Chardin, *Voyages de M. le chevalier Chardin en Perse et autres lieux d'Orient*, Άμστερνταμ 1711, σ. 45. Τις φορολογικές προσόδους της Μυκόνου διατήρησε ώς το θάνατό του το 1673, βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ.169-177. Πρβλ. Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί...*, ό.π., σ. 91. Βιογραφικά στοιχεία για τον Π. Νικούσιο, που αποδίδονται όμως με μυθιστορηματικό τρόπο, βλ. Επ.Σταματιάδης, *Βιογραφίαι των Ελλήνων μεγάλων διερμηνέων του οθωμανικού κράτους*, Θεσσαλονίκη 1973 (α' έκδ. Αθήνα 1865), σ. 29-60.

25. Από την εκτενή βιβλιογραφία για τον Αλ. Μαυροκορδάτο και τη διπλωματική δράση του βλ. Επ. Σταματιάδης, *ό.π.*, σ. 60-94, Al. A. C. Stourdza, *L'Europe Orientale et le role historique des Mavrocordato, 1660-1830*, Παρίσι 1913, σ. 30-64, Κ. Άμαντος, "Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (1641-1709)", *Ελληνικά*, 5 (1932), σ. 335-350, N. Camariano, *Alexandre Mavrocordato le grand drogman· son activité diplomatique (1673-1709)*, Θεσσαλονίκη 1970, Ζ. Τσιρπανλής, "Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (Νέα στοιχεία και νέες απόψεις)", *Δωδώνη*, 4 (1975), σ. 271-291.

26. Αναλυτική καταγραφή της παρουσίας των δύο αυτών δραγομάνων στη Μύκονο, βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 161-223. Βλ. επίσης Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος...*, ό.π., σ. 274-278.

27. Ιδιαίτερα μετά το 1683 τους φόρους του νησιού εμφανίζονται να εισπράττουν μπέηδες και φλαμπουριάρηδες, όπως ο "Μεημέτ μπέης και φλαμπουριάρης Μυκόνου", βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 201-204 και Σεβαστή Λάζαρη,"Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου. Εξέλιξη και κατανομή των φόρων, τέλη 17ου - αρχές 19ου αι.", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 14 (1993), σ. 124-125.

ιδιωτικές γαίες, με την προσθήκη των αφιερωμένων (βακουφικών) γαιών που τελούσαν υπό ειδικό καθεστώς[28]. Η τριμερής αυτή διάκριση αποδίδει βέβαια μόνο τους βασικούς άξονες[29]. Στην πραγματικότητα οι ιδιοτυπίες που ίσχυαν κατά περιοχές και σχετίζονταν κυρίως με τους όρους και τις ρυθμίσεις παραχώρησης των δημοσίων γαιών, ως τιμάρια, ζιαμέτια, χάσια κ.λπ., στους δικαιούχους που τις καρπώνονταν, δημιουργούσαν πληθώρα επιμέρους μορφών και παραλλαγών, οι οποίες μπορούν να εντοπισθούν τόσο γενικά στο ισχύον ιδιοκτησιακό καθεστώς, όσο και στους ειδικούς όρους κατοχής της γης κάθε συγκεκριμένης περιοχής[30].

---

28. Για τις μορφές ακίνητης ιδιοκτησίας στο οθωμανικό κράτος βλ. Ν. Π. Ελευθεριάδης, *Η ακίνητος ιδιοκτησία εν Τουρκία*, Αθήνα 1903, κυρίως σ. 23-43, Δ. Κ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατίαν*, Αθήνα ^{2}1983, σ. 60-107, Αντ. Σήφακας, "Το υπό των Τούρκων εισαχθέν εις Κρήτην φορολογικόν σύστημα", *Ε.Ε.Κ.Σ.*, 3 (1940), σ. 158-163, Ν. Πανταζόπουλος, "Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί τουρκοκρατίας", επανέκδ. στο "Αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο", *Ε.Ε.Σ.Ν.Ο.Ε.*, 19 (1986), τχ. 3, σ. 357-366 (όπου διακρίνει, όπως ο Δ. Τσοποτός, και επιμέρους κατηγορία των δημοσίων γαιών, τις "υποδημόσιες γαίες", στις οποίες εντάσσει όσες είχαν παραχωρηθεί από το σουλτάνο με μορφή "τεσσαρούφ"), Ι. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Αθήνα 1971, σ. 53-62, Bruce McGowan, *Economic life in the Ottoman Europe. Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800*, Καίμπριτζ 1981, σ. 45-79, Γ. Νάκος, *Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών 1821-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 54-67, ο ίδιος, *Εξελικτικές διακυμάνσεις του οθωμανικού γαιοκτητικού συστήματος*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 18-31, Η. Νικολόπουλος, *Κοινωνικοοικονομικές δομές και πολιτικοί θεσμοί στην Τουρκοκρατία. Τα θεσσαλικά Αμπελάκια (1770-1820)*, Αθήνα 1988, σ. 18-26, Βέρα Μουταφτσίεβα, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15ος - 16ος αι.)*, Αθήνα 1990, σ. 19-216, Δ. Σιάτρας, *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1992, σ. 39-71.

29. Μεταγενέστερα ο οθωμανικός νόμος "Περί Γαιών" του 1858 κωδικοποίησε και θέσπισε πέντε κατηγορίες γαιών ρητά διατυπωμένες (δημόσιες, αφιερωμένες, ιδιωτικές, κοινόχρηστες, νεκρές ή έρημες), ενώ έμμεσα αποδεχόταν δύο ακόμη κατηγορίες (τις μοναστηριακές και τις δασικές), βλ. Γ. Νάκος, *Το νομικό...*, ό.π., σ. 67-85, ο ίδιος, *Εξελικτικές...*, ό.π., σ. 26. Για τις αλλαγές που επέφερε η νομοθετική μεταρρύθμιση στο καθεστώς της γαιοκτησίας βλ. M. Tayyib Gokbilgin, "Οι επιδράσεις της μεταρρυθμιστικής κινήσεως του Τανζιμάτ επί των θεσμών και της οργανώσεως του οθωμανικού κράτους", *Δελτίον Τουρκικής Βιβλιογραφίας*, 5 (1968), σ. 31-35.

30. Βλ. Ι. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ. 54-55, Ν. Πανταζόπουλος, "Τα 'προνόμια' ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων, επανέκδ. στο "Αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο", *Ε.Ε.Σ.Ν.Ο.Ε.*, 19 (1986), τχ. 3, σ. 46-51. Βλ. επίσης Vera Mutafcieva, "Περί του ζητήματος των τσιφλικιών εις την οθωμανικήν αυτοκρατορίαν κατά τον ΙΔ' - ΙΖ' αιώνα", *Δελτίον Σλαβικής Βιβλιογραφίας*, 29 (1970), σ. 83-117, όπου όμως οι ποικίλες παραλλαγές γαιοκτητικών σχέσεων που μνημονεύονται παρουσιάζονται ενσωματωμένες σε ένα φεουδαρχικό τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας.

Ουσιαστικό στοιχείο είναι ότι η παραχώρηση αφορούσε δικαίωμα επί της ακίνητης περιουσίας και όχι την ίδια την ακίνητη περιουσία. Επρόκειτο δηλαδή όχι για καθαρής μορφής γαιοκτησία, αλλά για γαιοπρόσοδο την οποία εισέπραττε ο δικαιούχος ύστερα από παραχώρηση της Πύλης, ενώ η τελευταία διατηρούσε την ψιλή κυριότητα της γης (rakabe). Όσοι όμως είχαν λάβει δικαίωμα εισπράξεως των προσόδων (tesarruf, ή "δικαίωμα εξουσιάσεως" όπως έχει λεχθεί) μιας περιοχής, εκτός από το δικαίωμα χρήσης, την επικαρπία και γενικότερα την εκμετάλλευσή της, με την πάροδο του χρόνου διεκδικούσαν και συχνά αποκτούσαν δικαιώματα επί αυτής, που προσέγγιζαν την πλήρη κυριότητα[31]. Άλλωστε κάτοχοι επιμέρους έγγειων αγαθών που περιλαμβάνονταν στις μεγάλες αυτές παραχωρημένες εκτάσεις, εξακολουθούσαν να έχουν το δικαίωμα να πωλούν, να κληροδοτούν και γενικά να διαχειρίζονται ορισμένα ακίνητα που παρέμεναν στη δική τους ιδιοκτησία[32]. Στη μικρή κλίμακα λοιπόν του κάθε τόπου λειτουργούσε μία αγορά έγγειων αγαθών στην οποία τα αγαθά αγοράζονταν και πωλούνταν από τους ανθρώπους που τα είχαν στην κατοχή τους ή με άλλα λόγια είχαν το δικαίωμα διηνεκούς χρήσης τους.

Στη διαμόρφωση του γαιοκτητικού καθεστώτος που ίσχυε στις Κυκλάδες σημαντικό ρόλο είχαν διαδραματίσει οι λεγόμενοι ειδικοί προνομιακοί ορισμοί, οι οποίοι είχαν παραχωρηθεί στους κατοίκους των νησιών από την εποχή της κατάκτησής τους. Ο πρώτος τέτοιος αχτναμές εκδόθηκε το 1580 από το σουλτάνο Μουράτ Γ' και ήταν ανάλογος με αυτόν της Χίου που είχε προηγηθεί[33]. Ακολούθησαν ανανεώσεις του το 1628/1629 μετά από αίτημα των Ναξίων[34] και λίγα χρόνια αργότερα, το 1646, από το σουλτάνο Ιμπραήμ Α'[35].

---

31. Βλ. Γ. Νάκος, *Το νομικό...*, ό.π., σ. 58-61. Μία ερμηνεία του φαινομένου βλ. Tr. Stoianovich, "Αγρότες και γαιοκτήμονες των Βαλκανίων και οθωμανικό κράτος: οικογενειακή οικονομία, οικονομία αγοράς και εκσυγχρονισμός", *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1980, σ. 179-180. Για την εξέλιξη αυτή βλ. επίσης Bistra A. Cvetkova, "Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του ΙΣΤ' έως τα μέσα του ΙΗ' αιώνα", *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σ. 85-112, όπου όμως όλες οι μορφές γαιοκτησίας θεωρούνται φεουδαλικού χαρακτήρα.

32. Βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Η ελληνική οικονομία στον ΙΗ' αιώνα. Οι μηχανισμοί", *Ελληνική οικονομία και κοινωνία, ιη' και ιθ' αιώνες*, Αθήνα 1982, σ. 10.

33. Μετάφραση του αχτναμέ στα γαλλικά έχει δημοσιεύσει ο Abbe Pegues, *Histoire et phénomènes du volcan et des îles volcaniques*, Paris 1842, σ. 609-613 και αναδημοσιεύσει ο K. Hopf, *VenetoByzantinische Analekten*, Βιέννη 1859, σ. 518-521 και ο Κ. Άμαντος, "Οι προνομιακοί ορισμοί του μουσουλμανισμού υπέρ των χριστιανών", *Ελληνικά*, 9 (1936), σ. 132-136 (ελληνική μετάφραση Π. Ζερλέντης, *Γράμματα...*, ό.π. σ. 101-105). Πρβλ. Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 25-44, όπου και αναφορές σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις του κειμένου.

34. Ο ορισμός δημοσιεύτηκε από τον Π. Ζερλέντη, *ό.π.*, σ. 121-126 και αναδημοσιεύτηκε με μικρές διαφορές από τον Ι. Μελά, *Ιστορία της νήσου Ικαρίας*, τ. 2, Αθήνα 1958, σ. 30-32. Για το πρόβλημα της ακριβούς χρονολόγησης, βλ. Β. Σφυρόερας, "Οι δραγομάνοι...", *ό.π.*, σ.

Βέβαια οι ρυθμίσεις που περιλαμβάνονταν στα κείμενα των αχτναμέδων ούτε τηρήθηκαν με πιστότητα ούτε εφαρμόστηκαν με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα νησιά[36], οπωσδήποτε όμως δημιούργησαν ένα ευνοϊκό πλαίσιο, λιγότερο ασφυκτικό από άλλες περιοχές, που επέτρεψε πιό ελεύθερη διαβίωση των κατοίκων μέσω της ανάπτυξης τοπικών θεσμών και μηχανισμών διαχείρισης των επιτόπιων οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων[37].

Όσον αφορά το καθεστώς ιδιοκτησίας της γης και οι τρεις αχτναμέδες που μνημονεύσαμε περιέχουν διατάξεις που προστατεύουν την ιδιοκτησία των χριστιανών στα κτήματα που από παλαιά κατείχαν και θεσμοθετούν τη μη παρέμβαση των οθωμανικών αρχών στη διαχείριση αυτών των περιουσιών. Οι σχετικές ρυθμίσεις είναι και στα τρία κείμενα παρόμοιες και, παρά τις κάποιες ασάφειες στη διατύπωση, κατοχυρώνουν δικαιώματα των χριστιανών κατοίκων των νησιών στα ακίνητα αγαθά τους, ή μάλλον εγγυώνται τη συνέχιση του γαιοκτητικού καθεστώτος που ίσχυε πριν από την τουρκική κατάκτηση[38]. Σχετικές ρυθμίσεις που αφορούν το θέμα είναι οι ακόλουθες:

- Στον αχτναμέ του 1580: "Και να πληρώνουν το δέκατον από τα αμπέλια τως, περιβόλια τως και χωράφια τως σπαρμένα καθώς είχαν τάξιν να τα πληρώνουν. Και τινάς να μην είνε ευβγαλμένος από τα καλά του, αλλά ούτε να τα παίρνουν από τα χέρια του". Και παρακάτω: "Και όταν τινάς από τους λεγού-

16, και Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 45.

35. Ο αχτναμές αυτός δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στα ελληνικά από τον Π. Αργυρόπουλο, *Δημοτική διοίκησις εν Ελλάδι*, Αθήνα ^{2}1859, σ. 45-50. Έχει εκδοθεί με μικρές διαφορές πολλές φορές στα ελληνικά και γαλλικά (για το πρόβλημα της χρονολογίας που φέρει το χειρόγραφο και τις εκδόσεις του βλ. Β. Σφυρόερας, *ό.π.*, σ. 16-17, και Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 48). Από τις τελευταίες δημοσιεύσεις του αχτναμέ, που παρουσιάζουν διαφορές μεταξύ τους, θυμίζουμε: Δ. Γκίνης, *Περίγραμμα της ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου*, Αθήνα 1966, σ. 123-124, Γ. Κοντογιώργης *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, σ. 455-458 (όπου όμως είναι λανθαμένη η χρονολογία και η βιβλιογραφική παραπομπή) και Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 176-178.

36. Βλ. σχετικά Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 88.

37. Γενικότερα για τις συνθήκες παραχώρησης των προνομιακών (ή "προνομιακών") ορισμών, το νομικό χαρακτήρα, την ουσιαστική τους φύση και τη σημασία τους, βλ. Ν. Πανταζόπουλος, "Τινά περί της έννοιας των 'προνομίων' επί τουρκοκρατίας", *Α.Ι.Δ.*, 10 (1943), σ. 449-471, ο ίδιος, "Τα 'προνόμια'...", *ό.π.*, σ. 24-89, πρβλ. ο ίδιος, "Privileges and franchises in South-Eastern Européen under the ottoman empire", *Actes du II Congrès International des Etudes Sud-Est Européen*, τ. 6, Αθήνα 1981, σ. 97-144.

38. Πρόνοια για την τήρηση του υπάρχοντος ιδιοκτησιακού καθεστώτος στις υπάρχουσες ιδιωτικές περιουσίες υπάρχει και στον ορισμό του Σινάν πασά που εκδόθηκε το 1430 προς τους κατοίκους των Ιωαννίνων μετά την οικειοθελή υποταγή τους, βλ. Κ. Άμαντος, "Η αναγνώρισις υπό των οθωμανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των χριστιανών και ο ορισμός του Σινάν πασά", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 5 (1930), σ. 208.

μενους λαούς θέλη να υποσχεύση τα στεκούμενά του αλλονού να μην ημπορή ο οικοκύρης εκεινών να γυρεύση περισσότερον πάκτος ή νοίκι από εκείνο οπού ανάμεσών τως εσυμβαστήκασι"[39].

- Στον αχτναμέ του 1628/1629: "Κατά το παλαιό θέλει παρθή από τα χτίριάν τως, από τα αρχινισμένα σπίτια, οπού έχουν να κάμουν, από τα αμπέλια, περιβόλια και χωράφια τως. Εις όσον δια τα επίλοιπάν τως υποστατικά δεν θέλει εύγη μήτε να ζητηχτή τίποτης δυναστικώς". Επίσης: "Εχωντας στο αναμεταξύ κάποιοι χριστιανοί γράμματα καμωμένα ανάμεσόν τως, δια αγορές και πουλησιές, και θέλωντας ύστερα από κάποιον καιρόν να συμφωνήσουν κατά τα λεγόμενα γράμματα ας σταθεί εις το αναμεταξύν τως τέτοιος συμβιβασμός, και τινάς να μην τους πειράξη". Και παρακάτω: "Νοικιάζωντας κάποιοι εις άλλους τα ίδιάν τως πράγματα, μην ζητώντας παραπάνω νοίκι θέλουν ευχαριστηθή στο συμφωνημένο"[40].

- Στον αχτναμέ του 1646: "Από τα αμπέλια των, και τα χωράφια των, να πέρνωνται αι δεκαετίαι, όπως επέρνοντο πρώτον, και περισσότερον να μην πέρνουσι. Από τα μούλκια τους τινάς να μην τους ευγάζη στανικώς, και τινάς στανικώς να μην τους τα πέρνη". Και παρακάτω: "Και τα χωράφια των οπού ανάμεσόν τους δίδουσιν με αποκοπήν καθώς έχουσι συνήθειαν τινάς να μην τους εμποδίζη, αλλά να έχουν το κύρος των καθώς αυτοί συνηθίζουν"[41].

Σύμφωνα με τα παραπάνω οι κάτοικοι των νησιών διατήρησαν το δικαίωμα να είναι κάτοχοι ιδιόκτητων γαιών, κτισμάτων και άλλων ακίνητων αγαθών[42]. Ακόμη και αν δεν είναι απόλυτα σαφής η ακριβής νομική φύση των δικαιωμάτων επί των ακινήτων που τους ανήκαν, το ουσιαστικό στοιχείο είναι ότι διαχειρίζονταν ελεύθερα τις περιουσίες τους, ενώ οι όποιες δεσμεύσεις προέρχονταν από τις επιταγές του εθιμικού δικαίου που, με μικρές εντοπισμέ-

39. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Γράμματα...*, ό.π., σ. 102, 104, πρβλ. τη γαλλική μετάφραση Κ. Άμαντος, "Οι προνομιακοί...", *ό.π.*, σ. 133-134, 135.

40. Βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 123-125.

41. Βλ. Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 177. Παρόμοια είναι η διατύπωση και στην έκδοση του ορισμού που δημοσιεύτηκε από τον Π. Αργυρόπουλο, *ό.π.*, σ. 47, 50.

42. Την άποψη αυτή είχαν και παλαιότεροι μελετητές του ισχύοντος στην τουρκοκρατία δικαίου, βλ. Γ. Λ. Μάουερ, *Ο ελληνικός λαός*, Αθήνα 1976, σ. 115, Ν. Μοσχοβάκης, *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1973), σ. 26. Ανάλογο γαιοκτητικό καθεστώς ίσχυε και στη Σκύρο, βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Το ιδιοκτησιακό καθεστώς και η αγοραπωλησία ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Σκύρο", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 29-30 (1982-1983), Αθήνα 1990, σ. 63-64. Την κατοχή των κτημάτων τους φαίνεται ότι διατήρησαν μετά την τουρκική κατάκτηση και οι κάτοικοι της Δωδεκανήσου, βλ. Μαρία Ευθυμίου, "Η λειτουργία και η βιωσιμότητα των οθωμανικών θεσμών στην ακμή και στην παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: Η περίπτωση της Δωδεκανήσου", *Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα από τους μαθητές του*, Αθήνα 1992, σ. 128-129.

νες σε κάθε νησί παραλλαγές, είχε ισχύ στις Κυκλάδες.

Αυτή η δυνατότητα ελεύθερης διαχείρισης των περιουσιακών τους στοιχείων επηρέαζε καθοριστικά τις οικονομικές συναλλαγές των κατοίκων της Μυκόνου. Αντίθετα το συγκεκριμένο πρόσωπο στο οποίο υπαγόταν κάθε φορά το νησί είχε δευτερεύουσα σημασία, καθώς οι δικαιοδοσίες του, πρακτικά, σχετίζονταν με τις φορολογικές υποχρεώσεις των κατοίκων[43]. Στα πλαίσια αυτά μπορούσε ίσως να απαιτήσει την αυθαίρετη καταβολή κάποιων μη τακτικών φόρων[44], δεν είχε όμως τη δυνατότητα ούτε να επιβάλλει περιορισμούς στο δικαίωμα των κατοίκων να διαχειρίζονται τα περιουσιακά τους στοιχεία και να συναλλάσσονται, ούτε να επεμβαίνει στις ρυθμίσεις που διαμόρφωναν τους κανόνες της τοπικής αγοράς. Το ιεραρχικό σχήμα: Σουλτάνος - Καπουδάν πασάς - Τιμαριούχος - Βοεβόδας (ως αρμόδιος για την είπραξη του φόρου) - κοινότητα (ως διαμεσολαβούσα αρχή ανάμεσα στον κυρίαρχο και τους κατοίκους) - χριστιανικός πληθυσμός, δεν διαταρασσόταν[45]. Παρέμενε ίδιο ανεξάρ-

43. Οι πηγές των φορολογικών προσόδων του έχοντος το "βοϊβοδαλίκι" του νησιού Λουκή Δαμαλά περιγράφονται επακριβώς σε έγγραφο με ημερομηνία 20.4.1682 όπου ορίζεται ότι ο τελευταίος: "...να παίρνει και να συνάζει όλα τα δικαιώματα τα αυθεντικά μετά το ταχρήρι της βασιλείας, κεφαλοχάρατζα, καρπούς γενημάτων, μαγερεμάτων, κρασίων, δένδρων, κεσιμίων, κουμερκίων, ρεγαλιών ξύλων, μανδρών, θαλασσίων τζακισμάτων, ξύλων καραβίων και ει τι άλλο τύχει εις την μπαραθαλασσίαν του νησιού". Η αποκοπή των παραπάνω καθορίστηκε τη χρονιά αυτή σε 3.250 γρόσια και για να συγκεντρωθούν έχει δικαίωμα η κοινότητα "...να παίρνει κεφαλοχάρατζα του πανδρεμένου ριάλια τριάμισυ και του λεύθερου ριάλια δύο και από τους καρπούς των γενημάτων στα ένα πέντε κατά το ταχρήρι της βασιλείας. Δια το κρασί να το σοδιάζου οι νοικοκυροί εις τα σπίτια τους και συνάζοντας να διαλέγει ο βοϊβόντας εβγάζοντας είκοσι στα εκατόν. και να μην κανείς τολμησάμενος να πουλήσει από τους ιδίους καρπούς, όπου απομένου των νοικοκυρών, έως οπού να πουληθούν τα αυθεντικά δοσίματα. Και πένα και κουντάνα, ό,τι θέλει φανεί του άνωθεν βοϊβόδα", βλ. Μ. Τουρτόγλου, "Παράγοντες αντιστάσεως στα νησιά του Αιγαίου κατά την τουρκοκρατία - Οι τοπικές ενώσεις", *Μνημοσύνη*, 10 (1985-1987), σ. 301-302. Ειδικότερα για τις φορολογικές υποχρεώσεις του νησιού βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 230-310.

44. Τα παράπονά τους για υπερβολικές απαιτήσεις του βοεβόδα Λουκή Δαμαλά εκφράζονται σε έγγραφο των Μυκονίων του 1683, βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 31 (πρβλ. Β. Σφυρόερας, *ό.π.*, σ. 17 και Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 93). Ανάλογα προβλήματα αντιμετώπισε το "κοινό" του νησιού και με τον εκπρόσωπο του Αλ. Μαυροκορδάτου, Μιχαλάκη Καλογερά (βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 194-198 και Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την τουρκοκρατία. Ανέκδοτα έγγραφα*, Αθήνα 1989, σ. 198-200). Έκτακτες εισφορές καλούνταν όμως να καταβάλουν οι κάτοικοι και με άλλες αφορμές. Έτσι η άφιξη του "σερδάρη της Ασπρης θάλασσας" στη Μύκονο το 1674 στοίχισε στην κοινότητα 1173 ριάλια, τα οποία καλύφτηκαν με δάνειο από το βοεβόδα Ιω. Μαυροκορδάτο, βλ. Γ.Α.Κ. Συλλογή Π. Ζερλέντη, Κ.43, φ. 182, 10.9.1674 και 18.9.1674.

45. Οι Μυκόνιοι αντιμετώπιζαν κάποιες φορές αυθαίρετες απαιτήσεις από τον Καπουδάν πασά, παρότι οι πρόσοδοι του νησιού είχαν παραχωρηθεί σε άλλους αξιωματού-

τητα από τα πρόσωπα που το συναποτελούσαν. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι το καθεστώς που διείπε τις μεταβιβάσεις ακινήτων και την αγορά γης έμεινε ανεπηρέαστο στα χρόνια που οι Βενετοί κυριαρχούσαν στο Αιγαίο. Οι αγοραπωλησίες ακινήτων εξακολουθούσαν να διενεργούνται υπακούοντας στις ίδιες σταθερές που καθορίζονταν από τις τοπικές συνήθειες και τα κοινοτικά θεσπίσματα, χωρίς να έχει άμεση επίπτωση σε αυτές ο εκάστοτε επικυρίαρχος.

Σε τοπικό λοιπόν επίπεδο ο καθορισμός των όρων με τους οποίους διακινείτο η γη περνούσε μέσα από την κοινοτική οργάνωση. Η κοινότητα και το εθιμικό δίκαιο που εφάρμοζε απέβλεπαν στην προστασία της οικογενειακής ιδιοκτησίας, γιατί σε αυτήν βασιζόταν η φορολογική κατανομή και μέσω αυτής διασφαλιζόταν τελικά και η ίδια η συνοχή της κοινότητας. Η κοινότητα λοιπόν επιδίωκε τόσο την αποτροπή σχηματισμού μεγάλων ιδιοκτησιών, όσο και τον περιορισμό του συνεχούς κατακερματισμού της γης. Το βασικό εργαλείο που είχε στα χέρια της για να πετύχει την προστασία αυτή ήταν οι διατάξεις εκείνες του εθιμικού δικαίου που διείπαν τις κληρονομικές διαδικασίες και η εφαρμοζόμενη στη διάθεση των ακινήτων αρχή της προτίμησης[46].

Γ. Το εθιμικό δίκαιο

Το εθιμικό δίκαιο των νησιών μπορούμε να το προσεγγίσουμε μέσα από δύο κυρίως πηγές. Η μία είναι οι κωδικοποιήσεις στις οποίες προέβησαν κάποιες κοινότητες και η δεύτερη είναι οι δικαστικές αποφάσεις των κατά τόπους "κριτηρίων"[47]. Όλα αυτά τα κείμενα συναποτελούν ένα πλέγμα καθορισμών, δεσμεύσεων, προτροπών και απαγορεύσεων που καθόριζαν τα πλαίσια μέσα στα οποία έπρεπε να κινούνται οι συναλλαγές και ειδικότερα οι μεταβιβάσεις ακινήτων.

Υπάρχει όμως ο κίνδυνος να παρασυρθούμε από τα κείμενα αυτά και να υποβαθμίσουμε τον παράγοντα της χρονικής διάρκειας κατά την οποία διατη-

---

χους. Σχετικό είναι αχρονολόγητο έγγραφο -πιθανόν του 1683- με το οποίο εκπρόσωποί τους θέτουν το ζήτημα στο βοεβόδα Αλ. Μαυροκορδάτο (βλ. Γ.Α.Κ. Συλλογή Π. Ζερλέντη, Κ.42, φ. 172).

46. Βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Φορολογικές...", *ό.π.*, σ. 58-62, ο ίδιος, "Νησιωτικές κοινότητες: οι φορολογικές λειτουργίες" (ΙΙ), *Τα Ιστορικά*, 9 (1988), σ. 255-256.

47. Συγκεντρωμένες συλλογές τοπικών εθίμων από τα νησιά βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *Jus Graecoromanum*, τ. 8, Αθήνα 1931, σ. 497-573. Δικαστικές αποφάσεις των "κριτηρίων" της Μυκόνου είναι συγκεντρωμένες στις μελέτες Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 20-154 και Μ. Τουρτόγλου, "Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17ος - 19ος αι.)", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 27-28 (1980-1981), Αθήνα 1985, σ. 3-257.

ρήθηκε σε ισχύ η κάθε συγκεκριμένη διάταξη. Για παράδειγμα μία ρύθμιση που περιλαμβάνεται σε μία κωδικοποίηση του τέλους του 18ου αιώνα, ακόμη και αν δεχθούμε ότι από τη στιγμή που θεσπίστηκε εφαρμοζόταν ρητά και απαρέγκλιτα, δεν είναι καθόλου σίγουρο ούτε ότι ίσχυε και στα γειτονικά νησιά ούτε ότι ήταν σε ισχύ έναν αιώνα πριν. Είναι φυσικό ότι οι εθιμικοί αυτοί κανόνες περνούσαν μέσα από -αργόσυρτες ίσως- αλλαγές, διαφοροποιήσεις και προσαρμογές ανάλογα με τις συνθήκες που κάθε φορά επικρατούσαν[48], ενώ ήταν επίφοροι σε επιδράσεις και επιρροές, οι οποίες όμως δεν ήταν πάντοτε ευδιάκριτες και προσδιορίσιμες άμεσα τη στιγμή που συντελούνταν. Αυτό συμβαίνει γιατί οι όποιες αλλαγές δεν ήταν κυρίως αποτέλεσμα συγκεκριμένων διοικητικών ή νομικών πράξεων, αλλά προέκυπταν από την αλλαγή των όρων διαβίωσης και των νοοτροπιών των ανθρώπων και συνεπώς ήταν ευκολότερα διαχεόμενες στο χρόνο. Από την άλλη πλευρά αυτή η ασάφεια προσδιορισμού του εθιμικού δικαίου το καθιστούσε ισχυρότερο και διαρκέστερο σε σύγκριση με τους σύγχρονους θεσμοθετημένους νομικούς κανόνες, που έχουν πάντοτε σαφώς καθορισμένη τυπική ημερομηνία γένεσης και λήξης.

Σχετικά με τα επιμέρους νομικά θέματα που προκύπτουν από την εφαρμογή των εθιμικών κανόνων δικαίου και τις συνήθειες κάθε τόπου, όπως αυτές αναδεικνύονται από τα δικαιοπρακτικά έγγραφα, έχουν δημοσιευθεί αρκετές σημαντικές μελέτες που φωτίζουν την καταγωγή, τη διάρκεια και το εύρος των διατάξεων που εφαρμόζονταν στο νησιωτικό χώρο, καθώς επίσης και τους συσχετισμούς τους με τα ισχύοντα σε άλλες περιοχές. Ορισμένα θέματα που προκύπτουν από την εφαρμογή των εθιμικών αυτών κανόνων θα μας δοθεί η ευκαιρία να θίξουμε σε άλλα σημεία της εργασίας αυτής. Εδώ θα κάνουμε μια σύντομη αναφορά μόνο σε δύο βασικές παραμέτρους, οι οποίες νομίζω ότι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στις γαιοκτητικές σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί στο νησιωτικό χώρο.

Διατάξεις περί κληρονομιών

Πλήθος ρυθμίσεων και εξειδικεύσεων συνιστούσαν το κληρονομικό δίκαιο που ίσχυε στα νησιά των Κυκλάδων, και ειδικότερα στη Μύκονο που μας απασχολεί εδώ. Οι ρυθμίσεις αυτές στόχευαν κυρίως μέσα από διαδικασίες που

48. Βλ. σχετικά Ι. Βισβίζης, "Τινά περί των νομικών εθίμων από της τουρκοκρατίας μέχρι και του β. διατάγματος της 23 Φεβρουαρίου 1835", *Αθηνά*, 53 (1949), σ. 236-237, όπου μνημονεύει και το χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαφορετικής εφαρμογής της εξ αδιαθέτου διαδοχής στη Χίο και στις Κυκλάδες καθώς στην πρώτη υπήρχε μουφτής, ο οποίος γνωμοδοτούσε σύμφωνα με το οθωμανικό δίκαιο.

σχετίζονταν με την κληρονομιά και την προίκα να προστατεύσουν την οικογενειακή περιουσία περιορίζοντας τις δυνατότητες διασποράς της, εκτός της οικογένειας. Το αξίωμα "paterna paternis, materna maternis", (σε ελληνική απόδοση "το γονικό 'ς το γονικό" ή αλλιώς "το θηλυκό 'ς το θηλυκό, τ' αρσενικό 'ς τ' αρσενικό") νομίζω ότι αποτέλεσε βασική ρυθμιστική παράμετρο των κληρονομικών διεργασιών[49]. Σύμφωνα με αυτό η διάθεση της γονικής περιουσίας, δηλαδή αυτών των περιουσιακών στοιχείων που αποκτήθηκαν από τους ανιόντες συγγενείς, λόγω κληρονομικής διαδοχής, προίκας ή δωρεάς, υπόκειτο σε περιορισμούς που σκοπό είχαν να περιέλθουν τα αγαθά αυτά στα τέκνα ή αν αυτά δεν υπήρχαν στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής εκείνης -πατρικής ή της μητρικής- από την οποία προέρχονταν. Αντίθετα η επίκτητη περιουσία, δηλαδή εκείνη που αποκτήθηκε εκτός των γονικών παροχών, "ιδίω καμάτω", δεν υπόκειτο στις ίδιες δεσμεύσεις κατά τη διάθεσή της[50]. Πάντως στη Μύκονο τουλάχιστον η κοινοκτημοσύνη των συζύγων φαίνεται ότι δεν ίσχυε ούτε στην επίκτητη περιουσία που αποκτήθηκε μετά το γάμο[51]. Ένα σύστημα κληρονομικής μεταβίβασης τέτοιου τύπου δίνει προτεραιότητα στις σχέσεις που οφείλονται στην εξ αίματος συγγένεια, ενώ θέτει στο περιθώριο τη συζυγική σχέση, ιδιαίτερα μάλιστα στην περίπτωση που δεν θα υπάρξουν απόγονοι[52].

---

49. Για τη νομική αυτή αρχή βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 34-47 (ο οποίος κλίνει υπέρ της απορρίψεως της άποψης ότι ήταν φραγκική η προέλευσή της στα νησιά), Μ. Τουρτόγλου, "Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 12 (1990), σ. 246-247. Βλ. επίσης Γ. Μαριδάκης, *Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή εις την νήσον Μήλον κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα (paterna paternis, materna maternis)*, ανάτυπο με δική του σελιδαρίθμηση από *Ε.Ε.Σ.Ν.Ο.Ε.*, 12-β (1967) "Αφιέρωμα εις Χαράλαμπον Ν. Φραγκίστα", σ. 3-23, (όπου προβάλλεται η δυτική, γαλλική κυρίως, επίδραση στη διαμόρφωση του εθίμου) και την αναλυτική αντίκρουση της άποψής του από τον Α. Λεντάκη, "Paterna paternis, materna maternis. Ένα κατάλοιπο της συλλογικής ιδιοκτησίας του γένους στο μεταβυζαντινό δίκαιο ή αναίρεση μιας ερμηνείας του Γ. Μαριδάκη για το κληρονομικό δίκαιο της Μήλου τον ΙΖ' αιώνα", *Μηλιακά*, 2 (1985), σ. 285-486, όπου και αναφορές για την εφαρμογή του κανόνα στα νησιά των Κυκλάδων (για τη Μύκονο σ. 344-349), με τελική παροδοχή ότι πρόκειται για "κατάλοιπο της συλλογικής ιδιοκτησίας του διασπασμένου γένους" (σ. 467). Βλ. επίσης Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *Η νομική...*, ό.π., σ. 118-123..

50. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 35-38. Με την επίκτητη περιουσία ουσιαστικά εξισώνεται και η "ελευθέρα", δηλαδη εκείνα τα αγαθά που παραχωρούνταν από τους γονείς στα τέκνα με την προσθήκη ρητής παραδοχής ότι ήσαν "ελεύθερα, λίμπερα", βλ. *ό.π.*, σ. 58-60.

51. Βλ. *ό.π.*, σ. 58-59. Σχετικά όμως με το θεσμό της κοινοκτημοσύνης των συζύγων υπήρχαν διαφορές στις συνήθειες που ίσχυαν από νησί σε νησί· θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

52. Σχετικά με τα θέματα αυτά βλ. E. Le Roy Ladurie, "Système de la coutume. Structures familiales et coutume d'héritage en France au XVIe siècle", *Annales, E.S.C.*, 1972, σ. 825-846, που συζητά κυρίως τις θεωρίες της εθιμικής γεωγραφίας που αναπτύσσονται στο έργο του J.

Παράλληλα μια σειρά ειδικότερων ρυθμίσεων καθόριζαν τα πλαίσια μέσα στα οποία έπρεπε να κινηθεί ο διαθέτης ή ο προικοδότης κατά τη διάθεση της περιουσίας του[53]. Τους γενικούς όρους των ρυθμίσεων αυτών μπορούμε να τους δούμε διατυπωμένους σε μεταγενέστερες κωδικοποιήσεις των εθίμων των νησιών[54] και να τους συνάγουμε -με πολλές επιφυλάξεις όμως- από τις μεταγενέστερες απαντήσεις των δημογεροντιών και των ειρηνοδικείων που το 1833 δόθηκαν σε σχετικά ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης[55]. Οι γενικές όμως αυτές ρυθμίσεις συχνά απέχουν πολύ από τη συγκεκριμένη κάθε φορά εφαρμογή τους, ζωντανές αποτυπώσεις της οποίας έχουμε στα έγγραφα με αποφάσεις των τοπικών "κριτηρίων".

Σε ανθρωπολογικού προσανατολισμού μελέτες έχουν προταθεί κάποιες συστηματοποιήσεις στους τρόπους μεταβίβασης των περιουσιακών στοιχείων που απαντώνται στα νησιά του Αιγαίου[56]. Οι ταξινομήσεις αυτές, καθώς επι-

---

Yver, *Égalité entre héritiers et exclusion des enfants dotés. Essai de géographie coutumière,* Παρίσι 1966.

53. Για τη νομική προστασία της προικώας περιουσίας βλ. αναλυτικά Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 193-235. Επίσης για το παράδειγμα της Πάρου βλ. Ελευθερία Ζέη, "Ο γάμος, ο θάνατος και η ακίνητη περιουσία στην Πάρο τον 18ο αιώνα: πρώτες προσεγγίσεις", *Τα Ιστορικά,* 20 (1994), σ. 59-65.

54. Βλ. τις σχετικές διατάξεις των εθίμων Θήρας και Ανάφης του 1797 (Λ. Χρυσανθόπουλος, *Συλλογή τοπικών της Ελλάδος συνηθειών εξ επισήμων προς την ελλ. κυβέρνησιν των τοπικών αρχών απαντήσεων,* Αθήνα 1853, σ. 147-151, πρβλ. Γ. Λ. Μάουερ, *ό.π.*, σ. 249-251, Π. και Ι. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 507-508) και της Νάξου του 1810 (*στο ίδιο,* σ. 547-557, πρβλ. Ιω. Δελλα-Ρόκκα, "Το δίκαιον της Νάξου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.,* 7 (1968), σ. 456-468).

55. Βλ. Λ. Χρυσανθόπουλος, *ό.π.*, σ. 5-16 και 68-104, Γ. Λ. Μάουερ, *ό.π.*, σ. 187-202, Π. Καλλιγάς, "Περί εθίμων", *Μελέται,* τ. 1, Αθήνα 1899, σ. 213-219 και επίσης Δ. Πασχάλης, "Κυκλαδικά...", ό.π., σ. 217-236. Ειδικά για τη Μύκονο βλ. την πληρέστερη έκδοσή τους από τον Ι. Βισβίζη, "Τα ερωτήματα του υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.,* 7 (1957), σ. 10-13. Σχετικά με το ανακριβές περιεχόμενο των απαντήσεων των τοπικών αρχών βλ. Δ. Γκίνης, "Ανέκδοτον εγχειρίδιον περί της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής κατά το οθωμανικόν δίκαιον", *Ε.Ε.Β.Σ.,* 27 (1957), σ. 275-276, Γ. Λ. Μάουερ, *ό.π.*, σ. 617-618 και Ι. Βισβίζης, "Το κληρονομικόν δικαίωμα των συζύγων επί ατέκνου γάμου εις την Πάρον κατά τον 18ον αιώνα", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.,* 8 (1958), σ. 136-138.

56. Βλ. τις πρόσφατες μελέτες των B. Vernier, "Filiation, règles de résidence et pouvoir domestique dans les îles de la mer Egée", *Femmes et patrimoine dans les sociétés rurales de l' Europe Méditerranéenne,* Παρίσι 1987, σ. 365-385, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα,* Αθήνα ^{2}1991, ιδίως σ. 164-184, Sibylla Dimitriou-Kotsoni, "The Aegean cultural tradition", *Journal of Mediterranean Studies,* 3 (1993), σ. 62-76 και Εύα Καλπουρτζή, *Οικιακός χώρος: συγγενικές και στρατηγικές ανταλλαγών με αναφορά το παράδειγμα της Νάξου κατά τον 17ο αιώνα,* δακτ. διδακτ. διατριβή, Αθήνα 1994, σ. 8-38.

χειρούν να εντάξουν τις συνήθειες που επικρατούν σε κάθε νησί σε κάποιο γενικευτικό κληρονομικό σύστημα, δεν μπορούν να αποφύγουν ορισμένες σχηματοποιήσεις που είναι χρήσιμες ίσως για να αποκτήσουμε μία γενική εικόνα των συστημάτων μεταβίβασης. Από τη φύση τους όμως οι σχηματοποιήσεις αυτές δεν μπορούν να αποτρέψουν τις αλληλοεπικαλύψεις που παρατηρούνται στα προτεινόμενα συστήματα, να εντοπίσουν τις διαφοροποιήσεις που σημειώνονται στην πάροδο του χρόνου, και να αποφύγουν κάποιες αυθαίρετες γενικεύσεις[57].

Προτίμηση

Ο θεσμός της προτίμησης, θεσμός που απαντά στη βυζαντινή εποχή και γνωρίζει μεγάλη εξάπλωση[58], εφαρμόζεται με συνέπεια στο νησιωτικό χώρο[59]. Βρίσκεται βέβαια σε άμεση συνάρτηση με τις ισχύουσες εκεί κληρονομικές διατάξεις και συνήθειες, ενώ σχετικές αναφορές περιλαμβάνονται στις έγγραφες

57. Για παράδειγμα στη γενική ταξινόμηση του B. Vernier, *ό.π.*, σ. 376, η Μύκονος εντάσσεται στο σύστημα 3, στο οποίο ανήκουν κατά το συγγραφέα τα νησιά, όπου η πρωτότοκη θυγατέρα κληρονομούσε το μεγαλύτερο μέρος ή και το σύνολο της μητρικής περιουσίας. Κάτι τέτοιο δεν προκύπτει όμως από τα νοταριακά έγγραφα του 17ου αιώνα που συντάχθηκαν στο νησί αυτό.

58. Βλ. σχετικά Π. Ζέπος, "Τινά περί βυζαντινής προτιμήσεως κατά το δίκαιον των παραδουναβείων χωρών", *Μνημόσυνα Παππούλια*, Αθήνα 1934, σ. 291-301, Γ. Πετρόπουλος, *Ιστορία και εισηγήσεις του ρωμαϊκού δικαίου*, Αθήνα 1944, σ. 853-854, Ν. Πανταζόπουλος, *Ρωμαϊκόν δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσει προς το ελληνικόν*, τχ. Β', Θεσσαλονίκη 1979, σ. 150-155, Sp. Vryonis, "Η βυζαντινή κληρονομιά στον επίσημο και έντεχνο πολιτισμό των βαλκανικών λαών", *Η βυζαντινή παράδοση μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα 1994, σ. 41-45. Αναλυτικά όριζαν επίσης τις προϋποθέσεις ισχύος της προτίμησης οι κώδικες από τη Μολδοβλαχία (βλ. σχετικά Π. Ζέπος, *Συνταγμάτιον νομικόν Αλεξάνδρου Ιωάννη Υψηλάντη Βοεβόδα Ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας 1780*, Αθήνα 1936, σ. 211-218). Ισχύς της προτίμησης καταγράφεται επίσης και σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, όπως στην Αθήνα, στο Αίγιο, στο Οίτυλο· βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 458-459 και Δ. Γκίνης, "Το εθιμικόν δίκαιον εν Αθήναις επί τουρκοκρατίας και ο 'κώντικας' του νοταρίου Πούλου", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 20 (1950), σ. 263-264.

59. Νομική διαπραγμάτευση της προτίμησης στη Μύκονο βλ. Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 57-91. Μνείες για εφαρμογή του εθίμου, στη Σίφνο (Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά έγγραφα Σίφνου της συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835)", *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 3, τχ. 1, (Αθήνα 1956), σ. 232-233), στη Σύρο (Abbe Dellarocca, *Traité complet sur les abeilles*, τ. 1, Παρίσι 1790, κεφ. V, Α. Δρακάκης, "Η Σύρος επί τουρκοκρατίας. Η δικαιοσύνη και το δίκαιον", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 6 (1967), σ. 218-225), στη Σαντορίνη (Abbe Pegues, *Histoire...*, ό.π., σ. 596-597), στην Άνδρο (Δ. Πασχάλης, "Κυκλαδικά...", *ό.π.*, σ. 228), στην Τήνο (Γ. Δώριζας, *Η Τήνος επί τουρκοκρατίας και κατά τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1978, σ. 145-146).

αποτυπώσεις των εθίμων των νησιών[60]. Η προτίμηση συνίστατο στη δυνατότητα που είχε ο δικαιούχος να προκριθεί έναντι τρίτων, όταν επρόκειτο να μεταβιβαστεί κάποιο ακίνητο, επί του οποίου μπορούσε να θεμελιώσει το δικαίωμά του αυτό. Η προτίμηση εφαρμοζόταν με παρόμοιο τρόπο στα νησιά των Κυκλάδων και οι αποκλίσεις από νησί σε νησί αφορούσαν κυρίως το χρονικό διάστημα στο οποίο είχε δικαίωμα να ασκήσει την προσφυγή του στην τοπική αρχή ο δικαιούχος. Επισήμως ο εθιμικός αυτός κανόνας καταργήθηκε το 1856 με ειδική αναφορά στο άρθρο 10 του νόμου ΤΘ "περί μεταγραφής"[61].

Η προτίμηση στην πράξη λειτούργησε ως ένας μηχανισμός που περιόριζε τον κατακερματισμό των ακινήτων. Θεμελιωνόταν είτε σε σχέση με τα πρόσωπα είτε σε συνάρτηση με τον τόπο και προσπαθούσε να αποτρέψει τη διάσπαση της οικογενειακής περιουσίας, αλλά παράλληλα και να υποβοηθήσει τη συγκέντρωση και συνένωση μικρών αγροτικών ή "αστικών" ακινήτων σε μεγαλύτερα σύνολα. Η προστασία λοιπόν που παρείχε είχε δύο κατευθύνσεις. Η μία -και ισχυρότερη- αφορούσε την οικογένεια και η άλλη τη γειτονία. Η διάκριση αυτή υπάρχει και στα ίδια τα νοταριακά έγγραφα και εκφράζεται με δύο διαφορετικές λέξεις-όρους. Οι έχοντες δικαίωμα προτίμησης συγγενείς ορίζονται ως "πρόσιμοι και εδικοί", ενώ οι γείτονες που έχουν δικαίωμα να προτιμηθούν καταγράφονται ως "σύμπλιοι". Ιεραρχικά η προτίμηση αφορούσε πρώτα τους συγγενείς -διαβαθμισμένη σύμφωνα με το βαθμό συγγένειας προς τον κάτοχο του μεταβιβαζόμενου ακινήτου- και κατόπιν τους συνιδιοκτήτες και τους συνορεύοντες με το ακίνητο[62].

Ο ισχυρός αυτός μηχανισμός προστασίας της οικογενειακής περιουσίας φαίνεται αποτελούσε σοβαρή τροχοπέδη τόσο στην ελεύθερη αγοραπωλησία των ακινήτων, όσο και στη διαμόρφωση των τιμών τους με βάση τους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης. Χαρακτηριστική εδώ είναι η απόφαση του κοινότητας της Σύρου στα 1812 που ανατρέπει άλλη προγενέστερη απόφαση του τέλους του 17ου αιώνα που θεσμοθετούσε το δικαίωμα της προτίμησης.

---

60. Βλ. σχετικές αναφορές στις κοινοτικές αποφάσεις Σύρου του 1695 και 1812 (Λ. Χρυσανθόπουλος, *ό.π.*, σ. 77-78, 79-80 και Π. και Ι. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 499 και 501-502), στα έθιμα Θήρας και Ανάφης (*στο ίδιο*, σ. 506-507), Φολεγάνδρου (*ό.π.*, σ. 522), Νάξου (*ό.π.*, σ. 539-540).

61. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 854.

62. Σχετικές αναφορές υπάρχουν στις κωδικοποιήσεις εθίμων που προαναφέραμε. Ειδικά για τη Μύκονο η απάντηση των τοπικών αρχών της Μυκόνου στη σχετική ερώτηση του Υπουργείου Δικαιοσύνης του 1833 ήταν: "Εις τας μερικάς πωλήσεις πρώτον επροτιμώντο οι πλησιέστεροι συγγενείς, δεύτερον οι προσεγγίζοντες εις το πωλούμενον, εάν δε τις εκ των συγγενών ήτον απών, μετά δέκα ημέρας της ελεύσεώς του είχε δικαίωμα να αναλάβη το πωληθέν, αφού έδιδε της αγοράς τα χρήματα και τα δι' αυτό γινόμενα έξοδα. Δεν επροτιμάτο δε ουδείς, εάν δια δημοπρασίας ετελειούτο η πώλησις", βλ. Ι. Βισβίζης, "Τα ερωτήματα...", *ό.π.*, σ. 12.

Σύμφωνα με τη νέα απόφαση ο "πρόσιμος" έχει πλέον δικαίωμα προτίμησης μόνο εφόσον αποδεχθεί την τιμή που προτείνει για το πωλούμενο ακίνητο ο πλειοδότης, ενώ εύγλωττη είναι η δικαιολόγηση που προβάλουν οι επίτροποι που υπογράφουν την απόφαση: "...εστοχασθήκαμεν και εσταθερώσαμεν άλλο νέον καπίτουλον εις όφελος της φτωχολογίας..."[63].

63. Βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 501-502 και Δ. Γκίνης, *Περίγραμμα...*, ό.π., σ. 269-270, πρβλ. Σπ. Ασδραχάς, "Φορολογικές...", *ό.π.*, σ. 60.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΡΥΘΜΟΙ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ - ΕΝΑΛΛΑΓΗ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΤΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΕΝΟΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΥ ΚΑΤΑΣΤΙΧΟΥ

Όπως ήδη αναφέραμε μία βασική οδός για τις μεταβιβάσεις ακινήτων διέρχεται μέσω της οικογένειας και των θεσμών που σχετίζονται με αυτήν. Οι κυριότερες διαδικασίες που επιτρέπουν την αλλαγή ιδιοκτητών ακινήτων στα πλαίσια της οικογένειας είναι δύο: οι κληρονομικές μεταβιβάσεις και οι προικοδοτήσεις. Τα γραπτά ίχνη των μεταβιβάσεων αυτών αποτυπώνονται βέβαια στις διαθήκες και τα προικοσύμφωνα, τα έγγραφα δηλαδή εκείνα που σκοπό ακριβώς έχουν να καταγράψουν και να διασφαλίσουν τις αντίστοιχες μεταβιβάσεις περιουσιακών στοιχείων, προσδίδοντάς τους τα απαραίτητα εχέγγυα εγκυρότητας.

Το αρχειακό υλικό όμως του 17ου αιώνα που έχει διασωθεί από τη Μύκονο δεν διευκολύνει τη συστηματική μελέτη των μεταβιβάσεων αυτών μέσω των προικοσυμφώνων και των διαθηκών, γιατί νοταριακά έγγραφα αυτού του τύπου δεν περιλαμβάνονταν στους νοταριακούς κώδικες του νησιού. Έχουν σωθεί λοιπόν τυχαία λυτά έγγραφα -πολύτιμα από πολλές απόψεις για την ιστορική έρευνα- τα οποία όμως δεν ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθούν με επαρκή τρόπο στην εργασία που επιχειρήσαμε, διότι τα σωζόμενα προικοσύμφωνα και διαθήκες, παρότι είναι αρκετά σε αριθμό δεν αποκαθιστούν την εικόνα ενός δείγματος με ενότητα και συνέχεια, ούτε επιτρέπουν το σχηματισμό ενός σώματος χωρίς χάσματα και παραλείψεις. Την αδυναμία αυτή επιχειρήσαμε να καλύψουμε με τη μελέτη μιας αρχειακής πηγής διαφορετικού τύπου. Ενός φορολογικού καταστίχου που ανήκει σε ένα τύπο τεκμηρίων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία θα παρουσιάσουμε διεξοδικά παρακάτω.

Η πολλαπλή αξία των πληροφοριών που παρέχουν τα φορολογικά κατάστιχα της τουρκοκρατίας και η σημασία που έχουν αυτά για τη μελέτη της οικονομικής και κοινωνικής δομής των χωρών που βρίσκονταν υπό τουρκική κυριαρχία, έχει επισημανθεί από τη σύγχρονη ιστορική έρευνα[1]. Ιδιαίτερα

1. Γενικότερα για την αξία των φορολογικών καταστίχων των νησιών και τη σημασία των

μάλιστα από το νησιωτικό χώρο έχουν διασωθεί φορολογικοί κατάλογοι, οι οποίοι καταγράφουν είτε τους ποικίλους φόρους που επιβάλλονταν στα παραγόμενα προϊόντα και στην έγγειο ιδιοκτησία είτε τον καταβαλλόμενο κεφαλικό φόρο. Τα κατάστιχα αυτά μας επιτρέπουν να μελετήσουμε σημαντικές πλευρές της ζωής των κατοίκων των συγκεκριμένων νησιών από τα οποία προέρχονται και κατ' επέκταση του ευρύτερου τουρκοκρατούμενου χώρου.

Το φορολογικό κατάστιχο της Μυκόνου που θα μας απασχολήσει εδώ χρονολογείται στα τέλη του 17ου αιώνα[2]. Επιγράφεται "βιβλίον στίμας" και περιλαμβάνει τους κατοίκους του νησιού που είναι υπόχρεοι καταβολής φόρου για την ακίνητη περιουσία που έχουν στην κατοχή τους. Επίσης καταγράφονται και τα ποσά που είναι υποχρεωμένοι οι κάτοικοι να καταβάλλουν για τα ζώα που εκτρέφουν. (Θα πρέπει εδώ να διευκρινίσουμε ότι στους υπολογισμούς που θα ακολουθήσουν τα ποσά που αναφέρονται σε ζώα -τα οποία είναι συγκριτικά μικρά- επειδή ήταν πολύ δύσκολο να διαχωριστούν από τα υπόλοιπα αγαθά που φορολογούνται, αναγκαστήκαμε να τα εντάξουμε και να τα συνυπολογίσουμε με την έγγειο ιδιοκτησία).

Οι κάτοικοι καταγράφονται με αλφαβητική σειρά βάσει του βαπτιστικού τους ονόματος. Δίπλα σε κάθε ονοματεπώνυμο αναγράφεται ο φόρος που υποχρεούται καθένας να καταβάλλει. Ο φόρος αυτός είναι εκφρασμένος σε άσπρα. Η ιδιοτυπία του καταστίχου έγκειται στο ότι κάτω από την πρώτη εγγραφή, ακολουθούν συνήθως και άλλες εγγραφές που περιγράφουν τις μεταβολές που γνώρισε η ακίνητη περιουσία του συγκεκριμένου φορολογούμενου. Οι μεταβολές αυτές καταγράφουν τις αυξομειώσεις της περιουσίας του κάθε φορολογούμενου, δεν παρουσιάζουν όμως αναλυτικά τα ακίνητα που απώλεσε ή απέκτησε, αλλά το τελικό αποτέλεσμα που είχαν οι μεταβολές αυτές της ακίνητης περιουσίας του στο φόρο που είχε υποχρέωση να καταβάλει. Δεν υπάρχουν επίσης αναφορές στις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο κάθε εγγεγραμμένος στο κατάστιχο απέκτησε ή απώλεσε κάποιο περιουσιακό του στοιχείο (άν πώλησε ή αν δώρησε κάποιο ακίνητο κ.λπ.). Γνωρίζουμε όμως ποιος ήταν ο νέος ιδιοκτήτης, καθώς επίσης και εκείνον που μεταβίβασε το ή τα ακίνητα. Τα φορολογικά κατάστιχα αυτού του τύπου αποτελούσαν τη ζωντανή μνήμη της κοινότητας, ώστε να είναι σε θέση οποιαδήποτε στιγμή οι υπεύθυνοι του κοινού να γνωρίζουν το συνολικό ποσό που ήταν υποχρεωμένος να καταβάλλει κάθε φορολογούμενος για την ακίνητη περιουσία που κατείχε. Η ενημέρωση του καταστίχου ήταν απλή διαδικασία και μπορούσε να γίνει μόλις γινόταν γνωστή μια πράξη

πληροφοριών που παρέχουν, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των Ελληνικών κοινοτήτων (ιζ'-ιθ' αιώνας)", *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα 1983, σ. 235-244 και ο ίδιος, "Νησιωτικές...", (Ι), *ό.π.*, σ. 3-10.

2. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 131 (στο εξής χφ. 131).

μεταβίβασης. Αντίθετα στα κτηματολόγια που κατέγραφαν λεπτομερώς όσα ακίνητα ανήκαν στην φορολογική μερίδα κάθε κατοίκου η συνεχής ενημέρωση ήταν δυσχερής. Τα τελευταία συντάσσονταν περιοδικά και δεν μπορούσαν να περιλαμβάνουν όλες τις αλλαγές ιδιοκτησίας που διενεργούνταν με ταχύτατο ρυθμό στο νησί.

Το μυκονιάτικο αυτό φορολογικό κατάστιχο δεν είναι το μοναδικό τέτοιου τύπου που έχει διασωθεί. Παρόμοια είναι επίσης κατάστιχα του 1717 και των ετών 1743-1745[3]. Ανάλογα κατάστιχα φαίνεται πως τηρούσαν και κάποιες άλλες κοινότητες. Στη Σέριφο για παράδειγμα υπήρχε το "Ονοματολόι", στο οποίο όμως εκτός από το φόρο που έπρεπε να καταβληθεί για κάθε ακίνητο που μεταβιβαζόταν, καταγραφόταν επίσης η χρονολογία μεταβίβασης και η θέση του ακινήτου[4]. Η διαδικασία κατάστρωσης του καταστίχου αυτού περιγράφεται στον κώδικα της καντζηλαρίας της Σερίφου του 1781: "Η τάξις και η μεταχύρησις αυτής της κατζιλαρίας είναι τοιαύτη. παραδείγματος χάριν. ο αφέντης οικονόμος: εις τα 1754: ήτον το τάνσα των πραγμάτων του δουκάτα 124: = και 10: άσπρα. και έτζι επέρασεν και εις το ονοματολόι του. και εκεί κάτω βάλλει αγοράδες κληρονομίαις αλλαξιαίς και έγιναν έως σήμερον δουκάτα να έχη 233: και 14: από αυτά τα 233: και 14: επροίκησεν των παιδιών του επούλησεν εχάρισεν, εύγαλεν από πάντων αυτά αντίκρυ. 110: και 10: η προίκα φαίνεται εις το μεμοριάλε. η πούλησις εις το όνομα εκείνου οπού αγόρασεν"[5].

Α. Χρονολογικός προσδιορισμός - διάρκεια του κατάστιχου

Στο πρώτο φύλλο του φορολογικού καταστίχου διαβάζουμε τη φράση: "1687 μηνός Οκτωβρίου στις 20. Εγράφη η παρών μάνα της στίμας της νήσο...". Συνεπώς έχουμε ένα σταθερό χρονικό όριο το οποίο δηλώνει πότε άρχισε να συντάσσεται το κατάστιχο. Δεν μπορούμε όμως να δώσουμε μιά ακριβή απάντηση στο ερώτημα πόσα χρόνια διατηρήθηκε σε ισχύ και συνεπώς σε πόσο χρονικό διάστημα πραγματοποιήθηκαν οι μεταβολές που καταγράφονται σε αυτό. Ένας προσδιορισμός των χρονικών ορίων του καταστίχου μπορεί να γίνει αν συγκριθεί με τα κτηματολόγια ("σκαρτσιμπέλλα"[6]), που έχουν διασω-

3. Βλ. Γ.Α.Κ. Φ.60 χφ. 133 και χφ. 113 αντίστοιχα.

4. Βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 19.

5. Βλ. *ό.π.*, σ. 175 και παλαιότερη δημοσίευση με μικρές γλωσσικές παρεμβάσεις Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος και αι περί αυτήν νησίδες*, Ερμούπολη 1909, σ. 81.

6. Για τον όρο αυτό βλ. Ι. Βισβίζης, "Τα έγγραφα δικαιοπραξιών της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνος", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954), σ. 140-141. Κατάλογο "σκαρτσιμπέλλων" της Μυκόνου από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα βλ. Sevasti Lazari, *Economies...*, ό.π., σ. 252.

θεί από τη Μύκονο το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα. Στα κτηματολόγια αυτά καταγράφονται όσοι υποχρεούνται να καταβάλλουν φόρο για την ακίνητη περιουσία που κατέχουν. Παράλληλα καταγράφονται και όλα τα ακίνητα που συναποτελούν τη φορολογική μερίδα του κάθε υπόχρεου. Από μια πρώτη σύγκριση των κτηματολογίων αυτών με το εξεταζόμενο φορολογικό κατάστιχο προκύπτουν τα ακόλουθα στοιχεία (τα κτηματολόγια αναφέρονται με χρονολογική σειρά)[7]:

- χφ. 134. Το κατάστιχο έχει συνταχθεί την εποχή που καντζηλιέρης της κοινότητας Μυκόνου ήταν ο παπά Μάρκος Κορίνθιος και επιγράφεται "βιβλίο πράξεων του παπά Μάρκου Κορίνθιου"[8]. Περιέχονται σε αυτό και νοταριακές πράξεις των ετών 1684-1686, αλλά τα στοιχεία του φορολογικού καταστίχου είναι προγενέστερα. Σχετικές ενδείξεις αποτελούν: α) Γνωρίζουμε από τα νοταριακά έγγραφα αρκετές μεταβιβάσεις ακινήτων οι οποίες πραγματοποιήθηκαν πριν από το 1684, χωρίς να επακολουθήσει αντίστοιχη ενημέρωση του φορολογικού καταστίχου. Οι φορολογικές μερίδες εξακολουθούν να προσμετρούν τα πωληθέντα ακίνητα στη φορολογήσιμη περιουσία του παλαιού ιδιοκτήτη. β) Υπάρχουν περιπτώσεις που δίπλα σε κάποιο ακίνητο υπάρχει η σημείωση ότι έχει μεταβιβαστεί σε άλλο φορολογούμενο, το φόρο όμως εξακολουθεί να καταβάλλει ο αρχικός ιδιοκτήτης. Από τη χρονολογία που φέρουν όμως αντίστοιχες νοταριακές πράξεις γνωρίζουμε ότι η μεταβίβαση έγινε πριν από το 1684. γ) Γνωρίζουμε ότι αρκετοί από τους φορολογούμενους του χφ. 134 το 1684 ήταν ήδη νεκροί, διότι σε προγενέστερα νοταριακά έγγραφα οι σύζυγοί τους μνημονεύονται ως χήρες. Επομένως τα στοιχεία του καταστίχου είναι παλαιότερα, παρότι βέβαια σε αυτήν την περίπτωση είναι δυνατόν να είχε μείνει για κάποιο χρονικό διάστημα η φορολογική μερίδα στο όνομα του αποθανόντος συζύγου. Στο φορολογικό αυτό κατάστιχο περιλαμβάνεται η πλειοψηφία όσων είχαν

7. Τα κτηματολόγια βρίσκονται στα Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134, χφ. 94 και χφ. 132. Ένα άλλο κτηματολόγιο που χρονολογείται στα 1684-1687, (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 127), δεν μπορέσα να το συμβουλευθώ γιατί δεν έγινε δυνατόν να βρεθεί. Πιθανότατα είναι ίδιο με το χφ. 94, το οποίο όμως δεν σώζεται ολόκληρο, βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 252 και 257-263, όπου και επεξεργασία ποσοτικών δεδομένων του χφ. 127.

8. Για το θεσμό των καντζηλιέρηδων βλ. Ι. Βισβίζης, "Οι κοινοί κανκελλάριοι της Νάξου επί τουρκοκρατίας", *Α.Ι.Δ.*, 12 (1945), σ. 88-101, ο ίδιος, "Τα έγγραφα...", *ό.π.*, σ. 129-133, Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 65, Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 197-200, όπου και τα ονόματα των καντζηλιέρηδων του νησιού μέχρι την επανάσταση του 1821. Ειδικότερα για τους καντζιλιέρηδες της Μυκόνου στα τέλη του 17ου και αρχές του 18ου αιώνα και το διάστημα που άσκησαν τα καθήκοντά τους οι πληροφορίες που εντοπίσαμε είναι οι ακόλουθες: παπά Γεράσιμος Βίδος: έως 5.5.1680 (Π. Ζερλέντης *Σύστασις...*, ό.π., σ.31)· παπά Μάρκος Κορίνθιος: 3.1.1681-8.3.1692 (Γ.Α.Κ., Κ.60, χφ. 137, α.φ. 109 και φ. 5)· Γιαννάκης Χαδεμένος: 15.7.1692-15.7.1707 (χφ. 137, α.φ. 155 και φ. 13)· Περάκης Φώσκολος: από 13.10.1708 (φ. 13).

καταγραφεί στό χφ. 131, αλλά διαγράφτηκαν από αυτό (λόγω θανάτου, μετανάστευσης, απώλειας της περιουσίας τους κ.λπ.) κατά τα χρόνια ισχύος του.

- χφ. 94. Δεν έχει σωθεί το όνομα του συντάκτη του καταστίχου. Πιθανότατα χρονολογείται μεταξύ 1684-1687. Το κατάστιχο δεν είναι πλήρες, σώζονται όσα φύλλα περιλαμβάνουν τους φορολογούμενους που το βαπτιστικό τους όνομα αρχίζει από το γράμμα Α έως τμήμα του γράμματος Π. Περιλαμβάνει τους περισσότερους από όσους διαγράφτηκαν κατά τα χρόνια που ίσχυσε το χφ. 131. Επίσης μπορεί να βρει κανείς εκείνους που περιέχονται στο χφ. 131, με εξαίρεση όσους γράφτηκαν για πρώτη φορά κατά τα χρόνια ισχύος του τελευταίου. Η περιουσία των εγγεγραμμένων και ο φόρος που καταβάλλουν είναι παρόμοιος με εκείνον που υποχρεούνται να καταβάλουν σύμφωνα με την αρχική εγγραφή όσοι περιλαμβάνονται στο χφ. 131.

- χφ. 132. Το κατάστιχο επιγράφεται "Βιβλίον στίμας" και συντάκτης του είναι ο καντζηλιέρης Γιαννάκης Χαδεμένος. Στο πρώτο φύλλο του αναγραφόταν το έτος σύνταξη. Δυστυχώς όμως στο σημείο ακριβώς εκείνο το χαρτί έχει φθαρεί και δεν διαβάζεται η χρονολογία. Μπορούμε πάντως με βεβαιότητα να το χρονολογήσουμε στα τέλη του 17ου με αρχές του 18ου αιώνα[9]. Στο φορολογικό αυτό κατάστιχο δεν περιλαμβάνονται όσοι ήταν εγγεγραμμένοι στο χφ. 131 και διαγράφτηκαν στα χρόνια που ίσχυσε. Οι περιουσίες των εγγεγραμμένων και οι φόροι που καταβάλλουν είναι αντίστοιχοι με αυτούς της τελικής εγγραφής του χφ. 131.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι το χφ. 131 ίσχυσε περίπου από το 1687 έως τα τέλη του 17ου αιώνα ή τα πρώτα χρόνια του επόμενου. Συνεπώς οι μεταβολές στην ακίνητη περιουσία των καταγεγραμμένων σε αυτό πρέπει να αφορούν χρονικό διάστημα 15 - 20 ετών.

---

9. Σχετικές είναι οι ακόλουθες πληροφορίες: Σε έγγραφο της 16.10.1696 αναφέρεται ο Γ. Χαδεμένος μεταξύ των μελών της "κυβέρνησης", που εξέλεξαν οι Μυκονιάτες προκειμένου "να ξανανοίξουν τα κατάστιχα της κοινότης", και να ελέγξουν τη γη και τα χρέη καθενός, βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., 58. Επίσης περιλαμβάνεται σε έγγραφο της 4.8.1700 μεταξύ των "λογαριαστάδων" που λήγει η θητεία τους, είναι μάλιστα ο μόνος που παραμένει σε αυτό το αξίωμα και για τον επόμενο χρόνο, βλ. *ό.π.*, σ. 63-64. Επομένως είναι πιθανόν, ο Γ. Χαδεμένος να συνέταξε το φορολογικό κατάστιχο αυτή την περίοδο. Την υπόθεση άλλωστε αυτή μας επιτρέπει και η ταύτιση επωνύμων που περιλαμβάνονται στο κατάστιχό του με κατοίκους του νησιού, τους οποίους συναντάμε τη χρονική αυτή περίοδο να υπογράφουν σε διάφορα έγγραφα. Η Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 252, χρονολογεί το κατάστιχο μεταξύ των ετών 1693-1717.

Β. Κατηγορίες εγγεγραμμένων στο φορολογικό κατάστιχο

Στα κατάστιχα χφ. 134 και χφ. 132 ο αριθμός των φορολογουμένων δεν είναι ίδιος. Στο πρώτο καταμετρήσαμε 537 και στο δεύτερο 636 πρόσωπα[10]. Η μεγάλη διαφορά που εμφανίζεται στον αριθμό των φορολογουμένων των δύο καταστίχων, οφείλεται εν μέρει και στο γεγονός ότι ο συντάκτης του δεύτερου, ο Γιαννάκης Χαδεμένος, έχει καταγράψει και 25 κατοίκους που δεν είχαν καθόλου ακίνητη περιουσία, ενώ αντίθετα ο συντάκτης του πρώτου παπά Μάρκος Κορίνθιος έχει συμπεριλάβει μόνο εκείνους που ήταν κάτοχοι ακίνητης φορολογητέας περιουσίας. Ο αριθμός των φορολογουμένων βάσει του χφ. 94 δεν αποτελεί συγκρίσιμο μέγεθος, διότι, όπως αναφέραμε, δεν έχει διασωθεί το σύνολο των καταγεγραμμένων σε αυτό.

Αντίθετα στο χφ. 131 που χρονολογικά τοποθετείται μεταξύ των δύο προηγούμενων έχουν καταγραφεί 802 κάτοικοι του νησιού. Η διαφορά αυτή είναι δικαιολογημένη και οφείλεται στον ακόλουθο λόγο. Στα χφ. 134 και χφ. 132 καταγράφονται όσοι είναι υπόχρεοι καταβολής φόρου τη χρονική στιγμή που συντάχθηκε το κατάστιχο. Αντίθετα η διάρκεια ισχύος του χφ. 131 εκτείνεται χρονικά με αποτέλεσμα να ανανεώνονται τα πρόσωπα που περιλαμβάνονται σε αυτό. Υπάρχουν λοιπόν κάτοικοι του νησιού που διαγράφτηκαν στα χρόνια που ίσχυε το κατάστιχο, καθώς πέθαναν, απώλεσαν ή μεταβίβασαν την περιουσία τους. Υπάρχουν επίσης κάτοικοι που δεν είχαν εγγραφεί από τη πρώτη στιγμή και προστέθηκαν κατά το χρονικό διάστημα που ήταν σε ισχύ το κατάστιχο, καθώς για ποικίλους λόγους έγιναν κάτοχοι ακινήτων. Η αριθμητική καταγραφή των κατηγοριών αυτών είναι η ακόλουθη:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.1.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΣΤΟ χφ. 131

Κατηγορίες εγγεγραμμένων στο χφ. 131	Άνδρες + Γυναίκες		Μόνο Γυναίκες		
	Απ. Αριθμός	%	Απ. Αριθμός	(α)	(β)
Σύνολο εγγεγραμμένων	802	100.0	77	9.6	100.0
Διαγραφέντες	147	18.3	21	2.6	27.3
Νεοεγγεγραμμένοι	267	33.3	33	4.1	42.8

Σημειώσεις

(α): Ποσοστό % επί του συνόλου των εγγεγραμμένων.

(β): Ποσοστό % επί των εγγεγραμμένων γυναικών.

10. Σε ανάλογη καταμέτρηση που πραγματοποίησε η Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 36 (πρβλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", (Ι), *ό.π.*, σ. 34) υπολογίζει τους καταγεγραμμένους του χφ. 134 σε 536 και αυτούς του χφ. 132 σε 613. Δεν γνωρίζω που οφείλεται αυτή η σημαντική -ιδίως όσον

Μιά πρώτη ανάγνωση του παραπάνω πίνακα μας οδηγεί στις ακόλουθες παρατηρήσεις:

- Το 18.3% όσων είχαν περιληφθεί στο κατάστιχο έχασαν την περιουσία τους κατά τα χρόνια που ήταν σε ισχύ και διαγράφτηκαν από αυτό. Φυσικά δεν πρόκειται μόνο για ανθρώπους που καταστράφηκαν οικονομικά και αναγκάστηκαν να πωλήσουν την περιουσία τους. Συνήθως πρόκειται για ηλικιωμένους που ομαλά μεταβίβασαν την περιουσία τους στους κληρονόμους τους, με αποτέλεσμα τα αγαθά αυτά να αφαιρεθούν αντίστοιχα από τη δική τους φορολογική μερίδα, αλλά και για ανθρώπους που πέθαναν με αποτέλεσμα να περάσει η ακίνητη περιουσία τους στους κληρονόμους τους.

- Το 33.3% των εγγεγραμένων στο καταστίχο δεν είχαν περιληφθεί από την αρχή σε αυτό αλλά προστέθηκαν στα χρόνια που ήταν σε χρήση. Να διευκρινίσουμε εδώ ότι νεοεγγεγραμμένους στο χφ. 131 έχουμε θεωρήσει εκείνους που δίπλα στην αρχική τους εγγραφή υπάρχει σημείωση, στην οποία αναφέρεται το πρόσωπο από το οποίο προέρχεται η αποκτηθείσα ακίνητη περιουσία. Όσοι ανήκουν σε αυτή την κατηγορία, βρίσκονται καταγεγραμμένοι μεταξύ των τελευταίων ονομάτων που περιλαμβάνονται σε κάθε γράμμα. Φαίνεται δηλαδή, ότι ο συντάκτης του καταστίχου είχε προνοήσει και άφησε στο τέλος κάθε γράμματος κενά φύλλα, έτσι ώστε να συμπληρώνει τα νέα πρόσωπα που αποκτούσαν φορολογήσιμη περιουσία, χωρίς να διαταράζει τη σχετική αλφαβητική σειρά που τηρούσε στην καταγραφή των ονομάτων.

- Από τα παραπάνω στοιχεία φαίνεται ότι ο αριθμός των νεοεγγεγραμμένων στο κατάστιχο ήταν περίπου διπλάσιος από τον αριθμό των διαγραφέντων. Συνεπώς, με την πάροδο του χρόνου έχουμε όλο και μεγαλύτερο κατακερματισμό της γης σε όλο και μικρότερα μερίδια, πράγμα που έχει παρατηρηθεί και σε άλλα νησιά του Αιγαίου[11]. Αυξάνεται δηλαδή ο αριθμός των φορολογούμενων, ενώ η ακίνητη περιουσία στο νησί παραμένει σχεδόν αμετάβλητη, αφού αποτελείται κυρίως από καλλιεργήσιμες εκτάσεις το συνολικό μέγεθος των οποίων παραμένει σταθερό. Τα νέα περιουσιακά στοιχεία, που μπορεί να έχουν προστεθεί αυξάνοντας το σύνολο των έγγειων φορολογούμενων αγαθών,

---

αφορά το χφ. 132- διαφορά. Πιθανότατα δεν έχει συμπεριλάβει 25 πρόσωπα που έχουν φορολογική μερίδα, χωρίς να δηλώνεται το ποσό που υποχρεούνται να καταβάλλουν. Σε κάθε περίπτωση πάντως η συνολική διαφορά που καταγράφεται μεταξύ των δύο καταστίχων παραμένει παρόμοια (18.4% έναντι 19.9%).

11. Βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Κατακερματισμός της αγροτικής ιδιοκτησίας: το παράδειγμα της Πάτμου", *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα 1983, σ. 65-78, Ευαγγελία Μπαλτά, "Από το φορολογικό τεκμήριο στην αγροτική οικονομία. Οι καλλιέργειες στη Σαντορίνη το 18ο αιώνα", *Τα Ιστορικά*, 6 (1986), σ. 293 κ.ε., Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 169, Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", *ό.π.*, σ. 35.

είναι κυρίως τα διάφορα κτίσματα (οικίες, αποθήκες, μύλοι, φούρνοι κ.λπ.) και όση γη έχει μεταβληθεί από χέρσα σε καλλιεργήσιμη. Η αύξηση όμως των κτισμάτων τουλάχιστον, είναι περίπου ανάλογη με την αύξηση των ιδιοκτητών-φορολογούμενων. Θα αναφέρουμε ένα παράδειγμα. Στο χφ. 134 που προαναφέραμε καταγράφονται 996 οικίες, ενώ στο χφ. 132 που είναι μεταγενέστερο 1169[12]. Δηλαδή υπάρχει μία αύξηση της τάξης του 17.4%. Από την άλλη πλευρά οι νέοι εγγεγραμμένοι στο χφ. 131 είναι 267, ενώ εκείνοι που διαγράφησαν 147. Αν αφαιρέσουμε το ένα άθροισμα από το άλλο προκύπτει ότι οι νέες φορολογικές μερίδες που δημιουργήθηκαν είναι 120 και αντιστοιχούν στο 15% του συνόλου των εγγεγραμμένων στο κατάστιχο.

- Οι γυναίκες υπόχρεες καταβολής φόρου που περιλαμβάνονται στο κατάστιχο είναι συνολικά 77 και αντιπροσωπεύουν το 9.6% του συνόλου των φορολογουμένων. Στα φορολογικά κατάστιχα χφ. 134 και χφ. 132 οι καταγεγραμμένες γυναίκες αποτελούσαν το 7.4% του συνόλου.

- Στα χρόνια που ίσχυσε το κατάστιχο διαγράφτηκαν 21 γυναίκες (δηλαδή το 27.3% του συνόλου των γυναικών) και προστέθηκαν 33 νέες φορολογούμενες (το 42.8% των γυναικών). Αν συγκρίνουμε τα ποσοστά που ισχύουν για τις γυναίκες με αυτά που ισχύουν για το σύνολο των φορολογουμένων, θα παρατηρήσουμε ότι οι γυναίκες εγγράφονται και διαγράφονται από το φορολογικό κατάστιχο με ρυθμό ταχύτερο από αυτόν των ανδρών. Η ταχύτερη αυτή εναλλαγή δηλώνει ότι οι γυναίκες παραμένουν στο κατάστιχο μικρότερο χρονικό διάστημα από τους άνδρες φορολογούμενους, είτε γιατί παντρεύονται και περνάει η ακίνητη περιουσία τους στη φορολογική μερίδα του συζύγου τους, είτε γιατί σιγά σιγά εκποιούν για λόγους βιοπορισμού την ακίνητη περιουσία που είχαν αποκτήσει μέσω κληρονομικών διαδικασιών. Η τελευταία υπόθεση γίνεται ισχυρότερη αν συνδυαστεί και με τα στοιχεία που παρέχει μία άλλη πηγή. Πρόκειται για τα νοταριακά έγγραφα στα οποία καταγράφονται οι αγοραπωλησίες που έγιναν στη Μύκονο τον 17ο αιώνα. Σε αυτά όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω, η παρουσία των γυναικών μεταξύ των πωλητών είναι πολύ αυξημένη, ενώ αντίθετα είναι χαμηλή η συμμετοχή τους μεταξύ των αγοραστών. Η παρατήρηση αυτή αποτελεί πρόσθετη ένδειξη ότι οι γυναίκες που κατέχουν ακίνητη περιουσία συχνά αναγκάζονται να την πωλήσουν σταδιακά προκειμένου να καλύψουν τα απαραίτητα για τη διαβίωσή τους έξοδα.

---

12. Ο αριθμός των σπιτιών έχει προκύψει από το άθροισμα όσων καταγράφονται στις φορολογικές μερίδες των χφ. 134 και χφ. 132. Αφορά το σύνολο των κατοικιών που χαρακτηρίζονται "ανώγια", "κατώγια" ή απλώς "σπίτια". Καταμέτρηση που έχει κάνει η Sevasti Lazari, ό.π., σ. 144, με βάση το χφ. 127 που χρονολογείται στα έτη 1684-1687 συμφωνεί απόλυτα με την αυξητική αυτή πορεία γιατί δίνει 1132 ποικίλων τύπων οικήματα.

Γ. Ταχύτητα μεταβολής - ρυθμοί μεταβιβάσεων ακινήτων

Όπως ήδη αναφέραμε, στο χειρόγραφο που εξετάζουμε καταγράφονται οι μεταβολές που υφίσταται η ακίνητη περιουσία των κατοίκων του νησιού, με σκοπό να υπολογίζει κάθε φορά ο συντάκτης του καταστίχου το συνολικό φόρο που είναι υποχρεωμένος να καταβάλλει ο κάθε φορολογούμενος. Ένα πρώτο στοιχείο που μπορεί να παρατηρήσει κανείς ξεφυλλίζοντας και μόνο το κατάστιχο, είναι η μεγάλη κινητικότητα που υπάρχει στην περιουσία των φορολογούμενων. Στους περισσότερους από τους φορολογούμενους σημειώνεται μεγάλος αριθμός αλλαγών, καθώς η ακίνητη περιουσία τους μεταβάλλεται πολύ συχνά με την προσθήκη νέων ακινήτων ή την απώλεια ήδη υπαρχόντων. Έχει, νομίζω, σημασία να προσπαθήσουμε να παρακολουθήσουμε το εύρος αυτών των μεταβολών, παρότι αναγκαστικά θα υπεισέλθουμε σε κάποιες λεπτομέρειες. Είναι ανάγκη όμως προκαταβολικά να επισημάνουμε ότι οι μετρήσεις που θα ακολουθήσουν, προσπαθούν να αποδώσουν τις τάσεις των φαινομένων που παρατηρήσαμε και όχι την ακριβή αριθμητική τους αποτύπωση, η οποία από μόνη της άλλωστε ελάχιστη σημασία έχει.

Αναλυτικά λοιπόν, το σύνολο των μεταβολών που καταμετρήσαμε στο εξεταζόμενο χειρόγραφο είναι 6674. Ο πραγματικός όμως αριθμός των μεταβολών που πραγματοποιήθηκαν από τους φορολογούμενους προκύπτει περίπου, εάν διαιρέσουμε το 6674 δια δύο. Αυτό συμβαίνει διότι το κατάστιχο λειτουργεί ως κλειστό κύκλωμα, όπου κανονικά κάθε μεταβολή πρέπει να καταγράφεται δύο φορές, τη μία ως μείωση της περιουσίας κάποιου εγγεγραμμένου και τη δεύτερη ως ισόποση αύξηση της περιουσίας κάποιου άλλου. Εξαίρεση αποτελούν οι εγγραφές που αφορούν κατοχή ζώων, γιατί μία μεταβολή στον αριθμό των ζώων που κατέχει κάποιος δεν είναι αναγκαίο να οφείλεται σε μεταβίβασή τους σε άλλο φορολογούμενο, καθώς μπορεί τα ζώα να έχουν σφαχθεί και καταναλωθεί, να έχουν μεταφερθεί για πώληση εξω από το νησί, να έχουν πεθάνει από κάποια επιδημική ασθένεια.

Συνεπώς, το σύνολο των πραγματικών μεταβολών που πραγματοποιήθηκαν πρέπει να εγγίζει τις 3337. Υπάρχει όμως ένα αριθμητικό πρόβλημα. Το άθροισμα των μεταβολών που καταμετρήσαμε και αφορούν σε αυξήσεις στις ακίνητες περιουσίες είναι 3380, ενώ το άθροισμα των μεταβολών που αφορά σε μειώσεις είναι αντίστοιχα 3294. Θεωρητικά τα δύο αυτά αθροίσματα θα έπρεπε να είναι ίσα, διότι όπως αναφέραμε κάθε μεταβολή καταγράφεται δύο φορές. Η μικρή αυτή διαφορά όμως νομίζω ότι δεν δημιουργεί πρόβλημα στην εγκυρότητα του υπολογισμού μας, καθώς η απόκλιση αυτή μπορεί να οφείλεται σε παραλείψεις καταγραφής κάποιων μεταβολών, σε συμψηφισμούς δύο μεταβολών σε μία εγγραφή, σε νέα κτίσματα, ή επίσης σε μεταβολές που αφορούν

κατοχή ζώων, για τις οποίες, όπως ήδη είπαμε, δεν υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία μεταξύ αυξήσεων και μειώσεων.

Τελικά, οι παραπάνω υπολογισμοί μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στα 15 περίπου χρόνια που χρησιμοποιήθηκε το κατάστιχο, κάθε εγγεγραμμένος σε αυτό πραγματοποίησε κατά μέσο όρο 8.3 πράξεις με τις οποίες αύξησε ή μείωσε την ακίνητη περιουσία του. Παρατηρούμε δηλαδή ότι υπάρχει έντονη κινητικότητα μεταξύ των κατόχων των έγγειων αγαθών, καθώς πολύ γρήγορα και σε πολύ μεγάλο βαθμό τα ακίνητα αλλάζουν ιδιοκτήτη. Στην πραγματικότητα μάλιστα η κινητικότητα αυτή πρέπει να ήταν ακόμη μεγαλύτερη, διότι το φορολογικό κατάστιχο που χρησιμοποιούμε ως πηγή καταγράφει τις μεταβολές σε επίπεδο οικογένειας, αφού η οικογενειακή φορολογική μερίδα είναι ενιαία και περιλαμβάνει τους δύο συζύγους και τα προστατευόμενα μέλη. Σε ατομικό όμως επίπεδο οι μεταβολές είναι περισσότερο διάσπαρτες, καθώς είναι πιθανό κάθε σύζυγος ή άλλο προστατευόμενο ενήλικο μέλος νά αποκτούσε ή να μεταβίβαζε δικά του περιουσιακά στοιχεία, τα οποία καθώς καταγράφονταν συνολικά στη φορολογική μερίδα της οικογένειας, δεν μπορούμε να τα συλλάβουμε. Την έκταση των μεταβιβάσεων αυτών δεν μπορούμε να την υπολογίσουμε επακριβώς. Για παράδειγμα, στα νοταριακά έγγραφα καταγράφεται πληθώρα αγοραπωλησιών τις οποίες πραγματοποιούν γυναίκες. Οι δικαιοπραξίες αυτές στο φορολογικό κατάστιχο καταγράφονται στην οικογενειακή μερίδα στο όνομα του αρχηγού της οικογένειας. Στην πραγματικότητα όμως η κυριότητα του ακινήτου ανήκει στη γυναίκα που εμφανίζεται στο νοταριακό έγγραφο ως αγοραστής.

Το φαινόμενο αυτό της συχνότατης εναλλαγής των ιδιοκτητών ακινήτων μπορεί να πιστοποιηθεί και από το πλήθος των σωζόμενων νοταριακών εγγράφων που συντάχθηκαν στη Μύκονο το β' μισό του 17ου αιώνα και σχετίζονται με μεταβιβάσεις ακινήτων και τις οποίες θα εξετάσουμε αναλυτικά στα κεφάλαια που έπονται. Η εξαιρετικά έντονη κινητικότητα που παρατηρείται σχετικά με τις μεταβιβάσεις ακινήτων γίνεται πιο εντυπωσιακή αν λάβουμε υπόψη μας ότι η αγορά γης επιβαρυνόταν με σειρά από δεσμεύσεις που σχετίζονταν, όπως είδαμε, με το ισχύον εθιμικό δικαιο της "προτίμησης" και λειτουργούσαν συχνά αποτρεπτικά στις αγοραπωλησίες των ακινήτων.

Η μεγάλη αυτή διακίνηση της γης πιστοποιείται και από το μικρό μέγεθος της ομάδας εκείνων που διατήρησαν αμετάβλητη την περιουσία τους. Συνολικά είναι 47 πρόσωπα που αντιστοιχούν στο 6% περίπου του συνόλου των φορολογουμένων. Και αυτοί όμως οι λίγοι που διατήρησαν την περιουσία τους, σε μεγάλο ποσοστό (76.6%) περιλαμβάνονται μεταξύ εκείνων που προστέθηκαν ενόσω ήταν σε χρήση το κατάστιχο. Αυτοί οι τελευταίοι είναι πολύ πιθανόν να μην μετέβαλαν την περιουσιακή τους κατάσταση, απλώς και μόνο επειδή ήταν

πολύ μικρό το διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της εγγραφής τους και της απόσυρσης του καταστίχου. Όσον αφορά τη συμμετοχή των γυναικών σε αυτή την κατηγορία φορολογουμένων, θα λέγαμε ότι είναι αυξημένη, διότι, ενώ οι γυναίκες αποτελούν το 9.6% του συνόλου, στη συγκεκριμένη κατηγορία μετέχουν σε ποσοστό 17%.

Σχετικά με τις φορολογούμενες γυναίκες είναι και τα ακόλουθα στοιχεία:

- Συνολικά οι μεταβολές στις ιδιοκτησίες των γυναικών είναι 363.
- Οι μεταβολές που αφορούν αύξηση της περιουσίας είναι 166 (45.7%).
- Οι μεταβολές που αφορούν μείωση της περιουσίας είναι 197 (54.3%).
- Ο μέσος όρος των μεταβολών ανά εγγεγραμμένη γυναίκα είναι 4.3 μεταβολές.

Τα παραπάνω αριθμητικά δεδομένα ενισχύουν την παρατήρηση ότι τις γυναίκες τις συναντάμε συνηθέστερα μεταξύ εκείνων που μεταβιβάζουν κάποιο ακίνητό τους και σπανιότερα μεταξύ εκείνων που αποκτούν ακίνητα, καθώς επίσης και ότι η παρουσία των γυναικών στα φορολογικά κατάστιχα είναι περιστασιακή και περιορισμένη σε διάρκεια. Γενικότερα άλλωστε στο χώρο διακίνησης ακινήτων η γυναικεία παρουσία είναι αραιότερη από την ανδρική. Μια ένδειξη γι' αυτό αποτελεί και ο χαμηλός μέσος όρος μεταβολών ανά γυναίκα, που είναι περίπου ο μισός από εκείνον που αντιστοιχεί στο σύνολο των φορολογουμένων.

Δ. Όγκος των μεταβιβαζομένων αγαθών

Στο κατάστιχο που εξετάζουμε, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, καταγράφονται οι κάτοικοι της Μυκόνου που υποχρεούνται να καταβάλλουν φόρο για την ακίνητη περιουσία τους και το ποσό που αντιστοιχεί στον κάθε έναν, εκφρασμένο σε "άσπρα". Κάθε πρόσκτηση ή απώλεια ακινήτου καταγράφεται αυτόματα ως αύξηση ή μείωση αντίστοιχα του φόρου που πρέπει να καταβληθεί. Αν λοιπόν αθροίσουμε τα ποσά που κάθε φορά προστίθενται ή αφαιρούνται θα έχουμε μιά εικόνα της αξίας της γης που άλλαξε ιδιοκτήτη στα χρόνια κατά τα οποία ίσχυσε το κατάστιχο. Η αξία των μεταβιβαζόμενων ακινήτων υπολογίζεται σε άσπρα, που εδώ δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για πραγματικό ή λογιστικό νόμισμα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πάντως δεν έχει μεγάλη σημασία γιατί θα τα χρησιμοποιήσουμε όχι με τη νομισματική τους αξία, αλλά μόνο ως μονάδα μέτρησης δηλωτική του όγκου και της αξίας μεταβιβαζόμενης γης.

Να σημειώσουμε εδώ ότι στα φορολογικά κατάστιχα αποτελούσε κανόνα η χρήση από τους καταστιχωτές ή τους καντζηλιέρηδες λογιστικού νομίσματος για τον υπολογισμό της φορολογικης υποχρέωσης. Στα κτηματολόγια που μνη-

μονεύσαμε παραπάνω γινόταν χρήση του δουκάτου. Στο χφ. 134 υπάρχει στο τέλος κάθε φορολογικής μερίδας μετατροπή των δουκάτων σε άσπρα, όπου κάθε δουκάτο θεωρείται ισοδύναμο με δύο άσπρα, χωρίς και εδώ να είναι απόλυτα σαφές αν τα άσπρα είναι πραγματικό ή λογιστικό νόμισμα[13]. Στο χφ. 132 δεν υπάρχει καμμία νομισματική μετατροπή γι' αυτό θεωρήσαμε προτιμότερο να μην κάνουμε αναγωγές του ενός νομίσματος στο άλλο, αφού άλλωστε το τουρκικό νόμισμα ήδη ακολουθούσε τροχιά υποτιμήσεων[14]. Γενικοτερα η αντιστοιχία της εκάστοτε χρησιμοποιούμενης λογιστικής μονάδας -που το όνομά της συχνά διέφερε από περιοχή σε περιοχή- σε πραγματικό νόμισμα καθοριζόταν περιοδικά από την οθωμανική διοίκηση[15]. Σε μεταγενέστερο μυκονιάτικο φορολογικό κατάστιχο του 1717 ο καντζηλιέρης Περάκης Φώσκολος σημειώνει ότι υπολογίζει κάθε ρεάλι ίσο με 40 δουκάτα[16].

Στα τεκμήρια που διαθέτουμε δεν περιλαμβάνονται πληροφορίες για την έκταση, την ποιότητα ή τη θέση των μεταβιβαζόμενων ακινήτων. Για να αποκτήσουμε διαυγέστερη εικόνα της αξίας των ακινήτων και των ζώων που άλλαξαν ιδιοκτήτη, δεν θα μπορέσουμε να αποφύγουμε κάποιους αριθμητικούς υπολογισμούς. Συγκεκριμένα, το άθροισμα των αρχικών εγγραφών όλων των φορολογούμενων είναι 72203,5 μονάδες. Το άθροισμα των τελικών εγγραφών όλων των φορολογούμενων είναι 58294,5 μονάδες. Μεταξύ των δύο αθροισμάτων προκύπτει διαφορά 13909 μονάδων που οφείλεται στην ακόλουθη αιτία. Στις πρώτες εγγραφές έχουν συμπεριληφθεί και οι 267 περιπτώσεις φορολογουμένων που προστέθηκαν κατά τη διάρκεια της ισχύος του καταστίχου.

Η στιγμή όμως εγγραφής των 267 αυτών νέων φορολογουμένων δεν συμπίπτει χρονικά με αυτή των υπόλοιπων φορολογουμένων. Εξάλλου η αρχική τους περιουσία έχει αφαιρεθεί από κάποιο άλλο φορολογούμενο, αφού προέρχεται από μεταβίβαση που έχει γίνει εντός του κλειστού αυτού συστήματος.

---

13. Για αξία του δουκάτου και του άσπρου και τη χρήση τους ως λογιστικών νομισμάτων, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον βενετοκρατούμενο και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα 1996, σ. 45-102, 158-159.

14. Για την ποικιλία των αντιστοιχιών των νομισμάτων και τη συνεχή υποτίμηση του οθωμανικού νομίσματος βλ. *ό.π.*, σ. 191 κ.ε., Ν. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1996, σ. 144-149 Β. Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Αθήνα 1988, σ. 100-105.

15. Βλ. Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 41-46. Λογιστικά νομίσματα ήταν σε χρήση και από τη βενετική διοίκηση στις κτήσεις της Βενετίας, βλ. Α. Ανδρεάδης, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. 1, Αθήνα 1914, σ. 36-45.

16. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 133 α.φ. 1. Και εδώ όμως υπάρχει η επιφύλαξη αν υπολόγιζε το ρεάλι (=γρόσι) ίσο με 100 ή 120 άσπρα, οπότε το δουκάτο θα ήταν αντιστοίχως ίσο προς 2.5 ή 3 άσπρα.

Αντίθετα κοινή ήταν για όλους τους φορολογούμενους η χρονική στιγμή, που το κατάστιχο αποσύρθηκε και αντικαταστάθηκε με άλλο. Συνεπώς, το άθροισμα των τελικών εγγραφών όλων των φορολογουμένων προσφέρει πιο αξιόπιστη εικόνα του όγκου των φορολογούμενων έγγειων αγαθών και ζώων που υπήρχαν στο νησί.

Αν αθροίσουμε τις μεταβολές που αφορούν παραχωρήσεις ακινήτων θα βρούμε ότι τα ακίνητα αυτά είχαν αξία ίση με 42960 μονάδες. Αν αθροίσουμε αντίστοιχα τις πράξεις που δηλώνουν την απόκτηση κάποιου ακινήτου θα βρούμε ότι τα ακίνητα αυτά έχουν μία αξία 42519 μονάδων. Όπως είχαμε σημειώσει και όταν υπολογίζαμε τον όγκο μεταβολών, κανονικά δεν θα έπρεπε να υπάρχει διαφορά στην αξία των ακινήτων που αποκτήθηκαν και αυτών που μεταβιβάστηκαν, επειδή όμως η απόκλιση είναι μικρή πιστεύουμε ότι δεν δημιουργεί πρόβλημα σοβαρής αναξιοπιστίας για τις καταγραφές του συντάκτη του καταστίχου. Παρ' όλα αυτά, ίσως όμως είναι προτιμότερο να θεωρήσουμε ότι η αξία των ακινήτων που άλλαξαν ιδιοκτήτη, εκφράζεται καλύτερα από το μέσο όρο των δύο παραπάνω αθροισμάτων και είναι 42960+42519=85479:2= 42739,5 μονάδες.

Ανακεφαλαιώνοντας, σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας, η αξία της φορολογούμενης ακίνητης περιουσίας και των ζώων των Μυκονιατών ανέρχονταν σε 58294,5 μονάδες, ενώ η αξία των ακινήτων και των ζώων, που άλλαξε ιδιοκτήτη στα χρόνια που ίσχυσε το κατάστιχο, ανερχόταν σε 42739,5 μονάδες περίπου. Συνεπώς, το 73.3% της ακίνητης περιουσίας και των ζώων του νησιού άλλαξαν ιδιοκτήτη στα 10 με 20 περίπου χρόνια που το φορολογικό κατάστιχο ήταν σε ισχύ. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει όσα αναφέραμε προηγουμένως για την έντονη εναλλαγή των ιδιοκτητών γης. Το νέο στοιχείο που προστίθεται είναι ότι εκτός από το μεγάλο αριθμό μεταβολών, ήταν αντίστοιχα μεγάλη -για τα δεδομένα του νησιού- και η αξία των ακινήτων που άλλαξαν ιδιοκτήτη.

Για την εξήγηση αυτής της κινητικότητας πρέπει να συνυπολογιστούν και οι ακόλουθοι παράμετροι. Καταρχήν το κληρονομικό εθιμικό δίκαιο που ίσχυε στη Μύκονο κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας δεν απέτρεπε τον κατακερματισμό της γης και επομένως συντελούσε στις συχνές και σε πολλά πρόσωπα μεταβιβάσεις ακινήτων. Σύμφωνα με αυτό, δικαίωμα στη γονική κληρονομιά είχαν όλα τα παιδιά, αρσενικά και θηλυκά, με αποτέλεσμα η κληροδοτούμενη ακίνητη περιουσία να διανέμεται σε μικρά ίσα μερίδια. Η διατύπωση που χρησιμοποιούν αρκετά χρόνια αργότερα οι αρχές του νησιού όταν τους ετέθη σχετικό ερώτημα είναι σαφής: "Εάν τελευτήση τις αδιάθετος, κληρονομούν την πατρομητρικήν των περιουσίαν όλα τα τέκνα εξ ίσου, ανεξαιρέτως θηλυκά τε και αρσενικά"[17]. Εάν ο γονέας συνέτασσε διαθήκη δεν ήταν υποχρεωμένος να διανείμει την προικώα ή την επίκτητη περιουσία που κατείχε σε ίσα μερίδια.

Μπορούσε αν ήθελε να ευνοήσει κάποιο παιδί, όχι όμως να το ορίσει αποκλειστικό του κληρονόμο αποκληρώνοντας τα υπόλοιπα[18]. Αντίθετα σε άλλες τουρκοκρατούμενες περιοχές ο πρωτότοκος γιός ήταν και αποκλειστικός κληρονόμος της γονικής περιουσίας[19].

Η ρυθμός εναλλαγής των ιδιοκτητών καθοριζόταν επίσης από τη μικρή διάρκεια ζωής των ανθρώπων[20]. Μέχρι το τέλος του αιώνα, όπως φαίνεται από περιοχές που έχουν γίνει εντοπισμένες ειδικές έρευνες η προσδοκία ζωής κατά τη γέννηση δεν ξεπερνούσε τα 32 - 33 χρόνια[21]. Στην Ελλάδα ακόμη και στις αρχές του 19ου αιώνα μία έρευνα, που έχει γίνει για τη γενιά του 1823 στη Λευκάδα, απέδειξε ότι 1 στα 4 άτομα πέθαινε πριν συμπληρώσει τα 25 του χρόνια[22]. Ο χαμηλός μέσος όρος ζωής ήταν φυσικό να έχει επίπτωση στην ταχύτητα που τα ακίνητα διακινούνταν, γιατί ο κύκλος που διέγραφε η μεταβίβαση των ακινήτων από τους γονείς στα παιδιά ολοκληρωνόταν σε λίγα χρόνια.

---

17. Στη Μύκονο όλα τα τέκνα δικαιούνταν μερίδιο στη γονική περιουσία, βλ. αναλυτικά Ι. Βισβίζης, "Τα ερωτήματα...", *ό.π.*, σ. 10-11 και Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 124-128, 172-173. Ο Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage fait au Levant ordre du Roi*, τ. 1, Άμστερνταμ 1718, σ. 108, ισχυρίζεται ότι το έθιμο της πρωτοτοκίας είχε διαδοθεί και στη Μύκονο, κάτι τέτοιο όμως δεν αποδεικνύεται από τα νοταριακά έγγραφα.

18. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 98-99. Ελευθερία στο διαθέτη να διαθέσει την περιουσία του στα παιδιά του αφήνουν και τα έθιμα Νάξου, βλ. Π. και Ι. Ζέπων, *Jus...*, ό.π., σ. 550-551. Επίσης όπως έχει δειχθεί, στην Ήπειρο κατά τον 13ο αιώνα ίσχυε η ισομοιρία στην κληρονομική διαδοχή, ενώ οι γονείς είχαν την ευχέρεια να ορίσουν το τμήμα της περιουσίας που θα δίνόταν σε κάθε παιδί τους, βλ. Αντωνία Κιουσοπούλου, *Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13ο αιώνα*, Αθήνα 1990, κυρίως σ. 84-85 και 97-98.

19. Για παράδειγμα στα Δωδεκάνησα ίσχυε το έθιμο των "κανακάρηδων" σύμφωνα με το οποίο ο πρωτότοκος γιός έπαιρνε όλη τη γονική περιουσία, βλ. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, *Νομικά έθιμα της νήσου Καρπάθου της Δωδεκανήσου*, Αθήνα 1926, σ. 32-35, ο ίδιος, "Το κληρονομικόν έθιμον των κανακάρηδων εν Δωδεκανήσω", *Λαογραφία*, 28 (1972), σ. 161-174, R. M. Dawkins, "Notes from Karpathos", *The Annual of the British School at Athens*, 9 (1902-1903), σ. 197-201. Το έθιμο των πρωτοτοκίων πιθανόν εφαρμοζόταν επίσης στη γειτονική Πάρο, βλ. Ελευθερία Ζέη, *ό.π.*, σ. 59. Διάδοση φαίνεται όμως ότι γνώριζε και το αντίστροφο έθιμο, σύμφωνα με το οποίο η πρωτοκόρη λάμβανε το πατρικό σπίτι και το 1/3 της μητρικής περιουσίας, βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (333 μ.Χ. - 1700)*, τ. Α', Αθήνα [5]1984, σ. 715-716. Γεγονός είναι πάντως ότι υπήρχε μεγάλη ποικιλία κανόνων σχετικά κληρονομούμενα από τα τέκνα μερίδια, βλ. Ι. Βισβίζης, "Τινά περί των νομικών...", *ό.π.*, σ. 236-238.

20. Χαρακτηριστικές είναι οι μετρήσεις για την ηλικιακή σύνθεση στην περιοχή της Μάνης στο τέλος του 17ου αιώνα. Βλ. Κ. Κόμης, *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης 15ος-19ος αιώνας*, Ιωάννινα 1995, σ. 133-138, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

21. Βλ. σχετικά πραδείγματα και βιβλιογραφικές αναφορές Γ. Ταπεινός, *Στοιχεία δημογραφίας*, Αθήνα 1993, σ. 343-344.

22. Βλ. σχετικά Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, Ν. Σιδέρης, *Συγκρότηση και διαδοχή γενεών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1986, σ. 71. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα η προσδο-

Επίσης στις συχνές μεταβιβάσεις ακινήτων ίσως επιδρούσαν οι συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στο Αιγαίο τη συγκεκριμένη χρονική περιοδο. Το Αιγαίο ποτέ δεν ήταν μία ακύμαντη θάλασσα. Ειδικά όμως για το β' μισό του 17ου αιώνα ταιριάζει απόλυτα ο εύστοχος χαρακτηρισμός Archipelagus turbatus, καθώς αποτελεί το θέατρο εχθροπραξιών μεταξύ Βενετών και Τούρκων, και πεδίο πειρατικής δράσης.

Ένας ακόμη παράγοντας που ευνοούσε την αλλαγή ιδιοκτητών στα έγγεια αγαθά ήταν οι μετακινήσεις των ανθρώπων από τόπο σε τόπο και η μετανάστευση, που σε ένα βαθμό σχετίζονται με την ασταθή κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή[23]. Τα φαινόμενα αυτά μπορεί στο Αιγαίο την εποχή αυτή να μην πήραν μαζικό χαρακτήρα, όμως και στα μικρά μεγέθη που είναι δυνατόν να εντοπισθούν συντέλεσαν στην αύξηση των μεταβιβάσεων ακινήτων[24].

Ε. Προέλευση - διοχέτευση της ακίνητης περιουσίας

Το εξεταζόμενο χειρόγραφο παρέχει επίσης πληροφορίες σχετικές με τα πρόσωπα που απέκτησαν και αυτά που απώλεσαν κάθε μεταβιβαζόμενο ακίνητο. Ομαδοποιώντας το σύνολο των μεταβιβάσεων αυτών, έχουμε μια συγκεντρωτική εικόνα για την προέλευση των αποκτώμενων περιουσιών και μία αντίστοιχη εικόνα για τους διαύλους διοχέτευσης των μεταβιβαζόμενων ακινήτων. Ο Πίνακας ΙΙ.2. που ακολουθεί, παρουσιάζει αναλυτικά τα παραπάνω στοιχεία. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται σε τρεις επιμέρους κατηγορίες φορολογουμένων: α) τις γυναίκες, β) εκείνους που δεν περιλαμβάνονταν από την αρχή αλλά προστέθηκαν κατά τη διάρκεια της ισχύος του κατάστιχου (τους ονομάζουμε συγκαταβατικά νεοεγγεγραμμένους) και γ) εκείνους που απώλεσαν την περιουσία τους και διαγράφηκαν από αυτό, πριν πάψει να χρησιμοποιείται από την κοινότητα.

κώμενη ζωή για άνδρες και γυναίκες δεν είχε ξεπεράσει τα πενήντα χρόνια, βλ. Δ. Γ. Τσαούσης, *Η κοινωνία του ανθρώπου*, Αθήνα [4]1987, σ. 234.

23. Όπως έχει πάντως παρατηρηθεί, η σχέση στρατιωτικών ή πολιτικών γεγονότων και μεταναστευτικών ρευμάτων δεν είναι ευθύγραμμη. Για παράδειγμα κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα στον ελληνικό χώρο οι μεταναστεύσεις δεν παρουσιάζουν έξαρση σε περιόδους στρατιωτικών ή πολιτικών εκτροπών, βλ. σχετικά A. Ducellier, "Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα από τα τέλη του μεσαίωνα στη νεώτερη εποχή", *Τα Ιστορικά*, 5 (1986), σ. 23-24.

24. Στο θέμα αυτό θα αναφερθούμε επίσης αναλυτικότερα στο κεφάλαιο των αιτιών που προκάλεσαν τις πωλήσεις ακινήτων στη Μύκονο. Γενικότερη ανασκόπηση των μεταναστεύσεων και των αιτίων, βλ. Max Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, Αθήνα 1987, σ. 128-140.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.2.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ - ΔΙΟΧΕΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗΣ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

Περιουσιακά	ΣΥΝΟΛΟ		ΓΥΝΑΙΚΕΣ		ΝΕΟΕΓΓΕΓΡ/ΝΟΙ		ΔΙΑΓΡΑΦΕΝΤΕΣ	
στοιχεία	Αξία *	%	Αξία *	%	Αξία *	%	Αξία *	%
Α	72203.5	-	2874.0		12971.5		9939.0	
Β	58294.5	-	2351.0		20147.0		0.0	
Διαφορά Α-Β	13609.0		523.0		-7175.5		9939.0	
Γ	42960.0	100.0	2256.5	100.0	23842.5	100.0	3373.5	100.0
Γ1	9584.0	22.3	728.5	32.3	8747.5	36.7	267.5	7.9
Γ2	10614.5	24.7	10.5	0.5	8910.5	37.4	543.5	16.1
Γ3	841.0	2.0	107.5	4.8	488.5	2.0	76.5	2.3
Δ	42519.0	100.0	1652.0	100.0	3964.5	100.0	11760.5	100.0
Δ1	8902.0	20.9	321.5	19.5	20.0	0.5	3099.5	26.4
Δ2	1581.0	3.7	37.0	2.2	0.0	0.0	127.0	1.1
Δ3	9432.5	22.2	140.0	8.5	121.5	3.1	2379.5	20.2
Δ4	979.5	2.3	85.5	5.2	324.0	8.2	329.5	2.8
Διαφορά Γ-Δ			604.5		19878.0		-8387.0	

Σημειώσεις

*: σε μονάδες μέτρησης με το σύστημα που αναφέραμε ανωτέρω.

Α: αξία ακινήτων και ζώων σύμφωνα με την πρώτη εγγραφή όλων των φορολογούμενων.

Β: αξία ακινήτων και ζώων σύμφωνα με την τελευταία εγγραφή όλων των φορολογούμενων.

Γ: αξία των ακινήτων σύμφωνα με τις πράξεις μεταβιβάσεων προς φορολογούμενους.

Γ1: αξία των ακινήτων που έλαβαν από τους γονείς τους.

Γ2: αξία των ακινήτων που έλαβαν από τον πεθερό ή την πεθερά τους.

Γ3: αξία των ακινήτων που έλαβαν από τα αδέλφια τους.

Δ : αξία των ακινήτων σύμφωνα με τις πράξεις μεταβιβάσεων από φορολογούμενους.

Δ1: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε γιους.

Δ2: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε θυγατέρες.

Δ3: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε γαμπρούς.

Δ4: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε αδέλφια.

Με τη βοήθεια των παραπάνω αριθμητικών στοιχείων θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα.

α) Το 22 - 24% του συνόλου της φορολογούμενης περιουσίας μεταβιβάστηκε από τους γονείς στα παιδιά τους. Μικρό μέρος (μόνο το 3.7%) από αυτή την περιουσία δηλώνεται ρητά ότι μεταβιβάστηκε σε θυγατέρες, το υπόλοιπο μεταβιβάστηκε σε γιους. Το μέγεθος της περιουσίας όμως που αφορά τις θυγατέρες είναι πλασματικό, γιατί στο φορολογικό κατάστιχο καταγράφεται η μεταβιβαζόμενη μερίδα στο όνομα της θυγατέρας, μόνο όταν αυτή ήταν ανύπανδρη.

Αντίθετα, όταν ήταν έγγαμη ή όταν η μεταβίβαση της κληρονομιάς συνέπιπτε με το γάμο της, η μεταβιβαζόμενη ακίνητη περιουσία φαίνεται ότι καταγραφόταν στη φορολογική μερίδα και συνεπώς στό όνομα του συζύγου της. Έτσι εξηγείται και το υψηλό ποσοστό περιουσιών που μεταβιβάζονται σε γαμπρούς (το 22 - 24% του συνόλου). Οι μεταβιβάσεις προς τους γαμπρούς αφορούν κατά πάσα πιθανότητα τη φορολογική μόνο καταστίχωση, γιατί οι έγγαμες γυναίκες διατηρούσαν την κυριότητα της περιουσίας που είχαν κληρονομήσει από τους γονείς τους[25], περιουσία που, όπως φαίνεται από δικαστικές αποφάσεις της εποχής, δεν μπορούσε να εκποιήσει ο σύζυγος[26]. Άλλωστε και σε άλλα νησιά του Αιγαίου φαίνεται ότι δεν υπήρχε κοινοκτημοσύνη στα συζυγικά αγαθά, αλλά κάθε σύζυγος διατηρούσε την κυριότητα της περιουσίας με την οποία είχε προικισθεί[27].

Το γεγονός ότι στο σύνολο των φορολογουμένων η περιουσία που παραχωρήθηκε στους γιους και τους γαμπρούς (ουσιαστικά δηλαδή στις θυγατέρες) είναι ίσης περίπου αξίας, αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι δεν γινόταν από τους γονείς διάκριση μεταξύ των αρσενικών και θηλυκών παιδιών τους, κατά τη διανομή της περιουσίας που τους παραχωρούσαν. Η πρακτική αυτή είναι

25. Βλ. Ι. Βισβίζη, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 58-60 και Λ. Χρυσανθόπουλος, *ό.π.*, σ. 6. Επίσης οι δικαστικές αποφάσεις από τη Μύκονο με ημερομηνίες 15.8.1685 και 18.2.1696 (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5) επιβεβαιώνουν τη θέση ότι η γυναίκα διατηρούσε την κυριότητα της προικώας περιουσίας της. Για τη σύγχρονη εποχή ανάλογες επισημάνσεις βλ. Margaret Stott, "Economic transision and the family in Myconos", *Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών*, 17 (1973), ιδίως σ. 126-127.

26. Χαρακτηριστική είναι μαρτυρία σε έγγραφο της 20.3.1692 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 88ν) σύμφωνα με την οποία βγαίνει σε πλειστηριασμό αμπέλι, επειδή ο κάτοχός του πώλησε μία αγελάδα από την προίκα της συζύγου του και μετέπειτα δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να την αντικαταστήσει. Ανάλογη είναι και περίπτωση καταβολής αποζημίωσης από το σύζυγο έναντι απολεσθέντος προικώου (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 128, 13.3.1687). Γενικά για τη νομική προστασία της προικώας περιουσίας των γυναικών βλ. Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 101-116. Το αναπαλλοτρίωτο της προίκας ήταν σε ισχύ και μεταγενέστερα σε αγροτικές κοινωνίες, βλ. Δ. Ψυχογιός, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1987, σ. 149-160.

27. Το εθιμικό δίκαιο των νησιών δεν αντιμετώπιζε με ενιαίο τρόπο το ζήτημα της συζυγικής κοινοκτημοσύνης. Η κοινοκτημοσύνη φαίνεται ότι ήταν σε ισχύ στη Σίφνο, (βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά...", *ό.π.*, σ. 119-121), στη Νάξο, (βλ. Ι. Βισβίζης, "Ναξιακά νοταριακά έγγραφα των τελευταίων δουκών του Αιγαίου πελάγους", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 4 (1951), σ. 140) και στη Σύρο (βλ. Α. Δρακάκης, "Το εν Σύρω έθιμον της συζυγικής κοινοκτημοσύνης", *Θέμις*, 56 (1945), σ. 167). Αντίθετα φαίνεται ότι δεν ίσχυε στην Πάρο (βλ. Ι. Βισβίζης, "Το κληρονομικόν...", *ό.π.*, σ. 144-145), ενώ στη Χίο η προικώα περιουσία ανήκε στη σύζυγο αλλά ήταν κοινή η χρήση της (βλ. Ι. Βισβίζης, "Αι μεταξύ συζύγων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 1 (1948), σ. 33).

εμφανής στις μυκονιάτικες διαθήκες του 17ου αιώνα Στις διαθήκες αυτές οι γονείς καταλείπουν μερίδιο από την κληροδοτούμενη περιουσία σε όλα τα τέκνα, αρσενικά και θηλυκά. Δυστυχώς δεν είναι δυνατόν να γίνουν ακριβείς υπολογισμοί ώστε να διαπιστώσουμε αν τα κληρονομικά μερίδια ήταν ακριβώς ίσου μεγέθους, γιατί στα έγγραφα δεν υπάρχουν αναφορές στην αξία, ή στην έκταση των κληροδοτούμενων αγαθών. Επίσης δεν είναι εύκολο να διαπιστώσουμε αν πριν από τη διαθήκη είχαν προηγηθεί άλλες παραχωρήσεις ή προικοδοτήσεις. Θα παρουσιάσουμε σχηματικά ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διαθήκης[28].

Η διαθήκη ανήκει στον κυρ Γεώργη Τουλάνη και συντάχθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 1688. Η παρεχόμενη περιουσία κατανέμεται κυρίως μεταξύ των δύο γιων του διαθέτη (Γερώνυμου και Φάντη), γιατί η θυγατέρα του Μπελόνια όταν συντάσσεται η διαθηκη έχει ήδη παντρευτεί και προφανώς προικισθεί. Τα αγαθά που καταλείπονται από τον Γεώργη Τουλάνη είναι τα ακόλουθα:

Γερώνυμος (γιος)	Φάντης (γιος)	Πέρος (γαμπρός)
Ανώγι-κατώγι (που μένει)	Κατώγι (από την Καλή)	Χωριό (Βιγλί)
Μύλος (την πάρτη του)	Φούρνος	Κλείσμα (Βορινά με Παναγία)
Πράμα (το κρατεί από το Μιχάλη της Πετρουνέλας)	Χωριό με αγρέλι	Παραγγερία(Αμπελόκηπος)
Πράμα (από παπά Μιχέλη)	Κλείσμα (Καμαλαύκα)	Αμπέλι (Αμπελόκηπος)
Μετασήκωμα	Κλείσμα (Αγία Μονή)	
Λειβάδι	Αμπέλι (Συκαλάδο)	
Ότι έχει στο Δραφάκι	Κλείσμα (Συκαλάδο)	
Ότι έχει από τον Ιωάννη	Κλείσμα (Λειβαδερή)	
Κλείσμα (Σταυράκι)	Κλείσμα (Λειβαδερή)	
Κλείσμα (από Ζ. Λωλοζανή)	Συκιές (Σταυρί)	
Λειβάδι το1/2 με συκιές	Χωράφια (Κουσουμάς)	
Κλείσμα (Σταυρί)	Χωράφια (Βορινά Λάζαρο)	
Κλείσμα (Μεγάλο Χωριό)		
Χωράφια (Γιαλούδια)		
Χωράφια		
Χωράφια (Λάζαρος)		

Αφήνει επίσης από κοινού στους Γερώνυμο και Φάντη ένα κλείσμα (Λειβαδάκια), ένα αμπέλι (Λαγκάδι) και χωράφια (Κανάλια). Ακόμη ορίζει ένα

28. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60, φ. 1. Στον ίδιο φάκελο υπάρχουν και άλλες διαθήκες του 17ου αιώνα με τα ίδια χαρακτηριστικά ως προς την κατανομή των περιουσιακών στοιχείων του διαθέτη στα τέκνα του. Ανάλογα είναι επίσης τα παραδείγματα των διαθηκών του 18ου αιώνα (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 2).

κλείσμα (Ταξιάρχης) και ότι έχει στο Χοχλιό να το μοιράζονται οι γιοί του με τη θυγατέρα του Μπελόνια. Τέλος δίνει μία πρόθεση στον Άγιο Τάφο. Η διαθήκη καταλήγει με ένα κατάλογο χρεωφειλετών, στους οποίους ο Γ. Τουλάνης χαρίζει ένα τμήμα του χρέους τους.

β) Σχεδόν το ήμισυ (συγκεκριμένα το 45%) των περιουσιακών στοιχείων, που άλλαξε ιδιοκτήτη στα χρόνια που ήταν σε ισχύ το κατάστιχο, μεταβιβάστηκε από γονείς προς τα παιδιά τους. Επίσης ένα 2% με 2.5% μεταβιβάστηκε από αδέλφια σε αδέλφια. Συνολικά δηλαδή το ήμισυ της ακίνητης περιουσίας άλλαξε ιδιοκτήτη μέσω των συγγενικών και κληρονομικών μηχανισμών. Σε αυτή την περίπτωση συνηθέστερος τρόπος μεταβίβασης είναι μέσω της διαθήκης και του προικοσυμφώνου, αλλά δεν είναι σπάνιες και οι περιπτώσεις πραγματικών ή ίσως και εικονικών αγοραπωλησιών. Δεν πρέπει επίσης να παραληφθούν και οι "μοιρασίες". Οι πράξεις αυτές, περιορισμένες αριθμητικά, αφορούσαν συνήθως διακανονισμούς για κληρονομούμενα αγαθά.

Το υπόλοιπο μισό της μεταβιβαζόμενης περιουσίας άλλαξε ιδιοκτήτη με τρεις κυρίως τρόπους: i) με αγοραπωλησίες, ii) με ανταλλαγές και iii) με δωρεές. Όπως θα δούμε παρακάτω αναλυτικότερα από τις τρεις αυτές διαδικασίες η πρώτη, δηλαδή η αγοραπωλησία, κατέχει απόλυτα κυρίαρχη θέση. Οι άλλες δύο χρησιμοποιούνται από τους κατοίκους δευτερευόντως προκειμένου να καλύψουν συγκεκριμένες οικονομικές ανάγκες ή κοινωνικές επιταγές. Ο αυξημένος αριθμός αγοραπωλησιών προϋποθέτει όμως την ύπαρξη ρευστού χρήματος και σηματοδοτεί μια κοινωνία εκχρηματισμένη. Ο εκχρηματισμός με τη σειρά του απαιτεί τις κατάλληλες πηγές ροής του χρήματος, που δεν μπορεί να προέρχονται αποκλειστικά από την αγροτική σταθερά της οικονομίας[29].

γ) Οι φορολογούμενες γυναίκες παρουσιάζουν ορισμένα χαρακτηριστικά που έχουν διαφορές αν συγκριθούν με αυτά που μπορούν να παρατηρηθούν για το σύνολο των εγγεγραμμένων. Η περιουσία που λαμβάνουν προέρχεται σε μεγαλύτερο βαθμό από τους γονείς τους (συγκεκριμένα το 32.3% της περιουσίας που απέκτησαν), δεν λαμβάνουν όμως καθόλου ακίνητη περιουσία από τον πεθερό ή την πεθερά τους. Όσον αφορά την περιουσία που μεταβίβασαν στα παιδιά τους υπάρχει επίσης μία διαφοροποίηση. Οι γυναίκες έχουν μεταβιβάσει, συγκριτικά με το σύνολο των εγγεγραμμένων, μικρότερο αναλογικά τμήμα της περιουσίας τους στα παιδιά και τους γαμπρούς τους (τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 46.8% για το σύνολο των εγγεγραμμένων και 30.2% για τις

29. Γενικότερα για το θέμα του εκχρηματισμού στις αγροτικές οικονομίες, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Ο εκχρηματισμός στις αγροτικές οικονομίες: Το ελληνικό παράδειγμα, ιε' - ιθ' αι.", *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 43-55 και ο ίδιος, "Νησιωτικές...", (ΙΙ), *ό.π.*, σ. 229-230..

γυναίκες). Τα στοιχεία αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες που περιλαμβάνονται στο κατάστιχο είναι είτε ανύπανδρες είτε χήρες.

δ) Όσοι δεν είχαν περιληφθεί από την αρχή στο κατάστιχο απέκτησαν έξι φορές περισσότερη περιουσία από εκείνη που απώλεσαν. Το 74.1% της περιουσίας που απέκτησαν, το έλαβαν από τους γονείς ή τους πεθερούς τους. Αντίθετα από την περιουσία που απώλεσαν μόνο το 3.6% κατευθύνθηκε στά παιδιά ή στους γαμπρούς τους. Επομένως οι νέοι φορολογούμενοι είναι ταυτόχρονα και νέοι στην ηλικία, οι οποίοι αρχίζουν να έχουν φορολογική υποχρέωση κυρίως εξαιτίας της περιουσίας, που τους παραχώρησαν οι γονείς τους. Παράλληλα, η γενική εικόνα, που αναδεικνύεται από τη μελέτη του φορολογικού καταστίχου, είναι ότι τους χαρακτηρίζει οικονομικός δυναμισμός και τάση να αυξήσουν την περιουσία που τους κληροδοτήθηκε με νέες αγορές γης.

ε) Αντίθετα, όσοι διαγράφησαν από το κατάστιχο, παρουσιάζουν αντίστροφη εικόνα από εκείνη των νεοεγγεγραμμένων. Συγκεκριμένα απώλεσαν 3.5 φορές περισσότερη περιουσία από όση απέκτησαν. Επίσης το 47.7% της περιουσίας που απώλεσαν το παραχώρησαν στα παιδιά τους και στους γαμπρούς τους, ενώ από την περιουσία που απέκτησαν μόνο το 24% προέρχονταν από τους γονείς, τον πεθερό ή την πεθερά τους. Οι διαγραφέντες συνεπώς πρέπει στη πλειοψηφία τους να είναι προχωρημένης ηλικίας και η διαγραφή τους από το κατάστιχο ήταν αποτέλεσμα, είτε μεταβίβασης της περιουσίας τους στα παιδιά τους, είτε φυσικού θανάτου. Βέβαια, δεν πρέπει να αποκλειστούν και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η διαγραφή από το κατάστιχο ήταν αποτέλεσμα οικονομικών δυσχερειών, που οδήγησαν στην εκποίηση της ακίνητης περιουσίας κάποιου φορολογούμενου ή της μετοίκησής του σε άλλο τόπο.

ΣΤ. Αυξομειώσεις ακίνητης περιουσίας κοινωνικών-επαγγελματικών ομάδων

Θα είχε ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε για τα χρόνια που ήταν σε ισχύ το κατάστιχο, την αύξηση ή τη μείωση της ακίνητης περιουσίας που κατείχαν κάποιες κοινωνικές ή επαγγελματικές ομάδες της Μυκόνου, που μπορούμε να εντοπίσουμε από το χφ. 131. Δυστυχώς όμως, τα στοιχεία που έχουμε προκειμένου να εξακριβώσουμε τις επάγγελματικές δραστηριότητες, ορισμένων έστω, από τους φορολογούμενους είναι πενιχρά. Στα φορολογικά κατάστιχα τα μόνα επαγγέλματα που αναγράφονται ρητά ειναι αυτά που έχουν σχέση με τους εκκλησιαστικούς θεσμούς[30]. Αναφέρονται με την ιδιότητά τους οι ιερείς, οι μοναχοί και οι μοναχές. Καταγράφονται επίσης τα εκκλησιαστικά ιδρύματα

30. Το ίδιο φαινόμενο έχει παρατηρηθεί και σε κατάστιχα άλλων νησιών, όπως για παρά-

που κατείχαν ακίνητη περιουσία. Άλλες επαγγελματικές ιδιότητες δεν αναφέρονται. Επίσης, με βάση τις πληροφορίες που παρέχουν τα νοταριακά έγγραφα του 17ου αιώνα από τη Μύκονο, προσπαθήσαμε να ταυτίσουμε με καταγεγραμμένους στο χφ. 131, εκείνους που αναφέρονται σε αυτά ως "μάστρο", "καπετάν" και "καραβοκύρης"[31].

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.3.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	Αριθμός εγγεγραμμένων		Περιουσία κατά την τελική εγγραφή*		Ληφθείσα περιουσία*		Παραχωρηθείσα περιουσία*	
	α.α	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
ΣΥΝΟΛΟ	802	100.0	58294.5	100.0	42960.0	100.0	42519.0	100.0
Γυναίκες	77	9.6	2351.0	4.0	2256.5	5.3	1652.0	3.9
Α. Ιερείς	49	6.1	3010.5	5.2	3171.0	7.4	5013.5	11.8
Β. Μοναχοί -ές	12	1.5	271.0	0.5	204.5	0.5	818.0	1.9
Γ. Εκκλησιαστ. ιδρύματα	4	0.5	1324.5	2.3	213.5	0.5	244.0	0.6
Δ. Μάστορες	22	2.7	1257.0	2.1	879.0	2.0	1826.5	4.3
Ε. Καπετάνιοι	2	0.2	190.0	0.3	18.5	0.1	159.0	0.4
ΣΤ. Καραβοκύρηδες	5	0.6	274.0	0.5	152.0	0.4	511.0	1.2

Σημειώσεις

* : αξία των ακινήτων μετράται σε μονάδες όπως προηγουμένως.

α.α.: απόλυτος αριθμός.

Οι αριθμητικοί αυτοί υπολογισμοί επιτρέπουν ορισμένες επισημάνσεις που αφορούν τη γενική εικόνα που προκύπτει για κάθε μία κατηγορία και όχι συγκεκριμένους εκπροσώπους της:

1. Γυναίκες

Οι γυναίκες που περιλαμβάνονται μεταξύ των φορολογουμένων κατέχουν κατά μέσο όρο λιγότερη περιουσία από ότι οι άνδρες εγγεγραμμένοι στο κατάστιχο. Πράγματι, ενώ αριθμητικά αντιπροσωπεύουν το 9.6% του συνόλου των φορολογουμένων, η περιουσία που κατέχουν αντιστοιχεί στο 4% της αξίας του συνόλου των φορολογήσιμων έγγειων αγαθών. Καμμία από τις φορολογούμενες γυναίκες δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στους μεγάλους ιδιοκτήτες γης.

δειγμα στην Πάτμο, όπου ενώ σε κατάστιχο του 1609 υπήρχαν ορισμένες αναφορές στα επαγγέλματα των φορολογουμένων, οι μνείες αυτές εκλείπουν στα μεταγενέστερα, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές ...", (ΙΙ), ό.π., σ. 243-244, 251-252.

31. Αναλυτικότερα στα προβλήματα ταύτισης, των επαγγελματικών ιδιοτήτων και ενασχολήσεων που κάλυπταν θα αναφερθούμε στο κεφάλαιο των αγοραπωλησιών.

Η περιουσία που έλαβαν ήταν κατά 27% μεγαλύτερη από αυτήν που παραχώρησαν, αλλά το στοιχείο αυτό δεν ήταν αρκετό ώστε να τις βοηθήσει να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση, διότι συνολικά τα ακίνητα που διακινήθηκαν από και πρός γυναίκες ήταν μικρής αξίας.

2. Ιερείς, μοναχοί, μοναχές

Οι 49 ιερείς που περιλαμβάνονται στο κατάστιχο αντιπροσωπεύουν το 6.1% των φορογουμένων και κατέχουν το 5.2% της ακίνητης περιουσίας που υπάρχει στο νησί. Η περιουσία που παραχώρησαν οι ιερείς του νησιού όσο ίσχυσε το κατάστιχο είναι κατά 58% μεγαλύτερη από αυτήν που απέκτησαν. Επίσης από τους 49 ιερείς ελάττωσαν την περιουσία τους οι 34 και την αύξησαν ή τη διατήρησαν σταθερή οι υπόλοιποι 15. Συνεπώς οι ιερείς του νησιού, ως ομάδα, κατέχουν ακίνητη περιουσία παρόμοιας αξίας με το μέσο κάτοικο της Μυκόνου, ενώ παράλληλα παρατηρείται με την πάροδο του χρόνου τάση μείωσης της ακίνητης περιουσίας τους. Βέβαια, πρέπει να τονίσουμε ότι υπάρχει μεγάλη ανισότητα στο μέγεθος των ιδιοκτησιών των ιερέων, καθώς εμφανίζονται νά κατέχουν ακίνητη περιουσία που η αξία της ποικίλλει από 6 έως 478 μονάδες. Η διαφοροποίηση αυτή στην οικονομική κατάσταση των ιερέων μπορεί να διαπιστωθεί και από τα φορολογικά κατάστιχα που καταγράφουν λεπτομερώς την ακίνητη περιουσία κάθε φορολογούμενου, αλλά και από τη συμμετοχή των ιερέων στις αγοραπωλησίες ακινήτων.

Οι μοναχοί και οι μοναχές του νησιού έχουν μικρή ακίνητη περιουσία. Η ίδια τάση για συρρίκνωση της περιουσίας που παρατηρήσαμε στους ιερείς, διαφαίνεται και σε αυτούς, γιατί η αξία της περιουσίας που απέκτησαν είναι 4 φορές μικρότερη από αυτή που απώλεσαν.

Όσον αφορά την προέλευση της αποκτώμενης περιουσίας των ιερέων και τη διοχέτευση της παραχωρούμενης, δεν υπάρχει έντονη διαφοροποίηση από όσα ισχύουν για το σύνολο των φορολογουμένων. Αντίθετα σημαντικές διαφορές παρουσιάζονται στα στοιχεία που σχετίζονται με τους μοναχούς και τις μοναχές. Αυτό μπορούμε να το διαπιστώσουμε εύκολα, αν συγκρίνουμε τα στοιχεία του Πίνακα ΙΙ.2. που αφορούσαν το σύνολο των φορολογούμενων, με τα στοιχεία του Πίνακα ΙΙ.4. που ακολουθεί και αφορά μόνο τους ιερείς, τους μοναχούς και τις μοναχές του νησιού.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.4.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ - ΔΙΟΧΕΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗΣ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ

Περιουσιακά	ΣΥΝΟΛΟ		ΙΕΡΕΙΣ		ΜΟΝΑΧΟΙ		ΜΟΝΑΧΕΣ	
στοιχεία	Αξία *	%	Αξία *	%	Αξία *	%	Αξία *	%
Α	72203.5		7887.5		710.5		189.5	
Β	58294.5		4877.0		196.5		74.5	
Διαφορά Α - Β	13909.0		3010.5	38.2	514.0	72.3	115.0	60.7
Γ	42960.0	100.0	3171.0	100.0	172.5	100.0	32.0	100.0
Γ1	9584.0	22.3	866.0	27.3	6.0	3.5	0.0	0.0
Γ2	10614.5	24.7	449.5	14.2	0.0	0.0	0.0	0.0
Γ3	841.0	2.0	63.0	2.0	3.5	2.0	0.0	0.0
Δ	42519.0	100.0	5013.5	100.0	683.0	100.0	135.0	100.0
Δ1	8902.0	20.9	1104.5	22.0	150.0	22.0	6.0	4.4
Δ2	1581.0	3.7	26.5	0.5	2.0	0.3	5.0	3.7
Δ3	9432.5	22.2	1184.5	23.6	336.5	49.3	0.0	0.0
Δ4	979.5	2.3	249.5	5.0	48.0	7.0	6.0	4.4
Διαφορά Γ - Δ			-1842.5	-58.1	514.0	304.0	103.0	322.0
Εγγεγραμμένοι	802	100.0	49	6.1	8	1.0	4	0.5

Σημειώσεις

* : υπολογίζεται σε μονάδες μέτρησης

Α : αξία ακινήτων και ζώων σύμφωνα με την πρώτη εγγραφή των φορολογουμένων.

Β : αξία ακινήτων και ζώων σύμφωνα με την τελευταία εγγραφή των φορολογουμένων.

Γ : αξία των ακινήτων σύμφωνα με τις πράξεις μεταβιβάσεων προς φορολογούμενους.

Γ1: αξία των ακινήτων που έλαβαν από τους γονείς τους.

Γ2: αξία των ακινήτων που έλαβαν από τον πεθερό ή την πεθερά τους.

Γ3: αξία των ακινήτων που έλαβαν από τα αδέλφια τους.

Δ : αξία των ακινήτων σύμφωνα με τις πράξεις μεταβιβάσεων από φορολογούμενους.

Δ1: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε γιους.

Δ2: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε θυγατέρες.

Δ3: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε γαμπρούς.

Δ4: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε αδέλφια.

Καταρχήν πρέπει να σημειώσουμε ότι ο αριθμός των μοναχών που περιλαμβάνονται στο χφ. 131 είναι μικρός και συνεπώς τα αποτελέσματα αρκετά επισφαλή. Με βάση πάντως τα δεδομένα του παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι οι μοναχοί του νησιού ήταν άτομα προχωρημένης ηλικίας. Δεν λαμβάνουν από τους γονείς τους παρά ελάχιστα ακίνητα, γεγονός που αποτελεί ένδειξη ότι ήταν μεγάλης ηλικίας και η προικοδότησή τους είχε γίνει σε προγενέστερη

εποχή. Αντίθετα μεγάλο μέρος της περιουσίας που απώλεσαν κατευθύνθηκε στους γιους ή τις θυγατέρες τους.

Ειδικότερα οι τέσσερις μοναχές που περιλαμβάνονται στο κατάστιχο δεν λαμβάνουν κανένα περιουσιακό στοιχείο από τους γονείς τους, στοιχείο ενισχυτικό του προχωρημένου της ηλικίας τους ή θανάτου των γονέων τους. Μόνο μία από τις μοναχές καταλείπει κάποια μικρής αξίας περιουσιακά στοιχεία στα τέκνα της. Και οι μοναχοί όπως και οι μοναχές φαίνονται να κατέχουν λίγα και μικρής αξίας ακίνητα. Δεν είναι σαφές όμως αν, πριν από την προσχώρησή τους στο μοναχισμό, είχαν παραχωρήσει την περιουσία τους στα τέκνα τους ή στη μονή όπου εμόναζαν.

Σχετικό με το θέμα της παραχώρησης της περιουσίας του μέλλοντος μοναχού στην μονή, όπου θα εμόναζε είναι και νοταριακό έγγραφο με ημερομηνία 11 Ιουλίου 1669[32]. Σύμφωνα με αυτό, ο κυρ Μαθιός Μωραΐτης "...επειδή και να ευρίσκεται μίαν εκκλησίαν ονόματι μεγαλομάρτυς ιαματικός και Παντελεήμων, τιποτιθέμενος εις ηποθεσίαν λεγόμενη Μαράθι, κτήτορας του αυτού ναού ο παπά κυρ Μακάριος Αγραβαράς, οποίος Μωραΐτης θέλει ως καθώς λέγει και ρεφουδάρει τον κόσμον και τα εγκόσμια και πάγει εις την αυτήν μονήν δια να κοινοβιάσει με τον άνω λεγόμενον πνευματικόν". Ακολούθως αναφέρεται ότι ο Μ. Μωραΐτης "προσηλώνει στον ναόν", "το αμπέλι του Βοδονού την μπάρτην του και έτερην παραγγερία του Χοχλιού και έτερη παραγγερία στο Γκαρδιωτάδο την μπάρτην του και 1 μοδιού χωράφια στο Μπίθο, ακόμη στον Άγιο Ηλία στον Γκάμπο στα τέσσερα ένα εκείνα που μετέχει, ακόμη δόνει και το ζευγάρι τα βόδια με τούτο να δώσει ο άνωθεν πνευματικός της συβίας του άνωθεν Μωραΐτη ρεάλια 5 και ένα κτήμα και ένα κουρούπι και έτερα χωράφια στο Χοχλιό, του Σούλου την παραγγερία". Ο Μαθιός Μωραΐτης δεν συμπεριλαμβάνεται στους φορολογούμενους του χφ. 131. Γεγονός πάντως είναι ότι λαμβάνει πρόνοια για τη σύζυγό του, η οποία βρίσκεται εν ζωή, παρόλο που τυπικά δεν ήταν ίσως υποχρεωμένος.

Στο ίδιο θέμα αναφέρεται και απόφαση διαζυγίου του 1666, την οποία χορηγεί ο επίσκοπος Σίφνου και Μυκόνου Αθανάσιος στην Αννούσα θυγ. Γεωργίου Στάθη, με το αιτιολογικό ότι η τελευταία πήρε την απόφαση να μονάσει. Διατάσσεται ο σύζυγός της Πέρος Σκορδίλης να της επιστρέψει τα προικώα περιουσιακά της στοιχεία, με εξαίρεση αυτά που καταβλήθηκαν ως φόροι και εκείνα που ξοδεύτηκαν από κοινού[33]. Γεγονός είναι πάντως, όπως διαφαίνεται και από τα φορολογικά κατάστιχα, ότι οι μοναχοί είχαν το δικαίωμα ένα μέρος τουλάχιστον της περιουσίας τους να μήν το παραχωρήσουν στη μονή

32. Βλ. Χ77 έγγρ. 1021.

33. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", ό.π., σ. 79-80.

που κατέφευγαν. Την περιουσία αυτή, όπως θα δούμε και παρακάτω, είχαν το δικαίωμα να την διαθέσουν ελεύθερα με τη διαθήκη τους.

3. Εκκλησιαστικά ιδρύματα

Στο κατάστιχο περιλαμβάνονται 4 εκκλησίες ή μονές του νησιού που φορολογούνται για την ακίνητη περιουσία ή τα ζώα που κατέχουν. Ουσιαστικά όμως μόνο μία μονή, η Παναγία η Τουρλιανή που είχε ιδρυθεί το 1542, είχε αξιόλογη περιουσία[34]. Η περιουσία της Τουρλιανής επιβεβαιώνεται και από τα άλλα φορολογικά κατάστιχα του β' μισού του 17ου αιώνα. Σύμφωνα με το χφ. 134 η μονή κατείχε 74 ακίνητα και 3 μεγάλες εκτάσεις γης και είχε την υποχρέωση καταβολής φόρου 413.5 δουκάτων, από τα οποία 20 δουκάτα αφορούσαν τα ζώα που κατείχε[35]. Σύμφωνα με το χφ. 94, που χρονικά έπεται, είχε στην κατοχή της 121 ακίνητα και πλήρωνε φόρο 590.5 δουκάτα, από τα οποία τα 50 για τα εκτρεφόμενα ζώα[36]. Σύμφωνα με το ακόμη μεταγενέστερο χφ. 132 κατείχε 81 ακίνητα στα οποία αναλογούσε φόρος 403 δουκάτων[37].

Έχουν διασωθεί όμως έγγραφα που αποδεικνύουν ότι η Τουρλιανή είχε αποσπάσει το προνόμιο της κατ' αποκοπήν καταβολής των φορολογικών της υποχρεώσεων. Συγκεκριμένα σύμφωνα με έγγραφο της 23ης Απριλίου 1672 ο κάτοχος των προσόδων της Μυκόνου δραγουμάνος Παναγιώτης Νικούσιος αποδέχεται να καταβάλλει η μονή "μακτού" 32 ρεάλια το χρόνο για τα εισοδήματα των χωραφιών, κήπων, δένδρων και ζώων που είχε, και να απαλλάσσεται από οποιαδήποτε άλλη φορολογική υποχρέωση[38]. Το προνόμιο αυτό επιβεβαιώνεται και από μεταγενέστερο έγγραφο της 26ης Σεπτεμβρίου 1676 που φέρει

34. Για τη μονή της Παναγίας Τουρλιανής και την ιστορία της βλ. Ν. Βερτόπουλος, *Κτιτορικόν της εν Μυκόνω Ιεράς Μονής της κοιμήσεως Θεοτόκου, επιλεγομένης Τουρλιανής, επεξεργασθέν υπό Α. Βελλή*, Ερμούπολη 1877, Μ. Βενιέρης, *Η εν Μυκόνω ιερά μονή της Τουρλιανής*, Αθήνα 1907, σ. 20 κ.ε. και Αθ. Σταθόπουλος, "Η ιερά μονή της Παναγίας της Τουρλιανής", *Κυκλαδικόν Φως*, α.φ. 297-298 (1973), πρβλ. επίσης Δ. Στέκας, *Η Ιερά Μονή Τουρλιανή Ανωμεράς Μυκόνου, από της ιδρύσεώς της μέχρι σήμερον*, Αθήνα 1947, ιδίως σ. 11-20, όπου όμως υπάρχουν αρκετές ανακρίβειες. Σιγίλλιο πατριαρχικό του 1737, σχετικό με το ιδιοκτησιακό καθεστώς της μονής, επιβεβαιώνει το σταυροπηγιακό χαρακτήρα της, βλ. Δ. Ζακυθηνός, "Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας", μέρος Γ', *Ελληνικά*, 3 (1930), σ. 133-138. Η λειτουργία της μονής υπήρξε συνεχής. Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους φαίνεται ότι η μονή χρησιμοποιήθηκε για την περίθαλψη φρενοβλαβών αξιωματικών (βλ. Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φ. 615, έγγραφα των ετών 1834 και 1835).

35. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 185-186.

36. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 90 α.φ. 85-86.

37. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 132 α.φ. 113-114.

38. Βλ. Γ.Α.Κ. Συλλογή Π. Ζερλέντη, Κ.39, φ. 109. Ανάλογη ρύθμιση ίσχυε την εποχή

την υπογραφή του αδελφού του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, Ιωάννη[39]. Δεν γνωρίζουμε το ακριβές χρονικό διάστημα κατά το οποίο η Τουρλιανή συνέχισε να εκπληρώνει τις φορολογικές της υποχρεώσεις με αυτό τον τρόπο. Οπωσδήποτε όμως η ρύθμιση ίσχυσε για τα χρόνια από 1672 έως 1678 γιατί διασώζονται οι σχετικές αποδείξεις πληρωμής[40].

Η μονή του Αγίου Παντελεήμονα φαίνεται ότι είχε μικρή περιουσία[41]. Σύμφωνα με το χφ. 132 η μονή είχε την υποχρέωση να καταβάλλει 110.5 δουκάτα για 42 ακίνητα που κατείχε[42]. Στα δύο προγενέστερα κατάστιχα η μονή του Αγίου Παντελεήμονα δεν αναφέρεται.

Η περιουσία των άλλων δύο εκκλησιών που μνημονεύονται στο χφ. 131 ήταν ασήμαντη. Η Παναγία του Ροζαρίου ήταν η καθολική εκκλησία του νησιού[43]. Περιλαμβάνεται στο χφ. 94, όπου υποχρεούται να καταβάλλει φόρο 17 δουκάτων για τρία ακίνητα που κατείχε[44]. Επίσης αναγράφεται χωρίς όμως μνεία περιουσιακών στοιχείων στο χφ. 132[45], ενώ στο προγενέστερο χφ. 134 δεν αναφέρεται καθόλου.

Ο Άγιος Γεώργιος δεν περιλαμβάνεται σε άλλα φορολογικά κατάστιχα. Χρησιμοποιείται όμως σε νοταριακά έγγραφα της εποχής προκειμένου να προσδιοριστεί η ακριβής τοποθεσία μεταβιβαζόμενων ακινήτων[46]. Ανήκε στην

αυτή και για τις μονές της Σαντορίνης, βλ. Ευαγγελία Μπαλτά - Μαρία Σπηλιωτοπούλου, "Έγγεια ιδιοκτησία και φορολογική απαίτηση στη Σαντορίνη τον 17ο αιώνα", *Μνήμων*, 18 (1996), σ. 124-126.

39. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.39 φ. 109.

40. Πρόκειται για έγγραφα που φέρουν χρονολογίες 23.4.1672, 26.9.1674, 23.8.1676, 27.5.1677, 4.6.1678 (Γ.Α.Κ. Κ.39 φ. 109).

41. Σύμφωνα με τον Στ. Μάνεση, "Η εν Μυκόνω ιερά μονή του Αγίου Παντελεήμονος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 3 (1964), σ. 16 κ.ε., η μονή ιδρύθηκε το 1665. Ο ίδιος δημοσιεύει και τον κώδικα της μονής, σύμφωνα με τον οποίο αγόρασε, κατά την πρώτη δεκαετία του 18ου αιώνα, 3 αμπέλια, 3 αγρούς και 1 οικία. Κατά τα έτη που επακολούθησαν απέκτησε αρκετά ακίνητα και της αφιερώθηκαν διάφορα χρηματικά ποσά. Σε απογραφή που έγινε μεταξύ 1812 και 1825 φέρεται να κατέχει 15 κλείσματα, 10 παραγγερίες, 8 ξωχώραφα, 4 αμπέλια, 2 λειβάδια, 1 κατώγι, 1 κελί, 1 κήπο, (*στο ίδιο*, σ. 28-30).

42. Βλ. Γ.Α.Κ., Κ.60, χφ. 132, α.φ. 117.

43. Την πληροφορία ότι η Παναγία του Ροδαρίου (ή Ροζαρίου) ήταν η καθολική εκκλησία του νησιού, τη μεταφέρει ο καθολικός επίσκοπος Τήνου Νικόλαος Σιγάλας, που επισκέφτηκε τη Μύκονο το 1719, βλ. Μ. Φώσκολος, "Αι μικραί...", *ό.π.*, σ. 265.

44. Γ.Α.Κ., Κ.60, χφ. 94, α.φ. 90.

45. Γ.Α.Κ., Κ.60, χφ. 132, α.φ. 115.

46. Βλ. σχετικές μνείες σε έγγραφα όπως: Χ77, έγγρ. 64, 556, 646, 1014. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για ίδια εκκλησία με την επονομαζόμενη στα νοταριακά έγγραφα "Άγ. Γεώργιος του Κλουβά" (βλ. Χ77, έγγρ. 199, 930, 1458). Σχετικά με το τοπωνύμιο "Κλουβάς", βλ. Σ. Μενάρδος, "Τοπωνυμικόν της Μυκόνου", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 7 (1930), σ. 250. Ο P. de Tournefort, *ό.π.*,

ιδιοκτησία του Γιάκουμου Κορνάρου, ο οποίος το 1691 τον κληροδότησε στο γιό του παπά Αθανάσιο μαζί με λίγα ακόμη ακίνητα[47].

Ψηφίδες της εικόνας της οικονομικής κατάστασης των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων του νησιού, όπως αυτή προκύπτει από το χφ. 131, περιλαμβάνονται στον ακόλουθο πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.5.

ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ	Α	Β	Γ	Δ	Ε	ΣΤ	Ζ
Παναγία Τουρλιανή	1157.0	1079.0	79.0	157.0	8	17	100.0
Παναγία Ροζαρίου	20.0	20.0	0.0	0.0	0	0	0.0
Άγιος Παντελεήμων	178.0	225.5	65.5	18.0	15	5	0.0
Άγιος Γεώργιος	58.0	0.0	69.0	69.0	1	1	0.0
(1) ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΚΛΗ-ΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ	1413.0	1324.5	213.5	244.0	24	23	100.0
(2) ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ	-	58294.5	42960.0	42519.0	3380	3294	1184.5
Ποσοστό % (1)/(2)	-	2.3	0.5	0.6	0.7	0.7	8.4

Σημειώσεις

Α: η περιουσία που αντιστοιχεί στην πρώτη εγγραφή.

Β: η περιουσία που αντιστοιχεί στην τελευταία εγγραφή.

Γ: η περιουσία που έλαβαν ή απέκτησαν τα εκκλησιαστικά ιδρύματα.

Δ: η περιουσία που παραχώρησαν τα εκκλησιαστικά ιδρύματα.

Ε: πράξεις με τις οποίες αύξησαν την περιουσία τους.

ΣΤ: πράξεις με τις οποίες μείωσαν την περιουσία τους.

Ζ: η αξία των κατεχόμενων ζώων.

Σύμφωνα λοιπόν με τα δεδομένα του φορολογικού καταστίχου που εξετάζουμε, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα (μονές και εκκλησίες) που περιλαμβάνονται σε αυτό κατέχουν στη Μύκονο το 2.3% της φορολογούμενης γης και των ζώων. Μόνη της η Παναγία Τουρλιανή κατέχει το 2% περίπου της φορολογούμενης γης και το 8.4% των φορολογούμενων ζώων. Συνεπώς τα έγγεια περιουσιακά στοιχεία που κατέχουν οι μονές της Μυκόνου είναι σχετικά μικρής αξίας, ιδιαίτερα μάλιστα εάν συγκριθούν με τις πολύ σημαντικές περιουσίες που είχαν συγκεντρώσει μοναστήρια άλλων νησιών[48].

σ. 108, κάνει λόγο για μονή Αγίου Γεωργίου, εγκαταλελειμμένη πλέον όταν έφθασε αυτός στη Μύκονο.

47. Βλ. Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φ. 614.

48. Σημειώνουμε μερικά ενδεικτικά παραδείγματα από τα νησιά του Αιγαίου. Η μονή του

Επίσης, όπως θα δούμε παρακάτω, η μονή της Τουρλιανής, και δευτερευόντως η μονή του Αγίου Παντελεήμονος, μετέχουν σε σημαντικό αριθμό νοταριακών πράξεων, με τις οποίες απώλεσαν ή απέκτησαν περιουσιακά στοιχεία. Αυτές οι μετακινήσεις όμως δεν άλλαξαν τη γενική εικόνα που παρουσίαζε η οικονομική κατάσταση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, αφού τελικά, παρόλες τις αυξομειώσεις, η περιουσία τους παραμένει περίπου σταθερή.

4."Μάστορες","καπετάνιοι", "καραβοκύρηδες"

Όπως ήδη αναφέραμε οι επαγγελματικές αυτές ιδιότητες δεν αναγράφονται στο φορολογικό κατάστιχο. Εντοπίσαμε από τα νοταριακά έγγραφα 22 "μάστορες", δύο "καπετάνιους" και πέντε "καραβοκύρηδες". Παρόλο που ο αριθμός των τελευταίων είναι μικρός θα μπορούσαμε να έχουμε μία εικόνα της εξέλιξης που παρουσίασε η οικονομική κατάσταση αυτών των επαγγελματικών ομάδων, εικόνα που θα προέκυπτε από το συνδυασμό των δεδομένων του φορολογικού καταστίχου και των πληροφοριών των νοταριακών πράξεων. Οι πηγές όμως που έχουμε στη διάθεσή μας, στο συγκεκριμένο θέμα λειτουργούν μάλλον στρεβλωτικά. Η αιτία είναι η ακόλουθη. Το μεγαλύτερο μέρος των σωζόμενων πράξεων του 17ου αιώνα, χρονολογείται στο διάστημα 1663-1674 (συγκεκριμένα το 62% των αγοραπωλησιών). Συνεπώς οι πληροφορίες που αντλούμε για τους "μάστορες", τους "καπετάνιους", και τους "καραβοκύρηδες" αφορούν κατά κύριο λόγο την παραπάνω χρονική περίοδο. Το φορολογικό κατάστιχο όμως που εξετάζουμε άρχισε να συντάσσεται το 1687, οπότε ήδη τα περισσότερα από τα πρόσωπα που έχουμε πληροφορίες για το επάγγελμά τους είναι πλέον προχωρημένης ηλικίας και πιθανότατα έχουν αρχίσει να μεταβιβάζουν περιουσιακά τους στοιχεία στα τέκνα τους. Για τους νεότερους "μάστορες", "καραβοκύρηδες" και "καπετάνιους" οι πληροφορίες μας είναι ελλιπέστερες, αφού και οι πηγές είναι περισσότερο περιορισμένες. Το αποτέλεσμα είναι ότι όσα στοιχεία έχουμε αφορούν κατα κύριο λόγο τους πιο ηλικιωμένους από

Ιωάννου του Θεολόγου κατείχε μεγάλη περιουσία στην Πάτμο και σε άλλα νησιά μέσω μετοχίων της. Αρχικά κατείχε όλο το νησί της Πάτμου το οποίο αργότερα μοιράστηκε με την κοινότητα, βλ. Χρ. Ιακωβίδης, *Χώρα Πάτμου 1088-1912*, Αθήνα 1978, σ. 60-61, 74-75, για το έγγραφο της διανομής του 1720 και μεταγενέστερη μνεία του 1728, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Κατακερματισμός...", *ό.π.*, σ. 76-78. Στη Σέριφο η μονή των Ταξιαρχών κατείχε σημαντική περιουσία, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 63-66, 120-122. Το ίδιο συνέβαινε και με τη μονή της Παναγίας Βρυσιανής στη Σίφνο, βλ. Σ. Συμεωνίδης, *Η Κυρία Βρυσιανή, ήγουν συμβολή εις την ιστορίαν της εν Σίφνω Ιεράς μονής του Γενεθλίου της Θεοτόκου*, Αθήνα 1966, σ. 136-156. Μεγάλη ήταν και η περιουσία της Χοζοβιώτισσας στην Αμοργό, βλ. Μ. Ρούσσος-Μηλιδώνης, *Ιησουΐτες του 17ου και 18ου αιώνα περιγράφουν το Αιγαίο*, Αθήνα 1989, σ. 45.

τους κατοίκους του νησιού που ασκούσαν αυτά τα επαγγέλματα.

Κάτω από αυτό το πρίσμα πρέπει να θεωρήσουμε ότι η μείωση περιουσίας που παρατηρείται στα επαγγέλματα αυτά δεν είναι αποτέλεσμα οικονομικών ανακατατάξεων και αλλαγών, αλλά οφείλεται κυρίως στην αδυναμία μας να ενημερώσουμε τον κατάλογό μας με τους νεότερους "μάστορες", "καπετάνιους" ή "καραβοκύρηδες". Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από τα στοιχεία του Πίνακα ΙΙ.6. που ακολουθεί και που παρουσιάζει την προέλευση και τη διοχέτευση των ακινήτων που συγκέντρωσαν, όσα από τα μέλη των επαγγελματικών αυτών ομάδων μπορέσαμε να ταυτίσουμε.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.6.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ - ΔΙΟΧΕΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗΣ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΜΑΣΤΟΡΩΝ, ΚΑΠΕΤΑΝΙΩΝ, ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΔΩΝ

Περιουσιακά	ΣΥΝΟΛΟ ΕΓΓΕΓΡ.		ΜΑΣΤΟΡΕΣ		ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΔ.		ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΙ	
στοιχεία	Αξία *	%	Αξία *	%	Αξία *	%	Αξία *	%
Α	72203.5		2337.5		658.0		330.5	
Β	58294.5		1257.0		274.0		190.0	
Διαφορά Α-Β	13609.0		1080.5		384.0		140.5	
Γ	42960.0	100.0	879.0	100.0	152.0	100.0	18.5	100.0
Γ1	9584.0	22.3	128.0	14.6	25.0	16.4	0.0	0.0
Γ2	10614.5	24.7	31.0	3.5	36.0	23.7	0.0	0.0
Γ3	841.0	2.0	0.0	0.0	5.0	3.3	0.0	0.0
Δ	42519.0	100.0	1826.0	100.0	511.0	100.0	159.0	100.0
Δ1	8902.0	20.9	578.5	31.7	71.0	13.8	0.0	0.0
Δ2	1581.0	3.7	236.5	12.9	0.0	0.0	0.0	0.0
Δ3	9432.5	22.2	305.0	16.7	141.0	27.6	106.5	67.0
Δ4	979.5	2.3	1.0	0.0	0.0	0.0	16.0	10.0
Διαφορά Γ-Δ			-947.0		-359.0		-140.5	

Σημειώσεις

* : σε μονάδες μέτρησης σύμφωνα με όσα αναφέραμε ανωτέρω.

Α : αξία ακινήτων και ζώων σύμφωνα με την πρώτη εγγραφή των φορολογουμένων.

Β : αξία ακινήτων και ζώων σύμφωνα με την τελική εγγραφή των φορολογουμένων.

Γ : αξία των ακινήτων σύμφωνα με τις πράξεις μεταβιβάσεων προς φορολογούμενους.

Γ1: αξία των ακινήτων που έλαβαν από τους γονείς τους.

Γ2: αξία των ακινήτων που έλαβαν από τον πεθερό ή την πεθερά τους.

Γ3: αξία των ακινήτων που έλαβαν από αδέλφια τους.

Δ : αξία των ακινήτων σύμφωνα με τις πράξεις μεταβιβάσεων από φορολογούμενους.

Δ1: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε γιους.

Δ2: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε θυγατέρες.

Δ3: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε γαμπρούς.

Δ4: αξία των ακινήτων που παραχωρήθηκαν σε αδέλφια.

Πραγματικά, σύμφωνα με τους αριθμητικούς υπολογισμούς του παραπάνω πίνακα οι "μάστορες" του νησιού, για τους οποίους έχουμε στοιχεία, εμφανίζονται μεν με την πάροδο του χρόνου να χάνουν τμήμα της ακίνητης περιουσίας που κατέχουν, λαμβάνουν όμως από τους γονείς τους ή τους γονείς της συζύγου τους μόνο το 17% της συνολικής περιουσίας που απέκτησαν, πράγμα που σημαίνει ότι είχαν λάβει τη γονική περιουσία που τους αναλογούσε σε εποχή προγενέστερη από αυτήν που άρχισε η κατάστρωση του καταστίχου. Αντίθετα, παραχωρούν στα παιδιά τους το 60% της περιουσίας που συνολικά απώλεσαν.

Παρόμοια είναι η εικόνα που έχουμε και για τους "καραβοκύρηδες" και "καπετάνιους", μόνο που εδώ ο μικρός αριθμός των ατόμων τα οποία μπορέσαμε να ταυτίσουμε, δημιουργεί εντονότερο πρόβλημα αξιοπιστίας. Γενικά πάντως, οι αριθμοί αυτοί επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε για τις επαγγελματικές αυτές ομάδες αφορούν κυρίως τα πιο ηλικιωμένα από τα μέλη τους, πράγμα που δικαιολογεί και τη μείωση της περιουσίας τους. Το υψηλό ποσοστό μεταβιβαζόμενης σε τέκνα περιουσίας, θα μπορούσε έτσι να θεωρηθεί τεκμήριο ευμάρειας, διότι είναι μία ένδειξη ότι η ακίνητη περιουσία τους δεν πωλήθηκε με σκοπό την εξεύρεση χρημάτων, αλλά μεταβιβάστηκε κληρονομικά στα πλαίσια της οικογένειας σύμφωνα με τα ισχύοντα έθιμα της περιοχής.

Ζ. Προέλευση - μηχανισμοί ένταξης των νέων φορολογουμένων στην τοπική οικονομία

Αναφέραμε ότι στη χρονική περίοδο που ήταν σε ισχύ το χφ. 131 προστέθηκαν σε αυτό 267 νέοι φορολογούμενοι. Είδαμε επίσης ότι το 74.1% της περιουσίας που απέκτησε το σύνολο των νέων φορολογουμένων από την εγγραφή τους μέχρι την απόσυρση του καταστίχου, προερχόταν από τους γονείς τους ή τα πεθερικά τους. Θα προσπαθήσουμε εδώ να διερευνήσουμε τις διαδικασίες με τις οποίες οι νέοι αυτοί φορολογούμενοι εντάσσονται στην τοπική οικονομία.

Μια βασική πληροφορία που παρέχει το κατάστιχο είναι η προέλευση της αρχικής περιουσίας των νέων φορολογούμενων Δίπλα στο ονοματεπώνυμο του καθενός υπάρχει αναφορά στο πρόσωπο το οποίο του παραχώρησε ή πώλησε αυτήν την περιουσία. Ο Πίνακας ΙΙ.7. μας παρουσιάζει συγκεντρωτικά την προέλευση της αρχικής περιουσίας των νεοεγγεγραμμένων:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.7.
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ
ΣΤΟ χφ. 131

Προέλευση αρχικής περιουσίας	Άνδρες - Γυναίκες		Μόνον Γυναίκες	
	Απόλ.αριθμός	Ποσοστό %	Απόλ.αριθμός	Ποσοστό %
Από τον πατέρα τους	93 }	39.4 }	12 }	36.3 }
Από τη μητέρα τους	7 }210	2.6 }78.7	1 } 13	3.0 }39.3
Από τον πεθερό -ά	110 }	41.2 }	0 }	0.0 }
Από τα αδέλφια τους	6 }	2.2 }	3 }	9.1 }
Από το - τη σύζυγο	2 }	0.7 }	2 }	6.1 }
Από γιους - θυγατέρες	2 }16	0.7 }6.0	2 }9	6.1 }27.4
Από το γαμπρό τους	5 }	1.9 }	2 }	6.1 }
Από θείους - θείες	1 }	0.4 }	0 }	0.0 }
Από διάφορους τρίτους	41	15.4	11	33.3
ΣΥΝΟΛΟ	267	100.0	33	100.0
Διαγράφησαν	29	10.9	7	9.1

Η εικόνα λοιπόν που μπορούμε να σχηματίσουμε για τους νέους φορολογούμενους έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά.

α) Εκείνοι που αποκτούν ακίνητη περιουσία και συνεπώς εγγράφονται στα σχετικά φορολογικά κατάστιχα, συνήθως έχουν λάβει την αρχική περιουσία τους μέσω κληρονομικών διαδικασιών. Πραγματικά, όπως φαίνεται και από τα στοιχεία του εξεταζόμενου καταστίχου, στη μεγάλη τους πλειοψηφία (συγκεκριμένα το 78.7%) όσοι φορολογούνται για πρώτη φορά απέκτησαν την αρχική τους περιουσία από τους γονείς τους, τον πεθερό ή την πεθερά τους. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα το γεγονός ότι οι γονείς και τα πεθερικά εμφανίζονται στον ίδιο περίπου βαθμό ως αρχικοί δότες της περιουσίας[49]. Υπάρχουν και 76 περιπτώσεις νέων φορολογούμενων που λαμβάνουν κάποια περιουσία από τους γονείς τους, και αμέσως μετά παίρνουν καί περιουσία από τον πεθερό τους ή το αντίστροφο.

Επομένως ένα μεγάλο μέρος των νέων φορολογούμενων είναι νιόπαντροι, οι οποίοι με το γάμο τους απέκτησαν οικογενειακή μερίδα στο φορολογικό

49. Δεν είναι ιδιαίτερα συχνές οι περιπτώσεις που ο διαθέτης καταλείπει με την διαθήκη του περιουσιακά στοιχεία απευθείας στο γαμπρό του. Μία σχετική περίπτωση συναντάμε στη διαθήκη του Γεώργη Τουλάνη που αναφέραμε. Επίσης δεν συναντάμε περιπτώσεις προσφοράς περιουσιακών στοιχείων από το γαμπρό στον πατέρα της νύφης. Άλλωστε δεν απαντούν στη Μύκονο έθιμα "εξαγοράς της νύφης", όπως αυτό του "αγαραλικιού", που έχουν εντοπιστεί σε άλλες περιοχές, (βλ. σχετικά Ελ. Αλεξάκης, *Η εξαγορά της νύφης. Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1984, ιδίως σ. 27-34).

κατάστιχο. Η στιγμή εγγραφής πρέπει να αντιστοιχεί με τη στιγμή του γάμου του φορολογούμενου ή καλύτερα με τη στιγμή σύνταξης του προικοσυμφώνου, σύμφωνα με το οποίο οι γονείς αμφότερων των μελλόνυμφων καθόριζαν την περιουσία που τους μεταβίβαζαν[50]. Βέβαια, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στο χειρόγραφο δεν αναφέρεται τυπικά εάν τα τέκνα απέκτησαν τα περιουσιακά στοιχεία από τους γονείς τους με κληρονομική μεταβίβαση ή με αγοραπωλησία. Αν λάβουμε όμως υπόψη ότι πρόκειται συνήθως για μεγάλα σύνολα έγγειων αγαθών που έχουν σημαντική για την εποχή αξία, νομιμοποιούμαστε να υποθέσουμε ότι η περίπτωση των πωλήσεων θα πρέπει μάλλον να αποκλειστεί.

Τα πράγματα εμφανίζονται διαφοροποιημένα στις γυναίκες που φορολογούνται για πρώτη φορά, διότι σε ποσοστό παρόμοιο με το σύνολο των φορολογουμένων (περίπου 39%) λαμβάνουν την αρχική τους περιουσία από τους γονείς τους, αλλά ούτε μία από αυτές δεν φαίνεται να την παίρνει από τον πεθερό της. Αυτό συμβαίνει επειδή η περιουσία των γυναικών, όταν νυμφεύονταν, συνυπολογιζόταν στην οικογενειακή μερίδα που ήταν στο όνομα του συζύγου τους, παρόλο που, όπως φαίνεται και από τις νοταριακές πράξεις, οι έγγαμες γυναίκες διατηρούσαν την κυριότητα και ίσως και τη νομή της πατρώας και της μητρώας περιουσίας τους. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος είναι από το γυναικείο πληθυσμό να περιλαμβάνονται στα φορολογικά κατάστιχα μόνο οι άγαμες και οι χήρες[51].

β) Μικρό τμήμα των νεοεγγεγραμένων στο χφ. 131 (συγκεκριμένα το 6%) απέκτησε την αρχική περιουσία, βάσει της οποίας άρχισε να φορολογείται, από

---

50. Για τους σχετικούς με την προικοδοσία τύπους εγγράφων που απαντούν στις Κυκλάδες, δηλαδή το αβαντάριο -που ήταν λεπτομερής κατάλογος των αγαθών που επρόκειτο να αποτελέσουν την προίκα- και το προικοσύμφωνο (προυκοχάρτι) βλ.: Ι. Βισβίζης, "Τινά περί των προικώων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 12 (1965), κυρίως σ. 31-32, ο ίδιος, "Αι μεταξύ συζύγων...", *ό.π.*, σ. 12-33, ο ίδιος, "Τα έγγραφα...", *ό.π.*, σ. 133-137 και Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά...", *ό.π.*, σ. 109-121.

51. Στους οθωμανικούς φορολογικούς καταλόγους της εποχής οι χήρες και οι άγαμες γυναίκες δηλώνονται ως "bive" και καταγράφονται στα κατάστιχα με δική τους φορολογική μερίδα. Στη Μήλο σύμφωνα με την απογραφή του 1670 οι "bive" αντιπροσώπευαν το 1/2 των εστιών του Κάστρου και το 1/5 των εστιών της Χώρας. Αλλού, όπως στην Παροικιά της Πάρου ή στη Χώρα της Νάξου, δεν ξεπερνούσαν το 5%, βλ. B. J. Slot, "Ο κατάλογος των φορολογουμένων του Κάστρου της Μήλου το 1670", *Μηλιακά*, 2 (1985), σ. 158-159. Σημαντικός ήταν και ο αριθμός των χηρών που καταγράφονται σε κατάλογο φορολογουμένων του 1683 από την Άσο της Κεφαλονιάς. Σύμφωνα με ένα πρόχειρο υπολογισμό που κάναμε, στο σύνολο των 172 φορολογουμένων περιλαμβάνονται 53 γυναίκες από τις οποίες οι 51 δηλώνεται ότι είναι χήρες, βλ. Γ. Μοσχόπουλος, "Ένας κατάλογος φορολογουμένων του Φρουρίου και της πόλης της Άσου (1682)", *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 1 (1976), σ. 130-143. Σημαντικό είναι το ποσοτό χηρών και στα φορολογικά κατάστιχα της Πάτμου, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", (Ι), *ό.π.*, σ. 5-8.

διάφορους συγγενείς. Η ύπαρξη περιπτώσεων νέων φορολογούμενων, ανδρών και γυναικών, που απέκτησαν την αρχική τους περιουσία από τα αδέλφια τους οφείλεται πιθανόν στο ότι η περιουσία είχε καταγραφεί αρχικά στη μερίδα του μεγαλύτερου ενήλικου αδελφού. Όταν ενηλικιώθηκε και κάποιος νεότερος αδελφός, δικαιούχος της γονικής κληρονομιάς, καταγράφηκε σε δική του φορολογική μερίδα παίρνοντας και τυπικά το μερίδιο που του ανήκε. Στο κατάστιχο περιλαμβάνονται 6 περιπτώσεις νεοεγγεγραμμένων που έλαβαν την αρχική τους περιουσία από τα αδέλφια τους. Οι 3 αφορούν άνδρες και οι άλλες 3 γυναίκες, αλλά οι 5 τουλάχιστον αποκτούν και διατηρούν μέχρι την απόσυρση του καταστίχου μικρή περιουσία.

Η παντελής σχεδόν απουσία περιπτώσεων μεταφοράς ιδιοκτησιών από σύζυγο σε σύζυγο επιβεβαιώνει την άποψη που έχει διατυπωθεί ότι η γονική προικώα περιουσία δεν μπορούσε να περιέλθει στον επιζώντα σύζυγο αλλά μεταβιβαζόταν στα τέκνα ή, αν δεν υπήρχαν τέκνα, στους κατιόντες συγγενείς του αποθανόντος συζύγου, βάσει της αρχής paterna paternis - materna maternis[52]. Αντίθετα, σύμφωνα με το οθωμανικό δίκαιο, ο επιζών σύζυγος λάμβανε το 1/2 της συζυγικής περιουσίας. Εάν επιζούσε όμως η σύζυγος τότε αυτή λάμβανε το 1/4[53].

Οι γυναίκες νέες φορολογούμενες, αντίθετα με ότι ισχύει για το σύνολο, παρουσιάζουν συγκριτικά υψηλότερα ποσοστά πρόσληψης της αρχικής τους περιουσίας από συγγενείς (συγκεκριμένα πρόκειται για το 27.4%). Η αυξημένη αυτή λήψη περιουσίας παρατηρείται αναλογικά για όλες τις κατηγορίες συγγενών τους. Θα πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι ο μικρός αριθμός γυναικών που ανήκει στην κατηγορία αυτή δεν επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα.

γ) Σημαντικό τμήμα (το 15.4%) των νέων φορολογούμενων έχει αποκτήσει το πρώτο φορολογητέο περιουσιακό του στοιχείο από κάποιο μη συνεπώνυμό του, που πιθανότατα δεν είναι και συγγενής του. Σε αρκετές περιπτώσεις πρόκειται για αγαθό μικρής αξίας, ενώ συχνά ακολουθεί και άλλη εγγραφή με την οποία αποκτά αξιόλογη περιουσία από τους γονείς του ή τους γονείς της συζύγου του. Και σε αυτή την κατηγορία η παρουσία των νέων γυναικών εμφανίζε-

52. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 35-37. Στην Πάρο τουλάχιστον, φαίνεται ότι μετά το 1790, άρχισε να εφαρμόζεται η αρχή του επταμοιρίου, σύμφωνα με την οποία ο επιζών ατέκνου γάμου σύζυγος λάμβανε το 1/7 της περιουσίας της συζύγου του. Το υπόλοιπο τμήμα της περιουσίας της το λάμβαναν οι "προσσιμότεροι" συγγενείς της, βλ. Ι. Βισβίζης, "Το κληρονομικόν...", *ό.π.*, σ. 135 και 149.

53. Βλ. σχετικά Δ. Ν. Δημητριάδης, *Ιερονομικόν κληρονομικόν των Μωαμεθανών Δίκαιον Φεραΐζ*, Αθήνα 1915, σ. 33, J. D. Luciani, *Traité des successions musulmanes (ab intestat)*, Παρίσι 1890, σ. 211, και Δ. Γκίνης, "Ανέκδοτον εγχειρίδιον περί της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής κατά το Οθωμανικόν δίκαιον", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 27 (1957), σ. 279.

ται να είναι αναλογικά μεγαλύτερη.

δ) Υπάρχουν 29 νεοεγγεγραμμένοι (το 10.9% του συνόλου) που διαγράφησαν από το κατάστιχο, ενώ αυτό βρισκόταν ακόμη σε ισχύ. Μόνο 5 από αυτούς είχαν εγγραφεί στο κατάστιχο χάρη στην περιουσία που έλαβαν από τους γονείς τους. Οι υπόλοιποι είχαν αποκτήσει την αρχική τους περιουσία από τον πεθερό τους (9 περιπτώσεις) ή από κάποιο τρίτο που δεν ήταν συνεπώνυμός τους (15 περιπτώσεις). Όλοι όσοι ανήκουν σε αυτή την κατηγορία είναι πρόσωπα με μικρή έγγειο ιδιοκτησία.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις επιτρέπουν το συμπέρασμα ότι ο κύριος όγκος των νέων φορολογουμένων έχει παραχθεί μέσω των φυσικών μηχανισμών κληρονομικής διαδοχής. Τα παιδιά δηλαδή κάποια στιγμή αντικαθιστούν τους γονείς και έχοντας λάβει από αυτούς το μεγαλύτερο μέρος της γονικής περιουσίας αναλαμβάνουν και το βάρος της φορολογικής υποχρέωσης. Ένα από τα ερωτήματα που μπορούν να τεθούν είναι αν, αντίθετα από τον παραπάνω κανόνα, υπάρχουν νέοι φορολογούμενοι που είναι ταυτόχρονα και νέοι κάτοικοι του νησιού. Σημασία έχει επίσης να δούμε τις διαδικασίες με τις οποίες οι νέοι αυτοί κάτοικοι απέκτησαν ακίνητη περιουσία και εντάχθηκαν στην τοπική οικονομία.

Ποιοί και πόσοι όμως μπορεί να είναι οι νέοι κάτοικοι του νησιού; Μία αρκετά ασφαλή ένδειξη μπορούν να προσφέρουν τα επώνυμα των νέων φορολογουμένων. Πραγματικά μεταξύ των 267 φορολογουμένων που προστέθηκαν κατά τη διάρκεια ισχύος του καταστίχου υπάρχουν και 23, των οποίων το επώνυμο το συναντάμε μία και μοναδική φορά στο κατάστιχο. Επίσης υπάρχουν τέσσερα πρόσωπα τα οποία δεν καταγράφονται με το δικό τους επώνυμο, αλλά προσδιορίζονται από το επώνυμο του πεθερού τους (για παράδειγμα καταγράφονται με τον τύπο "Γιαννούλης του Πέρου Κοντού γαμπρός" ή "Αντώνης του Λοΐζου γαμπρός")[54].

Τα παραπάνω, συνολικά 27, πρόσωπα είναι κατά πάσα πιθανότητα κάτοικοι που εγκαταστάθηκαν πρόσφατα στη Μύκονο. Χαρακτηριστικό είναι ότι και οι 27 αυτοί δεν έλαβαν κανένα περιουσιακό στοιχείο από τους γονείς τους, ενώ επίσης δεν έλαβαν ή έδωσαν κανένα περιουσιακό στοιχείο στα αδέλφια τους. Η προσθήκη του επωνύμου τους κατά τη διάρκεια της ισχύος του καταστίχου σε συνδυασμό με τη μοναδικότητα του οικογενειακού αυτού ονόματος στο νησί και την έλλειψη οποιασδήποτε ένδειξης συγγενών, ενισχύουν την υπόθεση ότι πρόκειται για κατοίκους που εγκαταστάθηκαν στο νησί και απέκτησαν έγγειο

54. Ο Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", (ΙΙ), *ό.π.*, σ. 245, θεωρεί ότι η ονοματική υπαγωγή του συζύγου στα πεθερικά του οφειλόταν στη μεγαλύτερη κοινωνική ακτινοβολία, που τα τελευταία διέθεταν σε σύγκριση με την οικογένεια του γαμπρού. Για τη συχνότητα του φαινομένου στο β' μισό του 18ου αιώνα στη Μύκονο βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 123.

ιδιοκτησία μετά το 1687, χρονιά που συντάχθηκε το εξεταζόμενο φορολογικό κατάστιχο. Ο Πίνακας ΙΙ.8. που ακολουθεί μας παρέχει ορισμένα στοιχεία για την προέλευση και την αξία της περιουσίας των 27 αυτών νέων κατοίκων του νησιού.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.8.
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΝΕΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΜΥΚΟΝΟΥ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	Α	Β	Γ	Δ	Ε	ΣΤ	Ζ
Λεωνής Αξιώτης	21.0	47.0	Π	26.0	0.0	21.0	80.8
Γεώργης Μαστραντώνη Ατίστα	33.0	0.0	Π	33.0	33.0	33.0	100.0
Νικολός Γαρμπούλιας	1.0	2.0	Χ	2.0	0.0	0.0	-
Σταματέλος Ζερβός	13.0	13.0	Χ	13.0	0.0	0.0	-
μάστρο Γεώργης Θερμιώτης	14.0	6.0	Χ	14.0	8.0	0.0	-
Νικολός Καλογιάννης	4.0	40.5	Χ	40.5	0.0	36.5	90.1
Πέτρος Κανισκάς	119.0	119.0	Π	119.0	0.0	119.0	100.0
Κωνσταντής Καρπάθιος	23.0	35.0	Π	35.0	0.0	23.0	65.7
Σοφία Κεφαλλωνίτη του Νικόλα	8.0	19.0	Θ	19.0	0.0	0.0	-
Κωνσταντής Κοντοστάβλος	12.0	12.0	Χ	12.0	0.0	0.0	-
Αντώνης Λαμπαρδάκης	33.0	0.0	Π	97.0	97.0	35.0	36.1
Αντώνης Μεγαλογιάννης	52.5	69.5	Χ	69.5	0.0	0.0	-
Ιωάννης Νανές	32.0	32.0	Π	32.0	0.0	32.0	100.0
Νικολός Γεώργη της Ορνούς	5.0	2.0	Π	5.0	3.0	5.0	100.0
Μαθιός Ρούσος του Νικολού	49.0	41.0	Π	51.0	10.0	51.0	100.0
Ζώρζος Ρωμανός	30.0	42.0	Π	42.0	0.0	30.0	71.4
Αντώνης Ρωμαίος	6.0	48.0	Χ	48.0	0.0	0.0	-
Αντώνης Σερτάρης	11.0	8.0	Π	11.0	3.0	11.0	100.0
Μιχάλης Συριγότος	4.0	23.0	Χ	23.0	0.0	19.0	82.6
Ανδρέας Σφαραγγιανός	42.5	57.5	Π	69.0	11.5	42.5	61.6
Περάκης (Ν)Τελίνης	157.5	157.5	Π	157.5	0.0	157.5	100.0
Μάρκος του Στέργιου(;) γιος	19.5	31.5	Π	35.5	4.0	19.5	54.9
Αναστασάκης Χωραφάς	28.0	23.0	Π	28.0	5.0	23.0	82.1
Γιαννούλης του Πέρου Κοντού*	30.0	30.0	Π	30.0	0.0	30.0	100.0
Αντώνης του Λοΐζου *	20.0	6.0	Π	24.0	18.0	24.0	100.0
Μπατίστας Νικόλα Μπρατή(;) *	19.5	7.5	Π	19.5	12.0	19.5	100.0
Μάρκος Σκλαβούνος Κουσο Παντελή*	17.5	12.5	Π	23.5	11.0	23.5	100.0
ΣΥΝΟΛΟ	805.0	884.5		1079.0	215.5	755.0	70.0
ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ	29.8	32.8		40.0	8.0	28.0	86.2

Σημειώσεις

Α: ποσά αρχικής εγγραφής κάθε φορολογούμενου.

Β : ποσά τελικής εγγραφής.

Γ : ένδειξη για το πρόσωπο που παραχώρησε σε κάθε φορολογούμενο την αρχική περιουσία, (Π=πεθερός-ά), (Χ=πρόσωπο με το οποίο δεν εντοπίσαμε συγγενική σχέση), (Θ=θεία).

Δ : αξία της περιουσίας που απέκτησε συνολικά.

Ε : αξία της περιουσίας που παραχώρησε συνολικά.

ΣΤ: αξία της περιουσίας που έλαβε από τον πεθερό του.

Ζ : ποσοστό περιουσίας που έλαβε από τον πεθερό του, επί της συνολικής περιουσίας που απέκτησε.

* : δεν γνωρίζουμε το δικό τους επώνυμο, αλλά δηλώνονται ως "γαμπροί" κάποιου ντόπιου.

- οι αριθμοί αντιπροσωπεύουν μονάδες μέτρησης, σύμφωνα με όσα έχουμε αναφέρει παραπάνω.

Σχετικά λοιπόν με τους 27 αυτούς φορολογούμενους που θεωρήσαμε ως νέους κατοίκους του νησιού θα μπορούσαμε να σημειώσουμε:

α) Τα 18 από τα 27 αυτά πρόσωπα έλαβαν την αρχική τους περιουσία από τον πεθερό ή την πεθερά τους. Οι υπόλοιποι οκτώ απέκτησαν την αρχική τους περιουσία από κάποιο κάτοικο της Μυκόνου που είχε διαφορετικό επώνυμο από αυτούς και με τον οποίο δεν κατορθώσαμε να εντοπίσουμε ύπαρξη συγγενικής σχέσης. Η μοναδική γυναίκα της ομάδας έλαβε την αρχική της περιουσία από κάποια θεία της. Τελικά μέχρι την απόσυρση του καταστίχου όσοι έλαβαν περιουσία από τον πεθερό τους ανήλθαν σε 20.

Είναι λοιπόν πιθανότατο η πλειοψηφία των νέων εγκαταστάσεων στο νησί να οφείλεται σε επιγαμίες με ντόπιες. Οι νέοι αυτοί κάτοικοι έλαβαν από τους γονείς της συζύγου τους την αρχική περιουσία, χαρη στην οποία καταγράφτηκαν στο φορολογικό κατάστιχο. Κατά μέσο όρο η περιουσία που έλαβαν από τον πεθερό τους αντιπροσωπεύει το 86.2% της περιουσίας, που συνολικά απέκτησαν. Φαίνεται λοιπόν ότι οι νεοεγκατασταθέντες στο νησί, σε πρώτο στάδιο τουλάχιστον, αρκέστηκαν στην ακίνητη περιουσία που τους παραχωρήθηκε από τους γονείς της συζύγου τους και δεν προχώρησαν οι ίδιοι σε αγορές γαιών ή άλλων ακινήτων.

β) Μέχρι τη στιγμή που αποσύρθηκε το κατάστιχο, δύο από τους νέους κατοίκους του νησιού είχαν διαγραφεί από αυτό. Εάν τους αφαιρέσουμε από την ομάδα των 27 προσώπων που εξετάζουμε, τότε η περιουσία κάθε εγγεγραμμένου αυτής της κατηγορίας ανέρχεται κατά μέσο όρο σε 884.5:25=35.4 μονάδες. Ο αντίστοιχος μέσος όρος γιά το σύνολο των φορολογουμένων κατά την απόσυρση του καταστίχου, μετά την αφαίρεση εκείνων που μηδενίστηκε η φορολογητέα περιουσία τους, είναι 58294.5:655=89 μονάδες. Συνεπώς η αξία της ακίνητης περιουσίας που απέκτησαν όσοι εγκαταστάθηκαν στή Μύκονο, από το 1687 έως την απόσυρση του καταστίχου, είναι μικρή και οπωσδήποτε

πολύ χαμηλότερη από την περιουσία που κατείχαν κατά μέσο όρο οι παλαιοί κάτοικοι του νησιού. Εξαίρεση αποτελούν ο Πέτρος Κανισκάς[55] και ο Περάκης Ντελίνης[56], που έγιναν κύριοι περιουσίας αξίας 119 και 157.5 μονάδων αντίστοιχα.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι οι νέοι κάτοικοι που εγκαταστάθηκαν από το 1687 έως τις αρχές του 18ου αιώνα στη Μύκονο, παρέμειναν μόνιμα στο νησί λόγω του γάμου τους με κάποια ντόπια. Δεν εντάσσονται στα πλαίσια κάποιου ευρύτερου μεταναστευτικού ρεύματος. Συνήθως δεν ήταν εύποροι ούτε οι ίδιοι ούτε και οι γονείς της γυναίκας που παντρεύτηκαν, διοτι δεν φαίνεται να τους παραχωρήθηκε ή να απέκτησαν οι ίδιοι μεγάλη ακίνητη περιουσία. Κάποιοι από αυτούς ίσως ήταν μέλη των πληρωμάτων των εμπορικών ή των πειρατικών πλοίων, που τύχαινε κατά καιρούς να ναυλοχούν στο νησί[57].

---

55. Το επώνυμο Κανισκάς απαντά κατά τον 18ο και 19ο αιώνα στη Μύκονο. Πρόσωπα μάλιστα με αυτό το επώνυμο συναντάμε μεταξύ των επιτρόπων της κοινότητας (βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος...*, ό.π., σ. 116) και μεταξύ εκείνων που υπογράφουν έγγραφα του κοινού των Μυκονίων (βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 75, 80, 84, 90, 91). Συχνή είναι η παρουσία του επωνύμου στα νοταριακά έγγραφα του 18ου αιώνα (βλ. ενδεικτικά Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου των ετών 1663-1779", *Μνημεία του μεταβυζαντινού δικαίου*, 3 (Αθήνα 1960), έγγρ. 1708, 1740, 1762, 1775, 1794, 1796 κ.λπ.) και στα φορολογικά κατάστιχα του 1754 και 1793 (βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 113).

56. Το επώνυμο Ντελίνης δεν το συναντήσαμε σε έγγραφα του 18ου αιώνα. Απαντά όμως ο "σινιόρ ευγενέστατος αφέντης έκλαμπρος Κάρλος Ντελίνης" κατά τη χρονική περίοδο 1663-1666. Ο Κ. Ντελίνης έχει και φορολογική μερίδα στο κατάστιχο χφ. 134 σύμφωνα με την οποία υποχρεούται να καταβάλλει φόρο 90 δουκάτα. Δεν γνωρίζουμε αν ο Περάκης Ντελίνης είναι γιος ή έστω συγγενής του Κάρλου. Επίσης δεν γνωρίζουμε αν ο Κάρλος ήταν μόνιμα εγκατεστημένος στη Μύκονο. Τον συναντάμε το 1663 να αγοράζει ένα ακίνητο (βλ. Χ77 έγγρ. 31). Το 1664 παρίσταται ως μάρτυρας σε πώληση πλοίου (Χ77 έγγρ. 352). Το 1665 ασκεί "κοντραδίτο" για ένα σπίτι που πωλήθηκε, ενώ έλειπε σε ταξίδι (Χ77 έγγρ. 452). Το 1666 υπογράφει ως μάρτυρας σε διακανονισμό πώλησης οικίας μεγάλης αξίας (Χ77 έγγρ. 1674). Ο ίδιος εμφανίζεται ξανά στη Μύκονο το 1688 για να ασκήσει και πάλι "κοντραδίτο" σε πώληση που πραγματοποιήθηκε ενώ απουσίαζε (Χ77 έγγρ. 1675). Επίσης τον βρίσκουμε το 1668 να αντικαθιστά τον καντζηλιέρη της Κέας κατά την απουσία του και να συντάσσει στην Κέα συμβόλαιο για αγοραπωλησία ακινήτου, το οποίο βρισκόταν στη Μύκονο (βλ. Χ77 έγγρ. 955). Η τελευταία πληροφορία σε συνδυασμό με τα συχνά ταξίδια του και την ύπαρξη του επωνύμου Ντελίνης (ή Δελίνης) στην Κέα, επιτρέπουν την υπόθεση ότι καταγόταν από την Κέα, αλλά διατηρούσε ιδιαίτερες σχέσεις με τη Μύκονο. Για την ύπαρξη της οικογένειας Ντελίνη στην Κέα βλ. Ι. Ψύλλας, *Ιστορία της νήσου Κέας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1920, σ. 154, 246· για τη δράση μελών της στα χρόνια της Επανάστασης του 1821, βλ. Ν. Δεπάστας, *Μελετήματα της νήσου Κέας*, Αθήνα 1973, σ. 6-13.

57. Ο P. di Krienen, *Breve descrizione dell' Arcipelago*, Λιβόρνο 1773, σ. 82-85, έναν αιώνα σχεδόν κατόπιν, αναφέρει ότι οι Μυκονιάτισσες προσπαθούσαν να ξεπλανέψουν κανένα ξένο και δεν θα είχαν αντίρρηση προκειμένου να παντρευτούν λατίνο γαμπρό.

γ) Τουλάχιστον έξι από τους ανήκοντες σε αυτήν την κατηγορία φέρουν επώνυμα που πιθανόν είναι δηλωτικά του τόπου προέλευσής τους. Πρόκειται για τα επώνυμα: Αξιώτης, Θερμιώτης, Καρπάθιος, Κεφαλλωνίτης, Συριγότος, Σκλαβούνος. Μεταξύ των επωνύμων αυτών κυριαρχούν εκείνα που σηματοδοτούν καταγωγή από κάποιο νησί ή παραθαλάσσια περιοχή[58], ενώ η διασπορά τους δεν περιορίζεται στα κοντινά Κυκλαδονήσια, αλλά εκτείνεται σε όλο το Αιγαίο και Ιόνιο πέλαγος[59].

Η. Κτηνοτροφία - κάτοχοι ζώων

Από έγγραφα του κοινού των Μυκονίων του 17ου αιώνα που έχουν διασωθεί, γνωρίζουμε ότι ο αριθμός των ζώων που εκτρέφονταν στο νησί ήταν μεγάλος ή τουλάχιστον τέτοιος που δημιουργούσε προστριβές μεταξύ των κατοίκων. Σε φορολογικό κατάλογο του 1703 καταγράφονται συνολικά 109 κάτοχοι προβάτων, που υποχρεούνται να καταβάλλουν για τα ζώα τους φόρο 427.5 παράδων[60]

Εκτός από τις εκτάσεις γης του δικού τους νησιού οι Μυκονιάτες χρησιμοποιούσαν για βοσκή των προβάτων τους τη Ρήνεια και τη Δήλο[61], την οποία όπως είδαμε, από το 1689 είχαν χωρίσει σε τέσσερα τμήματα. Επίσης ποίμνιά τους οι Μυκονιάτες έβοσκαν στο γειτονικό Τραγονήσι, μιά ερημονησίδα κοντά στη Μύκονο[62].

---

58. Η κυριαρχία των οικογενειακών ονομάτων που σηματοδοτούσαν ως τόπο προέλευσης τον ευρύτερο νησιωτικό χώρο συνεχίστηκε και τον 18ο αιώνα. Σε φορολογικό κατάστιχο του 1754, από τα δηλωτικά τόπου προέλευσης επώνυμα το 60.78% προερχόταν από τα νησιά του Αιγαίου και τη Μαύρη Θάλασσα, βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 105-106.

59. Άλλα επώνυμα δηλωτικά τόπου προέλευσης ή καταγωγής ή ακόμη και απλής σχέσης με κάποιο τόπο, που συναντάμε στα νοταριακά έγγραφα του 17ου αιώνα από τη Μύκονο είναι τα ακόλουθα: Αλαμανής ή Τελαμανής, Αταλειώτης, Γενοβέζος, Ζιώτης, Κασαντριανός, Κορίνθιος, Κορωνιός, Κρητικός, Λημνιός, Μανιάτης, Μαυροθαλασσίτης, Μηλιός, Μυτιληναίος, Μωραΐτης, Νενιώτης, Νισύριος, Ντακάριστος, Νταρόδος, Ντελασούδας ή Ντεσούδας, Ντετσύπρης, Παριανός, Πολυκανδριώτης, Ραουζέος, Ροδίτης, Σαντορινέος, Σιφνιός, Σκυριανός, Τηνιακός, Φιλαδελφιανός, Χανιώτης, Ψαριανός.

60. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 133, α.φ. 198-203, 13.4.1703. Ο κατάλογος έχει τίτλο: "Νότα όσοι νοικοκύροι έχουσι πρόβατα και θε να πλερώνουν το χαράσι".

61. Βλ. για παράδειγμα τις μαρτυρίες των Charlemont και J. H. v. Riedesel που είχαν επισκεφθεί, τα νησιά αυτά στα μέσα του 18ου αι. (βλ. αντίστοιχα Π. Κουσαθανάς, *Ένας λόρδος στη Μύκονο και στις Δήλες το 1749*, Μύκονος ^{2}1991, σ. 34 και Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι...*, τ. 2, *ό.π.*, σ. 304).

62. Βλ. P. de Tournefort, *ό.π.*, σ. 109. Η χρήση ερημονησίδων για βοσκή συνηθιζόταν και από άλλους νησιώτες. Για παράδειγμα οι Συριανοί χρησιμοποιούσαν τη Γυάρο (βλ. Α.

Τα ζώα όμως που εκτρέφονταν φαίνεται ότι αποτελούσαν σημείο τριβών καθώς δημιουργούσαν προβλήματα στις γεωργικές καλλιέργειες. Η κοινότητα του νησιού αναγκάσθηκε να πάρει μέτρα κατά των κτηνοτρόφων, γιατί καθώς ο αριθμός των ζώων (κυρίως των αιγοπροβάτων) είχε αυξηθεί και η φύλαξή τους ήταν πλημμελής προξενούσαν καταστροφές σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις γης. Εύγλωττα περιγράφει την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί κοινοτικό έγγραφο με ημερομηνία 2 Ιουνίου 1667: "... επερισσέψασιν από το αρκετόν τους του καθανούς βόδια, χοίρους, πρόβατα και από τα αποδέλοιπα πάσα λογής ζώα τα οποία τόσο επληθήκασιν που δεν τα χωρεί ο τόπος, κάνοντας ζημιές περισσότερον παρά διάφορο...". Αποφασίζουν λοιπόν: "... να του στημάρου οι προεστοί οι άνωθεν εις το οποίο να κρατή ο κάθα εις άλλος δια ζευγάρι άλλος δύο άλλος τρία κατά την κυριότητα των πραμμάτων του και ένα ντεσπέρσου ο κάθα εις, τα δε επίλοιπα να τυχαίνου αποφασιστι[κά να] τα πουλήσου να τα σφάξου να τα ευγάνου όξω από τον τόπον..."[63].

Στις αρχές του επόμενου αιώνα εξακολουθούσε να υφίσταται το ίδιο πρόβλημα, ιδίως με τα εκτρεφόμενα αιγοπρόβατα. Συγκεκριμένα απόφαση της κοινότητας στις 7 Οκτωβρίου 1710 αναφέρει μεταξύ άλλων ότι η κοινότητα βλέποντας: "... την ασιστασία και ζημιές οπού λαβένομεν από τα λιανά ζωντανά οπού το νησί μας στέκει να ξεμπιτάρει...", ορίζει ότι "... όποιος έβρει πρόβατα γή μουκτερά μέσα στο πράμμα του να τα σκοτώσου και καμμιά κρίσι να μή μπορή να τον επιάνη και οι ζημιές που γίνονται από τα πρόβατα να τοις πληρώνη ο βοσκός και ανίσως και ο νοικοκύρης των προβάτων ήθελε στραπασάρει τον άνθρωπο οπού σκοτώσει τα ζωντανά να πλερώνει του αφέντη καπετάν πασά ρλ 50...". Στην ίδια μάλιστα απόφαση γίνεται ιδιαίτερος λόγος για Ναξιώτες που είχαν ζώα στο νησί και οι οποίοι καλούνται να τα απομακρύνουν από αυτό μέσα σε δεκαπέντε μέρες[64].

Λίγα χρόνια αργότερα το "προτέστο" (διαμαρτυρία) κάποιου κατοίκου του νησιού αποκαλύπτει μία άλλη πλευρά του προβλήματος, καθώς υποστηρίζει ότι κάτοχοι κοπαδιών ζώων είναι οι ισχυροί του νησιού, οι οποίοι καταπατούν με τη βία τα κτήματα των πιο αδύναμων, τα χρησιμοποιούν για να βόσκουν τα κοπάδια τους και τους αδικούν κατάφορα[65].

Παρόμοιες αντιθέσεις είχαν δημιουργηθεί και σε άλλα νησιά, όπως για παράδειγμα στη Νάξο όπου επίσης ίσχυε η συνήθεια του "σκοτώματος" των

Δρακάκης, *Η Σύρος επί τουρκοκρατίας*, τ.1, Ερμούπολη 1948. σ. 254-256) και τη νησίδα Σκόπελο (βλ. Ν. Σ. Μπαξεβανάκις, "Ο εν Σύρω Σκόπελος", ανάτυπο από *Πανηγυρικόν τεύχος του καθηγητού Κ. Κόντου*, Αθήνα 1909, σ. 109).

63. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 25-26.

64. *Ό.π.*, σ. 68-69.

65. *Ό.π.*, σ. 78-79.

ζώων που έβοσκαν σε ξένα κτήματα[66]. Με την οξύτατη έλλειψη εκτάσεων γης ελεύθερων για βοσκή σχετίζεται ίσως και ο θεσμός των "βολών", που όπως αναφέραμε έχει εντοπιστεί στην Κέα[67].

Το φορολογικό κατάστιχο που εξετάζουμε μπορεί να μας δώσει ορισμένες πληροφορίες για τους κατόχους ζώων που υπήρχαν στο νησί. Δεν μπορούμε όμως να είμαστε απόλυτα βέβαιοι για την ακρίβεια των πληροφοριών αυτών, διότι είναι πιθανό να μην καταγράφονται πάντα με ειδική εγγραφή τα φορολογούμενα ζώα. Υπάρχει δηλαδή η πιθανότητα σε ορισμένες περιπτώσεις να κατέχει κάποιος ζώα που φορολογούνται, αλλά ο φόρος που τους αναλογεί να συμπεριλαμβάνεται στο συνολικό ποσό του φόρου που πρέπει να καταβάλλει, χωρίς να γίνεται ξεχωριστή μνεία γι' αυτόν. Με βάση πάντως τα υπάρχοντα στο χφ. 131 στοιχεία έχουμε καταρτίσει τον ακόλουθο πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ.9.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΣΤΟ χφ. 131 ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ ΖΩΩΝ

ΚΑΤΟΧΟΙ ΖΩΩΝ		Α	Β	Γ	Δ	Ε
Σύνολο φορολογουμένων		1184.5	100.0	100.0	1029.0	358.0
α)	Νεοεγγεγραμμένοι	57.5	4.9	33.3	49.0	58.0
β)	Διαγραφέντες	63.5	5.4	18.3	33.5	5.0
γ)	Γυναίκες	23.0	1.9	9.6	26.0	3.0
δ)	Ιερείς	20.5	1.7	6.1	44.0	35.0
ε)	Μοναχοί - Μοναχές	8.5	0.7	1.5	0.0	0.0
στ)	Εκκλησιαστικά Ιδρύματα	100.0	8.4	0.5	0.0	0.0
ζ)	Μάστορες	36.0	3.0	2.7	66.5	30.0
η)	Καπετάνιοι	0.0	0.0	0.2	0.0	0.0
θ)	Καραβοκύρηδες	10.0	0.8	0.6	0.0	0.0

Σημειώσεις

Α: αξία των κατεχόμενων ζώων εκφρασμένη σε μονάδες μέτρησης όπως προηγουμένως.

Β: συμμετοχή % κάθε επιμέρους κατηγορίας φορολογουμένων, στο σύνολο των υπαρχόντων ζώων.

Γ:συμμετοχή % κάθε επιμέρους κατηγορίας στο συνολικό αριθμό των εγγεγραμμένων στο κατάστιχο.

Δ: αξία των αποκτηθέντων ζώων.

Ε: αξία των παραχωρηθέντων ζώων.

66. Βλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, "Ποιμενικά...", *ό.π.*, σ. 417. Το "σκότωμα" μετατρεπόταν συχνά σε πηγή αυθαιρεσίας καθώς ισχυροί του νησιού έβαζαν τους υπηρέτες τους να παρασύρουν ξένα ζώα στα κτήματά τους, όπου τα φόνευαν και τα κρατούσαν με πρόσχημα ότι είχαν παραβιάσει τα σύνορα της ιδιοκτησίας τους, βλ. Π. Ζερλέντης, *Φεουδαλική...*, ό.π., σ. 20-21.

67. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Αι βολαί...", *ό.π.*, σ. 25-26.

Σύμφωνα με τα παραπάνω αριθμητικά δεδομένα, σημαντικό αριθμό ζώων φαίνεται να κατέχουν τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Συγκεκριμένα τα εκκλησιαστικά ιδρύματα, μεταξύ των οποίων κυριαρχεί βέβαια η μονή της Τουρλιανής, κατέχουν το 8.4% των εκτρεφόμενων ζώων, ενώ οι ιδιοκτήτες μύλων το 13.9%. Αντίθετα οι άλλες κατηγορίες φορολογουμένων που μπορέσαμε να διακρίνουμε, φαίνονται να κατέχουν από λίγα έως ελάχιστα ζώα. Από τις στήλες Δ και Ε μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η αξία των ζώων που αποκτήθηκαν και αυτών που παραχωρήθηκαν, κινούνται στο ίδιο επίπεδο. Δεν έχουμε όμως περισσότερες πληροφορίες και δεν γνωρίζουμε, αν τα ζώα που αφαιρούνται από τα περιουσιακά στοιχεία κάποιου, μεταβιβάστηκαν, πωλήθηκαν ή εσφάγησαν. Επίσης το κατάστιχο δεν δίνει στοιχεία για τα πρόσωπα που απέκτησαν τα μεταβιβαζόμενα ζώα.

Ανακεφαλαίωση

Ανακεφαλαιώνοντας, συνοψίζουμε τις κυριότερες παρατηρήσεις που προέκυψαν από τη μελέτη του φορολογικού καταστίχου χφ. 131, οι οποίες συνδέονται και συνολικότερα με τις μεταβιβάσεις έγγειων αγαθών στη Μύκονο κατά τον 17ο αιώνα.

α) Στη Μύκονο κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα εμφανίζεται έντονη κινητικότητα στις μεταβιβάσεις γης. Η εναλλαγή των ιδιοκτητών των καλλιεργούμενων γαιών και των άλλων ακινήτων είναι ταχύτατη. Χαρακτηριστικό είναι ότι από το 1687 έως το τέλος του 17ου αιώνα, το 73.3% του συνόλου των γαιοκτησιών, των κτισμάτων και των ζώων του νησιού άλλαξε ιδιοκτήτη. Επίσης η ευρύτατη συμμετοχή των Μυκονιατών στις μεταβιβάσεις ακινήτων καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι, στο διάστημα που προαναφέραμε, η περιουσία κάθε φορολογούμενου υπέστη κατά μέσο όρο 8,3 -προσθετικές ή αφαιρετικές- μεταβολές.

β) Το ήμισυ περίπου των μεταβιβάσεων ακινήτων κινήθηκε στα πλαίσια της οικογένειας και καθορίστηκε από τις συνθήκες κληρονομικής διαδοχής που ίσχυαν στο νησί. Το υπόλοιπο μισό αφορά μεταβιβάσεις που έγιναν εκτός οικογένειας και κατά κύριο λόγο κινήθηκαν με βάση τις ανάγκες και τους κανόνες της αγοράς γης, που είχαν δημιουργηθεί στο νησί. Σημαντικότεροι τρόποι αυτών των "δια της αγοράς" μεταβιβάσεων ήταν οι αγοραπωλησίες, οι ανταλλαγές και οι δωρεές.

γ) Η γονική περιουσία προωθείται χωρίς διάκριση και προς τους γιους και προς τις θυγατέρες. Η κληροδοτούμενη γονική περιουσία αποτελούσε το βασικότερο περιουσιακό στοιχείο των νέων οικογενειών που σχηματίζονταν.

δ) Οι γυναίκες που φορολογούνται συνήθως είναι χήρες. Έχουν μικρή περιουσία την οποία και εκποιούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες φορολογούμενους. Επίσης η οικονομική εξάρτηση των γυναικών από τη γονική περιουσία είναι εντονότερη από αυτή των ανδρών κατοίκων του νησιού.

ε) Εκείνοι που αποκτούν φορολογική μερίδα και εγγράφονται στο κατάστιχο είναι, στην πλειοψηφία τους, γόνοι των παλαιότερων εγγεγραμμένων. Αυτό σημαίνει ότι, παρόλες τις αυξομειώσεις και τις προσθήκες νέων κατόχων γης, διατηρείται σε γενικές γραμμές η κληρονομική διαδοχή στην κατοχή των ακίνητων περιουσιών.

στ) Είναι πιθανό ότι το 10% περίπου των νέων φορολογούμενων, που προστέθηκαν στα τελευταία 15 χρόνια του 17ου αιώνα, είναι ταυτόχρονα και νέοι κάτοικοι της Μυκόνου. Οι νέοι αυτοί κάτοικοι μετοίκησαν στο νησί, κυρίως γιατί συνήψαν επιγαμίες με ντόπιες. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, η εγκατάστασή τους δεν συνοδεύτηκε από επενδύσεις σε γη ή άλλα ακίνητα του νησιού.

ζ) Δεν μπορέσαμε να διακρίνουμε πολύ σημαντικές διαφοροποιήσεις στη συμπεριφορά διαφόρων επαγγελματικών ομάδων, στο θέμα της πρόσληψης ή παροχής έγγειων αγαθών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ. ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ, ΤΑ ΑΓΑΘΑ, ΟΙ ΣΥΝΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΟΙ

Όπως ήδη αναφέραμε, διαπιστώσαμε ότι σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας στο β' μισό του 17ου αιώνα, το ήμισυ περίπου του συνόλου των μεταβιβάσεων έγγειων αγαθών στη Μύκονο διενεργήθηκε μέσω των κληρονομικών μηχανισμών. Αντίθετα, όσον αφορά τις μεταβιβάσεις γης και κτισμάτων έξω από το πλαίσιο αυτό, το κυριότερο κανάλι διακίνησής τους, το αποτέλεσαν οι αγοραπωλησίες.

Η μελέτη και επεξεργασία σειρών δικαιοπρακτικών εγγράφων που περιέχουν αγοραπωλησίες ακινήτων, παρέχουν πληθώρα πληροφοριών, που αφορούν στην οικονομική ζωή και την κοινωνική διάρθρωση του νησιού. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

- Το επίπεδο συμμετοχής των κατοίκων στις πραγματοποιούμενες πωλήσεις με βάση το φύλο, την κοινωνική θέση ή την επαγγελματική δραστηριότητα.
- Το βαθμό συγκέντρωσης των ακινήτων στα χέρια λίγων ιδιοκτητών ή τη συνεχή διασπορά τους σε όλο και περισσότερους ιδιοκτήτες.
- Την επιλογή τοποθέτησης πλεοναζόντων κεφαλαίων σε ακίνητα και τους μηχανισμούς που επέτρεπαν ή αντίστροφα απέτρεπαν τη δημιουργία μεγάλων περιουσιών.
- Τις οικονομικές σχέσεις και κοινωνικές διαπλοκές μεταξύ των κατοίκων του νησιού ή Μυκονιατών με κατοίκους άλλων περιοχών που διατηρούσαν επαφή με αυτό.
- Την αξία των καλλιεργούμενων εκτάσεων και των κτισμάτων, που εξεπλήρωναν γεωργικούς ή κτηνοτροφικούς σκοπούς ή των οικοδομημάτων, που βρίσκονταν εντός του κύριου οικισμού του νησιού.
- Την εξάπλωση ή την εγκατάλειψη καλλιεργειών και καλλιεργούμενων εκτάσεων.
- Τη χαρτογράφηση των καλλιεργειών του νησιού.

- Την ποιότητα της καλλιεργούμενης γης και ίσως έμμεσα την αποδοτικότητά της.

- Την τάση για διασπορά ή συγκέντρωση ακινήτων του ιδίου ιδιοκτήτη σε διάφορες περιοχές του νησιού.

- Το συσχετισμό σημαντικών στρατιωτικών, πολιτικών γεγονότων ή φυσικών φαινομένων με την έξαρση ή ύφεση των πωλήσεων.

- Τη διαδικασία διενέργειας των πωλήσεων, τις αιτίες που οδήγησαν τους συμβαλλόμενους στην αγορά ή την πώληση κ.λπ.

Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο είναι ότι η συναλλαγή μεταξύ του αγοραστή και του πωλητή υπολογίζεται με αξίες εκφρασμένες σε χρήμα και διενεργείται με τη μεσολάβηση νομισμάτων. Συνεπώς η εξάπλωση και ο όγκος των πραγματοποιούμενων αγοραπωλησιών αποτελούν και δείκτη για το βαθμό διείσδυσης του χρήματος - νομίσματος στις οικονομικές συναλλαγές των νησιωτών κατά τον 17ο αιώνα.

Α. Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα

1. Είδη των νοταριακών πράξεων

Η ιδιαίτερη σημασία που είχε κατά τη γνώμη μας, η μεσολάβηση χρήματος στις μεταβιβάσεις ακινήτων μας οδήγησε στην επιλογή να συνεξετάσουμε εκτός από τις αγοραπωλησίες, τις ποικιλόμορφες μεταβιβάσεις ακινήτων ή δικαιωμάτων επί ακινήτων, οι οποίες τυπικά δεν αποτελούν πωλητήριες πράξεις ή τουλάχιστον δεν τους προσδίδουν αυτό το όνομα οι νοτάριοι της εποχής. Αναφερόμαστε σε τέσσερις ακόμη τύπους νοταριακών εγγράφων που δεν έχουν βέβαια ταυτόσημο περιεχόμενο ούτε μεταξύ τους ούτε με τις πράξεις αγοραπωλησιών, διατηρούν όμως μία κοινή παράμετρο. Από τη μία πλευρά αποτελούν δείκτες της δυνατότητας ορισμένων κατοίκων του νησιού να εξασφαλίζουν κάποια χρηματικά πλεονάσματα, τα οποία τοποθετούν σε αγορές ακινήτων. Από την άλλη πλευρά όμως δίνουν μία εικόνα της έλλειψης ρευστού χρήματος που αντιμετωπίζουν ορισμένοι κάτοικοι και που, όπως θα δούμε, μπορεί είτε να οφείλεται σε συγκυριακούς λόγους είτε να καθορίζεται από μονιμότερα αίτια. Συγκεκριμένα πρόκειται για τις δικαιοπραξίες εκείνες που καταγράφονται με τα ονόματα: "κοντραδίτο", "ρεφούδα", "ικάντος", "πάκτωση".

Κοντραδίτο

"Κοντραδίτο" χαρακτηριζόταν η έγγραφη έκφραση αντίρρησης σε πώληση ακινήτου που ήδη είχε διενεργηθεί[1]. Το "κοντραδίτο" ήταν πράξη που στηριζόταν στο ισχύον δίκαιο της προτίμησης, το οποίο καθόριζε και τις εθιμικά παγιωμένες προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες μπορούσε κανείς να "κοντραδίρει"[2]. Σε περίπτωση που το ασκούμενο "κοντραδίτο" ήταν βάσιμο, ο αγοραστής ήταν υποχρεωμένος να παραδώσει το ακίνητο σε αυτόν που "κοντραδίρησε", αρκούμενος στην επιστροφή του χρηματικού ποσού που είχε καταβάλει. Διασώζονται επίσης λίγες δικαιοπραξίες στις οποίες το "κοντραδίτο" δεν ήταν ενεργή και άμεση απαίτηση επί του πωλούμενου ακινήτου αλλά μία γενική δήλωση του δικαιούχου ότι "παραμένουν ανοικτά τα δικαιώματά του"[3].

Μεταξύ των νοταριακών πράξεων της Μυκόνου του 17ου αιώνα καταμετρήσαμε 71 "κοντραδίτα". Ενδιαφέρον είναι ότι ο δικαιούχος μπορούσε να προβάλει τις αντιρρήσεις του για την εγκυρότητα της πώλησης, ακόμη και μετά την παρέλευση ετών από την τέλεση της δικαιοπραξίας, με την προϋπόθεση ότι εκείνος που αντέλεγε σε αυτήν απουσίαζε από το νησί, όταν πραγματοποιήθηκε η μεταβίβαση[4]. Βέβαια τέτοιες περιπτώσεις είναι σπάνιες. Η συνήθης πρακτική ήταν το "κοντραδίτο" να προβάλλεται λίγες μέρες ή έστω μήνες μετά την πώληση. Εξάλλου σε δικαστική απόφαση του 1725 με την οποία δεν γίνεται δεκτό "κοντραδίτο", που ασκήθηκε 29 χρόνια μετά την πώληση ακινήτου, διαβάζουμε στην καταληκτήρια φράση της απόφασης: "...επειδή και περάσοντας

---

1. Η λέξη "κοντραδίτο" προέρχεται από το ιταλ. contraditto (=αντίρρηση), βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου...", *ό.π.*, σ. 1089. Η χρήση του όρου απαντά και σε άλλες περιοχές που είχαν βρεθεί υπό βενετική κυριαρχία όπως στην Κρήτη (βλ. W. Bakker - A. Van Gemert, *Μανόλης Βαρούχας Νοταριακές πράξεις. Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*, Ρέθυμνο 1987, σ. 761) ή στην Κεφαλονιά (βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί πράξεις Κεφαλληνίας της συλλογής Ε. Μπλέσσα των ετών 1701 - 1856", *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 4, Αθήνα 1962, σ. 286).

2. Πάντως στη Μύκονο δεν φαίνεται να είχαν υποχρέωση καταβολής κάποιου χρηματικού ποσού, όποιοι στηριγμένοι στην προτίμηση, αμφισβητούσαν μία μεταβίβαση. Αντίθετα στο Χάνδακα τον 17ο αιώνα φαίνεται ότι ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν ορισμένα χρήματα στο ενεχυροδανειστήριο, βλ. Αναστασία Παπαδία-Λάλα, *Το Monte di Pieta του Χάνδακα (1613 - μέσα 17ου αιώνα). Συμβολή στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της βενετοκρατούμενης Κρήτης*, Αθήνα 1987, σ. 124.

3. Παραδείγματα βλ. Χ77 έγγρ. 452, 1680, 1681.

4. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί πώληση που πραγματοποιήθηκε στις 26.12.1669 και το "κοντραδίτο" υποβλήθηκε 23 χρόνια αργότερα την 1.8.1692 (βλ. Χ77 έγγρ. 1074). Αντίθετα η διεκδίκηση άλλου Μυκονίου σχετικά με ακίνητο που είχε πωλήσει η μητέρα του δεν έγινε δεκτή από την "κρίση", διότι δεν μπόρεσε να αποδείξει την απουσία του από το νησί την εποχή της πώλησης, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 136, 13.10.1687.

σαράντα ημέρες όπου αφόντις πουληθή το πράμα και δεν το γυρέψουν δεν έχει πλέον δικαίωμα κατά το συνήθει του τόπου να γυρεύη τινάς πλέον τίποτας..."[5]. Η τυπική όμως αυτή δέσμευση φαίνεται ότι στην πράξη συχνά παρακαμπτόταν. Από τα έγγραφα που εξετάσαμε σε 15 περιπτώσεις γνωρίζουμε την ημερομηνία της πώλησης, εναντίον της οποίας ασκήθηκε "κοντραδίτο". Το χρονικό διάστημα που χωρίζει τη μία από την άλλη πράξη εμφανίζει την ακόλουθη συχνότητα:

Σε 3 περιπτώσεις από 1 έως 5 μέρες.

Σε 3 περιπτώσεις από 6 έως 15 μέρες.

Σε 2 περιπτώσεις από 1 έως 4 μήνες.

Σε 4 περιπτώσεις από 5 έως 10 μήνες.

Σε 1 περίπτωση 1 έτος και 2 μήνες.

Σε 1 περίπτωση 5 έτη.

Σε 1 περίπτωση 23 έτη.

Η πλειοψηφία εκείνων που άσκησαν "κοντραδίτο" ήταν στενοί συγγενείς ή γείτονες με τους πωλητές των διεκδικούμενων ακινήτων. Η συγγενική ή άλλη σχέση που υπάρχει μεταξύ των δύο αυτών προσώπων δεν πιστοποιείται πάντοτε. Επίσης σε αρκετά έγγραφα δεν γίνεται σαφής καθορισμός της σχέσης του αρχικού ιδιοκτήτη με εκείνον που ασκεί το "κοντραδίτο", αλλά απλώς αιτιολογείται με τη δήλωση ότι είναι "προσιμότερος" ή "πιό πρόσιμος και εδικός" από τον αγοραστή. Αναλυτικά στα 71 έγγραφα αυτής της κατηγορίας, που έχουν διασωθεί, συναντώνται οι ακόλουθες αναφορές για τη σχέση του αρχικού ιδιοκτήτη με αυτόν που "κοντραδίρει".

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.1.

ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΚΟΥ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗ ΜΕ ΑΥΤΟΝ ΠΟΥ "ΚΟΝΤΡΑΔΙΡΕΙ"

Χαρακτηρισμός αρχικού ιδιοκτήτη	Περιπτώσεις
"Πρόσιμος", "πρόσιμος εδικός" *	26
"Κολλητεράνος" ή "συμπλιάτορας" **	6
Γονείς	14
Πεθερά	1
Θυγατέρα	2
Αδελφός	4
Ξαδέλφη	1
Σύζυγος	1
Δεν γίνεται καμμία αναφορά	16
ΣΥΝΟΛΟ	71

Σημειώσεις

*: η σχέση είναι συγγενική.

**: η συνάφεια είναι εδαφική.

Υπάρχουν οκτώ τουλάχιστον περιπτώσεις κατά τις οποίες εκείνος που ασκούσε την έγγραφη αντίρρηση είχε κληρονομικά δικαιώματα στο ακίνητο που διεκδικούσε, ενώ εκείνος που το έχανε ήταν "σύμπλιος", δηλαδή κατείχε γειτονικό με το πωληθέν ακίνητο. Το γεγονός ότι το "κοντραδίτο" που ασκείται σε αυτή την περίπτωση έχει αποτελέσμα και ο αγοραστής αναγκάζεται να παραχωρήσει το ακίνητο αποδεικνύει ότι σύμφωνα με την προτίμηση οι συγγενικές σχέσεις υπερτερούσαν από τις σχέσεις γειτονίας.

Ρεφούδα

Η "ρεφούδα" είναι πράξη παραίτησης από τα δικαιώματα που εθιμικά είχε κάποιος σε ακίνητα συγγενών του[6]. Τα δικαιώματά του αυτά πήγαζαν, όπως και στις περιπτώσεις που προσβάλλονται από "κοντραδίτα", από την αρχή της προτίμησης. Συνήθως για να δεχθεί ο δικαιούχος να "ρεφουδάρει", απαιτούσε να αποζημιωθεί με ένα ποσό που ήταν ανάλογο αφενός μεν με την αξία του ακινήτου και αφετέρου με τη σχέση του με τον αρχικό ιδιοκτήτη - πωλητή.

Στα δικαιοπρακτικά έγγραφα που εξετάζουμε 39 χαρακτηρίζονται "ρεφούδες". Και στα 39 αυτά έγγραφα το προς πώλησιν αντικείμενο δεν είναι κάποιο έγγειο αγαθό, αλλά τα δικαιώματα που βάσει του εθίμου είχε ο πωλητής επί του ακινήτου που είχε αποκτήσει ο αγοραστής. Οι συγγενικές σχέσεις που συνδέουν όσους "ρεφουδάρουν" με τον αρχικό ιδιοκτήτη του ακινήτου εμφανίζουν την ακόλουθη συχνότητα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.2.
ΣΥΓΓΕΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΠΟΥ "ΡΕΦΟΥΔΑΡΟΥΝ" ΜΕ ΤΟΝ ΑΡΧΙΚΟ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗ

Οι αρχικοί ιδιοκτήτες ήταν:	Αριθμός περιπτώσεων
Γονείς	18
Γιος	1
Αδελφός	6
Θείος	1
Ανηψιός	3
Ξάδελφος	2
Σύζυγος	1
Δεν αναφέρεται συγγενική σχέση	7
ΣΥΝΟΛΟ	39

5. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, "Η νομολογία...", *ό.π.*, έγγρ. 154, σ. 162-163.

6. Η λέξη "ρεφούδα" προέρχεται είτε από το ενετ. refudar: παραιτούμαι, αποποιούμαι,

Παρατηρούμε λοιπόν ότι είχαν την ευκαιρία να εκποιήσουν τις απαιτήσεις που μπορούσαν να εγείρουν σε κάποιο ακίνητο, εκείνοι ακριβώς που συνδέονταν με στενότατους συγγενικούς δεσμούς με τον αρχικό ιδιοκτήτη του ακινήτου. Συνήθως μάλιστα το ακίνητο από το οποίο παραιτούνταν ήταν το "γονικό", "πατρικό" ή "μητρικό" τους. Στα έγγραφα που διασώθηκαν καταγράφονται, όπως φαίνεται και στον παραπάνω πίνακα, και άλλες συγγενικές σχέσεις, από τις οποίες συχνότερες είναι αυτές που συνδέουν αδελφούς και θείους με ανηψιούς. Σπανιότατα συναντάμε "ρεφούδες" ή "κοντραδίτα" τα οποία ασκήθηκαν από συζύγους. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την άποψη ότι η αρχή "το γονικό στο γονικό" ήταν ισχυρή και επομένως δεν είχε κληρονομικά δικαιώματα ο ή η επιζών σύζυγος στην περιουσία του άλλου συζύγου.

Φυσικά υπό κανονικές συνθήκες τα τέκνα ή ακόμη περισσότερο οι πιο μακρινοί συγγενείς δεν διατηρούσαν κληρονομικά δικαιώματα στα ακίνητα που πωλούνταν από τους συγγενείς τους. Όπως είδαμε και στο "κοντραδίτο" απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκησή του ήταν ότι ο δικαιούχος δεν έλαβε γνώση της πώλησης που διενεργήθηκε ή πιό σπάνια ότι ήταν ανήλικος και δεν ήταν σε θέση να αντιδράσει. Δεν φαίνεται ότι η μακροχρόνια κατοχή ενός ακινήτου παρείχε δικαιώματα χρησικτησίας στον αγοραστή. Διασώζονται και εδώ περιπτώσεις, όπου "ρεφούδες" απέχουν μέχρι και 25 χρόνια από τη χρονολογία πώλησης του ακινήτου[7]. Απαραίτητη όμως προϋπόθεση για να αναγνωρισθούν κληρονομικά δικαιώματα ήταν να απαιτηθούν αμέσως μετά την επάνοδο του δικαιούχου στο νησί. Στο 12.7% των "κοντραδίτων" και στο 48.4% των "ρεφούδων" δηλώνεται ρητά ότι η προσβολή κατά της εγκυρότητας της πώλησης έγινε μόλις επέστρεψε ο δικαιούχος στη Μύκονο από "την ξενητειά" ή "το βιάτζο".

Οι αγοραστές συχνά προσπαθούν να εξασφαλιστούν από τις απαιτήσεις των κληρονόμων του πωλητή, καθιστώντας τον τελευταίο υπεύθυνο να τους αποζημιώσει σε περίπτωση που προβάλονταν διεκδικήσεις συγγενών. Έτσι αρκετά πωλητήρια έγγραφα συναντάμε παρατηρήσεις του τύπου: "και δια

(βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου...", *ό.π.*, σ. 1092), είτε από το ιταλ. refutare που έχει την ίδια έννοια (βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 63). Ο όρος ήταν διαδεδομένος σε περιοχές που υπήρξε έντονη βενετική επιρροή όπως η Νάξος (βλ. Αντ. Κατσουρός, "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 7 (1968), σ. 183, 184, 187 κ.ά.)· η Κρήτη (βλ. W. Bakker - A. Van Gemert, *ό.π.*, έγγρ. 225, 782)· η Κεφαλονιά (βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί πράξεις Κεφαλληνίας...", *ό.π.*, έγγρ. 5, 13, 17 κ.ά.)· οι Παξοί (βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί πράξεις Παξών διαφόρων νοταρίων των ετών 1658-1810", *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 2, Αθήνα 1958, έγγρ. 38, 83, 87 κ.ά.)· η Σύρος (βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας - Η Δικαιοσύνη και το Δίκαιον", Β', *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 6 (1967), σ. 275, 379, 438).

7. Βλ. Χ77 έγγρ. 980, 12.4.1669.

κανένα καιρό ήθελε σηκωθεί κανείς να γυρέψει δικαιώματα δια το άνω ειρημένο πράμα ομπλιγάρεται ο άνωθεν πουλητής να μαντινιέρει και να ντεφεντέρει τον άνωθεν αγοραστήν", ενώ συχνά συμπληρώνεται με τη ρήτρα: "ομπλιγάρεται αυτός και τα καλά του, τα έχοντα και τα μέλλοντα, τα κινητά και τα ακίνητα"[8].

Ικάντος

Οι νοταριακές πράξεις που δηλώνονται με τον όρο "ικάντος" αφορούν εκπλειστηριασμούς ακινήτων[9]. Οι πλειστηριασμοί αυτοί είναι δημόσιοι, διενεργούνται με την ευθύνη της κοινότητας και διεξάγονται βάσει μιας τυπικής διαδικασίας[10]. Η διαδικασία αυτή θεσμοθετείται στην "ταρίφα" του κοινού των Μυκονίων που συντάχθηκε το 1649, όπου μάλιστα εκτός από τον πλειστηριασμό των ακινήτων υπάρχει και πρόβλεψη για δημοπράτηση ρούχων[11]. Κατ' αρχήν, "βγαίνουν στο ικάντος" ακίνητα, τα οποία ανήκουν σε οφειλέτες που καθυστερούν ή αδυνατούν να εξοφλήσουν τα χρέη τους. Η κοινότητα δίδει την άδεια για να κινηθεί η διαδικασία του πλειστηριασμού. Κατόπιν ο "καστελάνος της κουμμουνιτάς" διαλαλεί τρεις φορές το εκπλειστηριαζόμενο ακίνητο, ώστε να δοθεί η ευκαιρία στους συγγενείς του χρεωφειλέτη, εάν θέλουν να το αποκτήσουν. Αν δεν εμφανιστεί κανείς, κατακυρώνεται σε όποιον ενδιαφερόμενο πλειοδοτήσει. Σε περίπτωση που το χρέος αφορά οφειλές φόρων και δεν υπάρχουν προσφορές για την απόκτηση του ακινήτου η κοινότητα υποχρεώνει κάποιον, πιθανόν αυτόν που είχε ορίσει ως υπεύθυνο για τη συλλογή των

8. Τέτοιου τύπου δεσμεύσεις βλ. και στις πράξεις: Χ77 έγγρ. 516, 535, 543, 578, 645, 737, 782, 790, 830, 842, 846 κ.λπ.

9. Η λέξη "ικάντο(ς)" ή "ινκάντο" έχει ιταλική προέλευση (incanto) και προέρχεται από τη λατινική έκφραση in quantum (στα πόσα;), βλ. σχετικά Μ. Α. Αλεξιάδης, "Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί", *Δωδώνη*, 6 (1977), σ. 400-401, όπου και αναλυτική καταγραφή της χρήσης του όρου στον ελληνικό χώρο. Ειδικότερα στα νησιά των Κυκλάδων κατά την τουρκοκρατία η χρήση της λέξης ήταν συχνή προκειμένου να δηλωθεί η διαδικασία του εκπλειστηριασμού. Στα έθιμα Θήρας και Ανάφης του 1797 το "ικάντον" θεωρείται επιβεβλημένη διαδικασία προκειμένου να επιτευχθεί η γνωστοποίηση πώλησης ενός ακινήτου, βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *Jus...*, ό.π., σ. 504. Τον ίδιο όρο συναντάμε σε έγγραφα της Τήνου, βλ. Δ. Σοφιανός, "Η οικογένεια Παξιμάδη από την Τήνο, 18ος - 19ος αιώνας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 11 (1984), έγγρ. 375 και της Σύρου, βλ. Α. Δρακάκης, *ό.π.*, σ. 307-308 και 443.

10. Παρόμοια φαίνεται ότι διατηρήθηκε η διαδικασία εκπλειστηριασμού των ακινήτων τουλάχιστον μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα. Χαρακτηριστικές περιγραφές βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου...", *ό.π.*, έγγρ. 1694 1728, 1743, 1754, 1757, 1792. Για να δηλωθεί η πράξη του πλειστηριασμού στο τέλος του 18ου αιώνα η χρήση της λέξης "ικάντος" υποχωρεί και προτιμάται ο τουρκικός όρος "σουλτάν μεζάτ".

11. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, σ. 22.

φόρων, να το αγοράσει. Συνεπώς μέσω του πλειστηριασμού μπορούσε να αγοράσει ακίνητα οποιοσδήποτε κάτοικος του νησιού, αλλά εξακολουθούσαν και εδώ να προτιμώνται οι συγγενείς μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας του[12]. Η τιμή πώλησης συνήθως καθοριζόταν μετά από "στιμάρισμα" (εκτίμηση) της αξίας του, που πραγματοποιούσαν, ειδικά οριζόμενοι γι' αυτό το λόγο, έμπειροι κάτοικοι του νησιού.

Οι πλειστηριασμοί διενεργούνται για να καλυφθούν χρέη που αφορούν είτε καθυστερήσεις στην καταβολή "των βασιλικών χαρατζίων" είτε ληξιπρόθεσμες οφειλές προς ιδιώτες. Στην πρώτη περίπτωση ενάγοντες ήταν οι "χαρατζιάρηδες", δηλαδή εκείνοι που ήταν επιφορτισμένοι από την κοινότητα με τη συλλογή των φόρων. Στη δεύτερη περίπτωση ο ίδιος ο δανειστής ζητούσε από την κοινότητα να επιτρέψει να "βγεί στο ικάντος" η περιουσία του χρεώστη. Αν τύχαινε να είναι παρών στο νησί ο βοεβόδας, φαίνεται ότι είχε αυτός την αρμοδιότητα και την εξουσία να χορηγήσει την άδεια εκπλειστηριασμού[13]. Γενικά όμως ο πλειστηριασμός ήταν ένας θεσμός που η ενεργοποίησή του ανήκε στη δικαιοδοσία της κοινότητας και αποτελούσε μία ακραία ίσως περίπτωση που διαφαίνεται ο παρεμβατικός και αναδιανεμητικός της ρόλος[14].

Συνολικά μας είναι γνωστά 27 μυκονιάτικα έγγραφα του 17ου αιώνα, που περιέχουν πλειστηριασμούς. Από αυτά, όπως μπορούμε να δούμε και στον πίνακα που ακολουθεί, 14 αφορούν χρέη σε ιδιώτες και 12 χρέη στην κοινότητα για τα χαράτζια, ενώ σε μία περίπτωση ο χρεωφειλέτης οφείλει χρηματικά ποσά ταυτόχρονα και σε κάποιο ιδιώτη και στην κοινότητα. Ο ιδιώτης που κινεί τη διαδικασία του πλειστηριασμού είναι τελικά και εκείνος που αποκτά το ακίνητο σε δέκα περιπτώσεις.

---

12. Σε "ικάντος" με ημερομηνία 24.6.1651 ότι "το πράμα της Πιατρίζας και της Μαρίας του Μαρκουλή... το εδιαλάλισεν ο Τζαννής Καστελάνος δύο και τρεις φορές δια τα χαράτζια της τα αφεντικά και κανείς από τις εδικούς της δεν εβρεθήκασι να το πάρει και έτζι το εδόκαμε στανικώς του παπά κυρ Φρατζέσκου Σκορδίλη...", βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 2. Δεν είναι απόλυτα σαφές αν ίσχυαν δικαιώματα προτίμησης μετά την ολοκλήρωση του πλειστηριασμού, βλ. Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 87-91.

13. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22886, 12.10.1674. Η εξουσία αυτή του βοεβόδα διατηρήθηκε και κατά τον 18ο αιώνα, βλ. Γ. Πετρόπουλος, *ό.π.*, έγγραφα 1694 και 1728. Για το αξίωμα του βοεβόδα και τις δικαιοδοσίες του στη Μύκονο βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 12-13, Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος...*, ό.π., σ. 107· και ευρύτερα για το νησιωτικό χώρο Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 93 και 100, Μ. Μαλανδράκης, "Νησιωτικά χρονικά", *Ελληνικά*, 10 (1937-8), σ. 74, Δ. Πασχάλης, "Βοεβόδαι, κοτζαμπάσηδες, καπουκεχαγιάδες, καντσιλιέρηδες, σύνδικοι, επίτροποι και γραμματικοί της νήσου Άνδρου", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 4 (1964), σ. 325-327, Ξ. Αντωνιάδης, "Οι βοεβόδες της Σκύρου στην Τουρκοκρατία", *Αρχαιολογία*, 29 (1988), σ. 53-55.

14. Για την κοινοτική παρέμβαση στην αποκατάσταση λειτουργίας της τοπικής αγοράς και στη θεραπεία των δυσλειτουργιών της βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", *ό.π.*, σ. 255-258.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.3.
ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΚΑΛΕΣΑΝ ΠΛΕΙΣΤΗΡΙΑΣΜΟΥΣ

ΑΙΤΙΑ	α.πρ.	%	*	%
Μη καταβολή χαρατζίων	14	51.9	-	-
Μη εξόφληση χρέους σε ιδιώτη	12	44.4	10	83.3
Χρέος σε ιδιώτη και την κοινότητα	1	3.7	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	27	100.0	-	-

Σημειώσεις

α.πρ.: αριθμός πράξεων

* : περιπτώσεις που αγοραστής του ακινήτου είναι εκείνος που ζήτησε τον πλειστηριασμό.

Τα αριθμητικά αυτά δεδομένα δείχνουν ότι η κοινότητα της Μυκόνου στο β΄ μισό του 17ου αιώνα περιστασιακά μόνο υποχρεώθηκε να καταφύγει στην αναγκαστική εκποίηση της ακίνητης περιουσίας των φορολογουμένων προκειμένου να εισπράξει τα οφειλόμενα χρηματικά ποσά[15]. Η αναλογία των 14 ή 15 σχετικών πράξεων σε ένα σύνολο 1.846 δικαιοπραξιών, που καλύπτουν χρονικό διάστημα πενήντα περίπου ετών, είναι μία σοβαρή ένδειξη ότι το ύψος της φορολογικής επιβάρυνσης δεν ήταν τέτοιο ώστε να οδηγεί μεγάλο τμήμα των κατοίκων σε καταχρέωση και ολοσχερή αδυναμία εκπλήρωσης των φορολογικών υποχρεώσεών τους.

Πάχτωση

Η "πάχτωση" (ή "πάκτωση") στη Μύκονο ήταν η πράξη με την οποία ο ιδιοκτήτης ενός ακινήτου παραχωρούσε το ακίνητό του σε κάποιον και λάμβανε ως αποζημίωση ένα χρηματικό ποσό[16]. Ο "πακτωτής" με αυτό τον τρόπο εξασφάλιζε τη νομή του ακινήτου αλλά όχι και την κυριότητα την οποία διατηρούσε ο ιδιοκτήτης. Η "πάκτωση" λοιπόν διαφέρει από την πώληση αλλά και από την ενοικίαση, διότι δεν καταβάλλεται μίσθωμα κατά τακτά χρονικά διαστήματα αλλά αντίθετα το ακίνητο παρέχεται έναντι ενός εφάπαξ ποσού. Με αυτό τον τρόπο η "πάχτωση" θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ισοδυναμεί με ένα είδος ενυπόθηκου δανείου, που πραγματοποιείτο με εγγύηση την ενεχυρίαση του ακινήτου. Τόκος δεν οριζόταν, προφανώς επειδή θεωρείτο ότι ο πακτωτής

15. Η τακτική αυτή εφαρμοζόταν στη Σύρο, ευρύτερα στα μέσα του 18ου αιώνα, σε περιουσίες ξενητεμένων που αδιαφορούσαν να εκπληρώσουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, βλ. Α. Δρακάκης, *Η Σύρος...*, τ. 1, ό.π., σ. 250.

16. Για τον όρο "πάκτωση" βλ. Ι. Βισβίζης, "Σημασιολογικά", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954), σ. 124-126 και ο ίδιος, "Ναξιακά νοταριακά έγγραφα των τελευταίων χρόνων του Δουκάτου του Αιγαίου (1538-1577)", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 4 (1951), σ. 139.

καρπωνόταν τα εισοδήματα που προέκυπταν από τη χρήση του ακινήτου[17].

Ο χρόνος που θα διαρκούσε η "πάχτωση" δεν οριζόταν με ακρίβεια. Από τα 25 σωζόμενα έγγραφα στα 23 ορίζεται ότι η "πάχτωση" θα ισχύει μέχρι την επιστροφή του χρηματικού ποσού που είχε ληφθεί. Σε μία περίπτωση αναφέρεται ότι η "πάχτωση" θα διαρκέσει μέχρις ότου αποπληρώσει ο πακτωτής το καταβληθέν χρηματικό ποσό από τα εισοδήματα του κτήματος που έλαβε, σε μία άλλη ότι η "πάχτωση" θα διατηρηθεί μέχρι το γάμο της κόρης του ιδιοκτήτη και σε μία τρίτη ορίζεται ότι τα χρήματα θα πρέπει να επιστραφούν σε πέντε μήνες αλλιώς ο πακτωτής θα αποκτήσει την κυριότητα του ακινήτου[18]. Υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες ορίζεται με λεπτομέρειες η κατάσταση στην οποία πρέπει να βρίσκεται το πακτωμένο ακίνητο κατά τη στιγμή της επιστροφής του. Για παράδειγμα υπάρχουν νοταριακές πράξεις στις οποίες οι συμβαλλόμενοι συμφωνούν ότι τα κτήματα θα επιστραφούν "σύνκαρπα", δηλαδή πριν από τη συγκομιδή των καρπών[19], ή "αποξύλου", δηλαδή μετά τη συγκέντρωση της παραγωγής[20].

2. Διαδικασία μεταβίβασης και προσδιορισμός της αξίας

Η μεταβίβαση

Προκειμένου η μεταβίβαση της κυριότητας ενός ακινήτου να είναι έγκυρη και σύμφωνη με το τοπικό δίκαιο έπρεπε να τηρηθεί μία τυπική διαδικασία[21]. Οι συμφωνίες που συνάπτονταν ήταν γραπτές, συντάσσονταν από τον καντζηλιέρη του νησιού και καταχωρούνταν σε ειδικό νοταριακό κώδικα που περιελάμβανε μόνο πράξεις αγοραπωλησιών, διεκδικήσεων, ανταλλαγών και δωρεών ακινήτων. Στον κώδικα διατηρούνταν αντίγραφα των δικαιοπραξιών, ενώ τα πρωτότυπα με τις ιδιόχειρες υπογραφές των συμβαλλομένων κατά πάσα πιθανότητα παραδίδονταν στους αγοραστές, καθώς αποτελούσαν τίτλο

17. Βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", Β', *ό.π.*, σ. 180-194.

18. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 216, 26.9.1663, 243, 26.4.1685 και 273 με χρονολογία 1671.

19. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22906, όπου μάλιστα ορίζεται ότι η τιμή επιστροφής των κτημάτων θα είναι αυξημένη κατά 10 γρόσια, αν αυτά αποδοθούν πριν από τη συγκομιδή των καρπών.

20. Βλ. Χ77 έγγρ. 1094. Για τη σημασία του όρου βλ. Ι. Βισβίζης, "Σημασιολογικά...", *ό.π.*, σ. 123-126. Για τη χρήση των λέξεων "απόξυλος (ο)" και "απόξυλον (το)" σε άλλες περιοχές βλ. Ν. Τωμαδάκης, "Αποθησαυρίσματα. Το ξύλον", *Αθηνά*, 70 (1968), σ. 29.

21. Νομική διαπραγμάτευση της σημασίας του πωλητήριου εγγράφου ως συστατικού στοιχείου της μεταβίβασης του ακινήτου, βλ. Π. Ζέπος, "Η παράδοσις δι' εγγράφου εν τω Βυζαντινώ και Μεταβυζαντινώ δικαίω", *Τόμος επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1952, ιδίως σ. 233-235.

ιδιοκτησίας[22]. Η πρακτική αυτή επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι έχει σωθεί ικανός αριθμός πράξεων σε λυτά έγγραφα και ταυτόχρονα σε νοταριακούς κώδικες. Συγκεκριμένα μεταξύ των μυκονιάτικων εγγράφων του 17ου αιώνα γνωρίζουμε ότι υπάρχουν δέκα πράξεις αγοραπωλησιών που διασώζονται και σε λυτά έγγραφα[23]. Η διατήρηση χειρόγραφων κωδίκων με νοταριακές πράξεις στην καντζηλιερία της κοινότητας δεν αποτελούσε ιδιαιτερότητα του Κοινού της Μυκόνου. Αντίθετα φαίνεται ότι αποτελούσε τη συνήθη μέθοδο που εφάρμοζαν οι νησιωτικές κοινότητες[24].

Κάθε πωλητήρια πράξη φέρει τις υπογραφές δύο ή τριών μαρτύρων που προσκαλούνταν από τους συναλλασσόμενους και τον καντζηλιέρη του νησιού. Η διατύπωση που απαντά στα έγγραφα έχει τη μορφή: "...και δια πίστωσιν και βεβαίωσιν του παρόντος γράφουνται αξιόπιστοι και παρακαλετοί μάρτυρες...". Και η παρουσία μαρτύρων, κατά την τέλεση δικαιοπραξιών, δεν αποτελεί βεβαίως ιδιοτυπία της Μυκόνου[25].

Το "στιμάρισμα"

Ένα άλλο θέμα άμεσα συνδεδεμένο με την πράξη πώλησης είναι ο τρόπος που καθορίζεται η αξία των μεταβιβαζόμενων αγαθών. Η τιμή πώλησης ενός ακινήτου δεν ήταν συνήθως αποτέλεσμα ελεύθερης διαπραγμάτευσης μεταξύ των συμβαλλομένων. Η τυπικά ορθή διαδικασία που επιβαλλόταν να ακολουθηθεί ήταν η "αντικειμενική" εκτίμηση της αξίας του μεταβιβαζόμενου ακινήτου από ειδικούς διορισμένους εκτιμητές, που ονομάζονταν "στιμαριστές". Το "στι-

22. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Έγγραφα...", *ό.π.*, σ. 139, ο οποίος παρατηρεί ότι από τον 18ο αιώνα η συνήθεια αυτή ατονεί και εμφανίζονται υπογραφές των μαρτύρων και στις πράξεις που καταχωρούνται σε νοταριακούς κώδικες. Η τακτική αυτή όμως δεν ακολουθείται με αυστηρότητα.

23. Συγκεκριμένα πρόκειται για πράξεις με χρονολογίες: 30.1.1663 (Χ77 έγγρ. 12 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12)· 2.2.1663 (Χ77 έγγρ. 12 και φ. 12)· 7.7.1664 (Χ77 έγγρ. 288 και ΙΕΕΕ έγγρ. 22830)· 1.7.1666 (Χ77 έγγρ. 611 και φ. 12)· 15.9.1666 (Χ77 έγγρ. 658 και φ. 12)· 4.5.1667 (Χ77 έγγρ. 740 και φ. 12)· 19.10.1668 (Χ77 έγγρ. 924 και φ. 12)· 28.12.1668 (Χ77 έγγρ. 820 και φ. 12)· 5.4.1678 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 131 α.φ. 104 και φ. 12)· 10.4.1689 (Χ77 έγγρ. 1667 και φ. 12).

24. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Οι κοινοί Καγκελάριοι...", *ό.π.*, σ. 97.

25. Ενδεικτικά βλ. δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνα από τη Σύρο (Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*), τη Νάξο (Αντ. Κατσουρός, "Ναξιακά ...", *ό.π.*, και Αναστασία Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, "Ο κώδικας του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη 1680-1689", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 29-30 (1982-1983), σ. 143 κ.ε.), αλλά και από άλλες περιοχές όπως τη Μάνη (Στ. Σκοπετέας, "Έγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547-1830", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 3 (1950) σ. 71 κ.ε.) ή τη Σκύρο, βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Δικαιοπρακτικά έγγραφα Σκύρου 17ου αιώνα", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 27-28 (1980-1), όπου μάλιστα συναντάμε και πωλητήρια στα οποία παρίστανται έως και δέκα μάρτυρες (σ. 313).

μάρισμα" προσέδιδε κύρος και ισχυροποιούσε την πράξη, αλλά φαίνεται ότι στη Μύκονο τουλάχιστον δεν αποτελούσε και απαράβατο όρο για να πραγματοποιηθεί μία μεταβίβαση[26]. Αρκετά συχνά οι συμβαλλόμενοι έρχονταν σε ιδιωτικό διακανονισμό και συμφωνούσαν μεταξύ τους για το ύψος του τιμήματος που όφειλε να καταβληθεί. Σε αυτήν την περίπτωση αναφέρεται στο νοταριακό έγγραφο ότι ένα ακίνητο "...το δόνει και παραδόνει και πουλεί δια γρόσα... ως καθώς εσυβαστήκασιν αλλήλοι τος...". Υπάρχουν επίσης και δικαιοπραξίες στις οποίες δεν υπάρχει καμμία αναφορά στον τρόπο που ορίστηκε η τιμή πώλησης. Το γεγονός αυτό όμως ίσως να οφείλεται και σε άγνοια ή παράλειψη του νοτάριου.

Η εκτίμηση της αξίας του μεταβιβαζόμενου ακινήτου από τους στιμαριστές γίνεται πάντοτε σε νόμισμα, το οποίο έπρεπε να είναι γνήσιο και χωρίς φθορές[27]. Απουσιάζουν τελείως οι εκτιμήσεις με αναφορές σε άλλα ισάξια αγαθά, αλλά και οι εκτιμήσεις σε άλλο νόμισμα διαφορετικό από τα γρόσια (ή τα ρεάλια που χρησιμοποιούνται ως συνώνυμο). Η σταθερή αυτή αναφορά είναι μια ένδειξη της κυριαρχίας του γροσιού στην αγορά ενός τόπου, όπου διάφοροι παράγοντες -όπως η γεωγραφική του θέση, η γειτνίαση με τη βενετοκρατούμενη Τήνο, η σχέση του με τη θάλασσα, η παρουσία σε αυτό χριστιανών άλλων εθνικοτήτων- θα ήταν εύλογο να τον καθιστούν ανοικτό στην κυκλοφορία και αποδοχή και άλλων νομισμάτων. Ο υπολογισμός της αξίας αγαθών σε νόμισμα αποτελούσε πρακτική διαδομένη ιδίως σε περιοχές που βρίσκονταν υπό τη βενετική επιρροή ή κυριαρχία. Χαρακτηριστικές είναι οι "στίμες" από περιοχές της Κρήτης, που αποτελούν λεπτομερείς καταλόγους των αγαθών με τα οποία προικοδοτούνταν οι μελλόνυμφοι. Ειδικές εκτιμήτριες προσδιόριζαν την ακριβή χρηματική αξία του κάθε αγαθού που περιελάμβανε το προικοσύμφωνο[28].

---

26. Στη Σύρο η εκτίμηση πριν από την πώληση ακινήτου ήταν ο κανόνας, ενώ συνιστούσε και λόγο ακυρότητας της εκποιήσεως, αν προσέβαλαν την πράξη "πρόσσιμοι ή κολλητεράνοι" (βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, σ. 214-215). Αναφερόμενος στη Νάξο ο Ι. Βισβίζης, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 124, αναφέρει ότι οι εκτιμητές ονομάζονταν "αποκόπται" και η απόφασή τους ήταν υποχρεωτική δεν ήταν όμως αναγκαστική και η προσφυγή σε αυτούς. Σε άλλες περιοχές, όπως στη Σκύρο, δεν προβλεπόταν διαδικασία της εκτίμησης κατά την πώληση ακινήτων, βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Το ιδιοκτησιακό καθεστώς και η αγοραπωλησία ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Σκύρο", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 29-30 (1982-3), σ. 84.

27. Χαρακτηριστική είναι η διάκριση που κάνει ο παραλήπτης χρημάτων σε μία συναλλαγή όπου δηλώνει ότι έλαβε: "ρεάλια σωστά πέτζος καλό είκοσι δύο και ρεάλια σάρσα με το ηλάντζος των οκτώ όπου κάνουσιν ρεάλια τριάντα", βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 77, 23.12.1666.

28. Παραδείγματα βλ. Ι. Βισβίζης, "Τινά περί των προικώων...", *ό.π.*, σ. 96-97, 98-100, 107-108. Ανάλογες εκτιμήσεις σε χρήμα περιλαμβάνονται σε αποδείξεις παραλαβής προικών,

Να ανοίξουμε εδώ μία παρένθεση και να σημειώσουμε μία μοναδική πωλητήρια πράξη, στην οποία ο υπολογισμός της αξίας του πωλούμενου ακινήτου και η αποπληρωμή του δεν γίνεται σε γρόσια αλλά σε μετάξι. Σύμφωνα με την πράξη αυτή "μισός κήπος" πωλείται "δια πρέτζιο μετάξι λίτρες τρεις"[29]. Είναι γνωστό ότι σε κάποια νησιά των Κυκλάδων, όπως η Τήνος και η Άνδρος[30], υπήρχε σημαντική παραγωγή μεταξιού, και κάποιες ποσότητες κατέληγαν για κατεργασία και στη γειτονική Μύκονο[31]. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως το μετάξι λειτουργεί ως νόμισμα, ως σταθερής αναφοράς αξία. Χαρακτηριστικό είναι άλλωστε ότι οι συναλλασσόμενοι κάνουν λόγο για πώληση και όχι για ανταλλαγή.

Ας επιστρέψουμε όμως στο θεσμό της υποχρεωτικής εκτίμησης. Ο τελευταίος φαίνεται ότι λειτουργούσε ανασταλτικά στην ελεύθερη διακίνηση των ακινήτων και γι' αυτό η τάση -ακόμη και στις περιοχές που κάποτε ίσχυε με αυστηρότητα- έτεινε με την πάροδο του χρόνου να παρακαμφθεί. Σε αυτή την κατεύθυνση πολύ χαρακτηριστική είναι απόφαση του κοινού της Σύρου του 1812 που ανατρέπει παλιότερη του 1695. Σε αυτήν διαβάζουμε: "Αγκαλά και είχανε κάμη οι προαπερασμένοι μας εις τα 1695 καπίτουλον, θέλοντες ότι όποιος είναι εκείνος όπου θέλει να πωλήση πράγμα ακίνητον, ν' αποκόβεται από με δύο αποκοφτάδες, και ούτω να το πέρνη ο πρόσημος, το οποίον αυτό καπίτουλον καλόν και αξιοπαίνετον δια ετότε καιρού, όμως προβλέποντας ημείς την σήμερον ότι αι παρόν περιστάσεις ήλλαξαν, και φέρνει μεγάλην ζημίαν της φτωχολογίας, λοιπόν από την σήμερον λέμε και δίδομεν άδεια και εξουσίαν όποιος θέλει να πουλήση εδικόν του πράγμα κινητόν και ακίνητον να είναι νικοκύρης να το πωλή όσον εύρει, με αλήθεια, και όχι με καμμία λογής

βλ. σχετικά W. Bakker - A. Van Gemert, *ό.π.*, έγγρ. 214, 248, 261, 273, 274, 275, 277 κ.ά. Οι εκτιμητές των προικώων αγαθών εκλέγονταν και από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη, βλ. Αικατερίνη Μπαντιά, "Συμφωνητικά γάμου και προικοσύμφωνα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη", *Κρητική Εστία*, 4 (1989-1991), σ. 145-146.

29. Βλ. Χ77 έγγρ. 1547, 20.9.1673. Σύμφωνα μετο τον P. de Tournefort η τιμή του μεταξιού στην Τήνο στο τέλος του 17ου αιώνα έφθανε στα 2.5 με 3 σκούδα την λίτρα, βλ. Αρμ. Βιτάλης, "Η μεταξοπαραγωγός Τήνος του 18ου και 19ου αιώνα", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 32 (1989), σ. 7.

30. Βλ. Αρμ. Βιτάλης, *ό.π.*, σ. 5-8, Αναστασία Παπαδία-Λάλα, "Παραγωγή και εμπορία του μεταξιού στην Τήνο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 14 (1993), σ. 369-376, Δ. Πασχάλης, "Μία εικών της Άνδρου κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 2 (1962), σ. 72 και Δ. Πολέμης, *Ιστορία της Άνδρου*, Άνδρος 1981, σ. 104.

31. Χαρακτηριστικό είναι έγγραφο του 1675 όπου αναφέρεται ότι το φορτίο φελούκας με μετάξι, προϊόν πειρατικής λείας, κατέληξε στη Μύκονο όπως αποδεικύεται από τα αποτελέσματα έρευνας που διενεργήθηκε μετά από εντολή του πρεβεδόρου της Τήνου από την οποία αποκαλύφθηκαν 58 φανάρια μετάξι σε σπίτια τεσσάρων κατοίκων του νησιού, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 45, 30.6.1675.

ψευτιά, δίχως αποκοπήν, θέλει εις το ινκάντο, θέλι μερικά, συμφωνόντες οι δύω τους, μα πάντα εις την κοινήν καντζελλαρίαν [...]"[32].

Η νεότερη λοιπόν απόφαση με προσεκτική διατύπωση, χωρίς να κόβει τους δεσμούς της με την παλαιότερη παράδοση, καταργεί την υποχρεωτική εκτίμηση πριν την πώληση ενός ακινήτου. Ως αιτιολογία μάλιστα προβάλλεται το "καλόν της φτωχολογίας". Ποιό μπορεί να ήταν όμως το καλό αυτό; Ένα στοιχείο ίσως είναι ότι θα απαλλάσσονταν οι συναλλασσόμενοι από την αμοιβή που έπρεπε να καταβάλλουν στους εκτιμητές, ο κυριότερος λόγος όμως νομίζω είναι ότι με αυτό τον τρόπο θα απελευθερώνονταν οι πωλήσεις και θα μπορούσε κανείς να εκποιεί το ακίνητό του όταν είχε ανάγκη, στην προσφορότερη τιμή που μπορούσε να βρει, ακόμη και με τιμή πολύ χαμηλότερη από το τίμημα που -υποχρεωτικά όμως, και γι' αυτό ανελαστικά - θα του εξασφάλιζε η διαδικασία του "στιμαρίσματος".

Για να επανέλθουμε στη Μύκονο, στα έγγραφα του 17ου αιώνα η αναλογία μεταξύ "στιμαρίσματος" και διακανονισμού είναι η ακόλουθη:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.4.

ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΙΒΑΖΟΜΕΝΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Είδος		"ΣΤΙΜΑΡΙΣΜΑ"		ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ		ΧΩΡΙΣ ΕΝΔΕΙΞΗ		ΣΥΝΟΛΟ	
πράξεως		απόλ.αρ	%	απόλ.αρ	%	απόλ.αρ	%	απόλ.αρ	%
ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΑ	(α)	1063	63.1	494	29.3	127	7.6	1684	100.0
	(β)	14222.5	63.3	6432.5	28.7	1788.7	8.0	22443.7	100.0
ΚΟΝΤΡΑΔΙΤΟ	(α)	6	8.5	0.0	0.0	65	91.5	71	100.0
	(β)	115.5	8.7	0.0	0.0	1209.7	91.3	1325.2	100.0
ΡΕΦΟΥΔΑ	(α)	1	2.6	2	5.1	36	92.3	39	100.0
	(β)	20.0	5.4	16.0	4.3	334.5	90.3	370.5	100.0
ΙΚΑΝΤΟΣ	(α)	10	37.0	0	0.0	17	63.0	27	100.0
	(β)	255.0	61.6	0.0	0.0	158.7	38.4	413.7	100.0
ΠΑΧΤΩΣΗ	(α)	1	4.0	5	20.0	19	76.0	25	100.0
	(β)	6.0	1.1	43.5	8.0	494.0	90.9	543.5	100.0
ΣΥΝΟΛΟ	(α)	1081	58.6	501	27.1	264	14.3	1846	100.0
ΣΥΝΟΛΟ	(β)	14619.0	58.2	6492.0	25.9	3985.7	15.9	25096.7	100.0

Σημειώσεις

(α): αριθμός των νοταριακών πράξεων που ανήκουν σε κάθε κατηγορία.

(β): η αξία των μεταβιβαζόμενων ακινήτων εκφρασμένη σε ρεάλια.

απόλ. αρ: απόλυτοι αριθμοί.

32. Βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *Jus...*, ό.π., σ. 501-502.

Γνωρίζουμε λοιπόν ότι σε περισσότερες από τις μισές μεταβιβάσεις ακινήτων (συγκεκριμένα στο 58.6%) η τιμή πώλησης καθορίστηκε μετά από εκτίμηση διορισμένων "στιμαριστών". Στο 27.1% των περιπτώσεων η τιμή ορίστηκε μετά από διαπραγμάτευση και συμφωνία μεταξύ των ίδιων των συμβαλλομένων, ενώ υπάρχει και ένας αριθμός πράξεων -σε ποσοστό ανέρχεται στο 14.3%- όπου δεν περιλαμβάνεται καμμία ένδειξη, για τον τρόπο με τον οποίο καθορίστηκε η αξία του μεταβιβαζόμενου αγαθού. Παρόμοιες αριθμητικές αναλογίες συναντάμε και αν εξετάσουμε την αξία των ακινήτων που μεταβιβάστηκαν. Οι αντίστοιχοι αριθμοί είναι 58.2%, 25.9% και 15.9%. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η πρόσκληση "στιμαριστών" ήταν μία διαδικασία που προβλεπόταν για όλα τα πωλούμενα ακίνητα, ανεξάρτητα από την αξία τους. Δεν είναι παρόμοια όμως η προσφυγή στη διαδικασία εκτίμησης σε όλα τα είδη δικαιοπραξιών. Κυρίως απαντά στις αγοραπωλησίες (σε αναλογία 63.1%), οι οποίες αποτελούν και τον κύριο όγκο των μεταβιβάσεων και στους πλειστηριασμούς (37.0%). Στις υπόλοιπες κατηγορίες νοταριακών πράξεων που εξετάζουμε εδώ, δεν υπάρχουν αναφορές για τη διαδικασία με την οποία καθορίστηκε η αξία των ακινήτων (η σχετική ποσοστιαία αναλογία αγγίζει το 90.0%).

Το "στιμάρισμα" αποτελούσε εχέγγυο ότι το ακίνητο πωλήθηκε στην πραγματική του αξία. Με αυτό τον τρόπο ισχυροποιόταν η πράξη πώλησης και προστατευόταν από μεταγενέστερες αμφισβητήσεις και προσβολές εναντίον του κύρους της. Η επίσημη και υποχρεωτικά αποδεκτή αξία ενός ακινήτου ήταν αυτή που καθοριζόταν από τους εκτιμητές. Με αυτόν τον τρόπο, αν γινόταν η πώληση ενός ακινήτου χωρίς να προηγηθεί εκτίμηση, υπήρχε κίνδυνος ένας από τους δύο συμβαλλόμενους να ζητήσει την επανεξέταση της τιμής πώλησης.

Χαρακτηριστικά σε έγγραφο του Αυγούστου του 1666 αναφέρεται[33]: "Την σήμερον επειδή και να εγόρασεν ο μαστρο Νικολός ο Καλαφάτης από το ινκάντος ένα κομμάτι αμπέλι και να μην το είχε στιμαρισμένο και την σήμερον ο Μανώλης ο Σκυριανός γυρεύοντας το άνωθεν πράμα και την σήμερον ενεφανιστήκασιν εις τον πολλά έκλαμπρον αφέντη Πιέρο Σκούταρη κριτή Μυκόνου οποίος έκρινεν και ηποφάσισεν να είναι το άνωθεν αμπέλι του άνωθεν Καλαφάτη περό να το στιμάρουν και την σήμερον εσυβαστήκασιν ο άνω λεγόμενος Νικολός και από το άλλο μέρος ο άνω λεγόμενος Μανώλης και επροσκαλέσασιν και εβάλασιν τους κάτωθεν υπογεγραμμένους στιμαριστάδες τον κυρ Μαθιό Νάζο και κυρ Μάρκο Κορίνθιο και κυρ Τζαννή Γύζη οι οποίοι επήγαν και εστίμαραν το άνωθεν αμπέλι εις τόπον λεγόμενον Σταρόβουρλα το οποίο το εστίμαρα δια γρόσα σαράντα νο 40 από τα οποία σαράντα είχε δοσμένα προτέρου γρόσα δέκατέσσερα νο 14 το δε ρέστος γρόσα 26 τα οποία εμετρηθή-

33. Βλ. Χ77 έγγρ. 651.

κασιν έμπροσθεν σε εμένα τον υπογράφοντα νοτάριον...". Κάτι ανάλογο γνωρίζουμε ότι συνέβηκε και στα 1688, όταν η Μαρία του Σγουρογιάννη ζήτησε να "στιμαριστεί" ένα κλείσμα που είχε πωλήσει, διότι η πραγματική του αξία ήταν μεγαλύτερη από τα 7.5 γρόσια που είχε λάβει κατά την πώληση. Πραγματικά, οι "στιμαριστές" που εξέτασαν το κτήμα βεβαίωσαν ότι η αξία του ήταν 15 γρόσια, δηλαδή διπλάσια από την τιμή πωλησης και ο αγοραστής υποχρεώθηκε να καταβάλει τη διαφορά[34].

Οι "στιμαριστές" δεν προέβαιναν σε εκτίμηση μόνο της αξίας της γης αλλά και του κόστους των εγγειοβελτιωτικών έργων και των εμφυτεύσεων που είχαν γίνει στα αγροκτήματα, καθώς και των επισκευών που είχαν πραγματοποιηθεί στα κτίσματα. Για παράδειγμα, σε έγγραφο με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου 1669, ο Ιωάννης Σοφιανός πωλεί στον Ιωάννη Γρυπάρη ένα "κλείσμα κατοικία" "δια ρεάλια 18 ως καθώς το είχε αγορά". Στο τέλος όμως της νοταριακής πράξης υπάρχει η ακόλουθη σημείωση: "... περό να βάλου στιμαριστάδες αξιοπίστους να δουν και να στιμάρουν αν ήκαμεν κοπιαστικό να του τόνε πληρώσει ο άνωθεν Γρυπάρης..."[35].

Ένα ερώτημα που τίθεται είναι αν είχε το δικαίωμα κάθε κάτοικος του νησιού να οριστεί "στιμαριστής". Τα ίδια τα έγγραφα, όπως είδαμε, κάνουν λόγο για "αξιόπιστα" πρόσωπα, μία ιδιότητα δηλαδή που είναι σχετική και υποκειμενική, ιδιαίτερα μάλιστα τη στιγμή που οι εκτιμητές επιλέγονταν από τους ίδιους τους συναλλασσόμενους. Παράλληλα φαίνεται ότι υπήρχαν και εκτιμητές της κοινότητας, "στιμαριστές της κομμουνιτάς" όπως τους καταγράφουν τα έγγραφα, οι οποίοι προέβαιναν σε "επίσημες" κοινοτικές εκτιμήσεις για φορολογικούς κυρίως σκοπούς[36]. Αν εξετάσουμε όμως λεπτομερέστερα τα συγκεκριμένα πρόσωπα που ορίζονταν "στιμαριστές", θα δούμε ότι η επιλογή τους δεν ήταν ούτε απόλυτα ανεξέλεγκτη, ούτε τυχαία.

Επιλέξαμε ως τυχαίο δείγμα τις δικαιοπραξίες που διενεργήθηκαν στη Μύκονο κατά τη διάρκεια ενός έτους, του 1668. Συνολικά πρόκειται για 89 μεταβιβάσεις ακινήτων, από τις οποίες στις 64 η τιμή πώλησης καθορίστηκε με τη διαδικασία της εκτίμησης. Από τον αριθμό αυτό αφαιρέσαμε μία πράξη που συντάχθηκε στην Κέα και οι "στιμαριστές" δεν ήταν Μυκόνιοι[37]. Συνήθης πρα-

34. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124, α.φ. 22, 23.12.1688.

35. Βλ. Χ77 έγγρ. 1071, 23.12.1669.

36. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 22.10.1667. Επίσης στην Πάρο στα 1723 και 1724, προκειμένου να εξυπηρετηθούν φορολογικές ανάγκες, εκλέγονται από το κοινό του νησιού εκτιμητές με σκοπό "τα αποκόφτούσι τα ποστατικά όλα του καθε ενός και να γενεί μία στίμα εις την γην όλην κάνοντας μια μάννα...", βλ. Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί... Ανέκδοτα έγγραφα*, ό.π., σ. 102-107.

37. Πρόκειται για δικαιοπραξία με ημερ. 7.11.1668 (Χ77 έγγρ. 955).

κτική ήταν να ορίζονται δύο "στιμαριστές". Από τις 63 όμως πράξεις του 1668 που εξετάσαμε, υπήρχαν και 12 στις οποίες καταγράφεται ένας "στιμαριστής", ενώ σε μία πράξη δηλώνονται τρεις. Τα πρόσωπα που συναντήσαμε ως "στιμαριστές" είναι τα ακόλουθα (οι αριθμοί που συνοδεύουν κάθε όνοματεπώνυμο δηλώνουν πόσες φορές απαντά το συγκεκριμένο πρόσωπο στις 63 αυτές νοταριακές πράξεις):

Βεντούρης Νικολός	2	Καταβατάς Νικολός	1	Πετρής Κωνσταντής	1
Βιδάλης Λινάρδος	1	Κοντοφρέος Τζάννες	1	Ραουζέος Δημήτρης	5
Γαρούμπης Ιωάννης	1	Κορίνθιος Δεμένεγος	12	Ραουζέος Μαθιός	9
Γενιάτζος Ιωάννης	1	Κορίνθιος Μάρκος	2	Ροδέλης Μάρκος	1
Γρυπάρης Δημήτρης	2	Κούνιας Βασίλης	1	Σαντορινέος Γεώργης	1
Γρυπάρης Πασχάλης	3	Λιτζάρδος Σιδέρης	1	Σαντορινέος Ιωάννης	1
Γύζης Ζαννής	1	Μανιάτης; Πέρος	1	Σαντορινέος Μιχάλης	1
Γύζης Πιέρος	1	Μανιάτης Πατέστος	1	Σκορδίλης Γεώργης	1
Ζιάγος Γεώργης	1	Μαραμπότος Μαθιός	4	Σκορδίλης Ιωάννης	1
Ζιάγος Ιωάννης	1	Νάζος Μαθιός	9	Στάθης Γεώργης	16
Καλέργης Κάρλος	3	Νάζος Πιέρος	1	Φαμελίτης Δεμένεγος	1
Κάλτορας Τζώρτζης	1	Νταρόδος Τζαννής	11	Φαμελίτης Λουμπής	2
Καστελάνος Γαβριήλ	1	Ξυδάκης Γιαννούλης	1	Φούσκος Μάρκος	1
Καστελάνος Γεράσ.;	1	Παπαγιάκουμος Κωνστ.	2		
Καστελάνος Γεώργης	1	Παπαγιάκουμος Μάρκος	3		

Σύμφωνα λοιπόν με τον παραπάνω κατάλογο, στις δικαιοπραξίες του 1668 συμμετείχαν ως "στιμαριστές" 43 πρόσωπα. Ο βαθμός συμμετοχής όμως των προσώπων αυτών διαφέρει ριζικά. Οι περισσότεροι μετέχουν σε μία ή δύο εκτιμήσεις. Υπάρχουν όμως και πέντε πρόσωπα, οι Δεμένεγος Κορίνθιος, Μαθιός Νάζος, Τζαννής Νταρόδος, Μαθιός Ραουζέος και Γεώργης Στάθης που συμμετέχουν αντίστοιχα σε 12, 9, 11, 9, 16 δικαιοπραξίες. Από αυτούς μάλιστα οι Τζαννής Νταρόδος και Γεώργης Στάθης (μαζί με τον Τζάννε Κοντοφρέο) αναφέρονται σε έγγραφο με ημερομηνία 22 Οκτωβρίου 1667 ως "στιμαριστές της κομμουνιτάς"[38]. Είναι συνεπώς φανερό ότι ορισμένα πρόσωπα συγκέντρωναν τις προτιμήσεις των συναλλασσόμενων είτε λόγω των γνώσεων και της αξιοπιστίας τους είτε λόγω του κύρους και της θέσης τους στην τοπική κοινωνία.

Σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι διαδραμάτιζαν στην επιλογή των "στιμαριστών" οι ασχολίες και οι ειδικές γνώσεις που αυτοί είχαν, ιδιαίτερα μάλιστα όταν επρόκειτο για αγοραπωλησίες αγαθών με ιδιάζοντα γνωρίσματα[39].

38. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 22.10.1667.

Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω παράδειγμα. Έχουν διασωθεί οκτώ αγοραπωλησίες μεριδίων μύλων που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα και στις οποίες η τιμή πώλησης ορίστηκε μετά από εκτίμηση. Οι "στιμαριστές" που μετείχαν στις πράξεις αυτές περιλαμβάνονται στον κατάλογο που ακολουθεί. Παράλληλα σημειώνεται ο αριθμός των πωλήσεων μύλων που μετείχαν ως εκτιμητές, καθώς και εάν οι ίδιοι ήταν μέτοχοι σε κάποιο μύλο[40].

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ "ΣΤΙΜΑΡΙΣΤΩΝ"	Αριθμός συμμετοχών	Ιδιοκτήτης μύλου
Μανώλης του Καραγεώργη	1	
μισέρ Τζάννες Κοντοφρέος	2	ΝΑΙ
μάστρο Νικόλας του Κυριάκου	4	ΝΑΙ
μάστρο Πιέρος Μαραμπότος	1	
Γεώργης Νταρόδος	1	*
Τζαννής Νταρόδος	1	ΝΑΙ
Δημήτρης Ραουξέος	2	ΝΑΙ
μάστρο Ανδρέας Σαντορινέος	1	ΝΑΙ
Ιωάννης Σαντορινέος	1	ΝΑΙ
αφέντης Πέρος Σκούταρης	1	ΝΑΙ
Γεώργης Τουλάνης	2	ΝΑΙ
μισέρ Νικόλας Ψαρός	2	ΝΑΙ

Σημείωση

*: ο Γεώργης Νταρόδος γνωρίζουμε ότι ήταν ιδιοκτήτης μυλοτόπου, ενώ ήταν και συγγενής του Τζαννή Νταρόδου, ο οποίος όπως βλέπουμε ήταν συνιδιοκτήτης σε μύλο.

Με εξαίρεση δύο προσωπα για τα οποία δεν έχουμε πληροφορίες, όσοι συμμετείχαν σε εκτιμήσεις της αξίας μύλων που πωλήθησαν, ήταν και οι ίδιοι ιδιοκτήτες ή μέτοχοι σε μύλους. Συνεπώς επελέγησαν για να προβούν στο "στιμάρισμα" τα πρόσωπα εκείνα που ήταν γνώστες της αξίας του διακινούμενου αγαθού[41]. Ήταν δηλαδή σε θέση να γνωρίζουν λεπτομερή στοιχεία για την κατάσταση του μηχανισμού ενός μύλου, το κόστος πιθανών επισκευών, την

39. Χαρακτηριστικό είναι εδώ το γεγονός ότι στις "στίμες" που συνοδεύουν προικόσυμφωνα από την Κρήτη στα τέλη του 16ου αιώνα οι εκτιμητές ήταν γυναίκες, "στιμαδόρισες μπρατικές" όπως αναφέρουν τα σχετικά έγγραφα, βλ. Ι. Βισβίζης, "Τινά περί των προικώων...", *ό.π.*, σ. 107.

40. Στους ιδιοκτήτες μύλων και στις πηγές από τις οποίες αντλήσαμε τις ιδιότητές τους, θα αναφερθούμε αναλυτικά στο ειδικό για τους μύλους κεφάλαιο.

41. Ανάλογη τακτική γνωρίζουμε ότι εφαρμοζόταν στο Ρέθυμνο κατά τη διάρκεια της

αποδοτικότητα, την πελατεία κ.λπ.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η αγορά ακινήτων δεν λειτουργούσε ανεξέλεγκτα. Από τη μία πλευρά υπήρχαν οι δεσμεύσεις του εθιμικού δικαίου οι οποίες παρενέβαλλαν εμπόδια στην εκποίηση ακινήτων που διέφευγαν από τα πλαίσια της οικογένειας. Από την άλλη πλευρά είχαν προβλεφθεί και λειτουργούσαν οι διαδικασίες εκείνες που επέβαλλαν έναν, κατά τεκμήριο, αντικειμενικό προσδιορισμό της αξίας των μεταβιβαζομένων ακινήτων, ώστε να μην επιτρέπονται αδικίες στην αγορά της γης. Έτσι εξηγείται ίσως η διάδοση του θεσμού των εκτιμητών σε ευρύ γεωγραφικό φάσμα, όχι μόνο στο χώρο του Αιγαίου[42], αλλά και σε άλλες περιοχές ιδιαίτερα μάλιστα σε εκείνες που είχαν τελέσει υπό βενετική κυριαρχία[43].

3. Χρονολογική κατανομή των αγοραπωλησιών

Οι μυκονιάτικες δικαιοπραξίες του 17ου αιώνα που χρησιμοποιήσαμε, περιλαμβάνονται σε νοταριακούς κώδικες ή είναι μεμονωμένα λυτά έγγραφα, δυστυχώς όμως ούτε στο σύνολό τους διασώθηκαν, ούτε σχηματίζουν χρονολογικές σειρές με αδιατάρακτη συνέχεια. Αντίθετα μάλιστα εμφανίζουν σημαντικά χάσματα και ελλείψεις. Πυκνώσεις σχηματίζονται κατά τα έτη που έχουν σωθεί νοταριακοί κώδικες, ενώ σπάνις παρουσιάζεται στα χρόνια που έχουν διασωθεί μόνο λυτά έγγραφα, τα οποία και πολύ λίγα και αποσπασματικά είναι. Αναλυτικά οι σωζόμενες νοταριακές πράξεις και η αξία των μεταβιβαζόμενων αγαθών κατανέμονται κατά έτος, με την ακόλουθη αριθμητική έκφραση.

Βενετοκρατίας, όπου στις αγοραπωλησίες σπιτιών οι συναλλασσόμενοι καλούσαν ως "στιμαριστές" τους πρωτομάστορες των οικοδόμων της πόλης, βλ. Ιορδ. Δημακόπουλος, *Τα σπίτια του Ρεθέμνου. Συμβολή στη μελέτη της Αναγεννησιακής Αρχιτεκτονικής της Κρήτης το 16ο και 17ο αιώνα*, Αθήνα 1977, σ. 235-236.

42. Στις Κυκλάδες εκτός από τα μεγαλύτερα νησιά που έχουμε ευρεία χρήση εκτιμητών σε πλήθος συναλλαγών, η παρουσία τους μαρτυρείται και σε μικρότερα, όπως στην Αμοργό, όπου στο Βρεβίον της Παναγίας της Χοζοβιώτισσας σε εγγραφή του 1650 συναντάται η φράση "καθώς το εποκόψασι οι στιμαριστάδες", βλ. Ι. Κ. Βογιατζίδης, *Αμοργός. Ιστορικαί έρευναι περί της νήσου*, Αθήνα 1918, σ. 83.

43. Για παράδειγμα κατά την ίδρυση της κοινότητας του Μυστρά προβλέφθηκε ο θεσμός εκτιμητών, με έργο τον προσδιορισμό της αξίας των ακινήτων, βλ. Φανή Μαυροειδή, "Δύο αστικές πελοποννησιακές κοινότητες της δεύτερης Βενετοκρατίας", *Δωδώνη*, 16 (1987), σ. 441. Ανάλογη είναι η χρήση των όρων "στίμα" και "στιμάρω" και σε νησιά του Ιονίου, όπως στη Ζάκυνθο (βλ. Τ. Μαύρος, "Ο κώδικας της μονής 'Παναγία η Σπηλιώτισσα' Ζακύνθου," *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 26 (1983) σ. 429, 444, 487 κ.λπ.) ή στους Παξούς (βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί πράξεις Παξών...", *ό.π.*, έγγρ. 10, 11, 16, 93, 97 κ.λπ.).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.5.

ΧΡΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΩΝ

ΕΤΟΣ	ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣ.		ΚΟΝΤΡΑΔ.		ΡΕΦΟΥΔΕΣ		ΙΚΑΝΤΟΣ		ΠΑΧΤΩΣΕΙΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Α	Β*	Α	Β*	Α	Β*	Α	Β*	Α	Β*	Α	Β*
1627	1	24.0									1	24.0
1636	3	37.0									3	37.0
1644	2	16.2									2	16.2
1646	1	6.2									1	6.2
1648	1	20.0									1	20.0
1650	3	14.7									3	14.7
1651	2	34.5									2	34.5
1654	2	55.0									2	55.0
1655	1	8.0									1	8.0
1657	1	12.0									1	12.0
1658	1	6.0									1	6.0
1661	2	84.0									2	84.0
1662	17	398.0									17	398.0
1663	107	1470.5	8	152.0					2	36.0	117	1470.5
1664	102	1459.2	4	77.0	7	53.5	1	6.0			114	1595.7
1665	120	1316.7	3	69.0							123	1385.7
1666	109	1504.0	4	28.5			1	13.0			114	1545.5
1667	69	786.0	1	115.0	4	18.0					74	919.0
1668	86	1285.7	2	33.0			1	10.0			89	1328.7
1669	89	1240.0	2	15.0	3	14.0	4	165.5	1	36.0	99	1470.5
1670	161	2850.7	4	47.5	1	10.0	5	80.0	3	55.0	174	3073.2
1671	121	1579.5	5	95.2			3	30.0	2	62.0	131	1766.7
1672	58	761.5									58	761.5
1673	62	785.2	1	32.0			1	24.0			64	841.2
1674	63	676.0					1	5.0	2	13.0	66	694.0
1675	10	93.0	1	7.0							11	100.0
1676	4	22.0	1	1.5							5	23.5
1677	1	8.0	1	18.0			2	12.5			4	38.5
1678	2	59.0							2	106.0	4	165.0
1679	2	88.5									2	88.5
1680	3	30.0									3	30.0
1681	1	14.5							1	18.0	2	32.5
1682	5	55.5	1	22.5					3	14.5	9	92.5
1683	1	0.7	1	21.0			1	20.0			3	41.7
1684	18	171.2	1	60.0			1	4.5	1	16.0	21	251.7

ΕΤΟΣ	ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣ.		ΚΟΝΤΡΑΔ.		ΡΕΦΟΥΔΕΣ		ΙΚΑΝΤΟΣ		ΠΑΧΤΩΣΕΙΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
	Α	Β*	Α	Β*	Α	Β*	Α	Β*	Α	Β*	Α	Β*
1685	44	535.5	2	75.0					3	39.0	49	649.5
1686	10	131.0									10	131.0
1687	57	548.0	4	43.0					2	23.0	63	614.0
1688	45	478.0			1	70.0	1	7.5	1	25.0	48	580.5
1689	90	805.5	7	94.5	1	5.0	3	27.0			101	932.0
1690	126	1885.2	8	130.0	6	31.5	1	2.7	1	77.0	142	2126.5
1691	44	480.2	5	79.5	10	108.0					59	667.7
1692	22	304.2	4	94.0	6	60.5	1	6.0	1	23.0	34	485.7
1694	1	23.0									1	23.0
1695			1	15.0							1	15.0
1696	9	88.5									9	88.5
1697	1	50.0									1	50.0
1700	4	119.0									4	119.0
Σύνολο	1684	22443.7	711	325.7	39	370.5	27	413.7	25	543.5	1846	25096.7

Σημειώσεις

Α : αριθμός των πράξεων κατά είδος.

Β : αξία των πράξεων κατά είδος, εκφρασμένη σε ρεάλια.

* : αναγράφεται μόνο το πρώτο δεκαδικό ψηφίο· στα αθροίσματα έχουν υπολογιστεί οι πλήρεις δεκαδικοί αριθμοί.

Οι αυξομειώσεις που παρουσιάζουν οι σωζόμενες για κάθε έτος πράξεις, δεν επιτρέπουν να διαπιστώσουμε εάν συνολικά υπάρχει αύξηση ή μείωση του ρυθμού των πωλήσεων κατά τη διάρκεια του β' μισού του 17ου αιώνα. Επίσης δεν είναι δυνατόν να εντοπίσουμε τυχόν διαφοροποιήσεις στην αξία των μεταβιβαζόμενων ακινήτων από έτος σε έτος, αφού τα στοιχεία εμφανίζουν παρατεταμένες ασυνέχειες. Μία αποσπασματική εικόνα μεγέθους μπορούν ίσως να μας δώσουν τα χρονικά διαστήματα 1663-1671 και 1689-1690, από τα οποία σώζονται αδιάσπαστες, χρονικά, σειρές δικαιοπραξιών σε νοταριακούς κώδικες. Για παράδειγμα υπολογίζουμε ότι στο διάστημα 1663-1671 πραγματοποιούνται κατά μέσο όρο 115 αγοραπωλησίες το χρόνο, με τις οποίες μεταβιβάστηκαν αγαθά μέσης αξίας 1617,3 ρεαλιών.

Τα χάσματα που παρουσιάζονται στις σειρές των εγγράφων δεν παρέχουν την ευχέρεια να ελέγξουμε την πιθανή διαπλοκή αυξήσεων ή μειώσεων των πράξεων αγοραπωλησιών, με σημαντικά στρατιωτικά ή πολιτικά γεγονότα. Το αρχειακό υλικό δεν επιτρέπει να συλλάβουμε πιθανές αλλαγές στο ρυθμό ροής των πράξεων. Δεν μπορούμε συνεπώς να διακρίνουμε ποιά είναι η συμπεριφορά του πληθυσμού του νησιού σχετικά με την αγορά γης, κατά τη διάρκεια των

δύο τουρκοβενετικών πολέμων (1645-1669 και 1684-1699). Αδυνατούμε επίσης να συσχετίσουμε την αγορά ακινήτων με μετακινήσεις πληθυσμιακών ομάδων, για τις οποίες από άλλες πηγές έχουμε ενδείξεις ότι συνέβησαν. Σημειώνουμε ένα παράδειγμα.

Όπως βλέπουμε στον Πίνακα ΙΙΙ.4., με βάση τα αριθμητικά δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας, ο μεγαλύτερος αριθμός μεταβιβάσεων ακινήτων παρατηρείται το 1670. Πράγματι τη χρονιά αυτή πραγματοποιήθηκαν 161 αγοραπωλησίες συνολικής αξίας 3073,25 ρεαλιών. Το ίδιο έτος έληξε ο Α' τουρκοβενετικός πόλεμος. Επίσης γνωρίζουμε ότι μετά την κατάληψη της Κρήτης το 1669 από τους Τούρκους, ακολούθησαν κάποιες μετακινήσεις κρητικών οικογενειών προς τα νησιά του Ιονίου και δευτερευόντως του Αιγαίου[44]. Το ερώτημα λοιπόν που τίθεται είναι το ακόλουθο. Αυξήθηκε πραγματικά ο αριθμός των πωλήσεων ακινήτων τη χρονιά αυτή στη Μύκονο; Μπορούμε συσχετίσουμε την πιθανή αύξηση με τη λήξη του πολέμου και εγκατάσταση Κρητών στο νησί;

Αν επιχειρήσουμε έναν έλεγχο στα οικογενειακά ονόματα των αγοραστών του 1670, θα παρατηρήσουμε ότι μόνο οκτώ από αυτά απαντούν για πρώτη φορά από αυτή τη χρονιά, στις νοταριακές πράξεις του νησιού. Πρόκειται για τα επώνυμα: Γάργαλος, Γηράρδης, Ματέι, Ντετσύπρης, Ποστάτζης, Ρήγος, Ρόζας, Σιφινιός. Όλοι αυτοί με εξαίρεση τον Σιφινιό που είναι ιερέας και πραγματοποιεί τέσσερις αγορές, αγοράζουν από ένα ακίνητο. Ακόμη όμως και αυτοί οι λίγοι υποτιθέμενοι νέοι κάτοικοι του νησιού, κατά πάσα πιθανότητα δεν σχετίζονται με τα γεγονότα της Κρήτης, καθώς γνωρίζουμε ότι οι Ματέι και Γηράρδης προέρχονταν από την ιταλική χερσόνησο[45], ενώ τα επώνυμα των Ντετσύπρη[46] και Σιφινιού αποτελούν αυτά καθεαυτά μία ένδειξη ότι πιθανός τόπος καταγωγής τους ήταν αντίστοιχα η Κύπρος και η Σίφνος. Συνεπώς την αύξηση των αγοραπωλησιών δεν μπορούμε να την αποδώσουμε σε εγκατάσταση νέων κατοίκων. Απομένουν λοιπόν δύο λύσεις: ή ότι δεν υπάρχει καμμία

44. Οι μετακινήσεις αυτές δεν πήραν το χαρακτήρα ομαδικών μεταναστεύσεων αλλά μάλλον περιορίστηκαν σε μεμονωμένες οικογένειες, βλ. Β. Σφυρόερας, "Κρητικά επώνυμα εις τας Κυκλάδας", *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 4, Αθήνα 1969, σ. 458-459. Για τη Μύκονο μία ένδειξη μετακινήσεων κρητικών οικογενειών ίσως αποτελεί ο σημαντικός αριθμός κοινών επωνύμων που απαντούν στα δύο νησιά, ενδεικτικά βλ. επώνυμα στο Κ. Μέρτζιος, "Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του Νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538-1578)", *Κρητικά Χρονικά*, 15-16, σ. 228-308.

45. Βλ. J. B. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., τ. II, pl. 20, όπου δημοσιεύεται φωτοτυπία χειρογράφου καταλόγου των καθολικών κατοίκων του νησιού στα 1686. Σε αυτούς περιλαμβάνονται οι Bastiano Mattei di Liuorno con quatro filie και Demetrio Gerardi di Pavese.

46. Επώνυμο Ντατζύπρης απαντάται την εποχή αυτή και στην Κρήτη, βλ. Βούλα Κόντη, "Εθνικά οικογενειακά ονόματα στην Κρήτη κατά τη βενετοκρατία (13ος - 17ος αι.)", *Σύμμεικτα*, 8 (1989), σ. 301-304.

σημαντική πραγματική διαφορά από τα προηγούμενα χρόνια και επομένως πρέπει να θεωρήσουμε ότι εμφανίζονται περισσότερες πωλήσεις, γιατί απλά σώθηκαν περισσότερα έγγραφα ή ότι υπάρχει πραγματικά αύξηση των αγοραπωλησιών το 1670, αλλά τα αίτιά της θα πρέπει να αναζητηθούν σε τοπικές ιδιαίτερες συνθήκες, που επικράτησαν τη συγκεκριμένη χρονιά στη Μύκονο.

Ποσοτικά στοιχεία μπορούμε να έχουμε και για την κατανομή των πωλήσεων στους δώδεκα μήνες του έτους. Η διάσωση των εγγράφων σε αυτό το χρονικό επίπεδο είναι τυχαία και έτσι έχουμε τη δυνατότητα να ελέγξουμε αν σε ορισμένους μήνες παρατηρούνται πυκνώσεις των πωλήσεων. Η κατανομή κατά μήνα των πέντε ομάδων δικαιοπραξιών που διακρίναμε, και η αξία των μεταβιβαζόμενων ακινήτων σε ρεάλια παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.6.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΩΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

	ΑΓΟΡΑΠΩΛ.		ΚΟΝΤΡΑΔ.		ΡΕΦΟΥΔΑ		ΙΚΑΝΤΟΣ		ΠΑΧΤΩΣΗ		ΣΥΝΟΛΟ	
Μήνας	αδ	%	αδ	%	αδ	%	αδ	%	αδ	%	αδ	%
1ος	160	9.5	5	7.0	3	7.7	0	0.0	0	0.0	168	9.1
2ος	106	6.3	7	9.8	2	5.2	1	3.7	1	4.0	117	6.3
3ος	167	9.9	7	9.8	4	10.2	7	25.9	1	4.0	186	10.1
4ος	152	9.0	4	5.6	5	12.8	3	11.1	4	16.0	168	9.1
5ος	118	7.0	2	2.8	5	12.8	3	11.1	3	12.0	131	7.1
6ος	109	6.5	5	7.0	3	7.7	3	11.1	1	4.0	121	6.6
7ος	147	8.7	6	8.6	4	10.2	2	7.4	1	4.0	160	8.7
8ος	156	9.3	9	12.7	1	2.6	1	3.7	2	8.0	169	9.1
9ος	108	6.4	4	5.6	2	5.2	2	7.4	4	16.0	120	6.5
10ος	159	9.5	4	5.6	0	0.0	2	7.4	2	8.0	167	9.0
11ος	146	8.7	8	11.3	5	12.8	1	3.7	2	8.0	162	8.8
12ος	142	8.4	4	5.6	4	10.2	2	7.4	3	12.0	155	8.4
Ακαθόριστος	14	0.8	6	8.6	1	2.6	0	0.0	1l	4.0	22	1.2
ΣΥΝΟΛΟ	1684	100.0	71	100.0	39	100.0	27	100.0	25	100.0	1846	100.0

Σημειώσεις

αδ: ο αριθμός των δικαιοπραξιών ανά κατηγορία.

% : ποσοστιαία συμμετοχή κάθε μήνα στο σύνολο των δικαιοπραξιών.

Ακαθόριστος: πράξεις χωρίς αναφορά στο μήνα σύνταξης.

Από τα αριθμητικά δεδομένα του Πίνακα ΙΙΙ.5., αξία έχουν κυρίως οι πληροφορίες που αφορούν τη μηνιαία κατανομή των αγοραπωλησιών, καθώς και εκείνες του συνόλου των εξεταζόμενων δικαιοπραξιών, γιατί πρόκειται για μεγάλα σύνολα πράξεων. Αντίθετα η μηνιαία κατανομή των "κοντραδίτων",

"ρεφούδων", "ικάντος" και "παχτώσεων" δεν προσφέρεται για εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων, διότι αφορά σχετικά λίγα νοταριακά έγγραφα και επομένως η προσθήκη ακόμη και μιας πράξης επιφέρει σημαντική μεταβολή στην ποσοστιαία συμμετοχή του μήνα στον οποίο ανήκει. Ενδεικτικά μπορούμε να επισημάνουμε τη στήλη με τις "παχτώσεις", όπου κάθε "πάχτωση" αντιπροσωπεύει το 4% του συνόλου.

Τελικά οι πωλήσεις των ακινήτων μοιράζονται σε όλους τους μήνες σχεδόν ισομερώς. Οι δώδεκα μήνες του χρόνου αντιπροσωπεύονται με ποσοστά που κυμαίνονται από 6.5% έως 10.1%. Η μικρή απόκλιση από μήνα σε μήνα δεν επιτρέπει να συσχετίσουμε την πώληση των ακινήτων με τη συγκομιδή των καρπών, την καταβολή των φόρων ή την επιστροφή των ναυτικών, κατοίκων του νησιού, από τα ταξίδια τους[47]. Συγκέντρωση των πωλήσεων σε κάποιους μήνες του χρόνου δεν παρατηρείται ούτε στις πωλήσεις ορισμένων χαρακτηριστικών ειδών αγροτικών εκτάσεων ή των οικιών. Στον πίνακα ΙΙΙ.6. που ακολουθεί μπορούμε να παρακολουθήσουμε την κατανομή των πωλήσεων κλεισμάτων, αμπελιών και οικιών κατά μήνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.7.

ΜΗΝΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΠΩΛΗΣΕΩΝ ΑΜΠΕΛΙΩΝ, ΚΛΕΙΣΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΙΩΝ

	ΑΜΠΕΛΙΑ		ΚΛΕΙΣΜΑΤΑ		ΟΙΚΙΕΣ		ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΑΞΕΩΝ	
Μήνας	α	β	α	β	α	β	Α	Β
1ος	10.0	9.2	9.2	8.9	7.0	6.6	9.5	9.1
2ος	6.3	6.9	5.7	5.9	8.5	8.0	6.3	6.3
3ος	10.3	10.9	9.9	9.6	6.0	7.1	9.9	10.1
4ος	5.3	5.2	9.2	9.3	8.0	8.4	9.0	9.1
5ος	8.5	8.6	6.3	6.3	10.0	9.7	7.0	7.1
6ος	5.6	5.7	4.8	4.5	5.0	5.8	6.5	6.6
7ος	8.2	8.3	11.1	10.7	8.0	8.0	8.7	8.7
8ος	11.0	10.6	7.4	8.0	14.0	12.4	9.3	9.1
9ος	5.6	5.5	6.1	6.3	11.5	11.9	6.4	6.5
10ος	10.0	10.1	12.6	12.3	5.5	5.3	9.5	9.0
11ος	7.6	7.5	7.8	7.9	10.5	10.6	8.7	8.8
12ος	11.6	10.9	8.8	8.9	5.5	4.9	8.4	8.4
Ακαθόριστος	0.0	0.6	1.1	1.4	0.5	1.3	0.8	1.2
ΣΥΝΟΛΟ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Σημειώσεις

α: ποσοστιαία κατανομή αμπελιών, κλεισμάτων και οικιών, που μεταβιβάστηκαν με αγοραπωλησίες.

β: ποσοστιαία κατανομή των αμπελιών, κλεισμάτων και οικιών που μεταβιβάστηκαν με τα 5 είδη δικαιοπραξιών που εξετάζονται εδώ.

Α: ποσοστιαία κατανομή των αγοραπωλησιών κατά μήνα.

Β: ποσοστιαία κατανομή του συνόλου των πραγματοποιούμενων κατά μήνα δικαιοπραξιών.

Εξετάζοντας τα στοιχεία του Πίνακα ΙΙΙ.6. δεν διακρίνουμε ιδιαίτερες πυκνώσεις σε ορισμένους μήνες. Επίσης δεν διακρίνεται η τάση τα αμπέλια και τα κλείσματα (τα οποία επίσης συχνά ήταν φυτεμένα με αμπέλια) να πωλούνται κατά προτεραιότητα σε ορισμένη εποχή του έτους, ενώ οι οικίες σε άλλη. Γεγονός πάντως είναι ότι οι μεγαλύτερες αποκλίσεις από το γενικό μέσο όρο που ανέρχεται στο 8.3, παρουσιάζονται στις επιμέρους κατηγορίες ακινήτων (αμπέλια, κλείσματα οικίες). Αντίθετα στο σύνολο των αγοραπωλησιών η ποσοστιαία συμμετοχή κάθε μήνα είναι εγγύτερα σε αυτό το μέσο όρο. Η παρατήρηση αυτή υποδεικνύει ότι όσο πιο περιορισμένη είναι η ομάδα των πράξεων που εξετάζουμε, τόσο αυξάνονται οι τυχαίες ανομοιομορφίες, που οφείλονται στην έλλειψη συνεχών σειρών νοταριακών πράξεων.

Η ημέρα της εβδομάδας που συντάχθηκε το νοταριακό έγγραφο, δεν αναγράφεται σε αυτό. Προσπαθήσαμε δειγματοληπτικά να ελέγξουμε την ημέρα σύνταξης των εγγράφων που παρήχθησαν κατά τη διάρκεια ενός έτους[48]. Επιλέξαμε τυχαία δύο έτη, το 1664 και το 1689, διότι είναι από τις χρονιές για τις οποίες έχει σωθεί νοταριακός κώδικας και συνεπώς δεν παρουσιάζονται χάσματα στις σειρές των εγγράφων. Η εξέτασή τους έδωσε τα ακόλουθα στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.8.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΝΟΤΑΡΙΑΚΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΣΤΙΣ ΗΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΑΣ

	Έτος 1664		Έτος 1689	
ΗΜΕΡΑ	α.δ.	%	α.δ.	%
Δευτέρα	12	10.5	15	14.8
Τρίτη	14	12.3	9	8.9
Τετάρτη	5	4.4	11	10.9
Πέμπτη	12	10.5	2	2.0
Παρασκευή	14	12.3	10	9.9
Σάββατο	24	21.1	14	13.9
Κυριακή	29	25.4	40	39.6
Αδιευκρίνιστη	4	3.5	0	0.0
ΣΥΝΟΛΟ	114	100.0	101	100.0

Σημειώσεις

α.δ.: αριθμός δικαιοπραξιών.

% : ποσοστιαία κατανομή στις ημέρες της εβδομάδας.

47. Σε δείγμα εγγράφων του β' μισού του 18ου αιώνα που έχουμε εξετάσει παρατηρείται κάποια αύξηση των πωλήσεων κατά τους μήνες Σεπτέμβριο, Οκτώβριο, Νοέμβριο (ο σχετικός κώδικας έχει δημοσιευτεί από τον Γ. Πετρόπουλο, *ό.π.*, σ. 985-1042).

48. Ο προσδιορισμός της ημέρας σύνταξης κάθε νοταριακής πράξης έγινε βάσει του "διαρκούς ημερολογίου", βλ. Ch. Samaran (διεύθ.), *Ιστορία και μέθοδοί της. Παράρτημα χρονολογικοί πίνακες*, Αθήνα 1989, σ. 228-229.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι νοταριακές πράξεις συντάσσονται χωρίς εξαίρεση όλες τις μέρες της εβδομάδας. Το Σάββατο όμως και περισσότερο η Κυριακή είναι η ημέρα που φαίνεται ότι προτιμούσαν οι κάτοικοι του νησιού για να επισκεφτούν το νοτάριο[49] -ο οποίος στη Μύκονο συχνά ήταν και καντζιλιέρης της κοινότητας- προκειμένου να επικυρωθεί επίσημα η μεταβίβαση και να συνταχθεί το σχετικό συμβόλαιο[50]. Η προτίμηση αυτή στην Κυριακή ίσως σχετίζεται με την αργία της ημέρας και την παρουσία των κατοίκων που καταγίνονταν με αγροτικές ενασχολήσεις στον οικισμό του νησιού[51]. Επιπρόσθετα, όσοι ασχολούνταν με αγροτικές εργασίες, τους καλοκαιρινούς τουλάχιστον μήνες, έμεναν σε αγροικίες κοντά στα κτήματά τους και επισκέπτονταν τη Χώρα, την Κυριακή για να εξασφαλίσουν τις προμήθειες που είχαν ανάγκη και να πραγματοποιήσουν τις όποιες συναλλαγές τους[52].

Φαίνεται ότι νοταριακές πράξεις συντάσσονταν και κατά τις ημέρες των μεγάλων χριστιανικών εορτών[53]. Από τα έγγραφα που εξετάσαμε, η ημερομη-

---

49. Για το θεσμό των νοταρίων και το έργο τους βλ. Αντ. Μομφεράτος, "Περί νοταρίων", *Παρνασσός*, 14 (1891), σ. 489-497, Δ. Πασχάλης, "Ο Σπαρτιάτης Στρατηγόπουλος, δημόσιος υπό βασιλικήν εξουσίαν νοτάριος εν Άνδρω", *B.N.J.*, 7 (1930), σ. 94-98, Ι. Βισβίζης, "Έγγραφα δικαιοπραξιών...", *ό.π.*, 129-131, Δ. Σερεμέτης, "Ο νοτάριος στη βυζαντινή, μεταβυζαντινή και τουρκοκρατούμενη κοινωνία", *Επιστημονική Επετηρίς Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης*, 5 (1984), Σταματούλα Ζαπάντη, "Ο θεσμός των πρωτονοταρίων ως επικεφαλής των δημοσίων νοταρίων στην Κεφαλονιά επί Βενετοκρατίας", *Επετηρίς των Γενικών Αρχείων του Κράτους 1991-1992*, Αθήνα 1993, σ. 13-25.

50. Χαρακτηριστικές είναι οι ερωταπαντήσεις που περιέχονται σε χειρόγραφο από τη Ζάκυνθο με τις οποίες σκιαγραφείται η εργασία του νοτάριου σε κάθε είδος νοταριακής πράξης, βλ. Φ. Μπουμπουλίδης, "Νοτάριοι Ζακύνθου", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 8 (1958), σ. 121-125. Στις υπό βενετική κυριαρχία περιοχές η αμοιβή του νοτάριου ανάλογα με τον τύπο της νοταριακής πράξης καθοριζόταν από ειδική απόφαση του Προνοητή, βλ. σχετικό κατάλογο του 1669 από τα Κύθηρα, Χρύσα Μαλτέζου, "Το νοταριακό αρχείο Κυθήρων", *Δελτίον της Ιονίου Ακαδημίας*, 1 (1977), σ. 26-28. Γλαφυρή περιγραφή της εργασίας του νοτάριου κατά τη σύναψη συμβολαίων βλ. Αγλαΐα Κάσδαγλη, "Ένας νοτάριος στη Νάξο στα τέλη του ΙΖ' αιώνα", *Μία μέρα...*, Αθήνα 1988, σ. 194-196.

51. Σχετικά με την αργία της Κυριακής στα νησιά, βλ. Ζ. Βάος, "Το Κάστρον, η κοινωνία του και το έθιμον του αρραβώνος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 8 (1969-1970), σ. 581. Βλ. επίσης Χ. Γκούτος, "Ημέρες αργίας στην τουρκοκρατούμενη και στην ελεύθερη Ελλάδα μέχρι το 1915", *Μνημοσύνη*, 11 (1988-1990), σ. 246.

52. Στη συνήθεια αυτή, που διατηρείται έως σήμερα, συνέβαλε η ύπαρξη βοηθητικής αγροτικής κατοικίας που επέτρεπε στους αγρότες να διαμένουν μεγάλο διάστημα του έτους στις "εξοχές" και να έρχονται στη "χώρα" τα Σαββατοκύριακα, βλ. ενδεικτικά για τη Σίφνο, Αναστασία Τζάκου, *Κεντρικοί οικισμοί της Σίφνου. Μορφή και εξέλιξη σε ένα παραδοσιακό σύστημα*, Αθήνα 1976, σ. 158.

53. Βλ. σχετικά Χ. Γκούτος, *ό.π.*, σ. 255-258. Η αποχή από την εργασία τηρείτο με αυστηρότητα και στις εορτές των κατά τόπους αγίων, βλ. Δ. Λουκάτος, "Αργίαι και άγιοι τιμωροί",

νία σύνταξης τριών είναι η 25η Δεκεμβρίου[54], δώδεκα έχουν ημερομηνία 15 Αυγούστου[55], ενώ υπάρχουν και τρία που η αναγραφόμενη ημερομηνία συμπίπτει με αυτή της Κυριακής του Πάσχα[56].

Β. Οι συναλλασσόμενοι

1. Συμμετοχή ανδρών - γυναικών στις αγοραπωλησίες

Η συμμετοχή των γυναικών στην οικονομική ζωή της Μυκόνου ήταν ενεργή. Παράλληλα προς τα φορολογικά κατάστιχα, στα οποία όπως είδαμε οι γυναίκες, άγαμες και χήρες, αντιπροσωπεύονται με ποσοστό που κυμαίνεται από 7.5% έως 9%, οι νοταριακές πράξεις είναι επίσης σε θέση να δώσουν μία εικόνα της παρουσίας τους. Πως μπορεί να δικαιολογηθεί όμως η οικονομική αυτή δραστηριότητα των γυναικών ενός νησιού στα μέσα του 17ου αιώνα; Καταρχήν υπάρχουν ορισμένες μαρτυρίες περιηγητών που δείχνουν ότι οι γυναίκες της Μυκόνου απασχολούνταν ενεργά στην τοπική οικοτεχνία. Επεξεργάζονταν για παράδειγμα μετάξι από την Άνδρο ή έπλεκαν κάλτσες και σκούφους που κατόπιν πωλούσαν[57]. Παρότι όμως οι δραστηριότητες αυτές θα απέφεραν κάποια χρήματα, δεν ήταν αρκετές για να δικαιολογήσουν την ευρεία συμμετοχή των γυναικών στις αγοραπωλησίες έγγειων αγαθών. Υφίσταντο

Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, 20-21 (1967-1968), Αθήνα 1969, σ. 57. Μεγάλος ήταν και ο αριθμός των αναγνωρισμένων αργιών στη μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη, βλ. C. Cipolla, *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση· κοινωνία και οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, Αθήνα 1988, σ. 124.

54. Βλ. πράξεις με ημερομηνίες: 25.12.1667 (Χ77 έγγρ. 804), 25.12.1690 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 62ν) και 25.12.1691 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 96ν).

55. Βλ. πράξεις με ημερομηνίες: 15.8.1664 (Χ77 έγγρ. 803), 15.8.1666 (Χ77 έγγρ. 643), 15.8.1670 (Χ77 έγγρ. 1183), 15.8.1672 (Χ77 έγγρ. 1487), 15.8.1672 (Χ77 έγγρ. 1488), 15.8.1674 (Χ77 έγγρ. 1626), 15.8.1674 (Χ77 έγγρ. 1627), 15.8.1687 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 5), 15.8.1687 (χφ. 124 α.φ. 5ν) 15.8.1687 (χφ. 124 α.φ. 12), 15.8.687 (χφ. 124 α.φ. 12), 15.8.1690 (χφ. 124 α.φ. 71ν).

56. Σχετικά με την ημερομηνια με την οποία συνέπιπτε η εορτή του Πάσχα, βλ. A. Cappeli, "Το Πάσχα σύμφωνα με το Ιουλιανό ημερολόγιο", *Ιστορία...*, ό.π., σ. 180-181. Οι σχετικές πράξεις φέρουν ημερομηνία 26.3.1665 (Χ77 έγγρ. 374) και 22.3.1668 (Χ77 έγγρ. 847).

57. Ο J. Spon, *Voyage d'Italie de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait aux années (1675-1676)*, τ. 1, Χάγη 1724, σ. 114, υποστηρίζει ότι οι γυναίκες της Μυκόνου επεξεργάζονταν το ντόπιο βαμβάκι και το μετάξι της Άνδρου υφαίνοντας μαντήλια. Ο P. de Tournefort, *ό.π.*, σ. 108, αναφέρει ότι οι Μυκονιάτισσες έπλεκαν κάλτσες τις οποίες πωλούσαν. Αρκετά χρόνια αργότερα, ο P. di Krienen, *ό.π.*, σ. 83-86, παρατήρησε ότι κύρια ασχολία των κοριτσιών του νησιού ήταν το πλέξιμο καλτσών και σκούφων και το κέντημα.

όμως και άλλοι παράγοντες που ευνόησαν την γυναικεία παρουσία στις τοπικές οικονομικές συναλλαγές.

Καθοριστικό στοιχείο είναι, όπως ήδη αναφέραμε, ότι οι γυναίκες είχαν τη δυνατότητα να κατέχουν και να διαχειρίζονται ακίνητη περιουσία. Διατηρούσαν στην κυριότητά τους και τα αγαθά που μεταβιβάζονταν σε αυτές από τους γονείς τους μέσω προικοσυμφώνων και είχαν την επιμέλεια της περιουσίας σε περίπτωση που πέθαινε ο σύζυγος και τα τέκνα τους ήταν ακόμη ανήλικα[58]. Συμπληρωματικά σε αυτή τη κατεύθυνση λειτούργησε η ενασχόληση αρκετών Μυκονιατών με θαλασσινά επαγγέλματα που ανάγκαζε τους άνδρες να απουσιάζουν από το νησί για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Η απουσία αυτή ωθούσε τις γυναίκες να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες στις ποικίλες οικονομικές πράξεις και συναλλαγές, που αφορούσαν την οικογένεια[59]. Παράλληλα, με την πάροδο του χρόνου πρέπει να διαμορφώθηκε ένα μοντέλο οικογενειακών σχέσεων και συμπεριφορών διαφορετικό από αυτό που ίσχυε στις αποκλειστικά αγροτικές ή κτηνοτροφικές περιοχές[60].

Επομένως, είναι φυσικό να εμφανίζονται εκπρόσωποι και των δύο φύλων μεταξύ των συμβαλλομένων στις πράξεις αγοραπωλησιών. Η συμμετοχή όμως των ανδρών και των γυναικών ούτε ισότιμη είναι αλλά ούτε και παρουσιάζει ίδια αναλογία μεταξύ των πωλητών και των αγοραστών. Οι σχετικές νοταριακές πράξεις, που έχουν διασωθεί, σκιαγραφούν την ακόλουθη εικόνα:

---

58. Βλ. Γ. Βαλάσσης, "Τινά περί της πατρικής εξουσίας κατά το δίκαιον του μετά την άλωσιν Ελληνισμού", *Τόμος επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1952 σ. 535-536.

59. Αναλογες μελέτες για άλλα νησιά έχουν δείξει ενεργό συμμετοχή των γυναικών στις δικαιοπραξίες κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, βλ. σχετικά Μαρία Σπηλιωτοπούλου, "Στη Σαντορίνη του 17ου και 18ου αιώνα: αγοραπωλησίες ακινήτων", *Τα Ιστορικά*, 17 (1992), σ. 265, Αγλαΐα-Νέλλη Κάσδαγλη, "Κοινωνική ταυτότητα του φύλου και καθημερινή πραγματικότητα: το παράδειγμα της μεταβυζαντινής Νάξου", *Δίνη*, 6 (1993), σ. 128-129, Ξ. Αντωνιάδης, "Το ιδιοκτησιακό...", *ό.π.*, σ. 69. Παρόμοια σημαντική είναι η παρουσία γυναικών στην οικονομική δραστηριότητα της Κρήτης, βλ. Χρύσα Μαλτέζου, "Η παρουσία της γυναίκας στις νοταριακές πράξεις της περιόδου της Βενετοκρατίας", *Κρητολογία*, 16-19 (1983-1984), σ. 62-79, αλλά και σε ηπειρωτικές περιοχές όπως στα Τρίκαλα, όπου από τον 17ο αιώνα υπάρχει γυναικεία συντεχνία παραγωγής σαπουνιού, βλ. Καλλιόπη Μπουρδάρα, "Η οικονομική δραστηριότητα της Ελληνίδας στο Βυζάντιο και στην Τουρκοκρατία (η γυναικεία συντεχνία των Τρικάλων)" *Τρικαλινά*, 6 (1986), σ. 131-135.

60. Ανάλογη διαχειριστική εξουσία των γυναικών σχετικά με τα οικονομικά της οικογένειας έχει δείξει η σύγχρονη κοινωνιολογικού προσανατολισμού έρευνα σε χωριά με ναυτικό χαρακτήρα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα βλ. Ιωάννα Μπεοπούλου, "Τρίκερι: Κινητικότητα και σχέσεις ένταξης", *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα 1987, σ. 282-287.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.9.(α)

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΑΝΔΡΩΝ - ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Φύ	ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΑ		ΚΟΝΤΡΑΔΙΤΟ		ΡΕΦΟΥΔΑ		ΙΚΑΝΤΟΣ		ΠΑΧΤΩΣΗ		ΣΥΝΟΛΟ	
λο	αδ	Αξία	αδ	Αξία	αδ	Αξία	αδ	Αξία	αδ	Αξία	αδ	Αξία
Α1	1513	20232.2	59	1039.5	28	280.5	25	402.2	23	533.5	1648	22488.0
Α2	946	12941.7	63	1183.7	24	234.0	12	263.5	9	151.0	1054	14774.0
Β1	166	2128.5	12	285.7	10	80.0	2	11.5	2	10.0	192	2515.7
Β2	719	9328.2	8	141.5	15	136.5	14	131.7	16	392.5	772	10130.5
Γ1	2	40.0	0	0.0	1	10.0	0	0.0	0	0.0	3	50.0
Γ2	10	82.7	0	0.0	0	0.0	1	18.5	0	0.0	11	101.2
Δ1	3	43.0		0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	3	43.0
Δ2	9	91.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	9	91.0
Σ1	1684	22443.7	71	1325.2	39	370.5	27	413.7	25	543.5	1846	25096.7
Σ2	1684	22443.7	71	1325.2	39	370.5	27	413.7	25	543.5	1846	25096.7
ε1	9	247.2	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	9	247.2
ε2	102	1788.7	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	102	1788.7
ζ1	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
ζ2	9	187.5	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	9	187.5

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.9.(β)

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΑΝΔΡΩΝ-ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Φύ	ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΑ		ΚΟΝΤΡΑΔΙΤΟ		ΡΕΦΟΥΔΑ		ΙΚΑΝΤΟΣ		ΠΑΧΤΩΣΗ		ΣΥΝΟΛΟ	
λο	i	ii	i	ii	i	ii	i	ii	i	ii	i	ii
Α1	89.8	90.1	83.1	78.4	71.8	75.7	92.6	97.2	92.0	98.2	89.2	89.6
Α2	56.2	57.7	88.7	89.3	61.5	63.2	44.4	63.7	36.0	27.8	57.1	58.9
Β1	9.9	9.5	16.9	21.6	25.6	21.6	7.4	2.8	8.0	1.8	10.4	10.0
Β2	42.7	41.6	11.3	10.7	38.5	36.8	51.9	31.8	64.0	72.2	41.8	40.4
Γ1	0.1	0.2	0.0	0.0	2.6	2.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.2
Γ2	0.6	0.3	0.0	0.0	0.0	0.0	3.7	4.5	0.0	0.0	0.6	0.4
Δ1	0.2	0.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.2
Δ2	0.5	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.5	0.3
Σ1	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Σ2	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Σημειώσεις των Πινάκων ΙΙΙ.9.(α) και ΙΙΙ.9.(β)

Α1: μεταβιβάσεις στις οποίες ο αγοραστής είναι άνδρας.

Α2: μεταβιβάσεις στις οποίες ο πωλητής είναι άνδρας.

Β1: μεταβιβάσεις στις οποίες η αγοράστρια είναι γυναίκα.

Β2: μεταβιβάσεις στις οποίες η πωλήτρια είναι γυναίκα.

Γ1: μεταβιβάσεις στις οποίες το φύλο του αγοραστή δεν καθορίζεται. Συνήθως αναφέρεται γενικά "τα τέκνα του...".

Γ2: μεταβιβάσεις ακινήτων στις οποίες το φύλο του πωλητή δεν καθορίζεται. Συνήθως αναφέρεται γενικά "τα τέκνα του...".

Δ1: μεταβιβάσεις ακινήτων στις οποίες αγοραστής είναι κάποια εκκλησία ή μονή.

Δ2: μεταβιβάσεις ακινήτων στις οποίες πωλητής είναι κάποια εκκλησία ή μονή.

Σ1: το σύνολο των μεταβιβάσεων που πραγματοποίησαν οι αγοραστές.

Σ2: το σύνολο των μεταβιβάσεων που πραγματοποίησαν οι πωλητές.

ε1: μεταβιβάσεις όπου οι αγοραστές είναι περισσότεροι του ενός και διαφορετικού φύλου.

ε2: μεταβιβάσεις στις οποίες οι πωλητές είναι περισσότεροι του ενός και διαφορετικού φύλου.

ζ1: μεταβιβάσεις στις οποίες υπάρχουν άνω του ενός αγοραστές εκ των οποίων το φύλο του ενός δεν καθορίζεται (π.χ. "τέκνο").

ζ2: μεταβιβάσεις στις οποίες υπάρχουν άνω του ενός πωλητές εκ των οποίων το φύλο του ενός δεν καθορίζεται. (Τα ε1 και ζ1 έχουν συμπεριληφθεί στα Α1 και Β1, ενώ τα ε2 και ζ2 έχουν συμπεριληφθεί στα Α2 και Β2 αντίστοιχα. Συνεπώς έχουν συνυπολογιστεί στο γενικό άθροισμα μέσω των αντίστοιχων κατηγοριών).

α.δ.: αριθμός δικαιοπραξιών.

Αξία: σε ρεάλια.

i: ποσοστιαία κατανομή των πραγματοποιούμενων κατά είδος δικαιοπραξιών.

ii: ποσοστιαία κατανομή της αξίας των πραγματοποιούμενων κατά είδος δικαιοπραξιών.

Οι αριθμητικοί υπολογισμοί που προηγήθηκαν βοηθούν να προχωρήσουμε στις ακόλουθες παρατηρήσεις:

α) Η συντριπτική πλειοψηφία των αγοραστών είναι άνδρες. Στο σύνολο των νοταριακών πράξεων του 17ου αιώνα από τη Μύκονο, που αφορούν μεταβιβάσεις ακινήτων, οι άνδρες αποτελούν το 89.2% των αγοραστών, ενώ οι γυναίκες το 10.4%. Ελάχιστες είναι οι πράξεις που δεν γνωρίζουμε το φύλο του αγοραστή, γιατί αναφέρεται χωρίς ειδικότερο προσδιορισμό ότι είναι τέκνο κάποιου κατοίκου του νησιού[61]. Μικρός είναι και ο αριθμός των ακινήτων που αποκτούν τα εκκλησιαστικά ιδρύματα του νησιού με πράξεις αγορών

β) Η συμμετοχή ανδρών και γυναικών ως αγοραστών σε κάθε επιμέρους κατηγορία δικαιοπραξιών παρουσιάζει μικρές αποκλίσεις, οι οποίες είναι σύμφωνες με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε κατηγορίας. Στα έγγραφα των αγοραπωλησιών η συμμετοχή των ανδρών-αγοραστών ανέρχεται στο 89.8%. Μεγαλύτερη είναι η παρουσία τους στις αγορές που διενεργούνται μέσω των

61. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 101ν, 29.3.1691, όπου πωλητές είναι "τα τέκνα του Πέρου του Αλέξη", χφ. 124 α.φ. 82, 19.4.1691 που οι πωλητές δηλώνονται ως "τέκνα του ποτέ Γεώργη Βικάριου" κ.ά.

πλειστηριασμών (ποσοστό 92.6%), πράγμα που είναι φυσικό, γιατί αφενός μεν τα εκπλειστηριαζόμενα ακίνητα κατέληγαν συνήθως στους δανειστές ή στους τοπικούς πρόκριτους που διαχειρίζονταν τις φορολογικές εισπράξεις της κοινότητας και αφετέρου ο πλειστηριασμός δεν πρέπει να ήταν διαδικασία πρόσφορη στη συμμετοχή γυναικών. Στις "παχτώσεις" η συμμετοχή ανδρών-αγοραστών εγγίζει το 92%, γεγονός που δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο "πακτωτής" αναλάμβανε συνήθως την εκμετάλλευση του ακινήτου που αποκτούσε. Αντίθετα μειωμένη σχετικά εμφανίζεται η συμμετοχή των ανδρών-αγοραστών στα "κοντραδίτα" και στις "ρεφούδες", όπου τα ποσοστά συμμετοχής τους είναι αντίστοιχα 83.1% και 71.8%. Εδώ, η εντονότερη παρουσία των γυναικών-αγοραστριών μπορεί να δικαιολογηθεί από την άμεση συνάφεια αυτού του είδους δικαιοπραξιών με το κληρονομικό δίκαιο, που επέτρεπε στις γυναίκες να διεκδικήσουν, βάσει του δικαιώματος προτίμησης, ακίνητα με τους ιδιοκτήτες των οποίων τις συνέδεαν οικογενειακοί ή συγγενικοί δεσμοί.

γ) Όσον αφορά το φύλο των πωλητών παρατηρούμε ότι οι άνδρες αντιπροσωπεύονται με ποσοστό 57.1%, και οι γυναίκες με 41.8%. Επίσης σε ποσοστό 0.5% ως πωλητές εμφανίζονται εκκλησιαστικά ιδρύματα, ενώ στο 0.6% δεν καθορίζεται επακριβώς αν ο πωλητής είναι άνδρας ή γυναίκα. Τα αριθμητικά αυτά δεδομένα καταδεικνύουν αφενός την ισχυρή παρουσία του γυναικείου πληθυσμού του νησιού στις αγοραπωλησίες, αφετέρου όμως και μία διαφοροποίηση από τις αντίστοιχες αναλογίες που συναντήσαμε στους αγοραστές. Ενώ δηλαδή η κυριαρχία των ανδρών στους αγοραστές ακινήτων είναι αδιαμφισβήτητη, στους πωλητές παρατηρείται απόκλιση που τείνει να οδηγήσει σε ίση συμμετοχή των δύο φύλων. Αυτό αποδεικνύει ότι στη Μύκονο οι γυναίκες πωλούν ακίνητα σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι οι άνδρες και αντίστροφα αγοράζουν ακίνητα με ρυθμούς που υπολείπονται σημαντικά από τους αντίστοιχους των ανδρών κατοίκων του νησιού. Ανάλογο είναι το αποτέλεσμα παρόμοιων μετρήσεων που έχουν γίνει για τη συμμετοχή των γυναικών στις αγοραπωλησίες ακινήτων στη Σαντορίνη[62].

Το φαινόμενο αυτό δεν είναι συγκυριακό. Αντίθετα μάλιστα φαίνεται ότι γνωρίζει έξαρση κατά τον 18ο αιώνα. Μία αντίστοιχη διερεύνηση που πραγματοποιήσαμε σε ένα δείγμα 104 μυκονιάτικων εγγράφων από κώδικα του Γρ. Αρτακηνού, που χρονολογούνται από το Μάιο του 1778 έως τον Νοέμβριο του 1779, απέδειξε ότι στους αγοραστές η συμμετοχή των ανδρών ανέρχονταν σε 88.4%, ενώ στους πωλητές μόνο σε 26.9%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τις γυναίκες ήταν 11.5% για τις αγοράστριες και 73.1% για τις πωλήτριες.

Η άνιση λοιπόν αυτή συμμετοχή δεν συνδέεται ούτε με τις, αμφισβητούμε-

62. Βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 265.

νης δημογραφικής αξιοπιστίας, πληροφορίες περιηγητών που εμφανίζουν μεγαλύτερο τον αριθμό των γυναικών του νησιού από αυτόν των ανδρών[63], ούτε οφείλεται αποκλειστικά στη συχνή απουσία από τη Μύκονο, μεγάλου μέρους του ανδρικού πληθυσμού εξαιτίας των επαγγελματικών του δραστηριοτήτων. Αν υπήρχε τέτοια συνάφεια, ο αριθμός των συναλλασσόμενων γυναικών θα ήταν αυξημένος εξίσου και μεταξύ των πωλητών και μεταξύ των αγοραστών. Η εξήγηση επομένως ίσως πρέπει να αναζητηθεί στο διαφορετικό ρόλο που διαδραμάτιζε η ακίνητη περιουσία για τον άνδρα και τη γυναίκα. Για τον άνδρα αποτελούσε μία σταθερή βάση, που, ακόμη και αν δεν εξασφάλιζε κατ' αποκλειστικότητα, οπωσδήποτε συντελούσε στην ενίσχυση του οικογενειακού εισοδήματος. Παράλληλα στους άνδρες φαίνεται ότι ήταν εντονότερη η τάση διάσωσης της γονικής κληρονομιάς και αποτροπής εισόδου τρίτων στα περιουσιακά στοιχεία που κατείχε η οικογένεια.

Όσον αφορά τη γυναίκα, όταν αυτή νυμφευόταν, τότε η προικώα περιουσία της εναρμονιζόταν με τις οικογενειακές δραστηριότητες και χρησιμοποιόταν για τη συντήρηση της οικογένειας. Αντίθετα όμως, όταν η γυναίκα παρέμενε ανύπανδρη ή έμενε χήρα, η ακίνητη περιουσία της συχνά μετατρεπόταν ή χρησίμευε ως μια μορφή αποταμίευσης, η οποία εκποιόταν σταδιακά για να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την επιβίωσή της χρήματα[64]. Ενδεικτική για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες αυτές είναι η περιγραφή που δίνει μία χήρα, η Γιακουμίνα του ποτέ Ιωάννη Διαμαντή, στη διαθήκη της. Η γυναίκα αυτή καταλείπει ένα αμπέλι στη θυγατέρα της "οπού την εδούλευσεν τόσον καιρόν, τόσον εις το γήρας της, όσον και εις την ασθένειάν της οπού δεν ημπό-

63. Αρκετοί από τους περιηγητές που επισκέφτηκαν τη Μύκονο κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, συμφωνούν ότι ο αριθμός των γυναικών του νησιού ήταν πολύ μεγαλύτερος από των ανδρών, συχνά μάλιστα επαναλαμβάνουν μία αναλογία 4 γυναικών προς 1 άνδρα· βλ. Coroneli, *Isolario del'Atlante Veneto*, τ. II, σ. 188 (πρβλ. Π. Ζερλέντης, "Εκ των νησιωτικών...", ό.π., σ. 73), P. de Tournefort, *ό.π.*, σ. 108, J. Spon, *ό.π.*, τ. 1, σ. 114, J. M. Sandwich, *A voyage performed by the late...* Λονδίνο 1799, σ. 99, P. di Krienen, *ό.π.*, σ. 85-86, Ferrières Sauveboeux, *Mémoires historiques, politiques et géographiques...*, Παρίσι 1790, τ. II, σ. 201. Πρβλ. επίσης Helen Angelomatis-Tsougarakis, "Greek women, 16th-19th century: the travellers view", *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 4 (1992), σ. 342-344. Η διαπίστωση ότι πλειοψηφούσαν οι γυναίκες στο νησί επαναλαμβάνεται και στα μέσα του 19ου αιώνα από τον Ι. Ρ. Ραγκαβή, *Ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, αρχαιολογική, ιστορική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος*, τ. 3, Αθήνα 1854, σ. 122.

64. Χαρακτηριστική είναι "σεντέτζια" της 26.9.1672 με την οποία ο Μιχαήλ Καναβούτζος "βοϊβόιντας και εξουσιαστής της παρόν νήσου Μυκόνου" δίδει στην Ελένη θυγ. παπά Λαμπριανού Σκορδίλη την "άδεια... δια να πουλή δια χρεία πενίας της γροσών 15" από τα ακίνητα που της είχε κληροδοτήσει ο πατέρας της "κοντετζιονάδα" (δηλαδή δεσμευμένα με περιοριστικούς όρους) "δια ζωοθροφήν της", βλ. Μ. Τουρτόγλου, "Η νομολογία...", *ό.π.*, σ. 28-29.

ρειεν να κάμει δουλειάν, την εκυβέρναν εις την ασθένειάν της οπού εκείτετον τόσον καιρόν"[65].

δ) Οι παρατηρήσεις αυτές ενισχύονται και από τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει η συμμετοχή ανδρών και γυναικών πωλητών σε κάθε κατηγορία νοταριακών πράξεων. Στα "κοντραδίτα" η παρουσία των ανδρών-πωλητών είναι ισχυρότατη (ποσοστό 88.7%), γιατί εδώ η εκποίηση του ακινήτου δεν αποτελεί επιλογή του πωλητή αλλά καταναγκασμό που επιβάλλεται από το εθιμικό δίκαιο, καθώς η πώληση είναι αποτέλεσμα της προβολής αντίρρησης κάποιου τρίτου σε παλαιότερη πώληση. Το ίδιο φαινόμενο, σε μικρότερο όμως βαθμό, έχουμε και στις "ρεφούδες", που είναι επίσης πράξεις προβλεπόμενες από τους εθιμικούς κανόνες, από τις οποίες λείπει όμως το στοιχείο του εξαναγκασμού γιατί άποτελεί ελεύθερη απόφαση του δικαιούχου η πώληση ή όχι των δικαιωμάτων του. Αντίθετα μικρότερη από των γυναικών είναι η συμμετοχή των ανδρών στους πλειστηριασμούς (τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 44.4% και 51.9%), ακριβώς διότι οι πωλήσεις πραγματοποιούνται για να εξοφληθούν χρέη προς την κοινότητα ή προς ιδιώτες, στα οποία δεν είχαν τη δυνατότητα να ανταπεξέλθουν τα πιό αδύναμα οικονομικά άτομα. Με την ίδια λογική μπορεί να εξηγηθεί και η κυριαρχία των γυναικών στις "παχτώσεις" (ποσοστό συμμετοχής μεταξύ των πωλητών 64%). Οι γυναίκες αναγκάζονταν να παχτώσουν συχνότερα τα ακίνητά τους και επειδή δεν μπορούσαν να τα καλλιεργήσουν μόνες τους αλλά και επειδή είχαν ανάγκη από ρευστό χρήμα, το οποίο δεν εύρισκαν από άλλη πηγή να προμηθευτούν.

ε) Τις αξίες των διακινούμενων ακινήτων και την κατανομή τους κατά φύλο μπορούμε να τις παρακολουθήσουμε από τον Πίνακα III.9.(β), στήλη ii. Όσον αφορά τους αγοραστές, η αξία των ακινήτων που απέκτησαν οι άνδρες και οι γυναίκες είναι αντίστοιχη με τον αριθμό των αγοραπωλησιών στις οποίες συμμετείχαν. Αναφέρουμε ένα παράδειγμα. Οι άνδρες μετείχαν ως αγοραστές στο 89.2% των πράξεων που πραγματοποιήθηκαν και τα ακίνητα που απέκτησαν είχαν αξία ίση με το 89.6% της συνολικής αξίας των διακινούμενων ακινήτων. Μικρές διαφορές που παρουσιάζονται σε επιμέρους κατηγορίες, όπως στα "κοντραδίτα" ή στις "παχτώσεις", δεν ανατρέπουν τη γενική εικόνα και οφείλονται μάλλον στο μικρό αριθμό σωζόμενων πράξεων, που διευκολύνει τις τυχαίες αποκλίσεις. Συνεπώς, υπάρχει αντιστοιχία στον αριθμό των ακινήτων που αποκτούσαν οι άνδρες και οι γυναίκες κάτοικοι του νησιού και στην αξία των ακινήτων αυτών. Αυτό σημαίνει ότι ο μηχανισμός των αγοραπωλησιών δεν οδηγούσε σε συγκέντρωση των μεγάλης αξίας ακινήτων στην ιδιοκτησία εκπροσώπων του ενός μόνο φύλου (είτε των ανδρών, είτε των

65. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 135, 5.10.1687.

γυναικών). Παρόμοια, η αξία των ακινήτων που πωλούν άνδρες κάτοικοι του νησιού αντιστοιχεί με τη συμμετοχή τους στις πωλήσεις που διενεργούνται.

στ) Στις στήλες ε1, ζ1 και ε2, ζ2 του Πίνακα ΙΙΙ.9.(α) καταγράφονται οι αγορές και οι πωλήσεις αντίστοιχα, στις οποίες υπάρχουν δύο τουλάχιστον αγοραστές ή πωλητές διαφορετικού φύλου. Το μεγαλύτερο μέρος των δικαιοπραξιών αυτών αφορά πωλήσεις. Τις πράξεις αυτές, όπως φαίνεται και στο σχετικό πίνακα, τις εντάξαμε κατά τους υπολογισμούς που κάναμε στις κατηγορίες ή των ανδρών ή των γυναικών για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι τεχνικός και έχει σχέση με την έλλειψη δυνατότητας να διαχωριστούν αυτής της μορφής οι δικαιοπραξίες από τις υπόλοιπες. Ο δεύτερος και σημαντικότερος λόγος είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις δεν γνωρίζουμε αν το δεύτερο πρόσωπο είναι πραγματικά συνιδιοκτήτης του ακινήτου ή αναφέρεται απλώς για να κατοχυρώσει ο αγοραστής τα δικαιώματά του επί του ακινήτου που απέκτησε. Ο τελευταίος φυσικά ήθελε να έχει μία γραπτή απόδειξη ότι οι έχοντες κληρονομικά δικαιώματα στο ακίνητο ήταν γνώστες της πώλησης και συναίνεσαν για την πραγματοποίησή της. Οι προφυλάξεις αυτού του είδους δικαιολογούν ως ένα βαθμό και την αποκλειστική σχεδόν παρουσία δύο προσώπων διαφορετικού φύλου μεταξύ των πωλητών. Πραγματικά αυτός που έχει ανάγκη να αναγράφονται όσο το δυνατόν περισσότερα πρόσωπα στη νοταριακή πράξη πώλησης ήταν ο αγοραστής του ακινήτου, γιατί προσπαθούσε να προστατευτεί από μεταγενέστερες αμφισβητήσεις και διεκδικήσεις από τους συγγενείς του πωλητή. Επίσης, όπως θα δούμε παρακάτω, στο 9% περίπου των εξεταζόμενων πράξεων υπάρχουν περισσότεροι του ενός, συγγενείς μεταξύ τους πωλητές, οι οποίοι όντας κάτοχοι από κληρονομιά ενός μικρού μεριδίου (π.χ. το 1/4 οικίας ή χωραφιού) με την πώληση αποκτούσαν ρευστό χρήμα, το οποίο και ήταν ευκολότερο να διανεμηθεί σε μερίδια.

2. Οικογενειακή κατάσταση των συναλλασσομένων

Ολιγάριθμες ειδήσεις διασώζουν τα νοταριακά έγγραφα για την οικογενειακή κατάσταση των συναλλασσομένων. Κυρίως οι πληροφορίες μας προέρχονται από τον τρόπο που επέλεξε ο νοτάριος για να προσδιορίσει τα πρόσωπα που παίρνουν μέρος στις δικαιοπραξίες. Οι άνδρες καταγράφονται με το βαπτιστικό όνομα, το οικογενειακό όνομα και το πατρώνυμο. Την εποχή αυτή κύριο προσδιοριστικό στοιχείο για έναν άνθρωπο είναι το βαπτιστικό όνομα. Τα επώνυμα δεν έχουν πλήρως διαμορφωθεί και αποκρυσταλωθεί, γι' αυτό και συχνά συναντάμε κατοίκους του νησιού οι οποίοι εναλλάσσονται στα έγγραφα με δύο ή περισσότερα επώνυμα. Για παράδειγμα βρίσκουμε τον Πιέρο Φώσκολο και ως Πιέρο Κουβαράκη, τον Γιαννούλη Κορνάρο και ως

Γιαννούλη Χανιώτη, κ.λπ. Επίσης δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις κατοίκων που προσδιορίζονται από το όνομα της μητέρας τους ή κάποιας πρόγονής τους[66], π.χ. Γεώργης της Ερήνης της Ασανίνας, Γεώργης του Κωνσταντή της Γριάς, κ.ά. Αντίθετα σταθερότητα παρουσιάζουν τα επώνυμα παλαιών προυχοντικών οικογενειών του νησιού, όπως: Σκούταρης, Γύζης, Καλαμαράς, Καλογεράς, Καλλιμάρχος κ.λπ.[67].

Οι τρόποι αυτοί ονοματικού προσδιορισμού δεν μας βοηθούν να γνωρίσουμε την οικογενειακή κατάσταση του συναλλασσομένου. Ασφαλή ένδειξη ότι πρόκειται για έγγαμο αποτελεί η παρουσία του συζύγου ή της συζύγου κατά τη σύναψη της συμφωνίας πώλησης. Επίσης υπάρχουν λίγες περιπτώσεις κατοίκων που προσδιορίζονται ονοματικά όχι με το οικογενειακό τους επώνυμο αλλά με αυτό του πεθερού τους. Για παράδειγμα συναντάμε ονοματικούς προσδιορισμούς του τύπου: Νικόλας γαμπρός του Ανδρόνικου, Μάρκος γαμπρός του Νικολού Ζιάγου, Ιωάννης γαμπρός του Ρουσουνέλου κ.ά.[68]. Οι ονοματικοί αυτοί προσδιορισμοί εκτός από το ότι μας βεβαιώνουν ότι πρόκειται για έγγαμους κατοίκους, σηματοδοτούν και μία ιδιαίτερη σχέση σύνδεσης του γαμπρού με την οικογένεια της συζύγου του[69]. Οι πληροφορίες αυτές όμως είναι αποσπασματικές, δεν έχουν συνέχεια και δεν επιτρέπουν να σχηματίσουμε μία εικόνα για τη διαφορετική ή μη συμπεριφορά των έγγαμων και των άγαμων ως προς την αγορά γης.

Πλουσιότερα στοιχεία έχουμε για τις γυναίκες αγοράστριες και πωλήτριες, παρόλο που και αυτά δεν είναι πάντοτε σαφή. Οι γυναίκες καταγράφονται με το βαπτιστικό τους όνομα και ένα επώνυμο, που δεν είναι πάντοτε διασαφηνισμένο εάν είναι το οικογενειακό τους όνομα ή αυτό του συζύγου τους. Οι τρό-

66. Το φαινόμενο συνεχίζεται στη Μύκονο και στον επόμενο αιώνα, βλ. Sevasti Lazarri, *ό.π.*, σ. 123. Για την ύπαρξη μητρωνυμιών στις Κυκλάδες βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", *ό.π.*, σ. 246· για τη Σάμο βλ. Ν. Ζαφειρίου, *Το μητρικόν δίκαιον εν Σάμω*, Αθήνα 1929, σ. 360-371 και για τη διάσταση του φαινομένου στη βυζαντινή εποχή βλ. Α. Χριστοφιλόπουλος, *Σχέσεις γονέων και τέκνων κατά το Βυζαντινόν δίκαιον*, Αθήνα 1946, σ. 32.

67. Επώνυμα όπως τα Γρυπάρης, Καλογεράς, Ντεσούδας, τα συναντάμε τουλάχιστον έως το τέλος του 18ου αιώνα μεταξύ εκείνων που υπογράφουν έγγραφα του κοινού της Μυκόνου, βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 63-96 και Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί... Ανέκδοτα έγγραφα*, ό.π., σ. 18-19, 21-22, 59-60, 62-65, 100-101 κ.α.

68. Ανάλογοι ονοματικοί προσδιορισμοί εξακολουθούν να υπάρχουν και σε φορολογικά κατάστιχα του 18ου αιώνα, όπου μάλιστα αντιστοιχούσαν περίπου στο 25% του συνόλου των οικογενειακών ονομάτων, βλ. Sevasti Lazarri, *ό.π.*, σ. 123. Επίσης η συχνότητα του φαινομένου ήταν υψηλή στην Πάτμο (15 από τους 233 εγγεγραμμένους στο κατάστιχο του 1673), βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", (ΙΙ), *ό.π.*, σ. 245.

69. Βλ. *ό.π.*, σ. 245-246 και ο ίδιος, "Βαφτιστικά και οικογενειακά ονόματα σε μια νησιωτική κοινωνία: Πάτμος (ΙΑ' - ΙΘ' αι.)", *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 215-216.

ποι ονοματικού προσδιορισμού, με τη μεγαλύτερη συχνότητα, διακρίνονται στους ακόλουθους τύπους:

(α) Αννούσα θυγατέρα Ανδρέα Γενιάτζου.

(β) Ευγενού θυγατέρα του ποτέ Γεώργη Παπαγιάκουμου.

(γ) Ζαμπέλα της Ζαννούς.

(δ) Μαρία συβία του Γιαννούλη του Χέλιου.

(ε) Τρανταφυλλιά γυνή του ποτέ Πέρου Μπάγου.

(στ) Ερήνη του Τζανούκου.

(ζ) Αννούσα του ποτέ Ζαννή Καμπιάνου.

(η) Μαρία του Γιαννούλη.

Οι συναλλασσόμενες του τύπου (α), (β), (γ), (δ) και (ε) προσδιορίζονται ως θυγατέρες ή σύζυγοι κάποιου κατοίκου του νησιού. Η λέξη "ποτέ" συνοδεύει πρόσωπα που έχουν αποβιώσει και είναι αντίστοιχη με τις ανάλογες σύγχρονες εκφράσεις "μακαρίτης" ή "συγχωρεμένος". Γνωρίζουμε λοιπόν τα οικογενειακά ή συζυγικά επώνυμα αυτών των γυναικών, δεν είμαστε όμως απόλυτα βέβαιοι αν οι γυναίκες του τύπου (α), (β) ή και (γ) είναι ανύπανδρες, γιατί υπάρχουν περιπτώσεις γυναικών, οι οποίες, καίτοι είχαν νυμφευθεί, εξακολουθούσαν να καταγράφονται με το πατρικό τους επώνυμο ιδίως όταν εκποιούν ακίνητα που είχαν κληρονομήσει. Οι γνώσεις μας είναι ακόμη πιο περιορισμένες όταν έχουμε σημάνσεις του τύπου (στ), (ζ) και (η), από τις οποίες δεν μπορούμε να διακρίνουμε εάν πρόκειται για πατρικό ή συζυγικό ονοματεπώνυμο. Ιδιαίτερα μάλιστα στις περιπτώσεις του τύπου (η), όπου δεν γνωρίζουμε παρά μόνο το βαπτιστικό όνομα του συζύγου ή του πατέρα και αγνοούμε το οικογενειακό όνομα.

Η κατάσταση περιπλέκεται περισσότερο και από το γεγονός ότι πολλές από τις Μυκονιάτισσες δεν δηλώνονται με σταθερό ονοματικό προσδιορισμό, αλλά μπορούμε να τις συναντήσουμε καταγεγραμμένες με ποικίλους τρόπους. Για παράδειγμα την "Τομαζίνα γυνή του ποτέ Μπερνή Σπαλιάρδου" μπορούμε να την βρούμε και "Τομαζίνα του Μπερνή", "Τομαζίνα χήρα Μπερνή", ή ακόμη και "Μπερνίδενα", ή "Σπαλιάρδενα". Τέλος πρόβλημα δημιουργεί και η ελλιπής αναγραφή από τους νοτάριους των στοιχείων που βοηθούν στην εύρεση της οικογενειακής κατάστασης μιας συναλλασσόμενης. Πολλές φορές λοιπόν, για το ίδιο πρόσωπο, άλλοτε υπάρχει η πληροφορία ότι είναι θυγατέρα, σύζυγος ή χήρα, ενώ άλλοτε παραλείπεται κάθε σχετική ένδειξη.

Οι παραπάνω δυσκολίες καθιστούν μάλλον αδύνατη τη διερεύνηση της οικογενειακής κατάστασης του συνόλου των γυναικών που συμμετείχαν σε μεταβιβάσεις ακινήτων. Αποπειραθήκαμε όμως να ελέγξουμε τη συμμετοχή που είχαν οι χήρες στις αγοραπωλησίες του 17ου αιώνα. Θεωρήσαμε χήρες τις Μυκονιάτισσες που καταγράφονταν ως τέτοιες σε κάποιο έγγραφο και μεταφέραμε το χαρακτηρισμό αυτό και στις υπόλοιπες μεταγενέστερες νοταριακές

πράξεις που συναντήσαμε το ίδιο πρόσωπο. Στις προγενέστερες πράξεις δεν ήταν δυνατό να μεταφέρουμε το χαρακτηρισμό γιατί δεν μας είναι γνωστή η ημερομηνία θανάτου του συζύγου της. Με αυτό τον τρόπο είναι πιθανότατο ότι ο πραγματικός αριθμός των πράξεων στις οποίες συμμετείχαν χήρες ήταν κάπως μεγαλύτερος από αυτόν που καταλήξαμε, δυστυχώς όμως έλειπαν τα στοιχεία που θα επέτρεπαν ακριβέστερη προσέγγιση. Τελικά οι χήρες που εντοπίσαμε είχαν την ακόλουθη συμμετοχή στις δικαιοπραξίες που εξετάζουμε.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.10.
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΧΗΡΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

ΕΙΔΟΣ		ΧΗΡΕΣ			ΣΥΝΟΛΟ ΓΥΝΑΙΚΩΝ			ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΑΞΕΩΝ	
ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΩΝ		α.α.	%*	%**	α.α.	%*	%**	α.α.	%*
Α. ΑΓΟΡΕΣ									
ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣ.	(1)	41	2.4	24.7	166	9.9	100.0	1684	100.0
	(2	436.2	1.9	20.5	2128.5	9.5	100.0	22443.7	100.0
ΚΟΝΤΡΑΔΙΤΟ	(1)	1	1.4	8.3	12	16.9	100.0	71	100.0
	(2)	13.2	1.0	4.6	285.7	21.6	100.0	1325.2	100.0
ΡΕΦΟΥΔΑ	(1)	2	5.1	20.0	10	25.6	100.0	39	100.0
	(2)	25.0	6.7	31.3	80.0	21.6	100.0	370.5	100.0
ΙΚΑΝΤΟΣ	(1)	0	0.0	0.0	2	7.4	100.0	27	100.0
	(2)	0.0	0.0	0.0	11.5	2.8	100.0	413.7	100.0
ΠΑΧΤΩΣΗ	(1)	0	0.0	0.0	2	8.0	100.0	25	100.0
	(2)	0.0	0.0	0.0	10.0	1.8	100.0	543.5	100.0
ΣΥΝΟΛΟ	(1)	44	2.4	22.9	192	10.4	100.0	1846	100.0
	(2)	474.5	1.9	18.9	2515.7	10.0	100.0	25096.7	100.0
Β. ΠΩΛΗΣΕΙΣ									
ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣ.	(1)	159	9.4	22.1	719	42.7	100.0	1684	100.0
	(2)	2286.7	10.2	24.5	9328.2	41.6	100.0	22443.7	100.0
ΚΟΝΤΡΑΔΙΤΟ	(1)	1	1.4	12.5	8	11.3	100.0	71	100.0
	(2)	10.0	0.7	7.1	141.5	10.7	100.0	1325.2	100.0
ΡΕΦΟΥΔΑ	(1)	0	0.0	0.0	15	38.5	100.0	39	100.0
	(2)	0.0	0.0	0.0	136.5	36.8	100.0	370.5	100.0
ΙΚΑΝΤΟΣ	(1)	2	7.4	14.3	14	51.9	100.0	27	100.0
	(2)	26.7	6.5	20.3	131.7	31.8	100.0	413.7	100.0
ΠΑΧΤΩΣΗ	(1)	3	12.0	18.7	16	64.0	100.0	25	100.0
	(2)	46.0	8.5	11.7	392.5	72.2	100.0	543.5	100.0
ΣΥΝΟΛΟ	(1)	165	8.9	21.4	772	41.8	100.0	1846	100.0
	(2)	2369.5	9.4	23.4	10130.5	40.4	100.0	25096.7	100.0

Σημειώσεις

(1): αριθμός των δικαιοπραξιών.

(2): αξία των δικαιοπραξιών εκφρασμένη σε ρεάλια.

α.α.: απόλυτος αριθμός.

%* : ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο των δικαιοπραξιών.

%**: ποσοστιαία συμμετοχή στις δικαιοπραξίες που πραγματοποίησαν γυναίκες.

Καταρχήν πρέπει να παρατηρήσουμε ότι μεγαλύτερη αξιοπιστία έχουν τα αριθμητικά στοιχεία που καταδεικνύουν τη συμμετοχή των χηρών στην κατηγορία των αγοραπωλησιών και στο σύνολο των δικαιοπραξιών, καθώς από τις άλλες κατηγορίες έχουν σωθεί ελάχιστες πράξεις. Σύμφωνα με τον πίνακα ΙΙΙ.10. οι Μυκονιάτισσες που διαπιστώσαμε ότι ήταν χήρες συμμετείχαν στο 22.9% των αγορών και στο 21.4% των πωλήσεων, που διενεργήθηκαν από γυναίκες. Η σχετικά χαμηλή αυτή συμμετοχή των χηρών δικαιολογείται από το γεγονός ότι η συνολική παρουσία των γυναικών ήταν έντονη στην αγορά ακινήτων καθώς διατηρούσαν τα ακίνητα που κληρονομικά είχαν αποκτήσει.

Η αναλογία διαφοροποιείται λίγο αν εξετάσουμε τις αξίες των μεταβιβαζόμενων ακινήτων. Τα αντίστοιχα ποσοστά εδώ είναι 18.9% και 23.4%. Η εμφανιζόμενη αυτή δυσαρμονία μεταξύ των αριθμητικών δεδομένων που αναφέρονται στον αριθμό των πράξεων και εκείνων που αναφέρονται στην αξία, υποδεικνύει ότι τα ακίνητα που απέκτησαν ήταν, συγκρινόμενα με το σύνολο των διακινηθέντων, κατά μέσο όρο χαμηλότερης αξίας, ενώ αντίθετα αυτά που απώλεσαν μεγαλύτερης. Πραγματικά, τα ακίνητα που απέκτησαν οι χήρες του νησιού άξιζαν κατά μέσο όρο 10.8 ρεάλια, ενώ εκείνα που πώλησαν 14.4 ρεάλια. Αν αφαιρεθούν μάλιστα από τις αγορές δύο πράξεις με αγορές αξίας 75 και 80 ρεαλιών, που αφορούν πωλήσεις πολλών αγαθών με μία πράξη, ο μέσος όρος όσων απομένουν κατεβαίνει στα 7.1 ρεάλια, ποσό που είναι μικρότερο από το ήμισυ του μέσου όρου των πωλήσεων.

Η παρουσία των γυναικών που έχουν χηρεύσει στις αγοραπωλησίες που διενεργούνται στη Μύκονο είναι ανάλογη με αυτή των χηρών σε άλλα νησιά για τα οποία έχουν επιχειρηθεί σχετικές μετρήσεις. Έτσι στη Μύκονο, σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα ΙΙΙ.10., οι χήρες πραγματοποιούν το 2.4% του συνόλου των αγορών και το 8.9% των πωλήσεων. Την ίδια εποχή στη Σαντορίνη μετέχουν στο 2.36% των αγορών και στο 11.9% των πωλήσεων[70].

Οι αριθμητικοί αυτοί υπολογισμοί ίσως αποτελούν μία ένδειξη ότι τα έγγεια αγαθά επιτελούσαν διαφορετική λειτουργία, όταν τα πωλούσε μία χήρα και διαφορετική, όταν τα αγόραζε. Στην πρώτη περίπτωση τα περιουσιακά στοιχεία έπαιζαν κατά κάποιο τρόπο ρόλο παρακαταθήκης, την οποία η χήρα ρευστοποιούσε σιγά σιγά ή όταν υπήρχε έκτακτη ανάγκη εκποιούσε μαζικά, σε σύντομο χρονικό διάστημα. Σκοπός της ήταν να εξασφαλίσει μετρητό χρήμα, όχι με σκοπό την επανατοποθέτησή του σε άλλη δραστηριότητα αλλά την κάλυψη των καθημερινών της αναγκών. Οι ανάγκες αυτές συχνά οδηγούσαν στη σταδιακή πώληση όλων των ακινήτων που είχε στην κατοχή της, ανεξάρτητα από την αποδοτικότητά τους. Ως αγοράστριες αντίθετα οι χήρες ακολουθούσαν

70. Βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 265.

διαφορετική πρακτική. Αγόραζαν ακίνητα μικρής αξίας, τα οποία ενέτασσαν στην οικογενειακή περιουσία, με σκοπό να τα μεταβιβάσουν κάποια στιγμή στα τέκνα τους ως προικώα. Από αυτή την άποψη τα πολλά μικρά ακίνητα ήταν προτιμότερα, διότι ήταν ευχερέστερη η διανομή τους και ήταν εναρμονισμένα με το περιορισμένο οικογενειακό τους εισόδημα.

3. Δικαιοπραξίες με περισσότερους από έναν αγοραστές ή πωλητές

Μία άλλη πλευρά των συγγενικών σχέσεων που συναντάμε μεταξύ των μετεχόντων στις νοταριακές πράξεις, αφορά στις σχέσεις συγγένειας μεταξύ αγοραστών ή πωλητών, όταν αυτοί είναι περισσότεροι του ενός. Δύο ή περισσότεροι είναι οι πωλητές σε 191 πράξεις, ενώ οι αγοραστές σε 42 πράξεις. Τη σκιαγράφηση των συγγενικών διαπλοκών που υφίστανται, παρουσιάζουν οι πίνακες ΙΙΙ.11. (για τους πωλητές) και ΙΙΙ.12. (για τους αγοραστές).

Πωλητές

Στις πράξεις που οι πωλητές είναι δύο ή περισσότεροι κυριαρχούν με σημαντική πλειοψηφία, όσοι συνδέονται με κάποιου είδους συγγενική σχέση (σε ποσοστό φθάνουν τουλάχιστον το 86.4% του συνόλου). Αναλυτικά:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.11.
ΣΥΓΓΕΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΠΩΛΗΤΩΝ
(ΟΤΑΝ ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΙ ΤΟΥ ΕΝΟΣ)

ΣΥΓΓΕΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ	Αριθμός πράξεων	%	
Σύζυγοι	33	17.3	}
Σύζυγοι και τέκνα	1	0.5	}
Γονέας και τέκνο ή τέκνα	32	16.7	}
Πεθερός (-ά) και γαμπρός	3	1.6	}
Πεθερός γαμπρός και θυγατέρα	2	1.1	}
Παππούς και εγγονή	1	0.5	} 86.4%
Αδελφός (-ή) ή αδέλφια	85	44.5	}
Αδέλφια και γαμπρός	1	0.5	}
Θείος (-α) και ανηψιός (-ά)	3	1.6	}
Διάφοροι συγγενείς εξ αγχιστείας	4	2.1	}
Μη συγγενείς *	26	13.6	
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	191	100.0	

Σημείωση

*: Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε απολύτως, συγγενικές σχέσεις (ιδιαίτερα εξ αγχιστείας) μεταξύ των πωλητών αυτής της κατηγορίας, τις οποίες δεν κατορθώσαμε να εντοπίσουμε.

Βλέπουμε λοιπόν ότι σχηματίζονται τέσσερις βασικές ομάδες κατά τις οποίες οι πωλητές:

(i) είναι σύζυγοι (33 περιπτώσεις),

(ii) είναι ένας από τους δύο γονείς με κάποιο (ή και όλα) τα παιδιά του (32 περιπτώσεις),

(iii) είναι αδέλφια (85 περιπτώσεις),

(iv) δεν έχουν καμμία -ευδιάκριτη τουλάχιστον- συγγενική σχέση (26 περιπτώσεις).

Η εκποίηση, για κάθε μία από τις παραπάνω κατηγορίες, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν αποτέλεσμα διαφορετικών οικονομικών αναγκών και οικογενειακών προτεραιοτήτων.

Οι πωλητές της ομάδας (i) εκποιούν ακίνητα που αποτελούσαν κοινή ιδιοκτησία. Τα ακίνητα αυτά πιθανόν δεν ήταν προικώα αλλά αποκτήθηκαν μετά το γάμο κατά τη διάρκεια της κοινής συμβίωσης[71]. Η πράξη τους αυτή είναι ενταγμένη στις τρέχουσες ανάγκες ή επιλογές της οικογένειας και δεν προέρχεται από την επιθυμία να αποκαταστήσουν κληρονομικές εκκρεμότητες ή δυσλειτουργίες. Πρώτο αναγράφεται συνήθως το όνομα του συζύγου, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει σε επτά πράξεις. Η σειρά όμως αυτή δεν φαίνεται να έχει σχέση με δικαιώματα ιδιοκτησίας επί του ακινήτου, διότι σε δικαιοπραξία που έχει διασωθεί από δύο διαφορετικές πηγές αναγράφεται τη μία φορά πρώτο το όνομα του συζύγου και την άλλη αυτό της συζύγου[72]. Διαφορετική είναι η σημασία της δήλωσης παρουσίας του ή της συζύγου κατά τη σύνταξη του δικαιοπρακτικού εγγράφου, σε πώληση που πραγματοποιεί ο ή η σύζυγος αντίστοιχα. Στις περιπτώσεις αυτές, οπωσδήποτε περιορισμένες αριθμητικά, πωλητής είναι ένας από τους δύο συζύγους, ενώ η γραπτή δήλωση παρουσίας του άλλου αποτελεί απόδειξη ότι γνώριζε και συναινούσε στη συναλλαγή που διενεργήθηκε[73].

Η πράξη των περισσότερων από τους πωλητές της ομάδας (ii) φαίνεται ότι είναι αποτέλεσμα διαφορετικών αναγκών. Μόνο σε 6 από τις 32 συνολικά πράξεις πωλητές είναι από κοινού ο πατέρας με κάποιο ή κάποια από τα τέκνα του. Στις υπόλοιπες 26 πωλητήριες πράξεις είναι η μητέρα που συνοδεύεται

---

71. Από κοινού ιδιοκτησία στην επίκτητη περιουσία φαίνεται ότι ίσχυε και στη Νάξο τον 17ο αιώνα, βλ. Αγλαΐα-Νέλλη Κάσδαγλη, "Κοινωνική...", *ό.π.*, σ. 125.

72. Βλ. Χ77 έγγρ. 448, 25.6.1665 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, με ίδια ημερομηνία.

73. Πρόκειται για 12 πράξεις στο σύνολο των 1847 αγοραπωλησιών που εξετάζουμε. Ενδεικτικά βλ. Χ77 έγγρ. 535, 1136, 650, 581 κ.ά. Οι διατυπώσεις που χρησιμοποιούνται από τους νοτάριους έχουν τη μορφή "παρόντος και η συβία αυτού", "παρόντος και ο ανήρ αυτής" κ.λπ. Σε ένα έγγραφο συναντήσαμε την έκφραση "με θέλημα της γυναίκας του", βλ. Χ77 έγγρ. 633.

από τα παιδιά της, μητέρα που στην πλειονότητα των περιπτώσεων γνωρίζουμε ότι ήταν χήρα[74]. Στην κατηγορία λοιπόν αυτή πωλητών φαίνεται ότι για την τέλεση της εκποίησης βασικό ρόλο έπαιξε η ανάγκη των γυναικών που είχαν χηρεύσει να αποκτήσουν ρευστό χρήμα. Επίσης σε ορισμένες περιπτώσεις η πώληση ίσως συνδυάστηκε με την επιθυμία διευθέτησης κληρονομικών εκκρεμοτήτων.

Η ανάγκη επίλυσης αρρυθμιών που οφείλονταν κυρίως σε κληροδοτικές επιλογές φαίνεται ότι κυριάρχησε στη βούληση των πωλητών της ομάδας (iii), η οποία είναι και η πολυπληθέστερη. Ενισχυτικές ενδείξεις μπορούν να θεωρηθούν:

α) Η πυκνή σχετικά εμφάνιση "αστικών" ακινήτων, σε σύγκριση με την παρουσία τους στο σύνολο των αγοραπωλησιών (τα σχετικά ποσοστά, όπως φαίνεται στον πίνακα III.15. που έπεται, είναι 28.8% και 20.5% αντίστοιχα). Στα ακίνητα αυτά (σπίτια, ταράτζες, σπιτότοποι) ήταν, από τη φύση τους, δυσχερέστερη η εφαρμογή της συνιδιοκτησίας και επομένως επιτακτικότερη η ανάγκη εκποίησής τους.

β) Στο σύνολο των 85 πράξεων, στις οποίες οι πωλητές ήταν αδέλφια, η κατανομή ως προς των αριθμό των τελευταίων είναι η ακόλουθη.

Πωλητές δύο αδέλφια:	55	πράξεις
Πωλητές τρία αδέλφια:	10	"
Πωλητές τέσσερα αδέλφια:	7	"
Πωλητές πέντε αδέλφια:	2	"
Ακαθόριστος αριθμός αδελφών (πιθανόν πάνω από δύο):	11	"

Συνεπώς, οι αδελφοί (ή αδελφές) συνιδιοκτήτες των ακινήτων σε αρκετές περιπτώσεις ήταν περισσότεροι από δύο, γεγονός που, αν συνδυαστεί και με το μικρό μέγεθος των έγγειων αγαθών, καθιστούσε ιδιαίτερα δυσχερή την όποια εκμετάλλευσή τους και ήταν ένας παράγοντας που ωθούσε στην εκποίησή τους.

Προβληματική είναι η ερμηνεία των συνθηκών που οδήγησαν τα μέλη της ομάδας (iv) στην έκποίηση του ακινήτου που από κοινού κατείχαν. Οι πωλητές αυτοί δεν είναι συνεπώνυμοι και δεν μας έχει διασωθεί καμμία πληροφορία για ύπαρξη συγγενικών δεσμών, οπωσδήποτε όμως δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την ύπαρξη συγγένειας, ιδιαίτερα μάλιστα μακρινής ή εξ αγχιστείας. Επομένως δεν γνωρίζουμε ούτε τη διαδικασία με την οποία οι πωλητές αυτοί κατέστησαν συνιδιοκτήτες ούτε έχουμε τεκμήρια που να δικαιολογούν την απόφασή τους.

---

74. Σε 14 περιπτώσεις η χηρεία των γυναικών αυτών είτε δηλώνεται από τους ίδιους τους νοτάριους είτε έχει προκύψει από ταυτίσεις που κάναμε βάσει των νοταριακών πράξεων. Είναι πιθανόν όμως ότι και άλλες από τις μητέρες-πωλήτριες ήταν χήρες, δεν μας είναι όμως γνωστές.

Πιθανότερη λοιπόν αιτία πώλησης μπορεί να θεωρηθεί η προσπάθειά τους να απαλλαγούν από ακίνητα, τα οποία, ακριβώς επειδή αποτελούσαν συνιδιοκτησίες, τους δημιουργούσαν δυσχέρειες στη χρήση, στην εκμετάλλευση ή στη μεταβίβασή τους.

Αγοραστές

Αντίθετα όταν εμφανίζονται δύο ή περισσότεροι αγοραστές στην ίδια πράξη, η ύπαρξη συγγενικών δεσμών φαίνεται ότι δεν ήταν τόσο συχνή. Όπως φαίνεται στον πίνακα που προηγήθηκε συναντάται στο 45,3% των σχετικών πράξεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.12.
ΣΥΓΓΕΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΑΓΟΡΑΣΤΩΝ
(ΟΤΑΝ ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΙ ΤΟΥ ΕΝΟΣ)

ΣΥΓΓΕΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ	Αριθμός πράξεων	%		
Αδέλφια	17	40.5	}	
Γονέας και τέκνο	1	2.4	}	45.3
Ξαδέλφια	1	2.4	}	
Μη συγγενείς *	23	54.7		
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	42	100.0		

Σημείωση

*: Όπως και στον πίνακα ΙΙΙ.11., δεν μπορεί και εδώ να αποκλειστεί πλήρως η ύπαρξη, αγνώστων σε εμάς, εξ αγχιστείας συγγενικών σχέσεων.

Η μειωμένη, συγκριτικά με την ομάδα των πωλητών, παρουσία συγγενών μεταξύ των αγοραστών (του τύπου που εξετάζουμε εδώ), είναι ευεξήγητη. Πράγματι στις αγορές δεν υπάρχει η πίεση για επίλυση οικογενειακών ή άλλων κληρονομικών περιπλοκών που ωθούσε σε πωλήσεις. Αντίθετα, δεν είναι εύκολα ερμηνεύσιμη η ενέργεια των αγοραστών αυτών να αποκτήσουν από κοινού ακίνητα, "αγροτικά" ή "αστικά". Φαίνεται πάντως ότι η επιλογή αυτή, η οποία ούτως ή άλλως παρέμεινε περιθωριακή σε σχέση με το εύρος των αγοραπωλησιών (αντιπροσωπεύει μόνο το 2.3% του συνόλου) δεν συνιστούσε κάποια στρατηγική εκμετάλλευσης των έγγειων αγαθών. Σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να οφειλόταν στην επιλογή αδελφών για από κοινού καλλιέργεια της γης (17 πράξεις). Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις φαίνεται να υπάκουε σε επιθυμία διατήρησης της περιουσίας στα πλαίσια της οικογένειας (σε οκτώ δικαιοπραξίες αγοραστές και πωλητής είναι συγγενείς), σε άλλες πιθανόν να υπαγορεύθηκε από το υψηλό τίμημα του αγορασθέντος αγαθού[75]. Τέλος, σε μία περί-

75. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, έγγρ. του 1667 (αγορά κλείσματος έναντι 115 γροσιών), Χ77

πτωση έχουμε αγορά διόδου προς τον αγρό, που κατείχαν οι αγοραστές[76].

4. Συγγενικές σχέσεις μεταξύ των συναλλασσομένων

Οι πληροφορίες που παρέχουν τα νοταριακά έγγραφα για πιθανές συγγενικές σχέσεις μεταξύ αγοραστών και πωλητών είναι περιορισμένες και αποσπασματικές. Οι νοτάριοι κάποιες φορές καταγράφουν την ύπαρξη συγγενικής σχέσης αλλά δεν το κάνουν με απόλυτη συνέπεια και ακρίβεια. Παραλείψεις τέτοιου είδους μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να ελεγχθούν, διότι τα ίδια πρόσωπα σε μία συναλλαγή τους έχουν καταγραφεί ως συγγενείς, ενώ σε άλλη δεν γίνεται καμμία αναφορά στους συγγενικούς δεσμούς που τα συνδέουν. Αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Στις 25 Οκτωβρίου 1666 ο Αλέξης Αρβανίτης πωλεί στον ανηψιό του Νικόλα Αρβανίτη "δύο κομμάτια πράμα"[77]. Την ίδια μέρα με άλλο έγγραφο του πωλεί επίσης "ένα κομμάτι κλείσμα", αλλά στην δεύτερη αυτή πώληση ο νοτάριος παραλείπει να αναφέρει τη συγγενική ιδιότητα[78]. Επίσης υπάρχει και ένας σημαντικός αριθμός πράξεων που οι συναλλασσόμενοι είναι συνεπώνυμοι χωρίς να αναφέρεται καμμία συγγενική σχέση. Συνολικά έχουμε καταμετρήσει 62 τέτοιες πράξεις[79], από τις οποίες ένα μέρος τουλάχιστον πρέπει να διενεργήθηκαν μεταξύ συγγενών.

Τελικά ύπαρξη συγγενικής σχέσης μεταξύ των συμβαλλομένων μας είναι γνωστή σε 185 πράξεις, δηλαδή στο 10.2% του συνόλου[80]. Με τις πράξεις αυτές διακινήθηκε χρηματικό ποσό συνολικού ύψους 2.874 ρεαλιών, το οποίο αντιστοιχεί στο 7.5% του συνολικού ποσού που δαπανήθηκε για μεταβιβάσεις ακινήτων. (Φυσικά ισχύει και εδώ η παρατήρηση ότι πιθανόν μας διαφεύγει κάποιος αριθμός πράξεων μεταξύ συγγενών που δεν έγινε δυνατόν να ταυτισθούν).

Αντίθετα μπορούμε να ομαδοποιήσουμε τις συγγενικές ιδιότητες που εμφανίζονται στις δικαιοπραξίες. Οι σχετικές πράξεις και τα ποσά που διατέθηκαν είναι αυτά που παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί. Η συγγενική

έγγρ. 1036, 14.9.1669 (αγορά σπιτιού έναντι 60 γρ.), Χ77 έγγρ. 1042, 3.10.1669 (αγορά διαφόρων έγγειων αγαθών έναντι 84 γρ.), Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 49ν, 13.4.1690 (αγορά κλείσματος έναντι 80 γρ.).

76. Βλ. Χ77 έγγρ. 693, 29.11.1666.

77. Βλ. Χ77 έγγρ. 689, 25.10.1666.

78. Βλ. Χ77 έγγρ. 690, 25.10.1666.

79. Βλ. δειγματοληπτικά: Χ77 έγγρ. 90, 30.3.1663, 1258, 6.12.1670, 1282, 7.1.1671, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 68, 26.9.1690 κ.λπ.

80. Σε περιπτώσεις όπως στο παράδειγμα των δικαιοπραξιών των Ν. και Αλ. Αρβανίτη η συγγενική σχέση στο έγγραφο που είχε παραληφθεί συμπληρώθηκε. Δεν έχει προστεθεί όμως σε συναλλασσόμενους συγγενική ιδιότητα, όταν αυτή δεν έχει αναφερθεί ούτε μία φορά από τους νοταρίους, ακόμη και στις περιπτώσεις που ήταν εξαιρετικά πιθανή.

σχέση που αναγράφεται στον πίνακα είναι αυτή που συνδέει τον αγοραστή με τον πωλητή. Για παράδειγμα ο όρος "γιος" δηλώνει ότι ο αγοραστής είναι γιος του πωλητή, ό όρος "ανηψιός" ότι ο αγοραστής είναι ανηψιός του πωλητή κ.λπ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.13.

ΣΥΓΓΕΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΣΥΝΔΕΟΝΤΑΙ ΟΙ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΙ

ΣΥΓΓΕΝΙΚΗ	ΑΓΟΡΑΠΩΛ.		ΠΑΚΤΩΣΗ		ΡΕΦΟΥΔΑ		ΙΚΑΝΤΟΣ		Σ Υ Ν Ο Λ Ο			
ΣΧΕΣΗ	α	β	α	β	α	β	α	β	α	%	β	%
Πατέρας	1	18.0							1	0. 5	18.0	0.6
Μητέρα	2	106.5							2	1.1	106.5	3.7
Πεθερά	2	90.0							2	1.1	90.0	3.2
Γιος	35	613.0					1	6.0	36	19.6	619.0	21.6
Θυγατέρα	7	93.0							7	3.8	93.0	3.2
Αδελφός	81	1035.0			1	70.0	1	10.0	83	45.1	1115.0	38.8
Αδελφή	10	101.5	1	36.0			1	8.0	12	6.5	145.5	5.1
Γαμπρός	11	215.5							11	6.0	215.5	7.5
Ανηψιός	13	230.5							13	7.1	230.5	8.0
Ανηψιά	3	61.0					1	3.5	4	2.2	64.5	2.2
Θεία	1	25.0			1	4.0			2	1.1	29.0	1.0
Ξάδελφος	5	101.0	1	20.0					6	3.3	121.0	4.2
Ξαδέλφη	3	14.5							3	1.6	14.5	0.5
Μητριά	1	9.0							1	0.5	9.0	0.3
Εγγονός	1	3.0							1	0.5	3.0	0.1
ΣΥΝΟΛΟ	17	2176.5	2	56.0	2	74.0	4	27.5	184		2874.0	
%	95.6	94.5	1.1	1.9	1.1	2.6	2.2	1.0		100.0		100.0

Σημειώσεις

α: αριθμός δικαιοπραξιών.

β: δαπανηθέντα ποσά σε ρεάλια.

Η ποικιλία των συγγενικών διαπλοκών που συνέδεαν τους συναλλασσόμενους αποτυπώνεται στον παραπάνω πίνακα. Οι μεταβιβάσεις ακινήτων μεταξύ αδελφών αποτελούν την πλειοψηφία των πράξεων αυτής της κατηγορίας (σε ποσοστό αντιστοιχούν στο 51.6%). Σημαντικός είναι επίσης ο αριθμός των πράξεων που αγοραστής είναι ο γιος και πωλητές οι γονείς του (το 19.6% του συνόλου), ενώ αντίθετα πολύ λιγότερες οι αντίστοιχες αγορές των θυγατέρων (μόλις το 3.8%). Σε ποσοστό περίπου 10% (7% για τους άνδρες και 3% για τις γυναίκες) ανέρχονται οι πράξεις που ο αγοραστής ήταν ανηψιός του πωλητή. Οι υπόλοιπες συγγενικές σχέσεις εκπροσωπούνται με ασήμαντο αριθμό συμμετοχών.

Τα αριθμητικά δεδομένα που έχουμε στοιχειοθετούν το γεγονός ότι οι αγοραπωλησίες διενεργούνταν κυρίως ανάμεσα σε πρόσωπα που δεν συνδέονταν με συγγενικούς δεσμούς. Αυτό είναι φυσικό γιατί οι πράξεις αυτές κινούνταν κατά βάση έξω από την οικογένεια. Παρόλα αυτά υπάρχουν αρκετές αγοραπωλησίες -οι οποίες φαίνεται ότι ξεπερνούσαν το 10%- που συνάπτονταν μεταξύ συγγενών. Όπου εντοπίζεται συγγενική σχέση αυτή κινείται συνήθως στα στενά πλαίσια της οικογένειας[81]. Συγγενικές σχέσεις β΄και γ΄βαθμού απαντούν σπανιότερα, οπωσδήποτε όμως αυτό οφείλεται και στην παράλειψη αναγραφής της από τους νοτάριους. Πάντως, γεγονός είναι ότι η διενέργεια αγοραπωλησιών μεταξύ συγγενών ευνοούνταν και από τους ακόλουθους λόγους:

α) Η αρχή της προτίμησης που ίσχυε κατά τις αγοραπωλησίες ωθούσε σε μεταβιβάσεις μεταξύ συγγενών, προκειμένου να αποφευχθούν πιθανές προσβολές κατά του κύρους των δικαιοπραξιών που μπορούσαν να ασκηθούν από τους τελευταίους.

β) Το κληρονομικό εθιμικό δίκαιο του νησιού που προέβλεπε διανομή της κληροδοτούμενης γονικής περιουσίας σε όλα τα τέκνα επέτεινε τον κατακερματισμό των ιδιοκτησιών, με αποτέλεσμα κάθε τέκνο να κατέχει ένα μικρό μόνο τμήμα ακινήτου. Η κατάσταση αυτή επέβαλλε τις πωλήσεις μεταξύ αδελφών, γιατί αυτές αποτελούσαν ένα τρόπο να συνενωθούν μικρά μερίδια σε ευρύτερες γαιοκτησίες.

Οι δύο αυτοί λόγοι δικαιολογούν το γεγονός ότι το ήμισυ των πράξεων αυτής της κατηγορίας διενεργήθηκε μεταξύ αδελφών, δεν αποτελούν όμως πειστική εξήγηση για το σημαντικό μερίδιο που καταλαμβάνουν οι πράξεις εκείνες στις οποίες ο αγοραστής ήταν τέκνο του πωλητού, γιατί δεν αιτιολογούν την αναγκαιότητα ύπαρξης της πωλητήριας πράξης. Η εξήγηση εδώ ίσως βρίσκεται στην πιθανή διάθεση των γονέων να ευνοήσουν κάποιο από τα παιδιά τους -κυρίως τα αρσενικά- ή απλώς στην προσπάθεια εξασφάλισης ενός "γεροντικού" εισοδήματος από πώληση περιουσιακών στοιχείων που είχαν κρατήσει οι γονείς, οπότε και πάλι λειτουργούσε το δικαίωμα της προτίμησης που είχαν τα τέκνα.

Αν εξετάσουμε λεπτομερέστερα τις σχετικές δικαιοπραξίες θα δούμε ότι από τις 36 αγορές κατά τις οποίες ο αγοραστής ήταν γιος του πωλητή, οι 19 έγιναν με τη διαδικασία του "στιμαρίσματος", οι 11 έγιναν με απευθείας διακα-

81. Θα πρέπει μάλιστα να συνυπολογιστεί ότι σύμφωνα με τις ενδείξεις των εγγράφων (κυρίως των διαθηκών και του φορολογικού καταστίχου χφ. 131) πρόκειται, κατα πάσα πιθανότητα, για ολιγομελείς οικογένειες. Ο τύπος αυτός οικογένειας φαίνεται ότι, όπως δείχνει η μελέτη της Πελοποννήσου, ήταν ο συνήθης στον ελληνικό χώρο στα τέλη του 17ου αιώνα, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός...*, ό.π., σ. 203-206 και ο ίδιος, "Μέγεθος και σύνθεση της οικογένειας στην Πελοπόννησο γύρω στα 1700", *Τα Ιστορικά*, 1 (1983), σ. 5-18.

νονισμό μεταξύ των συμβαλλόμενων, ενώ για τις υπόλοιπες έξι δεν υπάρχουν στοιχεία. Από τις επτά πράξεις που η αγοράστρια ήταν θυγατέρα του πωλητή, οι πέντε έγιναν μέσω "στιμαρίσματος" και οι δύο με απευθείας διακανονισμό. Η επιλογή αυτή της επίσημης διαδικασίας εκτίμησης του μεταβιβαζόμενου αγαθού, την οποία επέλεξε η πλειοψηφία των παραπάνω συναλλασσόμενων παρά την ύπαρξη στενότατων συγγενικών δεσμών, αποτελεί ίσως εγγύηση ότι οι πράξεις αυτές δεν ήταν ψευδώνυμες πωλήσεις και τα αγαθά που άλλαξαν ιδιοκτήτη αποκτήθηκαν, κατά πάσα πιθανότητα, στην τρέχουσα τιμή που ίσχυε στην τοπική αγορά.

5. Σχέσεις γειτονίας μεταξύ των συναλλασσομένων

Όπως ήδη έχουμε κατ' επανάληψη αναφέρει, το εθιμικό δίκαιο που ίσχυε στη Μύκονο κατά την Τουρκοκρατία έδινε το δικαίωμα προτίμησης σε περίπτωση πωλήσεως ενός ακινήτου, κατά πρώτο λόγο στους συγγενείς του πωλητού και κατά δεύτερο λόγο στους συνορεύοντες με το μεταβιβαζόμενο αγαθό. Ο τρόπος που είναι διατυπωμένα τα δικαιοπρακτικά έγγραφα επιτρέπει να διαπιστώσουμε ως ποιό βαθμό οι κάτοικοι του νησιού άσκησαν το προνόμιο, που απέρρεε από τη γειτνίαση με το πωλούμενο ακίνητο. Στα δικαιοπρακτικά έγγραφα καταγράφεται ο "σύμπλιος", δηλαδή ο συνορίτης του μεταβιβαζόμενου ακινήτου[82]. Αυτό γινόταν για να προσδιοριστεί με στοιχειώδη ακρίβεια η θέση του ακινήτου και να καθοριστούν τα όρια που θα είχε η ιδιοκτησία του νέου κατόχου. Συνήθως αναγραφόταν ένας "σύμπλιος" με αποτέλεσμα ο προσδιορισμός των ορίων του ακινήτου να ήταν μάλλον ενδεικτικός παρά ουσιαστικός και ακριβής. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις που αναφέρονται δύο ή τρεις "σύμπλιοι"[83]. Η επίκληση του προνομίου της προτίμησης λόγω γειτνίασης με το μεταβιβαζόμενο ακίνητο μπορεί να ελεγχθεί, διότι οι νοτάριοι καταγράφουν τον αγοραστή που είναι ήδη κάτοχος συνορεύοντος ακινήτου, χρησιμοποιώντας τη διατύπωση "σύμπλιος ο αγοραστής", ενώ παρατηρούνται και σπάνιες

82. Εκτός από τον όρο "σύμπλιος", που ήταν πολύ διαδεδομένος στα νησιά των Κυκλάδων, χρησιμοποιούνταν και άλλοι συνώνυμοι. Στη Μήλο απαντά η λέξη "κολλητεράνος", βλ. Ι. Χατζιδάκης, *Η ιστορία της νήσου Μήλου*, Αθήνα ^{2}1972, σ. 400, στη Σκύρο η λέξη "πλησιαστής", βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Το ιδιοκτησιακό...", *ό.π.*, σ. 79. Στην Πάρο συναντάμε την διατύπωση "πλησίον ο ...", βλ. Ν. Αλιπράντης, "Ανέκδοτα παριακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας (1594-1836)", *Αθηνά*, 75 (1974-1975), σ. 125-127. Στη Νάξο παραλλάσσει ο τρόπος έκφρασης και δηλώνεται ότι το ακίνητο που αλλάζει ιδιοκτήτη είναι "το σύμπλιον του...", βλ. Α. Κατσουρός, *ό.π.*, σ. 174, 196, 199, 200 κ.ά., και Αναστασία Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, έγγρ. 9, 27, 32, 36 κ.λπ.

83. Βλ. ενδεικτικά τα έγγραφα: Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 58, 13.3.1665, φ. 12, 4.5.1667, χφ. 124 α.φ. 51, 17.6.1690, Χ77 έγγρ. 34, 6.4.1663, 72, 17.11.1662 κ.ά.

περιπτώσεις που ο πωλητής ήταν "σύμπλιος", δηλαδή κάτοχος και άλλου γειτονικού ακινήτου με εκείνο που πωλούσε. Τα σχετικά αριθμητικά δεδομένα μπορούμε να παρακολουθήσουμε στον πίνακα ΙΙΙ.14.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.14.
ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΕΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

							ΣΥΝΟΛΑ	
ΣΥΜΠΛΙΟΣ		Αγοραπωλ.	Κοντραδ.	Ρεφούδα	Πάκτωση	Ικάντος	(Α)	(Β)
ΑΓΟΡΑΣΤΗΣ	α.π.	675	7	1	1	4	688	1846
	%	98.2	1.0	0.1	0.1	0.6	100.0	37.3
	αξία*	6793.25	67.00	2	22.00	19.75	6904.00	25096.75
	%	98.4	1.0	0.0	0.3	0.3	100.0	27.5
ΠΩΛΗΤΗΣ	α.π.	25	7				32	1846
	%	78.1	21.9				100.0	1.7
	αξία*	399.00	115.00				514.00	25096.75
	%	77.6	22.4				100.0	2.0

Σημειώσεις

α.π.: αριθμός πράξεων.

*: σε ρεάλια.

(Α): αθροίσματα των πράξεων της κατηγορίας που εξετάζουμε στον πίνακα.

(Β): αθροίσματα που αφορούν το σύνολο των διενεργηθεισών πράξεων.

Οι μετρήσεις αυτές επιτρέπουν να παρατηρήσουμε ότι στο ένα τρίτο περίπου των δικαιοπρακτικών εγγράφων που διασώζονται, οι συνορίτες των πωλούμενων ακινήτων έκαναν χρήση του δικαιώματος που τους έδινε το έθιμο της προτίμησης και απέκτησαν εκείνοι το έγγειο αγαθό που άλλαξε ιδιοκτήτη. Οι πράξεις της κατηγορίας αυτής είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία αγοραπωλησίες. Ο κύριος λόγος της επιλογής τους αυτής ήταν η επιθυμία τους να συνενώσουν τα μικρού μεγέθους τεμάχια αγροκτημάτων που κατείχαν σε ευρύτερα σύνολα, πράγμα που εξυπηρετούσε από κάθε άποψη τις ανάγκες του καλλιεργητή. Παρόμοιες αιτίες ίσχυαν και για τις αγορές κατοικιών. Ο κάτοχος του "κατωγιού" ή του "ανωγιού" ήταν φυσικό να προτιμά να κατέχει και τους δύο ορόφους μίας οικίας παρά να έχει διάσπαρτη την ιδιοκτησία του σε δύο διαφορετικά οικήματα. Η ανάγκη συνένωσης μικρών μεριδίων ώστε να σχηματισθούν εκτενέστερα, γινόταν πιεστικότερη εξαιτίας του μεγάλου κατακερματισμού της ακίνητης περιουσίας, που, όπως είδαμε, έχει παρατηρηθεί στο νησιωτικό χώρο αυτή την εποχή.

Παράλληλα ο μεγάλος αριθμός "σύμπλιων"-αγοραστών αποτελεί και μία ένδειξη ότι μικρά, τουλάχιστον, χρηματικά ποσά κυκλοφορούσαν μεταξύ των

Μυκονίων (ή εν πάση περιπτώσει ήταν σε θέση να τα εξασφαλίσουν αρκετοί κάτοικοι του νησιού). Αυτό αποδεικνύεται από την ευχέρεια που είχαν να καταβάλουν χρήματα ώστε να αγοράσουν το γειτονικό σε αυτούς ακίνητο, τη στιγμή που αυτό προσφερόταν για πώληση, στιγμή που σε ένα μεγάλο βαθμό δεν μπορούσε να είναι ούτε προκαθορισμένη ούτε προβλέψιμη.

Ο αριθμός των πράξεων στις οποίες "σύμπλιος" στο πωλούμενο ακίνητο ήταν ο ίδιος ο πωλητής είναι μικρός. Συγκεκριμένα πρόκειται για 32 πράξεις, που αντιστοιχούν στο 1.7% του συνόλου των εξεταζόμενων δικαιοπραξιών. Μία στις 4 - 5 πράξεις από αυτές πωλήθηκαν υποχρεωτικά μετά την άσκηση "κοντραδίτου" από "προσιμότερους", συγγενείς του αρχικού ιδιοκτήτη. Συνεπώς σε αυτές τις πράξεις οι πωλητές-"σύμπλιοι" υποτάσσονται στην προτίμηση που πριμοδοτούσε τους συγγενείς και αποχωρίζονται ακίνητα που επιθυμούσαν να κατέχουν, καθότι γειτνίαζαν με άλλα περιουσιακά τους στοιχεία. Από τις υπόλοιπες 25 πράξεις αυτής της κατηγορίας οι συναλλασσόμενοι είναι συγγενείς στις τρεις, γεγονός που εδώ φαίνεται ότι αποτέλεσε και τον κύριο λόγο της μεταβίβασης[84]. Στις άλλες δικαιοπραξίες, δεν είναι ευδιάκριτες οι ιδιαίτερες αιτίες που οδήγησαν στην εκποίηση των αγαθών αυτών.

Γ. Τα διακινούμενα αγαθά. Είδη, ποσότητες και αξία

Οι πωλητήριες πράξεις στη συντριπτική τους πλειοψηφία αναφέρονται σε μεταβιβάσεις ακινήτων, τα οποία βρίσκονταν στο νησί της Μυκόνου. Υπάρχει όμως μεγάλη ποικιλία στις επιμέρους κατηγορίες ακινήτων με τις οποίες ονομάζουν τα έγγεια αγαθά που αλλάζουν ιδιοκτήτη οι νοτάριοι. Τα ακίνητα αυτά μπορούμε συμβατικά να διαχωρίσουμε σε δύο μεγάλες ομάδες ανάλογα με τη θέση τους στο χώρο και τη λειτουργικότητά τους. Η διάκριση αυτή είναι χρηστική, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε απόλυτη ούτε ίσως και συμβατή με τις αντιλήψεις των ανθρώπων τον 17ο αιώνα.

α) "Αγροτικά ακίνητα". Σε αυτά μπορούμε να εντάξουμε διάφορα είδη κτημάτων κατάλληλα για γεωργική ή κτηνοτροφική εκμετάλλευση, τα οποία βρίσκονταν εκτός των ορίων του οικισμού της Μυκόνου.

β) "Αστικά ακίνητα". Σε αυτά κατατάξαμε οικοδομήματα ή ελεύθερες εκτάσεις γης, που βρίσκονταν μέσα στα όρια του οικισμού ή και οικοδομικές κατασκευές, που ανεξάρτητα από τη θέση τους στο χώρο εκπλήρωναν λειτουργίες

84. Στην πρώτη πράξη οι συναλλασσόμενοι ήταν αδέλφια (βλ. Χ77 έγγρ. 123, 8.9.1663), στη δεύτερη ο αγοραστής ήταν ανηψιός της πωλητρίας (Χ77 έγγρ. 1557, 8.10.1673) και στην τρίτη θυγατέρα του πωλητή (Χ77 έγγρ. 1518, 13.3.1673).

άμεσα συνδεδεμένες με τη ζωή του πληθυσμού της πόλης.

Υπάρχουν επίσης 20 πράξεις μεταβιβάσεων στις οποίες δεν γίνεται ακριβής αναφορά στο είδος των ακινήτων που αλλάζουν ιδιοκτήτη, 4 πράξεις όπου στα πωλούμενα αγαθά περιλαμβάνονται οικιακά σκεύη και αντικείμενα, 20 πράξεις που μεταβιβάζονται διάφορα είδη πλοίων και πλοιαρίων και 1 πράξη πώλησης "σκλάβου". Ιδιαιτερότητα παρουσιάζουν 39 δικαιοπραξίες στις οποίες τα προς μεταβίβαση αγαθά είναι δικαιώματα επί ακινήτων, τα οποία οι κάτοχοί τους διεκδικούσαν κληρονομικώ δικαίω, βάσει του ισχύοντος τότε δικαιώματος της "προτίμησης".

Μια ολοκληρωμένη εικόνα των ποικίλων αγαθών που άλλαξαν ιδιοκτήτη κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα στη Μύκονο, μέσω των δικαιοπρακτικών εγγράφων, μας δίνει ο πίνακας ΙΙΙ.15. που ακολουθεί.

Θα πρέπει εδώ όμως να επισημάνουμε τα εξής. Κάθε δικαιοπραξία περιλαμβάνει συνήθως τη μεταβίβαση ενός ακινήτου. Η πρακτική αυτή όμως, αν και αποτελεί τον κανόνα, δεν στερείται εξαιρέσεων. Υπάρχει και αξιόλογος αριθμός συμβολαίων, όπου με την ίδια πράξη μεταβιβάζονται δύο ή περισσότερα ακίνητα, αναγράφεται όμως μία ενιαία τιμή πώλησης. Σε αυτές τις περιπτώσεις συχνά δεν έχουμε να κάνουμε με ισάξια ακίνητα, αλλά αντίθετα με ένα βασικό που πωλείται από κοινού με άλλα αγαθά, τα οποία διατίθενται συμπληρωματικά. Αυτό δημιουργεί σοβαρά προβλήματα, τόσο στον υπολογισμό των χρηματικών ποσών που διατέθηκαν για κάθε κατηγορία διακινούμενων αγαθών, όσο και στην εύρεση της μέσης αξίας των μετεχόντων στις συναλλαγές κατηγοριών ακινήτων. Τελικά, η πλειονότητα των υπολογισμών μας γίνεται όσον αφορά τις ποσότητες των αγαθών με βάση το σύνολο των διακινούμενων αγαθών, κάθε κατηγορίας είτε αυτό αποτελουσε το κύριο είτε συμπληρωματικό στοιχείο της πώλησης. Όσον αφορά την αξία οι υπολογισμοί έγιναν με βάση την τιμή που εξασφάλισαν αυτά τα αγαθά, όταν αποτελούσαν το πρώτο και κύριο αγαθό μιας πώλησης. Στα ποσά όμως αυτά περιλαμβάνεται και η αξία, όσων δευτερευόντων αγαθών καταγράφονται σε αυτές τις πράξεις, γιατί δεν είναι δυνατόν να γίνει διαχωρισμός. Στον πίνακα ΙΙΙ.15., που έπεται, περιλαμβάνονται όλα τα αριθμητικά δεδομένα ώστε να παραμένει ανοικτή η δυνατότητα και άλλων αριθμητικών υπολογισμών.

ΠΙΝΑΚΑΣ III.15.

ΕΙΔΗ ΜΕΤΑΒΙΒΑΖΟΜΕΝΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΕΙΔΗ ΑΓΑΘΩΝ	α	β	γ	δ	ε	στ	ζ	η	θ	ι	ια
Α. ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ											
Αμπέλι	329	19	348	28	301	5530.5	1058.5	4472.0	14.9	22.6	31.0
Κήπος	9	5	14		9	64.5			7.2	0.9	0.4
Κηπάρι	11	6	17	2	9	54.7	11.5	43.2	4.8	1.1	0.3
Κλείσμα	533	27	560	36	497	7802.2	771.2	7031.0	14.1	36.4	43.7
Λαγκάδι	1		1		1	1.2				0.1	0.0
Λειβάδι	41	4	45	1	40	269.2	6.5			2.9	1.5
Μετασήκωμα	11	1	12	1	10	48.5	15.0	33.5	3.3	0.8	0.3
Παραγγερία	42	9	51	2	40	351.2	2.0	349.2	8.7	3.3	2.0
Περιβόλι	2		2		2	22.0			11.0	0.1	0.1
Πράμα	59	5	64	4	55	809.0	178.0	631.0	11.5	4.1	4.5
Σκάλα	5		5		5	30.0			6.0	0.3	0.2
Σπήλιο	1		1		1	25.0				0.1	0.1
Στράτα	1		1		1	1.5				0.1	0.0
Συκιές	5	7	12		5	34.2				0.8	0.2
Τόπος *	1		1		1	4.5				0.1	0.0
Φαράτζα	14	3	17	1	13	54.7	5.0	49.7	3.8	1.1	0.3
Φυτεία	41	3	44	1	40	536.2	77.0	459.2	11.5	2.8	3.0
Χωράφι	246	27	273	21	225	1255.5	176.7	1078.7	4.8	17.7	7.0
Βαΐλισμα	1		1		1	10.0				0.1	0.1
Βοκολιός	9	4	13	1	8	68.0	16.0	52.0	6.5	0.8	0.4
Κατάλυμα	5	2	7		5	24.0			4.8	0.4	0.1
Κατοικιά	26	9	35	5	21	763.5	245.0	518.5	24.7	2.3	4.3
Κελί *	3	2	5		5	12.0			4.0	0.3	0.1
Κελιότοπος*	1		1		1	3.5				0.1	0.0
Χωριό	3	6	9		3	62.5			20.8	0.6	0.3
Υποστατικό	1		1		1	9.0				0.1	
Β. ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ											
Αργαστήρι	4		4		4	70.0			17.5	0.2	0.3
Εκκλησία	9	1	10		9	221.5			24.6	0.5	0.9
Μαγαζές	5		5		5	74.0			14.8	0.2	0.3
Μύλος **	21		21	1	20	717.2	20.5	296.7	14.8	1.1	3.0
Μυλότοπος	3		3	1	2	27.5	20.5	7.5	3.7	0.2	0.1
Σπίτι	218	8	226	9	209	4374.0	319.0	4055.0	19.4	11.7	18.1
Σπιτότοπος	45	2	47	3	42	264.0	13.5	250.5	6.0	2.4	1.1
Ταράτζα	57	1	58		57	416.2			7.3	3.0	1.7
Φούρνος **	19		19	1	18	96.5	2.0	94.5	5.2	1.0	0.4
Φουρνότοπος	4		4		4	21.7			5.4	0.2	0.1

ΕΙΔΗ ΑΓΑΘΩΝ	α	β	γ	δ	ε	στ	ζ	η	θ	ι	ια
Γ. ΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΑ ΑΚΙΝΗΤΑ											
Όσα κατέχει	11		11		11	403.5					
Σύνολα ακινήτων	6		6		6	143.5					
Διάφορα	3		3			45.0					
Δ. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ											
Χαράνι	1		1			3.0					
Κουρουπιές	3		3								
Ε.ΠΛΩΤΑ ΜΕΣΑ	20		20			1409.0					
ΣΤ.ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	39		39			370.5					
Ζ. ΣΚΛΑΒΟΣ	1		1			60.0					

ΑΘΡΟΙΣΤΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ

ΕΙΔΗ ΑΚΙΝΗΤΩΝ	αριθμός ακινήτων	%	ποσό	%
ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	1540	79.5	17838.50	74.0
ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	397	20.5	6282.75	26.0
ΣΥΝΟΛΟ	1937	100.0	24121.25	100.0

Σημειώσεις

α: Περιπτώσεις που το καταμετρούμενο αγαθό αποτελούσε το κύριο αγαθό της μεταβίβασης.

β: Περιπτώσεις που το καταμετρούμενο αγαθό δεν καταγράφονταν πρώτο στη δικαιοπραξία.

γ: Το άθροισμα των στηλών α + β.

δ: Περιπτώσεις που το καταμετρούμενο αγαθό μεταβιβάζεται στην ίδια πράξη μαζί με άλλα.

ε: Περιπτώσεις που το καταμετρούμενο αγαθο είναι και το μοναδικό της πράξης.

στ: Ποσά σε ρεάλια που δαπανήθηκαν για την αγορά των αγαθών. Περιλαμβάνονται τα συνολικά ποσά που διατέθηκαν για τις περιπτώσεις που το καταμετρούμενο αγαθό αποτελούσε το κύριο στοιχείο της αγοραπωλησίας.

ζ: Ποσά σε ρεάλια που δαπανήθηκαν σε πράξεις στις οποίες δεν περιλαμβάνονταν μόνο το κύριο αγαθό αλλά και κάποιο συμπληρωματικό.

η: Ποσά σε ρεάλια που διατέθηκαν σε πράξεις που περιλαμβάνονταν μόνο ένα αγαθό.

θ: Μέσος όρος των η/ε.

ι: Ποσοστιαία κατανομή των μεταβιβαζόμενων ακινήτων (αφορά τα αριθμητικά δεδομένα της στήλης γ), χωριστά για τα αστικά και αγροτικά ακίνητα.

ια: Ποσοστιαία κατανομή των διακινούμενων ποσών (αφορά τα αριθμητικά δεδομένα της στήλης στ): χωριστά για τα αστικά και αγροτικά ακίνητα.

*: Ακίνητα που είναι ιδιαίτερα αμφισβητούμενος ο αγροτικός τους χαρακτήρας.

**: Στις κατηγορίες αυτές δεν μεταβιβάζονται κυρίως ολόκληρα αγαθά αλλά μερίδιά τους.

1. "Αγροτικά" ακίνητα

Συναντήσαμε 26 συνολικά διαφορετικές ονομασίες για τα ακίνητα που εντάξαμε στην κατηγορία των "αγροτικών". Δεν είναι βέβαια απόλυτο ότι όλες αυτές οι ονομασίες αντιστοιχούν πάντοτε σε διακριτές κατηγορίες αγαθών. Ο προσδιορισμός της ακριβούς σημασίας κάθε ονομασίας είναι συχνά δυσχερής, γιατί οι σωζόμενες πληροφορίες και μαρτυρίες είναι και αποσπασματικές και συχνά αντιφατικές. Αναλυτικά οι ονομασίες που εντοπίσαμε είναι οι ακόλουθες:

Αγροτικές εκτάσεις γης

- Αμπέλι (βλ. και φυτεία)

Ως "αμπέλια" καταγράφονται στα δικαιοπρακτικά έγγραφα οι αμπελόφυτες αγροτικές εκτάσεις, που είναι σε θέση να αποδίδουν καρπό κατά τη στιγμή της μεταβίβασής τους. Η ονομασία είναι κοινή και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, όπως στη Νάξο, Σύρο, Σαντορίνη κ.α.. Περιορισμένη είναι η χρήση χαρακτηρισμών που σχετίζονται με την ποιότητα, την ηλικία ή τη θέση του πωλούμενου αμπελιού (για παράδειγμα "παλιάμπελο", "ξάμπελο")[85]. Στα έγγραφα του 17ου αιώνα σπάνια περιλαμβάνονται "πατητήρια" σε πωλητήριες πράξεις αμπελιών[86]. Αντίθετα, κατά τον 18ο αιώνα τα "πατητήρια" απαντούν σε μεγαλύτερη συχνότητα[87].

- Κήπος - Κηπάρι

Οι λέξεις "κήπος", "κηπάρι" είναι και οι δύο σε χρήση στα δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνα και δηλώνουν κομμάτια γης προορισμένα για καλλιέργεια οπωροκηπευτικών[88]. Ο τύπος "κηπάρι" είναι πιθανόν να χρησιμοποιείται για μικρότερου μεγέθους εκτάσεις, να ταυτίζεται δηλαδή με μικρό "κήπο".

---

85. Πώληση "ξάμπελου" συναντήσαμε μόνο σε μία πράξη, βλ. Χ77 έγγρ. 1335, 15.11.1671. Αντίθετα τον όρο "παλιάμπελο" τον εντοπίσαμε σε 18 πωλητήριες πράξεις. Στη Σαντορίνη την ίδια εποχή χρησιμοποιείται -σπανίως όμως- στα δικαιοπρακτικά έγγραφα ο συνώνυμος όρος "γεροντάμπελο" (βλ. Α. Τσελίκας, "Το αμπέλι στα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Σαντορίνης", *Ιστορία του Ελληνικού Κρασιού*, Αθήνα 1992, σ. 86), όπως και ο αντίθετος "νιάμπελο" (ο ίδιος, "Το αμπέλι από τον 16ο ώς τον 18ο αιώνα ως αντικείμενο δικαιοπραξιών στη Σαντορίνη", *Ο σαντορίνη της Σαντορίνης*, Αθήνα 1994, σ. 62).

86. Επισημάναμε δύο έγγραφα: Χ77 έγγρ. 1062, 28.11.1669, όπου πωλείται "κομμάτι αμπέλι με κήπο και νερό και πατητήρι", και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 79, 8.5.1696, όπου πωλούνται: σπίτι, κήπος, πατητήρι, κρεββατίνα, πηγάδι.

87. Στις πράξεις του κώδικα του Γρηγορίου Αρτακηνού, συναντάμε 14 "πατητήρια" που μεταβιβάζονται μαζί με τα "αμπέλια". Από τους σχετικούς αριθμητικούς υπολογισμούς προκύπτει ότι αναφέρεται ύπαρξη "πατητηριού" στο 16.3% των μεταβιβαζομένων αγροκτημάτων.

88. Βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος ...*, *ό.π.*, σ. 127.

Η πιθανότητα αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι οι "κήποι" πέτυχαν, κατά μέσο όρο, περίπου διπλάσια τιμή πώλησης από τα "κηπάρια" (βλ. στήλη θ του πίνακα III.15.).

- Κλείσμα

Τα "κλείσματα" είναι αγροί περιφραγμένοι με ξερολιθιές. Στη Μύκονο ή λέξη ήταν πολύ διαδεδομένη και συχνά προσδίδετο σε κτήματα φυτεμένα με αμπέλια[89]. Τον όρο "κλείσμα" τον συναντάμε με παρεμφερή σημασία και σε άλλα νησιά[90].

- Λαγκάδι

Σπανιότατα χρησιμοποιείται ο όρος "λαγκάδι" προκειμένου να προσδιορισθεί ο χαρακτήρας κάποιου ακινήτου. Στα κατάστιχα τα "λαγκάδια" δεν καταγράφονται μεταξύ των φορολογητέων αγαθών, ενώ στις νοταριακές πράξεις συναντήσαμε μία μόνο τέτοια πώληση[91]. Δεν γνωρίζουμε λοιπόν ποιες ακριβώς εκτάσεις χαρακτήριζαν ως "λαγκάδια". Πιθανόν βρίσκονταν σε κοιλώματα ανάμεσα σε βουνά, οπωσδήποτε όμως πρέπει να ήταν χαμηλής αξίας. Το μόνο που εντοπίσαμε αποτιμήθηκε 1.25 γρόσι. Σύμφωνα με μία πληροφορία στη γειτονική Τήνο "λαγκάδια" χαρακτηρίζονταν οι ξηροπόταμοι[92].

- Λιβάδι (λειβάδι)

Δεν έχουμε μαρτυρίες για χρήση της λέξης με νόημα διαφορετικό από το σύνηθες, της έκτασης γης που καλύπτεται από χόρτο και είναι κατάλληλη για βοσκή ζώων. Σε έγγραφο του τέλους του 18ου αιώνα από τη Νάξο χρησιμοποιείται διευκρινιστικά για αγρόκτημα που χαρακτηρίζεται "χωράφι" ("ένα κομμάτιν χωράφιν ήγου λειβάδιν")[93].

- Μετασήκωμα

Δεν είναι απόλυτα σαφής η έννοια της λέξης. Έχει υποστηριχθεί ότι το

---

89. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί...", *ό.π.*, σ. 1042, Στ. Μάνεσης, "Η εν Μυκόνω...", *ό.π.*, σ. 30, Αρ. Ρωμανός, *Μύκονος*, Αθήνα 1983, σ. 40, Π. Κουσαθανάς (επιμ.), *Όρτσ' αλά μπάντα!* Μύκονος 1986, σ. 439, ο ίδιος, *Χρηστικό λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*, Ηράκλειο 1996, σ. 78.

90. Βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, σ. 381. Αντίθετα στην Άνδρο το "κλείσμα" είναι "τμήμα γης χέρσο και άγονο περικλεισμένο με τοίχο προς νομή μικρών ζώων" το οποίο μπορεί να καλλιεργείται από καιρό σε καιρό, βλ. Δ. Πασχάλης, *Ανδριακόν Γλωσσάριον*, Αθήνα 1933, σ. 63.

91. Βλ. Χ77 έγγρ. 1129, 8.5.1670.

92. Βλ. Επ. Γεωργαντόπουλος, *Τηνιακά, ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία και ιστορία της νήσου Τήνου*, Αθήνα 1889 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1971), σ. 252. Για την ετυμολογία της λέξεως "λαγκάδι" βλ. Φ. Κουκουλές, "Ετυμολογικά. Λαγκάδι", *Λεξικογραφικόν Αρχείον*, 5 (1919), σ. 36-37.

93. Βλ. Αναστασία Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 201, έγγρ. 50, 6.7.1680.

"μετασήκωμα" ήταν κινητό υποστήριγμα από σκληρό ξύλο, που χρησίμευε για την ανύψωση των κλημάτων, όπως συμβαίνει στις κληματαριές[94]. Δικαστική μάλιστα απόφαση του 1730 αναφέρεται σε διεκδίκηση "μετασηκωμάτων", τα οποία "...ο ποτέ ηγούμενος Γερμανός είχεν βάλλει μέσα εις το αμπέλι του αυτού Αναστάση τα οποία σήμερον γυρεύει η αυτή Αναστασούλα να τα πάρη ως πράγματα εδικάν τως..."[95]. Στα νοταριακά όμως έγγραφα που συναντάμε τη λέξη δίνεται η εντύπωση πως πρόκειται για αγαθό ακίνητο, ίσως κατασκευή που συνάπτεται με έκταση φυτεμένη με αμπέλια[96]. Χαρακτηριστικό είναι άλλωστε το γεγονός ότι στις περισσότερες πωλήσεις "μετασηκωμάτων" αναγράφεται και ο κάτοχος της συνορεύουσας ιδιοκτησίας[97].

- *Παραγγερία (παραγκαιρία)*

"Παραγγερία" -ή ορθότερα ίσως "παραγκαιρία" ή και "παραγκαιριά"- ονομαζόταν, σύμφωνα με την ευρύτερα αποδεκτή ερμηνεία, ο αγρός που ήταν σε αγρανάπαυση και συνεπώς πρόσφορος για βοσκή ζώων[98]. Σε άλλα νησιά που ήταν επίσης σε χρήση η λέξη αντιπαραβαλλόταν με την "εγγερία" ή "εγκαιρία", που σήμαινε το χωράφι που σπερνόταν[99]. Σε δικαστική απόφαση μάλιστα από τη Μύκονο που χρονολογείται στα τέλη του 17ου αιώνα γίνεται λόγος για εργασίες ("κοπιαστικό") που μετέτρεψαν μία "παραγκαιρία" σε αμπέλι[100]. Είναι πιθανό με την πάροδο του χρόνου η "παραγκαιρία" να ταυτίστηκε γενι-

---

94. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 122.

95. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, "Η νομολογία...", *ό.π.*, έγγρ. 167, σ. 176-177

96. Ενισχυτική της συνάφειας της λέξης "μετασήκωμα" με κάποια κατασκευή είναι και η χρήση του ρήματος "μετασηκώνω". Σε δικαστική απόφαση του 1730 από τη Μύκονο διαβάζουμε: "... ο άνωθεν Νικολός εμετασήκωσεν τον τοίχον του εις την Φτελιά και επάτησέ τον μέσα εις το πράμα του άνωθεν Ντομένεου...", βλ. *ό.π.*, έγγρ. 168, σ. 177-178.

97. Σε δύο περιπτώσεις (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 27.1.1655 και Χ77 έγγρ. 1070, 12.12.1669) ορίζεται στη μεν πρώτη ότι ο πωλητής πωλεί ένα "μετασήκωμα" από "κλείσμα" που κατείχε, στη δε δεύτερη ένα "μετασήκωμα" από "κομμάτι αμπέλι" που ανήκε στην ιδιοκτησία του.

98. Βλ. Στ. Μάνεσης, *ό.π.*, σ. 30, Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 126, Π. Ζερλέντης, *Μαντροκάθισμα, βουδόμαντρα, θεμωνιά, μιτάτο*, Ερμούπολη 1923, σ. 1 και ο ίδιος, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 11, όπου διορθώνει και την ερμηνεία που είχε δώσει παλαιότερα ότι "παραγκαιρία καλούν οι σύγχρονοι Μυκόνιοι τον δυσγεώργητον αγρόν, το αποχώραφον" ("Παναγιώτης Νικούσιος...", *ό.π.*, σ. 164).

99. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Αι βολαί...", *ό.π.*, σ. 33, Ι. Βογιατζίδης, "Κίμωλος. Ιστορικαί έρευναι περί της νήσου", *Αθηνά*, 35 (1923), σ. 118, ο ίδιος, "Εγκαιρία", *Νέος Ελληνομνήμων*, 17 (1923), σ. 422, Ζ. Γαβαλάς, *Η νήσος Σίκινος*, Αθήνα 1931, σ. 64, Α. Δρακάκης, *Η Σύρος...*, τ. 1, ό.π., σ. 102. Στη Σίφνο κατά μία πληροφορία "εγγεριά" καλείτο εκείνο το τμήμα γης που άλλοτε προοριζόταν για βοσκή και άλλοτε για σπορά, βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Δεκαπέντε προικώα έγγραφα Σίφνου", *Σιφνιακά*, 1 (1991), σ. 85.

100. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 125.

κότερα με το άγονο ή ακαλλιέργητο χωράφι[101].

- Περιβόλι

Η χρήση του όρου "περιβόλι" φαίνεται ότι ήταν πολύ περιορισμένη στη Μύκονο τον 17ο αιώνα. Μόνο σε δύο περιπτώσεις οι πωλούμενες αγροτικές εκτάσεις χαρακτηρίζονται "περιβόλια". Η λέξη ήταν σε χρήση και σε άλλα νησιά, όπως για παραδειγμα στην Άνδρο, που χρησιμοποιόταν για να δηλωθεί το κτήμα που ήταν περιφραγμένο και αρδευόμενο, και περιλάμβανε κυρίως οπωροφόρα δένδρα[102].

- Πράμα

Είναι συχνή η χρήση της λέξης "πράμα" προκειμένου να δηλωθεί ένα μεταβιβαζόμενο τεμάχιο γης, αλλά δεν είναι σαφές αν υποδηλώνει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αγροκτήματος. Ο όρος απαντά και στα κτηματολόγια της εποχής, ενώ ήταν σε χρήση και σε άλλα νησιά, όπως στην Άνδρο, στη Νάξο, στη Σίφνο με την έννοια γενικά του χωραφιού ή του κτήματος[103].

- Σκάλα

Ο όρος "σκάλα" χρησιμοποιείται προκειμένου να δηλώσει λωρίδα χωραφιού, το οποίο αποτελείται από βαθμιδωτά επίπεδα[104], αλλά σε ορισμένες περιοχές και το κτήμα που ανεβαίνει κλιμακωτά υποβασταζόμενο από τοιχεία (βασταούς)[105]. Η ίδια λέξη ήταν σε χρήση όμως και ως τρόπος μέτρησης της έκτασης ενός αγροκτήματος, με εκφράσεις όπως "μία σκάλα αμπέλι", "μία σκάλα χωράφι" κ.λπ.[106].

- Σπήλιο

Μία μόνο πωλητήρια πράξη "σπήλιου" συναντήσαμε στις πράξεις που μελετάμε[107]. Οι σπηλιές που υπήρχαν στο νησί φαίνεται όμως ότι ανήκαν σε

---

101. Βλ. Α. Ρωμανός, *ό.π.*, σ. 40, Π. Κουσαθανάς, *Χρηστικό...*, ό.π., σ. 141. Ο Επ. Γεωργαντόπουλος, *ό.π.*, σ. 256 σημειώνει "παραγγεριά = οι πετρώδεις και ουδέν παράγοντες αγροί". Τη διασάφηση του νοήματος της λέξης "παραγκαιρία", όπως είχε διαμορφωθεί τον 19ο αιώνα, ενισχύουν και οι ακόλουθοι στίχοι από έμμετρο δράμα της εποχής "που αφήνω τη Φροσύνη το χρυσό μου πιπινάκι / την παραγκαιριά να θέλω απ' το ωραίο περιβολάκι", βλ. Θ. Γρυπάρης, *Η Βοσκοπούλα του Αιγαίου Πελάγους*, επανέκδ. Αθήνα 1981, (α' έκδ., Πειραιάς 1838), σ. 36.

102. Βλ. Δ. Πασχάλης, *Ανδριακόν...*, ό.π., σ. 96.

103. Βλ. για τη Νάξο, Α. Κατσουρός, "Ναξιακά... ΙΣΤ' αιώνος", *ό.π.*, σ. 87 και ο ίδιος, "Ναξιακά... 17ου αιώνος", *ό.π.*, σ. 298· για την Άνδρο Δ. Πασχάλης, *ό.π.*, σ. 9. Όσον αφορά τη Σίφνο ο Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά...", *ό.π.*, σ. 186, επισημαίνει τρεις έννοιες της λέξης "πράματα": α) κτήματα, β) εισοδήματα από κτήματα, γ) ποίμνια.

104. Βλ. Δ. Σοφιανός, "Η οικογένεια...", *ό.π.*, σ. 418.

105. Βλ. Μ. Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, *Νομικά έθιμα...*, ό.π., σ. 160.

106. Βλ. Δ. Πετρόπουλος, "Συμβολή εις την έρευναν των λαϊκών μέτρων και σταθμών", *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, 7 (1952), σ. 90.

107. Βλ. Γ.Α.Κ. Συλλογή Π. Ζερλέντη Κ.39, φ. 109, 15.6.1674.

ιδιώτες και είχαν αξία που πιθανόν προερχόταν λόγω της χρήσης τους απο τους βοσκούς ως καταλύματα των ζώων τους[108].

- *Στράτα*

Μία νοταριακή πράξη σχετική με πώληση οδού διέλευσης ("στράτας") συναντήσαμε μεταξύ αυτών που μελετούμε. Σε αυτή ο πωλητής εκποιεί το δικαίωμα διέλευσης μέσα από κτήματα δικής του ιδιοκτησίας: "...από τα δικαιώματά του στράτα να περνούν και να πηγαίνουν εις τον άνωθεν κήπο..."[109]. Σε ορισμένα νοταριακά έγγραφα προκειμένου να διευκολυνθεί ο προσδιορισμός των ορίων μιας εκτάσεως γης αναφέρεται ότι γειτνιάζει με τη "στράτα κομμούνα"[110]. Για τη διέλευση μέσα από κτήματα, τη δουλεία διόδου σύμφωνα με τη νομική ορολογία, παρόμοιες ρυθμίσεις βρίσκουμε και σε άλλα νησιά, όπως στη Σύρο, στη Νάξο, στη Χίο και αλλού[111].

- *Συκιές*

Οι "συκιές" είναι τα μόνα δένδρα που συναντήσαμε στα μυκονιάτικα δικαιοπρακτικά έγγραφα να πωλούνται ως ανεξάρτητα έγγεια αγαθά. Αυτό συμβαίνει σε πέντε από τις πράξεις που εξετάσαμε, σε άλλες επτά όμως οι συκιές αποτελούν συμπλήρωμα του κύριου μεταβιβαζόμενου αγαθού[112]. Επίσης σε δέκα περίπου μεταβιβάσεις μέσα στα αμπέλια που άλλαζαν ιδιοκτήτη, υπήρχαν και συκιές. Αναφορές έχουμε επίσης σε "ορνούς", δηλαδή άγριες συκιές, ενώ υπάρχει και πράξη πώλησης "μισού ερινού" με τίμημα ένα γρόσι[113].

- *Τόπος*

Στα νοταριακά έγγραφα που εξετάσαμε, συναντήσαμε μία πώληση

---

108. Στη Φολέγανδρο 15 "σπήλια" του νησιού χρησιμοποιούνταν ως καταφύγιο των βοσκών και των ποιμνίων τους (Ι. Κονταρίνης, "Περιγραφή της νήσου Φολεγάνδρου", *Πανδώρα*, 20 (1869-1870) σ. 460). Χαρακτηριστική είναι επίσης η διαμάχη μεταξύ δύο μονών που αποκαλύπτεται σε έγγραφο του 1713 από την Πελοπόννησο σχετικά με την από κοινού χρήση σπηλιάς για τα ποίμνιά τους, βλ. Ιωάννα Γιανναροπούλου, "Δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ της Μονής Ρεοντίνου", *Πελοποννησιακά*, 8 (1971) σ. 236. Η λέξη "σπήλιο" είναι επίσης πολύ διαδεδομένη στην Κρήτη, βλ. Ελ. Πλατάκης, "Σπήλιος - Σπήλιοι, Σπήλιο - Σπήλια, Σπηλί - Σπήλια", *Κρητολογία*, 9 (1979), σ. 84.

109. Βλ. Χ77 έγγρ. 693, 29.11.1666.

110. Βλ. Χ77 έγγρ. 67, 14.11.1662, 1477, 28.7.1672, 1642, 30.9.1674.

111. Βλ. αντίστοιχα Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, έγγρ. 70, 77 και σ. 181, Ι. Βισβίζης, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 35 και ο ίδιος, "Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 1 (1948), έγγρ. 63 και 66. Για την προέλευση της δουλείας αυτής βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά...", *ό.π.*, σ. 235. Στη Σίφνο και αλλού η σχετική λέξη που χρησιμοποιείτο είναι "εμπασιά" ή "μπασιά".

112. Βλ. Χ77 έγγρ. 387, 15.2.1665 "... κομμάτι αμπέλι και λειβάδι και συκιές..."· 430, 7.5.1665 "... ένα κλείσμα... και ένα κηπάρι εις τον ίδιον τόπον με συκιές..."· 1361, 13.8.1671 "...ένα κομμάτι αμπέλι και κηπάρι με τη συκιά..." κ.λπ.

113. Βλ. πώληση μισού "ερηνού" (Χ77 έγγρ. 1009, 20.6.1669).

"τόπου"[114]. Προφανώς πρόκειται για έκταση γης, για τη χρήση όμως της οποίας δεν έχουμε άλλες πληροφορίες, ίσως μάλιστα πρόκειται για έκταση εντός του οικισμού[115].

- *Φαράτζα*

"Φαράτζες" (ιταλ. faraccia) ονομάζονταν οι βοσκότοποι[116].

- *Φυτεία (βλ. και αμπέλι)*

Από τη βυζαντινή εποχή γινόταν χρήση του όρου "φυτεία" προκειμένου να δηλωθεί το πρόσφατα φυτεμένο αμπέλι που δεν είχε αποδώσει ακόμη καρπό[117]. Η λέξη απαντά με παρόμοια έννοια, κατά την ίδια ή και σε μεταγενέστερες εποχές, στις Κυκλάδες, στην Κρήτη και στην Πελοπόννησο[118].

- *Χωράφι*

"Χωράφια" χαρακτηρίζονται χαμηλής αξίας εκτάσεις γης, πιθανόν κατάλληλες για καλλιέργεια ή για βοσκή. Σπανίως συναντάμε το χαρακτηρισμό ενός χωραφιού ως "ξωχώραφου"[119].

Εκτάσεις γης που συνοδεύονται από αγροτικά κτίσματα

- *Βαΐλισμα*

Σε μία μόνο πράξη αναφέρεται πώληση "βαϊλίσματος", έναντι 10 γροσίων. Σύμφωνα με αυτήν ο πωλητής "να έχει και να του ευρίσκεται βαΐλισμα τιποθέμενο εις την ιποθεσίαν λεγόμενην Αγριοσυκιάν"[120]. Στο έγγραφο δεν αναφέρο-

---

114. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 75, 23.6.1690.

115. Η πώληση που έχει διασωθεί, αφορά ακίνητο το οποίο βρισκόταν στην περιοχή της Λίμνης. Στην Κάρπαθο με τη λέξη "τόπος" δηλωνόταν το οικόπεδο, βλ. Ελένη Λειμωνά-Τρεμπέλα, "Το λαϊκό καρπάθικο σπίτι", *Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Παράρτημα 4 (1970), σ. 15. Το ίδιο ίσχυε και στα χωριά της Τσακωνιάς, βλ. Θ. Π. Κωστάκης, "Τσακωνική Λαϊκή Αρχιτεκτονική", *Λαογραφία*, 19 (1960), σ. 270. Στην Άνδρο αντίθετα χρησιμοποιόταν για να δηλώσει έκταση κατάλληλη για βοσκή, βλ. Δ. Πολέμης, *Οι αφεντότοποι...*, ό.π., σ. 81-82.

116. Βλ. Στ. Μάνεσης, *ό.π.*, σ. 60-61, Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί...", *ό.π.*, σ. 1094 και Π. Κουσαθανάς, *Χρηστικό...*, ό.π., σ. 198.

117. Βλ. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Ε', Αθήνα 1952, σ. 281, όπου αναφέρεται ότι φυτεία χαρακτηρίζεται το αμπέλι έως τεσσάρων χρονών, το οποίο "μπαίνει στον κάματο" και μετατρέπεται σε καρποφόρο αμπέλι.

118. Βλ. για τα νησιά των Κυκλάδων: Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 126, Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, τ. Β', σ. 425, Ζ. Βάος, *Ναοί και ναΰδρια της Μήλου*, Αθήνα 1964, σ. 566, Δ. Οικονομίδης, "Η αμπελουργία στ' Απεράθου", *Ναξιακά*, 35 (1993), σ. 7· για την Κρήτη: W. Bakker - A. Van Gemert, *ό.π.*, σ. 851· για την Πελοπόννησο: Τ. Γριτσόπουλος, "Πωλητήρια και άλλα έγγραφα της παρά την Δημητσάναν μονής του Φιλοσόφου (1626-1787)", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 3 (1950), σ. 137-138.

119. Στο νεώτερο λεκτικό της Μυκόνου απαντά ο όρος "ξεχώραφο" με την έννοια του

νται "σύμπλιοι". Δεν γνωρίζω την ακριβή ερμηνεία της λέξης. Η αναφορά στην τοποθεσία υποδηλώνει μόνιμα εγκατεστημένο κτίσμα ή αντικείμενο, ενώ η απουσία "σύμπλιου" δεν είναι ίσως τυχαία. Αν δεχθούμε νοηματική συνάφεια με την ιταλική λέξη baille που σημαίνει είδος βουτσιού, κάδο (ίσο σε περιεχόμενο με το 1/2 της botte), πιθανό να πρόκειται είτε για κάποιο είδος δεξαμενής ή αποθηκευτικού χώρου, είτε για ληνό για το πάτημα των σταφυλιών.

- Βοκολιός

Ο "βοκολιός" ήταν κτίσμα κατάλληλο για το σταβλισμό των βοοειδών ή γενικότερα των αροτριόντων ζώων. Σε άλλα νησιά βρίσκουμε ονόματα όπως "μπαρμπακάς", "βουκολειό", "ζευγόσπιτο", για κτίσματα ανάλογης λειτουργικότητας[121].

- Κατάλυμα (ή κατάλειμμα)

Οι περισσότεροι γραφείς αγνοούσαν παντελώς τους ορθογραφικούς κανόνες. Με αυτό τον τρόπο εντείνεται η δυσχέρεια να εννοήσουμε, αν το μεταβιβαζόμενο ακίνητο είχε νοηματική σύνάφεια με το κατάλυμα (τόπο προσωρινής συνήθως διαμονής) ή το κατάλειμμα (το υπόλοιπο, το λείψανο). Στα περισσότερα νησιά η έννοια της λέξης ταυτίζεται με το ερειπωμένο, εγκαταλελειμμένο οίκημα ή την παράγκα[122]. Η έννοια του ερειπίου είναι αυτή που ταιριάζει καλύτερα στο νόημα της λέξης, όταν τη συναντάμε σε μυκονιάτικα νοταριακά έγγραφα. Χαρακτηριστικές αλλά όχι απόλυτα σαφείς, είναι διατυπώσεις όπως "μύλος κατάλυ[ειμ]μα", "κατοικιά με καταλύ[ειμ]ματα", "κλείσμα με κατάλυ[ειμ]μα", "σπίτι κατάλυ[ειμ]μα", "κατάλυ[ειμ]μα με ταράτζα", που συναντάμε σε μεμονωμένα έγγραφα[123]. Στις πράξεις που εξετάσαμε, τα "καταλύ[ειμ]ματα", όταν μεταβιβάζονταν ως ανεξάρτητα ακίνητα, βρίσκονταν

χωραφιού που βρίσκεται μακριά από την πόλη, του άγονου και πετρώδους χωραφιού, βλ. Π. Κουσαθανάς, *Χρηστικό...*, ό.π., σ. 132. Για τα "ξωχώραφα" έχει δοθεί και η ερμηνεία ότι πρόκειται για "χωράφια εκτός περιφραγμένου κτήματος ανήκοντα εις τον ιδιοκτήτην του περιφραγμένου", βλ. Α. Κατσουρός, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 295.

120. Βλ. Χ77 έγγρ. 92, 9.3.1663.

121. Βλ. Γ. Μέγας, "Αι αγροτικαί οικήσεις της Άνδρου", *Λαογραφία*, 26 (1968-9), σ. 109. Στη Λέρο αντίθετα ήταν σε χρήση η λέξη "βοκολιές" και δήλωνε τις χτιστές πεζούλες με κενό στη μέση όπου προστίθεται χώμα για τα λουλούδια, βλ. Μαρίνα-Αθηνά Βενιάδου, *Λέρος*, Αθήνα 1984, σ. 28-29.

122. Βλ. σχετικά Δ. Πασχάλης, *Ανδριακόν...*, ό.π., σ. 61, Αντ. Γούναρης, *Κύθνος...*, ό.π., σ. 6 (του λεξιλογίου), W. Bakker - A. Van Gemert, *ό.π.*, σ. 830 και Εμμ. Κριαράς, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας*, τ. Η', Θεσσαλονίκη 1982, σ. 20, όπου εκτός από την έννοια του ερειπίου αποδίδεται στη λέξη και αυτή του τόπου προσωρινής διαμονής.

123. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 1424 του έτους 1671, 1084, 23.1.1670, 101, 10.5.1663 και 1427, 6.12.1671, 510, 26.11.1665, 1453, 13.3.1672 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 249, 28.2.1686, Χ77 έγγρ. 1663, 25.71675.

έξω από τον κεντρικό οικισμό του νησιού. Γι' αυτό το λόγο, παρά το γεγονός ότι οι σχετικές πωλήσεις είναι αριθμητικά περιορισμένες, θεωρήσαμε προτιμότερο να εντάξουμε τα ακίνητα αυτά στα "αγροτικά". Διασώζονται όμως και περιπτώσεις που μεταβιβαζόμενο ακίνητο ο γραφέας το χαρακτηρίζει ως "σπίτι κατάλυ[ειμ]μα", δηλαδή ερειπωμένο σπίτι, και σε αυτή την περίπτωση βρίσκεται εντός του οικισμού[124].

- Κατοικία (κατοικιά)

"Κατοικίες" ή "κατοικιές" ονομάζονταν οι αγροικίες που χρησιμοποιούνταν και ως τόπος διαμονής κατά τη θερινή περίοδο, έτσι ώστε οι κάτοικοι να είναι κοντά στα κτήματά τους ιδιαίτερα την εποχή των αγροτικών εργασιών. Τη λέξη "κατοικιά", με αυτό το νόημα, τη συναντάμε σε πολλά νησιά[125].

- Κελί (κελλί), κέλλα

Η διαφοροποίηση της έννοιας των δύο λέξεων δεν είναι πάντοτε σαφής[126]. Αυτός είναι και ο λόγος που καταμετρήσαμε μαζί τις πωλήσεις "κελλών" και "κελιών". "Κελιά" χαρακτηρίζονται συνήθως μικρά αγροτικά κτίσματα ή δωμάτια που χρησίμευαν μάλλον για την αποθήκευση εργαλείων[127]. Μερικές φορές συναντάμε "κελιά" και μέσα στον οικισμό της Μυκόνου[128]. Οι "κέλλες" αντίθετα ταυτίζονται μάλλον με τις μάντρες, τους σταύλους για τα ζώα. Ο διαχωρι-

---

124. Βλ. για παράδειγμα τα έγγραφα: Χ77 έγγρ. 510, 26.11.1665 (στην Λευκάντρα), 561, 3.3.1666 (στο Παραπόρτι), 969, 16.3.1669 (στο Παραπόρτι) κ.ά. Σε έγγραφα του 16ου αιώνα από την Κέρκυρα συναντάμε τον όρο "οσπιτοχάλασμα" προκειμένου να δηλωθεί το ερειπωμένο σπίτι, βλ. Χρύσα Μαλτέζου, "'Οσπίτια και οσπιτοχαλάσματα' Αντωνίου του επάρχου και Αλεξίου του Ραρτούρου", *Δελτίον της Ιονίου Ακαδημίας*, 2 (1986), σ. 37-40.

125. Βλ. Ι. Πρωτόδικος, "Η νησιωτική 'κατοικιά' ", *Αρμονία*, 1 (1900), σ. 164-165, Κ. Άμαντος, "Κατοικιά", *Ελληνικά*, 10 (1937-1938), σ. 122, Μαρίνα-Αθηνά Βενιάδου, *ό.π.*, σ. 29-30, Μάρω Φίλιππα-Αποστόλου, *Πάρος - Αντίπαρος*, Αθήνα 1982, σ. 29-30, Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 128. Στην Κέα ήταν σε χρήση οι λέξεις "καθοικιά", "καθέδρα" και "στάβλος", βλ. Γ. Σπυριδάκης, "Η αγροτική κατοικία (ο στάβλος) εις την Κέαν", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 2 (1962), σ. 756. Αντίθετα στην Κίμωλο (βλ. Ι. Βογιατζίδης, "Κίμωλος...", *ό.π.*, σ. 103) η λέξη που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει παρόμοιας μορφής κτίσματα είναι "θημωνιά" (ή "θεμωνιά"). Σε ορισμένες περιοχές όμως η "κατοικιά" είχε την έννοια του ορνιθώνα ή του αχυρώνα (βλ. Κ. Άμαντος, *ό.π.*, σ. 122), πρβλ. και τη λέξη "κάθοικα" που στην Άνδρο σημαίνει κοτέτσι (βλ. Δ. Πασχάλης, *Ανδριακόν...*, ό.π., σ. 55).

126. Πιθανότατα και οι δύο τύποι προέρχονται από το λατιν. cella, βλ. Ν. Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη ^{3}1990, σ. 157.

127. Βλ. Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 128, Δ. Βασιλειάδης, *Εισαγωγή στην Αιγαιοπελαγίτικη Λαϊκή Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1955, σ. 65. Στη Νίσυρο "κελί" ονομαζόταν το δωμάτιο κοντά στο κατώι του σπιτιού που χρησίμευε για αποθήκευση ξύλων, βλ. Μιχ. Αρφαράς, "Το 'δίπατο' λαϊκό νισύριχο σπίτι", *Νισυριακά*, 6 (1978), σ. 43.

128. Βλ. Χ77 έγγρ. 409, 2.4.1665 όπου το πωλούμενο κελί βρίσκεται στην κοντράδα του Αγίου Δημητρίου και έγγρ. 470, 22.8.1665 στην κοντράδα της Αγίας Τριάδας.

σμός όμως αυτός δεν μπορεί να θεωρηθεί απόλυτος, καθώς άλλωστε έχουν υποστηριχθεί και διαφορετικές απόψεις[129].

- Κελιότοπος

Συναντήσαμε μόνο μία πώληση "κελιότοπου", ακινήτου που αναλογικά με το "σπιτότοπο", "μυλότοπο" κ.λπ. πρέπει να αντιστοιχεί σε έκταση κατάλληλη για την κατασκευή "κελιού" ή πιθανότερα χώρου που υπήρχε παλαιά "κελί".

- Υποστατικό

Ο λέξη "υποστατικό" δεν συνηθιζόταν στη Μύκονο. Μας τη διασώζει μια μόνο νοταριακή πράξη[130], που αφορούσε πώληση ακινήτου ευρισκόμενου στη Μύκονο, η οποία όμως συντάχθηκε στη Χίο και όπου προφανώς ο νοτάριος ακολούθησε την ορολογία που ήταν εν χρήσει στον τόπο του. Ο όρος "υποστατικό" με τη σημασία των χωραφιών που συνοδεύονται με αγροτικό κτίσμα, συναντάται και σε άλλα νησιά[131].

- Χωριό

Το "χωριό" είναι χαρακτηριστική οικιστική μονάδα της μυκονιάτικης υπαίθρου. Αποτελείται από το σύνολο των εγκαταστάσεων και χώρων μιάς μεμονωμένης αγροικίας. Είναι πιθανό να συναποτελείται και από τα χωράφια που την περιβάλλουν και της ανήκουν[132].

---

129. Βλ. Θ. Γρυπάρης, *Η Βοσκοπούλα...*, ό.π., σ. 37 και 115, Α. Γούναρης, *Κύθνος...*, ό.π., σ. 7 (του λεξιλογίου). Βλ. επίσης Αρ. Ρωμανός, *ό.π.*, σ. 38 και Π. Κουσαθανάς, *Χρηστικόν...*, ό.π., σ. 76, όπου τα "κελλιά" ερμηνεύονται ως σταύλοι για τα ζώα, και Κ. Σάθας, "Ασσίζαι του βασιλείου των Ιεροσολύμων και της Κύπρου", *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. ΣΤ', Παρίσι 1877 (επανέκδ. Αθήνα 1972), σ. 221-222, όπου "κέλλα" θεωρείται η αποθήκη. Στον Έλυμπο μάλιστα της Καρπάθου η λέξη "κέλλα" χρησιμοποιόταν ως συνώνυμο του σπιτιού, (βλ. Ελένη Λειμωνά-Τρεμπέλα, "Το λαϊκό...", *ό.π.*, σ. 15), ενώ στην Τήνο αποτελούσε τμήμα του κατωγιού, το εξωκάτωγον, που έβλεπε στο δρόμο και συχνά έτρεφαν σε αυτό χοίρους ή κότες (βλ. Μ. Σαλώνη, *Ιστορία της Τήνου (μεταφρασθείσα εκ του γαλλικού μετά τινων παρατηρήσεων υπό του Δ. Μαυρομάρα)*, Αθήνα 1888, σ. 80).

130. Βλ. Χ77 έγγρ. 236, 28.10.1680.

131. Στη Σίφνο σε διαθήκη του 1677 αναφέρεται η λέξη "ποστατικά" με την έννοια των αγροτικής χρήσεως ακινήτων και αντιπαραβάλλεται με τα σπίτια, βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Ανέκδοτα νομικά έγγραφα Σίφνου", *Σιφνιακά*, 2 (1992), σ. 125. Επίσης σε έγγραφο του 1761 από τη Σύρο τα "υποστατικά" ταυτίζονται με τα χωράφια γενικώς, βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, σ. 370, έγγρ. 66.

132. Βλ. Αρ. Ρωμανός, *ό.π.*, σ. 32-40 και Π. Κουσαθανάς, *Όρτσα...*, ό.π., σ. 458, όπου θεωρείται συνώνυμο του "υποστατικού". Ο Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί...", *ό.π.*, θεωρεί το "χωριό" ταυτόσημο με την αγροικία, ενώ ο Θ. Γρυπάρης, *ό.π.*, σ. 70 και 116 γράφει ότι "χωριά" ειναι τα "πυργία της εξοχής και αυτή ακόμη η εξοχή". Αντίθετα ο Στ. Μάνεσης, *ό.π.*, σ. 63 υποστηρίζει ότι οι όροι "χωριό" και "κατοικιά" είναι συνώνυμοι. Χαρακτηριστικά σχέδια νεωτέρων "χωριών" της Μυκόνου βλ. Αρ. Κωνσταντινίδης, *Δύο "χωριά" απ' τη Μύκονο*, Αθήνα 1947.

Στους χαρακτηρισμούς αυτούς των "αγροτικών" ακινήτων του νησιού μπορούμε να προσθέσουμε και ορισμένους που συναντήσαμε μόνο στα φορολογικά κατάστιχα της εποχής.

- *Αλώνι*

Τα αλώνια περιλαμβάνονταν στα φορολογητέα αγαθά, φαίνεται όμως ότι δεν εκποιούνταν ως ανεξάρτητα ακίνητα, διότι δεν συναντήσαμε καμμία νοταριακή πράξη με πώληση αλωνιού. Σε μία πράξη του 1664 συναντάμε τη διατύπωση "κομμάτι κλείσμα με κατάλειμμα[;] ως αλώνι"[133]. Η απουσία αυτή από τα μυκονιάτικα δικαιοπρακτικά έγγραφα, ίσως είναι αποτέλεσμα της πρόσδεσης του αλωνιού με την ευρύτερη έκταση γης που ανήκε, η οποία δεν του επέτρεπε να λειτουργήσει ως αυθύπαρκτο αγαθό. Αντίθετα η φορολόγησή του συνδεόταν με την ιδιαίτερη σημασία του στη διαδικασία της αγροτικής παραγωγής[134].

- *Λούρος*

Η λέξη, εκτός από τη Μύκονο, με ποικίλες παρεμφερείς γλωσσικά εκδοχές (λουρί, λουράδι, λώρος) απαντά και σε άλλα νησιά, όπως στην Άνδρο, τη Νάξο, την Αμοργό, τη Σίκινο, τη Σέριφο και αλλού, δηλώνοντας κατά βάση το στενόμακρο αγρό[135].

- *Μάντρα*

"Μάντρα" χαρακτηριζόταν ο περιφραγμένος με πέτρες χώρος που συγκεντρώνονταν τα γιδοπρόβατα, αλλά και όλη η εγκατάσταση των βοσκών[136]. Αντίστοιχες εγκαταστάσεις για τα βόδια καλούνταν "βουδόμαντρες" και για τα δαμάλια "βουκλόμαντρες"[137]. Κάποιες φορές η έννοια της λέξης "μάντρα" περιλάμβανε και το ποίμνιο που φιλοξενούσε[138]. Στη Σκύρο αντίθετα "μάντρες" ονομάζονταν οι ιδιωτικές ή κοινοτικές χορτολιβαδικές εκτάσεις

---

133. Βλ. Χ77 έγγρ. 345, 27.11.1664.

134. Τα αλώνια συμπεριλαμβάνονται και στα φορολογητέα αγαθά της Σερίφου, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 129.

135. Βλ. Δ. Πασχάλης, *Ανδριακόν...*, ό.π., σ. 73 και Δ. Ι. Πολέμης, "Είκοσι διαθήκαι εξ Άνδρου (1678-1831), *Πέταλον*, 1 (1977), σ. 128, Εμμ. Κατσουρής, "Δικαιοπρακτικά έγγραφα Κυνιδάρου Νάξου", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 10 (1974-1978), σ. 374, Ι. Βογιατζίδης, *Αμοργός...*, ό.π., σ. 80, Ζ. Γαβαλάς, *Η νήσος Σίκινος...*, ό.π., σ. 63, Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 126. Διαφορετική ερμηνεία της λέξης δίνει ο Επ. Γεωργαντόπουλος, *ό.π.*, σ. 252, όπου αναφέρει ότι "λούρος είναι λόφος μεμονωμένος βραχώδης και ανώμαλος έχων το σχήμα του ζυγού των βοών, το οποίον επίσης ονομάζουν λούρον".

136. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Μαντροκάθισμα...*, ό.π., σ. 2 και Γ. Ζευγώλης, "Ποιμενικά της ορεινής Νάξου", *Λαογραφία*, 15 (1955), σ. 91-92.

137. Βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 2-3.

138. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 59. Παρόμοια σε κατάλογο των μαντρών που κατείχε ο αφέντης Γεωργάκης Χριστοδούλου στα 1667, ταυτίζονται οι δύο έννοιες, βλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, "Ποιμενικά...", *ό.π.*, σ. 422-423.

(χορτονομές), στις οποίες διαχωριζόταν η εκτός καλλιέργειας γη[139].

Να αναφερθούμε τέλος σε μία έλλειψη που είναι αποδεικτική της απουσίας μελισσοκομίας στη Μύκονο. Δεν συναντήσαμε λέξεις όπως "μελισσότοπος" ή "μελισσοτόπι" οι οποίες απαντώνται σε άλλα νησιά όπου παραγόταν μέλι, όπως η Ανάφη, η Πάρος, η Σύρος, η Νάξος, η Ρόδος[140]. Ενισχυτικό στοιχείο είναι επίσης ότι δεν συναντήσαμε σχετικές μνείες στα φορολογικά κατάστιχα του 17ου αιώνα, παρότι από άλλα νησιά γνωρίζουμε ότι οι μέλισσες ανήκαν στα φορολογούμενα αγαθά[141].

Όσον αφορά τη συχνότητα με την οποία εμφανίζεται κάθε είδος "αγροτικού" ακινήτου στις δικαιοπραξίες μεγαλύτερη συμμετοχή φαίνεται να έχουν τα "αμπέλια" (ποσοστό 22.6%), τα "κλείσματα" (36.4%), τα "χωράφια" (17.7%). Οι άλλες κατηγορίες καλύπτουν πολύ μικρότερο αριθμό μεταβιβάσεων. Έτσι "πράματα" είναι το 4.1% των "αγροτικών" ακινήτων, "λιβάδια" το 2.9%, "φυτείες" το 2.8%, "κατοικιές" το 2.3% κ.λπ. Παρόμοιες αναλογίες στις βασικές τους κατηγορίες συναντάμε και στα φορολογικά κατάστιχα του τέλους του 17ου αιώνα, που καταγράφουν τις φορολογητέες εκτάσεις γης του νησιού. Ο πίνακας ΙΙΙ.16. που ακολουθεί καταγράφει αυτή την ομοιότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.16.

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΙΧΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΩΛΗΤΗΡΙΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

ΕΙΔΗ ΑΚΙΝΗΤΩΝ	ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ		ΠΩΛΗΤΗΡΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ	
	χφ.134	χφ.132	Αριθμός Δικαιοπραξιών	Αξία
Αμπέλι	14.3	23.2	22.6	31.0
Κήπος - Κηπάρι	1.5	1.7	2.0	0.7
Κλείσμα	3.1	27.4	36.4	43.7
Αγρόκτημα (ακαθόριστο)	52.2			
Λαγκάδι			0.1	0.0
Λειβάδι	1.3	1.3	2.9	1.5
Λούρος	0.1	0.5		

139. Βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Το ιδιοκτησιακό...", *ό.π.*, σ. 65.

140. Βλ. σχετικά: Δ. Οικονομίδης, "Η μελισσοκομία εν Νάξω και εν Ανάφη", *E.E.K.M.*, 5 (1965-1966), σ. 621-622, 631-632, Ν. Αλιπράντης, "Ανέκδοτα παριακά...", *ό.π.*, σ. 132, Α. Δρακάκης, *ό.π.*, σ. 309, Αν. Βρόντης, "Η μελισσοκομία και το μαντρατόρεμα στη Ρόδο", *Λαογραφία*, 12 (1938-1948), σ. 195-196, όπου το συνώνυμο του "μελισσότοπου" είναι "θυρί".

141. Για παράδειγμα το 1731 στη Σαντορίνη ο φόρος ήταν δύο άσπρα για κάθε κυψέλη, βλ. Ευαγγελία Μπαλτά, "Από το φορολογικό τεκμήριο στην αγροτική οικονομία: Οι καλλιέργειες στη Σαντορίνη τον 18ο αιώνα", *Τα Ιστορικά*, 6 (1986), σ. 290.

ΕΙΔΗ ΑΚΙΝΗΤΩΝ	ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ		ΠΩΛΗΤΗΡΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ	
	χφ.134	χφ.132	Αριθμός Δικαιοπραξιών	Αξία
Μετασήκωμα			0.8	0.3
Παραγγερία	1.0	1.0	3.3	2.0
Περιβόλι			0.1	0.1
Πράμα	7.1	8.0	4.1	4.5
Σκάλα	0.2	0.4	0.3	0.2
Συκιές	2.5	3.9	0.8	0.2
Τόπος	0.3	1.0	0.1	0.0
Φαράτζα	0.1	5.3	1.1	0.3
Φυτεία	1.7	4.4	2.8	3.0
Χωράφι	6.0	5.1	17.7	7.0
Αλώνι	0.1	0.1		
Βαΐλισμα			0.1	0.1
Βοκολιός	0.1	0.5	0.8	0.4
Κατάλυμα			0.4	0.1
Κατοικιά	4.6	8.0	2.3	4.3
Κελί (Κέλλα)	0.4	0.9	0.3	0.1
Κελιότοπος			0.1	0.0
Μάντρα	0.2	0.3		
Χωριό	2.1		0.6	0.3
Υποστατικό			0.1	
Διάφορα ακίνητα	1.4	1.4		
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	100.0	100.0	100.0	100.0

Με τη βοήθεια των μετρήσεων που περιέχονται στο πίνακα ΙΙΙ.16., μπορούμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα:

- Γενικά παρατηρείται αντιστοιχία στη συχνότητα που εμφανίζεται κάθε είδος "αγροτικού" ακινήτου στα φορολογικά κατάστιχα και σε αυτήν με την οποία απαντά στα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Η αναλογία υφίσταται παρόλο που υπονομεύεται από το γεγονός ότι η ορολογία για τις κατηγορίες των έγγειων αγαθών, δεν τηρείται από τους νοτάριους με σχολαστική ακρίβεια. Ιδιαίτερα μάλιστα σε κατηγορίες όπως τα: "λούρος", "σκάλα", "πράμα", "κλείσμα" ή ακόμη και "αμπέλι" υπάρχει συχνά παράλληλη χρήση των όρων, με αποτέλεσμα το ίδιο αγρόκτημα να χαρακτηρίζεται σε ένα φορολογικό κατάστιχο "πράγμα", σε ένα άλλο "αμπέλι" και σε κάποιο νοταριακό έγγραφο "σκάλα". Απόδειξη της έλλειψης σχολαστικότητας και ακριβολογίας στους χαρακτηρισμούς των αγροτικών ακινήτων είναι και ο μεγάλος αριθμός αγροκτημάτων (συγκεκριμένα 4.393 περιπτώσεις) των οποίων δεν καθορίζεται επακριβώς το

είδος τους στο φορολογικό κατάστιχο χφ. 134.

Παρά τούτο η αντιστοιχία που υπάρχει μεταξύ φορολογικών καταστίχων και δικαιοπρακτικών εγγράφων δείχνει ότι δεν υπήρχε ιδιαίτερη έλξη των κατοίκων προς ορισμένες κατηγορίες έγγειων αγαθών ή κτισμάτων, αλλά ότι η συμμετοχή των αγαθών στις αγοραπωλησίες ήταν ανάλογη με την παρουσία τους στο νησί. Εξαίρεση φαίνεται να αποτελεί μόνο η κατηγορία των "χωραφιών", για την οποία δεν μπορεί να υπάρξει σύγκριση των αριθμητικών δεδομένων των δύο πηγών. Στα δικαιοπρακτικά έγγραφα μεταβιβάζονται συνήθως "χωράφια", που είναι οριοθετημένα όπως τα άλλα έγγεια αγαθά και το κάθε ένα από αυτά αντιπροσωπεύει μία συγκεκριμένη έκταση αγροτικής γης. Για παράδειγμα αναφέρεται: "... την σήμερον δόνου και πουλού ο Μιχελής Ντεκάριστος και Γιάκουμος και Ελένη αδέλφια ένα κομμάτι χωράφι εις τόπον λεγόμενον Σταρόβουρλα σύμπλιο ο Αντώνης Ριάνος..."[142]. Αντίθετα στα φορολογικά κατάστιχα καταγράφεται γενικά ο φόρος που υποχρεούται να καταβάλλει κάθε φορολογούμενος για τα "χωράφια" που διαθέτει, χωρίς κάποια διευκρίνιση για την ποιότητα της γης ή τα καλλιεργούμενα προϊόντα. Η διατύπωση που χρησιμοποιείται στα φορολογικά κατάστιχα είναι του τύπου "Χωράφια ... δ. 1"[143] και εδώ ο όρος "χωράφια" βρίσκεται πάντοτε στον πληθυντικό αριθμό. Συνεπώς, η δεύτερη αυτή πηγή δεν επιτρέπει να καταμετρήσουμε το σύνολο των "χωραφιών", που υπήρχαν στη Μύκονο αλλά μόνο τον αριθμό των ιδιοκτητών τους.

- Η ογκωδέστερη κατηγορία αγροτικών εκτάσεων είναι αυτή των "κλεισμάτων". "Κλείσματα" χαρακτηρίζονται το 36.4% των έγγειων αγαθών που άλλαξαν ιδιοκτήτη και -σύμφωνα με το χφ. 132- το 27.5% των φορολογητέων αγροκτημάτων του νησιού. Αντίθετα από τις εγγραφές του φορολογικού καταστίχου χφ. 134 δεν μπορούμε να εξασφαλίσουμε συγκρίσιμες ακριβείς μετρήσεις, διότι ο νοτάριος παρέλειψε στο 52.2% των φορολογήσιμων αγροτικών εκτάσεων να προσδιορίσει με σαφήνεια το είδος τους, αναφέροντας μόνο με γενικότητα την τοποθεσία που βρίσκονταν και το ποσό που όφειλε να καταβληθεί ως φόρος. Το μεγαλύτερο μέρος των ασαφών αυτών καταγραφών πρέπει να αντιστοιχεί σε "κλείσματα".

- Εξαιρετικά σημαντική είναι και η παρουσία των "αμπελιών". Στα φορολογικά κατάστιχα αποτελούν το 23.2% (ή σύμφωνα με το χφ. 134 το 14.3%) των φορολογητέων αγροτικών εκτάσεων, ενώ στις αγοραπωλησίες το 22.6%. Αμπέλια νεοφυτεμένα είναι όπως είδαμε και οι "φυτείες" που αποτελούν το 4.4% (κατά το χφ. 134. το 1.7%) των φορολογήσιμων και το 2.8% των μεταβι-

142. Βλ. Χ77 έγγρ. 520, 28.1.1666.

143. Η διατύπωση αυτή είναι κοινή στα χφ. 132, χφ. 134 και χφ. 94.

βαζόμενων αγροτικών εκτάσεων. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι ένα μεγάλο μέρος των "κλεισμάτων" πιθανότατα ήταν φυτεμένο με αμπέλια, γίνεται φανερή η ευρύτατη διάδοση και σημασία που είχε η καλλιέργεια του αμπελιού για την οικονομική ζωή της Μυκόνου ιδίως τον 17ο αιώνα[144], γιατί η παραγωγή κρασιού του νησιού φαίνεται ότι ακολούθησε πτωτική πορεία[145], παρότι οι περιηγητές μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα εξακολουθούν να κάνουν λόγο για αφθονία του προϊόντος και οι αρχειακές πηγές να μνημονεύουν συχνά καλλιέργεια αμπελιού[146].

- Τα δένδρα που εμφανίζονται στα νοταριακά έγγραφα είναι κυρίως οι συκιές. Η παραγωγή σύκων του νησιού, για την οποία γίνεται λόγος και από τους περιηγητές, φαίνεται ότι συνεχίσθηκε και ίσως αυξήθηκε κατά τον 18ο αιώνα[147]. Οι αναφορές σε άλλα δένδρα στα δικαιοπρακτικά έγγραφα που μελε-

---

144. Καλλιέργεια αμπελιών στη Μύκονο μαρτυρείται από το σύνολο σχεδόν των περιηγητών που επισκέφτηκαν το νησί. Ο G. Wheler *Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levante*, τ.1, Χάγη 1723, σ. 110-111, παρατηρεί ότι παράγει πολύ κρασί. Ο B. Randolph, *ό.π.*, σ. 43, σημειώνει επίσης την παραγωγή κρασιού. Ο P. Sauger, *Ιστορία των αρχαίων δουκών και των λοιπών ηγεμόνων του Αιγαίου πελάγους*, Ερμούπολη 1878, σ. 188, που έζησε στο Αιγαίο την εποχή αυτή, κάνει λόγο για εξαίρετο κρασί. Ο P. de Tournefort, *ό.π.*, τ. 1 σ. 106, στα 1700, υποστηρίζει ότι η παραγωγή του νησιού ήταν 25.000 - 30.000 βαρέλες.

145. Οι 25.000-30.000 χιλιάδες βαρέλες που ανέφερε ο Tournefort, είχαν περιοριστεί στα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα σε 3.000-4.000, βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 332.

146. Την πληροφορία του Tournefort επαναλαμβάνει αρκετά χρόνια αργότερα ο R. Pockocke, *Voyage en Orient dans l'Egypte...*, τ. 6, A Neuchatel 1773, σ. 262 και ο Frieseman, *Description historique et geographique de l'Archipel...*, Nieuwied, sur le Rhin 1789, σ. 43). Ο γάλλος Jean Galland, *Recueil des rits et cérémonies...*, Άμστερνταμ 1754, σ. 122 υποστηρίζει ότι η Χίος εισήγε μυκονιάτικο κρασί, το οποίο συμπληρώνει ότι δεν ήταν καλής ποιότητας (πρβλ. Κ. Σιμόπουλος, *Οι ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800*, τ. 2, Αθήνα ^{4}1984, σ. 219). Την ύπαρξη αμπελιών στο νησί αναφέρουν επίσης και οι: Ferrieres Sauveboeux, *ό.π.*, σ. 202, G. Olivier, *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse...*, τ. 2, Παρίσι 1801, σ. 155. Οι Δ. Φιλιππίδης - Γρ. Κωνσταντάς, *Νεωτερική Γεωγραφία*, επανέκδοση Αθήνα 1970, σ. 294-295, αναφέρουν ότι υπήρχαν στη Μύκονο "πλήθη κρασιά εξαίρετα". Από τη δειγματοληπτική εξέταση των αγοραπωλησιών που έγιναν στη Μύκονο από 25.5.1778 - 25.11.1779 (βλ. σχετικές πράξεις Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί...", *ό.π.*, σ. 987-1042) προκύπτει ότι το 29.2% των κτημάτων χαρακτηρίζονται αμπέλια, ενώ στο 16.3% μνημονεύεται η ύπαρξη πατητηριού.

147. Βλ. μαρτυρίες: Pitton de Tournefort, *ό.π.*, τ. 1, σ. 108, Δ. Φιλιππίδης - Γρ. Κωνσταντάς, *ό.π.*, σ. 294-295, R. Pockocke, *ό.π.*, σ. 262. Ο W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 3, Λονδίνο 1835, σ. 105 μιλάει για ετήσια παραγωγή 200 κοιλών σύκων. Στα μέσα του 19ου αιώνα ο Ι. Ραγκαβής, *Τα Ελληνικά...*, ό.π., σ. 123, κάνει λόγο για "σύκα εξαίρετα". Μετρήσεις που έχουν γίνει για την παραγωγή σύκων του νησιού από το β' μισό του 18ου έως τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα δίνουν διαφορετικές κάθε χρόνο ποσότητες που κυμαίνονται από 4.300 έως 19.400 οκάδες, βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 334. Επίσης στις πράξεις που περιλαμβάνονται στον κώδικα του Γρ. Αρτακηνού (βλ. Γ. Πετρόπουλος, *ό.π.*) σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας στο 30.6% των μεταβιβαζόμενων αγροκτημάτων μνημονεύεται η

τήσαμε είναι ελάχιστες, περιορίζονται δε μόνο σε ελιές και σε κάποια δένδρα που δεν ορίζεται ακριβώς το είδος τους[148]. Οι μόνες σχετικές πράξεις που επισημάναμε είναι οι ακόλουθες:

Στις 12 Αυγούστου 1666 μεταβιβάζεται "κλείσμα με αγρέλι".

Στις 3 Ιουλίου 1667 μεταβιβάζεται "κλείσμα... με αγρέλι".

Στις 14 Αυγούστου 1670 μεταβιβάζεται "κλείσμα με δένδρα".

Στις 26 Νοεμβρίου 1671 πωλείται "αμπέλι με συκιές και δένδρα".

Στις 18 Αυγούστου 1682 μεταβιβάζονται "δύο αμπέλια σύδενδρα"[149].

Ένα άλλο θέμα που σχετίζεται με το ιδιοκτησιακό καθεστώς των δένδρων, είναι η δυνατότητα να μην ταυτίζονται στο ίδιο πρόσωπο ο ιδιοκτήτης του δένδρου και της γης, στην οποία αυτό ήταν φυτεμένο. Η αυτοτελής κυριότητα επί των δένδρων, η οποία πιθανόν οφειλόταν σε επίδραση του φραγκικού δικαίου, ήταν θεσμός με ευρεία εξάπλωση στα νησιά των Κυκλάδων[150]. Η διάκριση αυτή πάντως δεν γίνεται αντιληπτή στα πωλητήρια έγγραφα της Μυκόνου, διότι στις λίγες εκείνες πράξεις που εκποιούνται αποκλειστικά συκιές φαίνεται ότι στην πώληση περιλαμβανόταν και το έδαφος που τις φιλοξενούσε, καθώς δεν υπάρχει καμμία αναφορά σε ύπαρξη άλλου ιδιοκτήτη, ενώ αντίθετα μνημονεύονται οι ιδιοκτήτες των κτημάτων που συνορεύουν με τις συκιές. Επίσης απουσιάζουν ρητές αναφορές σε πώληση μεμονωμένων δένδρων εντός αγροκτημάτων που ανήκουν σε άλλο ιδιοκτήτη.

- Οι αγοραπωλησίες που αφορούν μεταβιβάσεις αγροτικών ακινήτων στα οποία περιέχονται και κτίσματα αντιστοιχούν στο 4.7% των γνωστών πράξεων, ενώ στα φορολογικά κατάστιχα αποτελούσαν το 7.5% (ή σύμφωνα με το χφ. 132 το 9.7%) των φορολογητέων αγροτικών ακινήτων. Τέτοιου είδους ακίνητα είναι οι "κατοικιές", τα "χωριά", οι "βοκολιοί", οι "μάντρες" κ.λπ. Στην αξία των αγαθών αυτών είναι ενσωματωμένο και το κόστος κατασκευής των κτισμάτων ή των όποιων μεταγενέστερων οικοδομικών εργασιών έχουν γίνει

ύπαρξη συκόδενδρων. Η σύγκριση με την αντίστοιχη παρουσία των δένδρων αυτών στα έγγραφα του 17ου αιώνα υποδεικνύει σημαντική επέκταση της καλλιέργειάς τους, αλλά βέβαια δεν μπορεί το στοιχείο αυτό να αποτελέσει από μόνο του επαρκή απόδειξη.

148. Στις παραπάνω 104 πράξεις του 18ου αιώνα (βλ. Γ. Πετρόπουλος, *ό.π.*) επισημάναμε επίσης δύο αγροκτήματα με αγρέλια και ένα με αμυγδαλιές. Η λέξη αγρέλι ήταν εν χρήσει επίσης στην Τήνο, βλ. Δ. Σοφιανός, "Η οικογένεια...", *ό.π.*, σ. 413.

149. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 639, 753, 1182, 1420 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12.

150. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά έγγραφα...", *ό.π.*, σ. 101-107, όπου και σχετική βιβλιογραφία για την εξάπλωση και την ιστορική διάσταση του θεσμού. Αντίθετα ο Ι. Βισβίζης, "Αι μεταξύ...", *ό.π.*, σ. 57, θεωρεί ότι η διάκριση αυτή των ιδιοκτησιών ίσχυε στο οθωμανικό δίκαιο. Στο θέμα αναφέρεται και ο Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", Β', *ό.π.*, σ. 161-164, ο οποίος αναπτύσσει και τα δικαιώματα δουλειών που ασκούσε ο κύριος του δένδρου επί του εδάφους (απαγόρευση καλλιεργείας πέριξ του δένδρου, δικαίωμα διέλευσης κ.λπ.).

σε αυτά.

- "Αγροτικά" ακίνητα άμεσα συνδεδεμένα με την κτηνοτροφία είναι η "φαράτζα", ο "βοκολιός", η "μάντρα". Τα ακίνητα αυτού του τύπου αποτελούν το 2% των αγοραπωλησιών. Η ταύτισή τους με τα έγγεια αγαθά που περιλαμβάνονται στα φορολογικά κατάστιχα είναι αμφισβητήσιμη, γιατί στο χφ. 134 αποτελούν το 0.4% των φορολογήσιμων αγαθών, ενώ στο χφ. 132 το 6.1%, πράγμα που σημαίνει ότι στο ένα από τα δύο δεν έχουν καταγραφεί με πιστότητα οι "φαράτζες", στις οποίες παρατηρείται και η μεγάλη απόκλιση. Η "παραγγερία" αποτελεί ιδιάζουσα περίπτωση καθώς είναι αγροτική έκταση που μένει προσωρινά ακαλλιέργητη και μπορεί πρόσκαιρα να χρησιμοποιηθεί για βοσκή.

Η περιορισμένη παρουσία ακινήτων χρήσιμων για την κτηνοτροφία στις πράξεις αγοραπωλησιών δεν αποτελεί επαρκή ένδειξη απουσίας της κτηνοτροφίας από το νησί. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν υπάρχουν μαρτυρίες που, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, βεβαιώνουν ότι η υπερβολική αύξηση του αριθμού των αιγοπροβάτων και των βοοειδών ήταν αιτία κοινωνικών εντάσεων και διαμαχών μεταξύ των ντόπιων, αλλά και ρυθμιστικών παρεμβάσεων της κοινότητας. Η αιτία λοιπόν της χαμηλής συμμετοχής των χώρων σταβλισμού και των κατάλληλων για βοσκή εκτάσεων στις δικαιοπραξίες θα πρέπει να αναζητηθεί στη φύση της υπάρχουσας κτηνοτροφίας του νησιού και όχι στην έλλειψή της. Τα ζώα ήταν μοιρασμένα σε πολλούς ιδιοκτήτες με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ίσως λόγος -αλλά και δυνατότητα- ούτε για δημιουργία μεγάλων σταβλικών εγκαταστάσεων, ούτε για ύπαρξη γόνιμων εκτάσεων προορισμένων αποκλειστικά για βοσκή[151].

- Οι δύο τελευταίες κάθετες στήλες του πίνακα ΙΙΙ.16. δίνουν μία εικόνα της σχέσης που υπάρχει μεταξύ του αριθμού των πράξεων πώλησης που διενεργήθηκαν και των δαπανηθέντων σε αυτές ποσών. Η αναλογία μεταξύ των δύο αυτών μεγεθών αποτελεί μία ένδειξη της πραγματικής αξίας κάθε κατηγορίας ακινήτων. Η αξία κάθε κατηγορίας ακινήτων μπορεί αναλογικά να θεωρηθεί τόσο μεγαλύτερη όσο ευρύτερη διαφορά έχει το ποσοστό με το οποίο αντιπροσωπεύεται στο δαπανηθέν για αγορές ακινήτων ποσό, από αυτό με το οποίο μετέχει στο σύνολο των πραγματοποιηθεισών μεταβιβάσεων. Σε αντίθετη περίπτωση η αξία του, συγκριτικά με τα άλλα είδη ακινήτων, μπορεί να χαρακτηρισθεί χαμηλή.

Αναφέρουμε ένα παράδειγμα. Τα "αμπέλια" αντιπροσωπεύουν ποσοστό 22.6% στο σύνολο των αγοραπωλησιών αγροτικών ακινήτων και ποσοστό 31%

151. Σε φορολογικό κατάστιχο του 1707 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 133) καταγράφονται 109 κάτοχοι αιγοπροβάτων, που υποχρεούνται να καταβάλουν ως φόρο ποσά τα οποία κυμαίνονται από 0.5 έως 22 δουκάτα (λογιστικό νόμισμα).

στο σχετικό δαπανηθέν χρηματικό ποσό. Η αναλογία αυτή δηλώνει τη συγκριτικά με τα άλλα "αγροτικά" ακίνητα υψηλή αξία των "αμπελιών". Στην ίδια κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε τα "κλείσματα" (τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 36.4% και 43.7%) και τις "κατοικιές" (2.3% και 4.3%). Στην αντίπερα όχθη ανήκουν τα "χωράφια" (τα συγκρινόμενα ποσοστά είναι εδώ 17.7% και 7.0% αντίστοιχα), οι "παραγγερίες" (3.3% και 2.0%), οι "φαράτζες" (1.1% και 0.3%). Η παραπάνω παρατήρηση επιβεβαιώνεται και από την εξέταση της στήλης (θ) του πίνακα III.15., όπου καταγράφονται οι, κατά μέσο όρο, τιμές πώλησης κάθε κατηγορίας ακινήτων και όπου οι αξίες των ειδών που αναφέραμε παραπάνω είναι αναλογικά υψηλές ή χαμηλές. Γενικά πάντως τα ακίνητα που απολαμβάνουν υψηλή τιμή πώλησης είναι αυτά που στην αξία της γης έχει προστεθεί και ενσωματωθεί και ανθρώπινη εργασία, με τη μορφή εμφυτεύσεων, εγγειοβελτιωτικών έργων, οικοδομικών εργασιών και κτισμάτων.

2."Αστικά" ακίνητα

Προτιμήσαμε τον όρο "αστικά" ακίνητα για να δηλώσουμε έγγεια αγαθά και κτίσματα τα οποία βρίσκονταν εντός του οικισμού της Μυκόνου ή στην περιφέρειά του. Υπάρχει όμως η πιθανότητα ορισμένα από τα ακίνητα που έχουμε εντάξει σε αυτή την ομάδα να βρίσκονται έξω από τα όρια του οικισμού. Οι λόγοι είναι δύο. Ο ένας, πρακτικός, σχετίζεται με τη δυσκολία που έχουμε σε ορισμένες περιπτώσεις να προσδιορίσουμε με ακρίβεια την τοποθεσία, όπου βρισκόταν η έκταση γης ή το κτίσμα. Ο δεύτερος και ουσιαστικότερος λόγος σχετίζεται με τη λειτουργικότητα ορισμένων ακινήτων, η οποία, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική τους θέση, τα απομακρύνει από τις αγροτικές ή κτηνοτροφικές εργασίες. Χαρακτηριστικό τέτοιου τύπου ακίνητο είναι οι εκκλησίες. Από τις 10 μεταβιβάσεις εκκλησιών γνωρίζουμε τη θέση των πέντε (δύο στη Λίμνη, και από μία στο Παραπόρτι, κοντράδα της Κυριακής και κοντράδα του Σωτήρα), ενώ για τις υπόλοιπες δεν γίνεται καμμία αναφορά στην τοποθεσία που ήταν κτισμένες[152]. Ανεξάρτητα όμως από τη θέση τους στο νησί, η λειτουργία και ο χαρακτήρας των εκκλησιών δεν επιτρέπουν να τις εντάξουμε στα "αγροτικά" ακίνητα. Παρόμοια περίπτωση αποτελούν οι "μύλοι" και οι "μυλότοποι". Τελικά τα ακίνητα που επιλέξαμε να εντάξουμε

152. Αναλυτικό κατάλογο, ο οποίος περιλαμβάνει 362 συνολικά εκκλησίες της Μυκόνου με τις τοποθεσίες που βρίσκονται, έχει συντάξει ο Ν. Αγγελετάκης, "Εκκλησιές της Χώρας. Α' Πόλεως της Μυκόνου" *Μυκονιάτικα Χρονικά*, α.φ. 32 (Μάιος 1935) σ. 7, "Εκκλησιές Μυκόνου. Β' Άνω Μεράς", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, α.φ. 33 (Ιούνιος 1935) σ. 7, "Εκκλησιές Μυκόνου. Γ' Ερημοκλήσια", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, α.φ. 34-35, (Ιούλιος/Αύγουστος 1935) σ. 2.

στην κατηγορία των "αστικών" είναι αναλυτικά τα ακόλουθα:

- Αργαστήρι

Τα νοταριακά έγγραφα συνήθως δεν δίνουν πληροφορίες για το είδος της τέχνης που ασκείτο στο πωλούμενο "αργαστήρι" ή για τον εξοπλισμό του σε εργαλεία και υλικά. Εξαίρεση αποτελεί μία πράξη που συντάχθηκε στις 19 Οκτωβρίου 1654 και όπου αναγράφεται ότι "πουλεί η Μπιατρίζα [...] το αργαστήρι που έχει κληρονομιά από του κουρού της καθώς ευρίσκεται με αμόνι φυσάρα βαρίες και ή τι αλλο είναι της χρείας από τα σιδηρικά του εργαστηρίου"[153]. Γενικότερα όμως η λέξη "αργαστήρι" πρέπει να είχε και την έννοια του σημερινού μαγαζιού, αφού άλλωστε οι χώροι κατεργασίας και κατασκευής των αγαθών ήταν και τόποι πώλησης[154].

- Εκκλησία

Πρόκειται για ιδιωτικούς ναούς που οι ιδιοκτήτες τους μπορούσαν να πωλήσουν καθ' ολοκληρία ή κατά τμήματα[155].

- Μαγαζές (μαγκαζές, μαγαζί)

Η λέξη απαντά με ποικίλους, παρεμφερείς τύπους, σημαίνει κυρίως αποθήκη εμπορευμάτων και ήταν πολύ διαδεδομένη στο νησιωτικό χώρο[156]. Ο "μαγα-

153. Βλ. Χ77 έγγρ. 1123.

154. Βλ. Εμμ. Κριαράς, *Λεξικό...*, ό.π., τ. 6, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 259 και W. Bakker - A. Van Gemert, *ό.π.*, σ. 821. Η ταύτιση ίσχυε και στα βυζαντινά χρόνια, βλ. Ελευθερία Παπαγιάννη, *Μορφές οικοδομών κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Πληροφορίες από νομικά έγγραφα*, Αθήνα 1995, σ. 24-25. Ο Δ. Πασχάλης, *Ανδριακόν...*, ό.π., σ. 36, υποστηρίζει ότι στην Άνδρο "εργαστήρια ονομάζονταν τα παντοπωλεία". Ενδεικτικό για το εύρος των εργασιών που μπορούσαν να εκτελεσθούν σε ένα "εργαστήρι" είναι προτέστο του τέλους του 18ου αιώνα από τη Σύρο, με το οποίο ο ιδιοκτήτης ανωγίου διαμαρτύρεται, διότι στο ισόγειο "ο μάστρο Ζώρζης Καπέλλος του ποτέ Νικολού να είναι κάποια χρόνια όπου άνοιξεν αργαστήρι στο χαρκιδιό του (σιδηρουργείο) και βγάνει ρακές και δεν ημπορώ πιά να ζήσω μέσα στο σπίτι μου από τη βρώμα και τους καπνούς", βλ. Α. Δρακάκης, *ό.π.*, σ. 392. Η ταύτιση τόπων και ανθρώπων που κατεργάζονται και εμπορεύονται τα αγαθά διακρίνεται σε μεταγενέστερο, του 1771, αλλά χαρακτηριστικό "συμφωνητικό υποσχετικό" από την Άνδρο, όπου ταυτίζονται οι ιδιοκτήτες εργαστηρίων με τους πραγματευτάδες και ορίζονται κανόνες για την αγορά και διάθεση των προϊόντων που φθάνουν με καΐκια στο νησί, Δ. Πασχάλης, "Μία εικών...", *ό.π.*, σ. 68-69.

155. Σε τέσσερις από τις εννέα συνολικά πωλητήριες πράξεις εκκλησιών αναφέρεται ότι ο πωλητής μεταβιβάζει την κυριότητα της "μισής εκκλησίας της πάρτης του", βλ. Χ77 έγγρ. 844, 15.3.1668, 1189, 14.9.1670, 1309, 21.3.1671 και 1321, 9.4.1671.

156. Για την προέλευση και τους γλωσσικούς τύπους με τους οποίους απαντά η λέξη βλ. Στ. Κυριακίδης, *Περί των λέξεων 'Μαγαζί' και 'Μασκαράς'*, ανατύπωση από *Λεξικογραφικόν Αρχείον*, τ. 5, Αθήνα 1918, σ. 1-3. Σχετικές μνείες βλ. ενδεικτικά: Αντ. Κατσουρός, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 291, Ζ. Βάος, *Ναοί...*, ό.π., σ. 566, Εμμ. Κριαράς, "Λεηλασία...", *ό.π.*, σ. 158, Δ. Σοφιανός, *ό.π.*, σ. 416, Στ. Ξανθουδίδης, "Κρητικά συμβόλαια εκ της Ενετοκρατίας", *Χριστιανική Κρήτη*, 1 (1912), σ. 282, 337, όπου παραπομπές σε έγγραφα της εποχής.

ζές" δεν ήταν απαραίτητο να αποτελεί ανεξάρτητο οικοδόμημα. Μπορούσε να στεγάζεται στο ισόγειο διώροφου κτίσματος, του οποίου ο άνω όροφος χρησίμευε ως κατοικία[157]. Ένδειξη αυτής της συνάφειας "μαγαζέ" και οικίας είναι και το γεγονός ότι στη Μύκονο τον 17ο αιώνα δεν συναντήσαμε μεταβίβαση "μαγαζότοπου"[158]. Η ταύτιση της έννοιας της λέξης με τη σημερινή, του καταστήματος πώλησης, μπορεί να συνδυαστεί με το γεγονός ότι οι αποθήκες συχνά ήταν και τόποι πώλησης αγαθών[159].

- *Μύλος*

Στη Μύκονο οι πωλήσεις "μύλων" και μεριδίων σε αυτούς αναφέρονται αποκλειστικά σε ανεμόμυλους.

- *Μυλότοπος*

Ως "μυλότοποι" καταγράφονται εκτάσεις γης κατάλληλες για κατασκευή μύλου ή θέσεις που υπήρχε παλαιά μύλος. Αναλυτικά, όπως και για τους "μύλους", θα αναφερθούμε κατωτέρω σε ιδιαίτερο κεφάλαιο.

- *Σπίτι*

"Σπίτια" ονομάζονται οι οικίες που βρίσκονται, κατά κύριο λόγο, στον οικισμό της Μυκόνου. Στα έγγραφα του 17ου αιώνα η λέξη "σπίτι" είναι η μόνη που χρησιμοποιείται για να δηλωθούν οι κατάλληλες για κατοικίες οικοδομές του οικισμού. Σε επιμέρους διακρίσεις που απαντούν στα νοταριακά έγγραφα (ανώγι, κατώγι κ.λπ.) θα αναφερθούμε αναλυτικότερα κατωτέρω.

- *Σπιτότοπος*

"Σπιτότοπος" χαρακτηρίζεται μία εκταση γης κατάλληλη για οικοδόμηση, ότι θα λέγαμε δηλαδή σήμερα οικόπεδο ή ίσως και χώρος που υπήρχε παλαιότερα σπίτι, καθώς γενικότερα η προσθήκη του "-τόπου" ως δεύτερου συνθετικού είναι πιθανό να υποδηλώνει παλαιότερη χρήση της έννοιας που εκφράζεται με το πρώτο συνθετικό της λέξης[160]. Η άποψη που έχει διατυπωθεί και η

---

157. Βλ. προτέστο της 12.1.1688 (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16), όπου ο Τζ. Καλαμαράς διαμαρτύρεται διότι είχε βουλιάξει το σπίτι του παπά Μιχελή Μωραΐτη, με αποτέλεσμα να προξενήσει σοβαρές ζημιές στο "μαγαζέ" του, στον οποίο είχε αποθηκεύσει το φετινό κρασί.

158. Η λέξη "μαγαζότοπος", κατ' αναλογία προς τις "σπιτότοπος", "μυλότοπος" κ.λπ., απαντά σε άλλα νησιά, για παράδειγμα βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Δικαιοπρακτικά...", *ό.π.*, σ. 301.

159. Ερμηνεία της λέξεως "μαγαζές" ως κατάστημα, βλ. Στ. Μάνεσης, *ό.π.*, σ. 72. Επίσης έχει υποστηριχθεί ότι είχε και την έννοια του εργαστηρίου, βλ. Ι. Δημακόπουλος, *Τα σπίτια...*, ό.π., σ. 83.

160. Βλ. W. Bakker - A. Van Gemert, *ό.π.*, σ. 847, όπου και αναφορές σε σχετικά έγγραφα. Επίσης σε διαθήκη του 1698 από την Κίμωλο ανάμεσα και άλλα αγαθά κληροδοτείται και "σπιτότοπος". Σε αυτή καταγράφονται και δεσμευτικές ρήτρες οι οποίες διασαφηνίζουν το νόημα της λέξης στο νησί αυτό: "...τον οποίον σπιτότοπον του τον αφήνει με την κοντετζιόν όπου 'χει και είναι συνιβασμένη με τον ίδιον κυρ Αντωνάκη εις κάθα καιρόν που ήθελε κτισθή να κολλά στον τοίχον του άνωθεν αφέντη Μοδινού χωρίς καμμίαν έξοδον και πλερωμή, διατί

οποία ταυτίζει την έννοια της "ταράτζας" με ό,τι καλούμε σήμερα αέρα μιας οικοδομής, δεν πρέπει να είναι ακριβής[161]. Στις πωλητήριες πράξεις δεν είναι σπάνια η διατύπωση "σπιτότοπος με τον αγέρα του", που υποδηλώνει ότι πρόκειται για δύο διαφορετικά πράγματα[162]. Ενισχύουν επίσης τη νοηματική συνάφεια του "σπιτοτόπου" με το οικόπεδο δύο πωλητήριες πράξεις, από τις οποίες στη μία δηλώνεται ότι πωλείται "σπιτότοπος κατώγι", ενώ στην άλλη "σπιτότοπος ανώγι, κατώγι"[163]. Στη δεύτερη μάλιστα τίθεται η ρήτρα "περό να στέκουνται τα δικαιώματα της στιμάτζιος αβέρτα έως να ξεχωστούν τα ροθέσια", η οποία και διασαφηνίζει ότι πρόκειται για έκταση γης. Η λέξη, τουλάχιστον μεταγενέστερα, φαίνεται ότι είχε διαδοθεί ευρύτερα στον υπό οθωμανική κυριαρχία χώρο[164].

- *Ταράτζα (ταράτσα)*

Σχετικά με την έννοια της "ταράτζας" στη Μύκονο έχουν προταθεί διάφορες, συγκρουόμενες μεταξύ τους, ερμηνείες. Έχει υποστηριχθεί ότι η ταράτζα ταυτίζεται με τον αέρα του σπιτιού[165], ότι καλείται έτσι το επιπεδόστρωτο κτήμα που καλλιεργείται σε κλιτώσεις και υποβαστάζεται από τειχίο[166], ότι πρόκειται για έδαφος που σκληρύνθηκε και αποπετρώθηκε[167]. Σε άλλα νησιά χαρακτηρίζεται ως το δώμα που έχει στρωθεί με πλάκες ή χώμα ώστε να γίνει αδιαπέραστο από τη βροχή[168]. Οπωσδήποτε η "ταράτζα" δεν μπορεί να θεωρη-

---

λέγει οπώς εις τον καιρόν που ήκτιζεν τον άφησεν και επήρε τόπον από δικόν της μέσα στον δικόν του...", βλ. Ι. Ράμφος, "Δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Κιμώλου (1692-1839)", *Κιμωλιακά*, 4 (1974), σ. 47-48.

161. Βλ. Π. Ζέπος, *Ιδιοκτησία κατ' ορόφους*, Αθήνα 1931, σ. 38-39.

162. Βλ. ενδεικτικά: Χ77 έγγρ. 679, 28.10.1666, 784, 6.10.1667, 1054, 7.11.1669, 1065, 3.12.1669 κ.ά.

163. Βλ. αντίστοιχα: Χ77 έγγρ. 1075, 27.12.1669, 482, 24 .9.1665.

164. Βλ. σχετικά Δ. Σιάτρας, *Οι αγοραπωλησίες...*, ό.π., όπου δημοσιεύονται έγγραφα του 1844 από το Προμύρι Πηλίου (σ. 151), του 1821 από την περιοχή της Άρτας (σ. 174) και του 1833 από τη Σκιάθο (σ. 188). Η λέξη "σπιτότοπος" χρησιμοποιείται επίσης στα χωριά της Τσακωνιάς (βλ. Θ. Π. Κωστάκης, "Τσακωνική...", ό.π., σ. 270, και Στ. Μακρυμίχαλος, "Τσακωνικά προικοσύμφωνα του 18ου και 19ου αιώνος", *Πελοποννησιακά*, 8 (1971), σ. 324-325), στην Αθήνα (Γ. Πετρόπουλος, "Ο κώδιξ του νοταρίου Αθηνών Παναγή Πούλου (1822-1833)", *Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 1 (Αθήνα 1957), έγγρ. 59, 173, 179, 194, 207, κ.ά.) και στη Σύμη (Ευαγγελία Γεώργα-Βολονάκη, "Συμαϊκά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 18ου αιώνα", *Τα Συμαϊκά*, 2 (1974), σ. 205-206.)

165. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί...", *ό.π.*, σ. 1042.

166. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 72.

167. Βλ. Στ. Μάνεσης, *ό.π.*, σ. 61.

168. Βλ. Λ. Ζώης, *Λεξικόν Ιστορικόν και Λαογραφικόν Ζακύνθου*, τ. Β', Αθήνα 1963, σ. 463.

θεί αγροτική έκταση, διότι, με μία μόνο εξαίρεση[169] όλες οι "ταράτσες", που γνωρίζουμε ότι πωλήθηκαν κατά τον 17ο αιώνα, βρίσκονταν εντός του οικισμού της Μυκόνου. Η "ταράτζα" ακόμη δεν μπορεί να εξομοιωθεί με το "σπιτότοπο"=οικόπεδο, καθώς σε νοταριακές πράξεις έχουμε διατυπώσεις του τύπου "έχει και του ευρίσκεται έναν σπιτοτόπο με ταράτζα"[170], που υποδεικνύουν ότι πρόκειται για δύο διαφορετικά, σαφώς διακριτά αγαθά. Επίσης σε "σεντέτζια" (δικαστική απόφαση) της 18ης Αυγούστου 1667 γίνεται αναφορά σε εργασίες που συντελέστηκαν σε μεταβιβασθείσα "ταράτζα" και οι οποίες συνέτειναν σε αύξηση της αξίας της και σε άλλη με ημερομηνία 5 Ιουνίου 1667 γίνεται λόγος για κτίσιμο σε "ταράτζα"[171]. Πιθανότερο λοιπόν είναι ότι ως "ταράτζα" χαρακτηριζόταν κυρίως η κατάλληλη για οικοδόμηση στέγη ή ίσως και κάποια υπερυψωμένη επίπεδη επιφάνεια διαμορφωμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να κτισθεί. Σε ότι αφορά τη Μύκονο όμως έχουμε μία επιφύλαξη να την ταυτίσουμε με τον "αγέρα", διότι αυτός αποτελεί δικαίωμα συναπτόμενο αποκλειστικά με το οικοδομήσιμο ακίνητο, ενώ η "ταράτζα" είναι ανεξάρτητο αγαθό μεταβιβαζόμενο και υποκείμενο σε φορολογία[172]. Αντίθετα σε άλλες περιοχές η διάκριση αυτή δεν φαίνεται να ήταν ισχυρή[173].

- *Φούρνος*

Οι "φούρνοι" αποτελούν ιδιαίτερα ανεξάρτητα κτίσματα που μπορούν να μεταβιβαστούν στο σύνολό τους ή σε μερίδια που ονομάζονταν "πυρές". (Αναλυτικότερα θα αναφερθούμε παρακάτω σε σχετικό κεφάλαιο).

- *Φουρνότοπος*

Κατ' αναλογίαν με το "μυλότοπο" και το "σπιτότοπο", ο "φουρνότοπος" είναι τόπος κατάλληλος -ή και από παλαιότερα χρησιμοποιούμενος- για κατασκευή "φούρνου". Χαρακτηριστική είναι νοταριακή πράξη στην οποία δηλώνεται ότι πωλείται "φουρνότοπος με τις πέτρες του", που προϋπήρχαν προφανώς

169. Βλ. Χ77 έγγρ. 113, 14.7.1663, όπου συναντάμε τη διατύπωση "μία σκάλα ταράτζα τιποτιθέμενη εις τόπον λεγόμενον Χοχλιό". Μόνον όμως στην περίπτωση αυτή η έννοια της "ταράτζας" εγγίζει εκείνη του "επιπεδόστρωτου κτήματος που καλλιεργείτο σε κλιτώσεις", στην οποία αναφερθήκαμε ανωτέρω.

170. Βλ. δειγματοληπτικά, Χ77 έγγρ. 679, 26.10.1666, 906, 13.9.1668, 1639, 26.9.1674, κ.ά. Σε μία νοταριακή πράξη επίσης (βλ. έγγρ. 1382, 22.8.1671) έχουμε πώληση "ταράτζας με ένα τοίχο".

171. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 25-26.

172. Στα φορολογικά κατάστιχα χφ. 131, χφ. 94, χφ. 134, χφ. 132 που μας έχουν απασχολήσει εδώ οι "ταράτζες" καταγράφονται και φορολογούνται ως ανεξάρτητα έγγεια αγαθά. Αντίθετα δεν συναντήσαμε περιπτώσεις φορολόγησης του "αέρα".

173. Βλ. Δ. Σιάτρας, *ό.π.*, σ. 108-109, όπου ταυτίζονται "δώμα" και "αέρας" και επισημαίνεται έγγραφο από τη Νάξο στο οποίο έχουμε πώληση του "αέρα" ως χωριστού αγαθού.

από παλαιότερο, εγκαταλελειμμένο ίσως, "φούρνο"[174].

Τα "αστικά" ακίνητα μπορούν να διακριθούν σε δύο ομάδες ανάλογα με το πού κατά κύριο λόγο οφείλουν την προσκτηθείσα σε αυτά αξία. Στην μία ομάδα εντάσσονται εκείνα τα αγαθά των οποίων η αξία οφείλεται στη γη και στην ιδιαίτερη τοποθεσία, η οποία επιτρέπει εξειδικευμένες χρήσεις (για παράδειγμα "μυλότοποι", "φουρνότοποι", "σπιτότοποι" κ.λπ.). Στην άλλη ομάδα ανήκουν ακίνητα που, χωρίς να μηδενίζεται η σημασία της θέσης όπου βρίσκονται, οφείλουν την αξία τους περισσότερο στην ανθρώπινη εργασία και στα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή τους ("αργαστήρια", "μύλοι", "σπίτια" κ.λπ.).

Το μεγαλύτερο μέρος των "αστικών" ακινήτων είναι οικίες (συγκεκριμένα, όπως μπορούμε να δούμε και στον πίνακα ΙΙΙ.15., το 56.9%). Με σημαντικό ποσοστό αντιπροσωπεύονται οι "σπιτότοποι" (11.8%) και οι "ταράτζες" (14.6%). Οι υπόλοιπες κατηγορίες "αστικών" ακινήτων μετέχουν με ποσοστό μικρότερο του 5%. Η κυριαρχία των οικιών -αλλά και των χώρων που είναι κατάλληλοι για οικοδόμηση οικιών είναι φυσική, αφού τα "σπίτια" αποτελούσαν τη βασικότερη μορφή αστικής ιδιοκτησίας. Ο πίνακας ΙΙΙ.17., ο οποίος είναι ανάλογος του πίνακα ΙΙΙ.16. που έχουμε καταρτίσει για τα "αγροτικά" ακίνητα, επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τη ποσοστιαία συμμετοχή κάθε κατηγορίας "αστικού" ακινήτου στους φορολογικούς καταλόγους και στις δικαιοπραξίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.17.
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΙΧΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΩΛΗΤΗΡΙΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

ΕΙΔΗ "ΑΣΤΙΚΩΝ"	ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ		ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ	
ΑΚΙΝΗΤΩΝ	χφ.134	χφ.132	Αριθμός δικαιοπραξιών	Αξία
Αργαστήρι	1.0	1.4	1.0	1.1
Εκκλησία			2.5	3.5
Μαγαζές	0.7	2.8	1.3	1.2
Μύλος	2.7	3.3	5.3	11.4
Μυλότοπος			0.8	0.4
Σπίτι	83.4	84.6	56.9	69.6
Σπιτότοπος			11.8	4.2
Ταράτζα	5.5	5.8	14.6	6.6
Φούρνος	6.6	2.1	4.8	1.5
Φουρνότοπος			1.0	0.4
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	100.0	100.0	100.0	100.0

174. Βλ. Χ77 έγγρ. 1487, 15.8.1672, όπου μάλιστα σε άλλο σημείο του ίδιου εγγράφου το πωληθέν ακίνητο χαρακτηρίζεται "φούρνος".

Καταρχήν πρέπει να παρατηρήσουμε ότι:

i) Η ακρίβεια στις συγκρίσεις των ποσοστώσεων υπονομεύεται από το γεγονός ότι απουσιάζουν από τα φορολογικά κατάστιχα στοιχεία που να αφορούν τους "μυλότοπους", "φουρνότοπους", "σπιτότοπους".

ii) Στις αριθμητικές μετρήσεις που αφορούν "μύλους" και "φούρνους" συμποσούνται οι περιπτώσεις που φορολογούνται ή μεταβιβάζονται, είτε το σύνολο, είτε μερίδια των αγαθών αυτών. Επομένως πρέπει να ελεγχθεί η ακριβής αντιστοιχία μεταξύ των δεδομένων των φορολογικών καταστίχων και των δικαιοπραξιών.

Παρ' όλα αυτά οι μετρήσεις του πίνακα ΙΙΙ.17. είναι χρήσιμες καθώς επιτρέπουν να προχωρήσουμε σε ορισμένες επισημάνσεις:

α) Τα "σπίτια" αθροιζόμενα με τους χώρους που ήταν κατάλληλοι για οικοδόμηση οικιών, δηλαδή τους "σπιτότοπους" και τις "ταράτζες", αντιπροσωπεύουν το 83.3% των μεταβιβάσεων "αστικών" ακινήτων. Το αντίστοιχο ποσοστό στα φορολογητέα ακίνητα είναι 88.9% για το χφ. 134 και 90.4% για το χφ. 132. Υπάρχει δηλαδή αντιστοιχία μεταξύ του αριθμού φορολογούμενων οικιών και οικοπέδων, και εκείνων που μεταβιβάζονταν, αφού και στις δύο περιπτώσεις αντιπροσώπευαν περίπου το 83-90% των "αστικών" ακινήτων. Ο αυξημένος αριθμός μεταβιβάσεων "ταρατζών" και "σπιτοτόπων" είναι σύμφωνος με την επέκταση του οικισμού που διαφαίνεται από τα νοταριακά έγγραφα και σηματοδοτεί μία διαρκή κινητικότητα και έντονη πρόθεση για οικοδόμηση στην πόλη της Μυκόνου[175]. Φυσικά ένα τμήμα των οικοδομών αυτών πρέπει να αφορά αντικατάσταση παλαιότερων οικιών που εφθάρησαν ή κατέρρευσαν με την πάροδο του χρόνου.

β) Η σχέση αριθμού μεταβιβάσεων - τιμής πώλησης επιτρέπει να συγκρίνουμε την αξία των διαφόρων "αστικών" ακινήτων. Όπως παρατηρήσαμε και στα "αγροτικά" ακίνητα, ένδειξη αυξημένης αξίας ενός ακινήτου αποτελεί η συμμετοχή του στη συνολική δαπάνη μεταβιβάσεως ακινήτων με μερίδιο αναλογικά μεγαλύτερο από αυτό που κατείχε στις πράξεις μεταβιβάσεων. Ο πίνακας ΙΙΙ.17. μας επιβεβαιώνει την αναλογικά υψηλή αξία των "σπιτιών", "μύλων" και "εκκλησιών" και την αντίστοιχα χαμηλή των "φούρνων", "ταρατζών", "σπιτότοπων", "φουρνότοπων", "μυλότοπων". Για παράδειγμα ενώ τα "σπίτια" αποτέλεσαν το 56.9% των διακινηθέντων "αστικών" ακινήτων, το ποσό που δαπανήθηκε για την αγορά τους αντιπροσωπεύει το 69.6% του συνο-

175. Την έκταση του δομημένου χώρου του οικισμού στα μέσα του 17ου αιώνα μπορούμε να παρακολουθήσουμε και από αναπαράσταση του Κάστρου που έχει σχεδιαστεί από τον Β. Κυριαζόπουλο, βλ. Α. Καλλιγάς, Α. Παπαγεωργίου, Ι. Πολίτης, Α. Ρωμανός, *Μύκονος-Δήλος-Ρήνεια*, τ. Α', Αθήνα 1972, σχέδιο Θ8.

λικά δαπανηθέντος για "αστικά" ακίνητα ποσού. Οι αντίστοιχες συμμετοχές για τους "σπιτότοπους" παρουσιάζουν εικόνα αντίστροφη, καθώς τα σχετικά νούμερα είναι 11.8% και 4.2%. Συνεπώς η αξία ενός ακινήτου αυξάνεται όσο ενσωματώνεται σε αυτό εξειδικευμένη ανθρώπινη τεχνική εργασία ή όταν αυτό παρέχει τη δυνατότητα κάποιας μορφής "επιχειρηματικής" εκμετάλλευσης.

3. Διάκριση οικιών ("κατώγι" - "ανώγι" - "σπίτι")

Στα νοταριακά έγγραφα της Μυκόνου οι κατοικήσιμοι χώροι που βρίσκονταν στην πόλη του νησιού δηλώνονται και διακρίνονται με τους όρους "σπίτι ανώγι", "σπίτι κατώγι", "σπίτι κατάλυμα" ή απλά "σπίτι". Σε περιορισμένες περιπτώσεις γίνονται αναφορές στο πωλητήριο έγγραφο στη γενικότερη κατάσταση της οικίας και στην ύπαρξη "ταράτζας"[176], απουσιάζουν όμως εντελώς οι πληροφορίες για τον όγκο ή την έκταση που καταλάμβανε το οίκημα ή τον αριθμό δωματίων που το αποτελούσαν. Πάντως η γενική εικόνα που έχουμε είναι ότι πρόκειται για σπίτια πυκνά δομημένα, μικρού μεγέθους, τα οποία είχαν τη δυνατότητα να στεγάσουν ακόμη και κάτω από ασφυκτικές συνθήκες ολιγομελείς οικογένειες[177]. Η έννοια της διάκρισης ανάμεσα σε "σπίτι ανώγι" και "σπίτι κατώγι" είναι προφανής. Αντίθετα η χρήση του όρου "σπίτι" χωρίς άλλη διευκρίνηση είναι ασαφής. Ίσως επιλεγόταν για να δηλώσει μονώροφες κατοικίες. Είναι πιθανό βέβαια ο νοτάριος να αγνοούσε ή απλά να είχε παραλείψει να καταγράψει αν η μεταβίβαση αφορούσε το ισόγειο ή τον πρώτο όροφο του οικοδομήματος. Ο όρος "σπίτι κατάλυμα" είναι ανάλογος με τον όρο "κατάλυμα", στον οποίο έχουμε αναφερθεί παραπάνω.

Οι μεταβιβάσεις "ανωγίων" και "κατωγίων" με τη μορφή ανεξάρτητων χωριστών ακινήτων είναι σύμφωνες με το ιδιοκτησιακό καθεστώς που ίσχυε στα νησιά των Κυκλάδων και το οποίο επέτρεπε -αν όχι επέβαλλε- το καθεστώς

176. Βλ. για παράδειγμα Χ77 έγγρ. 1598, 26.1.1674, όπου ορίζεται ότι πωλείται "...ένα σπίτι ανώγι τιποτιθέμενο ξεσκέπαστο με τρεις τοίχους και με τις πέτρες του όχι άλλο...". Επίσης Χ77 έγγρ. 1368, 23.7.1671, όπου ορίζεται ότι το πωλούμενο σπίτι είναι "...με στέγη παλιά χαλασμένη και το μέσα σπίτι παλιό...". Όσον αφορά τις "ταράτζες" που συμπεριλαμβάνονται στο μεταβιβαζόμενο ακίνητο έχουμε εντοπίσει συνολικά 12 πωλήσεις "κατωγιών με ταράτζα" και 6 "σπιτοτόπων με ταράτζα".

177. Για το μικρό μέγεθος των σπιτιών στον κύριο οικισμό της Μυκόνου, βλ. Αρ. Ρωμανός, *Μύκονος...*, ό.π., σ. 20 και Β. Κυριαζόπουλος, "Ιστορική εξέλιξις της νήσου Μυκόνου", Καλλιγάς κ.ά., *Μύκονος...*, ό.π., σ. 346, 348-349. Ο τύπος αυτός σπιτιών ήταν διαδεδομένος σε παλαιούς οικισμούς και άλλων νησιών, βλ. W. Hoepfner - H. Schmidt, "Μεσαιωνικοί οικισμοί Κυκλάδων νήσων Αντιπάρου - Κιμώλου", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 41-42. Φαίνεται όμως ότι κυριαρχούσε γενικότερα τον 17ο αιώνα στον ελληνικό χώρο και ήταν ανάλογος με το μέγεθος της οικογένειας, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, "Μέγεθος...", *ό.π.*, σ. 18.

της κατ' ορόφους ιδιοκτησίας[178]. Σχεδιαστικές αναπαραστάσεις παραδοσιακών σπιτιών της Μυκόνου ή άλλων νησιών των Κυκλάδων δίνουν μία εικόνα των οικοδομημάτων και των χρήσεών τους[179].

Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε τη συμμετοχή κάθε κατηγορίας οικιών στις μεταβιβάσεις, γεγονός που αντανακλά αφενός μεν την προσφορά κάθε τύπου οικίας στην τοπική αγορά και αφετέρου τις προτιμήσεις των αγοραστών. Η αριθμητική αποτύπωση των μεταβιβάσεων αυτών παρουσιάζεται στον πίνακα ΙΙΙ.18.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.18.

ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΥΠΟ ΟΙΚΙΑΣ

ΤΥΠΟΣ ΟΙΚΙΑΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΩΝ					
	Αγοραπωλησία	Κοντραδίτο	Ικάντος	Πάκτωση	ΣΥΝΟΛΟ	%
Σπίτι ανώγι	51	3	1		55	24.3
Σπίτι κατώγι	113	5	2	3	123	54.4
Σπίτι ανώγι-κατώγι	2		1		3	1.3
Σπίτι	33	3	5		41	18.2
Σπίτι κατάλυμα	4				4	1.8
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	204	11	9	3	226	100.0

Σύμφωνα με τις παραπάνω μετρήσεις τα "κατώγια" αντιπροσώπευαν πάνω από το 50% των οικιών που άλλαξαν ιδιοκτήτη και συνεπώς αποτελούσαν το συνηθέστερα μεταβιβαζόμενο τύπο κατοικίας στη Μύκονο. Τα "ανώγια" αποτελούσαν το 24.3% των μεταβιβάσεων, όσα χαρακτηρίζονταν απλώς "σπίτια" το 18.2%, ενώ ένα ποσοστό γύρω στο 2% αποτελούνταν από "σπίτια καταλύματα". Σε τρεις πωλητήριες πράξεις αναφέρεται με σαφήνεια ότι πωλείται από κοινού όλο το οίκημα, ανώγι και κατώγι μαζί[180].

178. Για το θεσμό της κατ' όροφους ιδιοκτησίας και την εξάπλωσή του στο νησιωτικό χώρο, βλ. Π. Ζέπος, *Ιδιοκτησία...*, ό.π., κυρίως σ. 31-41. Στη Νάξο ο τρόπος αυτός κατοίκησης ήταν επίσης θεσμοθετημένος, βλ. Ι. Δελλα-Ρόκκας, "Το δίκαιον της Νάξου κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 7 (1968), σ. 481. Το ίδιο ίσχυε και για τη Σύρο (βλ. Α. Δρακάκης, "Η οριζόντιος ιδιοκτησία εις τας Κυκλάδας", *Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών*, έτος 26ο (1959) σ. 246-250), την Τήνο (βλ. Γ. Δώριζας, *Η Τήνος επί Τουρκοκρατίας και κατά τον Αγώνα του 1821*, Αθήνα 1978, σ. 153-154) και άλλα νησιά.

179. Βλ. σχέδια οικιών στο Α. Καλλιγάς κ.ά., *ό.π.*, τ. Α', Ζ 5.3. Αναπαραστάσεις σπιτιών της Πάρου βλ. Μάρω Φίλιππα-Αποστόλου, *Πάρος - Αντίπαρος*, Αθήνα 1982, σ. 23. Επίσης για τα σπίτια των κάστρων Αντιπάρου και Κιμώλου βλ. W. Hoepfner - H. Schmidt, *ό.π.*, σ. 30-31 και πίνακες Ζ', Η', ΙΗ', ΙΘ'.

180. Βλ. Χ77 έγγρ. 1031, 17.8.1669, 1036, 14.9.1669 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 12.6.1689.

Μία άλλη παράμετρος σχετιζόμενη με τις μεταβιβάσεις οικιών είναι η διαφορά που παρατηρείται στην τιμή πώλησης των διαφόρων τύπων κατοικιών. Οι τιμές που συναντήσαμε ποικίλουν και οι διαφοροποιήσεις αρκετές φορές μπορεί να ξεπεράσουν την αναλογία ένα προς δέκα[181]. Επιχειρήσαμε να ελέγξουμε τη διασπορά των τιμών πώλησης για τους τρεις βασικούς τύπους οικιών που συναντάμε ("κατώγι", "ανώγι", "σπίτι"). Στους υπολογισμούς μας συμπεριλάβαμε μόνο τις πωλητήριες εκείνες πράξεις με τις οποίες μεταβιβαζόταν αποκλειστικά ένα ακίνητο, και μάλιστα μόνο τις περιπτώσεις εκείνες που δεν αναφέρονταν συμπληρωματικά χαρακτηριστικά που πιθανόν να αύξαναν ή να μείωναν την αξία του (για παράδειγμα προσθήκη "ταράτζας", αυλής ή αντίθετα έλλειψη στέγης, τοίχων ή ακόμη πωλήσεις μεριδίων ή τμημάτων οικιών). Η εικόνα που σχηματίζεται είναι η ακόλουθη:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.19.

ΤΙΜΕΣ ΠΩΛΗΣΗΣ "ΑΝΩΓΙΩΝ", "ΚΑΤΩΓΙΩΝ", "ΣΠΙΤΙΩΝ" (κατανομή %)

ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ	"Κατώγι"	"Ανώγι"	"Σπίτι"
1 - 10 ρεάλια	27.2	20.8	28.6
11 - 20 "	42.7	33.3	42.8
21 - 30 "	28.2	22.9	17.9
31 - 40 "	1.9	10.4	
41 - 50 "	-		10.7
51 - 60 "	-	6.3	
61 - 70 "	-		
71 - 80 "	-	4.2	
81 και άνω	-	2.1	

Όσον αφορά τους μέσους όρους των τιμών πώλησης καταλήξαμε στις ακόλουθες τιμές (σε ρεάλια):

Είδος οικίας	Αξία κατά μέσο όρο
Σπίτι κατώγι	16.5
Σπίτι ανώγι	26.2
Σπίτι ανώγι και κατώγι	33.3 *
Σπίτι	18.3
Σπίτι κατάλυμα	10.3 *

* : οι τιμές αυτές πρέπει να θεωρηθούν ενδεικτικές· το δείγμα που είχαμε ήταν σχετικά μικρό.

181. Μετρήσεις που έχουν γίνει για τις τιμές που απολάμβαναν τα σπίτια στην Άγκυρα και το Kayseri τον 17ο αιώνα δείχνουν ανάλογα μεγάλες αποκλίσεις στις τιμές ανά τύπο σπιτιού, μέγεθος ή θέση στην πόλη, βλ. Suraiya Faroqhi, *Men of the modest substance. House owners and house property in seventeenth-century Ankara and Kayseri*, Καίμπριτζ 1987, σ. 116-149.

Σύμφωνα με τους παραπάνω υπολογισμούς προκύπτει πύκνωση των τιμών πώλησης στη βαθμίδα των 11 έως 20 ρεαλιών στους τρεις βασικούς τύπους οικιών που καταγράφουν τα πωλητήρια έγγραφα, ενώ γενικότερα, σπάνια οικία πωλείται σε τιμή που υπερβαίνει τα 50 γρόσια. Το παράδειγμα της Σαντορίνης, για την οποία έχουμε ανάλογες μετρήσεις δείχνει ότι και στα άλλα νησιά οι τιμές των σπιτιών κινούνταν σε παρόμοια επίπεδα[182]. Στα "σπίτια" όμως, και ιδίως στα "ανώγια", έχουμε και ικανό αριθμό περιπτώσεων που απολαμβάνουν μεγαλύτερες τιμές πώλησης οι οποίες κυμαίνονται από 21 έως 50 ρεάλια[183]. Η διαφοροποίηση αυτή καταγράφεται και στους συμβατικούς μέσους όρους πώλησης οι οποίες έχουν προκύψει από τους σχετικούς αριθμητικούς υπολογισμούς. Έτσι τελικά ο μέσος όρος για την τιμή πώλησης του "ανωγιού" καταλήγει να είναι κατά 58.8% μεγαλύτερος από αυτόν του "κατωγιού"[184]. Διαφορά παρατηρείται και στη φορολόγηση των αγαθών αυτών, καθώς οι φορολογούμενοι, κάτοικοι του νησιού, υποχρεούνται να καταβάλλουν για κάθε "κατώγι" που κατέχουν, σαφώς μικρότερο χρηματικό τίμημα από εκείνο που καλούνται να πληρώσουν για κάθε "ανώγι"[185].

Η σημαντική αυτή διαφορά αποδεικνύει την υπεροχή του άνω ορόφου, ο ιδιοκτήτης του οποίου είχε το προνόμιο να κατέχει και το δώμα της οικοδομής, το οποίο μπορούσε να είναι εκμεταλλεύσιμο ή και εκποιήσιμο[186]. Αντίθετα ο ιδιοκτήτης του "κατωγιού" φαίνεται ότι διατηρούσε στην κατοχή του το οικόπεδο, σε περίπτωση κατάρρευσης του κτιρίου[187]. Το πλεονέκτημα αυτό δεν στά-

182. Βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 273, όπου στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα το 29.25% των σπιτιών πωλήθηκε από 1 έως 9 γρόσια, το 38.61% από 10 έως 19, το 14.34% από 20 έως 29, το 7.16% από 30 έως 39, ενώ οι υπόλοιπες διαβαθμίσεις αντιπροσωπεύονται με πολύ μικρά ποσοστά.

183. Η ανώτερη τιμή πώλησης οικίας που εντοπίσαμε αφορά ένα ανώγι που αγόρασε στις 12.12.1666 ο Γεώργης Καλογεράς στην κοντράδα του Αγίου Δημητρίου έναντι 136.5 ρεαλιών (βλ. Χ77 έγγρ. 701).

184. Η διαφορά αυτή στην τιμή πώλησης του "ανωγιού" διατηρήθηκε και κατά τον 18ο αιώνα όπως προκύπτει από σχετικούς υπολογισμούς που έχουν γίνει σε δείγμα πωλητήριων πράξεων των ετών 1776 - 1779, βλ. σχετικά Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 155-157.

185. Η διαφορά κυμαινόταν συνήθως από μισή έως μία μονάδα του λογιστικού νομίσματος που χρησιμοποιείται σε κάθε φορολογικό κατάστιχο, βλ. σχετικά τα χφ. 94, χφ. 132 και χφ. 134.

186. Ο Π. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 38-39 θεωρεί ευνοημένο τον ιδιοκτήτη του ανωγιού, διότι κατείχε και τον αέρα. Βέβαια η εκμετάλλευση αυτού του προνομίου δεν μαρτυρείται ρητά στα δικαιοπρακτικά έγγραφα, καθώς τα σπίτια που πωλούνται χαρακτηρίζονται "ανώγια" ή "κατώγια", ενώ δεν γίνεται λόγος και για πώληση του δώματος ανωγίου. Έχει όμως υποστηριχθεί ότι υπήρχαν τριόροφα σπίτια και στη Μύκονο (βλ. Αρ. Ρωμανός, *ό.π.*, σ. 20) και σε άλλα Κυκλαδονήσια, όπως στη Σίφνο (βλ. Αναστασία Τζάκου, *ό.π.*, σ. 33).

187. Βλ. Α. Δρακάκης, "Η οριζόντιος...", *ό.π.*, σ. 248.

θηκε ικανό να ισοσταθμίσει την αξία των δύο τύπων ακινήτων. Ο κυριότερος όμως λόγος σχετιζόταν με το γεγονός ότι, όπως φαίνεται, η ποιότητα ζωής που απολάμβαναν οι κατοικοι του "κατωγιού" ήταν υποβαθμισμένη καθώς ασφυκτιούσαν από την πυκνή δόμηση, υφίσταντο τις ακαθαρσίες και τις οσμές που δημιουργούσε η ανεπάρκεια των όποιων αποχετεύσεων, ζούσαν σχεδόν μαζί με τα ζώα που εκτρέφονταν ή διέρχονταν από τους δρόμους του οικισμού και γειτνίαζαν αμεσότερα με αποθήκες και χώρους σταβλισμού. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι τα κατώγια των σπιτιών συχνά χρησιμοποιούνταν γι' αυτές ακριβώς τις τελευταίες χρήσεις[188].

Γεγονός όμως επίσης είναι ότι οι δύο συνιδιοκτήτες της οικοδομής ήταν συνδεδεμένοι με ένα πλέγμα αμοιβαίων δεσμεύσεων και υποχρεώσεων τόσο κατά τη διάρκεια της συγκατοίκησης[189], όσο και στην περίπτωση που θα ήθελε ένας από τους δύο να εκποιήσει τον όροφο που κατείχε[190].

4. Παρατηρήσεις για την αξία των ακινήτων

Η στήλη (θ) του πίνακα III.15. παρέχει μία ένδειξη για την αξία που κατά μέσο όρο είχε κάθε είδος ακινήτων. Όπως έχουμε αναφέρει και αλλού η σημασία των αριθμητικών μετρήσεων περιορίζεται από την έλλειψη αναλυτικών στοιχείων. Δεν μπορούμε λοιπόν να υπολογίσουμε με ακρίβεια την κατά μέσο όρο αξία μίας κατηγορίας ακινήτων για παράδειγμα των "αμπελιών" ή των "κλεισμάτων", όταν δεν γνωρίζουμε την ακριβή τους έκταση και τοποθεσία, την ποιότητα του εδάφους, την ύπαρξη δένδρων, τη δυνατότητα άρδευσης κ.λπ. Παρόλα αυτά οι σχετικοί υπολογισμοί δεν στερούνται αξίας ιδιαίτερα μάλιστα όταν αφορούν αγαθά που διακινήθηκαν σε μεγάλο αριθμό και επομένως έχουμε στη διάθεσή μας δείγμα ικανοποιητικού μεγέθους.

Στα "αγροτικά" ακίνητα τιμή πώλησης πάνω από δέκα ρεάλια κατά μέσο όρο εξασφαλίζουν τα "κλείσματα", τα "αμπέλια", τα "περιβόλια", οι "φυτείες", τα "πράματα". Πρόκειται δηλαδή για τις καλλιεργημένες αγροτικές εκτάσεις και ιδίως για τις εκτάσεις που είχαν φυτευτεί με αμπέλια. Τιμή πώλησης άνω των είκοσι ρεαλιών εξασφάλισαν οι "κατοικιές" και τα "χωριά", δηλαδή εκείνα τα ακίνητα που εκτός από κάποια έκταση γης περιλαμβάνουν και μία αγροικία

188. Για τη χρήση των κατωγίων ως στάβλων ή αποθηκών βλ. Γ. Μέγας, "Η ελληνική οικία", *Λαογραφία*, 26 (1968-1969), σ. 296-297.

189. Βλ. τις ρυθμίσεις που επιβάλλουν τα άρθρα ο' και οα' των εθίμων της Νάξου για την περίπτωση φθοράς του ενός εκ των δύο ορόφων και τις υποχρεώσεις του ιδιοκτήτη, Ι. και Π. Ζέπος, *Jus...*, ό.π., σ. 546.

190. Βλ. σχετικές ρυθμίσεις που επιβάλλει η αρχή της προτίμησης για τη Νάξο, *ό.π.*, σ. 545, άρθρο ο', καθώς και για τη Σαντορίνη και την Ανάφη, *ό.π.*, σ. 506.

κατάλληλη για προσωρινή έστω διαμονή.

Τα "αστικά" ακίνητα που αποτελούνται από οικήματα ή άλλα εκμεταλλεύσιμα κτίσματα απολάμβαναν τιμή πώλησης από 15 ρεάλια και άνω. Οι οικίες πωλούνται κατά μέσο όρο 19.4 ρεάλια, τα "εργαστήρια" 17.5, τα "μαγαζιά" 14.8, οι εκκλησίες 24.6. Τα ποσά αυτά είναι ενδεικτικά για το κόστος οικοδόμησης, αλλά και την αξία που είχε ένα εργαστήριο ή μία αποθήκη λόγω της θέσης ή του εξοπλισμού της.

Ειδικότερα στις εκκλησίες σημαντικό ρόλο για τον προσδιορισμό της αξίας τους πρέπει να έπαιζε ο γενικότερος εξοπλισμός τους[191] και ιδιαίτερα οι εικόνες[192] και τα εκκλησιαστικά βιβλία, η περιοχή που είχαν κτισθεί, αλλά κυρίως ο αριθμός των πιστών που εκκλησιαζόταν σε αυτές. Αναφορά του 1675 που έχει συνταχθεί από τον ιερέα Λεονάρδο Ξανθάκη περιέχει αναλυτικό κατάλογο του εξοπλισμού της Παναγίας του Ροζαρίου, από τον οποίο φαίνεται ότι η συγκεκριμένη εκκλησία δεν ήταν ιδιαίτερα πλούσια[193]. Διέθετε όμως οκτώ εικονίσματα διαφόρων μεγεθών, τρία ανάγλυφα και τα βασικά σκεύη τα απαραίτητα για τη λειτουργία της. Ο συγκεκριμένος ναός όμως δεν μπορεί να αποτελέσει καλό δείγμα για τον εξοπλισμό των υπολοίπων ναών του νησιού. Αποτελεί ειδική περίπτωση, καθώς είναι ο μοναδικός καθολικός ναός της Μυκόνου.

Επίσης στοιχεία για τον εξοπλισμό του ναού με τα απαραίτητα για τη λειτουργία βιβλία μας δίνει διαθήκη του 1694 με την οποία ο διαθέτης παπά Μελέτιος Μπόνης αφήνει στον ανηψιό του παπά Λεόντιο "...την εκκλησία την Παναγία και τα δώδεκα Μηναία του χρόνου όλου, την Ακολουθία και ένα Ευαγγέλιο και ένα Τριώδι και ένα Πεντηκοστάρι και μίαν Παρακλητική και έναν Απόστολον και ένα Δαμασκηνόν και ένα Νέον Θησαυρόν και ένα Πατερικόν και ένα Αμαρτωλών σωτηρία..."[194].

---

191. Εικόνα τού εξοπλισμού των ναών τον 17ο αιώνα δίνουν κατάλογοι με τα αγαθά που αποτελούσαν την περιουσία μετοχίων της μονής Ιωάννου Θεολόγου, στα οποία και καταγράφονται ανάμεσα στα άλλα και τα σκεύη των εκκλησιών αυτών στη Μήλο και στη Σαντορίνη, βλ. Στ. Παπαδόπουλος - Χρ. Φλωρεντής, *Νεοελληνικό Αρχείο Ιεράς Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου. Κείμενα για την Τεχνική και την Τέχνη*, Αθήνα 1990, σ. 21-22, 32-33, 37. Για τον εξοπλισμό των καθολικών εκκλησιών παραστατική είναι η καταγραφή των ιερών αμφίων και σκευών που υπήρχαν στην Παναγία του Ροζαρίου στην Κίμωλο, όπως παραδίδεται από τον Justiniani, βλ. Εμμ. Καρπάθιος, "Έκθεσις περί λατινικής Εκκλησίας Κιμώλου του έτους 1700 του Αντωνίου Justiniani", *Κιμωλιακά*, 3 (1973) σ. 146-148 (αναδημοσίευση από το *Η λατινική προπαγάνδα και αι Κυκλάδες κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1936, σ. 11-17).

192. Για τη χρηματική αξία που αντιπροσώπευαν οι εικόνες και για το κόστος τους τον 17ο αιώνα βλ. Μαρία Κωνσταντουδάκη, "Μαρτυρίες ζωγραφικών έργων στο Χάνδακα σε έγγραφα του 16ου και 17ου αιώνα", *Θησαυρίσματα*, 12 (1975), σ. 99-104.

193. Βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Η λατινική εκκλησία Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 431 (Δεκέμβριος 1983), σ. 3.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις ιδιωτικοί ήταν και ενοριακοί ναοί στους οποίους υπαγόταν συγκεκριμένος αριθμός σπιτιών που βρίσκονταν σε άμεση συνάρτηση με τους πόρους που εξασφάλιζε ο ναός, καθώς οι ενορίτες ήταν υπόχρεοι σε τακτικές και έκτακτες χρηματικές καταβολές[195]. Η προσπάθεια ελέγχου του ναού και των οικονομικών απολαβών που προέρχονταν από τη λειτουργία του μπορούσε, σε ορισμένες περιπτώσεις που υπήρχαν αμφισβητήσεις, να πάρει μορφή οξείας αντιπαράθεσης. Μία τέτοια χαρακτηριστική αντιπαράθεση μας γνωρίζουν τρία έγγραφα του τέλους του 17ου αιώνα που προέρχονται από γειτονικό στη Μύκονο νησί. Αναφέρονται σε διαμάχη, η οποία είχε ξεσπάσει ανάμεσα στη μονή Αγίου Νικολάου της Άνδρου και σε έναν ιερέα σχετικά με το δικαίωμα του τελευταίου να εφημερεύει στο ναό. Η σύγκρουση λήγει με επικράτηση της μονής και ο Μάριο Μπαρμπαρίγος "ρετόρος και πρεβεδούρος" της Βενετίας στον οποίο είχαν προσφύγει αποφασίζει: "προστάζομε εσένα άνοθεν παπά γιάννη να μη εμπορίς πλέον απεδό και εμπρός να μετέχις από την άνοθεν εκλισία μηδέ εις τα πράματά της μηδέ εσί μηδέ άλος εις το όνομά σου αμί να αφίσις λέφτερο το ποσέσο της Παναγίας"[196].

Αποκαλυπτική του καθεστώτος εκμετάλλευσης και ιδιοκτησίας των εκκλη-

194. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 159-160, 20.4.1694. Η αξία των βιβλίων αυτών δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια καθώς οι τιμές διέφεραν ανάλογα με τον εκδότη, ενδεικτικά βλ. πίνακα τιμών Ευτυχία Λιάτα, "Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18ου αιώνα", *Ερανιστής*, 14 (1977), σ. 18-23.

195. Βλ. Ι. Αναστασίου, "Αι ενορίαι της ελληνικής εκκλησίας κατά την διάρκειαν του ΙΗ' αιώνος", *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης*, 22 (1977), σ. 15-18 και Π. Ακανθόπουλος, *Η ιστορία των ενοριών του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 15-18. Ενδιαφέρον επίσης για τη σχέση ενοριών - ενοριτών και τις οικονομικές υποχρεώσεις των δεύτερων έχει κώδικας ναού της Σίφνου, του 18ου αιώνα, όπου και λεπτομερής καταγραφή με τις "εορτάδες και λειτουργίες αγκαρικές" που βάρυναν τους ενορίτες (βλ. Σ. Συμεωνίδης, *Ιστορικά Αγίου Κωνσταντίνου Αρτεμώνος Σίφνου*, Αθήνα 1991, σ. 17-19 και σ. 63-84).

196. Βλ. Σπ. Λάμπρος, "Τρία έγγραφα της εν Άνδρω μονής του Αγίου Νικολάου", *Νέος Ελληνομνήμων*, 6 (1909), σ. 243-245. Αντίστοιχες διαμάχες συνέβαιναν και ανάμεσα σε εκπροσώπους της ορθόδοξης και της καθολικής εκκλησίας για τον έλεγχο και τις προσόδους εκκλησιών των νησιών, που κατοικούνταν από πληθυσμούς και των δύο δογμάτων. Ένα γλαφυρό παράδειγμα σχετίζεται με την Παναγία "Κυρά της επισκοπής" της Θήρας τον 17ο αιώνα, βλ. Π. Ζερλέντης, *Αρχιεπίσκοποι Σαντορίνης 1537-1814 . Παναγία της Γωνιάς. Το καθολικόν της εν Θήρα επισκοπής*, Ερμούπολη 1923, σ. 32-38. Ανάλογη είναι η σύγκρουση με αφορμή το ναό των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού στη Μήλο βλ. B. J. Slot, "Η διένεξις μεταξύ Κυρίλλου Λουκάρεως και Μελετίου αρχιεπισκόπου Μήλου περί του καθολικού ναού της Μήλου 1628-1633", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 47-60 και G. Hering, *Οικουμενικό πατριαρχείο και ευρωπαϊκή πολιτική 1620-1638*, Αθήνα 1992, σ. 307-310.

σιών είναι η εξήγηση που δίνει, αναφερόμενος στο μεγάλο αριθμό των ναών της Μυκόνου, ο αποστολικός βικάριος της Σίφνου Πατέριο σε έκθεση που συνέταξε στις 7 Οκτωβρίου 1664: "... Και είναι αληθινά πολλές [οι εκκλησίες] γιατί όπως οι δικοί μας ανεγείρουν αποθήκες για εμπορική χρήση ξοδεύοντας χρήματα, οι Έλληνες κατασκευάζουν εκκλησίες που τις προικίζουν στα παιδιά τους για να ζήσουν από την εκμετάλλευσή τους. Αν γίνουν κληρικοί διατρέφουν με αυτές τις οικογένειές τους, αν δεν αποκτήσουν παιδιά κληρικούς τις νοικιάζουν κατά τη συνήθειά τους σε άλλους και παριστάνουν τους ιδιοκτήτες"[197].

Χρησιμοποιώντας τους ενδεικτικούς μέσους όρους που προέκυψαν από τις μετρήσεις σχετικά με την τιμή πώλησης κάθε είδους ακινήτου, θα μπορούσαμε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις για τη σχέση οικοδομήσιμης γης και δομημένου χώρου. Η ανεπάρκεια των αριθμητικών δεδομένων καθιστά τους υπολογισμούς επισφαλείς, παρόλα αυτά όμως χρήσιμους ως μία πρώτη προσέγγιση.

Οι "σπιτότοποι" και οι "ταράτζες" εξασφάλιζαν τιμή πώλησης κατά μέσο όρο 6.0 και 7.3 ρεάλια αντίστοιχα. Αυτή μπορεί να θεωρηθεί συμβατικά η μέση αξία ενός τεμαχίου γης κατάλληλου για να οικοδομηθεί μία οικία εντός των ορίων του βασικού οικισμού του νησιού. Τα "σπίτια" -σύμφωνα με τους υπολογισμούς του πίνακα III.15.- πωλούνταν κατά μέσο όρο 19.4 ρεάλια. Ποιά "σπίτια" όμως; Ο αριθμός αυτός (ο 19.4) προέκυψε από την από κοινού προσμέτρηση "κατωγίων", "ανωγίων", "ανωγίων και κατωγίων" μαζί και οικιών που απροσδιόριστα χαρακτηρίζονται από τους νοτάριους "σπίτια". Τα είδη αυτά οικιών όμως έχουν μεγάλες αποκλίσεις ως προς την αξία τους. Αν λοιπόν λάβουμε ως βάση τη μέση τιμή πώλησης των οικιών που χαρακτηρίζονται αόριστα "σπίτια" τότε η αναλογία οικοπέδου και οικοδομήματος είναι ένα προς τρία, ενώ για τις οικίες που ορίζονται ως "ανώγι και κατώγι" η αναλογία αυτή ανέρχεται στο ένα προς πέντε. Φυσικά αυτοί οι υπολογισμοί δεν μπορούν να περιλάβουν παραμέτρους όπως της έκτασης των οικοπέδων, του μεγέθους των κατοικιών, της πολυτελούς ή μη κατασκευής, της παλαιότητας κ.λπ., οι οποίοι παραλείπονται στα νοταριακά έγγραφα.

Η αξία των οικοπέδων προερχόταν από τη δυνατότητα που παρείχαν στον ιδιοκτήτη τους να τα οικοδομήσει. Ήταν δηλαδή μία αξία αρκετά σταθερή, προερχόμενη από το γεγονός ότι η θέση του κομματιού αυτού γης ήταν εντός των ορίων του οικισμού του νησιού, σε χώρο πρόσφορο για οικοδόμηση. Ταυτόχρονα όμως η αγορά οικοπέδου ήταν μία "νεκρή" αγορά, με την έννοια ότι δεν μπορούσε να "γεννήσει" χρήματα από την καλλιέργεια ή άλλη εκμετάλ-

197. Βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Η κοινωνική δομή της Μυκόνου στα 1664", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 393 (Νοέμβριος 1980), σ. 1.

λευση του χώρου. Επομένως ο αγοραστής οικοπέδου ή ήθελε να προχωρήσει στην ανέγερση κατοικίας ή προσδοκούσε ότι η ζήτηση οικοπέδων θα ήταν τέτοια που θα απέφερε κάποιο κέρδος όταν θα το πωλούσε.

Από την άλλη πλευρά η αξία του σπιτιού καθοριζόταν κατά κύριο λόγο από το κόστος της εξειδικευμένης και ανειδίκευτης εργασίας και το κόστος των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν. Η δυστοκία των πηγών μας σε τέτοιου είδους πληροφορίες δεν επιτρέπει να συστήσουμε τον τύπο του μέσου σπιτιού σε σχέση με το κόστος κατασκευής του.

Πολλά ερωτήματα λοιπόν τίθενται (τα οποία δεν είμαστε σε θέση με τις μεχρι τώρα γνώσεις μας να απαντήσουμε) όπως:

- Η απόκτηση οικοπέδου εντασσόταν σε οικογενειακές στρατηγικές ή υπάκουε στην προσδοκία οικονομικού οφέλους;
- Η αγορά οικοπέδου αποτελούσε "επένδυση" και ποιο κέρδος επεδίωκε ο αγοραστής-επενδυτής;
- Η ζήτηση οικοπέδων συνδυάζεται με επέκταση του οικισμού ή με προσήλωση στην ελεύθερη γη, εντός των ήδη υπαρχόντων ορίων του;
- Ποια η αναλογική συμμετοχή της εργασίας και των υλικών στο κόστος του οικοδομήματος;
- Ποια η φορολογική επίπτωση της πολυτελούς κατασκευής;

5. Μη επακριβώς προσδιορισμένα ακίνητα

Υπάρχουν 17 νοταριακές πράξεις στις οποίες δεν ορίζεται με σαφήνεια η ταυτότητα των μεταβιβαζόμενων αγαθών. Σε αυτές ο πωλητής δεν μεταβιβάζει κάποιο μεμονωμένο ακίνητο αλλά ένα σύνολο περιουσιακών στοιχείων, το οποίο και κατέχει στη Μύκονο. Οι διατυπώσεις που χρησιμοποιούνται είναι παρόμοιες με τις ακόλουθες: "...δόνει του ότι πράμα και αν έχουν στο νησί της Μυκόνου ευγάζοντας το αμπέλι του Μουσούρου...", "...ότι πράμα και αν της ευρίσκονταν στο νησί της Μυκόνου..."[198].

Οι 17 αυτές νοταριακές πράξεις μπορούν να διακριθούν σε δύο ομάδες που σηματοδοτούνται από τις διαφορετικές ανάγκες και αιτίες που οδήγησαν τον πωλητή στην πράξη του. Συγκεκριμένα σε 11 περιπτώσεις ο πωλητής μεταβιβάζει με μία πράξη το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων που κατείχε στη Μύκονο. Τι μπορεί να σημαίνει όμως η ρευστοποίηση όλης της ακίνητης περιουσίας ενός ανθρώπου; Μία πιεστική ανάγκη για την εξυπηρέτηση της οποίας πρέπει να εξασφαλίσει μετρητά χρήματα και έτσι αναγκάζεται να εκποιήσει την ακίνητη περιουσία του, τη μετοίκηση από τη Μύκονο σε άλλο τόπο, την αλλαγή

198. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 261, 1.8.1687 και 25, 30.3.1663.

των επαγγελματικών του ενασχολήσεων; Οι πληροφορίες που έχουμε από τα δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής δεν μας επιτρέπουν να απαντήσουμε ρητά σε τέτοια ερωτήματα, στην εξέταση όμως της στάσης συγκεκριμένων προσώπων θα επανέλθουμε αναλυτικότερα παρακάτω.

Από τις υπόλοιπες έξι πράξεις η μία αφορά πώληση συνόλου ακινήτων που βρίσκονται συγκεντρωμένα σε μία συγκεκριμένη τοποθεσία της Μυκόνου. Η σχετική διατύπωση που χρησιμοποιείται είναι: "...δύο κομμάτια πράματα και έτερα τιποτιθέμενα εις την ηποθεσίαν λεγόμενη Καλυβάρια, ταυτά τα πράματα και ότι άλλο έχει στην αυτήν τιποθεσίαν από σήμερον τα δόνει τα παραδόνει και τα πουλεί..."[199]. Οι άλλες πέντε περιπτώσεις αφορούν μεταβιβάσεις ακινήτων ή μεριδίων σε ακίνητα που ο πωλητής είχε κληρονομήσει από κάποιο συγγενή του[200]. Στις περιπτώσεις αυτές ο πωλητής προβαίνει στην εκποίηση των ακινήτων είτε γιατί ο ίδιος δεν είναι εγκατεστημένος μόνιμα στη Μύκονο και συνεπώς προτιμά να απεμπλακεί από αυτά αποσπώντας μετρητό χρήμα, είτε διότι δεν αποτελούν ανεξάρτητα ενιαία αγαθά αλλά μερίδια, τα οποία του ήταν δύσκολο να χρησιμοποιήσει ή να εκμεταλλευτεί.

6. Πωλήσεις αντικειμένων

Τα έγγραφα που περιλαμβάνουν αγοραπωλησίες αντικειμένων είναι ελάχιστα. Γνωρίζουμε τέσσερις μόνο περιπτώσεις, όπου μαζί με τα ακίνητα που αλλάζουν ιδιοκτήτη μεταβιβάζονται και αντικείμενα οικιακής χρήσης. Αυτά τα τελευταία καταγράφονται ως συμπληρωματικά στοιχεία του κύριου αγαθού που πωλείται και το οποίο βέβαια είναι το ακίνητο. Αντικείμενα που μεταβιβάστηκαν συγκεκριμένα είναι: ένα "χαράνι"[201] και τρεις "κουρουπιές"[202].

---

199. Βλ. Χ77 έγγρ. 1246, 29.9.1685.

200. Οι διατυπώσεις που χρησιμοποιούνται είναι του τύπου: "όλα όσα έχουν από την αδελφή τους" (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 240, 15.2.1685) ή "ότι γονικά και από πάππου του έχει στη Μύκονο" (χφ. 124 α.φ. 52, 29.6.1690).

201. Χαράνι ονομαζόταν ο μεγάλος χάλκινος λέβητας βλ. Ζ. Βάος, *Ναοί...*, ό.π., σ. 566, Σ. Συμεωνίδης, "Δεκαπέντε προικώα έγγραφα Σίφνου", *Σιφνιακά*, 1 (1991), σ. 99, 106 και Α. Κατσουρός, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 304. Με την ίδια ονομασία απαντά ανάλογο σκεύος και στη Μακεδονία βλ. Ν. Πανταζόπουλος - (συνεργ.) Δέσποινα Τσούρκα-Παπαστάθη, *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης ΙΖ' - ΙΘ' αιώνες*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 206. Από τη λέξη χαράνι (τουρκ. herani) προέρχεται και το επώνυμο Χαρανής, βλ. Ι. Α. Θωμόπουλος, "Τα νεοελληνικά επώνυμα", *Νέα Εστία*, 84 (1968), σ. 1026. Στη Σύρο συναντάμε σε νοταριακό έγγραφο του 1729 "χαράνια της ρακής" που στοίχιζαν 5 ρεάλια, βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", τ. Β', *ό.π.*, σ. 75.

202. Οι "κουρουπιές" ήταν πήλινα αγγεία κατάλληλα για αποθήκευση καρπών και τροφίμων. Στη Σύρο περιλαμβάνονται σε προικοσύμφωνα ως προικοδοτούμενα αντικείμενα και διακρίνονται σε "τρανά" και "μικρά", βλ. Α. Δρακάκης, *ό.π.*, έγγρ. 8, 15, 19, 38, 48, 113.

Η ασήμαντη παρουσία των πωλούμενων αντικειμένων στα νοταριακά έγγραφα δεν αποτελεί και τεκμήριο ότι είχαν επίσης και ασήμαντη αξία. Η παράλειψη των αντικειμένων έχει σχέση με τη φύση των νοταριακών εγγράφων τα οποία δεν χρησιμοποιούνταν για λόγους στατιστικούς ή αρχειακής καταγραφής. Αντίθετα αποτελούσαν ένα άμεσης χρησιμότητας έγγραφο που κάθε στιγμή μπορούσε να ζητηθεί, καθώς συνιστούσε ουσιαστικά τίτλο ιδιοκτησίας του ακινήτου. Συνεπώς δεν συνέτρεχε λόγος για σύνταξη τέτοιου είδους εγγράφων, όταν πραγματοποιούνταν αγοραπωλησίες κινητών ακόμη και αν αυτά ήταν ιδιαίτερα μεγάλης αξίας.

7. Πωλήσεις δικαιωμάτων επί ακινήτων

Οι πωλήσεις δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ή δικαιωμάτων προτίμησης επί ακινήτων αποτελούν ιδιαίτερη κατηγορία δικαιοπραξιών, η οποία σχετίζεται άμεσα με το εθιμικό δίκαιο που ίσχυε στη Μύκονο την εποχή αυτή. Στη Μύκονο και οι 39 σχετικές πράξεις, που εντοπίσαμε, είναι "ρεφούδες". Τα δικαιώματα που πώλησαν οι δικαιούχοι στοιχειοθετούνταν επί αγροτικών εκτάσεων, οικιών ή άλλων κτισμάτων. Αναλυτικά τα αγαθά που συναντήσαμε στις πράξεις αυτές είναι:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.20.
"ΡΕΦΟΥΔΕΣ" - ΕΙΔΗ ΑΓΑΘΩΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΟΥΝΤΑΙ ΤΑ ΠΩΛΟΥΜΕΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΕΙΔΗ ΑΚΙΝΗΤΩΝ	Αριθμός πράξεων		Αξία (ρεάλια)		Μέσος όρος
	Απ.αριθμός	%	Απ.αριθμός	%	
Α. ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	26	63.4	166.00	44.8	
Κλείσμα	14*		99.50		7.1
Αμπέλι	3		17.00		5.6
Φυτεία	1		1.00		
Κατοικιά	2		7.50		3.7
Πράμα	6		41.00		6.8
Β. ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	11	26.8	95.50	25.8	
Σπίτι	10		90.50		9.0
Σπίτι κατάλυμα	1		5.00		
Γ. ΑΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΤΑ	4	9.8	109.00	29.4	
Γονικά πράματα	1		4.00		
Πατρική περιουσία	1		70.00		
Κληρονομιές γονικές	1		5.00		
Κληρονομιά γιου της	1		30.00		
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	41*	100.0	370.50	100.0	

Σημείωση

*: Σε 2 πράξεις περιλαμβάνεται στην ίδια δικαιοπραξία η πώληση δικαιωμάτων επί δύο κλεισμάτων.

Αντικείμενο αγοραπωλησιών έγιναν κυρίως δικαιώματα που εγείρονταν επί αγροτικών εκτάσεων (συνηθέστερα "κλεισμάτων" και λιγότερο "αμπελιών") και επί οικιών. Οι τελευταίες μάλιστα περιπτώσεις είναι πολυάριθμες γεγονός που αποδεικνύει ότι τα δικαιώματα αυτά ίσως ήταν ευκολότερα απαιτητά αλλά και εκποιήσιμα. Όσον αφορά τη χρηματική αποτίμηση των δικαιωμάτων αυτών δεν υπάρχει ενιαία τιμή. Υψηλότερη τιμή φαίνεται να εξασφάλισαν δικαιώματα που στοιχειοθετήθηκαν επί οικιών, γιατί οι δικαιούχοι απέσπασαν μέχρι 9 ρεάλια, ενώ οι κάτοχοι ανάλογων δικαιωμάτων σε "κλείσματα" έλαβαν ποσά που κυμάνθηκαν κατά μέσο όρο γύρω στα 7 ρεάλια. Σε τέσσερις περιπτώσεις μεταβιβάζονται συνολικά τα δικαιώματα που είχε τη δυνατότητα κάποιος να διεκδικήσει σε πατρογονικά ή άλλα οικογενειακά ακίνητα. Και εδώ φυσικά παρατηρείται κλιμάκωση στις επιτευχθείσες αποδόσεις ανάλογα με το μέγεθος της διεκδικούμενης περιουσίας. Μοναδική περίπτωση αποτελεί μία "ρεφούδα" σύμφωνα με την οποία αδελφός πωλεί στον αδελφό του τα δικαιώματά του συνολικά επί της πατρικής τους περιουσίας[203].

8. Αγοραπωλησίες σκλάβων

Στα έγγραφα που εξετάζουμε περιλαμβάνεται μόνο μία πράξη πώλησης σκλάβου[204]. Σύμφωνα με το σχετικό έγγραφο ο αφέντης καπετάν Λουκάς Καβούν πωλεί στον αφέντη Νικολό Ρεμούντο ένα Τούρκο σκλάβο από τη Θεσσαλονίκη ονόματι Αλή έναντι 60 ρεαλιών[205]. Οι συναλλασσόμενοι δεν είναι Μυκόνιοι[206], ενώ ο χαρακτηρισμός του πρώτου ως καπετάνιου ενισχύει την πιθανότητα να συνδέεται ο ίδιος εκτός από την πώληση και με τη σύλληψη του

203. Βλ. Χ77 έγγρ. 265, 16.1.1688.

204. Αναφορές σε υποθέσεις πωλήσεων σκλάβων, που διενεργούνται στη Μύκονο την εποχή αυτή, έχουμε όμως και από άλλες πηγές. Σε έγγραφο με ημερομηνία 24.9.1676 (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13) γίνεται αναφορά στην πώληση τριών Τούρκων σκλάβων έναντι ποσού 150 ρεαλιών με διακανονισμό για καταβολή τους σε δύο μήνες. Επίσης σε έγγραφα της 4.3.1694 (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13) και της 4.3.1697 (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13), όπου οι αφέντες Μιχ. Καλαμαράς, Τζ. Γύζης και Γ. Χαδεμένος δανείζουν σε τρεις χριστιανούς σκλάβους 600 γρόσια προκειμένου να απελευθερωθούν με την υποχρέωση να επιστρέψουν τα χρήματα σε 30 ημέρες. Σχετικές μνείες βλ. επίσης Α. Κατσουρός, *Κουρσάροι και σκλάβοι. Ανέκδοτα Μυκονιάτικα και Συριανά έγγραφα*, Σύρος 1948, σ. 11-29 και Ν. Κεφαλληνιάδης, *Πειρατεία. Κουρσάροι στο Αιγαίο*, Αθήνα 1984, σ. 114-116.

205. Βλ. Χ77 έγγρ. 480, 21.9.1665.

206. Οικογενειακά ονόματα Καβούν και Ρεμούντος δεν απαντούν στα φορολογικά κατάστιχα και στα νοταριακά έγγραφα της Μυκόνου. Επώνυμο Ρεμόνδος αναφέρεται μεταξύ των Ελλήνων της Βενετίας τον 17ο αιώνα, βλ. Φανή Μαυροειδή, "Τα ονόματα των Ελλήνων το 16ο αιώνα", *Ονόματα*, 9 (1984), σ. 153.

σκλάβου. Μαρτυρίες για εμπόριο σκλάβων έχουν διασωθεί και σε άλλα, λυτά κυρίως, νησιωτικά έγγραφα του 17ου αιώνα[207]. Ιδιοτυπία παρουσιάζει η ένταξη του συγκεκριμένου εγγράφου στον κώδικα νοταριακών πράξεων του παπά Μάρκου Κορίνθιου, όπου περιλαμβάνονται μόνο έγγραφα που αφορούν μεταβιβάσεις ακινήτων και πλοίων.

Η τιμή πώλησης ενός σκλάβου δεν ήταν ενιαία. Εξαρτιόταν από την οικονομική και κοινωνική του θέση και ήταν ανάλογη με τις οικονομικές του δυνατότητες, όπως τουλάχιστον τις υπολόγιζε ο δουλέμπορος-πειρατής που τον είχε συλλάβει. Χαρακτηριστικό είναι επιτροπικό γράμμα του Αλ. Καλαμαρά με ημερομηνία 18 Αυγούστου 1701 στο οποίο χαρακτηριστικά αναφέρεται[208]: "Την σήμερον κάνω εγώ ο υποκάτωθεν γεγραμμένος επίτροπό μου και καθολικό μου κουμέσο τον μπολλά εκλαμπρότατο αφέντη Αντώνη Μπετή[209] να γυρέψει σε πάσα δικαιοσύνη όπου ήθελε του φανεί εις ότι πρεζεντέρω από την Ερήνη του ποτέ καπετάν Αντώνη της Φιλίππας κατά που νομινάρει το σκρίτον της και από την μάννα της την παπαδιά(;) εις τη σκλαβιά όπου εγόρασα την άνωθεν Ερήνη από το Μεημέτ Μπέγη όπου ήταν αποκομμένη δια ριάλια 200 και με το να του προμετάρω πως είναι μια φτωχή γυναίκα μου την ήδωσεν ως καθώς νομινάρει το σκρίτον της και ύστερον επήγαν και είπαν του Μπέγη πως είναι η ομοία Ερήνη καπετάνισσα και η καλόγρια του σιόρ κορονέλου Αλιμπράντε η μάννα Κορονέλισα ήρθεν όμοιος Μεημέτ Μπέγης με 20 γαλιότες και πιάνει με και [...] δια της άνωθεν δύο Ερήνη και καλόγρια και επήρε με εις την Γγω [=Κω] και ήβαλέ με σε δύο καδένες εις την Γγω [...] δεκατρείς και μετέπειτα με επούλησεν δι όνομά τος ως καθώς το ξέρει όλος ο κόσμος κι δια τούτο κάνω την μπαρόν πρεκούρα του άνωθεν αφέντη Μπετή να γυρέψει τη σκλαβιά της άνωθεν Ερήνης και παπαδιάς γι' ότι ντάνε σπέζε ηντερέσε μου ήτυχεν δια

207. Σημειώνουμε ενδεικτικά μερικές μαρτυρίες του 17ου αιώνα: α) Ο Π. Ζερλέντης, "Περί της ανά τας Κυκλάδας σωματεμπορίας επί Τουρκοκρατίας", *Παρνασσός*, 12 (1888) σ. 246-247, δημοσιεύει έγγραφα που αναφέρονται πωλήσεις Τούρκων σκλάβων στην Πάρο στα τέλη του 17ου αιώνα. β) Ο Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων*, τ. Α' (έγγραφα της περιόδου 1657-1672), Ηράκλειο 1975, έγγρ. 392, 450, 453 και τ. Β' (έγγραφα της περιόδου 1672-1694), Ηράκλειο 1976, έγγρ. 573, 852, 947, 998, 1014, 1089, δημοσιεύει άρκετά έγγραφα σχετικά με πωλήσεις σκλάβων. γ) Ο Σ. Συμεωνίδης, "Ενα έγγραφο εκμεταλλεύσεως σκλάβου", *Σιφνιακά*, 1 (1991), σ. 113-115, δημοσιεύει έγγραφο πώλησης Τούρκου σκλάβου στα 1667 στη Σίφνο έναντι 2000 γροσιών, όπου ρόλο διαμεσολαβητή διαδραμάτισε ο Αρχιεπίσκοπος Σίφνου Αθανάσιος.

208. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19.

209. Δεν γνωρίζουμε αν αυτός ο Αντώνης Μπετής ανήκε στην ίδια οικογένεια με τους Μπατήδες που συναντάμε στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα στη Μύκονο να αναπτύσσουν εμπορική και ναυτιλιακή δραστηριότητα, βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1993, για την οικογένεια ιδιαίτερα σ. 13-15.

όνομά της και δια την αποπληρωμή όπου επλήρωσα ώς τα διακόσια γρόσια πού 'ταν αποκομμένα φυλαζομένα πάσα μου δικαίωμα και τα εξής. Και δια το βέβαιο της παρόν να είναι βέβαια και άκοπη την επρεζεντάραμε εις την γγανσιλαρία μας και στέλνω κόπια των άνωθεν αφεντών Μπετή να ήγραψά την ιδιοχείρως μου. Αλέσανδρος Καλαμαράς έγραψα την παρόν και βεβαιώ τα άνωθεν".

Σύμφωνα λοιπόν με το παραπάνω έγγραφο ο Αλ. Καλαμαράς κατάφερε με απάτη να αγοράσει τις δύο γυναίκες σε τιμή χαμηλότερη από τα 200 ρεάλια που ο πωλητής τις είχε εκτιμήσει. Πάντως η τιμή των 60 ρεαλιών ήταν σημαντική αφού, αν θέλουμε να κάνουμε κάποιους μακάβριους έστω παραλληλισμούς, αντιστοιχούσε με το χρηματικό ισοδύναμο τεσσάρων αμπελιών ή τριών οικιών.

Στο θέμα της δουλείας, του δουλεμπορίου και της εξάπλωσής του θα επανέλθουμε και παρακάτω όταν αναφερθούμε στις αιτίες που οδηγούσαν τους κατοίκους του νησιού στην εκποίηση των ακινήτων τους.

Ανακεφαλαίωση

Συνοψίζοντας μπορούμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα:

- Στο β' μισό του 17ου αιώνα άλλαξε ιδιοκτήτη μέσω των νοταριακών πράξεων σημαντικός όγκος ακινήτων. Τα ακίνητα αυτά ανήκαν σε όλες τις κατηγορίες έγγειων αγαθών και κτισμάτων που απαντούν την εποχή αυτή στη Μύκονο. Συναντάμε δηλαδή καλλιεργήσιμες εκτάσεις, βοσκότοπους, χώρους κατάλληλους για οικοδόμηση εντός και εκτός των ορίων του οικισμού, οικοδομήματα που εξυπηρετούσαν οικιστικές ανάγκες, αλλά και κτίσματα κατάλληλα για τις όποιες βιοτεχνικές δραστηριότητες που ασκούνταν στο νησί. Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση που επιλέξαμε το 79.5% των διακινηθέντων ακινήτων μπορούν να θεωρηθούν "αγροτικά", ενώ το υπόλοιπο 20.5% "αστικά" με την έννοια ότι τα πρώτα συνδέονται με τις δραστηριότητες της γεωργίας και κτηνοτροφίας, ενώ τα δεύτερα εξυπηρετούν ανάγκες και ενασχολήσεις του πληθυσμού που διαμένει στην πόλη της Μυκόνου. Η κυριαρχία των "αγροτικών" ακινήτων δεν επαρκεί από μόνη της να αποδείξει ότι τον πρωτεύοντα ρόλο στην οικονομία της Μυκόνου κατείχαν οι αγροτοκτηνοτροφικές δραστηριότητες. Η φύση των πηγών μας είναι τέτοια που μας περιορίζει σε ό,τι έχει σχέση με τη γη. Η μελέτη άλλων πηγών και μαρτυριών επιτρέπει να εντοπίσουμε τη συμπληρωματική παρουσία του εμπορίου και της ναυτιλίας στην οικονομική ζωή της Μυκόνου. Από την εξέταση των εγγράφων όμως καταδεικνύεται ότι επιλογές που συνδέονταν με τον αγροτικό χαρακτήρα της οικονομίας του νησιού ήταν αυτές που κυριαρχούσαν στις ενέργειες των αγοραστών εγγείων αγαθών.

- Η ποσοτική κυριαρχία αγορών που σχετίζονται με αγροτικές-κτηνοτροφικές δραστηριότητες στο σύνολο των μεταβιβάσεων συνοδευόταν και από αντί-

στοιχη παρουσία τους στην αξία των διακινούμενων αγαθών. Τα "αγροτικά" ακίνητα αντιπροσώπευαν το 74% του συνόλου των χρημάτων που επενδύθηκαν σε αγορές ακινήτων, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των "αστικών" ακινήτων είναι 26%. Η διαφορά των έξι περίπου ποσοστιαίων μονάδων που υπάρχει στο ποσοστό συμμετοχής στον όγκο των δικαιοπραξιών (20.5%) και σε αυτό των διακινηθέντων χρημάτων (26.0%) αποτελεί ένδειξη ότι τα "αστικά" ακίνητα είχαν μεγαλύτερο κόστος αγοράς από αυτά που χαρακτηρίσαμε "αγροτικά". Η διαφορά αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ανθρώπινη εργασία που ενσωματωνόταν στο κόστος των "αστικών" ακινήτων, καθώς συνήθως αυτά αποτελούνταν οικίες ή άλλα οικοδομήματα. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι η διαφορά αυτή -του 6%- δεν μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη. Ίσως μάλιστα δηλώνει γενικότερα τη χαμηλή αξία των αστικών ακινήτων, που μπορεί να σχετίζεται με αιτίες όπως: υπερπροσφορά τους στην τοπική αγορά, πενιχρότητα στην κατασκευή τους, υπερκάλυψη των ζητούμενων χρήσεων κ.λπ.[210].

Δ. Επαγγελματικοί προσδιορισμοί των συναλλασσομένων

Τα νοταριακά έγγραφα δεν παραδίδουν τα επαγγέλματα των συναλλασσομένων. Μερικές επαγγελματικές δραστηριότητες όμως διακρίνονται, διότι ορισμένοι επαγγελματικοί χαρακτηρισμοί συνοδεύουν κάποιες φορές ονοματεπώνυμα. Τέτοιες λέξεις δηλωτικές επαγγελματικών ιδιοτήτων είναι οι: "παπά", "μάστρο", "καπετάν", "καραβοκύρης" και οι "καλόγερος", "καλόγρια". Ακόμη και αυτές οι περιορισμένες επαγγελματικές ενασχολήσεις όμως δεν καταγράφονται με συνέπεια. Σε αρκετές περιπτώσεις ο νοτάριος λησμονεί να τις αναφέρει. Εξαίρεση αποτελεί το προσηγορικό "παπά" που συνοδεύει πάντοτε τα βαπτιστικά ονόματα των ιερέων. Προσπαθήσαμε να αποκαταστήσουμε μια κατά το δυνατόν πλήρη εικόνα των επαγγελματικών αυτών δραστηριοτήτων συμπληρώνοντας τον επαγγελματικό χαρακτηρισμό "μάστρο", "καπετάν" ή "καραβοκύρης", στις δικαιοπραξίες που είχε παραλειφθεί, μπορούσαμε όμως να διαπιστώσουμε την ύπαρξή του από άλλα νοταριακά έγγραφα και πηγές. Τελικά είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την επαγγελματική ιδιότητα 195 πωλητών (δηλαδή το 10.6% του συνόλου) και 343 αγοραστών (18.6%), επομένως έχουμε πληροφορίες για την επαγγελματική ενασχόληση ενός τμήματος μόνο των συναλλασσομένων. Τα αριθμητικά στοιχεία που συγκεντρώσαμε καταγράφονται στον Πίνακα ΙΙΙ.21.(α), όταν οι παραπάνω επαγγελματικές ιδιότητες αφορούν αγοραστές και στον Πίνακα ΙΙΙ.21.(β), όταν αφορούν πωλητές.

---

210. Χαμηλές -συγκριτικά με τα χωράφια και τα αμπέλια- φαίνεται ότι ήταν και οι τιμές πώλησης των σπιτιών στη Σαντορίνη τον 17ο αι., βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, ό.π., σ. 274.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.21.(α)

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΑΓΟΡΑΣΤΩΝ

							ΣΥΝΟΛΟ*	
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ		ΑΓΟΡΑΠΩΛ.	ΚΟΝΤΡ.	ΡΕΦΟΥΔ.	ΙΚΑΝΤ.	ΠΑΚΤΩΣ.	Απ.Αριθμ.	%
Μάστρο*	A	103	3	1	2	1	110	5.9
*	B	1720.25	42.00	6.00	25.00	36.00	1829.25	7.3
Καπετάν*	A	39	1				43	2.3
*	B	622.00	8.50				630.50	2.5
Καραβοκύρης*	A	21	2			1	24	1.3
*	B	247.50	40.00			6.00	293.50	1.2
Παπάς	A	142	3	4	4	3	156	8.9
	B	2315.25	56.50	33.50	65.50	45.00	2450.25	9.8
Καλόγερος	A	6					6	0.3
	B	45.00					45.00	0.2
Καλόγρια	A	1					1	0.0
	B	24.00					24.00	0.1
Εκκλ. Ίδρυμα	A	4					4	0.2
	B	47.00					47.00	0.2
ΣΥΝΟΛΟ ΔΙ-	A	1684	71	39	27	25	1846	100.0
ΚΑΙΟΠΡΑΞΙΩΝ*	B	22443.75	1325.2	370.50	413.75	543.50	25096.75	100.0

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.21.(β)

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΠΩΛΗΤΩΝ

							ΣΥΝΟΛΟ*	
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ		ΑΓΟΡΑΠΩΛ.	ΚΟΝΤΡ.	ΡΕΦΟΥΔ.	ΙΚΑΝΤ.	ΠΑΚΤΩΣ.	Απ.Αριθμ.	%
Μάστρο*	A	36	2				38	2.0
*	B	533.00	65.00				598.00	2.4
Καπετάν*	A	1	1				2	0.1
*	B	8.00	15.00				23.00	0.1
Καραβοκύρης*	A	6					6	0.3
*	B	51.75					51.75	0.2
Παπάς	A	89	5	1		1	96	5.2
	B	1454.50	52.75	5.00		16.00	1528.25	6.1
Καλόγερος	A	7				1	8	0.4
	B	68.00				22.00	90.00	0.3
Καλόγρια	A	33	1			1	35	1.9
	B	435.00	22.50			100.00	557.50	2.2
Εκκλ. Ίδρυμα	A	10					10	0.5
	B	104.00					104.00	0.4
ΣΥΝΟΛΟ ΔΙ-	A	1684	71	39	27	25	1846	100.0
ΚΑΙΟΠΡΑΞΙΩΝ*	B	22443.75	1325.2	370.50	413.75	543.50	25096.75	100.0

Σημειώσεις των πινάκων ΙΙΙ.21. (α) και ΙΙΙ.21. (β)

A: αριθμός πράξεων κάθε κατηγορίας.

B: ποσά σε ρεάλια. Όταν οι συμβαλλόμενοι είναι περισσότεροι από ένας θεωρήθηκε ότι κατείχαν ίσα μερίδια.

*: δεν περιλαμβάνονται οι πράξεις που αφορούν αγοραπωλησίες πλωτών μέσων.

Τα αριθμητικά αυτά δεδομένα είναι χρήσιμα για κάποιες επισημάνσεις στις οποίες μπορούμε να προχωρήσουμε σχετικά με τις επαγγελματικές ιδιότητες των συναλλασσομένων που συναντήσαμε στα έγγραφα. Παράλληλα στον πίνακα που ακολουθεί παρακολουθούμε τα είδη των ακινήτων που απόκτησαν ή απώλεσαν οι επαγγελματικές αυτές ομάδες μέσω των αγοραπωλησιών.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.22.
ΑΓΟΡΕΣ - ΠΩΛΗΣΕΙΣ ΜΑΣΤΟΡΩΝ, ΚΑΠΕΤΑΝΙΩΝ, ΙΕΡΕΩΝ, ΜΟΝΑΧΩΝ

	Μάστορες		Καπετάν./καραβοκ.		Ιερείς		Μοναχοί/ές	
	Α	Π	Α	Π	Α	Π	Α	Π
Α. ΑΓΡΟΤΙΚΑ	91	74	54	7	108	87	7	42
ΑΚΙΝΗΤΑ	(79.8%)	(74.4%)	(75.0%)	(87.5%)	(71.5%)	(81.3%)	(87.5%)	(85.7%)
Αμπέλι	23	6	17		23	23	1	7
Βαΐλισμα						1		
Βοκολιός	1				1	1		
Ερινός		1						
Κατάλυμα	1					1		
Κατοικιά	1	1	2		1	2		2
Κήπος-Κηπάρι	3	1	2		2	6		
Κλείσμα	37	11	13	4	45	24	2	17
Λαγκάδι					1			
Λειβάδι	4		2		3	4		
Μετασήκωμα			1		1	2		1
Παραγγερία	3		1			3		1
Περιβόλι	1							2
Πράγμα	5	1	1		3	2		2
Συκιές							1	
Τόπος	1							2
Φαράτζα	2	1			3			
Φυτεία	4		1	1	3	4	1	1
Χωράφι	5	7	14	2	22	14	2	7
Β. ΑΣΤΙΚΑ	23	10	18	1	43	20	1	7
ΑΚΙΝΗΤΑ	(20.2%)	(25.6%)	(25.5%)	(12.5%)	(28.5%)	(18.7%)	(12.5%)	(14.3%)
Αργαστήρι	2							
Εκκλησία	1				6	2		
Κλεβινή			1			1		
Μαγαζί			1					
Μύλος *	3	1	1		6	1		
Μύλος κατάλυμα			1					
Μυλότοπος	1							
Σπίτι	12	5	7		16	8	1	5
Σπιτότοπος		1	5	1	5	3		1
Ταράτζα	4	3	2		9	3		
Φούρνος					1	1		1
Φουρνότοπος			1					
ΣΥΝΟΛΟ Α+Β	114	39	72	8	151	107	8	49

	Μάστορες		Καπετάν./καραβοκ.		Ιερείς		Μοναχοί/ές	
	Α	Π	Α	Π	Α	Π	Α	Π
Γ. ΔΙΑΦΟΡΑ ΑΓΑΘΑ								
Δικαιώματα	1				4	1		
"Ολα τα γονικά	1							
Όλα όσα έχει στη Μύκονο					3	1		
Πλοίο*	2	1	5	3				
Σκλάβος			1					

Σημειώσεις

Α: πράξεις αγορών.

Π: πράξεις πωλήσεων.

*: αφορούν πωλήσεις ολόκληρων των αγαθών ή μεριδίων.

1. Μάστορας (μάστρο-)

Ο όρος "μάστρο" μπορεί να αντιπαραβληθεί με τον όρο μάστορας που εξακολουθεί και σήμερα να βρίσκεται εν χρήσει. Δεν αποτελεί ιδιοτυπία της Μυκόνου αλλά αντίθετα χρησιμοποιείται ως προσηγορικό ευρύτατα σε όλο το Αιγαίο[211]. Δεν μπορούμε όμως να ταυτίσουμε απόλυτα τον "μάστρο" των νησιωτικών εγγράφων με το "μάστορα" των πολυποίκιλων συντεχνιών που είχαν αναπτυχθεί και οργανωθεί σε μεγάλες πόλεις του ελληνικού τουρκοκρατούμενου χώρου[212]. Δεν γνωρίζουμε με σαφήνεια, αν κατά τον 17ο αιώνα στα

211. Εκτός από τις πολυάριθμες αναφορές σε δικαιοπρακτικά έγγραφα προερχόμενα από διάφορα νησιά η πρόταξη της λέξης "μάστρο" πριν από το βαπτιστικό όνομα απαντά -σπανιότερα όμως- και σε καταγραφές φορολογικών καταστίχων, τουλάχιστον κατά τον 17ο αιώνα, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", (ΙΙ), *ό.π.*, σ. 251.

212. Για τις συντεχνίες και την οργάνωσή τους στις μεγάλες πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας, κυρίως από τα μέσα του 18ου αιώνα και μετά, βλ. Ν. Τοντόροφ, *Η Βαλκανική πόλη 15ος - 19ος αιώνας*, τ. Α', Αθήνα 1986, κυρίως σ. 163-178, G. Baer, "Οι διοικητικές, οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες των τουρκικών συντεχνιών", *Οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σ. 575-596. Ενδεικτικά για κάποιες πόλεις του ελληνικού χώρου βλ.: Μ. Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, ιδίως σ. 21-92, Ελένη Βουραζέλη-Μαρινάκου, *Αι εν Θράκη συντεχνίαι των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1950, Κ. Σταλίδης, *Οι συντεχνίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Έδεσσα 1974, ιδίως σ. 55-57 και σ. 69-136, Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, "Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής ζωής της Λάρισας κατά την Τουρκοκρατία", *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 3 (1990), σ. 268-276. Για την πληθώρα και τις εξειδικεύσεις των επαγγελμάτων βλ. Δ. Σαλαμάγκας, "Τα ισνάφια και τα επαγγέλματα επί Τουρκοκρατίας στα Γιάννενα", *Ηπειρωτική Εστία*, 8 (1959), κυρίως στις σ. 136-140, 214-218, 311-315.

μικρά νησιά, όπως ήταν και η Μύκονος, ο χαρακτηρισμός "μάστρο" αποδίδει περισσότερο την ικανότητα και τις τεχνικές γνώσεις που συγκεντρώνει ένα πρόσωπο και λιγότερο την αυστηρά τηρούμενη θέση στην ιεραρχία των επαγγελματικών συσσωματώσεων[213] που προσδίδει ο όρος μάστορας στα μέλη των συντεχνιών των μεγάλων πόλεων[214]. Μαρτυρίες για συνεργεία μαστόρων που εργάστηκαν σε επιδιόρθωση "γαλιότας" μας διασώζει "θύμηση" του 1696 από τη Μύκονο[215]. Τα έγγραφα όμως δεν αναφέρουν στοιχεία που θα επέτρεπαν να διασαφηνίσουμε τις ειδικότητες των τεχνιτών που καλύπτονται κάτω από το γενικό αυτό όρο[216]. Πολύ περιορισμένες διάσπαρτες πληροφορίες συναντάμε σε μυκονιάτικα έγγραφα της εποχής.

- Ενθύμηση, όπως αναφέραμε παραπάνω, με ημερομηνία 20 Αυγούστου 1696 κάνει λόγο για εργασίες μαστόρων σε πλοίο. Οι μάστορες -των οποίων δεν αναγράφονται τα ονόματα- "εκάμασι από λόγου τους καρφιά", τους δόθηκαν "σαράντα πέντε λίτρες καρφιά... και έδωσάν τα και ξεμύτισάν τα", πληρώθηκαν "εις το βελόνι όπου εκάμασιν της φελούκας και εις τα σερνικοθήλυκα και εις τους γάτζους", τους χορηγήθηκε σίδερο και "εκάμασι το σταυρό και τους γάτζους".

---

213. Στην Πάτμο, για παράδειγμα, στις αρχές του 17ου αιώνα χαρακτηρίζονται ως μαθητές κάποιων μαστόρων πρόσωπα που σύμφωνα με τη συντεχνιακή ιεραρχία θα ανήκαν στην κατηγορία των "καλφάδων", βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", (ΙΙ) *ό.π.*, σ. 243-244. Ταυτόχρονα στη Σύρο κατά την τουρκοκρατία δεν συναντάμε "νομικά μη θρησκευτικού χαρακτήρα πρόσωπα", βλ. Α. Δρακάκης, *ό.π.*, σ. 150-151.

214. Για την ιεραρχία στις συντεχνίες, την ανέλιξη και καθιέρωση των μαστόρων, βλ. το παράδειγμα των Ιωαννίνων στο Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ου αιώνα*, Ιωάννινα 1982, κυρίως σ. 20-24. Για τα στάδια μαθητείας, βλ. ο ίδιος, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος - 20ός αιώνας)*, Αθήνα 1986, σ. 17 κ.ε. Επίσης για τη βενετοκρατούμενη Κρήτη βλ. Ι. Δημακόπουλος, *ό.π.*, σ. 235-236. Παραδείγματα συμβάσεων επαγγελματικής μαθητείας του 17ου αιώνα βλ. από τη Χίο, Στ. Καββάδας, "Περιπτώσεις επαγγελματικής μαθητείας εν Χίω (17-19 αι.)", *Χιακά Χρονικά*, 8 (1976), σ. 8-9, 12, και από το χώρο του Ιονίου, Δ. Βαγιακάκος, "Μανιάται εις Ζάκυνθον", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954), σ. 41-42, 80-81 και 6 (1955), σ. 47, 48-49, 55-56.

215. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 20.8.1696.

216. Ο όρος "μάστρο" χρησιμοποιείται ως πρώτο συνθετικό στα ονόματα των μαστόρων ήδη από τη βυζαντινή εποχή και η συνήθεια αυτή διατηρήθηκε έως σήμερα, βλ. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών...*, τ. Β1, σ. 244. Δεν μπορούμε όμως με ασφάλεια να ταυτίσουμε με τεχνίτες τα πρόσωπα που το προσηγορικό "μάστρο" συνόδευε το όνομά τους, βλ. σχετικά Σπ. Ασδραχάς, *ό.π.*, σ. 243. Για παράδειγμα, στην Κρήτη του 16ου αιώνα ο όρος "μαΐστρος" συνόδευε τεχνίτες ποικίλων ειδικοτήτων, βλ. Αθ. Παλιούρας, "Η ζωγραφική εις τον Χάνδακα από το 1550-1600", *Θησαυρίσματα*, 10 (1973), σ. 104. Ενδεικτικό είναι επίσης ότι σε ναξιακό έγγραφο του 16ου αιώνα. ο χαρακτηρισμός "μάστρο" προσδίδεται σε "μπαρμπέρη" (βλ. Ι. Βισβίζης, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 103).

- Το 1654 ο μάστρο Ιωάννης του Γεώργη της Γριάς αγοράζει εργαστήρι-σιδηρουργείο[217].

- Σύμφωνα με έγγραφο της 13ης Οκτωβρίου 1708 ο μάστρο Γεώργης Καταβατάς έλαβε από τον Πατή Ξυδάκη "ρεάλια σωστά και καλά τον αριθμόν οκτώ και κάρτο, τα οποία τα έλαβε διατί έκαμε το ποτέ αφέντη κόντε Μανέτα μία ρόδα του μύλου..."[218].

- Σε λίγο μεταγενέστερο κοινοτικό έγγραφο, του 1732, ορίζονται οι τιμές που μπορούν να ζητούν για τα παπούτσια τους οι μαστόροι "σαγγάριδες" και οι "μαστόρισσες γυναίκες όπου κάνουν τα κολόβια"[219].

Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα που εξετάζουμε επιτρέπουν να εντοπίσουμε τα βαπτιστικά και οικογενειακά ονόματα 27 μαστόρων της Μυκόνου, που έζησαν στο β' μισό του 17ου αιώνα. Συγκεκριμένα πρόκειται για τους κάτωθι (εντός παρενθέσεως σημειώνουμε αν το συγκεκριμένο πρόσωπο το συναντήσαμε ως αγοραστή (Α), πωλητή (Π) ή και με τις δύο αυτές ιδιότητες):

1. Πέρος Βιδάλης (Α).
2. Κωνσταντής του Γεώργη της Γριάς (Π), (Α).
3. Ιωάννης του Γεώργη της Γριάς (Α).
4. Ιωάννης του Κωνσταντή της Γριάς (Α).
5. Νικολός Καλαφάτης (Α), (Π).
6. Γεώργης Καταβατάς (Α).
7. Φράγκος Κοντοφρέος (Π).
8. Μαρκαντώνης Κουλουρίδης (Π).
9. Νικολός του Κυριάκου (Αξιώτης) (Α), (Π).
10. Πέρος Μαραμπότος (Α).
11. Γεώργης Μενάρδος (Α).
12. Νικολός Μπόνης (Α), (Π).
13. Νικολός Μωραΐτης (Α).
14. Χριστόδουλος Μωραΐτης (Α).
15. Νικολός Νταμούντος (Α), (Π).
16. Γεώργης Ξυδάκης (Α), (Π).
17. Αντώνης Παριανός (Σπανόπουλος) (Α).
18. Αντώνης Ροδίτης (Α).
19. Ανδρέας Σαντορινέος (Α), (Π).

---

217. Βλ. Χ77 έγγρ. 1123, 19.10.1654.

218. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13.

219. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 73-74. Το "κολόβιο" ήταν γυναικείο γιλέκο χαρακτηριστικό ένδυμα βενετσιάνικης προέλευσης των Μυκονιατισσών, βλ. Π. Κουσαθανάς (επιμ.), *Όρτσ'...*, ό.π., σ. 440. Το ένδυμα περιγράφει και ο Pitton de Tournefort, *ό.π.*, τ. 1, σ. 109, πρβλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, "Η παλιά γυναικεία φορεσιά των Κυκλάδων", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 145, και Ιωάννα Παπαντωνίου, "Οι τοπικές φορεσιές στο Αιγαίο από την άλωση μέχρι την απελευθέρωση", *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983-1985), σ. 30-31.

20. Ιωάννης Σέκιος (Α).
21. Θοδωρής Σκλάβος (Α), (Π).
22. Γεώργης Σταγγελίνης (Α).
23. Πέρος Συμεώς (Α).
24. Μάρκος Φαμελίτης (Α).
25. Πέρος Φώσκολος (Α), (Π).
26. Ιωάννης Χαλίκης (Α), (Π).
27. Ιωάννης Χαρκωματάς (Π).

Οι ονοματικοί αυτοί προσδιορισμοί δεν παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τις ειδικότητες των Μυκονιατών αυτών μαστόρων. Δύο - τρία μόνο επώνυμα ίσως σχετίζονται με την τέχνη των ανθρώπων που τα φέρουν. Αυτά είναι τα ακόλουθα: α) Καλαφάτης[220], β) Χαρκωματάς[221], γ) Χαλίκης[222].

Αρκετά από τα οικογενειακά ονόματα των μαστόρων είναι από τα συνήθη στη Μύκονο (π.χ. τα Φώσκολος, Φαμελίτης, Μαραμπότος, Κοντοφρέος). Υπάρχουν όμως και ορισμένα που δεν τα έχουμε συναντήσει σε άλλον κάτοικο του νησιού, όπως τα Κουλουρίδης, Σταγγελίνης[223]. Τα επώνυμα αυτά είναι

220. Το επώνυμο Καλαφάτης (ιταλ. αλλά και τουρκ. calafat) προέρχεται από τον ομώνυμο τεχνίτη που έφρασσε με πίσα ή στυππείο τα κενά μεταξύ των σανίδων πλοίου ή βαρελιού. Απαντά και σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου. Για παράδειγμα στη Ζάκυνθο Καλαφάτηδες καταγόμενοι από την Κορώνη εμφανίζονται από το 1707, βλ. Δ. Βαγιακάκος, "Μεσσήνιοι εις Ζάκυνθον (1500-1821)", ανάτυπο από *Μεσσηνιακά Γράμματα*, Καλαμάτα 1956, σ. 99. Επίσης ήταν διαδεδομένο στην Κρήτη, βλ. Χρυσ. Τσικριτζή-Κατσιανάκη, *Κρητικά επώνυμα επαγγελματικά και δηλωτικά τίτλων και αξιωμάτων*, Αθήνα 1981, σ. 76-79.

221. Οι χαλκωματάδες ως τεχνίτες που ειδικεύονταν στην επισκευή χαλκίνων οικιακών σκευών είναι γνωστοί στο Βυζάντιο, βλ. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών...*, ό.π., τ. Β1, σ. 220. Επώνυμο Χαλ[ρ]κωματάς, συναντάται και στην Κρήτη, βλ. Χρυσ. Τσικριτζή-Κατσιανάκη, *ό.π.*, σ. 244-5. Στην Άνδρο σε έγγραφο του 1688 υπογράφει κάποιος Θεόφιλος Χαρκωματάς (βλ. Δ. Πασχάλης, "Βυζαντινά εν Άνδρω ονόματα και επωνύμια", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 10 (1974-8), σ. 179). Στην Αθήνα ήδη από το 1431 μνημονεύται ο νοτάριος Νικόλαος Χαλκωματάς, ενώ η ομώνυμη οικογένεια ανήκε στις ισχυρές της πόλης, βλ. Σπ. Λάμπρος, "Η ονοματολογία της Αττικής και η εις την χώραν εποίκησις των Αλβανών", *Επετηρίς Παρνασσού*, 1 (1896), σ. 161.

222. Στην Άνδρο σε εικόνα του 18ου αιώνα υπάρχει η επιγραφή: "Δια συνδρομής και εξόδων Γιαννάκη Χαλίκη", βλ. Δ. Πολέμης, "Ανέκδοτοι εξ Άνδρου επιγραφαί των χρόνων της Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 2 (1962), σ. 727. Το οικογενειακό όνομα Χαλίκης μπορεί να συσχετισθεί ίσως με τεχνίτες που κατεργάζονται την πέτρα. Στην Κέρκυρα τον 17ο αιώνα απαντούν οι τύποι Χαλικιόπουλος και Καλικιόπουλος (βλ. Χ. Κόλλας, *Χώρος και πληθυσμός της Κέρκυρας του 17ου αιώνα*, Κέρκυρα 1988, σ. 62, 73, 141) αλλά και Χαλικιάς με τόπο καταγωγής τη Ζάκυνθο (*ό.π.*, σ. 130). Στους τύπους αυτούς όμως πιθανόν το γιώτα (Χαλ[ι]κιόπουλος, Χαλ[ι]κιάς κ.λπ.) αποτελεί συνοδίτη φθόγγο, οπότε το επώνυμο θα πρέπει να συνδυαστεί με την κατεργασία του χαλκού.

223. Το επώνυμο Κουλουρίδης απαντά και στην Κρήτη, βλ. Χρυσ. Τσικριτζή-Κατσιανάκη, *ό.π.*, σ. 118. Το επώνυμο Σταγγελίνης δεν το έχουμε εντοπίσει άλλού.

πιθανόν να ανήκουν σε νέους κατοίκους της Μυκόνου, που εγκαταστάθηκαν στο νησί με σκοπό να ασκήσουν την τέχνη τους. Τόπο καταγωγής ίσως δηλώνουν και τα εθνικοτοπικής προέλευσης οικογενειακά ονόματα, παρόλο που δεν μπορούμε να "γνωρίζουμε αν πρόκειται για την καταγωγή του προσώπου που μας ενδιαφέρει ή κάποιου προγόνου του. Τέτοια επώνυμα μπορούν να θεωρηθούν τα: Κουλουρίδης, Κυριάκου (Αξιώτης), Μωραΐτης, Νταμούντος, Παριανός, Ροδίτης, Σαντορινέος.

Τα οικογενειακά αυτά ονόματα υποδηλώνουν μεγαλη διασπορά στην προέλευση των μαστόρων από τα νησιά του Αιγαίου και την Πελοπόννησο. Δεν αποτελούν όμως επαρκές στοιχείο για να θεμελιωθούν μεγάλης κλίμακας μετακινήσεις μαστόρων από τόπο σε τόπο[224]. Κάτι τέτοιο, τουλάχιστον για μεταναστεύσεις με σκοπό μόνιμη εγκατάσταση, αφορούσε επί το πλείστον μεμονωμένες οικογένειες[225]. Ο κατάλογος των οικογενειακών ονομάτων δεν μας επιτρέπει επίσης να εντοπίσουμε την ύπαρξη οικογενειακής παράδοσης στην άσκηση κάποιας τέχνης, γιατί μόνο η οικογένεια που φέρει την προσωνυμία "της Γριάς"[226] και ίσως και οι "Μωραΐτηδες" διαφαίνεται ότι εξασφάλιζαν κληρονομική συνέχεια στην άσκηση της τέχνης τους. Η παρατήρηση αυτή δεν επαρκεί βέβαια για να πιστοποιήσει την έλλειψη οικογενειακής μαστορικής παράδοσης στη Μύκονο, μιας παράδοσης που είναι βεβαιωμένη για άλλες περιοχές[227]. Αποτελεί όμως μία ένδειξη που διαφαίνεται από την -πτωχή σχετικά με αυτό το θέμα- πηγή μας.

---

224. Βλ. Σπ. Ασδραχάς, *ό.π.*, σ. 243 και 250-251.

225. Σπάνιες είναι οι ρητές μαρτυρίες για μόνιμες μετοικήσεις μαστόρων με τις οικογένειές τους σε νησιά του Αιγαίου. Μία τέτοια οικογενειακή μετοίκηση μάστορα (μαραγκού), πραγματοποιήθηκε στα 1590 από τον Χάνδακα στην Πάτμο, βλ. Αγγελική Πανοπούλου, "Οι τεχνίτες των ναυπηγείων του Χάνδακα και των Χανίων κατά το 16ο και 17ο αιώνα", *Κρητική Εστία*, 3 (1989-1990), σ. 180 και 189.

226. Στα οικογενειακά ονόματα της Μυκόνου δεν συναντάμε άλλο παρόμοιο τρόπο ονοματικού προσδιορισμού. Ομοιότητα μπορεί να θεωρηθεί ότι παρουσιάζει το οικογενειακό όνομα "της μαμής" που απαντά σε κατάστιχο του 1673 από την Πάτμο (βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Βαφτιστικά...", *ό.π.*, σ. 226), όπου όμως η προφανής επαγγελματική προέλευση του ονόματος διεκολύνει την εξήγηση της εμφάνισής του.

227. Είναι γνωστές περιπτώσεις χωριών οι κάτοικοι των οποίων παραδοσιακά ασκούσαν μία τέχνη και η γνώση αυτή μεταβιβαζόταν από γενιά σε γενιά. Ενδεικτικά σημειώνουμε: κτίστες από τα Λαγκάδια (βλ. Χρ. Κωνσταντινόπουλος, *Οι λαγκαδινοί μαστόροι*, Αθήνα 1970, σ. 6-10) ή άλλα χωριά της Πελοποννήσου (ο ίδιος, *Η μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1987, σ. 13-32)· διάφορες ειδικότητες οικοδόμων από χωριά της Ηπείρου και της Δ. Μακεδονίας (Ν. Μουτσόπουλος, "Κουδαραίοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες μαΐστορες", *Πρώτοι Ελληνες τεχνικοί επιστήμονες περιόδου απελευθέρωσης*, Αθήνα 1976, κυρίως σ. 356-358)· λιθογλύπτες από την Τήνο (Α. Φλωράκης, *Η λαϊκή λιθογλυπτική της Τήνου*, Αθήνα 1979, ιδίως σ. 61-87) κ.λπ.

Η συμμετοχή των μαστόρων στις πράξεις αγοραπωλησιών δεν είναι βέβαια ενιαία. Δεν έχουν όλοι οι μάστορες την ίδια παρουσία, ούτε ως προς τη συχνότητα συμμετοχής σε αγορές ή πωλήσεις, ούτε ως προς τα ποσά που δαπανούν. Παραταύτα είναι δυνατόν να τους εξετάσουμε ως σύνολο, διότι αποτελούν επαγγελματική ομάδα και εμφανίζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά.

α) Καταρχήν τα ακίνητα που απέκτησαν -αλλά και αυτά που απώλεσανήταν συγκριτικά μεγάλης αξίας. Πράγματι οι "μάστορες", ενώ μετείχαν στο 5.9% των πράξεων αγορών, απέκτησαν αγαθά που αντιστοιχούσαν στο 7.3% των δαπανηθέντων χρημάτων. Όμοια, όσον αφορά τις πωλήσεις, ενώ συμμετείχαν στο 2.0% των πράξεων, πώλησαν αγαθά που αντιστοιχούσαν στο 2.4% του δαπανηθέντος ποσού.

β) Τα είδη ακινήτων που απέκτησαν οι "μάστορες" παρουσιάζουν την κατανομή, που παρουσιάζεται στον πίνακα III.22. Σύμφωνα με τα αριθμητικά δεδομένα, τα "αγροτικά" ακίνητα, δηλαδή τα αγροκτήματα και τα κτίσματα που ήταν εγκατεστημένα σε αυτά, αντιπροσώπευαν την πλειοψηφία (το 75% - 80%) των αγορών αλλά και των πωλήσεων των μαστόρων. Οι τοποθετήσεις αυτές χρημάτων σε "αγροτικά" ακίνητα είναι πολύ πιθανό να σημαίνουν ότι οι μάστορες αυτοί δεν αποζούσαν αποκλειστικά από την τέχνη τους αλλά παράλληλα με την κύρια απασχόλησή τους δραστηριοποιούνταν στο χώρο της γεωργίας, είτε καλλιεργώντας οι ίδιοι τα κτήματά τους, είτε νοικιάζοντάς τα σε άλλους καλλιεργητές. Η παράλληλη αυτή ενασχόληση διακρίνεται και από άλλες πηγές, όπως είναι τα φορολογικά κατάστιχα (κτηματολόγια), όπου οι μάστορες που μπορούμε να ταυτίσουμε φέρονται ως ιδιοκτήτες σημαντικών καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Αντίστοιχες πληροφορίες διασώζονται και από άλλες περιοχές του Αιγαίου[228].

Το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας των μικρών νησιών αυτή την εποχή φαίνεται ότι δεν επέτρεπε την αποκλειστική απασχόληση των μαστόρων με την τέχνη τους, αφού η τελευταία -για ορισμένους τουλάχιστον- δεν ήταν σε θέση να τους προσφέρει εισοδήματα ικανά, ώστε να ζήσουν αποκλειστικά και μόνο από αυτήν. Παράλληλα, διαπιστώνεται ότι για μία κατηγορία μαστόρων η ενασχόληση με αντικείμενα "αλλότρια" από την τέχνη τους δεν ήταν αποτέλεσμα της οικονομικής καχεξίας που απέρρεε από αυτήν, αλλά αντίθετα οφειλόταν στην ένταξή τους σε ένα ευρύτατο δίκτυο ποικίλων δραστηριοτήτων που τους

228. Σημειώνουμε πρόχειρα μερικές ενδείξεις αγροτικών δραστηριοτήτων μαστόρων στη Νάξο. α) Σε προικοσύμφωνο οικογενειών μαστόρων στα 1682 προικοδοτείται και ικανός αριθμός αγροτικών ακινήτων. β) Σε κληρονομική σύμβαση του 1682 ο μάστρο Γιαννούλης Λημπάρης αναλαμβάνει την καλλιέργεια και εκμετάλλευση αμπελιού. γ) Σε διαθήκη του μάστρο Νικόλα στα 1682 περιλαμβάνονται αμπέλια, χωράφια κ.ά. αγροτικά ακίνητα, βλ. Αναστασία Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, έγγρ. 257, 278, 283 αντίστοιχα.

επέτρεπε να διεισδύουν στο εμπόριο, στη γεωργία ή στην κτηνοτροφία. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αποτελούσε κανόνα με γενική ισχύ. Αντίθετα μάλιστα περιοχές με πιό αναπτυγμένη οικονομία και τόποι με μεγαλύτερη αστική συγκέντρωση ήταν σε θέση να εξασφαλίσουν στους μάστορες εισοδήματα αρκετά, ώστε να μην έχουν ανάγκη να καταφεύγουν σε ετεροαπασχόληση[229].

γ) Η παρουσία των μαστόρων στις αγοραπωλησίες δεν είναι ούτε ομοιόμορφη ούτε αφορά χρηματικές τοποθετήσεις ίσου μεγέθους. Οι διαφοροποιήσεις που παρουσιάζονται από πρόσωπο σε πρόσωπο είναι σημαντικότατες.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.23.
ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΕΣ ΜΑΣΤΟΡΩΝ ΔΑΠΑΝΗΘΕΝΤΑ ΧΡΗΜΑΤΙΚΑ ΠΟΣΑ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΑΓΟΡΕΣ		ΠΩΛΗΣΕΙΣ	
	Αρ.πράξεων	Ποσό	Αρ.πράξεων	Ποσό
Νικολός του Κυριάκου	23	539.75	2 *	50.00 **
Πέρος Βιδάλης	11	123.50		
Ιωάννης Χαλίκης	8	188.50	2	33.00
Ανδρέας Σαντορινέος	8	144.50	4	99.50
Πέρος Μαραμπότος	7	82.25		
Γεώργης Καταβατάς	7	76.25		
Ιωάννης Σέκιος	6	61.50		
Νικολός Καλαφάτης	4	150.50	1	22.00
Ιωάννης του Κωσταντή της Γριάς	4	45.00		
Κωσταντής του Γεώργη της Γριάς	4	47.00	1	20.00
Πέρος Φώσκολος	4 *	82.25	3	38.50
Ιωάννης του Γεώργη της Γριάς	3	61.00		
Μάρκος Φαμελίτης	3	53.00		
Γεώργης Μενάρδος	3	42.00		
Αντώνης Παριανός (Σπανόπουλος)	3	15.00		
Θοδωρής Σκλάβος	2	34.50	1	25.00 ***
Αντώνης Ροδίτης	2	30.50		
Γεώργης Ξυδάκης	2	20.00	1	1.00
Νικολός Μωραΐτης	2	15.00		
Νικολός Μπόνης	2	11.25	2	25.00
Χριστόδουλος Μωραΐτης	1	38.00		
Γεώργης Σταγγελλίνης	1	10.00		
Πέρος Συμεώς	1	9.00		
Νικολός Νταμούντος	1	5.50	1	5.50
Φράγκος Κοντοφρέος			18	247.50
Ιωάννης Χαρκωματάς			2 *	11.00
Αντώνης Κουλουρίδης			1	30.00

Σημειώσεις

- Τα χρηματικά ποσά εκφράζονται σε ρεάλια.

*: σε μία από τις πράξεις αυτές υπάρχουν δύο αγοραστές ή πωλητές.

**: η μία από τις δύο πράξεις είναι "κοντραδίτο" αξίας 40 ρεαλιών.

***: ομοίως η μοναδική σε αυτή την περίπτωση πώληση είναι "κοντραδίτο" αξίας 25 ρεαλιών.

Η συμμετοχή των μαστόρων του νησιού στις αγοραπωλησίες αποδεικνύει ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά στις οικονομικές τους δυνατότητες και στην αντίστοιχη "επενδυτική" τους συμπεριφορά. Με εξαίρεση το μάστρο Νικόλα του Κυριάκου που προχώρησε σε 23 αγορές και τον Πέρο Βιδάλη που πραγματοποίησε έντεκα, διακρίνουμε μία μεγάλη ομάδα εννέα μαστόρων που προέβη σε τέσσερις έως οκτώ αγορές και μία άλλη πολυπληθέστερη δεκατριών προσώπων η οποία αρκέστηκε σε μία έως τρεις αγορές. Όσον αφορά τις πωλήσεις, ένας μόνο, ο μαστρο Φράγκος Κοντοφρέος, εμφανίζεται ως πωλητής σε 18 δικαιοπραξίες, ενώ οι υπόλοιποι δώδεκα μάστορες-πωλητές κινήθηκαν μεταξύ μιας και τεσσάρων πωλητήριων πράξεων.

Τα παραπάνω δείχνουν ότι οι μάστορες - "μεγάλοι" αγοραστές αλλά και αντιστρόφως οι μάστορες - "μεγάλοι" πωλητές ήταν πολύ λίγοι. Από την άλλη πλευρά, σχετικά με τα χρηματικά ποσά που διακινήθηκαν, οι 18 από τους 24 μάστορες-αγοραστές διέθεσαν για τις αγορές τους περισσότερα από 20 ρεάλια. Το ποσό αυτό, χωρίς να είναι μεγάλο, είναι σημαντικό για τις συνθήκες του συγκεκριμένου χώρου και χρόνου, και αποτελεί ένδειξη ότι ο κύριος όγκος των μαστόρων που εντοπίσαμε μέσα από τα νοταριακά έγγραφα είχε κάποια χρηματικά πλεονάσματα, μέρος των οποίων τουλάχιστον επέλεγε να το διοχετεύει στην αγορά έγγειων αγαθών. Η συγκριτικά μεγάλη αξία των αγαθών που κατείχαν οι μάστορες αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι στις περιπτώσεις κατά τις οποίες χρειάστηκε να εκποιήσουν ακίνητα που τους ανήκαν, αυτά τους απέφεραν σημαντικά χρηματικά ποσά. Πράγματι, οι ένδεκα από τους δεκατρείς μάστορες-πωλητές απώλεσαν αγαθά αξίας άνω των 20 ρεαλιών[230].

2. Καπετάνιος (καπετάν-)- Καραβοκύρης

Στα έγγραφα γίνεται πάντοτε διάκριση μεταξύ "καπετάνιων" και "καραβοκύρηδων". Σε κανένα από τα πρόσωπα που εντοπίσαμε δεν αποδίδονται και οι δύο αυτές ιδιότητες. Παρά τούτο όμως οι πηγές μας δεν παρέχουν στοιχεία, που θα επέτρεπαν τη σαφή οριοθέτηση των δύο ιδιοτήτων. Μία εξήγηση, που έχει προταθεί, είναι ότι "καπετάνιοι" χαρακτηρίζονταν οι κυβερνήτες μεγάλων πλοίων, ενώ "καραβοκύρηδες" οι κυβερνήτες μικρών πλεούμενων και καϊκιών, οι οποίοι συνήθως ήταν και ιδιοκτήτες τους. Γι' αυτό ο "καραβοκύρης" ταυτί-

229. Οπωσδήποτε όμως δεν είναι εύκολο να γίνει διάκριση μεταξύ τεχνιτών και μικρεμπόρων, διότι οι κατασκευαστές συχνότατα ήταν και πωλητές των αγαθών που παρήγαν, βλ. γενικά για τις πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας G. Baer, "Οι διοικητικές...", *ό.π.*, σ. 579.

230. Δύο μάστορες-πωλητές, οι Νικόλας του Κυριάκου και Θοδωρής Σκλάβος, προέβησαν σε πωλήσεις που δεν αποτελούσαν δική τους επιλογή μετά από άσκηση "κοντραδίτου".

στηκε γενικότερα με τον πλοιοκτήτη[231].

Στα δικαιοπρακτικά έγγραφα που εξετάζουμε, εντοπίσαμε εννέα πρόσωπα τα οποία χαρακτηρίζονται "καπετάνιοι" και οκτώ που καταγράφονται ως "καραβοκύρηδες". Η συχνότητα εμφάνισης των προσώπων αυτών δεν είναι η ίδια. Ορισμένοι εμφανίζονται μία μόνο φορά -και αυτήν προκειμένου να προβούν σε αγορά ή πώληση κάποιου πλοίου ή πλοιάριου- ενώ άλλοι έχουν δραστήρια συμμετοχή στις αγοραπωλησίες ακινήτων που διενεργήθηκαν στο νησί. Την παρουσία των προσώπων αυτών στις δικαιοπραξίες μπορούμε αναλυτικά να την παρακολουθήσουμε στον πίνακα ΙΙΙ.24.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ.24.

ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΕΣ "ΚΑΠΕΤΑΝΙΩΝ" ,"ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΔΩΝ" - ΔΑΠΑΝΗΘΕΝΤΑ ΠΟΣΑ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ		ΑΓΟΡΕΣ				ΠΩΛΗΣΕΙΣ			
	α	β1	γ1	δ1	ε1	β2	γ2	δ2	ε2
Γερώνυμος Νταζάρα	ΚΠ	18	283.75			*1	*15.00		
Ζώρζης Βιδάλης	ΚΡ	15	145.25			2	24.00		
Λουκάς Τζιτανόβικ	ΚΠ	11	175.00	1	60.00	1	8.00		
Γιάγκος	ΚΠ	6	75.50						
Ιωάννης Γαϊτάνης	ΚΡ	6	64.50			2	21.00		
Μπαστιάνος Ματέι	ΚΠ	2	71.75	2	110.00				
Ιωάννης Κουντουμάς	ΚΡ	2	24.00						
Ζαννής Μπαγούς	ΚΠ	2	16.00						
Λευτέρης Νιόρδος	ΚΡ	1	60.00						
Ζαννής Στεργιανός	ΚΡ			1	152.50				
Ματαίος Μουρούζης	ΚΠ	1	8.50						
Γεώργης Κονταρίνης	ΚΡ			1	40.00	1	1.75		
Γιαννάκης Γληγοράκης	ΚΠ							1	60.00
Λουκάς Καβούν	ΚΠ							1	60.00
Δεμένεγος Μορόζος	ΚΠ							1	80.00
Μάρκος Μπόνης	ΚΡ					1	5.00		
Νικόλας Χανιώτης	ΚΡ							1	35.00
ΣΥΝΟΛΟ		64	924.25	5	362.50	8	74.75	4	235.00

Σημειώσεις

α: η επαγγελματική ιδιότητα του συναλλασσομένου. ΚΠ: καπετάνιος, ΚΡ: καραβοκύρης.

β1: αριθμός πράξεων με αγορές ακινήτων.

γ1: δαπανηθέντα ποσά για αγορές ακινήτων (σε ρεάλια).

δ1: αριθμός πράξεων με αγορές πλεούμενων.

ε1: δαπανηθέντα ποσά για αγορές πλεούμενων (σε ρεάλια).

β2: αριθμός πράξεων με πωλήσεις ακινήτων.

γ2: δαπανηθέντα ποσά για πωλήσεις ακινήτων (σε ρεάλια).

δ2: αριθμός πράξεων με πωλήσεις πλωτών μέσων.

ε2: δαπανηθέντα ποσά για πωλήσεις πλωτών μέσων (σε ρεάλια).

* : η πώληση έγινε λόγω άσκησης "κοντραδίτου".

Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά η συμμετοχή "καπετάνιων" και "καραβοκύρηδων" παρουσιάζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Η παρουσία όσων φέρουν αυτούς τους επαγγελματικούς χαρακτηρισμούς ουσιαστικά περιορίζεται στις αγορές. Ανάμεσα στους πωλητές ακινήτων συναντάμε έναν "καπετάνιο" (που πραγματοποιεί όμως την πώληση μετά την άσκηση "κοντραδίτου") και τέσσερις "καραβοκύρηδες", οι οποίοι πραγματοποίησαν μία ή δύο πωλήσεις μικρής αξίας.

- Τους αγοραστές "καπετάνιους" και "καραβοκύρηδες" μπορούμε να τους διακρίνουμε σε τρεις επιμέρους ομάδες: α) Τρεις που προέβησαν σε 11 έως 18 αγορές αξίας άνω 100 ρεαλιών. β) Τέσσερις που πραγματοποίησαν μία έως έξι αγορές αξίας 60-100 ρεαλιών. γ) Τρεις που έκαναν μία ή δύο αγορές αξίας 8-24 ρεαλιών. Τα πρόσωπα των δύο πρώτων ομάδων τοποθετούν σημαντικά χρηματικά ποσά σε ακίνητα του νησιού. Το γεγονός αυτό αν συνδυαστεί με τα λατινικής ρίζας επώνυμα των περισσοτέρων (Νταζάρα, Τζιτανόβικ, Ματέι) και την απουσία τους από τα παλαιότερα φορολογικά κατάστιχα, ίσως δηλώνει πρόσφατη μόνιμη εγκατάστασή τους στη Μύκονο.

- Πέντε πράξεις αγορών και τέσσερις πωλήσεων που διενεργήθηκαν από "καπετάνιους" και "καραβοκύρηδες" αφορούσαν μεταβιβάσεις διαφόρων τύπων πλοίων. Τα ποσά που διακινήθηκαν μέσω των πράξεων αυτών ήταν 362.5 ρεάλια για τις αγορές και 235 ρεάλια για τις πωλήσεις. Τρεις καπετάνιοι και τρεις καραβοκύρηδες απαντούν μόνο σε συναλλαγές που έχουν σχέση με πλεούμενα. Τα επώνυμά τους (Κονταρίνης, Στεργιανός, Μορόζος, Καβούν, Γληγοράκης[232], Χανιώτης) είναι άγνωστα στο νησί και δεν φαίνονται να διαθέτουν ακίνητη περιουσία σε αυτό[233].

Όσον αφορά τα αγαθά που επέλεξαν να αποκτήσουν ή προτίμησαν να απω-

---

231. Για τη διάκριση μεταξύ "καπετάνιων" και "καραβοκύρηδων" βλ. Τρύφ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια, καπετάνιοι και συντροφοναύται (1800-1830)*, Αθήνα 1954, σ. 77 και 159, Α. Ι. Τζαμτζής, "Ναυτικοί, καράβια και λιμάνια", *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)*, Αθήνα 1972 σ. 61 και ο ίδιος, *Η ναυτιλία του Πηλίου στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα χ.χ., σ. 59. Ο όρος "καραβοκυρός", προς δήλωση των πλοιοκτητών, εντοπίζεται κατά τον 17ο αιώνα και στα φορολογικά κατάστιχα της Πάτμου, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", (ΙΙ), *ό.π.*, σ. 254-255.

232. Ίσως είναι από τη Μάνη. Οι Γληγοράκηδες υπήρξαν μία από τις ισχυρότερες οικογένειες καπετάνιων της Μάνης, βλ. Ελ. Αλεξάκης, *Τα γένη και η παραδοσιακή οικογένεια στην κοινωνία της Μάνης*, Αθήνα 1980, σ. 85, 120, 122.

233. Οι Κονταρίνης, Στεργιανός, Μορόζος, Καβούν, Γληγοράκης δεν περιλαμβάνονται στα μυκονιάτικα φορολογικά κατάστιχα του 17ου αιώνα. Αντίθετα το "Χανιώτης" συνοδεύει ή και ενίοτε αντικαθιστά το οικογενειακό όνομα Κορνάρος, δηλώνοντας προφανώς καταγωγή από την ομώνυμη κρητική πόλη (βλ. τα κατάστιχα χφ. 134, χφ. 94, χφ. 131, χφ. 132). Δεν εντοπίσαμε όμως κανένα Νικόλα Χανιώτη στα δικαιοπρακτικά έγγραφα.

λέσουν. Οι επιλογές των "καπετάνιων" και των "καραβοκύρηδων" -όπως φαίνεται από τα δεδομένα του πίνακα III.22. - αποδεικνύουν ότι σημαντικό μέρος των χρηματικών τους πλεονασμάτων στρεφόταν σε αγροτικές επενδύσεις. Μικρότερο τμήμα του περισσεύματος αυτού τοποθετείτο σε αστικά ακίνητα και κυρίως οικίες. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τη δυνατότητά τους να ελέγχουν παράλληλα με τις εμπορικές - ναυτιλιακές τους δραστηριότητες (το εύρος των οποίων δεν μπορεί να προσδιοριστεί από τα έγγραφα που εδώ εξετάζουμε) και ένα τμήμα της αγοράς ακινήτων του νησιού, που περιλαμβάνει γεωργικές εκμεταλλεύσεις αλλά και "αστικά" αγαθά. Από τα στοιχεία που έχουμε στην διάθεσή μας, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν η επένδυση αυτή ήταν η βασική τους επιλογή για τη διοχέτευση των χρηματικών πλεονασμάτων που εξασφάλιζαν ή εάν αποτελούσε παραπληρωματική δραστηριότητα δίπλα στις κύριες, που ήταν το εμπόριο και η ναυτιλία. Είναι όμως φανερό ότι κάποιοι τουλάχιστον από τους καπετάνιους που ήταν εγκατεστημένοι στη Μύκονο είχαν ενταχθεί στην τοπική οικονομία και προχώρησαν σε χρηματικές τοποθετήσεις σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις και άλλα ακίνητα. Απέκτησαν με αυτό τον τρόπο σημαντική ακίνητη περιουσία, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε και από τα φορολογικά κατάστιχα που καταγράφουν τους ιδιοκτήτες έγγειων αγαθών.

Να σημειώσουμε εδώ ότι, αν εξαιρέσουμε τους "καπετάνιους" και τους "καραβοκύρηδες", στους οποίους αναφερθήκαμε παραπάνω, η παρουσία των υπολοίπων στα φορολογικά κατάστιχα είναι αυτή που ακολουθεί. (Ο καπετάν Γιάγκος δεν κατέστη δυνατόν να ταυτισθεί, ενώ ο Μάρκος Μπόνης απουσιάζει από τα φορολογικά κατάστιχα παρότι απαντά το οικογενειακό του όνομα).

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ		χφ.134		χφ.94		χφ.131		χφ.132	
		α	β	α	β	γ1	γ2	α	β
Βιδάλης Ζώρζης	ΚΡ	10	29.0	42	176.0	332.0	94.0	13	48.5
Γαϊτάνης Ιωάννης	ΚΡ	21	49.5	15	59.0	106.0			
Κουντουμάς Ιωάννης	ΚΡ			28	96.5	181.0	114.0	24	62.0
Μπαγούς Ζαννής	ΚΠ					107.5	65.0	6	19.0
Νιόρδος Λευτέρης	ΚΡ	-	-	5	9.5	14.0	9.0	2	2.5

Σημειώσεις

α: τα ακίνητα που κατέχει.

β: ο φόρος που υποχρεούται να καταβάλει, εκφρασμένος στο λογιστικό νόμισμα που χρησιμοποιείται στο κάθε κατάστιχο.

γ1: ο καταβλητέος φόρος σύμφωνα με την α' εγγραφή του καταστίχου.

γ2: ο καταβλητέος φόρος σύμφωνα με την τελευταία εγγραφή.

ΚΡ: καραβοκύρης. ΚΠ: καπετάνιος.

Η πρόθεσή τους για μόνιμη εγκατάσταση στο νησί διαφαίνεται ίσως από την αγορά κατοικιών αλλά και οικοπέδων ("ταρατζών" και "σπιτοτόπων") κατάλληλων για οικοδόμηση. Από την άλλη πλευρά η ενεργή συμμετοχή τους στις αγορές (μετέχουν σε πέντε δικαιοπραξίες) και πωλήσεις (σε τρεις δικαιοπραξίες) πλοίων και πλοιαρίων είναι απόλυτα σύμφωνη με την κύρια απασχόλησή τους, που παρέμεναν οι ποικίλες ναυτιλιακές δραστηριότητες.

3. Ιερέας

Οι ιερείς αποτελούσαν δραστήρια οικονομικά ομάδα, που συμμετείχε ενεργά στις αγοραπωλησίες ακινήτων. Παράλληλα ήταν και η επαγγελματική εκείνη ομάδα για την οποία μπορούμε να έχουμε πληρέστερες πληροφορίες, γιατί οι νοτάριοι πρότασσαν πάντοτε το προσηγορικό "παπά" στο ονοματεπώνυμο κάθε συναλλασσόμενου ιερέα[234].

Γνωρίζουμε και από άλλες πηγές ότι ο αριθμός των ιερέων του νησιού ήταν μεγάλος. Αυτό μαρτυρούν οι επισκέπτες και οι περιηγητές που επισκέφθηκαν τη Μύκονο κατά τον 17ο αιώνα[235], αλλά το διαπιστώνουμε όπως θα δούμε παρακάτω, και από τα φορολογικά κατάστιχα της εποχής που καταγράφουν όσους κατοίκους του νησιού υποχρεούνται να καταβάλουν φόρο για την ακίνητή τους περιουσία. Βέβαια ο αριθμός των ιερέων του νησιού πρέπει να ήταν μεγαλύτερος από όσους περιλαμβάνονταν στα κτηματολόγια, διότι είναι πιθανόν ορισμένοι να μην ήταν κάτοχοι ακινήτων και συνεπώς να μην καταγράφονταν σε αυτά. Πάντως στα χφ. 134 και χφ. 132 μπορούμε να μετρήσουμε 37 και 32 ιερείς αντίστοιχα. Οι άνθρωποι αυτοί είναι και εκείνοι κυρίως που τους

234. Η συνήθεια πρόταξης της λέξης "παπά" στα βαφτιστικά ονόματα των ιερέων ήταν κοινή στα νησιά του Αιγαίου, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε σε πλήθος δημοσιευμένα έγγραφα. Αντίθετα στους καθολικούς ιερείς προτασσόταν συνήθως η λέξη "πρε", βλ. για τη Μύκονο το παράδειγμα του "πρε Λινάρδου" ή "Πελινάρδου" Ξανθάκη, Χ77 έγγρ. 847, 22.3.1668 και 1553, 6.10.1673. Όπως φαίνεται όμως από το παράδειγμα της Σαντορίνης, ενώ το "πρε" συνόδευε αποκλειστικά τους καθολικούς ιερείς, το "παπά" χρησιμοποιόταν για τους ιερείς και των δύο δογμάτων, βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 266.

235. Στα 1610 σε έγγραφο που απευθυνόταν στον Πάπα υπογράφουν 24 ορθόδοξοι και δύο καθολικοί ιερείς, γεγονός που αποδεικνύει ότι υπήρχαν τουλάχιστον 26 ιερείς στο νησί, βλ. ανώνυμος, "Η εκκλησία της Μυκόνου", *Νέα Μύκονος*, α.φ. 51 (Μάιος 1951), σ. 2. Ο επίσκοπος Ιεραπόλεως Sebastiani που περιόδευσε στη Μεσόγειο το 1666, γράφει ότι στη Μύκονο υπήρχαν 50 ιερείς, βλ. Κ. Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ. 1, σ. 579 και Σ. Συμεωνίδης, "Οι εκθέσεις Sebastiani και Venier για το νησί της Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, Μάρτιος 1984, σ. 4. Έναν αιώνα περίπου αργότερα στα 1769 ο αριθμός των ιερέων φαίνεται ότι κυμαινόταν στα ίδια επίπεδα, αφού σε έγγραφο της κοινότητας αναφέρεται ότι στο νησί υπήρχαν 55 ιερείς, βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος...*, ό.π., σ. 255.

ξαναβρίσκουμε στα νοταριακά έγγραφα να συναλλάσσονται αγοράζοντας και πωλώντας εκτάσεις γης, οικίες ή άλλα οικοδομήματα.

Ιερείς συναντάμε τόσο μεταξύ των πωλητών όσο και μεταξύ των αγοραστών. Όπως μπορούμε να δούμε όμως και στους πίνακες που ακολουθούν, η παρουσία τους είναι ισχυρότερη μεταξύ των αγοραστών. Συγκεκριμένα οι ιερείς ως αγοραστές μετείχαν στο 8.4% του συνόλου των δικαιοπραξιών και δαπάνησαν το 9% του συνολικά διακινούμενου χρηματικού ποσού, ενώ οι ιερείς ως πωλητές συμμετείχαν στο 5.2% των πράξεων και απέσπασαν το 6.4% των δαπανηθέντων χρημάτων. Η διαφορά που υπάρχει στη συμμετοχή δεν είναι τόσο μεγάλη όσο ήταν στους "μάστορες" ή στους "καραβοκύρηδες" και στους "καπετάνιους", των οποίων η παρουσία ήταν σαφώς ισχυρότερη μεταξύ των αγοραστών. Η διαφοροποίηση αυτή ως προς τη συμμετοχή των ιερέων πρέπει να αντιστοιχεί στην οικονομική τους θέση, που δεν ήταν πάντοτε ανθηρή, με αποτέλεσμα να βρίσκονται συχνότερα στην ανάγκη να αποχωριστούν έγγεια αγαθά τους. Χαρακτηριστικό είναι μάλιστα το γεγονός ότι στη Σαντορίνη στο β' μισό του 17ου αιώνα η συμμετοχή των ιερέων μεταξύ των πωλητών είναι μεγαλύτερη από τη συμμετοχή τους μεταξύ των αγοραστών (τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 14.3% για τους πωλητές και 6.9% για τους αγοραστές)[236]. Επίσης περιηγητές που πέρασαν την εποχή αυτή από τα νησιά του Αιγαίου κάνουν λόγο για την πενία -ενός τμήματος τουλάχιστον- των ιερέων και για τα χαμηλά εισοδήματα που εξασφάλιζαν[237]. Στο θέμα των εισοδημάτων των κληρικών θα επανέλθουμε αργότερα, όταν μιλήσουμε για τις δωρητήριες πράξεις, που αποτελούσαν μια πολύ σοβαρή πηγή πόρων για αυτούς.

Οι ιερείς ως αγοραστές

Γεγονός είναι ότι αν εξετάσουμε τα ονοματεπώνυμα των ιερέων αγοραστών θα επιβεβαιώσουμε την εντύπωση που μας δίνουν και τα φορολογικά κατάστιχα ότι υπάρχει μεγάλη ανισομέρεια στην κατανομή των εισοδημάτων των ιερέων. Μπορούμε δηλαδή να διακρίνουμε μία ομάδα με κάποια χρηματικά πλεονάσματα που τα διοχετεύει στην απόκτηση ακίνητων μετέχοντας σε τρεις έως πέντε αγορές. Μία άλλη που αγοράζει ένα ή δύο ακίνητα για να καλύψει ίσως ανάγκες που προκύπτουν από κληρονομικές πιέσεις ή οικογενειακές προτεραιότητες. Στο άλλο άκρο μία τρίτη ομάδα, που αποτελείται από τέσσερα μεμονωμένα πρόσωπα, τα οποία πραγματοποιούν μεγάλο αριθμό αγορών

236. Βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 267.

237. Στην κατάσταση της εκκλησίας, ορθόδοξης και καθολικής αναφέρεται αναλυτικά ο B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., τ. I, σ. 178 κ.ε.

δαπανώντας σημαντικά χρηματικά ποσά (στους ιερείς αυτούς και ιδιαίτερα στους παπά Μάρκο Κορίνθιο και παπά Δημήτρη Γρυπάρη θα αναφερθούμε αναλυτικά στο παράρτημα). Η καταμέτρηση των αγορών που πραγματοποίησαν οι ιερείς έδωσε τα παρακάτω αποτελέσματα:

Αριθμός αγορών	Πρόσωπα	Συνολική Αξία (σε ρεάλια)	Μέσος Όρος (ανά πρόσωπο)
1 *	16	172.50	10.8 *
2 **	14	446.25	31.9 **
3	2	89.50	
4	2	69.00	
5 ***	5	382.50	76.5 ***
7	1	102.75	
10	1	151.25	
24 ****	1	558.00	
32 *****	1	474.00	

Σημειώσεις

*: Μία αγορά, αυτή του παπά Αθανασίου Βιδάλη, έχει πραγματοποιηθεί από κοινού με άλλο κάτοικο του νησιού. Το ποσό έχει διαιρεθεί και στο μερίδιο του ιερέα έχει χρεωθεί το ήμισυ.

**: Σε αγορά του παπά Ιωάννη Φαμελίτη αξίας 2 ρεαλιών υπήρχε και συνέταιρος. Το ίδιο συμβαίνει και σε μία αγορά του παπά Μάρκου Φαμελίτη αξίας 110 ρεαλιών, με τη διαφορά ότι εδώ οι μετέχοντες αγοραστές ήταν τρεις. Και στις περιπτώσεις αυτές θεωρήθηκε ότι οι χρηματικές καταβολές όλων των αγοραστών ήταν ισόποσες.

***: Αγορά του παπά Μάρκου Ντεσούδα αξίας 5 ρεαλιών διενεργήθηκε από κοινού με άλλον. Υπολογίστηκε μόνο το ήμισυ στο μερίδιό του.

****: Μία αγορά του παπά Μάρκου Κορίνθιου αξίας 14 ρεαλιών έχει πραγματοποιηθεί από κοινού με άλλον κάτοικο του νησιού.

*****: Ο παπά Δημήτρης Γρυπάρης είχε συνέταιρο σε δύο αγορές αξίας 15 και 40 ρεαλιών. Στο μερίδιό του έχει υπολογισθεί το ήμισυ του ποσού.

Όσον αφορά τα είδη των ακινήτων που επέλεξαν να αποκτήσουν, όπως διαπιστώνεται από τον πίνακα ΙΙΙ.22., η προτίμηση των ιερέων σε αγορές αγροτικών ακινήτων είναι εμφανής και ταυτόσημη με τις επιλογές του συνόλου των αγοραστών (στους ιερείς οι αναλογίες είναι 71.5% για τα "αγροτικά" και 28.5% για τα "αστικά" ακίνητα, ενώ στο σύνολο των δικαιοπραξιών, όπως είδαμε στους υπολογισμούς του πίνακα ΙΙΙ.15., τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 74.0% και 26.0%). Μεταξύ των "αγροτικών" ακινήτων κυριαρχούν τα "αμπέλια" και τα "κλείσματα", όπως άλλωστε και στο σύνολο των πράξεων. Οι επιλογές αυτές

στις αγορές των ιερέων είναι ενδεικτικές των δραστηριοτήτων τους. Φαίνεται ότι ορισμένοι τουλάχιστον ιερείς δεν περιορίζονταν μόνο στα ιερατικά τους καθήκοντα αλλά κατέφευγαν στην ενασχόληση με τη γεωργία και την κτηνοτροφία προκειμένου να αυξήσουν τα εισοδήματά τους. Μία τάση προς την αγορά "αστικών" ακινήτων παρατηρείται μεταξύ των τεσσάρων ιερέων που πραγματοποίησαν περισσότερες από επτά αγορές. Οι ιερείς αυτοί έδειξαν μία προτίμηση στην αγορά οικιών αλλά και μεριδίων σε μύλους.

Σημαντικός είναι και ο αριθμός των εκκλησιών (πρόκειται για έξι ή επτά περιπτώσεις) που αγοράστηκαν από ιερείς. Ενας αγοραστής ο πρε Λινάρδος Ξανθάκης ήταν ο καθολικός ιερέας της Μυκόνου και αγόρασε το 1668 μία εκκλησία έναντι 25 ρεαλιών[238]. Ένας άλλος ιερέας ο παπά Γεώργης Θολόγος αγοράζει με δύο διαφορετικές πράξεις, στις 21 Μαρτίου 1671 και στις 9 Απριλίου 1671, από μισή εκκλησία αξίας 11 και 11.5 ρεαλιών αντίστοιχα[239]. Ο παπά Νικόλας Φαμελίτης αγόρασε από ξαδέλφια του, μία εκκλησία επονομαζόμενη Άγιος Βλάσιος, έναντι 40 ρεαλιών[240]. Τέλος ο παπά Μάρκος Φαμελίτης, ανάμεσα σε άλλες αγορές που πραγματοποίησε, διέθεσε 35 ρεάλια για να αγοράσει μισή εκκλησία τον Άγιο Ιωάννη και 16.5 για να αγοράσει άλλη μισή τη Λιμνιώτισσα[241]. Η αγορά εκκλησιών από ιερείς είναι φυσικά δικαιολογημένη και συνυφασμένη με την ιερατική τους ιδιότητα.

Εντύπωση προκαλεί η επιλογή ορισμένων ιερέων να αγοράσουν το ήμισυ από δύο διαφορετικές εκκλησίες με αποτέλεσμα να έχουν μερίδιο σε δύο ναούς,

---

238. Βλ. Χ77 έγγρ. 847, 22.3.1668. Ο πρε Λινάρδος Ξανθάκης φέρεται ως ιδρυτής της καθολικής εκκλησίας της Αλευκάνδρας, σύμφωνα με επιγραφή που υπάρχει στο ναό με χαραγμένη τη χρονολογία 7 Ιουλίου 1677, βλ. Ι. Μ. Μπόνης, "Ένα γράμμα του 1610 εκ Μυκόνου προς τον Πάπαν Παύλον τον πέμπτον", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, φ. 28, (3 Μαρτίου 1935), σ. 1. Για τον ιερέα Λεονάρδο Ξανθάκη και τη διαγωγή του κάνουν λόγο οι αποστολικοί επισκέπτες Sebastiani και Venier. Ο πρώτος στην έκθεση που συνέταξε μετά την επίσκεψή του στη Μύκονο το 1667 παρατηρεί ότι διαβιούσε στη Μύκονο με αξιοπρέπεια και δεν είχε ηθικά ανάρμοστη συμπεριφορά, όπως συνέβαινε όταν ήταν ιερέας στη Σύρο, (βλ. Σ. Συμεωνίδης, *ό.π.*, σ. 4). Ο Venier στην έκθεσή του του 1678 συμφωνεί με τις παρατηρήσεις του Sebastiani, σημειώνει ότι ο 45 ετών πλέον Λ. Ξανθάκης ζει εδώ και χρόνια χωρίς σκάνδαλα. Στο τέλος όμως της έκθεσής του τον κατηγορεί ότι εγκατέλειψε τη Μύκονο όταν έπληξε το νησί επιδημία πανώλης και κατέφυγε στη γειτονική Σύρο παρά τις διαμαρτυρίες των πιστών που τον είχαν ανάγκη (βλ. *ό.π.*, στο φύλλο Απριλίου 1984), σ. 3-4). Την ίδια περίπου εποχή, στα 1689 καθολικός εκκλησιαστικός τοποτηρητής Σύρου ήταν ο συνεπώνυμος (και συγγενής του;) Ιωάννης Ξανθάκης, βλ. Τ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου*, Ερμούπολη 1874, σ. ιδ'.

239. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για την ίδια εκκλησία. Στη μεταγενέστερη χρονικά πράξη αποκαλύπτεται ότι η εκκλησία ονομαζόταν Αγία Παρασκευή, ενώ στην πρώτη δεν γίνεται λόγος για το όνομά της, βλ. Χ77 έγγρ. 1309 και 1321.

240. Βλ. Χ77 έγγρ. 794, 3.12.1667.

241. Βλ. Χ77 έγγρ. 844, 15.3.1668 και 1189, 14.9.1670.

να μην κατέχουν όμως καμμία εκκλησία εξ ολοκλήρου. Δεν γνωρίζουμε αν η επιλογή τους αυτή υποτάσσεται σε οικονομικές προτεραιότητες. Δεν ξέρουμε δηλαδή αν επέλεξαν αυτή την τακτική με σκοπό να απολαμβάνουν -κατά το μερίδιό τους- τα χρηματικά οφέλη που απέρρεαν από το εκκλησίασμα δύο ναών, καθώς με αυτό τον τρόπο διπλασίαζαν τους ανθρώπους που θα κατέφευγαν στις υπηρεσίες τους συμμετέχοντας στις θρησκευτικές πράξεις (γάμους, κηδείες, βαπτίσεις, μνημόσυνα κ.λπ.) δύο εκκλησιών. Είναι πιθανότερο όμως η εξήγηση της επιλογής τους αυτής να βρίσκεται στην παρεχόμενη, από τις συνθήκες της τοπικής αγοράς, προσφορά εκκλησιών προς πώληση. Με άλλα λόγια αγόρασαν τα μερίδια στις εκκλησίες αυτές, επειδή ήταν και τα μόνα διαθέσιμα προς πώληση. Πάντως η κατά μερίδια πώληση των εκκλησιών και η κατοχή από ένα ιερέα μεριδίων σε περισσότερες από μία, είναι φαινόμενο παράλληλο με αυτό που εμφανίζεται στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των μύλων και των φούρνων, το οποίο θα εξετάσουμε αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο.

Οι ιερείς ως πωλητές

Παρόμοια με τους αγοραστές μπορούμε να κατανείμουμε και τους πωλητές-ιερείς σε κατηγορίες ανάλογα με τον αριθμό των πωλήσεων που πραγματοποίησαν. Η κατανομή αυτή, αριθμητικά εκφρασμένη, έχει ως εξής:

Αριθμός πωλήσεων	Πρόσωπα *	Συνολική αξία (σε ρεάλια)	Μέσος όρος (ανά πρόσωπο)
1	23 **	290.25	12.6
2	6	158.00	26.3
3	3 ***	130.75	43.6
4	2	198.00	
8	1	102.00	
9	1	61.50	
11	1	395.50	
18	1	196.50	

Σημειώσεις

*: Εάν αθροίσουμε τους αριθμούς της στήλης, οι πωλήσεις που φαίνεται ότι διενεργήθηκαν από ιερείς είναι 98, ενώ στον πίνακα ΙΙΙ.21. οι πράξεις αυτές είχαν υπολογισθεί ότι ήταν 96. Η διαφορά αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι σε δύο πωλητήριες πράξεις οι πωλητές ήταν δύο αδέλφια, οι Αγραβαράδες, που ήταν ιερείς και οι δύο. Στον πίνακα ΙΙΙ.21. όπου καταμετρήσαμε τις πράξεις που διενήργησαν ιερείς, υπολογίσθηκαν οι πράξεις αυτές μία φορά, ενώ εδώ που καταμετρούμε σε πόσες πράξεις μετείχε κάθε ιερέας, η καθεμία από αυτές τις πωλήσεις προσμετράται δύο φορές.

**: Τέσσερις πωλήσεις διενεργήθηκαν μετά από την άσκηση "κοντραδίτου", πράγμα που σημαίνει ότι ο πωλητής προχώρησε σε αυτές υποχρεωτικά.

***: Μία πώληση ιερέα αυτής της κατηγορίας πραγματοποιήθηκε μετά από άσκηση "κοντραδίτου".

Τα αγαθά που πωλήθηκαν από ιερείς παρουσιάζονται αναλυτικά στον πίνακα ΙΙΙ.22. Η κύρια μάζα των πωλητών ιερέων πραγματοποίησε μία ή το πολύ δύο πωλήσεις. Συγκεκριμένα στην κατηγορία αυτή ανήκει περίπου το 70% των πωλητών-ιερέων. Οι ιερείς αυτοί απώλεσαν ακίνητα σχετικά χαμηλής αξίας που κυμαίνονταν κατά μέσο όρο γύρω στα 12.6 ρεάλια. Συνήθως επρόκειτο για καλλιεργήσιμες γαίες ή άλλα αγροτικά ακίνητα. Οι πωλήσεις αυτού του μεγέθους δεν μπορούν να αποτελέσουν ένδειξη ότι οι παραπάνω ιερείς επέλεξαν να ρευστοποιήσουν την αγροτική ή άλλη ακίνητη περιουσία που κατείχαν, πόσο μάλλον αν ληφθεί υπόψη ότι σε τέσσερις περιπτώσεις οι πωλήσεις δεν αποτελούσαν δική τους επιλογή, ενώ σε αρκετές άλλες οι συναλλασσόμενοι ήταν συγγενείς. Τα μέλη της δεύτερης ομάδας των πέντε ιερέων που πραγματοποίησαν τρεις έως τέσσερις πωλήσεις δεν έχουν ενιαία χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα ο οικονόμος Μάρκος Κορίνθιος πραγματοποίησε την ίδια εποχή, ανάμεσα σε πλήθος αγορές και τρεις πωλήσεις συνολικής αξίας 39.5 ρεαλιών από τις οποίες η μία ήταν αποτέλεσμα άσκησης "κοντραδίτου"[242]. Ο ιερέας αυτός δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εκποίησε ένα τμήμα της ακίνητης περιουσίας του για να καλύψει υποχρεώσεις του σε μετρητά. Στην αντίπερα όχθη ο διάκος Ζαννής Στάθης πωλεί το σύνολο της περιουσίας που κατείχε στη Μύκονο[243].

Τέλος η τρίτη κατηγορία που αποτελείται από τέσσερις ιερείς με 8 έως 18 πωλήσεις διαφαίνεται ότι λόγω οξέων οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε, προχώρησε στην εκποίηση, αν όχι του συνόλου, πάντως ενός σημαντικότατου τμήματος της αγροτικής και αστικής περιουσίας που είχε στην κατοχή της. Οι περιπτώσεις αυτές όμως πρέπει να θεωρηθούν εξαιρετικές και οι οικονομικές δυσχέρειες, που αντιμετώπιζαν τα συγκεκριμένα πρόσωπα, άσχετες από το ιερατικό αξίωμα που έφεραν. (Για τους παπά Πέτρο Κουντουμά και παπά Ιωάννη Ντελατόλα θα γίνει αναλυτικά λόγος στο ειδικό κεφάλαιο, όπου θα εξετάσουμε τα πρόσωπα που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό πωλήσεων). Συνεπώς η επαγγελματική ομάδα των ιερέων, με εξαίρεση κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις, δεν διακρίνεται μέσα από τα νοταριακά έγγραφα να αντιμετωπίζει τέτοια οικονομικά προβλήματα, που να την οδηγούν σε εκποιήσεις των περιουσιακών της στοιχείων προκειμένου να εξασφαλίσει μετρητό χρήμα.

4. Μοναχός- μοναχή

Οι μοναχοί και οι μοναχές είναι μία από τις κατηγορίες κατοίκων της Μυκόνου, που μνημονεύονται στα έγγραφα πολύ συχνά με την επαγγελματική-

242. Βιογραφικό του σημείωμα περιλαμβάνεται στο παράρτημα.

243. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 92ν, 15.5.1692, σύμφωνα με το οποίο πωλεί ό,τι κατέχει στη Μύκονο.

εκκλησιαστική τους ιδιότητα. Οι συνήθεις δηλωτικοί όροι που χρησιμοποιούνται από τους νοτάριους είναι "καλόγερος", "γερομόναχος", "καλογριός", "καλογριά" και "καθηγούμενος", όταν αναφέρονται στον ηγούμενο ενός μοναστηριού. Στην τελευταία περίπτωση είναι δυσχερής η διάκριση αν ο ηγούμενος ενεργεί ως εκπρόσωπος της μονής που προϊσταται ή εάν η συναλλαγή αφορά την προσωπική του περιουσία. Επίσης η πηγή μας δεν μας διαφωτίζει, σχετικά με τον τόπο που ζουν και τη μονή που μονάζουν οι συναλλασσόμενοι στα δικαιοπρακτικά έγγραφα μοναχοί και μοναχές. Δεν μπορούμε λοιπόν στις περισσότερες περιπτώσεις να διευκρινίσουμε αν πρόκειται για πρόσωπα που διαβιούν στις μονές του νησιού ή ανθρώπους που μονάζουν σε μοναστήρια εκτός της Μυκόνου, αλλά έχουν κάποια σχέση με το νησί και μετέχουν σε αγοραπωλησίες που διενεργούνται σε αυτό.

Ο αριθμός των μοναχών που συγκέντρωναν οι μονές της Μυκόνου δεν μας είναι γνωστός με ακρίβεια. Μαρτυρίες από περιηγητές και επισκέπτες τον ανεβάζουν το πολύ σε 40 πρόσωπα[244]. Είμαστε όμως σε θέση να πιθανολογήσουμε ότι δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντικός, διότι δεν έχουμε πληροφορίες για την ύπαρξη κάποιου μοναστηριού με ιδιαιτέρως ακμάζοντα μοναστικό πληθυσμό, όπως έχουμε για άλλα νησιά του Αιγαίου[245]. Βέβαια υπήρχαν και Μυκόνιοι που μόναζαν σε μονές που βρίσκονταν μεν εντός των ορίων της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά εκτός του νησιού.

Τα κτηματολόγια που διασώζονται από τα τέλη του 17ου αιώνα περιλαμβάνουν κάποιους μοναχούς κατόχους ακίνητης περιουσίας. Συγκεκριμένα με την ιδιότητα του μοναχού καταλογογραφείται ένα πρόσωπο στο χφ. 134 (ο καλόγερος Φιριπ[π]ής) και επτά στο χφ. 132 (τέσσερις άνδρες και τρεις γυναί-

---

244 Σύμφωνα με τον P. de Tournefort, *ό.π.*, τ. 1, σ. 108, ο οποίος επισκέφτηκε το 1700 τη Μύκονο, η Παναγία Τουρλιανή συγκέντρωνε 10 - 12 μοναχούς, ο Άγιος Παντελεήμων 3 - 4 και η Αγία Παρασκευή 3 - 4 μοναχές. Αντίθετα ο επίσκοπος Sebastiani (βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι...*, ό.π., σ. 579 και Σ. Συμεωνίδης, *ό.π.*, σ. 4) αναφέρει ότι στα 1667 στο νησί κατοικούσαν 40 μοναχοί.

245. Ο Sebastiani (βλ. Κ. Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ. 579-580) υποστηρίζει ότι στη Νάξο υπήρχαν 100 μοναχοί, στην Άνδρο επίσης 100 και στη Σίφνο 40. Στην Πάτμο μόνο η Μονή του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου είχε στα τέλη του 17ου αιώνα 100 μοναχούς, βλ. Ο. Dapper, *Description éxacte des isles de l'Archipel*, Άμστερνταμ 1703, σ. 179-180 και P. de Tournefort, *ό.π.*, τ. 1, σ. 437· παρομοίως στη Χίο η Νέα Μονή στα 1700 φιλοξενούσε 150 μοναχούς, βλ. *ό.π.*, τ. 1, σ. 88. Επίσης ο R. Sauger, *Histoire Nouvelle des Anciens Ducs et autres Souverains de l'Archipel*, Παρίσι 1699, σ. 194, αναφέρει, υπερβάλλοντας ίσως λίγο, ότι η μονή της Χοζοβιώτισσας στην Αμοργό είχε 100 μοναχούς. Αντίθετα σύμφωνα με μία πληροφορία -πολύ μεταγενέστερη όμως- η μονή των Ταξιαρχών στη Σέριφο είχε στις αρχές του 19ου αιώνα μοναστικό πληθυσμό ανάλογο με αυτό της Τουρλιανής Μυκόνου (17 μοναχούς), βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 63.

κες). Όλοι είναι κάτοχοι μικρής ή ασήμαντης ακίνητης περιουσίας, καθώς τους ανήκουν συνήθως δύο έως τέσσερα ακίνητα, χαμηλής φοροδοτικής υποχρέωσης[246]. Τα νούμερα αυτά δεν προσεγγίζουν τον πραγματικό αριθμό των μοναχών του νησιού, διότι απουσιάζουν όσοι δεν είχαν ακίνητη περιουσία ή όσοι την μεταβίβασαν πριν καρούν μοναχοί ή μοναχές. Στα δικαιοπρακτικά έγγραφα η παρουσία των ανδρών, κυρίως όμως των γυναικών, μοναχών περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά στο ρόλο των πωλητών. Συγκεκριμένα διατρέχοντας τα γνωστά σε εμάς δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνα, μπορούμε να συναντήσουμε 8 μοναχούς και 18 μοναχές που συμμετέχουν στις δικαιοπραξίες με τον ακόλουθο τρόπο.

Α. ΑΓΟΡΑΣΤΕΣ ΜΟΝΑΧΟΙ - ΜΟΝΑΧΕΣ

Αριθμός αγορών	Πρόσωπα		Συνολική Αξία*	Μ.Ο.**
1		5	48.0	9.6
	α. άνδρες	4	24.0	6.0
	β. γυναίκες	1	24.0	
2	(άνδρας)	1	21.0	

Β. ΠΩΛΗΤΕΣ ΜΟΝΑΧΟΙ - ΜΟΝΑΧΕΣ

Αριθμός πωλήσεων	Πρόσωπα		Συνολική Αξία*	Μ.Ο.**
1		14	147.5	10.5
	α. άνδρες	5	40.0	8.0
	β. γυναίκες	9	107.5	11.9
2		7	157.0	22.4
	α. άνδρες	2	30.0	15.0
	β. γυναίκες	5	127.0	25.4
4	(γυναίκα)	1	59.0	
6	(γυναίκες)	2	67+212= 279.0	

Συνολικά: Μοναχοί αγοραστές 5
Μοναχές αγοράστριες 1
Μοναχοί πωλητές 7
Μοναχές πωλήτριες 17

Σημειώσεις
* : σε ρεάλια.
** : μέσος όρος δαπανηθέντων ρεαλιών ανά πρόσωπο.

246. Εξαίρεση αποτελούν ο καλόγερος Φιριπ(π)ής ο οποίος σύμφωνα με το χφ. 132 κατείχε 10 ακίνητα και εν μέρει και η καλόγρια του Φρουζέτη, που σύμφωνα με το ίδιο κατάστιχο ήταν ιδιοκτήτρια 6 ακινήτων.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα αριθμητικά αυτά στοιχεία μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

α. Η παρουσία των γυναικών μοναχών περιοριζόταν σχεδόν αποκλειστικά μεταξύ των πωλητών, αφού από τις 18 μοναχές που συναντήσαμε στις δικαιοπραξίες οι 17 ήταν πωλήτριες. Αντίθετα η παρουσία των ανδρών συναδέλφων τους ήταν μοιρασμένη σχεδόν ισομερώς, αφού από τους δώδεκα μοναχούς που εντοπίσαμε οι επτά ήταν πωλητές και οι πέντε αγοραστές.

β. Ακόμη και οι μοναχοί που μετέχουν στις δικαιοπραξίες ως αγοραστές δεν ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα. Πραγματοποίησαν μόνο μία αγορά ο κάθε ένας (εξαίρεση αποτελεί ο καλόγερος Φιριπ[π]ής που μετείχε σε δύο αγορές). Η πλειοψηφία των μοναχών-πωλητών επίσης πραγματοποίησε μία ή το πολύ δύο πωλήσεις. Εξαιρέσεις συνιστούν η Αθανασία θυγατέρα ποτέ Ντεμένεγου Μαρτίνου που διενήργησε τέσσερις πωλήσεις, η καλόγρια του παπά Φρατζέκου Σκορδίλη και η Σωφρονία του ποτέ Μαρτινιανού Τρίπτη, οι οποίες προέβησαν σε έξι πωλήσεις η κάθε μία.

γ. Οι συμβαλλόμενοι, μοναχοί και μοναχές, δαπάνησαν ή απέσπασαν μικρά χρηματικά ποσά στις πωλητήριες πράξεις που μετείχαν ως αγοραστές ή πωλητές αντίστοιχα. Ο μέσος όρος των καταβληθέντων ανά πράξη χρημάτων είναι μικρός και ενδεικτικός, αφενός μεν της αξίας των διακινηθέντων αγαθών και αφετέρου της χρηματοδοτικής ευχέρειας των συναλλασσόμενων μοναχών.

δ. Τα περισσότερα από τα ακίνητα που διακινήθηκαν από και προς μοναχούς ή μοναχές -όπως φαίνεται και από τα στοιχεία του πιν. III.22.- ανήκουν σε αυτά που έχουμε χαρακτηρίσει ως "αγροτικά". Κυρίως πρόκειται για "αμπέλια", "κλείσματα" και "χωράφια". Στα λίγα "αστικά" ακίνητα που μεταβιβάστηκαν κυριαρχούν τα "σπίτια".

Επομένως, η παρουσία των μοναχών, ανδρών και γυναικών, στις πράξεις αγοραπωλησιών που διενεργήθηκαν στη Μύνοκο είναι αναιμική και περιορίζεται σε μεταβιβάσεις ήσσονος αξίας ακινήτων, από τα οποία τα περισσότερα βρίσκονταν εκτός του οικισμού της Μυκόνου και προορίζονταν για γεωργική χρήση. Η εξήγηση της απουσίας των μοναχών από τις συναλλαγές ίσως πρέπει να αναζητηθεί στην ηλικία αλλά και στο ίδιο το κοινωνικό προφίλ των ατόμων που επέλεξαν να ακολουθήσουν το δρόμο του μοναχισμού. Μοναχοί και μοναχές γίνονταν συχνά νεαρά άτομα από πτωχές οικογένειες μετά από ώθηση των γονιών τους, οι οποίοι πίστευαν ότι με αυτό το τρόπο εξασφάλιζαν αξιοπρεπή επιβίωση στα παιδιά τους[247].

247. Παράλληλα οι μοναχοί δεν δικαιούνταν μερίδιο στην πατρική ή μητρική κληρονομιά και επίσης πιθανόν δεν τους κάλυπτε ο θεσμός της προτίμησης, βλ. Δ. Πασχάλης, "Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου", ανάτυπο από *Α.Ο.Κ.Ε.*, 5 (1925), σ. 10. Επίσης ήδη από τη βυζαντι-

Στις μονές επίσης κατέφευγαν και ενήλικα, ή συνηθέστερα υπερήλικα άτομα, τα οποία με αντάλλαγμα την αφιέρωση περιουσιακών τους στοιχείων εξασφάλιζαν κάποια περίθαλψη, την εξεύρεση της οποίας έκανε δυσχερέστερη η παντελής έλλειψη κοινωνικής πρόνοιας για όσους δεν ήταν σε θέση να εργαστούν. Σχετικά με τις ηλικίες όσων κατέφευγαν στις μονές της Μυκόνου δεν έχουμε στοιχεία. Η εικόνα που σχηματίζει όμως κανείς είναι ότι συνήθως πρόκειται για υπερήλικες, διότι η παρουσία τους στα φορολογικά κατάστιχα και τα νοταριακά έγγραφα είναι σποραδική και δεν έχει συνέχεια, γεγονός που ίσως μπορεί να συνδυαστεί με το θάνατό τους. Σε αρκετά παραδείγματα "προσηλώσεων" επίσης γίνεται λόγος για την υποχρέωση των μονών να φροντίσουν για τη διατροφή και τη διαβίωση όσων καταφεύγουν σε αυτές. Σημειώνουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από τη μονή της Χοζοβιώτισσας στην Αμοργό. Στις 12 Μαΐου 1623 μία γυναίκα προσηλώνει στη μονή όλη της την περιουσία "με τούτο να πληρώσου το χρέος μου και να πληρώνου και το χαράτζι από του νυ και να μου γράψου και 5 ονόματα και να μου δίδου την ζωοθροφή μου τον κάθε χρόνο μόδια σιτάρι 6 και μόδια κριθάρι 6, καφίζα μαγέρεμα 9, τυρί μυζήθρες κομμάτια 8 και από ει [τι] άλλο αν θέλουσι διακονίσει οι άνωθεν πατέρες να μου δίδου και εμένα τη διακονία μου..."[248]. Φυσικά δεν μπορούν να παραληφθούν οι περιπτώσεις ατόμων που κατέφευγαν στις μονές κινούμενα από έντονη θρησκευτική πίστη[249].

Αρκετοί μοναχοί και μοναχές φαίνεται ότι είχαν μεταβιβάσει πριν καρούν μέρος της προσωπικής τους περιουσίας στους τυχόν κληρονόμους τους. Καθώς όμως εάν ήταν τελείως άποροι δεν θα μπορούσαν να γίνουν δεκτοί στις μονές, τα περιουσιακά στοιχεία που είχαν διατηρήσει στην κυριότητά τους τα μεταβίβαζαν στη μονή που τους δεχόταν στους κόλπους της[250]. Συνεπώς, όσοι καταγράφονταν στα έγγραφα με τον προσδιορισμό του "καλόγερου" ή της

νή εποχή σε μεγάλες μονές, όπως του Ιωάννη Θεολόγου της Πάτμου, συγκεντρώνονταν μικρά παιδιά με σκοπό τη διδασκαλία και προετοιμασία για τα μοναχικά καθήκοντα, βλ. Ν. Τσουλκανάκης, "Η συμβολή της Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην εμφάνιση και καλλιέργεια της παιδείας στην Πάτμο", *Διπτύχων Παράφυλλα*, 2 (1989), σ. 303.

248. Βλ. Ι. Βογιατζίδης, *Αμοργός...*, ό.π., σ. 45-46.

249. Για παράδειγμα την ίδια εποχή, τον Ιούλιο του 1694, στη Νάξο ένα ζευγάρι απόφασίζει να χωρίσει και η σύζυγος παίρνει την άδεια να ξαναπαντρευτεί, διότι ο σύζυγός της επιθυμεί να μονάσει, βλ. Β. Σφυρόερας, "Γάμοι και διαζύγια στη Νάξο τον ΙΖ' και ΙΗ' αιώνα", *Κυκλαδικά*, 1 (1956), σ. 38.

250. Θυμίζουμε όσα είχαμε αναφέρει στο κεφάλαιο που προηγήθηκε. Εκτός από τη Μύκονο παρόμοιες πληροφορίες έχουμε και από άλλα νησιά. Ενδεικτικά σημειώνουμε: Σε σημείωμα από τον κώδικα της μονής Ζωοδόχου Πηγής Άνδρου, με ημερομηνία 13.1.1667, αναφέρεται ότι "ο υιός του ποτέ Νικολού Νταπόντε, ο μετονομαστής Νίλος μοναχός, και ήβαλε μετάνοιαν να γενεί κοινοβιάτης" και κατόπιν τούτου "με το ίδιόν του θέλημα δίδει και παρα-

"καλόγριας" ήταν συνήθως άτομα που ή δεν είχαν ποτέ ή δεν είχαν πλέον κατά την ώρα της πώλησης οικονομική επιφάνεια. Δικαιολογημένα λοιπόν ήταν ισχνή η συμμετοχή τους στις συναλλαγές. Παράλληλα πρέπει να λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι ο τόπος που εμόναζε κάποιος δεν ήταν απαραίτητα και τόπος καταγωγής του[251]. Υπάρχουν περιπτώσεις που Μυκόνιοι επέλεγαν μακρινές μονές για να μονάσουν[252], ενώ και αντίστροφα -σε μικρότερο όμως βαθμό- στη Μύκονο κατέφευγαν μοναχοί από τον ευρύτερο τουρκοκρατούμενο χώρο[253]. Αυτοί οι τελευταίοι, όπως ήταν φυσικό, δεν είχαν αλλά ούτε και επιδίωκαν να αποκτήσουν ακίνητη περιουσία στη Μύκονο.

δίδει και αφιερώνει από την προίκα του πράγματα από ότι του πέσει στο μερτικό του γρόσια εκατόν". Σε άλλο σημείωμα του ίδιου κώδικα με ημερομηνία 20.12.1667 διαβάζουμε "ήλθεν η κηρά Μακαρία η Σιφινιά εις το μοναστήρι και αφιέρωσεν τα ως καθώς ήταν και πρώτα και έγινεν κοινοβιάτησα", βλ. Δ. Πασχάλης, "Χρονικά και ιστορικά σημειώματα εκ των εν τη νήσω Άνδρω χειρογράφων κωδίκων και των παραφύλλων παλαιών εντύπων βιβλίων από του έτους 1193 μέχρι του 1853", *Ανδριακόν Ημερολόγιον*, Αθήνα 1930, σ. 33. Στη Σίφνο στα 1660, όταν πέθανε η σύζυγος και η κόρη του κυρ Απόστολου Μαγγανάρη και αυτός αποφάσισε να μονάσει, η πεθερά του δίνει την έγκρισή της να "προσηλώσει" στο μοναστήρι της Βρυσιανής τα αγαθά με τα οποία είχε προικίσει την κόρη της, βλ. Σ. Συμεωνίδης, *Η Κυρία Βρυσιανή, ήγουν Συμβολή εις την Ιστορίαν της εν Σίφνω Ιεράς Μονής του Γενεθλίου της Θεοτόκου*, Αθήνα 1966, σ. 38. Παραδείγματα αφιέρωσης περιουσιών μελλόντων μοναχών έχουν διασωθεί επίσης από τη Ζάκυνθο στην Παναγία τη Σπηλιώτισσα, βλ. Τ. Μαύρος, "Ο Κώδικας...", *ό.π.*, σ. 425, 442, 468, 504-505 κ.λπ. Ένα τμήμα τουλάχιστον της ακίνητης περιουσίας τους φαίνεται ότι διατηρούσαν κατά την είσοδό τους στη μονή οι μοναχοί της Σκύρου, περιουσία που είχαν το δικαίωμα να διαχειρίζονται ελεύθερα, βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Το ιδιοκτησιακό...", *ό.π.*, σ. 69-70.

251. Η προσέλευση ανθρώπων που επιθυμούσαν να μονάσουν, από ποικίλες περιοχές του τουρκοκρατούμενου χώρου, σε ιδιαίτερα φημισμένες μονές, ήταν συνηθισμένο φαινόμενο. Για παράδειγμα βλ. τους τόπους προέλευσης των μοναχών του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου της Πάτμου στο Χρ. Φλωρεντής, *Βραβείον της Ιεράς Μονής Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου*, Αθήνα 1980, για το 17ο αιώνα σ. 12-44.

252. Σχετικά είναι τα ακόλουθα παραδείγματα: α) Ο Κάρλος Καλλέργης σε διαθήκη που συντάσσει στις 25.3.1698 αναφέρει ότι μεταβαίνει στο Άγιο Όρος να γίνει μοναχός (βλ.Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1). β) Στις 30.8.1699 η μοναχή του ποτέ Αντ. Σαρατάνου συντάσσει τη διαθήκη της, διότι θα φύγει από τη Μύκονο για να μονάσει σε άλλο τόπο που δεν καθορίζεται (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1). γ) Σε έγγραφο της 21.3.1702 ο Ιωάννης Καταβατάς διακανονίζει με τη σύζυγό του την προικώα του περιουσία, διότι ο ίδιος θα μονάσει στη μονή Παναχράντου της Άνδρου (βλ. Μ. Τουρτόγλου, "Η νομολογία...", *ό.π.*, σ. 51 έγγρ. 38). δ) Ο Κωνσταντής Σκορδίλης συντάσσει διαθήκη στις 15.7.1707, γιατί θα πάει να μονάσει στο Άγιο Όρος (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 2).

253. Χαρακτηριστικό είναι ότι ιδρυτές της σημαντικότερης μονής του νησιού, της Παναγίας της Τουρλιανής, φέρονται μοναχοί από την Πάρο, βλ. Μ. Χ. Βενιέρης, *Η εν Μυκόνω...*, ό.π., σ. 20. Πληροφορίες για παρουσία στη Μύκονο μοναχών που προέρχονταν από άλλες περιοχές δεν είναι συχνές στα νοταριακά έγγραφα. Σημειώνουμε έγγραφο με ημερομηνία 4.6.1670 όπου πωλητές είναι οι Αβέρκιος και Μελέτιος από τον Άγιο Νικόλαο της Σύρου(;) (βλ. Χ77 έγγρ. 1187).

5. Εκκλησιαστικά ιδρύματα

Σε ένα μικρό αριθμό δικαιοπραξιών ο ένας από τους δύο συναλλασσόμενους δεν ενεργούσε για δικό του λογαριασμό αλλά ως εκπρόσωπος εκκλησιαστικού ιδρύματος (μονής συνήθως ή σπανιότερα ναού). Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν δηλώνονταν καθόλου το ή τα φυσικά πρόσωπα, που ήσαν παρόντα κατά τη σύνταξη του δικαιοπρακτικού εγγράφου αλλά καταγράφονταν μόνο το "νομικό", όπως θα λέγαμε με σημερινή ορολογία, πρόσωπο[254]. Συνηθέστερη πρακτική όμως αποτελεί να δηλώνεται το άτομο που ενεργεί ως νόμιμος εκπρόσωπος του συναλλασσόμενου εκκλησιαστικού ιδρύματος. Το πρόσωπο αυτό μπορεί να είναι ο αρχιεπίσκοπος Σίφνου-Μυκόνου όταν πρόκειται για περιουσιακά στοιχεία της αρχιεπισκοπής[255], ο ηγούμενος μίας μονής ή ο επίτροπος ενός ναού[256].

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ορισμένες φορές υπάρχει δυσχέρεια να διακρίνουμε εάν ένα πρόσωπο (συνήθως μοναχός ή ιερέας) ενεργεί για ίδιο λογαριασμό ή ως εκπρόσωπος του εκκλησιαστικού φορέα στον οποίο ανήκει. Τελικά καταλήξαμε να θεωρήσουμε ότι σε 14 συνολικά πράξεις, ο πραγματικός συμβαλλόμενος ήταν κάποιο εκκλησιαστικό ίδρυμα. Στις δικαιοπραξίες που εξετάζουμε συναντήσαμε την αρχιεπισκοπή Σίφνου-Μυκόνου[257], τη μονή της Τουρλιανής, το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής και το ναό(;) του Αγίου

254. Βλ. για παράδειγμα, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 61, 20.8.1665, Χ77 έγγρ. 928, 22.10.1668 κ.α.

255. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 79-81 πράξεις, 8.5.1696, όπου αναφέρεται, ως πωλητής, ο αρχιεπίσκοπος Σίφνου Γεδεών. Το γεγονός αυτό εγείρει προβλήματα διότι σύμφωνα με τον Π. Ζερλέντη, "Αρχιεπίσκοποι Σίφνου - Μυκόνου (1646-1797)", *Ιστορικαί έρευναι περί τας εκκλησίας των νήσων της Ανατ. Μεσογείου Θαλάσσης*, τ. 1, Ερμούπολη 1913, σ. 128-130, το 1696 αρχιεπίσκοπος Σίφνου ήταν ο Γαβριήλ, ενώ μάλιστα ο Γεδεών είχε πεθάνει από το 1689. Την πληροφορία αυτή την αντλεί από το ακόλουθο απόσπασμα: αποθνήσκοντας ο πρόεδρος Σίφνου Γεδεών το επίκλην Κακοπόδαρος αφιέρωσεν εις την Μ. Εκκλησίαν έναν σάκκον ατζέμικον και εγράφη το όνομα αυτού εν τη προθέσει μνημονεύεσθαι, 1689, Οκτωβρίου 29, ινδικτιώνος ιγ' (βλ. Μ. Ι. Γεδεών, *Χρονικά του Πατριαρχικού οίκου και του ναού*, Κωνσταντινούπολη 1884, σ. 168).

256. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 894, 28.7.1668, όπου ονοματίζονται ο ηγούμενος και οι αδελφοί της Αγίας Παρασκευής και Χ77 έγγρ. 436, 15.5.1665, όπου δηλώνεται ότι ο αγοραστής Αγουστής Παξιμάδης ενεργεί ως επίτροπος του Αγίου Σώστη.

257. Η αρχιεπισκοπή Σίφνου και Μυκόνου έδρευε στη Σίφνο αλλά οι επικεφαλής της επισκέπτονταν συχνά τη Μύκονο, όπου μάλιστα διέμεναν για σημαντικά χρονικά διαστήματα, βλ. Π. Ζερλέντης, "Αρχιεπίσκοποι...", *ό.π.*, σ. 126, 127, 130. Κατά το τελευταίο τέταρτο του 17ου αιώνα αναφέρεται ότι ο Τιμόθεος παρέμεινε στη Μύκονο από 5.6.1674 έως 6.8.1674, ο Φιλάρετος από το 1681 έως 15.3.1682, ο ίδιος την επισκέφθηκε το 1685 και ο Γεδεών τον Ιούνιο του 1686 και τον Απρίλιο του 1687, και ο Γρηγόριος τέλος το 1696, 1697, 1699.

Σώστη[258]. Ο αριθμός των πράξεων αυτών είναι πολύ μικρός και ενδεικτικός της ισχύος των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων που έδρευαν στο νησί αλλά και της αποχής των τελευταίων από αυτού του τύπου τις συναλλαγές.

Η μονή της Παναγίας της Τουρλιανής, το ευρωστότερο οικονομικά μοναστήρι του νησιού, απαντά σε τρία έγγραφα ως αγοραστής και σε άλλα δύο ως πωλητής ακινήτων. Αντίθετα όπως θα δούμε, συναντάμε συχνότερα την Τουρλιανή να είναι αποδέκτης δωρεών κατοίκων του νησιού, αλλά και να ανταλλάσσει ακίνητα που κατέχει με άλλα τα οποία επιθυμεί να αποκτήσει. Η αποχή αυτή του ισχυρότερου εκκλησιαστικού φορέα του νησιού από τις αγοραπωλησίες προδίδει την έλλειψη ενδιαφέροντος από μέρους του να προβεί σε κτηματικές ή άλλες έγγειες τοποθετήσεις των χρημάτων του. Παράλληλα προδίδει και τη χρηματική του αυτάρκεια, η οποία τον προφυλάσσει από αθέλητες εκποιήσεις ακινήτων που είχε αποκτήσει μέσω των δωρεών[259].

Η συμμετοχή των άλλων εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, μονών και ναών, είναι ασήμαντη, όπως μηδαμινή είναι και η παρουσία τους σύμφωνα με τα κτηματολόγια της εποχής[260]. Η εμφάνιση της αρχιεπισκοπής Σίφνου - Μυκόνου είναι αποσπασματικό φαινόμενο. Άλλωστε αφορά μία σειρά εγγράφων που συντάχθηκαν την ίδια μέρα, πιθανόν για να απαλλαγεί η Αρχιεπισκοπή από ακίνητα που της είχαν παραχωρηθεί με δωρεές και παρέμεναν ανεκμετάλλευτα.

---

258. Εκτός από την παραπάνω δικαιοπραξία, Άγιο Σώστη συναντάμε και σε έγγραφο της 23.12.1666, όπου αναφέρεται όμως ως τοποθεσία ("... μοιράζουν... του Αγίου Σώστιου το χωράφι...", βλ. Χ77 έγγρ. 704). Σε καταγραφή των εκκλησιών του νησιού που έχει συντάξει ο Ν. Αγγελετάκης, "Εκκλησιές Μυκόνου. Γ' Ερημοκλήσια", *ό.π.*, σ. 2, αναφέρει την ύπαρξη εκκλησίας επ' ονόματι του Αγίου Σώστη στον Πάνορμο.

259. Σε έκτακτες περιστάσεις και μονές ισχυρότερες από την Τουρλιανή αναγκάζονται να εκποιήσουν περιουσιακά τους στοιχεία. Τέτοια πώληση αναγράφεται στον κώδικα του βραβείου της Χοζοβιώτισσας της Αμοργού, όπου το 1523 οι μοναχοί της τελευταίας αναγκάζονται να πωλήσουν ένα σπίτι και όπως δηλώνουν "...την πουλησίαν εκάμαμεν δια την πολλήν ανάγκην οπού μας ηύρε την αιχμαλωσίαν των αδελφών και των βοών την απώλειαν και των άλλων ζώων οπού αφάνισαν οι Αγαρηνοί το οποίον ηξεύρουσιν όλοι οι Αμοργινοί και ίνα μη καταπατηθή τέλεον η Αγία Μονή και εξαφανισθή εδώκαμεν βουλήν και επουλήσαμεν το άνω γεγραμμένον σπίτι του άνω ειρημένου Θεόδωρου και επήραμεν τα οκτώ δουκάτα και εγοράσαμεν ζευγάρια και ό,τι εμπορέσαμεν...", βλ. Ι. Βογιατζίδης, *Αμοργός...*, ό.π., σ. 137.

260. Ενδεικτικά σύμφωνα με το κτηματολόγιο χφ. 134, η Αγία Παρασκευή υποχρεούται να καταβάλλει 14 δουκάτα φόρο για τα 9 συνολικά ακίνητα που κατείχε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΕΣ ΠΛΩΤΩΝ ΜΕΣΩΝ

Όπως είχαμε παρατηρήσει στο κεφάλαιο που προηγήθηκε, τα ακίνητα αποτελούσαν το κύριο αντικείμενο συναλλαγής στα μυκονιάτικα δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνα. Υπήρχαν όμως και κάποιες πράξεις, οι οποίες αφορούσαν πωλήσεις πλοίων ή καλύτερα πωλήσεις διαφόρων τύπων πλωτών μέσων, είτε ολόκληρων είτε μεριδίων από αυτά. Θεωρήσαμε ότι θα ήταν προτιμότερο να εξετάσουμε τις πράξεις αυτές χωριστά, διότι και το εκποιούμενο αγαθό δεν ήταν, στον ίδιο βαθμό με τα ακίνητα, συνδεδεμένο με το νησί αλλά και επειδή η συναλλαγή με αντικείμενο ένα πλοίο υπηρετούσε ανάγκες διαφορετικές από αυτές που καθόριζαν την αγορά ακινήτων. Ταυτόχρονα βέβαια το πλοίο -και συχνά αλλά όχι πάντοτε και οι ιδιοκτήτες του- κινούνταν σε διαφορετικό χώρο από τη γεωργία και την κτηνοτροφία, που συνιστούσαν τα βασικά πεδία αναφοράς στις αγοραπωλησίες έγγειων αγαθών.

Α. Οι πωλητήριες πράξεις

Καταρχήν πρέπει να παρατηρήσουμε ότι οι πράξεις που περιλαμβάνουν πωλήσεις πλωτών μέσων είναι κατά κάποιο τρόπο στο περιθώριο του κύριου σώματος των νοταριακών πράξεων. Το γεγονός αυτό το υποδεικνύουν δύο στοιχεία. Το πρώτο είναι ο μικρός αριθμός των σχετικών αγοραπωλησιών. Πράγματι ενώ οι δικαιοπραξίες με πωλήσεις ακινήτων κατά τον 17ο αιώνα ανέρχονται σε 1846, την ίδια εποχή οι πράξεις με πωλήσεις κάθε είδους πλεούμενων είναι μόνο 20. Το δεύτερο στοιχείο είναι ότι σημαντικό μέρος των είκοσι αυτών πράξεων έχει διασωθεί σε λυτά έγγραφα[1], τη στιγμή που το σύνολο σχε-

1. Συγκεκριμένα έξι πράξεις με πωλήσεις πλωτών μέσων είναι σε λυτά έγγραφα ενώ τέσσερις ακόμη (αυτές των χφ. 136 και χφ. 137) έχουν συρραφεί μεταγενέστερα και περιληφθεί σε κώδικες.

δόν των αγοραπωλησιών ακινήτων παραδίδεται σε κώδικες.

Φαίνεται δηλαδή ότι η πρακτική της προσέλευσης στο νοτάριο για τη σύνταξη πωλητήριου συμβολαίου δεν τηρούνταν με αυστηρότητα στις περιπτώσεις που μεταβιβάζονται διάφοροι τύποι σκαφών. Τα πλοία και οι δραστηριότητες που τα συνόδευαν, ξέφευγαν από τα όρια του συγκεκριμένου νησιού, καθώς ούτε οι άνθρωποι που τα κατείχαν ούτε οι πράξεις τους ήταν απόλυτα και άρρηκτα συνδεμένες με αυτό. Το πιθανότερο λοιπόν είναι ότι συντάσσονταν πωλητήρια ή άλλα σχετικά με τη δράση του πλοίου έγγραφα, τα οποία παρέμεναν όμως στην κατοχή των συμβαλλόμενων, χωρίς να διέρχονται απαραίτητα από τον καντζιλιέρη της κοινότητας. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος που πολλά από αυτά, πιθανότατα, έχουν χαθεί.

Το σύνολο των πράξεων, που μας είναι γνωστές, αποτελείται από αγοραπωλησίες. Απουσιάζουν δηλαδή οι περεμφερείς νοταριακές πράξεις ("κοντραδίτο", "ικάντος", "ρεφούδα", "πάκτωση") που είχαμε συναντήσει και συνεξετάσει με τις αγοραπωλησίες ακινήτων. Η απουσία αυτή -ιδιαίτερα βέβαια των "κοντραδίτων" και "ρεφούδων"- αποτελεί ίσως μία ένδειξη ότι το έθιμο της προτίμησης, που εφαρμοζόταν στις μεταβιβάσεις ακινήτων, δεν είχε την ίδια ισχύ στις πωλήσεις σκαφών. Άλλωστε, οι κωδικοποιήσεις τοπικών εθίμων που έχουν διασωθεί, ενώ καταγράφουν τις ρυθμίσεις του θεσμού της προτίμησης στα ακίνητα δεν κάνουν λόγο για εφαρμογή του στα πλοία. Αυτό δεν αποκλείει τη δυνατότητα να είχε προτεραιότητα ο συμπλοιοκτήτης σε περίπτωση που ο συνέταιρός του ήθελε να εκποιήσει το δικό του μερίδιο[2].

Αναλυτικά οι πράξεις που περιέχουν πωλήσεις σκαφών είναι οι ακόλουθες (οι πράξεις καταγράφονται με χρονολογική σειρά και περιλαμβάνουν την περιγραφή του πλοίου ή του πλοιαρίου, όπως αυτό δηλώνεται στην πωλητήρια πράξη, καθώς και το τίμημα που καταβλήθηκε για την αγορά του)[3].

---

2. Βλ. Ιω. Μανιατόπουλος, *Το ναυτικόν δίκαιον της Ύδρας (1757-1821)*, Αθήνα 1939, σ. 36-37.

3. Οι πηγές από τις οποίες αντλήσαμε τις πωλητήριες πράξεις είναι (σύμφωνα με τους α/α του πίνακα IV.1.): Χ77 έγγρ. 352, 572, 612, 694, 833, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, στο ίδιο, χφ. 136 α.φ. 17, φ. 12, Χ77 έγγρ. 1586, φ. 12, χφ. 137 α.φ. 104, φ.12, χφ. 136 α.φ. 62, χφ. 134 α.φ. 231, χφ. 136 α.φ. 40, Χ77 έγγρ. 258, χφ. 124 α.φ. 46ν, Χ77 έγγρ. 271, φ.12, στο ίδιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV.1.

ΠΩΛΗΣΕΙΣ ΠΛΩΤΩΝ ΜΕΣΩΝ (ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ -ΤΥΠΟΙ ΠΛΟΙΩΝ - ΑΞΙΑ)

α/α	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΤΙΜΗΜΑ*
1.	05/12/1664	1/3 φελούκας (με όλα της τα ρεμέζια και άρματα και άφισες)	60.0
2.	05/04/1666	1/3 βάρκας με όλα της τα χαλάτια	10.0
3.	03/07/1666	καΐκι αλα λητα(;) (αρματωμένο με άρμενα, κουπιά, ρεμέτζια κατά τητάξη των καϊκιων)	62.0
4.	30/11/1666	καΐκι καλλιπολίτικο, πρέζε (με άρμπουρα, με άρμενα, με ρεμέτζια)	80.0
5.	16/02/1668	καΐκι (με άρμενα σκίφο και ρεμέτζα)	80.0
6.	22/07/1668	καΐκι (με όλη του την άφεση σίδερα, σχοινιά άρματα και έτερα)	100.0
7.	12/06/1670	ξύλο συμιακό (μπάγκο οκτώ ναυτών μόνο σκαφίδι κατάρτι αντένα και 12 κουπιά)	75.0
8.	25/09/1672	βάρκα (με κατάρτι, άρμενα, σίδερο)	80.0
9.	22/05/1673	καΐκι (μόνο κατάρτι και αντένα)	35.0
10.	07/12/1673	βάρκα από τα Καστέλια (με 4 κουπιά, κατάρτι και αντένα)	38.0
11.	24/05/1676	καΐκι πραγματευτάδικο	60.0
12.	05/04/1678	μπεργαντί	90.0
13.	01/04/1684	καΐκι Καριώτικο (μόνο το σκαφίδι)	27.0
14.	17/08/1684	βάρκα	12.0
15.	04/05/1686	1/4 γαλιότσας	250.0
16.	01/05/1687	καΐκι τζιμπέρι (εκτός από ένα σίδερο, δύο σιδερόσχοινα, μία σκότα και τρία κουπιά)	152.5
17.	16/02/1688	καΐκι (με όλα τα χαλάτια του)	100.0
18	07/09/1688	καΐκι σακολέβα την πάρτη του (με άρμενο, 6 κουπιά, 2 σίδερα, σιδερόσχοινο, άπλη, γάδο)	17.5
19.	08/02/1690	τρία μερτικά καΐκιού	40.0
20.	30/03/1693	σακολέβα πλήρως εξοπλισμένη	40.0
		ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΔΑΠΑΝΗΘΕΝ ΠΟΣΟ	1409.0

Σημείωση

*: η τιμή πώλησης εκφράζεται σε ρεάλια (=γρόσια).

Ακριβώς επειδή, όπως αναφέραμε, δεν έχουμε, πλήρη και με συνεπή τρόπο, καταγραφή των πωλήσεων σκαφών που διενεργήθηκαν στη Μύκονο κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, γι' αυτό η χρονολογική αποτύπωση των πωλήσεων κατά έτη αποδίδει απλώς τη συμπτωματική διάσωση εγγράφων ή έστω υποδεικνύει ασήμαντες περιστασιακές πυκνώσεις. Η εύρεση λοιπόν τριών αγοραπωλησιών, που πραγματοποιήθηκαν το 1666 και ανά δύο κατά τα έτη 1668, 1673,

1688, τη στιγμή που οι διασωθείσες πωλήσεις ακολουθούν χονδρικά το ρυθμό μιας πράξης κάθε δύο περίπου χρόνια, δεν αποτελεί επαρκές αποδεικτικό στοιχείο κάποιας παροδικής τόνωσης της τοπικής αγοράς πλωτών μέσων.

Αντίθετα η σταθερή παρουσία αγοραπωλησιών στις τελευταίες δεκαετίες του 17ου αιώνα αντιστοιχεί στην έκρυθμη κατάσταση, που επικρατούσε στο Αιγαίο λόγω του βενετοτουρκικού πολέμου και στην ευρεία χρησιμοποίηση από τους εμπόλεμους -και κυρίως τους Βενετούς- κουρσάρων, οι οποίοι γρήγορα μετατράπηκαν σε πειρατές, προκειμένου να προξενήσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη φθορά στον αντίπαλο[4]. Η στάση τους αυτή διόγκωσε την πειρατεία και οδήγησε στο σχηματισμό ενός πλέγματος συναλλαγών που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην οικονομία των νησιών[5]. Παράλληλα πρέπει να τροφοδότησε την κινητικότητα γύρω από την αγορά κάθε είδους πλοίων, είτε αυτά προέρχονταν από την πειρατική δράση, είτε αντίστροφα προορίζονταν για δική της χρήση. Η άμεση σύνδεση της τοπικής αγοράς με το πειρατικό φαινόμενο αποτυπώνεται στα είδη των μεταβιβασθέντων σκαφών, αλλά κυρίως αναδεικνύεται από τα πρόσωπα που πήραν μέρος σε αυτές τις συναλλαγές.

Β. Οι τύποι σκαφών - ο εξοπλισμός τους

Οι τύποι των σκαφών που περιέχονται στα μυκονιάτικα πωλητήρια έγγραφα του 17ου αιώνα εντάσσονται στη μεγάλη ποικιλία ιστιοφόρων και κωπήλατων σκαφών, που διέσχιζαν την εποχή αυτή το Αιγαίο, είτε ως εμπορικά είτε ως πολεμικά ή πειρατικά πλοία[6]. Οι συγκεκριμένες ονομασίες που συναντήσαμε είναι οι ακόλουθες.

---

4. Για τη διάκριση πειρατών και κουρσάρων βλ. D. A. Zakythinos, "Corsaires...", *ό.π.*, σ. 8-9 και G. Stephanides, *Aspects du risque maritime aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Αθήνα 1986, σ. 56-57 και 65-66. Ο D. A. Zakythinos, *ό.π.*, σ. 7, αναδημοσιεύει διήγηση περιστατικού που διαδραματίστηκε στο λιμάνι της Μυκόνου μετά το τέλος του α' τουρκοβενετικού πολέμου και καταδεικνύει τη συνεργασία Βενετών και πειρατών παρά τις συμβατικές υποχρεώσεις των πρώτων προς την Πύλη. Για τη χρησιμοποίηση πειρατών από τους Βενετούς βλ. ακόμη, Κ. Ντόκος, "Μία υπόθεσις πειρατείας κατά τον 17ο αιώνα (1678-1680)", *Θησαυρίσματα*, 2 (1963), σ. 37, B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 195 και Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 87-89.

5. Βλ. Γ. Λεονταρίτης, *Ελληνική εμπορική ναυτιλία (1453-1850)*, Αθήνα ^{2}1987, σ. 28, B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 200-201, Λ. Κοτσίρης, *Κοινωνική και νομική μορφολογία του ελληνικού εμπορικού ναυτικού κατά τους χρόνους της εθνεγερσίας*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 16-17.

6. Για την ποικιλία των πλοίων που χρησιμοποιούσαν οι νησιώτες βλ. Ν. Μπελαβίλας, *Λιμάνια και οικισμοί στο Αιγαίο της πειρατείας*, δακτυλ. διδακτ. διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα 1992, σ. 112-127.

Καΐκι

Ο χαρακτηρισμός αυτός είναι ο επικρατέστερος, καθώς τον συναντάμε σε ένδεκα πωλητήρια έγγραφα. Αρχικά η λέξη "καΐκι" προσδιόριζε συγκεκριμένο τύπο μικρού ιστιοφόρου σκάφους, που εμφανίστηκε γύρω στα μέσα του 17ου αιώνα στα ελληνικά νησιά. Η χωρητικότητά του αρχικά δεν ξεπερνούσε τους τρεις τόννους, αλλά μεταγενέστερα έφθανε τους 8 έως 10 τόννους ή και λίγο περισσότερο[7]. Επειδή ο τύπος αυτός γνώρισε μεγάλη διάδοση, κατέληξε με την πάροδο του χρόνου να ταυτίζεται γενικά με όλα τα μικρά ιστιοφόρα[8].

Σε μία περίπτωση (πράξη με α/α 16 του Πίνακα IV.1.) το καΐκι χαρακτηρίζεται "τζιμπέρι" (;). Δεν μπόρεσα να επισημάνω τύπο πλεούμενου με αυτό το όνομα. Ίσως αποτελεί παραφθορά της λέξης "τζιρίμι" ή "τζέρμι", με την οποία δηλώνονταν τα σιταγωγά και κατ' επέκταση κάθε φορτηγό και οπλιταγωγό[9]. Η πιθανότητα αυτή ενισχύεται και από την τιμή πώλησής του (152.5 γρόσια), η οποία είναι η υψηλότερη που συναντήσαμε μεταξύ των καΐκιών και οπωσδήποτε παραπέμπει σε συγκριτικά μεγάλο πλοίο. Επίσης ένα άλλο καΐκι (Πίν. IV.1., α/α 3) συνοδεύεται από τον προσδιορισμό "άλά λητα", τη σημασία του οποίου δεν μπόρεσα να εντοπίσω και ένα τρίτο "σακολέβα", ονομασία στην οποία θα επανέλθουμε.

Βάρκα

Σε τέσσερις πράξεις τα πωλούμενα πλοιάρια καταγράφονται στα έγγραφα ως "βάρκες". Ο όρος "βάρκα" δήλωνε την εποχή αυτή και πλεούμενα μεγαλύτερα από τα μικρά σκάφη που χρησιμοποιούνταν στο ψάρεμα και στις παράκτιες μετακινήσεις[10]. Έτσι το 1669 συναντάμε ένα Μυκονιάτη να πωλεί μία βάρκα στην Κρήτη, ενώ στα 1663 σε άλλο έγγραφο, από το ίδιο νησί, γίνεται λόγος για βάρκα φορτωμένη με "στάρι και κουκιά και άλλες μπαγατέλες", η οποία είχε

---

7. Βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια, καπετάνιοι και συντροφοναύται 1800-1830,* Αθήνα 1954, σ. 137 και σ. 159, Αικατερίνη Μπεκιάρογλου-Εξαδακτύλου, *Οθωμανικά ναυπηγεία στον παραδοσιακό ελληνικό χώρο,* Αθήνα 1994, σ. 157.

8. Βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *ό.π.,* σ. 159 και Α. Τζαμτζής, "Ναυτικοί, καράβια και λιμάνια", *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία 1453-1850,* Αθήνα 1972, σ. 108.

9. Βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *ό.π.,* σ. 163 και σ. 306.

10. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, σύμφωνα με έγγραφα εγγυήσεων των αρχών του 17ου αιώνα από το Χάνδακα, βάρκες -μαζί με ποικίλους άλλους τύπους σκαφών- χρησιμοποιούνταν για μεταφορές από την Κρήτη στη Βενετία, Κύπρο, Κωνσταντινούπολη, Αίγυπτο, βλ. Αγγελική Πανοπούλου, "Όψεις της ναυτιλιακής κίνησης του Χάνδακα το 17ο αιώνα", *Κρητική Εστία,* 2 (1988), σ. 158-160. Επίσης οι βάρκες αποτελούσαν το 27.5% των γαλλικών πλοίων που εξυπηρέτησαν το εμπόριο με την Κρήτη μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα, βλ. Γιολάντα Τριανταφυλλίδου-Baladié, *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης (1669-1795),* Ηράκλειο 1988, σ. 68.

συλληφθεί στα μέρη της Άνδρου, επειδή θεωρήθηκε "πρέζα καλή"[11]. Τη λέξη βάρκα όμως μεταχειρίζονταν εξίσου και για τη δήλωση των ψαράδικων πλοιαρίων[12].

Ξύλο

Σε μία νοταριακή πράξη το πωλούμενο σκάφος χαρακτηρίζεται "ξύλο", διασαφηνίζεται όμως ότι πρόκειται μόνο για το σκαφίδι, κατάρτι, αντένα και δώδεκα κουπιά. "Ξύλα" ιδίως ονόμαζαν τα πολεμικά πλοία, αλλά η λέξη χρησιμοποιήθηκε και για τα άλλα σκάφη και ιδιαίτερα τα μεταγωγικά[13].

Φελούκα

Ένα έγγραφο αφορά πώληση του 1/3 "φελούκας". Η "φελούκα" ήταν μικρό και γρήγορο σκάφος, που χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα από τους πειρατές[14].

Γαλιότσα

Εντοπίσαμε ένα έγγραφο στο οποίο περιέχεται πώληση του 1/4 "γαλιότσας"[15]. Η "γαλιότσα" ήταν πλοίο ελαφρό ταχύπλοο και ευέλικτο που προήλθε από τη γαλέρα. Χρησιμοποιήθηκε ευρέως, κυρίως τον 16ο - 18ο αιώνα, ως πειρατικό[16].

Μπεργαντί

Σε μία πράξη επίσης, καταγράφεται πώληση πλοιαρίου που ονοματίζεται "μπεργαντί". Το τελευταίο πιθανόν ήταν ελαφρύ κωπήλατο σκάφος με δύο βοηθητικά ιστία[17].

---

11. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 80, 28.3.1669 και Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22828, 30.10.1663.

12. Βλ. ενδεικτικά Ι.Ε.Ε.Ε. έγγραφο 22930, 4.5.1696. Σε αυτό αιτιάται ψαράς που "είχε την έγνοια" βάρκας, από τον ιδιοκτήτη της ότι δεν μερίμνησε να τη σύρει στην ξηρά μετά την αναχώρηση του "Μπέγη" που είχε έλθει στη Μύκονο με τις γαλιότσες του. Τις βάρκες του νησιού φαίνεται ότι ο τελευταίος τις είχε επιτάξει κατά την παραμονή του, προκειμένου να εξυπηρετούν τις ανάγκες επικοινωνίας των πλοίων του με τη στεριά.

13. Βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *ό.π.*, σ. 158 και σ. 565, Α. Τζαμτζής, *ό.π.*, σ. 108 και Ν. Τωμαδάκης, "Συμβολή εις τους ναυτικούς όρους του ΙΖ' αιώνος και ιδία εις τους παρ' Αθανασίω Πικρώ και Μ. Τζάνε - Μπουνιαλή και αι ονομασίαι των σκαφών παρ' αυτοίς", *Κρητολογία*, 3 (1976), σ. 23 και ο ίδιος, "Αποθησαυρίσματα. Ξύλον", *Αθηνά*, 70 (1968), ιδίως σ. 14-16.

14. Βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *ό.π.*, σ. 157, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *ό.π.*, σ. 423 και Π. Ε. Σεγδίτσας, *Κωπήρη και ιστιοφόρα πλοία*, Αθήνα 1940, σ. 252-253.

15. Σε έγγραφο του 1675 από τη Μύκονο (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 10.4.1675) περιέχεται ανταλλαγή γαλιότσας με άλλην για την οποία καταβάλλεται χρηματικό συμπλήρωμα 100 γροσίων.

16. Βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *Η πειρατεία η καταδρομή και οι Ελληνες*, Αθήνα 1949, σ. 10-11, ο ίδιος, *Καράβια...*, ό.π., σ. 129-130, Fr. Lane, *Navires et constructeurs à Venise pendant la Renaissance*, Παρίσι 1965, σ. 1-31. Β. Σφυρόερας, *Τα ελληνικά πληρώματα του τουρκικού στόλου*, Αθήνα 1968, σ. 132, Αικατερίνη Μπεκιάρογλου-Εξαδακτύλου, *ό.π.*, σ. 156.

17. Βλ. Αγγελική Πανοπούλου, *ό.π.*, σ. 158, όπου όμως ο τύπος του πλοίου απαντά ως

Σακ(κ)ολέβα

Ως "σακολέβα" δηλώνεται το πωλούμενο σε μία νοταριακή πράξη σκάφος, ενώ σε άλλη μία, όπως είδαμε, η λέξη χρησιμοποιείται για να διασαφηνίσει τον τύπο του πλοίου. Η "σακολέβα" ήταν μικρό μεταφορικό ιστιοφόρο που διαδόθηκε στο Αιγαίο και διατηρήθηκε σε χρήση μέχρι τα πρόσφατα χρόνια[18].

Όπως φαίνεται και στον πίνακα IV.1, συχνά στο πωλητήριο έγγραφο περιλαμβάνονται και ειδικότερα στοιχεία για την κατάσταση πλοϊμότητας του σκάφους και τον εξοπλισμό του σε απαραίτητα για τα ταξίδια σύνεργα. Κάποιες φορές ορίζεται γενικά ότι το σκάφος διαθέτει όλα του τα "χαλάτια", τα "άρματα" ή τα "άρμενα", δηλαδή έχει όλο τον αναγκαίο εξοπλισμό[19]. Σε άλλες νοταριακές πράξεις όμως περιλαμβάνονται πιό εξειδικευμένες αναφορές σε συγκεκριμένα όργανα και εξαρτήματα με τα οποία ήταν εφοδιασμένο το πωλούμενο σκάφος. Κατ' επανάληψη γίνεται λόγος για τον αριθμό των κουπιών, τα σίδερα (άγκυρες)[20] και τα σιδερόσχοινα. Σπανιότερα δηλώνεται η ύπαρξη σκότας, άπλης[21] κ.λπ.

Γενικά οι τύποι των σκαφών που περιλαμβάνονται στις πωλητήριες πράξεις αναδεικνύουν την κυριαρχία των μικρών εμπορικών ιστιοφόρων και ίσως των ψαράδικων πλοιαρίων (για τα τελευταία οι αναφορές είναι ισχυρότερες στις πράξεις ανταλλαγών). Συγκεκριμένα, όπως θα δούμε παρακάτω, εντοπίσαμε τέσσερις ανταλλαγές αγροτικών ακινήτων με βάρκες. Παράλληλα όμως είναι αξιοσημείωτη η παρουσία σκαφών, που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε πειρατικές επιχειρήσεις. Η σύνδεση εξάλλου της τοπικής αγοράς πλωτών

---

bergantino και Γ. Πλουμίδης,*Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες μεταξύ του δευτέρου και του τρίτου τουρκοβενετικού πολέμου (1503-1537)*, Ιωάννινα 1974, σ. 116, όπου απαντά ο τύπος bregatin.

18. Βλ. Β. Σφυρόερας, *ό.π.*, σ. 58, Τρ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια...*, ό.π., σ. 140 και Π. Ε. Σεγδίτσας, *ό.π.*, σ. 248-249. Για τα ομώνυμα ξάρτια και την εξάπλωσή τους τον 19ο αιώνα βλ. T. Leontidis, "The rigging Sakkoleva in the Aegean Sea during the 19th century", *Τετράδια Εργασίας*, 19 (1993), σ. 91-96.

19. Οι λέξεις "χαλάτια" και "άρματα" είναι συνώνυμες και χρησιμοποιούνταν για να δηλώσουν γενικά τον εξοπλισμό του πλοίου, βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια...*, ό.π., σ. 47, 119-120 και 551. Η λέξη "άρμενα" επίσης δήλωνε το σύνολο των σκευών που ήταν χρήσιμα για την ιστιοδρομία, βλ. Ν. Μαυρής, *Ιστορικόν Αρχείον Κάσου*, τ. 3, Αθήνα 1938, σ. 176.

20. Για την ερμηνεία της λέξης βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *ό.π.*, σ. 119 και 568.

21. Σκότες ονομάζονταν οι πόδες δηλαδή σχοινιά χρήσιμα για την ένταση και στερέωση των ιστίων, βλ. Η. Φ. Κανελλόπουλος, *Ονοματολόγιον ιστιοφόρων 1890*, Αθήνα 1988, σ. 114-115. Σχεδιαστική τους αναπαράσταση βλ. *Ελληνική εμπορική ναυτιλία*, Αθήνα 1972, σ. 458. "Άπλη" καλείτο ο κερούχος, η συσκευή δηλαδή για την ανύψωση στο κέρας του πλοίου, βλ. Γ. Κοτσοβίλλης, *Περί εξαρτισμού των πλοίων*, Σύρος ^{2}1919 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1985), σ. 126.

μέσων με το πειρατικό φαινόμενο αναφαίνεται και από πωλήσεις εμπορικών σκαφών που αποτελούσαν "πρέζες", δηλαδή λείες των κουρσάρων[22]. Σε υποθέσεις άλλωστε που σχετίζονται με "πρέζες" αναφέρονται και άλλα μυκονιάτικα έγγραφα της εποχής, από τα οποία αναδεικνύεται η πυκνότητα τέτοιων ενεργειών αλλά και η προσαρμογή της ζωής των νησιωτών σε ανάλογου τύπου ενέργειες[23].

Πρέπει βέβαια να επισημάνουμε ότι οι συναλλαγές που συνδέονταν με την πειρατική δράση ή το "κούρσος" δεν περνούσαν πάντοτε από το νοτάριο. Κάτι τέτοιο δεν υπαγορευόταν από τους κανόνες του εθιμικού δικαίου. Ούτε και ήταν δυνατόν οι συναλλαγές αυτού του είδους να συγκεντρώνονται μόνο στη Μύκονο. Άλλωστε στα σχετιζόμενα με τη ναυτιλία και την πειρατεία μυκονιάτικα έγγραφα, αναδύεται η διασπορά των επιμέρους στοιχείων κάθε σχετικής υπόθεσης, στον ευρύτερο νησιωτικό χώρο. Μερικά παραδείγματα: σε έγγραφο του 1674, που περιγράφει αντιδικία για την κατοχή ενός καϊκιού, διαπλέκονται η Μύκονος, η Χίος και η Μήλος, σε "επιτροπική" πράξη του 1669, που αναφέρεται σε "πρέζα" πλοίου, μνημονεύονται η Μύκονος και η Πάρος, σε μαρτυρική κατάθεση του 1686 γίνεται λόγος για τη Μύκονο, τη Μήλο, τη Νάξο, τη Ζάκυνθο[24] κ.λπ.

Αντίθετα συναλλαγές με αντικείμενο σκάφη που ανήκαν σε κατοίκους της Μυκόνου ήταν πιθανότερο -όχι όμως και υποχρεωτικό- να αφήσουν γραπτά ίχνη στην καντζηλιερία του νησιού. Μία επιπλέον ένδειξη ότι οι συναλλαγές αυτές κινούνταν στο περιθώριο της θεσμικά λειτουργούσας τοπικής αγοράς, είναι το γεγονός ότι μόνο σε μία πώληση καϊκιού είχε ακολουθηθεί η διαδικασία του στιμαρίσματος για να προσδιοριστεί η αξία του πλοίου[25]. Στις υπόλοιπες πράξεις η τιμή διαμορφώθηκε μετά από διακανονισμό μεταξύ των συναλλασσομένων.

---

22. Βλ. Χ77 έγγρ. 694, 30.11.1666 και ΓΑΚ Κ.60 χφ. 136 α.φ. 40, 4.5.1686. Στη δεύτερη μάλιστα πώληση ορίζεται ότι η αποπληρωμή θα γίνει από τις "πρέζες", που θα προκύψουν από τη δράση του πλοίου. Για τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες μπορούσε να θεωρηθεί νόμιμη η αγορά πλοίου από τους κουρσάρους βλ. Ν. Κεφαλάς, *Θαλάσσιος νομοθεσία*, Βιέννη 1817, σ. 13. Γενικότερα για το θέμα της οργάνωσης της δράσης των κουρσάρων, κυρίως εκείνης που είχε γαλλική προέλευση βλ. G. Stephanides, *ό.π.*, σ. 112-197.

23. Από τα μυκονιάτικα έγγραφα που αφορούν "πρέζες" βλ.: Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 45, 30.6.1675, φ. 5, 7.2.1664, Ι.Ε.Ε.Ε έγγρ. 22828, 30.10.1663, έγγρ. 22845, 13.1.1666 κ.λπ.

24. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 28, 21.4.1674, χφ. 136, α.φ. 14, 20.10.1669 και Αντ. Κατσουρός, *Κουρσάροι...*, ό.π., σ. 19-21.

25. Πρόκειται για την πράξη με α/α 6, του πίνακα IV.1. (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ.12).

Γ. Τόποι προέλευσης σκαφών και τιμές πώλησης

Οι αναφορές στους τόπους προέλευσης των πωλούμενων σκαφών είναι ελάχιστες. Σε μία περίπτωση ένα καΐκι που αποτελούσε πειρατική λεία χαρακτηρίζεται Καλλιπολίτικο[26], σε μία άλλη καΐκι, από το οποίο πωλείται μόνο το "σκαφίδι", προσδιορίζεται ως Καριώτικο[27], σε μία τρίτη βάρκα δηλώνεται ότι είναι από τα Καστέλια[28] και σε μία άλλη ένα "ξύλο" καταγράφεται ως Συμιακό[29]. Οι σχετικές πράξεις, όπως αναφέραμε, είναι λίγες αλλά ωστόσο ενδεικτικές της διασποράς των θαλάσσιων επικοινωνιών σε ένα ευρύ γεωγραφικό χώρο.

Δεν γνωρίζουμε τον τόπο προέλευσης των υπολοίπων σκαφών, αν και αρκετά από αυτά πρέπει να ανήκαν σε Μυκονιάτες. Αγνοούμε επίσης την περιοχή ναυπήγησής τους. Ένα έγγραφο της ίδιας εποχής αφήνει να διαφανεί η πιθανότητα κατασκευής -ή τουλάχιστον επισκευής- στο νησί κάποιων πλοίων. Πρόκειται για μία πράξη εκτίμησης ("στίμα") που συντάχθηκε στις 2 Μαρτίου 1674. Σύμφωνα με αυτήν: "Την σήμερον παρόντος εις εμένα τον υπογράφοντα νοτάριον και εις τους κάτωθεν υπογεγραμμένους ενεφανιστήκασιν ο μάστρο Ανδρέας Σαντορινέος και έτερος καπετάν Τζουάνες Ντεμάρκο και καπετανίνος Βεντούρης, οι οποίοι άνωθεν τρεις καταλεπτώς και με μεγάλην στόχασιν έδουσαν και επόκοψαν την γαλιότα, όπου ο καπετάν Ντεμένεγος σερ Τζάνες έκαμεν

---

26. Η Καλλίπολη ήδη από τον 14ο αιώνα αποτελούσε σημαντικότατο διαπορθμευτικό κέντρο με μεγάλη εμπορική κίνηση, βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία...*, ό.π., τ. 1, σ. 131, Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, "Οικονομική και κοινωνική ζωή του ελληνισμού της Θράκης κατά την τουρκοκρατίαν", *Θρακικά*, 47 (1974), σ. 172, Κ. Βακαλόπουλος, *Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 128. Στην Καλλίπολη λειτουργούσε από τα μέσα του 14ου αιώνα μεγάλο ναυπηγείο, το οποίο από τον 16ο αιώνα όμως άρχισε σταδιακά να φθίνει, βλ. Αικατερίνη Μπεκιάρογλου-Εξαδακτύλου, *ό.π.*, σ. 68, 72-73.

27. Μία έμμεση μαρτυρία για την ύπαρξη ναυτικής κίνησης στην Ικαρία τον 17ο αιώνα παραδίδεται από τον B. Randolph, *ό.π.*, σ. 53-54. Στην Ικαρία τον 18ο αιώνα υπήρχε ναυπηγείο για μικρά πλοιάρια, βλ. Αικατερίνη Μπεκιάρογλου-Εξαδακτύλου, *ό.π.*, σ. 118.

28. Δεν υπάρχουν στοιχεία που θα μας επέτρεπαν να ταυτίσουμε τα Καστέλια του εγγράφου με συγκεκριμένο τόπο. Τοπωνύμιο Καστέλια απαντά σε αρκετές περιοχές.

29. Στη Σύμη λειτουργούσαν τουλάχιστον από το α' μισό του 18ου αιώνα ναυπηγεία με σημαντική παραγωγή ελαφρών ιστιοφόρων, βλ. Maria Efthymiou-Hadzilacou, *Rhodes et sa région élargie au 18ème siècle: Les activités portuaires*, Αθήνα 1988, σ. 166-167. Η ναυπηγική παράδοση συνεχίστηκε στο νησί και τον 19ο αιώνα, βλ. Γ. Ζουρούδης, "Η ναυπηγική στη Σύμη", *Τα Συμαϊκά*, 2 (1974), σ. 158-160. Σχετικά με την ανάπτυξη της ναυτιλίας στη Σύμη βλ. Σ. Αγαπητίδης, "Θεσμοί και εξελίξεις εις την Σύμην κατά την περίοδον της ακμής της", *Τα Συμαϊκά*, 2 (1974), σ. 28-29.

εις το νησί της Μυκόνου, την οποίαν την εστίμαραν με όλην της την άφεσιν και κάποια άρμενα ρεμέτζα και έτερα, έτοιμη και αλέστα δια να πάγει στο βιάτζο, την οποία την εστίμαραν δια πρέτζιο ρεάλια 300..."[30]. Επίσης σε μία ενθύμηση του 1696[31] καταγράφονται δαπάνες, που ανάμεσα σε άλλα αφορούν καταβολή εργατικών και αγορά υλικών για την επιδιόρθωση πλοίων, με τα οποία σχετιζόταν ο "κολονέλος" Μανέτας[32]. Το τελευταίο αυτό έγγραφο είναι ανυπόγραφο και δεν δηλώνεται με σαφήνεια ο τόπος που έγιναν οι ναυπηγικές εργασίες, το πιθανότερο όμως είναι ότι αυτές πραγματοποιήθηκαν στη Μύκονο.

Στα χρόνια που ακολούθησαν δεν έχουμε όμως πληροφορίες για λειτουργία οργανωμένου ναυπηγείου στη Μύκονο. Ο Pouqueville μάλιστα, σε έκθεσή του το 1816, αναφέρει ότι τα περισσότερα μυκονιάτικα καράβια είχαν ναυπηγηθεί στη Νεάπολη[33]. Τεχνίτες όμως, γνώστες εργασιών συντήρησης ή επισκευών στα πλοία, πρέπει να υπήρχαν στο νησί, αφού μάλιστα σε μεταγενέστερο έγγραφο, του 1762, γίνεται λόγος για μεταφορά τους από τη Μύκονο στη Χίο[34].

Όσον αφορά την αξία των πωλούμενων σκαφών, οι τιμές που εξασφάλισαν δεν ήταν ενιαίες. Στα πωλητήρια έγγραφα παρουσιάζονται σοβαρές διακυμάνσεις όχι μόνο μεταξύ σκαφών διαφορετικού τύπου αλλά και μεταξύ πλωτών μέσων της ίδιας κατηγορίας. Βέβαια τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι ελλιπή και δεν διευκολύνουν τις συγκρίσεις. Απουσιάζουν δηλαδή πληροφορίες για το μέγεθος, την ηλικία, την κατάσταση πλοϊμότητας του σκάφους, ενώ και οι αναφορές στον εξοπλισμό του είναι αποσπασματικές και περιορισμένες. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα IV.1., ενδεικτικά οι τιμές πώλησης κυμαίνονταν:

Καΐκι: 60 με 100 ρεάλια (σε μία περίπτωση που το καΐκι χαρακτηρίζεται "τζιμπέρι" 152 ρεάλια).

Βάρκα: 12 με 38 ρεάλια (σε μία πράξη 80 ρεάλια)[35].

---

30. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18.

31. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 20.8.1696.

32. Πιθανότατα πρόκειται για τον Στάθη Ρωμανό Μανέττα διάσημο πειρατή και συνεργάτη των Βενετών, που του απέδωσαν τον τίτλο "κολονέλος", βλ. Α. Κατσουρός, "Η ρίμα του Καπετάν Μανέττα", *Κιμωλιακά*, 7 (1977), σ. 124-126. Σύμφωνα με μία πληροφορία ο Μανέτας ήταν ο μοναδικός έλληνας πειρατής που διέθετε την εποχή αυτή ιδιόκτητη γαλιότσα στο Αιγαίο, βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, "Νέες ειδήσεις για την ελληνική πειρατεία στα τέλη του ΙΖ' αιώνα", *Θησαυρίσματα*, 24 (1994), σ. 290.

33. Βλ. Κ. Σβολόπουλος, "Ο ελληνικός εμπορικός στόλος κατά τας παραμονάς του αγώνος της ανεξαρτησίας. Ανέκδοτος πίναξ του F. Pouqueville", *Ο Ερανιστής*, 10 (1972-3), φωτοτ. πίνακας χ.σ. και ο ίδιος, *Η κατασκευή των ελληνικών εμπορικών πλοίων κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας*, Αθήναι 1974, σ. 11-12.

34. Βλ. Αικατερίνη Μπεκιάρογλου-Εξαδακτύλου, *ό.π.*, σ. 145.

35. Σε πωλητήρια έγγραφα, της ίδιας εποχής, από τη Ζάκυνθο γίνεται λόγος για πώληση

Ξύλο: 75 ρεάλια.
Σακολέβα: 40 ρεάλια.
Φελούκα: 180 ρεάλια.
Μπεργαντί: 90 ρεάλια.
Γαλιότσα: 1000 ρεάλια.

Μία εικόνα επίσης του κόστους για την κατασκευή και την επιδιόρθωση μιας βάρκας μας δίνει ανυπόγραφο έγγραφο με ημερομηνία 4 Μαΐου 1696 από τη Μύκονο[36]. Σύμφωνα λοιπόν με αυτό ο ιδιοκτήτης μιας βάρκας που "σακίστηκε" δαπάνησε για την επιδιόρθωσή της τα ακόλουθα χρηματικά ποσά: "εις σε καρφιά μικρά ρ. 2 και σε μεγάλα και περούνια και βελόνι και γγάγγαρα και κάρβουνα και των ασιγγάνων έδωσα ρ. 3.5, εις σε κατράμι ρ. 2.5, σε σανίδια ρ. 2.75, σε [..]οναρα ρ. 1.25, σε ξύλα παραγέμεσες και ματάλι και κούσες έδωσα ρ. 2, σε μαραγκούδες ρ. 4 και σε εφοδό των ρ. 2 όπου εδουλέβασι ημέρες; 6 δύο μαστόροι και το κοπέλι τος, σε καλαφάτες ρ. 1 και σε έξοδό των ρ. 0.5 και σε πόδια 0.25 και σε κοράκι και σούτα και σοκοράκο ρ. 1, σουμάρουσιν [...] ρ. 22.75" [ρ.=ρεάλια].

Τα ποσά αυτά αποκτούν νόημα αν τα συγκρίνουμε με τις τιμές που εξασφάλισαν την ίδια εποχή στη Μύκονο τα προς πώληση ακίνητα. Υπενθυμίζουμε μερικές ενδεικτικές μέσες τιμές, σύμφωνα με τις μετρήσεις που περιλαμβάνονται στον πίνακα III.15.:

Αμπέλι: 14.9 ρεάλια.
Κλείσμα: 14.1 ρεάλια.
Χωράφι: 4.8 ρεάλια.
Σπίτι: 19.4 ρεάλια.
Σπιτότοπος: 6.0 ρεάλια.
Ταράτζα: 7.3 ρεάλια.

Νομίζω ότι η σύγκριση ανάμεσα στις τιμές των ακινήτων και των ποικίλων τύπων πλοίων - είναι μια ένδειξη του υψηλού κόστους των σκαφών, και ιδιαίτερα εκείνων που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε πειρατικές επιχειρήσεις. Το τίμημα των τελευταίων φαίνεται ότι, ανάλογα βέβαια και με τον τύπο του πλοίου, μπορούσε να γίνει πολύ υψηλό. Χαρακτηριστική είναι η πώληση του 1/4 γαλιότσας έναντι 250 ρεαλιών. Η εκτίμηση δώδεκα χρόνια πρίν, στο ίδιο νησί, της αξίας ολόκληρης γαλιότσας για 300 ρεάλια είναι δηλωτική των σημαντικών διαφορών που μπορούσαν να υπάρξουν ακόμη και μεταξύ πλοίων του

μισής βάρκας έναντι 14 και 15 ρεαλιών (βλ. Δ. Βαγιακάκος, "Μανιάται εις Ζάκυνθον, επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων του αρχειοφυλακείου Ζακύνθου", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954), έγγρ. 13 και 27.

36. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε., έγγρ. 22930.

ίδιου τύπου[37]. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα νομίζω ότι το ύψος της διαφοράς μπορεί να οφείλεται στο γενικότερο εξοπλισμό και κυρίως στον οπλισμό, που πρέπει να έφερε η πρώτη γαλιότσα, αφού ήταν εν δράσει τη στιγμή της πώλησής της[38].

Δ. Οι ιδιοκτήτες, αγοραστές - πωλητές

Η πρακτική της συμπλοιοκτησίας είναι φαινόμενο που είχε γνωρίσει μεγάλη διάδοση. Ιδιαίτερα μάλιστα από τα μέσα του 18ου αιώνα, εποχή ανάπτυξης της ναυτιλίας στον ελληνικό χώρο, η επιλογή ιδιοκτησιακού καθεστώτος αυτής της μορφής στα πλοία, αποτελούσε τον κανόνα[39]. Η παρουσία του φαινομένου αυτού είναι έντονη και στα μυκονιάτικα δικαιοπρακτικά έγγραφα που εξετάζουμε εδώ. Σε τέσσερα από τα έγγραφα αυτά γίνεται λόγος για πωλήσεις τμημάτων και όχι ολόκληρων των πλοίων (πράξεις με α/α 1, 2, 14 και 19 του πίνακα IV.1.). Παράλληλα όμως η ύπαρξη συνιδιοκτησίας διακρίνεται και από τις πράξεις εκείνες που εμφανίζονται περισσότεροι του ενός είτε αγοραστές είτε πωλητές. Πράγματι δύο ή περισσότεροι πωλητές αναφέρονται σε πέντε πράξεις, ενώ σε άλλες πέντε μνημονεύονται δύο αγοραστές. Η αναλογία αυτή είναι ενδεικτική της εξάπλωσης της συμπλοιοκτησίας στη Μύκονο αλλά και στον ευρύτερο κυκλαδικό χώρο.

Η συμπλοιοκτησία, όπως έχει παρατηρηθεί, ήταν επιβεβλημένη και για να επιμερίζεται ο υψηλός κίνδυνος, που ενυπήρχε στις θαλάσσιες μεταφορές της εποχής, αλλά και για να καθίσταται αποδοτικότερη η εκμετάλλευση του πλοίου μέσω της συνεργασίας περισσότερων προσώπων[40]. Ενδεικτικό είναι άλλωστε το γεγονός ότι την πρακτική της συμπλοιοκτησίας ακολουθούσαν, ήδη από τον 16ο αιώνα, όχι μόνο ιδιώτες αλλά ακόμη και μονές ιδιοκτήτριες πλοίων, με

37. Ενδεικτικό, για τις διαφορές που προέκυπταν στην εκτίμηση της αξίας των πλοίων, είναι και έγγραφο στο οποίο περιγράφεται η διαμάχη για ένα καΐκι που πωλήθηκε 30 ρεάλια, ενώ, όταν στιμαρίστηκε, η αξία του προσδιορίστηκε στα 50 ρεάλια, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 28, 21.4.1674.

38. Για τους τύπους όπλων που χρησιμοποιούνταν στα πλοία κατά την τουρκοκρατία βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια...*, ό.π., σ. 236-251.

39. Για το φαινόμενο της συμπλοιοκτησίας βλ. Ιω. Μανιατόπουλος, *Το ναυτικόν...*, ό.π., σ. 31-35, Ευ. Αθηναίος, *Το δίκαιον της προεπαναστατικής ναυτιλίας των Ελλήνων*, Αθήνα 1973, Β. Κρεμμυδάς, *Ελληνική...*, ό.π., τ. 2, Αθήνα 1986, σ. 20-23 και 54-55, Α. Τζαμτζής, *Η ναυτιλία του Πηλίου...*, ό.π., σ. 56-60 και Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, τ. ΙΙ, Αθήνα 1986, σ. 503-504 για την εξάπλωση του θεσμού στους Έλληνες εκτός του οθωμανικού χώρου.

40. Βλ. Β. Κρεμμυδάς, *ό.π.*, τ. 2, σ. 55.

θρησκευτική ακτινοβολία και οικονομική ευρωστία[41].

Παράλληλα όμως φαίνεται ότι ιδιαίτερα για τα πλοία που λειτουργούσαν και ως πειρατικά, συντελούσαν και άλλοι λόγοι στην επιλογή της συμπλοιοκτησίας, λόγοι που συναρτώνται με τις ιδιαιτερότητες της πειρατικής δράσης. Εκεί η επιλογή συντρόφου-συνεταίρου καθοριζόταν συχνά από την πείρα και τις ικανότητες του τελευταίου να κυβερνά ένα πλοίο που μετείχε σε πειρατικές επιχειρήσεις ή την προσωπική του συνάφεια με το περίπλοκο κύκλωμα διασυνδέσεων και συναλλαγών, που όριζε τον πειρατικό κόσμο.

Τέτοιου είδους κριτήρια αναδεικνύονται με γλαφυρότητα σε ένα μυκονιάτικο έγγραφο του 1686. Σε αυτό διαβάζουμε ότι ο κουρσάρος Στ. Αρμακόλας παίρνει στη φελούκα του τον Α. Μπεναρδάκη, όταν όμως ο τελευταίος δηλώνει ότι θα τον εγκαταλείψει, ο Αρμακόλας προκειμένου να τον μεταπείσει, ομολογεί εγγράφως, με παράπονο: " [...] εγώ λογισμό δεν είχα να κάνω κρούσο και να κάμω φελούκα, μα δι' αγάπη εδικήν του πως είναι καλό παιδί και καλός κρουσάρης έβαλα σε θεμέλιον και ήκαμα την αυτή φελούκα και τρατάρω τονε δια αδελφό μου και σύντροφόν μου και ότι αποστείλει αφέντης ο Θεός να το έχωμε ωσάν καλά αδέλφια και ωσάν σύντροφοι και εις τούτο δεν είναι της τιμής του να φύγη να μ' αφήση να χάσω τα νιτερέσα μου, τα όσα έκτιζα δια λόγου του"[42].

Η διασύνδεση, των πωλήσεων των σκαφών που διενεργήθηκαν στη Μύκονο, με τον ευρύτερο νησιωτικό χώρο διακρίνεται και στα πρόσωπα που έλαβαν μέρος στις συναλλαγές αυτές. Στα ίδια τα έγγραφα οι αναφορές στον τόπο από τον οποίο προέρχονταν οι συναλλασσόμενοι είναι σπάνιες. Σε δύο μόνο περιπτώσεις (πράξεις 7 και 16 του πίνακα VI 1) υπάρχει σχετική διευκρίνιση. Πρόκειται για τον Αγαπητό Νισύριο από τη Σύμη και το μουσού Ζαννή Στεργιανό από το Μυριόφυτο[43]. Παράλληλα όμως γνωρίζουμε ότι συνολικά τουλάχιστον επτά από τους πωλητές, του πίνακα IV.1. πιθανότατα, δεν ήταν μόνιμοι κάτοικοι της Μυκόνου, καθώς τα οικογενειακά τους ονόματα, ούτε τα συναντήσαμε στα φορολογικά κατάστιχα της εποχής, ούτε όμως και τα εντοπίσαμε στα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Ανάμεσα στους αγοραστές επίσης, εννέα πρόσωπα δεν μπορέσαμε να τα ταυτίσουμε με κατοίκους του νησιού.

41. Βλ. το παράδειγμα της μονής του Θεολόγου στην Πάτμο, Χρύσα Μαλτέζου, "Τα πλοία της μονής Πάτμου (16ος-17ος αιώνας)", *Διπτύχων Παράφυλλα*, 2 (1989), σ. 122-123.

42. Αντ. Κατσουρός, *Κουρσάροι...*, ό.π., σ. 19-21.

43. Στην πωλητήρια πράξη δεν δίνονται περισσότερες διευκρινήσεις για το Μυριόφυτο, πιθανόν όμως πρόκειται για την κωμόπολη που βρισκόταν στην Ανατολική Θράκη στα παράλια της Προποντίδας. Τον 19ο αιώνα γνωρίζουμε ότι το Μυριόφυτο είχε έντονη εμπορική κίνηση και σημαντικό στόλο ιστιοφόρων πλοίων, τα οποία κατασκευάζονταν στα ντόπια ναυπηγεία, βλ. Αγγ. Γερμίδης, "Τα Γανόχωρα της Ανατολικής Θράκης", *Θρακικά*, 46 (1972-1973), σ. 226.

Αναλυτικά τα παραπάνω οικογενειακά ονόματα είναι τα ακόλουθα:

ΑΓΟΡΑΣΤΕΣ	ΠΩΛΗΤΕΣ
Ζώρζης Γγριμπίλιας *	Γιαννάκης Γληγοράκης **
Ζώρζης Γερακάρης *	Μικές Καράς
Γεώργης Καστελανάκης	Ζαχαρίας Μαλαχίας
Χριστόδουλος Κατζούρης *	Δεμένεγος Μορόζος
Καντήλης Μυτιληνιός *	Αγαπητός Νισύριος
Μουρασάνο Κόρσο	Γιάκουμος Πρακαλεόνες
Μιχάλης Κοσμάς	Νικόλας Ψαριανός
Ζαννής Στεργιανός	
Αντώνης Τόνος	

Διευκρινίσεις

- Τα πρόσωπα των οποίων τα ονόματά τους συνοδεύονται από (*) εμφανίζονται ως αγοραστές από κοινού μαζί με άλλο πρόσωπο, επίσης μη Μυκόνιο.
- Τα πρόσωπα των οποίων τα ονόματά τους συνοδεύονται από (**) εμφανίζονται ως πωλητές από κοινού μαζί με άλλο πρόπωπο, που ήταν κάτοικος Μυκόνου.

Η σημαντική αυτή αναλογία -αγγίζει σχεδόν το 50%- ανθρώπων, που αν και δεν είναι Μυκονιάτες, έρχονται στη Μύκονο με σκοπό να πωλήσουν ή να αγοράσουν ένα σκάφος, αποτελεί μία ένδειξη ότι η σχετική αγορά δεν συγκέντρωνε αποκλειστικά το τοπικό ενδιαφέρον. Πράγματι, φαίνεται ότι το πλοίο ως αντικείμενο των συναλλαγών της αγοράς αυτής, καθώς ήταν μέσο επικοινωνίας άλλωστε και το ίδιο, επέβαλλε την επικοινωνία ακόμη και στην περίπτωση που αντικείμενο εμπορίου δεν ήταν τα μεταφερόμενα αγαθά αλλά αυτό το ίδιο.

Στην ίδια κατεύθυνση, ένα άλλο -ασθενέστερο αυτή τη φορά- στοιχείο της διαπλοκής ανθρώπων από άλλες περιοχές στις αγοραπωλησίες πλοίων που πραγματοποιήθηκαν στη Μύκονο, σχετίζεται με εκείνα από τα οικογενειακά ονόματα συναλλασσομένων, που δηλώνουν τόπο καταγωγής ή τόπο προέλευσης. Η συχνότητα τέτοιων οικογενειακών ονομάτων αποτελεί ένδειξη του εύρους των περιοχών προέλευσης των συναλλασσομένων, ιδιαίτερα μάλιστα όσον αφορά εκείνους που υποπτευόμαστε ότι δεν ήταν κάτοικοι της Μυκόνου. Για παράδειγμα συναντάμε ονόματα όπως: Κεφαλλωνίτης, Μυτιληνιός, Μωραΐτης, Νισύριος, Ροδίτης, Στεργιανός, Χανιώτης, Ψαριανός. Στην ίδια λογική μπορούν να ενταχθούν και αρκετά ονόματα που δεν έχουν ελληνική ρίζα όπως: Κόρσο, Ματέι, Μορόζος, Οστοβίκ(ης), Πρακαλεόνες, Τζιτανόβικ(ης).

Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι η συμμετοχή εύρωστων οικονο-

μικά προσώπων δεν εμφανίζει πύκνωση στους αγοραστές των πωληθέντων σκαφών, όπως είχαμε παρατηρήσει στις πωλητήριες πράξεις ακινήτων. Αντίθετα παρουσιάζεται με ομοιόμορφη κατανομή μεταξύ και των δύο κατηγοριών συναλλασσομένων, των αγοραστών και των πωλητών. Δεν ισχύει λοιπόν στις πωλήσεις σκαφών το γενικότερο σχήμα που είχαμε επισημάνει για τα ακίνητα, σύμφωνα με το οποίο πωλητές ήταν κατά κύριο λόγο οι οικονομικά ασθενείς και εκείνοι που αντιμετώπιζαν πιεστικές έκτακτες ανάγκες και αγοραστές όσοι είχαν εξασφαλίσει χρηματικά πλεονάσματα. Στο χώρο της αγοράς σκαφών ο διαχωρισμός αυτός δεν ισχύει. Αυτό συμβαίνει διότι το πλοίο δεν επιτελούσε την ίδια λειτουργία με το ακίνητο. Ενώ το τελευταίο συνιστούσε, στα πλαίσια των συναλλαγών αυτού του είδους, ένα απόκτημα σχετικά σταθερό και ασφαλές, αντίθετα το εμπορικό και το πειρατικό πλοίο είχαν τα χαρακτηριστικά μιας ριψοκίνδυνης επιχείρησης με σκοπό τον προσπορισμό υψηλών κερδών. Κάτω από αυτό το πρίσμα είναι εξηγήσιμο το γεγονός ότι προσφωνήσεις του τύπου "αφέντης", "μισέρ", "ευγενής" κ.λπ. συναντώνται εδώ αμοιβαία χωρίς διάκριση μεταξύ των αγοραστών και των πωλητών. Συγκεκριμένα καταμετρήσαμε τέτοιου είδους συνοδευτικά στα ονόματα δέκα αγοραστών και δέκα πωλητών πλοίων.

Όσον αφορά τους Μυκονιάτες που μετείχαν στις συναλλαγές αυτής της κατηγορίας και για τους οποίους διαθέτουμε λεπτομερέστερες και ασφαλέστερες πληροφορίες, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, στο σύνολό τους σχεδόν, ανήκαν σε ισχυρές και εύπορες οικογένειες του νησιού, μέλη των οποίων, όπως θα δούμε και αναλυτικότερα παρακάτω μετείχαν ενεργά στην αγορά ακινήτων του νησιού. Η παρουσία ισχυρών προσώπων είναι εμφανής και στις περιπτώσεις που δεν παρίστατο στη δικαιοπραξία ο ίδιος ο ιδιοκτήτης του πλοίου, αλλά είχε εξουσιοδοτήσει κάποιον τρίτο να ενεργήσει για λογαριασμό του. Οι επίτροποι αυτοί είχαν οικονομική ισχύ και κοινωνική επιφάνεια[44].

Στα πλαίσια αυτά μπορεί εύκολα να εξηγηθεί η απουσία γυναικών μεταξύ των συναλλασσομένων. Πράγματι η παρουσία τους περιορίζεται σε δύο μόνο πωλητήριες πράξεις, στη μία από τις οποίες η πωλήτρια συμπράττει με τον εγγονό της και στην άλλη πιθανότατα με το σύζυγό της[45]. Φαίνεται λοιπόν ότι

44. Στις πράξεις με αγοραπωλησιες πλοίων επίτροποι είχαν διορισθεί: ο αφέντης Μπατίστας Βιδάλες (πράξη 12 του πίνακα IV.1.), ο αφέντης Τζάνες Γύζης (πράξη 16) και ο σινιόρ Ζουγάνες Φιλιππούτζος που πιθανόν δεν ήταν Μυκονιάτης (πράξη 11). Σε άλλες πράξεις σχετικές με ναυτικές υποθέσεις συναντήσαμε ως επιτρόπους τον αφέντη κολονέλο Αγγελο Βιδάλη Μαρία (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 14, 20.10.1669), το μισέρ Γιαννάκη Χαδεμένο (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 1.4.1686) κ.ά.

45. Πρόκειται για την Ευδοκία του Άρονα και την Ασημίνα Καλαμαρά που συμμετέχουν αντίστοιχα στις πράξεις με α/α 14 και 6 του πίνακα IV.1.

ο χώρος της πλοιοκτησίας, παρότι δεν ήταν απαγορευμένος για τις γυναίκες του νησιού, οπωσδήποτε δεν ευνοούσε την έντονη δραστηριοποίησή τους, λόγω προφανώς των δυσκολιών που θα αντιμετώπιζαν στη διαχείριση του πλοίου. Τις δυσκολίες αυτές προβάλλει ανάγλυφα επιτροπικό έγγραφο του 1681, με το οποίο η "κερά Μαρούσα Βιτάλε του ποτέ μακαρίτη καπετάν Μπατίστα" ορίζει "καθολικό της επίτροπο και κουμέσσο", με αρμοδιότητα "να λάβει στο χέρι του και να κουμαντάρει τα μπαστιμέντα όπου μου άφησεν ο μακαρίτης ο άντρας μου". Αφού λοιπόν καταγράφονται στο έγγραφο τα πλοία, το μερίδιο που κατέχει σε κάθε ένα από αυτά και ο καπετάνιος που το κυβερνά, η κερά Μαρούσα καταλήγει ότι ο επίτροπος που όρισε έχει κάθε εξουσία να υπερασπίσει τα συμφέροντά της και "να κάμει όλον εκείνον όπου θέλει του φανεί και γω να γρικούμαι κοντέντα [ικανοποιημένη]"[46].

Παράλληλα φαίνεται ότι ήταν ισχυρή η τάση στις γυναίκες, που βρέθηκαν κάποια στιγμή υπεύθυνες για τη διαχείριση μεριδίων πλοίων, να αποδεσμευτούν από αυτά. Σημειώνουμε δύο παραδείγματα[47]. Σε "σούλφι" (πράξη συμβιβασμού) του 1693 γίνεται λόγος για πώληση μερίδιου πλοίου, στην οποία προχώρησε η σύζυγος κατά την απουσία του συζύγου της χωρίς να έχει τη συγκατάθεσή του[48]. Σε σεντέτζια του 1694 κρίνεται υπόθεση όπου μητέρα πώλησε το 1/3 καϊκιού, που ανήκε στο ορφανό ανήλικο τέκνο της. Η πώληση, η οποία μάλιστα πραγματοποιήθηκε χωρίς να ενημερωθεί ο δεύτερος συζυγός της που απουσίαζε από τη Μύκονο, τελικά ακυρώθηκε[49].

Τέλος, σχετικά με τους επαγγελματικούς χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στους συναλλασσόμενους, όπως είναι φυσικό, σημαντική ήταν η παρουσία εκείνων που είχαν άμεση σχέση με τη διακυβέρνηση του πλοίου. Συγκεκριμένα, ανάμεσα στους πωλητές συναντήσαμε δύο "καπετάνιους" και έναν "καραβοκύρη", ενώ ανάμεσα στους αγοραστές τρεις "καπετάνιους" και δύο "καραβοκύρηδες". Επίσης το προσηγορικό "μάστρο" που συνοδεύει το όνομα τριών προσώπων ίσως -αν και δεν γνωρίζουμε τη συγκεκριμένη τέχνη που ασκούσαν- αποτελεί ένα νήμα, που συνδέει τα πρόσωπα αυτά με τη ναυπήγηση και την επιδιόρθωση των πλοίων.

---

46. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 20.4.1681.

47. Ανάλογη είναι συμφωνία από τη Ζάκυνθο σύμφωνα με την οποία στα 1686, χήρα κάτοχος του 1/3 βάρκας συνεταιρίζεται με άνδρα, ικανό να την καραβοκυρεύει, ο οποίος θα μετέχει κατά τα 2/3 στα πιθανά κέρδη και έξοδα, βλ. Δ. Βαγιακάκος, "Μανιάται...", ό.π., σ. 65.

48. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 17, 10.10.1693.

49. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5, 8.8.1694.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΔΩΡΗΤΗΡΙΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

Η προσφορά και η αποδοχή δώρων είναι συνήθεια με ευρύτατη διάδοση, η οποία και αποτέλεσε κοινό κτήμα πολλών πολιτισμών από την προϊστορική έως τη βιομηχανική εποχή. Μελέτες ανθρωπολόγων εδειξαν τη σημασία των δωρεών στις αρχαϊκές κοινωνίες[1]. Το σύστημα των δωρεών από τους υποτελείς προς τους αρχηγούς ή αντίστροφα από τους αρχηγούς προς τους υποτελείς καθόριζε σε πολύ σημαντικό βαθμό την κοινωνική ιεραρχία, ενώ η αποδοχή δώρου χωρίς ανταπόδοσή του αποτελούσε ένδειξη υποτέλειας. Με αυτό τον τρόπο, η δωρεά μπορεί να μην απέφερε άμεσο οικονομικό όφελος στο δωρητή, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί ανιδιοτελής, καθώς συντελούσε στην κοινωνική άνοδο και προσέδιδε κύρος σε αυτόν που δώριζε[2].

Ο χριστιανισμός έθεσε σε νέα βάση τις δωρεές καθώς τις συνέδεσε με την έννοια της ελεημοσύνης και της φιλανθρωπίας. Στη βυζαντινή κοινωνία οι δωρεές με τη μορφή αγαθοεργιών και φιλανθρωπικών πράξεων που έρχονταν να ανακουφίσουν τους αδύναμους, ήταν συνηθέστατες[3]. Η πρακτική των δωρε-

---

1. Παρουσίαση των απόψεων που έχουν αναπτυχθεί στα πλαίσια της κοινωνικής και οικονομικής ανθρωπολογίας σχετικά με τη λειτουργία του δώρου στις αρχαϊκές κοινωνίες βλ. Σωτ. Δημητρίου, "Ο Marcel Mauss και η Οικονομική Ανθρωπολογία", προλεγόμενα στο Μ. Μως, *Το Δώρο, μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, Αθήνα 1979, σελ. 27-58.

2. Βλ. σχετικά Μ. Μως, *Το Δώρο...*, ό.π., σελ. 165-167.

3. Για τη διάδοση και τη μορφή των δωρεών στο βυζαντινό κόσμο βλ. Κ. Άμαντος, "Η ελληνική φιλανθρωπία κατά τους Μεσαιωνικούς χρόνους", *Αθηνά*, 35 (1923), σ. 131-164, ο ίδιος, "Περί των βυζαντινών διαθηκών", *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης*, τ. 2 (1953), σ. 281-283. Μία ειδική μορφή δωρεάς που είχε αναπτυχθεί στο βυζαντινό κόσμο ήταν ο θεσμός των "χαριστικαρίων", των ευπόρων δηλαδή χριστιανών που αναλάμβαναν τη συντήρηση μοναστηριών ή φιλανθρωπικών ιδρυμάτων που τους είχαν παραχωρηθεί, βλ. Σ. Βαρναλίδης, *Ο θεσμός της χαριστικής (δωρεάς) των μοναστηρίων εις τους Βυζαντινούς*, Θεσσαλονίκη 1985. Για τις φιλανθρωπικές δραστηριότητες τόσο από την πλευρά της εκκλησίας όσο και από την πλευρά των λαϊκών, βλ. D. Constantelos, *Byzantine philantropy and social welfare*, New Brunswick, New Jersey [1968], κυρίως σ. 67-87 και ο ίδιος,

ών ήταν επίσης εξαιρετικά διαδεδομένη στο μουσουλμανικό κόσμο, γιατί ήταν σύμφωνη με τις παραδόσεις του και επιβεβλημένη από τις επιταγές του κορανίου[4]. Στην προβιομηχανική Ευρώπη οι δωρεές γνώρισαν μεγάλη άνθηση, καθώς ήταν μία μορφή μεταβίβασης εισοδήματος ενταγμένη απόλυτα στη λογική του ισχύοντος οικονομικού συστήματος. Η ελεημοσύνη και οι αγαθοεργίες των πλουσίων, αλλά και των οικονομικά αδύνατων, ήταν πράξεις που επιβραβεύονταν από τη χριστιανική εκκλησία και εναρμονίζονταν απόλυτα με το σύστημα των αρχών που αυτή επέβαλλε. Έτσι αποτέλεσαν για αιώνες την κυριότερη μορφή κοινωνικής πρόνοιας. Ταυτόχρονα η κοινωνική επίδειξη και η προσδοκία ανταλλαγμάτων ποικίλων μορφών συχνά δεν ήταν άσχετες με την εξάπλωση των δωρεών στις προβιομηχανικές κοινωνίες[5].

Όσον αφορά στο ζήτημα της διακίνησης των ακινήτων στη Μύκονο τον 17ο αιώνα, η εξέταση των εγγράφων των δωρεών έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί μπορεί να φωτίσει μια άλλη πλευρά της κινητικότητας που παρατηρείται στα έγγεια αγαθά, καθώς οι πράξεις αυτές αποτέλεσαν μια από τις μεθόδους μεταβίβασης ακίνητων περιουσιακών στοιχείων. Εντούτοις οι δωρεές είναι θεσμός που δεν κινείται μόνο εντός των ορίων της οικονομικής ζωής ενός τόπου. Ο όγκος τους δεν καθορίζεται αποκλειστικά από τους κανόνες της τοπικής αγοράς γης, καθώς ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με τους οικογενειακους δεσμούς, τις θρησκευτικές αντιλήψεις και επιταγές, τα τοπικά έθιμα. Η θρησκευτική όμως ή η συναισθηματική φόρτιση, που συχνότατα συνόδευε τις δωρεές, δεν μπορεί να αποκρύψει και τις οικονομικές τους συνέπειες, αφού μέσω αυτών διακινούνταν ακίνητα σημαντικής αξίας. Οι δωρεές συντελούσαν λοιπόν από τη μία πλευρά στην αύξηση των εισοδημάτων ορισμένων προσώπων και από την άλλη αποτελούσαν πρόσφορο δίαυλο διοχέτευσης των πλεονασμάτων. Παράλληλα σε ένα βαθμό επηρέαζαν την αγορά των ακινήτων, ενώ ταυτόχρονα καθορίζονταν και από την αξία των δωριζόμενων έγγειων αγαθών, αφού οι δωρεές δεν ήταν άσχετες από την αξία τους. Συνεπώς οι δωρεές αποτελούν ένα χώρο που εκτός από τη γνώση των καθαρά οικονομικών δεδομένων που σχετί-

---

Πείνα, κοινωνία και φιλανθρωπία στον μεταγενέστερο μεσαιωνικόν ελληνικό κόσμο, Θεσσαλονίκη 1994, κυρίως σ. 81-120

4. Βλ. Η. Inalcik, "Ο σχηματισμός κεφαλαίου στην οθωμανική αυτοκρατορία", *Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος - 19ος αιώνας)*, Αθήνα 1979, σ. 520-521, M. Rodinson, *Ισλάμ και καπιταλισμός*, Αθήνα 1980, σ. 47. Επίσης η παροχή ενός μέρους της περιουσίας σε ευαγή ιδρύματα μέσω των διαθηκών επιτρεπόταν και από το οθωμανικό δίκαιο, βλ. Δ. Γκίνης, "Ανέκδοτον...", *ό.π.*, *Ε.Ε.Β.Σ.*, 27 (1957), σ. 275-276, Δ. Ν. Δημητριάδης (Δημητόγλου), *Ιερονομικόν...*, ό.π., σ. 8.

5. Βλ. σχετικά C. M. Cipolla, *Η Ευρώπη...*, ό.π., σ. 34-39. Επίσης E. Le Roy Ladurie, "Το πεδίο του ιστορικού", *Κείμενα Ευρωπαϊκής Ιστορίας*, Αθήνα 1985, σ. 75-76.

ζονται με αυτές, προσφέρει ταυτόχρονα και πληροφορίες ενδεικτικές των νοοτροπιών και των συμπεριφορών των ανθρώπων κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατιας.

Α. Τα δωρητήρια έγγραφα

Τα μυκονιάτικα έγγραφα δωρεών του 17ου αιώνα που εντοπίσαμε, ανέρχονται συνολικά σε 166[6]. Όπως και τα άλλα νοταριακά έγγραφα έχουν μια σταθερή τυπική μορφή που κατά κανόνα τηρείται με πιστότητα. Τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στο έγγραφο είναι: η ημερομηνία, το ονοματεπώνυμο και συχνά το πατρώνυμο ή το όνομα συζύγου του δωρητή και του αποδέκτη της δωρεάς και το δωριζόμενο αγαθό. Καθώς στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων τα αγαθά που δωρίζονται είναι ακίνητα ακολουθεί, όπως άλλωστε και στα άλλα νοταριακά έγγραφα που αφορούν μεταβιβάσεις, ο τοπικός προσδιορισμός του ακινήτου. Αυτός επιτυγχάνεται ως συνήθως με την καταγραφή της τοποθεσίας που βρίσκεται το ακίνητο και την αναγραφή ενός ή δύο "σύμπλιων", δηλαδή των συνοριτών του ακινήτου. Πολύ συχνά αναφέρεται ο λόγος για τον οποίο πραγματοποιήθηκε η δωρεά και ορισμένες φορές και κάποια άλλα συμπληρωματικά στοιχεία, όπως ο χρόνος που θα αποκτήσει την πλήρη κυριότητα του ακινήτου ο παραλήπτης της δωρεάς, κάποιες διασφαλίσεις ή όρους που θέτει ο δωρητής, πιθανές ποινές για τις περιπτώσεις αθέτησης της συμφωνίας κ.λπ. Στο τέλος του εγγράφου υπογράφουν "διά πίστωσιν της αληθείας" "παρακαλετοί μάρτυρες" και ο νοτάριος που το συνέταξε.

Τα έγγραφα των δωρεών ανάλογα με το περιεχόμενό τους μπορούμε να τα διακρίνουμε σε επιμέρους κατηγορίες. Θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε τις ακόλουθες, οι οποίες δεν είναι όμως πάντοτε με σαφήνεια διακριτές:

α) Έγγραφα που περιλαμβάνουν δωρητήριες πράξεις των αναδόχων προς τα παιδιά που βάπτισαν. Οι νοτάριοι συνήθως χρησιμοποιούν για τις δικαιοπραξίες αυτού του είδους τον όρο "βαπτιστικά"[7].

β) Έγγραφα δωρεών, τις οποίες πραγματοποιεί ο διαθέτης θέλοντας να εξασφαλίσει, όπως χαρακτηριστικά δηλώνει, τη σωτηρία της ψυχής του ή τη

6. Οι δωρεές αυτές περιλαμβάνονται στους ακόλουθους κώδικες ή φακέλους με λυτά έγγραφα: α) Γ.Α.Κ. Χ.77. β) Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124. γ) Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134, δ) Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137. ε) Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12. στ) Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 14, ζ) Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136. η) Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19 και θ) Αρχείον Μυκόνου της Ι.Ε.Ε.Ε. Στα έγγραφα των δωρεών δεν έχουμε συμπεριλάβει ένα έγγραφο με ημερομηνία 23.3.1676 που αφορά δωρεά "γαλιότας αρματωμένης" (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 46), γιατί κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για εμπορική πράξη, με την οποία το πλοίο παραχωρείται προκειμένου να επιδοθεί σε αναζήτηση πειρατικών λειών από τις οποίες ο εμφανιζόμενος ως δωρητής θα λάμβανε μερίδιο.

σωτηρία της ψυχής κάποιου κοντινού του συγγενούς. Άμεσα συνδεδεμένες με την παραπάνω επιδίωξη είναι και οι δικαιοπραξίες εκείνες που έχουν ως αιτία τη διασφάλιση της μνημόνευσης του διαθέτη ή κάποιου, νεκρού συνήθως, συγγενικού του προσώπου[8]. Τα έγγραφα αυτού του είδους συνήθως αποκαλούνται "ψυχικά"[9].

γ) Έγγραφα δωρεών, οι οποίες έχουν συναφθεί για διάφορους λόγους, συνηθέστερα όμως με σκοπό να ανταποδώσουν κάποια υλική ή ηθική υποχρέωση του δωρητή προς τον αποδέκτη της δωρεάς. Για να χαρακτηρίσουν τα εγγράφα αυτά οι νοτάριοι χρησιμοποιούσαν διάφορους όρους όπως "χάρισμα", "δονάτζιο" κ.ά.[10].

Β. Χρονική κατανομή των δωρεών

Αν ακολουθήσουμε την παραπάνω κατηγοριοποίηση, τότε τα έγγραφα δωρεών της Μυκόνου που εντοπίσαμε μπορούν να καταταχθούν κατά είδος και έτος σύνταξης ως εξής:

---

7. Ο Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 107, θεωρεί ότι τα "βαπτιστικά" "εγίνοντο χάριν ψυχικής σωτηρίας και είχον χαρακτήρα ψυχικού". Η γενίκευση αυτή όμως δεν προκύπτει από τα σωζόμενα έγγραφα, αφού σε ελάχιστες περιπτώσεις οι διαθέτες συνδυάζουν το "βαπτιστικό" με "ψυχικό".

8. Ο Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά...", *ό.π.*, σ. 427, επισημαίνει ότι παρότι χρησιμοποιούνται αδιακρίτως οι όροι "ψυχικά" και "μνημόσυνα" υπάρχει εννοιολογική διάκριση μεταξύ τους. Τα "ψυχικά" είχαν τη μορφή αγαθοεργίας που σκόπευε στην ψυχική σωτηρία του διαθέτη. Τα "μνημόσυνα" έχουν παλαιότερη καταγωγή από τα "ψυχικά", αντιστοιχούν με τα νόμιμα των αρχαίων Ελλήνων και έχουν σκοπό τη μνημόνευση του ονόματος του διαθέτη μέσω των σχετικών θρησκευτικών τελετών. Η διάκριση όμως αυτή, όπως παρατηρεί και ο ίδιος ο Γ. Πετρόπουλος, είναι δυσχερέστατη, διότι συνήθως ο διαθέτης χρησιμοποιεί τον όρο "ψυχικό" εννοώντας ταυτόχρονα και "μνημόσυνο". Στα νοταριακά έγγραφα της Μυκόνου που εξετάζουμε είναι πρακτικά αδύνατο να γίνει διαχωρισμός μεταξύ "μνημοσύνων" και "ψυχικών", καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις "ψυχικών" ο διαθέτης εκφράζει και την επιθυμία του να γίνει μνημόνευση του ονόματος του ή μνημόσυνο.

9. Για τη νομική διερεύνηση και προέλευση του θεσμού των "ψυχικών" βλ. Γ. Μαριδάκης, *Το αστικόν δίκαιον εν ταις Νεαραίς των βυζαντινών αυτοκρατόρων*, Αθήνα 1922, σ. 221-222, Ι. Βισβίζης, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 146-149, Γ. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σ. 427-428, Π. Ι. Ζέπος, "'Ψυχάριον', 'Ψυχικά', 'Ψυχοπαίδι' ", *Δ.Χ.Α.Ε.*, 10 (1980-1981), σ. 20-22, 26-27.

10. Η λέξη "δονάτζιο" ή "ντονάτζιο" προέρχεται από τον ενετικό όρο donazium, βλ. Στ. Μάνεσης, "Ουσιαστικά ουδέτερα εις -ου", *Λεξικογραφικόν Δελτίον Ακαδημίας Αθηνών*, 5 (1950), σ. 125-126.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.1.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΔΩΡΕΩΝ ΚΑΤΑ ΕΙΔΟΣ ΚΑΙ ΕΤΟΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΕΤΟΣ	ΨΥΧΙΚΑ	ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΑ	ΧΑΡΙΣΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΩΡΕΩΝ
1644		1		1
1651		1		1
1653		1		1
1656			1	1
1659	1			1
1662			2	2
1663		4	3	7
1664	1	5	7	13
1665	6	2	7	5
1666	1	2	3	6
1667	1	5	2	8
1668	4	3	4	11
1669	4	2	4	10
1670	2		4	6
1671	4		3	7
1672	6			6
1673			2	2
1674	2		2	4
1675	2		2	4
1676	1			1
1677	1			1
1679	2			2
1681	2		2	4
1682			2	2
1683		1		1
1684	2	1		3
1685	1		2	3
1686		1	1	2
1687	3	2		5
1688	1	2		3
1689	1	1	3	5
1690	6	1	1	8
1691	3	3	4	10
1692	4	2	5	11
1699			1	1
ΣΥΝΟΛΟ	59	40	67	166
Ποσοστό %	35.5	24.1	40.4	100.0

Τα δωρητήρια έγγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας, όπως παρατηρούμε και στον πίνακα V.1., δεν έχουν ομοιόμορφη κατανομή στο χρόνο. Από ορισμένα έτη έχουν διασωθεί αρκετά έγγραφα και από άλλα έτη ελάχιστα ή και καθόλου. Το πιθανότερο είναι ότι αυτή η άνιση κατανομή και τα χρονικά χάσματα που παρουσιάζονται, δεν αντανακλούν την αναλογία με την οποία συντάσσονταν τα αντίστοιχα έγγραφα, αλλά οφείλεται στους τυχαίους εν πολλοίς λόγους, που επέτρεψαν σε άλλα έγγραφα να διασωθούν μέχρι τις μέρες μας και σε άλλα να χαθούν. Όπως και στα άλλα είδη νοταριακών πράξεων έτσι και στις δωρεές, ο μεγαλύτερος πλούτος εγγράφων εντοπίζεται στις χρονικες περιόδους, από τις οποίες έχουν διασωθεί νοταριακοί κώδικες, ενώ μικρός αριθμός πράξεων αντιστοιχεί στα χρόνια από τα οποία έχουν ευρεθεί μόνο λυτά έγγραφα.

Όσον αφορά τον αριθμό των πράξεων ανά κατηγορία, και οι τρεις κατηγορίες δωρεών που διακρίναμε, αντιπροσωπεύονται με σημαντικό ποσοστό. Από τα στοιχεία που έχουν διασωθεί φαίνεται ότι υπερτερούσαν τα "ψυχικά" και τα "χαρίσματα", έναντι των "βαπτιστικών". Όπως αναφέραμε όμως δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν οι αναλογίες που ισχύουν για τα διασωθέντα έγγραφα αποδίδουν με ακρίβεια όσα ίσχυαν για το σύνολο των δωρεών, που συντάχθηκαν κατά τον 17ο αιώνα στη Μύκονο.

Η χρονολογική κατάταξη των διασωθέντων εγγράφων δεν προδίδει σχέση των δωρεών με σημαντικά γεγονότα που συντάραξαν το Αιγαίο αυτή την εποχή. Με βάση τα υπάρχοντα τουλάχιστον στοιχεία, δεν φαίνεται να υπάρχει ευδιάκριτη αύξηση των δωρεών κατά τη διάρκεια των τουρκοβενετικών πολέμων (1645-1669 και 1684-1699). Οι πολεμικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν στην περιοχή, αλλά και η γενικότερη πολεμική ένταση και αναταραχή που επικρατούσε θα ήταν εύλογο να εντείνουν τα αισθήματα ανασφάλειας των κατοίκων και επομένως να αυξήσουν τις δωρεές εκείνες που ήταν συνδεδεμένες με το φόβο του θανάτου. Κάτι τέτοιο όμως δεν αποδεικνύεται από τα στοιχεία που διαθέτουμε.

Επίσης δεν καταγράφεται σημαντική αύξηση των δωρεών σε περιόδους επιδημιών, όπως έχει αντίστοιχα παρατηρηθεί στη μεσαιωνική Ευρώπη[11]. Είναι γνωστό ότι η πανώλη αποτέλεσε μάστιγα για τους ευρωπαϊκούς λαούς, αλλά και για τους κατοίκους των περιοχών που βρίσκονταν υπό την τουρκική κυριαρχία[12]. Ειδικότερα για τη Μύκονο μνείες πανώλης κατά τον 17ο αιώνα

11. Σχετικά παραδείγματα βλ. C. Cipolla, *ό.π.*, σ. 34-36.

12. Εκτεταμένη ανάλυση για την εξάπλωση και τις επιπτώσεις που είχε η πανώλη στον ευρωπαϊκό χώρο βλ. J. N. Biraben, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et mediterranéens*, τ. I και II, Παρίσι 1975-1976. Αναφορές βλ. επίσης F. Braudel, *Capitalism and material life 1400-1800*, Λονδίνο 1973, σ. 46-51, και C. Cipolla, *ό.π.*, σ. 210-219. Για τις επι-

έχουμε στα έτη:

- 1642: Σε μυκονιάτικο νοταριακό έγγραφο με ημερομηνία 16 Οκτωβρίου 1660 υπάρχει η διατύπωση: "... επειδή και να απέθανε τον καιρό της πανούκλας σήμερον απερασμένους χρόνους 18, η Ευγενού θυγ. ποτέ παπά Ιωάννη Κορνάρου..."[13].

- 1670: Σε νοταριακό έγγραφο που συντάχθηκε στις 29 Δεκεμβρίου 1685 αναφέρεται το 1670 ώς το έτος που "ήρθε η σκορδούλα η πρώτη"[14].

- 1678-1679: Τα χρόνια αυτά υπήρξε σοβαρή επιδημία πανώλης στο νησί, πυκνώνουν άλλωστε και οι σχετικές αναφορές[15]. Ο αποστολικός απεσταλμένος Venier, ο οποίος επισκέφτηκε τη Μύκονο το 1678, στην έκθεση που συνέταξε αναφέρει ότι επιδημία πανώλης έπληξε το νησί μετά την αναχώρησή του[16]. Τη σοβαρότητα της επιδημίας αποδεικνύει επίσης το γεγονός ότι το 1679 δεν εκλέχθηκαν κοινοτικοί άρχοντες: "εις τα 1679 μήτε επιτρόπους είχαμε μήτε χαρατσαρέους, επειδή να έπεσεν θανατικό εις τον τόπον μας"[17]. Μνείες της επιδημίας βρίσκουμε και σε νοταριακά έγγραφα του 1679. Για παράδειγμα ο φόβος της πανώλης ωθεί τον Νικολό Αρτακηνό στις 19 Ιανουαρίου 1679 να συντάξει τη διαθήκη του[18]. Αναφορές όμως στην επιδημία των ετών 1678-1679 έχουμε και από άλλα νησιά του Αιγαίου, όπως από τη Σέριφο[19], τη Σίφνο[20], τη Σύρο[21], την Πάρο, τη Σαντορίνη[22], την Κρήτη[23] κ.λπ., ενώ από τη Νάξο[24] και τη

πτώσεις της πανώλης στον ελλαδικό χώρο βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός...*, ό.π., σ. 59-68, 130-133. Κατάλογο αναφορών που σχετίζονται με την πανώλη από τον 14ο έως τον 19ο αιώνα βλ. Κ. Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης*, Ηράκλειο 1995, σ. 317-419.

13. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19.

14. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 125.

15. Ο Cl. Stefanos, "La Grèce au point de vue naturel, éthnologique, anthropologique, démographique et médical", *Dictionnaire Encyclopédique des Sciences Médicales*, Παρίσι 1884, σ. 504, έχει καταρτίσει πίνακα με τις επιδημίες πανώλης, που έπληξαν το βαλκανικό χώρο από τα βυζαντινά χρόνια έως τα τέλη του 19ου αιώνα. Την πληροφορία ότι το 1678 υπήρχε επιδημία πανώλης στη Μύκονο την αντλεί από το αρχείο της Λατινικής επισκοπής της Νάξου. Βλ. επίσης Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος...*, ό.π., σ. 253, J. N. Biraben, *ό.π.*, τ. 1, σ. 445.

16. Βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Οι εκθέσεις Sebastiani και Venier για το νησί της Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, Απρίλιος 1984, σ. 4.

17. Βλ. σχετικό κοινοτικό έγγραφο Περ. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 187-188.

18. Βλ. Χ77 έγγρ. 240.

19. Μνεία υπάρχει στον κώδικα της μονής των Ταξιαρχών βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος...*, ό.π., σ. 123 και Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 33 και 175.

20. Ενθύμηση με χρονολογία 30 Μαρτίου 1678, σε εκκλησιαστικό βιβλίο, κάνει λόγο για πανώλη, βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Σεισμοί, ασθένειες, μετεωρολογικά φαινόμενα", εφ. *Σιφνιακή*, αρ. φύλ. 9-10 (1967), σ. 113.

21. Βλ. Cl. Stefanos, *ό.π.*, σ. 508-509.

22. Βλ. Β. Λαούρδας, "Κρητικά παλαιογραφικά", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), σ. 484-487.

23. Βλ. Β. Λαούρδας, "Κρητικά...", *ό.π.*, και Θ. Δετοράκης, "Η πανώλης εν Κρήτη.

Σίφνο[25] έχουμε μαρτυρίες για επιδημία πανώλης και δύο-τρία χρόνια πριν, στα 1676.

- 1687-1689: Το 1687-1688 η πανώλη έπληξε με ιδιαίτερη σφοδρότητα την Πελοπόννησο, όπου και σημειώθηκαν πολλά θύματα[26]. Η επιδημία εξαπλώθηκε και στα νησιά του Αιγαίου, ιδιαίτερα μάλιστα δοκιμάστηκε η Σύρος[27] και η Μήλος[28]. Νοταριακό έγγραφο από τη Μύκονο με ημερομηνία 30 Ιουλίου 1689, αποκαλύπτει τη διάδοση της ασθένειας και τη λειτουργία σανατορίου-καραντίνας στο νησί[29]. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι τη χρονιά αυτή ήρθε από τη Χίο ο Νικολός Κοντοφρέος έχοντας προσβληθεί από πανώλη και θέλησε να κάνει τη διαθήκη του. Ο αφέντης Ζαννής Καλαμαράς "εστώντας και να ευρίσκεται εις το οφφίκιον της σανιτάς όπου ήτονε εξορισμένος ο ποτέ Νικολός Κοντοφρέος δια να κυβερνήσει τους ξορισμένους" πήρε προφορική του παραγγελία και τις τελευταίες του επιθυμίες. Συνεπώς βεβαιώνεται η ύπαρξη κάποιου υποτυπώδους έστω σανατορίου στη Μύκονο που λειτουργούσε περισσότερο ως τόπος εξορίας για όσους είχαν προσβληθεί από τη νόσο[30]. Η ανάθεση μάλιστα της επιστασίας του στον Ζαννή Καλαμαρά, που ήταν ένα από τα σημαντικότερα πρόσωπα του νησιού, αποτελεί ένδειξη του μεγέθους και της σοβαρότητας του προβλήματος.

Συμβολή εις την ιστορίαν των επιδημιών της νήσου", *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, 21 (1970-1971), σ. 132-133.

24. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα εκ του βιβλίου των εν Νάξω Καπουκίνων (1649-1753)*, Ερμούπολη 1922, σ. 85-86.

25. Βλ. Ι. Βογιατζίδης, "Επιβίωσις αρχαίων αγροτικών εορτών εις τας Κυκλάδας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 1 (1961), σ. 580, όπου σχετική μαρτυρία του Παρθένιου Χαιρέτη.

26. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *ό.π.*, σ. 132-133.

27. Βλ. Cl. Stefanos, *ό.π.*, σ. 508.

28. Βλ. B. J. Slot, "Καθολικαί εκκλησίαι Κιμώλου και των πέριξ νήσων", 5 (1975), σ. 161-162. Δημοσιεύεται επιστολή του καθολικού επισκόπου Μήλου G. A. Camillis με ημερομηνία 4.9.1689 ο οποίος αναφέρει "... τρία έτη κατά σειράν εμφανίζεται η πανώλης από τα μέσα Μαΐου, και διαρκεί με μεγάλην θνησιμότητα, τρεις και τέσσαρας μήνας... και από τους Έλληνας απέθανον άνω των 700 ψυχών".

29. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 77. Η ύπαρξη ειδικού κτιρίου που χρησιμοποιόταν ως τόπος νοσηλείας μαρτυρείται και σε έγγραφα του τέλους του 18ου αιώνα, βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Τα σπιτάλια", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 225 (Νοέμβριος 1966), σ. 3.

30. Για την οργάνωση των λοιμοκαθαρτήριων στη Μεσόγειο βλ. D. Panzac, *Quarantaines et lazarets: l'Europe et la peste d'Orient XVII - XX siècle*, Aix en Provence 1986, κυρίως σ. 33-56. Για τις αντιλήψεις και τη στάση των μουσουλμάνων απέναντι στην πανώλη, βλ. ο ίδιος, *La peste dans l'Emppire Ottoman 1700-1850*, Leuven 1985, σ. 279-295. Παρά την αρνητική στάση των οθωμανών ως προς την ίδρυση λοιμοκαθαρτηρίων πιθανόν είχαν λειτουργήσει σε ορισμένα νησιά, όπως στη Μήλο, βλ. σχετικά Αρ. Σταυρόπουλος, "Το λοιμοκαθαρτήριο της Μήλου στη Βενετοκρατία και ένα δημοτικό τραγούδι", *Κυκλαδικά Θέματα*, 29 (1988), σ. 270-272.

Στα χρόνια αυτά δεν παρατηρείται αριθμητική αύξηση των δωρεών. Ακόμη και τα "ψυχικά" που από τη φύση τους είναι πιο άμεσα συνδεδεμένα με τους μεταφυσικούς φόβους και την αγωνία των ανθρώπων μπροστά στο θάνατο δεν παρουσιάζουν τις περιόδους αυτές αύξηση. Έχουν διασωθεί όμως δύο έγγραφα, στα οποία συνδέεται η πραγματοποιούμενη δωρεά με επιδημία πανώλης που είχε πλήξει τη Μύκονο.

Το ένα έγγραφο έχει ημερομηνία 20 Ιουνίου 1679 και χαρακτηρίζεται από το νοτάριο "ψυχικό". Σε αυτό η κερά Μαρία θυγατέρα του ποτέ Πιέρου Φούσκουλου δωρίζει στον παπά Παντελή Πανσέβαστο ένα κλείσμα "...επειδή και να απέθαναν ο γαμπρός της ο Νικόλας Αρβανίτης και η αδελφή της η Φροσύνη και τα ανήψια της εις το άνωθεν έτος με την πανούκλα"[31]. Το άλλο έγγραφο φέρει ημερομηνία 12 Ιουλίου 1689 και ο νοτάριος το χαρακτηρίζει "χάρισμα". Σύμφωνα με αυτό η κερά παπαδιά, χήρα παπά Μάρκου Κορνάρου δωρίζει στη θυγατέρα της Χρουσή σύζυγο του Γεώργη Σαντορινέου ένα αμπέλι, γιατί την περιέθαλψε τον καιρό της πανούκλας, όταν αυτή είχε χάσει όλα της τα ρούχα[32]. Το κάψιμο των ρούχων του ασθενούς, αλλά και των ρούχων όσων διέμεναν στο ίδιο σπίτι, ήταν ένα από τα κυριότερα προληπτικά και απολυμαντικά μέτρα που έπαιρναν κοινοτικοί άρχοντες σε περιπτώσεις επιδημιών.

Ένα ακόμη στοιχείο που έχουμε τη δυνατότητα να εξετάσουμε, είναι η πυκνότητα του αριθμού των δωρεών κατά μήνα. Με βάση τις ημερομηνίες που φέρουν τα έγγραφα, καταρτίσαμε τον ακόλουθο πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.2.
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΔΩΡΕΩΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΜΗΝΑΣ	ΨΥΧΙΚΑ	ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΑ	ΧΑΡΙΣΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΔΩΡΕΩΝ
Ιανουάριος	4	6	2	12
Φεβρουάριος	10	8	6	24
Μάρτιος	6	4	4	14
Απρίλιος	4	1	8	13
Μάιος	7	2	5	14
Ιούνιος	4	2	5	11
Ιούλιος	6	2	6	14
Αύγουστος	4	4	10	18
Σεπτέμβριος	4	4	8	16
Οκτώβριος	2	1	5	8
Νοέμβριος	4	1	4	9
Δεκέμβριος	4	5	4	3
ΣΥΝΟΛΟ	59	40	67	163

31. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 56.

32. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 38.

Η κατανομή των δωρεών στους δώδεκα μήνες του χρόνου παρουσιάζει μικρές αυξομειώσεις από μήνα σε μήνα, που δεν είναι όμως αρκετές ώστε να συσχετίσουμε τις δωρεές με εποχιακά γεγονότα ή ασχολίες. Για παράδειγμα, οι δωρεές δεν φαίνονται να σχετίζονται με τις μεγάλες χριστιανικές εορτές. Ο αριθμός τους εμφανίζεται μεν κάπως αυξημένος τον Αύγουστο, που γιορτάζεται στα νησιά με λαμπρότητα η εορτή της Παναγίας[33], παράλληλα όμως ο αριθμός τους εμφανίζεται πολύ πιο ενισχυμένος το Φεβρουάριο, που δεν περιλαμβάνει κάποια μεγάλη θρησκευτική εορτή. Η σχετική ομοιομορφία της μηνιαίας κατανομής των δωρεών δεν μας επιτρέπει επίσης να τις συνδέσουμε με γεωργικές ή άλλες εποχιακές ενασχολήσεις των κατοίκων.

Γ. Το φύλο δωρητών και παραληπτών

Όπως και στα άλλα νοταριακά έγγραφα έτσι και στις δωρεές, η παρουσία των γυναικών μεταξύ των συναλλασσόμενων είναι υπαρκτή. Αναλυτικά την αναλογική συμμετοχή ανδρών και γυναικών μπορούμε να την παρακολουθήσουμε στον πίνακα V.3. που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.3.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΑΝΔΡΩΝ - ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΔΩΡΗΤΗΡΙΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

ΦΥΛΟ	ΨΥΧΙΚΑ		ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΑ		ΧΑΡΙΣΜΑΤΑ		ΣΥΝΟΛΟ	
	α.α	%	α.α.	%	α.α.	%	α.α.	%
Άνδρες Δωρητές	33	55.9	27	67.5	25	37.3	85	51.2
Γυναίκες Δωρήτριες	26	44.1	13	32.5	42	62.7	81	48.8
ΣΥΝΟΛΟ	59	100.0	44	100.0	67	100.0	166	100.0
Άνδρες Αποδέκτες	50*	84.7	22	55.0	39*	58.2	111	66.9
Γυναίκες Αποδέκτριες	9	15.3	18	45.0	28	41.8	55	33.1
ΣΥΝΟΛΟ	59	100.0	40	100.0	67	100.0	166	100.0

Σημειώσεις

α.α.: απόλυτος αριθμός.

* : Σε πέντε περιπτώσεις από τα "ψυχικά" και μία από τα "χαρίσματα" η δωρεά γίνεται προς κάποια μονή ή εκκλησία και ο ιερέας που εμφανίζεται ως αποδέκτης της, είναι ο εκπρόσωπος της.

33. Ο Γάλλος Ιησουΐτης Fr. Richard, ο οποίος στα μέσα του 17ου αιώνα έζησε αρκετά χρόνια στη Σαντορίνη και άφησε εξαιρετικές πληροφορίες για τη ζωή στο νησί, επισημαίνει την ιδιαίτερη θέρμη στη λατρεία των Κυκλαδιτών προς την Παναγία. Η διάδοση της λατρείας της συνοδεύτηκε και από μεγάλη αύξηση των εκκλησιών που ήταν αφιερωμένες σε αυτήν, των ύμνων και των εικόνων της που κοσμούσαν σχεδόν κάθε σπίτι, βλ. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι...*, ό.π., τ. Α', σ. 528-530. Καταγραφή των σημαντικότερων ναών και των παραδόσεων που συνδέονται με την ίδρυσή τους βλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Η λατρεία της Παναγίας στα ελληνικά νησιά. Α' Κυκλάδες*, Αθήνα 1990.

Όσον αφορά το φύλο των δωρητών, φαίνεται ότι γενικά υπάρχει σε παρόμοιο βαθμό συμμετοχή ανδρών και γυναικών. Η αναλογία αυτή όμως διαφοροποιείται αν εξετάσουμε κάθε κατηγορία δωρεών χωριστά. Στα "ψυχικά" διακρίνεται μία εξισορρόπηση ανάμεσα στους εκπροσώπους των δύο φύλων. Στα "βαπτιστικά" υπάρχει σαφής υπεροχή των ανδρών δωρητών. Οι άνδρες δηλαδή, εμφανίζονται να βαπτίζουν συχνότερα παιδιά συγγενών ή φίλων και να αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις που εθιμικά είχε ο ανάδοχος προς τον αναδεκτό του. Ο αριθμός των ανδρών-δωρητών όμως σε αυτή την κατηγορία εμφανίζεται ενισχυμένος και επειδή υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες γονείς ή σύζυγοι αναλαμβάνουν το βάρος των υποχρεώσεων που απέρρεαν από βαπτίσεις που είχαν πραγματοποιήσει οι σύζυγοι ή οι θυγατέρες τους. Συνολικά γνωρίζουμε έξι περιπτώσεις "βαπτιστικών" που δωρητής δεν ήταν ο ίδιος ο ανάδοχος. Σε τρεις από αυτές η ανάδοχος ήταν θυγατέρα του δωρητή, σε δύο σύζυγος και σε μία αδελφός.

Στα "χαρίσματα" αντίθετα οι γυναίκες δωρήτριες είναι περισσότερες από τους άνδρες. Η εξήγηση πρέπει να έχει σχέση με το γεγονός ότι, καθώς δεν υπήρχε καμμία θεσμική μορφή κρατικής κοινωνικής πρόνοιας για τους υπερήλικες, συχνά οι ηλικιωμένες γυναίκες βρίσκονταν στην ανάγκη να αναζητήσουν τη φροντίδα και να τεθούν υπό την προστασία κάποιας συγγενικής ή φιλικής οικογένειας. Σε αυτήν την οικογένεια συχνά παραχωρούσαν σε ένδειξη ευγνωμοσύνης κάποιο ακίνητό τους. Οι περιπτώσεις των ηλικιωμένων γυναικών που βρίσκονταν σε αυτή τη δυσχερή θέση ήταν περισσότερες από τις αντίστοιχες περιπτώσεις υπερηλίκων ανδρών, πράγμα που αποτυπώνεται και σε όσες δωρεές διασώθησαν. Η θέση μάλιστα των γυναικών αυτών επιδεινωνόταν ακόμη περισσότερο, όταν ήταν άγαμες ή χήρες.

Σχετικά τώρα με το φύλο των παραληπτών των δωρεών η κυριαρχία των ανδρών είναι εμφανής, αφού το 67% των δωρεών απευθύνεται σε αυτούς και μόνο το 33% σε γυναίκες. Σε αυτό το αποτέλεσμα έχει συντελέσει το γεγονός ότι τα "ψυχικά" απευθύνονται σχεδόν αποκλειστικά σε άνδρες, μια και κατά κύριο λόγο προσφέρονται σε ιερείς. Στα "βαπτιστικά" οι αποδέκτες των δωρεών είναι μοιρασμένοι ισόποσα ανάμεσα στα δύο φύλα, πράγμα που δείχνει ότι το προσφερόμενο χάριν της βαπτίσεως αγαθό, παρεχόταν ανεξάρτητα από την προσφορά του σε "φιλιότζο" ή "φιλιότζα". Στα "χαρίσματα" η ελαφρά υπεροχή των αρρένων ίσως ενισχύεται από το γεγονός ότι ορισμένες φορές, όπως θα δούμε παρακάτω, αυτού του είδους οι δωρεές χρησιμοποιούνταν γιά να καλύψουν οικονομικές συναλλαγές, οι οποίες κατά κύριο λόγο διενεργούνταν από άνδρες.

Δ. Σχέση δωρητή και παραλήπτη της δωρεάς

Στα δωρητήρια έγγραφα αρκετές φορές γίνεται λόγος για τη συγγενική σχέση που έχει ο δωρητής με το δωρεοδόχο. Στον πίνακα V.4. έχουμε υπολογίσει την ύπαρξη συγγενικών δεσμών μεταξύ των συναλλασσομένων, μόνο όπου αυτή δηλώνεται ρητά από το νοτάριο. Δεν είμαστε βέβαιοι όμως ότι έχουμε πλήρη καταγραφή των συγγενικών σχέσεων που υπήρχαν μεταξύ των δύο συναλλασσσομένων. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως και στις άλλες νοταριακές πράξεις, είναι πιθανόν οι νοτάριοι να παρέλειπαν να αναφέρουν την υπάρχουσα συγγενική σχέση, οπότε ο πραγματικός αριθμός των δωρεών που διενεργήθηκαν μεταξύ συγγενών, ίσως είναι ελαφρά μεγαλύτερος από αυτόν που εμφανίζεται στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.4.

ΣΧΕΣΗ ΔΩΡΗΤΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΚΤΗ ΤΗΣ ΔΩΡΕΑΣ

Σχέση αποδέκτη της	ΨΥΧΙΚΑ		ΧΑΡΙΣΜΑΤΑ		ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΑ		ΣΥΝΟΛΟ	
δωρεάς και δωρητή	α.α	%	α.α	%	α.α	%	α.α	%
Γιος - θυγατέρα	2		15			17		
Αδελφός - αδελφή	2		5				7	
Γαμπρός - νύφη	1						1	
Εγγονός - εγγονή			3		**1		4	
Πατέρας - μητέρα			1				1	
Σύζυγος			2				2	
Ανηψιός - ανηψιά	5		14		**1		20	
Θείος - θεία			2					
Αναδεκτός - αναδεκτή					*40		40	
ΣΥΝΟΛΟ ΣΥΓΓ. ΣΧΕΣΕΩΝ	10	16.9	42	62.7	40	100.0	92	55.4
ΑΠΟΥΣΙΑ ΣΥΓΓ.ΣΧΕΣΕΩΝ	49	83.1	25	37.3	0	0.0	74	44.6
ΣΥΝΟΛΟ ΔΩΡΕΩΝ	59	100.0	67	100.0	40	100.0	166	100.0

Σημειώσεις

α.α. : απόλυτος αριθμός.

* : σε αυτό τον αριθμό περιλαμβάνονται και πέντε περιπτώσεις που ανάδοχος ήταν η σύζυγος, η θυγατέρα ή ο αδελφός του δωρητή.

** : πρόκειται για δύο περιπτώσεις που ο αναδεκτός ήταν ταυτόχρονα στη μία περίπτωση και ανηψιός και στη δεύτερη και εγγονή του δωρητή. Οι περιπτώσεις αυτές κατά τον υπολογισμό έχουν μεν υπολογιστεί στα επιμέρους αθροίσματα αλλά έχουν παραλειφθεί από τις γενικές αθροίσεις, ώστε να μην συνυπολογίζονται δύο φορές.

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία των εγγράφων, το ήμισυ περίπου των δωρεών διακινείται εντός των συγγενικών πλαισίων. Παρατηρείται όμως μεγάλη διαφοροποίηση ανάλογα με το είδος των δωρεών. Στα "ψυχικά" ο αριθμός των δωρητήριων πράξεων που γίνονται προς συγγενείς είναι πολύ μικρός (μόλις το 17% του συνόλου), διότι οι δωρεές αυτού του είδους, καθώς καθορίζονται από θρησκευτικούς λόγους, απευθύνονται κυρίως σε ιερείς ή εκκλησιαστικά ιδρύματα. Περιθωριακές μάλλον είναι οι περιπτώσεις που δωρητές αφήνουν "για την ψυχή τους" ένα ακίνητο σε κάποιο συγγενή τους (συνήθως ανηψιό ή ανηψιά τους), αναθετοντάς του ταυτόχρονα και την εκπλήρωση κάποιων θρησκευτικών υποχρεώσεων (φροντίδα για τέλεση μνημοσύνων, προθέσεων κ.λπ.). Αντίθετα στα "χαρίσματα" την πραγματοποίηση των δωρεών φαίνεται να επιβάλλουν οι οικογενειακές δεσμεύσεις και υποχρεώσεις. Κυρίως απευθύνονται σε τέκνα ή ανήψια του δωρητή, αλλά δευτερευόντως και σε αδέλφια, εγγόνια ή συζύγους.

Τέλος τα "βαπτιστικά" απευθύνονται αποκλειστικά σε "φιλιότζους" ή "φιλιότζες". Συναντάμε πέντε πράξεις όπου ανάδοχος δεν ήταν ο ίδιος ο δωρητής αλλά η σύζυγός του, η θυγατέρα του ή ο αδελφός του. Σε αυτή την περίπτωση ο δωρητής αναλαμβάνει και φέρνει σε πέρας μία υποχρέωση που βάρυνε ένα συγγενικό του πρόσωπο. Σπανιότατες είναι οι περιπτώσεις που ο αναδεκτός είναι ταυτόχρονα και συγγενής του αναδόχου.

Ε. Είδη δωριζομένων αγαθών

Τα είδη των δωριζόμενων αγαθών είναι άμεσα συνδεδεμένα με τη ζωή και τις ασχολίες των κατοίκων του τόπου που είχε συναφθεί η δωρεά, ενώ παράλληλα καθορίζονται από την οικονομική ευχέρεια του δωρητή, καθώς και το είδος της σχέσης του με τον παραλήπτη. Αναλυτικά τα δωριζόμενα αγαθά, κατά κατηγορία δωρεάς και συνολικά, καταγράφονται στον πίνακα V.5. που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.5.
ΕΙΔΗ ΔΩΡΙΖΟΜΕΝΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΔΩΡΙΖΟΜΕΝΑ ΑΓΑΘΑ	ΨΥΧΙΚΑ		ΧΑΡΙΣΜΑΤΑ		ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΑ		ΣΥΝΟΛΟ	
	α.α.	%	α.α.	%	α.α	%	α.α.	%
Αμπέλι	14		14		6		34	
Κλείσμα	12		8		11		31	
Χωράφι	6		7		2		15	
Φυτεία	2		1				3	
Πράμα	4		1		3		8	
Λειβάδι	1						1	
Κήπος	1		4		3		8	
Σκάλα	1						1	
Φαράτζα	1						1	
Χωριό		1					1	
Παραγγερία	1				2		3	
Κατοικιά	2						2	
ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	45	76.3	36	53.7	27	67.5	108	65.1
Σπίτι	8		11		8		27	
Φούρνος	1		2				1	
Ταράτζα	2		2		3		7	
Μύλος *			2				2	
Εκκλησία			4				4	
Μαγαζές					1		1	
Σπιτότοπος	1				1		2	
ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	12	20.3	19	28.4	13	32.5	44	26.5
ΑΚΑΘΟΡΙΣΤΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	1	1.7	8	11.9			9	5.4
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ σε ΑΚΙΝΗΤΑ	1	1.7	2	3.0			3	1.8
ΡΟΥΧΑ			1	1.5			1	0.6
ΧΡΗΜΑΤΑ			1	1.5			1	0.6
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	59	100.0	67	100.0	40	100.0	166	100.0

Σημειώσεις

α.α.: απόλυτος αριθμός.

* : δεν πρόκειται για ολόκληρο μύλο, αλλά για μερίδιο που υπολογίζεται με μέτρο την αντένα.

Η πλειοψηφία των ακινήτων που άλλαξαν ιδιοκτήτη μέσω των δωρεών είναι αγροτικά ακίνητα, κυρίως καλλιεργούμενα ή καλλιεργήσιμα τεμάχια γης. Το ίδιο φαινόμενο είχε παρατηρηθεί και στις αγοραπωλησίες και είναι σύμφωνο με τις ασχολίες των κατοίκων, που σε μεγάλο βαθμό συνάπτονταν με τη γεωργία. Επίσης το φαινόμενο έχει σχέση με την αξία των ακινήτων. Οι αγροτι-

κές γαίες, καθώς ήταν μικρής έκτασης και συνεπώς και αξίας, προσφέρονταν πιο εύκολα για δωρεά. Αντίθετα τα ακίνητα μέσα στην πόλη της Μυκόνου ήταν μεγαλύτερης αξίας, ενώ και από τη φύση τους ως κατοικίες μπορούσαν δυσχερέστερα να δωρηθούν πριν το θάνατο του διαθέτη. Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται μεταξύ αγροτικών και αστικών ακινήτων ανά κατηγορία δωρεών, δεν είναι σημαντικές.

Μία μόνο περίπτωση δωρεάς αφορά χρήματα και μία άλλη παραχώρηση ρούχων. Το πιθανότερο είναι ότι τέτοιου είδους δωρεές ήταν συνήθως μικρής αξίας και δεν υπήρχε ανάγκη να πιστοποιηθούν με νοταριακή πράξη, που άλλωστε συνιστούσε και τίτλο ιδιοκτησίας για τον αποδέκτη της δωρεάς. Από την άλλη πλευρά πάλι, ο χαρακτήρας του ακινήτου ανεξάρτητα από την αξία του ευνοούσε τη διαρκή υπόμνηση της δωρεάς, αφού η συνεχής παρουσία της δωρεάς στην καθημερινή ζωή του δωρεοδόχου, τη διατηρούσε ζωντανή στη μνήμη του.

ΣΤ. Επιμέρους επισημάνσεις στα δωρητήρια έγγραφα

1. "Ψυχικά"

Αιτίες σύναψης των "ψυχικών"

Στη Μύκονο τον 17ο αιώνα κάποια αριθμητικά μεγέθη δίνουν απτά δείγματα της κυριαρχίας της χριστιανικής εκκλησίας και του κύρους που απολάμβανε μεταξύ των κατοίκων. Ο μεγάλος αριθμός των ιερέων, το πλήθος των εκκλησιών[34], οι μαρτυρίες της εποχής για τη θρησκευτικότητα όχι μόνο των μόνιμων κατοίκων αλλά και των παρεπιδημούντων πειρατών και ναυτικών[35] αποτελούν τέτοιες ενδείξεις. Η επιβολή δεν ασκείτο μόνο στο ιδεολογικό επίπεδο αλλά

34. Ο καθολικός επίσκοπος Ιωάννης Βικέντιος Καστέλλης που επισκέφτηκε τη Μύκονο το 1710 μέτρησε στην πόλη μόνο της Μυκόνου 50 ορθόδοξες και 1 καθολική εκκλησία, βλ. Μ. Φώσκολος, "Αι μικραί...", *ό.π.*, σ. 285-286. Στοιχεία για την ίδρυση, την αρχιτεκτονική μορφή, τις αγιογραφίες, τις επιγραφές πλήθους εκκλησιών της Μυκόνου έχει συγκεντρώσει σε σειρά άρθρων του ο Ν. Αγγελετάκης, "Οι εκκλησίες της Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 141 (Νοέμβριος 1959), που συνεχίστηκαν με διαλείμματα έως το φ. 210-211 (Αύγουστος 1966). Ειδικότερα για την αρχιτεκτονική των εκκλησιών του νησιού, βλ. Β. Δ. Κυριαζόπουλος, "Οι παλιές εκκλησίες του Κάστρου Μυκόνου και ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος", *Δ.Χ.Α.Ε.*, 10 (1980-1981), σ. 199-222.

35. Ο B. Randolph, *ό.π.*, σ. 14 αναφέρει ότι στη Μύκονο υπήρχε μία καθολική εκκλησία που εξυπηρετούσε τους πειρατές. Σύμφωνα με τον παπικό έξαρχο Ιουστινιάνι ο καθολικός ναός αγοράστηκε το 1677 από την εκκλησία της Ρώμης και ανακαινίστηκε με χρήματα που πρόσφεραν κυρίως πειρατές. Ο εφημέριός του έπαιρνε μισθό 25 ρεάλια το χρόνο, βλ. "Ο καθολικός ναός της Παναγίας Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 78 (Αύγουστος 1954), σ. 1.

είχε και άμεσες διοικητικού χαρακτήρα επιπτώσεις. Για παράδειγμα οι ρυθμίσεις που επέβαλλαν οι επισκόποι είχαν ισχύ νόμου για τους κατοίκους του νησιού[36]. Παρόλο που ορισμένες φορές εκδηλώθηκαν αντιδράσεις απέναντι σε αυθαίρετες ενέργειές τους, τελικά οι επιταγές τους γίνονταν δεκτές[37]. Άλλωστε, πάνω από τους πιστούς επικρεμόταν πάντοτε η απειλή του αφορισμού, που με φοβερά και ακατάληπτα, για τους αμόρφωτους συνήθως κατοίκους, λόγια τρομοκρατούσε και πειθανάγκαζε τους πιστούς, απειλώντας τους με κοινωνική απομόνωση και περιθωριοποίηση, και κυρίως με αιώνια καταδίκη και παράδοση της αμαρτωλής ψυχής στο "διάβολο"[38]. Τα "ψυχικά" εντάσσονται σε αυτό το πλαίσιο. Είναι ακόμη μία εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων των κατοίκων, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν και ενδειξη των σχέσεων που είχαν αναπτύξει οι κάτοικοι με τους τοπικούς κυρίως εκκλησιαστικούς φορείς.

Αιτία όλων των "ψυχικών" φέρεται ότι είναι η μέριμνα του δωρητή για τη "σωτηρία της ψυχής του" ή για τη "σωτηρία της ψυχής" κάποιου συγγενικού του προσώπου. Αναλυτικά οι αιτίες που επικαλούνται οι δωρητές κατά τη σύναψη των δικαιοπραξιών αυτών έχουν ως εξής:

Αιτίες σύναψης της δωρεάς	Περιπτώσεις	%
Σωτηρία ψυχής ή μνημόσυνο του δωρητή αποκλειστικά	44	74.6
Σωτηρία ψυχής ή μνημόσυνο του δωρητή και συγγενή του	6	10.2
Σωτηρία ψυχής ή μνημόσυνο κάποιου συγγενή του δωρητή	9	15.2
ΣΥΝΟΛΟ "ΨΥΧΙΚΩΝ"	59	100.0

36. Η Μύκονος από το 1646 αποτελούσε τμήμα της αρχιεπισκοπής Σίφνου. Το έγγραφο σύστασης της αρχιεπισκοπής έχει δημοσιευθεί αρκετές φορές βλ. την πιο πρόσφατη δημοσίευσή του Σ. Συμεωνίδης, "Εκκλησιαστική ιστορία της Σίφνου", *Σιφνιακά*, 4 (1994), σ. 48-49.

37. Εχει σωθεί με ημερομηνία 2.1.1677 (Γ.Α.Κ. Συλλογή Π. Ζερλέντη Κ.39, φ. 110 και σε κόπια Ι.Ε.Ε.Ε., έγγρ. 22898) έγγραφη συμφωνία μεταξύ του αρχιεπισκόπου Σίφνου - Μυκόνου Αθανάσιου και των Μυκονίων στην οποία ορίζονται τα ποσά που έχει δικαίωμα κατά ανώτατο όριο να εισπράττει ο αρχιεπίσκοπος. Συγκεκριμένα λαμβάνει για κάθε πρώτο γάμο 1/2 ρεάλι, για κάθε δεύτερο γάμο 1 ρεάλι, τοπική ζητεία 24 άσπρα το χρόνο από κάθε ιερέα και 6 άσπρα από κάθε σπίτι. Επίσης κάθε μοναχός και κάθε άκληρος κοσμικός έπρεπε να του κληροδοτούν 1 πρόθεση, ενώ κάθε κοσμικός με παιδιά 0.25 ρεάλι. Στα μέσα του 18ου αιώνα όταν αρχιεπίσκοπος Σίφνου και Μυκόνου ήταν ο Νεόφυτος οι Μυκόνιοι κατόρθωσαν μετά από έντονες διαμαρτυρίες να μειώσουν τις εισφορές που κατέβαλλαν. Αυτό όμως διάρκεσε για λίγα μόνο χρόνια, γιατί ο Νεόφυτος με πατριαρχική παρέμβαση επανέφερε το παλαιό καθεστώς, βλ. σχετικά Π. Ζερλέντης, *Ιστορικαί...*, ό.π., σ. 134-135.

38. Για τη χρήση του αφορισμού από την εκκλησία αλλά και από την κοινότητα και τα αποτελέσματά του βλ. Π. Μιχαηλάρης, *Ο αφορισμός κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας. Η πορεία ενός επιτίμιου*, δακτυλ. διδακτ. διατριβή, Αθήνα 1994, κυρίως σ. 219-244. Επίσης βλ. Αριάδνη Γερούκη, "Ο φόβος του αφορισμού", *Τα Ιστορικά*, 8 (1988), σ. 53-68, όπου εξετάζεται

Η συντριπτική πλειοψηφία των δωρητών ενδιαφέρονται μέσω της δωρεάς τους να επιτύχουν τη δική τους μεταθανάτια τακτοποίηση, σύμφωνα με τους κανόνες της εκκλησίας. Μικρό μέρος μόνο των δωρητών περιλαμβάνει στη δωρεά του και μέριμνα για την ψυχική σωτηρία κάποιου συγγενικού του προσώπου (το 10.2% του συνόλου). Μικρό τμήμα επίσης των δωρητών πραγματοποιεί το "ψυχικό" κινούμενο από ενδιαφέρον να εξασφαλίσει την "ψυχική σωτηρία" αποκλειστικά και μόνο κάποιου συγγενικού του προσώπου (το 15.2% του συνόλου). Και αυτές όμως οι λίγες περιπτώσεις συνήθως συνδέονται με αιφνίδιους και απρόσμενους θανάτους, όπως ο πνιγμός σε ναυάγιο, ο θάνατος κατά τη διάρκεια επιδημίας πανώλης, ή ο θάνατος τέκνου σε παιδική ηλικία[39]. Σε τέτοιες περιπτώσεις φαίνεται ότι ο αποθανών θεωρείτο δικαιολογημένος αν δεν είχε τακτοποιήσει τις θρησκευτικές του αυτές υποχρεώσεις και γι' αυτό ορισμένες φορές τις αναλαμβάνουν στενοί του συγγενείς. Η φροντίδα πάντως της μνημόνευσης και η εξασφάλιση της εύνοιας των θρησκευτικών λειτουργών με την παροχή κάποιας δωρεάς κανονικά ανήκε στον ίδιο τον άμεσα ενδιαφερόμενο. Βέβαιο είναι ότι στη διενέργεια δωρεών-ψυχικών προχωρούσαν συνήθως ηλικιωμένα και φιλάσθενα άτομα.

Εκτός όμως από τη θρησκευτική πίστη τα "ψυχικά" είναι ενδεχόμενο να συνδέονται με την κοινωνική καταξίωση και προβολή που εξασφάλιζε η πραγματοποιούμενη δωρεά. Το συνδυασμό αυτό θρησκευτικών και κοινωνικών δεδομένων τον συναντάμε συχνά και στις διαθήκες[40]. Χαρακτηριστικές είναι διαθήκες μελών προυχοντικών οικογενειών διαφόρων νησιών, όπου σημαντικό μέρος της κληροδοτούμενης περιουσίας καταλείπεται σε φημισμένες μονές[41].

η επίδραση των αφορισμών στην κερκυραϊκή κοινωνία του 17ου και 18ου αιώνα. Η αντίστροφη όψη του ιδίου φαινομένου εκφράζεται με την εξάπλωση της χρήσης "συγχωροχαρτιών", που εξέδιδε η ορθόδοξη εκκλησία μεμομωμενα από τον 15ο αιώνα. Η παραγωγή "συγχωροχαρτιών" έγινε μαζικότερη και η χρήση τους γενικεύτηκε από τα τελευταία τριάντα χρόνια του 17ου αιώνα, βλ. Φ. Ηλιού, "Συγχωροχάρτια", *Τα Ιστορικά*, 1 (1983), κυρίως σ. 35-45.

39. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 32, 16.6.1674, Χ77 έγγρ. 240, 20.6.1679, 836, 24.2.1668.

40. Για το ρόλο του "ψυχικού" ως στοιχείου διατήρησης της μνήμης ενός προσώπου ή ως συστατικού συγκρότησης της κοινωνικής του μνήμης, βλ. Εύα Καλπουρτζή, "Στα μονοπάτια των πηγών: Προτάσεις για την ανάγνωση του νοταριακού υλικού των Κυκλάδων", *Εθνολογία*, 4 (1995), σ. 18-19. Η πρακτική της διάθεσης μέσω των διαθηκών χρημάτων σε πτωχούς και φιλανθρωπικά ιδρύματα ήταν ιδιαίτερα συχνή και κατά τη βυζαντινή περιόδο, βλ. Γ. Σπυριδάκης, "Τα κατά την τελευτήν έθιμα των βυζαντινών εκ των αγιολογικών πηγών", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 20 (1950), σ. 85.

41. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικά παραδείγματα διαθηκών: α) Από τη Μήλο του "ευγενή αυθέντη Ιωαννάκη Ταταράκη" που συντάχθηκε το 1748, βλ. Ι. Χατζιδάκης, *Η ιστορία της νήσου Μήλου...*, ό.π., σ. 357-359. β) Από τη Σίφνο του Π. Ρόζα που συντάχθηκε το 1662, βλ. Κ. Μέρτζιος, "Μία διαθήκη εκ Σίφνου του 1662", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 8 (1958), σ. 109-110, καθώς και τις

Ανάλογη είναι και η πρακτική των οικονομικά ασθενέστερων, όπου όμως η δυνατότητα οικονομικής προσφοράς είναι μικρή[42].

Την ίδια τακτική ακολουθούν και οι εύποροι κάτοικοι της Μυκόνου. Από τις διαθήκες του 17ου αιώνα αναφέρουμε μερικά παραδείγματα:

α) Ο μαστρο Νικόλας του Κυριάκου ήταν ένας εύπορος κάτοικος της Μυκόνου αλλά, όπως φαίνεται και από το συνοδευτικό του ονόματός του, δεν ανήκε στους παραδοσιακά ισχυρούς οικογενειακούς κλάδους. Συντάσσει τη διαθήκη του στις 8 Απριλίου 1689[43], όπου εκτός από την περιουσία που κληροδοτεί στα παιδιά του ορίζει ότι αφήνει από μία πρόθεση[44] στον Άγιο Τάφο, στην Παλαιοκαστριανή[45], στην Τουρλιανή, στον Άγιο Παντελεήμονα (Μαράθι)[46], στην Αγία Λαύρα (στο Άγιο Όρος).

διαθήκες του σιορ Αντ. Γρυπάρη των ετών 1783 και 1787 και του άρχοντος Π. Καμαράση και της συζύγου του του 1813 και 1816 αντίστοιχα, βλ. Γ. Πετρόπουλος, *ό.π.*, σ. 207-209, 214-219, 446-449, 451-454. γ) Από τη Σύρο του μισέρ Μ. Βασάλου που συντάχθηκε το 1598, βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, σ. 311. δ) Από τη Νάξο της αρχόντισσας Κατερίνας του ποτέ Σταυριανού Ρουσάγια, βλ. Αντ. Κατσουρός, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 53-55 κ.λπ.

42. Σημειώνουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από την Κίμωλο. Σε διαθήκη που συντάχθηκε το 1733, ο Κάρλος του Μιχάλη Σκρούμολη αφού αναφέρει χαρακτηριστικά: "άγιοι και ιερείς εγώ ο πτωχός μήτε αμπέλι έχω, μήτε χωράφι, μήτε άλλο τίβοτας από του μακαρίτη του πατρός μου, μόνον ότι μου ευρίσκεται κατά το παρόν μερικά πράματα λιανά και χονδρά", ζητάει από τους συγγενείς του να δώσουν από τα λίγα που τους κληροδοτεί έτσι ώστε "να πλερώνουν τον αρχιερέα και να του δίδουν την πρόθεσίν του και τους ιερείς όπου θε να τον κηδέψουν, την θανιά του και όλα τα συνηθισμένα δήλον ότι το κόλλυβον του κάθε οπού χρονίσει και το καντήλι του και τη λειτουργιά του. [...] Ακόμη και το σπίτι οπού είναι κοντά εις τον Χριστόν πορούν να ακούεται και να ανορέβγεται εις τον Δεσπότην Χριστόν, όχι και αν λαγράρη, να έχει εξουσία η εκκλησία να κάμει ζάφτι το σπίτι όχι άλλος να την ενοχλήσειν", βλ. Ιω. Ράμφος, "Δικαιοπρακτικά έγγραφα Κιμώλου (1692-1839)", *Κιμωλιακά*, 4 (1974), σ. 48-49.

43. Βλ. Γ.Α.Κ., Κ.60 φ. 1, 8.4.1689. Βιογραφικά στοιχεία για το μάστρο Νικόλα του Κυριάκου περιέχονται στο παράρτημα.

44. Η λέξη "πρόθεση" έχει ευρύτατη διάδοση. Χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει τον κατάλογο των μνημονευομένων αλλά και την παροχή κρέατος και σίτου κατά τη διάρκεια των πανηγυριών. Πιθανότατα εδώ δηλώνει τα έξοδα για το αντίδωρο που προσφέρεται στο μνημόσυνο μαζί με όσα άλλα χρήματα ξοδεύονται για την τελετή και το δικαίωμα να εγγραφεί αυτός που την προσφέρει ή καποιος συγγενής του στα δίπτυχα και να μνημονεύεται στην προσκομιδή, βλ. Στ. Μάνεσης, "Η εν Μυκόνω...", *ό.π.*, σ. 29 και Ιω. Ράμφος, *ό.π.*, σ. 7. Όσον αφορά την αποτίμηση της πρόθεσης σε χρήματα σε νοταριακό έγγραφο του 1684 από τη Νάξο ορίζεται σε 10 ρεάλια, ενώ το σαρανταλείτουργο κοστολογείται σε 4, βλ. Αναστασία Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 453-454.

45. Η Παναγία η Παλαιοκαστριανή ήταν η σημαντικότερη γυναικεία μονή της Μυκόνου, βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος...*, σ. 273.

46. Για την ιστορία της μονής βλ. Στ. Μάνεσης, *ό.π.*, σ. 9-108.

β) Η Μαρούσα σύζυγος του Νικολάκη Βιτάλη με τη διαθήκη της στις 5 Νοεμβρίου 1694, αφού διευθετήσει την περιουσία που καταλείπει στους κληρονόμους της, ορίζει να δοθούν μία πρόθεση στην Αγία στην Άνδρο[47], ένα γρόσι στον Άγιο Γεώργιο, ένα γρόσι στη Ντελαγράτσια στη Σύρο, μία πρόθεση στο Άγιο Τάφο. Επίσης αφήνει στη "Παναγία του Φράγκικου" κάποια σπίτια, το μάλαμα και το μαργαριτάρι της "περό να της κάνει ο παπάς που 'ναι μέσα δώδεκα λειτουργίες κάθε χρόνο και να δώνει από τούτα που αφήνει της Παναγίας του Φράγκικου τα ριάλια τα 15 της Παναγίας του Ρωμέικου" (πρόκειται για την Παναγία τη Πηγαδιώτισσα όπως αναφέρει η ίδια παραπάνω)[48].

γ) Ο κυρ Ιωάννης Φωσκολος το 1696 συντάσσει τη διαθήκη του, διότι φεύγει για το "βιάτζο [ταξίδι] της θάλασσας". Εκτός από την περιουσία που κληροδοτεί στη σύζυγό του, της αναθέτει την υποχρέωση να δώσει για τη ψυχή του στους πτωχούς και τα μοναστήρια 100 τσεκίνια[49]. Επίσης ορίζει "κουμέσο της ψυχής του" τον αφέντη πρε Ιωάννη Βιτάλη βικάριο[50].

Την τακτική αυτή των προσφορών σε θρησκευτικά ιδρύματα ή για εκπλήρωση φιλανθρωπικών σκοπών με την ευκαιρία σύνταξης της διαθήκης τους, τη διατήρησαν οι εύποροι Μυκονιάτες τουλάχιστον έως τον 19ο αιώνα[51].

Παρατηρούμε ότι οι παροχές σε εκκλησιαστικά ιδρύματα παρουσίαζαν μεγάλη γεωγραφική διασπορά, καθώς καθορίζονταν κυρίως από τη φήμη της μονής και λιγότερο από τη γειτνίασή της με τον τόπο διαμονής του δωρητή[52]. Η

47. Ίσως πρόκειται για την Αγία Μονή στην Άνδρο. Για την τελευταία βλ. Δ. Πασχάλης, "Δώδεκα εν Άνδρω βυζαντινά μοναστήρια", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 12 (1936), σ. 28-29.

48. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 5.11.1694. Η φραγκική Παναγία για την οποία γίνεται λόγος στο έγγραφο είναι γνωστή ως Παναγία των Αγγέλων. Βρίσκεται στην Αλευκάντρα και είχε ιδρυθεί σύμφωνα με μία σωζόμενη επιγραφή στις 1 Ιουλίου 1677, βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Οι εκκλησίες της Μυκόνου", *Νέα Μύκονος*, α.φ. 157, (Μάρτιος 1961), σ. 3.

49. Για τους τύπους τσεκινιών που κυκλοφόρησαν, την αξία τους και τη διάδοσή τους βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Φλωρία...*, ό.π., κυρίως σ. 130-134.

50. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 9.2.1696.

51. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη διαθήκη του καπετάν Γεωργάκη Δρακόπουλου που συντάχθηκε το 1814, ο οποίος δωρίζει σημαντικά ποσά σε εκκλησιαστικά ιδρύματα και ιερείς: 500 γρ. στον Παντοκράτορα στην Κεφαλλονιά, 300 γρ. στον Άγ. Γεώργιο στο Κουτελονήσι, 1000 λειτουργίες, 10 σαραντάρια, 1 γρόσι σε κάθε παπά, να ντύνει η γυναίκα του 3 ορφανά για 5 χρόνια, κ.λπ., βλ. ανώνυμος, "Διαθήκη του Καπετάν Γεωργάκη Δρακόπουλου", *Νέα Μύκονος*, α.φ. 149 (Ιούλιος 1960), σ. 4.

52. Εκτός από τα μεγάλα μοναστηριακά κέντρα του Αγίου Όρους και του Σινά που συγκέντρωναν τις δωρεές των ορθοδόξων χριστιανών, δωρεές από μακρινές περιοχές συγκέντρωναν και μονές από το χώρο του Αιγαίου που είχαν αποκτήσει σημαντική φήμη. Ενδεικτικά σημειώνουμε τη μονή των Ταξιαρχών στη Σέριφο (βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 63-64), τη μονή του Αγ. Γεωργίου στη Σκύρο, (βλ. Κ. Κωνσταντινίδης, "Ο κώδικας της μονής του Αγίου Γεωργίου Σκύρου", *Α.Ε.Μ.*, 24 (1981-1982), σ. 83-90).

διαφορά των αφιερώσεων που γίνονταν με διαθήκες και αυτών που γίνονταν με δωρεές, έγκειται από αυτή την άποψη κυρίως στο γεγονός ότι η διαθήκη δημοσιοποιείται μετά το θάνατο του διαθέτη, ενώ η δωρεά ακόμη και στην περίπτωση που το δωριζόμενο αγαθό παραχωρείται μετά το θάνατο του δωρητή, γίνεται γνωστή αμέσως, τη στιγμή που ο δωρητής βρίσκεται ακόμη στη ζωη. Αυτή είναι μία παράμετρος που ενισχύει τον "επιδεικτικό" χαρακτήρα των "ψυχικών".

Η λογική αυτή των γενναιόδωρων προθανάτιων προσφορών ήταν κοινή στους ανθρώπους πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Ποιοί ήταν οι λόγοι που ωθούσαν τους ανθρώπους σε αυτή τη συμπεριφορά; Η απάντηση ίσως σχετίζεται με τη διαφορετική λειτουργία που επιτελούσε το αποθησαυριζόμενο χρήμα κατά την εποχή αυτή. Όπως έχει παρατηρηθεί: "Άλλοτε, όταν οι πλούσιοι δεν έτρωγαν το εισόδημά τους, το μάζευαν. Αλλά κάθε θησαυρός πρέπει κάποια μέρα να αποθησαυροποιηθεί. Εκείνη τη μέρα δίσταζαν λιγότερο απ' όσο θα διστάζαμε εμείς τώρα να τον χρησιμοποιήσουν για το κτίσιμο ενός ναού ή μιας εκκλησίας ή για ευσεβή και φιλανθρωπικά κληροδοτήματα. Ευεργέτες και ιδρυτές αντιπροσώπευαν ένα είδος Homo Oeconomicus, που ήταν πολύ διαδεδομένο πριν από την βιομηχανική επανάσταση"[53]. Μετά τη βιομηχανική επανάσταση το πλεόνασμα διοχετευόταν σε παραγωγικές επενδύσεις, παλαιότερα όμως οι περισσότεροι άνθρωποι αισθάνονταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν οικειοθελώς αυτό που έχει αποκληθεί "φόρος συνειδήσεως"[54], καθώς πίστευαν ότι αυτός ήταν ο καλύτερος τρόπος για να μεταβούν εξαγνισμένοι στον άλλο κόσμο[55].

---

53. Βλ. P. Veyne, "Panem et Circences: l'évergétisme devant les sciences humaines", *Annales, E.S.C.*, 1969, σ. 806-807. (Το απόσπασμα αναφέρει ο Φιλ. Αριές, "Πλούτος και φτώχεια απέναντι στο θάνατο κατά το Μεσαίωνα", *Δοκίμια για το θάνατο στη Δύση*, Αθήνα 1988, σ. 70).

54. Η έκφραση ανήκει στον M. Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Αθήνα χ.χ., σ. 58. Στο ίδιο σημείο ο M. Weber αναφέρει ότι μερικές φορές σημαντικά ποσά "επιστρέφονταν σε πρώην οφειλέτες σαν usura (τόκος) που οι πεθαμένοι πιστωτές είχαν πάρει άδικα από αυτούς". Το φαινόμενο αυτό μπορούμε να το παρατηρήσουμε και σε διαθήκες της Μυκόνου. Εκτός από το Ν. Ψαρό, που όπως είπαμε με τη διαθήκη του διαγράφει όσα του χρεωστούν, ένα ακόμη παράδειγμα αποτελεί ο κυρ Γεώργης Τουλάνης, ο οποίος συμπεριλαμβάνει στη διαθήκη του, που συνέταξε το 1688, ένα μακρύ κατάλογο με μειώσεις στα ποσά που του οφείλουν οι χρεωφειλέτες του (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 19.2.1688).

55. Χαρακτηριστικό είναι ότι μετρήσεις που έχουν γίνει για τη Γαλλία έδειξαν ότι από το τέλος του 17ου αιώνα και μετά μειώνονται οι κληροδοσίες σε θρησκευτικά ιδρύματα για ανάπαυση της ψυχής του διαθέτη. Επίσης μείωση παρατηρείται στις προσφορές προς μοναχούς ή ιερείς, βλ. E. Le Roy Ladurie, "Το πεδίο...", ό.π., σ. 75-76.

Οι δωρητές των "ψυχικών"

Ένα άλλο ερώτημα που μπορεί να τεθεί έχει σχέση με την οικονομική επιφάνεια των δωρητών των "ψυχικών". Για να παρακολουθήσουμε την οικονομική τους κατάσταση προσπαθήσαμε να αντλήσουμε στοιχεία από τα φορολογικά κατάστιχα της εποχής. Στον κατάλογο που ακολουθεί αναγράφονται τα ονόματα όσων πραγματοποίησαν "ψυχικά" στη Μύκονο στο χρονικό διάστημα 1670-1700, εποχή που διαθέτουμε σχετικό τεκμηριωτικό υλικό. Σε διπλανές στήλες αναγράφεται ο φόρος που υποχρεούνταν να καταβάλλουν όσοι από τους δωρητές αυτούς έγινε δυνατό να ταυτιστούν με φορολογούμενους.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.6.
ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΔΩΡΗΤΩΝ "ΨΥΧΙΚΩΝ"

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΔΩΡΗΤΩΝ	Έτος δωρεάς	χφ.134	χφ.131 (α)	χφ.131 (β)	χφ.132
Νικολός Τζιγάλας	1670	-	-	-	[-]
Μιχάλης Πετρής (κυρ)	1670	52.0	395.0	44.5	20.5
Ιάκωβος Διασίτης (αφέντης)	1671	[-]	[-]	[-]	[-]
Αντωνέλος Παπαγιάκουμος	1671	46.0;	131.0;	78.0;	29.5;
Μάρκος Κορίνθιος (κυρ)	1671	73.0	-	-	-
Νικηφόρος Σκορδίλης (παπάς, κυρ)	1672	158.0	-	-	-
Ησαΐας Φώσκολος (καλόγερος)	1672	-	-	-	-
Γιαννούλης Ξυδάκης (κυρ)	1674	14.0	84.0;	0.0;	-
Ιωάννης Βεντούρης	1679	73.5	102.0	64.5	32.0
Γεώργης Καταβατάς (μάστρο)	1681	-	439.0	156.5	79.5
Ιωάννης Περής	1681	-	162.0	114.0	168.0
Γεώργης Λιτζάρδος	1684	38.5	-	-	-
Ανδρέας Καταβατάς	1684	-	97.0	93.0	60.0
Αρσένιος Καλογριός (παπάς)	1687	-	-	-	-
Δημήτρης Γρυπάρης (παπάς)	1689	219.0	356.0	124.0	98.5
Μάρκος Σπαλιάρδος	1690	-	84.0	1.5	-
Γεώργης Συριανός	1690	24.0	249.0	196.0	105.0
Κωνσταντής Βλάσης	1691	[-]	-	-	-
Γεώργης Καλαμαράς	1691	-	87.0	152.0	74.5
Ιωάννης Σοφιανός	1692	54.0;	273.0;	104.5;	26.5;
Γεώργης Ριάνος	1692	62.0;	30.0;	0.0;	-
Νικολός Παπαγιάκουμος	1692	127.0	239.0	28.5	54.5

Σημειώσεις

(α): Το ποσό της αρχικής εγγραφής. (β): Το ποσό της τελικής εγγραφής.

- Στις εγγραφές που συνοδεύονται με ερωτηματικό έχουμε αμφιβολίες αν η ταύτιση των προσώπων που εμφανίζονται στις δωρεές με εκείνα των φορολογικών καταστίχων είναι ακριβής.
- Όταν έχει σημειωθεί [-] δεν περιλαμβάνεται καθόλου το συγκεκριμένο επώνυμο μεταξύ αυτών του καταστίχου. Αντίθετα όταν έχει σημειωθεί απλώς - χωρίς αγκύλες, τότε δεν περιλαμβάνεται ο συγκεκριμένος άνθρωπος μεταξύ των φορολογουμένων συμπεριλαμβάνονται όμως άλλοι συνεπώνυμοι.

* Ο φόρος σε λογιστικό νόμισμα, στα χφ. 134 και 132 σε δουκάτα και στο χφ. 131 σε άσπρα.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι εκείνοι που πραγματοποίησαν "ψυχικά" στο τέλος του 17ου αιώνα ήταν κάτοικοι της Μυκόνου, αφού συγκαταλέγονταν μεταξύ των φορολογουμένων. Υπάρχουν και λίγες περιπτώσεις που μπορεί να μην περιλαμβάνονταν οι ίδιοι οι δωρητές στους φορολογούμενους αλλά συναντάμε άλλους με αυτό το οικογενειακό όνομα, πράγμα που επιβεβαιώνει, αν όχι τη διαμονή τους στο νησί, τουλάχιστον τους στενούς δεσμούς τους με αυτό. Μοναδική περίπτωση δωρητού "ψυχικού", του οποίου το επώνυμο δεν συναντάται στους φορολογικούς καταλόγους, αποτελεί ο αφέντης Ιάκωβος Διασίτης που όμως και αυτός, κατά πάσα πιθανότητα, ήταν νυμφευμένος με Μυκονιάτισσα[56]. Σύμφωνα τουλάχιστον με τα σωζόμενα νοταριακά έγγραφα της εποχής δεν υπάρχουν κάτοικοι άλλων περιοχών που να αφιερώνουν ακίνητά τους σε μονές της Μυκόνου, πράγμα που όπως είδαμε συνέβαινε συχνά σε ονομαστές μονές άλλων περιοχών.

Σχετικά με την οικονομική κατάσταση αυτών των δωρητών μπορούμε κατ' αρχήν να παρατηρήσουμε ότι η φορολογίσιμη περιουσία που κατέχουν οι περισσότεροι από αυτούς, με την πάροδο του χρόνου μειώνεται. Επίσης στη μεγάλη τους πλειοψηφία ανήκουν στις μέσες ή στις χαμηλές φορολογικές βαθμίδες. Τα παραπάνω στοιχεία θα πρέπει όμως περισσότερο να συνδέονται με το προκεχωρημένο της ηλικίας τους παρά με την κακή τους οικονομική κατάσταση. Είναι πιθανό δηλαδή, καθώς τα φορολογικά μας στοιχεία αρχίζουν περίπου από το 1684 αρκετοί από τους δωρητές να εμφανίζονται ότι έχουν μικρή περιουσία, διότι την είχαν μεταβιβάσει στα παιδιά τους, καθώς οι ίδιοι ήταν πλέον υπερήλικες. Μπορούμε να αναφέρουμε ένα δύο σχετικά παραδείγματα που προκύπτουν από το χφ. 131. Η περιουσία του παπά Δημήτρη Γρυπάρη ελαττώνεται σημαντικά, στο ίδιο όμως χρονικό διάστημα παραχωρεί στα παιδιά του περιουσία που βαρυνόταν με φορολογική καταβολή 218 άσπρων. Το ίδιο και ο Γεώργης Καταβατάς παραχωρεί στα παιδιά του περιουσία φορολογητέα με 223 άσπρα, ο κυρ Μιχάλης Πετρής με 273 άσπρα κ.λπ.

---

56. Ο αφέντης Ιάκωβος Διασίτης δώρησε στις 6.5.1671 στον παπά Μάρκο Κορίνθιο που ήταν εκπρόσωπος της μονής του Αγίου Νικολάου ένα σπίτι ιδιοκτησίας της συζύγου του Δεσποινούς που είχε πεθάνει (βλ. Χ77 έγγρ. 1337). Επίσης τον Ι. Διασίτη τον συναντάμε την εποχή αυτή να δανείζει στους Μυκονιάτες διάφορα ποσά. Στις 12.3.1669 υπέγραψαν ομολογία σύναψης δανείου ύψους 287 ρεαλιών και διάρκειας 6 μηνών (Ι.Ε.Ε.Ε., έγγρ. 22868). Λίγα χρόνια αργότερα στις 29.8.1673 άλλο χρεωστικό έγγαφο προς τον Ι. Διασίτη αναφέρει το ποσό των 536 ρεαλιών (Ι.Ε.Ε.Ε., έγγρ. 22882). Είναι λοιπόν πιθανόν ότι ο Ι. Διασίτης δεν κατοικούσε στο νησί αλλά καταγόταν από αυτό η σύζυγός του, γεγονός που του επέτρεπε να διατηρεί διάφορες συναλλαγές με τη Μύκονο. Άλλωστε οι επιγαμίες μεταξύ προυχοντικών οικογενειών από διαφορετικά νησιά ήταν συχνές, βλ. σχετικά Α. Λεντάκης, "Το αρχοντολόι της Μήλου και τα οικόσημά του", *Μηλιακά*, 1 (1983), σ. 320-324.

Οι παραλήπτες των "ψυχικών"

Σχετικά με τους αποδέκτες των "ψυχικών" μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι τα 43 από τα 59 "ψυχικά" που γνωρίζουμε (σε ποσοστό το 73%) απευθύνονται σε ιερείς ή εκκλησιαστικά ιδρύματα του νησιού. Το γεγονός αυτό τονίζει τον έντονα θρησκευτικό χαρακτήρα των "ψυχικών", παράλληλα όμως αποκαλύπτει μια σημαντικότατη πηγή εσόδων για τους ιερείς του νησιού ο αριθμός των οποίων, όπως είδαμε, ήταν μεγάλος.

Οι ιερείς δεν ήταν όλοι εύποροι. Τα εισοδήματά τους προέρχονταν από την τέλεση εκκλησιαστικών λειτουργιών και μυστηρίων αλλά, καθώς ήταν πολυάριθμοι, τα ποσά επιμερίζονταν σε πολλούς και δεν τους επέτρεπαν οικονομική άνεση. Άλλωστε και τμήμα των χρηματικών ποσών που εισέπρατταν το απέδιδαν στον αρχιεπίσκοπο Σίφνου - Μυκόνου, στον οποίο υπάγονταν εκκλησιαστικά. Σε έγγραφη συμφωνία μεταξύ του αρχιεπισκόπου Αθανασίου και των ιερέων του νησιού που έγινε στις 2 Ιανουαρίου 1677 ορίζονται τα ποσά που πρέπει να παίρνει ο πρώτος[57]: μισό ρεάλι από το πρώτο συνοικέσιο, 1 ρεάλι από το δεύτερο, 24 άσπρα από κάθε ιερέα και 6 άσπρα τοπική ζητεία από το κάθε σπίτι. Επίσης από κάθε μοναχό ή μοναχή που πέθαινε μπορούσε να πάρει μία πρόθεση. Το ίδιο ίσχυε και για τους κοσμικούς που ήσαν άτεκνοι, ενώ για εκείνους που είχαν κληρονόμους το σχετικό του δικαίωμα περιοριζόταν σε ένα κάρτο.

Οι πληροφορίες που έχουμε για τα εισοδήματα των ιερέων που προέκυπταν από την άσκηση των εκκλησιαστικών καθηκόντων τους είναι αποσπασματικές. Για παράδειγμα σε νοταριακό έγγραφο με ημερομηνία 5 Νοεμβρίου 1684, διαβάζουμε ότι ο παπά Νεόφυτος από το μοναστήρι της Τουρλιανής μαρτυρεί πως είχε κάνει σύμβαση με τον Μιχαλάκη Καλογερά να λειτουργεί την εκκλησία του Αγίου Ηλία και να παίρνει ως αμοιβή 2.5 γρόσια. Το κερί και το λιβάνι θα βαρύνουν τον Μιχ. Καλογερά[58]. Λίγα χρόνια αργότερα στις 12 Ιουλίου 1717 ο παπά Δοσίθεος και η Φρατζέσκα σύζυγος του ποτέ Μιχάλη Καλαμαρά συμφωνούν εγγράφως ότι ο πρώτος θα ιερουργεί στην εκκλησία της δεύτερης και θα μοιράζονται τα εισοδήματα που προέρχονται από τους ενορίτες και από τις λειτουργίες της εκκλησίας (προθέσεις, μνημόσυνα, σαραντάρια)[59].

Υπήρχαν βέβαια διαβαθμίσεις στην οικονομική κατάσταση των ιερέων. Ο πίνακας που ακολουθεί καταγράφει την οικονομική θέση των ιερέων του νησιού στα τέλη του 17ου αιώνα βάσει της ακίνητης περιουσίας τους, όπως αυτή

57. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.39 φ. 110 και κόπια του εγγράφου Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22898.

58. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 15.

59. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18.

καταγράφεται στα φορολογικά κατάστιχα μέσω του φόρου που υποχρεούνται να καταβάλλουν.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.7.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ΚΑΤΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΒΑΘΜΙΔΑ

	χφ.134				χφ.132			
Καταβαλλόμενος φόρος	Σύνολο εγγεγρ.	Αριθμός ιερέων	A1	A2	Σύνολο εγγεγρ.	Αριθμός ιερέων	B1	B2
0 δουκάτα	-	-	-	-	25	3	12.0	9.4
1 - 49.5 δ.	328	9	2.7	24.3	384	10	2.6	31.3
50 - 99.5 δ.	160	14	8.8	37.9	160	10	6.3	31.3
100 - 149.5 δ.	39	10	26.6	27.0	47	5	10.6	15.5
150 - 199.5 δ.	6	3	50.0	8.1	13	3	23.1	9.4
200 δ. και άνω	4	1	25.0	2.7	7	1	14.3	3.1
ΣΥΝΟΛΟ	537	37	6.9	100.0	636	32	5.0	100.0

Σημειώσεις

A1 και B1 : το ποσοστό % εκείνων που ανήκουν σε κάθε φορολογική βαθμίδα και είναι ιερείς.

A2 και B2 : η ποσοστιαία κατανομή των ιερέων ανά φορολογική βαθμίδα στο χφ.134 και χφ.132 αντίστοιχα.

Ανάλογα είναι τα δεδομένα, εάν εξετάσουμε τον αριθμό ακινήτων που κατέχουν οι ιερείς του νησιού σύμφωνα με τα ίδια φορολογικά κατάστιχα. Σύμφωνα λοιπόν με τα αριθμητικά στοιχεία η μεγάλη πλειοψηφία των ιερέων εντασσόταν στη μέση φορολογικά βαθμίδα. Μάλιστα στο χφ. 132 που είναι μεταγενέστερο αυξάνεται η συμμετοχή των ιερέων στις χαμηλότερες βαθμίδες, ενώ αντίθετα μειώνεται η παρουσία τους μεταξύ των μεγάλων ιδιοκτητών. Συγκεκριμένα σύμφωνα με το χφ. 134, το 24.3% των ιερέων καταβάλλει φόρο από 0 έως 49.5 δουκάτα, ενώ στο χφ. 132 το ποσοστό των ιερέων που ανήκει σε αυτή τη φορολογική βαθμίδα έχει ανέλθει σε 40.7%. Αντίθετη εικόνα παρουσιάζεται για τους ιερείς που κατέχουν μεγάλη ακίνητη περιουσία. Από τους δέκα φορολογούμενους που σύμφωνα με το χφ. 134 έπρεπε να πληρώσουν πάνω από 150 δουκάτα φόρο, οι τέσσερις ήταν ιερωμένοι. Στο χφ. 132 όμως η συμμετοχή τους έχει περιοριστεί στο 20%. Η τάση λοιπόν που διαφαίνεται είναι ή ότι μειώνεται σταδιακά η περιουσία των ιερέων, ή ότι εισέρχονται στον ιερατικό κλάδο άτομα με μικρή ακίνητη περιουσία[60].

60. Ο B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 292, παρατηρεί επίσης ότι κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα μειώνεται η περιουσία των ιερέων της Μυκόνου. Την παρατήρησή του όμως αυτή την στηρίζει στη σύγκριση δύο φορολογικών καταστίχων, τα οποία χρονολογεί στα 1620 και 1730. Κατά πάσα πιθανότητα, η χρονολόγηση αυτή των καταστίχων δεν είναι ακριβής.

Τα "ψυχικά" μπορούσαν να παρέχουν ένα έκτακτο σημαντικό εισόδημα στους ιερείς. Δεν είχαν όμως όλοι οι ιερείς στον ίδιο βαθμό οφέλη από αυτά. Στη διανομή των 43 "ψυχικών" που γνωρίζουμε ότι απευθύνονται σε ιερείς, έχουν μετάσχει 25 πρόσωπα. Επίσης υπάρχουν και δύο περιπτώσεις δωρεών που απευθύνονται σε εκκλησίες ή μονές απρόσωπα, χωρίς να αναφέρεται συγκεκριμένος ιερέας. Από τους 25 αυτούς ιερείς, οι 14 είναι αποδέκτες μιάς δωρεάς, οι 6 δύο δωρεών και οι υπόλοιποι 5 τριών. Η κατανομή αυτή δείχνει ότι ορισμένοι ιερείς λόγω της θέσης που κατείχαν στην ιεραρχία της τοπικής εκκλησίας, χάριν του κύρους που απολάμβαναν μεταξύ των συμπολιτών τους ή ακόμη επειδή είχαν δημιουργήσει ένα κατάλληλο πλέγμα σχέσεων με τους κατοίκους του νησιού, ήταν αποδέκτες μεγαλύτερου αριθμού δωρεών από άλλους συναδέλφους τους.

Σημαντικό ρόλο έπαιζε η διαπροσωπική σχέση δωρητή και ιερέα-παραλήπτη της δωρεάς. Ο δωρητής επέλεγε τον ιερέα, στον οποίο προσέφερε κάποιο ακίνητο με βάση τα προσωπικά του κριτήρια και σχέσεις. Η σημασία των διαπροσωπικών σχέσεων επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι μόνο δύο "ψυχικά" απευθύνονται ανώνυμα σε εκκλησιαστικά ιδρύματα (το ένα στον Άγιο Νικόλαο στου Βάνη[61] και το αλλο στην μονή της Παναγίας της Τουρλιανής). Υπάρχουν επίσης τέσσερις δωρεές οι οποίες απευθύνονται σε ιερείς που ενεργούν ως εκπρόσωποι καποιας εκκλησίας ή μονής. Πρόκειται για "ψυχικά" προς τον Άγιο Παντελεήμονα, τον Πρόδρομο, την μονή του Αγίου Νικολάου και την κυρά Μούτζαινα[62]. Σε αυτήν την περίπτωση το δωριζόμενο ακίνητο ανήκει στην εκκλησία και ο ιερέας έχει τη νομή και την εκμετάλλευσή του γιά όσο χρονικό διάστημα είναι εφημέριος ή ιδιοκτήτης της εκκλησίας. Παρόμοια ρύθμιση ίσχυε και για τις μονές, εκπρόσωπος των οποίων ήταν ο ηγούμενος τους ή αν έλειπε αυτός κάποιος από τους μοναχούς.

Η μεγάλη διασπορά των "ψυχικών" σε σημαντικό αριθμό εκκλησιών και μονών αλλά και ιερέων δείχνει ότι, παρότι στις πρώτες προτιμήσεις τους βρίσκεται η Παναγία η Τουρλιανή, δεν υπήρχε εκκλησιαστικό ίδρυμα στο νησί ικανό να μονοπωλεί τις δωρεές ακινήτων, γεγονός που παρατηρείται και στις δωρεές που γίνονται δια μέσου των διαθηκών[63].

---

61. Εκκλησίες αφιερωμένες στον Άγιο Νικόλαο υπήρχαν πολλές στη Μύκονο. Ο Ν. Αγγελετάκης, "Οι εκκλησίες...", *ό.π.*, μνημονεύει τουλάχιστον τέσσερις. Το τοπικό ή ονοματικό προσδιοριστικό "του Βάνη" που συνοδεύει το όνομα της εκκλησίας δεν το έχουμε συναντήσει σε άλλο νοταριακό έγγραφο.

62. Η Παναγία η Μούτζαινα ή Μούσαινα είναι εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία και βρίσκεται κοντά στο νεκροταφείο της Άνω Μεράς, βλ. Σ. Μενάρδος, "Τοπωνυμικόν της Μυκόνου", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 7 (1930), σ. 249.

63. Βλ. ενδεικτικά: Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 6.1675, 14.1.1679, 13.3.1696, 3.4.1698, φ. 2, 21.3.1701.

Ο ρωμαιοκαθολικός ιερέας που ιερουργούσε για τη μικρή ομάδα καθολικών του νησιού, ο βικάριος πρε Λινάρδος Ξανθάκης, είναι παραλήπτης ενός "ψυχικού"[64].

2."Χαρίσματα"

Αιτίες των "χαρισμάτων"

Η αιτία σύνταξης των "χαρισμάτων" δεν έχει σχέση, όπως στα "ψυχικά", με τη φροντίδα του δωρητή για καλύτερη εξασφάλιση της μετά θάνατον ζωής. Τις αιτίες για την ύπαρξη αυτού του είδους δωρεών θα πρέπει να τις αναζητήσουμε στις σχέσεις, φιλικές ή συγγενικές, που δημιουργούνταν μεταξύ των κατοίκων του νησιού. Ο συνηθέστερος λόγος που προβάλλεται κατά την πραγματοποίηση "χαρισμάτων", είναι οι "χάρες", "δούλεψες", "καλοσύνες", "ζωοθροφίες", τις οποίες οφείλει ο δωρητής προς τον αποδέκτη της δωρεάς[65]. Στα 67 "χαρίσματα" που γνωρίζουμε οι αιτίες που οδήγησαν στην τέλεσή τους εμφανίζουν την ακόλουθη συχνότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.8.

ΑΙΤΙΕΣ ΣΥΣΤΑΣΗΣ "ΧΑΡΙΣΜΑΤΩΝ"

ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ "ΧΑΡΙΣΜΑΤΟΣ"	Περιπτώσεις	%
Οφειλόμενες χάρες, καλοσύνες, "ζωοθροφές"	31	46.3
Παραβίαση προικοσύμφωνου ή καταπάτηση προίκας	6	8.9
Ανταπόδοση οικονομικών παροχών ή χρέη	5	7.5
Δεν αναφέρεται η αιτία του "χαρίσματος"	25	37.3
ΣΥΝΟΛΟ "ΧΑΡΙΣΜΑΤΩΝ"	67	100.0

Παρατηρούμε λοιπόν ότι τουλάχιστον το 46.3% των "χαρισμάτων" οφείλεται σε υλικές ή ηθικές υποχρεώσεις, που είχε ο δωρητής προς τον παραλήπτη της δωρεάς. Σε λίγες περιπτώσεις αναφέρεται καθαρά ότι ο αποδέκτης της δωρεάς είχε αναλάβει την "ζωοθροφή" (διατροφή) του δωρητή ή της δωρήτριας

64. Βλ. Χ77 έγγρ. 1616. Ο καθολικός ιερέας της Μυκόνου είχε σταλεί από την επισκοπή της Τήνου, βλ. J. B. Slot, *ό.π.*, τ. Ι, σ. 186. Ο ίδιος δημοσιεύει και φωτοτυπία εγγράφου από τα αρχεία της Propaganda Fide που καταγράφονται οι καθολικοί κάτοικοι της Μυκόνου, η ηλικία τους και ο τόπος καταγωγής τους, *ό.π.*, τ. ΙΙ, πιν. 20.

65. Υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις που ο δωρητής του "χαρίσματος" μαζί με τις "πολλότατες χάρες και καλοσύνες" που αναγνωρίζει ότι οφείλει στον αποδέκτη της δωρεάς, συμπληρώνει ότι πραγματοποιεί τη δωρεά και "για την ψυχή του". "Χαρίσματα" αυτού του είδους συναντήσαμε στα: Χ77 έγγρ. 3, 314, 220, 960.

και επομένως το "χάρισμα" αποτελούσε το αντιστάθμισμα για τα έξοδα και κυρίως τη φροντίδα που του παρείχε[66]. Σε αυτού του είδους τις δωρεές προχωρούσαν κυρίως υπερήλικα άτομα που δεν ήταν σε θέση να αυτοσυντηρηθούν. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι σε 22 από τις 31 σχετικές περιπτώσεις που γνωρίζουμε (ποσοστιαία στο 71%), οι δωρήτριες ήταν γυναίκες, μερικές μάλιστα από αυτές χήρες.

Συναντάμε επίσης και τρεις περιπτώσεις που οι οφειλόμενες χάρες στρέφονται σε ιερείς που δεν έχουν συγγενική σχέση με το δωρητή. Αναφέρουμε μία χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση[67]. Η καλόγρια κερά Αθανασία θυγατέρα του ποτέ Ντεμένεγου Μαρτίνου, η οποία "ασθενής μένει εις τον οίκον του ευλαβέστατου παπά Ιωάννη Καλλιάρχου", δωρίζει στον τελευταίο στις 21 Οκτωβρίου 1685 μία εκκλησία, "ονοματισμένη Σωτήρα" και ένα κομμάτι αμπέλι, το οποίο αμπέλι να "γροικάται προυκιό και προσήλωμα της εκκλησίας". Ο παπά Καλλιάρχος θα έχει όσο ζει και είναι εφημέριος την εκκλησίαν "εις την εξουσίαν του να την ιερουργά, να κάμει την εορτή της και ει τι άλλο που είναι της χρείας και ουδείς άλλος να μην έχει να κάμει εις την αυτήν εκκλησίαν". "Την άνωθεν τονάτζιο την κάνει δια πολλότατες δούλεψες και ζωοθροφίες όπου εις την ασθένειάν της την επόρεψεν". Τέτοιες περιπτώσεις όμως δεν παρουσιάζονται με μεγάλη συχνότητα. Η οικογένεια φαίνεται ότι ήταν ο θεσμός που αναλάμβανε την πρόνοια και τη φροντίδα των πιο αδύναμων μελών της.

Άλλη αιτία που προβάλλεται για τη σύσταση "χαρισμάτων" είναι οι καταπατήσεις του προικοσυμφώνου ή γενικότερα διαφορές που προέκυψαν σχετικά με το "προυκί" του αποδέκτη. Στις περιπτώσεις αυτές συνήθως αποδέκτρια της δωρεάς είναι γυναίκα που ο σύζυγός της σπατάλησε κάποιο περιουσιακό στοιχείο από αυτά που περιλαμβάνονταν στην προίκα της. Ο σύζυγος δεν είχε δικαίωμα να πωλήσει κανένα περιουσιακό στοιχείο της συζύγου του[68]. Έτσι εάν, όπως αναφέρουν τα έγγραφα, "έτρωγε" κάποιο ακίνητό από την προίκα

66. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύσταση μιας δωρεάς το 1706 στη Σαντορίνη με την οποία ο καθολικός επίσκοπος Φραγκίσκος Κρίσπος δωρίζει κάποια σκεύη και έπιπλα σε μία νέα γυναίκα για τις εκδουλεύσεις που η τελευταία προσέφερε όχι προσωπικά στον ίδιον αλλά στην επισκοπή, βλ. Αγ. Τσελίκας, *Μαρτυρίες...*, ό.π., σ. 43.

67. Βλ. Χ77 έγγρ. 245.

68. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από απόφαση των επιτρόπων της Μυκόνου, με ημερ. 18.2.1696 (Γ.Α.Κ, Κ.60 φ. 5). Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε αυτήν ο Νικόλας Χανιώτης είχε πωλήσει, στις 19.2.1682, δύο αντένες μύλο στο μαστρο Πιέρο Μαραμπότο παρόλο που ανήκαν στο "προυκί" της συζύγου του. Τα τέκνα του πωλητή ζήτησαν την επιστροφή του μύλου, διότι δεν είχε δικαίωμα πώλησής του ο πατέρας τους. Οι επίτροποι τους δικαιώνουν και ζητούν την επιστροφή του μύλου. Για τις διαφορές που ίσχυαν κατά την εκποίηση "κοντετζιονάδας" ή μη προικώας περιουσίας βλ. Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 102-115.

της, είχε την υποχρέωση να αποκαταστήσει τη ζημιά και να αποζημιώσει τη σύζυγο προσφέροντάς της για αντιστάθμισμα κάποιο άλλο ακίνητο[69]. Άλλοτε πάλι αιτία της δωρεάς ήταν η αθέτηση εκ μέρους των γονέων της υπόσχεσης που είχαν δώσει προς το παιδί τους, μέσω του προικοσυμφώνου, ότι θα του παραχωρήσουν κάποιο ακίνητο[70]. Με αυτό τον τρόπο η δωρεά έρχεται να άρει την αδικία και να αποκαταστήσει τα τοπικά νόμιμα και την ηθική τάξη.

Η προσήλωση των κατοίκων στο απαραβίαστο της προίκας και στην αρχή paterna paternis - materna maternis, παρουσιάζεται με σαφήνεια και σε "χάρισμα" σύμφωνα με το οποίο ο Κ. Σκορδίλης δωρίζει στην εγγονή του κάποια ακίνητα ως αντιστάθμισμα για εκείνα που "χάλασε" από την προίκα της απούσας κόρης του, τα οποία και αποτελούσαν "προυκιά από το προυκί της μάννας της"[71]. Η αιτία επίσης για τη σύναψη ενός "χαρίσματος" σχετίζεται ορισμένες φορές με παλαιότερες συναλλαγές των δύο συμβαλλομένων. Μπορεί δηλαδή το "χάρισμα" να αποτελεί ανταπόδοση άλλης δωρεάς που προηγήθηκε[72] ή να προσφέρεται ως το αντιστάθμισμα για κάποιο παλαιότερο ανεξόφλητο χρέος[73]. Υπάρχει επίσης ένας σημαντικός αριθμός "χαρισμάτων" που δεν αναφέρουν συγκεκριμένη αιτία για την πραγματοποίησή τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορούμε να μάθουμε τους λόγους που προκάλεσαν τη δωρεά. Ιδιαιτερότητα παρουσιάζει η περίπτωση του παπά Παΐσιου Σκορδίλη που στις 9 Νοεμβρίου 1681 προσέφερε στην Παναγία Τουρλιανή ένα αμπέλι και "ότι ιερά χαρτιά έχει" και σε ανταπόδοση έλαβε από τον εκπρόσωπο της μονής παπά Ιωάννη Καλλιάρχο την υπόσχεση ότι μπορεί να παραμείνει ως το θάνατό του σε αυτήν[74].

---

69. Ένα παράδειγμα: Στις 15.9.1673 ο Νικολός Μπουναζούντας δίνει στη σύζυγό του ένα σπίτι ανώγι "... επειδή και να επούλησε της γυναίκας του όλον της το προυκιό τόσον αμπέλια, κλείσματα, χωράφια, σπίτια...", βλ. Χ77 έγγρ. 1544.

70. Βλέπουμε για παράδειγμα ότι στις 13.8.1671 η καλόγρια Καλλιστράτη παραχωρεί στο γιο της Μάρκο Μανιάτη τη μισή εκκλησία που ονομάζεται Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, "... δια το κλείσμα όπου του είχε προυκοταμένο εις το προκοσύμφωνόν του το οποίο του τα επήρεν...", βλ. Χ77 έγγρ. 1379.

71. Βλ. Χ77 έγγρ. 254, 13.6.1686.

72. Για παράδειγμα, βλ. "χάρισμα" με ημερομηνία 23.9.1669 (Χ77 έγγρ. 1041) και άλλο έγγραφο με ημερ. 25.4.1692 (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 14).

73. Βλ. για παράδειγμα, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ 137 α.φ. 29, 7.7.1656 και Χ77 έγγρ. 51, 17.11.1662 και 1124, 27.3.1670.

74. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 14, 9.11.1691. Οι προσηλώσεις περιουσιακών στοιχείων σε μονές με αντάλλαγμα την παραμονή στη μονή ή συνηθέστερα την περιβολή του μοναχικού σχήματος αποτέλεσε μία πολύ σημαντική πηγή εσόδων για τα μοναστήρια. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της μονής της Θεοτόκου στην Κεφαλονιά όπου υπολογίζεται ότι το 25.1% των γαιών που απέκτησε το μοναστήρι από το 1589 έως το 1781 οφείλονταν ακριβώς σε τέτοιου είδους δωρεές, βλ. Ελεάννα Βλάχου, "Συγκέντρωση μοναστηριακών γαιών στην Κεφαλονιά

Συνήθως η μεταβίβαση του ακινήτου στο δωρεοδόχο γίνεται την ημέρα σύνταξης της νοταριακής πράξης. Υπάρχουν όμως και εννέα περιπτώσεις όπου ορίζεται ότι ο παραλήπτης θα μπορέσει να καρπωθεί και να αποκτήσει την πλήρη ιδιοκτησία του ακινήτου μετά το θάνατο του δωρητού. Υπάρχουν επίσης μεμονωμένες περιπτώσεις που ο δωρητής εκφράζει την απαίτηση να λαμβάνει, για όσο χρονικό διάστημα ζει, ένα μέρος από τη "νιτράδα" δηλαδή το εισόδημα, που αποδίδει το ακίνητο το οποίο δώρισε[75].

3. "Βαπτιστικά"

Το ιδιοκτησιακό καθεστώς του δωριζόμενου ακινήτου

Τα βαπτιστικά είναι μια κατηγορία δωρητήριων νοταριακών πράξεων, η οποία δεν είχε τη διάδοση που γνώρισαν άλλοι τύποι δικαιοπρακτικών εγγράφων. Σύμφωνα με τα έγγραφα που έχουν διασωθεί το ακίνητο μεταβιβαζόταν απευθείας επ' ονόματι του "φιλιότζου" ή της "φιλιότζας" ανεξάρτητα από την ηλικία τους που συνήθως ήταν βρεφική. Τα παιδιά αυτά συνήθως αναφέρονταν με το βαπτιστικό τους όνομα, αλλά δεν ήταν σπάνια η περίπτωση να παραλείπεται το όνομα του παιδιού και το τελευταίο να προσδιορίζεται με το ονοματεπώνυμο του πατέρα του ή της μητέρας του. Για παράδειγμα ο ονοματικός προσδιορισμός του παιδιού μπορεί να είχε τον τύπο "παιδί του μάστρο Νικολού Μωραΐτη" ή "παιδί της Κουράνας του Γέμελου".

Το ανήλικο παιδί διατηρούσε την κυριότητα του δωριζόμενου αγαθού, την εκμετάλλευσή του όμως την ασκούσαν οι γονείς του τουλάχιστον μέχρι την ενηλικίωσή του. Σε μία μόνο περίπτωση ο ανάδοχος ορίζει ότι θα "τρώγει" ο ίδιος το αμπέλι που δωρίζει έως ότου ο αναδεξιμιός του γίνει "νόμου ηλικίας"[76]. Αντίθετα, συχνότερη είναι η περίπτωση να έχει ισχύ το "βαπτιστικό" μετά το θάνατο του δωρητή-αναδόχου. Οι σχετικές περιπτώσεις στα σωζόμενα έγγραφα ανέρχονται σε πέντε.

κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Η περίπτωση της μονής Υπεραγίας Θεοτόκου στην Άτρο", *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 5 (1986), σ. 220.

75. Συγκεκριμένα στις 13.9.1668 ο κυρ Ιωάννης Σαντορινέος δίνει στην κόρη του Ερήνη ένα κλείσμα "να πλερώνει η άνωθεν Ερήνη το χαράτζι του Ιωάννη και να το καλλιεργά να δόνου του άνωθεν πατρός της ανέξοδα την εμισήν νιτράδα όσο που ζει ο άνωθεν πατέρας της και η μάννα της και αποθάνοντας των άνωθεν δύο, κύρης και μάννα, να είναι πάντη ελεύθερο της άνωθεν Κερά Ρήνης", βλ. Χ77 έγγρ. 904. Παρομοίως και η Ανέζα θυγ. του ποτέ Πέρου Τρίπτη δωρίζει στις 19.12.1662 στα ανήψια της Γεώργη Καλογερά και Φροσύνη θυγ. του ποτέ Ιωάννη Νάζου μισή φυτεία να την καλλιεργούν και να της δίνουν όσο ζει τη νιτράδα, βλ. Ι.Ε.Ε.Ε., έγγρ. 22812.

76. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 249, 28.2.1686.

Το δωρηθέν ακίνητο δεν μπορούσε να πωληθεί ή να μεταβιβαστεί, πριν ενηλικιωθεί ο παραλήπτης "φιλιότζος" ή "φιλιότζα". Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από το ακόλουθο παράδειγμα. Στις 20 Μαρτίου 1669 ο Γεώργης του Ρουσουνέλου έδωσε ως βαπτιστικό στην Κυριακή θυγ. της Αννούσας του Μιχάλη Περή ένα σπίτι κατώγι[77]. Στις 7 Ιουλίου 1681 η Κυριακή πώλησε το ακίνητο, "ενώ ήτον κάτω από τη μάννα της και δεν ήτον και νόμου ηλικίας". Η πωλήτρια το 1681 ήταν 12 ετών και η αγοραπωλησία ακυρώθηκε από τους επιτρόπους[78]. Αντίθετα άλλη αγοραπωλησία που πραγματοποίησε η ίδια το 1685, όταν ήταν πλέον 16 ετών, θεωρήθηκε έγκυρη[79]. Επομένως, τα ακίνητα που είχαν δοθεί ως "βαπτιστικά" δεν μπορούσαν να πωληθούν όσο ο αποδέκτης της δωρεάς ήταν ανήλικος, και ανήλικος, όσον αφορά τουλάχιστον τη συμμετοχή του σε δικαιοπραξίες, λογιζόταν μέχρι να συμπληρώσει το 16ο έτος της ηλικίας του[80]. Πάντως η ανηλικιότητα έχει προβληθεί ως λόγος ακυρότητας και άλλων συμβάσεων. Από τη Νάξο έχουν διασωθεί διαζύγια στα οποία θεωρείται λόγος διάλυσης του γάμου το γεγονός ότι οι σύζυγοι ή ένας εκ των συζύγων κατά την τέλεση του γάμου ήταν ανήλικος[81].

Ουσιαστικά τα δωριζόμενα μέσω "βαπτιστικών" ακίνητα ισοδυναμούσαν με τα προικώα, με την έννοια ότι αποτελούσαν απολύτως προσωπική περιουσία. Ενδεικτική άλλωστε της απόλυτης κυριότητας που αποκτά ο παραλήπτης επί του δωριζόμενου αγαθού είναι και η φράση με την οποία καταλήγουν τα περισσότερα από τα "βαπτιστικά": "... από τη σήμερον το αυτό πράμα το παραδώνει στα χέρια της να το κάμει και να το πράξει ως θέλει και βούλεται, ως πράμα εδικόν της και βαπτιστικόν της". Δεν γνωρίζουμε αν οι γονείς υποχρεώνονταν να αποζημιώσουν το παιδί τους, σε περίπτωση που με ευθύνη τους απωλέσθηκε το παραχωρηθέν αγαθό. Σε 7 από τις 40 περιπτώσεις "βαπτιστι-

77. Βλ. Χ77 έγγρ. 972.

78. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 131-132.

79. Βλ. *ό.π.*, σ. 133-135.

80. Η απαρχή της ενηλικίωσης στα 16 χρόνια επιβεβαιώνεται και από άλλο δικαιοπρακτικό έγγραφο της Μυκόνου. Στις 28.10.1671 συντάχθηκε πωλητήριο το οποίο αναφέρει ότι ο πωλητής ήταν "νόμιμος ετών 17", βλ. Χ77 έγγρ. 1403. Οι κοινοτικοί άρχοντες της Νάξου απαντούν στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης μετά την επανάσταση ότι η ενηλικίωση αρχίζει στην πόλη της Νάξου από το 18ο και στα χωριά από το 14ο έτος, βλ. Λ. Χρυσανθόπουλος, *ό.π.*, σ. 83. Στην Κρήτη η γυναίκα αρχίζει να δικαιοπρακτεί από τα 18 της χρόνια, μπορεί όμως να συνάψει νόμιμο γάμο από τα 15, βλ. Χρύσα Μαλτέζου, "Η παρουσία...", *ό.π.*, σ. 65. Αντίθετα, όπως υποστηρίζει ο Γ. Λ. Μάουερ, *ό.π.*, σ. 113, σύμφωνα με τον οθωμανικό νόμο, το παιδί μόλις έκλεινε τα 13 του χρόνια θεωρούνταν νομικά υπεύθυνο για όλες τις πράξεις του.

81. Βλ. Β. Σφυρόερας, "Γάμοι και διαζύγια στη Νάξο τον ΙΖ' και ΙΗ' αιώνα", *Κυκλαδικά*, 1 (1956), σ. 42, 44-45 και 266.

κών" που διασώθηκαν ορίζεται ρητά ότι σε περίπτωση θανάτου του "φιλιότζου", το ακίνητο μένει στην κυριότητα της οικογένειάς του. Δεν είναι σαφές αν η σιωπή των υπόλοιπων εγγράφων πάνω σε αυτό το θέμα ενισχύει ή ελαχιστοποιεί την πιθανότητα γενικής ισχύος του ορισμού αυτού.

Σε ένα "βαπτιστικό" περιέχεται δέσμευση του πατέρα της "φιλιότζας", απέναντι στη δωρήτρια χωρίς την τήρηση της οποίας δεν θα είχε ισχύ η δωρεά. Συγκεκριμένα "ομπλιγάρεται να πλερώση τους ιερείς να την ενταφιάσουν και να κάμη τα μνημόσυνά της και την πίταν της, τα ορδινάρια κατά την τάξι και τη συνήθεια του τόπου"[82]. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις που οι γονείς του ανήλικου αποδέκτη δίνουν ως αντιστάθμισμα στο δωρητή κάποιο χρηματικό ποσό ή κάποιο άλλο αγαθό ή αποσύρουν τα δικαιώματά τους από ακίνητο που είχε αποκτήσει ο δωρητής[83].

Δωρητές και παραλήπτες των "βαπτιστικών"

Όσον αφορά τις επαγγελματικές δραστηριότητες και την κοινωνική θέση εκείνων που συμμετείχαν στα "βαπτιστικά" ως δωρητές ή αποδέκτες, τα νοταριακά έγγραφα παρέχουν λίγες πληροφορίες. Συγκεκριμένα μεταξύ των δωρητών συναντήσαμε επτά ιερείς, δύο μοναχούς και ένα μάστορα. Επίσης από τις γυναίκες δωρήτριες τουλάχιστον οι δύο ήταν χήρες. Αντίθετα μεταξύ των γονιών εκείνων που ήταν παραλήπτες δωρεών αυτού του είδους, συναντήσαμε επτά μάστορες και ένα καπετάνιο, απουσίαζαν όμως εντελώς οι ιερείς και οι μοναχοί. Τα αριθμητικά αυτά στοιχεία δείχνουν κάποια προτίμηση των ιερέων και των μοναχών να είναι δωρητές σε "βαπτιστικά", τα οποία μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις συνδυάζουν και με κάποια πρόνοια για την "ψυχή" τους. Βέβαια και εδώ υπάρχει η πιθανότητα οι αριθμοί να μας ξεγελούν. Ίσως όμως πράγματι το έθιμο να τηρείτο με μεγαλύτερη συνέπεια από τους ιερείς, καθώς αυτοί ήταν και αμεσότερα συνδεδεμένοι με την τελετή της βάπτισης.

Ένα ερώτημα επίσης που δημιουργείται είναι αν ο θεσμός των "βαπτιστικών" είχε εξαπλωθεί σε όλα τα κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού. Κάποια ένδειξη για την οικονομική κατάσταση των δωρητών των "βαπτιστικών" και των γονέων των παραληπτών (γιατί οι ίδιοι οι αποδέκτες ήταν μικρά παιδιά και φυσικά δεν είχαν περιουσία), μπορεί να προσφέρουν τα φορολογικά κατάστιχα της εποχής. Επιλέξαμε να ελέγξουμε βάσει των καταστίχων την ακίνητη περιουσία όσων συμμετείχαν σε "βαπτιστικά" από το 1680 μέχρι το 1700, διότι,

82. Βλ. Χ77 έγγρ. 235, 27.10.1683.

83. Βλ. αντίστοιχα παραδείγματα: Γ.Α.Κ. Κ.60 φ.14, 25.9.1692, Χ77 έγγρ. 821, 8.12.1667, 282, 1.7.1664.

όπως αναφέραμε, τα φορολογικά κατάστιχα τοποθετούνται χρονικά σε αυτή τη περίοδο και συνεπώς το δείγμα είναι πιο αξιόπιστο.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.9.

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΔΩΡΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΚΤΩΝ "ΒΑΠΤΙΣΤΙΚΩΝ"

	ΕΤΟΣ	ΚΑΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟΣ ΦΟΡΟΣ			
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΑ	ΔΩΡΕΑΣ	χφ.134	χφ.131Α	χφ.131Β	χφ.132
1) ΔΩΡΗΤΕΣ					
Μαργαρίτα συζ. *Πασχάλη Γρυπάρη* *	1683	83.5	84.0	157.5	105.0
Καλόγερος Ταούρης *	1684	-	-	-	-
Γεώργης Λωλοτζανής	1686	-	156.0	0.0	-
Αννούσα ποτέ *Μάρκ. Γιαννούλη τ' Αλέξη*	1687	-	139.0	0.0	-
Θοδωρής Ροδέλης	1687	-	-	-	-
Γεράσιμος Παπαγιάκουμος	1688	-	-	-	-
Μαντελένα χήρα *Αγουστή Παξιμάδη*	1688	12.0	37.0	0.0	0.0
Ουρανία χήρα *Κωνσταντή Μπράτιμου;*	1689	-	-	-	-
Σπηλιώτης Σαντορινέος (μισέρ)	1690	-	269.0	152.0	83.5
Νικολός Παπαγιάκουμος	1691	77.0	239.0	28.5	54.5
Σταματική της *Ευγενούς Λιτζάρδου*	1691	31.0	45.0	0.0	-
Καλούδα του ποτέ *Νικολού Θολόγου**	1691	13.0	9.0	0.0	-
Καλή του *Σίμου (Συμεού;)**	1692	19.0	47.5	110.0	43.0
Ελένη της Νήρας *	1692	[-]	[-]	[-]	[-]
2) ΓΟΝΕΙΣ ΠΑΡΑΛΗΠΤΩΝ					
Αντώνης Χαδεμένος	1683	[-]	400.0	364.0	-
Κωνσταντής του Γεώργη της Γριάς	1684	6.5	42.0	60.0	23.5
Νικόλας Λωλοτζανής	1686	-	81.0	63.0	30.0
Βεντούρα του *Αμηρά Κρητικού*	1687	-	25.0	13.0	5.5
Γεώργης Σκαρδανάς	1690 και 1687	-	87.0	50.0	14.0
Γεώργης Συριανός	1688	24.0	249.0	196.0	105.0
Ιωάννης Κουνουπιέτης	1688	[-]	[-]	[-]	[-]
Μαργαρίτα του *Σίμου Συμεού* *	1689	19.0	47.5	110.0	43.0
Ιωάννης του Κωνσταντή Γρυπάρη	1691	-	-	-	-
Γιαννούλης Διασκούφης	1691	-	20.0	78.5	52.0
Ιωάννης Παλαμάρης	1691	-	30.0	84.0	49.0
Μαντελένα συζ. *Πέρου Μωραΐτη*	1692	-	237.0	164.5	101.5
Κουράνα του *Γέμελου* *	1692	-	-	-	-

Σημειώσεις

- Η στήλη με την ένδειξη χφ.131Α περιέχει την αρχική εγγραφή με την οποία περιλαμβάνονται οι φορολογούμενοι στο κατάστιχο, ενώ οι αριθμοί της στήλης χφ.131Β δηλώνουν την τελική εγγραφή.

- Ο φόρος στο χφ. 131 είναι εκφρασμένος σε άσπρα ενώ στα χφ. 134 και χφ. 132 σε δουκάτα που είναι λογιστικό νόμισμα.
- Σε όσες γυναίκες, δωρήτριες ή παραλήπτριες, είναι με πλάγια το όνομα του πατέρα τους ή του συζύγου τους η αναζήτηση αφορούσε το συγκεκριμένο ονοματεπώνυμο, γιατί οι αντίστοιχες γυναίκες δεν είχαν φορολογική μερίδα. Με αυτόν τον τρόπο δεν θέλουμε να ταυτίσουμε την περιουσία της συζύγου με αυτή του συζύγου της, ή της θυγατέρας με του πατέρα της, αφού άλλωστε κάτι τέτοιο δεν θα ήταν ακριβές. Η αναφορά στο μέγεθος της οικογενειακής περιουσίας έχει μόνο ενδεικτική σημασία.
- Όταν κάποιο επώνυμο δεν περιλαμβάνεται στο φορολογικό κατάστιχο αλλά υπάρχουν άλλοι φορολογούμενοι με το ίδιο επώνυμο σημειώνεται -. Αντίθετα όταν δεν υπάρχουν ούτε συνεπώνυμοι φορολογούμενοι με τον εξεταζόμενο τότε σημειώνεται [-].
- Στα ονοματεπώνυμα δωρητών και αποδεκτών που συνοδεύονται με * έχουμε αμφιβολίες για την ορθότητα της ταύτισης με φορολογούμενους, είτε επειδή τα στοιχεία ήταν ελλειπή, είτε επειδή υπήρχαν δύο φορολογούμενοι με το ίδιο ονοματεπώνυμο.

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να παρατηρήσουμε:

α) Οι δωρητές θα πρέπει στην πλειοψηφία τους να ήταν προχωρημένης ηλικίας, διότι η φορολογητέα περιουσία τους μειώνεται -σε κάποιους μάλιστα μηδενίζεται- όσο τα στοιχεία των καταστίχων γίνονται πιό πρόσφατα. Στο τελευταίο μάλιστα κατάστιχο περιλαμβάνονται ελάχιστοι από τους δωρητές. Αντίθετα ελάχιστοι από τους γονείς των παραληπτών περιλαμβάνονται στο παλαιότερο κατάστιχο, το χφ. 134. Η παρουσία τους όμως ισχυροποιείται και γίνεται αδιάλειπτη στα νεότερα κατάστιχα, ενώ σε γενικές γραμμές αυξητική είναι και η τάση στην ακίνητη περιουσία που κατέχουν. Είναι χαρακτηριστικό από αυτή την άποψη ότι η φορολογητέα περιουσία δεν έχει μηδενιστεί σε κανένα παραλήπτη "βαπτιστικού".

β) Τα "βαπτιστικά" διενεργούνταν αποκλειστικά μεταξύ ντόπιων. Τη συντριπτική πλειοψηφία των δωρητών και των παραληπτών μπορούμε να την ανεύρουμε μεταξύ των φορολογούμενων. Δεν συναντάμε άγνωστα επώνυμα μεταξύ των συναλλασσομένων. (Η περίπτωση της "Ελένης της Νήρας" οφείλεται σε αδυναμία μας να ταυτίσουμε το επώνυμό της. Όσον αφορά τον "Ιωάννη Κουνουπιέτη", φέρει οικογενειακό όνομα γνωστό από τα νοταριακά έγγραφα[84], ενώ δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς και η περίπτωση το "Κουνουπιέτης" να αποτελεί παρωνύμιο[85]).

---

84. Σε πωλητήριο έγγραφο με ημερομηνία 25.3.1688 συναντάμε τον Ιωάννη Κουνουπιέτη, αγοραστή μίας παραγγερίας, (βλ. Χ77 έγγρ. 268).

85. Συχνότατη ήταν η χρήση παρωνυμίων από τους Μυκονιάτες. Αρκετά από αυτά με την πάροδο του χρόνου μεταβλήθηκαν σε οικογενειακά επώνυμα. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν

γ) Οι περισσότεροι από τους δωρητές και τους αποδέκτες ανήκαν στις μέσες και στις ανώτερες φορολογικές βαθμίδες. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι στις κατηγορίες που καταβάλλουν φόρο μέχρι 99.5 δουκάτα ανήκουν το 90.9% των φορολογούμενων του χφ. 134 και το 89.5% όσων περιλαμβάνονται στο χφ. 132. Αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι η ένταξη σε μία από τις ανώτερες φορολογικές βαθμίδες είναι τεκμήριο πλούτου -δεν ισχύει όμως με απόλυτο τρόπο και το αντίστροφο, ότι δηλαδή η ένταξη σε μία από τις κατώτερες φορολογικές βαθμίδες είναι απόδειξη πενίας- τότε θα πρέπει να δεχθούμε ότι τα "βαπτιστικά" με τα οποία χορηγούνταν ακίνητα, ήταν διαδεδομένα κυρίως μεταξύ των εύπορων Μυκονιατών. Μικρότερης αξίας δώρα για τα οποία δεν θα συντάσσονταν νοταριακά έγγραφα είναι φυσικό βέβαια να προσφέρονταν από όλους τους νονούς προς τους αναδεξιμιούς τους. Για τα ακίνητα όμως η σύνταξη του δωρητήριου εγγράφου ήταν απαραίτητη γιατί αποτελούσε τίτλο ιδιοκτησίας[86].

Χαρακτηριστικό των "βαπτιστικών" επίσης είναι ότι δεν παρατηρείται συγκέντρωση γύρω από ορισμένους κατοίκους του νησιού. Ελάχιστους Μυκονιάτες μπορούμε να συναντήσουμε δύο φορές μεταξύ των δωρητών ή των παραληπτών. Στο αρχειακό υλικό που εξετάσαμε εντοπίζεται και μία περίπτωση που η δωρήτρια επανέρχεται 15 χρόνια μετά τη σύνταξη του "βαπτιστικού" εγγράφου και δωρίζει και δεύτερο ακίνητο στην αναδεξιμιά της με την προσθήκη ότι τελεί την πράξη "δια την ψυχήν της και δια βαπτιστικόν της"[87].

4. Διάλυση και επιβεβαίωση δωρεάς

Είδαμε ότι αρκετές φορές -με μεγαλύτερη συχνότητα στα "χαρίσματα"- τίθενται από το δωρητή "κοντεντζιόνες", δηλαδή όροι που άν δεν τηρηθούν επαπειλείται ακύρωση της δωρεάς[88]. Οι περιπτώσεις όμως που έχουμε έγγραφη του-

επώνυμα που συναντάμε στα νοταριακά έγγραφα όπως: Κοντογιάννης, Κουφοξαννής, Κουτζαύτης, Φουσκομάγουλος, κ.λπ. Κατάλογο μεταγενέστερων μυκονιάτικων παρωνυμίων έχει δημοσιεύσει ο Β. Κυριαζόπουλος, "Μυκονιάτικα παρωνύμια (από χειρόγραφο του 1900...)", *Λαογραφία*, 35 (1987-1989), σ. 188-198.

86. Τα "τοπικά κριτήρια" της Μυκόνου αποδέχονται τις δωρητήριες πράξεις ως έγγραφα αποδεικτικά της κυριότητος ενός ακινήτου. Αυτό αποδεικνύεται και από δικαστική αποφάση που δικαιώνει τον αποδέκτη δωρεάς όταν το δωρηθέν σε αυτόν ακίνητο διεκδικήθηκε από άλλο Μυκονιάτη, βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 106-107.

87. Βλ. σχετικά έγγραφα: Χ77 έγγρ. 947, 9.1.668, 235, 27.10.1683.

88. "Κοντέτζιο" συνηθέστερα περιλαμβάνεται στα προικοσύμφωνα, διότι σε αυτά λαμβάνεται πρόνοια να τεθούν όροι στην προσφερόμενη από τους γονείς περιουσία, ώστε να προστατευθεί η οικογενειακή περιουσία. Για τη χρήση του όρου "κοντετζιό" στις μεταβιβάσεις κυρίως γονικής περιουσίας βλ. Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, ό.π., σ. 44-51, 163-170.

λάχιστον, διάλυση μιας δωρεάς είναι σπάνιες. Μια τέτοια περίπτωση είναι και η ακόλουθη[89]: Στις 6 Δεκεμβρίου 1667 εμφανίστηκε "έμπροσθεν εις τον φανερόν καντζιλιέρην της Μυκόνου" η Σταματική θυγατέρα ποτέ Αρμακόλα και δηλώνει ότι ακυρώνει προηγούμενη δωρεά που είχε κάνει στον ανηψιό της Μιχάλη Σαντορινέο "δια να την εξωοθρέφει και να της κάμει όλα τα χρειαζούμενα της ζωής της". Επειδή η δωρεά εντοπίστηκε στο αρχειακό υλικό, γνωρίζουμε ότι πράγματι υπήρχε εκεί η παραπάνω "κοντέτζιο" αυτολεξί διατυπωμένη[90]. Η αιτία της διάλυσης της δωρεάς περιγράφεται γλαφυρά από την ίδια τη δωρήτρια: "λέγει η άνωθεν Σταματική πως ο άνωθεν Μιχάλης και να την ερεφουδάρησε και να την ήβγαλεν έξω από το σπίτι του και να μην έχει την έννοια της ζωοθροφίας της". Η ακύρωση δωρεάς για λόγους αχαριστίας δικαιωνόταν και από τα δικαστήρια του νησιού γιατί όπως αιτιολογείται χαρακτηριστικά σε μία εκδοθείσα "σεντέτζια": "οι θείοι νόμοι διακελεύουσι και λέσι των αχαρίστων οι δωρεές μετατρέπονται"[91].

Σπάνιες είναι και οι περιπτώσεις επιβεβαίωσης μιας δωρεάς. Σε μια τέτοια περίπτωση ο σύζυγος της δωρήτριας "ομολογεί ότι είναι καλά δοσμένο" το σπίτι που έδωσε η σύζυγός του της φιλιότζας της[92]. Με αυτό τον τρόπο επιβεβαιώνει ότι αποδέχεται τη δωρεά. Δεν έχει διασωθεί όμως η δωρητήρια πράξη, ώστε να ξέρουμε το λόγο για τον οποίο κατέστη απαραίτητη αυτή η επιβεβαίωση.

5. Αληθείς και ψευδώνυμες δωρεές

Ένα ερώτημα που γεννάται σχετικά με τις δωρεές είναι αν οι δωρεές που πραγματοποιούνταν ήταν πραγματικές ή εικονικές. Μήπως δηλαδή πρόκειται στην πραγματικότητα για πράξεις εξόφλησης χρεών ή οικονομικών συμβιβασμών, που ψευδώνυμα οι συμβαλλόμενοι ονομάζουν δωρεές. Αν όμως τα παραπάνω ερωτήματα περιέχουν στοιχεία αλήθειας, ποιοι μπορεί να είναι οι λόγοι που επέβαλλαν αυτή την μετωνυμία;

Ο προβληματισμός αυτός φαίνεται να έχει βάση μόνο για ένα μέρος των "χαρισμάτων". Τα "βαπτιστικά" δεν μπορεί να είναι εικονικά, διότι η δωρεά αυτού του είδους ακολουθεί τους εθιμικούς κανόνες, ενώ άλλωστε έχει προηγηθεί και η βάπτιση που συνέδεσε τον ανάδοχο-δωρητή με τον αναδεκτό-παραλήπτη της δωρεάς. Ακόμη και αν οι συμβαλλόμενοι ήθελαν να αποκρύψουν μια

89. Βλ. Χ77 έγγρ. 1668.

90. Βλ. Χ77 έγγρ. 620. Η δωρεά είχε πραγματοποιηθεί στις 15.7.1666 και αφορούσε σημαντική περιουσία που περιελάμβανε σπίτι κατώγι, κλείσμα, χωράφι.

91. Βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 74-75.

92. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 14, 1.8.1677.

οικονομική συναλλαγή, θα ήταν φυσικά υπερβολικό να επιλέξουν την κάλυψή της με μια βάπτιση.

Όσον αφορά στα "ψυχικά", οι ακόλουθοι λόγοι ενισχύουν την άποψη ότι πρέπει να αποκλειστεί η πιθανότητα ψεύτικων δωρεών:

- Τα "ψυχικά" είτε ως ανεξάρτητα έγγραφα είτε συμπεριλαμβανόμενα σε διαθήκες ήταν πολύ διαδεδομένα στο Αιγαίο σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, καθώς σχετίζονταν άμεσα με τις θρησκευτικές παραδοχές των κατοίκων.

- Τα "ψυχικά" του 17ου αιώνα που έχουν διασωθεί από τη Μύκονο απευθύνονται συνήθως ονομαστικά σε μεμονωμένους ιερείς και όχι σε μοναστήρια, τα οποία ενδεχομένως θα είχαν μεγαλύτερη ευχέρεια στη χορήγηση δανείων, αλλά και μεγαλύτερη δυνατότητα πίεσης, ώστε να επιτύχουν μέσω της παραχώρησης ακινήτων την αποπληρωμή των δανείων και την εξόφληση των χρεών.

- Η διασπορά των "ψυχικών" σε μεγάλο αριθμό ιερέων θα πρέπει να αποκλείσει το ενδεχόμενο κάποιοι οικονομικά ισχυροί ιερείς να επέβαλλαν με αυτή τη μέθοδο την εξόφληση δανείων που οι ίδιοι είχαν χορηγήσει.

Σχετικά με τα "χαρίσματα", στο μεγαλύτερό τους μέρος -και κυρίως σε εκείνα που πραγματοποιούνται μεταξύ συγγενών- επικρατεί ο συγγενικός δεσμός και η επιθυμία του δωρητή να εξασφαλίσει τις φροντίδες του δωρεοδόχου. Αρνητική απάντηση επίσης στα ερωτήματα που θέσαμε αρχικά, δίνουν και οι περιπτώσεις "χαρισμάτων" που αποτελούν ανταπόδοση άλλων δωρεών ή συντελούν στην εξάλειψη παλαιότερων υποχρεώσεων, γιατί σε αυτά μας γίνεται γνωστή μέσα στο ίδιο το δικαιοπρακτικό έγγραφο η αληθινή αιτία της δωρεάς.

Παρόλα αυτά ο προβληματισμός αυτός ίσως έχει βάση σε ορισμένες περιπτώσεις "χαρισμάτων", στα οποία ή δεν αναφέρεται η αιτία πραγματοποίησής τους ή αναφέρεται ψευδώς ότι οφείλονται σε "χάρες", που χρεωστεί ο δωρητής στον παραλήπτη. Τα στοιχεία που παρέχουν οι πηγές της εποχής δεν είναι αρκετά για να ελέγξουμε την εικονικότητα ή μη όλων αυτών των δωρεών. Χρησιμοποιώντας όμως μία σειρά νοταριακών εγγράφων θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε παραδειγματικά μία δωρεά που θεωρούμε ότι εμπίπτει στην παραπάνω κατηγορία.

- Στις 26 Μαρτίου 1655 συντάσσεται το προικοσύμφωνο του Μάρκου Τραχανιώτη, σύμφωνα με το οποίο λαμβάνει από τον πατέρα του Ιωάννη Τραχανιώτη ή Κοντογιάννη 40 γρόσια μετρητά. Επίσης παίρνει την υπόσχεση ότι μετά το γάμο του θα λάβει άλλα 60 γρόσια[93].

- Στις 2 Δεκεμβρίου 1666 ο Μάρκος Τραχανιώτης δωρίζει στο μαστρο

93. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 7, 26.3.1655.

Νικολό του Κυριάκου μυλότοπο δύο αντενών, από τις τέσσερις συνολικά αντένες που είχε στην ιδιοκτησία του[94].

- Στις 7 Δεκεμβρίου 1669 ο Μ. Τραχανιώτης δανείζεται από τον Νικολό του Κυριάκου 50 γρ. με υποχρέωση "να τα πλερώνει εις τέρμενον χρόνους 5 και φτάνοντας το άνωθεν τέρμενο και δεν ήθελε τον επληρώσει σώον όλον τον άνωθεν αριθμόν, λέγει τα άνωθεν 50 ρεάλια, ομπλιγάρει τον μύλον του να πιάνει ο άνωθεν μάστρο Νικολός να πλερώνεται". Το χρήματα του δανείου "εξοδιαστήκασι εις τον μύλον όπου και σήμερον έχουσιν ομάδι"[95].

- Τελικά φαίνεται πως ο Μ. Τραχανιώτης δεν κατάφερε να εξοφλήσει το δάνειο γιατί στις 28 Μαρτίου 1674 εκδίδεται "σεντέτζια" του "βοϊβόντα Μυκόνου Ιωάννη Μαυρογορδάτου"[96], η οποία αποδέχεται την ισχύ του δανείου παρότι ο Μ. Τραχανιώτης αμφισβήτησε το ποσό που χρωστούσε. Τελικά ο Μ. Τραχανιώτης υποχρεώνεται να δώσει στον αντίδικό του μία αντένα από το μύλο του για 30 ρεάλια και το υπόλοιπο χρέος του που ανέρχεται σε 16 ρεάλια "εις τέρμενον ημέρας 14"[97].

- Την επόμενη ημέρα, 29 Μαρτίου 1674, συντάσσεται το πωλητήριο, με το οποίο ο Μ. Τραχανιώτης εμφανίζεται να πωλεί στο Νικολό του Κυριάκου μία αντένα μύλου έναντι 30 γρ. Στον ίδιο μύλο κατείχε μία αντένα ακόμη[98].

- Στις 11 Απριλίου 1674 και πριν περάσουν οι 14 μέρες που όριζε η δικαστική απόφαση, ο Νικολός του Κυριάκου παραχωρεί στον Μ. Τραχανιώτη μία αντένα από τις τρείς που κατέχει σε κάποιο μύλο να τη "γοδέρει" για 15 μήνες. Σε αντιστάθμισμα ο Μ. Τραχανιώτης χαρίζει, μετά το θάνατό του και το θάνατο της συζύγου του, μία αντένα από μύλο, που ήταν στην ιδιοκτησία του. Αιτία της δωρεάς οι "πολλότατες χάρες και καλοσύνες και έτερα ρεάλια 17.5 που ομολογά ότι του χρεωστεί"[99].

- Την ίδια ημέρα, 11 Απριλίου 1674, ο Μ. Τραχανιώτης χαρίζει στον Νικολό του Κυριάκου ένα αμπέλι που βρίσκεται στην τοποθεσία Μαού. Αιτία της δωρεάς "οι πολλότατες χάρες και ευεργεσίες όπου λέγει ο άνωθεν Τραχανιώτης πως είναι ευχαριστημένος απάνω στον άνωθεν Νικολό"[100].

---

94. Βλ. Χ77 έγγρ. 695.

95. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 7.12.1669.

96. Ο βοεβόδας Μυκόνου Ιω. Μαυροκορδάτος ήταν αδελφός του δραγομάνου Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Ο Ιωάννης παρέμεινε βοεβόδας του νησιού, διορισμένος από τον αδελφό του, κατά το χρονικό διάστημα 1674-1675, βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 179-181.

97. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 26, 28.3.1674. Το ίδιο έγγραφο με την ίδια ημερομηνία αλλά ανυπόγραφο το συναντάμε και στο Αρχείο Μυκόνου της Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22885.

98. Βλ. Χ77 έγγρ. 1610.

99. Βλ. Χ77 έγγρ. 1613.

100. Βλ. Χ77 έγγρ. 1615.

- Την ίδια κιόλας ημέρα, στις 11 Απριλίου 1674, ο Νικολός του Κυριάκου ανταλλάσσει το αμπέλι που του δώρησε ο Μ. Τραχανιώτης, με ένα χωράφι γειτονικό σε κτήμα δικής του, παλαιότερης ιδιοκτησίας[101].

Η περιδιάβαση αυτή στις νοταριακές αυτές πράξεις δείχνει ότι δεν ήταν αδύνατο δωρεές ψευδεπίγραφα χαρακτηρίζονται από τους συναλλασσόμενους ως τέτοιες, προκειμένου να τακτοποιήσουν άλλου είδους οικονομικές τους εκκρεμότητες. Δεν ήταν λογικό ο Μ. Τραχανιώτης πριν συμπληρωθούν δύο εβδομάδες από την καταδικαστική γι' αυτόν απόφαση, να δωρίζει ακίνητα στον αντίδικό του και μάλιστα με την αιτιολογία ότι είχε γνωρίσει από αυτόν "χάρες και καλοσύνες". Οι λόγοι που επιλέχθηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση η λύση της δωρεάς αντί της πώλησης δεν μας είναι γνωστοί. Καταδεικνύεται όμως ότι σε ορισμένες -σπάνιες ίσως- περιπτώσεις οι δωρεές ήταν το επιστέγασμα ενός πολύπλοκου πλέγματος οικονομικών συναλλαγών και συμβιβασμών.

Ανακεφαλαίωση

Οι δωρεές αποτέλεσαν μία από τις μεθόδους μεταβίβασης περιουσιακών στοιχείων. Καθώς μέσω των δωρεών διακινήθηκε σημαντικός αριθμός ακινήτων, οι δωρεές συνέτειναν στην αύξηση της διακίνησης των γαιοκτησιών στη Μύκονο. Οι δωρεές όμως από τη φύση τους παρουσιάζουν μια ιδιοτυπία, η οποία τις διαχωρίζει από τα υπόλοιπα είδη δικαιοπραξιών. Οι μεταβιβάσεις ακινήτων καθορίζονταν είτε από τους μηχανισμούς κληρονομικής διαδοχής, που διακανονίζονταν κυρίως μέσω των διαθηκών και των προικοσυμφώνων, είτε από τις συνθήκες που επικρατούσαν στην αγορά γης και διενεργούνταν κυρίως μέσω των αγοραπωλησιών. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επέκταση των αγοραπωλησιών ήταν η ύπαρξη ρευστού χρήματος. Αντίθετα οι μεταβιβάσεις ακινήτων που γίνονται μέσω των δωρεών σε ένα μεγάλο βαθμό κινούνται έξω από τους μηχανισμούς αυτούς, γιατί πρωτεύοντα ρόλο στη διεξαγωγή τους παίζουν ιδεολογικοί, θρησκευτικοί, κοινωνικοί ή ακόμη και συναισθηματικοί λόγοι. Οι δωρεές λοιπόν αποτέλεσαν ένα δίαυλο διοχέτευσης των πλεονασμάτων, το οποίο εξασφάλιζε στους δωρητές κοινωνική αποδοχή, προβολή και κύρος. Οι δωρεές επίσης επέτρεπαν στους δωρητές να κινούνται στο πλαίσιο συμπεριφοράς που είχε ορίσει η χριστιανική εκκλησία, όπως το είχε ασπασθεί και προσαρμόσει στα δικά της μέτρα η τοπική κοινωνία. Παράλληλα οι δωρεές λειτουργούσαν και ως μία ανταποδοτική μορφή πρόνοιας προς εκείνους που είχαν ανάγκη από βοήθεια και συμπαράσταση.

---

101. Βλ. Χ77 έγγρ. 1614.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ

Οι "αλλαξιές" είναι ένας τύπος δικαιοπρακτικού εγγράφου που ήταν ευρέως σε χρήση κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, προκειμένου να καταγραφούν επίσημα και να καταστούν έγκυρες, ανταλλαγές μεταξύ περιουσιακών στοιχείων των κατοίκων μιας περιοχής. Οι "αλλαξιές" δεν περιορίζονταν μόνο σε ανταλλαγές μεταξύ ακινήτων. Συχνότατες είναι και οι ανταλλαγές καλλιεργήσιμων εκτάσεων ή κτισμάτων με ζώα ή άλλα αγαθά. Καθοριστικό για το χαρακτήρα των "αλλαξιών" είναι το γεγονός ότι διενεργούνταν σχεδόν χωρίς να μεσολαβεί χρήμα. Στις περιπτώσεις που μαζί με το ανταλλάξιμο αγαθό παρέχεται και κάποιο χρηματικό ποσό αυτό δίνεται συμπληρωματικά για να εξισορροπηθεί η αξία των αγαθών που ανταλλάσσονται.

Οι "αλλαξιές" φαίνεται ότι αποτέλεσαν κοινή πρακτική για τις τουρκοκρατούμενες και βενετοκρατούμενες περιοχές. Η ύπαρξή τους μαρτυρείται με ποικιλία ονομάτων, σε πλήθος δικαιοπρακτικών εγγράφων που προέρχονται από διάφορους τόπους. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικές περιοχές και τις λέξεις με τις οποίες δηλώνονται στα έγγραφα οι πράξεις ανταλλαγών: Αθήνα: "ανταλλαγή"[1], Αιτωλία: "...αλλάξαμε..."[2], Δημητσάνα Αρκαδίας: "αλλαξία"[3], Χίος: "αλλαγωγή" και "αλλαξία" ή "ανταλλαγή"[4], Κεφαλλονιά: "αντιλλαγή", "ανταλ-

---

1. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Ο κώδιξ του Νοταρίου Αθηνών Παναγή Πούλου 1822-1833", *Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 1 (Αθήνα 1957), έγγραφα 759, 27.1.1826, 730, 5.1.1825 και 749, 18.10.1825.

2. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Έγγραφα της Ηπείρου και Ιερών Μονών Αιτωλίας των ετών 1701-1887", *Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 4 (Αθήνα 1962), σ. 519-520, έγγραφα με ημερομηνίες 13.10.1739 και 25.7.1711.

3. Βλ. Τ. Γριτσόπουλος, "Πωλητήρια...", *ό.π.*, έγγρ. 43, 16.11.1724 (σ. 142-143), έγγρ. 52, 1.10.1752 (σ. 147), έγγρ. 56, 3.9.1787 (σ. 149-150).

4. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί Πράξεις Χίου των ετών 1724-1780", *Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 5 (Αθήνα 1963). Ο όρος "αλλαγωγή" απαντά σε έγγραφα όπως: 47, 31.12.1724, 83, 11.4.1725, 113, 20.8.1725, 449, 17.8.1768, 549, 1.10.1778 κ.ά. Ο όρος "αλλαξία": έγγρ. 472, 18.10.1770, 481, 9.5.1771 κ.ά. Ο όρος "ανταλλαγή": έγγρ. 206, 8.9.1736 κ.ά. Βλ. επί-

λαγή", "αλλαξιά"[5], Παξοί: "ανταλλαγή", "ανταλλατή"[6], Κρήτη: "αλλαξία"[7], Νάξος (Κυνίδαρος): "αλλαξιά", "καταλλαγή", "λαξιά"[8], Πάρος (Νάουσα, Κέφαλος): "μεταλλαγή", (Λεύκες) "αλλαξά"[9], Μήλος: "αλλαξία", "αλλαξιά"[10], Σύρος: "αλλαξιά"[11], Αμοργός: "αλλαγωγή"[12], Σαντορίνη, Ανάφη: "αντίγι"[13], Κίμωλος: "αλλαξιά"[14], Κέα: "αλλαξία"[15].

Στη Μύκονο το σύνηθες όνομα με το οποίο απαντούν είναι "αλλαξιές" ή "αλλαξίες". Η ονομασία αυτή φαίνεται ότι είχε κυριαρχήσει στα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων.

σης Στ. Καββάδας, *Νοταριακοί κώδικες Βολισσού Χίου*, τ. 1, Αθήνα 1966, σ. 17-18.

5. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί Πράξεις Κεφαλληνίας...", *ό.π.* Ο όρος ανταλλαγή απαντά: τμήμα Α', έγγρ. 9, 28.1.1702, 11, 21.3.1702, 12, 3.4.1702, τμήμα Β', 38, 6.10.1692, 54 , 6.5.1702. Ο όρος "αλλαξιά" απαντά: τμήμα Α', 259, 28.8.1760, 154, 6.4.1731.

6. Βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νοταριακαί Πράξεις Παξών...", *ό.π.* Οι όροι "ανταλλαγή" και "ανταλλατή" απαντούν σε έγγραφα όπως: 27, 28.7.1661, 179, 24.2.1686, 225, 28.7.1712, 350, 10.4.1735 κ.λπ.

7. Ο όρος "αλλαξία" απαντά ήδη στα δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνα, βλ. Κ. Μέρτζιος, "Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538-1578)", *Κρητικά Χρονικά*, 15-16 (1961-1962), σ. 268-269.

8. Για τους όρους "καταλλαγή", "αλλαξιά", "λαξιά" βλ. Εμ. Κατσουρής, "Δικαιοπρακτικά...", *ό.π.*, σ. 395-397, έγγραφα με ημερ. 3.2.1796 και 25.11.1824. Επίσης απαντούν και σε έγγραφα του 16ου αιώνα, βλ. Ι. Βισβίζης, "Ναξιακά...", *ό.π.*, σ. 153 κ.ε. με ημερ. 10.2.1538, 23.2.1538, 26.10.1576.

9. Βλ. Π. Βάλληνδας, "Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου των ετών 1831-1833", *Εφημερίς Ελληνικής και Γαλλικής Νομολογίας*, (1943), σ. 322-323, έγγραφο με ημερ. 23.9.1831. Επίσης βλ. Ν. Αλιπράντης, "Ανέκδοτα παριακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας (1594-1836). Σιγίλλια και έγγραφα της μονής Αγίου Μηνά Πάρου", *Αθηνά*, 75 (1974-1975), ο όρος "μεταλλαγή" απαντά σε έγγραφα με ημερ. 6.6.1738 (σ. 115), 16.10.1753 (σ. 120) και ο όρος "αλλαξά" σε έγγραφο με ημερ. 28.4.1818 (σ. 152).

10. Βλ. Ι. Χατζιδάκης, *Η Ιστορία...*, ό.π., σελ. 392-395, έγγραφα με ημερομηνίες 9.10.1688 και Οκτώβριος 1730.

11. Βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, 320-321, έγγραφο, 30.9.1634.

12. Βλ. Ι. Κ. Βογιατζίδης, *Αμοργός. Ιστορικαί έρευναι περί της νήσου*, Αθήνα 1918, σ. 76 και σ. 140, έγγρ. με ημερ. 15.4.1661.

13. Ο όρος "αντίγι" αναφέρεται στη συλλογή νομικών εθίμων των δύο νησιών του 1797, βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *Jus...*, ό.π., σ. 512.

14. Βλ. Ι. Ράμφος, "Δικαιοπρακτικά...", *ό.π.*, σελ. 64-65, έγγρ. της 25.5.1719.

15. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Αι βολαί...", *ό.π.*, σ. 69-70, έγγραφα με ημερ. 15.3.1744 και 25.12.1754. Επίσης Ι. Ψύλλας, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 341-342, έγγραφο με ημερ. 26.7.1810.

Α. Εθιμική καταγραφή - νομική υπόσταση

Ο θεσμός των ανταλλαγών ήταν εθιμικά κατοχυρωμένος. Σε αρκετές συναγωγές νομικών εθίμων των νησιών υπάρχουν αναφορές στο θεσμό αυτό και κανόνες που ρυθμίζουν τα γενικά πλαίσια λειτουργίας του. Συνήθως οι αναφορές αυτές χρονολογούνται στο τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, αλλά οι σχετικές ρυθμίσεις δεν έχουν το ίδιο περιεχόμενο σε όλα τα νησιά. Θεσπίσματα νησιωτικών κοινοτήτων που αναφέρονται στις ανταλλαγές είναι και τα ακόλουθα:

α) Σε πρακτικό της συνέλευσης του κοινού της Σύρου, που πραγματοποιήθηκε στις 12 Απριλίου του 1761, αναφέρεται: "...όποιος θέλει να κάμη ή ήκαμε αλλαξιά, ή έχει αλλαξιά καμωμένη, όπου να είναι από πράγμα ακίνητον. Ξεδιαλύζομεν χωράφι με χωράφι, σπίτι με σπίτι ή χωράφι με σπίτι, να μην εμπορή να χαλάται, μήτε από γενιά, ούτε από κολετερανιάν. Και να μην εμπορή κανένας Επίτροπος να κάμη σεντέντζα κόντρα εις αυτό"[16].

β) Στα έθιμα Ανάφης και Σαντορίνης του 1797 η ανταλλαγή ονομάζεται, όπως είδαμε, "αντίγι" και σχετικά με αυτήν ορίζονται τα εξής: "Το αντίγι έχει περισσοτέραν δύναμιν παρά η αγορά. Τα αντίγια, δια να ήναι ανέκοπτα, πρέπει να ήναι και να αντιγιάζονται τα ακίνητα με άλλα ακίνητα πράγματα, και αν η τιμή του ενός ή άλλου πράγματος δεν ξεπληρώνεται εξίσου, να δίνουν και τινά ποσότητα άσπρων δια ξεπληρωμήν της τιμής του αυτού αντιγίου. Εις τα αντίγια δεν έχουν κατ' ουδένα τρόπον δικαίωμα οι συγγενείς και οι πλησίον, ειμή αν ήναι με δόλον. Τα αντίγια όπου γίνονται με δόλον, δια να κόψουν από δικαίωμα του συγγενούς ή του πλησίον, αφού γίνουν γνωστά, μένουν άκυρα. Τα εκκλησιαστικά και μοναστηριακά πράγματα ειμπορούν να αντιγιάζονται με τον καθένα με την γνώμην του αρχιερέως και του ηγουμένου"[17].

γ) Στα έθιμα Νάξου του 1810, αναφέρονται τα ακόλουθα: "να'. Αι αλλαγαί πρέπει να γίνονται ούτω δηλαδή να αλλάττωνται, ακίνητα πράγματα με άλλα ακίνητα. Αν δεν εξαρκή εις την αποπλήρωσιν του αλλαττομένου πράγματος το αντιδιδόμενον πράγμα, να δίδηται δι' εξίσωσιν της τιμής και μία χρηματική ποσότης. νβ'. Εις τας αλλαγάς δεν έχει ουδεμίαν χώραν το περί προτιμήσεως δικαίωμα των συγγενών και γειτόνων, αλλ' οι εναλλάττοντες είναι ελεύθεροι να συμφωνήσωσι την αλλαγήν, όπως θέλουν χωρίς να δώσουν είδησιν εις τινά. Έχουν χρέος όμως να το αναφέρουν εις την Καγγελλαρίαν και να γένη έγγραφος η αλλαγή, και να καταγραφεί εις τον κοινόν Κώδικα. Αν δε φανερωθεί, ότι η αλλαγή γίνεται πλαστή επί σκοπώ του να κόψη το δικαίωμα των συγγενών, ή

16. Βλ. Α. Δρακάκης, *ό.π.*, σελ. 304.

17. Βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 512 και Λ. Χρυσανθόπουλος, *ό.π.*, σ. 158.

γειτόνων, ανατρέπεται και λαμβάνει τόπον το δικαίωμα των συγγενών ή γειτόνων"[18].

δ) Οι δημογέροντες της Άνδρου στα 1833 απάντησαν σε σχετική με τις ανταλλαγές ερώτηση του Υπουργείου Δικαιοσύνης: "Εις τας αλλαγάς ακινήτων κτημάτων εάν μεσολαβούν χρήματα εις εξίσωσιν των ανταλλαττομένων έχουν δικαίωμα οι συγγενείς και πλησιασταί να δίνουν τα μεσολαβούντα χρήματα και να λαμβάνωσιν το ισότιμον αυτών κτήμα. Μετά την παρέλευσιν ενός χρόνου δεν ακυρούται πλέον η αλλαγή"[19].

ε) Οι εκπρόσωποι της κοινότητας της Μυκόνου στα 1833 απάντησαν στην ανάλογη ερώτηση του Υπουργείου Δικαιοσύνης: "Η ανταλλαγήν έχει ισχυροτέραν δύναμιν παρά αι πωλήσεις, όταν είναι ακίνητον αντί ακινήτου, και εις τα τοιαύτα δεν υπάρχει προτίμησις, ούτε εις τους συγγενείς ούτε εις τους πλησίον, εκτός εάν μεσολαβή δόλος"[20].

Κοινή διαπίστωση από τους εθιμικούς αυτούς κανόνες είναι ότι από τον 18ο τουλάχιστον αιώνα και μετά, στη Σύρο, στη Θήρα, στην Ανάφη, στη Νάξο δεν ίσχυε ο κανόνας της προτίμησης στις ανταλλαγές. Αντίθετα στην Άνδρο η προτίμηση συγγενών και γειτόνων ίσχυε για τις ανταλλαγές που μεσολαβούσε χρήμα στην εξίσωση των ανταλλασσόμενων αγαθών. Στη Μύκονο οι κοινοτικοί άρχοντες στα 1833 διατυπώνουν τη θέση ότι "δεν υπάρχει προτίμησις ούτε εις τους συγγενείς ούτε εις τους πλησίον". Δεν μπορούμε όμως να είμαστε βέβαιοι αν ίσχυε η αρχή αυτή και κατά τον 17ο αιώνα, υπάρχουν μάλιστα ορισμένες ενδείξεις για το αντίθετο.

Σχετική μαρτυρία αποτελεί η σημείωση που υπάρχει στο περιθώριο μίας "αλλαξιάς" στην οποία διαβάζουμε: "Στο αυτό έτος [1671] εκοντραδίρησεν ο Τζαννής Γύζης εις την αντίκρυ αλλαξία ως προσιμότερος ειδικός εις το οποίο ομολογά ο άνωθεν παπάς πως είναι πληρωμένος και σατζιφάδος και από την σήμερον ρεφουδάρει πάσα του δικαίωμα εις τα χέρια του άνωθεν Τζαννή και τα εξής"[21]. Παρόμοια διάρρηξη ανταλλαγής συναντάμε και σε έγγραφο του 1687, στο οποίο όμως δεν διευκρινίζεται άν ασκήθηκε "κοντραδίτο" ή αν παραιτήθηκε οικειοθελώς ό ένας από τους δύο διεκδικητές του ακινήτου που ανταλλάχθηκε[22]. Το πιθανότερο λοιπόν είναι ότι κατά τον 17ο αιώνα, ακόμη και αν δεν ίσχυε η αρχή της προτίμησης στις ανταλλαγές, αποτελούσε πάντως ένα στοιχείο αμφισβητούμενο και ρευστό.

---

18. Βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *ό.π.*, σ. 541.

19. Βλ. Δ. Πασχάλης, "Νομικά έθιμα...", *ό.π.*, σ. 10.

20. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Τα ερωτήματα...", *ό.π.*, σ. 12 και Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 85-86.

21. Βλ. Χ77 έγγρ. 1413, 2.11.1671.

22. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 7, 8.11.1687.

Β. Η μορφή των εγγράφων

Οι "αλλαξιές", όπως και τα υπόλοιπα νοταριακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, έχουν τυπική μορφή που ελάχιστα διαφοροποιείται από νοτάριο σε νοτάριο. Σταθερά στοιχεία που περιλαμβάνονται σε κάθε έγγραφο είναι: η ημερομηνία, τα ονοματεπώνυμα των συναλλασσομένων, τα αγαθά που ανταλλάσσονται, ο τόπος και οι συνορεύοντες. Επίσης αρκετά συχνά αναγράφονται: η συγγενική ή άλλη σχέση των συναλλασομένων, η αξία των αγαθών που ανταλλάσσονται, ο τρόπος καθορισμού της αξίας, η οικογενειακή κατάσταση και το επάγγελμα των συμμετεχόντων, πιθανές ποινές σε περίπτωση διάλυσης ή αμφισβήτησης της "αλλαξιάς", η προέλευση και ο τρόπος που αποκτήθηκε το αγαθό που ανταλλάσσεται κ.λπ. Οι πληροφορίες αυτές όμως δεν περιλαμβάνονται πάντοτε στο έγγραφο, είτε γιατί ο νοτάριος τις παραλείπει ως δευτερεύουσες, είτε γιατί τις αγνοεί. Στο τέλος του εγγράφου υπάρχει συνήθως η ακόλουθη τυπική φράση η οποία πιστοποιεί την τέλεση της "αλλαξιάς" και μέσω του όρκου διασφαλίζει τη σταθερότητά της: "και την άνω αλλαξία λέγοντας και ομνόγοντας να την εκράζουν στερεά ατζάκιστη και αχάλαστη έως άπαντα τον αιώνα".

Ο όρκος χρησιμοποιόταν ευρύτατα για να πιστοποιήσει την αλήθεια των λεγομένων. Καθώς ήταν επιβεβλημένος από την εκκλησία και άμεσα συνδεδεμένος με μεταφυσικούς φόβους και τη θεϊκή τιμωρία λειτουργούσε αποτελεσματικά ως ασφαλιστική δικλείδα ελέγχου. Πλήθος "σεντέτζιες", δηλαδή δικαστικές αποφάσεις από τους κριτές του τόπου εκδόθηκαν, αφού ελήφθησαν υπόψιν ένορκες μαρτυρίες[23]. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικές είναι περιπτώσεις που αντίδικοι χάνουν μία υπόθεση, διότι φοβούνται να επιβεβαιώσουν με όρκο όσα υποστηρίζουν. Για παράδειγμα σε έγγραφο με ημερομηνία 12 Δεκεμβρίου 1662, η Αννέζα χήρα Θόδωρου Ντεσούδα ζητάει κάποια χρήματα τα οποία: "... έδωσεν της Αννέζας η μάννα της εις τον θάνατόν της, και από εκείνα ήκαμεν αγοράδες ο άνδρας της...". Το δικαστήριο το δέχεται "... περό να παίρνει η άνωθεν Αννέζα όρκον εις το Άγιον Ευαγγέλιον...". Μετά το τέλος της δικαστικής απόφασης υπάρχει η ακόλουθη συμπλήρωση: "Ενεφανίστηκεν η άνωθεν λεγόμενη Αννέζα ένπροσθεν στην άνωθεν κρίσιν δια να πάρη τον άνωθεν όρκον, η οποία φοβιζάμενη τον θεόν δεν τον επήρε..."[24].

---

23. Τέτοιες αποφάσεις από τη Μύκονο περιλαμβάνονται κυρίως στο Αρχείο Μυκόνου στα Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5 και στα χφ. 134, χφ. 137. Γενικότερα για το θέμα των ενόρκων μαρτυριών στο μεταβυζαντινό δίκαιο βλ. Μ. Τουρτόγλου, "Μάρτυρες και 'αντιμάρτυρες' στο μεταβυζαντινό δίκαιο. Επιδράσεις Αττικού Δικαίου", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 65 (1990), σ. 130-139.

24. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 55-56. Παρόμοιοι φόβοι απέναντι στην ορκομωσία καθόρισαν και άλλες δικαστικές αποφάσεις, βλ. *ό.π.*, σ. 94-95, και επίσης Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 80, 28.3.1669, κ.λπ.

Γ. Χρονική κατανομή

Οι "αλλαξιές" του 17ου αιώνα από τη Μύκονο είναι 318. Με εξαίρεση μία πράξη του 1651, όλες οι υπόλοιπες ανήκουν στο χρονικό διάστημα από το 1663 έως το 1692. Δυστυχώς, όπως και στα υπόλοιπα νοταριακά έγγραφα της Μυκόνου, η σειρά των σωζόμενων πράξεων έχει κενά. Ισχύει και εδώ αυτό που παρατηρήσαμε στις αγοραπωλησίες και δωρεές ότι το υλικό πυκνώνει στα έτη που έχουν σωθεί κώδικες, στους οποίους αναγράφονταν οι σχετικές πράξεις[25]. Η χρονική κατανομή τους κατά έτος και μήνα παρουσιάζεται στον πίν. VI.1.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.1.
ΧΡΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΠΡΑΞΕΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΑΞΕΩΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ												ΣΥΝΟΛΟ
	α	β	γ	δ	ε	στ	ζ	η	θ	ι	ια	ιβ	
1651					1								1
1663	1	4	1			1		1	1	4	2		15
1664	1	1	2		1	2	2	1	1	2	1	4	18
1665			3	1	3	3		1	1	6	1	2	21
1666	3	1	3	4	2	2	5	5	4	8	1	3	41
1667	1		3		1	3			5	2	2	2	19
1668	2	1	2	4	1	1		3	3	2	1	2	22
1669	5	2	1	1		1	1	2	1	2			16
1670	3		2	1	1		3		1	3	2		16
1671	2				1		1	1	1	1	3	2	12
1672	5			1	1	2		1		1	1		12
1673		1					3			3	1	1	9
1674				1	1			2	1			2	7
1675				1									1
1676	2												2
1677	1												1
1680											1		1
1684	1								2		1		4
1685	1	4				1							6
1686		1											1
1687				2	2	2	2	1	1	2	2	5	19
1688	4	2	1									2	9
1689	2	3	2	1			2	2	1		2	2	17
1690	1		2	2	1	3	3	2	2	8	2	3	29
1691	2		3	1	1				1		4	1	13
1692	2	1				3							6
ΣΥΝΟΛΟ	39	21	25	20	17	24	21	22	26	44	27	31	318

Σημείωση
α έως ιβ: Ιανουάριος έως Δεκέμβριος.

25. Βλ. σχετικά Ι. Βισβίζης, "Τα έγγραφα...", *ό.π.*, σελ. 138-139.

Σύμφωνα με τα αριθμητικά αυτά δεδομένα μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι για τα έτη 1663 με 1671 και 1689 με 1691, που διασώζονται αντίστοιχα οι νοταριακοί κώδικες του παπά Γεράσιμου Βίδου και του παπά Μάρκου Κορίνθιου, έχουμε σε ετήσια βάση 12 με 22 "αλλαξιές". Εξαίρεση αποτελεί το έτος 1666 κατά το οποίο έχουμε 41 "αλλαξιές" και το 1690 από το οποίο διασώζονται 29 "αλλαξιές". Δεν γνωρίζουμε αν οι αυξομειώσεις αυτές απεικονίζουν πιστά την πραγματικότητα ή αν οφείλονται σε τυχαία απώλεια κάποιων φύλλων των κωδίκων, γεγονός όμως που είναι ελάχιστα πιθανό γιατί στους κώδικες δεν υπάρχουν χρονικά χάσματα. Αξιοσημείωτο είναι όμως το εξής. Κατά τα έτη που αυξάνεται ο αριθμός των "αλλαξιών" δεν παρατηρείται αντίστοιχα μείωση στις αγορές, στις "πακτώσεις", στις "ρεφούδες", στα "κοντραδίτα" και στους πλειστηριασμούς, δηλαδή σε όλες εκείνες τις πράξεις που η μεταβίβαση της ιδιοκτησίας γίνεται αποκλειστικά με τη μεσολάβηση χρήματος. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί:

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.2.

ΧΡΟΝΙΚΗ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΡΑΞΕΩΝ ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΩΝ - ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ

ΕΤΟΣ	Αριθμός αγοραπωλησιών	Αξία σε ρεάλια	Αριθμός ανταλλαγών
1663	117	1470.50	15
1664	114	1595.75	18
1665	123	1385.75	21
1666	114	1545.50	41
1667	74	919.00	19
1668	189	1328.75	22
1669	99	1470.50	16
1670	174	3073.25	16
1671	131	1766.75	12
1689	101	932.00	17
1690	142	2126.50	29

Τα δεδομένα αυτά δεν μας επιτρέπουν να συνδέσουμε την αύξηση του αριθμού των ανταλλαγών με κάποια έλλειψη ρευστού χρήματος, αφού τις χρονιές που αυξάνονται οι ανταλλαγές δεν μειώνονται αντίστοιχα οι αγοραπωλησίες, ενώ δεν εμφανίζουν κάμψη ούτε και τα χρηματικά ποσά που διατέθηκαν γι' αυτές.

Από τον πίνακα VI.1. μπορούμε να παρακολουθήσουμε και τη μηνιαία, κατανομή των "αλλαξιών". Ανταλλαγές πραγματοποιούνται όλους τους μήνες του χρόνου, ο αριθμός τους όμως παρουσιάζει αποκλίσεις από μήνα σε μήνα. Οι αυξομειώσεις αυτές, που αφορούν το σύνολο των ανταλλαγών, συμφωνούν

με τις αυξομειώσεις που παρατηρούνται κατά μήνα στις "αλλαξιές" εκείνες, στις οποίες ένα από τα ανταλλασσόμενα αγαθά είναι ένα από τα: "γαδάρα", "γελάδα", "βόδι", "δαμάλι" ή "κτήμα"[26]. (Δεν συμπεριλάβαμε τις περιπτώσεις που ανταλλάσσονται πρόβατα, ερίφια κ.ά. μικρά ζώα).

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.3.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΣΥΝΟΛΟΥ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΖΩΩΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΜΗΝΑΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΛΛΑΞΙΩΝ		ΑΛΛΑΞΙΕΣ ΖΩΩΝ			
	απόλ.αριθμός	α	απόλ.αριθμός	β	γ	δ %
Ιανουάριος	39	100	8 (3) *	100	100	20.5
Φεβρουάριος	21	54	6	120	75	28.6
Μάρτιος	25	64	3	60	37	12.0
Απρίλιος	20	51	4 (1) *	60	50	20.0
Μάιος	17	44	5 (2) *	60	62	29.4
Ιούνιος	24	62	5	100	62	20.8
Ιούλιος	21	54	7 (1) *	120	87	33.3
Αύγουστος	22	56	11 (3) *	160	137	50.0
Σεπτέμβριος	26	67	11 (2) *	180	137	42.3
Οκτώβριος	44	113	14	280	175	31.8
Νοέμβριος	27	69	9 (2) *	140	112	33.3
Δεκέμβριος	31	79	4	80	50	12.9
ΣΥΝΟΛΟ	318	-	87 (14) *	-	-	27.3

Σημειώσεις

α: δείκτης για το σύνολο των "αλλαξιών" (Ιανουάριος = 100).

β: δείκτης για τις "αλλαξιές" βοοειδών (Ιανουάριος = 100).

γ: δείκτης για τις "αλλαξιές" βοοειδών και όνων (Ιανουάριος = 100).

δ: ποσοστιαία αναλογία των "αλλαξιών" με τις οποίες ανταλλάσσονται βοοειδή και όνοι επί του συνόλου.

*: οι εντός παρενθέσεως αριθμοί αφορούν τις "γαδάρες" που ανταλλάχθηκαν. Στον αριθμό αυτό συμπεριλάβαμε επίσης μία φοράδα και ένα πουλάρι.

26. Με τη λέξη "κτήμα" δηλώνονται τα φορτηγά ζώα και κυρίως οι όνοι, βλ. Ζ. Γαβαλάς, *Η νήσος Σίκινος*, Αθήνα 1931, σ. 69. Στη Μύκονο σε μεταγενέστερα χρόνια εξακολουθούσε προς δήλωση των κτηνών να είναι εν χρήσει η λέξη "χτηνό", βλ. Ευ. Μονογυιός, *Τα Μυκονιάτικα. Λαογραφία της Μυκόνου*, Σύρος 1927, σ. 79. Στην Αμοργό "κτήματα" ονομάζονταν γενικά τα τετράποδα ζώα, βλ. Ι. Κ. Βογιατζίδης, *Αμοργός...*, ό.π., σ. 79-80. Ανάλογη πρέπει να ήταν η έννοια της λέξης στη Σίφνο που επίσης ήταν εν χρήσει, βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Ανέκδοτα νομικά έγγραφα Σίφνου", *Σιφνιακά*, 2 (1992), σ. 108.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι από τον Αύγουστο κυρίως έως το Νοέμβριο, έχουμε αύξηση της συμμετοχής στις ανταλλαγές των ζώων εκείνων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στις αγροτικές εργασίες. Η αύξηση αυτή είναι ορατή και στους απόλυτους αριθμούς αλλά και στην ποσοστιαία αναλογία των "αλλαξιών" που μετέχουν τέτοιου είδους ζώα, επί του συνόλου των ανταλλαγών. Η αυξημένη παρουσία των ζώων αυτών στις ανταλλαγές των συγκεκριμένων μηνών είναι πιθανόν να οφείλεται στην ιδιαίτερη εποχιακή ζήτηση αροτριόντων και φορτηγών ζώων κατά τις αγροτικές εργασίες του φθινοπώρου και συμπαρασύρει σε άνοδο και το συνολικό αριθμό των "αλλαξιών".

Δ. Δικλείδες ασφαλείας

Διαδικασία καθορισμού της αξίας

Οι "αλλαξιές" προϋποθέτουν την ανταλλαγή αγαθών ίσης αξίας. Τα έγγραφα, όπως αναφέραμε, δεν περιλαμβάνουν πάντοτε πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίον καθορίστηκε η αξία των ακινήτων, των ζώων ή των άλλων αγαθών που ανταλλάσσονται. Σε 172 "αλλαξιές", δηλαδή στο 54.1% του συνόλου, δεν υπάρχει καμμία αναφορά σχετική με τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για να πραγματοποιηθεί η ανταλλαγή. Το πιθανότερο είναι ο νοτάριος να παρέλειψε ή να μην θεώρησε άξια ειδικής μνείας τη διαδικασία αυτή. Στις υπόλοιπες 146 πράξεις μπορούμε να διακρίνουμε τρεις πρακτικές που ακολουθούσαν οι συναλλασσόμενοι.

α) Κατέφευγαν, όπως και στις πράξεις αγοραπωλησιών, σε "στιμαριστές", οι οποίοι υπολόγιζαν την αξία των ανταλλασσόμενων αγαθών. Με το "στιμάρισμα" καθοριζόταν η τρέχουσα αξία του ακινήτου, η οποία πλέον γινόταν υποχρεωτικά αποδεκτή από τους συμβαλλομένους. Οι "στιμαριστές" δεν ήταν πάντοτε οι ίδιοι και συνεπώς δεν πρέπει να διορίζονταν από την κοινότητα, αλλά να επιλέγονταν από αυτούς που συμμετείχαν στην ανταλλαγή[27]. Εξάλλου, όπως είχαμε παρατηρήσει και στις αγοραπωλησίες, διαφαίνεται και εδώ μία κατά κάποιο τρόπο εξειδίκευση των εκτιμητών. Συνολικά μέσω της διαδικασίας του "στιμαρίσματος" διενεργήθηκαν 90 "αλλαξιές", που αντιστοιχούν στο 28.3% του συνόλου.

β) Προχωρούσαν από μόνοι τους οι συναλλασσόμενοι σε διακανονισμό και

27. Η χρησιμοποιήση "κοινών αποκοπτών", δηλαδή δημόσιων εκτιμητών ήταν επίσης σε χρήση σε νησιά του Αιγαίου, όπως φαίνεται από μεταγενέστερη -του 1831- πράξη ανταλλαγής από την Πάρο, βλ. Π. Βάλληνδας, "Τέσσερα...", *ό.π.*, σ. 319-320.

έρχονταν σε συμφωνία για την αξία των αγαθών που θα αντάλλασσαν. Στο δικαιοπρακτικό έγγραφο η συμφωνία αυτή δηλώνεται με φράσεις του τύπου "την οποίαν αλλαξία την έκαμαν ίσια προς ίσια καθώς ατοί της εταιριάσασιν" ή "συβαστικώς ως καθώς ατοί της εσυβαστήκασι και κάνου την παρών αλλαξίαν". Αυτού του είδους ο διακανονισμός αναφέρεται σε 52 περιπτώσεις που αντιστοιχούν στο 16.3% του συνόλου των "αλλαξιών".

γ) Σε 4 περιπτώσεις (ή 1.2% του συνόλου) οι συμβαλλόμενοι κατέφυγαν στις υπηρεσίες ανθρώπων που δεν εκτίμησαν την αξία των αγαθών που ανταλλάσσονταν αλλά παρενέβησαν μόνο με σκοπό να τους συμβιβάσουν. Αναφέρεται χαρακτηριστικά "... κοντεταρισμένοι (ευχαριστημένοι) εις τα άνωθεν γραμμένα τα οποία τους εσυβάσαν ο [...] και ο [...]"[28]. Σε αυτή την περίπτωση οι διαμεσολαβητές δεν χαρακτηρίζονται "στιμαριστές" και υπογράφουν απλώς ως μάρτυρες.

Τρόποι διασφάλισης των συμβαλλομένων

Όπως αναφέραμε είναι πολύ πιθανό οι δεσμεύσεις με τις οποίες βάρυνε τις μεταβιβάσεις ακινήτων η αρχή της προτίμησης να μην ίσχυαν με την ίδια αυστηρότητα στις ανταλλαγές. Παρόλα αυτά ο φόβος πιθανών μελλοντικών αμφισβητήσεων και δικαστικών διαμαχών, που αποτελούσαν καθημερινή πρακτική στις αγοραπωλησίες, ήταν υπαρκτός και καθόριζε τη νοοτροπία των συμβαλλομένων ακόμη και στην περίπτωση που δεν υπήρχαν πραγματικά νομικά ερείσματα και κίνδυνοι ανατροπής της συγκεκριμένης δικαιοπραξίας. Όποιος αποκτούσε λοιπόν ένα ακίνητο, φρόντιζε να εξασφαλίσει όσο μπορούσε καλύτερα την περιουσία του ζητώντας από τον άλλο συμβαλλόμενο εγγυήσεις ότι θα τηρήσει τη συμφωνία που είχαν συνάψει. Μία πρώτη, απαραίτητη σε όλες τις ανταλλαγές, ηθική εγγύηση και δέσμευση ήταν, όπως είδαμε, ο όρκος ότι θα παραμείνει η "αλλαξιά" απαραβίαστη.

Συχνά όμως για μεγαλύτερη ασφάλεια περιλαμβάνονταν συγκεκριμένες ποινές για εκείνους που τυχόν θα παραβίαζαν την κοινή συμφωνία. Σε τέσσερις ανταλλαγές αναφέρονται συγκεκριμένα χρηματικά πρόστιμα που υποχρεούται να καταβάλει όποιος "σκανδαλίσει την αλλαξία"[29]. Τα ποσά κυμαίνονται από 5 έως 20 γρόσια και είναι προφανώς ανάλογα με την αξία των αγαθών που ανταλλάσσονται. Ο παραβάτης υποχρεούται να καταβάλει το χρηματικό πρόστιμο στην "κρίσι" ή "τα εμισά της αφεντίας και τα εμισά της πάρτης"[30].

28. Βλ. σχετικό παράδειγμα Χ77 έγγρ. 92, 11.2.1663.

29. Πρόκειται για τα έγγραφα: Χ77 έγγρ. 323, 18.5.1651, 7, 29.1.1663, 1088, 23.1.1670 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 66, 26.10.1690.

30. Βλ. Χ77 έγγρ. 7, 29.1.1663, 1088, 23.1.1670, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 66, 26.10.1690 κ.ά.

Συναντάμε επίσης μία περίπτωση που ορίζεται ρητά ότι, αν οι συγγενείς του ενός συμβαλλόμενου διασαλεύσουν την ανταλλαγή, υποχρεούται αυτός να αποζημιώσει τον άλλο συμβαλλόμενο παραχωρώντας του το σπίτι του[31]. Αρκετές είναι όμως και οι περιπτώσεις που δηλώνεται γενικά από τους συναλλασσομένους ότι θα υποστηρίξουν ο ένας τον άλλον σε περίπτωση που κάποιο συγγενικό τους πρόσωπο προσβάλει την ανταλλαγή.

Ένας έμμεσος τρόπος για να αποφευχθούν μεταγενέστερες αμφισβητήσεις της εγκυρότητας της "αλλαξιάς" ήταν να δηλώνεται ότι κατά την κατάρτιση της συμφωνίας ήταν παρών το συγγενικό πρόσωπο, που ήταν πιθανόν αργότερα να είχε συμφέρον να την διαρρήξει. Με αυτό τον τρόπο διασφαλιζόταν η συναλλαγή, γιατί πιστοποιόταν η γνώση της πράξης κατά τη στιγμή της τέλεσής της και αφαιρείτο από τον πιθανό διεκδικητή το βασικό επιχείρημα που θα μπορούσε να επικαλεστεί, ότι δηλαδή η μεταβίβαση έγινε εν αγνοία του. Ο αριθμός των "αλλαξιών" στις οποίες καταγράφονται τέτοιου τύπου δηλώσεις είναι σημαντικός[32]. Οι συγγενείς που συνηθέστερα δηλώνεται η παρουσία τους είναι σύζυγοι, αδέλφια, τέκνα ή γονείς του συναλλασσομένου.

Ε. Οι συναλλασσόμενοι

Η συμμετοχή των δύο φύλων

Ο αριθμός των προσώπων που μετείχε στις ανταλλαγές ήταν τουλάχιστον διπλάσιος από τον αριθμό των πράξεων (318 Χ 2 = 636)[33]. Οι γυναίκες που συμμετείχαν ήταν συνολικά 81, σε ποσοστό το 12.7%. Παρατηρούμε λοιπόν ότι, όπως και στα άλλα νοταριακά έγγραφα της εποχής έτσι και στις ανταλλαγές η παρουσία των γυναικών είναι υπαρκτή. Ταυτόχρονα όμως ο βαθμός συμμετοχής είναι χαμηλός, ιδιαίτερα αν συγκριθεί με τη συμμετοχή τους στις αγοραπωλησίες και τις δωρεές που έχουμε εξετάσει. Η συμμετοχή αυτή εκφρασμένη σε ποσοστά έχει ως εξής:

---

31. Βλ. Χ77 έγγρ. 332, 9.10.1664.

32. Βλ. ενδεικτικά: Χ77 έγγρ. 92, 11.2.1663, 124, 4.9.1663, 301, 1.8.1664 κ.ά.

33. Στην πραγματικότητα τα πρόσωπα που συμμετέχουν υπερβαίνουν τα 636 γιατί σε ορισμένες "αλλαξιές" οι συμβαλλόμενοι είναι περισσότεροι από δύο. Επειδή όμως στη συντριπτική πλειοψηφία ήταν συγγενείς και μάλιστα ως επί το πλείστον σύζυγοι, δεν γνωρίζουμε αν ήταν πραγματικά συνιδιοκτήτες ή εάν απλά καταγράφεται η παρουσία και των δύο συζύγων προκειμένου να διασφαλιστεί ο άλλος συμβαλλόμενος από πιθανές μεταγενέστερες απαιτήσεις. Επιλέξαμε λοιπόν να προσμετρήσουμε την κάθε πράξη ανταλλαγής σε ένα μόνο πρόσωπο, αυτό που αναφέρει πρώτο ο νοτάριος.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.4.
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΩΝ

ΦΥΛΟ	ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ	ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΕΣ		ΔΩΡΕΕΣ	
		Αγοραστές	Πωλητές	Δωρητές	Αποδέκτες
Άνδρες	87.3	89.6	58.2	51.2	66.9
Γυναίκες	12.7	10.4	41.8	48.8	33.1
ΣΥΝΟΛΟ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Όπως βλέπουμε, το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στις "αλλαξιές" μπορεί να συγκριθεί μόνο με αυτό των γυναικών-αγοραστριών στις αγοραπωλησίες. Η αναλογία αυτή οφείλεται στην ίδια τη φύση των "αλλαξιών". Αυτός που δίνει ένα αγαθό του προκειμένου να αποκτήσει ένα άλλο, κάνει μία επιλογή που πιστεύει ότι θα είναι επωφελής και αποδοτική γι' αυτόν. Η επιλογή του αυτή συνήθως αποτελεί μία κάποιου είδους επένδυση, αφού το απόκτημά του θα το εκμεταλλευτεί οικονομικά ή θα το "αποθηκεύσει" για να προικίσει στα παιδιά του. Αντίθετα ο Μυκονιάτης ή η Μυκονιάτισσα που πωλούν την ακίνητη περιουσία τους κατά τον 17ο αιώνα, κατά κανόνα, όπως είδαμε, δεν σκοπεύουν να τοποθετήσουν αλλού τα χρήματα που θα αποκτήσουν από την πώληση. Ιδιαίτερα μάλιστα οι γυναίκες πωλήτριες, καθώς πολύ συχνά είναι ανύπανδρες ή χήρες, θέλουν να αποκτήσουν ρευστό με το οποίο θα ανταποκριθούν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις, αλλά και θα εξασφαλίσουν τα απαραίτητα καταναλωτικά αγαθά. Αντίθετα εκείνος που αγοράζει μία αγροτική έκταση, ένα σπίτι, ένα ζώο, ένα πλοίο ή κάποιο άλλο αγαθό που δεν προορίζεται για αυτοκατανάλωση, πραγματοποιεί μιά "τοποθέτηση" των χρημάτων που έχει αποκτήσει από τις όποιες οικονομικές του δραστηριότητες και αποβλέπει σε κάποιο κέρδος. Συνεπώς οι "αλλαξιές" διέπονται από την ίδια λογική που διέπει τις αγορές και όχι τις πωλήσεις, με τη διαφορά βέβαια ότι εδώ δεν μεσολαβεί χρήμα, ή καλύτερα συμμετέχει ελάχιστο χρήμα. Αυτό εξηγεί και την παρόμοια αναλογία στην παρουσία των γυναικών, στα δύο αυτά είδη συναλλαγών (12.7% για τις ανταλλαγές και 10.4% για τις αγορές).

Τα στοιχεία που παρέχουν τα νοταριακά έγγραφα δεν επιτρέπουν να διακρίνουμε την οικογενειακή κατάσταση των συμβαλλομένων. Όσον αφορά τη γυναικεία συμμετοχή μπορούμε, ώς ένα βαθμό τουλάχιστον, να ανιχνεύσουμε μόνο τις χήρες που συμμετέχουν στις "αλλαξιές"[34]. Γνωρίζουμε λοιπόν ότι από τις 81 ανταλλαγές που μετείχαν γυναίκες, χήρες υπήρχαν τουλάχιστον στις 17

34. Όπως στις αγοραπωλησίες έτσι και στις ανταλλαγές κάναμε μία προσπάθεια να συμπληρώσουμε από άλλες πηγές τον χαρακτηρισμό "χήρες", όπου έχει παραληφθεί από το νοτάριο.

ή σε ποσοστό 21.0%. Η συμμετοχή αυτή είναι παρόμοια με εκείνη που συναντάμε στις αγοραπωλησίες. Η συγγένεια που υπάρχει στα απαντώμενα ποσοστά ενισχύει την άποψη ότι τα δύο αυτά είδη δικαιοπραξιών είχαν λειτουργία παρεμφερή.

Συμμετοχή επαγγελματικών ομάδων

Όπως συμβαίνει και στα άλλα νοταριακά δικαιοπρακτικά έγγραφα έτσι και στις "αλλαξιές" οι πληροφορίες που προσφέρονται για τις επαγγελματικές δραστηριότητες των συμβαλλομένων είναι ελάχιστες. Το μόνο επάγγελμα που δεν παραλείπουν οι νοτάριοι να αναφέρουν είναι αυτό του ιερέα και κατά δεύτερο λόγο την ιδιότητα του μοναχού. Αποσπασματικά γίνονται επίσης αναφορές στις επαγγελματικές ιδιότητες του μάστορα, του καπετάνιου και του καραβοκύρη. Επειδή αυτές οι τελευταίες πληροφορίες, όπως είπαμε και σε άλλη ευκαιρία, δεν περνούν πάντοτε στο έγγραφο, κάναμε μία προσπάθεια να αποκαταστήσουμε όσα κενά ήταν δυνατόν, αντιπαραβάλλοντας τις πληροφορίες που υπήρχαν στις "αλλαξιές" με αυτές που υπήρχαν στις αγοραπωλησίες και στις δωρεές. Η τελική συμμετοχή των επαγγελματικών αυτών ομάδων, σύμφωνα με όσα πρόσωπα μπορέσαμε να ταυτίσουμε, παρουσιάζει την εικόνα του πίνακα VI.5.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.5.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΣΤΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ	ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ		ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΕΣ	
ΙΔΙΟΤΗΤΑ	απόλ. αριθμ.	ποσοστό %	Αγορές %	Πωλήσεις %
"Μάστρο"	33	5.2	5.9	2.0
"Καπετάν"	5	0.8	2.3	0.1
"Καραβοκύρης"	1	0.2	1.3	0.3
Ιερέας	55	8.6	8.4	5.2
Μοναχός - Μοναχή	5	0.8	0.3	2.3
Εκκλησιαστικό ίδρυμα	17	2.7	0.2	0.5
ΣΥΝΟΛΟ	636 *	100.0	100.0	100.0

Σημείωση

* : Ο αριθμός των αλλαξιών είναι, όπως είπαμε, 318, αλλά τα πρόσωπα που συμμετέχουν σε αυτές είναι τουλάχιστον 318 X 2 = 636. Τα ποσοστά συμμετοχής θεωρήσαμε ορθότερο να τα υπολογίσουμε με βάση τον αριθμό των συμμετεχόντων προσώπων και όχι των πράξεων, διότι ο κάθε συμβαλλόμενος είχε δύο ευκαιρίες συμμετοχής, αφού τουλάχιστον δύο ήταν κάθε φορά και οι συναλλασσόμενοι.

Χρησιμοποιώντας τις μετρήσεις του πίνακα που προηγήθηκε μπορούμε να παρατηρήσουμε:

- Η συμμετοχή των "μαστόρων" και των ιερέων στις "αλλαξιές" είναι ανάλογη με αυτήν που συναντάμε στις αγορές ακινήτων. Για τους "μάστορες" κυμαίνεται από 5.2% έως 5.9%, ενώ για τους ιερείς από 8.4% έως 8.6%. Αντίθετα σημαντικά διαφοροποιημένη παρουσιάζεται η συμμετοχή των επαγγελμάτων αυτών στις πωλήσεις. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει την κοινή λογική από την οποία διέπονται οι "αλλαξιές" και οι αγορές.

- Η συμμετοχή αντίθετα των καπετάνιων και των καραβοκύρηδων εμφανίζεται μειωμένη. Καταρχήν θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο αριθμός των προσώπων που μπορέσαμε να εντάξουμε στην κατηγορία αυτή είναι πολύ μικρός και συνεπώς δεν προσφέρεται για ακριβείς μετρήσεις. Παρόλα αυτά, το δείγμα μας είναι πιθανό να βρίσκεται σε αντιστοιχία με την πρακτική που ακολουθούσαν πραγματικά οι συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες, γιατί οι καπετάνιοι και οι καραβοκύρηδες ήταν τα στρώματα εκείνα που είχαν τη μεγαλύτερη άνεση να πληρώνουν με μετρητό χρήμα και επομένως εκείνοι που θα είχαν τη μικρότερη ανάγκη να καταφεύγουν σε ανταλλαγές.

- Η συμμετοχή των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στις "αλλαξιές" εμφανίζεται ενισχυμένη. Η παρουσία τους οφείλεται κυρίως στις ανταλλαγές που πραγματοποίησε η μονή της Παναγίας της Τουρλιανής μέσω των κατά καιρούς ηγουμένων της και σχετίζεται με την προσπάθεια της μονής να συγκεντρώσει την περιουσία της που ήταν διάσπαρτη σε όλο το νησί, λόγω του ότι προέρχονταν κυρίως από αφιερώσεις πιστών[35].

Συγγενικές σχέσεις μεταξύ των συναλλασσομένων

Οι αναφορές στη συγγενική σχέση που πιθανόν υπήρχε μεταξύ των συμβαλλομένων δεν είναι συχνές. Δεν γνωρίζουμε όμως αν η σπανιότητα των περιπτώσεων που απαντούν, αντικατοπτρίζει την κατάσταση που ίσχυε τότε ή είναι αποτέλεσμα παραλείψεων και άγνοιας των νοταρίων. Τις πιθανές αυτές παραλείψεις των νοταρίων προσπαθήσαμε να τις καλύψουμε με στοιχεία που προέρχονταν από άλλα νοταριακά έγγραφα και φορολογικά κατάστιχα. Οι συμπληρώσεις που προέκυψαν από αυτή τη σύγκριση ήταν ελάχιστες, γιατί οι πληροφορίες για συγγενικές σχέσεις είναι σπάνιες και οι ταυτίσεις των προσώπων συχνά επισφαλείς. Τελικά μεταξύ συγγενών γνωρίζουμε ότι διενεργήθηκαν 18 τουλάχιστον ανταλλαγές ή το 5.7% του συνόλου των σχετικών πράξεων.

35. Η διασπορά των αφιερώσεων προς τη μονή σε όλο το νησί καταδεικνύεται και από κατάλογο αφιερωσάντων που δημοσίευσε ο Μ. Βενιέρης, *Η εν Μυκόνω...*, ό.π., σ. 62-70.

Επίσης σε εννέα ακόμη "αλλαξιές" οι συναλλασσόμενοι ήταν συνεπώνυμοι αλλά δεν μπορέσαμε να στοιχειοθετήσουμε την ύπαρξη συγγενικής σχέσης. Ο πραγματικός αριθμός όμως των συγγενών-συναλλασσομένων πρέπει να ήταν σημαντικά υψηλότερος.

Η σχέση συγγένειας που είχε ο δεύτερος συναλλασσόμενος με τον πρώτο στις 18 περιπτώσεις που έχουμε στοιχεία, παρουσιάζει την ακόλουθη κατανομή.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.6.

ΣΥΓΓΕΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΣΤΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ

ΣΥΓΓΕΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ	Γνωστές περιπτώσεις		Ποσοστό %	
Γιος	1		5.5	
Προγονός	1		5.5	
Αδελφός	11	}	61.1	}
Αδελφή	2	} 13	11.1	} 72.2
Θεία	1		5.5	
Γαμπρός	1		5.5	
Κουνιάδος	1		5.5	
ΣΥΝΟΛΟ	18		100.0	

Είναι λοιπόν φανερό ότι στη μεγάλη τους πλειοψηφία οι "αλλαξιές" που γνωρίζουμε ότι διενεργήθηκαν μεταξύ συγγενών, αφορούν αδέλφια. Οι περιπτώσεις που συναντάμε άλλες συγγένειες είναι σπάνιες. Η κυριαρχία της αδελφικής σχέσης ίσως να συσχετίζεται και με το ακόλουθο γεγονός. Οι γονείς με τις διαθήκες τους στην προσπάθειά τους να μην αδικήσουν κανένα από τα παιδιά τους προτιμούσαν να αφήνουν σε κάθε παιδί πολλά μικρά κομμάτια γης ή ακόμη και ένα ακίνητο από κοινού σε όλα τα παιδιά τους[36]. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα μεγάλος αριθμός αδελφών να μην έχουν στην κατοχή τους ολόκληρα ακίνητα αλλά μικρά διάσπαρτα μερίδια. Το πρόβλημα που δημιουργείτο είναι πιθανό ότι προσπαθούσαν να το λύσουν και μέσω των ανταλλαγών, με τις οποίες πετύχαιναν τη συνένωση των επιμέρους μεριδίων και τη διεύρυνση του μεγέθους των περιουσιακών τους στοιχείων.

36. Σε πολλές διαθήκες συναντάμε το φαινόμενο οι διαθέτες να διαμοιράζουν κάποια από τα ακίνητα που κληροδοτούν στους κληρονόμους τους σε δύο ή τρία μερίδια. Μερικά παραδείγματα: Ο μισέρ Ζώρζος Βιδάλης στις 13.3.1696 κληροδοτεί εκτός των άλλων στις θυγατέρες του Καλή και Μαρούσα ένα αμπέλι από μισό (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1). Ο κυρ Αντώνης Χανιώτης εκτός των άλλων αφήνει ένα κλείσμα από κοινού σε όλα του τα αδέλφια (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, Ιούνιος 1675) κ.λπ.

Σχέσεις γειτονίας μεταξύ των συναλλασσομένων

Οι πράξεις ανταλλαγών συνήθως μας επιτρέπουν να πληροφορηθούμε, αν οι συναλλασσόμενοι είναι επίσης και κάτοχοι ακίνητου γειτονικού με αυτό που απόκτησαν μέσω της ανταλλαγής, διότι στην περίπτωση αυτή δηλώνονται ως "σύμπλιοι". Βέβαια ο σκοπός του νοτάριου, όταν κατέγραφε τους συνορίτες, ήταν να οριοθετήσει στοιχειωδώς το ακίνητο που μεταβιβαζόταν και όχι να δείξει αν υπήρχε η τάση να ενοποιούνται τα διάσπαρτα μικρά κτήματα προκειμένου να σχηματισθούν μεγαλύτερα ενιαία. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούμε να μάθουμε μόνο αν κάποιος γινόταν κάτοχος ακινήτου που συνόρευε με άλλο το οποίο βρισκόταν ήδη στην ιδιοκτησία του και όχι αν αποκτούσε ακίνητο σε κοντινή απόσταση με άλλα δικά του. Τελικά σε 170 από τις 318 ανταλλαγές (ή ποσοστό 53.4%), ένας τουλάχιστον ή και οι δύο συναλλασσόμενοι συνόρευαν με το ακίνητο που αποκτούσαν. Η εικόνα που σχηματίζεται κατά επιμέρους ανταλλασσόμενο είδος είναι η ακόλουθη.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.7.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΟΥ ΑΚΙΝΗΤΟΥ

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ	σ.α.	σ.β.	ΣΥΝΟΛΟ	Ποσοστό %
Αμπέλι	19	19	38	22.4
Κλείσμα	35	29	64	37.6
Κήπος	2	1	3	1.8
Παραγγερία	3	5	8	4.7
Λειβάδι	3	1	4	2.2
Πράμα	1	3	4	2.3
Μετασήκωμα		1	1	0.6
Συκιές		1	1	0.6
Φαράτζα		1	1	0.6
Φυτεία	2	1	3	1.8
Χωράφι	9	18	27	15.9
Κατοικιά	1		1	0.6
Ταράτζα	4	3	7	4.1
Σπιτότοπος	1		1	0.6
Σπίτι	5	2	7	4.1
ΣΥΝΟΛΟ	85	85	170	100.0

Σημειώσεις

σ.α., σ.β.: ο πρώτος ή αντίστοιχα ο δεύτερος από τους συναλλασσομένους είναι "σύμπλιος" με το ακίνητο που αποκτά, μέσω της "αλλαξιάς".

Τα είδη των κτημάτων που υπερέχουν στις ανταλλαγές μεταξύ "σύμπλιων" είναι αντίστοιχα με αυτά που κυριαρχούν γενικά στις "αλλαξιές" (πρβλ. σχετικά τον πίνακα VI.8.). Όπως είναι φυσικό οι ανταλλαγές αυτές αφορούν στην πλειοψηφία τους αγροτικές εκτάσεις και πολύ λιγότερο σπίτια ή άλλα κτίσματα. Πάντως θα πρέπει να παρατηρήσουμε το εξής. Το γεγονός ότι στο ήμισυ περίπου των γνωστών σε εμάς ανταλλαγών κανείς από τους συναλλασσομένους δεν είναι συνορίτης στο ακίνητο που θα αποκτήσει, δείχνει ότι η λειτουργικότητα της πράξης της ανταλλαγής δεν εξαντλείται μόνο στη δυνατότητα της να αναδιανέμει και να ενοποιεί τις υπάρχουσες αγροτικές περιουσίες.

ΣΤ. Τα αγαθά που ανταλλάσσονται

Είδη αγαθών που απαντούν στις ανταλλαγές

Στις πράξεις ανταλλαγών γίνονται αντικείμενο συναλλαγής κάθε είδους αγαθά. Κυρίαρχη θέση έχουν τα ακίνητα και ιδίως οι αγροτικές εκτάσεις, ενώ συχνότατη είναι και η ανταλλαγή ζώων. Σπανίως συναντάμε μεταξύ των ανταλλασσόμενων αγαθών πλωτά μέσα, ρούχα, σκεύη, έπιπλα του σπιτιού κ.ά. Αναλυτικά τα ανταλλασσόμενα αγαθά που συναντήσαμε στα μυκονιάτικα έγγραφα του 17ου αιώνα είναι αυτά που παρουσιάζονται στον πίνακα VI.8. που ακολουθεί[37]. (Το τελικό άθροισμα των αγαθών που ανταλλάσσονται είναι

37. Διευκρινίζουμε την έννοια ορισμένων λέξεων του πίνακα: Η δαμαλίδα και το δαμάλι είναι τα μοσχάρια ηλικίας 6 έως 12 μηνών, βλ. Δ. Πασχάλης, *Ανδριακόν...*, ό.π., σ. 48. Δερφακίδα στη Νάξο ονομάζεται το χοιρίδιο, βλ. Α. Κατσουρός, "Ναξιακά... ΙΣΤ' αιώνα", *ό.π.*, σ. 85 και ο ίδιος, "Ναξιακά... 17ου αιώνος", *ό.π.*, σ. 283. Στη λέξη "κτήμα" αναφερθήκαμε παραπάνω, εδώ το πιθανότερο είναι ότι η λέξη δήλωνε τους όνους ή τους ημίονους. Συχνά γίνεται και διάκριση μεταξύ αρσενικών και θηλυκών κτημάτων, βλ. Χ77, έγγρ. 497, 29.10.1665, 491, 22.10.1665, 1535, 14.7.1673, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 231, 7.9.1684 κ.ά. Σκρόφα είναι ο θηλυκός χοίρος. Σε πολλά νησιά ο χοίρος ονομάζονταν και "μουχτερό", βλ. σχετικά Δ. Πασχάλης, *ό.π.*, σ. 82, Α. Κατσουρός, *ό.π.*, σελ. 292 και Ζ. Γαβαλάς, *Περί της νήσου Σικίνου*, Αθήνα 1895, σελ. 53-54. Το "φορτωματάρικο" εδώ πιθανόν ήταν όνος ή ημίονος. Βερνιγάδα είναι η έως 2 ετών φοράδα που δεν έχει ακόμη γεννήσει βλ. Π. Κουσαθανάς, Χρηστικό..., ό.π., σ. 28 (στη Μήλο ο Ι. Χατζιδάκης, *ό.π.*, σ. 398, υποστηρίζει ότι ονομαζόταν έτσι κάποιο είδος μεγάλης λεκάνης). Τράβες ονομάζονταν τα μεγάλα ξύλινα δοκάρια των σπιτιών, βλ. Αρ. Ρωμανός, *ό.π.*, σ. 25 και Αντ. Γούναρης, *Η Κύθνος...*, *ό.π.*, σ. 11 (του λεξιλογίου). Τό μόδι είναι μονάδα μέτρησης κυρίως των δημητριακών με μακρότατη παράδοση που χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα, με ποικίλη κατά τόπους χωρητικότητα. Στη Νάξο πρέπει να αντιστοιχούσε με 28 έως 32 οκάδες (βλ. Δ. Πετρόπουλος, "Συμβολή...", *ό.π.*, σ. 67). Ο όρος "ζα" και "ζώα" χρησιμοποιόταν σε πολλά κυκλαδίτικα νησιά για να δηλώσει τις αίγες, βλ. Α. Κατσουρός, *ό.π.*, σ. 285, Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, σ. 318.

μεγαλύτερο από τον αριθμό των ανταλλαγών, διότι σε ορισμένες περιπτώσεις ανταλλάσσονται με την ίδια πράξη περισσότερα από ένα αγαθά).

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.8.

ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΑ ΑΓΑΘΑ

ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΑ ΑΓΑΘΑ	Α' είδος	Β' είδος	ΣΥΝΟΛΟ	Ποσοστό%
α) ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	279	234	513	71.3
Αμπέλι	69	56	125	
Βοκολιός		1	1	
Κάμπος		1	1	
Κατάλυμα	1		2	
Κατοικία	5	4	9	
Κήπος - Κηπάρι	2	8	10	
Κλείσμα	104	93	197	
Λειβάδι	4	5	9	
Μετασήκωμα	2	1	3	
Παραγγερία	13	6	19	
Πράμα	11	8	19	
Σκάλα	2	1	3	
Συκιές (Συκίδια)	2	5	7	
Φαράτζα	3	2	5	
Φυτεία	7	6	13	
Χωράφι	51	31	82	
Χωριό	1	1	2	
Ακαθόριστα ακίνητα	2	4	6	
β) ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	37	31	68	9.4
Σπίτι *	9 }	7 }	16 }	
Σπίτι ανώγι	4 } 24	2 }20	6 } 44	
Σπίτι κατώγι	11 }	11 }	22 }	
Σπιτότοπος	6	4	10	
Ταράτζα	7	7	14	
Α. ΣΥΝΟΛΟ ΑΚΙΝΗΤΩΝ	316	265	581	80.7
Βερνιγάδα		1	1	
Βόδι	3	14	17	
Βουδόπουλο	1	4	5	
Γαδάρα	6	7	13	
Γελάδα	12	16	28	
Δαμάλι (Δαμαλίδα)	2	9	11	
Δερφακίδα		2	2	

ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΑ ΑΓΑΘΑ	Α' είδος	Β' είδος	ΣΥΝΟΛΟ	Ποσοστό%
Κτήμα	3	11	14	
Πουλάρι	2	4	6	
Πρόβατα **	3	18	21	
Σκρόφα		1	1	
Φοράδα	1		1	
Φορτωματάρικο+Μουχτερό		2	2	
Χοίρος		1	1	
Αδιευκρίνιστα ζώα		1	1	
Β. ΣΥΝΟΛΟ ΖΩΩΝ	33	91	124	17.2
Βάρκα	2	2	4	
Γαλιότσα	1	1	2	
Γ. ΣΥΝΟΛΟ ΠΛΕΟΥΜΕΝΩΝ	3	3	6	0.8
Χαράνι		1	1	
Τράβες (τέσσερεις)		1	1	
Κριθάρι (1 μόδι)		1	1	
Πρόθεση	2		2	
Ρούχα ***	2		2	
Δικαιώματα σε ακίνητα	1		1	
Όλη την περιουσία του	1		1	
Δ. ΣΥΝΟΛΟ ΔΙΑΦΟΡΩΝ	6	3	9	1.3
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	356	364	720	100.0

Σημειώσεις

* : δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για κατώγια ή για ανώγια. Τα κτίσματα αναφέρονται γενικά ως "σπίτια". Ο αριθμός μετά τις αγκύλες αποτελεί το άθροισμα όλων των ειδών των σπιτιών.

** : οι αριθμοί δεν αφορούν τον αριθμό προβάτων που ανταλλάσσονται αλλά τον αριθμό των εγγράφων που αναφέρεται ότι προσφέρονται "πρόβατα και ζα" ως ανταλλάξιμο είδος.

*** : οι αριθμοί αφορούν τα έγγραφα στα οποία αναφέρεται ότι προσφέρονται ρούχα ως ανταλλάξιμο είδος.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω δεδομένα τα ακίνητα αποτελούν τον κύριο όγκο των ανταλλάξιμων αγαθών. Μεταξύ μάλιστα των ακινήτων είναι εμφανής η κυριαρχία των κάθε είδους αγροτικών καλλιεργήσιμων εκτάσεων και κυρίως εκείνων που χαρακτηρίζονται κλείσματα, αμπέλια και χωράφια, τα οποία είναι και τα είδη που κυριαρχούν στις αγοραπωλησίες και στις δωρεές. Βέβαια η αυξημένη παρουσία των ακινήτων στις "αλλαξιές" έχει σχέση και με το γεγονός ότι κατά πάσα πιθανότητα οι ανταλλαγές καταγράφονταν στους νοταριακούς κώδικες μόνο όταν ένα τουλάχιστον από τα ανταλλασσόμενα είδη ήταν ακίνητο ή πλοίο. Αυτό συνέβαινε γιατί η γραπτή αποτύπωση της πράξης

της ανταλλαγής, αποτελούσε και τίτλο ιδιοκτησίας που διασφάλιζε το νέο ιδιοκτήτη, αναγκαίο για να κατοχυρώσει την κυριότητα των περιουσιακών στοιχείων που απέκτησε και για να προστατευτεί από τις πιθανές διεκδικήσεις εκείνων που θεμελίωναν δικαιώματα προτίμησης. Δεν ήταν όμως το ίδιο απαραίτητος, όταν αποκτούσε ζώα ή άλλα κινητά αγαθά. Είναι λοιπόν πιθανό η παντελής απουσία πράξεων με τις οποίες ανταλλάσσονταν ζώα με άλλα ζώα ή άλλα κινητά αντικείμενα, να σχετίζεται με την απουσία ανάγκης καταγραφής τους.

Παράλληλα όμως η ίδια η ουσία της ανταλλαγής δεν ευνοούσε τις "αλλαξιές" ζώων με ζώα, διότι όταν κάποιος αντάλλασσε ένα ακίνητο με ένα ζώο αποκτούσε ένα αγαθό με εντελώς διαφορετική λειτουργία από αυτήν του ακινήτου που έως τότε κατείχε. Αν με την "αλλαξιά" αποκτούσε ένα ζώο ικανό για όργωμα ή άλλες αγροτικές εργασίες, τότε ουσιαστικά επέλεγε να αποχωριστεί ένα αγρόκτημά του προκειμένου να βελτιώσει την αποδοτικότητα των υπολοίπων. Όταν όμως έδινε ένα ακίνητο για να αποκτήσει ζώα ικανά για κτηνοτροφική παραγωγή η επιλογή του υπάκουε σε διαφορετική λογική, αφού απομακρυνόταν από τη γεωργία για να στραφεί στην κτηνοτροφία.

Η πολύ περιορισμένη παρουσία πλωτών μέσων επίσης αντανακλά την πρόσδεση των ανταλλαγών με την έγγειο ιδιοκτησία και την καλλιέργεια της γης. Αντίθετα η απουσία σχεδόν ρούχων και οικιακών σκευών πρέπει να σχετίζεται όχι τόσο με την αξία τους, όσο με την ιδιοτυπία και τη μικρή αξία που παρουσιάζουν ως εμπορεύματα, όταν είναι δεύτερης πλέον χρήσης.

Ο ρόλος του χρήματος

Το χρήμα δεν απουσιάζει από τις ανταλλαγές του 17ου αιώνα στη Μύκονο. Αντίθετα η παρουσία του είναι συχνή και γίνεται με δύο τρόπους. Αποτελεί ένα σταθερό μέσο αναφοράς για να καθοριστεί η αξία των αγαθών, ενώ συχνότατα παίζει και έναν εξισορροπητικό ρόλο, έτσι ώστε τα αγαθά που ανταλλάσσονται να είναι τελικά ισάξια.

Στην πρώτη περίπτωση ανήκουν οι πράξεις εκείνες στις οποίες ορίζεται ότι η αξία των ακινήτων ή των ζώων που ανταλλάσσονται είναι ίση με κάποιο χρηματικό ποσό, το οποίο εκφράζεται σε ρεάλια (γρόσια). Συνήθως η αξία αυτή έχει καθοριστεί μετά από "στιμάρισμα" των ακινήτων ή των ζώων. Η διατύπωση που συναντάμε στα έγγραφα έχει την ακόλουθη μορφή: "...οποίος άνωθεν μάστρο Ιωάννης λέγει πως να έχει και να του ευρίσκεται ένα κομμάτι κλείσμα εις τόπον λεγόμενον Καρδαμίδα, σύμπλιο ο άνωθεν Σκούταρης, το αυτό πράμα από την σήμερον το δόνει και το παραδόνει και αλλάζει το με τον άνωθεν αφέντη Σκούταρη, το οποίο εστιμάρησεν ο Γεώργης Στάθης δια γρόσα 12 και ο άνωθεν αφέντης Σκούταρης λέγοντας πως έχει μία αγελάδα, την οποίαν από

την σήμερον την αυτήν αγελάδα από την σήμερον την επαραδόνει εις τα χέρια του άνωθεν μάστρο Ιωάννη να την εκάμη και να την επράξη ως θέλει και βούλεται..."[38]. Δεν λείπουν όμως και οι περιπτώσεις που "στιμάρονται" όλα τα ανταλλασσόμενα αγαθά. Για παράδειγμα σε μία "αλλαξιά" του 1666 με την οποία ανταλλάσσεται ένα σπίτι ανώγι με ένα αμπέλι και ένα βουδόπουλο αναφέρεται "...το οποίο σπίτι το άνωθεν το εστίμαραν γρ. 31 και το αμπέλι το εστίμαραν γρ. 20 και το βουδόπουλο ως καθώς το εστίμαραν γρ. 11..."[39].

Στη δεύτερη περίπτωση ανήκουν οι πράξεις εκείνες που το χρήμα αποτελεί αναγκαίο συμπλήρωμα προκειμένου να ισοσταθμιστεί η αξία των αγαθών που ανταλλάσσονται. Συνολικά σε 129 "αλλαξιές", δηλαδή σε ποσοστό 40.6% επί του συνόλου, οι κάτοικοι του νησιού κατέφυγαν στη συνδρομή κάποιου, μικρού συνήθως, χρηματικού ποσού για να επιτύχουν την επιθυμητή ταύτιση[40]. Και σε αυτή την περίπτωση η αξία των αγαθών μπορεί να έχει καθοριστεί από ειδικούς εκτιμητές ή να έχει συμφωνηθεί από τους συμβαλλομένους[41].

Η χρηματική αξία των ανταλλασσόμενων αγαθών

Όπως είδαμε, συχνά οι συναλλασσόμενοι για να προσδιορίσουν την αξία των αγαθών που ανταλλάσσουν, καταφεύγουν σε χρηματικά ισοδύναμα. Μπορούμε επομένως να έχουμε μία εικόνα για τη χρηματική αξία που είχαν τα ακίνητα ή τα ζώα στη Μύκονο κατά τον 17ο αιώνα. Όσον αφορά την αξία των ακινήτων οι πράξεις αγοραπωλησιών, παρόλο που δεν προσφέρουν πλήρη στοιχεία για την ταυτότητα του ακινήτου που πωλείται, παρέχουν, όπως είδαμε, μία πιο ολοκληρωμένη όψη της αξίας των έγγειων αγαθών. Εδώ θα ασχοληθούμε κυρίως με την εκφρασμένη σε χρήμα αξία των ζώων, καθώς δεν υπάρχουν καθόλου στοιχεία για το θέμα αυτό από τα έγγραφα των αγοραπωλησιών.

Οι πληροφορίες που συγκεντρώσαμε από τις "αλλαξιές" είναι οι ακόλουθες.

38. Βλ. Χ77 έγγρ. 280, 18.6.1664.

39. Βλ. Χ77 έγγρ. 580, 22.4.1666.

40. Στη Νάξο το χρηματικό αυτό ποσό ονομαζόταν "απαναλλαγή" (βλ. Α. Κατσουρός, *ό.π.*, σ. 280), στην Άνδρο "αλλάγι" (Δ. Πολέμης, *Οι αφέντοτοποι...*, ό.π., σ. 81) και στη Σάμο "πανωτίμι" (Τατιάνα Γεωργάκη-Ιωάννου, "Αρχείο της Μονής Ζωοδόχου Πηγής Σάμου", *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου*, 6 (1988-1992), σ. 187, 199, 212 κ.λπ.).

41. Βλ. αντίστοιχα παραδείγματα Χ77, έγγρ. 819, 28.12.1668, 677, 21.10.1666.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.9.

ΧΡΗΜΑΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΩΝ ΖΩΩΝ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΕΙΔΟΣ ΖΩΟΥ	ΑΞΙΑ (σε γρόσια)	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ
07/12/1664	Γελάδα	12.00	
01/07/1666	Γελάδα	12.50	
07/10/1666	Γελάδα	9.00	12.3 γρ.
09/06/1667	Γελάδα	15.00	
07/08/1669	Γελάδα	13.00	
24/03/1667	Βόδι	10.00	
24/09/1671	Βόδι	8.75	8.2 γρ.
13/10/1672	Βόδι	6.00	
22/04/1666	Βουδόπουλο	12.00	
13/09/1668	Δαμαλίδα	7.00	
02/08/1668	δ4 Πρόβατα	16.00*	0.25 γρ.
06/02/1689	Πρόβατα και ζα 28 κεφάλια	14.00	0.50 γρ.
02/11/1673	Φορτωματάρικο +Μουχτερό	5.00	

Σημείωση

* Τα πρόβατα αναφέρεται ότι θα δοθούν στο νέο ιδιοκτήτη μετά από πέντε χρόνια, όπως είναι η συνήθεια του τόπου.

Πηγές: Χ77, έγγρ. 356, 608, 667, 746, 1030, 728, 944, 1496, 580, 905, 896, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 39, Χ77, έγγρ. 1566.

Όπως μπορούμε να δούμε από τις χρονολογίες των εγγράφων που μνημονεύονται στον πίνακα VI.9., τά περισσότερα από τα έγγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας χρονολογούνται στη δεκαετία 1664-1673. Φαίνεται λοιπόν ότι την εποχή αυτή η αξία μιας αγελάδας ήταν κατά μέσο όρο 12,3 γρόσια, ενώ η αξία ενός βοδιού 8,2 γρόσια. Μία μοναδική μαρτυρία που έχουμε για τήν αξία ενός αρσενικού μοσχαριού μας πληροφορεί ότι στοίχιζε 12 γρόσια, ενώ ένα θηλυκό 7 γρόσια. Βέβαια το δείγμα που έχουμε είναι μικρό και συνεπώς οι τιμές αυτές δεν είναι απόλυτα ασφαλείς. Ούτε επίσης είμαστε βέβαιοι ότι δεν υπήρχαν σοβαρές διαφορές στις τιμές που απολάμβαναν τα ζώα σε άλλα νησιά των Κυκλάδων. Για παράδειγμα σε έγγραφο του 1686 από την Κέα αναφέρεται "...ελεύθερα πουλούμεν του κυρ Σταμάτη Κοζαδίνου την βολήν του Καλάμου δια ρεάλια 4:20, τα οποία ρεάλια γροικούνται τα δύο ήμισυ δια ένα βουίδι αργατικό, και τα δύο δια το χρέος..."[42]. Αν τα 2.5 γρόσια αποτελούν το σύνολο του ποσού που καταβλήθηκε για την αγορά του βοδιού, είναι αξιοπαρατήρητη η διαφορά στην αξία των βοοειδών που υπάρχει στα δύο νησιά.

42. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Αι βολαί...", *ό.π*, σ. 67.

Επίσης θα πρέπει να επισημάνουμε ότι τα έγγραφα δεν αναφέρουν τίποτε για την ηλικία των ζώων που ανταλλάσσονται, η οποία οπωσδήποτε θα αποτελούσε καθοριστικό συστατικό της αξίας τους[43]. Πάντως το υψηλό κόστος του "βουδόπουλου", συγκριτικά με τη "δαμαλίδα" ίσως σχετίζεται με την ιδιαίτερη χρηστική αξία του, αφού θα χρησιμοποιόταν πιθανότατα άμεσα για το όργωμα των χωραφιών και για άλλες αγροτικές εργασίες. Αντίθετα η "δαμαλίδα" δεν θα ήταν άμεσα παραγωγική. Όταν έχουμε να κάνουμε όμως με ζώα μεγαλύτερης ηλικίας, η σχέση αντιστρέφεται και η αγελάδα αποκτά μεγαλύτερη αξία από το βόδι, αφού η πρώτη παρέχει γάλα και χρησιμοποιείται στην αναπαραγωγή. Όσον αφορά την αξία των προβάτων σύμφωνα με την "αλλαξιά" του 1668 ήταν 0.25 γρόσι το ένα και σύμφωνα με την "αλλαξιά" του 1689 ήταν 0.5 γρόσι το ένα. Και οι αριθμοί όμως αυτοί δίνουν περισσότερο τάξη μεγέθους και λιγότερο ακριβή υπολογισμό της αξίας, γιατί δεν μπορούν να διασταυρωθούν και με άλλα έγγραφα, ενώ μάλιστα στη συμφωνία του 1668, τα ζώα θα παραδοθούν στο νέο τους ιδιοκτήτη μετά από πέντε χρόνια.

Επιμέρους παρατηρήσεις στα αγαθά που ανταλλάσσονται

Η γνώση για το αποτιμημένο σε χρήμα κόστος ενός αγαθού δεν βοηθάει πάντοτε να κατανοήσουμε την πραγματική του αξία στη συγκεκριμένη εποχή. Όταν γνωρίζουμε για παράδειγμα ότι ένα αμπέλι στη Μύκονο τον 17ο αιώνα είχε κατά μέσο όρο αξία 15 γρόσια[44], έχουμε μία πληροφορία, η οποία θα είναι ελάχιστα χρήσιμη, αν δεν ενταχθεί σε ένα σύνολο ομοειδών και συγκρίσιμων δεδομένων. Σε αυτή την κατεύθυνση οι πράξεις ανταλλαγών είναι πολύ χρήσιμες, γιατί επιτρέπουν να γνωρίσουμε την αξία ενός αγαθού σε σύγκριση με άλλα, που υπάρχουν στον ίδιο τόπο, την ίδια χρονική στιγμή. Βέβαια θα πρέπει εξαρχής να παρατηρήσουμε ότι και οι συγκρίσεις αυτού του τύπου δεν στερούνται προβλημάτων. Η μεγαλύτερη δυσκολία βρίσκεται στο γεγονός ότι δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για την έκταση των αγροτικών εκτάσεων, την ποιότητα κατασκευής και το μέγεθος των κτισμάτων, τον αριθμό των δωματίων των σπιτιών, την ηλικία ή τη ράτσα των ζώων, με αποτέλεσμα οι όποιες συγκρίσεις να μην είναι απόλυτα ασφαλείς.

Επίσης πρόσθετο πρόβλημα δημιουργείται συχνά, όταν δεν ανταλλάσσονται απλώς δύο αγαθά μεταξύ τους αλλά συνοδεύονται και από κάποια

43. Υπάρχουν αναφορές στην ηλικία ζώων που ανταλλάσσονται, αλλά στα έγγραφα αυτά δεν διαφαίνεται η χρηματική αξία των ζώων. Συγκεκριμένα: α) Στις 14.10.1670 ανταλλάσσεται ένα βουδόπουλο ηλικίας 1,5 έτους μέ ένα κλείσμα (βλ. Χ77 έγγρ. 1229). β) Στις 11.12.1665 ανταλλάσσεται ένα βουδόπουλο 18 μηνών με ένα κλείσμα (βλ. Χ77 έγγρ. 519).

44. Για την αξία των έγγειων αγαθών που αναφέρουμε εδώ βλ. τον πίνακα ΙΙΙ.15.

συμπληρωματικά αγαθά, -ακίνητα, κινητά, χρηματικά ποσά- προκειμένου οι δύο συμβαλλόμενοι να έχουν τελικά αποκτήσει ισάξια αγαθά. Λόγω αυτών των προβλημάτων δεν μπορούμε να φθάσουμε σε γενικές κατηγοριοποιήσεις του τύπου, ένα βόδι αξίζει όσο ένα αμπέλι, αλλά μπορούμε μέσω συγκρίσεων να έχουμε μία σχηματική εικόνα για την αξία των αγαθών που διακινούνταν με τις ανταλλαγές.

Ένα άλλο θέμα που θα εξετάσουμε είναι οι προτιμήσεις των συμβαλλομένων ως προς τα είδη των αγαθών που αποκτούν, σε συνδυασμό με τα αγαθά που προσφέρουν. Θα προσπαθήσουμε δηλαδή να διερευνήσουμε αν η προσφορά μίας κατηγορίας αγαθών υπακούει στην επιθυμία απόκτησης κάποιων συγκεκριμένων έγγειων αγαθών ή ζώων.

Ανταλλαγές κτισμάτων

Τα μόνα κτίσματα που εμφανίζονται στις "αλλαξιές" είναι οι οικίες που βρίσκονταν κυρίως μέσα στον οικισμό της Μυκόνου και οι "κατοικιές", δηλαδή τα πρόχειρα σπίτια κοντά στα αγροκτήματα, κατάλληλα για θερινή ή περιστασιακή διαμονή. Απουσιάζουν τελείως μύλοι, φούρνοι, μαγαζιά, εργαστήρια κ.ά. κτίσματα, που είχαμε συναντήσει στα έγγραφα των αγοραπωλησιών.

Ο οικίες που ανταλλάσσονται συνήθως διακρίνονται σε ανώγια και κατώγια, χωρίς να λείπουν εντελώς και οι περιπτώσεις που συναντάται απλώς ο χαρακτηρισμός "σπίτι". Η εικόνα που έχουμε για τις ανταλλαγές οικιών είναι η ακόλουθη:

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.10.
ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΜΕ ΟΙΚΙΕΣ

Αγαθά που ανταλλάσσονται	Β' αγαθό	Α' αγαθό	ΣΥΝΟΛΟ	Ποσοστό
με οικίες*	περιπτώσεις	περιπτώσεις		%
Αγροτικές εκτάσεις	5	6	11	26.8
Δικαιώματα σε ακίνητα	1		1	2.4
Ζώα	2		2	4.9
Ταράτζες	1		1	2.4
Σπιτότοποι	1	1	2	4.9
Σπίτια	12	12	24	58.6
ΣΥΝΟΛΟ	22	19	41	100.0

Σημείωση

*: περιλαμβάνονται μόνο τα βασικά αγαθά που διακινούνται με κάθε ανταλλαγή και όχι όσα προσφέρονται συμπληρωματικά.

Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά μπορούμε να παρατηρήσουμε:

- Η πλειοψηφία εκείνων που αντάλλασσαν τα σπίτια τους αποκτούσαν και πάλι ένα σπίτι, το οποίο βρισκόταν όμως σε άλλη συνοικία του οικισμού της Μυκόνου. Δεν έχει διασωθεί κανένα έγγραφο που να αναφέρει ότι και τα δύο ανταλλασσόμενα σπίτια βρίσκονταν στην ίδια τοποθεσία ή συνοικία. Επομένως οι ανταλλαγές αυτού του τύπου ικανοποιούσαν την επιθυμία μετακόμισης από μία συνοικία της πόλης σε μία άλλη, προκειμένου να εξυπηρετηθούν προσωπικές ανάγκες και επιλογές των συναλλασσομένων[45]. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι σε τρεις μόνο περιπτώσεις, ο νέος ιδιοκτήτης του σπιτιού ήταν ταυτόχρονα και κάτοχος κάποιου ακινήτου γειτονικού, με αυτό που απέκτησε από την ανταλλαγή.

- Φαίνεται ότι κατά κύριο λόγο οι "αλλαξιές" αφορούσαν οικίες ίδιας κατηγορίας. Κάποιος δηλαδή που έδινε ένα κατώγι αποκτούσε συνήθως με την ανταλλαγή ένα άλλο κατώγι. Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι αποκτούσε ένα ίσης αξίας σπίτι, γιατί, όπως βλέπουμε, ήταν συχνή η καταφυγή σε χρηματικές προσθήκες προκειμένου να εξασφαλισθεί η ισοτιμία των ανταλλασσόμενων ακινήτων.

- Όπως είχαμε παρατηρήσει και κατά την εξέταση των αγοραπωλησιών, και από τις ανταλλαγές φαίνεται ότι η αξία του ανωγιού ήταν σε γενικές γραμμές μεγαλύτερη από αυτή του κατωγιού. Φυσικά αυτό δεν αποτελεί γενικό κανόνα, γιατί η αξία του σπιτιού εξαρτιόταν επίσης από το μέγεθός του, την τοποθεσία που βρισκόταν, την ποιότητα κατασκευής κ.λπ.

- Όσον αφορά την αξία των σπιτιών συγκριτικά με την αξία των αγροτικών εκτάσεων μπορούμε, με βάση τον πίνακα VI.10., να παρατηρήσουμε ότι γενικά η αναλογία είναι ότι ένα σπίτι μπορεί να ανταλλαχθεί με ένα αμπέλι ή με ένα κλείσμα. Βέβαια, όπως αναφέραμε και παραπάνω, η σύγκριση αυτή, της αξίας των δυο ακινήτων, είναι ατελής γιατί δεν έχουμε πλήρη στοιχεία ούτε για τις οικίες αλλά ούτε και για τα καλλιεργήσιμα κτήματα.

- Τα συγκριτικά στοιχεία είναι σαφέστερα όταν αναφέρονται σε ανταλλαγές σπιτιών με ζώα. Γνωρίζουμε δύο σχετικές ανταλλαγές. Στην πρώτη, στις 24 Σεπτεμβρίου 1671, ανταλλάσσεται ένα σπίτι κατώγι με ένα βόδι και 1,25 γρ., ενώ στη δεύτερη, στις 6 Απριλίου 1690 ανταλλάσσεται πάλι ένα κατώγι με μία αγελάδα με το δαμάλι της και 5 γρόσια[46]. Παρόλο που οι σωζόμενες πράξεις

45. Το γεγονός ότι η ανταλλαγή εκφράζει την επιθυμία των συναλλασσομένων να αποκτήσουν αγρόκτημα παρόμοιας χρήσης σε άλλη περιοχή καταγράφεται πολύ χαρακτηριστικά σε πράξη ανταλλαγής του 1819 που διενεργήθηκε στη Σαντορίνη. Με αυτήν οι καθολικοί του νησιού παίρνουν την Παναγία Ροζαρίας και οι ορθόδοξοι την εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης στα Φηρά, γιατί οι μέχρι τότε κτήσεις τους ήταν ασύμφορες για τους πιστούς των δύο δογμάτων, βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες...*, ό.π., σ. 55.

46. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 944 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 49.

περιορίζονται σε δύο, είναι ενδεικτικές, γιατί δείχνουν τη συγκριτικά μεγάλη αξία των βοοειδών, καθώς η αντιστοιχία είναι περίπου ένα κατώγι πρός ένα βόδι. Η αναλογία αυτή είναι πιθανόν να αποδίδει τη χαμηλή αξία των σπιτιών, πράγμα που, αν είναι αληθινό, σηματοδοτεί αφενός μεν τη μικρή αξία της γης και αφετέρου το χαμηλό κόστος κατασκευής.

Παράλληλα καταδεικνύεται η μεγάλη αγοραστική αξία των βοοειδών που οφείλεται κατά κύριο λόγο στη χρησιμότητά τους στις αγροτικές εργασίες και στη διατροφή του πληθυσμού. Η τιμή των ζώων ήταν υψηλή παρότι, όπως είδαμε, ο αριθμός των ζώων που εκτρέφονταν στο νησί φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα μεγάλος. Δεν γνωρίζουμε αν η αξία των ζώων διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα και τα επόμενα χρόνια. Φαίνεται όμως ότι η εκτροφή των αιγοπροβάτων τουλάχιστον είχε λάβει δυσανάλογες με το μέγεθος του νησιού διαστάσεις, γιατί κατά τη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα πληθαίνουν οι σχετικές αποφάσεις του Κοινού των Μυκονίων που προσπαθούν να την περιορίσουν[47].

Οι "κατοικιές" που ανταλλάσσονται ειναι λίγες αριθμητικά. Σε πέντε περιπτώσεις ανταλλάσσονται με αγροτικές εκτάσεις, σε δύο με ζώα και σε μία με βάρκα[48]. Η αναλογία αυτή τονίζει τον αγροτικό χαρακτήρα των "κατοικιών", αφού σε καμμία περίπτωση δεν συναντάμε "αλλαξιά" "κατοικιάς" με αστικό ακίνητο.

Ανταλλαγές ζώων με ακίνητα

Όσον αφορά τις πράξεις ανταλλαγών ζώων με άλλα αγαθά, μία εικόνα δίνει ο πίνακας VI.11. που ακολουθεί.

47. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., απόφαση της 7.10.1710 (σ. 69), προτέστο του βικάριου πρε Παστιάνου της 25.10.1741 (σ. 78-79), απόφαση της 29.12.1766 (σ. 85-86), απόφαση της 18.12.1783 (σ. 95-96) και Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί... Ανέκδοτα έγγραφα, ό.π.*, απόφαση της 2.10.1804, (σ. 303-306).

48. Και εδώ, όπως και σε όλα τα αριθμητικά δεδομένα που θα ακολουθήσουν, αναφερόμαστε στον αριθμό των αγαθών που αποτελούν το κύριο ανταλλάξιμο είδος. Δεν περιλαμβάνονται τα είδη αυτά στις περιπτώσεις που δηλώνονται συμπληρωματικά. Για το λόγο αυτό τα αριθμητικά στοιχεία για τα κάθε είδους αγαθά που υπάρχουν στους πίνακες VI.11, VI.12., VI.13. έχουν διαφορές από τα δεδομένα του πίνακα VI.8. που καταγράφονται όλα τα απαντώμενα στις "αλλαξιές" αγαθά.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.11.

ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΖΩΩΝ

ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΟ ΕΙΔΟΣ	ΕΙΔΗ ΖΩΩΝ ΠΟΥ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΝΤΑΙ						
	α	β	γ	δ	ε	στ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ							
Αμπέλι	3	1		2	2	3	11
Κηπάρι			1		1		2
Κλείσμα	9	3	5	5	1	7	30
Λειβάδι						1	1
Παραγγερία			1	2			3
Πράμα				1		2	3
Σκάλα					1		1
Συκιές	1						1
Φαράτζα					1	1	2
Φυτεία	1						1
Χωράφι	1		1	1	6	3	15
Κατοικιά	1						1
ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ							
Ταράτζα				1		1	2
Σπίτι	1						1

Σημειώσεις

α: βόδι.

β: βουδόπουλο.

γ: δαμάλι, δαμαλίδα.

δ: γαδάρα, φοράδα.

ε: κτήμα.

στ: πρόβατα, ζα (αφορά τις περιπτώσεις που ανταλλάσσονται αιγοπρόβατα και όχι αριθμό των μεταβιβαζόμενων ζώων).

Μία πρώτη παρατήρηση που προκύπτει είναι ότι τα ζώα ανταλλάσσονται με αγροτικές εκτάσεις διαφόρων ειδών. Με εξαίρεση τρεις περιπτώσεις, απουσιάζουν από τις "αλλαξιές" αυτές, τα ακίνητα που βρίσκονταν εντός του οικισμού της Μυκόνου, είτε είναι κτίσματα, είτε οικοδομήσιμες εκτάσεις γης. Τα περισσότερα από τα αγροτικά ακίνητα που ανταλλάχθηκαν με ζώα ήταν αυτά που καταγράφονται ως "αμπέλια", "κλείσματα", "χωράφια". Οι κατηγορίες αυτές αγροκτημάτων κυριαρχούν άλλωστε όχι μόνο στο σύνολο των "αλλαξιών" αλλά και στις αγοραπωλησίες (βλ. για τις ανταλλαγές τον πίνακα VI.8. και για τις αγοραπωλησίες το σχετικό κεφάλαιο). Η τάση να ανταλλάσσονται ζώα με αγροτικά ακίνητα, αποτελεί ένδειξη ότι τα ζώα αυτά χρησιμοποιούνταν περισσότερο ως παραγωγικά εργαλεία για τη γεωργία και λιγότερο για κτηνο-

τροφική εκμετάλλευση.

Ως προς την αξία των ζώων αυτών δεν μπορούμε να έχουμε απόλυτα ακριβή εικόνα, διότι, όπως αναφέραμε, συχνά στις ανταλλαγές περιλαμβάνονται και συμπληρωματικά στοιχεία με σκοπό να καταστήσουν ισότιμα τα ανταλλασσόμενα αγαθά. Πάντως σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένα βόδι, μία αγελάδα ή μία "γαδάρα" ήταν ανταλλάξιμα με ένα αμπέλι, ένα κλείσμα ή ένα χωράφι Παρόμοιες αναλογίες συναντάμε και σε μεταγενέστερα χρόνια. Για παράδειγμα στη Νάξο στα 1790 ανταλλάσσεται ένα "μητάτο" με δεκαπέντε πρόβατα και δεκαπέντε γρόσια, ενώ στα 1814 ένα "μητάτο" με ένα "βουδόπουλο"[49]. Επίσης μία ανταλλαγή των μέσων του 17ου αιώνα από την Κεφαλλονιά, σύμφωνα με την οποία ανταλλάσσεται μία "φοράδα εγκαστρωμένη" με έναν άνθρωπο, αποτελεί μία διαφορετικού τύπου ένδειξη της αξίας που απολάμβαναν τα ζώα[50].

Τα αιγοπρόβατα παρουσιάζουν μία ιδιοτυπία. Επειδή η αξία ενός ζώου δεν επαρκούσε για να ανταλλαχθεί με ένα ακίνητο, προσφέρονται περισσότερα ζώα μαζί. Για να δηλωθεί ο αριθμός των αιγοπροβάτων που παρέχονται συνηθίζονται δύο μέθοδοι: α) Ορίζεται ο αριθμός των "κεφαλιών" που προσφέρονται στην ανταλλαγή[51]. Η διατύπωση κατά κανόνα έχει τη μορφή: "... ο άνωθεν Ιάκουμος δόνει του άνωθεν Σκορδίλη δέκα κεφάλια ζωντανά πρόβατα, ζα...". β) Σπανιότερα δηλώνεται η αξία των αιγοπροβάτων που ανταλλάσσονται, χωρίς όμως και να αναφέρεται ο αριθμός των ζώων[52]. Εδώ η σχετική διατύπωση συνήθως είναι του τύπου: "... το αυτό πράμα σήμερον το δόνει, το παραδόνει και το αλλάζει με είκοσι γροσώ πρόβατα...".

---

49. Βλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, "Ποιμενικά...", *ό.π.*, σ. 436-437. Το "μητάτο" ήταν χώρος σταυλισμού των ζώων κατασκευασμένος από ακατέργαστους λίθους, βλ. Π. Ζερλέντης, *Μαντροκάθισμα...*, ό.π., σ. 2. Για την αρχική σημασία της λέξης ως χώρου κατάλληλου για στρατοπέδευση, καταλύματος βλ. Γ. Τ. Κόλλιας, "Περί μητάτου", *Αθηνά*, 51 (1941), σ. 129-142.

50. Το έγγραφο έχει ημερομηνία 11.11.1657 και αναφέρει ότι οι ηγούμενοι των μονών Προφήτου Ηλία και Παναγίας των Αγγέλων της Κεφαλονιάς πραγματοποίησαν μία ανταλλαγή, σύμφωνα με την οποία οι πρώτοι δίνουν "... έναν καλόγερον όπερ έχουν ονομαζόμενον Καλλίνικον Πεφανάτον κουτζοχέρη και κουτζοπόδη ως καθώς ευρίσκεται και δια αντιλλαγήν του αυτού καλόγερου δίνουν οι άνωθεν καθηγούμενοι και πατέρες του άνωθεν μοναστηρίου (της Παναγίας) μία φοράδα εγκαστρωμένη τρίχας κόκκινης καθώς ευρίσκεται γερή με τέσσερα πόδια...", βλ. Ντιάνα Αντωνακάτου, "Η ανταλλαγή ανθρώπου με ζώο νοταριακή πράξη και μοναστήρια της Κεφαλονιάς επί Βενετοκρατίας", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 32 (1989), σ. 62-63.

51. Ενδεικτικά βλ. τα έγγραφα: Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 39, 6.2.1689, Χ77 έγγρ. 29, 24.7.664, 823, 3.1.1668, 440, 4 .6.1665, κ.ά.

52. Για παράδειγμα βλ. τα έγγραφα: Χ77 έγγρ. 293, 24.7.1664, 537, 6.1.1666, 1459, 25.5.1672.

Υπάρχει ποικιλία στον αριθμό των αιγοπροβάτων που προσφέρονται για να αποκτηθεί ένα ακίνητο. Αναφέρουμε μερικά παραδείγματα: Στις 24.7.1664 ανταλλάσσονται 12 πρόβατα με ένα "πράμα με συκιές"· στις 28.1.1666, 8 πρόβατα με ένα "χωράφι"· στις 3.1.1668, 20 θηλ. πρόβατα και ζα με ένα "κλείσμα"·στις 2.10.1673, 23 θηλυκά πρόβατα με ένα "αμπέλι"· στις 6.4.1690, 13 πρόβατα με μία "φαράτζα"· στις 7.8.1690, 66 πρόβατα και ζα με ένα "αμπέλι"[53].

Ανταλλαγές αγροτικών εκτάσεων

Όλες οι αγροτικές, καλλιεργήσιμες ή μη, εκτάσεις δεν έχουν την ίδια αξία. Οι διαφορές αυτές δεν είναι απόλυτα διακριτές, γιατί δεν γνωρίζουμε την έκταση των κτημάτων που μεταβιβάζονται αλλά είναι υπαρκτές και εξαρτώνται από την ποιότητα του εδάφους, τη θέση του κτήματος, την εργασία που έχει επενδυθεί σε κάθε καλλιέργεια, την αποδοτικότητα των καλλιεργούμενων φυτών, δένδρων κ.λπ. Οι διαφοροποιήσεις αυτές, όπως είδαμε, γίνονται εμφανείς και στις αγοραπωλησίες. Με τις "αλλαξιές" όμως μπορούμε να αποκτήσουμε μία πιό ολοκληρωμένη εικόνα, γιατί μας επιτρέπουν συγκρίσεις. Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει την "ανταλλακτική ικανότητα" των κατηγοριών εκείνων ακινήτων που απαντούν με μεγαλύτερη συχνότητα, δηλαδή των αμπελιών, των κλεισμάτων, των χωραφιών και των παραγγεριών.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.12.

ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΒΑΣΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΟ ΕΙΔΟΣ	ΕΙΔΗ ΚΤΗΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΝΤΑΙ							
	α1	α2 %	β1	β2 %	γ1	γ2 %	δ1	δ2 %
Α. ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	63	70.0	96	65.7	35	61.4	10	62.5
Αμπέλι	26		22		2		1	
Κλείσμα	22		44		14		5	
Παραγγερία	1		5		1		1	
Χωράφι	2		14		14		1	
Κηπάρι	2							
Φυτεία	3		2		2			
Πράμα	1		3		1			
Λειβάδι	2		1				1	
Σκάλα			1					
Συκιές	1							
Κάμπος							1	
Μετασήκωμα				1				
Φαράτζα				1				
Κατοικιά	2		3					
Ακαθόριστα	1							

ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΟ ΕΙΔΟΣ	ΕΙΔΗ ΚΤΗΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΝΤΑΙ							
	α1	α2 %	β1	β2 %	γ1	γ2 %	δ1	δ2 %
Β. ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	8	8.9	4	2.7	4	7.0	1	6.2
Σπίτι	6		2		3			
Σπιτότοπος	1				1			
Ταράτζα	1		2				1	
Γ. ΖΩΑ	18	20.0	43	29.5	17	29.8	5	31.3
Βερνιγάδα					1			
Βόδι	3		9		1			
Βουδόπουλο	1		3					
Γελάδα	7		12		1		2	
Δαμάλι ή Δαμαλίδα			5		1		1	
Γαδάρα	2		5		3		2	
Πουλάρι					1			
Κτήμα	2		1		6			
Φορτωματάρικο			1					
Πρόβατα *	3		7		3			
Δ. ΠΛΕΟΥΜΕΝΑ	1	1.1	2	1.4		0.0	0	0.0
Βάρκα	1		2					
Ε. ΣΚΕΥΗ - ΡΟΥΧΑ	0	0.0	1	0.7	1	3.5	0	0.0
Χαράνι					1			
Ρούχα			1					
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	90	100.0	146	100.0	57	100.0	16	100.0

Σημειώσεις

α1: αριθμός πράξεων ανταλλαγών με αμπέλια.

α2: ποσοστιαία κατανομή αγαθών που ανταλλάσσονται με αμπέλια.

β1: αριθμός πράξεων ανταλλαγών με κλείσματα.

β2: ποσοστιαία κατανομή αγαθών που ανταλλάσσονται με κλείσματα.

γ1: αριθμός πράξεων ανταλλαγών με χωράφια.

γ2: ποσοστιαία κατανομή αγαθών που ανταλλάσσονται με χωράφια.

δ1: αριθμός πράξεων ανταλλαγών με παραγγερίες.

δ2: ποσοστιαία κατανομή αγαθών που ανταλλάσσονται με παραγγερίες.

* :δεν αφορά αριθμό προβάτων, αλλά τις πράξεις στις οποίες τα ανταλλάξιμα αγαθά είναι πρόβατα.

Τα αριθμητικά αυτά δεδομένα επιτρέπουν τις επισημάνσεις:

- Υπάρχει η τάση να ανταλλάσσονται τα ακίνητα που ανήκουν στην ίδια κατηγορία μεταξύ τους. Το 60-70% από κάθε κατηγορία αγροκτημάτων που περιλαμβάνει ο πίνακας VI.12., έχει ανταλλαχθεί επίσης με αγροτικές εκτάσεις. Με εξαίρεση μάλιστα τις παραγγερίες, οι συναλλασσόμενοι αποκτούν με τις "αλλαξιές" ίδιου είδους αγρόκτημα με αυτό που προσέφεραν, σε μία αναλογία που κυμαίνεται γύρω στο 25% με 30%. Σε μεγάλο δηλαδή βαθμό τα αμπέλια

53. Βλ. Χ77 έγγρ. 290, 544, 823, 1559, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 49, α.φ. 71

ανταλλάσσονται με αμπέλια, τα κλείσματα με κλείσματα κ.λπ.

- Σχεδόν απουσιάζουν οι ανταλλαγές αμπελιών, κλεισμάτων, χωραφιών, παραγγεριών με ακίνητα που βρίσκονται μέσα στον οικισμό της Μυκόνου. Οι σχετικές πράξεις σε καμμία περίπτωση δεν ξεπερνούν το 9%, συμπεριλαμβανομένων των "σπιτοτόπων" και των "ταρατζών".

- Συχνότερες είναι αντίθετα οι ανταλλαγές αγροκτημάτων με ζώα και ιδίως με αυτά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε αγροτικές εργασίες, όπως είναι τα βοοειδή και οι όνοι. Για τις κατηγορίες αγροτικών εκτάσεων που εξετάσαμε, οι ανταλλαγές αυτές αφορούν το 20-31% των σχετικών πράξεων.

- Περιθωριακές θα λέγαμε ότι είναι οι περιπτώσεις ανταλλαγής καλλιεργήσιμων γαιών με πλοιάρια (βάρκες), χρηστικά οικιακά σκεύη ή ρούχα.

Τα αριθμητικά αυτά δεδομένα επιβεβαιώνουν τις παρατηρήσεις που είχαν προκύψει από την εξέταση των "αλλαξιών" εκείνων, στις οποίες ανταλλάσσονταν σπίτια. Οι "αλλαξιές" ήταν δικαιοπραξίες ενσωματωμένες στον αγροτικό χαρακτήρα μίας οικονομίας. Η πράξη της ανταλλαγής δεν σηματοδοτούσε την προσπάθεια κάποιου να αλλάξει ή έστω να τροποποιήσει τις επαγγελματικές του δραστηριότητες. Αντίθετα ερχόταν να υποβοηθήσει την ήδη υπάρχουσα απασχόληση, ώστε να γίνει πιό παραγωγική και αποδοτική. Αυτό μπορούσε να γίνει με την απόκτηση αγροκτημάτων γειτονικών σε αυτά που ήδη κάποιος κατείχε, με την επέκταση της καλλιέργειας των προϊόντων στα οποία είχε επιδοθεί, με τον εφοδιασμό του με αροτριόντα ή φορτηγά ζώα, που θα επέτρεπαν την αύξηση της παραγωγικότητάς του.

Όσον αφορά την αξία των διαφόρων αγροτικών εκμεταλλεύσεων οι πληροφορίες που προσφέρουν οι "αλλαξιές" είναι χρήσιμες, γιατί επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε συγκριτικά την αξία των κάθε είδους γαιών. Δύσκολα όμως μπορούν να δώσουν σταθερές σχέσεις γαιοκτησιών-αξίας ή καλλιεργειών-αξίας, διότι τα ανταλλασσόμενα είδη δεν είναι εύκολο να ομαδοποιηθούν. Έτσι με τη προσθήκη κάποιου μικρού συνήθως χρηματικού ποσού, ανταλλάσσονται "αμπέλι" με "κλείσμα" ή σπανιότερα "αμπέλι" με "φυτεία". Επίσης συχνά απαντούν ανταλλαγές "χωραφιού" με "κλείσμα", "παραγγερίας", "κλείσματος" ή "αμπελιού" με "κηπάρι".

Ανταλλαγές "ταρατζών" και "σπιτοτόπων"

Οι "ταράτζες" και οι "σπιτότοποι" ήταν, όπως είδαμε, χώροι κατάλληλοι για ανέγερση οικιών. Βρίσκονταν μέσα στο βασικό οικισμό της Μυκόνου και έτσι, όταν μετέχουν στις ανταλλαγές επιτρέπουν να συγκρίνουμε την αξία ενός αστικού "οικοπέδου" με άλλα, αγροτικά ή μη, ακίνητα. Ο πίνακας που ακολουθεί δίνει μία εικόνα των πράξεων ανταλλαγής στις οποίες μετείχαν "σπιτότο-

ποι" και "ταράτζες", καθώς και τα αγαθά με τα οποία ανταλλάχθηκαν (και εδώ έχουν συμπεριληφθεί μόνο τα κύρια αγαθά που ανταλλάσσονται).

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.13.

ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΤΑΡΑΤΖΩΝ ΚΑΙ ΣΠΙΤΟΤΟΠΩΝ

ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΟ ΕΙΔΟΣ	ΤΑΡΑΤΖΑ		ΣΠΙΤΟΤΟΠΟΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
	απ.α.	%	απ.α.	%	απ.αρ.	%
Α. ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	5	38.5	3	30.0	8	34.8
Αμπέλι	1		1		2	
Κλείσμα	2				2	
Παραγγερία	1				1	
Συκιές	1				1	
Φυτεία			1		1	
Χωράφι			1		1	
Β. ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	5	38.5	6	60.0	11	47.8
Σπίτι	1		2		3	
Σπιτότοπος			4	(40.0)	4	}
Ταράτζα	4	(30.8)			4	} (34.8)
Γ. ΖΩΑ	3	23.0	0	0.0	3	13.1
Γελάδα	1				1	
Φοράδα	1				1	
Πρόβατα	1				1	
Δ. ΔΙΑΦΟΡΑ		0.0	1	10.0	1	4.3
Πρόθεση			1		1	
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	13	100.0	10	100.0	23	100.0

Η γενική εικόνα που παρουσιάζουν οι ανταλλαγές αγροτικών ακινήτων (πίνακας VI.12.) και οι ανταλλαγές "ταρατζών" και "σπιτοτόπων" (πίνακας VI.13.) είναι αντίστροφη. Στις δεύτερες κυριαρχούν ως ανταλλάξιμα αγαθά τα αστικά ακίνητα (το σχετικό ποσοστό ανέρχεται σε 47.8%). Επίσης σε 30-40% ανέρχεται το ποσοστό των ανταλλαγών, στις οποίες οι "ταράτζες" και οι "σπιτότοποι" ανταλλάσσονται με άλλες "ταράτζες" ή "σπιτοτόπους" αντίστοιχα. Λίγες είναι και οι περιπτώσεις ανταλλαγής "ταρατζών" με ζώα, ενώ στις ανταλλαγές "σπιτοτόπων" δεν συναντήσαμε τέτοια περίπτωση. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν την άποψη ότι οι ανταλλαγές γίνονταν κυρίως με αγαθά που εντάσσονταν στο ίδιο λειτουργικό πλαίσιο, επέτρεπαν δηλαδή στους ιδιοκτήτες τους να εκμεταλλευτούν τα νέα αγαθά που αποκτούσαν με τρόπο παρόμοιο με αυτόν που εκμεταλλεύονταν τα αγαθά που αποχωρίστηκαν είτε επρόκειτο για καλλιεργήσιμη γη είτε για αυτά που χαρακτηρίσαμε αστικά ακίνητα.

Η αξία των ακινήτων μπορεί να αποδοθεί με συγκρίσεις του τύπου: μία "ταράτζα" μπορεί να ανταλλαχθεί με ένα "κλείσμα" ή με ένα "αμπέλι" και ένας "σπιτότοπος" με ένα "χωράφι" ή ένα "σπίτι κατώγι".

Ανταλλαγές πλωτών μέσων

Λίγες είναι οι "αλλαξιές" στις οποίες περιέχονται ανταλλαγές διαφόρων τύπων πλωτών μέσων. Οι περιπτώσεις που συναντήσαμε είναι συνολικά πέντε. Στις 10 Απριλίου 1675 ανταλλάσσεται μία γαλιότσα με μία άλλη γαλιότσα και 100 γρόσια. Στις 20 Μαρτίου 1670 ανταλλάσσεται μισή βάρκα αξίας 25 γροσιών με ένα κλείσμα, σπίτι, συκιές και 8.5 γρόσια. Στις 6 Νοεμβρίου 1680 ανταλλάσσεται μία βάρκα ψαράδικη με ένα αμπέλι. Στις 17 Φεβρουαρίου 1689 ανταλλάσσεται μία βάρκα με μία κατοικιά, πέντε αρνιά και πέντε ερίφια. Στις 3 Απριλίου 1689 ανταλλάσσεται μισή βάρκα με ένα κλείσμα και εννέα γρόσια[54].

Η "αλλαξιά" με τις δύο γαλιότσες που πραγματοποιήθηκε το 1675 αποτελεί ειδική περίπτωση, γιατί αφορά ανταλλαγή δύο πλοίων μεγάλου μεγέθους. Διενεργήθηκε από τους καπετάνιους τους, οι οποίοι μάλιστα κατά πάσα πιθανότητα δεν ήταν μόνιμοι κάτοικοι του νησιού, αφού δεν τους συναντάμε ξανά, ούτε σε άλλα νοταριακά έγγραφα, ούτε στα φορολογικά κατάστιχα της εποχής[55]. Η πράξη λοιπόν αυτή δεν εντάσσεται στο πλαίσιο των υπόλοιπων ανταλλαγών, καθώς φαίνεται ότι σχετιζόταν με το εμπόριο, τη ναυτιλία ή την πειρατεία[56].

Στις υπόλοιπες τέσσερις "αλλαξιές" οι βάρκες ανταλλάσσονται με αγροκτήματα. Ενδιαφέρον έχει να δούμε από πιο κοντά τα πρόσωπα που παραχώρησαν τις βάρκες τους, καθώς και αυτά που τις απέκτησαν. Οι συναλλασσόμενοι καταγράφονται στον πίνακα που ακολουθεί σύμφωνα με τη χρονολογική σειρά των τεσσάρων ανταλλαγών.

---

54. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, Χ77 έγγρ. 1117, 221, Γ.Α.Κ. Κ60 χφ. 124 α.φ. 42 και 40.

55. Οι συναλλασσόμενοι σε αυτήν την "αλλαξιά" καπετάν Αντώνης Φρατζέσκος και καπετάν Γγουζέπε Τζιγάλας δεν καταγράφονται στα φορολογικά κατάστιχα ούτε μνημονεύονται στα δικαιοπρακτικά έγγραφα αγοραπωλησιών και δωρεών. Στα παραπάνω έγγραφα απαντά το οικογενειακό όνομα Τζιγάλας αλλά διαφέρει το βαπτιστικό (πρόκειται για τους Μαθιό, Νικολό, Φρατζέσκο, Μιχάλη, Αντώνη Τζιγάλα).

56. Ανταλλαγές συνδεδεμένες με τη ναυτιλία και το εμπόριο διασώζονται και από παλαιότερες εποχές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ανταλλαγής πλοίου με εμπορεύματα του 1542, βλ. Δ. Γκόφας, "Σύμβαση ανταλλαγής πλοίου με εμπορεύματα του 1542", *Θησαυρίσματα*, 19 (1982), σ. 47-57.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.14.

ΠΡΟΣΩΠΑ ΠΟΥ ΜΕΤΕΙΧΑΝ ΣΕ ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΠΛΩΤΩΝ ΜΕΣΩΝ

	χφ.	χφ.	χφ. 131		χφ.	ΑΓΟΡΕΣ			ΠΩΛΗΣΕΙΣ		
ΠΡΟΣΩΠΑ	134	94	αρχική	τελική	132	α	αξία	χ.ό.	α	αξία	χ.ό.
ΠΑΡΑΧΩΡΟΥΝ ΤΗ ΒΑΡΚΑ ΤΟΥΣ											
καπετάν Γερώνυμος Νταζάρα	-	119.0	223	124.5	69.5	18	283.7	1666-1688	1	15.0	1670
μάστρο Γεώργης Καταβατάς	-	229.0	439	156.0	-	7	76.2	1669-1690	-	-	-
Μαθιός Μαραμπότος	37.5	-	162	101.5	16.0	4	71.5	1689-1691	2	21.0	1665
παπά Μητροφάνης * Σκορδίλης	-	-	158	178.0	85.5	5	143.5	1669-1672	1	6.0	1688
ΑΠΟΚΤΟΥΝ ΒΑΡΚΑ											
Κωνσταντής Τζιγκούρης	33.0	-	-	-	-	6	59.7	1664-1671	4	52.7	1666-1675
μισέρ Ζαννής Κοντοφρέος	-	113.5	242	133.5	63.0	7	98.0	1663-1668	6	59.0	1663-1691
μονή Παναγίας Τουρλιανής	209.5	[-]	1157	1079.0	403.0	3	43.0	1665-1670	2	22.5	1668-1670
Σταυριανός Πολυκανδριώτης	[-]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Σημειώσεις

Στα χφ. 134, χφ. 94, χφ. 132 ο φόρος υπολογίζεται σε δουκάτα στο χφ. 131 σε άσπρα, (λογιστικό νόμισμα).

α: ο αριθμός των πράξεων που πραγματοποίησε κάθε συναλλασσόμενος.

αξία: σε ρεάλια (γρόσια).

χ.ό: τα χρονικά όρια μέσα στα οποία πραγματοποιήθηκαν οι αγορές και οι πωλήσεις κάθε συναλλασσομένου.

-: δεν αναφέρεται στο φορολογικό κατάστιχο.

[-]: δεν έχουν σωθεί τα φύλλα του καταστίχου, στα οποία θα μπορούσε να περιλαμβάνεται.

*: ο παπά Μητροφάνης Σκορδίλης παραχώρησε το ήμισυ της βάρκας και εξακολούθησε να κατέχει το υπόλοιπο.

Λαμβάνοντας υπ' όψη μας τα στοιχεία του πίνακα VI.14. μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι συναλλασσόμενοι στις τέσσερις αυτές πράξεις ήταν μόνιμοι κάτοικοι του νησιού και κάτοχοι ακίνητης περιουσίας σε αυτό. Οι περισσότεροι μάλιστα ήταν εύποροι, αφού ανήκαν στις ανώτερες φορολογικά

βαθμίδες[57]. Εξαίρεση αποτελεί μόνο ο Σταυριανός Πολυκανδριώτης ο οποίος δεν απαντά σε άλλο μυκονιάτικο έγγραφο ή κατάστιχο της εποχής[58]. Φαίνεται λοιπόν ότι και οι παλαιοί και οι νέοι κάτοχοι βαρκών δεν είχαν ως κύρια απασχόλησή τους την εκμετάλλευση της βάρκας. Είναι ενδεικτικό άλλωστε ότι αποχωρίζονται τις βάρκες τους ένας μάστορας, ένας καπετάνιος και ένας παπάς, και τις αποκτούν κάποιος που φέρει τον τίτλο "μισέρ" και η μεγαλύτερη μονή του νησιού[59]. Η εκμετάλλευση της βάρκας συνεπώς πιθανότατα θα λειτουργούσε παραπληρωματικά στις ήδη υπάρχουσες και συνεχιζόμενες δραστηριότητες των νέων ιδιοκτητών τους.

Τα έγγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας δεν δίνουν στοιχεία για το μέγεθος, την παλαιότητα, την ποιότητα κατασκευής και γενικά την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν αυτές οι βάρκες. Είναι πιθανό λοιπόν ότι η τιμή τους δεν ήταν ενιαία. Χαρακτηριστικό είναι άλλωστε και το γεγονός ότι σε μία "αλλαξιά" μία βάρκα φαίνεται να έχει αξία 50 γροσιών, ενώ σε άλλη μία βάρκα ανταλλάσσεται με ένα αμπέλι, του οποίου δεν γνωρίζουμε μεν την ακριβή αξία αλλά κατά μέσο όρο δεν ξεπερνούσε τα 15 γρόσια. Αντιστοιχίες πάντως του τύπου 1 βάρκα = 1 αμπέλι ή 1 βάρκα = 1 κατοικιά + 5 αρνιά + 5 ερίφια σηματοδοτούν υψηλή ανταλλακτική αξία για τις βάρκες.

Ανταλλαγές σκευών και ρούχων

Οι περιπτώσεις συμμετοχής στις "αλλαξιές" οικιακών σκευών, ρούχων ή άλλων αντικειμένων καθημερινής χρήσης είναι σπάνιες. Εντοπίσαμε δύο μόνο τέτοιες ανταλλαγές.

- Στις 5 Σεπτεμβρίου 1691 ανταλλάσσεται ένα "χαράνι" (χάλκινος λέβητας) αξίας 7.5 γροσιών με ένα χωράφι γονικό, προικώο.

---

57. Σχετικό πίνακα με κατηγοριοποιήσεις των φορολογούμενων βάσει του φόρου που υποχρεώνονταν να καταβάλουν για την ακίνητη περιουσία που κατείχαν βλ. στο κεφάλαιο των μύλων που ακολουθεί (πίνακας Χ.4.).

58. Πιθανόν καταγόταν από τη Φολέγανδρο, αφού Πολύκανδρος ήταν το σύνηθες όνομα του νησιού αυτήν την εποχή, σχετικά βλ. Ζ. Γαβαλάς, "Φολέγανδρος", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 2 (1885), σ. 476.

59. Η κατοχή μικρών ή μεγαλύτερων πλοίων από μονές δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της μονής του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου της Πάτμου, η οποία κατείχε σημαντικό αριθμό εμπορικών πλοίων και ίσως μετείχε και στη λειτουργία ναυπηγίου που υπήρχε στο νησί, βλ. Χρύσα Μαλτέζου, "Τα πλοία...", ό.π., σ. 115-125. Επίσης τον 18ο αιώνα τοποθετήσεις σε ναυτιλιακές επιχειρήσεις είχε κάνει η Μονή Ταξιαρχών της Σερίφου (βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 81). Πλοίο φαίνεται επίσης ότι κατείχε και η μονή του Προφήτη Ηλία στη Σαντορίνη (βλ. σχετική πατέντα Γεννάδειος, Αρχείο νήσων του Αιγαίου Κ.24).

- Στις 14 Νοεμβρίου 1671 ανταλλάσσονται ρούχα αξίας 30 γροσιών με δύο κλείσματα[60].

Οι παραπάνω περιπτώσεις, παρά το ότι είναι αριθμητικά περιορισμένες, είναι ενδεικτικές για την αξία των ειδών που ανταλλάσσονται και κατ' επέκταση και γενικότερα για το κόστος των χρηστικών αντικειμένων και των ενδυμάτων. Σύμφωνα με τα παραπάνω έγγραφα το κόστος αυτό φαίνεται ότι ήταν εξαιρετικά υψηλό, αφού ένας λέβητας κόστιζε όσο ένα χωράφι. Παράλληλα όμως υπάρχουν και ενδείξεις από άλλες πηγές για το κόστος τέτοιων αντικειμένων. Χαρακτηριστικές είναι και οι ακόλουθες:

α) Στις διαθήκες και ιδίως στα προικοσύμφωνα της εποχής γίνεται συνήθως εξονυχιστική καταγραφή και του μικρότερου αντικειμένου που παραδίδεται στους κληρονόμους, γεγονός που αποτελεί μια ένδειξη της αξίας τους[61].

Η πρακτική αυτή ήταν κοινή σε όλο το νησιωτικό χώρο. Σε πληθώρα διαθηκών και προικοσυμφώνων που έχουν δημοσιευθεί από άλλα νησιά των Κυκλάδων, αλλά και από τον ευρύτερο αιγαιακό χώρο, καταγράφονται λεπτομερώς η οικοσκευή και ο ρουχισμός που κληροδοτούνται[62]. Η συνήθεια αυτή επιβεβαιώνει το σημαντικό κόστος που είχαν για τον άνθρωπο της εποχής τα οικιακά σκεύη και ο ρουχισμός, αφού ένιωθε την ανάγκη να τα καταγράψει λεπτομερειακά μαζί με τα υπόλοιπα περιουσιακά στοιχεία που άφηνε στους κληρονόμους του. Η λεπτομερής αυτή καταγραφή δίνει την αίσθηση ότι επρόκειτο για μεγάλη κινητή περιουσία. Στην πραγματικότητα όμως κατά κανόνα επρόκειτο για αγαθά χαμηλής αξίας, ιδιαίτερα μάλιστα αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι αποτελούσαν τη βάση για τη συγκρότηση του νοικοκυριού[63].

---

60. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 5.9.1691 και Χ77 έγγρ. 1407, 14.11.1671.

61. Βλ. ενδεικτικά παραδείγματα διαθηκών: της Ερήνης θυγ. ποτέ Γιακουμή Κορνάρου (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 30.11.1694), του καπετάν Ανδρουλή Κορνάρου (φ. 1, 17.1.1676), του Αντώνη Πετρή (φ. 1, 14.1.1679), της κυρά Ερήνης θυγ. Γιακουμή Κορνάρου (φ. 1, 23.3.1698), της Φρατζέσκας Ραουζέου (φ. 1, 3.4.1698), της Μαρούλας συζ. καπετάν Γιαννάκη Οστοβίκη (φ. 1, 26.5.1699) κ.ά. Παραδείγματα προικοσυμφώνων βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 7.

62. Ενδεικτικά σημειώνουμε: Λ. Συρίγος, "Ένα προικοσύμφωνο του 1765", εφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, φ. 59 (Νοέμβριος 1969), σ. 3 και 7, Θ. Οθωναίος, *Η νήσος Ίος (Ιστορία, Λαογραφία, Γενικά)*, Αθήνα 1938, σ. 116-118, Ι. Ράμφος, "Δικαιοπρακτικά...", *ό.π.*, σ. 36-41, Α. Μαρούλης, "Ναξιακά έγγραφα (1723-1883)", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 4 (1964), σ. 400-403, Κ. Μέρτζιος, "Πέντε διαθήκαι Κρητών από τα αρχεία της Βενετίας", *Κρητικά Χρονικά*, 12 (1958), σ. 372-379, Ι. Ψύλλας, *ό.π.*, σ. 328-329 κ.ά.

63. Το μικρό μέγεθος της περιουσίας γίνεται εμφανέστερο αν αντιπαραβληθεί με τα κινητά αγαθά που απολάμβαναν γόνοι εύπορων οικογενειών σε πλουσιότερες περιοχές. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα προσφέρει ο αριθμός των κοσμημάτων που κατείχε η Θεονύμφη Μορμόρη στην Κρήτη, βλ. Σοφία Αντωνιάδη, "Πλούτος του αστικού πληθυσμού της Κρήτης πριν απ' το 1669. Χρυσοχοΐα", *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1968, σ. 1-8.

Εξαίρεση αποτελούν οι περιουσίες που κληροδοτήθηκαν ή προικοδοτήθηκαν σε ορισμένα τέκνα προυχοντικών οικογενειών.

β) Διασώζονται έγγραφα με τα οποία κάτοικοι του νησιού καταφεύγουν στη δικαιοσύνη του τόπου διεκδικώντας ρούχα και άλλα αντικείμενα που κατακρατούν συγγενείς τους, ενώ κατά τη γνώμη τους θα έπρεπε να τα είχαν κληρονομήσει οι ίδιοι. Για παράδειγμα στις 17 Φεβρουαρίου 1663 ο Ιωάννης Μανιάτης υποβάλλει "κομπρομέσο" μαζί με τα αδέλφια του και τα ξαδέλφια του, με το οποίο στρέφονται κατά του μπάρμπα Μιχάλη, γιατί κατακρατεί "κάποια πράματα και ρούχα που είχε από τη συγχωρεμένη τη γυναίκα του"[64]. Ανάλογη "σεντέτζια" εκδόθηκε επίσης στις 15 Ιανουαρίου 1689 για διεκδίκηση ρούχων συνολικής αξίας 60 ρεαλιών[65].

γ) Απόφαση της κοινότητα Μυκόνου με ημερομηνία 31 Ιανουαρίου 1732 μεταξύ άλλων αναφέρει[66]: "... εσυμφωνήσαμεν ότι των ανδρών τα παπούτζια τα διπλά όπου οι μαστόροι κάμουν εις το πρώτο ποδάρι να παίρνουν τριάντα παράδες περό καλόν κερεστέ και εις τα γυριστά παράδες είκοσι πέντε και εις των γυναικών τα παπούτζια τα μεγάλα να πέρνουν παράδες είκοσι πέντε περό να βάνουν και τα τακούνια, ήγουν σκαλονέτα...". Τα παραπάνω συμφωνήθηκαν για "... την ζημιά όπου καθημερινό κάνουν οι σαγγάριδες όπου εδώ δουλεύουν, ανεβάζοντας διπλά την τιμή των παπουτζιών...". Εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς το υπερβολικά υψηλό κόστος των παπουτσιών αν σκεφτεί ότι λίγα χρόνια, πριν στα τέλη του 17ου αιώνα, ένα σπίτι στοίχιζε περί τα 20 γρόσια και ένα αμπέλι περίπου 16.

Ζ. Διασπορά και συγκέντρωση των ανταλλαγών

Όσα αναφέραμε για το χαρακτήρα των ανταλλαγών και τη διασύνδεσή τους με την τοπική αγροτική οικονομία βρίσκονται σε συνάφεια και με το βαθμό διασποράς των "αλλαξιών" σε μεγάλο αριθμό συναλλασσομένων. Επίσης συσχετίζονται με το είδος των αγαθών που διακινήθηκαν από όσους μετείχαν σε μεγάλο αριθμό ανταλλαγών. Αν εξετάσουμε τα ονοματεπώνυμα όσων μετείχαν στις ανταλλαγές του 17ου αιώνα παρατηρούμε ότι η συμμετοχή τους σε αυτές κυμαίνεται από μία έως δώδεκα πράξεις. Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τον αριθμό των κατοίκων που μετείχαν σε κάθε βαθμίδα.

---

64. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε., έγγρ. με ημερ. 17.2.1663. Σε παρόμοιες διεκδικήσεις αναφέρεται και ανάλογο έγγραφο με ημερ. 16.10.1666 (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19).

65. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 141.

66. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 73-74.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.15.

ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΣΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΜΥΚΟΝΟΥ

ΜΕΤΕΙΧΑΝ ΣΕ :	Αριθμός Προσώπων	Ποσοστό %		Αρ.Πράξεων	Ποσοστό %	
1 "αλλαξιά"	258	68.4		258		
2 "αλλαξιές"	61	16.2		122		
3 >>	24	6.4		72		
4 >>	14	3.7		56		
5 >>	10	2.6	}	50	}	
6 >>	3	0.8	}	18	}	
7 >>	4	1.0	} 5.2	28	} 40.2	
10 >>	2	0.5	}	20	}	
12 >>	1	0.3	}	12	}	
ΣΥΝΟΛΟ	377	100.0		318 *		

Σημείωση

*: ο αριθμός 318 δεν αποτελεί άθροισμα των αριθμών της κάθετης αυτής στήλης. Το άθροισμα είναι 636, δηλαδή 318 X 2, αφού σε κάθε "αλλαξιά" μετείχαν τουλάχιστον δύο συναλλασσόμενοι.

Ο αριθμός λοιπόν των συναλλασσομένων που πραγματοποίησαν πολλές ανταλλαγές είναι περιορισμένος. Συγκεκριμένα σε περισσότερες από τέσσερις ανταλλαγές μετείχαν 20 πρόσωπα, τα οποία αποτελούσαν το 5.2% του συνόλου των μετεχόντων στις σχετικές πράξεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως το γεγονός ότι τα 20 αυτά πρόσωπα μετείχαν στο 40.2% των ανταλλαγών που συνολικά πραγματοποιήθηκαν στο νησί. Παρατηρούμε δηλαδή ότι υπάρχει έντονη διασπορά στα πρόσωπα που μετέχουν στις "αλλαξιές". Είναι ενδεικτικό ότι το 68.4% των συναλλασσομένων μετείχαν μόνο σε μία πράξη ανταλλαγής και το 84.6% έλαβαν μέρος σε μία ή δύο "αλλαξιές". Από την άλλη πλευρά παρατηρείται σημαντικότατη πύκνωση ανταλλαγών γύρω από τη μικρή εκείνη ομάδα, που επέδειξε έντονη δραστηριότητα μετέχοντας σε πολλές πράξεις. Τα συγκεκριμένα πρόσωπα που αποτελούν την ομάδα αυτή είναι τα ίδια περίπου που ενεργοποιήθηκαν στήν αγορά ακινήτων, παράλληλα με άλλους τομείς οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας.

Ένα άλλο στοιχείο που έχει σημασία είναι το είδος των αγαθών που επέλεγε να αποκτά η κατηγορία αυτή των συναλλασσομένων, σε συσχετισμό βέβαια με τα αγαθά από τα οποία αποδεσμευόταν. Καταρτίσαμε κατάλογο ο οποίος περιλαμβάνει τα αγαθά που έδωσαν και πήραν όσα πρόσωπα μετείχαν σε περισσότερες από πέντε πράξεις ανταλλαγών. Η εικόνα που προκύπτει παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ VI.16.

ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΑ ΑΓΑΘΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΑΠΟ ΠΕΝΤΕ ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	α.α.	ΕΔΩΣΕ *	ΠΗΡΕ *
Γρυπάρης		αμπέλια 1, γελάδα 1,	αμπέλια 2, χωράφια 1,.
Δημήτρης (παπάς)	5	χωράφια 3	κλείσματα 2 (+ 1 ζώο)
Γρυπάρης		κλείσμα 3, συκίδια 1,	χωράφια 3, βόδι 1,
Λινάρδος	5	πράμα 1	πράμα 1
Καταβατάς		αμπέλια 3, βάρκα 1,	αμπέλια 2, λειβάδι 1,
Γεώργης (μάστρο)	5	κλείσμα 1	κλείσμα 1, κηπάρι 1
Μωραΐτης		κλείσμα 2, γελάδα 1,	κλείσμα 3, γελάδα 1,
Πέρος (;)	5	παραγγερία 1, σπίτι 1	παραγγερία 1
Πετρής		αμπέλι 1, κτήμα 1	αμπέλι 1, ταράτζα 1,
Αντώνης	5	κλείσμα 1, χωράφι 1	κλείσμα 1, χωράφια 2
Πετρής		κλείσματα 4	κλείσματα 2, γελάδα 1,
Ιωάννης (;)	5	παραγγερία 1	γαδάρα 1, δαμαλίδα 1
Ροδέλης		αμπέλι 1, κατοικιά 1	αμπέλια 2, σπίτι 1,
Αντώνης (παπάς)	5	κλείσματα 2, λειβάδι 1	παραγγερίες 2
Σαντορινέος		αμπέλια 2, σπίτι 1,	αμπέλια 2, σπίτι 1,
Ανδρέας (μάστρο)	5	κλείσμα 1, βόδι 1	κλείσμα 2
Σκορδίλης		αμπέλι 1, κατοικιά 1, βάρκα 1,	αμπέλια 1,
Μητροφάνης (παπάς)	5	κλείσμα 1, βουδόπουλο 1	κλείσματα 4
Φαμελίτης		αμπέλι 1, κατοικιά 1,	αμπέλι 1, συκιά 1,
Πέρος	5	κλείσματα 2, ταράτζα 1	κλείσματα 3
Καλαμαράς		αμπέλι 1, λειβάδι 1, ταράτζα 1,	αμπέλι1, κατοικιά 1, ταράτζα 1
Μιχάλης	6	κλείσματα 2, παραγγερία 1	κλείσματα 2, παραγγερία 1
Σκορδίλης		αμπέλι 1, κατοικιά 1,	κλείσμα 1, πράμα 1, βόδια 2,
Κωνσταντής (;)	6	κλείσματα 4	χωράφι 1, κατοικία 1
Σκούταρης		αμπέλι 1, σπίτι 1, σπιτότοπος1,	αμπέλι 1, σπίτι 1, σπιτότοπος1,
Πέρος	6	κλείσμα 1, γελάδα1, βερνιγάδα1	κλείσματα 2, χωράφι 1
Γρυπάρης		κλείσμα 1, γελάδα 1,	αμπέλι 1, χωράφια 2
Δημήτρης	7	χωράφια 4, γαδάρα 1(+χοίρος)	κλείσμα 4
Μανιάτης		αμπέλι 1, παραγγερία 1,	κλείσμα1, γελάδα 1, πρόβατο 1,
Αλέξης	7	κλείσματα 4, συκιά 1	ταράτζες 2, βουδόπουλο 1
Μανιάτης		αμπέλια 2, φυτεία 1,	αμπέλια 2, γελάδα 1,
Πατέστος	7	κλείσματα 3, γελάδα 1	κλείσμα 1, πρόβατα 3
Ριάνος		κλείσματα 2, πρόβατα 2,	αμπέλια 2, χωράφι 1,
Φραγκιάς	7	χωράφια 2, ταράτζα 1	κλείσματα 3, παραγγερία 1

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	α.α.	ΕΔΩΣΕ *	ΠΗΡΕ *
Κορνάρος		αμπέλι 1, χωράφια 4,	κλείσματα 2,
Λαρέντζος	10	κλείσματα 4, πρόβατα 1	χωράφια 8
Καλαμαράς		αμπέλια 2, χωράφια 2,παραγγ.1	αμπέλια 2, σπίτι 1,
Ζαννής	10	κλείσματα 3, σπίτι 1, φαράτζα 1	κλείσματα 6, λειβάδι 1
Παναγία		αμπέλια 4, κατοικιά 1,σπίτι 1,	αμπέλια 5, φυτεία 1, κηπάρι 1,
Τουρλιανή (Μονή)	12	κλείσματα 5, χωράφι 1+5αρνιά	κλείσματα 2, χωράφι 1,
		+5ερίφια	βάρκα 1, δικαιώματα 1

Σημειώσεις

αα: αριθμός "αλλαξιών".

*: στη μερίδα κάθε συμβαλλομένου καταγράφονται τα κύρια αγαθά που παραχωρεί και αποκτά. Ο αριθμός επομένως που υπάρχει δίπλα σε κάθε μεταβιβαζόμενο αγαθό αφορά τις περιπτώσεις "αλλαξιών" που αναφέρεται το συγκεκριμένο αγαθό και όχι την ποσότητα των ανταλλασσόμενων κλεισμάτων, αμπελιών, σπιτιών κ.λπ.

(;): υπάρχει μικρή επιφύλαξη μήπως πρόκειται για δύο συνεπώνυμα πρόσωπα.

Μία πρώτη παρατήρηση που προκύπτει από τα παραπάνω δεδομένα είναι η ομοιομορφία των αγαθών που αποχωρίζονται και αποκτούν οι κάτοικοι αυτοί της Μυκόνου. Οι νοτάριοι βέβαια, όπως είδαμε και σε άλλη ευκαιρία, δεν αποδίδουν με μεγάλη ακριβολογία το χαρακτηρισμό κάθε είδους αγροκτήματος. Παρά το γεγονός αυτό, υπάρχει μία αξιοσημείωτη συνάφεια στα αγαθά που ανταλλάσσουν οι παραπάνω συναλλασσόμενοι. Επομένως ακόμη και οι κάτοικοι του νησιού που πραγματοποίησαν πολλές ανταλλαγές, δεν χρησιμοποίησαν τις τελευταίες ως μηχανισμό που θα τους επέτρεπε να αλλάξουν τη φύση των δραστηριοτήτων τους. Εξαίρεση, που δεν μπορεί να ανατρέψει τη γενική αυτή εικόνα, ίσως αποτελούν ο Ιωάννης Πετρής, ο Αλέξης Μανιάτης και ο Πατέστος Μανιάτης. Αυτοί στις περισσότερες ανταλλαγές που πραγματοποίησαν έδωσαν αγροκτήματα που είχαν στην κατοχή τους προκειμένου να αποκτήσουν ζώα.

Η. Η ειλικρίνεια των πράξεων ανταλλαγών

Ήταν πραγματικές ανταλλαγές οι 318 "αλλαξιές" που σύμφωνα με τα σωζόμενα έγγραφα πραγματοποιήθηκαν στο β' μισό του 17ου αιώνα στη Μύκονο; Το ερώτημα αυτό το θέτουν οι ίδιες οι σωζόμενες κωδικοποιήσεις νομικών εθίμων που σώθηκαν από τα νησιά των Κυκλάδων, όταν ορίζουν ότι ακυρώνεται η ανταλλαγή εφόσον αποδειχθεί ότι υπήρχε δόλος κατά την πραγ-

ματοποίησή της. Είναι γεγονός ότι υπήρχαν συνθήκες ικανές να ωθήσουν σε τέτοιου είδους "απάτες". Η αρχή της προτίμησης που ίσχυε για τις αγοραπωλησίες δημιουργούσε ένα ασφυκτικό κλοιό που δυσκόλευε πολύ τις ελεύθερες μεταβιβάσεις ακινήτων. Οι ανταλλαγές λοιπόν, που φαίνεται ότι ήταν απαλλαγμένες από τις δεσμεύσεις του εθίμου της προτίμησης θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως προνομιακή οδός προκειμένου να παρακαμφεί το σχετικό έθιμο. Για τις συγκεκριμένες ανταλλαγές όμως που διασώζονται από τη Μύκονο υπάρχουν ορισμένα στοιχεία που μας κάνουν ιδιαίτερα επιφυλακτικούς:

α) Στις μισές περίπου ανταλλαγές (συγκεκριμένα στο 53.4% των πράξεων) ο ένας τουλάχιστον από τους δύο συναλλασσόμενους κατείχε ακίνητο που συνόρευε με το ακίνητο που αποκτούσε. Επίσης παρά το ότι τα σχετικά στοιχεία δεν είναι πλήρη, γνωρίζουμε ότι το λιγότερο το 5.3% των συναλλασσόμενων ήταν συγγενείς. Όσοι ανήκαν σε αυτές τις κατηγορίες ήταν ήδη καλυμμένοι ως ένα βαθμό από την αρχή της προτίμησης και συνεπώς είναι πολύ πιθανό ότι δεν είχαν λόγο να καταφύγουν σε μία ψευδώνυμη πράξη.

β) Δεν γνωρίζουμε καμία καταγγελία ανταλλαγής ως δόλιας και ψευδούς, παρότι σώζεται πληθώρα αποφάσεων των κριτών του νησιού που ασχολούνται με ποικίλες οικονομικού χαρακτήρα διαφορές των κατοίκων. Αν συνυπολογίσουμε ότι ο τόπος ήταν μικρός και σχετικά ολιγάνθρωπος και επομένως ήταν αδύνατον να μην γίνει γνωστή η πραγματοποίηση μίας δικαιοπραξίας, το στοιχείο αυτό αποτελεί μία ένδειξη ενισχυτική της άποψης ότι τέτοιες ψευδείς ανταλλαγές δεν γίνονταν ή τουλάχιστον δεν ήταν διαδεδομένες.

γ) Σημαντική τέλος ένδειξη ότι οι "αλλαξιές" ήταν πράγματι ανταλλαγές και όχι πωλήσεις είναι και η ακόλουθη. Οι "αλλαξιές" στηρίζονται στην ανταλλαγή αγαθών με όσο το δυνατόν μικρότερη μεσολάβηση χρήματος. Οι ψευδείς πράξεις για να γίνονται νομότυπα θα έπρεπε να περιλαμβάνουν την ανταλλαγή δύο αγαθών, από τα οποία όμως το ένα θα ήταν μηδαμινής αξίας, έτσι ώστε η πράξη να συνίσταται ουσιαστικά στην καταβολή ενός μεγάλου χρηματικού ποσού, το οποίο θα δίδονταν δήθεν συμπληρωματικά. Από τις 318 ανταλλαγές που διασώζονται, στις 127 καταβάλλονται διάφορα συμπληρωματικά χρηματικά ποσά, που συνολικά ανέρχονται στο ύψος των 549 ρεαλιών. Αυτό σημαίνει ότι κατά μέσο όρο καταβλήθηκαν ως συμπλήρωμα 4.3 ρεάλια σε κάθε μία από τις 127 πράξεις, ποσό που ήταν εξαιρετικά μικρό και δεν αρκούσε για την αγορά οποιουδήποτε ακινήτου. Οι "αλλαξιές" κατά τις οποίες καταβάλλονται μεγάλα χρηματικά ποσά για να καταστούν ισάξια τα ανταλλασσόμενα είδη

67. Για παράδειγμα σε "αλλαξιά" με ημερομηνία 22.9.1667 προσφέρεται χρηματικό ποσό 38 γροσιών προκειμένου να ισοσκελιστεί η αξία αγαθών που εκτιμήθηκε σε 68 γρόσια, βλ. Χ77 έγγρ. 777.

είναι εξαιρετικά σπάνιες[67]. Βέβαια τα παραπάνω προϋποθέτουν ότι τα στοιχεία που δηλώνονται στα δικαιοπρακτικά έγγραφα είναι αληθή. Η περίπτωση τα αναγραφόμενα ποσά να είναι διαφορετικά από αυτά που πραγματικά καταβλήθηκαν, δεν μπορεί να αποκλειστεί ούτε όμως και να ελεγχθεί.

Ανακεφαλαίωση

Οι ανταλλαγές ήταν δικαιοπραξίες συνδεδεμένες κυρίως με τη γεωργία και δευτερευόντως με την κτηνοτροφία. Αυτό γίνεται εμφανές από την κυριαρχία των διαφόρων ειδών καλλιεργήσιμων εκτάσεων στις "αλλαξιές" που έγιναν στη Μύκονο κατά τον 17ο αιώνα. Οι κάτοικοι του νησιού που ανταλλάσσουν αγροτικές εκτάσεις, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, επιθυμούν να αποκτήσουν και πάλι κάποια άλλη αγροτική έκταση ή ένα ζώο, το οποίο θα τους διευκολύνει στη καλλιέργεια των γαιών που κατέχουν ήδη. Σε αυτό το πλαίσιο κινούνται ακόμη και εκείνοι από τους κατοίκους που μετέχουν σε πολλές ανταλλαγές.

Σημαντικό στοιχείο είναι η περιορισμένη παρουσία του χρήματος. Το χρήμα είναι μεν παρόν στις ανταλλαγές αλλά δεν διατηρεί τον πρωτεύοντα ρόλο που είχε στις αγοραπωλησίες. Με αυτό τον τρόπο οι "αλλαξιές" αποτελούν μια παραδοσιακή "πρωτόγονη" οικονομική συναλλαγή, διότι επιτρέπουν τη "χέρι με χέρι" ανταλλαγή αγαθών, χωρίς την ολοκληρωτική ένταξη της πράξης αυτής στους οικονομικούς μηχανισμούς που δημιουργεί το νόμισμα. Παράλληλα όμως το χρήμα δεν είναι απόλυτα εξοβελισμένο από τις συναλλαγές αυτού του τύπου, διότι λειτουργεί ως σημείο αναφοράς ή αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα προκειμένου να γίνουν ισάξια τα ανταλλασσόμενα αγαθά.

Οι ανταλλαγές λοιπόν παίζουν ρόλο σταθεροποιητικό και "συντηρητικό" στην τοπική οικονομία. Από τη μια πλευρά διευκολύνουν την απαραίτητη ανακατανομή των γαιοκτησιών, αποτελώντας ένα ιδιότυπο είδος αναδασμού, που με τη σειρά του διευκολύνει την καλλιέργεια της γης. Από την άλλη πλευρά όμως δεν σηματοδοτούν επαγγελματική εναλλαγή, δεν ευνοούν την κοινωνική κινητικότητα, δεν προωθούν τελικά τη συγκέντρωση του πλούτου ή των γαιοκτησιών σε λίγους ισχυρούς ιδιοκτήτες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο είναι απόλυτα κατανοητή η εξαίρεση των "αλλαξιών" από τις εθιμικές επιταγές της προτίμησης που βάραιναν τις αγοραπωλησίες. Η οικονομική κατάσταση εκείνου που ανταλλάσσει ένα ακίνητο με ένα άλλο ουσιαστικά δεν μεταβάλλεται, διότι μπορεί να διευκολύνονται οι υπάρχουσες δραστηριότητες του, αλλά οι δραστηριότητες αυτές παραμένουν οι ίδιες. Θα εξακολουθήσει δηλαδή να κατέχει κάποια αγροτική έκταση, που αυτή τώρα με τη σειρά της θα φέρει τις δεσμεύσεις που επιβάλλει η αρχή της προτίμησης. Σύμφωνα με τα παραπάνω δεν είναι τυχαίο

που είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις ανταλλαγών ακινήτων με πλωτά μέσα ή ακινήτων με κινητά αγαθά (ρούχα, σκεύη κ.λπ). Το ίδιο επίσης δεν είναι τυχαία η απουσία ανταλλαγών μύλων, φούρνων, αποθηκών, εργαστηρίων με αγροτικές εκτάσεις. Όπως επίσης δεν είναι παράξενο ότι απουσιάζουν ολοκληρωτικά ανταλλαγές ακινήτων με καταναλωτικά ή άλλα εμπορεύσιμα αγαθά. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο με μεγάλη συχνότητα, θα σήμαινε ότι η ανταλλαγή αποτελούσε τη διαδικασία για να περάσει κάποιος από μια επαγγελματική-οικονομική δραστηριότητα σε μια άλλη. Φαίνεται όμως ότι οι ανταλλαγές κατά τον 17ο αιώνα δεν διαδραμάτιζαν τέτοιο ρόλο.

Το δεύτερο θέμα που αναδεικνύεται από τις ανταλλαγές είναι αυτό της σύγκρισης των αξιών των ανταλλασσόμενων αγαθών. Αν και παρουσιάζονται πολλές δυσκολίες στην εύρεση αντιστοιχιών για τα επιμέρους είδη αγαθών που ανταλλάσσονται, νομίζουμε ότι προκύπτουν ορισμένες γενικές παρατηρήσεις. Από τις ανταλλαγές προβάλλει η μεγάλη ανταλλακτική αξία και συνεπώς και το υψηλό κόστος απόκτησης των αροτριόντων και φορτηγών ζώων αλλά επίσης και όλων των ειδών εκείνων (όπως βάρκες, σκεύη, ρούχα, κ.λπ.) που είναι δημιουργήματα εξειδικευμένης εργασίας και ιδιαίτερα εκείνων που εισάγονταν στο νησί. Αντίθετα δεν μπορούμε να πούμε ότι το ίδιο φαινόμενο προκύπτει και από τις σωζόμενες ανταλλαγές οικιών, γεγονός δυσεξήγητο καθώς η κατασκευή τους -σε ορισμένα τουλάχιστον στάδια- απαιτεί επίσης ειδικευμένη τεχνική εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΕΚΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΚΤΗΣΕΙΣ ΑΓΑΘΩΝ - ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Η σειρά των νοταριακών εγγράφων που έχουμε στη διάθεσή μας παρόλο που δεν είναι πλήρης επιτρέπει να επισημάνουμε τα πρόσωπα, τα οποία στο β' μισό του 17ου αιώνα στη Μύκονο συγκέντρωναν σημαντική ακίνητη περιουσία, προβαίνοντας σε μία σειρά αγορών έγγειων αγαθών. Τα αγαθά αυτά προορίζονταν για γεωργική και κτηνοτροφική εκμετάλλευση ή ανήκαν σε αυτά -που αυθαίρετα κάπως- είχαμε ονομάσει παραπάνω "αστικά", καθώς βρίσκονταν εντός του βασικού οικισμού του νησιού ή σχετίζονταν άμεσα με την "αστική" ζωή των κατοίκων του. Από την άλλη πλευρά έχουμε τη δυνατότητα να εντοπίσουμε τα πρόσωπα εκείνα, που για ποικίλους λόγους προχώρησαν σε ευρεία ή και καθολική εκποίηση της ακίνητης περιουσίας που είχαν στην κατοχή τους. Στο μέσο φυσικά υπάρχουν και οι κάτοικοι εκείνοι του νησιού που είχαν περιορισμένη συμμετοχή στις αγοραπωλησίες, κυμαινόμενη από μία έως τρεις αγορές ή πωλήσεις. Οι άνθρωποι αυτοί αποτελούν την κύρια μάζα των συναλλασσομένων και οι πράξεις τους επιτρέπουν να δούμε τις διαθέσεις, τις επιλογές και τις ανάγκες του μέσου τυπικού Μυκονιάτη.

Η μελέτη των συναλλασσομένων καθορίζεται βέβαια από τη φύση της πηγής και τις πληροφορίες που αυτή μας παρέχει, καθώς το δικαιοπρακτικό έγγραφο, εκτός από τα ονοματεπώνυμα των συμμετεχόντων, δίνει ελάχιστα άλλα συμπληρωματικά στοιχεία για εκείνους που διενήργησαν την πωλητήρια πράξη.

Α. Οι "μεγάλοι" αγοραστές

Ο όρος "μεγάλοι" αγοραστές είναι βέβαια ασαφής και αδόκιμος, αναγκαστήκαμε όμως να τον χρησιμοποιήσουμε προκειμένου να προσδιορίσουμε

κάποιους συναλλασσομένους που ξεχώρισαν χάρη στη συχνή παρουσία και την έντονη δραστηριοποίησή τους στις αγορές ακινήτων. Δύο είναι τα κριτήρια προκειμένου να περιλάβουμε κάποιο πρόσωπο σε αυτή την κατηγορία. Το ένα είναι ο αριθμός των αγορών που πραγματοποίησε και των ακινήτων που απέκτησε, και το άλλο το ύψος του χρηματικού ποσού που δαπάνησε. Τα κριτήρια αυτά μπορούν να οδηγήσουν σε μία κατηγοριοποίηση των συναλλασσομένων, η οποία βέβαια παραμένει σχηματική και υποτάσσεται στις πρακτικές ανάγκες της μελέτης των μετεχόντων στις δικαιοπραξίες. Εάν λάβουμε ως κριτήριο τον αριθμό των αγορών, έχουμε μία εικόνα των αγαθών που απέκτησε κάθε αγοραστής και της συχνότητας συμμετοχής του στην αγορά ακινήτων. Εάν κριτήριό μας είναι το χρηματικό ποσό που δαπανήθηκε, έχουμε μία σαφέστερη εικόνα για τη χρηματοδοτική ικανότητα του αγοραστή αλλά υποβαθμίζεται η σημασία της δραστηριοποίησης κάποιου στη τοπική αγορά του νησιού, αφού μπορεί να απέκτησε μόνο ένα ακίνητο μεγάλης αξίας.

Επομένως, μία κατηγοριοποίηση με βάση τον αριθμό των συναλλαγών προσφέρει το πανόραμα της κινητικότητας ανθρώπων και αγαθών και της ένταξής τους στις συνθήκες της αγοράς ακινήτων. Αντίθετα μία κατηγοριοποίηση με βάση τα ποσά που δαπανήθηκαν επιτρέπει να ελέγξουμε την ευχέρεια καταβολής χρήματος σε ρευστό, την ύπαρξη χρηματικών αποθεμάτων και το βαθμό διείσδυσης του νομίσματος στην οικονομία του νησιού. Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να προχωρήσουμε σε κατηγοριοποιήσεις βάσει και των δύο αυτών κριτηρίων. Πρέπει όμως προκαταβολικά να πούμε ότι τα στοιχεία των δύο αυτών ομαδοποιήσεων, αν και δεν ταυτίζονται απόλυτα, οπωσδήποτε σε μεγάλο βαθμό συμβαδίζουν.

Με σκοπό να διευκολύνουμε την κατηγοριοποίηση και την ανάγνωση του καταλόγου των προσώπων που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό αγορών, προβήκαμε σε δύο τεχνητές διαιρέσεις. Πρώτον, θεωρήσαμε ως "μεγάλους" αγοραστές εκείνους που συμμετείχαν σε περισσότερες από τέσσερις πωλήσεις και δεύτερον, διακρίναμε την ομάδα αυτή σε δύο υποκατηγορίες, στα πρόσωπα που μετείχαν σε πέντε έως εννέα πράξεις (πίν. VII.2.) και σε εκείνα που μετείχαν σε δέκα πράξεις και άνω (πίν. VII.1.)[1]. Ο διαχωρισμός αυτός ήταν αναγκαίος προκειμένου να αναδειχθούν οι διαφορές στην αγοραστική συμπεριφορά των προσώπων και στη χρηματοδοτική τους ευχέρεια.

1. Ο αριθμός των προσώπων που πραγματοποίησαν λιγότερες από πέντε πράξεις αγορών είναι ιδιαίτερα μεγάλος, καθώς αυξάνεται η διασπορά στα πρόσωπα που συμμετείχαν όσο μειώνεται ο αριθμός των αγορών που διενεργήθηκαν.

ΠΙΝΑΚΑΣ VII.1.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΑΠΟ 10 ΑΓΟΡΕΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	κ1	κ2	Αρ.Πρ.		Ποσό	Χρονικό Διάστημα	Έτη
ΖΩΡΖΗΣ ΒΙΔΑΛΗΣ (καραβοκύρης)	31	16	15	*	129.25	11/62-12/89	27
ΠΕΡΟΣ ΒΙΔΑΛΗΣ (μάστρο)	34	25	11		123.50	10/62-07/68	6
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΡΥΠΑΡΗΣ (παπάς)	6	2	32	**	474.00	12/62-05/96	34
ΖΑΝΝΗΣ ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ (αφέντης)	4	1	36	*	536.50	04/66-03/92	26
ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ (αφέντης)	15	17	14		250.50	07/66-09/89	23
ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΛΙΜΑΡΧΟΣ (αφέντης)	5	10	20	**	501.00?	05/64-06/86	22
ΓΕΩΡΓΗΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ (μισέρ)	1	11	18	*	639.00	12/62-11/94	32
ΓΙΑΚΟΥΜΟΣ ΚΟΝΤΑΡΙΝΗΣ(αφέντης)	21	9	20		152.25	11/72-02/92	20
ΜΑΡΚΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ (οικονόμος)	3	8	24	*	558.00	07/61-01/91	30
ΛΑΡΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ (κυρ)	26	13	17		141.00	04/63-02/74	11
ΝΙΚΟΛΑΣ του ΚΥΡΙΑΚΟΥ(μάστρο)	2	7	24	*	559.75	11/63-04/85	22
ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΤΖΑΡΔΟΣ (κυρ)	45	28	11	*	101.00	05/63-07/63	
ΝΙΚΟΛΑΣ ΛΙΤΖΑΡΔΟΣ (κυρ)	20	29	10		160.00	11/63-08/72	11
ΝΙΚΟΛΟΣ ΜΗΛΙΟΣ (κυρ)	8	15	15		372.50	11/66-09/74	8
ΜΑΡΚΟΣ ΜΠΑΓΟΥΣ (κυρ)	66	21	13		72.25	10/63-11/78	15
ΝΙΚΟΛΑΣ ΜΠΑΓΟΥΣ	28	30	10		138.00	12/64-08/74	10
ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΝΙΚΟΡΕΖΟΣ	38	27	11		114.75	11/63-05/73	10
ΓΕΡΩΝΥΜΟΣ ΝΤΑΖΑΡΑ (καπετάν)	12	12	18		283.75	01/66-04/88	22
ΑΝΤΩΝΗΣ ΝΤΑΜΙΡΑΛΙΑΣ	29	14	16		136.50	02/68-12/91	23
ΑΓΟΥΣΤΗΣ ΠΑΞΙΜΑΔΗΣ	14	20	13		254.50	02/63-10/72	9
ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΕΤΡΗΣ (μισέρ)	10	5	26		314.00	03/64-11/90	26
ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΗΣ (κυρ)	19	18	14		162.75	10/68-10/74	6
ΦΡΑΓΚΙΑΣ ΡΙΑΝΟΣ	23	24	11		147.00	09/63-03/89	26
ΣΠΗΛΙΩΤΗΣ ΣΑΝΤΟΡΙΝΕΟΣ (μισέρ)	37	26	11		116.50	06/76-10/90	14
ΠΕΡΟΣ ΣΚΟΥΤΑΡΗΣ (αφέντης)	9	4	28	*	318.25	01/55-04/67	12
ΤΟΜΑΖΙΝΑ χήρα ΜΠ.ΣΠΑΛΙΑΡΔΟΥ	75	19	14		60.50	09/63-01/74	11
ΛΟΥΚΑΣ ΤΖΙΤΑΝΟΒΙΚ (καπετάν)	18	23	11		175.00	08/66-03/72	6
ΓΕΩΡΓΗΣ ΤΟΥΛΑΝΗΣ	13	22	11		265.75	07/62-07/72	6
ΝΙΚΟΛΟΣ ΦΑΜΕΛΙΤΗΣ (παπάς)	22	31	10		151.25	02/63-08/74	11
ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΔΕΜΕΝΟΣ (μισέρ)	7	3	30		454.75	08/67-03/91	24
ΝΙΚΟΛΑΣ ΨΑΡΟΣ (κυρ)	11	6	25		285.75	01/63-05/71	8
ΣΥΝΟΛΟ			539		8149.50		

ΠΙΝΑΚΑΣ VII.2.
ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ ΑΠΟ 5 ΕΩΣ 9 ΑΓΟΡΕΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	κ1	κ2	Αρ.Πρ.	Ποσό	Χρονικό Διάστημα	Έτη
ΓΙΑΓΚΟΣ - (καπετάν)	60	63	6	75.50	08/65-12/71	6
ΝΙΚΟΛΑΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ	30	60	6	129.50	05/64-10/68	4
ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΡΤΑΚΗΝΟΣ	62	65	6	74.00	11/71-05/82	11
ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΙΤΑΛΗΣ (πρε)	93	92	5	36.50	04/88-06/90	2
ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΑΙΤΑΝΗΣ (καραβοκύρης)	87	91	5	46.25	07/64-12/73	9
ΜΑΡΚΑΚΗΣ ΓΗΡΑΡΔΗΣ	50	83	5	86.50	03/88-03/92	4
ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΡΥΠΑΡΗΣ	54	43	8 *	81.75	05/69-02/88	9
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΡΥΠΑΡΗΣ (κυρ)	56	39	8	80.50	11/64-07/74	10
ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΥΖΗΣ	53	62	6	82.25	12/87-01/92	5
ΖΑΝΝΗΣ ΓΥΖΗΣ	85	72	6	47.00	01/63-03/72	9
ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΥΖΗΣ	68	41	8	68.75	07/69-10/90	21
ΜΑΘΙΟΣ ΘΟΛΟΓΟΣ	81	88	5	54.00	01/82-03/85	3
ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ	70	97	5 *	67.00	08/90-06/92	2
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ (παπάς-κυρ)	43	47	7	102.75	03/61-07/71	10
ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ (κυρ)	99	99	5 ***	19.00	09/46-06/65	19
ΝΙΚΟΛΟΣ ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ	49	95	5 *	86.00	11/65-12/69	4
ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ του Στέφανου	88	73	6	46.00	03/86-11/90	4
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ	80	44	8 *	56.00	11/82-12/91	9
ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ (αφέντης)	32	45	7	125.00	04/63-07/71	8
ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΚΑΛΟΓΡΙΟΣ (παπάς)	67	96	5 *	71.50	07/64-10/71	7
ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΣΤΕΛΑΝΟΣ του Σαβαστία	98	94	5	25.75	10/87-02/91	4
ΓΕΩΡΓΗΣ ΚΑΤΑΒΑΤΑΣ (μάστρο)	57	50	7	76.25	07/69-11/90	21
ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΑΤΑΒΑΤΑΣ	35	61	6	122.50	05/63-04/65	2
ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΑΤΩΜΕΡΗΣ	79	69	6	57.50	09/64-07/72	8
ΑΛΕΣΑΝΤΡΟΣ ΚΟΝΤΟΛΟΥΡΗΣ	96	98	5 *	32.00	12/66-04/91	25
ΖΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΦΡΕΟΣ (μισέρ)	47	57	7 *	98.00	06/63-03/68	5
ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ παπάΜάρκου	46	56	7 *	100.75	05/69-08/90	21
ΓΙΑΚΟΥΜΗΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ [κυρ]	72	67	6	65.00	07/63-01/85	22
ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ	83	70	6	49.00	04/70-09/90	20
ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ	63	58	7 *	73.75	03/63-04/70	7
ΖΑΝΝΗΣ ΚΟΥΝΤΟΥΜΑΣ του Γεώργη	65	66	6	73.25	11/63-06/69	6
ΚΑΤΕΡΙΝΑ θυγ. ποτέ Γ. ΛΗΜΝΙΟΥ	97	93	5	28.00	04/69-12/91	22
ΖΑΝΝΗΣ ΛΙΤΖΑΡΔΟΣ	86	90	5	47.00	01/67-11/74	7
ΓΕΩΡΓΗΣ ΛΩΛΟΤΖΑΝΗΣ	91	74	6	38.50	04/68-08/73	5
ΔΟΥΚΑΣ ΛΩΛΟΤΖΑΝΗΣ	92	75	6	38.50	03/63-11/69	6
ΛΟΙΖΟΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ (;)	39	36	8	110.50	05/64-04/92	28
ΠΕΡΟΣ ΜΑΡΑΜΠΟΤΟΣ (μάστρο)	61	51	7	74.25	02/65-06/85	20
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΟΡΦΙΝΟΣ	76	86	5	60.00	06/67-08/90	23

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	κ1	κ2	Αρ.Πρ.	Ποσό	Χρονικό Διάστημα	Έτη
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΠΟΝΗΣ	24	76	6	36.00	05/69-09/89	20
ΠΕΡΟΣ ΜΩΡΑΙΤΗΣ	78	87	5	58.00	01/85-10/90	5
ΓΙΑΚΟΥΜΟΣ ΝΤΑΚΑΡΙΣΤΟΣ	82	89	5	53.25	12/65-10/90	25
ΜΑΡΚΟΣ ΝΤΕΣΟΥΔΑΣ	42	81	5	103.00	08/63-01/70	7
ΜΑΡΚΟΣ ΠΑΠΑΓΙΑΚΟΥΜΟΣ	59	64	6	75.50	05/66-10/89	23
ΖΑΝΝΗΣ ΠΕΡΗΣ	69	42	8	67.50	09/66-12/90	24
ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΠΕΤΡΗΣ	51	84	5	85.00	04/64-04/69	5
ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΑΦΙΟΣ	71	85	5	66.50	06/87-08/90	3
ΜΑΡΚΟΣ ΡΟΔΕΛΗΣ (;)	90	33	9	43.25	04/64-03/90	26
ΓΙΑΚΟΥΜΟΣ ΡΟΖΑΣ (μισέρ)	41	46	7	107.00	07/73-04/88	15
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΑΝΤΟΡΙΝΕΟΣ (μάστρο)	27	34	9 ***	138.75	02/65-01/72	7
ΓΕΩΡΓΗΣ ΣΑΝΤΟΡΙΝΕΟΣ-ΣΤΗΦΟΣ (κυρ)	52	38	8	84.50	02/65-07/90	25
ΡΗΝΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΕΟΥ-ΣΤΗΦΟΥ (κερά)	73	77	6 **	63.75	02/63-09/98	35
ΓΕΩΡΓΗΣ ΣΑΣΟΣ (Κάρλος) (;)	40	37	8	107.00	04/63-11/90	27
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΕΚΙΟΣ (μάστρο)	74	68	6	61.50	?09/65-03/91	26
ΓΕΩΡΓΗΣ ΣΚΑΡΔΑΝΑΣ	55	49	7	81.00	03/65-04/91	26
ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΚΟΡΔΙΛΗΣ	48	82	5	89.50	01/63-03/70	7
ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ ΣΚΟΡΔΙΛΗΣ (παπάς)	25	79	5	143.50	01/69-08/72	3
ΜΑΝΤΕΛΕΝΑ χήρα Πέρου ΣΚΟΥΤΑΡΗ	36	80	5	120.50	08/70-06/73	3
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΟΦΙΑΝΟΣ του Διαμαντή	24	59	6	145.75	05/65-03/91	26
ΠΕΡΟΣ ΣΟΦΙΑΝΟΣ (αφέντης)	89	53	7	44.75	07/69-10/71	2
ΔΟΥΚΑΣ ΣΠΑΛΙΑΡΔΟΣ (παπάς)	95	54	7	32.50	04/69-12/89	20
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΑΘΗΣ	64	52	7	73.50	01/63-07/67	4
ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΤΖΙΓΚΟΥΡΗΣ	77	78	6 **	59.75	10/64-11/71	7
ΔΟΥΚΑΣ ΦΩΣΚΟΛΟΣ	33	32	9	124.50	09/79-11/91	12
ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΩΣΚΟΛΟΣ	16	55	7 *	232.50	12/84-04/90	6
ΦΡΑΤΖΕΣΚΟΣ ΦΩΣΚΟΛΟΣ	44	48	7	102.50	08/63-12/89	26
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΛΙΚΗΣ (;)	17	35	8	188.50	12/68-06/90	22
ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΧΕΛΙΟΣ	84	71	6	48.50	03/65-06/72	7
ΑΝΤΩΝΗΣ ΨΑΡΟΣ (αφέντης)	58	40	8	76.00	05/85-02/92	7
ΣΥΝΟΛΟ			430	5307.50		

Σημειώσεις των πινάκων VII.1. και VII.2.

κ1: Η κατάταξη των αγοραστών με βάση τα χρηματικά ποσά που δαπάνησαν για αγορές ακινήτων. Η αρίθμηση των πινάκων VII.1. και VII.2. είναι συνεχής.

κ2: Η κατάταξη των αγοραστών με βάση τον αριθμό αγορών. Στα πρόσωπα που πραγματοποίησαν ίδιο αριθμό αγορών, η εσωτερική κατάταξη έγινε βάσει των δαπανηθέντων ποσών.)

(*): Δηλώνει ότι σε μία πράξη μετείχε και άλλος αγοραστής. (**) ή (***): για ανάλογο αριθμό αγοραστών. Στο καταβληθέν ποσό έχει υπολογιστεί το μερίδιο που αναλογεί (το 1/2 αν οι αγοραστές είναι δύο, το 1/3 εάν είναι τρεις κ.ο.κ.).

(?): Υπάρχει στη στήλη της χρονικής περιόδου σε περιπτώσεις αμφιβολίας για την ορθότητα των ημερομηνιών.

(;): Έχει τεθεί στα πρόσωπα που υπάρχει πιθανότητα συνωνυμίας.

Μία πρώτη διαπίστωση που συνάγεται από τα συγκεντρωτικά στοιχεία των δύο καταλόγων, αφορά τον όγκο των αγοραπωλησιών που πραγματοποίησαν οι εκπρόσωποι των δύο αυτών ομάδων συναλλασσομένων. Η αριθμητική αποτύπωση της συμμετοχής τους είναι η ακόλουθη:

ΣΥΝΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΟΙ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΑΞΕΩΝ		ΧΡΗΜΑΤΙΚΟ ΠΟΣΟ (ρεάλια)	
ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ:	απόλ. αριθμ	%	απόλ. αριθμ.	%
Α. 10 αγορές και άνω	539	29.19	8149.50	32.47
Β. 5 έως 9 αγορές	430	23.29	5307.50	21.15
Άθροισμα Α + Β	969	52.48	13457.00	53.62
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	1846	100.00	25096.75	100.00

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω αριθμητικά δεδομένα, τα 99 πρόσωπα που αποτέλεσαν τους αγοραστές των δύο αυτών κατηγοριών, διενήργησαν τις μισές περίπου από τις αγοραπωλησίες, που έγιναν την εποχή αυτή στη Μύκονο και δαπάνησαν χρήματα που αντιστοιχούν επίσης στο ήμισυ του συνολικού ποσού που κινήθηκε μέσω των πράξεων αυτών. Υπάρχει δηλαδή μία συγκέντρωση των σχετικών συναλλαγών γύρω από αυτά τα πρόσωπα, συγκέντρωση όμως που δεν φθάνει στο σημείο απόλυτης κυριαρχίας τους στην τοπική αγορά ακινήτων. Παρόμοια είναι η εικόνα και στο επίπεδο των χρηματικών αποθεμάτων, των διαθέσιμων για τοποθέτηση σε αγορές ακινήτων. Εκτός από τις δύο αυτές ισχυρές ομάδες που κατέβαλαν σημαντικά -για την εποχή- ποσά, φαίνεται ότι αρκετοί ακόμη κάτοικοι του νησιού ήταν σε θέση κάποια στιγμή να εξασφαλίσουν λίγα χρήματα, τα οποία χρησιμοποίησαν για την αγορά ενός ακινήτου. Άλλωστε η ταχύτητα και ο μεγάλος όγκος των μεταβιβάσεων μικρού μεγέθους ακινήτων, στοιχεία για τα οποία έχουμε κάνει ήδη λόγο σε προηγούμενα κεφάλαια, ευνοούσαν τη διασπορά των πράξεων αυτών σε πολλούς αγοραστές.

Από την άλλη πλευρά δεν μπορεί να αγνοηθεί μία πύκνωση των αγορών γύρω από ορισμένα πρόσωπα. Τα 31 πρόσωπα που συναποτελούν την πρώτη ομάδα αγοραστών διενήργησαν το 29.15% του συνόλου των αγοραπωλησιών και δαπάνησαν το 32.45% των αναλογούντων χρημάτων. Πρόκειται για σημαντική συγκέντρωση, η οποία γίνεται ευκρινέστερη αν εστιάσουμε σε όσους πραγματοποίησαν είκοσι πράξεις αγορών και άνω. Η ομάδα αυτή, η οποία αποτελείται από δέκα άτομα, έλαβε μέρος στο 13.0% των σχετικών νοταριακών πράξεων και δαπάνησε το 16.5% του συνόλου των διακινηθέντων χρημάτων. Υπάρχουν λοιπόν κάποια πρόσωπα, των οποίων η δράση στον τομέα των αγοραπωλησιών αποκλίνει από την κανονικότητα που εμφανίζει η συμμετοχή του κύριου όγκου των αγοραστών και προσλαμβάνει το χαρακτήρα μαζικών αγορών ακινήτων, ποικίλων κατηγοριών και χρήσεων. Στα πρόσωπα αυτά, μέλη

συνήθως κάποιων ισχυρών οικογενειών του νησιού, θα αναφερθούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

Η χρηματική δαπάνη στην οποία προέβησαν οι 99 παραπάνω αγοραστές και ο αριθμός των αγορών στις οποίες συμμετείχαν, ακολουθούν παράλληλους αλλά όχι πάντοτε και παρόμοιους δρόμους. Όπως μπορεί εύκολα κανείς να παρατηρήσει στις στήλες κ1 και κ2, των πινάκων VII.1. και VII.2. που προηγήθηκαν, οι αύξοντες αριθμοί κατάταξης στα δύο αυτά μεγέθη συχνά κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος, σπανίως ταυτίζονται, ενώ από την άλλη πλευρά υπάρχουν και περιπτώσεις, που διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Ενδεικτικά: ο Ζαννής Καλαμαράς είναι 4ος στην κατάταξη με βάση τα δαπανηθέντα χρήματα και 1ος στην κατάταξη με βάση τον αριθμό των αγορών, ο Μιχάλης Καλαμαράς είναι αντίστοιχα 17ος και 15ος, ο Γερώνυμος Νταζάρα είναι και στις δύο στήλες 12ος κ.λπ. Στην αντίπερα όχθη ο Μάρκος Μπαγούς, ενώ είναι 66ος στην κατάταξη βάσει των δαπανηθέντων ποσών, κατατάσσεται 21ος σύμφωνα με τον αριθμό των αγορών του, η Τομαζίνα χήρα Μπερνή Σπαλιάρδου είναι αντίστοιχα 75η και 19η κ.ο.κ.

Η ταξινόμηση αυτή αποδεικνύει ότι η συμμετοχή στις δικαιοπραξίες και η χρηματική έκφραση της παρουσίας αυτής, δεν συμβαδίζουν πάντοτε. Υπάρχουν δηλαδή άνθρωποι που πραγματοποιούν πολλές χαμηλού κόστους αγορές και άλλοι που προχωρούν σε λιγότερες και ακριβότερες. Τεκμήριο οικονομικής άνεσης είναι βέβαια το χρηματικο ποσό που έχει κάποιος την ευχέρεια να δαπανήσει. Η επαναλαμβανόμενη όμως παρουσία, σε χαμηλού έστω κόστους αγορές, αποτελεί ένδειξη ότι ο συγκεκριμένος άνθρωπος είναι σε εγρήγορση, έτοιμος να εκμεταλλευτεί κάθε ευκαιρία που παρουσιάζεται, ώστε να αυξήσει την ακίνητη περιουσία που διαθέτει, προσθέτοντας σε αυτήν μία μικρή έστω έκταση κατάλληλη για καλλιέργεια ή βοσκή, συχνά γειτονική σε κτήματα που ήδη κατείχε, μία αποθήκη στον οικισμό του νησιού ή κάποιο άλλο, χαμηλής αξίας ακίνητο.

Ο Μάρκος Μπαγούς και η Τομαζίνα χήρα Μπερνή Σπαλιάρδου, τους οποίους ήδη μνημονεύσαμε, συνιστούν δείγματα τέτοιας οικονομικής πρακτικής. Ας παρακολουθήσουμε από πιό κοντά τη δράση τους στον τομέα αυτό.

Ο Μάρκος Μπαγούς εμφανίζεται για πρώτη φορά να αγοράζει ακίνητο στα 1663. Μέσα σε δεκαπέντε χρόνια έχει προχωρήσει σε 13 αγορές, για τις οποίες δαπάνησε 72.25 ρεάλια[2]. Με τις πράξεις αυτές απέκτησε 8 χωράφια, 3 κλείσματα, 1 λειβάδι και 1 αμπέλι. Σε τρία από τα αγαθά αυτά ήταν κάτοχος

2. Βλ. Χ77 έγγρ. 137, 4.10.1663, 162, 2.2.1664, 435, 8.5.1665, 882, 21.5.1668, 951, 17.1.1669, 1188, 14.9.1670, 1281, 14.1.1671, 1326, 20.4.1671, 1435, 14.2.1672, 1549, 23.9.1673, 1579, 18.10.1674 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 16.11.1678.

γειτονικού κτήματος. Η μέση δαπάνη ανήλθε σε 5.5 ρεάλια, ενώ σε μία μόνο περίπτωση ένα κλείσμα του στοίχησε 19 ρεάλια.

Η Τομαζίνα χήρα Μπερνή Σπαλιάρδου, ή Μπερνίδενα όπως αναφέρεται σε ορισμένα δικαιοπρακτικά έγγραφα, επιδεικνύει αγοραστική δραστηριότητα που εκτείνεται σε διάστημα 11 ετών (1663-1674). Στα χρόνια αυτά πραγματοποιεί 14 αγορές ακινήτων, για την απόκτηση των οποίων καταβάλλει 60.5 ρεάλια[3]. Αγοράζει 6 χωράφια, 1 αμπέλι, 1 κατοικιά, 2 λειβάδια, 3 κλείσματα και μισή πυρά φούρνου. Σε 5 περιπτώσεις, παλιότερη ιδιοκτησία της συνόρευε με το νέο απόκτημά της. Η μέση δαπάνη ανήλθε σε 4.3 ρεάλια, ενώ και εδώ μία αγορά (αυτή της κατοικιάς) ξεχώρισε, αφού της κόστισε 13.25 ρεάλια.

Ένα άλλο στοιχείο που παρουσιάζει ενδιαφέρον σχετίζεται με το χρόνο. Το χρονικό δηλαδή εκείνο διάστημα, κατά το οποίο κάποιο πρόσωπο δραστηριοποιείτο στο χώρο της αγοράς ακινήτων. Η ενεργός παρουσία, όσων μετείχαν σε περισσότερες από τέσσερις αγορές, καταγράφεται στους πίνακες VII.1. και VII.2. που προηγήθηκαν. Πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι τα χάσματα, τα οποία, όπως έχουμε αναφέρει, παρουσιάζονται στις πηγές, παίζουν καθοριστικό ρόλο στο συγκεκριμένο ζήτημα. Η αφετηρία, λοιπόν, της δράσης των συναλλασσομένων στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1660 είναι πλασματική και οφείλεται στην πύκνωση των σωζόμενων από τα χρόνια αυτά εγγράφων. Δεν είναι δυνατόν λοιπόν να γνωρίσουμε με πληρότητα, πότε ακριβώς αρχίζει και πότε ολοκληρώνεται ο κύκλος αγορών κάθε προσώπου. Μπορούμε όμως να σχηματίσουμε μία πρώτη εικόνα της αναλογίας που υφίσταται μεταξύ του αριθμού των αγορών και του χρονικού διαστήματος που αυτές πραγματοποιήθηκαν. Από τα αριθμητικά δεδομένα που περιλαμβάνονταν στους πίνακες VII.1. και VII.2., προέκυψαν τα ακόλουθα συγκεντρωτικά στοιχεία.

ΧΡΟΝΙΚΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ	A		B		A + B	
	Πρόσωπα	%	Πρόσωπα	%	Πρόσωπα	%
Έως 10 έτη	10	32.2	40	58.8	50	50.5
11 - 20 έτη	8	25.8	8	11.8	16	16.2
21 - 30 έτη	11	35.5	19	27.9	30	30.3
30 έτη και άνω	2	6.5	1	1.5	3	3.0
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	31	100.0	68	100.0	99	100.0

Σημειώσεις

A: Τα πρόσωπα που πραγματοποίησαν από 10 αγορές και άνω (βλ. πίν. VII.1.).

B: Τα πρόσωπα που πραγματοποίησαν 5 έως 9 αγορές (βλ. πίν. VII.2.).

3. Βλ. Χ.77 έγγρ. 121, 6.9.1663, 187, 24.4.1664, 304, 18.8.664, 345, 19.11.1664, 548, 19.1.1666, 648, 26.8.1666, 720, 7.1.1667, 735, 19.4.1667, 929, 25.10.1668, 1114, 15.3.1670, 1385, 30.7.1671, 1509, 28.1.1673, 1587, 17.12.1673 και 1597, 22.1.1674.

Οι μετρήσεις αυτές επιτρέπουν -χωρίς να παραβλέπουμε βέβαια τα προβλήματα των πηγών στα οποία αναφερθήκαμε- τη σκιαγράφηση δύο τάσεων, που διαφαίνονται στην αγοραστική συμπεριφορά των προσώπων αυτών. Η μία, η οποία είναι και η δυναμικότερη, εκφράζεται από τα πρόσωπα που αποκτούν όσα ακίνητα επιθυμούν μέσα σε δέκα το πολύ χρόνια. Η τάση αυτή είναι ισχυρότερη στους αγοραστές εκείνους που πραγματοποίησαν από πέντε έως εννέα αγορές. Η δεύτερη εκπροσωπείται από την ομάδα εκείνη αγοραστών, που συμπληρώνουν περισσότερα από είκοσι χρόνια παρουσίας στις αγοραπωλησίες ακινήτων που διενεργήθηκαν στη Μύκονο.

Μπορούμε λοιπόν να πιθανολογήσουμε την εμφάνιση σε γενικές γραμμές δύο πρακτικών στη συμπεριφορά των "μεγάλων" αυτών αγοραστών. Κάποια πρόσωπα, αποκτώντας από κληρονομιά, προικοδότηση ή μέσω των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων ένα χρηματικό ποσό, αποφασίζουν να το τοποθετήσουν σε ακίνητα. Στρέφονται λοιπόν στην τοπική αγορά και προσπαθούν μέσα σε λίγα χρόνια να αποκτήσουν τα ακίνητα που επιθυμούν. Στην προσπάθειά τους αυτή βέβαια, συχνά παρακωλύονται από τις δεσμεύσεις που επιβάλλουν οι ισχύοντες εθιμικοί και κοινοτικοί κανόνες, γι' αυτό και αρκετές αγορές ακινήτων, οι οποίες θεωρήθηκε ότι υπερέβησαν τις δεσμεύσεις αυτές, τελικά ακυρώθηκαν πρός όφελος των "προσσιμοτέρων".

Η άλλη πρακτική, αυτή της μακροχρόνιας συμμετοχής στις αγορές, υπαγορεύεται από το συνεχές ενδιαφέρον για απόκτηση ακινήτων, ενώ παράλληλα προϋποθέτει και διαρκή ευχέρεια εξεύρεσης των απαραίτητων χρηματικών πόρων. Ο σταθερός προσανατολισμός των προσώπων της κατηγορίας αυτής στην αγορά ακινήτων είναι ίσως μία ένδειξη ότι τα έγγεια αγαθά λειτούργησαν ως χώρος υποδοχής χρηματικών περισσευμάτων. Τα πλεονάσματα αυτά, που σε μεγάλο βαθμό προέρχονταν από εξωαγροτικές δραστηριότητες, εύρισκαν στα ακίνητα έναν τομέα διάθεσης, που για τις συνθήκες της εποχής, παρουσίαζε σχετική ασφάλεια και σταθερότητα.

Η οικονομική συμπεριφορά και νοοτροπία φωτίζεται όμως περισσότερο, αν προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τα πορτραίτα συγκεκριμένων ανθρώπων. Ως δείγμα μελέτης επιλέξαμε τους δέκα πρώτους, σύμφωνα με την κατάταξη που περιλαμβάνεται στις στήλες κ1 και κ2 των πινάκων VII.1. και VII.2., δηλαδή τα πρόσωπα εκείνα που πραγματοποίησαν τις περισσότερες αγορές και αυτά που δαπάνησαν τα μεγαλύτερα χρηματικά ποσά. Όπως αναφέραμε, δεν ταυτίζεται πάντοτε η θέση που κατέχει κάποιος στις δύο αυτές κατατάξεις. Συνολικά συγκεντρώνονται δώδεκα άτομα, των οποίων την παρουσία θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε μέσα από τα φορολογικά κατάστιχα, τα νοταριακά και τα κοινοτικά έγγραφα του 17ου αιώνα. (Τα προσωπικά δελτία που συστήσαμε και περιλαμβάνονται στο παράρτημα της παρούσας εργασίας,

δεν διεκδικούν πληρότητα λεπτομερούς βιογραφικού σημειώματος αλλά επιδιώκουν να αναδείξουν συγκεκριμένες πλευρές της δράσης των προσώπων που μας ενδιαφέρουν. Τα στοιχεία από τα φορολογικά κατάστιχα χφ. 134, χφ. 94, χφ. 132 αφορούν κυρίως τον αριθμό ακινήτων που φέρεται ότι κατείχε και το φόρο που κατέβαλε κάθε φορολογούμενος, ενώ εκείνα του χφ. 131 αποκλειστικά και μόνο το φόρο που ώφειλε να καταβάλει σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές. Ο φόρος εκφραζόταν σε λογιστικό νόμισμα (δουκάτα για τα χφ. 134, χφ. 94, χφ. 132 και άσπρα για το χφ. 131), το οποίο χρησιμοποιούσε κάθε φορά η κοινότητα για τον υπολογισμό του. Τα φορολογικά κατάστιχα παρατίθενται σύμφωνα με τη χρονολογική τους διαδοχή).

Από την αναλυτική εξέταση των δώδεκα αυτών προσώπων αναδεικνύεται - παρά την αποσπασματικότητα των πηγών- το προφίλ των ανθρώπων που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό αγορών. Η αγορά ακινήτων αποτελούσε τη μία πλευρά των δραστηριοτήτων τους. Πλευρά σημαντική, γιατί σε αυτήν κατευθυνόταν αξιόλογο τμήμα των χρηματικών πλεονασμάτων τους, αλλά και γιατί η εκμετάλλευση της γης αποτελούσε βασική και σταθερή πηγή εσόδων γι' αυτούς[4]. Όλοι οι "μεγάλοι" αγοραστές απέκτησαν καλλιεργήσιμες εκτάσεις, γεγονός που σημαίνει ότι η αγροτική παράμετρος των δραστηριοτήτων τους ήταν πάντοτε ευπρόσδεκτη στον οικονομικό τους προγραμματισμό, γιατί πέρα από τα αναμενόμενα εισοδήματα, αποτελούσε σταθερή, σχετικά ασφαλή και με μικρούς κινδύνους "επένδυση".

Παράλληλα όμως δεν ήταν και ο μοναδικός τομέας δραστηριοποίησής τους. Η ενασχόληση με την κτηνοτροφία, τον έντοκο δανεισμό, το εμπόριο, τη ναυτιλία αναδεικνύεται επίσης μέσα από τα έγγραφα της εποχής, παρά το γεγονός βέβαια ότι η προβολή των δραστηριοτήτων αυτών στο αρχειακό υλικό είναι περιορισμένη και ελλιπής. Αυτό είναι φυσικό γιατί τα νησιωτικά νοταριακά αρχεία δεν διέσωζαν με πληρότητα τις πράξεις που δεν αποτελούσαν τίτλους ιδιοκτησίας. Οι δραστηριότητες λοιπόν που ξεφεύγουν από το ακίνητο είναι από τη φύση των πηγών, υποβαθμισμένες και καταγεγραμμένες σποραδικά και χωρίς συνέχεια. Όσον αφορά δε, τις δραστηριότητες των συγκεκριμένων προσώπων, το αρχειακό υλικό δεν επιτρέπει να συλλάβουμε ούτε το εύρος τους, ούτε την αναλογία που καταλαμβάνουν στο σύνολο των απασχολήσεων των συγκεκριμένων ανθρώπων που εξετάσαμε. Οπωσδήποτε όμως οι ποικίλες

4. Η επένδυση στη γη υπήρξε συμφέρουσα τοποθέτηση σε διάφορες εποχές και κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Θυμίζουμε ένα παράδειγμα από προγενέστερη εποχή. Στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 10ο και 11ο αιώνα η επένδυση στα ακίνητα, ιδιαίτερα για τα μέλη της υψηλής κοινωνίας, ήταν συμφέρουσα επένδυση γιατί ενώ ήταν ασφαλέστερη από το δανεισμό, απέδιδε περίπου το ίδιο κέρδος, βλ. Ν. Οικονομίδης, "Η επένδυση σε ακίνητα γύρω στο έτος 1000", *Τα Ιστορικά*, 7 (1987), σ. 15-26.

αυτές ασχολίες αποτελούν τομείς αλληλοτροφοδοτούμενους και αλληλοσυμπληρούμενους, που ο συνδυασμός τους είναι αυτός που συντέλεσε στη συγκρότηση και επέτρεψε τη διατήρηση κάποιων οικονομικά ισχυρών οικογενειών.

Το δεύτερο κοινό στοιχείο, στα δώδεκα πρόσωπα που εξετάσαμε, είναι η θέση τους στην τοπική κοινωνία και η ανάμειξή τους στα κοινοτικά πράγματα. Στα ονοματεπώνυμα όλων σχεδόν προτάσσονται προσηγορικά -όπως "κυρ", "μισέρ", αφέντης" κ.λπ.- ενδεικτικά του κύρους τους στο νησί[5]. Επίσης περιλαμβάνονται μεταξύ των προκρίτων που υπογράφουν έγγραφα της κοινότητας, ενώ οι περισσότεροι έχουν αναδειχθεί σε κοινοτικά αξιώματα και έχουν αναλάβει ευθύνες στη διαχείριση των κοινών, οι οποίες συνήθως ήταν και οικονομικά προσοδοφόρες. Αρκετοί διατέλεσαν επίτροποι, κριτές, λογαριαστάδες και χαρατζιάρηδες της κοινότητας. Η σχέση λοιπόν οικονομικής ισχύος και δράσης στα πλαίσια της κοινότητας είναι αμφίδρομη, καθώς η μία ενισχύει και υποβοηθεί την άλλη.

Εκτός από την κοινότητα, η εκκλησία είναι επίσης ένας χώρος που επικοινωνεί με όσους πραγματοποίησαν πολλές αγορές ακινήτων. Η επικοινωνία αυτή γίνεται με δύο τρόπους. Ο ένας αφορά τους ιερείς που αγοράζουν μεγάλο αριθμό ακινήτων. Τα πρόσωπα που διακρίθηκαν στην εκκλησιαστική ιεραρχία του νησιού ήταν ταυτόχρονα και "μεγάλοι" αγοραστές ακινήτων. Και οι δύο ιερείς που διατέλεσαν "οικονόμοι" τα χρόνια αυτά περιλαμβάνονται στην ομάδα που ξεχωρίσαμε. Ο άλλος αφορά τη σύνδεση των αγοραστών αυτής της κατηγορίας με τα θρησκευτικά ιδρύματα. Η σύνδεση αυτή εκφράζεται είτε μέσω των συνεισφορών σε ναούς και μοναστήρια, κυρίως μέ τις διαθήκες τους, είτε μέσω της απόκτησης ναών.

Β. Πρόσωπα που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό πωλήσεων

Φαινόμενο παρόμοιο με αυτό της εμπλοκής συγκεκριμένων προσώπων σε μεγάλο αριθμό πράξεων αγορών, συναντάμε και στο επίπεδο των πωλητών. Υπάρχουν άνθρωποι, οι οποίοι σύμφωνα με τα αρχειακά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, προέβησαν στο χρονικό διάστημα που εξετάζουμε, σε μεγάλο αριθμό πωλήσεων ακινήτων. Οι πωλήσεις αυτές σε ορισμένες περιπτώσεις παίρνουν μαζικό χαρακτήρα, καθώς ο πωλητής εκποιεί μεγαλο αριθμό ακινήτων ή και το σύνολο της ακίνητης περιουσίας που κατείχε στο νησί.

---

5. Γενικευμένη και με παρόμοιο νόημα φαίνεται ότι ήταν η χρήση παρόμοιων προσηγορικών στο Αιγαίο. Βλ. το παράδειγμα της Πάτμου (Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές..." (ΙΙ), *ό.π.*, σ. 241) και της Σαντορίνης (Α. Δρακάκης, "Θηραϊκή διαθήκη του 17ου αιώνα", *Σαντορίνη*, Αθήνα 1971, σ. 132 και Μαρία Σπηλιωτοπούλου, "Στη Σαντορίνη...", *ό.π.*, σ. 266-267).

Κατ' αναλογία με την κατηγοριοποίηση που επιχειρήσαμε στους "μεγάλους" αγοραστές, μπορούμε και μεταξύ των πωλητών να διακρίνουμε και να εξετάσουμε εκτενέστερα δύο μεγάλες ομάδες. Η μία περιλαμβάνει εκείνους που πραγματοποίησαν από πέντε έως και εννέα πράξεις πώλησης και η άλλη όσους διενήργησαν από δέκα πωλήσεις και άνω. Ο αριθμός των πωλητήριων πράξεων έχει μεγάλη σημασία, διότι καταδεικνύει τη σταδιακή απογύμνωση του συγκεκριμένου προσώπου από την ακίνητη περιουσία του. Η αξία των πωλούμενων αγαθών περνάει εδώ σε δεύτερη μοίρα, καθώς τα ακίνητα εκποιούνται συνήθως αναγκαστικά, προκειμένου να καλυφθούν πιεστικές ανάγκες και όχι για να εξευρεθούν χρήματα, τα οποία κατόπιν θα "επενδύονταν" σε άλλες δραστηριότητες. Κάτω από αυτό το πρίσμα, η πώληση ενός, σχετικά μεγάλης αξίας, ακινήτου μπορεί να επιτελεί τελείως διαφορετικές λειτουργίες και να εξυπηρετεί άλλες οικονομικές αναγκαιότητες από την πώληση πολλών μικρότερων ακινήτων, ισόποσης όμως αξίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ VII.3.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΑΠΟ ΔΕΚΑ ΠΩΛΗΣΕΙΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	Αρ.	Πρ.	Ποσό	Χρονικό Διάστημα	Έτη
ΕΥΓΕΝΟΥ χήρα ΜΑΡΙΝΟΥ ΚΟΝΤΟΦΡΕΟΥ	19	(7)	310.75	07/62-03/73	11
ΦΡΑΓΚΟΣ ΚΟΝΤΟΦΡΕΟΣ (μάστρο)	18		247.50	08/64-10/90	26
ΠΕΤΡΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΜΑΣ (παπάς)	18	(4)	180.75	09/63-02/74	11
ΓΕΩΡΓΗΣ ΣΤΑΘΗΣ	16		405.25	07/61-07/74	13
ΓΙΑΚΟΥΜΙΝΑ χήρα ΣΤΑΘΗ ΡΑΟΥΖΕΟΥ	13		217.00	10/70-05/71	1
ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΤΕΛΑΤΟΛΑΣ (παπάς)	13	(4)	318.50	07/63-09/70	7
ΜΙΧΑΛΗΣ ΝΤΑΚΑΡΙΣΤΟΣ	13	(12)	78.50	11/65-11/69	4
ΕΛΕΝΗ ΝΤΑΚΑΡΙΣΤΟΥ	12	(12)	39.50	11/65-12/66	1
ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΚΟΥΜΟΣ	11		123.50	11/63-02/71	8
ΠΑΤΕΣΤΟΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ	10		162.00	12/64-06/90	26
ΚΑΛΗ χήρα παπά ΜΑΡΚΟΥ ΚΟΡΝΑΡΟΥ	10		147.00	10/67-02/92	25
ΜΑΡΙΑ ποτέ ΙΩΑΝΝΗ ΛΩΛΟΤΖΑΝΗ	10		119.00	07/90-08/90	[1]
ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΑΤΖΙΚΗΣ	10	(2)	154.00	06/65-02/71	6
ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ	10	(2)	125.75	01/66-12/84	8
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΚΟΝΤΟΦΡΕΟΣ	10	(2)	122.00	08/64-02/87	23
ΛΙΝΑΡΔΟΣ ΓΡΥΠΑΡΗΣ	10	(4)	99.25	01/64-06/92	28
ΣΥΝΟΛΟ	203	(49)	2850.25		

ΠΙΝΑΚΑΣ VII.4.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ ΑΠΟ ΠΕΝΤΕ ΕΩΣ ΕΝΝΕΑ ΠΩΛΗΣΕΙΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	Αρ.Πρ.	Ποσό	Χρονικό Διάστημα	Έτη
ΖΑΜΠΕΤΑ ΤΗΣ ΦΡΑΤΖΕΣΚΑΣ	9	95.25	04/63-10/64	1
ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΩΡΑΙΤΗΣ (παπάς)	9	61.25	09/69-05/90	21
ΦΡΟΣΥΝΗ θυγατ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ ΝΑΖΟΥ	8	200.50	09/69-04/87	17
ΠΕΡΟΣ του ΜΑΘΙΟΥ ΦΑΜΕΛΙΤΗ	8	133.00	07/90-09/90	[2]
ΑΝΝΟΥΣΑ θυγ. ΖΑΝΝΗ ΚΑΜΠΙΑΝΟΥ	8	86.00	02/63-05/71	8
ΑΝΕΖΑ σύζ. ΑΛΕΞΗ ΚΑΒΕΣΤΡΟΥ	8	76.00	01/66-06/71	5
ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΥΡΟΘΑΛΑΣΣΙΤΗΣ	8	56.00	04/65-06/65	[2]
ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΓΡΥΠΑΡΗΣ (παπάς)	8 (1)	104.00	06/63-08/67	4
ΑΛΕΞΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ	8 (3)	52.25	03/63-08/74	11
ΠΕΡΟΣ ΣΚΟΡΔΙΛΗΣ (κυρ) ;	7	125.50	08/66-07/72	6
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ	7	123.50	09/71-01/91	20
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΣΙΦΝΟΥ ΜΥΚΟΝΟΥ *	7	68.50	05/96	[1]
ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΑΡΟΥΜΠΗΣ	7	58.25	03/65-05/65	[2]
ΓΕΩΡΓΗΣ ΛΙΤΖΑΡΔΟΣ	7	53.75	01/67-03/85	18
ΣΟΦΙΑ θυγ. ΚΑΡΛΟΥ ΣΑΣΟΥ	7	37.00	11/67-12/67	[1]
ΣΜΑΡΑΓΔΑ της ΖΑΜΠΕΤΑΣ της ΚΟΥΡΑΝΑΣ	7	31.00	10/90-11/90	[1]
ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΤΕΣΟΥΔΑΣ	7 (1)	118.00	12/62-10/67	5
ΛΑΜΠΡΙΑΝΟΣ ΣΟΦΙΑΝΟΣ	7 (2)	47.75	01/66-04/70	4
ΝΙΚΟΛΟΣ ΤΖΙΓΑΛΑΣ	6	121.00	12/70	[1]
ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ χήρα ΠΕΡ. ΠΑΠΑΓΙΑΚΟΥΜΟΥ	6	114.50	04/65-04/68	3
ΝΙΚΟΛΟΣ ΒΑΛΕΖΙΑΣ	6	37.50	05/85-07/92	7
ΜΑΡΟΥΛΑ θυγ. ποτέ ΓΕΩΡΓΗ ΝΕΟΥ	6	75.50	11/66-01/71	5
ΖΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΦΡΕΟΣ (μισέρ) ;	6	59.00	08/63-06/91	28
ΓΕΩΡΓΗΣ ΝΤΑΚΑΡΙΣΤΟΣ	6	54.50	08/64-08/70	6
ΜΑΡΟΥΛΑ θυγ. ποτέ ΙΩΑΝΝΗ ΚΟΥΝΙΑ	6	45.50	07/84-10/90	6
ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΒΑΛΕΖΙΑΣ	6	37.50	05/85-07/92	7
ΜΑΡΚΟΣ ΜΠΟΥΓΑΣ	6	35.50	11/63-12/74	11
ΜΑΡΙΝΟΣ ΔΙΑΣΚΟΥΦΗΣ	6 (1)	82.50	05/64-09/66	2
ΜΑΘΙΟΣ ΣΟΦΙΑΝΟΣ	6 (2)	42.00	09/46-08/66	20
ΑΘΑΝΑΣΙΑ θυγ. ποτέ ΔΕΜΕΝ. ΜΑΡΤΙΝΟΥ	5	174.00	11/65-10/73	8
ΕΡΗΝΗ θυγ. ποτέ ΖΑΝΝΗ ΚΟΥΛΟΥΡΗ	5	88.00	06/70-12/70	[6]
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΑ χήρα ΠΕΡΟΥ ΜΠΑΓΟΥ	5	70.75	11/62-09/70	8
Καλογριά παπά ΦΡΑΤΖΕΣΚΟΥ ΣΚΟΡΔΙΛΗ	5	61.00	03/89-10/90	1
ΣΟΦΙΑ της ΛΑΟΥΡΑΣ	5	57.50	08/74-08/90	16
ΑΛΕΞΗΣ ΚΑΒΕΣΤΡΟΣ	5	47.50	12/64-04/90	26

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	Αρ.Πρ.	Ποσό	Χρονικό Διάστημα	Έτη
ΛΙΝΑΡΔΟΣ ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ	5	47.00	05/63-08/69	6
ΑΓΟΥΣΤΟΥ θυγ. ΕΡΗΝΗΣ ΠΑΝΣΕΒΑΣΤΟΥ;	5	46.50	03/91-04/91	[1]
ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΑΓΑΣ	5	44.75	01/85-03/89	4
ΦΡΟΣΥΝΗ του ΛΕΥΤΕΡΗ ΝΙΟΡΔΟΥ	5	31.00	10/85-06/89	4
ΖΑΜΠΕΤΑ σύζ. ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΛΛΕΡΓΗ	5	28.00	11/82-04/85	3
ΜΠΕΛΟΝΙΑ σύζ. ΓΕΩΡΓΗ ΑΓΡΑΒΑΡΑ	5	25.25	12/84-12/91	7
ΜΗΛΙΑ χήρα ΓΕΩΡΓΗ ΡΟΔΕΛΗ	5 (1)	89.75	05/85-11/90	5
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΟΥΖΕΟΣ (κυρ)	5 (1	71.00	10/69-11/73	4
ΜΠΕΡΤΗΣ ΝΙΟΡΔΟΣ	5 (1)	33.50	11/65-01/75	10
ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΝΕΟΣ	5 (2)	44.50	07/71-03/88	17
ΓΕΩΡΓΗΣ ΝΙΟΡΔΟΣ	5 (2	37.00	05/68-01/75	7
ΖΩΡΖΗΣ ΚΑΛΤΟΡΑΣ**	5 (2)	18.50	02/63-03/71	8
ΠΕΡΟΣ ΣΟΦΙΑΝΟΣ (αφέντης)	5 (4)	29.50	08/63-10/70	7
ΣΥΝΟΛΟ	298 (23)	3277.50		

Σημειώσεις στους πίνακακες VII.3. και VII.4.

- Ο εντός παρενθέσεως αριθμός, στη στήλη με τον αριθμό των πωλήσεων, δηλώνει τις πράξεις που πραγματοποίησε ο συγκεκριμένος πωλητής από κοινού με κάποιον άλλον. Στο καταβληθέν ποσό έχει υπολογιστεί το μερίδιο που του αναλογεί (το 1/2 αν οι αγοραστές είναι δύο, το 1/3 εάν είναι τρεις κ.ο.κ.). Τα χρηματικά ποσά είναι εκφρασμένα σε ρεάλια.
- Ερωτηματικό (;) έχει τεθεί στις περιπτώσεις που δεν είμαστε απόλυτα σίγουροι για την ταυτότητα του προσώπου σε όλες τις πράξεις πώλησης.
- Στην τελευταία κάθετη στήλη, αυτή των ετών, οι εντός αγκυλών αριθμοί αντιστοιχούν σε μήνες.

*: Εκπρόσωπος της αρχιεπισκοπής Σίφνου και Μυκόνου και στις επτά πωλητήριες πράξεις ήταν ο αρχιεπίσκοπος Γεδεών.

**: Έχουμε εντοπίσει μία ακόμη πώληση όπου εμφανίζεται ως πωλητής ο Τζώρτζος του Κάλτορα, με ημερομηνία σύνταξης 28 Φεβρουαρίου 1636. Η πράξη παραδίδεται σε μεταγενέστερο αντίγραφο στον κώδικα του παπά Γεράσιμου Βίδου (βλ. Χ77 έγγρ. 822). Την πώληση αυτή δεν συμπεριλάβαμε με τις υπόλοιπες, διότι δεν είναι βέβαιο αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο ή κάποιο πρόγονό του.

Στους δύο καταλόγους που προηγήθηκαν περιλαμβάνονται συνολικά 64 πρόσωπα, τα 16 στον πρώτο και τα 48 στο δεύτερο. Τα συγκεντρωτικά αριθμητικά στοιχεία που προκύπτουν για τις πωλήσεις τους, με βάση το αρχειακό υλικό που διαθέτουμε, είναι τα εξής.

ΣΥΝΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΟΙ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΑΞΕΩΝ		ΧΡΗΜΑΤΙΚΟ ΠΟΣΟ (ρεάλια)	
ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ:	απόλ. αριθμ.	%	απόλ.αριθμ.	%
Α. 10 πωλήσεις και άνω	203	11.00	2850.25	11.36
Β. 5 έως 9 πωλήσεις	298	16.14	3277.50	13.06
Άθροισμα Α + Β	501	27.14	6127.75	24.42
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	1846	100.00	25096.75	100.00

Οι δύο λοιπόν ομάδες πωλητών στις οποίες αναφερθήκαμε, πραγματοποίησαν το 1/4 περίπου του συνόλου των αγοραπωλησιών, που έχουμε συγκεντρώσει και έλαβαν το 1/4 επίσης των χρημάτων που καταβλήθηκαν γι' αυτές. Η πύκνωση συνεπώς γύρω από ορισμένα πρόσωπα παρατηρείται και μεταξύ των πωλητών αλλά είναι σαφώς μικρότερη, αφού οι ανάλογες κατηγορίες που είχαμε διαχωρίσει μεταξύ των αγοραστών είχαν μετάσχει στο ήμισυ περίπου των πράξεων που διενεργήθηκαν και είχαν καταβάλει το ήμισυ των διακινηθέντων χρημάτων. Η διαφορά αυτή στα αριθμητικά μεγέθη αντιστοιχεί με τις ανάγκες που εξυπηρετούσε η αγορά ακινήτων. Εκείνοι που είχαν περίσσευμα χρημάτων, ώστε να το τοποθετήσουν σε αγορές ακινήτων, ήταν λίγοι. Επομένως ήταν φυσικό να δημιουργείται πόλωση γύρω από τα πρόσωπα που είχαν την οικονομική ευχέρεια να αγοράζουν ακίνητα.

Αντίθετα οι πωλήσεις ακινήτων -καθώς δεν γίνονταν με σκοπό να "επενδυθούν" τα χρήματα που προέκυπταν σε άλλες δραστηριότητες αλλά για να εξυπηρετηθούν έκτακτες ή άλλες πιεστικές ανάγκες- ήταν εύλογο να διαχέονται σε μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού. Οι μαζικές πωλήσεις, που προβάλλονται στα πρόσωπα των πινάκων VII.3. και VII.4., αρκετές φορές αντανακλούν οξύτατα προσωπικά προβλήματα, τα οποία φαίνεται όμως ότι στα χρόνια που εξετάζουμε, παρά την αναμφισβήτητη ύπαρξή τους, δεν είχαν πάρει το χαρακτήρα πλημμυρίδας, ώστε να καθορίζουν το σύνολο των αγοραπωλησιών ακινήτων στο νησί. Τις βασικές αιτίες, που οδηγούσαν στις πωλήσεις αυτές, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Ένα άλλο στοιχείο διάκρισης των ενεργειών των προσώπων αυτών σε σύγκριση με εκείνα τα πρόσωπα που πραγματοποίησαν πολλές αγορές έχει σχέση με το χρονικό ανάπτυγμα της δράσης τους. Δηλαδή, ενώ η δραστηριότητα των μισών περίπου "μεγάλων" αγοραστών εκτείνεται σε περίοδο ευρύτερη των δέκα ετών, εδώ το αντίστοιχο χρονικό διάστημα είναι πολύ πιό σύντομο, συχνά μάλιστα περιορίζεται σε λίγους μήνες. Η συγκέντρωση των σχετικών αριθμητικών δεδομένων των πινάκων VII.3. και VII.4. δίνει την ακόλουθη κατανομή.

ΠΙΝΑΚΑΣ VII.5.
ΧΡΟΝΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΣΤΑ ΠΩΛΗΤΗΡΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ ΑΠΟ ΠΕΝΤΕ ΠΩΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΩ

ΧΡΟΝΙΚΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ	Α	Β	Α + Β	
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ	Πρόσωπα	Πρόσωπα	Πρόσωπα	%
Εντός ενός μηνός	1	5	6	9.38
2 έως 6 μήνες	-	4	4	6.25
1 έως 4 έτη	3	10	13	20.31
5 έως 10 έτη	4	17	21	32.81
11 έως 20 έτη	3	9	12	18.75
21 έως 30 έτη	5	3	8	12.50
ΣΥΝΟΛΟ	16	48	64	100.00

Σημειώσεις

Α: Τα πρόσωπα που πραγματοποίησαν από 10 πωλήσεις και άνω (βλ. πίν. VII.3.).

Β: Τα πρόσωπα που πραγματοποίησαν 5 έως 9 πωλήσεις (βλ. πίν. VII.4.).

Σύμφωνα με την παραπάνω κατάταξη, τα μισά περίπου από τα πρόσωπα, των δύο αυτών κατηγοριών πωλητών, διενήργησαν το σύνολο των πωλήσεών τους σε διάστημα που εκτείνεται από ένα έως δέκα χρόνια. Μάλιστα, αν δούμε από πιό κοντά τις πωλητήριες πράξεις κάθε προσώπου χωριστά, θα παρατηρήσουμε ότι συχνά η περίοδος των μαζικών πωλήσεων είναι βραχύτερη και περιορίζεται σε διάστημα λίγων ετών ή ακόμη και μηνών. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως κάποια πώληση, που γίνεται με μεγάλη χρονική απόσταση, παρατείνει πλασματικά το χρόνο εκποίησης των ακινήτων. Για παράδειγμα, η Φροσύνη θυγατέρα ποτέ Κωνσταντή Νάζου γνωρίζουμε ότι πραγματοποίησε οκτώ πωλήσεις, οι επτά από τις οποίες έγιναν από το 1663 έως το 1672 και η όγδοη αρκετά χρόνια αργότερα, το 1687[6]. Παρόμοια, ο Ιωάννης Καραγιάννης πραγματοποίησε επτά πωλήσεις, τη μία το 1671 και από τις υπόλοιπες, τις πέντε το Νοέμβριο του 1690 και την τελευταία το 1691[7].

Η μεγάλη χρονική απόσταση που χωρίζει τις πωλήσεις αυτές αποτελεί τεκμήριο ότι δεν προκλήθηκαν από την ίδια αιτία. Οπωσδήποτε όμως η πρακτική της εκποίησης μεγάλου αριθμού ακινήτων σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, δεν εξέφραζε συνήθως την επιθυμία του πωλητή αλλά επιβαλλόταν από έκτακτες πιεστικές συνθήκες που αντιμετώπιζε. Φυσικά αυτό δεν ίσχυε με απόλυτο

6. Βλ. Χ77 έγγρ. 43 9.8.1663, 61, 20.8.1665, 273, του 671, 1083, 18.1.1670, 1086, 23.3.1670, 1234, 1.11.1670, 1452, 9.3.1672 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 7, 3.4.1687.

7. Βλ. Χ77 έγγρ. 1391, 24.9.1671, Γ.Α.Κ. χφ. 124 α.φ. 65, 6.11.1690, α.φ. 65ν, 10.11.1690, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 89, 16.11.1690, χφ. 124 α.φ. 64ν, 22.11.1690, α.φ. 62, 25.11.1690 και φ. 12, έγγρ. του έτους 1691.

τρόπο. Βλέπουμε έτσι τον Λευτέρη Μαυροθαλασσίτη να διενεργεί από τον Απρίλιο μέχρι τον Ιούνιο του 1665, οκτώ πωλήσεις με την εξουσιοδότηση της συζύγου του από τη Χίο[8]. Στην περίπτωση αυτή δηλαδή, η ταχύτητα των πωλήσεων καθορίστηκε από το γεγονός ότι η οικογένεια ήταν εγκατεστημένη στη Χίο και ο σύζυγος, όταν βρέθηκε -ή ταξίδεψε επί τούτου - στη Μύκονο πώλησε όσα ακίνητα μπόρεσε στο συντομότερο δυνατό διάστημα. Επιβεβαιωτικό της μη μόνιμης εγκατάστασης του Λευτέρη Μαυροθαλασσίτη στη Μύκονο είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει φορολογική του μερίδα στα μυκονιάτικα φορολογικά κατάστιχα της εποχής.

Η αντίστροφη τακτική, αυτή της σταδιακής εκποίησης ακινήτων είναι επίσης παρούσα. Σημειώνουμε ένα ενδεικτικό παράδειγμα. Έχουμε εντοπίσει επτά πωλήσεις του Γεώργη Λιτζάρδου που πραγματοποιήθηκαν από το 1667 ώς το 1685[9]. Η κατανομή των πράξεων αυτών κατά έτη είναι: από μία το 1667 και το 1668, δύο το 1670, μία το 1673 και δύο το 1685. Αυτές οι κατά διαστήματα διαθέσεις ακινήτων είναι βέβαια ένδειξη ότι οι πωλητές αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσχέρειες. Τα προβλήματά τους όμως αυτά πρέπει να ήταν μακροχρόνια και συνεχή και μάλλον δεν συνδέονταν με έκτακτα περιστατικά.

Δύο ακόμη επισημάνσεις προκύπτουν από την εξέταση των δύο αυτών ομάδων πωλητών. Η πρώτη σχετίζεται με την παρουσία των γυναικών. Οι 24 από τους 64 πωλητές, που μνημονεύσαμε παραπάνω, είναι γυναίκες. Η αναλογία είναι παρόμοια με τη συμμετοχή των γυναικών στο σύνολο των αγοραπωλησιών (η συμμετοχή τους εκεί ήταν 41,8%). Η παρουσία μάλιστα πολλών χηρών και ανύπανδρων γυναικών[10] επιβεβαιώνει το γεγονός ότι οι γυναίκες αυτές ήταν πιό ευάλωτες σε οικονομικές πιέσεις.

Η δεύτερη επισήμανση σχετίζεται με τον αριθμό των προσώπων που εμφανίζονται στις πωλητήριες πράξεις αυτής της ομάδας. Συχνή είναι η παρουσία δύο ή περισσότερων πωλητών, συχνά συγγενών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα δύο αδελφών του Μιχάλη και της Ελένης Ντακάριστου, οι οποίοι στο διάστημα 1665-1666 πραγματοποίησαν από κοινού δώδεκα πωλήσεις ακινήτων[11]. Ανάλογη είναι η περίπτωση του αφέντη Πιέρου Σοφιανού που πραγ-

8. Βλ. Χ77 έγγρ. 414, 1.4.1665, 417, 19.4.1665, 422, 24.4.1665, 424, 29.4.1665, 433, 7.5.1665, 435, 8.5.1665, 442, 11.6.1665 και 452, 26.6.1665.

9. Βλ. Χ77 έγγρ. 722, 8.1.1667, 884, 7.6.1668, 1121, 25.3.1670, 1237, 6.11.1670, 1504, 7.1.1673 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 242ν, 15.3.1685.

10. Δεν δηλώνεται στα νοταριακά έγγραφα ότι ήταν ανύπανδρες, πρέπει να το θεωρήσουμε όμως πιθανό -αν και όχι βέβαιο- όταν προσδιορίζονται ονοματικά με το όνομα του πατέρα τους.

11. Βλ. Χ77 έγγρ. 521 και 522, 16.12.1665, 527, 26.12.1665, 530, 27.12.1665, 554, 12.2.1666, 532 και 533, 27.9.1666. Επίσης με τη συμμετοχή και ενός τρίτου αδελφού τους, του Γιάκουμου,

ματοποίησε πέντε πωλήσεις[12] από τις οποίες τις τρεις από κοινού με τα αδέλφια του Ελένη, Μαθιό και Λαμπριανό[13]. Πολλές φορές λοιπόν πολυάριθμες πωλητήριες πράξεις, τις οποίες συνάπτουν από κοινού στενοί συγγενείς, αντιστοιχούν στην προσπάθειά τους να διευθετήσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία, απαλλασσόμενοι από εκείνα, που παρουσίαζαν προβλήματα στην εκμετάλλευσή τους, ακριβώς λόγω της συνιδιοκτησίας, η οποία συνήθως τους είχε επιβληθεί μέσω κληρονομικής μεταβίβασης.

Προσπαθήσαμε να σκιαγραφήσουμε, όσο μας το επιτρέπει το αρχειακό υλικό, κάποια πορτραίτα ατόμων που εκποίησαν πολλά περιουσιακά τους στοιχεία. Το δείγμα μας αφορά τα πρώτα έξι από τα πρόσωπα που περιλαμβάνονται στον πίνακα VII.3. (τα αναλυτικά στοιχεία περιλαμβάνονται στο παράρτημα).

Μία γενική παρατήρηση, η οποία μπορεί να εξαχθεί σχετικά με τους Μυκονιάτες που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό πωλήσεων ακινήτων αλλά και ειδικότερα για όσα πρόσωπα εξετάσαμε λεπτομερέστερα, είναι ότι ανήκαν σε οικογένειες που -τουλάχιστον για κάποια εποχή- υπήρξαν οικονομικά ισχυρές. Η περίοδος της οικονομικής τους ευμάρειας είναι βέβαια συνήθως προγενέστερη από τα χρόνια που τους συναντάμε να συναλλάσσονται, τα οποία και είναι γι' αυτούς χρόνια οικονομικών δυσχερειών. Η αρχική αυτή οικονομική ευρωστία είναι εύκολα εξηγήσιμη, αφού είναι αυτονόητο ότι δυνατότητα εκποίησης μεγάλου αριθμού ακινήτων μπορούσαν να έχουν μόνο οι εύποροι, καθώς οι πτωχοί, απλώς δεν είχαν στην ιδιοκτησία τους ακίνητα, ώστε να τα εκποιήσουν την ώρα της ανάγκης. Δεν μπορούμε να συλλάβουμε με πληρότητα από τις νοταριακές πράξεις τις ενέργειες και τη συναλλακτική συμπεριφορά αυτών των τελευταίων, όταν καλούνταν να αντιμετωπίσουν κάποιο πιεστικό οικονομικό πρόβλημα.

Εντούτοις, παρά το γεγονός ότι τα ελάχιστα ακίνητα που κατείχαν, ήταν γι' αυτούς πολύτιμα περιουσιακά στοιχεία, πιθανότατα ακολουθούσαν και εκείνοι την οδό της εκποίησής τους, προκειμένου να αποκτήσουν το μετρητό χρήμα που τους ήταν απαραίτητο. Εδώ όμως, καθώς τα μεγέθη ήταν μικρά, οι δυνατό-

---

τις πωλήσεις: Χ77 έγγρ. 508 και 509, 19.11.1665, 524, 16.12.1665, 550, 27.1.1666 και 520, 28.1.1666. Ο Μιχ. Ντακάριστος διενήργησε λίγα χρόνια αργότερα μία πώληση ακόμη, βλ. Χ77 έγγρ. 1062, 28.11.1669.

12. Παράλληλα, εκτός από τα ακίνητα, πώλησε επίσης μία βάρκα και ένα καΐκι, βλ. Χ77 έγγρ. 833, 16.2.1668 και 1586, 7.12.1673.

13. Βλ. Χ77 έγγρ. 635 και 636, 11.8.1666 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 17.6.1666. Στην τελευταία πράξη μετείχε μόνη η αδελφή του Ελένη. Μία πώληση λειβαδιού έκανε προς το γαμπρό του Γ. Καλόμενο (βλ. φ. 12, 10.8.1648), ενώ μία ακόμη πωλητήρια πράξη συντάχθηκε μετά την άσκηση κοντραδίτου (βλ. Χ77 έγγρ. 1219, 16.10.1670).

τητες των ανθρώπων περιορισμένες και τα χρήματα που εξασφάλιζαν ελάχιστα, δυσκολότερα μπορεί να εντοπισθεί η ακριβής φύση των ενεργειών τους. Όταν για παράδειγμα βλέπουμε ένα πρόσωπο να πραγματοποιεί μία ή δύο πωλήσεις ασήμαντων ακινήτων και κατόπιν να εξαφανίζεται από το προσκήνιο, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν πώλησε τα τελεταία αγαθά που είχε στην ιδιοκτησία του για να εξοφλήσει κάποιο χρέος ή εάν αντίθετα αυτές οι πωλήσεις είναι ανεξάρτητες από οικονομικούς καταναγκασμούς.

Μία δεύτερη επισήμανση, που και πάλι παραπέμπει στις εξ ανάγκης πωλήσεις, έχει σχέση με την έλλειψη οποιωνδήποτε ενδείξεων ότι τα χρήματα που απέφεραν οι πωλήσεις επανατοποθετήθηκαν σε άλλες δραστηριότητες. Το αποτέλεσμα είναι το ίδιο είτε η μείωση της περιουσίας ακολουθεί σταδιακό, αργό ρυθμό είτε γίνεται με απότομες εξάρσεις. Και στις δύο αυτές κατηγορίες όσα χρήματα απέκτησαν οι πωλητές μέσω των πωλήσεων που έκαναν, διέρχονται από τα χέρια τους χωρίς να μείνουν όμως σε αυτούς. Σε κάποιες περιπτώσεις έχουμε σαφείς μνείες για την κατάληξη των χρημάτων αυτών, σε κάποιες άλλες δεν μας είναι γνωστή η τύχη τους, οι πωλητές όμως των ακινήτων, σύμφωνα τουλάχιστον με τις αρχειακές μαρτυρίες, δεν τα διοχέτευσαν σε άλλες τοποθετήσεις.

Η οικονομική θέση των προσώπων αυτών δεν φαίνεται με την πάροδο του χρόνου να αποκαθίσταται, αφού δεν ανακτούν το σύνολο, ή έστω τμήμα, της ακίνητης περιουσίας που απώλεσαν. Επίσης, οι οικονομικές συνέπειες των μαζικών πωλήσεων δεν πλήττουν πάντοτε με τον ίδιο τρόπο όλα τα μέλη των οικογενειών. Κάποιες φορές φαίνεται ότι οι οικονομικές δυσχέρειες ενός μέλους της οικογένειας είχαν σοβαρές επιπτώσεις και στα υπόλοιπα, καθώς αυτά αναγκάζονται να προβούν σε εκτεταμένες πωλήσεις περιουσιακών τους στοιχείων. Αντίθετα σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, η οικονομική αιμορραγία αφορά κυρίως ένα μέλος της οικογένειας. Έτσι, συναντάμε μέλη μιας οικογένειας -συνηθέστερα τα αρσενικά- να αυξάνουν την προσωπική τους περιουσία προχωρώντας σε αγορές ακινήτων, είτε με απόσταση λίγων ετών, είτε και ακριβώς την εποχή της έντασης των εκποιήσεων οικογενειακών τους περιουσιακών στοιχείων.

Οι αιτίες των διαφορετικών αυτών στάσεων μπορούν να αναζητηθούν αφενός μεν στους λόγους που προξένησαν τις πωλήσεις (η "σκλαβιά", για παράδειγμα, ενός μέλους της οικογένειας συνήθως ασκεί αλυσιδωτά επιδράσεις σε όλο τον οικογενειακό κύκλο) και αφετέρου στους δεσμούς οικονομικής εξάρτησης και οικογενειακής αλληλεγγυότητας που συνέδεαν τα μέλη μεταξύ τους, οι οποίοι κάθε φορά μπορεί να παρουσίαζαν ιδιαιτερότητες και διαφορετικό βαθμό συνοχής.

Γ. Κάτοικοι που απώλεσαν το σύνολο της περιουσίας τους

Εκτός από τις περιπτώσεις, που είδαμε παραπάνω, οι οποίες αφορούν σταδιακή πώληση του συνόλου ή μεγάλου τμήματος της ακίνητης περιουσίας κάποιων προσώπων μέσω πολλαπλών πωλητήριων πράξεων, το αρχειακό υλικό που εξετάζουμε περιλαμβάνει και ορισμένα νοταριακά έγγραφα, με τα οποία οι συναλλασσόμενοι εκποιούν το σύνολο της ακίνητης περιουσίας τους. Πρόκειται για πράξεις με τις οποίες οι μετέχοντες είτε πωλούν το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων που κατέχουν στη Μύκονο, με εξαίρεση ίσως τη διατήρηση ενός ή δύο κτημάτων (9 πράξεις), είτε το σύνολο της περιουσίας που τους ανήκει κατόπιν κληρονομικών προσκτήσεων από γονείς ή αδελφια (5 πράξεις), είτε το σύνολο των δικαιωμάτων που έχουν σε κάποια ακίνητα (1 πράξη), είτε τέλος το σύνολο των περιουσιακών τους στοιχείων που βρίσκονται σε μία συγκεκριμένη τοποθεσία του νησιού (2 πράξεις). Η λογική των πωλήσεων αυτών και οι ανάγκες που εξυπηρετούν διαφέρουν σε κάθε μία από τις κατηγορίες που διακρίναμε. Οι δύο πρώτες κατηγορίες είναι αυτές που παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον γιατί αφορούν εκποιήσεις των περιουσιακών στοιχείων κάποιων Μυκόνιων ως σύνολα, αλλά και επειδή, καθώς είναι αρκετές, επιτρέπουν ίσως να επισημάνουμε ευρύτερα φαινόμενα. Οι άλλες δύο κατηγορίες αφορούν μεμονωμένες προσωπικές περιπτώσεις, από τις οποίες δεν μπορούν να εξαχθούν γενικότερα συμπεράσματα.

Οι νοταριακές αυτές πράξεις (με τις οποίες ορισμένα άτομα εκποίησαν όλα τα περιουσιακά στοιχεία που κατείχαν τη στιγμή της πώλησης), παρουσιάζουν κάποιες ιδιαιτερότητες. Κατ' αρχήν υπάρχει ασάφεια στα πωλούμενα αγαθά, γιατί ο πωλητής επέλεγε να πωλήσει τα ακίνητα που κατείχε ως σύνολο και όχι με ιδιαίτερο πωλητήριο έγγραφο για το κάθε ένα χωριστά. Καθώς λοιπόν χρησιμοποιούνταν διατυπώσεις του τύπου "τό πράμα που έχει στη Μύκονο", "ό,τι και αν έχει στο νησί της Μυκόνου" κ.ά., το αποτέλεσμα είναι να μην ορίζονται επακριβώς τα ακίνητα, να μην αναγράφονται οι συνορεύοντες και, συνήθως, να μην ακολουθείται η διαδικασία του "στιμαρίσματος" προκειμένου να προσδιοριστεί η ακριβής αξία των ακινήτων. Παράλληλα αυτού του τύπου οι πωλήσεις είχαν ως αποδέκτη ένα μόνο αγοραστή, ο οποίος θα είχε να αντιμετωπίσει αμφισβητήσεις στην αγορά που έκανε από προστατευόμενα από το εθιμικό κοινοτικό δίκαιο πρόσωπα (συγγενείς, συνορεύοντες). Δεν είναι περίεργο λοιπόν που σε μεγάλο μέρος των πράξεων αυτών οι συναλλασσόμενοι ήταν συγγενείς.

Από την άλλη πλευρά οι πωλήσεις αυτές, αν κρίνουμε από τα χρηματικά ποσά που κατόρθωσαν να αποσπάσουν οι πωλητές δεν αφορούσαν μεγάλες περιουσίες. Συγκεκριμενα τα ποσά που διατέθηκαν κυμάνθηκαν από 9 έως 49,25 ρεάλια (κατά μ.ό. 27 ρεάλια) ανά πώληση. Εξαίρεση αποτελεί η πωλητή-

ρια πράξη που πραγματοποίησε, ως επίτροπος και των αδελφών του, ο Γεώργης Χαλίκης, με την οποία πώλησε στον Ιωάννη Χαλίκη αγαθά αξίας 140 ρεαλιών[14]. Η εικόνα αυτή, της κατοχής και εκποίησης μικρού μεγέθους ακίνητης περιουσίας, από τα πρόσωπα που εξετάσαμε, επιβεβαιώνεται και από την παρουσία τους, ή μάλλον την απουσία τους από τα φορολογικά κατάστιχα του νησιού. Ο σχετικός πίνακας που ακολουθεί είναι χαρακτηριστικός.

ΠΙΝΑΚΑΣ VII.6.
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΕΚΠΟΙΟΥΝ ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΤΟΥΣ

	Έτος	χφ.134		χφ. 94		χφ.131		χφ132	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	πώλησης	ακ.	φρ.	ακ.	φρ.	α.	τ.	ακ.	φρ.
Ιωάννης Γλαράκης	1688	-	-	-	-	-	-	-	-
Μπεδενιούδα του ποτέ Αντώνη Γρυπάρη	1687+	-	-	-	-	-	-	-	-
Φραγκιάς Καρβουνάρης	1665	-	-	*	*	-	-	-	-
Ερήνη Μπουτέλη του Ιωάννη	1662	-	-	-	-	-	-	-	-
Κουράνα χήρα Γιαννούλη Νάξου	1688	-	-	-	-	-	-	-	-
Ιωάννης Σοφιανός	1665+	12	32.5	11	31.0	-	-	-	-
Νικολός Τζιγάλας	1670	-	-	-	-	-	-	-	-
Γεώργης Χαλίκης	1690	13	37.0	-	-	-	-	-	-

Σημειώσεις

ακ.: αριθμός ακινήτων.

φρ.: φορολογική υποχρέωση.

α.: Η αρχική εγγραφή του στο χφ. 131.

τ.: Η τελική εγγραφή του στο χφ. 131.

+: Ο Ιωάννης Σοφιανός στα 1670 πώλησε ό,τι του είχε απομείνει. Η Μπεδενιούδα θυγ. ποτέ Αντώνη Γρυπάρη πραγματοποίησε μία πάκτωση επίσης στα 1687.

*: Λείπουν τα φύλλα του καταστίχου μετά το γράμμα πι. Η αλφαβητική σειρά είναι με βάση το βαπτιστικό όνομα.

Η απουσία αυτή από τα φορολογικά κατάστιχα συνοδεύεται και από χαμηλή συμμετοχή στα νοταριακά έγγραφα της εποχής. Κανέναν από τους ανθρώπους αυτούς δεν εντοπίσαμε να αγοράζει ακίνητα, ενώ μεμονωμένες είναι και οι περιπτώσεις που εμφανίζονται -εκτός βέβαια από την πράξη που ήδη μνημονεύσαμε- και ως πωλητές. Ιδιαίτερα ασθενική είναι επίσης η παρουσία τους σε άλλα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Αποκομίζουμε δηλαδή από αυτούς την αίσθηση ότι πρόκειται για πρόσωπα που είτε είναι στις παρυφές είτε έχουν αποσυρθεί από την οικονομική ζωή του νησιού, όπως τουλάχιστον αυτή εκφράζεται μέσα

14. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 52ν, 29.6.1690.

από το αρχειακό υλικό που διαθέτουμε.

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκαν οι πωλήσεις αυτές φωτίζονται σε λίγες μόνο περιπτώσεις. Στην περίπτωση του Ιωάννη Σοφιανού καθοριστικό ρόλο φαίνεται ότι έπαιξε η πικρία του από τη στάση των συγγενών του όταν είχε πιαστεί σκλάβος[15]. Στην περίπτωση της Μπεδενιούδας Γρυπάρη η έλλειψη οικογένειας και η απουσία στενών συγγενών φαίνεται ότι ήταν ο κύριος παράγοντας που την οδήγησε στην εκποίηση της περιουσίας της[16]. Τέλος η ταυτόχρονη προσφυγή του Νικολού Τζιγάλα, τόσο σε δωρεές όσο και σε πωλήσεις, καταδεικνύει ότι οι πωλήσεις δεν ήταν αποτέλεσμα οικονομικού καταναγκασμού αλλά επιλογής που ίσως σχετιζόταν με αναχώρησή του από το νησί. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από τη μετέπειτα σιωπή του αρχειακού υλικού σχετικά με το πρόσωπό του[17].

Στα δικαιοπρακτικά έγγραφα της δεύτερης ομάδας που διακρίναμε, περιλαμβάνονται εκποιήσεις όλων των ακινήτων, που είχε αποκτήσει ο πωλητής κληρονομικά από κάποιο στενό του συγγενή (γονείς, αδέλφια). Και εδώ, τα πρόσωπα που αναφέρονται ως πωλητές έχουν πολύ περιορισμένη παρουσία στο αρχειακό υλικό του νησιού. Ο πίνακας VII.7. που παρουσιάζει την καταγραφή των προσώπων αυτών στα φορολογικά κατάστιχα το επιβεβαιώνει.

ΠΙΝΑΚΑΣ VII.7.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΠΟΥ ΕΚΠΟΙΟΥΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΗ ΑΠΟ ΣΤΕΝΟΥΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΤΟΥΣ

	Έτος	χφ.134		χφ. 94		χφ.131		χφ.132	
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	πώλησης	ακ.	φρ.	ακ.	φρ.	α.	τ.	ακ.	φρ.
Νικολός Καστελάνος και η	1685	-	-	17	10.0	94.0	0.0	-	-
αδελφή του Μαρία Καστελάνου	1685	3	7.0	4	52.0	17.0	7.0	0	0.0
Κωστάζος Λιτζάρδος ποτέ Νικολού	1691	-	-	-	-	-	-	-	-
Κουράνα ποτέ Πέρου της Ντιάνας	1690	-	-	-	-	-	-	-	-
Ζαννής Στάθης του Μιχάλη	1692	-	-	-	-	-	-	-	-
Πέρος Φαμελίτης του ποτέ Μαθιού	1690	?	?	*	*	?	?	?	?

Σημειώσεις

ακ.: αριθμός ακινήτων.

φρ.: φορολογική υποχρέωση.

α.τ.: αντίστοιχα η αρχική και τελική εγγραφή του στο χφ. 131.

* : λείπουν τα φύλλα μετά το γράμμα πι (αλφαβητική σειρά βάσει του βαπτιστικού ονόματος.

? : περιέχονται συνονόματοί του, είναι αμφίβολη όμως η ταύτιση με το εξεταζόμενο πρόσωπο.

15. Βλ. Χ77 έγγρ. 428, 173, 413, 1071, 1141, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 76v, 8.6.1690 και α.φ. 95v, 28.1.1692.

16. Βλ. Χ77 έγγρ. 105, 261, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 13 και 13v.

17. Βλ. αντίστοιχα έγγραφα: Χ77 έγγρ. 1259, 1267, 1263 και 1264, 1270, 1271, 1272.

Οι πρωταγωνιστές των πωλήσεων αυτών φαίνεται λοιπόν ότι ήθελαν με τις πράξεις τους να αποδεσμευτούν από την ακίνητη περιουσία που τους δόθηκε, προχωρώντας στην ταχεία ρευστοποίησή της. Τέτοια φαίνεται για παράδειγμα ότι ήταν η περίπτωση του διάκου Ζαννή του Μιχάλη Στάθη ο οποίος πραγματοποίησε μια σειρά πωλήσεων πιθανότατα εν όψει της αναχωρήσεώς του από τη Μύκονο[18]. Τελείως διαφορετικοί όροι καθόρισαν τη στάση του Νικόλα Καταβατά που αναγκάστηκε να προβεί σε πώληση ακινήτων μετά από άσκηση κοντραδίτου[19].

18. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 92, 92ν και 90ν. Στο τελευταίο έγγραφο το όνομά του συνοδεύεται από τους εκκλησιαστικούς τίτλους "διάκος ανεγνώστης" (για το αξίωμα αυτό βλ. Ευ. Θεοδώρου, "Αναγνώστης", *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 2, Αθήνα 1963, σ. 462-463). Δύο ακόμη πρόσωπα που φέρουν το επώνυμο Στάθης, οι Νικολός και Μπατίστας του ποτέ Νικολού, όπως φαίνεται από ενδείξεις νοταριακών εγγράφων ζούσαν εκτός Μυκόνου (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 110, 3.5.1681 και α.φ. 136, 13.10.1687). Δεν έχουμε στοιχεία όμως που να αποδεικνύουν συγγενική σχέση των προσώπων αυτών με τον Ζαννή του Μιχάλη Στάθη.

19. Βλ. Χ77 έγγρ. 25, 30.3.1663 και 101, 10.5.1663, 107, 8.6.1663, 43, 9.8.1663, 149, 23.12.1663, 391, 24.2.1665, 413, 6.4.1665.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΑΙΤΙΕΣ ΤΩΝ, ΕΚΤΟΣ ΣΥΝΗΘΟΥΣ ΡΟΗΣ, ΠΩΛΗΣΕΩΝ

Στο κεφάλαιο που προηγήθηκε εξετάζοντας τα πρόσωπα που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό πωλήσεων στη Μύκονο, αναφερθήκαμε σε κάποιες από τις αιτίες που οδήγησαν τους ανθρώπους αυτούς στην εκποίηση των περιουσιακών τους στοιχείων. Οι αναφορές εκεί όμως ήταν αποσπασματικές και μεμονωμένες και δεν ανέδειξαν την επίδραση των παραγόντων αυτών στην αγορά ακινήτων που είχε διαμορφωθεί στη Μύκονο, αλλά και ευρύτερα τις επιπτώσεις τους στον κοινωνικό ιστό του νησιού. Πρέπει να λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι πρόκειται για καταστάσεις το ακριβές εύρος των οποίων δεν μπορούμε να μετρήσουμε, διότι δεν μνημονεύονται πάντοτε από το νοτάριο οι λόγοι που προκαλούν τις πωλητήριες πράξεις. Τις παραλείψεις αυτές προσπαθήσαμε να αντιμετωπίσουμε αποκαθιστώντας την αιτία της πώλησης στις περιπτώσεις που δεν αναφερόταν ρητά από το γραφέα, είχαμε τη δυνατότητα όμως να την συμπεράνουμε με ασφάλεια από το υπόλοιπο αρχειακό υλικό που διαθέταμε.

Επιλέξαμε να κάνουμε λόγο στον τίτλο για πωλήσεις εκτός της συνήθους ροής. Πράγματι οι νοταριακές πράξεις που εξετάσαμε δίνουν την εικόνα ότι υπήρχε μία συνήθης ροή στις μεταβιβάσεις γενικότερα, αλλά και στις πωλήσεις ειδικότερα των ακινήτων του νησιού. Οι άνθρωποι μεταβιβάζουν μικρού συνήθως μεγέθους ακίνητα με μεγάλη όμως συχνότητα. Κάποιος αγοράζει ένα ή δύο αμπέλια, μετά από λίγα χρόνια ο ίδιος ή τα παιδιά του πωλούν ένα κλείσμα ή ένα άλλο αγαθό της οικογένειας, ενώ παράλληλα και τα χρήματα που διατίθενται ή που αποκτώνται είναι κατά κανόνα περιορισμένα. Συνήθως δηλαδή υπάρχουν αυξομειώσεις στα περιουσιακά στοιχεία των προσώπων και των οικογενειών, οι διαφοροποιήσεις όμως αυτές ακολουθούν μία πορεία χωρίς μεγάλα άλματα, χωρίς εκρήξεις. Αυτή η ομαλή κίνηση μερικές φορές διακόπτεται καθώς απρόβλεπτα, έκτακτα περιστατικά ή μονιμότερες οικονομικές δυσχέρειες, που κάποια στιγμή οξύνθηκαν υπέρμετρα, οδηγούν ορισμένους κατοίκους σε εκποιήσεις ακινήτων τους. Τέτοιοι παράγοντες, για τους οποίους

υπάρχουν μνείες στα νοταριακά έγγραφα, είναι η "σκλαβιά", οι μεταναστεύσεις και η υπερχρέωση είτε λόγω αδυναμίας καταβολής των φόρων είτε λόγω χρεών σε ιδιώτες.

Α. Η "σκλαβιά" και το ζήτημα των σκλάβων

Το ζήτημα των "σκλάβων" και γενικότερα του δουλεμπορίου εισβάλλει στις νησιωτικές κοινωνίες τον 17ο αιώνα με δύο τρόπους. Από τη μία πλευρά οι νησιώτες αποτελούσαν τα θύματα, καθώς, όταν συλλαμβάνονταν από πειρατές, πωλούνταν ως σκλάβοι. Από την άλλη πλευρά όμως πολλές φορές οι ρόλοι αντιστρέφονταν και μετατρέπονταν αυτοί σε θύτες, αφού, στενά όντας συνδεδεμένοι με την πειρατεία, ασκούσαν και οι ίδιοι δουλεμπόριο[1]. Η αμφίδρομη αυτή σχέση των τοπικών κοινωνιών με την πειρατεία και ειδικότερα με το δουλεμπόριο είχε σημαντικές επιπτώσεις στην ζωή των νησιών, γιατί διαπερνούσε τις κοινωνικές συνοχές και επηρέαζε τη νοοτροπία και τον τρόπο ζωής των κατοίκων. Οι οικονομικές συνέπειες ήταν επίσης σημαντικές και είχαν και αυτές δύο όψεις. Το εμπόριο σκλάβων, στο βαθμό που εμπλέκονταν σε αυτό νησιώτες, αποτελούσε δίοδο εισροής χρημάτων προς τα νησιά, παράλληλα όμως αποτελούσε και πηγή χρηματικών εκροών, αφού και οι ίδιοι οι κάτοικοι των νησιών, όταν "σκλαβώνονταν", γίνονταν αντικείμενο αυτού του εμπορίου. Στο αρχειακό υλικό της Μυκόνου υπάρχουν άλλωστε αναφορές σε σκλάβους Τούρκους[2], χριστιανούς από τα νησιά, αλλά και ανθρώπους προερχόμενους από μακρινές περιοχές[3].

Έχει επισημανθεί ότι ο 17ος αιώνας -και ιδιαίτερα μάλιστα τα χρόνια μετά το 1669- υπήρξαν για την περιοχή του Αιγαίου χρυσή εποχή της πειρατείας[4]. Η

---

1. Το εμπόριο αυτό ήταν βέβαια νόμιμο και υπόκειτο σε φορολογία βλ. σχετικά R. Mantran, *Η καθημερινή ζωή στην Κωνσταντινούπολη τον αιώνα του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς*, Αθήνα 1991, σ. 181-182. Το 1759 απαγορεύτηκε στην Κωνσταντινούπολη στους Έλληνες η αγορά δούλων, βλ. Αθανάσιος Κομνηνού Υψηλάντης, *Τα μετά την άλωσιν (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολη 1870 (επανέκδ. Αθήνα 1972), σ. 382.

2. Βλ. για παράδειγμα σχετικά έγγραφα: με ημερομηνία 27.10.1668 που αναφέρεται σε πώληση τεσσάρων Τούρκων (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 72), με ημερομηνία 24.9.1676 που αναφέρεται σε πώληση τριών Τούρκων σκλάβων (Α. Κατσουρός, *Κουρσάροι...*, ό.π., σ. 18-19) κ.ά.

3. Βλ. για παράδειγμα έγγραφο με ημερομηνία 1.4.1686 που γίνεται λόγος για 3 σκλάβους "δύο ρώσους και ένα κακλαμάνο" που οδηγήθηκαν στη Μύκονο (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18).

4. Βλ. D. A. Zakythinos, "Corsaires...", *ό.π.*, σ. 12-14, Γ. Λεονταρίτης, *Ελληνική εμπορική ναυτιλία (1453-1850)*, Αθήνα ^{2}1987, σ. 20-22, Κ. Ντόκος, "Μία υπόθεσις πειρατείας κατά τον 17ο αιώνα (1678-1680)", *Θησαυρίσματα*, 2 (1963), σ. 37-38, B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., τ. 1, σ. 196-202, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 13-14 και 266.

πειρατεία παράλληλα υπήρξε βασικός τροφοδότης του δουλεμπορίου, καθώς συχνά τα πληρώματα των εμπορικών πλοίων και όποιοι άλλοι επέβαιναν σε αυτά, όταν συλλαμβάνονταν, κατέληγαν να πωληθούν σκλάβοι. Η ζήτηση των τελευταίων ήταν μάλιστα αυξημένη εξαιτίας της χρησιμοποίησής τους ως ερετών στα πλοία[5]. Η "σκλαβιά" λοιπόν αποτελούσε μία καθημερινή πραγματικότητα και φυσικά ένα συνεχή παράγοντα ανασφάλειας[6]. Ιδιαίτερα όσοι από τη φύση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους ήταν υποχρεωμένοι να ταξιδεύουν, αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο να πέσουν θύματα κάποιας πειρατικής επιδρομής, να συλληφθούν και να βρεθούν, μέχρι την ενδεχόμενη απελευθέρωσή τους, κωπηλάτες κάτω από άθλιες συνθήκες σε κάποιο πειρατικό, τουρκικό ή άλλο πλοίο[7]. Φυσικά ο κίνδυνος "σκλαβιάς" και για αυτούς που δεν μετακινούνταν από το νησί τους δεν ήταν ανύπαρκτος, αφού μπορούσαν επίσης να αιχμαλωτισθούν από κάποιον από τους πειρατές που δρούσαν στο χώρο του Αιγαίου[8].

Τις συνθήκες διαβίωσης των σκλάβων σε αυτά τα πλοία διεκτραγωδεί με γλαφυρό ύφος σε επιστολή που έστειλε ένας νάξιος καθολικός προς τη σύζυγό του, όταν ήταν αιχμάλωτος πιθανότατα στο β' μισό του 17ου αιώνα[9]. "Καθημερινώς ξυλιές, κλωτσιές, πεινασμένοι και δεν μας ήδωνε παρά ένα κομμάτι παξιμάδι το ταχύ μουχλιασμένο, που δεν το έτρωγε ο χοίρος, και μία τάσα

5. Βλ. J. Mathiex, "Trafic et prix de l'homme en Mediterranée aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Annales E.S.C.*, 2 (1954), σ. 160-161.

6. Δεν είναι χωρίς σημασία για τη συχνότητα του φαινομένου η ύπαρξη του επωνύμου "Σκλάβος" μεταξύ των κατοίκων. Στα φορολογικά κατάστιχα της Μυκόνου του 17ου αιώνα απαντά το επώνυμο αυτό μεταξύ των φορολογουμένων (στο χφ. 134 περιλαμβάνεται ένας φορολογούμενος, στο χφ. 131 τέσσερις και στο χφ. 132 τρεις). Το επώνυμο υπήρχε τον 17ο αιώνα στην Κρήτη (βλ. για παράδειγμα Κ. Μέρτζιος, "Ονομαστικός κατάλογος των εν Σούδα Κρητών του 1713", *Κρητικά Χρονικά*, 10 (1956), σ. 22 και 24), αλλά ήταν αρκετά συχνό και σε άλλες περιοχές, βλ. σχετικά Κ. Άμαντος, "Σκλάβοι, Σκλαβησιάνοι και Βάρβαροι", επανέκδοση στον τόμο *Γλωσσικά Μελετήματα*, Αθήνα 1964, σ. 359.

7. Για τις συνθήκες αυτές βλ. D. A. Zakythinos, *ό.π.*, σ. 33-35 και ειδικότερα για τα τουρκικά πλοία Β. Σφυρόερας, *Τα ελληνικά πληρώματα του τουρκικού στόλου*, Αθήνα 1968, σ. 115-118. Η αποστροφή που υπήρχε για την εργασία στα πλοία αποκαλύπτεται και από το θεσμό των "αντισκάρων", βλ. σχετικά Θ. Δετοράκης, "Η αγγαρεία της θάλασσας στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη", *Κρητολογία*, 16-19 (1983-1984), σ. 103-106.

8. Χαρακτηριστικό επεισόδιο διηγείται ο Ισπανός Α. de Contreras, *Αναμνήσεις ενός κουρσάρου*, Αθήνα 1994, σ. 88-100.

9. Βλ. Μ. Μαρκόπολις, "Συμφοραί Ναξίου τινός συλληφθέντος υπό των πειρατών", *Ημερολόγιον του δισέκτου έτους 1896*, Νάξος 1895, σ. 54-55, πρβλ. και Α. Φ. Κατσουρός, *ό.π.*, σ. 6, όπου και αναδημοσιεύεται τμήμα της επιστολής. Ο Μ. Μαρκόπολις θεωρεί ότι ήταν αιχμάλωτος των πειρατών. Ο Β. Σφυρόερας, *ό.π.*, σ. 117 επισημαίνει ότι πρέπει να είχε συλληφθεί αιχμάλωτος από τους Τούρκους κατά τον τουρκοβενετικό πόλεμο.

νερό βρωμισμένο και άλλο τόσο το βράδυ και νύχτα μέρα κουβαριασμένοι από κάτω στη φιργάδα που μάγκου δεν μπορούσαμε να ξαπλώσωμε το ποδάρι μία πιθαμή από κάτω μας λάμες τα σίδερα και κουπιά, όχι άλλο τίβοτες οι ψείρες που τσ' εξούσαμε μ' ένα κομμάτι ξύλο όταν ήθελε μας βγάλει στη γη, που με εφάγασι ζωντανό". Η γνώση των ταλαιπωριών αυτών που υφίσταντο οι αιχμάλωτοι, σε συνδυασμό με τα υπέρογκα ποσά που απαιτούνταν για την απελευθέρωσή τους, καθιστούσαν τη "σκλαβιά" μία από τις επαχθέστερες συμφορές, που είχε βαρύτατες επιπτώσεις σε όλη την οικογένεια του σκλάβου[10].

Παράλληλα όμως το πρόβλημα της βοήθειας και συμπαράστασης σε όσους αιχμαλωτίζονταν είχε δημιουργήσει και κοινωνικές αλληλεγγυότητες, που σε ορισμένες βενετοκρατούμενες κυρίως περιοχές πήραν τη μορφή επίσημων οργανωμένων θεσμών. Έχει επισημανθεί έτσι η ύπαρξη του Ταμείου εξαγοράς αιχμαλώτων, το οποίο λειτούργησε στη Ζάκυνθο τον 17ο και 18ο αιώνα, με δική του διοίκηση και πόρους, που προέρχονταν κατα κύριο λόγο από εισφορές των πλοίων του νησιού[11].

Και σε άλλες περιοχές όμως, παρόλο που δεν υφίσταντο σχετικοί οργανωμένοι θεσμοί, το μέγεθος του προβλήματος φαίνεται ότι είχε αγγίξει κοινωνικές ευαισθησίες που έβρισκαν διέξοδο σε άτυπες μορφές συμπαράστασης[12]. Για παράδειγμα, το 1678, ο Λεονάρδος Καΐρης, ένας από τους προύχοντες της Άνδρου, ανάμεσα σε άλλες δωρεές, προέβλεπε στη διαθήκη του: "Χρεωστούνε μου εις το Απάνω Κάστρο ιερείς και γέροντες ριάλια διακόσια καθώς διαλαμ-

10. Σε περίπτωση που ο αιχμάλωτος δεν απελευθερωνόταν, ζούσε συνήθως ως σκλάβος το υπόλοιπο της ζωής του. Ενδεικτική είναι η λυτή διατύπωση ενθύμησης του 1686, από χειρόγραφο της Ρόδου, όπου διαβάζουμε "κάτη άρχοντας ήχε σκλάβον και ερόστησε, και επίγε και έφερε τον ιατρόν, και ήπεν του πέμου αν έζη ή αν μπεθένι να τον λευπτερόσω", βλ. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, "Ειδήσεις για τη Ρόδο στο ΙΖ' μ.Χ. αιώνα από ένα χειρόγραφο ευχολόγιο του Βρεταννικού Μουσείου", *Δωδεκανησιακόν Αρχείον*, 6 (1976), σ. 21.

11. Βλ. Λ. Ζώης, "Ταμείον εξαγοράς αιχμαλώτων", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 5 (1928), σ. 342-344 και Κ. Μέρτζιος, "Θωμάς Φλαγγίνης και ο Μικρός Ελληνομνήμων", *Πραγματείαι της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 9, Αθήνα 1939, σ. 130-133. Στα βυζαντινά χρόνια σημαντικές αρμοδιότητες επί του θέματος αυτού είχε αναλάβει η εκκλησία. Υπήρχε μάλιστα και ειδικό εκκλησιαστικό αξίωμα αυτό του "πτωτεκδίκου" που φρόντιζε ακριβώς για την τύχη των αιχμαλώτων, Φ. Κουκουλές, "Οι αιχμάλωτοι κατά τους βυζαντινούς χρόνους", *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, 1925, σ. 41-42 και ο ίδιος, *Βυζαντινών...*, τ. 3, ό.π., σ. 173-174

12. Χαρακτηριστικό για τη νοοτροπία που είχε διαμορφωθεί στους ανθρώπους σχετικά με το θέμα της "σκλαβιάς" είναι το ακόλουθο παράδειγμα. Σε διαθήκη του 1685 η πρώτη ερώτηση που απευθύνει ο νοτάριος στο διαθέτη είναι "αν αφίνη εις σκλάβους, εις το σπιτάλες ή εις άλλους τόπους ευλαβείς κανένα πράγμα", βλ. Μ. Μανούσακας, "Η διαθήκη του Φιλοθέου Σκούφου", *Ε.Ε.Κ.Σ.*, 3 (1940), σ. 300. Η ίδια ερώτηση απευθύνεται από νοτάριο κατά τη σύνταξη διαθήκης στη Ζάκυνθο το 1681, βλ. Λ. Ζώης, "Κρήτες πρόσφυγες του 1667", *Κρητικά Χρονικά*, 10 (1956), σ. 348.

βάνει το σκρίτον τωνε και ορίζω τα παιδιά μου να τα σκοδέρουν με όποιο μόδο ημπορούν από τα οποία να δώσουν ριάλια εκατό να βγάλουν ένα Ρωμιόπουλο από το κάτεργο και της ώρας να είναι λίπερο"[13]. Στην περίπτωση αυτή δεν προβλέπεται κάποιος ειδικός φορέας, όπου θα κατατίθενταν τα προσφερόμενα χρήματα. Τη διαχείρισή τους θα αναλάμβαναν τα μέλη της οικογένειας του διαθέτη, που ήταν και εκτελεστές της διαθήκης του. Η υπόθεση όμως δεν περιορίζεται μόνο στα στενά πλαίσια της οικογένειας, από τη στιγμή που στη σύνταξη της διαθήκης παρίστανται ως μάρτυρες πρόκριτοι της Άνδρου, καθώς και ο επίσκοπος του νησιού.

Μία παρόμοια ρύθμιση διαβάζουμε σε διαθήκη του 1659 από τη Μύκονο. Εκεί η Χρουσή, σύζυγος Ν. Καταβατά εκτός από τις άλλες περιουσιακές ρυθμίσεις αφήνει "μάλαμα γρόσο 20, τα δέκα του σκλάβου της Καλούδας και τα δέκα του σκλάβου της Καλόγριας"[14]. Η δωρεά σε αυτήν την περίπτωση αφορά μικρότερο χρηματικό ποσό, το οποίο διαμοιράζεται σε συγκεκριμένα πρόσωπα που έχουν ήδη σκλαβωθεί.

Η διάθεση, μέσω των διαθηκών, κάποιων χρηματικών ποσών για την απελευθέρωση σκλαβομένων, σύμφωνα με τα τα νησιωτικά έγγραφα που γνωρίζουμε, δεν αποτέλεσε τον κανόνα, η παρουσία της όμως είναι ευδιάκριτη. Η πρακτική αυτή είναι σύμφωνη βέβαια με μία χριστιανική, φιλανθρωπική θεώρηση και συμπεριφορά αλλά δεν εξαντλείται σε μία αφηρημένη φιλανθρωπία, καθώς αγγίζει ένα συγκεκριμένο, απτό προβλήμα της νησιωτικής κοινωνίας. Επίσης οπωσδήποτε έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά και υπακούει σε άλλη λογική από τις δωρεές, που πραγματοποιούνταν μέσω διαθηκών, σε εκκλησιαστικά ιδρύματα και μεμονωμένους ιερείς. Με αυτές τις τελευταίες προσφορές, που αποτελούσαν απαραίτητο συμπλήρωμα κάθε διαθήκης, ο διαθέτης απέβλεπε αποκλειστικά στην ψυχική σωτηρία του ιδίου ή συγγενικών του προσώπων.

Εκτός από τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες και ευαισθησίες, σημαντικότερη, στο ζήτημα της απελευθέρωσης των σκλαβομένων, φαίνεται ότι ήταν η παρέμβαση της εκκλησίας με την οργάνωση εράνων για την απελευθέρωση συγκεκριμένων προσώπων[15]. Επίσης ενεργός ήταν ο ρόλος της κοινότητας και πιθανόν και κάποιων μεμονωμένων αξιωματούχων[16]. Βλέπουμε έτσι ότι το 1665 ο επί-

13. Βλ. Δ. Ι. Πολέμης, "Είκοσι διαθήκαι εξ Άνδρου (1678-1831)", *Πέταλον*, 1 (1977), σ. 29.

14. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 14.7.1659, κόπια.

15. Βλ. το σχετικό παράδειγμα πατριαρχικής σύστασης που αφορά τον Νικόλαο Λικίνιο, καθώς και το τυπικό δείγμα εγγράφου ζητείας για απελευθέρωση αιχμαλώτου που περιλαμβάνεται σε σιναϊτικό κώδικα, Κ. Άμαντος, "Η αιχμαλωσία του Νικολάου Λικινίου", *Ελληνικά*, 11 (1939), σ. 151-156.

16. Πιθανόν σε ορισμένες περιπτώσεις διαδραμάτιζαν κάποιο ρόλο οι πρόξενοι. Για παράδειγμα σε έγγραφο με ημερομηνία 7.5.1698 (Ι.Ε.Ε.Ε. Αρχείον Γύζη, έγγρ. 7440) η

τροπος και κριτής της Μυκόνου Πέρος Σκούταρης "επειδή την σήμερον να εσκλαβώθην ο άνωθεν Νικολός από γαλιότες τουρκικές και να τόνε πουλήσουν εις τα κάτεργα... εμήνυσεν εις την Χίο να ξαγοράσουν τον άνωθεν σκλάβον". Τα χρήματα δόθηκαν δανεικά και ο σκλαβωθείς, όταν επέστρεψε στο νησί, υποχρεώθηκε να πωλήσει ακίνητά του για να εξοφλήσει τον Π. Σκούταρη[17]. Ο τελευταίος δεν είναι σαφές αν είχε καταβάλει τα χρήματα εξ ιδίων, αλλά ακόμη και σε μία τέτοια περίπτωση, οπωσδήποτε λειτούργησε στα πλαίσια των καθηκόντων του ως επικεφαλής της κοινότητας του νησιού. Ανάλογου περιεχομένου είναι και η δανειοδοτική εξυπηρέτηση που έκανε το 1681 ο οικονόμος παπά Μάρκος Κορίνθιος στον Κωστάζο Σκορδίλη, την εποχή που ο τελευταίος είχε πιασθεί σκλάβος[18]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι ρόλο διαμεσολαβητή στη διαδικασία για την μεταφορά και την απελευθέρωση σκλάβων, φαίνεται ότι αναλάμβαναν επί αμοιβή και πρόσωπα που δεν φαίνεται να είχαν καμμία σχέση με τους σκλαβομένους και τη σύλληψή τους[19].

Παράλληλα η κοινότητα, αναλαμβάνοντας συλλογικά ευθύνη για τους κατοίκους του νησιού, έπαιρνε ενεργά μέρος σε περιπτώσεις που απαιτούνταν η απελευθέρωση Τούρκων σκλάβων. Το 1690 "η κοινότης ελύτρωσεν από τη σκλαβιά των Μαγιουρκίνω" κάποιους Τούρκους[20], ενώ λίγα χρόνια προτήτερα, στα 1677, το κοινό του νησιού είχε τελικά επωμισθεί, παρά την έντονη διαφωνία του, το βάρος καταβολής των λύτρων για την απελευθέρωση είκοσι Εβραίων[21]. Η ύπαρξη συλλογικής ευθύνης απέναντι στην οθωμανική εξουσία, που διευθετείτο μέσω ενός συνδυασμού απειλών, καταναγκασμών και κυρώσεων[22], λειτουργούσε ίσως συσπειρωτικά για τους κατοίκους των νησιών, που

Μαργαρίτα χήρα Π. Ξυπόλητου ομολογεί ότι δανείστηκε από τον κόνσολο Τζάννε Γκίζη 25 ρεάλια για τη σκλαβιά του συζύγου της. Δεν γνωρίζουμε όμως αν το δάνειο αυτό σχετίζεται με την προξενική ιδιότητα του δανειστή.

17. Βλ. Α. Φ. Κατσουρός, *ό.π.*, έγγρ. 2, σ. 12-13.

18. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 23.6.1681.

19. Χαρακτηριστική είναι η αποστολή που ανέλαβε η καλόγρια του Φρουζέτη η οποία αναλαμβάνει "...να πάγη εις τη Χίο δια την αγορά των σκλάβων της Χίος ή σκλάβες οπού είναι από το χωριό της Χίος Ολύμπους, να πάγη να φέρει ριάλια τριακόσια τριάντα. Τα τριάντα να' ναι δια κόποι της άνωθεν καλουγριάς, και ανίσως και λάβη τα άνωθεν γρόσα καλά, όβερ και τα άνωθεν γρόσα δεν τα λάβη και κρατήσουν και το σκλαβάκι εκεί νά 'ναι κρατημένη η άνωθεν καλουγριά αυτήνη και τα καλά της να πληρώνη την σούμα του άνωθεν σκλαβακιού να μην έχη να κάμη η άνωθε καλουγριά και αν τύχη και εις την θάλασσα ρίζιγο από κουρσάρους να μην έχη να κάμη η άνωθεν καλουγριά...", βλ. Α. Φ. Κατσουρός, *ό.π.*, έγγρ. 8, σ. 21-22 (πρβλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1).

20. Βλ. *ό.π.*, έγγρ. 9, σ. 22-23 (πρβλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18).

21. Βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 184-185.

22. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Φολεγάνδρου για την οποία έχει υποστηριχθεί ότι αρκετοί κάτοικοι του νησιού χρησιμοποιήθηκαν ως όμηροι και οδηγήθηκαν σκλάβοι στις

ωθούνταν εξανάγκης σε συμπράξεις κοινωνικής αλληλεγγύης.

Η απήχηση του προβλήματος της "σκλαβιάς" στην οικονομική ζωή της Μυκόνου διαφαίνεται από τα πωλητήρια έγγραφα, καθώς σε σημαντικό αριθμό από αυτά η αιχμαλωσία κάποιου προσώπου συγγενικού με τον πωλητή δηλώνεται ως η αιτία για τη διενέργεια της πράξεως. Όπως αναφέραμε είναι δύσκολο να μετρηθεί με ακρίβεια ο αριθμός των πωλήσεων που οφείλονται στη "σκλαβιά", γιατί οι αναφορές των νοταρίων στο θέμα δεν είναι συνεπείς. Από την εξέταση των νοταριακών πράξεων αποδεικνύεται ότι ορισμένες φορές έχει παραληφθεί η έγγραφη δήλωση της αιτίας της πώλησης, παρόλο που από τη σύγκριση και την παραβολή άλλων στοιχείων εντοπίζουμε την αιτία που την προκάλεσε. Θεωρώντας ως σημείο εκκίνησης πράξεις στις οποίες μνημονεύεται η "σκλαβιά" ως αιτία πώλησης ή άλλα έγγραφα με πληροφορίες για αιχμαλωσίες συγκεκριμένων προσώπων, κάναμε μία προσπάθεια να συγκεντρώσουμε αυτές τις άδηλες πράξεις, με κριτήριο τη χρονική σύμπτωση σειράς πωλήσεων από το σκλαβομένο ή από πρόσωπα του στενού του οικογενειακού κύκλου σε σύντομο διάστημα (λίγων ετών ή και μηνών). Η αριθμητική αποτύπωση των πωλήσεων αυτών είναι η ακόλουθη:

Πράξεις στις οποίες δηλώνεται ρητά η "σκλαβιά" ως αιτία:	47
Πράξεις που η "σκλαβιά" συνάγεται έμμεσα μετά από παραβολή:	63
ΣΥΝΟΛΟ:	110

Φυσικά δεν έχουμε κατορθώσει να ταυτίσουμε το σύνολο των πράξεων για τις οποίες αληθινή αιτία είναι η "σκλαβιά". Ο αριθμός τους πρέπει να ήταν μεγαλύτερος. Και με βάση όμως τα αριθμητικά δεδομένα που διαθέτουμε, αναδεικνύεται η σοβαρότητα του προβλήματος των σκλαβομένων για την κοινωνία της Μυκόνου, αφού, το 6% του συνόλου των πωλήσεων οφείλονται αποκλειστικά και άμεσα σε αυτό.

Πρέπει όμως να επισημάνουμε το γεγονός ότι οι αριθμοί αυτοί αναφέρονται μόνο στο άμεσο πρόβλημα που δημιουργείτο στους αιχμαλώτους. Η "σκλαβιά" όμως είχε και βαθύτερες συνέπειες, που δεν εξαλείφονταν με την καταβολή των λύτρων και την απελευθέρωση του σκλαβομένου. Η καταβολή ενός μεγάλου χρηματικού ποσού, που μάλιστα γινόταν με διαδικασίες πιεστικές και επώδυνες, εξουθένωνε την οικογένεια του αιχμαλώτου.

Οι επιπτώσεις αυτές διεκτραγωδούνται με γλαφυρό τρόπο σε δικαστική

γαλέρες, επειδή θεωρήθηκαν συνεργάτες των πειρατών, βλ. Ι. Κονταρίνης, "Περιγραφή της νήσου Φολεγάνδρου", *Πανδώρα,* 21 (1870), σ. 27, πρβλ. και Ζ. Γαβαλάς, "Φολέγανδρος", *Δ.Ι.Ε.Ε.,* 2 (1885), σ. 478-479, ο ίδιος, "Καταστροφή της Φολεγάνδρου τω 1715 υπό οθωμανού αρχιναυάρχου", *Κιμωλιακά,* 4 (1974), σ. 231.

απόφαση του 1672 από τη Μύκονο[23]. Η απόφαση ελήφθη όταν προσέφυγε στο "κριτήριο" του νησιού ο τήνιος μοναχός Γαβριήλ Ντελόντε ο οποίος όπως δήλωσε: "... ήτον εις την υποταγήν του μοναστηρίου του Αγίου Νικολάου της Τήνου ηγουμενέβοντας ο ποτέ οσιώτατος Φιριππής, οποίος άνω λεγόμενος καλόγερος Γαβριήλ στελμένος από τον άνωθεν προεστόν δια επερεσία του μοναστηρίου, συνεργεία του δαίμονος επιάστη σκάλος [= σκλάβος] και εβάλθη εις το κάτεργο και μην έχοντας αλλιώς να γλυτώσει παρακαλώντας τα αδέλφια του επούλησαν τα γονικά τους πράματα ως καθώς λέγει ρ[εάλια] 70, δίδοντας και ο αδελφός του Ιω[άννης] άλλα ρεάλια 30, γίνεται όλα ρεάλια 100, δίδοντας και τα υπόλοιπα ο άνωθεν προεστός εγοράστην...". Η περίπτωση αυτή φυσικά δεν είναι σπάνια. Ανάλογες υποθέσεις είναι γνωστές και από άλλα νησιά των Κυκλάδων[24].

Συχνά οι οικογένειες των σκλαβομένων δεν ανένηπταν οικονομικά ποτέ, ενώ αναγκάζονταν και στο μέλλον κατά διαστήματα να εκποιούν περιουσιακά τους στοιχεία. Οι πωλητήριες όμως αυτές πράξεις δεν είναι εύκολο με την πρώτη ματιά να συσχετισθούν με μία αιχμαλωσία, που είχε συμβεί πριν αρκετά χρόνια. Δίνουμε ένα παράδειγμα. Όπως θα δούμε στο σχετικό κατάλογο που έπεται, η Καλή χήρα παπά Μάρκου Κορνάρου και ο γιος της Γιαννούλης πραγματοποίησαν από το 1667 έως το 1674 μία σειρά από πωλήσεις ακινήτων. Η αιτία για τις πωλήσεις αυτές ήταν η σκλαβιά ενός άλλου γιου της Καλής, του Αντώνη. Αρκετά χρόνια αργότερα, ο Γιαννούλης, η μητέρα του Καλή και μία αδελφή του η Μαρία επανέρχονται και πωλούν άλλα ακίνητα που είχαν στην κατοχή τους, προφανώς, διότι τα οικονομικά προβλήματα της οικογένειας συνέχιζαν να υφίστανται[25].

Η αιχμαλωσία ενός ανθρώπου είχε σοβαρές επιπτώσεις σε όλη την οικογένειά του. Οι υποχρεώσεις των υπολοίπων μελών της οικογένειας δεν είχαν μόνο ηθικό χαρακτήρα αλλά προσδιορίζονταν και από άλλες δεσμεύσεις που απέρρεαν από το ισχύον νομικό καθεστώς. Ήδη από τα βυζαντινά χρόνια η οικογένεια του σκλαβομένου ήταν υποχρεωμένη να φροντίσει να εξεύρει τα

23. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 86, 1.5.1672.

24. Ενδιαφέρον σχετικά με αυτό το θέμα έχει σειρά δέκα εγγράφων από την Άνδρο των ετών 1597-1605, όπου απεικονίζονται οι συνέπειες που είχε η σκλαβιά του παπά Θεοδωρή Ζαρκούλη για τον ίδιο και την οικογένειά του. Ο υπέρογκος, για τις οικονομικές δυνατότητες του ιδίου, δανεισμός και η εκποίηση όλων των οικογενειακών περιουσιακών στοιχείων αποτέλεσε για τον αιχμάλωτο πορεία αναπόφευκτη, βλ. Δ. Πολέμης, "Απελευθέρωσις αιχμαλώτου εν Άνδρω κατά τον δέκατον έκτον αιώνα", *Πέταλον*, 3 (1982), σ. 81-96.

25. Για τις τελευταίες αυτές πωλήσεις βλ. για τον Γιανούλη Κορνάρο: Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12 και χφ. 134 α.φ. 232, 4.12.1684· για την Καλή: χφ. 124 α.φ. 20, 9.3.1688, α.φ. 87, 11.2.1692· για τη Μαρία: χφ. 124 α.φ. 29v, 15.9.1689.

απαραίτητα για την απελευθέρωση του σκλαβομένου μέλους της χρήματα. Μάλιστα δεν αναγνωριζόταν κληρονομικό δικαίωμα στους συγγενείς (σύζυγο, τέκνα, αδέλφια) εφόσον είχαν αμελήσει για την απελευθέρωση του σκλάβου[26].

Στο αρχειακό υλικό που εξετάσαμε η παράλειψη αυτής της συγγενικής υποχρέωσης οδηγεί τον Ιωάννη Σοφιανό σε πώληση ακινήτων που κατείχε, παράλληλα με την έγγραφη έκφραση της δυσαρέσκειάς του. Ο τελευταίος σημειώνει ότι πωλεί περιουσιακά του στοιχεία "...εστόντας και να τον ηύρηκεν σκλαβιά και κανείς από τους εδικούς του να μην τον εγυρέψη, κανείς μήτε να φανή να δώση την άνωθεν σκλαβιά"[27]. Επίσης δικαστική απόφαση στα 1665 ακυρώνει προηγηθείσα προίκηση, αφού συνεκτίμησε "...και την σκληρότητα του άνωθεν Μαρίνου [του προικησθέντος] ο οποίος αχάριστος δεν εγύρεψεν να του αβοηθήση [τον προικοδότη] εις την σκλαβιάν του [...] δια τούτο αποφασίζει να παίρνη ο άνωθεν σκλάβος το αμπέλι και το σπίτι να το πουλή ο δια να πλερώση την σκλαβιάν του, ως καθώς οι θείοι νόμοι διακελεύουσι και λέσι τον αχάριστον οι δωρεές μετατρέπουνται"[28].

Ταυτόχρονα οι κοινοτικοί θεσμοί προστάτευαν την περιουσία του σκλαβομένου, όσο καιρό έλειπε από τον τόπο του. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά σε σχετική με το θέμα κοινοτική απόφαση της Σύρου, με ημερομηνία 13 Ιουνίου 1695: "Ο σκλάβος ώς όπου να έλθη στον τόπον να στέκονται τα δικαιώματά του και το πράγμα να αποκόβεται με δύω αποκοφτάδες, και διαλαλημένον από δύο μέρη"[29].

Μέλη της οικογένειας του σκλάβου όμως ορισμένες φορές εμφανίζονται ως αποδέκτες των πωλούμενων αγαθών. Από τις 110 πράξεις που περιλαμβάνονται στο σχετικό κατάλογο που ακολουθεί, οι 13 διενεργήθηκαν μεταξύ συγγενών. Οπωσδήποτε όμως και εδώ ο πραγματικός αριθμός πρέπει να ήταν μεγαλύτερος λόγω παράλειψης της σχετικής αναγραφής από τους νοτάριους. Για παράδειγμα σε έξι ακόμη πωλήσεις οι συναλλασσόμενοι είναι συνεπώνυμοι, αλλά ο γραφέας δεν κάνει λόγο για ύπαρξη συγγένειας, πράγμα που είναι εξαιρετικά αμφισβητήσιμο.

Οι επιπτώσεις από τη "σκλαβιά" στην οικογένεια είναι εμφανείς στον κατάλογο με τις σχετικές πωλήσεις. Πολλές φορές ολόκληρες οικογένειες αναγκάζονται να εκποιήσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία, ενώ κάποιες φορές μετέχουν με πωλήσεις και εξ αγχιστείας συγγενείς. Η ηθική και ψυχολογική πίεση που δεχόταν το οικογενειακό περιβάλλον του σκλαβομένου, προκειμένου να

26. Βλ. Φ. Κουκουλές, "Οι αιχμάλωτοι...", *ό.π.*, σ. 41-42 και ο ίδιος, *Βυζαντινών...*, ό.π., τ.3, σ. 181-182.

27. Βλ. Χ77 έγγρ. 428, 7.5.1665.

28. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 74-75.

29. Βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *Jus...*, ό.π., σ. 499.

βρει χρήματα εκποιώντας οικογενειακά ακίνητα ήταν πολύ έντονη. Ενδεικτική είναι η επιστολή του νάξιου σκλάβου που έχουμε ήδη μνημονεύσει, ο οποίος κλείνει το γράμμα του με ικεσία προς τη σύζυγό του "... να βάλη ότι και αν έχωμεν αμανάτι χωράφι, αμπέλι και ότι άλλο πράγμα που να θέλης να μαζώξης άσπρα"[30].

Η διαδικασία εκποίησης που ακολουθείτο σε αυτές τις πωλήσεις ήταν η συνήθης, παρόμοια με εκείνη που αφορούσε και τις άλλες αγοραπωλησίες. Από τις 110 σχετικές πωλητήριες πράξεις, η τιμή πώλησης καθορίστηκε με "στιμάρισμα" στις 86 (δηλαδή στο 78.2%), με διακανονισμό στις 19 (17.3%), ενώ σε πέντε πράξεις (4.5%) δεν υπάρχει σχετική αναφορά από το νοτάριο. Οι αναλογίες αυτές αποκλείνουν από εκείνες που είχαμε επισημάνει στο σύνολο των πράξεων αγοραπωλησιών, όπου τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 58.6%, 27.1% και 14.3%. Η υπερίσχυση των πωλήσεων, στις οποίες ακολουθήθηκε η διαδικασία της εκτίμησης είναι αποτέλεσμα ίσως της ανάγκης για επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής φερεγγυότητας, την οποία ήθελε να εξασφαλίσει ο αγοραστής, για μία αγορά που θα μπορούσε να προσβληθεί ευκολότερα από όποιον είχε συμφέρον, καθώς είχε πραγματοποιηθεί κάτω από ειδικές επώδυνες συνθήκες. Η επίσημη εκτίμηση της αξίας του ακινήτου λοιπόν προσέδιδε νομιμοποιητικό βάρος στην αγορά του.

Όσον αφορά τα χρήματα που απαιτούνταν για την απελευθέρωση ενός αιχμαλώτου παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις. Βλέπουμε για παράδειγμα ότι σε μία σειρά με 19 πωλήσεις δούλων που έγιναν στη Χίο το 1715 οι τιμές πώλησης των ανδρών κυμάνθηκαν από 70 έως 180 γρόσια (σε μία μόνο περίπτωση έφθασε τα 300 γρόσια) και των γυναικών από 30 έως 158[31]. Ο άνθρωπος στην περίπτωση αυτών των πωλήσεων, δεν μπορούσε να αποτελεί έμπόρευμα με απόλυτα ενιαία τιμή, γιατί οι σκλάβοι διέφεραν ως προς τα σωματικά προσόντα και χαρακτηριστικά[32], αλλά κυρίως ως προς την οικονομική τους δυνατότητα να καταβάλουν το τίμημα της ελευθερίας τους, γεγονός που οπωσδήποτε ωθούσε τις τιμές προς τα πάνω[33]. Το τελευταίο έπαιζε καθοριστικό ρόλο, καθώς εδώ οι αιχμαλωσίες αφορούσαν συχνά συγκεκριμένα μεμονωμένα πρόσωπα και όχι μαζικούς εξανδραποδισμούς των κατοίκων μίας

30. Βλ. Μ. Μαρκόπολις, "Συμφοραί...", *ό.π.*, σ. 57.

31. Βλ. Χρ. Μαυρόπουλος, *Τουρκικά έγγραφα αφορώντα εις την ιστορίαν της Χίου*, Αθήνα 1920, σ. 285-296. Τριακόσια ρεάλια έδωσε επίσης τον 17ο αιώνα για την απελευθέρωσή του από τους πειρατές ο κόνσολος της Βενετίας στην Κίμωλο, βλ. B. J. Slot, "Καθολικαί...", *ό.π.*, σ. 159-160.

32. Ενδεικτικό είναι εδώ το γεγονός ότι μια από τις χαμηλότερες τιμές (85 γρόσια) εξασφάλισε ένας δούλος μονόφθαλμος, βλ. Χρ. Μαυρόπουλος, *ό.π.*, σ. 287.

33. Βλ. J. Mathiex, "Trafic...", *ό.π.*, σ. 161-162.

περιοχής ή των αιχμαλώτων πολέμου.

Στη δεύτερη κατηγορία, η τιμή μπορούσε να παρουσιάζει μικρότερες αυξομειώσεις, αφού δεν υπεισέρχονταν ο παράγοντας της απελευθέρωσης του σκλάβου με δικούς του πόρους. Για παράδειγμα στα μέσα του 14ου αιώνα είχε οριστεί στην Κωνσταντινούπολη μέση αγοραία τιμή των δούλων, που προερχόταν από τις συνεχείς νέες κτήσεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας, 125 άσπρα[34]. Και για τις περιπτώσεις όμως των συλληφθέντων από τους πειρατές στα μεγάλα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής είχαν διαμορφωθεί κάποιες ενδεικτικές τιμές[35].

Ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως εκτός από το εκφρασμένο σε νόμισμα καταβαλλόμενο ποσό, η αντιστοιχία του τιμήματος εξαγοράς σε ακίνητα στον τόπο του σκλαβομένου. Το μέγεθος δηλαδή της ακίνητης περιουσίας που υποχρεωνόταν να πωλήσει ο σκλάβος και η οικογένειά του προκειμένου να πετύχει την απελευθέρωσή του και η αναλογία που αντιπροσώπευαν τα ακίνητα αυτά στο σύνολο των περιουσιακών του στοιχείων. Σημειώνουμε ότι στο παράδειγμα του καλόγερου Γαβριήλ που μνημονεύσαμε παραπάνω τα 100 ρεάλια που απαιτήθηκαν για την απελευθέρωσή του αποτελούσαν το σύνολο της περιουσίας του. Η δικαστική απόφαση που εκδόθηκε μετά από χρόνια, του επιτρέπει να κρατήσει ακίνητα του μοναστηριού στο οποίο μόναζε, διότι στον ίδιο, καθώς είχαν πωληθεί όλα τα περιουσιακά του στοιχεία για τη "σκλαβιά" του, δεν του είχε απομείνει τίποτε.

Πράγματι λοιπόν -όπως επιβεβαιώνεται και από τον κατάλογο που ακολουθεί- οι οικονομικές αυτές συνέπειες ήταν ιδιαίτερα σοβαρές, γιατί το χρηματικό ισοδύναμο εξασφαλιζόταν μετά από πώληση σειράς ακινήτων. Αυτό αποδεικνύει από τη μία πλευρά τη γενικότερη ένδεια των νησιών αλλά και την ατομική πενία ορισμένων τουλάχιστον από τους συλληφθέντες[36]. Άλλωστε οι τελευταίοι στις περιπτώσεις που μπορούμε να ελέγξουμε δεν συγκαταλέγονταν συνήθως στους οικονομικά ισχυρούς του νησιού. Από την άλλη πλευρά όμως συνιστά και δείγμα των χαμηλών τιμών που απολάμβαναν τα πωλούμενα ακίνητα αγαθά.

Οι πωλήσεις τα οποία κατά τη γνώμη μας συνδέονται με τη "σκλαβιά" περιλαμβάνονται στον πίνακα VIII.1., όπου εντάξαμε μόνο τις 110 εκείνες πράξεις,

---

34. Βλ. Ι. Χάμμερ, *Ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. 1, Αθήνα 1870, σ. 199.

35. Βλ. J. Mathiex, *ό.π.*, σ. 162-163, όπου μνημονεύονται ενδεικτικές μέσες τιμές για τον 17ο και 18ο αιώνα.

36. Υπάρχουν βέβαια και εξαιρέσεις. Έτσι ο Μαθιός Βιδάλης σε "σκριτούρα" του με ημερομηνία 15.3.1690 αναφέρεται σε χρηματικά ποσά που έστειλε στη Χίο για τη σκλαβιά του πεθερού του Μ. Καλαμαρά (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 17). Ο τελευταίος ήταν από τους προκρίτους του νησιού.

που θεωρήσαμε ότι διενεργήθηκαν προκειμένου να εξευρεθεί το απαραίτητο ποσό για την απελευθέρωση ενός σκλάβου και όχι τις πράξεις που σχετίζονται με τις γενικότερες οικονομικές επιπτώσεις στην οικογένεια του σκλαβομένου.

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII.1.
ΠΩΛΗΤΗΡΙΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΟΦΕΙΛΟΝΤΑΙ ΣΤΗΝ "ΣΚΛΑΒΙΑ"

Ημερομηνία	Π Ω Λ Η Τ Η Σ	ΕΙΔΟΣ	ΤΙΜΗ*	ΣΚΛΑΒΩΘΕΙΣ**
26/03/64	*Αγραβαρά Ερήνη του Αθάνα*	*Κλείσμα*	*16.0*	*Πατέρας της*
12/03/70	>>	>>	5.7	[Πατέρας της]
13/03/70	*Αγραβαρά Ερήνη & Καλούδα*	*Φυτεία*	*18.0*	*Αδελφός (μοναχός)*
14/03/70	Αγραβαράς Μακάρ.& Γεράσιμος	Αμπέλι	9.0	[Ο ίδιος, αδελφός]
21/05/70	>>	Εκκλησία 1/2	45.0	[>>]
07/01/67	*Βιδάλης Ζαννής*	*Κλείσμα-Χωράφι*	*9.0*	*Ο ίδιος*
25/10/68	*Γρυπάρης Λ. Λιτζάρδος Σιδ.*	*Κλείσμα-Κατοικιά*	*11.0*	*Κουνιάδος Ζαννή*
02/01/69	*Λιτζάδου Ερήνη & σ. Σιδέρης*	*Κλείσμα*	*8.0*	*Αδελφός Ζαννής*
06/04/70	*Γαϊτάνη Ευγενού & σ. Γεώργης*	*Κλείσμα-Χωράφι*	*4.0*	*Σύζυγος Γεώργη*
14/09/70	Γαϊτάνης Γεώργης	Κλείσμα	19.0	[Ο ίδιος]
25/09/70	>>	Αμπέλι-Κήπος	18.0	[>>]
22/01/72	>>	*Παραγγερία 1/2*	*7.5*	*Αντώνης Μανιάτης*
13/01/73	*Γαϊτάνη Ευγενού σύζ. Γεώργη*	*Σπίτι κατώγι*	*20.2*	*Σύζυγος Γεώργης*
09/11/84	Καλλέργη Ζαμπέτα σύζ. Ιωάννη	Χωράφι-Χωράφι	2.0	[Σύζυγος Ιωάννης]
11/01/85	>>	*Αμπέλι*	*8.5*	>>
18/01/85	>>	*Αμπέλι*	*8.0*	>>
22/04/85	>>	Κλείσμα	6.0	[>>]
07/08/64	Κοντοφρέος Φράγκος (μάστρο)	Κατοικιά	11.0	[Ο ίδιος]
07/08/64	>>	Πράμα	15.0	[>>]
08/09/64	*Κοντοφρέου Μαρία σύζ.Φράγκ*	*Χωράφι-2κλείσματα*	*27.0*	*Σύζυγος Φράγκος*
22/09/64	Κοντοφρέος Φράγκος (μάστρο)	Χωράφι	9.5	[Ο ίδιος]
28/09/64	>>	Κλείσμα	6.5	[>>]
02/10/64	>>	Χωράφι	2.0	[>>]
06/11/64	>>	Χωράφι	2.0	[>>]
15/11/64	*Κοντοφρέου Μαρία σύζ.Φράγκ.*	*Χωράφι*	*5.5*	*Σύζυγος Φράγκος*
18/12/64	Κοντοφρέος Φράγκος (μάστρο)	Ταράτζα	12.0	[Ο ίδιος]
27/12/64	>>	Ταράτζα	12.5	[>>]
14/07/67	>>	Σπίτι ανώγι	60.0	[Γιος του]
23/03/68	>>	Αμπέλι	18.0	[>>]
03/05/68	>>	*Σπίτι κατώγι*	*24.0*	*Γιος του*
03/05/68	>>	*Αμπέλι*	*22.0*	>>
03/05/68	>>	*Χωράφι*	*9.0*	>>
11/05/68	>>	Κλείσμα	23.0	>>
03/11/68	>>	Κλείσμα	12.5	[>>]

Ημερομηνία	Π Ω Λ Η Τ Η Σ	ΕΙΔΟΣ	ΤΙΜΗ*	ΣΚΛΑΒΩΘΕΙΣ**
08/10/66	*Κορίνθιου Χριστιάνα σύζ. Ιω.*	*Αμπέλι*	*14.0*	*Σύζυγος Ιωάννης*
06/01/66	Κορνάρος Γιανν. Νικολ. Στελ.	Ταράτζα	15.0	[Αδελφός Αντώνης]
08/07/66	*Κορνάρος Γιαννούλης (κυρ)*	*Αμπέλι#*	*24.5*	*Αδελφός Αντώνης*
08/07/66	>>	*Χωράφι*	*20.0*	>>
08/07/66	>>	Κλείσμα	25.0	[>>]
22/07/66	>>	Σπίτι	11.0	[>>]
14/10/66	*Κορνάρος Γ. & Σαντορινέος Γ.*	*Συκιές#*	*8.0*	>>
21/11/66	>>	*Χωράφι*	*2.5*	>>
20/10/67	Κορνάρου Καλή χήρα Μάρκου	Κλείσμα	9.0	[Γιος Αντώνης]
21/04/69	>>	Κλείσμα	10.0	[>>>]
02/05/69	>>	*Σπίτι κατώγι*	*12.0*	>>
09/03/70	>>	Χωράφι	8.0	[>>]
06/08/72	>>	Βοκολιός	5.0	[>>]
01/07/73	>>	Κλείσμα	8.0	[>>]
07/12/73	>>	Κλείσμα	30.0	[>>]
07/12/73	>>	Κλείσμα	15.0	[>>]
07/12/73	Κορνάρος Γιαννούλης	Φυτεία	12.5	[Αδελφός Αντώνης]
14/11/74	>>	Κλείσμα	8.0	[>>]
08/02/85	*Κουντουμά Φροσύνη σύζ.Ζαννή*	*Συκιές*	*8.2*	*Σύζυγος Ζαννής*
08/05/85	>>	Σπίτι	12.5	[>>]
10/04/87	Κουντουμάς Ζαννής	Κλείσμα	16.2	[Ο ίδιος]
15/12/89	Κουντουμά Φροσ. χήρα Ζαννή	Παραγγερία 1/2	10.0	[Σύζυγος Ζαννή]
29/05/92	*Λωλοτζαννής Νικόλας Δούκα*	*Αμπέλι*	*8.0*	*Ο ίδιος*
17/08/69	Μπαμπούνη Ελένη του Γεώργη	Αμπέλι	21.0	[Ο γιος της]
17/10/69	>>	*Σπίτι ανώγι*	*7.0*	>>
05/01/66	Νάζος Δημήτρης (κυρ)	Χωράφι	20.0	[Ο ίδιος]
09/01/70	*Νάζου Μαρία χήρα Δ. & γιος*	*Κλείσμα*	*21.0*	*Σύζυγος Δημήτρης*
25/01/70	*Ντακάριστου Φλουρ. σ. Μαρίνου*	*Σπίτι κατώγι*	*12.0*	*Σύζυγος Μαρίνος*
24/05/70	Ντακάριστος Μαρίνος	Σπίτι	12.0	[Ο ίδιος]
03/07/87	Παπαγιάκουμου Μ. χήρα Γεώργ.	Σπίτι-κατώγι	22.0	[Γιος Γιάκουμος]
17/01/88	>>	*Κατοικιά*	*12.0*	>>
02/01/88	>>	Κλείσμα	5.0	[>>]
28/07/89	>>	Κλείσμα	2.5	[>>]
04/04/91	*Παπαγιάκουμου Μαρκέτα θ.Γ.*	*Δικαιώματα*	*6.0*	*[Αδελφ. Γιάκουμος]*
16/11/91	>>	*Σπίτι κατώγι*	*30.0*	*[>>]*
14/09/69	*Ραουξέος Στάθης & η σύζυγος*	*Σπίτι κατώγι*	*60.0*	*[Γιος Κωσταντής]*
03/10/69	>>	*Αμπέλι-Κλείσμα*	*84.0*	*[>>]*
14/10/70	*Ραουξέου Γιακουμ. χήρα Στάθη*	*Πράμα*	*15.0*	*[>>]*
24/10/70	>>	*Αμπέλι*	*20.0*	*[>>]*
04/05/71	>>	*Ταράτζα*	*13.0*	>>

Ημερομηνία	Π Ω Λ Η Τ Η Σ	ΕΙΔΟΣ	ΤΙΜΗ*	ΣΚΛΑΒΩΘΕΙΣ**
04/05/71	*Ραουζέου Γιακουμ. χήρα Στάθη*	*Σπίτι κατώγι*	*12.0*	>>
04/05/71	>>	*Σπίτι κατώγι*	*25.0*	>>
04/05/71	>>	*Κλείσμα*	*20.0*	>>
04/05/71	>>	*Κλείσμα*	*7.0*	>>
04/05/71	>>	*Φυτεία*	*4.0*	>>
04/05/71	>>	*Κλείσμα*	*2.0*	>>
04/05/71	>>	*Αμπέλι*	*18.0*	>>
04/05/71	>>	*Αμπέλι*	*9.0*	>>
04/11/90	*Ροδέλη Φωτεινή σύζ. Ζαννή*	*Κλείσμα*	*6.0*	*Σύζυγος Ζαννής*
04/11/90	*Ροδέλη Μηλιά χήρα Γεώργη*	*Κλείσμα*	*12.0*	*Γιος Ζαννής*
18/11/90	>>	Κλείσμα	9.2	[>>]
20/11/90	>>	*Αμπέλι-Κατοικιά*	*55.0*	>>
04/05/91	Ροδέλης Ζαννής	Φούρνος	2.0	[Ο ίδιος]
22/07/66	Σκαρδανάς Γιαννούλης	Πράμα	10.0	[Αδελφ. Γεώργης?]
18/04/69	Σκαρδανάς Γιαννούλης & Ελένη	Σπίτι κατώγι	30.0	[>>]
25/04/69	Σκαρδανά Ελένη θυγ. Βασίλη	Αμπέλι	7.5	[>>]
16/05/69	Σκαρδανάς Γιαννούλης & Ελένη	Αμπέλι	15.0	[>>]
27/09/70	*Σκαρδανάς Βασίλης*	*Σπίτι ανώγι*	*9.0*	*Γιός Γεώργης*
16/08/74	Σκαρδανά Βασιλική σύζ. Γιανν.	Αμπέλι	20.0	[Κουνιάδος Γεώργ.]
23/04/65	Σκορδίλης Πέρος	Μαγαζές	20.0	[Ο ίδιος]
12/08/66	>>	Κλείσμα	25.0	[>>]
12/08/66	>>	Κλείσμα	11.0	[>>]
15/04/70	>>	Κλείσμα-Κηπάρι	13.5	[>>]
17/04/71	>>	Κλείσμα	30.0	[>>]
21/07/72	>>	Βοκολιός	9.0	[>>]
21/07/72	>>	Κλείσμα-Κατοικιά	17.0	[>>]
04/10/74	*Σκορδίλη Μαρούλα σύζ. Πέρου*	*Κλείσμα*	*10.0*	*Σύζυγος Πέρος*
10/10/74	>>	*Κλείσμα*	*8.0*	>>
19/03/64	Σοφιανός Ιωάννης	Κλείσμα	34.0	[Ο ίδιος]
06/04/65	>>	Λειβάδι	5.0	[>>]
07/05/65	>>	Όσα έχει	49.2	>>
23/12/69	>>	Κλείσμα-Κατοικιά	18.0	[>>]
23/01/70	*Φώσκολου Λασκαρίνα χήρα Γ.*	*Κατοικιά*	*55.0*	*Σύζυγος Γεώργης*
23/01/70	>>	*Αμπέλι*	*16.0*	>>
23/01/70	>>	Αμπέλι	40.0	[>>]
24/04/70	>>	*Σπίτι κατώγι*	*28.2*	>>
Σ Υ Ν Ο Λ Ο			1803.2	

Σημειώσεις

*: Η τιμή σε ρεάλια (γρόσια).

**: Η σχέση που καταγράφεται είναι αυτή του σκλαβωθέντος με τον πωλητή.

#: Τα ακίνητα που πωλήθησαν ανήκαν στον σκλάβο.

- Με πλάγια οι πράξεις στις οποίες δηλώνεται ρητά η ύπαρξη σκλαβιάς.

Π Η Γ Ε Σ (οι παραπομπές είναι αντίστοιχες με τη σειρά των πράξεων του καταλόγου)

Αγραβαράς Μ.: Χ77 έγγρ. 179, 1110, 1107, 1113, 1152.

Βιδάλης Ζ.: Χ77 έγγρ. 720, 930, 954.

Γαϊτάνης Γ.: Χ77 έγγρ. 1134, 1188, 1204, 1436, 1506.

Καλλέργης Ι.: Χ77 έγγρ. 230, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 233v, 244, 247.

Κοντοφρέος Φρ.: Χ77 έγγρ. 300, 319, 324, 320, 326, 338, 344, 366, 371.

Κοντοφρέος γιος Φρ.: Χ77 έγγρ. 754, 848, 871, 872, 877, 873.

Κορίνθιος Ιω.: Χ77 έγγρ. 669.

Κορνάρος Αντ.: Χ77 έγγρ. 539, 617, 615, 614, 623, 671, 687, 791, 991, 988, 1105, 1484, 1532, 915, 1575, 1576, 1643.

Κουντουμάς Ζ.: Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 238v και 244, χφ. 124 α.φ. 16, 32.

Λωλοτζαννής Ν.: Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 90.

Μπαμπούνης γιος Ελ.: Χ77 έγγρ. 1032, 1048.

Νάξος Δ.: Χ77 έγγρ. Χ77 έγγρ. 534, 1078.

Ντακάριστος Μ.: Χ77 έγγρ. 1090, 1157.

Παπαγιάκουμος Γ.: Χ77 έγγρ. 259, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 18v, 9v, 28v, 81, 83v.

Ραουξέος Κ.: Χ77 έγγρ. 1036, 1042, 1216, 1227, 1336.

Ροδέλης Ζ.: Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 61v, 65, χφ. 136 α.φ. 89, χφ. 124 α.φ. 64v, 82v.

Σκαρδανάς Γ.: Χ77 έγγρ. 624, 985, 989, 998, 1206, 1629.

Σκορδίλης Π.: Χ77 έγγρ. 639, 640, 420, 1160, 1323, 1472, 1591, Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22886.

Σοφιανός Ιω.: Χ77 έγγρ. 173, 413, 428, 1071.

Φώσκολος Γ.: Χ77 έγγρ. 1084, 1143.

Β. Η καταχρέωση

Η συσσώρευση χρεών αποτελεί μία από τις αιτίες που οδηγούν κατοίκους της Μυκόνου σε εκποιήσεις περιουσιακών τους στοιχείων. Οι νοταριακές πράξεις στις οποίες συναντάμε σχετικές αναφορές δεν είναι σε αριθμό πολλές[37] αλλά συγκροτούν μία ενότητα, καθώς οι αναφορές στη συγκεκριμένη αιτία που

37. Και σε πωλητήρια έγγραφα από άλλα νησιά των Κυκλάδων οι αναφορές στα χρέη ως αίτια πώλησης είναι μάλλον σπάνιες, δεν απουσιάζουν όμως ολοκληρωτικά. Για παράδειγμα σε έγγραφο του 1683 από τη Νάξο διαβάζουμε ότι ο πωλητής προβαίνει στην πώληση "... επειδή και να ευρίσκεται εισέ ασθένεια και εισέ στενοχώρια μεγάλη μη έχοντας τα χρειαζούμενα της πόρευσής του και να ευρίσκεται εις δυστυχία μεγάλη [...] και χρέος...", βλ. Αναστασία Σιφωνιού-Καραπά, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, έγγρ. 375, σ. 585.

προκάλεσε κάθε πώληση γενικά είναι σπάνιες. Συνολικά εντοπίσαμε 39 πωλητήριες πράξεις, από τις οποίες οι 27 είναι πράξεις πλειστηριασμών. Όσον αφορά τους αποδέκτες των οφειλών μπορούμε να διακρίνουμε δύο κατηγορίες. Ιδιώτες που είχαν δανείσει χρήματα, δεν τους είχαν επιστραφεί και διεκδικούσαν την αποπληρωμή τους, και την κοινότητα της Μυκόνου, η οποία δια των εκπροσώπων της διεκδικεί την εξόφληση χρεών που προέκυψαν από τη μη καταβολή των φόρων.

Όπως είναι φυσικό όλα τα έγγραφα που αφορούν πλειστηριασμούς ("ικάντος") -και για τα οποία έχουμε ήδη κάνει λόγο σε άλλη ευκαιρία- ήταν αποτέλεσμα ανεξόφλητων χρεών. Οι υπόλοιπες 12 πράξεις περιλαμβάνουν απλές πωλήσεις, που έγιναν, όπως σημειώνει ο νοτάριος, και αυτές εξαιτίας χρεών του πωλητή[38]. Εδώ όμως υπάρχει μία σαφής διαφορά από το "ικάντος", καθώς είτε ο ίδιος ο χρεώστης είτε κάποιοι πολύ στενοί συγγενείς του προβαίνουν στην πώληση υπαρχόντων τους, δηλώνοντας παράλληλα την αιτία που τους υποχρέωσε να προχωρήσουν στην πράξη αυτή. Το στοιχείο δηλαδή του εξαναγκασμού είναι και σε αυτήν την περίπτωση παρόν αλλά, καθώς ο πωλητής απέφυγε τον πλειστηριασμό, διατηρεί το δικαίωμα να διαχειριστεί μόνος του τους όρους της πώλησης. Έρχεται σε συνεννόηση και επιλέγει τον αγοραστή, συμφωνεί το τίμημα και τον τρόπο προσδιορισμού της αξίας του ακινήτου, έχει συνεπώς τη δυνατότητα να προβεί σε ενέργειες, τις οποίες δεν θα μπορούσε να κάνει από τη στιγμή που ο πλειστηριασμός έμπαινε στην πορεία ολοκλήρωσής του[39].

Βέβαια οι περιπτώσεις στις οποίες η ύπαρξη χρηματικών οφειλών δηλώνεται ρητά είναι ελάχιστες[40], και οπωσδήποτε τέτοια αναγραφή υπάρχει σε πολύ λιγότερες πράξεις, από εκείνες που υποκρύπτεται πίσω από αναιτιολόγητες πωλήσεις. Ποιά αναγκαιότητα όμως μπορεί να ωθούσε τους οφειλέτες-πωλητές

38. Επίσης σε ένα άλλο έγγραφο ο χρεώστης δεσμεύεται ότι θα αποδώσει στο δανειστή του, για την εξόφληση χρηματικής οφειλής 43 ρεαλιών, ένα κτήμα, του οποίου όμως θα διατηρεί ο ίδιος την επικαρπία όσο καιρό ζει (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 88, 29.10.1672).

39. Μία άλλη διαδικασία αποπληρωμής των χρεών που εφαρμοζόταν στα νησιά κατά τον 18ο αιώνα ήταν ο "κουραμάς", σύμφωνα με τον οποίο δανειστές πωλούσαν την περιουσία του χρεοφειλέτη και έπαιρναν το μερίδιο που αναλογούσε στην οφειλή, βλ. Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, σ. 232-236. Παραδείγματα τέτοιων πωλήσεων στις αρχές του 19ου αιώνα από τη Σίφνο βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Πωλήσεις ακινήτων υπερχρέων οφειλετών", *Σιφνιακά*, 3 (1993), σ. 126-129.

40. Σε σπάνιες περιπτώσεις παρατηρούμε και την αντίστροφη διαδικασία, δηλαδή η αγορά ακινήτου να γίνεται παραγωγός χρέους για τον αγοραστή. Για παράδειγμα ο παπά Στεφανής Βιτζάρας στις 15.5.1664 αγοράζει ένα αμπέλι αξίας 80 ρεαλιών, από τα οποία καταβάλει τα 25 και απομένει οφειλέτης για τα υπόλοιπα που αναλαμβάνει να δώσει σε διάστημα έξι μηνών (Χ77 έγγρ. 193). Βλ. επίσης Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 10, 17.1.1636.

να δηλώσουν την αιτία πώλησης των περιουσιακών τους στοιχείων; Δεν γνωρίζουμε με σαφήνεια. Όταν όμως, όσα χρήματα προέκυπταν από την πωλητήρια πράξη, διατίθενταν για την πληρωμή των "χαρατσιών"[41], ίσως η καταγραφή αυτή λειτουργούσε ως υπόμνηση του αναγκαστικού χαρακτήρα της πράξης του πωλητή.

Από την άλλη πλευρά στις πράξεις που γίνεται γενικά λόγος για χρέη, συνήθως ο αγοραστής ταυτίζεται με το δανειστή. Η πωλητήρια πράξη έρχεται λοιπόν να εξαλείψει ή τουλάχιστον να συντελέσει στην εξάλειψη του υφιστάμενου χρέους[42]. Κάποιες φορές οι συναλλασσόμενοι ταυτίζονται με το χρεώστη και το δανειστή, κάποτε μεσολαβεί στη συναλλαγή επίτροπος του πωλητή-οφειλέτη, άλλοτε όμως οι πωλητές είναι απόγονοι των οφειλετών στους οποίους είχε μεταφερθεί η υποχρέωση αποπληρωμής του δανείου[43]. Η χρονική μάλιστα απόσταση που χώριζε το δάνειο από την πώληση φαίνεται ότι δεν αποτελούσε όρο διαγραφής του χρέους[44]. Έτσι πωλητήρια πράξη που πραγματοποιήθηκε το 1664, είχε τις ρίζες της σε δάνειο που είχε συνάψει ο πατέρας της πωλήτριας το 1641[45]. Η γραπτή αναφορά στην ύπαρξη του χρέους διασφάλιζε ίσως κατά κάποιον τρόπο τον αγοραστή από πιθανές αμφισβητήσεις, αφού διευκρίνιζε τις ιδιαίτερες συνθήκες υπό τις οποίες έγινε η πώληση.

Παράλληλα όμως τα ίδια τα ακίνητα λειτουργούσαν ως ασφάλεια για το δανειστή προκειμένου να χορηγήσει κάποιο δάνειο. Συνήθως οι αναφορές που συναντάμε στα χρεωστικά έγγραφα είναι γενικού χαρακτήρα και επισημαίνουν ότι ο δανειζόμενος "ομπλιγάρεται αυτός και τα καλά του κινητά και ακίνητα

41. Βλ. σχετικές πράξεις Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 10.8.1648, Χ77 έγγρ. 539, 6.1.1666, 1334 , 8.5.1671, 1404 , 28.10.1671.

42. Χαρακτηριστική είναι σεντέτζια της 2.5.1672, όπου ο κριτής, όταν πείσθηκε ότι η χρεωφειλέτης δεν είχε χρήματα να εξοφλήσει χρέος της ύψους 12 ρεαλιών, ορίζει να στιμάρουν ένα ακίνητο που είχε στην ιδιοκτησία της και να το πάρει ο δανειστής, παράλληλα όμως να εξακολουθήσει "να είναι ομπλιγάδα η άνωθεν Αννέζα να του τα ρεφάρει το ρέστος έως των 12 ρεαλιών", βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 87.

43. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 23v, 11.2.1689, α.φ. 77v, 23.3.1690, χφ. 134 α.φ. 245v, 28.10.1685, χφ. 124 α.φ. 37v, 16.8.1689.

44. Να σημειώσουμε ότι επαλήθευση χρεών που μνημονεύονται σε πωλητήριες πράξεις με τις αντίστοιχες χρεωστικές ομολογίες σπανίως μπορεί να επιτευχθεί, γιατί υπήρχε συνήθεια να σχίζονται τα χρεωστικά έγγραφα μετά την εξόφλησή τους. Μνεία αυτής της συνήθειας γίνεται σε έγγραφο της Μαρούσας συζ. Μπατιστάκη Βιδάλη προς την κοινότητα, στο οποίο η πρώτη δηλώνει ότι έχει εξοφληθεί κοινοτικό χρέος του συζύγου της αλλά "κατά την συνήθειαν να το σχίσουν" δεν έχει πλέον το σχετικό έγγραφο (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 111, 30.4.1681).

45. Βλ. Χ77 έγγρ. 305, 21.8.1664. Ενδιαφέρον είναι ότι δεν φαίνεται να υπολογίστηκε τόκος στο χρέος παρά την πάροδο 23 ετών.

παρόντα και μέλλοντα έως τελείαν πληρωμήν"[46]. Σπανίως τα αγαθά που μπορεί να απαιτήσει ο δανειστής σε περίπτωση μη έγκαιρης αποπληρωμής του δανείου είναι σαφώς ορισμένα[47]. Ακόμη σπανιότερα εκτός από το δανειζόμενο υπογράφουν ως εγγυητές με τις περιουσίες τους το χρεωστικό έγγραφο και άλλα πρόσωπα[48].

Όσον αφορά το ύψος του τόκου που κατέβαλλαν οι δανειζόμενοι οι περισσότερες μαρτυρίες συμφωνούν ότι ήταν "στα δέκα ένδεκα" δηλαδή 10% το χρόνο[49]. Το επιτόκιο αυτό το συναντάμε συχνά κατά τον 17ο και 18ο αιώνα στο νησιωτικό χώρο[50]. Φυσικά υπάρχουν μαρτυρίες από άλλες περιοχές και για πολύ υψηλότερα επιτόκια[51], ενώ βέβαια τουλάχιστον διπλάσιο ήταν το επιτόκιο και στη Μύκονο στις περιπτώσεις ναυτοδανείων που συνάπτονταν "ρίζιγα θαλάσσης"[52].

Ποιές ήταν όμως οι συνθήκες που ωθούσαν ένα Μυκονιάτη τον 17ο αιώνα στο δανεισμό; Όπως είδαμε μία αιτία μπορούσε να είναι η "σκλαβιά" του οφειλέτη-πωλητή[53]. Η "σκλαβιά" όμως δεν συνιστούσε μία σταθερή παράμετρο της

---

46. Βλ. σχετικά παραδείγματα Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 12.9.1666, 27.12.1667, 27.1.1689, 18.3.1689 κ.ά.

47. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 7.12.1669 (μερίδιο σε μύλο), 18.5.1688 (δύο κτήματα) κ.ά. Την ίδια εποχή σε μία άλλη κοινωνία, αυτή της Μάνης, σε έγγραφο δανεισμού 50 γροσιών με ημερομηνία 26.4.1660 ο δανειστής εξασφαλίζεται με άλλου χαρακτήρα αγαθά: "... και δια βεβαίωσι καθαρή του έδωσα τα μαχαίρια μου εις τα χέρια του και αν δεν ήθελα δώσει τα άσπρα του εις το χρόνο να μην έχω πλέον να κάμω εις τα μαχαίρια μου μόνο να ένε καλά δομένα", βλ. Αθ. Πετρίδης, "Περί του ονόματος της Μάνης", *Πανδώρα*, 22 (1871-1872), σ. 153.

48. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 27.8.1676.

49. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 14.1.1688, 17.1.1688, 18.5.1688 κ.ά.

50. Ενδεικτικά σχετικές μαρτυρίες βλ.: Α. Δρακάκης, *Η Σύρος...*, ό.π., τ. 1, σ. 225, Δ. Πασχάλης, "Η εν Άνδρω μονή του Αγίου Νικολάου εις τα Σόρα", *Ανδριακά Μελετήματα*, Αθήνα 1962, σ. 72 και 75, Ν. Κεφαλληνιάδης, "Η μονή Αγίου Γεωργίου Γρόττας, Σχολή της Νάξου κατά τα έτη της Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 9 (1971-1973), σ. 557-561, Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 78-80, 185-187. Με τόκο 10% - 20% δάνειζαν και οι δραγομάνοι τους νησιώτες, βλ. Βασ. Σφυρόερας, "Οι δραγομάνοι...", *ό.π.*, σ. 44.

51. Για παράδειγμα το 1666 στη Μάνη συνάπτεται δάνειο με επιτόκιο 20%, βλ. Αθ. Πετρίδης, "Εν τη Κορσική Στεφανοπούλων", *Πανδώρα*, 20 (1869-1870), σ. 433. Μεταγενέστερες όμως μαρτυρίες από άλλες περιοχές κάνουν λόγο για δάνεια με επιτόκιο που φθάνει στο 30% ή ακόμη και στο 100%, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Γαιοπρόσοδος και υποχρεωτικός εκχρηματισμός των αγροτικών οικονομιών", *Ελληνική κοινωνία και οικονομία (ιη' και ιθ' αιώνες)*, Αθήνα 1982, σ. 130, 132, 177, Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου τον 18ο αιώνα (1715-1792)*, Αθήνα 1972, σ. 314.

52. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 67, 23.2.1668, όπου παράδειγμα ναυτοδανείου με 20% τόκο.

53. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ακόλουθη περίπτωση άτοκου δανεισμού. Σε πράξη συμβιβασμού η Γιακουμίνα θυγ. Ιωάννη Αρτακηνού δωρίζει στον Αντ. Πετρή μία ταράτζα. Ο τελευ-

ζωής των κατοίκων αλλά εγγραφόταν στα αναπάντεχα, απρόβλεπτα περιστατικά. Αντίθετα μόνιμη υποχρέωση των κατοίκων αποτελούσε η καταβολή των φόρων. Η εξυπηρέτηση της υποχρέωσης αυτής μπορούσε να οδηγήσει σε δανεισμό, φαίνεται όμως ότι κάτι τέτοιο τον 17ο αιώνα δεν είχε πάρει μορφή μαζικού φαινομένου, περιοριζόταν σε μεμονωμένες περιπτώσεις[54]. Από την άλλη πλευρά ο ατομικός δανεισμός για την αγορά καταναλωτικών αγαθών δεν εντοπίζεται στα έγγραφα της εποχής και δεν αναδεικνύεται από την εν γένει οικονομική συμπεριφορά των κατοίκων[55]. Ανάγκες σε ρευστό χρήμα ήταν δυνατό όμως να δημιουργηθούν από έκτακτα γεγονότα. Εδώ, εκτός από τη "σκλαβιά" ενός μέλους της οικογένειας, θα μπορούσαν να μνημονευτούν: ιδιαίτερα δυσμενείς καιρικές συνθήκες που προξένησαν καταστροφές στη γεωργική παραγωγή, πυρκαγιές, ασθένειες, και πληθώρα από άλλες εξατομικευμένες συμφορές, που συνήθως δεν μπορούσαν όμως να αποτελέσουν συνολικό, καθοριστικό για την κοινωνία του νησιού, πρόβλημα[56].

Μία κατηγορία κατοίκων που θα μπορούσε να βρίσκεται σε άμεση επαφή με δανειοληπτικές συναλλαγές ήταν οι ενασχολούμενοι με τη ναυτιλία και το εμπόριο. Πράγματι οι περιορισμένες μαρτυρίες για δάνεια μεγάλων σχετικά ποσών που έχουμε, εμφανίζονται κυρίως να συσχετίζονται με πρόσωπα που

ταίος "δια χάριν και ευχαριστίαν της άνωθεν δωρεάς" δανείζει στην Γιακουμίνα 50 ρεάλια για τρία χρόνια χωρίς τόκο, προκειμένου αυτή να επιτύχει την απελευθέρωση του αδελφού της Φραγκιά ο οποίος είχε σκλαβωθεί (βλ. Χ77 έγγρ. 1638, 5.9.1674).

54. Ένδειξη γι' αυτό το θέμα αποτελεί η ανταπόκριση των κατοίκων στις φορολογικές τους υποχρεώσεις, χωρίς βέβαια να σημαίνει ότι το επίπεδο συμμετοχής αντιστοιχεί και στις οικονομικές δυνατότητες των φορολογουμένων. Υπολογισμοί που έχουν γίνει για τη φοροδοτική συμπεριφορά των κατοίκων της Μυκόνου στα μέσα του 18ου αιώνα, δείχνουν ότι οι τελευταίοι ανταποκρίνονται σε σημαντικό ποσοστό, που κινείται γύρω στο 90%, στις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Η εικόνα αυτή αλλάζει τον 19ο αιώνα και αντιστρέφεται πλήρως όσο πλησιάζουμε στα χρόνια της επανάστασης, βλ. Σεβαστή Λάζαρη, "Συμβολή...", *ό.π.*, σ. 139-140. Γενικότερα για το θέμα αυτό στο νησιωτικό χώρο βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", (ΙΙ), *ό.π.*, σ. 233-237.

55. Αντίθετα για την Πάρο, κατά τον 18ο αιώνα, έχει υποστηριχθεί ότι η απόκτηση "πολυτελών" αγαθών αποτέλεσε βασική αιτία καταχρέωσης, βλ. σχετικά Ελευθερία Ζέη, "Το ακίνητο και το χρέος στην Πάρο, 18ος-19ος αι.: ανάμεσα στο Κοινό και το ιδιωτικό", *Τα Ιστορικά*, 24-25 (1996), σ. 77-80. Επίσης δάνεια "καταναλωτικά", με μία ευρύτερη έννοια στην οποία μπορούν να ενταχθούν ακόμη και όσα εξυπηρετούν την φορολογική υποχρέωση, παίρνουν οι νησιωτικές κοινότητες, βλ. Σπ. Ασδραχάς, *ό.π.*, σ. 238.

56. Μνημονεύουμε ένα τέτοιο ασυνήθιστο προσωπικό συμβάν, που έγινε αιτία χρηματικής οφειλής. Σε ομολογία που συντάχθηκε στις 27.1.1689 ο Γιάννης του Αντ. Ντεπαρίζη δηλώνει ότι οφείλει 10 γρόσια στον μισέρ Π. Καλλλιάρχο, διότι σκότωσε μία φοράδα του και δεν έχει χρήματα να τον αποζημιώσει. Σε περίπτωση μη καταβολής του χρέους ο Π. Καλλιάρχος διασφαλίζεται με τα ακίνητα του χρεώστη στην Τήνο (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13).

είχαν εμπλακεί σε τέτοιου είδους ενασχολήσεις. Όμως και πάλι το επίπεδο των εμπορικών δραστηριοτήτων στο νησί δεν επέτρεπε τη δημιουργία εκτεταμένων χρηματοπιστωτικών συναλλαγών, καθώς τα λίγα πρόσωπα που δραστηριοποιούνταν σε αυτό το χώρο φαίνεται ότι ήταν γενικά σε θέση να καλύπτουν εξ ιδίων πόρων τις συνηθισμένες βασικές ανάγκες τους σε μετρητό χρήμα. Ο δανεισμός λοιπόν και η προκαλούμενη από αυτόν καταχρέωση παρέμεινε μάλλον σε χαμηλά επίπεδα, περιορισμένη σε εξατομικευμένες περιπτώσεις.

Γ. Μεταναστεύσεις - μετακινήσεις

Οι μετακινήσεις των κατοίκων των νησιών και οι μόνιμες ή παροδικές εγκαταστάσεις τους σε άλλους τόπους[57] είναι φαινόμενο που μπορεί να ανιχνευτεί στις αρχειακές πηγές του 17ου αιώνα. Δείκτες τέτοιων μετακινήσεων τα οικογενειακά ονόματα, τα οποία χωρίς να προσδιορίζουν την ακριβή χρονική στιγμή της μετακίνησης είναι εντούτοις ζωντανοί μάρτυρες τέτοιων μετεγκαταστάσεων. Στα μυκονιάτικα φορολογικά κατάστιχα του τέλους του 17ου αιώνα, το 15% περίπου των φορολογουμένων έφερε επώνυμα δηλωτικά τόπου καταγωγής εκτός του νησιού[58]. Παρόμοια είναι η αναλογία στην Πάτμο το 1673, ενώ το ίδιο φαινόμενο έχει επισημανθεί και στη Σέριφο τον 18ο αιώνα[59].

Παράλληλα μπορεί να επισημάνει κανείς και καποιες μαρτυρίες σχετικές με μεταναστεύσεις Κυκλαδιτών κατά τον 17ο αιώνα, ορισμένες τεκμηριωμένες με επάρκεια από τις αρχειακές πηγές και άλλες αχνές απηχήσεις που διασώθηκαν στη μνήμη των ανθρώπων[60]. Έχουν επισημανθεί επίσης ενδονησιωτικές μετοικήσεις, όπως: γύρω στο 1600 εγκατάσταση Σιφνίων στην Κίμωλο[61], περί το 1715 εποικισμός της Φολεγάνδρου από κατοίκους των γύρω νησιών[62], τον 17ο αιώνα ο επανοικισμός της Σάμου με κατοίκους που προήλθαν από διάφο-

57. Μία προσέγγιση για τα θέματα αυτά βλ. E. Kolodny, *La population...*, ό.π., τ. 1, ιδίως σ. 159-188.

58. Βλ. Sevasti Lazari, *Economies...*, ό.π., σ. 103. Μεγάλο μέρος από τα πρόσωπα αυτά προερχόταν από νησιά του Αιγαίου, *ό.π.*, σ. 104-106.

59. Βλ. αντίστοιχα Σπ. Ασδραχάς, "Βαπτιστικά και οικογενειακά ονόματα σε μία νησιωτική κοινωνία: Πάτμος, ια'-ιθ' αι.", *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 216 και Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 59-60.

60. Τέτοιου τύπου είναι η πληροφορία που μεταφέρει στις αρχές του 20ού αιώνα ιερέας της μικρασιατικής ακτής ότι η κοινότης των Βρυούλων "ιδρύθη προ 300 ετών και πλέον" από σαράντα περίπου νάξιους εργάτες, οι οποίοι εργάζονταν στα κτήματα του Αγά της περιφέρειας, βλ. Κ. Ψύλλας, "Απομνημονεύματα κληρικού", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 2 (1939), σ. 127.

61. Βλ. B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., τ. 1, σ. 25.

62. Βλ. Ι. Κονταρίνης, "Περιγραφή...", *ό.π.*, σ. 26.

ρα νησιά[63], στις αρχές του 18ου αιώνα εποικισμός Τσακώνων στη Νάξο[64]. Ανάλογες ειδήσεις υπάρχουν για εγκατάσταση Κρητών στην Κύθνο[65], ή στην Πάρο[66], καθώς και κάποιων οικογενειών στην Κέα[67] ή στη Φολέγανδρο[68]. Η ακρίβεια των πληροφοριών αυτών όμως απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση[69].

Περισσότερο σαφείς είναι πληροφορίες που προκύπτουν από το αρχειακό υλικό της εποχής. Αυτές αφορούν κυρίως μεμονωμένα άτομα και οικογένειες, που αναζητούν εργασία μακριά από τον τόπο τους και δεν συνιστούν ομαδικές μετακινήσεις των κατοίκων μιας περιοχής[70]. Κάποιες φορές οι μεταναστεύσεις αυτές αφορούσαν μετακινήσεις μεταξύ κοντινών νησιών. Είναι για παράδειγμα πιθανόν ορισμένες οικογένειες από την Κύθνο να μετοίκησαν, στο πρώτο μισό του 17ου αιώνα, στην Ύδρα[71], ενώ κάποιες οικογένειες τεχνιτών τον 18ο αιώνα μετακινούνταν σε όποιο γειτονικό νησί υπήρχε εργασία και μερικές φορές εγκαθίσταντο μόνιμα στον τόπο που δούλευαν[72]. Επίσης στη Μύκονο, στις αρχές του 18ου αιώνα, ήταν εγκατεστημένοι Ναξιώτες, οι οποίοι μάλιστα, καθώς ήταν κάτοχοι μεγάλου αριθμού ζώων, είχαν προκαλέσει αντιδράσεις από τους ντόπιους αγρότες[73]. Παράλληλα συχνή φαίνεται ότι ήταν η αμοιβαία μετανάστευση μεταξύ Τήνου και Μυκόνου[74].

Η ροή όμως της μετανάστευσης κατευθυνόταν κυρίως προς μεγάλα αστικά κέντρα της μικρασιατικής ακτής[75]. Εκεί εύρισκαν διέξοδο τμήματα του πληθυ-

63. Βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία...*, ό.π., τ. Β', σ. 130.

64. Βλ. σχετικά Ν. Βέης, "Η τσακωνική εποίκησις εν Νάξω", *Ναξιακόν Αρχείον*, 15 (1949), σ. 189-191.

65. Βλ. Αντ. Βάλληνδας, *Κυθνιακά...*, ό.π., σ. 81.

66. Γυναίκες από την Κρήτη εγκατεστημένες στην Πάρο μνημονεύονται σε στιχούργημα της εποχής, βλ. Εμμ. Κριαράς, "Λεηλασία της Παροικιάς της Πάρου", *Αθηνά*, 48 (1938), σ. 124.

67. Βλ. Ι. Ψύλλας, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 205 για την οικογένεια Πάγκαλου.

68. Βλ. Ζ. Γαβαλάς, "Φολέγανδρος...", *ό.π.*, σ. 478-479 για την οικογένεια Στάη.

69. Ειδικότερα όσον αφορά τις μεταναστεύσεις Κρητών στις Κυκλάδες που μάλλον περιορίστηκαν σε μεμονωμένες οικογένειες, βλ. Β. Σφυρόερας, "Κρητικά επώνυμα εις τας Κυκλάδας", *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 4, Αθήνα 1969, σ. 458-459.

70. Παροδικά και σε συνδυασμό με τα πολεμικά γεγονότα και τα εσωτερικά προβλήματα κάθε νησιού μπορεί να υπήρξαν τάσεις μαζικότερων μετακινήσεων που όμως δεν φαίνεται να είχαν διαρκεια. Βλ. σχετικά με το παράδειγμα της Τήνου Β. J. Slot, *ό.π.*, σ. 210.

71. Βλ. Αντ. Βάλληνδας, *Ιστορία της νήσου Κύθνου...*, ό.π., σ. 96.

72. Βλ. το παράδειγμα του Γιαννούλη Σκούρταλη που μετανάστευσε από τον Πύργο της Τήνου στην Απείρανθο της Νάξου, βλ. Γ. Ζευγώλης, "Μία μετοίκηση από την Τήνο στην Νάξο κατά το τέλος του 18ου αιώνα", *Κυκλαδικά Θέματα*, 9 (1985), σ. 154-156.

73. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 68-69, έγγρ. της 7.10.1710.

74. Βλ. Β. J. Slot, *ό.π.*, σ. 29.

75. Έχουν επισημανθεί και σπάνιες περιπτώσεις αντιστρόφων πορειών από τα μικρασιατικά παράλια προς το Αιγαίο, που όμως συνήθως ήταν αποτέλεσμα ιδιαζόντων προσωπικών προβλημάτων. Βλ. για παράδειγμα τη διαδρομή Κρήτη - Σμύρνη - Τήνος - Κρήτη -

σμού που οι πλουτοπαραγωγικές πηγές των νησιών δεν ήταν επαρκείς να διαθρέψουν[76]. Βασικοί αποδέκτες τέτοιων μεταναστών προερχόμενων από το νησιωτικό χώρο ήταν, όπως φαίνεται, η Κωνσταντινούπολη[77] και η Σμύρνη[78]. Η μετανάστευση αυτή σε ορισμένα νησιά, τουλάχιστον στις αρχές του 18ου αιώνα, είχε πάρει σοβαρές διαστάσεις, με συνέπεια τη σταδιακή ερήμωση του τόπου και την υπερβολική φορολογική επιβάρυνση των εναπομενόντων κατοίκων. Σε απόφαση της συνέλευσης του κοινού της Σύρου του 1723 διαβάζουμε "...είναι ο εμισός χυμός του τόπου μας ξενητεμένος και καθημερούσιον ξενητέβγονται δια την Πόλιν, Σμύρνην και εις τα περίχωρα του πολυχρονεμένου μας βασιλέου ως να δουλέψουν δια τα σπίτια τους..."[79]. Η κοινότητα της Πάρου λίγα χρόνια αργότερα προσπαθώντας να προσελκύσει τους μετανάστες για να επιστρέψουν υπόσχεται φορολογικές διευκολύνσεις. Σε απόφαση του 1734 αναγράφεται: "...και τους εκράζομεν ως συνμπατριώτες να μεταγγίσουν εις την μπατρίδαν τος, κι να μην έχου να δίνουν άλλον περισσότερον τον χρόνον δια χαράτζι τος μόνον ριάλια τρία ήμισυ..."[80]. Ενδεικτικό επίσης πολυάνθρωπης παρουσίας νησιωτών στην Κωνσταντινούπολη είναι το γεγονός ότι οι καπουκεχαγιάδες, οι οποίοι διορίζονταν ως εκπρόσωποι ορισμένων νησιωτικών κοινοτήτων, επιλέγονταν συνήθως από επιφανείς οικογένειες του νησιού που διέμεναν μόνιμα εκεί[81].

Ένα ανάλογο μεταναστευτικό ρεύμα, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη εμπο-

---

Κωνσταντινούπολη - Σμύρνη που ακολούθησε ο νεαρός Μ. Κυριακόπουλος στο πρώτο μισό του 17ου αιώνα, βλ. Μ. Vitti, "Ο νεομάρτυρας Μάρκος Κυριακόπουλος που αποκεφαλίστηκε στη Σμύρνη το 1643 (Μία δυτική πηγή)", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 10 (1963), σ. 93-94.

76. Βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Το ελληνικό Αρχιπέλαγος...", *ό.π.*, σ. 242-243 και ο ίδιος, "Τα νησιά", *ό.π.*, σ. 237-238.

77. Αναφέρονται για παράδειγμα έποικοι από την Τήνο (βλ. Επ. Γεωργαντόπουλος, *Τηνιακά...*, ό.π., σ. 119), την Άνδρο (βλ. Δ. Πολέμης, *Η Άνδρος...*, ό.π., τ. 2, σ. 242), τη Σίφνο, (βλ. Σ. Συμεωνίδης, *Ιστορία της Σίφνου, από την προϊστορική εποχή μέχρι τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1990, σ. 235), τη Σέριφο (βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος...*, ό.π., σ. 100-101) κ.λπ.

78. Για τη μετανάστευση Κυκλαδιτών στη Σμύρνη βλ. Β. Σφυρόερας, "Μεταναστεύσεις...", *ό.π.*, σ. 165-174 και Α. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 446-447.

79. Βλ. Α. Δρακάκης, *Η Σύρος...*, τ. 1, ό.π., σ. 257.

80. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, "Παράγοντες αντιστάσεως στα νησιά του Αιγαίου κατά την Τουρκοκρατία - Οι τοπικές ενώσεις", *Μνημοσύνη*, 10 (1985-1987), σ. 282 και 314.

81. Βλ. σχετικά Α. Κατσουρός, "Περί των καπου-κεχαγιάδων της Σύρας στην Κωνσταντινούπολη", *Ελληνικά*, 15 (1957), σ. 185-186 και 190, Δρ. Δρόσος, *Ιστορία της νήσου Τηνου*, Αθήνα 1870, σ. 56, Δ. Πασχάλης, "Τουρκοκρατούμεναι Κυκλάδες. Αρχαί εν Άνδρω επί Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 2 (1962), σ. 66. Επιστολές των καπου-κεχαγιάδων της Σύρου από την Κώνσταντινούπολη βλ. Α. Σιγάλας, "Επιστολαί των εν Κωνσταντινουπόλει καπουκεχαγιάδων της Σύρου επί τουρκοκρατίας" *Ελληνικά*, 2 (1929), σ. 11-96.

ρικών σχέσεων, λειτούργησε από τις Κυκλάδες προς τη Χίο, η οποία χάρη στην ανάπτυξή της και τη γεωγραφική της θέση αποτελούσε τον αποδέκτη αγροτικών προϊόντων αλλά και ανθρώπων που αναζητούσαν εργασία[82]. Τέτοιες σποραδικές εγκαταστάσεις στη Χίο έχουν επισημανθεί, ήδη από τον 17ο αιώνα, και αναφέρονται σε ανθρώπους που προέρχονταν από την Τήνο, τη Νάξο κ.α.[83].

Όσον αφορά τη Μύκονο, το αρχειακό υλικό του νησιού αποκαλύπτει έντονη κινητικότητα των κατοίκων της προς τη Χίο. Μαρτυρίες περιηγητών που επισκέφτηκαν την περιοχή τον 17ο και 18ο αιώνα συγκλίνουν στην παρατήρηση ότι το εμπόριο, ιδίως του κρασιού, ανάμεσα στα δύο αυτά νησιά ήταν αρκετά ανεπτυγμένο. Έτσι ο R. Pococke που επισκέφθηκε τη Χίο στα 1740 υποστηρίζει ότι εισήγαγε κρασί από τη Μύκονο[84]. Ο J. Galland συμπληρώνει ότι το κρασί δεν ήταν καλής ποιότητας αλλά οι Χιώτες το προμηθεύονταν γιατί το αγόραζαν στη μισή τιμή[85]. Στις τελευταίες δεκαετίες του 17ου αιώνα φαίνεται ότι πωλείτο στη Χίο το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής κρασιού της Μυκόνου, γεγονός στο οποίο ίσως είχε συντελέσει και η παραχώρηση των φόρων του νησιού στον Α. Μαυροκορδάτο[86].

Στα μέσα του 17ου αιώνα ο Γάλλος περιηγητής Jean de Thevenot παρατηρούσε ότι πολλοί κάτοικοι της Μυκόνου κατέφευγαν για βιοπορισμό στη Χίο και στη Σμύρνη[87]. Οι μετοικήσεις αυτές επαληθεύονται στα μυκονιάτικα νοταριακά έγγραφα της εποχής και επηρεάζουν σε ένα βαθμό τις αγοραπωλησίες ακινήτων που διενεργήθηκαν στο νησί. Οι σχετικές μαρτυρίες είναι δύο ειδών. Από τη μία πλευρά αφορούν πληροφορίες σχετικές με μυκονιάτες που ταξιδεύουν από και προς τη Χίο, και από την άλλη πλευρά σχετίζονται είτε με πωλήσεις που έγιναν μέσω επιτρόπων με "πρεκούρες" που συντάχθηκαν στη Χίο, είτε με "κοντραδίτα" που ασκήθηκαν όταν έφθασαν στον τόπο τους και είδαν

82. Για την εμπορική δραστηριότητα των Χίων βλ. συνοπτικά Κ. Άμαντος, "Το εμπόριον των Χίων προ του 1821", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 12 (1957), σ. 178-185, επίσης Hélènè Pigné, "Εξωτερικό και διανησιωτικό εμπόριο στη Χίο τον ΙΗ' αιώνα", *Τα Ιστορικά*, 8 (1988), σ. 115-122 και Έλενα Φραγκάκη-Syrett, *Οι Χιώτες έμποροι στις διεθνείς συναλλαγές (1750-1850)*, Αθήνα 1995.

83. Βλ. αντίστοιχα Δ. Σοφιανός, "Ιστορική αναδρομή εις την τουρκοκρατούμενην και βενετοκρατούμενην Τήνον", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 9 (1971-3), σ. 120, Ιω. Ψαράς, *Η Βενετοκρατία στην Τήνο την εποχή του κρητικού πολέμου (1645-1669)*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 130 και Αναστασία Σιφωνιού-Καραπά, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, έγγρ. 799, σ. 1082.

84. Βλ. R. Pockocke, *Observations on the islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece and some others parts of Europe*, Λονδίνο 1745, σ. 11.

85. Βλ. J. Galland, *Recueil des rits et cérémonies du pèlerinage de la Mecque...*, Άμστερνταμ 1754, σ. 122, πρβλ. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι...*, τ. 2, ό.π., σ. 219.

86. Βλ. Γ. Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, τ. 3α, Αθήνα 1926, σ. 434-435.

87. Βλ. J. de Thevenot, *Relation d' un voyage fait au Levant dans la quelle il est curieusement traité des Estats...*, Παρίσι 1665, σ. 200-201.

ότι είχαν πωληθεί ακίνητα στα οποία μπορούσαν να εγείρουν δικαιώματα.

Σημειώνουμε μερικές από τις διάσπαρτες πληροφορίες που αφορούν επαφές Μυκόνιων με τη Χίο.

- Σε δικαστική απόφαση του 1674 αναφέρεται ότι η Μαρία και ο σύζυγός της μαστρο Ανδρέας Σαντορινέος είχαν μεταβεί και διέμεναν στη Χίο[88].

- Σε έγγραφο με ημερομηνία 30 Ιουλίου 1687 αναφέρεται ότι ο ποτέ Νικολός Κοντοφρέος γύρισε από τη Χίο στη Μύκονο "πιασμένος από την πανούκλα"[89].

- Στις 10 Φεβρουαρίου 1690 η εγκατεστημένη στη Χίο Καλή θυγατέρα του Νικόλα Κονταρίνη πωλεί στον πατέρα της ένα σπίτι στη Μύκονο[90].

- Στις 23 Σεπτεμβρίου 1695 η Μαρία θυγατέρα ποτέ Νικολού Πάσηνα παραδίδει ένα βρέφος της στο χιώτη κυρ Χρυσάφη για υιοθεσία[91].

- Προς τη Χίο κατευθύνονται χρηματικές αποστολές και μεσολαβητές προκειμένου να επιτύχουν την απελευθέρωση σκλάβων[92].

Κυρίως όμως η μετανάστευση Μυκόνιων στη Χίο εντοπίζεται από τα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Όπως έχουμε αναφέρει στο κεφάλαιο που εξετάσαμε τα είδη των αγοραπωλησιών που διενεργήθηκαν, σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας, στο 12.7% των -71 συνολικά- "κοντραδίτων" και στο 48.4% των -39 συνολικά- "ρεφούδων" δηλώνεται ρητά στο έγγραφο ότι ο δικαιούχος, που πρόβαλε ένσταση για τη διενεργηθείσα πώληση, απουσίαζε από τη Μύκονο. Σε έξι νοταριακές πράξεις διευκρινίζεται ότι ο τόπος στον οποίον βρισκόταν εγκατεστημένος ήταν η Χίος[93].

Παράλληλα υπάρχει ένας αριθμός πωλήσεων που έχουν γίνει μέσω επιτρόπων, επειδή οι ιδιοκτήτες των ακινήτων δεν ζούσαν πλέον στη Μύκονο. Σε αυτή την περίπτωση όποιος ήθελε να πωλήσει το ακίνητό του προσερχόταν στο νοτάριο του τόπου που είχε εγκατασταθεί και συνέτασσε μιά "πρεκούρα νοδαρική" με την οποία εφοδίαζε το πρόσωπο που θα τον εκπροσωπούσε στην συναλλαγή. Ο επίτροπος στην περίπτωση αυτή ενεργούσε ως "ίδιον κορμί" εκείνου που τον είχε εξουσιοδοτήσει[94] και είχε δικαίωμα να προχωρήσει σε

88. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, έγγρ. 21, σ. 94-95.

89. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 77. Η επικοινωνία των δύο νησιών σε εποχές επιδημίας διακρίνεται και σε επιστολή του Αββά Fourmont. Ο τελευταίος μερικά χρόνια αργότερα, στα 1729, σημειώνει ότι εξαιτίας της πανούκλας που είχε ενσκήψει στη Χίο κατέφυγε στη Μύκονο, όπου υπέστη "τεσσαρακονθήμερον κάθαρσιν", βλ. Γ. Ζολώτας, *ό.π.*, τ. 3β, Αθήνα 1928, σ.407-8.

90. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 48.

91. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18.

92. Βλ. σχετικά έγγραφα: Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, έγγρ. 12, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 10.12.1686, φ. 17, 15.3.1690 κ.λπ.

93. Βλ. Χ77 έγγρ. 654, 14.9.1666, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 15ν, 8.5.1687, α.φ. 37, 11.8.1689, α.φ. 42, 17.2.1689, α.φ. 49ν, 12.4.1690, α.φ. 76, 8.6.1690.

όποιες ενέργειες θεωρούσε συμφέρουσες για τον άνθρωπο που εκπροσωπούσε[95]. Η πρακτική αυτή ήταν διαδεδομένη στο νησιωτικό χώρο και δεν περιοριζόταν μόνο στις πωλήσεις ακινήτων[96]. Παρόμοιες "πρεκούρες" συντάσσονταν και όταν ήθελε να ορίσει κανείς εκπρόσωπό του για να παραστεί σε δικαστικές αρχές, να διεκδικήσει ή να υπερασπιστεί τα δικαιώματά του, να διαχειρίζεται την περιουσία του κ.λπ.[97].

Σε 16 από τα νοταριακά έγγραφα που εξετάσαμε δηλώνεται ρητά ότι ο επίτροπος-πωλητής, ο οποίος συνήθως ήταν σύζυγος ή άλλος στενός συγγενής του, απουσιάζοντος από τη Μύκονο, ιδιοκτήτη του ακινήτου, ενεργούσε με εξουσιοδότηση του τελευταίου[98]. Η προσκόμιση του επιτροπικού εγγράφου φαίνεται ότι ήταν απαραίτητη για την επικύρωση της πώλησης. Ενδεικτική είναι πράξη με ημερομηνία 6.1.1665, στην οποία καταβάλλεται ένα μέρος μόνο του τιμήματος και "το ρέστος ερχόμενη από την Χίο επιτροπική νοδαρική"[99]. Σε άλλη πώληση, όπου η αγοράστρια δεν κατέβαλε όλο το απαιτούμενο χρηματικό ποσό, ορίζεται με το ίδιο το πωλητήριο έγγραφο ο επίτροπος της πωλή-

---

94. Παράδειγμα τέτοιας πρεκούρας που είχε συνταχθεί στη Χίο βλ. Χ77 έγγρ. 1677, 25.10.1664 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 18.8.1711. Για ανάλογες "επιτροπικές" βλ.: από τη Νάξο, Αναστασία Σιφωνιού-Καραπά, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, έγγρ. 99, 191, 201, 259, 312, 314, 413, 467, 472, 474, 489, 508, 599, 770, 814, 832, 856· από την Κίμωλο, Ιω. Ράμφος, "Δικαιοπρακτικά...", *ό.π.*, σ. 61, έγγραφο της 17.7.1691. Πρβλ. και παρόμοιο πληρεξούσιο του 1665 από την Ζάκυνθο, Δ. Βαγιακάκος,"Μανιάται εις Ζάκυνθον", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954), σ. 38-9.

95. Αν ο επίτροπος είχε αναλάβει την πώληση περιουσιακών στοιχείων τίποτε δεν τον εμπόδιζε να είναι ο ίδιος και αγοραστής τους. Αυτό έπραξε στις 5.4.1663 ο παπά κυρ Ιωσήφ Μαραγκούς, ο οποίος όμως ζήτησε να στιμαριστεί το ακίνητο που αγόρασε, ώστε να μην κατηγορηθεί ότι επωφελούμενος της ιδιότητάς του ως επιτρόπου το αγόρασε σε τιμή χαμηλότερη από την πραγματική (βλ. Χ77 έγγρ. 28).

96. Παρόμοια παραδείγματα κατά τον 17ο αιώνα από τη Νάξο βλ. Αναστασία Σιφωνιού-Καραπά, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, έγγρ. 75, 193 890 (επιτροπική από την Κωνσταντινούπολη), 325 (από την Παροικιά της Πάρου) 428, 468, 476 (από τον Κέφαλο), 791 (από την Ίο). Επίσης ίδια διαδικασία ακολουθείτο στη Σκύρο, βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Το ιδιοκτησιακό καθεστώς...", *ό.π.*, σ. 74.

97. Βλ. τέτοια παραδείγματα: Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 14, 20.10.1669 (ορισμός επιτρόπου για διεκδίκηση δικαιωμάτων και παράσταση σε δικαστήριο), α.φ. 29, 11.7.1674 και Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22891, 10.12.1675 (διαχείριση κτημάτων), Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 9.2.1691 (επιστασία ενοικιαζόμενου σπιτιού) κ.ο.κ.

98. Πρόκειται για τα έγγραφα: Χ77 έγγρ. 28, 5.4.1663, 38, 19.7.1663, 408, 2.4.1665, 470, 22.8.1665, 906, 13.9.1668, 1391, 24.9.1671, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 30 και 31, 19.7.1674, Χ77 έγγρ. 1621, 6.8.1674, 1635, 30.8.1674, 1639, 26.9.1674, 1652, 14.10.1675, 246, 10.4.1685 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 74, 1.7.1690. Επίσης μέσω επιτρόπων γίνονται και δύο πωλήσεις πλοίων (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 24.5.1676 και Χ77 έγγρ. 258, 1.5.1687).

99. Βλ. Χ77 έγγρ. 376.

τριας ο οποίος θα λάβει ό,τι υπολείπεται[100].

Η παρουσία της Χίου στα επιτροπικά αυτά έγγραφα είναι ιδιαίτερα ευδιάκριτη. Στις μισές από τις παραπάνω πράξεις αναφέρεται σαφώς ότι η "πρεκούρα" είχε συνταχθεί από νοτάριο της Χίου. Παράλληλα διασώζονται δύο πωλητήριες πράξεις ακινήτων που βρίσκονταν στη Μύκονο, των οποίων πράξεων το πρωτότυπο είχε συνταχθεί στη Χίο[101].

Το αρχειακό υλικό που μελετήσαμε επιτρέπει να προσδιορίσουμε ορισμένους από τους Μυκονιάτες και τις Μυκονιάτισσες, που είχαν μεταναστεύσει, παροδικά ή μονιμότερα, στη Χίο τον 17ο και τα πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα. Ο κατάλογος που ακολουθεί δεν φιλοδοξεί να εξαντλητικός, αποτελεί όμως μία απόπειρα να συγκεντρωθούν διάσπαρτες σχετικές μαρτυρίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ IIIV.2.

ΜΥΚΟΝΙΟΙ ΠΟΥ ΕΙΧΑΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙ ΣΤΗ ΧΙΟ (β' μισό 17ου - αρχές 18ου αι.)

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΕΤΟΣ	ΠΗΓΗ
Κωνσταντής Βεντούρης του Ιωάννη	1687	χφ.124 α.φ. 15v
Κερέτα χήρα Νικολού Βίδου	167	Χ77 1652
Μαρία σύζ. Λευτέρη Κάντου	1665	Χ77 408
Γιακουμίνα θυγ. ποτέ Γεώργη Καραγιάννη	1674	Χ77 1639
Τα παιδιά του Γεώργη Καραγιάννη	1663	Χ77 28
Ιωάννης Καραγιάννης	1671	Χ77 1391
Ζαμπέτα σύζ. Θοδωρή Κόκκινου	1674	Χ77 1621,1635, χφ.136 αφ. 30
Καλή θυγ. Νικόλα Κονταρά (Κονταρίνη;)	1690	χφ.124 α.φ. 48
Θεοδωρούλα μάστρο Φράγκου Κοντοφρέου	1711	φ.19
Καλή θυγ. της Μαρίας του Κοντοφρέου	1690	χφ.124 α.φ. 76
Νικολός Κοντοφρέος	1689	χφ.136 α.φ. 77
Γιάκουμος Μπουγάς	1689	χφ.124 α.φ. 37
Πουπούτζα Νιόρδου (;)	1690	χφ. α.φ. 49v
Ιωάννης Παπαγιάκουμος	1666	Χ77 654
Ερήνη & Μαντελούσα του Νικ. της Περδικούς	1663	φ.12
Μαρία του Περή	1680	Χ77 236
Μαρία σύζ. Γεώργη Ποδίχτη	1664	Χ77 1677
Θυγατέρα Ζανετίνας σύζ. Νικολού Ρόκα	1689	χφ.124 α.φ. 42
Ανδρέας Σαντορινέος και σύζ. Μαρία	1687	χφ.136 α.φ. 27
Ξαδέλφια του Ιωάννη του Αντ. Τζαρατάνου	1690	χφ.124 α.φ. 74
Μαρία αδελφή Δούκα Φώσκουλου	1688	χφ.124 α.φ. 45v

Σημειώσεις

- Το έτος που καταγράφεται είναι αυτό του εγγράφου που παρέχει την πληροφορία.
- Οι αρχειακές ενδείξεις αφορούν το Αρχείο Μυκόνου (Γ.Α.Κ. Κ.60) και τον κώδικα (Γ.Α.Κ. Χ77).

100. Βλ. Χ77 έγγρ. 96, 3.5.1663.

101. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 16.4.1663 και Χ77 έγγρ. 236, 28.10.1680.

Εκτός από τη Χίο οι πληροφορίες για άλλους τόπους μετανάστευσης των Μυκόνιων είναι σποραδικές. Έχουμε κάποιες μαρτυρίες, κυρίως των πρώτων χρόνων του 18ου αιώνα, που αναφέρονται στη Σμύρνη. Σε διαθήκη με ημερομηνία 6 Οκτωβρίου 1701, μνημονεύεται ως αιτία σύνταξής της η αναχώρηση της διαθέτριας και του συζύγου της για την πόλη αυτή[102]. Ενδιαφέρουσα είναι επίσης πωλητήρια πράξη σπιτιού που πραγματοποιεί στα 1714 χήρα μυκονιάτισσα εγκατεστημένη στη Σμύρνη, γιατί διακρίνεται η εγκατάσταση εκεί γυναικών από τη Μύκονο με σκοπό να εργαστούν ως υπηρέτριες[103]. Στο συγκεκριμένο έγγραφο αποδίδονται με ζωηρά χρώματα οι συνθήκες ζωής της πωλήτριας η οποία βεβαιώνει ότι το σπίτι της το είχε αφήσει ο αποθανών γιος της "επειδή και εβασανίστη εις τον ξένον τόπον να το αναθρέψη και να δουλεύη κάθε ημέρα του ενός και του άλλου, εσπλαχνίστη και το παιδί την μάνα του και την επροτίμησε κάλλιο παρά να αφήση δια την ψυχή του, λογαριάζοντας όντας τώρα γερόντισσα δεν θέλει δύνεται δουλέψει να κυβερνάται". Προς το τέλος του 18ου αιώνα φαίνεται ότι το μεταναστευτικό ρεύμα των Μυκόνιων προς τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη είχε ενισχυθεί, καθώς -σύμφωνα με μία μαρτυρία- αρκετοί από τους κατοίκους του νησιού εργάζονταν σε αυτές της πόλεις ως τεχνίτες ή υπηρέτες σε σπίτια εύπορων Τούρκων[104].

Στο αρχειακό υλικό του 17ου αιώνα που εξετάσαμε συναντήσαμε επίσης μία περίπτωση Μυκόνιου εγκατεστημένου από παιδί στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος έρχεται στο νησί και διευθετεί τα περιουσιακά του στοιχεία. Πρόκειται για τον Γιαννούλη Γύζη, γόνο προφανώς της παλαιάς ισχυρής οικογένειας του νησιού, η οποία εξακολουθούσε κατά τον 17ο αιώνα όχι μόνο να διαθέτει δύναμη στο νησί αλλά και να διατηρεί διασυνδέσεις με κράτη της δυτικής Ευρώπης[105]. Ο Γ. Γύζης μόλις έφθασε στη Μύκονο παραχώρησε τα δικαιώ-

102. Βλ. τη διαθήκη της Αννέζας συζ. Μαθιού Νικολού Μωραΐτη, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 2.

103. Βλ. Β. Σφυρόερας, "Μεταναστεύσεις...", *ό.π.*, σ. 177. Ανάλογες πιθανόν είναι και οι περιπτώσεις γυναικών από τη Μύκονο που εμφανίζονται ως πωλήτριες σε άλλα δύο έγγραφα του 1716 και 1718, βλ. *ό.π.*, σ. 179-182.

104. Βλ. P. di Krienen, *Breve...*, *ό.π.*, σ. 82.

105. Απόγονοι της οικογένεια Γύζη (Γκίζη) εξακολούθησαν να ζούν στα νησιά και γενικότερα στον ελληνικό χώρο και μετά το τέλος της κυριαρχίας της δυναστείας των Γκίζι, που επήλθε στο τέλος του 14ου αιώνα (βλ. W. Miller, *Η Φραγκοκρατία...*, ό.π., σ. 663-664). Οι Γύζηδες λοιπόν που ζουν στη Μύκονο τον 17ο αιώνα πιθανόν ήταν απόγονοι των παλαιών κυρίαρχων του νησιού (βλ. το γενεαλογικό τους δένδρο Ch. Hopf, *Chroniques Gréco-romanes*, (α' έκδ. Βερολίνο 1873) επανέκδ. Αθήνα 1961, σ. 486). Στις αρχές του 18ου αιώνα κόνσολος της Γαλλίας στη Μύκονο ήταν ο Ιωάννης Γύζης (βλ. Pitton de Tournefort, *ό.π.*, σ. 108, Π. Κοντογιάννης, "Οι προστατευόμενοι", *Αθηνά*, 29 (1917), σ. 69-71, Δ. Πασχάλης, "Πρόξενοι και προξενεία εις τας Κυκλάδας νήσους επί Τουρκοκρατίας" *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, 1931, σ. 450-451 και Β. J. Slot, *ό.π.*, τ. 2, σ. 431). Επίσης στο τέλος του 17ου και στα

ματα που είχε σε γονικό του σπίτι στην Τουρλιανή, χάρισε τα δικαιώματά του σε "κατοικιά", ιδιοκτησίας της μητέρας του και συμβιβάστηκε με τον αγοραστή ενός κατωγιού που ανήκε στη γονική του περιουσία[106].

Λιγοστές και όχι απόλυτα ασφαλείς πληροφορίες, που αναφέρονται σε μεταναστεύσεις μεμονωμένων Μυκονιατών, υπάρχουν και από άλλες περιοχές, όχι μόνο κοντινές στη Μύκονο όπως είναι η Σύρος[107], αλλά και σε πιο απομακρυσμένες όπως για παράδειγμα στη Σκύρο[108].

Αρκετές λοιπόν οικογένειες από τη Μύκονο είχαν εγκατασταθεί κυρίως στη Χίο αλλά και σε άλλες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο ρόλος των ανθρώπων αυτών στις πωλήσεις ακινήτων που πραγματοποιήθηκαν στον τόπο καταγωγής τους καθορίζεται από την επιθυμία τους να εκποιήσουν περιουσιακά τους στοιχεία προκειμένου να αποκτήσουν μετρητό χρήμα, το οποίο θα τους ήταν απαραίτητο στο νέο τόπο κατοικίας τους. Οι πωλήσεις τους αυτές αφορούσαν είτε μεμονωμένα ακίνητα που για κάποιο λόγο επέλεξαν να πωλήσουν, είτε σύνολα ακινήτων που κατείχαν πριν την αναχώρησή τους ή κληρονόμησαν κατά τη διάρκεια της απουσίας τους.

Οι πωλήσεις που πραγματοποιούν οι εγκατεστημένοι εκτός Μυκόνου Μυκονιάτες συνήθως γίνονται μέσω αντιπροσώπου. Ο επίτροπος φθάνει στη Μύκονο για άλλες δουλιές του ή με αποκλειστικό σκοπό να διενεργήσει τις πωλήσεις. Στο περιορισμένο χρονικό διάστημα που έχει στη διάθεσή του προσπαθεί να διεκπεραιώσει τη συγκεκριμένη αυτή εργασία που του έχει ανατεθεί και κατόπιν να φύγει πάλι από το νησί. Η ταχύτητα με την οποία επιχειρεί να ολοκληρώσει τις πωλήσεις πιθανόν να έχει επιπτώσεις στο τίμημα που αποσπά, αφού δεν έχει χρόνο να αναζητήσει την καλύτερη λύση για την πώληση του ακινήτου. Παραδείγματα τέτοιων πωλήσεων είναι τα ακόλουθα:

- Ο Θοδωρής Κόκκινος προχώρησε από τις 19 Ιουλίου 1674 έως τις 30 Αυγούστου του ιδίου έτους σε τέσσερις πωλήσεις συνολικού ύψους 20 ρεαλιών. Σε τρεις από τις πράξεις αυτές αναφέρεται ότι ενήργησε ως επίτροπος της συζύγου του[109].

πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα, ο Ιω. Γύζης ήταν πρόξενος της Βενετίας στο νησί (βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. Αρχείον Γύζη, έγγρ. 7442 - 7443). Σε έγγραφο του 1698 (έγγρ. 7440) μνημονεύεται και "κόνσολος Τζάννες Γκίζης" χωρίς να διευκρινίζεται το κράτος που εκπροσωπούσε.

106. Βλ. Χ77 έγγρ. 977, 26.3.1669, 980, 12.4.1669, 1001, 31.5.1669.

107. Ο γιος του Αλέσανδρου Βαλέζια φαίνεται ότι στα 1664 ζούσε στη Σύρο, βλ. Χ77 έγγρ. 316.

108. Σε πωλητήριο έγγραφο του 1691 από τη Σκύρο γίνεται λόγος για κάποιο μαστρο Νικόλα Μυκονιάτη, βλ. Ξ. Αντωνιάδης, "Δικαιοπρακτικά έγγραφα Σκύρου 17ου αιώνα", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 27-28 (1980-1981), σ. 335. Στο ίδιο νησί απαντά και κάποιος Γεώργιος Μυκονιάτης, βλ. *ό.π.*, σ. 344.

109. Βλ. Χ77 έγγρ. 1621, 1635, 1636 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 30.

- Η Γιακουμίνα Καραγιάννη θυγ. ποτέ Γεώργη διενήργησε από τις 26 έως τις 30 Σεπτεμβρίου 1674 τρεις πωλήσεις που της απέφεραν 11.5 ρεάλια. Σε δύο από τις πράξεις αυτές φέρεται ως επίτροπος των αδελφών της που απουσιάζουν από τη Μύκονο[110].

- Ο Λευτέρης Μαυροθαλασσίτης από την 1η Απριλίου έως τις 26 Ιουνίου 1665 πραγματοποίησε, όπως είδαμε, οκτώ πωλήσεις ακινήτων συνολικής αξίας 56 ρεαλιών, ενεργώντας τουλάχιστον στις μισές ως επίτροπος της συζύγου του που βρίσκονταν στη Χίο.

Η παραπάνω τακτική παρόλο που αποτελούσε την συχνότερη επιλογή δεν ήταν και μοναδική. Η πώληση μπορούσε να ανατεθεί σε κάποιο συγγενικό πρόσωπο του ιδιοκτήτη το οποίο ζούσε μόνιμα στη Μύκονο και αναλάμβανε να εξυπηρετήσει τον πωλητή που απουσίαζε. Έτσι η χήρα Γιακουμίνα του Χαρβαλιά πραγματοποίησε με πληρεξούσιο της ξαδέλφης της Μαρίας που δεν ζούσε στη Μύκονο, δύο πωλήσεις ακινήτων της τελευταίας, την πρώτη στις 22 Αυγούστου 1665 και τη δεύτερη μετά από τρια χρόνια στις 13 Σεπτεμβρίου 1668[111]. Οι πωλήσεις σε αυτές τις περιπτώσεις αφορούσαν κυρίως μεμονωμένα ακίνητα και δεν απέβλεπαν στην ταχεία ρευστοποίηση ακίνητων περιουσιακών στοιχείων.

110. Βλ. Χ77 έγγρ. 1639 και 1642.

111. Βλ. Χ77 έγγρ. 352 και 650.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Ο ΤΟΠΟΣ

Στην πλειονότητα των μυκονιάτικων εγγράφων που περιλαμβάνουν μεταβιβάσεις ακινήτων υπάρχει μνεία της θέσης που βρισκόταν το μεταβιβαζόμενο ακίνητο. Η αναφορά αυτή στον τόπο αποτελούσε τη συνήθη πρακτική των νοτάριων, σημειώνονται όμως και εξαιρέσεις, καθώς σε σημαντικό αριθμό μεταβιβάσεων απουσιάζει οποιοδήποτε στοιχείο προσδιοριστικό του τόπου που βρισκόταν το μεταβιβαζόμενο αγαθό, εκτός φυσικά από τη γενική πιστοποίηση ότι ήταν στη Μύκονο[1]. Η αριθμητική αποτύπωση των παραλείψεων αυτών στις τρεις κατηγορίες νοταριακών πράξεων (αγοραπωλησίες, δωρεές, ανταλλαγές) που μελετήσαμε είναι η ακόλουθη:

Κατηγορία ακινήτων	Αγοραπωλησίες	Δωρεές	Ανταλλαγές	Άθροισμα
"Αγροτικά" ακίνητα	40	23	8	71
"Αστικά" ακίνητα	200	7	14	221
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	240	30	22	292

Μπορούμε συνεπώς να παρατηρήσουμε ότι χονδρικά στο 10% των μεταβιβαζόμενων ακινήτων δεν προσδιορίζεται η θέση τους στο νησί. Το πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στα ακίνητα που έχουμε χαρακτηρίσει "αστικά". Η διαφορά αυτή στον τρόπο καταγραφής ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι στα "αστικά" ακίνητα το όνομα του ιδιοκτήτη αποτελούσε αρκετά ισχυρό στοιχείο ταυτότη-

1. Ελάχιστες είναι οι νοταριακές πράξεις που έχουν μεν συνταχθεί στη Μύκονο, αλλά καταγράφουν μεταβιβάσεις ακινήτων σε άλλα γειτονικά νησιά. Εντοπίσαμε στην Τήνο: πώληση σπιτιού στο Καστέλι (Χ77 έγγρ. 1058, 15.11.1669), δωρεά δικαιωμάτων στον Πετριάδο (Χ77 έγγρ. 763, 23.8.1667), δωρεά αμπελιού, χωραφιού και κήπου (Χ77 έγγρ. 584, 29.1.1677), ανταλλαγή αμπελιών (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 25v, 17.3.1689)· στην Πάρο: ανταλλαγή χωραφιών (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 11v, 27.10.1687)· στη Σύρο: ανταλλαγή διαφόρων ακινήτων (χφ. 124 α.φ. 22v, 26.12.1689).

τας για ένα οικόπεδο ή μία οικία που ήταν εντός του οικισμού. Επίσης σε αυτά τα ακίνητα, τα όρια της μεταβιβαζόμενης ιδιοκτησίας μπορούσαν να προσδιοριστούν ευκολότερα, συγκριτικά με τις εκτάσεις γης που καλλιεργούνταν ή χρησίμευαν για βοσκή των ζώων. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι για ορισμένες κατηγορίες ακινήτων σε σπάνιες περιπτώσεις υπάρχει στο νοταριακό έγγραφο αναφορά στη θέση τους. Πρόκειται για αγαθά, όπως για παράδειγμα οι μύλοι, οι φούρνοι, τα εργαστήρια, στα οποία από τη φύση της λειτουργίας τους είχε καταστεί ευρύτερα γνωστός στους κατοίκους ο τόπος όπου ακριβώς βρισκόταν και ο ιδιοκτήτης στον οποίον ανήκαν.

Παρόλα αυτά οι θέσεις της πλειοψηφίας των μεταβιβαζόμενων ακινήτων καταγράφονται. Είναι επόμενο λοιπόν μέσα από τα νοταριακά έγγραφα να παρελαύνει μία μεγάλη σειρά τοπωνυμίων ή μάλλον μικροτοπωνυμίων της Μυκόνου. Και κάνουμε λόγο για μικροτοπωνύμια γιατί ακριβώς το πλήθος και η χαμηλή συχνότητα εμφάνισής τους δείχνει ότι αρκετά από αυτά προσδιόριζαν πολύ μικρές εκτάσεις γης και ανταποκρίνονταν στην προσπάθεια των ιδιοκτητών να ορίσουν όσο το δυνατό ακριβέστερα τα αγαθά που κατείχαν[2].

Αν η πρακτική αυτή όμως, της συνεχούς δηλαδή ονοματολογικής κατάτμησης των τοποθεσιών, διευκόλυνε κατά την εποχή σύνταξης των εγγράφων τους κατόχους των ακινήτων για τις μεταβιβάσεις των αγαθών τους, σήμερα δυσχεραίνει την ταύτιση των τοπωνυμίων στο χάρτη του νησιού, καθώς τα κτήματα καταγράφονται στα έγγραφα μόνο με το μικροτοπωνύμιό τους, χωρίς άλλη αναφορά στην ευρύτερη περιοχή όπου ανήκαν[3]. Είναι δυνατόν λοιπόν ακίνητα που εμφανίζονται σε διαφορετικές τοποθεσίες να είναι στην πραγματικότητα γειτονικά, δεν έχουμε όμως σήμερα επαρκείς γνώσεις να ελέγξουμε ή να επιβεβαιώσουμε τέτοιου τύπου ταυτίσεις.

---

2. Ανάλογο φαινόμενο έχει επισημανθεί και στη Σέριφο όπου μάλιστα ο καθορισμός των θέσεων ήταν τόσο ακριβής, ώστε σχεδόν κάθε αμπέλι ή χωράφι σημαίνεται ονοματικά, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 158. Η πρακτική αυτή επιβιώνει έως σήμερα με αποτέλεσμα γύρω από κάθε νησιωτικό οικισμό να διατηρούνται πλήθος μικροτοπωνύμια. Σημειώνουμε δύο παράδειγματα. Ο Σ. Παραράς, "Ονομασίες των χωραφιών (κτημάτων) του χωριού Καλοξύλου Κοινότητας Χαλκίου Νάξου", *Ναξιακά*, 30-31 (Οκτώβριος 1991 - Μάρτιος 1992) σ. 27-29 καταγράφει 134 μικροτοπωνύμια θέσεων του χωριού Καλοξύλου. Ο Δ. Βαρθαλίτης, "Τοπωνύμια του Γαλησσά", *Συριανά Γράμματα*, 22 (Απρίλιος 1993), σ. 109, έχει περιλάβει σε κατάλογο που έχει συντάξει 248 μικροτοπωνύμια του Γαλησσά.

3. Ανάλογο προβλημα στον εντοπισμό των μικροτοπωνυμίων της Σερίφου, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 149 και 155.

Τοποθεσίες και καλλιέργειες

Αμπέλια

Η μελέτη των νοταριακών εγγράφων επιτρέπει να επισημάνουμε τις τοποθεσίες που εντοπίζονταν διάφορες καλλιέργειες και κυρίως τις θέσεις που κυριαρχούσε η καλλιέργεια του αμπελιού. Το αμπέλι άλλωστε, όπως είδαμε, αποτελούσε βασική αγροτική καλλιέργεια της Μυκόνου και το παραγόμενο κρασί κύριο εξαγώγιμο προϊόν της.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι η εικόνα που αποκτούμε δεν είναι ακριβής ως προς τη χωροθέτηση των καλλιεργειών στο νησί. Τέτοιου είδους χωρογραφία θα μπορούσε ίσως να προσφέρει ένα κτηματολόγιο, αλλά θα προϋπέθετε παράλληλα ταύτιση των ποικιλώνυμων θέσεων στο χάρτη του νησιού. Αυτό όμως με τις γνώσεις που διαθέτουμε δεν είναι εφικτό. Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τις πληροφορίες που συλλέγουμε από τις πράξεις μεταβιβάσεων ακινήτων, η συχνότητα εμφάνισης κάποιων τοποθεσιών αποτελεί ένδειξη της ύπαρξης αμπελοκαλλιέργειας στη συγκεκριμένη περιοχή, αλλά και της προτίμησης των αγοραστών προς αυτήν.

Ο πίνακας IX.1. δίνει μία εικόνα της συχνότητας εμφάνισης τοποθεσιών με αμπέλια στα νοταριακά έγγραφα που εξετάσαμε (αγοραπωλησίες, δωρεές, ανταλλαγές). Γίνεται ξεχωριστά μνεία των "αμπελιών" και των "φυτειών", γιατί η διάκριση αυτή προσθέτει μία πληροφορία σχετικά με τις περιοχές που συγκέντρωναν τις νέες εμφυτεύσεις αμπελιών. Δεν περιλάβαμε τα "κλείσματα", παρότι είναι πιθανή η ύπαρξη αμπελιών, διότι ήταν αδύνατος ο εντοπισμός τους. (Οι πίνακες του κεφαλαίου αυτού επειδή ήταν μακροσκελείς έχουν μεταφερθεί στο τέλος του κεφαλαίου).

Η εικόνα που αποκομίζει κανείς αν διατρέξει τον πίνακα αυτό είναι ότι η αμπελοκαλλιέργεια παρουσίαζε μεγάλη διασπορά στο νησί. Οι τοποθεσίες στις οποίες, σύμφωνα με τα νοταριακά έγγραφα, εντοπίζεται ύπαρξη αμπελιών είναι συνολικά 117[4], αλλά η συχνότητα εμφάνισης των περισσότερων από αυτές είναι ισχνή, καθώς περιορίζεται μόνο σε δύο - τρεις μνείες. Από την άλλη πλευρά έχουμε και περιοχές που παρατηρείται πύκνωση των αναφορών, όπως οι: Μαού (34 αναφορές) Μαράθι (31), Φτελιά (30), Κάτω Λειβάδι (26), Λειβαδάκι (19), Στενό (16), Λαγκάδα (16), Αμπελόκηπος (14), Εμπουρδέκτης (13), Πέραμα (13), Πλάκα Λουμπινού (13), Κόνυζα (12), Ληνό (11). Από αυτές

4. Μία αντίστοιχη καταμέτρηση που έγινε με βάση νοταριακά έγγραφα του 16ου και 17ου αιώνα από τη Σαντορίνη απέδωσε 78 συνολικά τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια στο νησί αυτό, βλ. σχετικα Α. Τσελίκας, "Το αμπέλι...", ό.π., σ. 89-90.

όσες ταυτίσαμε είναι πεδινές εκτάσεις γης, που σχηματίζονται συνήθως ανάμεσα σε βραχώδη βουνά και συχνά έχουν πρόσβαση στη θάλασσα.

"Φυτείες" συνήθως συναντάμε στις περιοχές που συγκεντρώνονται και τα αμπέλια. Τα νοταριακά έγγραφα δίνουν την αίσθηση ότι ήταν διάσπαρτες, σε περιοχές όμως της Μυκόνου, όπου ήδη ανθούσε η αμπελουργία. Δεν διακρίνεται περιοχή στην οποία η μετατροπή των κτημάτων σε αμπέλια είχε πάρει στο β' μισό του 17ου αιώνα μαζικότερες διαστάσεις. Αυξημένη παρουσία φυτειών εντοπίζεται στις θέσεις: Μαράθι (8 αναφορές), Πλάκα Λουμπινού (5), Κόνυζα (3), Μαμάτζο (3), Πάναρμος[5] (3), Ρέτα (3).

Συκιές

Η καλλιέργεια της συκιάς γνώριζε σημαντική διάδοση στη Μύκονο. Από τα νοταριακά έγγραφα προκύπτουν αρκετές τοποθεσίες, στις οποίες διασώζονται μαρτυρίες για ύπαρξη συκιών. Τα δένδρα αυτά είτε αποτελούσαν το βασικό καλλιεργούμενο προϊόν του μεταβιβαζόμενου κτήματος, είτε μνημονεύονταν ως συμπληρωματικό στοιχείο κάποιας άλλης χρήσης της γης (για παράδειγμα αμπέλι με συκιές, χωράφι με συκιές κ.λπ.), είτε ήταν, ένα ή περισσότερα, μεμονωμένα δένδρα που μεταβιβάζονταν ανεξάρτητα από τον ιδιοκτήτη του εδάφους. Σε κάθε περίπτωση όμως συνιστούν ενδείξεις ότι στη συγκεκριμένη θέση υπήρχε παραγωγή σύκων, η οποία άλλωστε, όπως είδαμε παραπάνω, έχει επισημανθεί ότι για τα δεδομένα των νησιών των Κυκλάδων ήταν σημαντική.

Αναλυτικά ύπαρξη συκιών ή ορνών (ερινεών, άγριων συκιών) μνημονεύεται στις τοποθεσίες του νησιού, που περιλαμβάνονται στον πίνακα IX.2. Οι θέσεις αυτές νομίζω ότι επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι δεν υπήρχαν περιοχές του νησιού με συστηματική καλλιέργεια συκιών. Αυτό διαφαίνεται και από την μεγάλη διασπορά των συκιών -συνολικά μνημονεύονται 48 διαφορετικές τοποθεσίες- αλλά και από την ασθενική πυκνότητα των αναφορών ανά τοποθεσία. Κάθε τοπωνύμιο αναφέρεται σε μία ή δύο πράξεις και σε ελάχιστες περιπτώσεις έχουμε μία ασήμαντη πύκνωση. Στην τελευταία αυτή κατηγορία μπορούν να υπαχθούν οι θέσεις: Βόθωνας (6 αναφορές), Ελιά (4), Πισκοπιανά (4), Καστελάκια (3), Λαγκάδα (3), Παραδείσι (3), Πλατύς Γιαλός (3), Συκίδια (3).

---

5. Στους νεότερους χάρτες το τοπωνύμιο αναφέρεται Πάνορμος. Ο Σ. Μενάρδος ("Τοπωνυμικόν...", *ό.π.*, σ. 251) γράφει Πάνορμος, αλλά ο Στ. Μάνεσης (σε ανέκδοτη μελέτη του που αναπόκειται στην Ακαδημία Αθηνών, Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, "Γλωσσάριον Μυκόνου", χφ. 591, σ. 95) διορθώνει σε Πάναρμος. Για την επιστημονική διαμάχη σχετικά με την προέλευση των τοπωνυμίων Πάναρμος - Πάνορμος και την εξάπλωσή τους στον ελληνικό χώρο, με αφορμή ομώνυμο τοπωνύμιο της Δ. Κρήτης, βλ. Δ. Γεωργακάς, "Πάνορμος, Πάναρμος - Πάρναμος, το Πάρναμο; (τοπωνύμιο) ο Πάναρμος", *Κρητικά Χρονικά*, 28-29 (1988-1989), σ. 194-211.

Μνείες ύπαρξης νερού

Είναι γνωστό το πρόβλημα λειψυδρίας που αντιμετώπιζε η Μύκονος, γεγονός βέβαια που είχε καθοριστικές συνέπειες στις αγροτικές καλλιέργειες[6]. Στα έγγραφα με μεταβιβάσεις "αγροτικών" αγαθών οι αναφορές ύπαρξης νερού εντός των ακινήτων αυτών είναι οι μαρτυρίες πολύ σπάνιες. Οι σχετικές μνείες είναι δύο ειδών. Είτε δηλώνεται απλά ότι στο ακίνητο υπήρχε νερό χωρίς να προσδιορίζεται αν ήταν πηγή, στέρνα, ρυάκι, κανάλι ή κάποια άλλη πρόχειρη αρδευτική εγκατάσταση[7], είτε σπανιότερα ορίζεται ότι σε αυτό υπήρχε πηγάδι[8]. Φυσικά δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι οι συμβαλλόμενοι δήλωναν πάντοτε την ύπαρξη νερού στο ακίνητο που μεταβίβαζαν. Ο κατάλογος με τις θέσεις, στις οποίες εντοπίζονται τέτοιες καταγραφές, παρουσιάζει μερικές διάσπαρτες πληροφορίες, που δεν μπορούν όμως να δώσουν επαρκή εικόνα της κατανομής τους στο χώρο.

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Είδος	ΑΝΑΦΟΡΕΣ
Άγιος Γιώργης, τραχήλι πάνω στον	Πηγάδι	1
Άγιοι Απόστολοι	Νερό	1
Άγιος Ηλίας	Πηγάδι	1
Βασιλικό	Νερό	1
Δημητράκη	Νερό	1
Καμαλαύκα	Πηγάδι	1
Κάτω Λειβάδια	Νερό	1
Λαγκάδια	Νερό	1
Πυργί	Πηγάδι	1
Σ(υ)κίδια	Νερό	1
Συκαλάδο	Νερό	1

Θέσεις με αγροτοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις

Εικόνα αραιής εγκατεσπαρμένης οίκησης του εκτός του κύριου οικισμού χώρου διατηρείται μέχρι σήμερα στη Μύκονο, όπως και σε άλλα νησιά των

6. Βλ. σχετικές αναφορές E. Legrand, *Description des îles de l'Archipel Grec par Christophe Buondelmonti, Florentin du XVe siècle*, Άμστερνταμ 1974, σ. 49 και 205, Δ. Φιλιππίδης - Γρ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία...*, ό.π., σ. 294, Ι. Ραγκαβής, *Τα Ελληνικά*, ό.π., σ. 122. Η έλλειψη υδάτινων πόρων καθιστούσε ίσως άχρηστες τις ρυθμίσεις για τη διαχείρισή τους. Απουσιάζουν λοιπόν κοινοτικές παρεμβάσεις που ήταν αναγκαίες σε άλλες περιοχές πλουσιότερες σε νερά, βλ. σχετικά Σπ. Ασδραχάς, "Αρδεύσεις και καλλιέργειες στις ελληνικές περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας", *Τα Ιστορικά*, 2 (1984), σ. 250-251.

7. Βλ. για παράδειγμα: Χ77 έγγρ. 760, 18.8.1667, 1191, 19.9.1670, 383, 6.1.1665 κ.ά.

8. Βλ. για παράδειγμα: Χ77 έγγρ. 970, 22.3.1665, 1180, 9.8.1670 κ.ά.

Κυκλάδων[9]. Οι μεταβιβάσεις δύο τύπων κτισμάτων με παρόμοια χρήση, των "κατοικιών" και των "χωριών", αποκαλύπτουν έντονη διασπορά των εγκαταστάσεων αυτών. Στις σχετικές πράξεις μνημονεύονται 43 συνολικά τοποθεσίες του νησιού. Στον πίνακα ΙΧ.3. παραθέτουμε τις θέσεις και τη συχνότητα αναφοράς σε αυτές. Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουμε λίγες είναι οι τοποθεσίες στις οποίες εμφανίζεται πύκνωση των μεταβιβαζόμενων "χωριών" και "κατοικιών". Σημειώνουμε τις κυριότερες: Δραφάκι (5 αναφορές), Συκαλάδο (5), Αργύραινα (4), Δρακουρί (4), Λειβαδάκι (4).

Οι θέσεις που εντοπίζονται "βοκολιοί" και "μάντρες" είναι περιορισμένες. Πρόκειται συνολικά για εννέα τοποθεσίες από τις οποίες ισχνή συγκέντρωση με τρεις αναφορές παρατηρείται μόνο στις θέσεις Δραφάκι και Βρύση.

Θέσεις και συνοικίες του οικισμού

Ο τοπικός προσδιορισμός των "αστικών", ακινήτων γινόταν με βάση τη συνοικία που ανήκαν. Οι γραφείς χρησιμοποιούσαν συνήθως τη λέξη "κοντράδα" (ενετ. condrata = συνοικία, ενορία). Βέβαια όπως αναφέραμε οι παραλείψεις αναφοράς των θέσεων στα ευρισκόμενα εντός του βασικού οικισμού ακίνητα είναι σημαντικές. Έτσι λοιπόν δεν υπάρχει καμμία αναφορά για τη θέση 135 μεταβιβαζόμενων σπιτιών, 23 ταρατζών και 9 σπιτοτόπων. Οι υπόλοιπες όμως πράξεις μεταβιβάσεων -που είναι και οι περισσότερες- πλουτίζουν τις γνώσεις μας σχετικά με τις συνοικίες του οικισμού και τη συχνότητα μεταβιβάσεων σε αυτές.

Στις ονοματοδοσίες των κοντράδων θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο πρακτικές. Η μία αφορά συνοικίες του οικισμού που είχαν όνομα ανθεκτικότερο στο χρόνο. Εδώ το όνομα καθορίζεται από τα γεωφυσικά χαρακτηριστικά (Λίμνη, Γιαλός, Χαντάκι, κ.ά.), τους υπάρχοντες ναούς (Άγιος Βασίλειος, Άγιος Δημήτριος, Αγία Παρασκευή, Παναγιά κ.λπ.) ή τις ιστορικά διαμορφωμένες λειτουργίες και ανάγκες του οικισμού (Πιάτζα κομμούνα, Χαρκιδιά, Πόρτα, Λευκάντρα κ.ά.). Η δεύτερη πρακτική αφορά συνοικίες που έλαβαν παροδικά το όνομα ενός ζώντος προσώπου. Συνήθως πρόκειται για βαπτιστικά και οικογενειακά ονόματα ιερέων, που υποθέτουμε ότι ιερουργούσαν σε ενοριακούς ναούς της περιοχής. Συναντάμε έτσι "κοντράδα του αφέντη οικονόμου Κορίνθιου", "κοντράδα του παπά Φρατζέσκου Σκορδίλη", αλλά και "κοντράδα του ποτέ παπά Αντώνη"[10]. Ο τελευταίος ονοματικός προσδιορισμός

9. Βλ. σχετικό χάρτη του 1972 με τους οικισμούς και τις αγροτικές εγκαταστάσεις της Μυκόνου, Α. Καλλιγάς κ.ά., *Μύκονος...*, ό.π., χάρτης Γ3.

10. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 467, 23.4.1665, 307, 21.8.1664 και 479, 18.9.1665.

φαίνεται ότι επιβίωσε και μετά το θάνατο του ομώνυμου ιερέα, αλλά όχι για μεγάλο χρονικό διάστημα. Παράλληλα όμως με τις προερχόμενες από ιερείς συναντάμε και ονομασίες συνοικιών που οφείλονται σε λαϊκούς κατοίκους του νησιού, συνήθως άνδρες, καμμιά φορά όμως και γυναίκες. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις της "κοντράδας του Γεώργη Καλόμενου", της "κοντράδας του Κωνσταντή Πετρή" ή της "κοντράδας της Ελένης του Κολήνου"[11].

Οι ονοματικοί προσδιορισμοί όταν προέρχονται από πρόσωπα έχουν ορισμένα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά. Κατ' αρχήν φαίνεται ότι δεν ήταν απόλυτα καθιερωμένοι και γενικά αποδεκτοί ούτε και την εποχή που καταγράφονται. Μάλλον συνυπήρχαν με κάποιο άλλο όνομα της συνοικίας ή ίσως εξειδίκευαν μία συγκεκριμένη γειτονιά που αποτελούσε τμήμα ευρύτερης περιοχής. Ενισχυτικό στοιχείο της υπόθεσης αυτής είναι το γεγονός ότι κοντράδες με τέτοια ονόματα συναντώνται σπάνια, ενώ και στις λίγες αυτές περιπτώσεις η συχνότητα εμφάνισής τους είναι πολύ περιορισμένη. Όλες εμφανίζονται μία μόνο φορά, με εξαίρεση την κοντράδα που φέρει το όνομα του οικονόμου παπά Μάρκου Κορίνθιου οποία απαντά σε δύο πράξεις. Από την άλλη πλευρά οι ονομασίες αυτές δεν επέδειξαν αντοχή στο χρόνο. Είναι χαρακτηριστικό ότι ούτε μία από τις ονομασίες αυτές δεν επιζούσε στο β' μισό του 18ου αιώνα[12].

Οι οικισμένες θέσεις που καταγράφονται στις πράξεις μεταβιβάσεων εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στην περιοχή του οικισμού της Μυκόνου, εντός των ορίων του κάστρου και στις προεκτάσεις που αναπτύσσονταν έξω από αυτό. Σπάνιες είναι οι καταγραφές μεμονωμένων οικιών σε εξοχές της Μυκόνου, γεγονός που είναι σύμφωνο με τις μαρτυρίες και τα στοιχεία που έχουμε για τον 17ο και τον 18ο αιώνα. Οι πληροφορίες αυτές συγκλίνουν στην άποψη ότι οι κάτοικοι του νησιού ήταν συγκεντρωμένοι σε ένα μόνο οικισμό[13].

Ο πίνακας IX.4. περιλαμβάνει τις τοποθεσίες που περιέχονται στα έγγραφα με μεταβιβάσεις οικιών, τη συχνότητα των θέσεων και τους τύπους των

---

11. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 48, 19.8.1664, 505, 16.11.1665 και 935, 1.11.1668.

12. Τις ονομασίες αντιπαραβάλαμε με τον κατάλογο των συνοικιών της Μυκόνου που προκύπτει από δύο φορολογικά κατάστιχα των ετών 1754 και 1793 (βλ. Sevasti Lazari, *Economies...*, ό.π., σ. 348-354). Αντίθετα στα χρόνια αυτά συνοικίες φέρουν ονόματα άλλων προσώπων, όπως: Αλ. Οικονόμος, Βεντούρης, Γ. Ζαφείρης κ.λπ. (*ό.π.*, ιδίως σ. 353-354).

13. Βλ. Β. Κυριαζόπουλος, "Ιστορική...", *ό.π.*, σ. 341-343 και Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 134, στα οποία παρατίθεται και η σχετική με το θέμα περιηγητική βιβλιογραφία. Ο Chevalier de Constantin που επισκέφτηκε το 1685 τις Κυκλάδες αναφέρει επίσης ότι είχε ένα οικισμό, σχέδιό του βλ. Δ. Ν. Καρύδης, *Το ελληνικό αρχιπέλαγος (γεωγραφικές αναφορές του 17ου, 18ου, 19ου αιώνα από γαλλικές αρχειακές πηγές)*, Αθήνα 1989, σ. 18-19. Ακόμη και στα τέλη του 18ου αιώνα σποραδικές είναι οι μνείες οικιών εκτός του οικισμού. Στο φορολογικό κατάστιχο του 1793 ταυτισμένες, εκτός του οικισμού, οικίες αναφέρονται σε δύο περιπτώσεις (στις θέσεις Ληνό και Καστελάκια), βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 138-139.

οικιών. Δυστυχώς δεν έχουμε κατορθώσει να ταυτίσουμε όλες τις συνοικίες και τις θέσεις που παρατίθενται στον κατάλογο αυτό. Ορισμένες επισημάνσεις όμως για τις συνοικίες του οικισμού που εμφανίζονται στις πράξεις μεταβιβάσεων μπορούν ίσως να επιχειρηθούν. Μία βασική δυσκολία για την ταύτιση προκύπτει από το γεγονός ότι οι κοντράδες προσδιορίζονται συνήθως βάσει των εκκλησιών, υπάρχουν όμως ναοί αφιερωμένοι στον ίδιο άγιο σε περισσότερες από μία περιοχές του οικισμού[14].

Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο κύριος όγκος των σπιτιών που αλλάζουν ιδιοκτήτη βρίσκονται μέσα στο κάστρο της Μυκόνου[15]. Η πυκνότητα των μεταβιβάσεων αυτών δείχνει ότι το επίκεντρο του οικισμού στο β' μισό του 17ου αιώνα παρέμενε εκεί. Άλλωστε, μέχρι και το τέλος του 18ου αιώνα, η περιοχή του Κάστρου φαίνεται ότι εξακολουθούσε να συγκεντρώνει το μεγαλύτερο αριθμό κατοικιών[16]. Στον πίνακα IX.4. επισημάναμε εκείνες από τις κοντράδες που υποθέτουμε, με βάση όσα στοιχεία διαθέτουμε, ότι ανήκαν στην ευρύτερη περιοχή του Κάστρου. Πολύ πιθανό είναι ότι εντός του Κάστρου ήταν κάποιες ακόμη από τις κοντράδες του πίνακα IX.4., τις οποίες όμως δεν είμαστε σε θέση να ταυτίσουμε. Από όσες ταυτίσαμε εκείνες που παρουσιάζουν τη συχνότερη παρουσία είναι: Παραπόρτι (19 μεταβιβάσεις οικιών), Κάστρο (17), Άγιος Δημήτριος (16)[17], Πύργος (10), Σωτήρα (5), Πόρτα (4).

Η περιοχή αμέσως έξω από το Κάστρο ήταν, την εποχή που εξετάζουμε, οικισμένη. Δεν συναντήσαμε όμως σε νοταριακά έγγραφα το όνομα Μπαρκιά (Παρκιά), με το οποίο ήταν γνωστή τον 18ο αιώνα[18]. Στην περιοχή αυτή μπο-

14. Το πρόβλημα αυτό ίσχυε και κατά τον 18ο αιώνα βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 138.

15. Για τον προσδιορισμό των συνοικιών που βρίσκονταν εντός και εκτός του Κάστρου χρησιμοποιήσαμε τις ακόλουθες εργασίες: Ν. Αγγελετάκης, "Εκκλησιές της Χώρας", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, ό.π., Στ. Μάνεσης, "Γλωσσάριον...", *ό.π.*, σ. 101, Ν. Αγγελετάκης, "Οι εκκλησίες της Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, ό.π., Β. Κυριαζόπουλος, *ό.π.*, σ. 344-349 και σχέδιο Θ8, ο ίδιος, "Οι παλιές εκκλησίες...", *ό.π.*, σ. 199-201 και Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 134-147 και 348-354, Π. Κουσαθανάς, *Χρηστικό...*, ό.π., σ. 263-268 και κυρίως τον αναλυτικό χάρτη Β'.

16. Βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 139-140.

17. Η ένταξη της κοντράδας του Αγίου Δημητρίου στο Κάστρο είναι αμφίβολη γιατί υπάρχει και Άγιος Δημήτριος στη περιοχή της Λίμνης.

18. Μία παράδοση θέλει το όνομα Μπαρκιά > Παρκιά > Παροικιά προερχόμενο από πάροικους, σκλάβους που είχαν εγκαταστήσει εκεί (βλ. Σ. Μενάρδος, "Τοπωνυμικόν...", *ό.π.*, σ. 248). Την άποψη ότι και η ονομασία Παροικιά (Παρκιά) της Πάρου προέρχεται από πάροικους υποστήριξε ο Α. Μηλιαράκης, "Μεσσαριά", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 4 (1892), σ. 438-439, 473. Έχει προβληθεί όμως και η γνώμη πως η ονομασία προήλθε από το γεγονός ότι ο χώρος "διατέλεσε βυζαντινή αγροικική παροικία", βλ. Π. Ζερλέντης, "Περί του γεωγραφικού ονόματος Παρκιά, Παροικία", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 4 (1892), σ. 517-518. Με τις βυζαντινές αγροληπτικές σχέσεις και την απήχησή τους συνδέουν το όνομα και οι Κ. Άμαντος, "Σύμμεικτα", *Ελληνικά*, 1 (1928), σ. 404-405 και Ν. Τωμαδάκης, "Βυζαντινή έγγειος ορολογία", *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά*, τ. 2,

ρούμε να εντοπίσουμε τις κοντράδες: Ελεούσα (2 μεταβιβάσεις οικιών), Παναγία του Ρακετζή (1), Παναγία του Τελωνακίου (1) και ίσως Άγιο Βασίλη (6). Συνέχεια της Μπαρκιάς προς το νότο βρίσκεται η περιοχή της Λίμνης. Τα όρια μεταξύ των δύο περιοχών δεν είναι σαφή[19]. Στη Λίμνη επισημάναμε δύο μεταβιβάσεις σπιτιών[20].

Η Αλευκάνδρα που εκτείνεται στη δυτική παραλία του οικισμού συγκεντρώνει επίσης ένα αριθμό οικιών. Στην ομώνυμη συνοικία φέρονται να μεταβιβάζονται 24 συνολικά σπίτια. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι 15 από αυτά είναι κατώγια. Η αναλογία κατωγίων - ανωγίων στη θέση αυτή εξακολουθούσε να είναι ευνοϊκή υπέρ των πρώτων και στο β' μισό του 18ου αιώνα[21]. Είναι πιθανό λοιπόν ότι στην παράκτια αυτή συνοικία κυριαρχούσαν οι μονώροφες κατοικίες. Ο Γιαλός, η ανατολική παραλία του οικισμού, ήταν επίσης οικισμένη. Εντοπίσαμε τρεις μεταβιβάσεις οικιών στην ομώνυμη κοντράδα[22].

Τα Χαρκιδιά είναι η περιοχή που περικλείεται από τη Λίμνη, τη Μπαρκιά, το Γιαλό και τη μεταγενέστερη συνοικία του Ματογιάννι. Όπως δηλώνει και το όνομα της περιοχής, πρέπει να υπήρχαν σε αυτήν σιδηρουργεία[23]. Δεν έχουμε συναντήσει όμως στα νοταριακά έγγραφα μεταβιβάσεις εργαστηρίων στη θέση

Αθήνα 1978, σ. 47-48. Ο Β. Κυριαζόπουλος, "Ιστορική εξέλιξις...", *ό.π.*, σ. 351, θεωρεί ότι η Παρκιά ήταν η πρώτη συνοικία που δημιουργήθηκε έξω από το Κάστρο. Είχε πυκνή δόμηση κατ' αναλογία με τα κτίσματα του Κάστρου και λόγω της επιθυμίας των νέων κατοίκων της να βρίσκονται όσο το δυνατόν εγγύτερα σε αυτό. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα η περιοχή αυτή του οικισμού συγκέντρωνε μεγάλο αριθμό κατοικιών, βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 139-140 και 144-145.

19. Βλ. *ό.π.*, σ. 137. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι ο γνώστης της Μυκόνου Ν. Αγγελετάκης στα δύο δημοσιεύματά του για τις εκκλησίες του νησιού τοποθετεί τον Άγιο Παντελεήμονα του Χαλίκη τη μία φορά στην Μπαρκιά και τη δεύτερη στη Λίμνη, βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Οι εκκλησιές της Χώρας", *ό.π.*, σ. 7 και "Οι εκκλησίες της Μυκόνου" *ό.π.*, α.φ. 148 (Ιούνιος 1960), σ. 3.

20. Συναντήσαμε επίσης από μία μεταβίβαση σπιτιών στις θέσεις Λιμνιώνας και Λιμένες, δεν γνωρίζουμε όμως αν σχετίζονταν με τη Λίμνη. Επίσης δεν γνωρίζουμε αν ο Λιμνιώνας (= λιμήν) και οι Λιμένες είναι η ίδια θέση. Για την ανά τον ελληνικό χώρο διάδοση του τοπωνυμίου Λιμνιώνας βλ. Δ. Γεωργακάς, "Ετυμολογικά και σημασιολογικά", *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 2 (1940), σ. 133-135.

21. Βλ. συγκριτικά στοιχεία Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 139, πίνακας 11.

22. Η κοντράδα Αγίου Ιωάννη του Γιακου (;) μνημονεύεται σε ένα νοταριακό έγγραφο (βλ. Χ77 έγγρ. 291, 25.7.1664). Η ανάγνωση δεν είναι ασφαλής. Ίσως πρόκειται για την κοντράδα του Γιαλού < Γιακου, καθώς σήμερα υπάρχει εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη σε αυτήν την περιοχή.

23. Οι γειτονιές με τα σιδηρουργεία ονομάζονταν Χαρκιδιά και σε άλλα νησιά, όπως για παράδειγμα στην Πάρο, Σίφνο, Κάσο κ.α., βλ. σχετικά Ν. Αλιπράντης, *Τα τοπωνύμια της Πάρου*, Αθήνα 1990, σ. 232.

αυτή, ενώ και κατά το β' μισό του 18ου αιώνα, σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα, μόνο ένα εργαστήρι καταγράφεται σε αυτήν[24]. Μεταξύ των νοταριακών πράξεων εντοπίσαμε στα Χαρκιδιά δύο μεταβιβάσεις οικιών, αλλά στην περιοχή αυτή μπορούν να θεωρηθούν ότι ανήκουν η κοντράδα του Αγίου Ηλία και η κοντράδα της Αγίας Τριάδας, όπου επίσης μεταβιβάζονται δύο οικίες.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω στο β' μισό του 17ου αιώνα εκτός από το Κάστρο που συγκέντρωνε τον κύριο όγκο των κατοικιών, οικίες -έστω και λίγες- υπήρχαν επίσης στις περιοχές Μπαρκιά, Λίμνη, Γιαλός, Αλευκάνδρα, Χαρκιδιά[25]. Αντίθετα το πιθανότερο είναι ότι ο οικισμός της Μυκόνου δεν είχε επεκταθεί ακόμη στις περιοχές Βαστάγος, Καμνάκι, Ματογιάνι, Μύλοι, Περβόλια, Ροχάρη, οι οποίες κατά το β' μισό του 18ου αιώνα εμφανίζονται οικισμένες[26]. Οι παραπάνω περιοχές αναφέρονται στα νοταριακά έγγραφα του 17ου αιώνα αποκλειστικά σε μεταβιβάσεις ακινήτων που έχουν αγροτικό χαρακτήρα.

Η παρουσία των "ταρατζών" και των "σπιτοτόπων" (καθώς και ενός "κελιότοπου"), των τόπων δηλαδή που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για οικοδόμηση οικιών, ακολουθεί σε γενικές γραμμές τις θέσεις όπου εντοπίζονται και οι μεταβιβάσεις σπιτιών. Κάποιες διαφοροποιήσεις που αφορούν την πυκνότητα των μεταβιβαζομένων οικοπέδων παρατηρούνται σε ορισμένες περιοχές. Οι περιοχές όπου μνημονεύονται μεταβιβάσεις "ταρατζών" και "σπιτοτόπων" είναι αυτές που περιλαμβάνονται στον πίνακα IX.5.

Οι πυκνώσεις των μεταβιβάσεων εντοπίζονται σε τρεις κυρίως περιοχές: στο Κάστρο, στη Λίμνη και στον Γιαλό. Στο Κάστρο μεταβιβάζονται έξι εκτάσεις κατάλληλες για οικοδόμηση. Επίσης σημαντικός είναι ο αριθμός των οικοπέδων στις κοντράδες που θεωρούμε ότι βρίσκονταν εντός αυτού. Συγκεκριμένα: Άγιος Δημήτρης -για τον οποίο όμως όπως είπαμε, δεν είναι απόλυτα σαφές αν πρόκειται για αυτόν του Κάστρου ή εκείνον της Λίμνης- (9 μεταβιβάσεις), Πύργος (7), Απάνω Ρύμνη (3), Αγία Ελένη (1), Άγιος Ιωάννης στο Παραπόρτι (1), Πιάτζα Κομμούνα (1), Πόρτα Κομμούνα (1), Σωτήρα (1). Ο μεγάλος αυτός αριθμός μεταβιβαζομένων χώρων κατάλληλων για οικοδόμηση είναι ένδειξη ότι εξακολουθούσε να υπάρχει ανοικοδόμηση στην περιοχή που

24. Αντίθετα στις περιοχές Κάστρου, Μπαρκιάς και Λίμνης υπήρχαν ένδεκα εργαστήρια, βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 139-140.

25. Ο χάρτης λοιπόν εξέλιξης του οικισμού που στα μέσα του 17ου αιώνα παρουσίαζε την κατοίκηση σχεδόν περιορισμένη στα όρια του Κάστρου (βλ. Α. Σ. Καλλιγάς κ.ά., *ό.π.*, σχ. Θ1, πρβλ. Α. Ρωμανός, *Μύκονος...*, ό.π., σ. 16) θα πρέπει να συμπληρώνεται όσο βαδίζουμε προς το τέλος του αιώνα με κτίσματα στις περιοχές αυτές.

26. Βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 139-140.

περικλειόταν από το παλιό κάστρο, παρότι ήδη η δόμηση σε αυτό ήταν ιδιαίτερα πυκνή και οι συνθήκες διαβίωσης ασφυκτικές[27].

Στην περιοχή της Λίμνης πυκνώνουν επίσης οι μεταβιβάσεις οικοπέδων. Πρόκειται για 29 συνολικά μεταβιβάσεις[28]. Σημαντικός είναι παράλληλα ο αριθμός των κατάλληλων για οικοδόμηση εκτάσεων που μεταβιβάζονται στην περιοχή του Γιαλού (17 μεταβιβάσεις). Η συγκέντρωσή τους στις δύο αυτές περιοχές υποδεικνύει την τάση επέκτασης του οικισμού προς τη βορειοανατολική παραλία[29]. Ταυτόχρονα όμως, εκτός από την επιθυμία των κατοίκων να οικοδομήσουν σε αυτές τις περιοχές, σηματοδοτεί και την ύπαρξη διατιθέμενων, πρόσφορων για οικοδόμηση, χώρων.

27. Βλ. Α. Ρωμανός, *ό.π.*, σ. 20 και Β. Κυριαζόπουλος, *ό.π.*, σ. 348-349, όπου και γλαφυρή περιγραφή των συνθηκών διαβίωσης στο Κάστρο.

28. Σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα στη Λίμνη ήταν συγκεντρωμένο το 54% των φορολογούμενων εκτάσεων που ήταν κατάλληλες για οικοδόμηση, βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 143.

29. Από περιγραφή και σχέδιο του Tournefort που επισκέφθηκε τη Μύκονο το 1700, προκύπτει επέκταση του οικισμού έξω από το Κάστρο προς τον Άγιο Νικόλα του Γιαλού, την Αλευκάνδρα και την Μεγάλη Παναγιά, βλ. Β. Κυριαζόπουλος, *ό.π.*, σ. 342. Επίσης ο Chevalier de Constantine Γάλλος αξιωματικός του ναυτικού, που το 1685 αποτυπώνει τη Μύκονο από την πλευρά της θάλασσας σημειώνει κτίσματα και στα πεδινά έξω από το Κάστρο, αλλά και στις ακτές βόρεια και νότια του Κάστρου, βλ. Ν. Μπελαβίλας, *Λιμάνια...*, ό.π., σ. 319.

ΠΙΝΑΚΑΣ IX.1.
ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΑΜΠΕΛΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΣ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Είδος	Αναφορές
[...]τελης	Α.	1
Αγία Αναστασία	Α.	2
Αγία Παρασκευή	Α.	2
Άγιοι Απόστολοι	Α.	2
Άγιος Αρτέμιος	Α.	1
Άγιος Ηλίας	Α.	1
Άγιος Ιωάννης Θεολόγος	Φ.	2
Άγιος Παντελεήμονας	Α.	1
Άγ.Παντελεήμονας Βορεινά	Α.	1
Αγράρι	Α.	1
Αμάλια	Α.	2
	Φ.	1
Αμπελόκηπος	Α.	13
	Φ.	1
Αμυγδαλίδι	Α.	4
Απηγανιά	Α.	1
Αρμυρά Λαγκάδια	Α.	4
Ασήκωτο Λαγκάδι	Α.	1
Βάρουχας	Α.	1
Βασιλικό	Α.	2
Βόθωνας	Α.	8
	Φ.	1
Βολιταριές	Φ.	1
Βουνό [Βουνά]	Α.	1
Βρύση [Βρυσιά, Βρύσες]	Α.	2
	Φ.	1
Βρομόλακας	Α.	1
Γαλιότες	Α.	1
Γέμελος	Α.	2
Γλάστρο	Α.	5
Γλυφάδα	Α.	2
Δαιμονιόπετρα	Α.	6
	Φ.	1
Δρακουρί	Α.	2
Δράπανος	Α.	1
Ελιά	Α.	7
Εμπουρδέκτης	Α.	13
Καημένα Λιβάδια	Α.	2
Καινούργια Κλείσματα	Α.	7
Κάκαρη	Α.	2
Κακοβούνι	Α.	1
Κακοπλάγι	Φ.	1
Καλά Λιβάδια	Α.	2
Καλαμοπόδι	Α.	2
Καλαφάτης	Α.	1
Καλιβάρι	Α.	5
Καλίτζα	Α.	1
Καλό Λιβάδι	Α.	6
	Φ.	1
Καλόλυκος	Α.	3
Καμαλαύκα	Α.	1
	Φ.	2
Κάππαρη	Α.	1
Καπασόνη	Α.	1
Καρδαμίδα	Α.	8
Καστελάκια	Α.	2
Κάτω Βουνί	Α.	2
Κάτω Λιβάδι	Α.	25
	Φ.	1
Κόνυζα	Α.	9
	Φ.	3
Κορακιά	Α.	2
Κοσομύτης	Α.	1
Κουδουνόπετρα	Α.	2
Κουκίστρα	Α.	8
Κουκουναβλιά	Α.	3
Κουμαρού	Α.	1
Κούτελα	Α.	1
	Φ.	1
Κυδωνιά	Α.	5
Λαγκάδα [Λαγκάδι, -ια]	Α.	14
	Φ.	2
Λαγκάδι Συκαμιάς	Α.	4
Λάζαρος	Α.	1
Λάκκος	Α.	1

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Είδος	Αναφορές
Ληνό	Α.	10
	Φ.	1
Λιβαδάκι	Α.	19
Λιβάδια	Α.	4
Λουμπινού Πλάκα (στου)	Α.	8
	Φ.	5
Λυχναύτια	Α.	1
Μαμάτζο	Α.	1
	Φ.	3
Μαού [Μαγού]	Α.	33
	Φ.	1
Μαού, Κάτω	Α.	1
Μαράθι	Α.	23
	Φ.	8
Μασούρι	Α.	1
Μαύρο Πετράδι	Α.	1
Μαχαίρας	Α.	3
Μεγάλη Πλάκα	Α.	1
Μεγάλο Βουνί	Α.	1
Μεγάλο Χωριό	Α.	1
Μερχιά [Μεριχιά]	Α.	3
Μούρτζικα [Αμούρτζικα]	Α.	6
Μπλυντρί	Α.	1
Μπουζίνα	Α.	2
	Φ.	1
Μπουρδεχτάρια	Φ.	2
Ντελαμούρα	Α.	5
Ξυλοκερατιά	Α.	1
Πάναρμος	Α.	5
	Φ.	3
Παραδείσι	Α.	3
Παυλάδος	Α.	6
Περάματα [Πέραμα]	Α.	13
Πηγή	Α.	2
Πλατύς Γιαλός	Α.	8
	Φ.	1
Πόρτες	Α.	1
Πυργί	Α.	3
	Φ.	1
Ρεσούνα	Α.	1
Ρέτα	Α.	2
	Φ.	3
Ρουμπάδο	Α.	1
	Φ.	2
Σιδεροκάψια	Α.	3
Σκαρδαμίδα	Α.	2
Σκουλουδού	Α.	4
Σπαρτά	Α.	1
Σπηλιά	Α.	2
	Φ.	1
Σταρόβουρλα	Α.	7
Στενό	Α.	15
	Φ.	1
Στέρνα	Α.	7
Στρέμπουλας	Α.	7
Συκαλάδω(ν)	Α.	1
	Φ.	1
Συκιδιά	Α.	4
Ταξίαρχος [Ταξιάρχης]	Α.	2
Τουρκίτζι [Τουρνίτζι]	Α.	2
Τουρλιανή	Α.	2
Φανάρι	Α.	1
Φαφλαώνα	Α.	2
	Φ.	1
Φουμιά	Α.	5
	Φ.	1
Φτελιά	Α.	28
	Φ.	2
Χάλαρα	Α.	1
Χοχλιό	Φ.	2

Σημειώσεις

- Σε αγκύλες θέτουμε γλωσσικές παραλλαγές του ίδιου, όπως πιθανολογούμε, τοπωνυμίου.

Α= Αμπέλι, Φ= Φυτεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ IX.2.
ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΑΝΑΦΟΡΕΣ
ΓΙΑ ΥΠΑΡΞΗ ΣΥΚΙΩΝ ή ΟΡΝΟΥ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Αναφορές	ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Αναφορές
[...]τελης	1	Κάρικα	1
Αγγελικό	1	Καστελάκια	3
Άγιοι Απόστολοι	1	Κορακιά	1
Άγιος Δημήτρης	1	Κούνουπας	1
Άγιος Πέτρος	2	Λαγκάδα	3
Αγριοσυκιά	2	Λινό	2
Αλετρίδι (;)	1	Μερχιά	1
Αμάλια	1	Μοράδο	1
Αμούρτζικα	2	Ξυλοκερατιά	2
Αμυγδαλίδι	1	Παλιόκαστρο	1
Απηγάνια	1	Παραδείσι	3
Αρμυρά Λαγκάδια	2	Πισκοπιανά	4
Βασιλικό	1	Πλατύς Γιαλός	3
Βιγλί	1	Πυργί	1
Βόθωνας	6	Ροχάρη	1
Βουδόμαντρες	2	Σκουλουδού	1
Γλυφάδα	1	Σπαρτά	2
Διακόφτι	1	Σπηλιά	1
Δρακουρί	2	Σταρόβουρλα	1
Ελιά	4	Συκίδια	3
Κακοβούνι	1	Φοινικιά	1
Καλόλυκος	1	Φορτωσού	1
Καμαλαύκα	1	Φουμιά	1
Καπασόνη	1	Χοιροβούρλια	1

Σημείωση

(;): Η ανάγνωση του τοπωνύμιου είναι προβληματική.

ΠΙΝΑΚΑΣ IX.3.
ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ ΜΕ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Είδος	Αναφορές
Άγιοι Απόστολοι	Κ.	2
	Χ.	2
Άγιος Σάββας	Χ.	1
Αμπελόκηπος	Κ.	2
	Χ.	1
Αμυγδαλίδι	Κ.	1
Αργύραινα	Κ.	4
Ασπροβούνι	Κ.	1
Βάρουχας	Κ.	1
Βασιλικό	Κ.	2
	Υ.	1
Βόθωνας	Κ.	1
Βρύση [Βρυσιά, Βρύσες]	Κ.	1
	Χ.	1
Γέμελο	Κ.	2
	Χ.	1
Γκρεμνός του Κάρλου	Κ.	1
Δρακούρι	Κ.	4
	Χ.	1
Δραφάκι	Κ.	5
	Χ.	1
Καημένα Λιβάδια	Κ.	1
Καλόλυκος	Κ.	1
	Χ.	1
Καμαλαύκα	Κ.	3
Καρδαμίδα	Κ.	1
	Χ.	1
Κάτω Λιβάδια	Κ.	1
	Χ.	1
Κόνυζα	Χ.	1
Κουδουνόπετρα	Χ.	1
Κουκουλού	Κ.	2
Κούνουπας	Χ.	1
Λαγκάδα	Κ.	3
Λαγκάδι Συκαμιάς	Κ.	2
Λιβαδάκι	Κ.	4
Μαού	Κ.	1
Μαράθι	Κ.	3
Νιόκαστρο	Κ.	1
Ντελαμούρα	Κ.	3
Ξερό Χωριό	Κ.	1
Παλιόκαστρο	Χ.	1
Πετείναρος	Κ.	1
Πηγάδι Αβδελλών	Κ.	1
Ρουμπάδο(ς)	Κ.	1
Στακτούρι	Κ.	1
Στενό	Κ.	1
Στέρνα	Κ.	1
Στρέμπουλας	Κ.	2
Συκαλάδο	Κ.	5
	Χ.	1
Ταξιάρχης	Κ.	1
Τουρλιανή	Κ.	2
Φτελιά	Χ.	1

Σημειώσεις
- Σε αγκύλες θέτουμε γλωσσικές παραλλαγές του ίδιου, όπως πιθανολογούμε, τοπωνυμίου.
Κ= Κατοικιά, Χ= Χωριό, Υ=Υποστατικό.

ΠΙΝΑΚΑΣ IX.4.
ΘΕΣΕΙΣ ΟΙΚΙΩΝ ΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Είδος	Αναφορές
Αγία Απακουρ....ς (κοντράδα)	Σπίτι	1
Αγία Ελένη	Σπίτι κατώγι	1
Αγία Κυριακή (κοντράδα)	Σπίτι ανώγι	1
Αγία Μονή	Σπίτι	1
	Σπίτι ανώγι	1
Αγία Τριάδα (κοντράδα	Σπίτι κατώγι	1
Άγιος Βασίλης (κοντράδα)	Σπίτι	1
	Σπίτι ανώγι	2
	Σπίτι κατώγι	3
Άγιος Δημήτρης (κοντράδα)	Σπίτι	5
	Σπίτι ανώγι	5
	Σπίτι κατώγι	6
Άγιος Ηλίας (κοντράδα)	Σπίτι ανώγι	1
Άγιος Ιωάννης (κοντράδα)	Σπίτι	2
	Σπίτι κατώγι	1
Άγιος Ιωάννης του Γιάκου (;) (κοντράδα)	Σπίτι κατώγι	1
Αγριοσυκιά *	Σπίτι κατώγι	1
Αφέντη οικονόμου Κορίνθιου (κοντράδα)	Σπίτι	1
	Σπίτι κατώγι	1
Γεώργη Καλόμενου (κοντράδα)	Σπίτι	1
Γιαλός (κοντράδα)	Σπίτι	1
	Σπίτι κατώγι	2
Διακόφτι *	Σπίτι κατώγι	1
Ελεούσα	Σπίτι κατώγι	2
Εμπουρδέκτης *	Σπίτι	1
Κάστρο	Σπίτι	5
	Σπίτι ανώγι	4
	Σπίτι κατώγι	8
Κάτω Λιβάδια *	Σπίτι	1
Κεφαλοβούνι *	Σπίτι κατάλυμα	1
Κόρτη	Σπίτι	3
	Σπίτι κατώγι	1
Κυσούλη Κήπος * (;)	Σπίτι κατώγι	1
Λιβάδια *	Σπίτι	1
Λευκάντρα [Αλευκάντρα]	Σπίτι	2
	Σπίτι ανώγι	5
	Σπίτι κατώγι	16
	Σπίτι κατάλυμα	1
Λιμένες	Σπίτι κατώγι	1
Λίμνη (κοντράδα)	Σπίτι ανώγι	1
	Σπίτι κατώγι	1
Λιμνιώνας	Σπίτι	1
	Σπίτι κατώγι	4
Λόζα	Σπίτι κατώγι	1
Μαζιπιό	Σπίτι	3

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Είδος	Αναφορές
Μαράθι *	Σπίτι	1
Μαρού (;)	Σπίτι	1
Παναγιά (κοντράδα)	Σπίτι	1
	Σπίτι κατώγι	1
Παναγία του Αγραβαρά (κοντράδα)	Σπίτι ανώγι	1
	Σπίτι κατώγι	1
Παναγία παπά Βεντούρη (κοντράδα)	Σπίτι	2
	Σπίτι ανώγ	1
	Σπίτι κατώγι	1
Παναγία του Ρακετζή	Σπίτι ανώγ	1
Παναγία του Τελονακίου	Σπίτι	1
Παραπόρτι	Σπίτι	4
	Σπίτι ανώγι	4
	Σπίτι κατώγι	9
	Σπίτι κατάλυμα	2
Πετεινάρος *	Σπίτι	1
Πιάτζα Κομμούνα	Σπίτι κατώγι	1
Πόρτα **	Σπίτι	2
Πόρτα Κομμούνα **	Σπίτι κατώγι	2
Πυργί ***	Σπίτι κατάλυμα	2
Πύργος (κοντράδα) ***	Σπίτι	4
	Σπίτι ανώγι	1
	Σπίτι κατώγι	5
Σκουλουδού *	Σπίτι κατώγι	1
Σκυριανούδενας (κοντράδα)	Σπίτι κατώγι	1
Στενό *	Σπίτι	1
Στρέμπουλας *	Σπίτι	2
Συκαλάδο *	Σπίτι	1
	Σπίτι κατάλυμα	1
Σωτήρας (της) (κοντράδα)	Σπίτι	1
	Σπίτι κατώγι	4
Χαντάκι	Σπίτι	1
	Σπίτι ανώγι	3
	Σπίτι κατώγι	2
Χαρκιδιά	Σπίτι κατώγι	2
Χαύτα	Σπίτι κατώγι	1

Σημειώσεις

- Η λέξη κοντράδα έχει τεθεί σε παρένθεση στις τοποθεσίες που χαρακτηρίζονται με αυτό τον τρόπο έστω και σε ένα μόνο έγγραφο.
- Σε αγκύλες θέτουμε γλωσσικές παραλλαγές του ίδιου, όπως πιθανολογούμε, τοπωνυμίου.
- Οι εγγραφές με πλάγια αφορούν ταυτισμένες τοποθεσίες που βρίσκονταν εντός των ορίων του κάστρου.

*: Τοποθεσίες που πιθανότατα ευρίσκονται έξω από τον κύριο οικισμό του νησιού.

**: Πιθανότατα οι θέσεις "Πόρτα" και "Πόρτα κομμούνα" ταυτίζονται.

***: Δεν είναι σαφής η διάκριση μεταξύ των τοποθεσιών Πύργος και Πυργί. Η πρώτη αποτελούσε "κοντράδα" του οικισμού της Μυκόνου, η δεύτερη μάλλον βρισκόταν στην εξοχή.

(;): Η ανάγνωση του τοπωνύμιου είναι προβληματική.

ΠΙΝΑΚΑΣ IX.5.
ΘΕΣΕΙΣ ΣΠΙΤΟΤΟΠΩΝ-ΤΑΡΑΤΖΩΝ ΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Είδος	Αναφορές
Αγία Ελένη	Ταράτζα	1
Αγία Κυριακή (κοντράδα)	Σπιτότοπος	1
Αγία Τριάδα (κοντράδα)	Ταράτζα	1
Άγιος Βλάσης	Σπιτότοπος	2
Άγιος Δημήτρης (κοντράδα)	Κελιότοπος	1
	Σπιτότοπος	1
	Ταράτζα	7
Άγιος Ηλίας (κοντράδα)	Ταράτζα	1
Άγιος Ιωάννης του Κουφού	Ταράτζα	1
Άγιος Ιωάννης Παραπόρτι (κοντράδα)	Ταράτζα	1
Άγιος Νικόλαος	Σπιτότοπος	1
	Ταράτζα	1
Απάνω Ρύμνη (κοντράδα)	Ταράτζα	3
Βόθωνας *	Ταράτζα	1
Γιαλός (κοντράδα)	Σπιτότοπος	5
	Ταράτζα	12
Δράπανος *	Ταράτζα	1
Ελένης του Κολήνου (;) (κοντράδα)	Ταράτζα	1
Ελεούσα	Ταράτζα	1
Εμπουρδέκτης *	Ταράτζα	1
Ζαχαρόλας (στης)	Σπιτότοπος	1
Κάστρο	Ταράτζα	5
Κάστρο, Άγιος Δημήτρης	Σπιτότοπος	1
Κάστρο, πίσω από το	Σπιτότοπος	1
Καψάλη (;)	Σπιτότοπος	1
Κόρτη	Ταράτζα	1
Λευκάντρα [Αλευκάντρα]	Σπιτότοπος	2
	Ταράτζα	6
Λιμένες	Σπιτότοπος	3
	Ταράτζα	1
Λίμνη (κοντράδα)	Σπιτότοπος	25
	Ταράτζα	4
Λιμνιώνας	Σπιτότοπος	1
	Ταράτζα	1
Μαζιπιό	Ταράτζα	1
Μανδράκι	Σπιτότοπος	1
	Ταράτζα	1
Μεγάλο Βουνί *	Ταράτζα	1

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ	Είδος	Αναφορές
Παναγία (κοντράδα)	Σπιτότοπος	1
	Ταράτζα	1
Παπά Φρατζέσκου Σκορδίλη (κοντράδα)	Ταράτζα	1
Παραπόρτι	Ταράτζα	2
Περγίγρο (;)	Σπιτότοπος	1
Πιάτζα Κομμούνα	Ταράτζα	1
Πόρτα Κομμούνα	Ταράτζα	1
ποτέ παπά Αντώνη (κοντράδα)	Ταράτζα	1
Πυργί **	Ταράτζα	2
Πύργος (κοντράδα) **	Σπιτότοπος	1
	Ταράτζα	6
Σωτήρας (της) (κοντράδα)	Ταράτζα	1
Χαρκιδιά	Σπιτότοπος	1
	Ταράτζα	3
Χοχλιό *	Ταράτζα	1

Σημειώσεις

- Η λέξη κοντράδα έχει τεθεί σε παρένθεση στις τοποθεσίες που χαρακτηρίζονται με αυτό τον τρόπο έστω και σε ένα μόνο έγγραφο.
- Σε αγκύλες θέτουμε γλωσσικές παραλλαγές του ίδιου, όπως πιθανολογούμε, τοπωνυμίου.

*: Τοποθεσίες που πιθανότατα ευρίσκονται έξω από τον κύριο οικισμό του νησιού.

**: Δεν είναι σαφής η διάκριση μεταξύ των τοποθεσιών Πύργος και Πυργί. Η πρώτη αποτελούσε "κοντράδα" του οικισμού της Μυκόνου, η δεύτερη μάλλον βρισκόταν στην εξοχή.

(;): Η ανάγνωση του τοπωνύμιου είναι προβληματική.

Διευκρίνιση

Τα τοπωνύμια στους πίνακες IX.1. - IX.5. καταγράφονται με τον τρόπο που επικρατεί στα νοταριακά έγγραφα του 17ου αιώνα. Η εκφορά αυτή των τοπωνυμίων δεν σημαίνει ότι είναι η ορθότερη ή η επικρατούσα σήμερα. Αναλυτικό κατάλογο των τοπωνυμίων του νησιού σύμφωνα με το γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων βλ. Π. Κουσαθανάς, *Χρηστικό*..., ό.π., σ. 263-293, καθώς και τους δύο κατατοπιστικούς χάρτες που συνοδεύουν την έκδοση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

ΟΙ ΜΥΛΟΙ, ΟΙ ΦΟΥΡΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΤΟΥΣ

Στη Μύκονο τον 17ο αιώνα οι μύλοι και οι φούρνοι αποτελούσαν πεδία παραγωγικής δραστηριότητας που τα συνέδεε ένα κοινό νήμα: η μετατροπή των σιτηρών σε αλεύρι και κατόπιν σε ψωμί ή παξιμάδι. Παράλληλα όμως χαρακτηρίζονται και από μία άλλη κοινή ιδιοτυπία που σχετίζεται με τον τρόπο που πραγματωνόταν η εκμετάλλευσή τους. Φαίνεται ότι η επιλογή της συνιδιοκτησίας αποτέλεσε για τους κατοίκους τον προσφορότερο δρόμο για την οικονομική ενεργοποίηση αυτών των "εργαστηριακών εγκαταστάσεων". Στους όρους λειτουργίας των δύο αυτών αγαθών, σε συνδυασμό με τα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των ιδιοκτητών τους, επιλέξαμε να εστιάσουμε το μεγεθυντικό μας φακό, γιατί θεωρήσαμε ότι η λεπτομερέστερη μελέτη τους έχει ιδιαίτερη σημασία στην οικονομική διάρθρωση όχι μόνο της Μυκόνου αλλά και ευρύτερα του νησιωτικού χώρου.

Α. Οι μύλοι

Οι ανεμόμυλοι αποτελούν σήμερα κατά κάποιο τρόπο τουριστικό σύμβολο των Κυκλάδων, αποκομμένοι πλέον από την παραγωγική διαδικασία[1]. Η μεγάλη διάδοσή τους σε όλο το νησιωτικό χώρο δεν ήταν άσχετη με τη λειτουργικότητά τους, που οφειλόταν στην άριστα δεμένη με τον τόπο κατασκευή τους, καθώς επίσης και στην εκμετάλλευση του ανέμου, μιας πηγής ενέργειας που υπάρχει σε αφθονία στο Αιγαίο[2]. Οι ανεμόμυλοι λοιπόν -ανεξάρτητα από τον

1. Καλό παράδειγμα ανάδειξης της παραγωγικής διαδικασίας του παραδοσιακού ανεμόμυλου αποτελεί ο μύλος που έχει αποκατασταθεί και λειτουργεί στο χώρο του Αγροτομουσείου Μυκόνου. Σχετικά με αυτόν βλ. Β. Κυριαζόπουλος, "Ο ανεμόμυλος του αγροτομουσείου Μυκόνου", *Τεχνολογία*, 4 (1991), σ. 16-17.

2. Έχουν επισημανθεί ίχνη τουλάχιστον 644 ανεμομύλων που λειτούργησαν κατά καιρούς στα νησιά των Κυκλάδων. Έχει υπολογιστεί ότι περί τα τέλη του 19ου αιώνα σε κάθε 4.52

ιδιαίτερο τύπο και τον τρόπο λειτουργίας του καθενός[3]- αποτέλεσαν αναπόσπαστο συμπλήρωμα της οικονομίας των νησιών και εντάχθηκαν σε ένα πλέγμα μεταποιητικών δραστηριοτήτων, που δεν περιορίζονταν μόνο στην παραγωγή αλεύρου[4]. Παράλληλα οι μύλοι αποτέλεσαν, πρωτόγονης έστω μορφής, μεταποιητικές μονάδες που μάλιστα συνήθως λειτουργούσαν σε εταιρική βάση.

Θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε εδώ κυρίως τις δραστηριότητες, την οικονομική συμπεριφορά και την κοινωνική θέση των "συνεταίρων" ιδιοκτητών των μύλων στη Μύκονο, κατά τη διάρκεια του β' μισού του 17ου αιώνα. Θέματα που σχετίζονται με αρχιτεκτονικά προβλήματα, την εξέλιξη των τεχνικών κατασκευής και της λειτουργίας του μηχανισμού κίνησης των μύλων του νησιού, δεν θα μας απασχολήσουν, αφού εξάλλου ξεπερνούν τις δικές μας δυνατότητες[5].

χλμ^2 της επιφανείας των νησιών υπήρχε ένας μύλος, ενώ κάθε μύλος εξυπηρετούσε κατά μέσο όρο 181 κατοίκους. Τα στοιχεία αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στις Κυκλάδες πιθανόν υπήρχε η μεγαλύτερη πυκνότητα ανεμομύλων στον κόσμο, τόσο ανά κατοίκους όσο και ανά χλμ^2. Βλ. σχετικά Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *Ο ανεμόμυλος στις Κυκλάδες*, Αθήνα 1993, σ. 69-71.

3. Σχετικά με τα είδη των ανεμόμυλων που απαντούν στον ελληνικό χώρο, τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και τον τρόπο λειτουργίας τους βλ.: Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος. *Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου*, τ. 2, Αθήνα 1934, σ. 327-341, Σ. Κυδωνιάτης, *Αγροτικαί κατασκευαί και εγκαταστάσεις*, Αθήνα 1947, σ. 143-154, Δ. Βασιλειάδης, "Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Αίγινας", *Λαογραφία*, 16 (1956-1957), σ. 495-506, Τ. Ζάππας, "Νερόμυλοι και ανεμόμυλοι στην νότια Καρυστία", *Α.Ε.Μ.* 15 (1969), σ. 105-118, Στ. Σπανάκης, "Οι μύλοι του Λασιθίου", *Αμάλθεια*, 2 (1971), σ. 147-150, Στ. Σπανάκης, N. G. Calvet, "Το Λασίθι και οι μύλοι του", *Αμάλθεια*, 4 (1973), σ. 257-273, Ελένη Λειμωνά-Τρεμπέλα, "Πεταλόσχημοι ανεμόμυλοι Κρήτης και Καρπάθου", *Ζυγός*, 2 (Μάιος-Ιούνιος 1973), σ. 63-67, η ίδια, "Αιγαιοπελαγίτικοι ανεμόμυλοι", *Τεχνικά Χρονικά*, 574 (Απρίλιος 1974), σ. 319-338, Αύγ. Σορδίνας, "Οι παραδοσιακοί αλευρόμυλοι της Κέρκυρας", *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 25 (1981), σ. 85-160, Δ. Οικονομίδης, "Οι εν Ελλάδι παραδοσιακοί αλευρόμυλοι", *Ε.Κ.Ε.Ε.Λ.*, 25 (1977-1980), σ. 150-241, Π. Κοντομίχης, "Αγροτικές βιοτεχνικές εργασίες", *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών*, 6 (1984), σ. 7-82, Στ. Γανωτής, "Οι ανεμόμυλοι της Νάξου", *Απεραθίτικα*, 1 (1989), Κ. Καρατζόγλου, "Ιχνηλάτηση τεχνικών στοιχείων και κατασκευαστικών επιλογών στο μηχανισμό του παραδοσιακού ανεμόμυλου", *"Ο άρτος ημών" από το σιτάρι στο ψωμί*, Αθήνα 1994, σ. 160-166· αναλυτικά για τις Κυκλάδες Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *Ο ανεμόμυλος...*, ό.π., σ. 111-287.

4. Εκτός από το άλεσμα των δημητριακών που αποτέλεσε τη βασική λειτουργία, χρησιμοποιήθηκαν επίσης κατά περιοχές για τρίψιμο βελανιδιών, φλούδας πεύκου, φάβας, θειαφιού ή άντληση νερού κ.ά., βλ. Στ. Νομικός, "Άλεσμα με υδραυλική και αιολική ενέργεια (Νερόμυλοι-Ανεμόμυλοι)", *Ιστορία της νεοελληνικής τεχνολογίας*, Αθήνα 1991, σ. 193 και Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 53.

5. Ειδικά για τα τεχνικά χαρακτηριστικά των ανεμομύλων της Μυκόνου, βλ. Α. Koerte, "Περιγραφή της δομής και της λειτουργίας του παραδοσιακού ανεμόμυλου της Μυκόνου", Α. Σ. Καλλιγάς, κ.ά, *Μύκονος...*, ό.π., τ. Α', σ. 327-328.

Προκειμένου να εντοπίσουμε τους ιδιοκτήτες μύλων της εποχής που εξετάζουμε χρησιμοποιήσαμε δύο φορολογικά κατάστιχα του τέλους του 17ου αιώνα (χφ. 134 και χφ. 132), που απέχουν λίγα χρόνια το ένα από το άλλο και επικουρικά όσες άλλες πληροφορίες παρείχαν τα νοταριακά έγγραφα. Ο μύλος αποτελούσε ένα από τα αγαθά που καταγράφονταν στα φορολογικά αυτά κατάστιχα[6]. Η διατύπωση που χρησιμοποιούν οι καταστιχωτές για να δηλώσουν τη φορολογική υποχρέωση που απορρέει από την ιδιοκτησία μεριδίου μύλου είναι: "στο μύλο δουκάτα ...".

Ολόκληρος ο μύλος φαίνεται σύμφωνα με τα δεδομένα των δύο καταστίχων ότι φορολογείτο με 15 δουκάτα (λογιστικό νόμισμα). Το ύψος της φορολογικής υποχρέωσης αλλά και ο τρόπος υπολογισμού της δεν ήταν ενιαίος σε όλο τον τουρκοκρατούμενο χώρο. Αντίθετα φαίνεται ότι κατά περιοχές εφαρμόζονταν ποικίλοι τρόποι φορολόγησης, οι οποίοι συχνά διέφεραν στα τουρκικά και στα κοινοτικά κατάστιχα. Έτσι σε τουρκικά φορολογικά κατάστιχα ο φόρος που επιβαλλόταν ήταν συνήθως ανάλογος με το χρόνο λειτουργίας του μύλου[7] αλλά το επιδικαζόμενο ποσό παρουσίαζε αποκλίσεις από περιοχή σε περιοχή[8]. Δεν λείπουν όμως και περιπτώσεις φορολόγησης με βάση τις χρησιμοποιούμενες μυλόπετρες, όπως στη Σαντορίνη όπου το 1731 ο φόρος είχε καθοριστεί σε 40 άσπρα για την κάθε μυλόπετρα[9].

---

6. Σε μεταγενέστερα κτηματολόγια της Μυκόνου, του 18ου αιώνα, η καταγραφή μύλων σταματά (βλ. για παράδειγμα το φορολογικό κατάστιχο του 1754, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 129).

7. Βλ. J. Kabrda, "Contribution à l'étude de la rente feodale dans l'empire ottoman", II, *Sbornik Praci Filosoficke Fakulty Brnenske University*, 12 (1965), σ. 113.

8. Σημειώνουμε μερικά παραδείγματα. Στην Εύβοια, στα τέλη του 15ου αιώνα, η φορολογική υποχρέωση των μύλων ήταν 60 άσπρα αν εργάζονταν όλο το χρόνο και 30 εάν λειτουργούσαν έξι μήνες, βλ. Evangelia Balta, *L'Eubée à la fin du XVe siècle. Economie et population, Les registres de l'année 1474*, Αθήνα 1989, σ. 28. Στην Αιτωλία στα μέσα του 16ου αιώνα σύμφωνα με σχετικό kanunname, η διάκριση σε μύλους που εργάζονταν δώδεκα ή έξι μήνες διατηρείτο, αλλά ο επιβαλλόμενος φόρος ήταν ο μισός (30 και 15 άσπρα αντίστοιχα), ενώ στη Θήβα και στη Λειβαδιά ήταν 80 και 30 άσπρα, βλ. Σπ. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην τουρκοκρατία (ΙΕ' - ΙΣΤ' αιώνας)*, Αθήνα 1978, σ. 39. Στον kanunname της Λαμίας, που χρονολογείται στην ίδια περίπου εποχή, τα ποσά που αναφέρονται είναι επίσης 30 και 15 άσπρα, βλ. J. Kabrda, "Ο τουρκικός κώδικας (kanunname) της Λαμίας", *Ελληνικά*, 17 (1962), σ. 209-210. Κανουναμές του 1716 που αφορά την Πελοπόννησο ορίζει καταβολή 120 άσπρων, 60 ή 30 αντίστοιχα για το μύλο που λειτουργεί όλο το χρόνο, έξι ή τρεις μήνες, βλ. Ευαγγελία Μπαλτά, "Οι κανουνναμέδες του Μοριά", *Ίστωρ*, 6 (1993), σ. 53.

9. Βλ. Ευαγγελία Μπαλτά, "Από το φορολογικό...", *ό.π.*, σ. 290.

1. Ο αριθμός των μύλων και των ιδιοκτητών τους

Από την εξέταση των δύο παραπάνω φορολογικών καταστίχων προκύπτουν τα ακόλουθα αριθμητικά δεδομένα σχετικά με τους φορολογουμένους που καταγράφονται ως ιδιοκτήτες μύλου.

	Σύνολο εγγεγραμμένων	Ιδιοκτήτες μύλων	Αναλογία ιδιοκτ. μύλων
χφ.134	537	27	5.03 %
χφ.132	636 (αύξηση: 18.4%)	45 (αύξηση: 66.7%)	7.07 %

Φαίνεται λοιπόν ότι στα χρόνια που μεσολαβούν μεταξύ των δύο καταστίχων έχουμε μια σημαντική αύξηση (18.4%) στον αριθμό των εγγεγραμμένων, μια μεγαλύτερη αύξηση (66.7%) στον αριθμο εκείνων που εμφανίζονται ως ιδιοκτήτες μύλων, ενώ αυξάνεται λίγο και η αναλογία των κατοίκων της Μυκόνου που είναι ιδιοκτήτες μύλων, σε σχέση με το συνολικό αριθμό των εγγεγραμμένων (από 5.03% ανεβαίνει στο 7.07%).

Σε αυτό το σημείο όμως θα πρέπει να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις:

α) Η διαφορά στον αριθμό των εγγεγραμμένων μεταξύ των δύο καταστίχων, οφείλεται σε ένα βαθμό και στο γεγονός ότι ο συντάκτης του δεύτερου καταστίχου έχει αναγράψει σε αυτό και 25 κατοίκους του νησιού, παρόλο που τη χρονιά σύνταξής του δεν κατείχαν ακίνητα και συνεπώς δεν φορολογούνταν. Αντίθετα ο γραφέας του πρώτου, χφ. 134, αναγράφει μόνο όσους υποχρεούνται σε καταβολή φόρου.

β) Η αύξηση στον αριθμό των φορολογουμένων είναι πολύ πιθανό να απηχεί μια γενικότερη οικονομική ευεξία, γιατί είναι παράλληλη με μία ανοδική τάση και στον αριθμό άλλων "αστικών" ακινήτων όπως σπιτιών, εργαστηρίων, αποθηκών ("μαγατζέδων") που φορολογούνται, αλλά και του συνολικού φόρου που οφείλουν οι κάτοικοι να καταβάλλουν[10]. Είναι πιθανό βέβαια, οι διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των δύο καταστίχων να οφείλονται σε κακή καταγραφή ή διαφορετική εκτίμηση του ενός γραφέα από τον άλλο. Παρά το γεγονός όμως, ότι υπάρχει κίνδυνος να οδηγηθούμε σε λάθος εκτιμήσεις, η σύγκριση των δύο καταστίχων έχει κάποια αξία, πόσο μάλλον που οι γραφείς ακολουθούν τους ίδιους βασικά χαρακτηρισμούς για κάθε κατηγορία ακινήτων. Η

10. Στο β' μισό του 17ου αιώνα, έγιναν απογραφές από τους Τούρκους, που μπορεί να οδήγησαν σε αύξηση του καταβαλλόμενου φόρου. Μία τέτοια απογραφή είναι γνωστό ότι διενεργήθηκε στις Κυκλάδες το 1670, βλ. B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 294-306 και Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 100-101. Βέβαια οι καταμετρήσεις αυτές ήταν πιθανό να μειώσουν και τους χανέδες που αντιστοιχούσαν σε μία περιοχή, όπως φαίνεται ότι έγινε το 1708 στη Νάξο, βλ. Ν. Βέης, "Η τσακωνική...", *ό.π.*, σ. 189-190.

σχετική αξιοπιστία τους επιβεβαιώνεται επίσης και από το γεγονός ότι τα μερίδια των φορολογουμένων, που καταγράφονται και στα δύο κατάστιχα, παρουσιάζουν φυσιολογικές αποκλίσεις ως προς τον αριθμό των εγγείων αγαθών που περιλαμβάνονται σε αυτά.

ΕΙΔΗ ΑΚΙΝΗΤΩΝ	χφ. 134	χφ. 132	Αύξηση %
Σπίτια	996	1169	17.4
Αποθήκες	5	38	660.0
Εργαστήρια	12	20	66.7
Συνολικός αριθμός ακινήτων	9028	9261	2.6
Συνολο καταβλητέου φόρου	26492.5 *	29500.0 *	11.3

* : ο καταβαλλόμενος φόρος υπολογίζεται σε δουκάτα, το λογιστικό νόμισμα που χρησιμοποιούσε η κοινότητα.

γ) Ο αριθμός των ιδιοκτητών μύλων δεν ταυτίζεται με τον αριθμό των μύλων[11]. Στην πραγματικότητα, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, δεν έχουμε να κάνουμε με ιδιοκτήτες αλλά με συνιδιοκτήτες. Αυτό ορισμένες φορές δηλώνεται ρητά, καθώς αναγράφεται ότι κάποιος είναι ιδιοκτήτης του 1/2 ή του 1/3 ενός μύλου, αλλά υποδηλώνεται και από το διαφορετικό ποσό που καταβάλλει ως φόρο κάθε συνιδιοκτήτης. Επίσης πιστοποιείται και από μία άλλη πηγή, τις νοταριακές πράξεις που αφορούν αγοραπωλησίες, στις οποίες λαμβάνεται ως μέτρο για τα μεταβιβαζόμενα μερίδια η αντένα[12]. Αντένες ονομάζονταν οι ακτίνες που είχε ο ανεμοτροχός του ανεμόμυλου και κατ' επέκταση η λέξη χρησιμοποιήθηκε ως μέτρο υπολογισμού των μεριδίων στα οποία μπορούσε να διαιρεθεί ο ανεμόμυλος. Η συνήθεια αυτή δεν περιοριζόταν μόνο στη Μύκονο. Με την ίδια σημασία συναντάμε τη λέξη και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων[13].

11. Το γεγονός ότι στα φορολογικά κατάστιχα καταγράφονται οι συνιδιοκτήτες μύλων καί όχι οι ανεμόμυλοι έχει οδηγήσει κάποιες φορές σε παρανοήσεις, καθώς ορισμένοι ερευνητές ταυτίζουν τους πρώτους με τους δεύτερους. Βλ. για παράδειγμα Z. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 337-338, όπου υποστηρίζεται ότι το 1717 υπήρχαν 43 ανεμόμυλοι στη Μύκονο, ενώ 43 ήταν οι συνιδιοκτήτες στους μύλους του νησιού.

12. Βλ. για παράδειγμα σχετικά έγγραφα: Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12 12.7.1661, Χ77 έγγρ. 1491, 5.9.1672, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 134, 26.3.1685 κ.λπ.

13. Όπως στην Πάρο, όπου σε προικοσύμφωνο του 1729 ανάμεσα σε άλλα προικοδοτούμενα αγαθά περιλαμβάνονται "δύο αντένες μύλο", βλ. Ι. Βισβίζης, "Το κληρονομικόν...", *ό.π.*, σ. 157. Επίσης στην Κέα, όπου σε διαθήκες των ετών 1795, 1797, 1800, 1802 συναντάμε μεταβιβάσεις αντενών μύλων, βλ. Ι. Ψύλλας, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 322, 324, 328, 333.

δ) Η αύξηση του αριθμού των ιδιοκτητών δεν σημαίνει και ταυτόχρονη αύξηση του αριθμού των μύλων. Το πιθανότερο είναι ότι δεν έχουμε κατασκευή καινούργιων μύλων, αλλά κατάτμηση των ήδη υπαρχόντων σε μικρότερα μερίδια. Υπάρχουν δύο στοιχεία που ενισχύουν αυτή την υπόθεση. Το πρώτο είναι ότι το συνολικό ποσό με το οποίο φορολογήθηκαν οι μύλοι παρουσίασε πτώση, αντίθετα με τον αριθμό των ιδιοκτητών που αυξήθηκε. Πραγματικά, όπως αποδεικνύεται από τις σχετικές μετρήσεις, ενώ οι ιδιοκτήτες αυξήθηκαν κατά 66.7%, ο φόρος που κατέβαλλαν μειώθηκε κατά 6.2%.

	(α)	(β)	(γ)
χφ.134	24492.5	27	186.0
χφ.132	29500.0 (+ 11.4%)	45 (+ 66.7%)	174.5 (- 6.2%)

Παρατηρήσεις

(α): η συνολική φορολογική υποχρέωση του νησιού σε δουκάτα.

(β): ο αριθμός των ιδιοκτητών μύλων σύμφωνα με το κάθε κατάστιχο.

(γ): ο φόρος που βάρυνε τους μύλους σε δουκάτα.

Το δεύτερο στοιχείο που ενισχύει την πιθανότητα κατάτμησης των ήδη υπαρχόντων μύλων προέρχεται από το φόρο που καταβάλλει για το μερίδιό του κάθε ιδιοκτήτης. Αναλυτικά, οι ιδιοκτήτες μύλων θα μπορούσαν να ταξινομηθουν ανάλογα με τα ποσά που τους αναλογούν να πληρώσουν ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.1.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΜΥΛΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΦΟΡΟ ΠΟΥ ΒΑΡΥΝΕΙ ΤΟ ΜΥΛΟ ΤΟΥΣ

Φόρος που αναλογεί	χφ. 134		χφ. 132	
σε δουκάτα	(α)	(β)	(α)	(β)
έως 2	-	-	4	8.9
2.5 - 4.5	12	44.5	32	71.1
5 - 7	3	11.1	3	6.7
7.5 - 9.5	7	25.9	6	13.3
10 - 12	2	7.4	-	-
12.5 - 15	3	11.1	-	-
ΣΥΝΟΛΟ*	27	100.0	45	100.0

Σημειώσεις

(α): ο αριθμός των ιδιοκτητών μύλων του κάθε καταστίχου.

(β): το ποσοστο % των ιδιοκτητών που ανήκει σε κάθε φορολογική κατηγορία.

*: Τέσσερις από τους ιδιοκτήτες μύλου του χφ. 134 παρουσιάζονται να έχουν μερίδια ιδιοκτησίας σε δύο μύλους. Στον πίνακα αυτό έχουμε υπολογίσει το συνολικό φόρο που πληρώνουν.

Από τα στοιχεία του πίνακα Χ.1., μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ενώ στο πρώτο κατάστιχο έχουμε μεγάλο αριθμό ιδιοκτητών (περίπου το 45.0%), που πληρώνει φόρο περισσότερα από 7 δουκάτα για το μύλο που κατέχει, αντίθετα στο δεύτερο η αναλογία των ιδιοκτητών μύλων που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία έχει περιοριστεί πολύ και αποτελεί μόνο το 13.3%. Επίσης, ενώ στο χφ. 134 είχαμε δύο πρόσωπα που όφειλαν να καταβάλουν 15 δουκάτα, δηλαδή το ποσό που αντιστοιχούσε σε ένα πλήρη ανεμόμυλο, στο μεταγενέστερο φορολογικό κατάστιχο, χφ. 132, δεν υπήρχε κανείς πλέον με τέτοιου ύψους φορολογική υποχρέωση για την κατοχή μύλου. Παρατηρούμε λοιπόν ότι στα χρόνια που μεσολάβησαν μεταξύ των δύο καταστίχων έχουμε αύξηση των συνιδιοκτητών, που μετέχουν στην ιδιοκτησία κάθε μύλου. Αυτό σημαίνει ότι ο μύλος χωρίζεται σε όλο και μικρότερα μερίδια, γεγονός που είναι σύμφωνο και με το γενικότερο κατακερματισμό των ιδιοκτησιών που, όπως είπαμε, έχει παρατηρηθεί κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας στον ευρύτερο νησιωτικό χώρο. Ειδικότερα όμως για την περίπτωση των μύλων που εξετάζουμε εδώ, μιά πρώτη απάντηση στο ερώτημα που τίθεται για τη δημιουργία αυτού του φαινομένου, ίσως μπορεί να προέλθει από τη μελέτη των επωνύμων των ιδιοκτητών μύλων, που συναντάμε στα δύο καταστίχα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.2.

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΕΣ ΜΥΛΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ	χφ. 134		χφ. 132	
ΟΝΟΜΑ	(α)	(β)	(α)	(β)
Βιδάλης	-	-	3	14.0
Γεράρδης	-	-	1	7.5
Γρυπάρης	1	7.5 *	4	15.5
Καλαμαράς	1	7.5	3	14.5
Καλλιμάρχος	-	-	1	5.0
Καλογεράς	2	8.5	2	7.0
Καταβατάς	1	14.0 *	1	3.5
Κοντοφρέος	1	5.0	1	3.5
Κορίνθιος	1	15.0	2	6.0
Κορωνιός	-	-	1	7.5
Κυριάκου	1	4.0	2	8.0
Λιτζάρδος	-	-	1	1.5
Μαρτίνος	1	3.5	-	-
Ματέι	-	-	1	1.5
Μπαγούς	1	3.0	-	-
Μπουνής	1	3.5	-	-

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ	χφ. 134		χφ. 132	
ΟΝΟΜΑ	(α)	(β)	(α)	(β)
Νάζος	-	-	1	3.5
Νταρόδος	1	7.5 *	-	-
Ντεζάρα	-	-	1	4.5
Ντελίνης	-	-	1	7.5
Οστοβίκ(ης)	-	-	1	3.5
Περής	-	-	1	3.0
Πρωτόπαππας	-	-	1	3.5
Ραουζέος	1	4.0	1	3.5
Ροδέλης	-	-	1	2.5
Σαντορινέος	4	34.0	3	6.5
Σκορδίλης	1	3.5	1	3.0
Σκούταρης	1	15.0	1	3.5
Σοφιανός	1	7.5	1	3.5
Τουλάνης	1	4.0	1	3.5
Τραχανιώτης	1	7.5	2	6.5
Φαμελίτης	2	7.5	-	-
Φώσκολος	-	-	1	3.5
Χαδεμένος	-	-	2	11.0
Ψαρός	1	11.5	1	3.5
Άγνωστο**	1	7.5	1	3.5

Σημειώσεις

(α): ο αριθμός ιδιοκτητών μύλων του κάθε καταστίχου που φέρουν το ίδιο επώνυμο.

(β): ο συνολικός φόρος που καταβάλλουν όσοι φέρουν το συγκεκριμένο επώνυμο υπολογισμένος σε δουκάτα.

* : το φόρο αυτό, τον έχουν καταβάλει για τα μερίδια τους σε δύο διαφορετικούς μύλους

**: πρόκειται για τους Δημήτρη του Γιακουμή και Τζάννε του Μαρίνου, των οποίων δεν γνωρίζουμε το οικογενειακό όνομα.

Από τα δεδομένα του πίνακα Χ.2. προκύπτουν, σχετικά με τα επώνυμα των ιδιοκτητών μυλων, τα ακόλουθα στοιχεία:

- Επώνυμα που συναντάμε στο χφ. 134: 20
- Επώνυμα που συναντάμε στο χφ. 132: 30
- Επώνυμα του χφ. 134 που δεν εμφανίζονται στο χφ. 132: 5
- Επώνυμα που πρωτοεμφανίζονται στο χφ. 132: 15
- Επώνυμα κοινά και στα δύο κατάστιχα: 15

Παρατηρούμε λοιπόν, ότι τα 5 από τα 20 επώνυμα του πρώτου καταστίχου δεν εμφανίζονται στο επόμενο, πράγμα που σημαίνει ότι αυτοί οι ιδιοκτήτες

του χφ. 134 και οι άρρενες, τουλάχιστον, απόγονοί τους[14], δεν είναι πλέον ιδιοκτήτες μύλων. Για τρεις μάλιστα από αυτές τις περιπτώσεις, υπάρχει και σχετική σημείωση στο ίδιο το χφ. 134, ότι ο μύλος είχε ήδη μεταβιβαστεί σε κάποιον άλλον. Επίσης, τα 15 από τα 30 οικογενειακά ονόματα του δευτέρου καταστίχου εμφανίζονται για πρώτη φορά μεταξύ των ιδιοκτητών μύλων. Συνεπώς, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η κατάτμηση των μύλων σε μικρότερα μερίδια, κατά ένα μέρος οφειλόταν στη διαίρεση που προερχόταν από την κληρονομική μεταβίβαση των μεριδίων των μύλων. Σε μεγάλο βαθμό όμως η αιτία της κατάτμησης αυτής πρέπει να αναζητηθεί στην "εισβολή" νέων αγοραστών, που είχαν την επιθυμία, αλλά και τα απαραίτητα κεφάλαια να γίνουν συνιδιοκτήτες σε κάποιο μυλο.

Με την παραπάνω υπόθεση συμφωνούν και οι μαρτυρίες από τα νοταριακά έγγραφα της εποχής. Βέβαια, οι πληροφορίες που μπορέσαμε να συγκεντρώσουμε, σχετικά με τον τρόπο που απέκτησαν το μερίδιό τους οι ιδιοκτήτες μύλων των δύο καταστίχων, είναι αποσπασματικές και δεν αφορούν το σύνολο των ιδιοκτητών, δίνουν όμως μία ενδεικτική εικόνα. Παραθέτουμε ορισμένες, σχετικές με το θέμα, μαρτυρίες.

- Ιδιοκτήτες μύλων του πρώτου καταστίχου (χφ. 134):

i) Ο οικονόμος παπα Μάρκος Κορίνθιος συνεταιρίστηκε το 1651 με το Γεώργη Στάθη για να κατασκευάσουν ένα μύλο, που τελικά λειτούργησε το 1652[15]. Ακολούθως, τα έτη 1661, 1662, και 1664, ο παπά Μάρκος Κορίνθιος αγόρασε διαδοχικά τέσσερις αντένες μύλου από τον Γεώργη Στάθη και την κόρη του Φλουρέντζα, και έτσι στο χφ. 134 εμφανίζεται να κατέχει ολόκληρο το μύλο. Στο δεύτερο κατάστιχο όμως, παρουσιάζεται να είναι ιδιοκτήτης ενός τμήματος μόνο του μύλου, πιθανότατα γιατί είχε διανείμει τον υπόλοιπο στα παιδιά του[16].

ii) Ο Γεώργης Σαντορινέος του Στήφου πήρε από τον πατέρα του Ιωάννη το 1657, με το προικοσύμφωνό του, δύο αντένες μύλου[17].

iii) Ο Μανώλης Μπούνης έλαβε το 1656 μισό μύλο δωρεά από τη μητέρα του, που αποτελούσε αντιστάθμισμα 15 ρεαλιών, τα οποία της είχε παράσχει ως βοήθημα όταν η τελευταία βρέθηκε σε ανάγκη. Μετά το θάνατό του, η σύζυ-

14. Είναι πιθανόν ορισμένα μερίδια να δόθηκαν από τους γονείς στις θυγατέρες τους ως προικώα και κατόπιν να συμπεριελήφθησαν στη φορολογική μερίδα του συζύγου τους, που είχε άλλο επώνυμο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η ιδιοκτησία του μύλου σύμφωνα με το ισχύον τότε εθιμικό δίκαιο, όπως είδαμε παραπάνω, παρέμενε στη γυναίκα, γιατί αυτή διατηρούσε και μετά το γάμο την κυριότητα της προικώας περιουσίας της.

15. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 30.12.1651 και 1.5.1652.

16. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 12.7.1661, 25.1.1662 και Χ77 εγγρ. 183, 15.3.1664.

17. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 7, 12.7.1657.

γός του Φραντζέσκα και ο γιος του Νικολάκης, το 1672, πώλησαν το μύλο σταδιακά[18].

iv) Ο Νικολός Καταβατάς, στα 1655, πήρε από τη σύζυγό του Χρουσή, επ' ευκαιρία του γάμου τους, μισό μύλο. Το μύλο αυτό, η Χρουσή τον είχε αγοράσει από τον ίδιο και από τον Πέρο του Περή[19].

v) Ο παπά Δημήτρης Γρυπάρης αγοράζει το 1663 δύο αντένες, το 1669 άλλες δύο από κοινού με το μαστρο Νικόλα του Κυριάκου, ενώ το 1670 εμφανίζεται να είναι πακτωτής μίας ακόμη αντένας μύλου. Επίσης σε έγγραφο του 1679 έρχεται σε συμφωνία με τους Ανδρέα Καλλιμάρχο και Μιχάλη Καλαμαρά να κατέχουν ο καθένας το 1/3 μύλου, πιθανότατα διαφορετικού από το μύλο που είχε αποκτήσει τα προηγούμενα χρόνια[20].

vi) Ο μάστρο Νικόλας του Κυριάκου εμφανίζεται ως αποδέκτης δωρεάς μυλοτόπου δύο αντενών από τον Μάρκο Τραχανιώτη. Ο τελευταίος ήταν κάτοχος συνολικά "μισού μυλοτόπου εις την ιποθεσίαν λεγομένη οπίσω στο Κάστρο στο Σωτήρα" και προέβη στην πράξη της δωρεάς "δια πολλότατες χάρες και καλοσύνες... που γνωρίζει από τον άνω λεγόμενον Νικόλα". Λίγα χρόνια αργότερα, το 1669, δανείζει στον ίδιο, τον Μ. Τραχανιώτη, 50 ρεάλια, ποσό που απαιτούνταν για τη λειτουργία μύλου, που είχαν από κοινού. Μπορούμε να πιθανολογήσουμε λοιπόν ότι ο μυλότοπος του 1666 είχε κτισθεί ή επισκευασθεί και λειτουργούσε πλέον το 1669 ως μύλος. Οι συναλλαγές όμως των δύο προσώπων με αντικείμενο μερίδια μύλων συνεχίστηκαν. Από τον ίδιο, τον Μ. Τραχανιώτη, αγόρασε το 1674 άλλη μία αντένα. Μετά από λίγες μέρες ο Μ. Τραχανιώτης αναλαμβάνει την εκμετάλλευση μίας αντένας μύλου του Ν. Κυριάκου για 15 μήνες και αυτός με τη σειρά του του δωρίζει μία ακόμη, αφενός μεν για τις χάρες που του χρεωστεί και αφετέρου έναντι ενός χρέους 7.5 ρεαλιών που του όφειλε. Τέλος μέσω της διαθήκης του Μ. Τραχανιώτη, το 1675, κληρονόμησε μία τελευταία αντένα. Επίσης ο Νικόλας του Κυριάκου εμφανίζεται ως αγοραστής, το 1663 και το 1669, τριών αντενών, που πιθανότατα ανήκαν σε άλλο μύλο. Με τη διαθήκη του, την οποία συνέταξε στα 1689 κληροδοτούσε στο γιό του δύο αντένες του μύλου που ήταν πίσω από το Κάστρο και όριζε το μύλο που είχε από κοινού με τον Νικόλα Ψαρό να τον μοιράζεται η θυγατέρα του Κατερίνα με την μητέρα της[21].

---

18. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 29, 7.7.1656 και Χ77 έγγρ. 1085, 21.2.1672 και 1121, 5.9.1672. Η μητέρα του είχε τάξει το μύλο αρχικά στον άλλο της γιο, τον Αντώνη, αλλά αυτός πέθανε.

19. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 7, 10.1.1655.

20. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 40, 25.7.1663, 1035, 12.9.1669, 1314, 14.9.1670 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 13.8.1679.

21. Βλ. σχετικά έγγραφα: Χ77 έγγρ. 695, 2.12.1666, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 7.12.1669, Χ77

vii) Ο Πιέρος Φαμελίτης αγοράζει μία αντένα το 1663[22].

viii) Ο Νικόλας Ψαρός αγοράζει το 1663 δύο αντένες, τη μία σε μύλο που η νοταριακή πράξη χαρακτηρίζει δικό του και τη δεύτερη μάλλον σε άλλο μύλο[23].

ix) Ο Μιχαλάκης Καλογεράς αγοράζει το 1670 το 1/3 μύλου[24].

- Ιδιοκτήτες μύλων που εμφανίζονται για πρώτη φορά στο δεύτερο κατάστιχο (χφ. 132):

i) Οι Ζωρζέτος Σαντορινέος του Ανδρέα, Γερώνυμος Τουλάνης του Γεώργη και Ανδρέας του Νικόλα του Κυριάκου κληρονόμησαν μερίδια μύλων, όπως φαίνεται από τις διαθήκες των γονιών τους, που συντάχθηκαν το 1678, 1688 και 1689 αντίστοιχα[25].

ii) Οι Γιαννάκης Καλαμαράς, Πετράκης Ματέι και Γιαννάκης Χαδεμένος, έλαβαν ως προίκα, από τους γονείς τους, μερίδια μύλου. Αυτό μαρτυρείται από τα προικοσύμφωνά τους, που συντάχθηκαν τα έτη 1686, 1690 και 1679 αντίστοιχα[26].

iii) Μερίδια σε μύλους αγόρασαν οι Μιχάλης Καλαμαράς, Μπαστιάνος Ματέι (πατέρας του Πετράκη), Γιαννάκης Χαδεμένος, Μαρκάκης Γηράρδης, Ανδρέας Καλλιμάρχος[27].

Σύμφωνα με τα παραπάνω παρατηρούμε ότι, ενώ είναι σημαντικός ο αριθμός των ιδιοκτητών μύλων του δευτέρου καταστίχου, που απέκτησαν το μύλο τους μέσω κληρονομικών διαδικασιών, υπάρχει όμως παράλληλα και μεγάλος αριθμός ιδιοκτητών εμφανιζόμενων για πρώτη φορά, που αγοράζουν οι ίδιοι τα μερίδιά τους. Παραμένει βέβαια σημαντικός και ο αριθμος εκείνων, που αγνοούμε με ποιο τρόπο απέκτησαν το μύλο τους.

ε) Παρόλο που γνωρίζουμε τον αριθμό των ιδιοκτητών των μύλων, δεν ξέρουμε τον ακριβή αριθμό των ίδιων των μύλων. Μπορούμε όμως να τον υπολογίσουμε κατά προσέγγιση. Όποιος κατείχε ένα ολόκληρο μύλο όφειλε να πληρώσει φόρο 15 δουκάτα και αναλογικά εκείνος που κατείχε μισό μύλο 7.5 δουκάτα. Η συνολική φορολογική υποχρέωση των μύλων σύμφωνα με το χφ. 134 ήταν, όπως είδαμε, 186 δουκάτα, ενώ σύμφωνα με το χφ. 132, 174.5 δουκά-

---

έγγρ. 1610, 29.3.1674, 1613, 11.4.1674, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, Ιούνιος 1675, Χ77 έγγρ. 209, 15.11.1663 και 1035, 12.9.1669, φ. 1, 8.4.1689.

22. Βλ. Χ77 έγγρ. 89, 16.3.1663.

23. Βλ. Χ77, έγγρ. 14, 31.1.1663 και 118, 4.8.1663 αντίστοιχα.

24. Βλ. Χ77 έγγρ. 1127, 4 .4.1670.

25. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 15.12.1678, 19.2.1688 και 8.4.1689.

26. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 64, 19.11.1686, α.φ. 87, 6.11.1690 και χφ. 137 α.φ. 108, 20.9.1679.

27. Βλ. αντίστοιχα: Χ77 έγγρ. 1424 του 1671, 1529, 16.6.1673, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 243, 26.3.1685, χφ. 124 α.φ. 85v, 15.12.1691 και Χ77 έγγρ. 1491, 5.9.1672.

τα. Συνεπώς, στο νησί πρέπει να υπήρχαν ένδεκα ή δώδεκα ανεμόμυλοι. Με βάση αυτό τον υπολογισμό στο πρώτο φορολογικό κατάστιχο αντιστοιχούν 2.5 ιδιοκτήτες για κάθε μύλο, ενώ στο δεύτερο τέσσερις. Ο αριθμός πάντως των 11 - 12 μύλων είναι σύμφωνος με σχέδιο του Chevalier de Constantin, που το 1685 σημείωσε στον οικισμό της Μυκόνου 12 ανεμόμυλους[28], ενώ δεν απέχει από σχέδιο του Tournefort, ο οποίος στα 1700 γύρω από το λιμάνι της Μυκόνου σχεδίασε 10 ανεμόμυλους[29]. Τον 18ο αιώνα οι μύλοι φαίνεται είχαν αυξηθεί, καθώς το 1755 ένα φορολογικό έγγραφο καταγράφει 17 ανεμόμυλους[30]. Το 1828 επίσημη απογραφική έκθεση ανέφερε 21 ανεμόμυλους[31].

στ) Οι γυναίκες δεν ήταν αποκλεισμένες από την κατοχή μύλου στη Μύκονο. Όπως φαίνεται από τα φορολογικά τεκμήρια που εξετάσαμε, ιδιοκτήτριες ήταν η Νικολέτα θυγατέρα του παπά Δημήτρη Γρυπάρη, η Μαρία του Σπηλιώτη [Σαντορινέου] και η κερά Ρήνη του Στήφου [Σαντορινέου]. Και οι τρεις κατά πάσα πιθανότητα απέκτησαν το μερίδιό τους από κληρονομιά γιατί ήταν μέλη οικογενειών με έντονη παρουσία στο χώρο των μύλων. Η κατοχή του μεριδίου αυτού δεν σηματοδοτεί κάποια ευρύτερη οικονομική δραστηριότητα των συγκεκριμένων γυναικών. Άλλωστε η περιουσία τους σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα ήταν περιορισμένη, αλλά και η παρουσία τους στον τομέα των αγοραπωλησιών ακινήτων ασθενική.

ζ) Εκτός από τα πρόσωπα που περιλαμβάνονται στα φορολογικά κατάστιχα ως ιδιοκτήτες μύλων, τα νοταριακά έγγραφα αποκαλύπτουν ορισμένους ακόμη κατοίκους του νησιού που διατέλεσαν κάποια στιγμή κάτοχοι μεριδίων σε μύλους, αλλά δεν περιελήφθησαν στους δύο φορολογικούς καταλόγους επειδή προφανώς δεν βρέθηκαν κάτοχοι του μύλου την εποχή που "στρώθηκε το κατάστιχο". Τα πρόσωπα αυτά είναι τα ακόλουθα (με πλάγια έχουν τεθεί όσων

28. Οι ανεμόμυλοι είναι σχεδιασμένοι εν σειρά, με εξαίρεση έναν που τοποθετείται μπροστά στο Κάστρο, βλ. Δ. Ν. Καρύδης, *Το ελληνικό αρχιπέλαγος...*, ό.π., σ. 19, πρβλ. Ν. Μπελαβίλας, *ό.π.*, παράρτημα σ. 27.

29. Βλ. Pitton d. Tournefort, *ό.π.*, σ. 107. Το σχέδιο αυτό έχει δημοσιευθεί και πρόσφατα στον τόμο *Χάρτες και χαρτογράφοι...*, ό.π., σ. 181. Άλλα σχέδια ταξιδιωτών που σημειώνουν λιγότερους μύλους (π.χ. ο Sr. Petre το 1685 δύο, ο Drummont το 1754 επτά, ο Boneval το 1782 δεκατρείς) δεν πρεπει να αποδίδουν με ακρίβεια την πραγματικότητα (βλ. για τα σχέδια αυτά Β. Κυριαζόπουλος, "Ιστορική εξέλιξις της νήσου Μυκόνου", Α. Σ. Καλλιγάς κ.ά., *Μύκονος...*, ό.π., τ. 1, σ. 341-342). Τέσσερις ανεμόμυλοι στον οικισμό της Μυκόνου σημειώνονται και σε σχέδιο του J. Roux του 1764, βλ. *Χάρτες...*, ό.π., σ. 192.

30. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60. φ. 20, 3.2.1755.

31. Βλ. Γ. Μπόνης, "Ανεμομυλικά", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 93 (Νοέμβριος 1955), σ. 3. Στις αρχές του 20ου αιώνα εξακολουθούσαν να λειτουργούν στο νησί 27 ανεμόμυλοι, βλ. Ι. Κανδήλης, *Μύκονος: το μαγευτικό νησί του Αιγαίου όπου ανεπτύχθη και προώδευσε η ανεμοκίνητος ελληνική αλευροβιομηχανία*, Αθήνα 1958, σ. 4.

τα οικογενειακά ονόματα έχουν εντοπιστεί μεταξύ των κατόχων μύλων):

ΠΩΛΗΤΕΣ	ΑΓΟΡΑΣΤΕΣ
Μπιατρίζα χήρα Δημήτρη Γηράρδη	*Ζαννής Καλαμαράς*
Ζαννής Καλαμαράς	*Ιωάννης Περής*
Ευγενού χήρα Μαρίνου Κοντοφρέου & ο γιος Αντώνης	
Αλέξης Μανιάτης (ή Κοντηλάς) & η αδελφή Αποστολού	
Μαθιός Μαρτίνος	
Νικολός Μπούνης & η μητέρα του Φρατζέσκα	
Γεράσιμος Παπαγιάκουμος	
Πάουλα θυγ. Ιωάννη Σαντορινέου	
Μαρία του Σπηλιώτη Σαντορινέου	
Φλουρέτζα θυγ. Γεώργη Στάθη	
Γεώργης Στάθης	
Μάρκος Τραχανιώτης	

Συνεπώς τα παραπάνω πρόσωπα -με εξαίρεση τον Γ. Στάθη που ήταν όμως συμμέτοχος στην κατασκευή ενός νέου μύλου- ανήκαν σε οικογένειες που φέρονται από τα φορολογικά κατάστιχα ως κάτοχοι μύλων.

2. Η οικονομική κατάσταση των ιδιοκτητών μύλων

Την οικονομική κατάσταση των ιδιοκτητών μύλων, ως ομάδας αλλά και ως μεμονωμένων ατόμων, μπορούμε να ανιχνεύσουμε από δύο πηγές, τα φορολογικά κατάστιχα και τα νοταριακά έγγραφα. Οι πηγές λειτουργούν συμπληρωματικά η μία στην άλλη. Η διάκριση των ιδιοκτητών μύλων ως ιδιαίτερης ομάδας στο σύνολο των κατοίκων του νησιού είναι συμβατική, διότι ούτε τέτοια διάκριση γίνεται από τους συντάκτες των φορολογικών καταστίχων ούτε όμως οι ιδιοκτήτες μύλων καλύπτονται αποκλειστικά και μόνο από αυτή τους την ιδιότητα. Αντίθετα η δραστηριότητά τους αυτή συνυπάρχει με άλλες από τις οποίες είτε τροφοδοτείται είτε απλά τις συμπληρώνει. Η χωριστή έξέτασή τους όμως είναι, νομίζω, λειτουργική, γιατί επιτρέπει να ανιχνεύσουμε την οικονομική θέση των ανθρώπων που είχαν επιλέξει να συμμετέχουν σε μία τέτοιου τύπου οικονομική δραστηριότητα.

α. Με βάση τα φορολογικά κατάστιχα

Το σύνολο των συνιδιοκτητών

Τα φορολογικά κατάστιχα επιτρέπουν να συγκρίνουμε την οικονομική κατάσταση των ιδιοκτητών μύλων, σε σχέση με τους υπόλοιπους εγγεγραμμένους σε αυτά. Η εικόνα αυτή αφορά δύο τομείς. Ο ένας αναφέρεται στον αριθ-

μό ακινήτων που κατέχει κάθε πρόσωπο και ο άλλος στο φόρο που καλείται να καταβάλει για τα περιουσιακά του αυτά στοιχεία. Οι πίνακες Χ.3. και Χ.4. που ακολουθούν, αποτυπώνουν τα αριθμητικά δεδομένα για το συγκεκριμένο θέμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.3.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΑ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΑ ΑΚΙΝΗΤΑ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΜΥΛΩΝ

Αριθμός	φ. 134					χφ. 132				
ακινήτων	(I)		(II)			(I)		(II)		
	α.α.	(α)	α.α.	(β)	(γ)	α.α.	(α)	α.α.	(β)	(γ)
0 ακίνητα	-	-	-	-	-	25	3.9	-	-	-
1 ακίνητο	4	0.7	-	-	-	18	2.8	-	-	-
2-9 ακίν.	130	24.2	3	2.3	11.1	204	32.1	5	2.5	11.1
10-19 ακίν.	232	43.2	6	2.6	22.2	208	33.2	10	4.8	22.2
20-29 ακίν.	121	22.6	6	4.9	22.2	122	19.2	15	12.3	33.3
30-39 ακίν.	32	5.9	7	21.9	25.9	39	6.1	8	20.5	17.8
40 ακ. & άνω	18	3.4	5	27.8	18.6	17	2.7	7	41.2	15.6
ΣΥΝΟΛΟ	537	100.0	27	5.1	100.0	636	100.0	45	7.1	100.0

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.4.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΟΦΕΙΛΗ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΜΥΛΩΝ

Οφειλόμενος	χφ. 134					χφ. 132				
φόρος	(I)		(II)			(I)		(II)		
(σε δουκάτα)	α.α.	(α)	α.α.	(β)	(γ)	α.α.	(α)	α.α.	(β)	(γ)
0	-	-	-	-	-	25	3.9	-	-	-
1-49.5	328	61.1	4	1.2	14.8	384	60.4	6	1.6	13.3
50-99.5	160	29.8	9	5.6	33.3	160	25.2	21	13.1	46.7
100-149.5	39	7.3	9	23.1	33.3	47	7.4	8	17.0	17.8
150-199.5	6	1.1	2	33.3	7.4	13	2.0	6	46.1	13.3
200 και άνω	4	0.7	3	75.0	11.1	7	1.1	4	57.1	8.9
ΣΥΝΟΛΟ	537	100.0	27	5.1	100.0	636	100.0	45	7.1	100.0

Σημειώσεις των πινάκων Χ.3. και Χ.4.

(Ι): υπολογισμοί που αφορούν το σύνολο των εγγεγραμμένων σε κάθε κατάστιχο.

(ΙΙ): υπολογισμοί που αφορούν τους ιδιοκτήτες μύλων.

α.α.: απόλυτος αριθμός.

(α): % αναλογία στο σύνολο των εγγεγραμμένων.

(β): % αναλογία όσων εντάσσονται σε κάθε βαθμίδα και είναι ταυτόχρονα ιδιοκτήτες μύλων.

(γ): % κατανομή των ιδιοκτητών μύλων ανά βαθμίδα.

Με τη βοήθεια των παραπάνω αριθμητικών δεδομένων μπορούμε να παρατηρήσουμε:

α) Όσο ανερχόμαστε σε υψηλότερες φορολογικές βαθμίδες, μειώνεται ο αριθμός των εγγεγραμμένων, που μετέχουν σε αυτές. Δηλαδή, οι κάτοχοι μεγάλης ακίνητης περιουσίας (που βέβαια καταβάλλουν αντίστοιχα και υψηλό φόρο) είναι ένα μικρό ποσοστό του συνόλου των εγγεγραμμένων. Επίσης, μικρός αναλογικά είναι και ο αριθμός εκείνων που δεν έχουν κανένα ή έχουν ελάχιστα ακίνητα και φυσικά ή δεν καταβάλλουν καθόλου φόρο, ή καταβάλλουν πολύ μικρά ποσά. Η πλειοψηφία των εγγεγραμμένων καλείται να καταβάλει 1-50 δουκάτα[32].

β) Η πλειοψηφία των ιδιοκτητών των μύλων ανήκουν στη μεσαία βαθμίδα και ως προς το φόρο που καταβάλλουν και ως προς τον αριθμό ακινήτων που κατέχουν. Συγκεκριμένα, στις μεσαίες βαθμίδες ανήκουν οι μισοί περίπου από τους ιδιοκτήτες μύλων και των δύο φορολογικών καταστίχων.

γ) Παρόλα αυτά, η πλειοψηφία, όσων ανήκουν στις ανώτερες βαθμίδες, είναι παράλληλα και ιδιοκτήτες μύλων. Μάλιστα, όσο ανερχόμαστε σε υψηλότερες βαθμίδες, τόσο αυξάνει και η αναλογία εκείνων που είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτήτες μύλων.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι ιδιοκτήτες μύλων στη Μύκονο, κατά τον 17ο αιώνα, ανήκουν, σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα, στην πλειοψηφία τους, στις μεσαίες φορολογικές βαθμίδες. Εκείνοι όμως που ανήκουν στην κυρίαρχη οικονομικά τάξη, φροντίζουν να είναι και συνιδιοκτήτες σε μύλους.

Οι αριθμητικές μετρήσεις στα δύο φορολογικά κατάστιχα επιτρέπουν να ελέγξουμε πιθανές διαφοροποιήσεις της οικονομικής θέσης των ιδιοκτητών μύλων. Πράγματι, εάν συγκρίνουμε την παρουσία των ιδιοκτητών μύλων στα δύο φορολογικά κατάστιχα, θα παρατηρήσουμε ότι δεν διαφαίνονται σημαντικές διαφοροποιήσεις στην οικονομική κατάσταση των ιδιοκτητών μύλων, στα χρόνια που μεσολάβησαν. Χωρίς σοβαρές διαφορές φαίνεται ότι παρέμεινε και η κατανομή στο εσωτερικό της ομάδας των ιδιοκτητών μύλων. Παρατηρούμε δηλαδή ότι, με κάποιες μικρές αυξομειώσεις, είναι παρόμοια η συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στις φορολογικές βαθμίδες των δύο καταστίχων, ενώ δεν παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές και στον αριθμό των ακινήτων που τους ανήκουν.

---

32. Η ισχυρή πόλωση γύρω από τις χαμηλές φορολογικές βαθμίδες έχει παρατηρηθεί και σε άλλα νησιά, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Νησιωτικές...", *ό.π.*, σ. 22-29. Ανάλογες μετρήσεις που έχει πραγματοποιήσει η Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 261-263, αποδεικνύουν ότι η τάση αυτή στη Μύκονο δεν ανατράπηκε έως το τέλος του επόμενου αιώνα.

Οι νέοι ιδιοκτήτες

Αν όμως η οικονομική θέση συνολικά της ομάδας των ιδιοκτητών μύλων παρέμεινε σχεδόν σταθερή έχει ενδιαφέρον να δούμε το μέγεθος της ακίνητης περιουσίας και το φόρο που καταβάλλουν τα νέα πρόσωπα της ομάδας, οι ιδιοκτήτες δηλαδή εκείνοι των οποίων τα οικογενειακά ονόματα εμφανίζονται για πρώτη φορά στο δεύτερο κατάστιχο. Για να αποφύγουμε όσο είναι δυνατό τις περιπτώσεις κληρονομικής μεταβίβασης των μεριδίων, δεν θα αναφερθούμε σε συνεπώνυμα διαφορετικά πρόσωπα, αλλά θα περιοριστούμε καταρχήν στους ιδιοκτήτες εκείνους που το οικογενειακό τους όνομα το συναντάμε για πρώτη φορά στο χφ. 132.

Τα πρόσωπα που εντοπίσαμε είναι 18. Η συμμετοχή τους ανά φορολογική βαθμίδα και αναφορικά με τα ακίνητα που κατείχαν, σύμφωνα με τις εγγραφές του χφ. 132, παρουσιάζει την ακόλουθη κατανομή.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.5.
ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΝΕΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΜΥΛΩΝ ΣΤΟ χφ. 132

Οφειλόμενος			Κατεχόμενα		
φόρος σε δουκάτα	Ιδιοκτήτες	%	ακίνητα	Ιδιοκτήτες	%
0	-	-	0	-	-
1-49.5	3	16.7	1	-	-
50-99.5	8	44.4	2-9	2	11.1
100-149.5	3	16.7	10-19	5	27.8
150-199.5	3	16.7	20-29	4	22.2
200 & άνω	1	5.5	30-39	4	22.2
			40 & άνω	3	16.7
ΣΥΝΟΛΟ	1	100.0	ΣΥΝΟΛΟ	18	100.0

Σύμφωνα με τα παραπάνω οι νέοι ιδιοκτήτες μύλων ανήκουν συνήθως στις μεσαίες φορολογικές βαθμίδες. Συγκεκριμένα το 61.0% από αυτούς πληρώνουν για την ακίνητη περιουσία τους φόρο από 50 έως 150 δουκάτα, ενώ σε αναλογία 50% κατέχουν από 10 έως 29 ακίνητα. Άρα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η πλειοψηφία εκείνων που αγόρασαν μερίδια μύλων στην τελευταία εικοσαετία του 17ου αιώνα, ανήκαν στις μεσαίες εισοδηματικά βαθμίδες. Τότε όμως δημιουργείται το εύλογο ερώτημα, πως είχαν την οικονομική δυνατότητα να πραγματοποιήσουν μία τέτοια αγορά που απαιτούσε, όπως θα δούμε, τοποθέτηση σημαντικού για την εποχή χρηματικού ποσού. Μπορούσε οποιοσδήποτε ανήκε στα μεσαία εισοδηματικά στρώματα της Μυκόνου να πραγματοποιήσει μια τόσο μεγάλη επένδυση; Αν είχε αυτή τη δυνατότητα, από που προέκυπτε το αναγκαίο χρηματικό απόθεμα; Πριν αποπειραθούμε να δώσουμε μιά πρώτη

απάντηση σε τέτοιου τύπου ερωτήματα, ας σημειώσουμε δύο στοιχεία που έχουν σχέση με το είδος της πηγής που χρησιμοποιήσαμε:

- Τα φορολογικά κατάστιχα που εξετάζουμε, καταγράφουν την ακίνητη περιουσία των υπόχρεων σε φορολογία. Συνεπώς, αποτελούν έναν ασφαλή δείκτη ότι, όσοι ανήκουν στις υψηλότερες φορολογικές βαθμίδες, περιλαμβάνονται στους οικονομικά ισχυρούς κατοίκους του νησιού. Δεν ισχύει όμως απόλυτα και το αντίστροφο. Όσα πρόσωπα δηλαδή, σύμφωνα με την φορολογητέα περιουσία τους, κατατάσσονται στις μεσαίες ή χαμηλές βαθμίδες δεν σημαίνει αυτόματα ότι είχαν και χαμηλά εισοδήματα, διότι μπορεί τα εισοδήματά τους να μην συνδέονται με την ακίνητη περιουσία τους αλλά να προέρχονται από άλλες πηγές. Όσοι για παράδειγμα έχουν μεγάλες χρηματικές περιουσίες -που μπορεί να πηγάζουν π.χ. από τη ναυτιλία, το εμπόριο, ή τον έντοκο δανεισμό- αλλά δεν είναι ταυτόχρονα και κάτοχοι σημαντικής εγγείου ιδιοκτησίας δεν περιλαμβάνονται στις ανώτερες βαθμίδες. Είναι πιθανό συνεπώς να απουσιάζουν από τις ανώτερες φορολογικά βαθμίδες, έμποροι ή πλοιοκτήτες, παρότι μπορεί να είχαν μεγάλα εισοδήματα.

- Το φορολογικό κατάστιχο, στο βαθμό που είναι αξιόπιστο, δίνει μία ακριβή εικόνα της περιουσιακής κατάστασης του φορολογουμένου τη στιγμή που συντάχθηκε. Η εικόνα αυτή όμως είναι στατική, γιατί δεν μας επιτρεπει να δούμε τις μεταβολές τις περιουσιακής κατάστασης κάποιου μέσα στο χρόνο. Μπορεί για παράδειγμα, κάποιος εγγεγραμμένος να ανήκει σε μεσαία φορολογικά βαθμίδα αλλά να έχει την τάση να ανέβει σε ανώτερη, διότι στα χρόνια που ακολούθησαν αμέσως μετά τη σύνταξη του καταστίχου, πραγματοποίησε μία σειρά από αγορές ακινήτων. Αντίθετα, κάποιος που εντάσσεται στην ανώτερη βαθμίδα μπορεί να έχει καθοδική πορεία, καθώς αμέσως μετά τη σύνταξη του καταστίχου, άρχισε να εκποιεί την περιουσία του. Θα μπορούσαμε συνεπώς να αποκτήσουμε μιά εικόνα του "δυναμισμού" κάθε φορολογούμενου αν είχαμε μιά σειρά από φορολογικούς καταλόγους, που απέχουν λίγα χρόνια ο ένας από τον άλλον, έτσι ώστε να μπορούμε να παρακολουθήσουμε την πορεία των οικονομικών κάθε εγγεγραμμένου. Κάτι τέτοιο όμως δυστυχώς δεν το έχουμε με συχνότητα ικανοποιητική.

Έχοντας κατά νου τις παραπάνω παρατηρήσεις, θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τη πορεία των εισοδημάτων των ιδιοκτητών μύλων, όπως αυτή παρουσιάζεται στα δύο φορολογικά κατάστιχα, σε συνδυασμό και με τις πληροφορίες των νοταριακών εγγράφων της εποχής.

Στον πίνακα Χ.6. που ακολουθεί έχουμε κατατάξει τους 67 συνολικά ιδιοκτήτες μύλων με αλφαβητική σειρά. Οι καταγραφές των δύο καταστίχων επιτρέπουν τη σύγκριση της ακίνητης περιουσίας που κατείχαν σε δύο διακριτές χρονικά στιγμές.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.6.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΜΥΛΩΝ (σύμφωνα με χφ. 134 και 132)

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	χφ. 134			χφ. 132			Αύξηση--Μείωση	
	(α)	(β)	(γ)	(α)	(β)	(γ)	(β)	(γ)
Βιδάλης Αντώνης Μάρκου	ΟΧΙ	42.0	13	ΝΑΙ	51.0	14	>	>
Βιδάλης Κωνσταντής	-	-	-	ΝΑΙ	63.0	16		
Βιδάλης Νικολάκης	-	-	-	ΝΑΙ	97.5	23		
Γηράρδης Μαρκάκης *	-	-	-	ΝΑΙ	211.0	44		
Γρυπάρη Νικολέτα του Δημήτρη	-	-	-	ΝΑΙ	57.0	9		
Γρυπάρης Δημήτρης *	ΝΑΙ	219.0	49	ΝΑΙ	98.5	24	<	<
Γρυπάρης Κωνσταντης *	-	-	-	ΝΑΙ	183.5	42		
Γρυπάρης Πασχάλης	ΟΧΙ	83.5	-	ΝΑΙ	105.0	23	>	<>
Καλαμαράς Αλέσανδρος	ΝΑΙ	46.0	16	ΟΧΙ	29.0	9	<	<
Καλαμαράς Γεώργης	-	-	-	ΝΑΙ	74.5	22		
Καλαμαράς Ιωάννης του Ζαννή	ΟΧΙ	30.0	12	ΝΑΙ	169.0	40	>	>
Καλαμαράς Μιχάλης	ΟΧΙ	71.0	27	ΝΑΙ	209.0	48	>	>
Καλλιμάρχος Ανδρέας	ΟΧΙ	93.0	28	ΝΑΙ	176.0	47	>	>
[Καλογεράς] Γεώργ.του Μανούσου	ΟΧΙ	37.0	14	ΝΑΙ	230.0	44	>	>
Καλογεράς Μιχαλάκης	ΝΑΙ	80.5	18	ΟΧΙ	33.0	14	<	<
Καλογεράς Σπηλιώτης	ΝΑΙ	126.0	23	ΝΑΙ	80.5	23	<	<>
Καταβατάς Γεώργης	-	-	-	ΝΑΙ	79.5	15		
Καταβατάς Νικολός	ΝΑΙ	87.5	19	-	-	-		
Κοντοφρέος Τζάννες	-	-	-	ΝΑΙ	63.0	18		
Κοντοφρέος Μαρίνος	ΝΑΙ	144.5	43	ΟΧΙ	44.5	16	<	<
Κορίνθιος Μάρκος *	ΝΑΙ	73.0	22	ΝΑΙ	100.0	27	>	>
Κορίνθιος Πέρος (;)	-	-	-	ΝΑΙ	57.5	22		
Κορωνιός Νικόλας	-	-	-	ΝΑΙ	47.0	17		
Κυριάκου Νικόλας (του)	ΝΑΙ	18.5	7	ΝΑΙ	28.0	8	>	>
Κυριάκου Ανδρέας του Νικόλα	-	-	-	ΝΑΙ	204.0	35		
Λιτζάρδος Πέρος	-	-	-	ΝΑΙ	57.0	19		
Μαρτίνος Δεμένεγος του Τζαννή	ΝΑΙ	54.0	18	-	-	-		
Ματέι Πετράκης	[-]	-	-	ΝΑΙ	118.0	30		
Μπαγούς Πιέρος	ΝΑΙ	32.0	15	-	-	-		
Μπούνης Μανώλης	ΝΑΙ	131.0	32	ΟΧΙ	42.0	10	<	<
Νάζος Μαθιός του Φραντζέσκου	ΟΧΙ	74.0	22	ΝΑΙ	194.0	60	>	>
Νταρόδος Τζαννής	ΝΑΙ	89.0	24	-	-	-		
Ντεζάρα Γερώνυμος	[-]	-	-	ΝΑΙ	69.5	19		
Ντελίνης Περάκης	-	-	-	ΝΑΙ	90.0	23		
Οστοβίκ Ιωαννάκης	[-]	-	-	ΝΑΙ	81.5	26		
Περής Αντώνης του Μαρκου	-	-	-	ΝΑΙ	88.5	39		
Πρωτοπαππάς Φρατζεσκος	-	-	-	ΝΑΙ	23.0	9		
Ραουξέος Δημήτρης	ΝΑΙ	74.0	23	ΝΑΙ	91.0	26	>	>
Ροδέλης Φραγκίσκος	-	-	-	ΝΑΙ	23.5	5		

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	χφ. 134			χφ. 132			Αύξηση--Μείωση	
	(α)	(β)	(γ)	(α)	(β)	(γ)	(β)	(γ)
Σαντορινέος Ανδρέας	ΝΑΙ	155.0	37	-	-	-		
Σαντορινέος Γεώργης του Στήφου	ΝΑΙ	105.0	18	-	-	-		
Σαντορινέος Στήφος του Ιωάννη	ΝΑΙ	62.0	9	-	-	-		
Σαντορινέου Ερήνη του Στήφου	ΝΑΙ	128.0	37	-	-	-		
Σαντορινέος Ζωρζέτος	-	-	-	ΝΑΙ	86.5	24		
Σαντορινέος Σπηλιώτης	-	-	-	ΝΑΙ	83.5	25		
(Σαντορινέου) Μαρία του Σπηλ.	-	-	-	ΝΑΙ	9.5	5		
Σκορδίλης Γιάκουμος του Γεώργ.	-	-	-	ΝΑΙ	47.0	17		
Σκορδίλης Κωστάντζος	ΝΑΙ	103.0	30	-	-	-		
Σκούταρης Πιέρος	ΝΑΙ	175.0	48	-	-	-		
Σκούταρης Γιακουμάκης	-	-	-	ΝΑΙ	130.0	30		
Σοφιανός Ζωρζέτος	-	-	-	ΝΑΙ	105.0	24		
Σοφιανός Πέρος	ΝΑΙ	96.0	27	-	-	-		
Τουλάνης Γεώργης	ΝΑΙ	209.5	51	-	-	-		
Τουλάνης Γερώνυμος *	-	-	-	ΝΑΙ	153.0	39		
Τουρλιανή (μονή)	ΝΑΙ	413.5	74	ΟΧΙ	403.0	81	<	>
Τραχανιώτης Ανδρέας	-	-	-	ΝΑΙ	86.0	19		
Τραχανιώτης Ιωάννης	ΝΑΙ	26.0	5	ΟΧΙ	40.5	8	>	>
Τραχανιώτης Νικολός	-	-	-	ΝΑΙ	84.5	18		
Φαμελίτης Κωνσταντής	ΝΑΙ	110.0	34	ΟΧΙ	74.5	19	<	<
Φαμελίτης Πιέρος	ΝΑΙ	95.0	36	ΟΧΙ	64.0	25	>	>
Φώσκολος Αντωνέλος	-	-	-	ΝΑΙ	113.0	29		
Χαδεμένος Γιαννούλης	[-]	-	-	ΝΑΙ	116.0	30		
Χαδεμένος Γιαννάκης	[-]	-	-	ΝΑΙ	180.0	38		
Ψαρός Γιωργάκης	-	-	-	ΝΑΙ	85.0	27		
Ψαρός Νικόλας	ΝΑΙ	119.5	37	-	-	-		
Δημήτρης του Γιακουμή	?	?	?	ΝΑΙ	138.0	30		
Τζάννες του Μαρίνου	ΝΑΙ	107.5	20	?	?	?		

Σημειώσεις

(α): η σχέση του προσώπου με το φορολογικό κατάστιχο και με το μύλο.

(β): καταβαλλόμενος φόρος σε δουκάτα σύμφωνα με τα στοιχεία των δύο καταστίχων.

(γ): τα ακίνητα που κατέχει ο κάθε ιδιοκτήτης μύλου, σύμφωνα με τα δύο κατάστιχα.

* : ιερείς.

ΝΑΙ: είναι ιδιοκτήτης μύλου, σύμφωνα με τα στοιχεία του συγκεκριμένου καταστίχου.

ΟΧΙ: δεν είναι ιδιοκτήτης μύλου στο κατάστιχο, αλλά καταβάλλει φόρο για άλλα ακίνητα που έχει.

- : δεν είναι εγγεγραμμένος στο κατάστιχο, συναντάμε όμως το επώνυμο μεταξύ των εγγεγραμμένων.

[-]: ούτε ο ίδιος είναι εγγεγραμμένος στο κατάστιχο, ούτε συναντάμε άλλον με το ίδιο επώνυμο.

? : δεν γνωρίζουμε αν περιλαμβάνεται στο κατάστιχο, γιατί καταγράφεται με βαπτιστικό όνομα.

> : παρατηρούμε αύξηση στο φόρο που καταβάλλει, ή στα ακίνητα που κατέχει.

< : παρατηρούμε μείωση στα ακίνητα που κατέχει, ή στο φόρο που καταβάλλει.

<> : κατέχει τον ίδιο αριθμό ακινήτων και στα δύο κατάστιχα.

Μπορούμε λοιπόν να σημειώσουμε για τους ιδιοκτήτες μύλων τις ακόλουθες παρατηρήσεις:

- Υπάρχουν πέντε εγγεγραμμένοι που εμφανίζονται ως ιδιοκτήτες μύλου και στα δύο φορολογικά κατάστιχα. Πρόκειται για τους παπά Δημ. Γρυπάρη, παπά Μάρκο Κορίνθιο, Σπ. Καλογερά, Νικόλα του Κυριάκου, Δ. Ραουζέο. Από αυτούς οι τρεις παρουσιάζουν αύξηση και στον αριθμό ακινήτων που κατέχουν και στο φόρο που οφείλουν να καταβάλλουν. Ο Σπ. Καλογεράς εμφανίζεται να είναι υπόχρεος καταβολής μικρότερου φόρου, αλλά διατηρεί τον ίδιο αριθμό ακινήτων, ενώ η περιουσία του παπά Δημήτρη Γρυπάρη μειώνεται σοβαρά, γιατί έχει μεταβιβάσει μεγάλο της τμήμα στα παιδιά του.

- Υπάρχουν οκτώ εγγεγραμμένοι, οι οποίοι αν και είναι υπόχρεοι καταβολής φόρου και στα δύο κατάστιχα, εμφανίζονται να είναι ιδιοκτήτες μύλου μόνο στο πρώτο. Στο δεύτερο κατάστιχο, το μερίδιο στο μύλο δεν περιλαμβάνεται πλέον ανάμεσα στα περιουσιακά τους στοιχεία. Και οι οκτώ αυτοί εγγεγραμμένοι δεν απώλεσαν μόνο το μύλο στο διάστημα που μεσολαβησε μεταξύ των δύο καταστίχων, γιατί γενικά εμφανίζουν σοβαρή μείωση στο συνολικό αριθμό των ακινήτων που κατέχουν και βέβαια, και στον αντίστοιχο φόρο που καταβάλλουν[33]. Σε δύο μόνον από αυτούς εντοπίσαμε ότι αιτία της μείωσης αυτής της περιουσίας τους ήταν οι μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων στα παιδιά τους[34].

- Υπάρχουν έξι εγγεγραμμένοι και στα δύο κατάστιχα, που ενώ δεν ήταν κάτοχοι μύλου σύμφωνα με το χφ. 134 παρουσιάζονται να έχουν αποκτήσει μερίδιο στο χφ. 132. Και οι έξι δεν απέκτησαν μόνο το μύλο στο διάστημα που μεσολάβησε. Αύξησαν γενικά την ακίνητη περιουσία τους.

- Τέλος, υπάρχουν πέντε εγγεγραμμένοι, που ενώ είναι ιδιοκτήτες μύλων σύμφωνα με το δεύτερο κατάστιχο, τα οικογενειακά τους ονόματα τους δεν περιλαμβάνονται μεταξύ των εγγεγραμμένων του πρώτου καταστίχου, πράγμα που σημαίνει ότι ούτε οι ίδιοι, ούτε κάποιοι συγγενείς τους ήταν υπόχρεοι καταβολής φόρων την εποχή που συντάχθηκε το χφ. 134.

---

33. Εξαίρεση φαίνεται αποτελεί η Μονή της Παναγίας Τουρλιανής, η οποία κατείχε 74 ακίνητα σύμφωνα με το χφ. 134 και 81 σύμφωνα με το χφ. 132. Η αύξηση αυτή όμως των ακινήτων είναι πλασματική, γιατί στο χφ. 134 είναι ιδιοκτήτης τριών μεγάλων εκτάσεων που δεν ορίζονται με ακρίβεια ενώ στο χφ. 132 καταγράφονται τα μικρότερα τμήματα που τις συναποτελούν.

34. Πρόκειται για τον Μ. Μπούνη που, σύμφωνα με το χφ. 131, μεταβίβασε σημαντική ακίνητη περιουσία στην κόρη του και τον Πέρο Φαμελίτη που μεταβίβασε ακίνητα στο γαμπρό του. Από τους υπόλοιπους, ελαττώνεται σύμφωνα με τις εγγραφές του χφ. 131 η περιουσία των Αλ. Καλαμαρά, Μ. Καλογερά, Μ. Κοντοφρέου, Ιω. Τραχανιώτη, χωρίς να μεταβιβάζουν ακίνητα στα παιδιά τους. Αντίθετα, σύμφωνα πάντα με το χφ. 131, ο Κ. Φαμελίτης αύξησε λίγο την περιουσία του (από 124 φορολογικές μονάδες σε 138.5).

Με βάση λοιπόν τις παραπάνω επισημάνσεις μπορούμε να προχωρήσουμε στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

α) Όσοι απώλεσαν τους μύλους τους, στο διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των δύο καταστίχων, δεν χάνουν μόνο αυτό το περιουσιακό στοιχείο τους. Αντίθετα παρουσιάζεται μείωση στο σύνολο της ακίνητης περιουσίας που κατέχουν. Καθώς μάλιστα δεν έχουμε στοιχεία ότι η μείωση αυτή συνδέεται με προικοδοτήσεις ή κληρονομικές μεταβιβάσεις είναι πιθανό να συνδυάζεται με έκτακτες ανάγκες ή με γενικότερη οικονομική δυσπραγία των συγκεκριμένων προσώπων.

β) Όσοι απέκτησαν, στο μεταξύ των δύο καταστίχων χρονικό διάστημα, μερίδιο σε κάποιο μύλο, βρίσκονται σε ανθηρή οικονομική κατάσταση, γιατί δεν αποκτούν μόνο το μύλο, αλλά επιτυγχάνουν γενικότερα να αυξήσουν την ακίνητη περιουσία τους. Συνεπώς, οι νέοι ιδιοκτήτες μύλων -με εξαίρεση εκείνους που κληρονόμησαν το μερίδιό τους- ανήκουν σε αυτούς τους κατοίκους του νησιού, που οι δραστηριότητές τους τους επέτρεπαν να έχουν χρηματικά πλεονάσματα, ένα μέρος τουλάχιστον των οποίων, το διοχέτευαν στην αγορά ακινήτων.

γ) Οι πέντε εγγεγραμμένοι που εμφανίζονται ως ιδιοκτήτες μύλων στο δεύτερο κατάστιχο, χωρίς τα οικογενειακά τους ονόματα να ανευρίσκονται στο πρώτο, πιθανότατα έχουν εγκατασταθεί στη Μύκονο μετά -ή έστω ελάχιστο καιρό πριν- τη σύνταξη του πρώτου καταστίχου. Παρατηρούμε δηλαδή, ότι το 11% των ιδιοκτητών μύλων του δευτέρου καταστίχου είναι οι ίδιοι ή οι γονείς τους πρόσφατα εγκατεστημένοι στη Μύκονο. Αυτοί είχαν ή απέκτησαν τα αναγκαία εκείνα κεφάλαια που τους επέτρεψαν να έχουν στην κατοχή τους μέσα σε λίγα χρόνια σημαντική ακίνητη περιουσία. Χαρακτηριστικό είναι ότι και οι πέντε αυτοί, όπως θα δούμε και παρακάτω, εμφανίζονται στις αρχειακές πηγές της εποχής να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τη θάλασσα (εμπόριο, ναυτιλία, πειρατεία).

Η πιθανότητα να ήταν ήδη κάτοικοι Μυκόνου, όταν συντάχθηκε το χφ. 134, αλλά να μην περιλαμβάνονται σε αυτό οι ίδιοι ή τουλάχιστον οι συγγενείς τους, θα πρέπει να αποκλειστεί, δεδομένου ότι στο χφ. 132 παρουσιάζονται ως κάτοχοι σημαντικής ακίνητης περιουσίας. Είναι λοιπόν, μάλλον απίθανο, κάποιος που στο μεταγενέστερο κατάστιχο εμφανίζεται να είναι εύπορος, λίγα χρόνια πριν να ήταν τόσο πτωχός, που ο καταστιχωτής να μην τον συμπεριέλαβε μεταξύ εκείνων που υποχρεούνταν να καταβάλλουν φόρο.

Έχει ενδιαφέρον ίσως να αναφέρουμε λίγα στοιχεία για την εμφάνιση των πέντε αυτών προσώπων στη Μύκονο.

– Ο Πετράκης Ματέι ήταν γιός του καπετάν Μπαστιάνου Ματέι, που μαζί με τη σύζυγό του Φραντζέσκα, αρχίζουν να εμφανίζονται σε νοταριακά έγγρα-

φα από τον Ιούνιο του 1670 και ακολούθως και σε άλλα νοταριακά έγγραφα των ετών 1670-1673[35]. Σε επιγραφή με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1677 φέρεται ως ο άνθρωπος που φρόντισε να επισκευαστεί ο καθολικός ναός στην Αλευκάνδρα[36]. Ο Μπαστιάνος Ματέι και η οικογένειά του κατάγονταν από το Λιβόρνο και ακολουθούσαν το ρωμαιοκαθολικό δόγμα[37]. Στις 6 Ιουνίου 1673 ο καπετάν Μπαστιάνος Ματέι αγόρασε το 1/3 ενός μύλου. Ο γιός του Πετράκης, πιθανότατα λοιπόν κληρονόμησε αυτό το μύλο από τον πατέρα του. Ο Π. Ματέι είχε φορολογική μερίδα στο χφ. 131 με σημαντική περιουσία[38], την οποία είχε λάβει σχεδόν εξ ολοκλήρου από τον πεθερό του. Πιθανότατα είχε παντρευτεί τη θυγατέρα του Μιχάλη Καλαμαρά, γιατί στις 30 Νοεμβρίου 1706 τον εγκαλεί για χρέος που του οφείλει σύμφωνα με το προικοσύμφωνό του[39].

– Ο καπετάν Γερώνυμος Νταζάρα (ή Ντεζάρα) δηλώνεται ως "καπετάν Σκλαβούνος"[40] σε μία σειρά νοταριακά έγγραφα, από τα οποία το πρώτο χρονολογείται τον Ιανουάριο του 1666[41]. Παντρεύτηκε τη Φωτεινή θυγατέρα του καπετάν Γεώργη Θερμιώτη, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν αναμεμειγμένος στο εμπόριο σκλάβων[42]. Περιλαμβάνεται στο χφ. 131 και κατέχει αξιόλογη περιουσία, η οποία δεν αποδεικνύεται ότι είχε προέλθει από κληρονομιά[43].

– Ο Γιαννάκης Οστοβίκ(ης) ήταν γιος του καπετάν Μικέλε Οστοβίκ(η)[44]. Οι Οστοβίκ εμφανίζονται για πρώτη φορά στις πηγές του νησιού το 1676. Ο Γιαννάκης Οστοβίκης έχει φορολογική μερίδα στο χφ. 131 με αξιόλογη περιουσία που προέρχεται σχεδόν όλη από γονική κληρονομιά[45]. Ίσως η μητέρα του

35. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 16.6.1670, Χ77 έγγρ. 1252, 9.9.1670, 1407, 14.11.1671, 1427, 16.12.1671, 1494, 28.9.1672, 1527, 2.6.1673, 1529, 16.6.1673.

36. Βλ. Ι. Μπόνης, "Ένα γράμμα του 1610 εκ Μυκόνου προς τον Πάπαν Παύλον τον Πέμπτον", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, φ. 28 (Μάρτιος 1935), σ. 1.

37. Περιλαμβάνεται σε κατάλογο του 1675 με τους καθολικούς κατοίκους του νησιού, βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Η λατινική...", *ό.π.*, σ. 3.

38. Στην πρώτη εγγραφή είχε περιουσία αξίας 188 φορ. μονάδων και στην τελική 196. Το επώνυμό του αποδίδεται στο κατάστιχο εξελληνισμένο ως Ματέης (βλ. χφ. 131 α.φ. 155).

39. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16.

40. Ο καπετάν Γ. Νταζάρα δεν ήταν ο μόνος "Σκλαβούνος" που είχε εγκατασταθεί στις Κυκλάδες, καθώς την εποχή αυτή και άλλοι "Σκλαβούνοι" ναυτικοί προερχόμενοι από τη Δαλματία βρίσκονταν στην περιοχή, βλ. B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 168.

41. Βλ. Χ77 έγγρ. 581, 15.1.1666.

42. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 4.3.1694.

43. Αρχική εγγραφή 233 φορολογικές μονάδες και τελική 124.5, μετά τη μεταβίβαση ακινήτων στη μερίδα του γαμπρού του.

44. Βλ. σχετικές μνείες Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 27.8.1676, και Χ77 έγγρ. 267, 2.4.1688.

45. Η αρχική εγγραφή στο χφ. 131, η οποία οφειλόταν σε μεταβίβαση από τον πατέρα του, ήταν 131 φορ. μονάδες και η τελική 138.5. Είναι χαρακτηριστικό ότι αποτελεί το μοναδικό φορολογούμενο που καταγράφεται ως Ιωαννάκης και όχι Γιαννάκης (βλ. α.φ. 65ν).

ήταν η κερά Ρήνη του Στήφου (Σαντορινέου)[46], η οποία σύμφωνα με το χφ. 134 ήταν κάτοχος μεριδίου σε μύλο. Σύμφωνα με μία ανεπιβεβαίωτη επισφαλή πληροφορία η οικογένεια Οστοβίκ έλκει την καταγωγή της από το Βυζάντιο[47].

– Ο Γιαννούλης Χαδεμένος ήταν γιος του Αντώνη Χαδεμένου[48]. Εμφανίζεται να αποκτά κατά τη διάρκεια ισχύος του χφ. 131 σημαντική ακίνητη περιουσία προερχόμενη κυρίως από τον πεθερό του[49].

– Ο Γιαννάκης Χαδεμένος ήταν αδελφός του Γιαννούλη και γιος του Αντώνη. Το 1679 σύμφωνα με το προικοσύμφωνό του, κατά το γάμο του με τη Λασκαρίνα, κόρη του Μιχάλη Καλαμαρά, πήρε από τον πατέρα του δύο αντένες μύλου και άλλη σημαντική ακίνητη περιουσία. Επίσης σύμφωνα με τη φορολογική του μερίδα στο χφ. 131 είχε μεγάλη ακίνητη περιουσία[50].

β. Με βάση τις νοταριακές πράξεις

Οι νοταριακές πράξεις βοηθούν να συμπληρώσουμε την εικόνα της οικονομικής κατάστασης των ιδιοκτητών μύλων, γιατί από τη μία πλευρά καταδεικνύουν τη δυναμική παρουσία της ομάδας αυτής στην αγορά ακινήτων του νησιού και από την άλλη πιστοποιούν τα χρηματικά περισσεύματα που εξασφάλιζαν από τις ποικίλες δραστηριότητές τους. Η παρουσία των ιδιοκτητών μύλων στην αγορά ακινήτων, όπως προκύπτει από το άθροισμα των συναλλαγών που πραγματοποίησαν είναι η ακόλουθη:

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.7.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΜΥΛΩΝ ΣΤΙΣ ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΕΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

	Αγοραπωλησία		Κοντραδίτο		Ρεφούδα		Ικάντος		Πάκτωση		ΣΥΝΟΛΟ	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Αγορές	296	5038.5	9	169.0	1	6.0	9	175.0		342.0	325	5730.5
Πωλήσεις	54	670.2		470.0	-	-	-	-	1	22.0	73	1162.2

Σημειώσεις

I: αριθμός πράξεων.

II: χρηματικό ποσό (ρεάλια).

46. Υπάρχει σχετική μνεία, όχι όμως απόλυτα σαφής, σε κοντραδίτο του 1689, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 40, 27.3.1689.

47. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος...*, ό.π., σ. 116.

48. Βλ. τη διαθήκη του Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 16.5.1698.

49. Η αρχική εγγραφή ήταν 57 φορ. μονάδες και η τελική 248. Από τον πεθερό του έλαβε τις 186 φορ. μονάδες, ενώ από τον πατέρα του 66.

50. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 108, 20.8.1679. Αρχική εγγραφή 240 φορ. μονάδες και τελική 354. Ελάχιστη ήταν η περιουσία που σύμφωνα με το κατάστιχο έλαβε από τον πατέρα του και τον πεθερό του (αξίας 19 και 14 φορολ. μονάδων αντίστοιχα).

Αν συσχετίσουμε τα συγκεντρωτικά αυτά στοιχεία που μόλις προηγήθηκαν, με τα αντίστοιχα στοιχεία του πίνακα ΙΙΙ.5. του κεφαλαίου των αγοραπωλησιών, μπορούμε να αποκτήσουμε μία συνολική εικόνα της συμμετοχής των ιδιοκτητών μύλων, στις πραγματοποιηθείσες κατά τον 17ο αιώνα μεταβιβάσεις ακινήτων στη Μύκονο.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.8.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΜΥΛΩΝ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΙΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

ΕΙΔΟΣ ΠΡΑΞΕΩΣ		ΣΥΝΟΛΟ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΕΩΝ	Ιδιοκτήτες Μύλων			
			Αγορές		Πωλήσεις	
		απ. αρ.	απ. αρ.	%	απ. αρ.	%
ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΑ	αρ. πράξεων	1684	296	17.6	54	3.2
	χρημ. ποσό*	22443.75	5038.50	22.4	670.25	3.0
ΚΟΝΤΡΑΔΙΤΟ	αρ. πράξεων	71	9	12.7	18	25.3
	χρημ. ποσό*	1325.75	169.00	12.7	470.00	35.4
ΡΕΦΟΥΔΑ	αρ. πράξεων	39	1	2.6	-	0.0
	χρημ. ποσό*	370.50	6.00	1.6	-	0.0
ΙΚΑΝΤΟΣ	αρ. πράξεων	27	9	33.3	-	0.0
	χρημ. ποσό*	413.75	175.00	42.3	-	0.0
ΠΑΧΤΩΣΗ	αρ. πράξεων	25	10	40.0	1	4.0
	χρημ. ποσό*	543.50	342.00	62.9	22.00	4.0
ΣΥΝΟΛΟ	αρ. πράξεων	1846	325	17.6	73	3.9
	χρημ. ποσό*	25096.75	5730.00	22.8	1162.25	4.6

Σημείωση

* : σε ρεάλια.

Σύμφωνα λοιπόν με τα ποσοτικά αυτά δεδομένα μπορούμε να παρατηρήσουμε:

α) Οι ιδιοκτήτες μύλων συμμετέχουν ως αγοραστές στο 17.6% των μεταβιβάσεων, που πραγματοποιήθηκαν στο β' μισό του 17ου αιώνα. Το ποσοστό αυτό συμμετοχής είναι σημαντικό, ιδιαίτερα μάλιστα αν σκεφτούμε ότι ιδιοκτήτες μύλων ήταν το 5% του συνόλου των εγγεγραμμένων στο πρώτο κατάστιχο και το 7% των εγγεγραμμένων στο δεύτερο. Η αυξημένη αυτή συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στις αγορές ακινήτων δηλώνει την εξασφάλιση χρηματικών πλεονασμάτων αλλά και την επιλογή τους να τοποθετούν ένα μέρος τουλάχιστον από τα περισσεύματα αυτά σε αγορές ακινήτων. Τα χρηματικά πλεονάσματα δεν προέρχονταν βέβαια αποκλειστικά από την εκμετάλλευση του μύλου.

β) Η αξία των αγορών που πραγματοποίησαν οι ιδιοκτήτες μύλων είναι, σε

αναλογία, μεγαλύτερη από τον αριθμό των πράξεων αγορών. Ενώ δηλαδή, όπως είπαμε, οι ιδιοκτήτες μύλων συμμετείχαν στο 17.6% των μεταβιβάσεων ακινήτων, η αξία των ακινήτων που απέκτησαν έφθασε στο 22.8% του ποσού, που συνολικά δαπανήθηκε για μεταβιβάσεις. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι οι ιδιοκτήτες μύλων έδειχναν προτίμηση στην απόκτηση ακινήτων σχετικά υψηλής αξίας.

γ) Η παρουσία των ιδιοκτητών μύλων στις πωλήσεις ακινήτων είναι αναιμική. Το ίδιο μικρή ήταν και η αξία των ακινήτων που πώλησαν. Συγκεκριμένα πραγματοποίησαν το 3.2% του συνόλου των πωλητήριων πράξεων και απέσπασαν το 3% των διακινηθέντων σε αυτές χρημάτων. Η χαμηλή αυτή συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στις πωλήσεις ακινήτων, σε συνδυασμό με την αντίστροφη στάση τους στον τομέα των αγορών, δείχνει την πρόσδεση ή πάντως τη συνάφειά τους με τη γη, που εκφράζεται είτε με την επιδίωξη νέων προσκτήσεων είτε με την αποφυγή εκποιήσεως των ήδη υπαρχόντων αγαθών.

δ) Αντίθετα στα ύψη εκτινάσσεται η συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στις πωλήσεις που έγιναν μετά από άσκηση "κοντραδίτου". Τα ποσοστά συμμετοχής εδώ είναι 25.3% όσον αφορά τις νοταριακές πράξεις και 35.4% όσον αφορά τα διακινούμενα χρηματικά ποσά. Στις περιπτώσεις όμως αυτές, όπως αναφέραμε, ο πωλητής - ιδιοκτήτης μύλου πωλεί το ακίνητό του αναγκαστικά, υποτασσόμενος στις επιταγές του θεσμού της προτίμησης. Επομένως, όχι μόνο δεν επιλέγει να πωλήσει ακίνητα, αλλά αντίθετα εμποδίζεται να αγοράσει. Οι πράξεις αυτές λοιπόν επιβεβαιώνουν την προσπάθεια των ιδιοκτητών μύλων να αυξήσουν τα ακίνητα περιουσιακά τους στοιχεία.

ε) Όσον αφορά τις πωλητήριες πράξεις, αν εξετάσουμε την παρουσία των ιδιοκτητών μύλων, θα παρατηρήσουμε ότι η πυκνότητα συμμετοχής τους σε αυτές παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Οι περισσότερες πωλήσεις έγιναν από εκείνους τους ιδιοκτήτες μύλων που ήταν κάτοχοι μεριδίου σε μύλο σύμφωνα με το χφ. 134, αλλά δεν περιλαμβάνονται πλέον στο χφ. 132 ή αναγράφονται σε αυτό έχοντας όμως απωλέσει το μύλο τους. Πράγματι, αν αφαιρέσουμε τα "κοντραδίτα" και περιοριστούμε μόνο στις από επιλογή πωλήσεις, η ομάδα αυτή ιδιοκτητών μύλων πραγματοποίησε 27 πωλητήριες πράξεις, αξίας 327.5 ρεαλιών. Οι αριθμοί αυτοί αντιπροσωπεύουν το 49.1% και το 47.3% των αντίστοιχων αριθμών για το σύνολο των πράξεων. Όποιος λοιπόν πωλούσε μερίδιο από τον ανεμόμυλό του, συνήθως δεν περιοριζόταν μόνο σε αυτή την πώληση. Η πράξη του δεν αποτελούσε μεμονωμένη επιλογή που αφορούσε μόνο το μύλο του, αλλά φαίνεται ότι ήταν αποτέλεσμα γενικότερων οικονομικών δυσχερειών που είχαν επίπτωση στη συνολική περιουσιακή του κατάσταση.

στ) Όσον αφορά τον τομέα των αγορών, επίσης έχουμε σημαντικές διαφο-

ροποιήσεις. Η σχέση των ιδιοκτητών μύλων με την αγορά ακινήτων δεν είναι ενιαία. Καταρχήν υπάρχει μία πόλωση των αγορών γύρω από ορισμένα πρόσωπα. Οι Δ. Γρυπάρης, Μ. Καλαμαράς, Γ. Μ. Καλογεράς, Α. Καλλιμάρχος, Μ. Κορίνθιος, Νικόλας του Κυριάκου, Γερ. Νταξάρα, Σπ. Σαντορινέος, Π. Σκούταρης, Γ. Τουλάνης, Ν. Ψαρός πραγματοποίησαν πάνω από δέκα αγορές ακινήτων. Ακολουθεί μία πολυάριθμη ομάδα 18 προσώπων που διενήργησαν τρεις έως εννέα αγορές. Έπεται μία μικρότερη 11 ατόμων που μετείχαν σε μία ή δύο αγορές. Τέλος υπάρχουν και 27 πρόσωπα που δεν πραγματοποιούν καμμία αγορά.

ζ) Υπάρχουν ιδιοκτήτες μύλων οι οποίοι, αν και με βάση τα δυο κατάστιχα κατέχουν σημαντικές ακίνητες περιουσίες, παρόλα αυτά ή δεν πραγματοποιούν καθόλου αγορές ακινήτων, ή πραγματοποιούν ελάχιστες (για παράδειγμα, οι Σπ. Καλογεράς, Μαρ. Κοντοφρέος, Αντ. Βιδάλης, Μ. Νάζος, Μαν. Μπουνής κ.ά.). Όσοι ανήκουν σε αυτή την κατηγορία δίνουν την εντύπωση ότι δεν θέλησαν ή δεν μπόρεσαν να συμμετέχουν σε τοποθετήσεις στην αγορά ακινήτων και αρκέστηκαν στην ακίνητη περιουσία που ήδη κατείχαν. Οι περισσότεροι από αυτούς ανήκουν στη κατηγορία εκείνων, που απώλεσαν, στο μεταξύ των δυο καταστίχων διάστημα, το μύλο τους, ενώ και γενικότερα είναι εμφανής μία τάση μείωσης της περιουσίας τους.

η) Εντοπίζονται περιπτώσεις ιδιοκτητών μύλων, για τους οποίους ο αριθμός των κατεχόμενων ακινήτων από τους ίδιους ή τα παιδιά τους συμπίπτει περίπου με τον αριθμό των αγορών που πραγματοποίησαν. Αυτό συμβαίνει παρότι δεν έχει διασωθεί το σύνολο των νοταριακών πράξεων. Αναφέρουμε μερικές χαρακτηριστικές τέτοιες περιπτώσεις:

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ		Α	Β		Γ
παπά Δημήτρης Γρυπάρης	}	49	24	}	32
παπά Κωνσταντής Γρυπάρης του Δημήτρη	}	-	42	}	-
παπά Μάρκος Κορίνθιος		22	27		24
μάστρο Νικόλας του Κυριάκου	}	7	8	}	24
Ανδρέας του μάστρο Νικόλα του Κυριάκου	}	-	35	}	1
καπετάν Γερώνυμος Νταξάρα		-	19		18
Νικόλας Ψαρός		37	-		25

Σημειώσεις

Α: ο αριθμός των ακινήτων που κατέχει σύμφωνα με το πρώτο κατάστιχο.

Β: ο αριθμός των ακινήτων που κατέχει σύμφωνα με το δεύτερο κατάστιχο.

Γ: ο αριθμός των αγορών που πραγματοποίησε σύμφωνα με τις νοταριακές πράξεις.

- : δεν αναγράφεται στο πρώτο ή το δεύτερο κατάστιχο αντίστοιχα.

Ορισμένοι λοιπόν από τους ιδιοκτήτες μύλων, που σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα της εποχής ανήκουν στους οικονομικά ισχυρούς, εμφανίζονται να απέκτησαν την περιουσία τους στο β' μισό του 17ου αιώνα. Οι άνθρωποι αυτοί κατά πάσα πιθανότητα δεν ανήκαν στις παραδοσιακά ισχυρές οικογένειες του νησιού που κατείχαν μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία. Αντίθετα δίνουν την εντύπωση ότι η οικονομική τους ισχύς και η επαύξηση της περιουσίας τους είναι φαινόμενα σχετικά πρόσφατα. Αυτό μπορούμε να το συμπεράνουμε από το γεγονός ότι απέκτησαν το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας τους με αγορές που πραγματοποίησαν οι ίδιοι την εποχή που εξετάζουμε. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με απόλυτη πληρότητα, ποιες δραστηριότητες ήταν εκείνες που τους επέτρεψαν να αποκτήσουν μεγάλες περιουσίες σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Θα προσπαθήσουμε όμως να διερευνήσουμε ορισμένες από τις δραστηριότητές αυτές, με βάση τα στοιχεία που δίνουν τα νοταριακά έγγραφα της εποχής.

θ) Αυξημένη είναι η συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στις αγορές από πλειστηριασμούς. Επίσης έντονη είναι η παρουσία τους και στις πακτώσεις. Η έντονη αυτή συμμετοχή συνιστά ένδειξη ότι ορισμένοι τουλάχιστον από αυτούς είχαν την ευχέρεια να διαχειρίζονται μετρητά χρήματα, γιατί αφενός μεν η πάκτωση προϋπέθετε την κατοχή μετρητού χρήματος, αφετέρου στους πλειστηριασμούς οι αγοραστές ήταν συχνά οι ίδιοι οι δανειστές των πωλητών.

3. Οικονομικές δραστηριότητες και επαγγελματικές ενασχολήσεις των ιδιοκτητών μύλων

α. Άμεσες μαρτυρίες για τα επαγγέλματα των ιδιοκτητών μύλων

Η σχέση των συνιδιοκτητών των ανεμόμυλων με το μύλο τους δεν προϋπέθετε αποκλειστική επαγγελματική ενασχόληση με αυτόν. Τους ιδιοκτήτες μύλων τους συναντάμε να παίρνουν μέρος σε ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες. Οι αρχειακές πηγές που καταγράφουν συστηματικά μόνο τους ιερείς και περιστασιακά τους μαστόρους, καπετάνιους και καραβοκύρηδες λειτουργούν και εδώ περιοριστικά στη διερεύνηση των επαγγελμάτων που ασκούσαν οι κάτοχοι μεριδίων μύλων.

Ιερείς

Όπως έχουμε αναφέρει, οι εγγεγραμμένοι στα φορολογικά κατάστιχα της Μυκόνου ιερείς ήταν 37 σύμφωνα με το χφ. 134 και 32 σύμφωνα με το μεταγενέστερο χφ. 132. Στο σύνολο των φορολογουμένων αντιπροσώπευαν στην πρώτη περίπτωση το 6.9% των εγγεγραμμένων και στη δεύτερη το 5.0%. Από τα πρόσωπα αυτά ιδιοκτήτες μύλων ήταν δύο από τους ιερείς του χφ. 134 και

πέντε από εκείνους του χφ. 132. Παρατηρούμε λοιπόν ότι, ενώ οι ιερείς του νησιού συνολικά μειώνονται, οι ιερείς-ιδιοκτήτες μύλων ακολουθούν αντίστροφη πορεία. Οι δύο ιερείς που κατείχαν μερίδιο σε μύλο σύμφωνα με το χφ. 134 διατήρησαν το μύλο τους και στο δεύτερο κατάστιχο. Πρόκειται για τους Μάρκο Κορίνθιο και Δημήτρη Γρυπάρη, που είχαν συγκεντρώσει μεγάλη ακίνητη περιουσία και ηγήθηκαν της τοπικής εκκλησίας, αφού και οι δύο διατέλεσαν οικονόμοι της. Οι νέοι ιδιοκτήτες που προστέθηκαν στο χφ. 134 ήταν οι Μαρκάκης Γηράρδης, Κωνσταντής Γρυπάρης και Γερώνυμος Τουλάνης. Και οι τρεις ήταν μέλη ισχυρών οικογενειών του νησιού. Ο Κ. Γρυπάρης ήταν γιος του Δημήτρη Γρυπάρη και προφανώς κληρονόμησε από τον πατέρα του το μερίδιο του στο μύλο. Κληρονομιά από τον πατέρα του Γεώργη πρέπει να έλαβε το μερίδιό του και ο Γερ. Τουλάνης, ενώ ο Μ. Γηράρδης το αγόρασε από τη μητέρα του το 1691 έναντι 60 ρεαλίων[51]. Οι τρεις νέοι αυτοί ιδιοκτήτες μύλων εμφανίζονται σύμφωνα με το φορολογικό κατάστιχο (χφ. 134) να είναι κάτοχοι σημαντικής ακίνητης περιουσίας (πρβλ. στοιχεία πίνακα Χ.6.).

Μάστορες

Καθώς στα φορολογικά κατάστιχα δεν προηγείται το προσηγορικό "μάστρο" στα ονόματα των μαστόρων, εντοπίσαμε τους ιδιοκτήτες μύλων που προσδιορίζονταν με αυτήν την επαγγελματική ιδιότητα από τα νοταριακά έγγραφα της εποχής. Επισημάναμε τέσσερα πρόσωπα. Πρόκειται γιά τους Νικόλα του Κυριάκου, Α. Σαντορινέο, Γ. Καταβατά, Ζ. Σαντορινέο[52], που και οι τέσσερις ήσαν εύποροι, ιδιαίτερα όμως ο πρώτος που διακρίθηκε ιδιαίτερα στον τομέα των αγορών ακινήτων.

Δεν γνωρίζουμε ποια ακριβώς ήταν η τέχνη των μαστόρων αυτών, όπως άλλωστε πολύ περιορισμένες είναι οι σχετικές πληροφορίες και για την ειδικότητα των υπολοίπων μαστόρων του νησιού. Ο ένας πάντως, ο Γεώργης Καταβατάς, φαίνεται ότι είχε σχέση με την κατασκευή εξαρτημάτων για το μηχανισμό των μύλων. Σε έγγραφο με ημερομηνία 13 Οκτωβρίου 1708, ο παραπάνω ομολογεί ότι έλαβε: "από τον Πατή Ξυδάκη ριάλια σωστά και καλά τον αριθμόν οκτώ και κάρτο τα οποία τα έλαβα διατί ήκαμα του ποτέ αφέντη Κόντε Μανέτα μία ρόδα του μύλου και εχρεώστει να μου τα δώσει και με το να είχεν τα άνω άσπρα εις το χέριν του ο άνωθεν Πατής τα οποία ήτον του άνωθεν αφέντη Κόντε που ήθελεν του δώσει τόσο σίδερον του άνωθεν Πατή και τα εξής"[53]. Ο Μανέτας δεν ήταν εγκατεστημένος στη Μύκονο[54]. Επομένως, ή η

51. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 85ν, 15.12.1691.

52. Για τον Νικόλα του Κυριάκου βλ. στο παράρτημα. Για τους υπόλοιπους βλ. αντίστοιχα: Χ77 έγγρ. 490, 493, 1479 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 2.3.1674, Χ77 έγγρ. 1204, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 10.8.1718.

53. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 13.10.1708.

ρόδα του μύλου επισκευασμένη θα μεταφερόταν στο μύλο του τελευταίου, ή ο Γ. Καταβατάς είχε μεταβεί επιτόπου προκειμένου να την επιδιορθώσει. Όπως και να είχε όμως το πράγμα, έχουμε μία ένδειξη ότι είτε οι μάστορες που ασχολούνταν με τους μύλους είτε τα προϊόντα της τέχνης τους δεν περιορίζονταν μόνο στο νησί που βρισκόταν η μόνιμη εγκατάστασή τους.

Καπετάνιοι

Σε έναν από τους ιδιοκτήτες μύλων προτάσσεται του ονόματός του η λέξη "καπετάν". Πρόκειται για τον Γερώνυμο Νταζάρα. Γνωρίζουμε όμως επίσης ότι καπετάνιοι ήταν οι γονείς δύο ιδιοκτητών μύλων, ο Μπαστιανος πατέρας του Π. Ματέι, και ο Μιχάλης πατέρας του Γ. Οστοβίκ(η)[55]. Και τα τρία αυτά πρόσωπα είχαν συγκεντρώσει σημαντική ακίνητη περιουσία.

β. Έμμεσες μαρτυρίες για τις δραστηριότητες των ιδιοκτητών μύλων

Εκτός από τις άμεσες μνείες στα επαγγέλματα των ιδιοκτητών μύλων που είναι περιορισμένες, μπορούμε να συλλέξουμε κάποιες πληροφορίες για τις επαγγελματικές ή γενικότερα για τις οικονομικές τους δραστηριότητες, από άλλες έμμεσες αναφορές, όπως από το μέγεθος της ακίνητης περιουσίας και τα είδη των ακινήτων που εμφανίζονται να κατέχουν, με βάση τα φορολογικά κατάστιχα. Παράλληλα τα έγγραφα των αγοραπωλησιών δείχνουν τις κατηγορίες εκείνες έγγειων αγαθών που συγκεντρώνουν τις προτιμήσεις τους. Τέλος αποσπασματικά στοιχεία παρέχουν άλλα έγγραφα της εποχής, που φωτίζουν οικονομικές δραστηριότητες, ορισμένων από τα πρόσωπα που εξετάζουμε εδώ.

Ακίνητη περιουσία - Γεωργικές ενασχολήσεις

Τα κατάστιχα χφ. 134 και χφ. 132, καθώς καταγράφουν τα φορολογήσιμα ακίνητα, δίνουν μία εικόνα των διαφόρων ειδών ακινήτων που υπήρχαν στη Μύκονο τη στιγμή που συντάχθηκαν. Η παρουσία των ιδιοκτητών μύλων στα

54. Πιθανότατα πρόκειται για τον καπετάν Μανέτα ή Στάθη Ρωμανό, ο οποίος διακρίθηκε στον τουρκοβενετικό πόλεμο και οι Βενετοί τον τίμησαν για την προσφορά του με τον τίτλο του Κολονέλου. Η δράση του αποτυπώνεται στο "Χρονικό του Μάτεση", βλ. Κ. Σάθας, *Ελληνικά ανέκδοτα*, τ. 1, Αθήνα 1867, σ. 197-198. Επίσης για τον ίδιον βλ. Α. Φ. Κατσουρός, "Η ρίμα του καπετάν Μανέτα", *Κιμωλιακά*, 7 (1977), σ. 122-124. Ο Μανέτας καταγινόταν επίσης με το δουλεμπόριο (σχετικά έγγραφα βλ. Π. Ζερλέντης, "Περί της ανά τας Κυκλάδας σωματεμπορίας επί Τουρκοκρατίας", *Παρνασσός*, 12 (1888), σ. 246 και 248 και Α. Φ. Κατσουρός, *Κουρσάροι...*, ό.π., σ. 28). Φέρεται ακόμη ως ο μόνος από τους έλληνες πειρατές που ήταν ιδιοκτήτης γαλέρας, βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, "Νέες ειδήσεις για την ελληνική πειρατεία στα τέλη του 17ου αιώνα", *Θησαυρίσματα*, 24 (1994), σ. 289-291.

55. Σχετικές μνείες βλ. στα έγγραφα: Χ77 258, 581, 591, 827, 858, 880, 1074, 1109, 1112, 1527, 1529 κ.ά.

συγκεκριμένα κατάστιχα και η καταγραφή της ακίνητης περιουσίας που κατείχαν αποδίδει όχι μόνο τον όγκο των περιουσιακών τους στοιχείων αλλά σε ένα βαθμό και την κατεύθυνση στην οποία είχαν στραφεί οι δραστηριότητές τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.9.
ΕΓΓΕΙΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΜΥΛΩΝ

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ	χφ. 134			χφ. 132		
	Α	Β	Γ %	Α	Β	Γ %
Αμπέλι	1207	100	8.3	1993	227	11.4
Κήπος	129	10	7.7	146	23	15.7
Κλείσμα	264	29	11.0	2353	292	12.4
Κτήμα (ακαθόριστο)	4393	376	8.6	-	-	-
Λειβάδι	107	11	10.3	113	14	12.4
Λούρος	6	0	0.0	46	8	17.4
Παραγγερία	86	9	10.5	416	44	10.6
Σκάλα	18	3	16.6	37	6	16.2
Συκιές	211	11	5.2	338	25	7.4
Τόπος	-	-	-	19	3	15.8
Φαράτζα	8	0	0.0	457	33	7.2
Φυτεία	143	11	7.7	377	56	14.8
Χωράφι	506	25	4.9	438	42	9.6
Αλώνι	9	0	0.0	8	0	0.0
Βοκολιός	26	0	0.0	84	12	14.3
Κέλλα - Κελί	31	4	12.9	74	8	10.8
Κατοικιά	388	25	6.4	686	95	13.8
Μάντρα	20	2	10.0	29	4	13.8
Χωριό	177	10	5.6	-	-	-
Διάφορα ακίνητα	119	19	16.0	291	66	22.7
Α. ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	8413	645	7.7	8591	958	11.1
Αργαστήρι	12	2	16.7	20	6	30.0
Μαγαζί	9	2	22.2	38	15	39.5
Μύλος *	32	32	100.0	45	45	100.0
Σπίτι **	996	89	8.9	1169	128	10.9
Ταράτζα	66	4	6.1	80	12	15.0
Φούρνος	79	4	5.1	29	8	27.6
Β. ΑΣΤΙΚΑ ΑΚΙΝΗΤΑ	1194	133	11.1	1381	214	15.5
Γ. ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ Α + Β	9607	778	8.1	9972	1172	11.8
Δ. ΣΥΝΟΛΟ ΦΟΡΟΥ(δουκάτα)	26492.5	3080.5	11.6	29500.0	4639.5	15.7

Σημειώσεις

Α: το σύνολο των καταγεγραμμένων στα κατάστιχα.

Β: οι ιδιοκτήτες μύλων.

Γ: η % συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στο σύνολο.

*: όλες οι περιπτώσεις αφορούν μερίδια σε μύλους και συνήθως μερίδια σε φούρνους.

**: άθροισμα των οικιών που οι γραφείς χαρακτηρίζουν "ανώγια", "κατώγια" και "σπίτια".

Λαμβάνοντας υπόψη μας τα παραπάνω δεδομένα παρατηρούμε:

α) Οι ιδιοκτήτες μύλων, ως ομάδα, μπορούν να θεωρηθούν εύποροι, καθώς κατά μέσο όρο είναι κάτοχοι μεγαλύτερης ακίνητης περιουσίας από τους άλλους εγγεγραμμένους στα φορολογικά κατάστιχα. Οι σχετικοί αριθμοί αποδίδουν τη διαφορά. Ενώ δηλαδή, στο πρώτο κατάστιχο είναι ιδιοκτήτες μύλων το 5.1% των εγγεγραμμένων, κατέχουν το 8.1% των ακινήτων και υποχρεούνται να καταβάλλουν το 11.6% του συνόλου του οφειλόμενου φόρου. Στο δεύτερο κατάστιχο οι ιδιοκτήτες μύλων είναι αντίστοιχα το 7.1% των εγγεγραμμένων, κατέχουν το 11.8% των ακινήτων και τους αναλογεί το 15.7% του φόρου.

β) Οι ιδιοκτήτες μύλων των χφ. 132 και χφ. 134 είναι κάτοχοι αντίστοιχα, του 7.7% και του 11.1% των αγροτικών ακινήτων, που καταγράφονται στους δύο φορολογικούς καταλόγους. Συμμετέχουν μάλιστα με την ίδια περίπου αναλογία σε όλα τα είδη των κτημάτων[56], χωρίς να εντοπίζεται πύκνωση της παρουσίας τους σε κάποια συγκεκριμένη κατηγορία από τα ακίνητα που έχουμε χαρακτηρίσει αγροτικά. Η κατοχή πάντως του σημαντικού αυτού αριθμού αγροτικών ακινήτων αποδεικνύει ότι η γεωργία ανήκε στους τομείς ενασχόλησης των προσώπων αυτών. Η καλλιέργεια των κτημάτων γινόταν είτε από τους ίδιους είτε, από άλλα πρόσωπα που εργάζονταν στα κτήματά τους.

γ) Οι ιδιοκτήτες μύλων έχουν εντονότερη παρουσία στην κατοχή αστικών ακινήτων. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το πρώτο κατάστιχο κατέχουν το 11.1% των αστικών ακινήτων και σύμφωνα με το δεύτερο το 15.5%. Η αυξημένη αυτή συμμετοχή τους στις "αστικές" ιδιοκτησίες υποδηλώνει και την ενασχόλησή τους με εργασίες, που είχαν ως επίκεντρο το βασικό οικισμό του νησιού.

δ) Ιδιαίτερα αυξημένη είναι η συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων μεταξύ των κατόχων αποθηκών, εργαστηρίων και φούρνων. Η συμμετοχή αυτή παρουσιάζει σημαντική άνοδο στο δεύτερο κατάστιχο, όπου οι ιδιοκτήτες μύλων κατέχουν το 30% των ακινήτων αυτών των κατηγοριών. Συνεπώς, μπορούμε να υποθέσουμε, ότι εκείνοι που γίνονται ιδιοκτήτες μύλων επιδιώκουν να είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτήτες φούρνων, εργαστηρίων και αποθηκών. Προσπαθούν, δηλαδή να συμμετέχουν σε όλο το κύκλωμα που έχει σχέση με τη διακίνηση των σιτηρών, την παραγωγή του αλεύρου και τη μετατροπή του σε ψωμί ή παξιμάδι.

Η υπόθεση αυτή ενισχύεται, αν εξετάσουμε λεπτομερέστερα την ιδιοκτησιακή σχέση των κατόχων μεριδίων σε μύλους, με τους φούρνους, τα εργαστήρια και τις αποθήκες. Η σύγκριση των αριθμητικών δεδομένων που προκύπτουν από τα δύο κατάστιχα είναι αποκαλυπτική.

---

56. Τα μεγαλύτερα νούμερα που εμφανίζονται στο χφ. 132 είναι πλασματικά, γιατί υπάρχει σημαντικός αριθμός κτημάτων του χφ. 134 (το 8.6%), για τα οποία ο γραφέας δεν καθορίζει το είδος τους και πρέπει να επιμεριστούν στις κατηγορίες αγαθών του χφ. 132.

	χφ. 132		χφ. 134	
Ιδιοκτήτες μύλων που είναι :	A1	A2	B1	B2
Ταυτόχρονα ιδιοκτήτες εργαστηρίων	2	7.4	6	13.3
Ταυτόχρονα ιδιοκτήτες αποθηκών	2	7.4	15	33.3
Ταυτόχρονα ιδιοκτήτες φούρνων	3	11.1	8	17.8

Σημειώσεις

A1 και B1: αριθμός ιδιοκτητών μύλων του πρώτου και δεύτερου καταστίχου αντίστοιχα.

A2 και B2: ποσοστό % επί του συνόλου των ιδιοκτητών μύλων του πρώτου και δευτέρου καταστίχου αντίστοιχα.

Ενδιαφέρον, νομίζω, έχει και το αντίστροφο ερώτημα, δηλαδή σε ποια αναλογία οι ιδιοκτήτες άποθηκών, εργαστηρίων ή φούρνων είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτήτες μύλων. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από τα σχετικά αριθμητικά δεδομένα που ακολουθούν η συγκέντρωση των ιδιοτήτων αυτών στο ίδιο πρόσωπο είναι και εδώ μεγάλη. Υπάρχει επίσης σημαντική διαφορά ανάμεσα στα δύο φορολογικά κατάστιχα. Πράγματι, στο δεύτερο κατάστιχο έχουν αυξηθεί πολύ οι ιδιοκτήτες αποθηκών, φούρνων και εργαστηρίων, που είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτήτες μύλων. Ενισχύεται δηλαδή με την πάροδο του χρόνου η τάση συγκέντρωσης των αγαθών αυτών και των δραστηριοτήτων που απορρέουν από αυτά στα χέρια ορισμένων προσώπων.

Πρόσωπα που είναι ταυτόχρονα	χφ. 134		χφ. 132	
ιδιοκτήτες μύλων:	A1	A2	B1	B2
Ιδιοκτήτες εργαστηρίων	2	16.7	6	30.0
Ιδιοκτήτες αποθηκών	2	40.2	16	45.7
Ιδιοκτήτες φούρνων	3	4.0	8	30.8

Σημειώσεις

A1 και B1: ο αριθμός ιδιοκτητών εργαστηρίων, αποθηκών και φούρνων, που είναι ταυτόχρονα ιδιοκτήτες μύλων στο πρώτο και δεύτερο κατάστιχο αντίστοιχα.

A2 και B2: το ποσοστό των ιδιοκτητών εργαστηρίων, αποθηκών, φούρνων, που είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτήτες μύλων στο πρώτο και δεύτερο κατάστιχο αντίστοιχα.

Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα χρησιμεύουν στον εντοπισμό των προθέσεων των ιδιοκτητών μύλων σχετικά με τις χρηματικές τους τοποθετήσεις σε ακίνητα. Οι επιλογές τους είναι ίσως ενδεικτικές των τομέων εκείνων που πριμοδοτούν να ασχοληθούν. Αναλυτικά τα είδη των ακινήτων που γνωρίζουμε ότι αγόρασαν οι ιδιοκτήτες μύλων παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.10.
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΙΔΟΣ ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΠΟΥ ΑΠΕΚΤΗΣΑΝ ΟΙ ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΜΥΛΩΝ

	Αγορές ιδιοκτητών μύλων		Σύνολο πράξεων		Ποσοστά %	
Είδος ακινήτου	α.α.	Αξία(ρεάλια)	α.α.	Αξία(ρεάλια)	(α)	(β)
Αμπέλι	54	1168.25	348	5530.50	16.7	21.1
Κήπος-Κηπάρι	5	38.00	31	119.25	16.1	31.9
Κλείσμα	96	1785.25	560	7802.25	17.1	22.9
Λαγκάδι	-	-	1	1.25	-	-
Λειβάδι	10	71.50	45	269.25	22.2	26.6
Μετασήκωμα	3	14.25	12	48.50	25.0	29.4
Παραγγερία	6	53.50	51	351.25	11.8	15.2
Περιβόλι	-	-	2	22.00	-	-
Πράμα	14	170.00	64	809.00	21.9	21.0
Σκάλα	1	15.00	5	30.00	20.0	50.0
Σπήλιο	-	-	1	25.00	-	-
Στράτα	-	-	1	1.50	-	-
Συκιές	4	8.00	12	34.25	33.3	23.4
Τόπος *	-	-	1	4.50	-	-
Φαράτζα	-	-	17	54.75	-	-
Φυτεία	4	41.00	44	536.25	9.1	7.6
Χωράφι	50	288.75	273	1275.50	18.3	22.6
Βαΐλισμα	-	-	1	10.00	-	-
Βοκολιός	4	30.00	13	68.00	30.8	44.1
Κατάλυμα	-	-	7	24.00	-	-
Κατοικιά	14	324.00	35	763.50	40.0	42.4
Κελί *	-	-	5	12.00	-	-
Κελιότοπος *	-	-	1	3.50	-	-
Χωριό	-	-	9	62.50	-	-
Υποστατικό	-	-	1	9.00	-	-
Α. ΣΥΝΟΛΟ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ	265	4007.50	1540	17838.50	17.2	22.5
Αργαστήρι	-	-	4	70.00	-	-
Εκκλησία	-	-	10	221.50	-	-
Μαγαξές	1	14.00	5	74.00	20.0	18.9
Μύλος **	18	529.00	21	717.25	85.7	73.8
Μυλότοπος	1	3.50	3	27.50	33.3	12.7
Σπίτι ***	36	781.00	226	4374.00	15.9	17.9
Σπιτότοπος	8	46.50	47	264.00	17.0	17.6
Ταράτζα	16	122.00	58	416.25	27.6	29.3
Φούρνος **	5	28.00	19	96.50	26.3	29.0
Φουρνότοπος	3	13.75	4	21.75	75.0	63.2
Β. ΣΥΝΟΛΟ ΑΣΤΙΚΩΝ	88	1538.25	397	6282.75	22.2	24.5
Γ. ΑΘΡΟΙΣΜΑ Α + Β	353	5545.75	1937	24121.25	18.2	23.0

Σημειώσεις
*: είδη ακινήτων που ο αγροτικός τους χαρακτήρας είναι ιδιαίτερα αμφισβητούμενος.
**: οι πωλήσεις των μύλων αφορούν πάντοτε μερίδια. Αυτό είναι σύνηθες και στους φούρνους.
***: το σύνολο των σπιτιών ("ανώγια", "κατώγια", "σπίτια").
α.α.: απόλυτος αριθμός αγαθών.
(α): αναλογία % των αγορών των ιδιοκτητών μύλων επί του συνόλου των πράξεων.
(β): αναλογία % των χρημάτων που δαπάνησαν οι ιδιοκτήτες μύλων επί του συνόλου των χρημάτων.

Από τις παραπάνω μετρήσεις προκύπτει καταρχήν η διαπίστωση ότι οι ιδιοκτήτες μύλων μετείχαν σε αγορές όλων των βασικών ειδών ακινήτων. Όσον αφορά τα αγροτικά ακίνητα η συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στις σχετικές αγορές είναι σχεδόν ομοιόμορφη σχεδόν σε όλα τα είδη ακινήτων. Κυμαίνεται γύρω στο 20%, ενώ οι μικρές προς τα κάτω αποκλίσεις των παραγγεριών και των φυτειών μάλλον πρέπει να θεωρηθούν τυχαίες. Αντίθετα η μεγάλη συμμετοχή τους στις αγορές κτισμάτων συνδεδεμένων με τις αγροτικές εργασίες, (αναφερόμαστε στους βοκολιούς και κυρίως στις κατοικιές) ίσως υποδηλώνει μία τάση ισχυροποίησης των δεσμών τους με τον αγροτικό χώρο. Στα αστικά ακίνητα επίσης η συμμετοχή τους χονδρικά κυμαίνεται σε παρόμοια επίπεδα. Ξεχωρίζουν ίσως οι φούρνοι, οι φουρνότοποι και οι ταράτζες, ενώ, όπως ήταν αναμενόμενο, οι ίδιοι ή τα μέλη της οικογένειάς τους ήταν οι αποκλειστικοί αγοραστές των μύλων.

Οι προτιμήσεις των ιδιοκτητών μύλων ως προς την αγορά διαφόρων ειδών ακινήτων, καταγράφονται σαφέστερα στον πίνακα Χ.11., ο οποίος δείχνει την αναλογία με την οποία αντιπροσωπεύονται οι αγορές κάποιων βασικών ειδών ακινήτων, στο σύνολο των αγορών της δικής τους ομάδας (τα στοιχεία για το σύνολο προκύπτουν από επεξεργασία των στηλών (γ) και (στ) του πιν. ΙΙΙ.15.).

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.11.

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΓΟΡΑΣΘΕΝΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΑΠΟ ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΜΥΛΩΝ

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ	ΠΡΑΞΕΙΣ ΙΔΙΟΚΤ. ΜΥΛΩΝ		ΣΥΝΟΛΟ ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΩΝ	
	Αγορές %	Χρημ.ποσά %	Αγορές %	Χρημ.ποσά %
Αμπέλι	15.3	21.1	18.0	22.9
Κλείσμα	27.2	32.2	28.9	32.3
Λειβάδι	2.8	1.3	2.3	1.1
Παραγγερία	1.7	1.0	2.6	1.4
Πράμα	4.0	3.1	3.3	3.3
Φυτεία	1.1	0.7	2.3	2.2
Χωράφι	14.2	5.2	14.1	5.2
Κατοικιά	4.0	5.8	1.8	3.2
Διάφορα	4.8	1.9	6.2	2.4
Α. ΣΥΝΟΛΟ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ	75.1	72.3	79.5	74.0
Μύλος	5.1	9.5	1.1	3.0
Σπίτι	10.2	14.1	11.7	18.1
Σπιτότοπος	2.3	0.8	2.4	1.1
Ταράτζα	4.5	2.2	3.0	1.7
Φούρνος	1.4	0.5	1.0	0.4
Διάφορα	1.4	0.6	1.2	1.7
Β. ΣΥΝΟΛΟ ΑΣΤΙΚΩΝ	24.9	27.7	20.4	26.0
Γ. ΑΘΡΟΙΣΜΑ Α + Β	100.0	100.0	100.0	100.0

Η κατανομή των προτιμήσεων των ιδιοκτητών μύλων κατά τις αγορές που πραγματοποίησαν, δείχνει ότι οι επιλογές τους δεν διέφεραν σημαντικά από αυτές του συνόλου των συναλλασσομένων. Παρατηρείται μία ελαφρά διαφοροποίηση στις δύο γενικές κατηγορίες των αγροτικών και αστικών ακινήτων. Εδώ οι ιδιοκτήτες μύλων φαίνεται ότι είναι προσανατολισμένοι σε μεγαλύτερο βαθμό σε αγορές αστικών ακινήτων (όπως βλέπουμε στον πίνακα Χ.11. η αναλογία που τους αφορά είναι 24.9%, ενώ του συνόλου των συναλλασσομένων 20.4%). Στην πραγματικότητα όμως η διαφορά αυτή οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στις αγορές μύλων που πραγματοποίησαν.

Το γεγονός ότι το 75.1% των αγορών τους αφορά αγροτικά ακίνητα αποδεικνύει ότι οι περισσότεροι τουλάχιστον από τους ιδιοκτήτες μύλων όχι μόνο δεν είχαν εγκαταλείψει την καλλιέργεια της γης, αλλά φρόντιζαν να επεκτείνουν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις που κατείχαν, αγοράζοντας νέα κτήματα. Οι επιμέρους προτιμήσεις τους ήταν παρόμοιες με αυτές όλων των συναλλασσομένων. Και σε αυτούς τα αγροτικά αγαθά που ξεχωρίζουν είναι τα κλείσματα, τα αμπέλια και τα χωράφια. Η απόκλιση που παρατηρήσαμε για τις αγορές κατοικιών επιβεβαιώνεται και σε αυτές τις μετρήσεις.

Σημαντικό επίσης μέρος (συγκεκριμένα το 27.7%) των διατιθέμενων χρημάτων τους, το ξόδεψαν για την αγορά ακινήτων που βρίσκονταν μέσα στον οικισμό της Μυκόνου. Σε αυτήν την περίπτωση η μερίδα του λέοντος διατέθηκε για την αγορά σπιτιών, σημαντικά κεφάλαια όμως διατέθηκαν και για την αγορά μύλων. Παρόλο που οι αγοραπωλησίες μύλων ήταν λίγες αριθμητικά, διατέθηκαν γι' αυτές σημαντικά κεφάλαια, γιατί οι τιμές των μύλων ήταν, όπως θα δούμε, συγκριτικά υψηλές. Τέλος ο σημαντικός αριθμός ταρατζών, μυλοτόπων, φουρνοτόπων και σπιτοτόπων, που αγόρασαν οι ιδιοκτήτες μύλων, εκφράζει ίσως τις προθέσεις τους να προχωρήσουν στην οικοδόμηση των αντίστοιχων κτισμάτων.

Κτηνοτροφία

Ορισμένα από τα πρόσωπα που εντοπίσαμε ως ιδιοκτήτες μυλων ήταν κάτοχοι ζώων. Στο χφ. 134 αναφέρεται ο φόρος που οφείλει να καταβάλλει κάθε εγγεγραμμένος στο κατάστιχο, για τα "ζωντανά" που κατέχει. Στο χφ. 132 δεν άναγράφεται ο φόρος που καταβάλλεται από τους κατόχους ζώων, διασώζεται όμως ένας κατάλογος, το χφ. 133, που καταγράφει τους κατόχους προβάτων στη Μύκονο το 1703 και το φόρο που οφείλουν να καταβάλουν γι' αυτά. Η παρουσία των ιδιοκτητών μύλων σε παραπάνω φορολογικά κατάστιχα καταγράφεται ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.12.
ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ ΜΥΛΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ ΖΩΩΝ

	χφ. 134				χφ. 133			
	Φορολογούμενοι	%	Φόρος *	%	Φορολογούμενοι	%	Φόρος **	%
A	131	100.0	267.5	100.0	109	100.0	427.5	100.0
B	13	9.9	43.0	16.1	9	8.3	32.0	7.5

Σημειώσεις

A: το σύνολο των εγγεγραμμένων στο κατάστιχο.

B: οι ιδιοκτήτες μύλων.

*: ο φόρος υπολογίζεται σε δουκάτα.

**: ο φόρος υπολογίζεται σε παράδες.

Τα δύο κατάστιχα δεν είναι απόλυτα συγκρίσιμα, γιατί ανήκουν σε διαφορετικού τύπου φορολογικά τεκμήρια και επομένως η μείωση που εμφανίζεται μπορεί να έχει σχέση με την καταγραφή και όχι με την ουσία του πράγματος. Εξάλλου στο χφ. 134 γίνεται λόγος γενικά για "ζωντανά", οπότε δεν μπορεί να αποκλειστεί η μικρή πιθανότητα να περιλαμβάνονται ίσως και βοοειδή, ενώ στο χφ. 133 διευκρινίζεται ότι πρόκειται αποκλειστικά για πρόβατα. Το γεγονός είναι ότι σύμφωνα και με τα δύο κατάστιχα κάποιοι ιδιοκτήτες μύλων εμφανίζονται να ασχολούνται με την κτηνοτροφία και να εκτρέφουν ζώα που αγγίζουν το 10% αυτών που υπήρχαν στο νησί. Η δραστηριότητα αυτή των συγκεκριμένων προσώπων δεν έχει σχέση με το μύλο που κατείχαν[57], αλλά εντάσσεται στην προσπάθεια κάποιων ισχυρών οικογενειών του νησιού να μετέχουν σε όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες. Γι' αυτό άλλωστε οι ιδιοκτήτες μύλων που ασχολούνται με την κτηνοτροφία, εμφανίζονται σύμφωνα με το χφ. 134 να κατέχουν κατά μέσο όρο περισσότερα ζώα από τα υπόλοιπα πρόσωπα που φορολογούνται για τα ζώα τους. Οι συγκεκριμένοι ιδιοκτήτες μύλων που εντοπίσαμε οφείλουν να καταβάλλουν κατά μέσο όρο 3.30 δουκάτα ο καθένας, ενώ οι άλλοι κάτοχοι ζώων 2.04 δουκάτα.

Παράλληλα η ενασχόληση αυτή με την κτηνοτροφία συνοδεύεται και από περιορισμένες αγορές ακινήτων που σχετίζονται με την εκτροφή και φύλαξη των ζώων[58]. Έτσι ιδιοκτήτες μύλων αγοράζουν 4 βοκολιούς και κάποια χωράφια που θα χρησίμευαν για βοσκή των ζώων (βλ. αριθμητικά στοιχεία του πίνακα Χ.10. και Χ.9.

57. Ούτε βέβαια επηρεάζεται από το γεγονός ότι οι μυλωνάδες προσπαθούσαν να έχουν στο μύλο τους ζώα (χοίρους κυρίως) για να τα ταΐζουν δωρεάν από περισσεύματα τής άλεσης, συνήθεια όμως που ήταν απαγορευμένη· βλ. το σχετικό μπουγιουρδί του Μεχμέτ πασά στο Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, ό.π., σ. 80-81.

58. Όσοι από τους ιδιοκτήτες μύλων κατείχαν ζώα, ακόμη και αν δεν ασχολούνταν οι ίδιοι με τη βοσκή και τη φύλαξή τους, ήταν υπεύθυνοι για όσες ζημιές προξενούσαν. Για

Έντοκος δανεισμός

Μεταξύ των ιδιοκτητών μύλων υπάρχουν ορισμένοι που δανείζουν σημαντικά χρηματικά ποσά, χωρίς να λείπουν και κάποιοι -λιγότεροι αυτοί- που τους συναντάμε στη θέση του δανειζόμενου.

Μεταξύ των δανειστών εντοπίζονται οι Α. Καλλιμάρχος, Μ. Κορίνθιος, Ν. του Κυριάκου, Γ. Μ. Καλογεράς, Γ. Χαδεμένος και Τζ. Καλαμαράς, οι οποίοι μετέχουν σε χορηγήσεις δανείων συνολικού ύψους 2.653 γροσίων[59].

Παράλληλα, εκτός από τους παραπάνω, συναντάμε και τους Μ. Καλαμαρά, Π. Σκούταρη, Αλ. Καλαμαρά, να μεσολαβούν και να δανείζουν Μυκονιάτες που είχαν συλληφθεί αιχμάλωτοι, έτσι ώστε να καταβάλουν τα απαιτούμενα λίτρα και να πετύχουν την απελευθέρωσή τους[60].

Από την άλλη πλευρά μεταξύ των ανθρώπων που δανείστηκαν χρήματα συναντάμε τον Γιαννάκη Οστοβίκ(η), ο οποίος μαζί με τον πατέρα του Μικέλε και τη μητέρα του Ερήνη συνήψαν στις 27 Αυγούστου 1678, δάνειο 180 ρεαλιών "εις τέρμενον όλον τον ερχόμενον Οκτώβριον"[61].

Ορισμένοι λοιπόν από τους ιδιοκτήτες μύλων συμμετέχουν στο δανειοδοτικό δίκτυο του νησιού. Πρόκειται βέβαια για πρόσωπα οικονομικά ισχυρά και ο δανεισμός χρημάτων αποτελούσε μία από τις προσοδοφόρες δραστηριότητές τους. Τα δανειζόμενα ποσά ποικίλουν από 5 έως 600 γρόσια ανάλογα με την αιτία του δανείου. Λόγος για επιτόκιο γίνεται μόνο στα δάνεια που συνήψε ο Γ. Καλογεράς και κυμαινόταν από 5% έως 10%, και σε ένα δάνειο του παπά Μάρκου Κορίνθιου. Πολλά από τα δάνεια που πραγματοποίησαν οι ιδιοκτήτες μύλων, αλλά και άλλοι δανειστές, έχουν άμεση σχέση με τη ναυτιλία. Επίσης συχνά οι δανειζόμενοι είναι άνθρωποι, που έχουν πληγεί από την πειρατεία ή είχαν συλληφθεί σκλάβοι.

Εμπόριο - Ναυτιλία - Πειρατεία

Ορισμένοι από τους ιδιοκτήτες μύλων μετείχαν σε αγορές και πωλήσεις πλοίων ή μεριδίων σε πλοία. Η συμμετοχή τους αυτή αποκαλύπτει μία άλλη πλευρά των δραστηριοτήτων τους. Ο ρόλος του αγοραστή και του πωλητή εδώ

παράδειγμα εγκαλείται ο Ανδρέας του Νικολού Κυριάκου γιατί δικά του ζώα, καθώς και άλλων, "έφαγαν το αμπέλι" του Αγγελέτου Πετρή, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16, 18.3.1696.

59. Βλ. σχετικά: Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 2.9.1666, 7.12.1669, 4.10.1670, 23.6.1681, 24.3.1697, 30.1.1701, 31.1.1702, φ. 5, 6.9.1678 και Σ. Συμεωνίδης, "Τούρκος σκλάβος ενέχυρο για χρέη του κυρίου του", *Συριανά Γράμματα*, 3 (1988), σ. 241.

60. Βλ. τα σχετικά έγγραφα Α. Φ. Κατσουρός, *Κουρσάροι...*, ό.π., σ. 16, 13, 31 αντίστοιχα.

61. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13.

δεν καθορίζεται από τις ίδιες συνθήκες που ίσχυαν στις αντίστοιχες πράξεις των αγοραπωλησιών ακινήτων. Είναι πιθανόν, ότι η πώληση ενός μεριδίου σε πλοίο δεν είναι αποτέλεσμα οικονομικών δυσχερειών αλλά επιλογής. Άλλωστε δεν συνοδεύεται πάντοτε από πωλήσεις ακινήτων. Αντίθετα μάλιστα, κάποιοι από αυτούς που πωλούν τα μερίδιά τους σε πλοία, την ίδια εποχή αγοράζουν διάφορα ακίνητα (όπως για παράδειγμα οι μάστρο Νικόλας του Κυριάκου, Γιαννάκης Χαδεμένος, Μιχάλης Καλαμαράς κ.ά. που τους είχαμε συναντήσει μεταξύ των προσώπων που πραγματοποιούν πολλές αγορές ακινήτων). Συνεπώς, η εναλλαγή ενός προσώπου στο ρόλο του πωλητή ή του αγοραστή κάποιου τύπου πλοίου, απλώς τονίζει τη σχέση του με το χώρο της ναυτιλίας και του εμπορίου, αλλά και της πειρατείας που άλλωστε διαπλέκονται. Οι ιδιοκτήτες μύλων που συμμετέχουν σε αγοραπωλησίες πλοίων είναι οι Αλ. και Μ. Καλαμαράς, Γ. Καλογεράς, Νικολός του Κυριάκου, Γ. Οστοβίκ(ης), Π. Σοφιανός, Γ. Χαδεμένος, οι οποίοι μετείχαν σε 9 αγοραπωλησίες πλοίων συνολικής αξίας 723,5 γροσιών[62].

Παρατηρούμε λοιπόν ότι, δεν συμμετέχουν όλοι οι ιδιοκτήτες μύλων στις αγοραπωλησίες πλοίων. Εκείνοι όμως που συμμετέχουν πραγματοποιούν αγοραπωλησίες σημαντικής αξίας, οι οποίες συνολικά αντιπροσωπεύουν περίπου το 52%, των χρημάτων που γνωρίζουμε ότι δαπανήθηκαν στη Μύκονο την εποχή αυτή για αγορές πλωτών μέσων. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το γεγονός ότι η συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στο χώρο των πωλητών πλοίων, είναι πολύ μεγαλύτερη, από ότι στων αγοραστών. Μήπως η διαφορά αυτή που παρατηρείται σχετίζεται με τάση των προσώπων που κατείχαν μύλους να απεμπλακούν από τη θάλασσα στρεφόμενοι σε στεργιανές δραστηριότητες; Δυστυχώς τα στοιχεία που έχουμε δεν μας επιτρέπουν να δώσουμε με βεβαιότητα καταφατική ή αρνητική απάντηση. Δεδομένο είναι πάντως ότι ορισμένοι από τους ιδιοκτήτες μύλων δεν αρκούνται στις αγροτικές ασχολίες αλλά μετέχουν ενεργά σε ναυτικές ενασχολήσεις. Τα πρόσωπα που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία, είναι εκείνα που συναντάμε να αναπτύσσουν πλούσια δραστηριότητα, σε διάφορους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του νησιού. Τα ονόματά τους, τα βρίσκουμε συχνά σε νοταριακά έγγραφα της εποχής.

Από την μελέτη του αρχειακού υλικού συγκεντρώσαμε ορισμένες -σκόρπιες δυστυχώς- πληροφορίες, οι οποίες, συμπληρωματικά με τις αγοραπωλησίες που μνημονεύσαμε παραπάνω, συνδέουν τις δραστηριότητες κάποιων ιδιοκτητών μύλων με τη ναυτιλία, την πειρατεία και το εμπόριο. Συγκεκριμένα (οι

62. Βλ. σχετικά Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 30.4.1693, 27.7.1668, χφ. 136 α.φ. 17, 25.9.1672, α.φ. 40, 4.5.1686, α.φ. 62, 1.4.1672, Χ77 έγγρ. 572, 5.4.1666, 833, 16.2.1668, 1586, 7.12.1673 και 258, 1.5.1687.

αναφορές γίνονται με αλφαβητική σειρά κατά πρόσωπο):

- Το 1686, βρίσκουμε τους Αλέξανδρο και Μιχάλη Καλαμαρά να ταξιδεύουν με το πλοίο τους στη Νάξο[63].

- Το 1692 διενεργήθηκε μέσω αντιπροσώπων πλειστηριασμός για δύο μερίδια ενός χαλασμένου καϊκιού, τα οποία απέκτησαν οι Αλέσανδρος Καλαμαράς και Ανδρέας του Κυριάκου έναντι 20 ρεαλιών το κάθε ένα. Επειδή όμως οι δύο αγοραστές δεν συμφωνούσαν, ο δεύτερος παραχώρησε το μερτικό που του αναλογούσε στον Α. Καλαμαρά και στον καραβοκύρη του πλοίου[64].

- Το 1689, ο μάστρο Νικόλας του Κυριάκου, με τη διαθήκη του, αφήνει κληρονομιά στο γιο του, μία μεγάλη βάρκα[65].

- Το 1684, ο Μπαστιάνος, πατέρας του Πετράκη Ματέι, είχε πάει με το πλοίο του στο Άγιο Όρος για εμπορικές συναλλαγές[66].

- Το 16[.]4, ο καπετάν Γερώνυμος Νταζάρα πραγματοποιεί με το πλοίο του "πρέζα", από την οποία, σύμφωνα με φήμες που διαδόθηκαν στο νησί, αποκόμισε χιλιάδες γρόσια[67].

- Το 1670, ο Γερώνυμος Νταζάρα ανταλλάσσει μία βάρκα που κατείχε, με χωράφια στη Μύκονο[68].

- Το 1694, ο Γιακουμάκης Σκούταρης αναφέρεται ως πωλητής βάρκας στη Σύρο[69].

- Το 1682, οι Γιακουμάκης Σκούταρης και Μιχαλάκης Καλογεράς απαιτούν από τη χήρα του καπετάν Φραντζέσκου Τέι να τους παραδώσει "μαχαίρια μεγάλα ασημένια, μπαρμπαρέσικα", που τους χρωστούσε ο σύζυγός της[70].

- Το 1714, ο Ζωρζέτος Σοφιανός ναυλώνει ένα πλοίο για να μεταφέρει κριθάρι από τη Σμύρνη στη Μύκονο[71].

- Το 1687, οι Ζωρζέτος Σοφιανός και Αλέξανδρος Καλαμαράς απαιτούν το μερίδιό τους από "πρέζα", που πραγματοποίησε ο καπετάν Αύγουστος Παξιμάδης σε πλοίο φορτωμένο με 75 καντάρια τυρί. Με τον Α. Παξιμάδη ήταν "παρτσινέβελοι" (συνεταίροι)[72].

- Το 1679, ο Γιαννάκης Χαδεμένος παίρνει από τον πατέρα του Αντώνη, σύμφωνα με το προικοσύμφωνό του, τό 1/2 μιας τράτας, το 1/2 μιας τρατόβαρ-

63. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 1.4.1686.
64. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 9.11.1692.
65. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 8.4.1689.
66. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 120, 28.7.1684.
67. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 17, 9.4.16.4.
68. Βλ. Χ77, έγγρ. 1117, 20.3.1670.
69. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 15, 1.4.1694.
70. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 71, 25.9.1682.
71. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 11.10.1714.
72. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 20.10.1687.

κας και το 1/2 μιας βάρκας[73].

- Το 1708, ο Γιαννάκης Χαδεμένος εμφανίζεται να εμπορεύεται βενετικές σαρδέλες, χαβιάρι και λινάρι από τη Νάξο[74].

- Το 1686, ο Γιαννάκης Χαδεμένος μεσολαβεί στην πώληση ενός πλοίου[75].

- Το 1671, ο Νικόλας Ψαρός με τη διαθήκη του κληροδοτεί στα παιδιά του, τα κέρδη που θα προκύψουν από ένα ταξίδι που έκανε στη Μάνη[76].

Οι παραπάνω περιπτώσεις είναι βέβαια μεμονωμένες και αποσπασματικές, αλλά δείχνουν -όπως και οι αγοραπωλησίες πλοίων- ότι ορισμένοι ιδιοκτήτες μύλων δεν αρκούνταν στα εισοδήματα που είχαν από την καλλιέργεια της γης ή από το μερίδιό τους στο μύλο. Η ναυτιλία και το εμπόριο ήταν γι' αυτούς μιά πρόσθετη και ίσως οικονομικά αποδοτικότερη δραστηριότητα. Βέβαια, επειδή το εμπόριο και η ναυτιλία βρίσκονταν συχνά σε στενή συνάφεια με το λαθρεμπόριο και την πειρατεία, ήταν ταυτόχρονα και δραστηριότητα επισφαλής, καθώς οι εμπλεκόμενοι αναγκάζονταν συνεχώς να κινούνται στα όρια νομιμότητας και παρανομίας.

Η αιχμαλωσία και η πώληση των αιχμαλώτων ως σκλάβων αποτελούσε μία ιδιότυπη μορφή εμπορίου, η οποία, όπως έχουμε αναφέρει σε άλλη ευκαιρία, ήταν σε έξαρση τον 17ο αιώνα. Ορισμένοι από τους ιδιοκτήτες μύλων ήταν αναμεμειγμένοι σε τέτοιου είδους δραστηριότητες. Εκτός από τις περιπτώσεις δανείων που ορισμένες φορές σχετίζονταν με την απελευθέρωση σκλάβων, υπάρχουν ορισμενες μαρτυρίες, που δείχνουν ότι κάποιοι από τους ιδιοκτήτες μύλων, όπως ο Α. Καλλιμάρχος, Μ. Κορίνθιος, Μιχ. Καλαμαράς, είχαν ενεργό παρουσία στο διεξαγόμενο δουλεμπόριο[77].

Υπάρχει όμως συμμετοχή ιδιοκτητών μύλων στο εμπόριο σκλάβων και από την αντίθετη πλευρά, αυτή των θυμάτων. Σε έγγραφο του 1681 γίνεται λόγος για τη σκλαβιά του Κ. Σκορδίλη, σύμφωνα με έγγραφο του 1707 σκλαβώθηκαν οι Φ. Ροδέλης και Ζ. Σοφιανός, ενώ σύμφωνα με ενθύμηση του 1690, εμφανίζεται ο Μ. Βιτάλης να δίνει διάφορα ποσά στον πεθερό του Μ. Καλαμαρά, προκειμένου να καταβάλει τα απαιτούμενα για την απελευθέρωσή του λύτρα[78].

---

73. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 108, 20.8.1679.

74. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 15.2.1708.

75. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 1.4.1686.

76. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 2.7.1671.

77. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 72, 27.10.1668, φ. 13, 4.3.1694 και Σ. Συμεωνίδης, "Ανδριακά ιστορικά έγγραφα από ιταλικές αρχειακές πηγές (1629-1723)", *Ανδριακά Χρονικά*, 22 (1994), σ. 52-53.

78. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 23.6.1681, 16.6.1707 και φ. 17, 15.3.1690.

Ενοικιάσεις φορολογικών προσόδων

Οι εκμισθώσεις των φόρων αποτελούσαν μία από τις επικερδέστερες δραστηριότητες για τα μέλη των οικονομικά ισχυρών οικογενειών[79]. Ορισμένους από τους ιδιοκτήτες μύλων τους συναντάμε να έχουν σχέση με την εκμίσθωση ή τη διαχείριση των φόρων του νησιού. Βοεβόδας της Μυκόνου έγινε, ο Μιχάλης Καλαμαράς, που φαίνεται μάλιστα ότι προξένησε με τη συμπεριφορά του μεγάλα προβλήματα στους κατοίκους του νησιού[80]. Βοεβόδας έγινε επίσης και ο πατέρας ενός από τους ιδιοκτήτες μύλων που γνωρίζουμε, ο Τζάννες Καλαμαράς, πατέρας του Ιωάννη[81]. Με την αποπληρωμή των φόρων της κοινότητας εμφανίζονται να έχουν σχέση και οι Μιχ. Καλογεράς και Ανδρ. Καλλιμάρχος[82]. Γνωρίζουμε ακόμη ότι το 1668 εκλέχτηκαν μεταξύ άλλων "λογαριαστάδες" της κοινότητας και οι Μιχ. Καλογεράς, Ανδρ. Καλλιμάρχος και Τζ. Κοντοφρέος[83]. Τέλος, ένας ιδιοκτήτης μύλου, ο Σπηλ. Σαντορινέος, υπήρξε για ένα διάστημα "χαρατζιάρης", εισπράκτορας των φόρων της κοινότητας[84].

Διαμεσολαβήσεις - «Επιτροπίες»

Έχουμε εντοπίσει στα έγγραφα του 17ου αιώνα ορισμένους από τους ιδιοκτήτες μύλων να αναλαμβάνουν καθήκοντα επιτρόπου, προκειμένου να διεκπεραιώσουν υποθέσεις, οικονομικής συνήθως ή δικαστικής φύσεως, προσώπων που απουσιάζουν από τη Μύκονο. Μεταξύ αυτών που αναλαμβάνουν τέτοιου

79. Βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Εισαγωγικό σημείωμα: προβλήματα οικονομικής ιστορίας της Τουρκοκρατίας", *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα 1979, σ. 29.

80. Γιά την πολιτεία του Μιχάλη Καλαμαρά ως βοεβόδα της Μυκόνου βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης Νικούσιος...", *ό.π.*, σ. 188-195. Στις ενέργειες του Μ. Καλαμαρά την εποχή που ήταν βοεβόδας αναφέρονται επίσης και τα ακόλουθα έγγραφα: Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5, 19.9.1683, φ. 7, 10.7.1685 και φ. 19, 12.8.1699. Μεταγενέστερα σε έγγραφο της 6.9.1710 αναφέρεται ως εκμισθωτής της δεκατίας του 1703, (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13).

81. Βλ. βιογραφικό του σημείωμα στο παράρτημα.

82. Ο Μ. Καλογεράς ήταν επίτροπος του καπετάν Γκενεράλε ντέλα Νάβε των Βενετών και μάλλον με αυτή του την ιδιότητα συνέλεγε τους φόρους του νησιού, με τρόπο όμως που τον έφερε σε σύγκρουση με τους κατοίκους, βλ. σχετικά Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16, 3.2.1688 και χφ. 136 α.φ. 90, 23.3.1694 και 86, 9.12.1690. Επίσης βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 207-208. Για τον Α. Καλλιμάρχο βλ. βιογραφικά στοιχεία στο παράρτημα.

83. Έχει σωθεί το πρακτικό εκλογής των λογαριαστάδων της κοινότητας, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 12, 27.9.1668.

84. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124, 3.10.1687 και χφ. 136 α.φ. 48, χ.χ.

τύπου "επιτροπίες" είναι οι: Μ. Γηράρδης, Μ. Καλαμαράς, Α. Καλλιμάρχος, Μ. Κορίνθιος, Ζ. Σοφιανός, Γ. Χαδεμένος[85]. Δεν έχουμε στοιχεία για την αμοιβή που εξασφάλιζαν οι πληρεξούσιοι από αυτού του είδους τις μεσολαβήσεις. Η ανάληψη "επιτροπιών" όμως είναι ένα τεκμήριο ενδεικτικό του κύρους που απολάμβανε κάποιος στην τοπική κοινωνία. Επίσης, επειδή συχνά οι "επιτροπίες" αφορούν υποθέσεις σχετικές με τη ναυτιλία, αυτό αποτελεί επιπλέον στοιχείο, ενδεικτικό της σχέσης ορισμένων ιδιοκτητών μύλων με τη θάλασσα.

Άλλες δραστηριότητες

Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις ιδιοκτητών μύλων, που εργάζονταν για λογαριασμό των Βενετών. Ένας από αυτούς ο Ν. Βιδάλης υπηρετούσε στη βενετική αρμάδα, ενώ ένας άλλος ο Α. Σαντορινέος συνελήφθη από τους Τούρκους, ενώ προσπαθούσε "να κάμει λεβέντες", δηλαδή να ναυτολογήσει Μυκονιάτες στο βενετικό στόλο[86]. Επίσης με τους Βενετούς φαίνεται ότι σχετιζόταν ένας ακόμη ιδιοκτήτης μύλου ο Α. Καλλιμάρχος, ο οποίος σε προτέστο που καταθέτει στην καντζηλιερία της Μυκόνου ζητά να φροντίσει ο συνιδιοκτήτης του ανεμόμυλου Μ. Καλαμαράς την αδιάλειπτη λειτουργία του μύλου όσο εκείνος θα λείπει με την αρμάδα[87]. Δεν γνωρίζουμε με ποια ιδιότητα συνόδευε ο Α. Καλλιμάρχος το βενετικό στόλο. Αν λάβουμε υπόψη μας όμως άλλες εμπορικές του δραστηριότητες θα πρέπει να υποθέσουμε ότι σχετιζόταν με το εμπόριο που συνδεόταν με τα πληρώματα των πλοίων. Τέλος η ισχύς κάποιων ιδιοκτητών μύλων αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι δύο από τους τέσσερις "καπετάνιους" στους οποίους μοιράστηκε το 1689 η Δήλος ήταν ιδιοκτήτες μύλων[88].

Ανακεφαλαίωση

Σύμφωνα με τα παραπάνω φαίνεται ότι οι ιδιοκτήτες μύλων δεν έχουν ως μοναδική τους απασχόληση και πηγή εισοδήματος το μύλο. Κατέχουν ακίνητη

85. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 18.8.1711, χφ. 137 α.φ. 132, 23.6.1687 και φ. 18, 1.4.1686, χφ. 137, α.φ. 95, 8.5.1675, φ. 19, 9.2.1691, χφ. 124 α.φ. 96, 22.12.1691 και φ. 18, 1.4.1686.

86. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 15, 17.6.1698 και 22.9.1698 και Β. Σφυρόερας, *Τα ελληνικά...*, *ό.π.*, σ. 131. Το σχετικό έγγραφο έχει ημερομηνία 18.8.1666, επομένως ο Α. Σαντορινέος συνελήφθη κατά τη διάρκεια του α' τουρκοβενετικού πολέμου.

87. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16, 31.9.1688.

88. Πρόκειται για τους Γ. Χαδεμένο και Αλ. Καλαμαρά, ενώ ένας ακόμη "καπετάνιος" ο Ζ. Καλαμαράς ήταν πατέρας ιδιοκτήτη μύλου, βλ. το σχετικό έγγραφο Ν. Αγγελετάκης, "Διανομή...", *ό.π.*, σ. 1.

περιουσία κατάλληλη για αγροτικές καλλιέργειες και αρκετοί ασχολούνται με την εκτροφή ζώων. Ορισμένοι όμως, εκτός από τις γεωργικές ασχολίες, εμφανίζονται να συμμετέχουν και σε ένα ευρύ πλέγμα εργασιών, που περιλαμβάνει το εμπόριο, τη ναυτιλία, τις ενοικιάσεις φορολογικών προσόδων, τις δανειοδοτήσεις και ποικίλες άλλες μεσολαβήσεις. Επίσης κάποιοι παράλληλα είναι ιδιοκτήτες εργαστηρίων αποθηκών ή φούρνων. Οι ιδιοκτήτες αυτοί δεν εργάζονται οι ίδιοι ως μυλωνάδες στο μύλο που κατέχουν[89]. Από την άλλη πλευρά όμως οι ενοικιάσεις ή οι αναθέσεις εκμετάλλευσης τών μύλων σε τρίτους δεν έχουν αφήσει γραπτά ίχνη στο αρχειακό υλικό του νησιού[90]. Η έλλειψη αυτή γραπτής αποτύπωσης άλλωστε, παρατηρείται και γενικότερα στις σχέσεις εργασίας (ενοικίαση κτημάτων, κολληγικές συμβάσεις, εργασία με προσδιορισμένη αμοιβή κ.λπ.). Εκτός όμως από την ομάδα αυτή των ιδιοκτητών μύλων που είναι σύμφωνα με το αρχειακό υλικό πρόσωπα "δρώντα", υφίσταται και μία άλλη ομάδα προσώπων για τα οποία οι πηγές είναι σιωπηλές, καθώς διασώζουν μόνο το όνομά τους μέσω των φορολογικών καταλόγων, ενώ απουσιάζουν σχεδόν οποιεσδήποτε άλλες αναφορές στο πρόσωπό τους. Παράλληλα πρόκειται για ανθρώπους που δεν προέρχονται από τις οικονομικά ισχυρές οικογένειες του νησιού.

4. Κοινωνική θέση των ιδιοκτητών μύλων - συμμετοχή στην κοινοτική διοίκηση

Κριτήριο ενδεικτικό της κοινωνικής θέσης των ιδιοκτητών μύλων είναι και η συμμετοχή τους στις συνελεύσεις του κοινού της Μυκόνου. Στις συνελευσεις αυτές είχαν τυπικά δικαίωμα να συμμετάσχουν όλοι οι κάτοικοι του νησιού, το πιθανότερο όμως ήταν ότι στην πράξη, η συμμετοχή αυτή περιοριζόταν στους εκπροσώπους των ισχυρών οικογενειών. Βέβαια, συχνά στα έγγραφα της κοινότητας η συμμετοχή στη συνέλευση δηλώνεται με διατυπώσεις όπως "οι εντιμότατοι κληρικοί και ευλαβέστατοι ιερείς και χρησιμότατοι άρχοντες και απλώς ειπείν όλη η κοινότης". Η φράση όμως "όλη η κοινότης" ή "όλο το

89. Αυτό αποτελούσε τον κανόνα και στα άλλα νησιά του Αιγαίου. Οι μυλωνάδες άρχισαν να αποκτούν την ιδιοκτησία των μύλων σε πολύ μεταγενέστερη εποχή (σε μεγάλο βαθμό από τον 19ο αιώνα και μετά), βλ. Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 86 και 92.

90. Η μοναδική περίπτωση ενοικίασης μύλου στη Μύκονο που γνωρίζουμε περιλαμβάνεται σε μία αχρονολόγητη ενθύμηση, πιθανότατα του Νικολού Βιδάλη, όπου αναγράφεται ότι ο ενοικιαστής "τρώγει" το μύλο δέκα χρόνια και του αποδίδει ενοίκιο 15 γρόσια το χρόνο (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18). Ο Ν. Βιδάλης αποτελούσε ειδική περίπτωση, γιατί υπηρετούσε στο βενετικό στόλο και συνεπώς απουσίαζε από το νησί. Επίσης σε προτέστο του 1688 γίνεται λόγος για αντικατάσταση μυλωνά από τους συνιδιοκτήτες του μύλου (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16).

κοινό", όπως έχει παρατηρηθεί, πιθανότατα είχε απλώς την έννοια ότι η εκφραζόμενη από τη συνέλευση γνώμη τύχαινε γενικής αποδοχής από τους κατοίκους της κοινότητας[91]. Οι εκπρόσωποι άλλωστε των ισχυρών οικογενειών ήταν εκείνοι, που υπέγραφαν τις αποφάσεις των συνελεύσεων της κοινότητας[92].

Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τη συμμετοχή των ιδιοκτητών μύλων στις συνελεύσεις του κοινού των Μυκονίων που γνωρίζουμε ότι πραγματοποιήθηκαν από το 1672 εως το 1716. (Η κατάταξη των ιδιοκτητών μύλων έγινε με βάση τον αριθμό ακινήτων που κατείχαν σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα, αρχίζοντας από εκείνους, που κατείχαν τα λιγότερα ακίνητα στο χφ. 134).

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.14.

ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΜΥΛΩΝ ΣΤΙΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ

Κ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Β	Ροδέλης Φραγκίσκος												+		
Β	Σαντορινέου Μαρία Σπ.														
Αβ	Τραχανιώτης Ιωάννης														
ΑΒ	Κυριάκου Νικόλας				+	+		+							
Β	Γρυπάρη Νικολέτα														
Β	Πρωτόπαππας Φρατζέσκος													+	
Α	Σαντορινέος Στήφος Ιω.	+													
Β	Βιδάλης Αντώνης Μ.														
Β	Καταβατάς Γεώργης				+	+	+	+	+	+	+				
Α	Μπαγούς Πιέρος														
Β	Βιδάλης Κωνσταντής													+	

91. Βλ. Α. Δρακάκης, *Η Σύρος...*, ό.π., σ. 188.

92. Ο Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 9, υποστήριξε την άποψη ότι παρότι η συμμετοχή στη συνέλευση ήταν καθολική, τελικά τις αποφάσεις υπέγραφαν μόνο οι εγγράμματοι. Η άποψη αυτή όμως αντικρούει σε δύο στοιχεία. Το πρώτο είναι ότι η φράση που υπάρχει στα έγγραφα "και απογράφουν από χειρός τους" είναι τυπική διότι, όπως παρατηρεί και ο ίδιος ο Π. Ζερλέντης, τις περισσότερες φορές, τις υπογραφές τις έθετε ο καντζηλιέρης. Το δεύτερο στοιχείο είναι ότι υπάρχουν πρόσωπα, που εμφανίζονται να υπογράφουν έγγραφα, τη στιγμή που δεν ήξεραν να γράφουν, αφού, όταν χρειάσθηκε να υπογράψουν ιδιοχείρως, υπέγραφε αντιπρόσωπός τους. Σημειώνουμε ένα παράδειγμα. Ο Τζ. Κοντοφρέος φέρεται να υπογράφει σε σειρά από αποφάσεις του κοινού των Μυκονίων (βλ. *ό.π.*, σ. 27, 30, 37, 41, 51 κ.ά.). Σε έγγραφο όμως της 19.9.1683, που έπρεπε να υπογράψει ιδιοχείρως, διότι παρέδιδε τους λογαριασμούς της κοινότητας της προηγούμενης χρονιάς, σημειώνεται: "εγώ Τζάννες Κοντοφρέος βεβαιώνω τα άνωθεν και δια να μην ηξεύρει να γράφει επαρακαλέσανε εμένα τον Σπηλιώτη Σαντορινέο και έγραψα δια λόγου του" (βλ. *ό.π.*, σ. 32). Το ίδιο παρατηρείται και με άλλους κατοίκους του νησιού, που είχαν αναλάβει κοινοτικά αξιώματα.

Κ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Αβ	Καλαμαράς Αλέσανδρος			+			+	+							
Β	Κορωνιός Νικόλας										+	+			
Β	Σκορδίλης Γιάκουμος											+			
Αβ	Καλογεράς Μιχαλάκης	+	+	+	+										
Α	Κοντοφρέος Ζάννες	+	+		+	+		+		+					
Α	Μαρτίνος Δομένεγος														
Α	Σαντορινέος Γεώργης														
Β	Τραχανιώτης Νικολός														
Α	Καταβατάς Νικολός														
Β	Λιτζάρδος Πέρος											+			
Β	Νταζάρα Γερώνυμος	+													
Β	Τραχανιώτης Ανδρέας														
Α	Τζαννής του Μαρίνου														
Β	Καλαμαράς Γεώργης														
Β	Κορίνθιος Πέρος													+	
αΒ	Γρυπάρης Πασχάλης	+					+	+							
Β	Βιδάλης Νικολάκης									+					
ΑΒ	Καλογεράς Σπηλιώτης												+		+
Β	Ντελίνης Περάκης														
Α	Νταρόδος Τζαννής														
Β	Σαντορινέος Ζωρζέτος								+					+	+
Β	Σοφιανός Ζωρζετος				+		+		+	+	+	+	+	+	+
Β	Σαντορινέος Σπηλιώτης						+	+		+	+	+	+	+	+
Β	Οστοβίκ(ης) Γιαννάκης					+				+		+	+		+
ΑΒ	Ραουξέος Δημήτρης														
ΑΒ	Κορίνθιος Μάρκος *	+	+		+	+	+	+	+						
Α	Σοφιανός Πέρος														
Β	Ψαρός Γεωργάκης										+	+		+	+
Β	Φώσκολος Αντωνέλος														+
αΒ	Καλογεράς Γεώργης Μ.		+	+		+	+	+	+		+				
Β	Ματέι Πετράκης										+	+			
Α	Σκορδίλης Κωστάζος					+		+							
Β	Σκούταρης Γιάκουμος														+
Β	Χαδεμένος Γιαννούλης										+				+
Α	Μπούνης Μανώλης														
Αβ	Φαμελίτης Κωνσταντής						+								
Β	Κυριάκου Ανδρέας Νικ.										+				+
Αβ	Φαμελίτης Πιέρος			+	+		+								

Κ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Α	Σαντορινέος Ανδρέας														
Α	Σαντορινέου Ερήνη Στ.														
Α	Ψαρός Νικόλας														
Β	Χαδεμένος Ιωάννης				+		+	+		+		+			
Β	Περής Αντώνης										+		+		+
Β	Τουλάνης Γερώνυμος *									+	+	+		+	
αΒ	Καλαμαράς Ιωάννης Ζ.									+				+	
Β	Γρυπάρης Κωνσταντής*									+		+			
Αβ	Κοντοφρέος Μαρίνος														
Β	Γεράρδης Μαρκάκης *				+		+			+	+	+	+		+
Β	Δημήτρης του Γιακουμή														
αΒ	Καλλιμάρχος Ανδρέας									+					
αΒ	Καλαμαράς Μιχάλης				+						+				
ΑΒ	Γρυπάρης Δημήτρης *	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+			
Α	Τουλάνης Γεώργης	+	+	+	+	+	+								
αΒ	Ναζος Μαθιός Φρατζ.	+									+	+			

Σημειώσεις

Κ : Κατάστιχα.

Α ή Β : Είναι ιδιοκτήτης μύλου σύμφωνα με το χφ. 134 ή το χφ. 132 αντίστοιχα.

α ή β : Είναι εγγεγραμμένος στο χφ. 134 ή στο χφ. 132 αντίστοιχα αλλά δεν είναι ιδιοκτήτης μύλου.

+ : Υπογράφει στο συγκεκριμένο έγγραφο του κοινού.

* : Ιερείς.

Πηγές:

1 : Έγγραφο της 24/2/1672 (Π. Ζερλέντης, Σύστασις..., ό.π., σ. 27).

2 : Έγγραφο της 5/5/1680 (ό.π., σ. 30-31).

3 : >> 13/11/1684 (ό.π., σ. 35-36).

4 : >> 10/4/1684 (ό.π., σ. 37-38).

5 : >> 3/10/1686 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43).

6 : >> 10/3/1687 (Π.Ζερλέντης, ό.π., σ. 40-42).

7 : >> 17/11/1687 (ό.π., σ. 43-45).

8 : >> 4/11/1689 (ό.π., σ. 51-52).

9 >> 19/3/1699 (ό.π.,σ. 59-60).

10 : >> 29/3/1700 (ό.π., σ. 61-63).

11 : >> 4/8/1700 (ό.π., σ. 63-67).

12 : >> 9/9/1710 (ό.π., σ. 67-68).

13 : >> 7/10/1710 (ό.π., σ. 69-70).

14 : >> 1/3/1716 (ό.π., σ. 71-73).

Ο πίνακας αυτός παρέχει μία εικόνα της ευρείας συμμετοχής των ιδιοκτητών μύλων στις συνελεύσεις του κοινού. Η συμμετοχή αυτή στην πραγματικότητα ήταν μεγαλύτερη, διότι τα έγγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας αρχίζουν (με εξαίρεση ένα έγγραφο του 1672) από το 1680, χρονιά κατά την οποία είναι πιθανό, μερικοί από τους εγγεγραμμένους στο χφ. 134, να μην βρίσκονται πλέον στη ζωή. Αυτή είναι κατά πάσα πιθανότητα και η αιτία, που πολλοί από τους ιδιοκτήτες μύλων του πρώτου καταστίχου εμφανίζονται να μην υπογράφουν σε κανένα έγγραφο της κοινότητας.

Εκτός όμως από την απλή συμμετοχή στις συνελεύσεις, αρκετοί από τους ιδιοκτήτες μύλων είχαν εκλεγεί επίτροποι της κοινότητας[93]. Συγκεκριμένα από τα 66 πρόσωπα, που συνολικά εντοπίσαμε ως ιδιοκτήτες μύλων, χρημάτισαν επίτροποι για κάποιο χρονικό διάστημα τουλάχιστον οι 18. Πρόκειται για τους: Μιχάλη Καλαμαρά, Τζάννε Κοντοφρέο, Μιχάλη Καλογερά, Ανδρέα Καλλιμάρχο, Γεώργη Τουλάνη, Αλέσανδρο Καλαμαρά, Γιαννάκη Χαδεμένο, Σπηλιώτη Σαντορινέο, Τζωρτζέτο Σοφιανό, Γιαννάκη Οστοβίκ(η), Φρατζέσκο Ροδέλη, Ανδρέα Σαντορινέο, Πιέρο Σοφιανό, Νικόλα Ψαρό, Γιάκουμο Σκούταρη, Πετράκη Ματέι, Γιαννάκη Καλαμαρά[94]. Η μεγάλη συμμετοχή ανθρώπων που ήταν κάτοχοι μύλων στη διοίκηση της κοινότητας αποδεικνύεται και από το ακόλουθο στοιχείο. Σύμφωνα με κατάλογο που έχει συντάξει ο Π. Ζερλέντης, από το 1669 έως το 1700, εναλλάχθηκαν στη διοίκηση της κοινότητας της Μυκόνου 18 πρόσωπα, από τα οποία τα 10 ήταν ιδιοκτήτες ή συνιδιοκτήτες μύλων. Επίσης ένας ιδιοκτήτης μύλου, ο Γιαννάκης Χαδεμένος, διατέλεσε καντζιλιέρης της κοινότητας.

Παρατηρούμε λοιπόν, ότι σημαντικός αριθμός ιδιοκτητών μύλων, συμμετέχει ενεργά στην κοινοτική διοίκηση του νησιού. Στη συντριπτική πλειοψηφία, πρόκειται για τα ίδια εκείνα πρόσωπα που τα είδαμε προηγουμένως να αναπτύσσουν έντονη δραστηριότητα σε διάφορους τομείς της τοπικής οικονομίας.

---

93. Για τις δικαιοδοσίες, τον τρόπο εκλογής, τη διάρκεια της θητείας και τον αριθμό των επιτρόπων της Μυκόνου, βλ. Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 89-95, 189-195 Επίσης το έγγραφο εκλογής επιτρόπων του 1617, όπου αναφέρονται αναλυτικά οι δικαιοδοσίες τους, βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης Νικούσιος...", *ό.π.*, σ. 216-219.

94. Οι Μιχ. Καλαμαράς, Τζ. Κοντοφρέος, Μιχ. Καλογεράς, Α. Καλλιμάρχος, Γ. Τουλάνης, Αλ. Καλαμαράς, Γ. Χαδεμένος, Σπ. Σαντορινέος, Ζ. Σοφιανός, Γ. Οστοβίκης, αναφέρονται από τον Π. Ζερλέντη, *ό.π.*, σ. 213-215, σε πίνακα με τους επιτρόπους του νησιού που έχει καταρτίσει. Γνωρίζουμε επίσης ότι επιτροποι διατέλεσαν οι ακόλουθοι (οι αρχειακές αναφορές είναι ενδεικτικές): Φρ. Ροδέλης (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 16.7.707), Α. Σαντορινέος (χφ. 137, α.φ. 36, 8.7.1660), Πέρος Σοφιανός (χφ. 137 α.φ. 52, 15.8.1664, χφ. 136 α.φ. 11, 2.4.1668, κ.ά.), Ν. Ψαρός (χφ. 136 α.φ. 11, 2.4.1668), Π. Σκούταρης (βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 23-24), Γ. Σκούταρης (*ό.π.*, σ. 68-69), Π. Ματέι (φ. 18, 26.11.1702), Γ. Καλαμαράς (φ. 18, 23.12.1705).

5. Απόκτηση μύλων από πρόσωπα εγκαταστημένα πρόσφατα στη Μύκονο

Τα επώνυμα των ιδιοκτητών μύλων -όπως και των υπόλοιπων κατοίκων του νησιού- μπορούν να δώσουν κάποιες πληροφορίες για τον τόπο καταγωγής τους. Βέβαια, η εξαγωγή συμπερασμάτων για τον τόπο καταγωγής κάποιου, με μόνο στοιχείο το επώνυμό του, παρουσιάζει προβλήματα για τα οποία κάναμε ήδη λόγο με άλλη ευκαιρία. Παρά ταύτα στο συγκεκριμένο θέμα που μας απασχολεί εδώ, ίσως μπορούν να παράσχουν κάποια ενδεικτικά στοιχεία. Από τα οικογενειακά ονόματα των ιδιοκτητών μύλων, είναι πιθανό να δηλώνουν τόπο καταγωγής τα: Αξιώτης, Κορίνθιος, Νταζάρα, Ραουζέος, Σαντορινέος, Νταρόδος, Κορωνιός.

Επίσης, σημαντικός αριθμός ιδιοκτητών μύλων, φέρουν επώνυμα ξενικής προέλευσης (όπως Γρυπάρης, Βιδάλης, Νάξος, Ντελίνης, Μπαγούς, Ματέι, Λιτζάρδος, Οστοβίκ(ης), Τουλάνης)[95], ενώ γνωρίζουμε από τα νοταριακά έγγραφα και ότι ένας, ο Γερώνυμος Νταζάρα, ήταν Σκλαβούνος. Η παρουσία λατινογενών (φραγκικής ή ενετικής προέλευσης) επωνύμων είναι σύμφωνη και με μία πληροφορία, κατά την οποία, στα μέσα του 17ου αιώνα, πραγματοποιήθηκε στη Μύκονο σημαντική εγκατάσταση Δαλματών και Ιταλών, πειρατών και ναυτικών[96]. Συναντάμε επίσης οικογενειακά ονόματα (όπως Σκορδίλης, Φώσκολος) πιθανόν κρητικής προέλευσης. Τα επώνυμα αυτά ίσως συνδέονται με μεμονωμένες μετοικήσεις οικογενειών, που πραγματοποιήθηκαν από την Κρήτη προς τις Κυκλάδες πριν ή κατά τη διάρκεια του τουρκοβενετικού πολέμου[97].

Τέλος, μία ασφαλή πληροφορία για τον τόπο καταγωγής ορισμένων ιδιοκτητών μύλων, παρέχει αναφορά του πρε Λινάρδου Ξανθάκη που έχει συνταχθεί το 1675. Σε αυτήν αναγράφονται οι καθολικοί κατοίκοι της Μυκόνου, καθώς επίσης και ο τόπος καταγωγής τους[98]. Περιλαμβάνονται οι ακόλουθοι ιδιοκτήτες μύλων (ή οι γονείς τους).

---

95. Ο Τρ. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σ. 256, αναφέρει τα επώνυμα Γρυπάρης, Βιδάλης, Νάξος, ανάμεσα σε αυτά που θεωρεί φραγκικής προέλευσης. Πιθανότατα ίδιας προέλευσης είναι και τα: Ντελίνης, Τουλάνης, Μπαγούς, Λιτζάρδος. Ειδικά για τους Γρυπάρηδες ο Τρ. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σ. 246-247, αναφέρει ότι ήταν ιταλικής καταγωγής, μετανάστευσαν στην Κρήτη και το 1665 ένας κλάδος της οικογένειας εγκαταστάθηκε στη Μύκονο. Γρυπάρηδες όμως απαντούν στη Μύκονο και σε προγενέστερα έγγραφα.

96. Βλ. B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 29.

97. Βλ. σχετικά Β. Σφυρόερας, "Κρητικά...", *ό.π.*, σ. 463-464.

98. Πρόκειται για έγγραφο που δημοσιεύει ο Slot από το αρχείο της Congregazione de Propaganda Fide, B. J. Slot, *ό.π.*, τ. II, πίν. 20.

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ	ΗΛΙΚΙΑ	ΑΡΡΕΝΑ ΤΕΚΝΑ
Αντώνης Βιτάλης	Σύρος	67 ετών	2
Μπαστιάνος Ματέι	Λιβόρνο	44 ετών	4
Μιχελής Οστοβίκ	Δαλματία	50 ετών	2
Γερώνυμος Νταζάρα	Ζάρα [Δαλματίας]	44 ετών	-
Ζουάνες Καλογεράς	Μύκονος	45 ετών	-
Δημήτρης Γεράρδης	Παβία	31 ετών	-

Μπορούμε να συμπεράνουμε λοιπόν ότι σημαντικό μέρος από τους ιδιοκτήτες μύλων δεν προερχόταν τον παλαιό γηγενή πληθυσμό του νησιού. Το πρόβλημα που δημιουργείται είναι ποιοι ήταν οι λόγοι, που οδήγησαν αυτούς τους νεοφερμένους στο νησί κατοίκους, να επιλέξουν να τοποθετήσουν τα χρήματα που είχαν, στην κατασκευή ή στην αγορά ανεμομύλων.

6. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των μύλων

Οι ανεμόμυλοι στη Μύκονο σπανίως είχαν αποκλειστικά μόνο έναν ιδιοκτήτη. Το φαινόμενο της συνιδιοκτησίας κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας είχε γνωρίσει μεγάλη διάδοση κυρίως στο χώρο των πλοιοκτητών. Βέβαια, σε εκείνη την περίπτωση η συμπλοιοκτησία δικαιολογείται, γιατί το πλοίο και το φορτίο του είχαν να αντιμετωπίσουν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού πολλούς κινδύνους. Οι θαλάσσιοι κίνδυνοι, σε συνδυασμό με το υψηλό κόστος κατασκευής και την έλλειψη ασφαλιστικών εταιρειών, οδήγησαν στην επέκταση της συμπλοιοκτησίας, η οποία αποτέλεσε ένα είδος αυτασφάλισης, που περιόριζε τις απώλειες του ιδιοκτήτη σε περίπτωση ατυχήματος[99]. Στην περίπτωση των μύλων φυσικά, δεν υπάρχουν τέτοιου είδους κίνδυνοι να απειλούν τους ιδιοκτήτες τους. Παρόλα αυτά η συνιδιοκτησία των μύλων ήταν ευρύτατα διαδεδομένη όχι μόνο στη Μύκονο αλλά και σε άλλες περιοχές του τουρκοκρατούμενου και βενετοκρατούμενου χώρου, όπως για παράδειγμα στη Νάξο, στην Κέα, στην Πάρο, στη Σκύρο, στη Χίο, στην Κρήτη, στους Παξούς, στην Αιτωλία, στην Αθήνα[100].

99. Ο Β. Κρεμμυδάς, *Ελληνική Ναυτιλία (1776-1835). Οι μηχανισμοί*, Αθήνα 1986, σ. 55, υποστηρίζει ότι η εξάπλωση της συμπλοιοκτησίας δεν οφειλόταν αποκλειστικά στην απουσία ασφάλισης αλλά και στην ανοικτή χωρίς περιορισμούς απορρόφηση των διαθεσίμων κεφαλαίων. Παρόλο βέβαια, που το πλοίο και ο μύλος αποτελούν δραστηριότητες με διαφορετικά χαρακτηριστικά, η παραπάνω άποψη θα μπορούσε να συσχετισθεί με την εταιρική βάση την οποία επέλεξαν οι ιδιοκτήτες των μύλων για τη λειτουργία των "επιχειρήσεών" τους.

100. Βλ. σχετικά Δ. Δημητρόπουλος, "Ελαιοτριβεία, μύλοι, φούρνοι, εκκλησίες στο νησιωτικό χώρο τον 17ο αιώνα", *Μνήμων*, 16 (1994), σ. 47-48.

Ανάμεσα στους ιδιοκτήτες μύλων που εξετάσαμε, υπάρχουν δύο μόνο πρόσωπα τα οποία φαίνεται ότι κατέχουν μόνα τους έναν ολόκληρο ανεμόμυλο. Πρόκειται για τους παπά Μάρκο Κορίνθιο και Πιέρο Σκούταρη, οι οποίοι όμως σύμφωνα με το δεύτερο κατάστιχο, το χφ. 132, δεν είναι πλέον αποκλειστικοί ιδιοκτήτες του μύλου. Επίσης στο χφ. 134 αναφέρονται 4 ιδιοκτήτες (οι Δ. Γρυπάρης, Τζ. Νταρόδος, Α. Σαντορινέος, Ι. Στήφος Σαντορινέος), οι οποίοι φέρονται κάτοχοι μεριδίων σε δύο διαφορετικούς μύλους.

Τα ερωτήματα που δημιουργούνται είναι, ποιες αιτίες ώθησαν τους ιδιοκτήτες μύλων στη συνιδιοκτησία και γιατί κάποιοι ιδιοκτήτες μύλων διέσπειραν τα μερίδιά τους σε δύο η περισσότερους μύλους. Η απάντηση είναι πιθανόν να έχει σχέση με το κόστος κατασκευής αλλά και με τη φύση της τοπικής αγοράς που είχε δημιουργηθεί στο νησί γύρω από τους μύλους. Ο μύλος, όπως θα δούμε, στοίχιζε πολλά χρήματα. Αποτελούσε επομένως μία "επένδυση" που μπορεί να μην είχε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει κάθε ιδιοκτήτης μόνος του. Στο συνολικό κόστος που απαιτείτο για τη λειτουργία του πρέπει να συνυπολογιστεί η αξία του οικοπέδου, η δαπάνη για την κατασκευή του μύλου, την αγορά, τοποθέτηση και λειτουργία του μηχανισμού αλέσεως, παράλληλα με την προμήθεια κάποιων εργαλείων απαραίτητων στο μυλωνά. Οπωσδήποτε η φύση του μύλου, που απαιτούσε ειδικές τεχνικές γνώσεις και κατα τη διάρκεια της λειτουργίας του αλλά κυρίως στο στάδιο της κατασκευής του, ωθούσε στη συνεργασία ανθρώπους που διέθεταν χρήματα και άλλους που είχαν τεχνικές γνώσεις, καθώς τους συνέδεε αμοιβαίο συμφέρον.

Από την άλλη πλευρά φαίνεται ότι στη Μύκονο τουλάχιστον -αλλά πιθανότατα και ευρύτερα στα νησιά που δεν υπήρχαν έντονα φεουδαλικά κατάλοιπα- δεν υπήρξαν οι περιορισμοί που ίσχυσαν στην μεσαιωνική Δύση στη εγκαθίδρυση και λειτουργία νέων μύλων[101]. Οι περιορισμοί που ίσχυσαν σχετίζονταν κυρίως με το "δίκαιο των ανέμων" και είχαν σκοπό να προστατεύσουν την καλή λειτουργία των υφιστάμενων μύλων από παρεμβολές οποιονδήποτε κτισμάτων ή δένδρων και κατ' επέκταση και νέων ανεμόμυλων στη φυσική πορεία του ανέμου[102]. Γραπτή αποτύπωση των δεσμεύσεων αυτών έχουμε στα έθιμα

101. Βλ. M. Bloch, "Avènement et conquête du moulin à eau", επανέκδ. *Melanges Historiques*, τ. 2, Παρίσι 1983, σ. 809-820.

102. Βλ. Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 78-80, όπου όμως υποστηρίζουν ότι αυτοί οι κανόνες "ταυτίζονται απόλυτα με τις διατάξεις που θεσπίζονται στα αρχοντικά έγγραφα της Δυτικής Ευρώπης πράγμα που αποτελεί μία από τις αποδείξεις ότι οι Φράγκοι έφεραν το δίκαιο του ανέμου στο Αιγαίο". Νομίζω ότι η συσχέτιση των κανόνων που αφορούσαν τη λειτουργία των ανεμομύλων στο Αιγαίο με τους φεουδαλικούς περιορισμούς που ίσχυαν στη μεσαιωνική Ευρώπη είναι παρακινδυνευμένη. Στη μία περίπτωση έχουμε μία πρόνοια που αποβλέπει στην ανεμπόδιστη λειτουργία των υπαρχόντων ανεμόμυλων χωρίς να θέτει γενι-

Θήρας και Ανάφης του 1797[103] αλλά και σε μεταγενέστερες δικαστικές αποφάσεις[104]. Επίσης αυστηροί κανόνες φαίνεται ότι υπήρξαν όσον αφορά τους όρους λειτουργίας των μύλων. Οι Μυκόνιοι το 1518 απευθύνονται στη βενετική διοίκηση και ζητούν να έχουν δικαίωμα να αλέθουν από τον εσπερινό του Σαββάτου μέχρι το πρωί της Δευτέρας καθώς και σε ορισμένες γιορτές, σύμφωνα με την παλαιά συνήθεια[105]. Το 1755 μπουγιουρδί του καπουδάν πασά Μεχμέτ καθόριζε τα σχετικά με τη λειτουργία των μύλων και όριζε ότι πρέπει να αλέθουν οι μύλοι τρεις μέρες της εβδομάδας σιτάρι και τρεις κριθάρι[106].

Ορισμένες μαρτυρίες σχετικές με την κατασκευή μύλων δείχνουν ότι η συνιδιοκτησία υπήρχε από τη στιγμή της γένεσης του μύλου και δεν ήταν αποτέλεσμα μεταγενέστερης κατάτμησης[107]. Βέβαια, όπως είδαμε και παραπάνω, η περαιτέρω κατάτμηση των μύλων σε μικρότερα μερίδια ήταν αποτέλεσμα δύο ακόμη παραγόντων, της κληρονομικής μεταβίβασής τους στα τέκνα του αρχικού ιδιοκτήτη και της αγοράς μεριδίων στους μύλους από νέους ιδιοκτήτες. Όσοι κατείχαν μερίδια σε περισσότερους από ένα μύλο, είναι πιθανό ότι το έκαναν εξ ανάγκης. Την εποχή δηλαδή που είχαν τα απαραίτητα χρήματα για να αγοράσουν κάποιο νέο μεριδίο, μπορεί να μην υπήρχαν μερίδια διαθέσιμα για πώληση στο μύλο που ήταν ήδη συνιδιοκτήτες και επομένως αναγκαστικά τοποθέτησαν τα χρήματά τους σε κάποιον άλλο.

Εκτός από τα φυσικά πρόσωπα, κάτοχοι μύλων μπορούσαν να είναι και εκκλησιαστικά ιδρύματα όπως αποδεικνύει στην περίπτωση της Μυκόνου η κατοχή μεριδίου σε ανεμόμυλο από τη μονή της Τουρλιανής[108]. Η Τουρλιανή δεν αποτελεί μοναδική περίπτωση μονής ιδιοκτήτριας μύλου. Αντίθετα μάλιστα υπάρχουν παραδείγματα και από άλλες περιοχές που δείχνουν διάδοση της πρακτικής αυτής όχι μόνο στις νησιωτικές αλλά και σε άλλες μονές[109].

κούς περιορισμούς στην ίδρυση νέων, ενώ στην άλλη έχουμε κανόνες που στοχεύουν στη διασφάλιση αποκλειστικών φεουδαλικών δικαιωμάτων. Στην κατεύθυνση αυτή λειτουργούσε και το δικαίωμα κατοχής χειρομύλων που ήταν απαγορευμένο στη Δ. Ευρώπη, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Αρδεύσεις...", *ό.π.*, σ. 251-252.

103. Βλ. Π. και Ι. Ζέπος, *Jus...*, ό.π., σ. 513, πρβλ. και Γ. Λ. Μάουερ, *ό.π.*, σ. 257.

104. Βλ. σχετικά Λ. Χρυσανθόπουλος, *ό.π.*, σ. 170-171, Ν. Κεφαλληνιάδης, "Η μονή Αγ. Γεωργίου...", *ό.π.*, σ. 571-572, Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 79, 337.

105. Βλ. C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'Histoire de la Grèce*, τ. 4, Παρίσι 1882, σ. 237. Τμήμα του εγγράφου δημοσιεύει σε μετάφραση ο Τρ. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σ. 91.

106. Βλ. το σχετικό έγγραφο Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 80-81.

107. Βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *ό.π.*, σ. 53-54.

108. Σε άλλες περιοχές του τουρκοκρατούμενου χώρου έχει παρατηρηθεί η ύπαρξη κοινοτικών μύλων, βλ. Σπ. Ασδραχάς, "Αρδεύσεις...", *ό.π.*, σ. 251.

109. Βλ. σχετικά Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 86-87. Η μονή του Αγίου Ιωάννου

7. Αξία - τιμή πώλησης των μύλων

Ο ανεμόμυλος ήταν μία ακριβή αγορά, αρκετά ακριβότερη μάλιστα από το συγγενικό του νερόμυλο[110]. Η κατασκευή του ανεμόμυλου είχε μεγάλο κόστος, γιατί απαιτούσε επένδυση σημαντικής και εξειδικευμένης τεχνικής εργασίας και προμήθεια ειδικών εξαρτημάτων και πρώτων υλών[111]. Στα νοταριακά έγγραφα του 17ου αιώνα που μελετήσαμε, συναντήσαμε 19 πράξεις πωλήσεως μεριδίων μύλων και μία πάκτωση[112]. Ο πακτωτής συνδεόταν με το μύλο με σχέση παρόμοια με αυτή του ιδιοκτήτη, ενώ -όπως άλλωστε και ο ιδιοκτήτης- δεν ήταν συνήθως μυλωνάς[113]. Καμμία από τις πωλητήριες αυτές πράξεις δεν αφορούσε ολόκληρο το μύλο. Επίσης εντοπίσαμε μία πώληση "μύλου καταλύματος", προς 10 ρεάλια[114]. Αναλυτικά τα πωλούμενα μερίδια και η αξία τους είχε ως εξής:

Θεολόγου κατείχε μύλους όχι μόνο στην Πάτμο (βλ. Στ. Παπαδόπουλος, Χρ. Φλωρεντής, *Κείμενα για την τεχνική και την τέχνη*, Αθήνα 1990, σ. 2) αλλά και σε μετόχια της (όπως στη Μήλο, βλ. Ζ. Βάος, *Ναοί και ναΰδρια της Μήλου*, Αθήνα 1964, σ. 490). Το δικαίωμα κατοχής μύλων είχε εξασφαλίσει με σουλτανικό φιρμάνι και η καθολική εκκλησία της Μήλου τουλάχιστον από το 1629, βλ. B. J. Slot, "Καθολικαί...", *ό.π.*, σ. 113-114. Επίσης στην Πελοπόννησο σε απογραφή των περιουσιακών στοιχείων της τοπικής εκκλησίας που διενεργήθηκε από το 1696 έως το 1700 πολλές μονές φέρονται κάτοχοι νερομύλων και ανεμομύλων, βλ. Κ. Ντόκος, "Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδον της β' Ενετοκρατίας", *B.N.J.*, 21 (1971-1974), σ. 93, 99, 102, 105, 106, 112-118, 120 κ.ά. Στη Δωρίδα η μονή της Βαρνάκοβας το 1688 ενοικιάζει μύλο από τον τούρκο ιδιοκτήτη του, βλ. Δ. Ξανάλατος, "Ανέκδοτα έγγραφα της εν Δωρίδι ιεράς μονής της Βαρνάκοβας", *Ελληνικά*, 11 (1939), σ. 33. Τέλος η μονή της Λυκουσάδας στην περιοχή των Τρικάλων ήδη από το 1348, όπως μαρτυρεί σχετικό χρυσόβουλλο, κατείχε δύο μύλους σε γειτονικά χωριά, βλ. Σταυρούλα Σδρόλια, "Συμβολή στην ιστορία του Φαναρίου της Καρδίτσας (1289-1453)", *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 12 (1987), σ. 136.

110. Η διαφορά στο κόστος κατασκευής και στην αξία νερόμυλου - ανεμόμυλου δεν αφορά μόνο τα νησιά του Αιγαίου αλλά αποτελεί κοινό τόπο και στη Δύση, βλ. F. Braudel, *Capitalism...*, ό.π., σ. 264.

111. Χαρακτηριστικός είναι αναλυτικός κατάλογος με τις ημέρες εργασίας, τα υλικά και τα μεταφορικά που απαιτούνταν για την κατασκευή ενός ανεμόμυλου στις αρχές του 20ου αιώνα, βλ. Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 237.

112 Πακτώσεις μύλων συναντάμε και σε άλλες περιοχές όπως στη Νάξο (βλ. Β. Σφυρόερας, "Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών. Ναξιακά", *E.E.K.M.*, 5 (1965-1966), σ. 639) και στην Κρήτη (βλ. Ιω. Κίσκηρας, "Η πάκτωσις μύλου εν Κρήτη", *Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών*, 33 (1966), σ. 210-213).

113. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι στην παραπάνω πάκτωση (Χ77 έγγρ. 1314) πακτωτής ήταν ο μετέπειτα οικονόμος του νησιού παπά Δημήτρης Γρυπάρης.

114. Βλ. Χ77 έγγρ. 1424 του έτους 1671.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.14.

ΠΩΛΗΣΕΙΣ ΜΕΡΙΔΙΩΝ ΜΥΛΩΝ ΚΑΙ ΤΙΜΕΣ ΠΩΛΗΣΗΣ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΕΙΔΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ	ΜΕΡΙΔΙΟ ΜΥΛΟΥ	ΤΙΜΗ (ρεάλια)
12/07/1661	Αγοραπωλησία	Δύο αντένες	40.00
25/01/1662	Αγοραπωλησία	Μία αντένα	20.00
31/01/1663	Αγοραπωλησία	Μία αντένα	26.00
16/03/1663	Αγοραπωλησία	Μία αντένα	19.00
25/07/1663	Αγοραπωλησία	Δύο αντένες	40.00
04/08/1663	Αγοραπωλησία	Μία αντένα	24.00
15/11/1663	Αγοραπωλησία	Δύο αντένες	44.00
15/04/1664	Αγοραπωλησία	Μία αντένα	20.00
12/09/1669	Αγοραπωλησία	Δύο αντένες	40.00
04/04/1670	Αγοραπωλησία	Το 1/3 μύλου	54.00
14/09/1670	Πάχτωση	Μία αντένα	22.00
-/ -/1672	Αγοραπωλησία	Μία αντένα	30.00
21/02/1672	Αγοραπωλησία	Μία αντένα	30.00
01/07/1672	Αγοραπωλησία	Δύο αντένες (φουρνίδες)	52.50
05/09/1672	Αγοραπωλησία	Μία αντένα (φουρνίδα)	32.00
16/06/1673	Αγοραπωλησία	Το 1/3 μύλου	51.75
10/12/1673	Κοντραδίτο	Μία αντένα (φουρνίδα)	32.00
29/03/1674	Αγοραπωλησία	Μία αντένα	30.00
26/03/1685	Αγοραπωλησία	Δύο αντένες	40.00
15/12/1691	Αγοραπωλησία	Το μερτικό της πωλήτριας	60.00

Πηγές:

Γ.Α.Κ. Κ60 φ. 12, στο ίδιο φ. 12, Χ77 έγγρ. 14, 89, 40, 118, 209, 183, 1035, 1127, 1314, 1424, 1443, 1443, 1464, 1491, 1529, 1491, 1610, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 52, χφ. 124 α.φ. 85ν. (Οι αρχειακές ενδείξεις παρατίθενται με τη σειρά που αναγράφονται στον πίνακα).

Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε, στην πλειοψηφία των αγοραπωλησιών χρησιμοποιείται ως μέτρο πώλησης των μεριδίων η αντένα. Συνήθως πωλούνται μία ή δύο αντένες. Υπάρχουν όμως και δύο περιπτώσεις όπου αναφέρεται ότι πωλείται το 1/3 του μύλου, ενώ σε μία ακόμη πράξη ο πωλητής αναφέρει απλά ότι πωλεί το μερίδιό του, το οποίο ήταν επίσης περίπου ίσο με το 1/3 του μύλου.

Η τιμή πώλησης είναι σχετικά σταθερή. Κυμαίνεται από 19 έως 26 ρεάλια η αντένα, με επικρατέστερη την τιμή των 20 ρεαλιών, υπάρχουν όμως και κάποιες περιπτώσεις, κατά τις οποίες η τιμή πώλησης έφθασε τα 30 με 32 ρεάλια. Οι τελευταίες όμως ανήκαν κυρίως σε μύλους που φέρουν το χαρακτηρισμό "φουρνίδο", λέξη που μάλλον σήμαινε ότι ήταν πλήρως εξοπλισμένος. Στις δύο

εκείνες περιπτώσεις που αναφέρεται ότι πωλείται το 1/3 του μύλου η τιμή πώλησης ήταν στη μία περίπτωση 54.0 και στην άλλη 51.75 ρεάλια. Από τα στοιχεία αυτά μπορούμε να υπολογίσουμε ότι κάθε μύλος θεωρείτο ότι είχε 8 αντένες. Η τιμή πώλησης ολόκληρου του ανεμόμυλου πρέπει να έφθανε ή και να ξεπερνούσε τα 160 ρεάλια (γρόσια)[115]. Το ποσό αυτό ήταν για τα δεδομένα της εποχής πολύ μεγάλο. Για να αντιληφθούμε καλύτερα τι αντιπροσώπευε, μπορούμε να το συγκρίνουμε με τις τιμές πώλησης ορισμένων άλλων αγαθών. Επίσης μαρτυρίες που έχουμε από άλλες περιοχές δείχνουν ότι η τιμή πώλησης των νερόμυλων έφθανε το 1/3 των ανεμόμυλων[116]. Θυμίζουμε ότι σύμφωνα με τα έγγραφα των αγοραπωλησιών, οι μέσες τιμές πώλησης διαφόρων ακινήτων ήταν οι ακόλουθες: αμπέλι 14.9 ρεάλια, κλείσμα 14.1 ρεάλια, παραγγερία 8.7 ρεάλια, βοκολιός 6.5 ρεάλια, κατοικιά 24.7 ρεάλια, σπίτι 19.4 ρεάλια, εργαστήρι 17.5 ρεάλια, μαγαζί 14.8 ρεάλια.

Σύμφωνα με ορισμένες πληροφορίες -χωρίς σαφή όμως χρονικό προσδιορισμό- οι εκτάσεις γης στις οποίες κτίζονταν οι μύλοι, ανήκαν στην κοινότητα της Μυκόνου και έχαιραν ειδικής προστασίας, ώστε να εξασφαλίζεται η απρόσκοπτη λειτουργία του μύλου[117]. Ίσως το καθεστώς αυτό να επιβλήθηκε στα μεταγενέστερα χρόνια. Στα νοταριακά έγγραφα όμως του 17ου αιώνα συναντάμε πωλήσεις ακινήτων που χαρακτηρίζονται "μυλότοποι". Αφού λοιπόν ο μυλότοπος ήταν χώρος κατάλληλος για κατασκευή μύλου ή τόπος που υπήρχε παλιά μύλος[118], τότε θα πρέπει να υποθέσουμε ότι στο νησί την εποχή αυτή οι χώροι εγκατάστασης των μύλων, αν δεν ανήκαν αποκλειστικά σε ιδιώτες, τουλάχιστον συνυπήρχαν με κοινοτικούς[119].

Έχουμε εντοπίσει τρεις πωλήσεις μυλοτόπων. Στην μία πωλητήρια πράξη δεν είναι απόλυτα σαφές αν το μεταβιβαζόμενο αγαθό είναι ολόκληρο ή -πράγ-

115. Δεν ξέρουμε αν το τίμημα ήταν ίδιο και σε άλλα νησιά. Σε μία μαρτυρία από τη Νάξο καταγράφεται το 1685 πώληση μισού ανεμόμυλου προς 42 γρόσια, βλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, "Η μονή...", *ό.π.*, σ. 569-570 και Αναστασία Σιφωνιού-Καραπά, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 719-720. Δεν γνωρίζουμε όμως αν η τιμή αυτή είναι αντιπροσωπευτική, καθώς προέκυψε από συμβιβασμό μεταξύ των συναλλασσομένων.

116. Στη Νάξο στα 1662 πωλείται νερόμυλος έναντι 50 γροσιών (βλ. Β. Σφυρόερας, "Κυκλαδικά...", *ό.π.*, σ. 638) και στη Δημητσάνα, το 1689, έναντι 65 ρεαλιών (βλ. Τ. Γριτσόπουλος, "Πωλητήρια...", *ό.π.*, σ. 135).

117. Βλ. Γ. Μπόνης, "Ανεμομυλικά...", *ό.π.*, σ. 3.

118. Σχετικά με τα κριτήρια επιλογής των κατάλληλων για κατασκευή μύλων χώρων βλ. Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 112-117.

119. Σε μαρτυρία επίσης της εποχής αυτής από την Κίμωλο γίνεται λόγος για χωριστή ιδιοκτησία του εδάφους και των υπερκείμενων μύλων. Οι ιδιοκτήτες κάθε ενός μύλου υποχρεούνταν μάλιστα στην καταβολή 20 λιβρών κριθαριού στον κάτοχο της γης, βλ. Β. J. Slot, "Καθολικαί...", *ό.π.*, σ. 116.

μα που είναι και πιθανότερο- τμήμα του. Στο σχετικό έγγραφο ορίζεται: "και διά τα όποια δικαιώματα τον μυλότοπον ήδωσεν ακόμα γρόσια 3.5". Στο δεύτερο έγγραφο πωλείται μισός μυλότοπος μαζί με ένα κλείσμα έναντι 20.5 ρεαλιών. Οι πωλητές σε αυτή την περίπτωση κατείχαν και τον υπόλοιπο μισό μυλότοπο, τον οποίο φαίνεται ότι διατήρησαν. Ξεκάθαρη είναι η τιμή πώλησης μόνο στην τρίτη πωλητήρια πράξη. Σύμφωνα με αυτήν πωλείται "μιάς αντένας μυλότοπος" προς 3.5 ρεάλια[120].

Παρατηρούμε λοιπόν, καταρχήν ότι η συνιδιοκτησία δεν αφορά μόνο το μύλο, αλλά επεκτείνεται συχνά και στο χώρο που ο τελευταίος είχε ανεγερθεί. Μία δεύτερη παρατήρηση έχει σχέση με την αναλογία μεταξύ της τιμής πώλησης του ενεργού ανεμόμυλου και του, πρόσφορου για κατασκευή του, χώρου. Αν θεωρήσουμε ως ενδεικτική τη μοναδική τιμή των 3.5 ρεαλιών ανά αντένα που διαθέτουμε για το μυλότοπο και ως ενδεικτική μία τιμή 20 - 25 ρεάλια για το μύλο, η αναλογία που προκύπτει είναι περίπου ένα προς επτά. Επομένως το κόστος από την κατασκευή, το μηχανισμό και τα εξαρτήματα ήταν εκείνα που επιβάρυναν αποφασιστικά την προσπάθεια να τεθεί σε λειτουργία ο ανεμόμυλος. Η σύγκριση με την αντίστοιχη αναλογία κόστους οικοπέδου-οικίας, που υπολογίσαμε σε ένα προς τρία, -ή ένα προς πέντε, όταν επρόκειτο για διώροφο σπίτι- επισημαίνει καλύτερα την υπάρχουσα διαφορά.

Β. Οι φούρνοι

Ο προσδιορισμός της ταυτότητας του φούρνου ως ιδιαίτερου μεταβιβάσιμου αγαθού δεν είναι πάντοτε σαφής. Κάποιες φορές φούρνοι μνημονεύονται σε διαθήκες ή προικοσύμφωνα ως στοιχεία συμπληρωματικά του σπιτιού και δεν αποτελούν αγαθά που μπορούν να μεταβιβαστούν ανεξάρτητα. Τις περισσότερες φορές όμως οι φούρνοι αποτελούν αγαθά που μεταβιβάζονται και φορολογούνται ως αυθύπαρκτα ακίνητα. Οι φούρνοι αυτοί κατά πάσα πιθανότητα δεν προορίζονταν αποκλειστικά για καθημερινή οικογενειακή χρήση, αλλά ήταν κτίσματα που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες μιας ομάδας οικογενειών ή μιας γειτονιάς[121]. Άλλωστε σε μεγάλες πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατο-

120. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 392, 25.2.1665, 1360, 2.7.1671 και 168, 17.2.1664.

121. Τέτοιες λειτουργίες ίσως εξυπηρετούσαν τα "φουρνόσπιτα" που απαντούν στην Εύβοια (βλ. Αθηνά Μπαρώνου, Ευσταθία Βόρη, "Συμπληρωματικά κτίσματα του σπιτιού. Φούρνοι, φουρνόσπιτα χωριών και οικισμών της Β. Εύβοιας", *Α.Ε.Μ.*, 27 (1986-1987), σ. 123-158) ή στην Αίγινα (βλ. Δ. Βασιλειάδης, "Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Αίγινας", *Λαογραφία*, 16 (1956-1957), σ. 475-476). Στην Πάτμο το 1645 χρησιμοποιείται η λέξη "φουρνοκατοικιά", βλ. Στ. Παπαδόπουλος, Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 17.

ρίας λειτουργούσαν από τον 17ο αιώνα φούρνοι - αρτοποιεία, αλλά και οι συντεχνίες των αρτοποιών ήταν οργανωμένες με θεσμοθετημένους επίσημα αυστηρούς κανόνες[122].

Όπως είπαμε οι φούρνοι περιλαμβάνονταν στα αγαθά που καταγράφονταν στις φορολογικές καταστιχώσεις. Ο φόρος που είχαν υποχρέωση να καταβάλλουν οι ιδιοκτήτες ενός φούρνου στη Μύκονο ήταν, σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα του β' μισού του 17ου αιώνα, δύο δουκάτα (λογιστικό νόμισμα). Συνήθως ο φόρος αυτός επιμεριζόταν στους συνιδιοκτήτες, οι οποίοι αν κρίνουμε από τα ποσά που τους αναλογούν δεν πρέπει να ξεπερνούσαν τους τέσσερις. Συνολικά στο χφ. 134 μετρήσαμε 74 ιδιοκτήτες μύλων, οι οποίοι όφειλαν να καταβάλουν για τους φούρνους τους τουλάχιστον 71 δουκάτα, ενώ στο χφ. 132 οι ιδιοκτήτες μειώθηκαν σε 26 και ο οφειλόμενος φόρος κατέβηκε στα 31.5 δουκάτα[123]. Η μείωση αυτή του οφειλόμενου για φούρνους φόρου και επομένως και του αριθμού των φούρνων συνοδεύεται από μία παράλληλη συγκέντρωση των εναπομενεινάντων φούρνων στα χέρια λιγότερων ιδιοκτητών. Αυτό φαίνεται και από την αύξηση της κατά κεφαλήν υποχρέωσης των ιδιοκτητών των φούρνων από 0.9 σε 1.2 δουκάτα.

Πού οφείλεται όμως η μείωση αυτή των φούρνων; Αν δεν πρόκειται για κάποια άγνωστη σε εμάς μεταβολή του τρόπου φορολόγησής τους, ίσως η μείωση του αριθμού θα μπορούσε να συνδυαστεί με αύξηση του μεγέθους και της παραγωγικότητας όσων διατηρήθηκαν[124]. Οι πληροφορίες άλλωστε που έχουμε για τον 18ο αιώνα είναι ότι λειτούργησαν μεγάλοι φούρνοι στο νησί[125] με παραγωγή που δεν απευθυνόταν μόνο στις τοπικές ανάγκες. Οι φούρνοι αυτοί κάποια εποχή ίσως έφθασαν του 20 με 25[126]. Κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρ-

122. Βλ. σχετικά Ευαγγελία Μπαλτά, " Το ψωμί στον ελλαδικό χώρο κατά την οθωμανική περίοδο", *"Ο άρτος ημών" από το σιτάρι στο ψωμί*, Αθήνα 1994, σ. 233-237.

123. Στο χφ. 134 υπάρχουν ακόμη τέσσερις και στο χφ. 132 τρεις ιδιοκτήτες φούρνων, των οποίων δεν δηλώνεται ο φόρος που όφειλαν να καταβάλουν για το φούρνο τους.

124. Η μείωση αυτή συνεχίστηκε και κατά τον επόμενο αιώνα. Σε φορολογικό κατάστιχο του 1754 καταγράφονται 10 μισοί και 4 ολόκληροι φούρνοι, ενώ σε ανάλογο φορολογικό κατάστιχο του 1793 μετρήθηκαν 10 μισοί και 8 ολόκληροι, βλ. Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 149, 158.

125. Γνωστός φούρνος του 18ου αιώνα είναι αυτός του Πέτρου Μαυρογένη από τον οποίο έχει διασωθεί και η επιγραφή "ήθε μη φεύγοι δώρα της ειμαρμένης φούρνος ον ανήγειρεν Πέτρος Μαυρογένης", βλ. Β. Μάρκαρης, "Ενδιαφέρουσες επιγραφές", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 157 (Μάρτιος 1961), σ. 3.

126. Βλ. Αθ. Σταθόπουλος, "Οι μύλοι και οι φούρνοι της Μυκόνου", εφ. *Κυκλαδικόν Φως*, κυρίως φ. 310 (Απρίλιος 1974), σ. 7, όπου όμως δεν προσδιορίζεται με ακρίβεια η εποχή για την οποία γίνεται λόγος. Λαογραφικά στοιχεία για τους φούρνους του νησιού και τη λειτουργία τους βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Φούρνοι και φουρνάρηδες", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 227-228 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1967).

κικού πολέμου (1770-1774) η παραγωγή τους εξυπηρετούσε τις ανάγκες του ρωσικού στόλου. Στους Μυκονιάτες είχε ανατεθεί το ψήσιμο μεγάλων ποσοτήτων διπυρίτη, και είχε ορισθεί αμοιβή των ανθρώπων που απασχολούνταν με το ζύμωμα και το ψήσιμο 4 γρόσια το μήνα[127]. Το νησί μάλιστα απειλήθηκε με αυστηρή τιμωρία, όταν θεωρήθηκε ότι η καταστροφή μεγάλων ποσοτήτων διπυρίτη είχε προκληθεί από αμέλεια των κατοίκων[128].

Όσον αφορά τους ιδιοκτήτες των φούρνων μία εικόνα της οικονομικής τους κατάστασης μας δίνει η ένταξή τους στις βαθμίδες των φορολογικών καταστίχων που έγινε με βάση τον οφειλόμενο φόρο.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.15.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΦΟΥΡΝΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΟΦΕΙΛΗ

Οφειλόμενος	χφ. 134					χφ. 132				
φόρος	(I)		(II)			(I)		(II)		
(σε δουκάτα)	α.α	(α)%	α.α	(β)%	(γ)%	α.α.	(α)%	α.α	(β)%	(γ)%
0	-	-	-	-	0.0	25	3.9	-	0.0	0.0
1- 49.5	328	61.1	27	8.2	36.5	384	60.4	3	0.8	11.5
50- 99.5	160	29.8	29	18.1	39.2	160	25.2	6	3.7	23.1
100-149.5	39	7.3	16	41.0	21.6	47	7.4	9	19.1	34.6
150-199.5	6	1.1	2	33.3	2.7	13	2.0	7	53.8	26.9
200 και άνω	4	0.7	-	0.0	0.0	7	1.1	1	14.3	3.9
ΣΥΝΟΛΟ	537	100.0	74	13.8	100.0	636	100.0	26	4.1	100.0

Σημειώσεις

(I): υπολογισμοί που αφορούν το σύνολο των εγγεγραμμένων σε κάθε κατάστιχο.

(II): υπολογισμοί που αφορούν τους ιδιοκτήτες φούρνων.

α.α.: απόλυτος αριθμός.

(α): ποσοστιαία αναλογία στο σύνολο των εγγεγραμμένων.

(β): ποσοστιαία αναλογία όσων εντάσσονται σε κάθε βαθμίδα και είναι ταυτόχρονα ιδιοκτήτες φούρνων.

(γ): ποσοστιαία κατανομή των ιδιοκτητών φούρνων ανά βαθμίδα.

Οι αριθμητικοί υπολογισμοί που καταγράφονται στον πίνακα Χ.15. δείχνουν ότι η μείωση του αριθμού των ιδιοκτητών φούρνων συνοδεύτηκε και από μία αλλαγή του οικονομικού τους προφίλ. Οι ιδιοκτήτες φούρνων του δευτέρου καταστίχου εντάσσονται, με μεγαλύτερη αναλογία από αυτούς του πρώ-

127. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, 163.

128. Βλ. Κ. Α. Παλαιολόγος, "Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα", *Παρνασσός*, 1 (1877), σ. 917, όπου σχετική επιστολή του Γ. Α. Ορλόφ.

του, στις βαθμίδες των φορολογουμένων που είναι υπόχρεοι καταβολής μεγάλων ποσών. Με άλλα λόγια διακρίνεται μία εισδοχή των -σύμφωνα τουλάχιστον με τα φορολογικά κατάστιχα- οικονομικά ισχυρών προσώπων στο χώρο των ιδιοκτητών φούρνων, που συνοδεύεται με ταυτόχρονη απομάκρυση των οικονομικά ασθενεστέρων. Έτσι, ενώ στο χφ. 134 ιδιοκτήτες φούρνων είναι οι δύο από τους δέκα εγγεγραμμένους που υποχρεούνται να καταβάλλουν πάνω από 150 δουκάτα ετήσιο φόρο, στο μεταγενέστερο χφ. 132 η αναλογία έχει διπλασιαστεί και αποτελούν τους 8 στους 20. Παράλληλα όμως το κύριο σώμα όσων κατέχουν φούρνους, παρά τη διείσδυση των οικονομικά ισχυρών οικογενειών, εξακολουθούν να ανήκουν στις μεσαίες φορολογικές κλίμακες.

Οι αλλαγές στο χώρο των ιδιοκτητών φούρνων συνοδεύτηκαν και από μία ευρεία ανανέωση στα πρόσωπα των ιδιοκτητών. Από τους ιδιοκτήτες του χφ. 132 μόνο τρεις περιλαμβάνονται και στο προγενέστερο χφ. 134, ενώ άλλοι 13 φέρουν οικογενειακά ονόματα που εντοπίζονται και μεταξύ των ιδιοκτητών φούρνων του χφ. 134. Σημειώνουμε ένα ακόμη στοιχείο που καταδεικνύει την αλλαγή στις οικογένειες που κατείχαν τους φούρνους του νησιού: από τα 74 πρόσωπα που εμφανίζονται ως κάτοχοι φούρνων στο χφ. 134, συναντάμε στο χφ. 132 τα οικογενειακά ονόματα μόνο των 23.

Η τάση εισόδου ισχυρών οικογενειών ως κατόχων φούρνων είναι εμφανής και από τις πράξεις πωλήσεων. Στα χρόνια που εξετάζουμε συναντήσαμε 19 πράξεις πωλήσεων φούρνων, ολόκληρων ή μεριδίων σε αυτούς[129]. Μεταξύ των αγοραστών συναντάμε γόνους των ισχυρότερων οικογενειών της Μυκόνου, όπως των: Σκούταρη, Χαδεμένου, Γύζη, Καλαμαρά, Τουλάνη, Σαντορινέου, Καλλέργη κ.ά.

Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται και από τις τέσσερις περιπτώσεις πώλησης φουρνοτόπων που έχουμε εντοπίσει[130]. Εδώ αγοραστές ήταν οι: Γ. Τουλάνης, Ιω. Γύζης, Γερ. Νταζάρα, Γ. Καλογεράς, πρόσωπα για τα οποία έχουμε κάνει λόγο σε άλλες ευκαιρίες, και ήταν γνωστά για την οικονομική ισχύ και την πολυποίκιλη δραστηριοποίησή τους σε διάφορους τομείς της ζωής του νησιού. Οι φουρνότοποι ήταν χώροι κατάλληλοι για το κτίσιμο και τη λειτουργία φούρνου ή τόποι που λειτουργούσαν παλαιότερα φούρνοι και είχαν πλέον καταστραφεί. Σε μία μάλιστα περίπτωση ορίζεται ότι ο φουρνότοπος πωλείται

129. Βλ. Χ77 έγγρ. 134, 4.10.1663, 154, 10.1.1664, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 25.6.1665, Χ77 έγγρ. 448, 25.6.1665, 1079, 9.1.1670, 1114, 15.3.1670, 1423, 13.12.1671, 1469, 14.7.1672, 1636, 30.8.1674, 228, 18.3.1680, 227, του 1682, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 3, 19.6.1687, 30.6.1687, α.φ. 13ν, 6.8.1687, α.φ. 27, 21.6.1689, α.φ. 54, 26.7.1690, α.φ. 82ν, 4.5.1691, α.φ. 91, 2.6.1692, χφ. 136 α.φ. 97, 8.5.1696.

130. Βλ. Χ77 έγγρ. 505, 16.11.1665, 1147, 3.5.1670, 1487, 15.8.1672 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 97ν, 7.12.1691.

με τις πέτρες του, προφανώς χρήσιμες για την επαναλειτουργία του[131].

Η τιμή πώλησης των φούρνων δεν ήταν ενιαία και κυμαινόταν από 5 έως 18 ρεάλια, με επικρατέστερη μία τιμή γύρω στα 10 - 12 ρεάλια. Όσον αφορά τις τιμές που εξασφάλιζαν οι φουρνότοποι, σύμφωνα με τα έγγραφα που διασώζονται, κινούνταν μεταξύ 3.75 και 8 ρεαλιών. Από τη σύγκριση των τιμών πώλησης των εν λειτουργία φούρνων με τους φουρνότοπους φαίνεται ότι η αναλογία κτίσματος και οικοπέδου ήταν περίπου δύο προς ένα. Αν η αναλογία αυτή συγκριθεί με άλλα αγαθά, όπως τα σπίτια ή τους μύλους, γίνεται φανερό ότι το κτίσμα και ο εξοπλισμός του φούρνου αντιπροσώπευε μικρό μέρος της συνολικής αξίας του αγαθού, στοιχείο που δηλώνει ότι ο φούρνος αποτελούσε ένα απλό κτίσμα χωρίς ιδιαίτερες τεχνικές απαιτήσεις και μεγάλο εξοπλισμό.

Παρά τη χαμηλή, γενικά, τιμή πώλησης των φούρνων, συνήθως μεταβιβάζονται όχι ολόκληροι φούρνοι αλλά μερίδια σε αυτούς. Συχνά η πώληση αφορά το ήμισυ του φούρνου, άλλοτε γίνεται με ασάφεια λόγος για το "μερτικό" του πωλητή, ενώ άλλες φορές μεταβιβάζεται μία "πυρά". Δεν είναι απόλυτα σαφές τι ακριβώς ήταν η "πυρά". Το πιθανότερο είναι πως επρόκειτο για κάποιο τρόπο υπολογισμού των μεριδίων στο φούρνο, ανάλογο με την "αντένα". Δεν γνωρίζουμε όμως ούτε αν οι φούρνοι διαιρούνταν όπως οι μύλοι σε συγκεκριμένα μερίδια, ούτε εάν ίσχυε κάτι τέτοιο, πόσα ακριβώς ήταν αυτά τα μερίδια. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι δεν έχουμε συναντήσει πώληση δύο ή περισσοτέρων "πυρών", διασώζεται όμως νοταριακό έγγραφο με πώληση μισής "πυράς"[132]. Επίσης το 1705 ο Μάρκος Ροδέλης με τη διαθήκη του ορίζει ότι αφήνει μία "πυρά" φούρνου στην κόρη του Χριστιάνα και τον υπόλοιπο φούρνο στο γιο του Αλέσανδρο[133]. Συνεπώς η "πυρά" συνιστούσε κατά πάσα πιθανότητα μερίδιο πλήρους ιδιοκτησίας επί του φούρνου, και όχι μόνο απλό δικαίωμα χρήσης του[134].

Ένα άλλο θέμα που σχετίζεται με τους φούρνους φέρνει στην επιφάνεια η διαθήκη του Μάρκου Μπαγού που συντάχθηκε στα 1687. Εκεί ο διαθέτης ορίζει ότι καταλείπει στη σύζυγό του ανάμεσα στα άλλα αγαθά: "το φούρνο και

131. Βλ. Χ77 έγγρ. 1487.

132. Βλ. Χ77 έγγρ. 1114.

133. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 2, 24.2.1705.

134. Ο Α. Δρακάκης, "Η Σύρος...", *ό.π.*, σ. 175-177 και 324, παρατήρησε την ύπαρξη του φαινομένου στη Σύρο, αλλά θεώρησε ότι η "πυρά" ήταν δουλεία, που συνίστατο στο δικαίωμα του δικαιούχου να φουρνίζει στο φούρνο του ιδιοκτήτη του φούρνου. Όμως, όπως σημειώνει και ο ίδιος σχετικά με την πυρά, "καθ' όλως ιδιόμορφον τρόπον, το δικαίωμα τούτο μετεβιβάζετο εν τη ζωή και αιτία θανάτου μη αποσβεννύμενον διά του θανάτου του δικαιούχου" με πράξη διαθήκης, αγοραπωλησίας ή δωρεάς, δηλαδή ουσιαστικά ταυτιζόταν με ανεξάρτητο υλικό αγαθό.

όσα άσπρα του χρεωστούν οι ενορίτισσες του άνωθεν φούρνου να τον έχει όσο ζει"[135]. Τον όρο ενορίτισσες προκειμένου να προσδιοριστεί η πελατεία του φούρνου δεν τον έχουμε συναντήσει σε άλλο έγγραφο. Επίσης δεν έχουμε συναντήσει καμμία άλλη ένδειξη που να αποδεικνύει ότι οι φούρνοι στο νησί ήταν οργανωμένοι σε σύστημα ενοριών παρόμοιο με αυτό των εκκλησιών[136], οργάνωση που θα υπαγόρευε την αναγκαστική υπαγωγή κάθε γειτονιάς και των κατοίκων της σε ένα συγκεκριμένο φούρνο. Επομένως από μία και μόνο ένδειξη δεν μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα. Ούτε έχουμε επαρκή στοιχεία που να επιτρέπουν να παραλληλίσουμε το φαινόμενο αυτό με τη φεουδαλική υποχρέωση που ίσχυε στη μεσαιωνική Δύση, σύμφωνα με την οποία οι χωρικοί ήταν υποχρεωμένοι να προσφεύγουν στο φούρνο του χωροδεσπότη προκειμένου να ψήσουν το ψωμί τους[137].

Πάντως ανεξάρτητα από το γεγονός της υποχρεωτικής ή μη υπαγωγής των κατοίκων σε ένα φούρνο, εάν η μαρτυρία αυτή απηχεί την πραγματικότητα που είχε διαμορφωθεί στη Μύκονο, τότε πρέπει να υποθέσουμε ότι οι φούρνοι λειτουργούσαν με ένα δίκτυο μόνιμων πελατών ή μάλλον πελάτισσών, στις οποίες παρείχαν και διευκολύνσεις πληρωμής με πίστωση για τις υπηρεσίες που τους προσέφεραν.

Γ. Πρώτες σκέψεις - υποθέσεις

Ο υδρόμυλος αρχικά και ο ανεμόμυλος κατόπιν[138] αντιπροσώπευαν για την εποχή τους μία καθοριστική τεχνολογική εξέλιξη[139]. Η εξάπλωση του μύλου συντέλεσε στην αύξηση της παραγωγικότητας και διαδραμάτισε ρόλο

---

135. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ.127, 29.1.1687.

136. Για την υποχρεωτική υπαγωγή σε εκκλησιαστικές ενορίες βλ. Ι. Αναστασίου, "Αι ενορίαι της ελληνικής εκκλησίας κατά την διάρκειαν του ΙΗ' αιώνος", *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης*, 22 (1977), σ. 15-18 και Π. Ακανθόπουλος, *Η ιστορία των ενοριών του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά την τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1984, σ.57-61.

137. Βλ. σχετικά M. Bloch, *Η φεουδαλική κοινωνία*, Αθήνα 1987, σ. 342.

138. Για τις πρώτες μαρτυρίες σχετικά με την ύπαρξη υδρομύλων ή ανεμομύλων στον ελληνικό χώρο βλ. Γ. Δημητροκάλλης, "Οι ανεμόμυλοι των Βυζαντινών", *Παρνασσός*, 20 (1978), σ. 142-144, Δ. Οικονομίδης, "Οι εν Ελλάδι παραδοσιακοί αλευρόμυλοι", *ό.π.*, σ. 159-162 και Z. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 66-69. Για τον ευρωπαϊκό χώρο βλ. ενδεικτικά: A. M. Bautier, "Les plus anciennes mentions de moulins hydrauliques industriels et des moulins à vent", *Bulletin Philologique Historique Français*, 2 (1960), σ. 567-626, R. J. Forbes, "Power", *A History of Technology*, Οξφόρδη 1956, σ. 617-620, Rex Wailes, "A note on windmills", *στο ίδιο*, σ. 623-628, J. Le Goff, *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 295-296, Fr. Russo, *Εισαγωγή στην ιστορία των τεχνικών*, Αθήνα 1993, σ. 150-157. Για τη Μύκονο η πρώτη

που έχει χαρακτηριστεί ανατρεπτικός για την οικονομία των δυτικών ευρωπαϊκών χωρών κατά τη διάρκεια του μεσαίωνα[140]. Η καθοριστική συμβολή του σχετίζεται και με το γεγονός ότι ο μύλος πέρα από τις άλλες χρήσεις του ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με την επεξεργασία των δημητριακών, τα οποία από την αρχαιότητα αποτέλεσαν το κυριότερο προϊόν για τη διατροφή των ανθρώπων[141]. Αναλογικά η θέση αυτή του μύλου εξασφάλιζε στον ιδιοκτήτη του οικονομική ισχύ και εξουσία στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας[142].

Ο χαρακτήρας της οικονομίας της Μυκόνου τον 17ο αιώνα παρέμενε κατά κύριο λόγο αγροτικός, παρόλες τις διαπλοκές με το εμπόριο κυρίως δια μέσου της πειρατείας. Ένα ερώτημα λοιπόν που μπορεί να τεθεί είναι εάν η κατασκευή και λειτουργία "βιοτεχνικών" εγκαταστάσεων -όπως ήταν οι ανεμόμυλοι που σκοπό είχαν τη στοιχειώδη μεταποίηση ενός αγροτικού προϊόντος, των δημητριακών[143]- αποτελούσε στοιχείο ρήξης με τον αγροτικό χαρακτήρα της οικονομίας ή αν αντίθετα ενίσχυε τα αγροτικά του χαρακτηριστικά[144].

μαρτυρία ύπαρξης ανεμόμυλου βρίσκεται σε ανώνυμο βενετικό χειρόγραφο του 15ου αιώνα με τίτλο *Le isole dell' Archipelago*. Σε αυτό υπάρχει σχεδιάγραμμα του λιμανιού του νησιού, όπου σημειώνεται ανεμόμυλος που αποτελεί και την παλαιότερη γραπτή απεικόνιση ανεμόμυλου στις Κυκλάδες. Σχετικά βλ. Β. Κυριαζόπουλος, "Ιστορική...", *ό.π.*, σ. 338 και Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 67.

139. Βλ. B. Gille, "Le moulin, l'eau, une révolution technique medievale", *Techniques et civilisation*, 4 (1954), σ. 1-15, και R. J. Forbes, *Studies in ancient technology*, τ. II, Leinden Brill 1955, κυρίως σ. 96-101 και 120-125.

140 Βλ. σχετικά J. Gimpel, *La révolution industrielle du Moyen Age*, Παρίσι 1975, κυρίως σ. 9-17 και 29-32, F. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV - XVIII siècle, Les temps du monde*, τ. 3, Παρίσι 1979, σ. 470-473, C. Cipolla, *Η Ευρώπη...*, ό.π., σ. 223-229.

141. Βλ. M. C. Amouretti, *Le pain et l'huile dans la Grèce antique (de l'araire au moulin)*, Παρίσι 1986, και ειδικά για τους τύπους μύλων σ. 140-147.

142. Στη μεσαιωνική Ευρώπη μάλιστα συνέβαινε, ο ιδιοκτήτης του μύλου που ήταν και τοπικός γαιοκτήμονας, να εξαναγκάζει τους αγρότες της περιοχής να πηγαίνουν το σιτάρι τους για άλεση στο δικό του μύλο, βλ. M. Bloch, "Avenement...", *ό.π.*, σ. 809-820. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε ένα από τα πρώτα και μεγαλύτερα χωροδεσποτικά εκμεταλλευτικά μονοπώλια, βλ. Π. Άντερσον, *Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό*, Αθήνα 1981, σ. 212.

143. Τρία άλλα χαρακτηριστικά μεσογειακά προϊόντα η ελιά, η μουριά και το αμπέλι, δεν ευνόησαν την εξάπλωση καθαρά βιοτεχνικών-πρωτοβιομηχανικών δραστηριοτήτων παρότι αποτέλεσαν αντικείμενό τους, βλ. σχετικά Χριστίνα Αγριαντώνη, "Μεσογειακά αγροτικά προϊόντα, η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας", *Τα Ιστορικά*, 8 (1988), σ. 83-84.

144. Η επικράτηση βέβαια ενός νέου οικονομικού συστήματος δεν συνεπάγεται εξαφάνιση του παλιού. Τα χαρακτηριστικά άλλωστε παραδοσιακών οικονομικών συστημάτων συνυπάρχουν για αρκετό καιρό με τα νέα δεδομένα που δημιουργούνται από την εξέλιξη των μεθόδων παραγωγής. Βλ. ενδεικτικά την αντιπαράθεση απόψεων στον τόμο *Η μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, Αθήνα 1986 και κυρίως στα άρθρα των Πωλ Σουήζυ, "Κριτική",

Νομίζω ότι ο μύλος ως συντελεστής ανατροπής των παραδοσιακών δραστηριοτήτων των κατοίκων μπορούσε να λειτουργήσει μόνο στο βαθμό που θα ήταν συνδεδεμένος με το εμπόριο. Μόνο δηλαδή, εάν τα προϊόντα που παρήγαγε ο μύλος δεν προορίζονταν για αυτοκατανάλωση μέσα στα στενά όρια ενός νησιού, αλλά ήταν αγαθά εμπορεύσιμα και μάλιστα πρόσφορα να χρησιμοποιηθούν στο εμπόριο μεταξύ τόπων, που απείχαν σημαντικά ο ένας από τον άλλο. Αν αντίθετα, τα προϊόντα παραγωγής του μύλου προορίζονταν να καταναλωθούν επί τόπου ή έστω διατίθενταν σποραδικά και σε μικρές ποσότητες, στην αγορά των κοντινών νησιών, τότε ο μύλος ενίσχυε την αγροτική οικονομία, γιατί συντελούσε στην αυτάρκεια του νησιού και ευνοούσε το κλείσιμο στα στενά γεωγραφικά σύνορά του[145]. Παράλληλα, αν κάθε αγρότης έπαιρνε το αλεύρι που προερχόταν από τα δικά του δημητριακά και το κατανάλωνε μόνος του, ενώ ταυτόχρονα και ο ιδιοκτήτης του μύλου αμειβόταν με ποσοστό επί του παραγόμενου προϊόντος[146], τότε ούτε καν αποτελούσε παράγοντα, εκχρηματισμού της οικονομίας.

Ειδικά για τους μύλους της Μυκόνου έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι, τον 18ο αιώνα τουλάχιστον, αποτέλεσαν ένα είδος "βιομηχανίας" παραγωγής αλεύρων, που η λειτουργία της ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τη ναυτιλία και το εμπόριο[147]. Υποστηρίχθηκε δηλαδή ότι οι μύλοι παρήγαγαν αλεύρι, το οποίο έπειτα μετατρεπόταν σε ψωμί και κυρίως σε παξιμάδια που ψήνονταν στους τοπικούς φούρνους. Κατόπιν τα παξιμάδια εξάγονταν σε κοντινές περιοχές ή διατίθενταν για την τροφοδοσία των ντόπιων ή των διερχόμενων πλοίων. Η άποψη αυτή προϋποθέτει ότι οι μύλοι του νησιού ήταν απόλυτα ενταγμένοι στο εμπορικό-μεταποιητικό κύκλωμα: εισαγόμενο (σε μεγάλο βαθμό) σιτάρι > αλεύρι > παξιμάδι προς επιτόπια κατανάλωση, πώληση ή εξαγωγή. Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω, οι μύλοι του νησιού ήταν τμήμα μιας ζωντανής αγοράς, που δραστηριοποιείτο γύρω από την τροφοδοσία των διερχόμενων κυρίως πλοίων. Τα κυριότερα επιχειρήματα που έχουν κατά καιρούς υποστηριχθεί από τοπικούς κυρίως μελετητές, υπέρ αυτής της άποψης είναι:

σ.70-74, Μ. Ντομπ, "Απάντηση", σ. 90-92, Τζ. Προκάτσι, "Ανασκόπηση της συζήτησης", σ. 199 και επίσης M. Godelier, *Η θεωρία της μετάβασης στον Μαρξ*, Αθήνα 1987, σ. 34-36.

145. Γενικότερα άλλωστε έχει παρατηρηθεί ότι η βιοτεχνία του ορεινού χωριού και η ναυτιλία του άγονου νησιού παρά την φαινομενικά εξωαγροτική τους υπόσταση αποτελούν τελικά συμπληρωματικές δραστηριότητες οργανικά δεμένες με τον κόσμο της υπαίθρου, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Ο οικονομικός...*, ό.π., σ. 8.

146. Το ποσοστό κατακράτησης κινούνταν συνήθως γύρω στο 10% με 12%, βλ. Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 248 και Β. Κυριαζόπουλος, *ό.π.*, σ. 338.

147. Βλ. σχετικές ομοειδείς απόψεις: Ιω. Κανδήλης, *ό.π.*, σ. 5, Γ. Μπόνης, "Ανεμομυλικά...", *ό.π.*, σ. 3-4, Β. Κυριαζόπουλος, *όπ.*, σ. 338 και Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 255-256.

- Οι Μυκονιάτες είχαν στην ιδιοκτησία τους μεγάλο αριθμό εμπορικών πλοίων[148].

- Η Μύκονος αποτελούσε τόπο στάθμευσης για τα πλοία που έρχονταν από τη Δυτική Ευρώπη και έπλεαν προς την Ανατολή[149].

- Ο αριθμός των μύλων ήταν υπερβολικά μεγάλος. Σύμφωνα με μία εκτίμηση μπορούσε να παράγει πολύ περισσότερο αλεύρι από το απαιτούμενο για τη διατροφή του ντόπιου πληθυσμού[150].

- Πολλοί από τους μύλους ήταν κτισμένοι κοντά στο λιμάνι[151].

- Στο νησί υπήρχε εξαιρετικά μεγάλος αριθμός φούρνων[152].

- Υπάρχει η πληροφορία ότι ο ρωσικός στόλος προμηθευόταν, κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου το 1770-1774, διπυρίτη από τη Μύκονο, ενώ αργότερα, κατά την Επανάσταση του 1821, το ίδιο έκανε και ο ελληνικός στόλος[153].

Νομίζω όμως ότι οι παραπάνω επισημάνσεις δεν είναι επαρκείς ώστε να αποδείξουν με ασφάλεια την ύπαρξη, όπως έχει λεχθεί, οργανωμένης αλευροβιομηχανίας στη Μύκονο ήδη από τον 17ο αιώνα. Συμπληρωματικά μπορούμε να παρατηρήσουμε:

- Οι πληροφορίες σχετικά με την προέλευση των δημητριακών που καταναλώνονταν στη Μύκονο τον 17ο αιώνα δεν είναι αρκετά ικανοποιητικές[154]. Δεν έχουμε επαρκή γνώση επίσης του ύψους παραγωγής δημητριακών στο νησί,

---

148. Μνημονεύεται συνήθως η πληροφορία του P. de Tournefort, *ό.π.*, σ. 106, ότι στη Μύκονο υπήρχαν 100 πλοία και 40 με 50 μεγάλα καΐκια.

149. Στηρίζονται κυρίως στον Pitton de Tournefort, *ό.π.*, σ. 109, ο οποίος αναφέρει ότι τα γαλλικά πλοία που ταξίδευαν από τη Σμύρνη προς την Κωνσταντινούπολη περνούσαν από τα κανάλι Τήνου-Μυκόνου και σε περίπτωση κακοκαιρίας στάθμευαν εκεί. Αντίθετα τα ολλανδικά και αγγλικά πλοία, κανονικά, διέρχονταν μεταξύ Χαλκίδας και Μακρονήσου.

150. Ο Ιω. Κανδήλης, *ό.π.*, σ. 4, υπολογίζει ότι το 1/3 των μύλων δούλευαν για τις ανάγκες των κατοίκων, ενώ ο Β. Κυριαζόπουλος, "Ο ανεμόμυλος...," *ό.π.*, σ. 16, υποστηρίζει ότι τέσσερις με πέντε θα επαρκούσαν για την εξυπηρέτηση της διατροφής του πληθυσμού.

151. Βλ. Γ. Μπόνης, *ό.π.*, σ. 3, Ιω. Κανδήλης, *ό.π.*, σ. 4, Β. Κυριαζόπουλος, "Ιστορική...", *ό.π.*, σ. 338. Στα νοταριακά έγγραφα της Μυκόνου, συνήθως δεν αναφερόταν η τοποθεσία όπου βρισκόταν ο μύλος. Μνημονεύεται μόνο η θέση Μεριρόνια, γίνεται αναφορά σε μύλο "πίσω από το κάστρο", ενώ υπάρχει και μνεία της "κοντράδας των μύλων".

152. Βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Φούρνοι...", *ό.π.*, α.φ. 227 και 228 (1967), και Αθ. Σταθόπουλος, "Οι μύλοι και οι φούρνοι...", *ό.π.*, α.φ. 311 και 312 (1974).

153. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σ. 163, Κ. Α. Παλαιολόγος, *ό.π.*, σ. 917, Ιω. Κανδήλης, *ό.π.*, σ. 5.

154. Σε ταξιδιωτικές και άλλες μαρτυρίες για τη Μύκονο του 17ου αιώνα υπάρχουν αόριστες μνείες για καλλιέργεια δημητριακών στο νησί. Ο J. Spon, *Voyage...*, ό.π., σ. 114, σημειώνει ότι το νησί ήταν εύφορο σε κριθάρι· ο B. Randolph, *ό.π.*, σ. 14, επισημαίνει την παραγωγή δημητριακών· ο P. Sauger, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 188, κάνει λόγο για παραγωγή σιταριού.

γιατί απουσιάζουν τα αρχειακά τεκμήρια που θα επέτρεπαν να επιχειρήσουμε σχετικούς υπολογισμούς. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η παραγωγή ήταν ελλειμματική, όπως ήταν και στα περισσότερα νησιά, και όπως άλλωστε εξακολούθησε να είναι και τους επόμενους αιώνες. Από υπολογισμούς που έχουν προταθεί για τη χρονική περίοδο που καλύπτει τα τέλη του 18ου ώς τις αρχές του 19ου αιώνα φαίνεται ότι η παραγωγή του νησιού ήταν πολύ μικρότερη από τις ανάγκες των κατοίκων[155]. Η ίδια κατάσταση συνεχίστηκε τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα[156]. Συνεπώς οι μύλοι, αν δεν κάλυπταν μόνο τις ανάγκες των κατοίκων σε αλεύρι, αλλά δούλευαν με σκοπό την πώληση του αλευριού και των παραγόμενων από αυτό προϊόντων εκτός του νησιού, θα πρέπει να τροφοδοτούνταν αποκλειστικά σχεδόν από εισαγόμενο σιτάρι.

- Ο Ιω. Κανδήλης αναφερόμενος στην παραγωγή των ανεμομύλων του νησιού επιχειρεί τους ακόλουθους υπολογισμούς[157]: "Η συνήθης δυναμικότης με στρωτό άνεμο ενός ανεμόμυλου ανέρχεται εις ένα περίπου τόννο σίτου κατά εργάσιμο 12ωρο, δηλαδή κατά την ημερησία άλεσιν. Έπεται επομένως ότι εάν έχωμεν εν λειτουργία 20 μύλους επί 200 ημέρας, όσαι το ελάχιστον υπολογίζονται ετησίως δια την Μύκονον αι έχουσαι εκμεταλλεύσιμον άνεμον, η ολική αλεστικότης αυτών ανέρχεται εις 4.000 τόννους σίτου το έτος, ήτοι 3.120.000 οκάδας. Δεδομένου όμως ότι οι μόνιμοι κάτοικοι της νήσου δεν φαίνεται να υπερέβησαν ποτέ τας 3.000, συνάγεται ότι διά την εγχώριαν κατανάλωσιν θα ήτο αρκετή συνολική ποσότης 1.095.000 οκάδων σίτου ή μίγματος σίτου και κριθής (σμιγού), που συνηθέστερον καταναλίσκεται την εποχήν εκείνην. Δηλαδή ποσότης 1.100.000 οκάδων άρτου". Ανεξάρτητα από τα τεχνικά στοιχεία τών υπολογισμών αυτών, τα οποία δεν είμαστε σε θέση να ελέγξουμε, πρέπει να σημειώσουμε: α) Θεωρείται ως δεδομένο ότι οι μύλοι είχαν επαρκή τροφοδότηση με πρώτη ύλη, ώστε να εργάζονται συνεχώς 12 ώρες την ημέρα, επί 200 ημέρες το χρόνο. Είναι αμφίβολο όμως αν οι μύλοι εργάζονταν αδιάκοπα όσες ώρες φυσούσε ο κατάλληλος άνεμος ώστε να πιάνουν τη μέγιστη αποδοτικότητά τους, αφενός μεν επειδή πιθανές βλάβες θα τους κρατούσαν κατά διαστήματα ανενεργούς, και αφετέρου διότι είναι αμφίβολο ότι υπήρχε συνεχής ροή τροφοδότησης δημητριακών προς αυτούς. β) Τον 17ο τουλάχιστον αιώνα, όπως είδαμε, οι μύλοι πρέπει να ήταν δέκα με ένδεκα και πάντως όχι είκοσι. γ) Άλλοι υπολογισμοί που έχουν προταθεί για την παραγωγικότητα των ανεμομύλων κατεβάζουν την ανά ημέρα παραγωγή μέχρι ακόμη και στο ήμισυ της προτεινόμενης παραπάνω[158].

155. Βλ. σχετικά Sevasti Lazari, *ό.π.*, σ. 322-325 και 329-330.

156. Βλ. Μαρία Συναρέλλη, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα*, Αθήνα 1989, σ. 152, 156.

157. Βλ. Ιω. Κανδήλης, *ό.π.*, σ. 4.

158. Βλ. Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 246-247, όπου λεπτομερείς υπολογισμοί των απο-

- Η ανάπτυξη της ναυτιλίας της Μυκόνου τον 17ο αιώνα δεν φαίνεται ότι ήταν ικανή να προκαλέσει την κατασκευή μεγάλου αριθμού αλευρομύλων, τους οποίους να είναι σε θέση να τροφοδοτεί σταθερά με αντικείμενο εργασίας. Οι περισότερες αναφορές άλλωστε στην ανάπτυξη του τοπικού ναυτικού αφορούν τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα[159].

- Τα αραξοβόλια των διερχόμενων πλοίων δεν ήταν απόλυτα σταθερά και προσδιορισμένα με ακρίβεια αυτή την εποχή[160]. Η Μύκονος βέβαια βρίσκεται πάνω στη πορεία των πλοίων που ακολουθούσαν την "κυκλαδίτικη ρότα" με διεύθυνση από τα Κύθηρα προς τα Δαρδανέλια ή τη Χίο[161]. Το "μπουγάζι" της Μυκόνου ήταν από τις πιο δύσκολες θάλασσες της Ανατολικής Μεσογείου και οι όρμοι της νότιας ακτής του νησιού ήταν οι μόνοι από εκείνη την πλευρά των νησιών και μέχρι τη Χίο, που μπορούσαν να δώσουν καταφύγιο στα διερχόμενα πλοία[162]. Όμως η στάση στο νησί δεν φαίνεται ότι είχε χαρακτήρα μόνιμου

δόσεων ανά είδος, κατεύθυνση και ένταση ανέμου.

159. Περιηγητές που επισκέφτηκαν τη Μύκονο τον 18ο αιώνα παρατήρησαν ανάπτυξη της ναυτικής δύναμης του νησιού. Ενδεικτικά αναφέρουμε: J. M. Sandwich, *A voyage performed by the late by the late Earle of Sandwich round the Mediterranean in the years 1738 and 1739, written by himself,* Λονδίνο 1799, σ. 99, H. v. Riedesel, *Remarques d'un voyageur moderne au Levant,* (βλ. Κ. Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ. 2, σ. 303), C. N. Sonnini, *Voyage en Grece et en Turquie fait par ordre de Louis XVI, et avec l'autorisation de la cour ottomane,* τομ. 2, Παρίσι 1801, σ. 309-310, Frieseman, *Description historique et géographique de l' Archipel...,* Neuwied sur la Rhin 1789, σ. 42-44, και ανώνυμος, *A picturesque tour through part of Europe,* (βλ. Κ. Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ. 501). Αποσπασματικές πληροφορίες βλ. επίσης: Κ. Α. Παλαιολόγος, "Περί των του Αιγαίου πελάγους κατοίκων, παρατηρήσεις τινές υπό του Ρώσου Ματθαίου Γρηγορ.Κοκοβτζόβ" *Παρνασσός,* 2 (1878), σ. 463, Π. Κοντογιάννης, *Οι Ελληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β" Ρωσοτουρκικόν πόλεμον 1768-1774,* Αθήνα 1903, σ. 221 και 294, Μ. Βενιέρης, "Κολυμβηταί και ναυτικοί Μυκόνιοι", *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον,* 1907, σ. 89-92, Φ. Μιχαλόπουλος, "Το ναυτικό της Μυκόνου και οι εθνικοί αγώνες", *Κυκλαδικά,* 1 (1956), σ. 29-32, Ιω. Μελετόπουλος, "Τα πυρπολικά του 1770-1821 και οι Μυκονιάτες", εφ. *Νέα Μύκονος,* φ. 230 (1957), σ. 2, Β. Σφυρόερας, *Τα ελληνικά...,* ό.π., σ. 45-47, Κ. Σβολόπουλος, *Η κατασκευή των ελληνικών εμπορικών πλοίων κατά την περίοδον της τουρκοκρατίας,* Αθήνα 1974, σ. 11-12. Για τον τρόπο δράσης των Μυκόνιων πλοιοκτητών και εμπόρων από το β' μισό του 18ου αιώνα έως τα χρόνια της επανάστασης, βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Εμπορικές...,* ό.π.

160. Βλ. σχετικά G. Stephanides, *Aspects...,* ό.π.,σ. 25-26.

161. Βλ. Ν. Μπελαβίλας, *ό.π.*, σ. 136-138.

162. Βλ. *ό.π.*, σ. 140-141. Ως καλό λιμάνι στη διαδρομή προς τη Χίο συνιστά τη Μύκονο και πορτολάνος των μέσων του 16ου αιώνα, βλ. Στ. Μακρυμίχαλος, "Ελληνικοί πορτολάνοι του 16ου, 17ου και 18ου αιώνα", *Ο Ερανιστής,* 1 (1963), σ. 152. Επίσης στα τέλη του 18ου αιώνα ένας ολλανδός ναύαρχος, ο van Kinsbergen, επηρεασμένος προφανώς από τη στάση των Μυκόνιων στο ρωσοτουρκικό πόλεμο, υποστηρίζει ότι όποιος καταλάβει τη Μύκονο μπορεί εύκολα να κυριαρχήσει στο Κεντρικό Αιγαίο, βλ. Β. J. Slot, "Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος από τον ΙΖ' αιώνα μέχρι τον Καποδίστρια", *Παρνασσός,* 19 (1977), σ. 272.

σταθμού, καθώς κατά τον 17ο αιώνα μάλλον καθοριζόταν από τις καιρικές συνθήκες ή άλλες έκτακτες περιστάσεις και τυχαία γεγονότα[163].

- Ειδικά όσον αφορά τον αριθμό των ανεμομύλων της Μυκόνου που, όπως είπαμε, έχει θεωρηθεί μεγάλος σε σύγκριση με τον πληθυσμό του νησιού, θα μπορούσαμε ίσως να αποπειραθούμε να τον αντιπαραβάλουμε, με τον αριθμό των μύλων που συναντάμε σε άλλα νησιά των Κυκλάδων. Ο B. J. Slot δημοσιεύει στοιχεία της οθωμανικής απογραφής του 1670 για τα νησιά Νάξο, Πάρο, Σαντορίνη, Μήλο, Άνδρο, και Σύρο[164]. Ανάμεσα στα άλλα έγγεια αγαθά, υπολογίζει και το φόρο που κατέβαλλαν οι κάτοικοι κάθε νησιού για τους ανεμόμυλους ή τους υδρόμυλους που κατείχαν. Το φόρο αυτό τον υπολογίζει σε akce και αναφέρει ότι η φορολογική επιβάρυνση που αντιστοιχούσε σε κάθε μύλο ήταν 60 akce[165]. Αν συνδυάσουμε τα στοιχεία αυτά με τις μαρτυρίες -συχνά βέβαια επισφαλείς- για τον πληθυσμό των νησιών που προέρχονται κυρίως από περιηγητές[166] ή με τον αριθμό των χανέδων κάθε νησιού της τουρκικής απογραφής, προκύπτει ο πίνακας Χ.16. Τα στοιχεία για τη Μύκονο είναι αυτά που προέκυψαν από το χφ. 134. Πρέπει να επισημάνουμε όμως προκαταβολικά ότι είμαστε επιφυλακτικοί για την πιστότητα των αριθμητικών δεδομένων του πίνακα, γιατί βασίζονται σε πληροφορίες αμφίβολης ακρίβειας.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.16.
ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΙ ΜΥΛΩΝ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

Νησιά	Φόρος*	Μύλοι	Πληθυσμός	Χανέδες	(α)	(β)
Νάξος **	1830	30-31	6-7000	1307	213	43
Πάρος **	2760	46	10000	1464	217	32
Σαντορίνη	1600	26	8000	959	307	37
Μήλος	1260	21	5-7000	736	286	35
Άνδρος **	2430	40-41	15000	1344	370	33
Σύρος	640	10-11	3000	487	285	46
Μύκονος	372	10-11	2-3000	(512) ***	238	(49)
ΣΥΝΟΛΟ		183-187	49-53000	6809	276	37

Σημειώσεις

* : ο φόρος υπολογίζεται σε άσπρα, εκτός από τη Μύκονο που υπολογίζεται σε δουκάτα

** : στα νησιά αυτά ο φόρος δεν αφορά μόνο ανεμόμυλους αλλά και υδρόμυλους. Ο φόρος που καταβλήθηκε για υδρόμυλους ήταν στη Νάξο 1530 akce, στη Πάρο 120 και στην Άνδρο 2190.

*** : από τους 537 εγγεγραμμένους στο χφ. 134 έχουν αφαιρεθεί 25 που δεν καταβάλλουν φόρο.

(α) : ο αριθμός των κατοίκων που αναλογεί σε κάθε μύλο.

(β) : ο αριθμός των χανέδων που αναλογεί σε κάθε μύλο.

163. Βλ. Ν. Μπελαβίλας, *ό.π.*, σ. 129. Αντίθετα ρόλο μονιμότερου αγκυροβόλιου στη διάρκεια του 17ου φαίνεται ότι έπαιξε το λιμάνι της Μήλου, *ό.π.*, σ. 141.

164. Βλ. B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 294-306.

165. Βλ.*ό.π.*, σ. 299.

Σύμφωνα με τους παραπάνω υπολογισμούς η αναλογία μύλων και κατοίκων είναι περίπου η ίδια σε όλα τα νησιά, αφού αντιστοιχεί ένας μύλος για κάθε 200 - 300 κατοίκους ή αλλιώς ένας μύλος κάθε 30 - 40 χανέδες. Το νησί που παρουσιάζει τη μεγαλύτερη απόκλιση από το μέσο όρο είναι η Ανδρος, κατά πάσα πιθανότητα όμως η διαφορά αυτή οφείλεται σε υπερεκτίμηση του πληθυσμού της[167]. Η Μύκονος δεν φαίνεται να παρουσιάζει καμμία ιδιαιτερότητα, αφού ο αριθμός των κατοίκων που αντιστοιχούν σε κάθε μύλο είναι παρόμοιος με αυτόν που απαντά στα άλλα νησιά. Συνεπώς, και εφόσον τα στοιχεία του πίνακα Χ.18. αποδίδουν την πραγματικότητα, η Μύκονος, κατά τον 17ο αιώνα τουλάχιστον, δεν φαίνεται να συγκέντρωνε υπερβολικά μεγάλο αριθμό μύλων.

Την απουσία ιδιαιτερότητας, σχετικά με τον αριθμό των ανεμομύλων της Μυκόνου, επιβεβαιώνουν και μεταγενέστερες καταμετρήσεις[168]. Η απογραφή των υπαρχόντων και των εκλειπόντων ανεμόμυλων που επιχειρήθηκε για τα νησιά των Κυκλάδων, έδωσε ένα αριθμό 45 με 49 μύλων που κατά καιρούς λειτούργησαν στο νησί, τη στιγμή που στην Αμοργό έχουν καταγραφεί 44, στη Θήρα 77, στην Τήνο 112 κ.λπ.[169]. Επίσης η αναλογία μύλων κατοίκων που επιχειρήθηκε με βάση αφενός μαρτυρίες παλαιών μυλωνάδων και αφετέρου την απογραφή πληθυσμού του 1896 έδωσε αναλογία 146,76 κατοίκων ανά μύλο, μία τιμή που βρίσκεται κοντά στο μέσο όρο, ο οποίος για το σύνολο των Κυκλάδων ανερχόταν σε 181 κατοίκους ανά μύλο. Χαρακτηριστικές αναλογίες από άλλα νησιά είναι: για την Αμοργό 99.22 κάτοικοι ανά μύλο, για την Κέα 143.4, για την Κύθνο 197.86, για την Τήνο 135.16 κ.λπ.[170].

- Παρόλα αυτά δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα να τέθηκαν, στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα, τα πρώτα ψήγματα ενός μεταποιητικού και

166. Ο B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 289-290, έχει καταρτίσει πίνακα με συγκεντρωμένες πληροφορίες περιηγητών και επισκεπτών των Κυκλάδων, σχετικές με τον πληθυσμό των νησιών.

167. Άλλες εκτιμήσεις, που αναφέρονται στο πληθυσμό της Άνδρου το β' μισό του 17ου αιώνα, μειώνουν τους κατοίκους της σε 6000 - 8000 χιλιάδες ή και ακόμη λιγότερους, βλ. πρόχειρα Κ. Σιμόπουλος, *ό.π.*, τ. Ι, σ. 559, 579, 685, 724 και Γ. Γιαγκάκης, *Δημογραφικά Κυκλάδων 1821-1971. Η ερήμωση ενός πολυνήσου*, Αθήνα 1978, πίν. Γ.

168. Στην Τήνο σύμφωνα με μία μαρτυρία το 1630 υπήρχαν 16 ανεμόμυλοι (βλ. Fr. Basilicata, "Έκθεση του 1630 για τη νήσο Τήνο", *Κυκλαδικά Θέματα*, 8 (1985), σ. 85), ενώ άλλη αχρονολόγητη -μεταγενέστερη πάντως- μαρτυρία κάνει λόγο για 60 ανεμόμυλους (βλ. Γ. Δώριζας, "Οι ανεμόμυλοι της Τήνου", *Κυκλαδικόν Φως*, φ. 316 (1974), σ. 8). Στη Σέριφο τον 18ο αιώνα υπήρχαν 4-5 μύλοι, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος...*, ό.π., σ. 129. Στην Κέρκυρα τον 17ο αιώνα υπήρχαν 118 νερόμυλοι, βλ. Αύγ. Σορδίνας, "Οι παραδοσιακοί...", *ό.π.*, *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 25 (1981), σ. 109.

169. Βλ. Ζ. Βάος, Στ. Νομικός, *ό.π.*, σ. 70

170. Βλ. *ό.π.*, σ. 69 και 71.

εμπορικού κυκλώματος, το οποίο όμως ολοκληρώθηκε και ίσως ήκμασε προς το τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, παράλληλα με τις ναυτικές και εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων.

Συνοψίζοντας, η εξέταση της οικονομικής και κοινωνικής θέσης των ιδιοκτητών μύλων τον 17ο αιώνα μπορεί να μας οδηγήσει στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

α) Σημαντικό τμήμα από τα μέλη των ισχυρών οικογενειών του νησιού, φροντίζουν να είναι συνιδιοκτήτες μύλων[171]. Υπάρχει όμως και ικανός αριθμός ιδιοκτητών που εμφανίζεται να έχει χαμηλά εισοδήματα.

β) Με την πάροδο του χρόνου εντείνεται η τάση διαίρεσης του μύλου σε όλο και περισσότερα μερίδια.

γ) Συνήθως η εκμετάλλευση του μύλου δεν αποτελεί την μοναδική απασχόληση των ιδιοκτητών του. Τα εισοδήματά τους μπορούν επίσης να προέρχονται από ποικίλες πηγές όπως: γεωργικές καλλιέργειες, κτηνοτροφία, εμπόριο, έντοκο δανεισμό, ναυτιλία, πειρατεία, δουλεμπόριο.

δ) Αρκετούς από τους πρωτοεμφανιζόμενους στο δεύτερο φορολογικό κατάστιχο (χφ. 132) ιδιοκτήτες μύλων, τους βρίσκουμε να αναπτύσσουν παράλληλες δραστηριότητες που έχουν σχέση κυρίως με τη ναυτιλία, το εμπόριο και τον έντοκο δανεισμό.

Αν οι τελευταίες επισημάνσεις είναι ισχυρές, τότε δημιουργείται το ακόλουθο ερώτημα. Για ποιο λόγο κάποιοι από αυτούς που ασχολούνταν με το εμπόριο, τη ναυτιλία, την πειρατεία ή το δανεισμό, με επιχειρήσεις δηλαδή κατ' εξοχήν επικερδείς, στράφηκαν στους μύλους και τοποθέτησαν ένα μέρος από τα κέρδη τους σε μία επιχείρηση, που ήταν σε σημαντικό βαθμό δεμένη με τη γη; Είναι άραγε αυτό ένα γεγονός, που οφείλεται στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία ή είναι ένα μονιμότερο φαινόμενο, το οποίο συναρτάται με τη δομή της τότε νησιωτικής οικονομίας και τη "στρατηγική", που επέλεξαν για τα κεφάλαιά τους οι οικονομικά ισχυροί παράγοντες της περιοχής; Μια ολοκληρωμένη απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα προϋπέθετε τεκμήρια από μεταγενέστερες περιόδους, και από άλλα νησιά, γιατί τότε θα μπορούσαμε να παρακολουθήσουμε τους ιδιοκτήτες μύλων και τις δραστηριότητές τους σε μεγαλύτερο χρονικό και γεωγραφικό εύρος, πράγμα που θα επέτρεπε να κάνουμε τις αναγκαίες συγκρίσεις. Παρόλα αυτά και με τα στοιχεία που διαθέτουμε, μπορούμε να επιχειρήσουμε ορισμένες υποθέσεις.

---

171. Και σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας άνθρωποι που είχαν συσσωρεύσει μεγάλες περιουσίες, περιελάμβαναν ανάμεσα στα αγαθά τους και μύλους, βλ. σχετικά H. Inalcik, "Ο σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική αυτοκρατορία", *Η οικονομική δομή...*, ό.π., σ. 517-518 και Ν. Τοντόρωφ, *Η Βαλκανική πόλη, 15ος - 19ος αιώνας*, τ. 2, Αθήνα 1986, σ. 210 και 369-370.

Η χρονική περίοδος κατά την οποία συντάχθηκαν τα δύο κατάστιχα, δηλαδή το β' μισό του 17ου αιώνα είναι για το Αιγαίο μια ταραγμένη εποχή. Κύριο χαρακτηριστικό της αποτελεί η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια, αφού οι Βενετοί και οι Τούρκοι ήρθαν δύο φορές σε πολεμική αναμέτρηση και το Αιγαίο ήταν βασικό θέατρο του πολέμου. Παράλληλα, καθώς για χρόνια η έκβαση του πολέμου ήταν αμφίρροπη, οι πρόσκαιροι νικητές είχαν τη δυνατότητα να επιβάλλουν τις απαιτήσεις τους στους νησιωτικούς πληθυσμούς. Επίσης μετά το τέλος του α' τουρκοβενετικού πολέμου αυξήθηκε πολύ ο αριθμός των πειρατών που δρούσαν στο Αιγαίο, καθώς οι Βενετοί είχαν χρησιμοποιήσει πολλούς από αυτούς ως κουρσάρους. Μετά το τέλος των πολέμων, οι κουρσάροι αυτοί διασκορπίστηκαν στο Αιγαίο και δρούσαν πλέον σχεδόν ανενόχλητοι εναντίον πλοίων οιασδήποτε σημαίας. Ο τουρκικός στόλος ήταν ανίκανος να τους αντιμετωπίσει, φαίνεται όμως ότι στη δεκαετία 1675-1685 οι προσπάθειές του είχαν ενταθεί, με αποτέλεσμα να σημειώσει ορισμένες επιτυχίες[172], ιδιαίτερα μάλιστα μετά την προσπάθεια εκσυγχρονισμού του, που έγινε το 1682[173].

Οι επιτυχίες αυτές του τουρκικού στόλου πιθανόν δημιούργησαν ανησυχία στους πειρατές και στους κατά τόπους συνεργάτες τους, που κινούνταν στα δυσδιάκριτα όρια παρανομίας και νομιμότητας, και τους ώθησαν να τοποθετήσουν κάποια από τα κέρδη τους σε λιγότερο επισφαλείς επιχειρήσεις. Τέτοιας μορφής "επιχείρηση" ήταν και οι μύλοι που μπορεί να μην εξασφάλιζαν στους ιδιοκτήτες τους κέρδη ανάλογα με αυτά της πειρατείας, οπωσδήποτε όμως παρείχαν μεγαλύτερη ασφάλεια. Άλλωστε, όπως είδαμε, αρκετοί από τους καπετάνιους (και κουρσάρους) αγόρασαν σημαντική ακίνητη περιουσία και συμμετείχαν ενεργά στην κοινοτική ζωή του νησιού.

Εξάλλου ένα άλλο συγκυριακό φαινόμενο δημιούργησε αυξημένη ζήτηση στα προϊόντα με τα οποία συναπτόταν ο μύλος. Κατά την περίοδο 1684-1699, λόγω του πολέμου, είχε παρατηρηθεί μεγάλη αύξηση στη ζήτηση αγροτικών προϊόντων από τους Βενετούς, που τα είχαν άμεση ανάγκη για τη διατροφή των ανδρών του στόλου τους[174]. Λόγω του πολέμου στα νησιά του Αιγαίου

172. Μνείες ανάληψης δράσης του τουρκικού στόλου την περίοδο αυτή με αφορμή (ή με πρόσχημα) τη δίωξη των πειρατών βλ.: R. Sauger, *ό.π.*, σ. 199-201, Μ. Μαρκόπολις, *Τουρκικαί βιαιοπραγίαι εν Ναούση της Πάρου*, Νάξος 1893, σ. 4-5, Κ. Ψυχογιός - Στ. Ποπολάνος, *Η Πάρος (από την αρχαιότητα ώς τη σύγχρονη εποχή)*, Αθήνα 1937, σ. 94 και B. J. Slot, "Καθολικαί...", *ό.π.*, σ. 83.

173. Το 1682 με πρόταση του μεγάλου Βεζύρη Μουσταφά πασά αποφασίστηκε, να αναδιαρθρωθεί ο τουρκικός στόλος και να αποτελέσουν τη βάση του τα ιστιοφόρα γαλιόνια, βλ. Β. Σφυρόερας, *Τα ελληνικά...*, ό.π., σ. 37.

174. Βλ. B. J. Slot, *ό.π.*, σ. 190-191, ο ίδιος, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 243 και K. Setton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Φυλαδέλφια 1991, σ. 386.

διακινούνταν και διέμεναν πρόσκαιρα πολλοί άνθρωποι, που ενώ δεν συμμετείχαν καθόλου σε παραγωγικές εργασίες, είχαν άμεση ανάγκη από τρόφιμα για τη διατροφή τους. Ο μύλος ήταν άμεσα συνδεδεμένος με την επεξεργασία των σιτηρών και έμμεσα την παραγωγή παξιμαδιού, το οποίο ήταν απαραίτητο εφόδιο για τα πληρώματα των πλοίων. Είναι λοιπόν πιθανόν η τοποθέτηση κεφαλαίων σε μύλους, από ανθρώπους που μέχρι τότε ασχολούνταν κυρίως με ναυτικού χαρακτήρα επιχειρήσεις, να ευνοήθηκε από την αυξημένη εποχιακή ζήτηση, που επέτρεπε στους μύλους να έχουν περισσότερες εργασίες και συνεπώς μεγαλύτερα κέρδη.

Μία άλλη παράμετρος που μπορεί επίσης να συνυπολογιστεί είναι και η ακόλουθη. Πιθανόν οι έμποροι, οι τεχνίτες και οι ιδιοκτήτες πλοίων που είχαν αποκτήσει σημαντικά κεφάλαια από τις δραστηριότητές τους θέλησαν με τον έλεγχο των μύλων να επεκτείνουν τη δράση τους σε ένα νευραλγικό τομέα της οικονομίας της εποχής, ο οποίος κυριαρχείτο έως τότε από τους κατόχους μεγάλων γαιοκτησιών. Ταυτόχρονα με την αγορά φούρνων και αποθηκών και την εισαγωγή σιτηρών ίσως προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα δίκτυο, που θα κάλυπτε όλες τις φάσεις από την εμπορία και την μεταποίηση των δημητριακών έως την παρασκευή παξιμαδιών και τη διάθεσή τους στην κατανάλωση. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να ελέγχουν την τοπική αγορά, ενώ παράλληλα δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για διεύρυνση των εργασιών τους με την τροφοδότηση διερχόμενων και ντόπιων πλοίων.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Στις σελίδες που προηγήθηκαν προσπαθήσαμε να σκιαγραφήσουμε κάποιες πλευρές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της Μυκόνου κατά τον 17ο αιώνα. Η Μύκονος αποτελεί μία από τις ψηφίδες που συγκροτούν το μωσαϊκό του νησιωτικού χώρου στο Αιγαίο. Το μωσαϊκό αυτό έχει μία ιδιοτυπία. Οι ψηφίδες που το συναποτελούν συγκεντρώνουν παρόμοια χαρακτηριστικά αλλά ταυτόχρονα η καθεμία, εάν δεν έχει το δικό της χρώμα, οπωσδήποτε διατηρεί μια δική της απόχρωση, ικανή ώστε να ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες. Ταυτόχρονα οι μεταξύ τους συνοχές παρότι υπαρκτές δεν είναι ούτε ίδιου βαθμού ούτε πάντοτε ευδιάκριτες.

Ο αγροτικός χαρακτήρας της οικονομίας των νησιών συνιστά νομίζω μία σταθερά που παραμένει αναλλοίωτη την εποχή που εξετάσαμε. Η πρόσδεση των κατοίκων στη γη είναι φανερή σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής τους και καταγράφεται με ενάργεια στο αρχειακό υλικό της εποχής. Οι ενδείξεις είναι πολυάριθμες: Οι επιβαλλόμενοι φόροι αφορούν κατά κύριο λόγο την αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή. Οι ρυθμίσεις του εθιμικού δικαίου και οι νομοθετικές ή άλλες παρεμβάσεις της κοινότητας προσπαθούν να επιλύσουν προβλήματα που έχουν σχέση με το γαιοκτητικό καθεστώς, την κατοχή και τη διακίνηση του αγροτικού κλήρου. Οι οικονομικές συναλλαγές σχετίζονται στην πλειοψηφία τους με τη γη. Οι αγοραπωλησίες που διενεργούνται στο μεγαλύτερό τους μέρος αφορούν αγροτικού χαρακτήρα ακίνητα. Τα τοπικά "κριτήρια" καλούνται συνήθως να επιλύσουν διαφορές που έχουν σχέση με αγροτικά περιουσιακά στοιχεία. Παράλληλα η γεωργία και η κτηνοτροφία αποτελούν τους κύριους τομείς ενασχόλησης των κατοίκων. Ακόμη και πρόσωπα των οποίων τα ονόματα συνοδεύονται από τα προσηγορικά "παπά" ή "μάστρο" κατέχουν ή επιδιώκουν να αποκτήσουν αγροκτήματα ή άλλα ακίνητα που προσφέρονται για γεωργική ή κτηνοτροφική εκμετάλλευση.

Φαίνεται λοιπόν ότι ακόμη και σε νησιά όπως η Μύκονος -στα οποία κατά τους επόμενους αιώνες η ναυτιλία και το εμπόριο αποτέλεσαν προνομιακούς χώρους παραγωγής, αναπαραγωγής και διοχέτευσης του πλούτου- τον 17ο αιώνα οι δραστηριότητες αυτές δεν αποτελούσαν τα κύρια πεδία δράσης των

κατοίκων. Είναι υπαρκτά όμως τα στοιχεία που θα επιτρέψουν τη συγκρότηση της δυναμικής αυτής στα χρόνια που θα ακολουθήσουν. Η αφορία του εδάφους και συνακόλουθα η αναιμική αγροτική παραγωγή αποτελεί μία σταθερή αιτία ώθησης των κατοίκων στην αναζήτηση διαφορετικών δρόμων για τη διασφάλιση των όρων διαβίωσής τους.

Παράλληλα όμως στη φυσική συνάφεια των νησιωτών με τη θάλασσα και στην ετοιμότητά τους να ενσωματωθούν σε δραστηριότητες που σχετίζονται με αυτήν στο τέλος του 17ου αιώνα προστίθενται και κάποια νέα δεδομένα, που υπερβαίνουν το "σύνηθες" τοπικό και διεθνές εμπόριο που διεξαγόταν ή διερχόταν από το Αιγαίο. Η διαπλοκή των κατοίκων με τις ναυτικές δυνάμεις των Βενετών που βρίσκονταν στο χώρο του Αιγαίου, και οι ποικίλες οικονομικές και άλλες συναλλαγές που ανέπτυξαν με τους πειρατές που δρούσαν σε αυτόν συντέλεσαν αφενός μεν στο σχηματισμό κάποιων πρώτων "αστικών" περιουσιών και αφετέρου στη στροφή ορισμένων νησιωτών σε δραστηριότητες που ξέφευγαν από τα όρια του νησιού τους. Το άνοιγμα αυτό στον "έξω κόσμο" πήρε διάφορες μορφές. Η ευκολία με την οποία φαίνεται ότι εγκαταστάθηκαν, απέκτησαν έγγεια αγαθά και τελικά ενσωματώθηκαν στην τοπική κοινωνία της Μυκόνου αλλοεθνείς χριστιανοί πειρατές αποτελεί νομίζω μία χαρακτηριστική έκφανση.

Η ενασχόληση με δραστηριότητες που ξέφευγαν από τα γεωγραφικά όρια του νησιού και από την γεωργική σταθερά της οικονομίας φαίνεται πως αποτελούσε προϋπόθεση για το σχηματισμό των όποιων μεγάλων περιουσιών. Με εξαίρεση ίσως ορισμένα νησιά με έντονη φεουδαλική παράδοση στα υπόλοιπα, και κυρίως στα μικρότερα, οι σημαντικές περιουσίες σχηματίζονται κυρίως με δραστηριότητες που διεξάγονται έξω από αυτά, σημαντικό τμήμα όμως από τα κέρδη των δραστηριοτήτων αυτών διοχετεύονται κατόπιν στα νησιά και τοποθετούνται σε αγορές ακινήτων. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι οι οικονομικά ισχυρές οικογένειες της Μυκόνου σχετίζονται με ένα ευρύ πλέγμα δραστηριοτήτων. Οι ίδιοι άνθρωποι που ενεργοποιούνται στο χώρο της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, είναι ταυτόχρονα αναμεμειγμένοι σε πράξεις που έχουν σχέση με το εμπόριο, τη ναυτιλία, τον έντοκο δανεισμό, το δουλεμπόριο, δραστηριοποιούνται στον τομέα της μεταποίησης δημητριακών συμμετέχοντας ως συνιδιοκτήτες στην κατοχή ανεμομύλων και φούρνων και εμπλέκονται στη διαχείριση των κοινοτικών πραγμάτων. Ταυτόχρονα όμως φροντίζουν να αγοράζουν αγροτικού ή "αστικού" χαρακτήρα ακίνητα, γεγονός που δηλώνει από τη μία πλευρά την προσκόλλησή τους στον τόπο που κατοικούσαν και από την άλλη την αγκίστρωσή τους σε μια παραδοσιακή λογική που θεωρούσε την κατοχή και την απόκτηση έγγειων αγαθών ως ένδειξη πλούτου και μέθοδο προσπορισμού κύρους.

Από τις πράξεις μεταβιβάσεων που εξετάσαμε διαφαίνεται κάποια τάση συγκέντρωσης της ακίνητης περιουσίας στα χέρια λίγων ισχυρών οικογενειών του νησιού. Η συγκέντρωση όμως αυτή φαίνεται ότι δεν ήταν τέτοια που να δημιουργεί πραγματικά μεγάλους ιδιοκτήτες, γαιοκτήμονες. Αποτρεπτικά για τη δημιουργία των τελευταίων λειτούργησαν δύο παράγοντες. Ένας υπήρξε η μορφή της κοινωνικής οργάνωσης και το αντίστοιχο εθιμικό δίκαιο, το οποίο με τους περιορισμούς που έθετε προστάτευε την οικογενειακή περιουσία. Ένας άλλος ήταν η ίδια η φτώχια του εδάφους και η ισχνότητα της γεωργικής παραγωγής που έκανε τις επενδύσεις στη γη ασύμφορες, ιδιαίτερα μάλιστα για όσους είχαν εναλλακτικές διεξόδους διοχέτευσης των χρηματικών τους πλεονασμάτων.

Με την πενία μπορεί νομίζω να συσχετισθεί και το φαινόμενο της ιδιαίτερα έντονης κινητικότητας που παρατηρήσαμε στην διακίνηση της γης του νησιού. Η ακίνητη περιουσία αλλάζει ταχύτατα ιδιοκτήτες είτε μέσω διαδικασιών που σχετίζονται με κληρονομικούς μηχανισμούς είτε μέσω των συναλλαγών που διενεργούνται στην αγορά ακινήτων. Το μέγεθος των αγαθών που διακινούνταν, καθώς και η χαμηλή αποδοτικότητά τους -και συνεπώς αξία τους- διευκόλυναν τη μεταβίβασή τους.

Η εξέταση των πωλητήριων πράξεων αποκαλύπτει νομίζω τον χαρακτήρα που είχαν τα ακίνητα για τους ιδιοκτήτες τους. Τα έγγεια αγαθά ανεξάρτητα από τη χρηματική αξία τους αποτελούσαν τη βάση για την οικογενειακή περιουσία και παρείχαν ασφάλεια και κύρος στον κάτοχό τους. Οι πωλητές λοιπόν των εγγράφων που εξετάσαμε, σχεδόν πάντοτε προβαίνουν στις πωλήσεις χωρίς να το επιθυμούν. Οι πωλήσεις υπαγορεύονται από την ανάγκη να εξασφαλίσουν μετρητό χρήμα για να καλύψουν φορολογικές, δανειοληπτικές ή άλλες πιεστικές -τακτικές και έκτακτες- οικονομικές υποχρεώσεις τους. Τα χρήματα που αποκτούσαν οι πωλητές από τα εκποιούμενα αγαθά δεν διοχετεύονται λοιπόν σε άλλες "επενδύσεις". Τα πρόσωπα που περιλαμβάνονται μεταξύ των πωλητών δεν αγοράζουν άλλα, διαφορετικού ενδεχομένως χαρακτήρα, αγαθά. Επίσης όσες φορές εμφανίζονται, δεν μετέχουν σε οικονομικές συναλλαγές ικανές να τους αποφέρουν κέρδη. Συνεπώς οι πωλήσεις των περιουσιακών τους στοιχείων συνδυάζονται με μία γενικότερη οικονομική δυσπραγία ή συνιστούν το επιστέγασμά της.

Αντίθετα, διαφορετικός φαίνεται ότι υπήρξε ο χαρακτήρας συμμετοχής των συναλλασσόμενων στις πράξεις δωρεών και ανταλλαγών. Οι πρώτες εγγράφονται κυρίως σε ένα πλέγμα ηθικών υποχρεώσεων και θρησκευτικών δεσμεύσεων, τις οποίες και έρχονται να εξυπηρετήσουν. Η οικονομική αναγκαιότητα λοιπόν εδώ δεν φαίνεται να αποτελεί την κινητήρια δύναμη για την τέλεση της πράξης. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι πράξεις δωρεών δεν παρή-

γαγαν οικονομικά αποτελέσματα, καθώς τα διακινούμενα μέσω αυτών ακίνητα προστίθενταν ή αφαιρούνταν από τα περιουσιακά στοιχεία των συναλλασσομένων. Ιδιαίτερα μάλιστα για μία κατηγορία αποδεκτών δωρεών, αυτήν των ιερέων, φαίνεται ότι οι πράξεις αυτές αποτέλεσαν σημαντική πηγή εισοδημάτων.

Οι ανταλλαγές αντίθετα είναι πράξεις που καθορίζονται από οικονομικές προτεραιότητες που είναι κοινού χαρακτήρα όμως και για τους δύο συναλλασσόμενους, καθώς και οι δύο προβαίνουν σε μία συμφωνία που πιστεύουν ότι θα βελτιώσει την αποδοτικότητα των αγαθών που κατέχουν ή θα καταστήσει ευχερέστερη τη διανομή των αγαθών τους στους κληρονόμους τους. Ο ρόλος του χρήματος εδώ μοιάζει επικουρικός αλλά είναι καθοριστικός όχι μόνο γιατί το νόμισμα αποτελεί συχνά αναγκαίο συμπλήρωμα στα ανταλλασσόμενα ακίνητα αλλά και επειδή συνιστά κοινό σημείο αναφοράς και αποκλειστικό μέσο προσδιορισμού της αξίας για τα πρόσωπα που συναλλάσσονται.

Διαβάζοντας κανείς αυτή την εργασία πολλές φορές θα συναντήσει λέξεις όπως "νομίζω", "ίσως", "πιθανόν". Πράγματι οι αδιαμφισβήτητες παραδοχές που αναδεικνύονται δεν είναι πολλές. Κυρίως -νομίζω και πάλι- καταγράφονται κάποιες υποθέσεις και τίθενται προς συζήτηση ορισμένα θέματα που προκύπτουν από το αρχειακό υλικό. Ένα υλικό που, αν και από πρώτη άποψη φαίνεται ότι είναι στεγνό και μονότονα επαναλαμβανόμενο, επιφυλάσσει συχνά αναπάντεχες εκπλήξεις σε όποιον σκύψει σε αυτό με ενδιαφέρον και αγάπη.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. ΠΡΟΣΩΠΑ ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ ΜΕΓΑΛΟ ΑΡΙΘΜΟ ΑΓΟΡΩΝ

ΓΕΩΡΓΗΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ του ΜΑΝΟΥΣΟΥ
[κ1=1, κ2=11] (12/1662 - 11/1694)*

Ο μισέρ Γεώργης Καλογεράς ανήκε σε σημαντική οικογένεια του νησιού, η δράση της οποίας υπήρξε αισθητή όχι μόνο στον 17ο αλλά και στους αιώνες που ακολούθησαν[1]. Ο πατέρας του Γεώργη Καλογερά, Μανούσος, δεν περιλαμβάνεται στα φορολογικά κατάστιχα. Η παρουσία του Γεώργη Καλογερά σε αυτά έχει ως εξής:

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
14	37.00	32	182.00	363.00	223.50	-	-

Σημείωση: Ο φόρος αφορά λογιστικό νόμισμα· στα χφ. 134, 94, 132 εκφράζεται σε δουκάτα, ενώ στο χφ. 131 σε άσπρα. Το ίδιο ισχύει σε όλα τα πρόσωπα που περιλαμβάνονται στο παράρτημα.

Η πορεία της οικονομικής ανόδου του Γ. Καλογερά σκιαγραφείται στα φορολογικά κατάστιχα, αφού έχουμε μία συνεχή αύξηση της ακίνητης περιουσίας του, μέχρι την πρώτη εγγραφή του στο χφ. 131. Το χρονικό αυτό διάστημα της οικονομικής του ανάπτυξης αντιστοιχεί με την περίοδο που πραγματοποίησε 18 αγορές ακινήτων (1662- 1694)[2], ενώ ιδιαίτερα αποδοτική σε αγορές ήταν γι' αυτόν η τριετία 1669-1672, κατά την οποία διενήργησε 9 από τις πράξεις αυτές. Παράλληλα την ίδια εποχή απέκτησε δύο ακόμη ακίνητα. Το ένα στα 1689 ανταλλάσσοντας μία φοράδα που είχε στην κατοχή του και το άλλο χάρη

---

* Οι ενδείξεις κ1 και κ2 αφορούν τη θέση του κάθε προσώπου στον πίνακα VII.1. βάσει του αριθμού αγορών και των χρημάτων που δαπάνησε αντίστοιχα. Οι χρονικές ενδείξεις αφορούν το χρονικό διάστημα που εντοπίσαμε συμμετοχή του στις αγοραπωλησίες.

1. Για την οικονομική δράση Μυκόνιων Καλογεράδων, στις αρχές του 19ου αιώνα και στα χρόνια της επανάστασης βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Έμποροι και εμπορικά δίκτυα στα χρόνια του Εικοσιένα (1820-1835). Κυκλαδίτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1996, κυρίως σ. 29-43, 92-128.

2. Βλ. Χ77 έγγρ. 4, 28.12.1662, 8, 18.1.1663, 12, 30.1.1663, 701, 12.12.1666, 943, 7.1.1669, 957, 7.2.1669, 1147, 3.5.1670, 1149, 8.5.1670, 1305, 2.3.1671, 1322, 16.4.1671, 1420, 26.11.1671, 1472, 21.7.1671, 1572, 30.11.1673, Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22906, 23.9.1678, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 235, 10.12.1684, χφ. 124 α.φ. 92, 25.4.1692 και 21.11.1694.

σε μία δωρεά, στα 1662 από κάποια θεία του[3]. Επίσης το 1665 ο Γ. Στάθης τον ορίζει εκπρόσωπό του για να υπερασπιστεί τα συμφέροντά του[4].

Ενδιαφέρον όμως είναι και το γεγονός ότι από το 1663 έως το 1695, ο Γεώργης Καλογεράς υποχρεώθηκε να παραχωρήσει μετά από άσκηση "κοντραδίτου" 5 από τα ακίνητα που είχε αποκτήσει, συνολικής αξίας 176 ρεαλιών[5]. Στο ίδιο διάστημα πώλησε με τη θέλησή του μόνο ένα μικρό αμπέλι έναντι 4 ρεαλιών[6] και διαμοίρασε, μετά από σύναψη σχετικού εγγράφου, δύο άλλα, ένα που είχε από κοινού με τον Γ. Καλλέργη και ένα άλλο με τον Τζ. Γύζη, ο οποίος και έλαβε τμήμα του ως "κοπιαστικόν", επειδή το καλλιεργούσε[7]. Τα "κοντραδίτα" αυτά αποδεικνύουν ότι η προσπάθεια του Γ. Καλογερά να επαυξήσει την ακίνητη περιουσία του δεν ήταν πάντοτε επιτυχής, καθώς συχνά προσέκρουε σε περιορισμούς του εθιμικού δικαίου και δυσκολίες, κάποιες φορές ανυπέρβλητες.

Η σοβαρή μείωση της περιουσίας του Γ. Καλογερά, που παρατηρείται κατά τη διάρκεια ισχύος του καταστίχου χφ. 131, οφείλεται στη μεταβίβαση σημαντικού τμήματός της στο γιό του Μανούσο. Πράγματι μεταβιβάζει περιουσία ίση με 132 φορολογικές μονάδες, η οποία και εγγράφεται στη μερίδα του γιού του. Η περιουσία αυτή μαζί με εκείνην που πήρε ως προίκα ο Μανούσος συγκροτούν μία νέα, δική του πλέον, φορολογική μερίδα, με την οποία καταγράφεται στα φορολογικά κατάστιχα.

Το αρχειακό υλικό φωτίζει και άλλες πλευρές της οικονομικής δράσης του Γ. Καλογερά. Αυτές που έχουν σχέση με τον έντοκο δανεισμό και τη ναυτιλία, πιθανότατα ήταν και οι πλέον προσοδοφόρες. Η πλοιοκτησία συνάγεται από νοταριακή πράξη αγοράς "βάρκας με κατάρτι, άρμενα, σίδερο", την οποία απέκτησε από κοινού με τον Νικόλα Μπαγού, στα 1672, έναντι 80 γροσιών[8].

Η δανειοδοτική του δραστηριότητα καταδεικνύεται από σειρά σχετικών εγγράφων. Η σχέση του όμως με το χρηματοδοτικό σύστημα διαφαίνεται και από έγγραφο του 1663, σύμφωνα με το οποίο έδειξε στους λογαριαστάδες ένα λογαριασμό "απάνω εις το καδέρνο όπου εσκοδέρισεν"[9]. Ο λογαριασμός αυτός αποδείχθηκε σωστός και απαλλασσόταν πλέον ο Γ. Καλογεράς από κάθε ευθύνη. Επίσης, το 1666, έδωσε στον Γεώργη Σαντορινέο για "κόντο" του κυρ Γεώργη Στάθη 13 ρεάλια. Είχαν προηγηθεί συνολικά 54.5 ρεάλια ακόμη, τα οποία είχαν καταβληθεί στον Γ. Σαντορινέο "δια την τιμήν του σπιτιού ωσάν

3. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 34, 26.11.1689 και Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22812, 19.12.1662.

4. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 63.

5. Βλ. Χ77 έγγρ. 8 του 1663, 12, 2.2.1663, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 236, 26.12.1684 και α.φ. 237ν, 6.1.1685 και Χ77 έγγρ. 1306, 20.11.1695.

6. Βλ. Χ77 έγγρ. 1450, 3.3.1672.

7. Βλ. Χ77 έγγρ. 1449, 3.3.1672 και 52, 2 .2.1663.

8. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 17, 25.9.1672.

9. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22820, 6.4.1663.

και δια τα χτήρια όπου είχεν καμωμένα"[10]. Οι κυρίως πράξεις όμως τοκοφόρου δανεισμού που γνωρίζουμε είναι οι ακόλουθες[11]:

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΠΟΣΟ*	ΠΑΡΑΛΗΠΤΗΣ	ΤΟΚΟΣ %	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ
11/08/1676	100.0	Π. Πασκουάλες, Αθαναση. Τρίπτη	5	δια χάριν φιλίας, άτοκα αν επιστραφούν σε 1/2 έτος
17/01/1688	35.0	Κ. Βαλέξας	10	τέρμενο 1 χρόνος
18/05/1688	24.2	Ρήνη Ζαμπέλας	10	έντοκα τα 20 από τα ρεάλια
18/05/1688	49.0	Μ.Σγουρογιάννη	10	έντοκα τα 40 από τα ρεάλια
18/05/1688	10.0	Ν. Μανιάτης	10	έντοκα τα 5 από τα ρεάλια
18/05/1688	18.0	παπά Μ.Κορνάρος	10	έντοκα τα 10 από τα ρεάλια

* : σε ρεάλια

Σύμφωνα λοιπόν με τα αρχειακά δεδομένα είναι προφανής η εμπλοκή του Γεώργη Καλογερά σε δραστηριότητες σχετιζόμενες με τη διακίνηση και το δανεισμό χρημάτων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στις πράξεις δανεισμού ένα τμήμα των χρημάτων φαίνεται να παραχωρείται χωρίς τόκο. Αν οι διευκολύνσεις αυτές προς τους δανειολήπτες είναι αληθινές, τότε βέβαια μειώνουν σημαντικά το πραγματικό επιτόκιο δανεισμού. Είναι πιθανόν όμως να συμβαίνει και το αντίθετο. Δηλαδή ο δανειζόμενος να μην έλαβε το συνολικό ποσό που δηλώνεται στο έγγραφο, αλλά μόνο το τοκοφόρο τμήμα του και να υποχρεούται απλώς να καταβάλει τα επιπλέον χρήματα, χωρίς να τα έχει πάρει στην πραγματικότητα ποτέ. Με αυτόν τον τρόπο το επιτόκιο διατηρείται στο 10% και δεν μπορεί να κατηγορηθεί για τοκογλυφία ο δανειστής[12]. Η υποψία αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι τα δάνεια εμφανίζονται να αφορούν ποσά που ενώ δεν είναι στρογγυλά (π.χ. 24.5 ή 49 ή 18 ρεάλια), τα στρογγυλοποιούνται όμως αν αφαιρεθούν τα χρήματα που δηλώνονται ότι δανείζονται χωρίς τόκο[13].

Όσον αφορά τη συμμετοχή του Γ. Καλογερά στα πράγματα της κοινότητας, δεν τον εντοπίσαμε μεταξύ των επιτρόπων ή των άλλων προσώπων που ανέλαβαν κοινοτικά αξιώματα. Υπογράφει όμως από το 1680 μέχρι το 1700 έγγραφα

10. Βλ. Χ.77 έγγρ. 1674, 12.5.1666.

11. Για τις σχετικές πράξεις βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13.

12. Γενικά για το φαινόμενο των απαγορεύσεων έντοκου δανεισμού και τις μεθόδους παράκαμψης των απαγορεύσεων αυτών στο μουσουλμανικό κόσμο βλ. M. Rodinson, *Ισλάμ και καπιταλισμός*, Αθήνα 1980, σ. 63-79. Και η νομολογία όμως του πατριαρχείου εμφορείται από αρνητική διάθεση απέναντι στην τοκογλυφία, βλ. Ν. Μάτσης, "Ο τόκος εν τη νομολογία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τους ΙΔ' και ΙΕ' αιώνες", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 38 (1971), σ. 71 και σ. 82-83).

13. Ο Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά...", *ό.π.*, σ. 82, σχολιάζοντας ομολογίες των αρχών του 19ου αιώνα, όπου επίσης σημειώνεται δανεισμός ποσών, τα οποία δεν είναι στρογγυλά, παρατηρεί ότι αυτό ίσως αποτελεί ένδειξη ότι πρόκειται για τοκογλυφικά δάνεια.

του κοινού, ενώ από το 1689 εμφανίζεται ανάμεσα στους υπογράφοντες και ο γιός του Μανούσος[14]. Σε κατάλογο με λατίνους κατοίκους της Μυκόνου[15], που πρέπει να χρονολογείται στα τέλη του 17ου αιώνα, αναφέρεται κάποιος Zuanne Caloiera da Micono 45 ετών, για τον οποίο όμως δεν έχουμε καμμία άλλη πληροφορία ή ένδειξη ότι σχετίζεται με τον Γεώργη Καλογερά που μας απασχόλησε εδώ.

ΝΙΚΟΛΑΣ του ΚΥΡΙΑΚΟΥ (μάστρο)
[κ1=2, κ2=7] (11/1663 - 04/1685)

Ο μάστρο Νικόλας του Κυριάκου καταγράφεται στα φορολογικά κατάστιχα και στα νοταριακά έγγραφα μόνο με το πατρώνυμό του, χωρίς οικογενειακό όνομα. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο γιος του Ανδρέας, αρχικά αναφέρεται ως "Ανδρέας του μάστρο Νικόλα του Κυριάκου", αλλά με την πάροδο του χρόνου και ίσως μετά το θάνατο του πατέρα του, αρχίζει να υπογράφει ως Ανδρέας Κυριακός[16]. Το 1754 μεταξύ των προκρίτων του νησιού εμφανίζεται να υπογράφει κάποιος Νικολάκης Κυριάκος[17] πιθανότατα εγγονός του Νικόλα, γεγονός που αποδεικνύει την καθιέρωση του Κυριάκος (ή Κυριακός) ως επωνύμου. Πάντως ο μάστρο Νικόλας του Κυριάκου δεν φαίνεται να ανήκε σε οικογένεια εγκατεστημένη από παλιά στη Μύκονο. Στη διαπίστωση αυτή μας οδηγούν και η απουσία των γονιών του από τα έγγραφα της εποχής αλλά και το προσδιοριστικό Αξιώτης, το οποίο συνοδεύει το όνομά του σε ορισμένα από τα πρώτα έγγραφα που απαντά[18].

Η καταμέτρηση της ακίνητης φορολογητέας περιουσίας του έδωσε τα ακόλουθα αποτελέσματα:

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
7	18.50	37	296.50	491.00	70.00	8	28.00

14. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., τα έγγραφα με ημερομηνίες: 5.5.1680 (σ. 31), 13.11.1684 (σ. 35), 10.3.1687 (σ. 42), 17.11.1687 (σ. 43), 4.11.1689 (σ. 51), 29.3.1700 (σ. 62) και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43, 3.10.1686.

15. Βλ. B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., τ. 2, πίν. 20.

16. Βλ. συγκριτικά την εγγραφή του στο χφ. 131 α.φ. 120 και χφ. 132 α.φ. 172ν και μεταγενέστερα, βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, έγγραφα με ημερομηνίες 7.10.1710 (σ. 70) και 1.3.1716 (σ. 71). Επίσης το 1701 υπογράφει ως Ανδρέας Κυριακός δικαστικές αποφάσεις, στις οποίες ήταν ο ίδιος κριτής, βλ. Μ. Τουρτόγλου, "Η νομολογία...", *ό.π.*, σ. 40, 41, 42, 44.

17. Βλ. Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί... Ανέκδοτα έγγραφα*, ό.π., σ. 100.

18. Βλ. για παράδειγμα Χ77 έγγρ. 19, 2.2.1663 και 955, 7.11.1668. Στο δεύτερο μάλιστα η διατύπωση που χρησιμοποιείται για να προσδιοριστεί ονοματικά είναι "μαστρονικόλας υιός του ποτέ κυριάκου αξιώτη", διατύπωση που αποδεικνύει ότι ο πατέρας του ήταν από τη Νάξο και είχε πεθάνει τουλάχιστον από το 1668.

Από τα αριθμητικά αυτά στοιχεία γίνεται εμφανής η καμπύλη που διαγράφει η φορολογήσιμη ακίνητη περιουσία του Νικόλα του Κυριάκου. Η καμπύλη αυτή, ανάλογη με την αντίστοιχη της περιουσίας του Γ. Καλογερά, αρχίζει από χαμηλές βαθμίδες, αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου και αφού κορυφωθεί στο χφ. 131, αρχίζει στα χρόνια ισχύος του φορολογικού αυτού κατάστιχου να μειώνεται. Μείωση η οποία οδηγεί σε οριακό περιορισμό της περιουσίας του στον τελευταίο φορολογικό κατάλογο. Αποκλειστική αιτία της σημαντικότατης αυτής ελλάττωσης ήταν η μεταφορά περιουσιακών στοιχείων στα τέκνα του. Πράγματι στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε έλαβαν:

- Ο γιος του περιουσία αντίστοιχη με 159.00 φορολογικές μονάδες.
- Οι θυγατέρες του περιουσία αντίστοιχη με 235.50 φορ. μονάδες.
- Ο γαμπρός του περιουσία αντίστοιχη με 56.00 φορ. μονάδες.

Η ενεργητικότητα που επέδειξε στον τομέα των αγορών ακινήτων, του απέδωσε, από το 1663 έως το 1685, τουλάχιστον 24 αγορές, για τις οποίες δαπάνησε συνολικά 559.75 ρεάλια[19]. Σε όλες τις περιπτώσεις απέκτησε τα ακίνητα μέσω αγορών, με εξαίρεση μία πράξη "πάκτωσης" δύο αμπελιών. Ο προσανατολισμός του στράφηκε κυρίως στην απόκτηση αγροτικών εκτάσεων, καθώς οι αγορές του αφορούν κατά βάση αμπέλια και κλείσματα. Στο διάστημα αυτό αποκτά μόνο ένα κατώγι, μία "ταράτζα" και σε τρεις πράξεις καταγράφονται αγορές μεριδίων μύλων[20]. Φαίνεται όμως ότι δεν αρκείτο στην αγορά εκτάσεων γης ή "οικοπέδων" αλλά προχωρούσε και στην οικοδόμηση κατοικιών, όπως φαίνεται από "προτέστο" που γείτονάς του υπέβαλε, επιδιώκοντας την απαγόρευση διάνοιξης παραθύρου σε σπίτι που ο Νικόλας του Κυριάκου έκτιζε[21].

Παράλληλα ήταν παραλήπτης τριών δωρεών (ενός μυλοτόπου ενός κλείσματος και ενός αμπελιού)[22]. Ως αιτιολογικό αναφέρεται ότι οι δωρητές είχαν δεχθεί "χάρες, ευεργεσίες και καλοσύνες" από τον Νικόλα του Κυριάκου. Στα 1672 και 1674, πιθανότατα αποβλέποντας σε αποδοτικότερη εκμετάλλευση της περιουσίας του, πραγματοποίησε δύο ανταλλαγές, παραχωρώντας ακίνητα που κατείχε και λαμβάνοντας άλλα[23]. Εντοπίσαμε επίσης δύο πράξεις στις οποίες μετά από άσκηση "κοντραδίτου" αναγκάζεται να επαναπωλήσει ακίνητα που είχε πρόσφατα αποκτήσει[24].

---

19. Βλ. Χ77 έγγρ. 209, 15.11.1663, 336, 28.10.1664, 379, 7.1.1665, 472, 23.8.1665, 473, 23.8.1665, 474, 23.8.1665, 740, 4.5.1667, 955, 7.11.1668, 992, 3.5.1669, 995, 15.5.1669, 1035, 12.10.1669, 1051, 26.10.1669, 1183, 15.8.1670, 1223, 30.10.1670, 1269, 11.12.1670, 1335, 15.11.1671, 1476, 28.7.1672, 1522, 13.4.1673, 1526, 15.5.1673, 1610, 29.3.1674, 1612, 23.5.1674, 1632, 23.8.1674 και 246, 10.4.1685.

20. Για τη σχέση του μαστρο Νικόλα του Κυριάκου -όπως άλλωστε και των υπολοίπων ιδιοκτητών μύλων που ανήκουν στην κατηγορία που εξετάζουμε εδώ- με τους μύλους του νησιού, έγινε λόγος σε ειδικό κεφάλαιο.

21. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 15, 4.8.1687.

22. Βλ. αντίστοιχα, Χ77 έγγρ. 695, 2.12.1666, 993, 3.5.669 και 1615, 11.4.1674.

23. Βλ. Χ77 έγγρ. 1460, 2.6.1672 και 1614, 11.4.1674.

24. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, του 1667 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 101, 27.3.1691.

Έχει διασωθεί διαθήκη του μάστρο Νικόλα του Κυριάκου, η οποία φέρει ημερομηνία σύνταξης 8.4.1689[25], λίγα χρόνια δηλαδή πριν από το θάνατό του. Δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία του θανάτου του, μπορούμε όμως να συμπεράνουμε ότι το 1696 είχε ήδη συμβεί[26]. Μας είναι άγνωστο, αν η διαθήκη αυτή εκτελέστηκε, ενώ και στην περίπτωση που κατέστη εκτελεστή, δεν μπορούμε να προβάλουμε τη στιγμή αυτή στα φορολογικά κατάστιχα που διαθέτουμε. Παρόλα αυτά η διαθήκη αποτελεί μία, από πρώτο χέρι, καταγραφή της σημαντικής περιουσίας του συντάκτη της, αλλά και των προτεραιοτήτων που αυτός έθετε στη διάθεσή της. Αναλυτικά τα αγαθά που κληροδότησε ο διαθέτης ήταν:

- Στο γιο του Ανδρέα: μισό αμπέλι (Μαού), μισό χωριό με κρεβατίνα (Μαού), κλείσμα (Αμπελόκηπος), φυτεία (Πισκοπιανά), μισή παραγγερία (Κορακιά), κλείσμα (Καστελάκια), κλείσμα (Βρύση), δύο αντένες μύλου σε μύλο που έχει πίσω από το Κάστρο, σπιτότοπο, χωράφια με τον όρο να δώσει τη νιτράδα στη μάνα του, 50 ζωντανά, ένα ζευγάρι βόδια, δύο φοράδες, δύο σκρόφες, μισή βάρκα. Ορίζει τέλος να "τρώει" μόνο το μερτικό του και να μην έχει συμμετοχή σε άλλα μερτικά όσο καιρό θα είναι ανύπανδρος.

- Στη θυγατέρα του Κατερίνα: κλείσμα (Πισκοπιανά), ένα τέταρτο αμπελιού (Μαού), το μύλο που έχει μαζί με το Νικόλα Ψαρό να τον μοιράζεται με τη μητέρα της όσο διάστημα αυτή θα ζει και μετά θα περάσει αποκλειστικά στη δική της ιδιοκτησία.

- Στη σύζυγό του Ανέζα: τα υπόλοιπα σπίτια, αμπέλια, κλείσματα, χωράφια, ζωντανά λιανά και χοντρά, κινητά και ακίνητα. Τα αγαθά αυτά θα τα κατέχει όσο ζει, ενώ της δίνει και την ελευθερία να επιλέξει εκείνη που θα τα διαθέσει.

- Σε θρησκευτικα ιδρύματα: από μία πρόθεση στον Άγιο Τάφο[27], στην Παλιοκαστριανή[28], στην Τουρλιανή, στην Παναγία την Πηγαδιώτισσα[29], στον

25. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1.

26. Σε σεντέτζια με ημερομηνία 14.6.1696 αναφέρεται η σύζυγος του Νικόλα του Κυριάκου ως χήρα, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5.

27. Ο Άγιος Τάφος φαίνεται ότι είχε αποκτήσει μέσω των ταξιδιών των αγιοταφιτών και των ζητειών προσβάσεις στη Μύκονο. Στα 1725, σε σημείωση στο οδοιπορικό του πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρύσανθου Νοταρά αναφέρεται "μας ήφερεν από την Μύκονον ο πρωτοψάλτης γρόσια -25, εγράψαμεν Μαντελούσαν, Ανάραν, Μαρίαν, Γλέντα και Ιωάννην πρόθεσιν", βλ. Πηνελόπη Στάθη, "Το ανέκδοτο οδοιπορικό του Χρυσάνθου Νοταρά", *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 1 (1984), σ. 271. Επίσης στα 1682 ο παπά Ιωσήφ Κουντουμάς κατέστησε το μοναστήρι της Παναγίας Μούσενας στη Μύκονο μετόχι του Παναγίου Τάφου. Η μονή είχε αξιόλογη περιουσία στο νησί όπως φαίνεται και από σχετικό κατάλογο που συνέταξε, βλ. Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικαί Εφημερίδες 1500-1912*, Αθήνα 1938, σ. 195-198.

28. Στην περιοχή της Άνω Μεράς στη Μύκονο υπάρχει εκκλησία με το όνομα Παναγία του Παληόκαστρου, βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Εκκλησιές...", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, α.φ. 23, *ό.π.*, σ. 7. Η Παλιοκαστριανή υπήρξε και γυναικεία μονή, βλ. Σ. Μενάρδος, "Τοπωνυμικόν...", *ό.π.*, σ. 249.

29. Η Παναγία η Πηγαδιώτισσα ήταν εκκλησία αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου και βρισκόταν στην Αλευκάνδρα. Ο Ν. Αγγελετάκης, "Οι εκκλησίες...", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ.

Άγιο Παντελεήμονα[30], στην Αγία Λαύρα του Αγίου Όρους[31].

Εκτός από από το μέγεθος της ακίνητης περιουσίας του, που μπορούμε να εντοπίσουμε και από άλλες αρχειακές πηγές, αξιοσημείωτα είναι και τα ακόλουθα στοιχεία.

- Η θυγατέρα του είναι λήπτης περιορισμένου αριθμού ακινήτων, πιθανόν γιατί έχει ήδη νυμφευτεί και επομένως έχει ήδη λάβει άλλα περιουσιακά στοιχεία μέσω του προικοσυμφώνου της.

- Η σύζυγος καθίσταται κληρονόμος σημαντικού τμήματος της ακίνητης περιουσίας του συζύγου της παρόλο που, όπως είδαμε, ή νομιμότητα μιας τέτοιας πράξης ήταν εξαιρετικά αμφισβητήσιμη. Στην ίδια μάλιστα διασφαλίζεται το δικαίωμα να διαθέσει την περιουσία αυτή κατά βούληση, χωρίς περιορισμούς.

- Στη διαθήκη του δεν παραλείπει να θυμηθεί εκκλησιαστικά ιδρύματα, κυρίως της Μυκόνου (Τουρλιανή, Πηγαδιώτισσα, Παλιοκαστριανή, Άγιος Παντελεήμονας) στα οποία αφήνει "προθέσεις" για τη ψυχή του. Η συμπερίληψη εδώ του Αγίου Τάφου και της Αγίας Λαύρας στο Άγιο Όρος απορρέει από την ιδιαίτερη αίγλη των κέντρων αυτών της ορθόδοξης εκκλησίας στον ευρύτερο νησιωτικό χώρο.

- Ο Νικόλας του Κυριάκου αποκαλύπτεται κάτοχος αριθμού αιγοπροβάτων και άλλων ζώων αλλά και συνιδιοκτήτης πλεούμενων. Το πιθανότερο είναι ότι την άμεση εργασία και φροντίδα των αγαθών αυτών, όπως άλλωστε και των αγροτικών εκτάσεων που κατείχε, την είχε αναθέσει σε ανθρώπους του. Ο ίδιος δεν είμαστε απόλυτα βέβαιοι αν ασκούσε, καθώς δηλώνει το συνοδευτικό του ονόματός του "μάστρο", κάποια τέχνη. Η μοναδική ένδειξη που έχουμε προέρχεται από έγγραφο του 1669, όπου το όνομά του συνοδεύεται από τη λέξη "μαραγκούς"[32].

Η ενασχόλησή του με τη ναυτιλία δεν αναδεικνύεται αποκλειστικά και μόνο μέσα από τη διαθήκη του. Το 1666, μαζί με τον καραβοκύρη Τανάνη,

---

154, *ό.π.*, σ. 3, την ταυτίζει με την Παναγία που αναφέρεται σε πράξη μοιρασιάς, με ημερομηνία 5.10.1671 (βλ. Χ77 έγγρ. 1000). Με την προϋπόθεση ότι η ταύτιση είναι ακριβής είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι στα 1671 το πηγάδι που περιέχεται στον ονοματικό προσδιορισμό της εκκλησίας, όπως αυτός φαίνεται ότι έχει ήδη καθιερωθεί στα 1689, δεν υπήρχε ακόμη αλλά προβλεπόταν η κατασκευή του: "...ομπλιγάροντας οι άνωθεν δύο να ανοίξουν το πηγάδι και στέρνα εις την μπάρτε του Πιέρου...". Συνεπώς τα χρόνια που μεσολάβησαν -όχι πάντως περισσότερα από τριάντα- ήταν αρκετά για να καθιερωθεί ο χαρακτηρισμός Πηγαδιώτισσα στην εκκλησία.

30. Η μονή του Αγίου Παντελεήμονος στο Μαράθι μάλλον είχε ιδρυθεί περί το 1665, βλ. Στ. Μάνεσης, "Η εν Μυκόνω...", *ό.π.*, σ. 16.

31. Τον 17ο και 18ο αιώνα πλήθος δωρεές και τακτικές επιχορηγήσεις απευθύνονται προς τη μονή της Αγίας Λαύρας από ηγεμόνες της Βλαχίας, βλ. σχετικά Δωρόθεος μοναχός, *Το Άγιο Όρος. Μύηση στην ιστορία του και τη ζωή του*, τ. 1, Κατερίνη 1986, σ. 228. Γενικά για τη μονή της Αγίας Λαύρας βλ. *ό.π.*, σ. 219-244 και Ν. Σβορώνος, *Η σημασία της ίδρυσης του Αγίου Όρους για την ανάπτυξη του ελλαδικού χώρου*, Καρυές Άγιο Όρος 1987, σ. 25-46.

32. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22871, 22.11.1669.

εμφανίστηκαν να πωλούν το 1/3 βάρκας με τα χαλάτια της, έναντι 10 ρεαλιών[33]. Παράλληλα η ενασχόλησή του με το δανεισμό πιθανότατα αποτέλεσε πρόσθετη πηγή κερδών. Δεν έχουν διασωθεί έντοκα χρεωστικά ομόλογα προς αυτόν αλλά υπάρχουν ορισμένες μαρτυρίες που επιτρέπουν να συναγάγουμε τέτοιου τύπου δραστηριότητές του. Αναφέρουμε ενδεικτικά[34]:

- Το 1669 ορίζει επίτροπό του τον Αντ. Πετρή, προκειμένου να διεκδικήσει τα χρήματα που του χρεωστούν.
- Το 1674 εκδίδεται δικαστική απόφαση για χρέος 50 γροσιών, που του οφείλει ο Μ. Τραχανιώτης.
- Το 1678 λαμβάνει 15 γρόσια, τα οποία του χρεωστούσε ο Μαρκαντώνης Κουλουρίδης.

Όσον αφορά την παρουσία του στα κοινοτικά πράγματα, αυτή δεν φαίνεται να υλοποιείται με την απόκτηση κάποιου κοινοτικού αξιώματος. Στα 1688 όμως, περιλαμβάνεται μεταξύ αυτών που εκλέχθηκαν "καθολικοί κουμέσοι γενεράλλε και νοικοκυροί του νησιού", για να "συντρέξουν την κοινότητα στους υψηλοτάτους αφέντες", εξ αιτίας της "μεγάλης αβανίας" και του "απέλπιστου χρέους", που θέλει να επιβάλλει στο νησί ο Μιχάλης Καλογεράς[35]. Παράλληλα την περίοδο 1684 - 1687, περιλαμβάνεται μεταξύ αυτών που υπογράφουν έγγραφα του κοινού της Μυκόνου[36].

ΜΑΡΚΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ (παπάς, οικονόμος)
[κ1=3, κ2=8] (7/1661 - 9/1691)

Υπάρχει κάποια ασάφεια σχετικά με το πρόσωπο του Μάρκου Κορίνθιου. Η ασάφεια αυτή οφείλεται στην ύπαρξη τουλάχιστον δύο προσώπων με το ίδιο ονοματεπώνυμο[37]. Πράγματι, στα έγγραφα της εποχής εντοπίζουμε τον αφέντη οικονόμο παπά Μάρκο Κορίνθιο, τον παπά Μάρκο Κορίνθιο, ο οποίος στην δεκαετία του 1680 χρημάτισε και καντζηλιέρης της κοινότητας της Μυκόνου και κάποιον κυρ Μάρκο Κορίνθιο. Τα δύο πρώτα πρόσωπα είναι οπωσδήποτε διαφορετικά, το δεύτερο όμως με το τρίτο είναι πιθανόν ότι ταυτίζονται. Ενδέχεται, δηλαδή, ο κυρ Μάρκος Κορίνθιος να είναι ο ίδιος με το συνονόματό του ιερέα, του οποίου το όνομα από τη στιγμή που απέκτησε ιερατικό αξίωμα συνοδεύεται πλέον από το προσηγορικό "παπά", όπως άλλωστε συμβαίνει και με όλους τους ιερείς του νησιού. Μας είναι γνωστά έγγραφα τα οποία υπο-

33. Βλ. Χ77 έγγρ. 572, 5.4.1666.

34. Βλ. αντίστοιχα Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22871, 22.11.1669, έγγρ. 22885, 28.3.1674 (και αντίγραφο Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 26) και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5, 6.9.1678.

35. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16, 3.2.1688.

36. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., έγγραφο της 17.11.1687 (σ. 43), πιθανόν έγγραφο της 10.4.1684 (σ. 38) και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43, 3.10.1686.

37. Οι συνωνυμίες αυτές έγιναν αιτία να ταυτισθούν από ορισμένους μελετητές της ιστορίας του νησιού τα δύο πρόσωπα, βλ. χαρακτηριστικά Στ. Μάνεσης, *ό.π.*, σ. 38-39.

γράφονται από τον οικονόμο και από τον απλό ιερέα Μάρκο Κορίνθιο[38], ενώ διασώζεται και νοταριακή πράξη, όπου συναλλάσσονται ο λαϊκός Μάρκος Κορίνθιος με τον οικονόμο[39]. Ενισχυτικό στοιχείο της ταύτισης του απλού ιερέα με το λαϊκό είναι ότι ουδέποτε τα δύο αυτά πρόσωπα συναντώνται στο ίδιο έγγραφο αλλά και ότι από τη στιγμή που εμφανίζεται ο παπά Μάρκος Κορίθιος, ο λαϊκός συνονόματός του εξαφανίζεται.

Όσον αφορά τα φορολογικά κατάστιχα, δύο πρόσωπα με το όνομα αυτό (ένας λαϊκός και ένας ιερέας) εμφανίζονται μόνο στο πρώτο, το χφ. 134, όπου μάλιστα φέρονται να κατέχουν ίσης αξίας περιουσιακά στοιχεία. Στα χφ. 131 και χφ. 132, που χρονικά έπονται, υπάρχει φορολογική μερίδα μόνο στο όνομα παπά Μάρκος Κορίνθιος. Επίσης δεν εντοπίσαμε τα τέκνα του, γνωρίζουμε όμως ότι η θυγατέρα του είχε νυμφευτεί ήδη από το 1662 τον Μιχάλη Καλαμαρά, γόνο μιας από τις ισχυρότερες οικογενειες του νησιου[40]. Η αποτύπωση της φορολογικής παρουσίας των προσώπων αυτών ακόλουθεί, δεν μπορούμε όμως να είμαστε απόλυτα βέβαιοι ότι ο ιερέας των φορολογικών καταστίχων ταυτίζεται με τον οικονόμο.

Μάρκος	χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
Κορίνθιος	ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγγραφή	ακίνητα	φόρος
Λαϊκός	27	73.00	*	*	-	-	-	-
Ιερέας	22	73.00	*	*	400.00	301.00	27	100.00

* : Δεν αναγράφονται τα ονόματα των ιερέων, επειδή λείπουν τα αντίστοιχα φύλλα από το φορολογικό κατάστιχο. Αν υπήρχε λαϊκός Μάρκος Κορίνθιος, θα έπρεπε να περιλαμβάνεται, διότι η καταγραφή γίνεται με αλφαβητική σειρά των βαπτιστικών ονομάτων και έχουν διασωθεί τα φύλλα μέχρι το γράμμα πι.

Όσον αφορά όμως τα δικαιοπρακτικά έγγραφα τα πράγματα είναι σαφέστερα, διότι το εκκλησιαστικό αξίωμα του οικονόμου συνοδεύει τον παπά Μάρκο Κορίνθιο, σε όλες τις πράξεις που αυτός μετέχει. Η παρουσία του είναι πολύχρονη και συνεχής. Σε διάστημα τριάντα ετών (1661-1691) γνωρίζουμε ότι πραγματοποίησε 24 αγορές ακινήτων για τις οποίες δαπάνησε 558 ρεάλια[41]. Αξιωσημείωτη είναι η προτίμησή του σε "αστικά" ακίνητα, καθώς, εκτός από αγροτικές εκτάσεις γης που αγόρασε, φρόντισε να αποκτήσει πέντε σπίτια

38. Βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 30, 37-38.

39. Βλ. δωρητήρια πράξη της 6.7.1671 (Χ77 έγγρ. 1363).

40. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 7, προικοσύμφωνο της 2.4.1671.

41. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 12.7.1661, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 25.1.1665, Χ77 έγγρ. 78, 2.2.1663, 77, 2.2.1663, 183, 15.5.1664, 364, 16.12.1664, 371, 27.12.1664, 39, 6.3.1665, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 23.4.1665, Χ77 έγγρ. 467, 23.4.1665, 953, 3.10.1668, 927, 22.10.1668, 1158, 24.5.1670, 1166, 25.7.1670, 1194, 19.9.1670, 1266, 17.12.1670, 1362, 2.7.1671, 1640, 26.9.1674, 1666, 30.5.1680, 270, 17.9.1688, 1246, 25.9.1688, 1667, 10.4.1689, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12 με χρονολογία 1691.

(ανώγια και κατώγια) τρεις ταράτζες και, με τρεις διαφορετικές πράξεις, τέσσερις αντένες μύλου. Παράλληλα γίνεται δέκτης τεσσάρων πράξεων δωρεών ακινήτων[42], στη μία περίπτωση λειτουργώντας ως εκπρόσωπος του ναού του Μεγάλου Νικολάου, που αναφέρεται μάλιστα ως "μοναστήρι του"[43]. Στο ίδιο χρονικό διάστημα, εμφανίζεται σε μία πράξη ως πωλητής, παραδίδει μετα από άσκηση κοντραδίτου μία ταράτζα που είχε αποκτήσει, επαναπωλεί στον αρχικό ιδιοκτήτη της μία άλλη και ανταλλάσσει ένα αμπέλι με ένα κλείσμα[44].

Έντονη παρουσιάζεται η δραστηριότητα του οικονόμου παπά Μάρκου Κορίνθιου και σε ένα άλλο τομέα, αυτόν του δανεισμού. Οι σχετικές πράξεις του, που μας έχουν αφήσει γραπτά τεκμήρια, είναι οι ακόλουθες:

- Στις 2.3.1668 δανείζει στην Φιλήνα θυγατέρα του ποτέ παπά κυρ Νικόλα Σάσου 32.5 ρεάλια, με εγγύηση "τα καλά της"[45].

- Σύμφωνα με χρεωστική ομολογία του Παροναξίας Θεοφάνη της 18.2.1670, ο τελευταίος είχε λάβει από τον παπά Μάρκο Κορίνθιο 550 ρεάλια "τα οποία γροικώνται για τον Αϊβατζή το σκλάβο" με τόκο δέκα στα ένδεκα[46]. Με άλλο έγγραφο της 10.6.1671 ο οικονόμος Μυκόνου φέρεται να είχε δανείσει μαζί με τον F. Grammatica από την Τήνο χρήματα στον καπετάν Francesco Paulina και μέχρι την αποπληρωμή των χρεών οι δανειστές παίρνουν ως ενέχυρο έναν Τούρκο σκλάβο του τελευταίου[47].

- Στις 17.2.1671 η κοινότητα της Μυκόνου παίρνει απόφαση να του επιστρέψει 85.25 ρεάλια, τα οποία της είχε δανείσει[48].

- Στις 28.5.1671 ο Τζουάνες Καλαμαράς δηλώνει ότι διακόσια από τα ρεάλια που είχε δανείσει στην κοινότητα, ανήκουν στη "συντέκτισσά του", τη σύζυγο του οικονόμου παπά Μάρκου Κορίνθιου[49].

- Σύμφωνα με έγγραφο που φέρει ημερομηνία 23.6.1681, ο παπά Μάρκος Κορίνθιος καταβάλλει στον Μ. Καρακότη 40 ρεάλια για λογαριασμό του Κωστάζου Σκορδίλη. Τα χρήματα αυτά δόθηκαν "για τη σκλαβιά" του τελευταί-

---

42. Βλ. Χ77 έγγραφα: 451, 25.6.1665, 1337, 6.5.1671, 1363, 6.7.1671 και 1354, 1.7.1671.

43. Βλ. Χ77 έγγρ. 1337. Ο Μέγας Νικόλαος αναφέρεται, ήδη σε έγγραφο του 1648, ως τόπος συνεδρίασης του κριτηρίου του νησιού, βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 33. Πιθανόν πρόκειται για τον Άγιο Νικόλαο του Γιαλού, ο οποίος το 1735 φέρεται να ανήκει στον ιερομόναχο Γαβριήλ Κορίνθιο, βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Οι εκκλησίες...", *ό.π.*, α.φ. 166 και 167. Εκκλησίες αφιερωμένες στον Άγιο Νικόλαο υπάρχουν αρκετές στη Χώρα της Μυκόνου. Ο Ν. Αγγελετάκης, "Εκκλησιές...", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, α.φ. 32, *ό.π.*, σ. 7, περιλαμβάνει έξι στο κατάλογο που έχει καταρτίσει.

44. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 1438, 28.1.1672, 371, 19.6.1665, 364, 17.6.1665, 1500, 27.11.1672.

45. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22858.

46. Βλ. Σ. Συμεωνίδης, "Τούρκος σκλάβος...", *ό.π.*, σ. 241.

47. Βλ. σχετικό έγγραφο Σ. Συμεωνίδης, "Ανδριακά...", ό.π., σ. 52-53.

48. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22874 (έχει δημοσιευθεί από την Ελένη Κούκκου, *Οι κοινοτικοί...*, ό.π., σ. 143).

49. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 15.

ου, ο οποίος μεταβάλλεται πλέον σε χρεοφειλέτη του οικονόμου[50].

Παράλληλα ο οικονόμος παπά Μάρκος Κορίνθιος φαίνεται ότι είχε στραμμένο το βλέμμα του και σε άλλους τομείς οικονομικού ενδιαφέροντος.

- Έγγραφα που συντάχθηκαν στα 1651-1652 αποδεικνύουν ότι χρηματοδότησε την κατασκευή ανεμόμυλου[51], ενώ παράλληλα, όπως είδαμε, αγόρασε και μερίδια σε μύλους του νησιού.

- Διακρίνεται συνάφεια με ναυτιλιακές υποθέσεις, όταν σε "σεντέτζια" με ημερομηνία 10.12.1663 γίνεται λόγος για μία σάικα που κρατούσε ο οικονόμος[52].

- Διορίζεται επίτροπος για την είσπραξη των εξαρχικών πατριαρχικών δικαιωμάτων[53], ενώ διαχειρίζεται, μετά από σχετική εξουσιοδότηση, και ακίνητα που ανήκουν σε Μυκονιάτες, κατά τη διάρκεια της απουσίας τους από το νησί[54].

- Τέλος ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι μετείχε σε εμπορικές δραστηριότητες, οι οποίες υπερέβαιναν τα σύνορα της Μυκόνου. Τα κεφάλαια μάλιστα που είχε τοποθετήσει σε αυτές ήταν πολύ μεγαλύτερα από αυτά που συναντάμε να διακινούνται στις συναλλαγές του νησιού. Σχετική μαρτυρία υπάρχει στη διαθήκη του Σίφνιου εμπόρου Πετράκη Ρόζα, που συντάχθηκε στη Σίφνο στις 3.5.1662 και βρέθηκε στα βενετικά αρχεία[55]. Εκεί, ανάμεσα σε όσα παραγγέλλει ο Π. Ρόζας για τη διαχείριση της σημαντικότατης περιουσίας του, γράφει και τα ακόλουθα. "Εις την Μύκονον έχω συντροφίες με τον αφέντη οικονόμον δουκάτα χίλια, οπού ήλθαν από τη Βενετίαν και ότι νετάρουσι είναι τα μισά δικά μου, μπονιφικάροντάς του καθώς φαίνεται εις το λίμπρον Νο C τα ότι μου έχει δοσμένα. Ακόμη με τον ίδιον οικονόμον, (και) με τον Περάκη Σκούταρη έχομε συντροφίες γρόσα 1500, 500 καθ' ένας και ότι εβγάλουν να πέρνει κάθε εις την πάρτε του". Οι εμπορικές αυτές επιχειρήσεις με τον Π. Ρόζα επιβεβαιώνονται και από "ζάμινα", που φέρει ημερομηνία 23.5.1667. Με αυτή την απόδειξη ο επίσκοπος Σίφνου Αθανάσιος βεβαιώνει ότι ο οικονόμος εξόφλησε λογαριασμό, που είχε με τον -ήδη πλέον νεκρό- Πετράκη Ρόζα, δίνοντας στον επίτροπό του Μανωλάκη Καραμάνη 100 γρόσια[56].

Παράλληλα ο παπά Μάρκος Κορίνθιος διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στην κοινωνική ζωή της Μυκόνου σε όλο σχεδόν το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα. Το 1649 τον συναντάμε για πρώτη φορά να υπογράφει ως οικονόμος της

50. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13.

51. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, έγγραφα με ημερομηνίες 30.12.1651 και 1.5.1652. Στην κατασκευή και λειτουργία του μύλου αυτού θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στο κεφάλαιο που αφορά τους μύλους.

52. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 47.

53. Βλ. Π. Ζερλέντης, "Αρχιεπίσκοποι Σίφνου και Μυκόνου", *ό.π.*, σ. 127-128.

54. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 9.2.1691, όπου η Μαρία χήρα ποτέ Σεβαστία τον ορίζει επίτροπο για να διαχειρίζεται ένα σπίτι.

55. Βλ. Κ. Μέρτζιος, "Μία διαθήκη εκ Σίφνου του 1662", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 8 (1958), σ. 105-106.

56. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 10.

εκκλησίας του νησιού[57] αξίωμα που πιθανότατα έλαβε τη χρονιά αυτή, διότι έγγραφο του 1648 τον μνημονεύει ως απλό ιερέα[58]. Ο παπά Μάρκος Κορίνθιος πρέπει λοιπόν, σύμφωνα με το αξίωμά του, να είχε στην αρμοδιότητά του την οικονομική διαχείριση της τοπικής εκκλησίας[59]. Ο ίδιος εκδίδει τους αφορισμούς που αφορούν κατοίκους του νησιού[60]. Παράλληλα θεωρείτο ως πρώτος τη τάξει ιερέας της τοπικής εκκλησίας[61]. Χαρακτηριστικές είναι και οι προσφωνήσεις όπως "αφέντης", "άγιος", "αιδεσιμώτατος" που συνοδεύουν κάθε αναφορά στο όνομά του. Ως οικονόμος υπογράφει σε μεγάλη σειρά εγγράφων, μέχρι το θάνατό του, που επήλθε μεταξύ των ετών 1689 και 1694[62].

ΖΑΝΝΗΣ ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ
[κ1=4, κ2=1] (4/1666 - 3/1692)

Η οικογένεια Καλαμαρά ήταν μία από τις ισχυρότερες του νησιού και μέλη της μετέχουν ενεργά σε όλα τα σημαντικά γεγονότα, τα οποία συμβαίνουν στη Μύκονο την εποχή αυτή. Στα φορολογικά κατάστιχα αποτυπώνεται με σαφήνεια η καμπύλη που διαγράφει η ακίνητη περιουσία του Ζαννή (Τζαννή ή Τζουάνε) Καλαμαρά.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	τελική εγραφή	ακίνητα	φόρος
31	85.00	48	213.50	400.00	78.00	16	41.50

Η περίοδος αύξησης της ακίνητης ιδιοκτησίας του αναλογεί στο μεγάλο αριθμό αγορών, που γνωρίζουμε ότι πραγματοποίησε. Αντίθετα, η κάθετη μείωση της περιουσίας του οφείλεται σε μεταβιβάσεις ακινήτων προς τα παιδιά

57. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 22. Ο ίδιος στην παραπάνω εργασία του (*ό.π.*, σ. 9) αλλά και σε άλλη (βλ. "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 216-219), όπου είχε και παλι δημοσιεύσει το έγγραφο, αναφέρει, κατά πάσα πιθανότητα εκ παραδρομής, ως έτος σύνταξης το 1647.

58. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 33. Επίσης ως απλός ιερέας αναφέρεται και σε προγενέστερο έγγραφο του 1643, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 16, 12.2.1643.

59. Για το αξίωμα του οικονόμου και τις αρμοδιότητές του βλ. Ελευθερία Παπαγιάννη, *Τα οικονομικά του εγγάμου κλήρου στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1986, σ. 23-26.

60. Βλ. σχετικά αφοριστικά έγγραφα Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 55, 20.10.1665 και φ. 19, 16.10.1666.

61. Υπογράφει πρώτος τα έγγραφα της κοινότητας του νησιού, θέση που καταλαμβάνει μετέπειτα ο οικονόμος που τον διαδέχθηκε. Σχετικά με τη θέση του οικονόμου στην εκκλησιαστική ιεραρχία βλ. Ν. Τωμαδάκης, "Περί χωρεπισκόπων και πρωτοπαπάδων των Κυκλάδων νήσων", *Κιμωλιακά*, 7 (1977), σ. 5.

62. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., έγγραφα με ημερομηνίες: 24.2.1672 (σ. 27), 5.5.1680 (σ. 30-31), 10.4.1684 (σ. 37-38), 10.3.1687 (σ. 40-42), 17.11.1687 (σ. 40-42) και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43, 3.10.1686. Το τελευταίο έγγραφο της κοινότητας που φέρει το όνομά του χρονολογείται στα 1689, βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 51. Σε έγγραφο όμως με ημερομηνία 16.1.1694 η σύζυγός του δηλώνεται ως χήρα (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5).

του. Πράγματι, σύμφωνα με το χφ. 131, προικοδότησε στους γιους του Γιαννάκη και Γεώργη περιουσία αντίστοιχη με 157.5 φορολογικές μονάδες, ενώ παράλληλα μεταβίβασε στους γαμπρούς του Περάκη και Μανούσο ακίνητα αξίας 132 φορολογικών μονάδων. Τα αγαθά αυτά πλέον καταγράφονταν στις δικές τους φορολογικές μερίδες. Ένας άλλος γιος του, ο Αλέσανδρος, ο οποίος ήταν μάλλον μεγαλύτερος σε ηλικία, εμφανίζεται με δική του άξιόλογη ακίνητη περιουσία, ήδη στο χφ. 94. Επίσης σημαντική ακίνητη και κινητή περιουσία προικοδότησε, μετά το θάνατό του Τζαννή, η σύζυγός του κερά Ρήνη στη θυγατέρα τους Μαρούσα, όπως αποδεικνύεται από το προικοσύμφωνο της τελευταίας που συντάχθηκε στις 6.5.1698[63].

Ο Ζαννής Καλαμαράς σε διάστημα 26 ετών (από το 1666 έως το 1692) γνωρίζουμε ότι διενήργησε τουλάχιστον 36 αγορές ακινήτων για τις οποίες δαπάνησε 536.5 ρεάλια[64]. Στις αγορές του αυτές, κατά κύριο λόγο στράφηκε στην απόκτηση καλλιεργήσιμων εκτάσεων γης (κλεισμάτων, αμπελιών, φυτειών), παράλληλα όμως αγόρασε πέντε σπίτια, μία ταράτζα και μία αντένα μύλου. Την τελευταία όμως δεν μπόρεσε να διατηρήσει, διότι αναγκάστηκε, την ίδια χρονιά, να την πωλήσει στον "προσιμότερο εδικό" Ανδρέα Σαντορινέο[65].

Οι αγορές του δεν είναι ομοιόμορφα κατανεμημένες στα χρόνια που μεσολάβησαν. Αντίθετα, υπάρχει πολύ έντονη πύκνωση στο διάστημα από το Μάιο του 1670 μέχρι το Φεβρουάριο του 1672. Στα δύο, περίπου, αυτά χρόνια πραγματοποίησε 30 αγορές ακινήτων, ξοδεύοντας 406 ρεάλια, δηλαδή το 76% των χρημάτων, που γνωρίζουμε ότι συνολικά δαπάνησε. Το χρονικό αυτό διάστημα ταυτίζεται με την εποχή, που ο Ζαννής Καλαμαράς διατέλεσε επίτροπος του δραγομάνου του στόλου Παναγιώτη Νικούσιου στη Μύκονο. Στον τελευταίο είχαν παραχωρηθεί ως πρόσοδος οι φόροι του νησιού. Ο Ζαννής Καλαμαράς έφερε την περίοδο 1669-1672 τον τίτλο του βοεβόδα, ήταν υπεύθυνος για τη συγκέντρωση των φόρων, ενώ παράλληλα είχε και δικαστικές αρμοδιότητες[66]. Το αξίωμά του αυτό φαίνεται ότι του εξασφάλιζε υψηλά κέρδη, πιθανόν όμως και ευχέρεια παρεμβάσεων ή πιέσεων στους κατοίκους του νησιού, ώστε να αποκτά τα ακίνητα που επιθυμούσε σε τιμές συμφέρουσες. Απέκτησε μάλιστα ένα σπίτι και μία φυτεία μετά από πλειστηριασμό, που διενεργήθηκε εξαιτίας

63. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 180. Η Μαρούσα παντρεύτηκε με τον Περάκη γιό του Ιωάννη Φώσκολου.

64. Βλ. Χ77 έγγρ. 462, 1.8.1665, 574, 1.4.1666, 1157, 24.5.1670, 1164, 10.7.1670, 1163, 10.7.1670, 1168, 25.7.1670, 1175, 5.8.1670, 1190, 15.9.1670, 1193, 19.9.1670, 1169, 19.9.1670, 1244, 16.11.1670, 1245, 16.11.1670, 1259, 6.12.1670, 1289, 25.1.1671, 1295, 5.2.1671, 1304, 28.2.1671, 1333, 1.5.1671, 1336, 4.5.1671, 1334, 8.5.1671, 1368, 23.7.1671, 1422, 13.12.1671, 1443, 21.2.1672, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 13.3.1689, χφ. 124 α.φ. 39, 14.5.1689, α.φ. 32, 15.12.1689 και α.φ. 86, 3.1.1692.

65. Βλ. Χ77 έγγρ. 1443. Ο Ζ. Καλαμαράς πώλησε επίσης δύο μικρής αξίας αγροτικά ακίνητα. Ένα κλείσμα στις 4.7.1669 έναντι 6 ρεαλιών (βλ. Χ77 έγγρ. 1016) και ένα χωράφι έναντι 2,5 ρεαλιών στις 8.12.1689 (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 34ν).

66. Βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 169 και σ. 220-221.

χρεών του πωλητή προς αυτόν. Επίσης στις 4.5.1671 πραγματοποιεί εννέα αγορές από τη Γιακουμίνα σύζυγο ποτέ Στάθη Ραουζέου, η οποία προέβη στις πωλήσεις αυτές "για τη σκλαβιά του γιού της".

Παράλληλα τα χρόνια αυτά, προχώρησε σε μεγάλο αριθμό ανταλλαγών (συνολικά έχουμε εντοπίσει δέκα πράξεις), με τις οποίες διευθέτησε την ακίνητη περιουσία του, επιδιώκοντας να αυξήσει την αποδοτικότητά της[67]. Έτσι, με τις ανταλλαγές αυτές απέκτησε κυρίως καλλιεργήσιμες εκτάσεις, που συνόρευαν με άλλα δικά του ακίνητα, παραχωρώντας κτήματα, τα οποία βρίσκονταν μακριά από τα υπάρχοντα αγαθά του[68]. Η σημαντική ακίνητη περιουσία που είχε συγκεντρώσει διακρίνεται και από τα αγαθά με τα οποία προικοδοτείται η θυγατέρα του Μαρούσα, το 1698, μετά το θάνατό του[69].

Υπάρχουν ενδείξεις ότι ο Ζ. Καλαμαράς είχε ασχοληθεί με την παραγωγή και το εμπόριο κρασιού. Εκτός από τις πράξεις αγορών, όπου διακρίνεται τάση αγοράς εκτάσεων φυτεμένων με αμπέλια ενισχυτικές, είναι οι ακόλουθες πληροφορίες:

- Ήταν κάτοχος "μαγατζέ", στον οποίο αποθήκευε τα κρασιά του. Στα 1687 μάλιστα, κατέφυγε στον αρχιεπίσκοπο Σίφνου και Μυκόνου διαμαρτυρόμενος εναντίον του παπά Μιχελή Μωραΐτη, ιδιοκτήτη του άνω ορόφου της οικοδομής που στεγαζόταν η αποθήκη, διότι ο τελευταίος έγινε, λόγω της αδιαφορίας του για την κατάσταση του σπιτιού, αίτιος να καταρρεύσει. Αποτέλεσμα ήταν "όπου εγκρέμνισεν το σπίτι και εχάλασεν του μισέρ Τζαννή τρία βουτζιά κρασί και έτερες ζημιές πολλές"[70].

- Το 1692 είχε "βουσιά" μέσα σε καΐκια που θα μετέφεραν κρασί στον καπετάν τέλα νάβε Κονταρίνη[71].

- Το 1685 έρχεται σε "ταιριασμό" με τον Μιχάλη Καλογερά, με τον οποίο είχε έντονη διαμάχη και τελικά συμφωνεί να του δώσει 12 μόδια κριθάρι και ένα κρασοβούτζι[72].

Η οικονομική δραστηριότητα του Ζαννή Καλαμαρά φαίνεται ότι δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στα όρια της Μυκόνου. Μία σειρά μαρτυρίες καταδεικνύουν ότι η ακτίνα δράσης του εκτεινόταν και σε άλλες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενώ οι ενασχολήσεις του σχετίζονταν με το εμπόριο, τη ναυτιλία και το δανεισμό. Αναφερουμε μερικά παραδείγματα.

- Μαζί με το γαμπρό του Πιέρο Σοφιανό διενεργεί εμπόριο στη Σμύρνη. Το

67. Βλ. Χ77 έγγρ. 177, 26.3.1664, 565, 18.3.1666, 780, 3.10.1667, 1167, 25.7.1670, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 11ν, 27.10.1687, α.φ. 19, 22.1.1688, α.φ. 37ν, 18.8.1689, α.φ. 29, 2.9.1689, α.φ. 59ν, 7.10.1690, α.φ. 91, 4.6.1692.

68. Ο Ζ. Καλαμαράς ήταν σύμπλιος στα κτήματα που απέκτησε σε επτά πράξεις ανταλλαγών. Μία από τις ανταλλαγές αφορούσε ανταλλαγή σπιτιών.

69. Βλ. Γ.Α.Κ., Κ.60 χφ. 137 α.φ. 180, 6.5.1698.

70. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, έγγρ. 35, σ. 119-120.

71. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 55.

72. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22915, 14.10.1685.

1663 ήρθαν σε σύγκρουση μάλιστα, με κάποιο καραβοκύρη Δημήτρη, ο οποίος τους "πήρε 5 μπάλες πετσία, από 400 άσπρα η μπάλα, χωρίς αυτοί να του χρωστούν τίποτε"[73].

- Στα 1668 πώλησε στην Κρήτη μία βάρκα[74].

- Το 1681 βρίσκεται στη Χίο, όπου με άλλους Μυκονιάτες λαμβάνει από τον παπά Γεράσιμο Βίδο 77 ρεάλια με την υπόσχεση ότι θα του τα επιστρέψουν, όταν γυρίσουν στη Μύκονο[75].

- Πιθανόν το 1682, ο Ζ. Καλαμαράς βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπως φαίνεται από δάνειο 200 γροσιών που συνήψε[76].

- Το 1686, προικοδοτεί στο γιο του Γιαννάκη, ανάμεσα σε άλλα αγαθά και μισή βάρκα, την οποία είχε στη Σαντορίνη[77].

- Το 1689 είναι ένας από τους τέσσερις "καπετανέους", στους οποίους διανεμήθηκε η Δήλος. Κατά το διακανονισμό των μεριδίων ο Ζαννής Καλαμαράς με τους συντρόφους του έλαβε την περιοχή που ονομαζόταν "του πύργου τα λειβάδια"[78].

Μαρτυρίες για συμμετοχή σε διακίνηση χρηματικών ποσών είτε με την ιδιότητα του δανειστή είτε του δανειζομένου υπάρχουν και άλλες. Οπως σε έγγραφο του 1671, που γίνεται λόγος για 67 γρόσια που του οφείλει η κοινότητα, σε έγγραφο του 1675 όπου βεβαιώνεται η επιστροφή 91 ρεαλιών αποτέλεσμα της οποίας είναι να "ρεφουδάρει τα όσα πράγματα εκράτειεν εις τα χέρια του αμανάτε", σε έγγραφο του 1680 που περιγράφει μία υπόθεση σχετική με εμπόριο δούλων και όπου φαίνεται ότι έχει να λαμβάνει 200 γρόσια μαζί με άλλους συγγενείς του ή σε απόδειξη με ημερομηνία 30.8.1684, όπου βεβαιώνεται η καταβολή 100 γροσιών που χρεωστούσε[79]. Τα χρήματα αυτά δεν διατίθενταν σε μικρά δάνεια για την κάλυψη προσωπικών αναγκών. Αντίθετα, δίνουν την εντύπωση ότι ο Ζ. Καλαμαράς είχε τη δυνατότητα διαχείρισης σημαντικών, για τα δεδομένα της εποχής, χρηματικών ποσών, τα οποία πιθανότατα σχετίζονταν με τη μακρά σχέση που είχε ο ίδιος και η οικογένειά του με την απόδοση των φόρων του νησιού.

Πράγματι, εκτός από το διάστημα 1669-1672, κατά το οποίο, όπως αναφέραμε, διατέλεσε βοεβόδας και μεταγενέστερα αναμείχθηκε στη συγκέντρωση των φορολογικών προσόδων των κυριάρχων του νησιού. Στις 10.5.1687 ο εκλαμπρότατος Μεημέτ μπέης αναφέρει ότι έλαβε από τον Ζαννή 400 ρεάλια

73. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22826, 6.10.1663.

74. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 80, 28.3.1669.

75. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22921, 13.5.1681.

76. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 14.1.1683.

77. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 64, 13.11.1686. Το προικοσύμφωνο αυτό, που προέβλεπε να νυμφευτεί ο Γιαννάκης Καλαμαράς με την κόρη του ποτέ καπετάν Μπαστιάνου Ματέι, τελικά ακυρώθηκε.

78. Βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Διανομή...", *ό.π.*, σ. 1-2.

79. Βλ. αντίστοιχα Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22874, 17.2.1671 (πρβλ. Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 143), Χ77 έγγρ. 1648, 8.2.1675, Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22861, 13.8.1680, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13.

δια τα χαράτζια, ενώ ο ίδιος μάλλον, σε επιστολή του στις 9.6.1687, τον καθιστά μαζί με τον Αντώνη Πετρή επίτροπό του στη Μύκονο[80].

Σε σχέση με τα κοινοτικά πράγματα του νησιού, ο Ζ. Καλαμαράς διατέλεσε για μακρό χρονικό διάστημα επίτροπος του κοινού της Μυκόνου. Συγκεκριμένα σύμφωνα με τον κατάλογο των επιτρόπων, που έχει καταρτήσει ο Π. Ζερλέντης, ήταν επίτροπος τα έτη: 1669-1670, 1670-1671, 1671-1672, 1674-1675, 1679-1680, 1680-1681, 1687-1688, 1688-1689, 1689-1690[81]. Στα χρόνια αυτά θα μπορούσαμε να προσθέσουμε το 1668 και το 1677, χρονιές που σώζονται μαρτυρίες ότι είχε αυτό το αξίωμα[82], ενώ το 1686 στέλλεται από τους προύχοντες του νησιού στον "καπιτάν γγενεράλε να του μιλήσουν τοις δυστυχίες και σκλαβίες και πτωχείες του παρόν νησιού και να τόνε παρακαλέσουν να κάμη τίποτες έλεος εις το μεγάλον και περισσόν βάρος οπού μας έριξεν λέγου του χαρασίου"[83]. Επίσης το 1688 εκλέγεται μαζί με άλλους πρόκριτους του νησιού να συντρέξουν την κοινότητα απέναντι στον Μιχάλη Καλογερά[84]. Ο αδελφός του Μιχάλης Καλαμαράς επίσης αναμείχθηκε στα κοινοτικά πράγματα και διατέλεσε και βοεβόδας του νησιού το 1680-1681 και 1683-1684[85].

Παράλληλα εκδικάζει ως κριτής διαφορές που προέκυψαν μεταξύ κατοίκων του νησιού ορισμένες μάλιστα φορές και ως "επιτροπικός του κατή Παροναξίας"[86], και βέβαια υπογράφει σε έγγραφα του κοινού μαζί με άλλους πρόκριτους[87]. Αξιοσημείωτο στοιχείο για την απονομή της δικαιοσύνης στο νησί είναι το ακόλουθο γεγονός. Ο Ζαννής Καλαμαράς είχε σε εποχή που ήταν κριτής και επίτροπος της κοινότητας αντιδικία με τον παπά Μιχελή Μωραΐτη, σχετικά με ένα ακίνητο που κατείχε ο τελευταίος. Οι αντίδικοι προσήλθαν στην κρίση του νησιού και την εκδίκαση της υπόθεσης ανέλαβε μόνος του ο δεύτερος επίτροπος του κοινού Δημήτρης Γρυπάρης, ο οποίος εξέδωσε απόφαση καταδικαστική για τον Ζ. Καλαμαρά[88].

Πέθανε μεταξύ των ετών 1692 και 1696[89].

---

80. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 45-46 (και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 67).

81. Βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 213-214.

82. Βλ. αντίστοιχα Μ. Τουρτόγλου, "Η νομολογία...", *ό.π.*, σ. 26-27, όπου υπογράφει ως επίτροπος δικαστική απόφαση με ημερομηνία 16.8.1668 και Γ.Α.Κ. Συλλογή Π. Ζερλέντη φ. 109, 27.5.1677.

83. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 36-37.

84. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16, 3.2.1688.

85. Βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 189, 197 και 213-215.

86. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 121 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 82, 28.7.1670.

87. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 41, 44, 51. Παρά τα αξιώματα που έλαβε ήταν αναλφάβητος, όπως μαρτυρείται σε έγγραφο όπου παρακαλεί άλλο Μυκονιάτη να υπογράψει στη θέση του (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43, 3.10.1686).

88. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 130, 20.2.1686.

89. Γνωρίζουμε ότι το 1692 ζούσε, διότι, όπως είδαμε, το Μάρτιο της χρονιάς αυτής αγόρασε δύο σπίτια. Το Σεπτέμβριο του 1696 πλέον είχε πεθάνει, διότι μνημονεύεται σε έγγραφο ως "ποτέ", βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 139. Ως χήρα δηλώνεται επίσης η σύζυγός του στο προικοσύμφωνο της κόρης τους Μαρούσας, το οποίο συντάχθηκε το 1698.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΛΙΜΑΡΧΟΣ
[κ1=5, κ2=10] (5/1664 - 6/1686)

Ο αφέντης Ανδρέας Καλλιμάρχος έχει συνεχή παρουσία στα μυκονιάτικα έγγραφα αυτής της εποχής. Σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα, οι φορολογικές του υποχρεώσεις για την ακίνητη περιουσία που κατείχε είναι οι ακόλουθες.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
28	93.00	*	*	396.00	418.00	47	176.00

* : Πιθανότατα έχει χαθεί το φύλλο που περιείχε τη φορολογική του μερίδα, διότι στα υπόλοιπα υπό εξέταση φορολογικά κατάστιχα, προγενέστερα και μεταγενέστερα, ο Ανδρέας Καλλιμάρχος καταγραφόταν πρώτος.

Σύμφωνα με αυτά, κύρια γνωρίσματα της ακίνητης περιουσίας του Α. Καλλιμάρχου είναι το σημαντικό μέγεθός της και το γεγονός ότι δεν διαγράφει την πορεία, την οποία συναντήσαμε στα τέσσερα πρόσωπα που εξετάσαμε παραπάνω. Αντίθετα, η περιουσία του παρουσιάζει μία συνεχή ανάπτυξη, η οποία εκφράζεται και στον αριθμό των ακινήτων αλλά και στις φορολογικές μονάδες που του αναλογούν, σύμφωνα με τις εγγραφές του χφ. 131. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη διάρκεια ισχύος του καταλόγου αυτού, δεν μεταβίβασε ακίνητη περιουσία σε γιούς ή θυγατέρες του. Συναντάμε το γιό του Πετρούσο[90], ο οποίος φέρεται να λαμβάνει από τον πεθερό του περιουσία 135 φορολ. μονάδων, χωρίς να γίνεται όμως λόγος για μεταβίβαση αγαθών από τον πατέρα του.

Η βάση της περιουσίας του μπορεί να αναζητηθεί στα αγαθά με τα οποία προικοδοτήθηκε από τους γονείς του. Σύμφωνα με το προικοσύμφωνό του έλαβε ένα σπίτι, ένα μαγατζέ, τέσσερα κλείσματα δύο αμπέλια, ένα σπιτότοπο, χωράφια και άλλα ακίνητα, διάφορα αντικείμενα, ρούχα, κοσμήματα και 200 γρόσια[91]. Αναλογη ήταν και η περιουσία που έλαβε η σύζυγός του Νικολέτα κόρη του Ιωάννη Τραχανιώτη.

Γνωρίζουμε 20 πράξεις αγορών που ο Ανδρέας Καλλιμάρχος πραγματοποίησε μέσα σε διάστημα 22 ετών (1664-1686), για τις οποίες και δαπάνησε 501

90. Μαρτυρία ότι ο Πετρούσος ήταν γιός του Α. Καλλιμάρχου συνάγεται από μεταγενέστερη δικαστική απόφαση που μνημονεύει τη συγγενική τους σχέση, βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 124, έγγρ. 113, της 17.10.1710.

91. Το προικοσύμφωνο σώζεται σε αντίγραφο με ημερομηνία 25.8.1666 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 65), γιατί "εις τον καιρόν όπου εκάμασιν το προικοσύμφωνον των άνωθεν παιδιώ τος και επειδή και με το να είχασιν νεκιστάδο εις την καντζηλερίαν ηπαράπεσιν και εχάθη". Πάντως το 1666 ο πατέρας του Ανδρέα, ο οποίος ονομαζόταν Δήμος, είχε πεθάνει.

ρεάλια[92]. Με αυτές εκτός από αγροτικές εκτάσεις απέκτησε ακόμη: ένα "μαγαζέ με τον αγέρα του", μία ταράτζα, δύο σπίτια και δύο αντένες μύλου. Επίσης το 1670 ανταλλάσσει ένα κλείσμα, το οποίο είχε πακτώσει έναντι 35 ρεαλιών, με κλείσμα που συνόρευε με άλλο δικής του ιδιοκτησίας, ενώ το 1667 είχε λάβει ένα αμπέλι απο τη μητέρα του παραχωρώντας της για αντάλλαγμα την επικαρπία ενός άλλου όσο αυτή θα ήταν εν ζωή[93].

Εκτός από τη φορολογική καταγραφή και η αγοραστική συμπεριφορά του Α. Καλλιμάρχου παρουσιάζει επίσης μία ιδιοτυπία. Εμφανίζεται να μετέχει σε ορισμένες αγορές ακινήτων ιδιαίτερα μεγάλους κόστους (60 έως 90 ρεαλιών). Τις δύο μάλιστα από αυτές τις διενήργησε, τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1669, από κοινού με το μισέρ Ανδρέα Μαλαξιό μετά από πλειστηριασμό. Τον πλειστηριασμό τον είχαν προκαλέσει οι ίδιοι, επειδή, όπως αναφέρεται στα σχετικά έγγραφα, ο Στάθης Ραουζέος και η σύζυγός του δεν εκπλήρωσαν οικονομικές υποχρεώσεις που είχαν απέναντί τους. Άλλες αρχειακές πηγές έχουμε την τύχη να φωτίζουν την "ομπλιγατζιόν", για την οποία κάνουν λόγο οι νοταριακές αυτές πράξεις. Λίγους μήνες πριν, στις 31.1.1669, οι Ιω. του Ποστάντζη (Ανεγνώστης), Φρ. Φούσκουλος και Κ. Ραουζέος λαμβάνουν από τους Α. Καλλιμάρχο και Α. Μαλαξιό 523 ρεάλια, τα οποία υποχρεώνονται "χωρίς περίκουλο" των δανειστών να επιστρέψουν με το "καλόν κατευόδιό τους στη Μύκονο", ενώ για εγγύηση "ομπλιγάρονται με τα καλά τους κινητά και ακίνητα"[94]. Πράγματι οι δύο πρώτοι στις 19.5.1669 κατέβαλαν το ποσό -ή τμήμα του ποσού- που χρεωστούσαν[95]. Στις 4.10.1670 λαμβάνουν ακόμη 174 ρεάλια και γίνεται λόγος για οφειλή 87 γροσιών του Κ. Ραουζέου[96], παρότι έχει προηγηθεί πλειστηριασμός περιουσιακών στοιχείων των γονιών του. Ακολουθούν πλήθος πωλήσεων του ζεύγους Ραουζέου "για τη σκλαβιά" του γιου τους.

Η εμπλοκή λοιπόν του Ανδρέα Καλλιμάρχου σε ενέργειες που σχετίζονταν με το εμπόριο ή την απελευθέρωση σκλάβων, δίνει το στίγμα σε μιά από τις βασικές παραμέτρους των οικονομικών δραστηριοτήτων του. Το αρχειακό υλικό παρέχει και άλλες σχετικές μαρτυρίες.

Στις 27.10.1668 κάνει από κοινού με τον Αντώνιο Μαλαξιό "την παρόν συντροφία ίσια προς ίσια τόσο εις την αγορά όσον ακόμη και σε πρεζέντε όπου

92. Βλ. Χ77 έγγρ. 192, 16.5.1664, 299, 7.8.1664, 675, 15.10.1666, 798, 15.11.1667, 902, 23.8.1668, 1036, 14.9.1669, 1042, 3.10.1669, 1191, 19.9.1670, 1257, 6.12.1670, 1350, 20.6.1671, 1415, 26.11.1671, 1419, 9.9.1671, 1491, 5.9.1672, 1505, 12.1.1673, 1516, 7.3.1673, 1585, 7.12.1673, 1491, 10.12.1673, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 30, 19.7.1674 και Χ77 έγγρ. 253, 13.6.1686.

93. Βλ. Χ.77 έγγρ. 1222, 16.10.1670 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 65ν.

94. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22867.

95. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22869. Και οι ίδιοι όμως φέρονται το 1670 να έχουν εμπλακεί σε υπόθεση πωλήσεων σκλάβων στη Μυτιλήνη, βλ. Α. Κατσουρός, *Κουρσάροι...*, ό.π., έγγρ. 4, σ. 15-16.

96. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13.

θέλει κάμουν και σε διάφορο και αγοράζουν ανάμεσό τους τέσσερις σκλάβους Τούρκους [...] τους οποίους απομένουν να τους παν οι άνωθεν αφέντες μαζί εις τους τόπους των και ότι ήθελε πάρουν από τους άνωθεν σκλάβους πολλά ολίγα απομένουν να τα μοιράζουν ίσια προς ίσια ως άνωθεν"[97].

Στις 20.6.1679 ο Ανδρέας Λεύκαρος από την Τήνο ομολογεί ότι έλαβε από τον Α. Καλλιμάρχο 370 ασλάνια για τη σκλαβιά τη δική του και του γιου του, τα οποία υποχρεούται να του επιστρέψει σε δέκα μέρες από την άφιξή του στην Τήνο. Το πρωτότυπο του εγγράφου συντάχθηκε στη Χίο[98].

Η παράδοση στο εμπόριο σκλάβων φαίνεται ότι συνεχίστηκε από το γιο του Πετρούσο, όπως μαρτυρείται σε ανάλογο έγγραφο του 1692[99].

Ο Α. Καλλιμάρχος σχετίζεται επίσης με πράξεις διακίνησης χρημάτων της κοινότητας προς τους δικαιούχους των φόρων της Μυκόνου[100]. Η ενασχόλησή του με θέματα σχετιζόμενα με τα οικονομικά του νησιού, έπαιρνε και άλλες μορφές. Για παράδειγμα στις 2.4.1668 υπογράφει το "κλείσιμο του καδέρνου" και λίγους μήνες αργότερα εκλέγεται ως ένας από τους "λογαριαστάδες", ενώ το 1675 μεταβαίνει στην Τήνο για να ρυθμίσει φορολογικά θέματα του "κοινού"[101]. Παράλληλα σώζονται μαρτυρίες δανείων του προς ιδιώτες. Το 1666 δανείζει "δια χάριν φιλίας" στον καπετάν Γιαννάκη Γρυπιώτη 280 ρεάλια και δύο χρόνια αργότερα παραδίδονται σε αντιπρόσωπό του 15 γρόσια που αποτελούσαν οφειλή προς αυτόν[102].

Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι ο Α. Καλλιμάρχος είχε σχέση με το εμπόριο του μεταξιού. Το 1668 φέρεται να πήγε εκ μέρους της κοινότητας μετάξι στον Ντριγούτ Μπέη, ενώ στις 6 Οκτωβρίου δέχεται να του καταβληθεί σε μετάξι, τμήμα χρηματικού ποσού που του είχε δανείσει[103]. Εκτός αυτού γνωρίζουμε ότι ήταν επίσης κάτοχος προβάτων και μεριδίου σε μύλο[104].

Η αναφορά στο όνομά του συνοδεύεται πάντοτε με την επίκληση τίτλων, όπως "αφέντης", "ευγενής", "μισέρ", δηλωτικών της θέσης του στην τοπική κοι-

97. Βλ. Α. Κατσουρός, *ό.π.*, έγγρ. 3, σ. 14-15.

98. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22908. Για τα ασλάνια βλ. Ν. Σβορώνος, "Η νομισματική κυκλοφορία στην Τουρκοκρατία, εικόνα εξαρτημένης κυκλοφορίας", *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης*, 19 (1980), σ. 307 και Ευτυχία Λιάτα, *Φλωρία...*, ό.π., σ. 194-195, όπου και πίνακες ισοτιμιών.

99. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 9.12.1692.

100. Βλ. σχετικό έγγραφο της 13.8.1668 (Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22861), αποδείξεις είσπραξης του χαρατσιού των ετών 1675-1678 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 48), πράξη της 12.6.1678, με την οποία δίνει για λογαριασμό της κοινότητας 200 ρεάλια που θα του επιστραφούν με την άφιξή του στο νησί (Γ.Α.Κ. Συλλογή Π. Ζερλέντη φ. 109).

101. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 11, 2.4.1668, α.φ. 12, 17.9.1668 και α.φ. 58, 27.11.1675.

102. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13, 12.9.1666, Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22859, 8.4.1668.

103. Βλ. αντίστοιχα Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22861 και 22908.

104. Σε κατάλογο με τους φορολογούμενους κατόχους προβάτων του 1703 φέρεται να υποχρεούται σε καταβολή 1/2 παρά για τα ζώα που κατέχει, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 133 α.φ. 201.

νωνία. Η παρουσία του όμως στα πλαίσια της κοινοτικής διοίκησης δεν είναι συνεχής. Περιορίζεται στην εκλογή του ως επιτρόπου την περίοδο 1675-1676[105], ενώ επίσης είχε εκλεγεί στα 1672 μαζί με άλλους "καθολικούς νοικοκυρούς και επιτρόπους", προκειμένου να μεταβούν στην Αδριανούπολη να υπερασπιστούν τα συμφέροντα της κοινότητας[106]. Τέλος το όνομά του περιλαμβάνεται σε δύο μόνο κοινοτικά έγγραφα, τα οποία και τα δύο χρονολογούνται το 1699[107]. Ο Ανδρέας Καλλιμάρχος απεβίωσε κατά πάσα πιθανότητα τα πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα[108].

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΡΥΠΑΡΗΣ (παπάς)
[κ1=6, κ2=2] (12/1662 - 5/1696)

Οι Γρυπάρηδες είναι μεγάλη οικογένεια του νησιού με συνεχή παρουσία σε αυτό και τους αιώνες που ακολούθησαν. Πιθανόν η μακρυνή καταγωγή της οικογένειας είναι από τη Σικελία αλλά ισχυρός κλάδος της φαίνεται ότι είχε εγκατασταθεί στην Κρήτη, από την οποία ίσως κάποια μέλη της μετανάστευσαν στη Μύκονο[109].

Το πρόβλημα των συνωνυμιών, που είχαμε συναντήσει στον οικονόμο παπά Μάρκο Κορίνθιο, επανεμφανίζεται και κατά την ταύτιση του παπά Δημήτρη Γρυπάρη[110]. Στα έγγραφα της εποχής εμφανίζονται δύο ακόμη Μυκόνιοι με το ίδιο ονοματεπώνυμο. Ο ένας καταγράφεται απλά Δημήτρης Γρυπάρης και ο άλλος με τη συνοδία του πατρώνυμού του, Δημήτρης Γρυπάρης του Γεώργη. Η πιθανότητα σύγχυσης όμως δεν είναι μεγάλη, διότι στον παπά Δημήτρη Γρυπάρη που μας ενδιαφέρει, προτάσσεται πάντοτε το επάγγελμά του.

Η αποτύπωση της φορολογήσιμης περιουσίας του παπά Δημήτρη Γρυπάρη είναι η ακόλουθη.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
49	219.00	*	*	356.00	124.00	24	98.50

* : Δεν αναγράφονται τα ονόματα των ιερέων· έχουν χαθεί τα αντίστοιχα φύλλα από το κατάστιχο.

105. Βλ. σχετικές μαρτυρίες Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 56, 27.11.1675, α.φ. 59, 18.4.1676. Τα ίδια χρόνια αναφέρεται ως επίτροπος και στον κατάλογο του Π. Ζερλέντη, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 213 και 183-184.

106. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 26-27.

107. Βλ. *ό.π.*, σ. 59-61, έγγραφα με ημερ. 19.3.1699 και 9.7.1699.

108. Όπως είδαμε καταγράφεται σε φορολογικό κατάστιχο του 1703. Η επόμενη μαρτυρία που έχουμε γι' αυτόν είναι σε έγγραφο του 1720, όπου όμως πλέον μνημονεύεται ως "ποτέ", βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 149-150, έγγρ. 139.

109. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος...*, ό.π., σ. 246-247.

110. Βλ. για παράδειγμα Στ. Μάνεσης, "Η εν Μυκόνω...", *ό.π.*, σ. 65, όπου υπάρχει σύγχυση των ομώνυμων Γρυπάρηδων του νησιού.

Η αυξομείωση της ακίνητης περιουσίας του είναι παρόμοια με αυτήν των περισσοτέρων από τα πρόσωπα που εξετάσαμε έως τώρα. Και εδώ η μεγάλη μείωση που παρατηρείται στη διάρκεια ισχύος του χφ. 131 οφείλεται σε μεταβιβάσεις ακινήτων στους γιους του Κωνσταντή και Νικόλα (συνολικά 102 φορολ. μονάδες) και στους γαμπρούς του Ζαφείρη και Πέρο (περιουσία 116 φορολ. μονάδων).

Σε διάστημα 34 ετών, από το 1662 έως το 1696, πραγματοποίησε 32 πράξεις αγορών, στις οποίες δαπάνησε 474 ρεάλια[111], ενώ προχώρησε σε δύο πωλήσεις από τις οποίες η μία έγινε από κοινού με τον Τζαννή Νταρόδο και αφορούσε δύο αντένες μύλου και η δεύτερη ένα χωράφι ασήμαντης αξίας[112]. Με τις αγορές αυτές εκτός από αγροτικές εκτάσεις απέκτησε επίσης τέσσερα σπίτια, μία ταράτζα και τρεις αντένες μύλου, ενώ πάκτωσε μία αντένα ακόμη. Την ακίνητη περιουσία του ενίσχυσαν και τρία "ψυχικά", με τα οποία οι δωρητές επιδίωκαν να εξασφαλίσουν μνημόνευση στενών τους συγγενών[113]. Παράλληλα μας είναι γνωστές πέντε πράξεις ανταλλαγών σε μία μάλιστα από τις οποίες απέκτησε ένα αμπέλι ανταλλάσσοντας μία "γελαδα γκαστρωμένη"[114].

Στις αγορές αυτές μπορούμε να εντοπίσουμε δύο ενδιαφέροντα στοιχεία. Το ένα είναι ο μεγάλος αριθμός συναλλαγών του παπά Δημήτρη Γρυπάρη με συγγενείς του και ιδιαίτερα με τα αδέλφια του. Από τους αδελφούς του παπά Νικόδημο και Λινάρδο πραγματοποίησε οκτώ αγορές συνολικής αξίας 119.5 ρεαλιών, ενώ με άλλους Γρυπάρηδες, πιθανόν συγγενείς του[115], συνήψε 4 αγορές αξίας 64.25 ρεαλιών. Παράλληλα το 1663 μοιράζουν με τον αδελφό του Λινάρδο ένα αμπέλι και το 1679 έρχεται σε συμφωνία με τον ίδιο αδελφό του να ανταλλάξουν δύο κτήματα ώστε να πάψουν οι απαιτήσεις του τελευταίου από τον παπά Δημήτρη[116]. Φαίνεται λοιπόν ότι για την επίλυση ενδοοικογενειακών οικονομικών διαφορών κατέστη αναγκαία η επαναλαμβανόμενη προσφυγή στο νοτάριο προκειμένου να εξασφαλίσουν τα συμφέροντά τους τα εμπλε-

111. Βλ. Χ77 έγγρ. 73, 26.12.1662, 36, 20.4.1663, 79, 5.5.1663, 40, 25.7.1663, 122, 6.9.1663, 125, 6.9.1663, 123, 8.9.1663, 156, 3.1.1664, 571, 1.4.1666, 605, 30.6.1666, 609, 1.7.1666, 41, 3.8.1666, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 13ν, 8.8.1667, Χ77 έγγρ. 760, 18.8.1667, 874, 3.5.1668, 883, 7.6.1668, 997, 16.5.1669, 1035, 12.9.1669, 1072, 29.12.1669, 1647, 20.3.1670, 1314, 14.9.1670, 1313, 2.5.1671, 1502, 1672, 1508, 19.1.1673, 1548, 23.9.1673, 1551, 4.10.1673, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 242, 15.3.1685, Χ77 έγγρ. 251, 24.2.1686, 261, 1.8.1687, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 40, 27.3.1689, α.φ. 30ν, 16.10.1689 και χφ. 136 α.φ. 81. 8.5.1696.

112. Βλ. Χ77 έγγρ. 209, 15.11.1663 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 12, 15.8.1687.

113. Βλ. Χ77 έγγρ. 883, 7.6.1668, 1006, 30.5.1669, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 88, 6.3.1692. Ενδιαφέρον είναι ότι και ο ίδιος ο παπά Δημήτρης Γρυπάρης στις 3.4.1689, όταν δηλαδή ήταν πλέον πολύ ηλικιωμένος, δωρίζει για "ψυχικό" ένα αμπέλι στο Μαθιό Μαρτίνο (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 40ν).

114. Βλ. Χ77 έγγρ. 682, 26.10.1666, 828, 20.1.1668, 1044, 4.10.1669, 1399, 14.10.1671, 1631, 16.8.1674.

115. Σε μία τουλάχιστον περίπτωση η πωλήτρια Μπεδενιούδα θυγ. ποτέ Αντώνη Γρυπάρη ήταν ξαδέλφη του.

116. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 126, 6.9.1663 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5, 7.1.1679.

κόμενα μέλη της οικογένειας[117].

Το δεύτερο στοιχείο είναι η αυξημένη παρουσία του παπά Δημήτρη Γρυπάρη σε πράξεις πλειστηριασμών που διενεργήθηκαν την εποχή αυτή στη Μύκονο. Γνωρίζουμε τέσσερις σχετικές πράξεις από τις οποίες απέκτησε αγαθά αξίας 65 ρεαλιών. Σε δύο από αυτές το "ικάντος" διενεργήθηκε για χρέη σε χαράτζια[118], ενώ στις άλλες δύο οι χρηματικές οφειλές ήταν προσωπικά προς τον ίδιο. Η συμμετοχή του αυτή επιβεβαιώνει την ετοιμότητά του να καταβάλλει μετρητό χρήμα κάθε φορά που υπήρχε μία ενδιαφέρουσα γι' αυτόν εκποίηση ακινήτου και παράλληλα υποδεικνύει τη διοχέτευση χρημάτων του σε δάνεια, για τα οποία όμως δεν έχουμε άλλες μαρτυρίες. Επίσης το διαθέσιμο αρχειακό υλικό δεν φωτίζει άλλες πλευρές των οικονομικών δραστηριοτήτων του παπά Δημήτρη Γρυπάρη, με εξαίρεση την αγορά και κατοχή μεριδίων σε ανεμόμυλο[119].

Συμμετοχή του στα κοινοτικά πράγματα του νησιού έχουμε με διάφορες αφορμές. Το 1669 υπογράφει μαζί με άλλους προκρίτους δάνειο που έλαβε η κοινότητα[120], το 1677 θεωρεί το λογαριασμό του χαρατσιού[121], το 1679 μετέχει σε οικονομικό έλεγχο των χαρατζιάρηδων[122], το 1688 εκλέγεται να διεκδικήσει τα δίκαια της κοινότητας έναντι του Μιχάλη Καλογερά[123] και το 1690 υπογράφει εκ μέρους του κοινού συμφωνία μαζί του, προκειμένου να εξαλειφθούν οι υπάρχουσες με αυτόν διαφορές[124]. Επίσης συναντάμε το όνομά του σε πολλά κοινοτικά έγγραφα από το 1667 έως το 1700[125].

Χαρακτηριστικό του κύρους του είναι ότι, ανάλογα και με εκκλησιαστικό του αξίωμα, υπογράφει πάντοτε μεταξύ των πρώτων τα έγγραφα αυτά. Από το 1667 κατέχει το οφφίτσιο του "σκευοφύλακος"[126] και είναι τέταρτος -και λίγο αργότερα τρίτος- στην τοπική εκκλησιαστική ιεραρχία. Το 1686 τον συναντάμε

---

117. Κατά την τελευταία δεκαετία του 17ου αιώνα γνωρίζουμε δύο "σεντέτζιες" ακόμη, που αφορούν διακανονισμό κτηματικών διαφορών του παπά Δημήτρη Γρυπάρη με άλλους Μυκονιάτες, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5, 15.4.1690 και 18.2.1696.

118. Στην μία από αυτές τις πράξεις (Χ77 έγγρ. 605, 30.6.1666) πήρε το εκπλειστηριαζόμενο ακίνητο, διότι θεωρήθηκε ως πιό πρόσιμος στον οφειλέτη Αντ. Γρυπάρη.

119. Εκτός από τις πράξεις αγορών και τις σχετικές μνείες στα φορολογικά κατάστιχα βλ. και συμφωνητικό με ημερομηνία 13.8.1679 (Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18), που αφορά την κατοχή του 1/3 μύλου.

120. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22868, 12.3.1669.

121. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 20, 9.11.1677.

122. Βλ. Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 143.

123. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16, 3.2.1688.

124. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 90, 11.12.1690.

125. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., τα έγγραφα με ημερομηνίες: 1.4.1667 (σ. 24), 2.6.1667 (σ. 26), 24.2.1672 (σ. 27), 5.5.1680 (σ. 31), 10.4.1684 (σ. 37), 10.3.1687 (σ. 42), 17.11.1687 (σ. 43), 4.11.1689 (σ. 51), 19.3.1699 (σ. 59), 9.7.1699 (σ. 60), 29.3.1700 (σ. 61), 4.8.1700 (σ. 63) και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43, 3.10.1686.

126. Το οφφίκιο του σκευοφύλακος "εν τη πρώτη πεντάδι του δεξιού χορού, τρίτον τη

πρώτη φορά να έχει το αξίωμα του "σακελλάριου"[127] και κατατάσσεται δεύτερος τη τάξει, ενώ από το 1693 έως το 1700, ως "οικονόμος" πλέον της τοπικής εκκλησίας, τίθεται στα κοινοτικά έγγραφα επικεφαλής των ιερέων και των προκρίτων του νησιού[128]. Σε έγγραφο εκλογής επιτρόπων με ημερομηνία 10.8.1701, εμφανίζεται ως οικονόμος ο παπά Παρθένιος Καλαμαράς, ενώ απουσιάζει - όπως και στα μεταγενέστερα έγγραφα- ο παπά Δημήτρης Γρυπάρης[129]. Το γεγονός αυτό επιτρέπει να πιθανολογήσουμε ότι ο θάνατός του επήλθε μεταξύ των ετών 1700 και 1701.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΔΕΜΕΝΟΣ
[κ1=7, κ2=3] (8/1667 - 3/1691)

Μέχρι το 1670 δεν είχε σταθεροποιηθεί το "Χαδεμένος" ως επώνυμο[130]. Αντίθετα μάλιστα το πρόσωπο που εξετάζουμε προσδιοριζόταν ονοματικά ως Αντώνης Κασούκος, Κατζούκος ή Κασουκάκης[131]. Αργότερα, για κάποιο διάστημα, συνυπήρξαν τα Κασούκος και Χαδεμένος, ώσπου τελικά επικράτησε ως επώνυμο το δεύτερο και για τον ίδιο αλλά και για τους απογόνους του, στους οποίους πλέον το Κατσούκος φαίνεται ότι είχε λησμονηθεί.

τάξει", απέδιδε στον κάτοχό του την αρμοδιότητα να επιμελείται τα ιερά σκεύη, άμφια και εκκλησιαστικά βιβλία, να εισπράττει τις εκκλησιαστικές προσόδους, να μετέχει στο επισκοπικό δικαστήριο και να ασκεί τα τελετουργικά καθήκοντα που προσιδείαζαν στο αξίωμά του, βλ. σχετικά Κ. Μ. Ράλλης, "Περί του αξιώματος του σκευοφύλακος", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 9 (1934), σ. 314-317 και επίσης για το αξίωμα στο πατριαρχείο Th. Papadopoulos, *The history of the greek church and people under turkish domination*, Βρυξέλες 1952, σ. 64.

127. Το, δεύτερο τη τάξει, οφφίκιο του σακελλάριου αποδιδόταν κυρίως σε πρεσβύτερους και σχετιζόταν με καθήκοντα που αφορούσαν κυρίως τη μοναστική ζωή και δικαιοσύνη, βλ. σχετικά Κ. Μ. Ράλλης, *Περί του αξιώματος του σακελλαρίου και σακελλίωνος κατά το δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα 1919, Th. Papadopoulos, *ό.π.*, σ. 62-64 και σχετικό σημείωμα του R. Janin στην *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, Αθήνα 1971, σ. 1024.

128. Την πρώτη μνεία του παπά Δημήτρη Γρυπάρη ως οικονόμου εντοπίσαμε σε έγγραφο με ημερ. 4.10.1693 (βλ. Γ.Α.Κ., Κ.42, φ. 164).

129 Βλ. Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 20-21.

130. Βλ. για παράδειγμα Χ77 έγγρ. 517, 10.12.1665, 556, 16.2.1666, 692, 26..11.1666, 759, 13.8.1667 κ.α.

131. Δεν είναι σαφής η προέλευση του ονοματικού αυτού προσδιορισμού. Εχει σημειωθεί η ύπαρξη του τουρκικής προέλευσης επωνύμου "Κασούκας", [kasik = κουτάλι] (βλ. Δ. Τομπαΐδης, *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*, Αθήνα 1990, σ. 90). Εχουν όμως επισημανθεί και τα επώνυμα "Κατσούκης" [kacik = χαμένος, τρελλός] (βλ. Ι. Παμπούκης, *Τουρκικό λεξιλόγιο της νέας ελληνικής*, τ. 1, Αθήνα 1988, σ. 212) και Κατσάκας(ης) [kacak = δραπέτης, φυγάς] (βλ. *ό.π.*, σ. 208 και Β. Βογιατζόγλου, *Επώνυμα της Μικρασίας. Τουρκικά και τουρκογενή επώνυμα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1992, σ. 99). Αν η τελευταία ερμηνεία έχει σχέση με το συγκεκριμένο πρόσωπο, ίσως μπορεί να συσχετισθεί με το γεγονός ότι, όπως θα δούμε, η παρουσία του στη Μύκονο αρχίζει τα χρόνια αυτά, χωρίς να προϋπάρχει άλλη οικογένεια με παρόμοιο ονοματικό προσδιορισμό.

Οι πληροφορίες των φορολογικών καταστίχων για την περιουσία του είναι οι ακόλουθες:

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
-	-	40	239.50	400.00	364.00	-	-

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απουσία του Αντώνη Χαδεμένου από τον πρώτο και τον τελευταίο φορολογικό κατάλογο σε συνδυασμό με την μεγάλη ακίνητη περιουσία που σύμφωνα με τους δύο άλλους κατέχει. Η εμφάνισή του στη ζωή του νησιού πρέπει να τοποθετηθεί στα μέσα της δεκαετίας του 1660 και είναι ξαφνική, καθώς δεν υπάρχει στο χφ. 134 φορολογική μερίδα με το δικό του οικογενειακό όνομα (είτε ως Κασούκος είτε ως Χαδεμένος). Γνωρίζουμε ότι ήταν γαμπρός του Νικολού Αλιμπέρτη του Ιωάννη, ούτε η οικογένεια Αλιμπέρτη όμως φαίνεται να έχει στη Μύκονο μακρόχρονη παρουσία[132]. Ο Αντώνης Χαδεμένος μεταβιβάζει, στην περίοδο ισχύος του χφ. 131, ακίνητα αξίας 132 φορολ. μονάδων στο γαμπρό του Ανδρέα και 85 φορολ. μονάδων σε δύο από τους γιους του, τους Γιαννάκη και Γιαννούλη, οι οποίοι όμως ήταν ήδη κάτοχοι σημαντικής ακίνητης περιουσίας. Παράλληλα εικόνα των επιλογών του Α. Χαδεμένου ως προς τη διάθεση περιουσιακών στοιχείων στα υπόλοιπα παιδιά του μας δίνει διαθήκη του, που συντάχθηκε το 1698[133]. Σχηματοποιημένα οι τελευταίες επιθυμίες του ήταν οι ακόλουθες.

- Στο γιο του Γεώργη άφησε: αμπέλι με εκκλησία (Καημένα Λειβάδια), χωριό (Αργύρενα), εκκλησία, μαγαζί (Γιαλός), το 1/2 κήπου, τα μισά από τα ζωντανά, διάφορα ρούχα.

- Στο γιο του Γιαννούλη: το 1/3 κλείσματος (Πλατύς Γιαλός), το 1/2 τράτας.

- Στο γιο του Γιαννάκη: "λιμπεράρει ότι του είχε γράψει στο προυκί του και έχει κοντετζιονάδα".

- Στη θυγατέρα του Μαρία: σπίτι κατώγι, το κατώγι της Μαργαρίτας του Μουνούχου, δύο αντένες μύλου, αμπέλι (Μαού), φυτεία, το 1/2 αμπελιού (Μαράθι), κατοικιά, κλείσμα (Πηγάδο), κλείσμα (Αγ. Γεώργιος Πλάκας), κλείσμα (Μεγάλη Βίγλα), 1/3 κλείσματος (Πλατύς Γιαλός), αργαστήρι (Πόρτες), φούρνος, ρούχα, κοσμήματα, επίσης ασημοπηρουνοκούταλα, έπιπλα και διά-

132. Βλ. Χ77 έγγρ. 1554, 9.10.1673, όπου και γίνεται λόγος για "το πράμα όπου του έγγιζεν (του Νικολού Αλιμπέρτη) από του κυρού του όσον ακόμη και από της μάννας του". Δεν έχουμε όμως άλλη πληροφορία για τον Ν. Αλιμπέρτη. Μαρτυρίες για την οικογένεια αποτελούν η φορολογική μερίδα (στο χφ. 134 α.φ. 110) του Ιωάννη Αλιμπέρτη, πιθανότατα πατέρα του Νικολού και η διαθήκη της Μαρίας χήρας του Ιωάννη Αλιμπέρτη με ημερομηνία 4.1.1666 (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1). Η οικογένεια Αλιμπέρτη απουσιάζει όμως από τα φορολογικά κατάστιχα που ακολουθούν, όπως επίσης και από μεταγενέστερα νοταριακά έγγραφα.

133. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 16.5.1698.

φορα ρούχα που του χρεωστούν (να τα μοιραστεί με τον Γεώργη).

- Στην κουνιάδα του Ανέζα: το 1/2 αμπελιού (Μαράθι), το κατώγι (όσο ζει και μετά της Μαρίας), 50 κεφάλια ζωντανά λιανά, ένα βαρέλι κρασί και ορίζει να τις δίνουν 2 μόδια κριθάρι ο Γεώργης και η Μαρία.

- Στην Αγγερού θυγατέρα του Αντώνη: χωράφια (Πλατιά Χωράφια).

- Στον Μανώλη του Μουνούχου: παραγγερία (Βόθωνας).

Επίσης δίνει στον Γεώργη και στην Μαρία την πάρτη του από το καΐκι που έχει από κοινού με το μαστρο Θοδωρή και το μερίδιό του από καΐκι που έχουν μαζί με τον Πασχάλη.

Φαίνεται λοιπόν ότι, στα 1698, ο Α. Χαδεμένος είχε διατηρήσει στην κυριότητά του σημαντική περιουσία, περιουσία που με τη διαθήκη του μεταβίβαζε κυρίως στα ανύπανδρα και επομένως απροίκιστα παιδιά του, χωρίς διάκριση φύλου. Ο γιος του Γιαννάκης σύμφωνα με το προικοσύμφωνό του ήδη είχε λάβει σημαντική ακίνητη περιουσία αποτελούμενη από πέντε κλείσματα, δύο αμπέλια, δύο σπίτια, μία παραγγερία, μία φυτεία, μισό εργαστήρι, χωράφια. Επίσης μερίδια σε βάρκες, ένα ζευγάρι βόδια, δύο άλογα, τα αναγκαία για τον εξοπλισμό του σπιτιού, τρία βουτζιά, 170 ρεάλια σε μετρητά. Ακόμη από το θείο του παπά Γεράσιμο Βίδο "τα χαρτιά της Καντζηλιερίας"[134]. Χαρακτηριστικό μάλιστα της οικονομικής κατάστασης του Α. Χαδεμένου, αλλά και της νοοτροπίας των προυχόντων του νησιού, είναι η δέσμευσή του "να καινουργιώσει και με πόρτες μαρμαρένιες" το σπιτι, με το οποίο προίκησε το γιό του. Επίσης αξιόλογη είναι η περιουσία την οποία κατέλειπε στη θυγατέρα του Μαρία, παρότι αυτή είχε υιοθετηθεί το 1689 από τον Φραγγούλη Μαλαξιό, που ήταν άκληρος[135].

Τα έγγραφα της εποχής φωτίζουν μία δραστηριότητα, τη οποία επέτρεψε στον Α. Χαδεμένο να συγκεντρώσει στην κατοχή του σημαντικό αριθμό ακινήτων. Σύμφωνα λοιπόν με τις πράξεις που έχουν διασωθεί, από το 1667 έως το 1691 πραγματοποίησε 30 αγορές ακινήτων, για τις οποίες δαπάνησε 454.75 ρεάλια[136]. Τα ακίνητα που αγόρασε ήταν αγροτικές εκτάσεις, με εξαίρεση ένα

134. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 108, 20.9.1679. Σύμφωνα με αυτό ο Γιαννάκης Χαδεμένος θα νυμφευόταν την Λασκαρίνα θυγ. Μιχ. Καλαμαρά, ανηψιά του Ζ. Καλαμαρά στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω.

135. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 76, 26.2.1689. Αξιοσημείωτο είναι ότι, όταν ο Φραγκούλης Μαλαξιός την υιοθέτησε, ήταν σοβαρά άρρωστος και μάλιστα από "μία αρρώστια βρωμερή και συχαμένη... και κανείς από τους συγγενείς του μήτε από τα αδέλφια του εσίμωναν κοντά του να τον εδούν ή να του μιλήσουν". Το 1691 είχε πλέον πεθάνει, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 97, 21.5.1691.

136. Βλ. Χ77 έγγρ. 759, 13.8.1667, 789, 18.10.1667, 1019, 7.7.1669, 1062, 28.12.1669, 1094, 27.2.1670, 1113, 14.31670, 1173, 28.5.1670, 1202, 5.8.1670, 1230, 10.10.1670, 1231, 12.10.1670, 1236, 1.11.1670, 1291, 29.1.1671, 1297, 12.2.1671, 1298, 16.2.1671, 1311, 8.3.1671, 1315, 2.4.1671, 1360, 2.7.1671, 1369, 23.7.1671, 1380, 13.8.1671, 1523, 13.5.1673, 1554, 9.10.1673, 1626, 15.8.1674, 1652, 14.10.1675, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 244, 14.5.1685, Χ77 έγγρ. 255, 15.5.1686, 272, 5.1.1688, 269, 28.5.1688, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 24, 25.2.1689 και α.φ. 80ν, 21.3.1691.

κατώγι και ένα σπιτότοπο. Την ίδια εποχή μετείχε σε τρεις ανταλλαγές[137].

Πηγή εισοδημάτων υπήρξαν επίσης γι' αυτόν τα καΐκια και οι τράτες που κατείχε. Στο προικοσύμφωνο του γιου του Αντώνη που μνημονεύσαμε παραπάνω εμφανίζεται κάτοχος τουλάχιστον μισής τράτας, μισής τρατόβαρκας με καινούργια δίκτυα και μισής βάρκας, ενώ στη διαθήκη του φέρεται συμπλοιοκτήτης σε καΐκι. Επίσης, το 1692, περιλαμβάνεται μεταξύ εκείνων που είχαν "βουσιά... μέσα στα καΐκια" με τα οποία θα μεταφέρονταν κρασί στον καπετάν τέλα νάβε Κονταρίνη[138], η κατοχή των οποίων είναι ένδειξη ότι ήταν και ο ίδιος παραγωγός κρασιού. Είναι ακόμη κάτοχος μεριδίου σε ανεμόμυλο, μερίδιο που περιλαμβάνεται στα αγαθά με τα οποία προίκισε το γιο του Αντώνη.

Παράλληλα εμπλέκεται στις φοροεισπρακτικές αρμοδιότητες της κοινότητας. Το 1671 "μαζώνει τα χαράτζια" μαζί με το παπά Βασίλη Μπόνη[139], ενώ το 1696, από κοινού με άλλους Μυκόνιους, του ανατίθεται η αρμοδιότητα να ανοίξουν τα κατάστιχα της κοινότητας[140]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο Α. Χαδεμένος πραγματοποίησε τη διετία 1670-1671, εποχή κατά την οποία διατέλεσε "χαρατζιάρης", δεκαπέντε αγορές ακινήτων, τις μισές δηλαδή από τις αγορές που συνολικά είχε πραγματοποιήσει. Δεν έχουμε μαρτυρίες που να βεβαιώνουν τη συσχέτιση των δύο αυτών στοιχείων, όμως η χρονική σύμπτωσή τους ίσως δεν είναι τυχαία αλλά καθορίζεται από τις αυξημένες δυνατότητες για δημιουργία χρηματικών αποθεμάτων που εξασφάλιζε την περίοδο αυτή ο Α. Χαδεμένος[141].

Με τη δράση του στα πλαίσια της κοινότητας σχετίζεται και η εκλογή του ως επιτρόπου το 1692, καθώς και η επιλογή του, το 1688, ως ενός από τους αντιπροσώπους του κοινού στη διαμάχη του με τον Μ. Καλογερά[142]. Τη δεκαετία του 1680-1690 συναντάμε συχνότατα το όνομά του μεταξύ των προκρίτων που υπογράφουν τα κοινοτικά έγγραφα[143]. Πέθανε μεταξύ των ετών 1698 -χρονιά που είχε συντάξει τη διαθήκη του- και 1702[144].

---

137. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 17.1.1666, Χ77 έγγρ. 1208, 4.10.1670 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 66, 26.10.1690. Στο πρώτο από τα έγγραφα, ο Α. Χαδεμένος φέρεται αδελφός των συναλλασσομένων Νικολού Ζιάγου και της συζύγου του Μαντελένας. Πιθανότερο είναι ότι ήταν αδελφός της τελευταίας.

138. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 55, όπου φαίνεται ότι έδωσε δύο βαρέλια και πήρε 40 άσπρα.

139. Σχετική απόφαση βλ. Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 143-144 και ανάλογη ρετζιβούτα του καδέρνου με ημερομηνία 17.2.1671 (Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22874).

140. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ.58 και ο ίδιος, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ.209-210.

141. Πρέπει βέβαια να επισημάνουμε ότι ο έτερος των χαρατζιάρηδων της χρονιάς αυτής, ο παπά Βασίλης Μπόνης, έχει ασθενική παρουσία στο χώρο των αγορών. Γνωρίζουμε μόνο δύο αγορές του, από τις οποίες στο επίμαχο διάστημα έχει πραγματοποιηθεί μόνο η μία (βλ. Χ77 έγγρ. 1372, 24.7.1671).

142. Βλ. αντίστοιχα Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 18-19 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16, 3.2.1688.

143. Βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, τα έγγραφα με ημερομηνίες: 10.4.1686 (σ. 38), 10.3.1687 (σ. 41), 17.11.1687 (σ. 44), 4.11.1689 (σ. 51) και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43, 3.10.1686.

144. Σε έγγραφο της 2.3.1702, στο οποίο γίνεται λόγος για χρέος έξι ρεαλιών προς αυτόν,

ΝΙΚΟΛΟΣ ΜΗΛΙΟΣ
[κ1=8, κ2=15] (11/1666 - 9/1674)

Ο Νικολός Μηλιός, όπως δηλώνει το επώνυμό του, πιθανόν έλκει την καταγωγή του από τη Μήλο, όμως το αρχειακό υλικό δεν επιτρέπει να προσδιορίσουμε την εποχή έλευσης της οικογένειας αυτής στη Μύκονο. Ο ίδιος - όπως και άλλοι συνεπώνυμοί του- περιλαμβάνεται και στα τέσσερα φορολογικά κατάστιχα που έχουμε στη διάθεσή μας. Η φορολογήσιμη ακίνητη περιουσία του διαγράφει την ακόλουθη διαδρομή.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
15	50.00	26	100.00	189.00	80.50	7	20.00

Όπως εύκολα διακρίνεται, πρόκειται για πορεία παρόμοια με αυτήν που επισημάναμε και σε αρκετούς άλλους "μεγάλους αγοραστές". Η ιδιοκτησία του Ν. Μηλιού αυξάνεται, ώσπου κάποια στιγμή -και ενώ ήταν σε χρήση το χφ. 131- αρχίζει η μείωση, που οφείλεται κυρίως σε σημαντικές μεταβιβάσεις περιουσιακών στοιχείων στους κληρονόμους του. Συγκεκριμένα ο γιός του Ζώρζης, η θυγατέρα του Ελένη και ο γαμπρός του Μιχάλης έλαβαν ακίνητα αξίας 70 φορολ. μονάδων.

Η παρουσία του στα νοταριακά έγγραφα είναι ολιγόχρονη, καθώς περιορίζεται σε διάστημα οκτώ ετών, από το 1666 έως το 1674. Από τα χρόνια αυτά διασώζονται 15 πράξεις, στις οποίες μετέχει ως αγοραστής δαπανώντας 372.5 ρεάλια[145]. Με αυτές έγινε κάτοχος αμπελόφυτων εκτάσεων γης[146], τεσσάρων σπιτιών και μίας εκκλησίας. Οι υπόλοιπες δραστηριότητες του Ν. Μηλιού καλύπτονται από σκοτάδι, καθώς δεν κατορθώσαμε να εντοπίσουμε καμμία αρχειακή αναφορά που να σχετίζεται με το πρόσωπό του[147]. Αξιοπαρατήρητο είναι το γεγονός ότι παρά τη αξιόλογη περιουσία που κατείχε, όχι μόνο δεν φαίνεται να παίρνει μέρος στα κοινοτικά πράγματα του νησιού αλλά το όνομά του δεν περιλαμβάνεται ούτε μεταξύ όσων υπογράφουν σχετικά έγγραφα της κοινότητας.

ήδη ο Αντώνης Χαδεμένος μνημονεύεται ως "ποτέ", βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 48-49.

145. Βλ. Χ77 έγγρ. 683, 1.11.1666, 1099, 6.1.1670, 1097, 6.3.1670, 1098, 6.3.1670, 1100, 6.3.1670, 1111, 14.3.1670, 1200, 1.8.1670, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 11.12.1670, Χ77 έγγρ. 1265, 11.12.1670, 1283, 22.1.1671 και με ημερ. 5.2.1671, 1343, 31.5.1671, 1564 και 1565, 24.10.1673, και 1637, 30.9.1670.

146. Την ίδια εποχή γνωρίζουμε ότι μέσω ανταλλαγής αμπελιών απέκτησε ένα αμπέλι που συνόρευε με άλλα κτήματά του, βλ. Χ77 έγγρ. 1555, 12.10.1673.

147. Εξαίρεση αποτελεί έμμεση μαρτυρία του 1675, σχετικά με χρέος 4 ρεαλιών, έναντι του οποίου κατακράτησε κάποιο ακίνητο, βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 76-77.

ΠΕΡΟΣ ΣΚΟΥΤΑΡΗΣ
[κ1=9, κ2=4] (1/1655 - 4/1667)

Ο "πολλά έκλαμπρος αφέντης" Πέρος Σκούταρης ήταν ένα από τα ισχυρότερα πρόσωπα του νησιού μέχρι το 1667, χρονιά που επήλθε ο θάνατός του[148]. Κλάδος της οικογένειας Σκούταρη υπήρχε και στην Τήνο, όπου ήταν μία από τις πλουσιότερες και ισχυρότερες οικογένειες του νησιού[149]. Ο κλάδος της οικογένειας Σκούταρη που βρισκόταν στη Μύκονο, είχε επίσης σημαντική ακίνητη περιουσία, αλλά φαίνεται ότι διατηρούσε και κάποια περιουσιακά στοιχεία στην Τήνο[150]. Ειδικότερα όσον αφορά τον Πέρο Σκούταρη, τα φορολογικά κατάστιχα δίδουν, για την ακίνητη περιουσία του, την ακόλουθη εικόνα.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
48	175.00	47	246.50	463.00	20.00	--	--

Η μεγάλη μείωση στα περιουσιακά του στοιχεία, που σημειώθηκε στη διάρκεια ισχύος του χφ. 131, οφείλεται σε μαζικές μεταβιβάσεις ακινήτων στα παιδιά του. Συγκεκριμένα ο γιος του Γιακουμάκης λαμβάνει ακίνητα φορολογούμενα με 160 φορολ. μονάδες, η θυγατέρα του Μαρίνα ακίνητα 32 φορολ. μονάδων και ο γαμπρός του Γιαννούλης ακίνητα 186 φορολ. μονάδων. Αξιομνημόνευτο είναι το γεγονός ότι τη στιγμή κατάρτισης του χφ. 131 ο Πέρος Σκούταρης πρέπει πλέον να μην βρισκόταν στην ζωή. Φαίνεται λοιπόν ότι η φορολογική μερίδα διατηρήθηκε τυπικά στο όνομά του, στην πραγματικότητα όμως τη διαχείριση της ακίνητης περιουσίας ασκούσε η σύζυγός του Μαντελένα. Η τελευταία μάλιστα μετά το θάνατο του συζύγου της γνωρίζουμε ότι πραγματοποίησε, από το 1670 έως το 1673, πέντε αγορές ακινήτων συνολικής αξίας 120.5 ρεαλιών[151]. Παράλληλα διαχειριζόταν την περιουσία της οικογένειας στην Τήνο, τη φροντίδα της οποίας είχε αναθέσει σε επίτροπό της[152]. Μεταγενέστερα τη συναντάμε να καταφεύγει και σε δικαστικούς αγώνες, προ-

148. Μπορούμε να προσδιορίσουμε με σχετική ακρίβεια την ημερομηνία του θανάτου του, που πρέπει μάλιστα να επήλθε αιφνίδια. Πράγματι στις 2.6.1667 εκδίδει απόφαση, ως επίτροπος και κριτής του νησιού, σχετική με τον αριθμό των ζώων που επιτρεπόταν να εκτρέφει κάθε Μυκονιάτης (βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 25) και στις 19 Ιουλίου της ίδιας χρονιάς μνημονεύεται σε χρεωστική απόδειξη ως αποθανών (βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22856).

149. Ήταν μάλιστα κάτοχοι φορολογικών προσόδων στο νησί, βλ. B. J. Slot, *Archipelagus...*, ό.π., σ. 77 και 37 και Ι. Ψαράς, *Η Βενετοκρατία στην Τήνο...*, ό.π., σ. 83.

150. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 29, 11.7.1674, όπου φαίνεται ότι κατείχαν στην Τήνο αμπέλια χωράφια δέντρα και άλλα ακίνητα.

151. Βλ. σχετικά Χ77 έγγρ. 1184, 27.8.1670, 1199, 27.9.1670, 1207, 2.10.1670, 1507, 19.1.1673, 1530, 29.6.1673.

152. Βλ. χφ. 136 α.φ. 29, ό.π. Τη φροντίδα της περιουσίας της οικογένειας στην Τήνο την ανέθεσαν, από κοινού με το γιο της μισέρ Ζωρζάκη, στον Π. Λειβαδά, ο οποίος είχε την υποχρέωση να τους αποδίδει λογαριασμό κάθε χρόνο.

κειμένου να διεκδικήσει από τους Μιχάλη και Αλέξανδρο Καλαμαρά και το γαμπρό της Μιχάλη Καλογερά, αμφισβητούμενα χρηματικά ποσά και άλλα περιουσιακά στοιχεία[153].

Ο ίδιος ο Πέρος Σκούταρης, με βάση το αρχειακό υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας, στα πέντε χρόνια που μεσολαβούν από το 1662 έως το 1667, πραγματοποίησε 27 αγορές, για τις οποίες δαπάνησε 310.25 ρεάλια. Στις πράξεις αυτές πρέπει να προστεθεί και μία προγενέστερη αγορά αξίας 8 ρεαλιών, που έγινε το 1655[154]. Το αγοραστικό του ενδιαφέρον στράφηκε κυρίως στην απόκτηση καλλιεργήσιμων εκτάσεων γης, αλλά αγόρασε επίσης και δύο κατοικιές, τρεις σπιτότοπους, τρία σπίτια, πυρές φούρνου. Την ίδια εποχή μετείχε σε τέσσερις πράξεις ανταλλαγών, με σκοπό να αποκτήσει ακίνητα που συνόρευαν σε άλλα επίσης ιδιοκτησίας του[155].

Δεν γνωρίζουμε τις ειδικότερες "επιχειρηματικές" ενασχολήσεις του Πέρου Σκούταρη. Οπωσδήποτε όμως φαίνεται ότι είχε την ευχέρεια να τοποθετεί σε αυτές σημαντικά για την εποχή χρηματικά ποσά, ενώ το εύρος τους εκτεινόταν και έξω από τα γεωγραφικά όρια της Μυκόνου. Έτσι, ο Σίφνιος έμπορος Πετράκης Ρόζας μνημονεύει στη διαθήκη του ότι είχαν συντροφία με τον Πέρο Σκούταρη, στην οποία ο τελευταίος είχε μετάσχει με 500 γρόσια[156]. Επίσης σε χρεωστική ομολογία γίνεται λόγος για 130 ρεάλια, που είχε λάβει ο Κουσεΐνης Εβραίμογλους από τον Π. Σκούταρη[157].

Ήδη από το 1649 περιλαμβάνεται μεταξύ αυτών που υπογράφουν την "ταρίφα", που θέτει το περίγραμμα των κανόνων λειτουργίας της κοινότητας της Μυκόνου[158]. Αργότερα στα πλαίσια της τοπικής διοίκησης είχαν ανατεθεί στον Π. Σκούταρη σημαντικές εξουσίες. Διατέλεσε επίτροπος και κριτής της κοινότητας του νησιού επί σειρά ετών, οπωσδήποτε δε από τις 5 Ιουνίου 1665 έως το θάνατό του. Μάλιστα στα 1667, όταν έληξε η θητεία του, η συνέλευση του κοινού τον παρακαλεί να παραμείνει στη θέση του, καθορίζοντας με λεπτομέρειες τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις και τις απολαβές του[159]. Έχουν διασωθεί αρκετές δικαστικές αποφάσεις που εξέδωσε τα χρόνια αυτά ως κριτής

153. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 75, 19.8.1684 και α.φ. 90, 12.11.1690.

154. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 27.1.1655, Χ77 έγγρ. 39, 5.10.1662, 57, 14.11.1662, 67, 14.11.1662, 60, 20.11.1662, 64, 4.12.1662, 63, 6.1.1663, 12, 2.2.1663, 106, 29.5.1663, 120, 16.8.1663, 203, 15.11.1663, 62, 27.12.1663, 274, 24.5.1664, 277, 13.6.1664, 277, 17.6.1664, 278, 18.6.1664, 303, 15.8.1664, 385, 12.2.1665, 419, 19.4.1665, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 25.6.1665, Χ77 έγγρ. 447, 25.6.1665, 448, 25.6.1665, 453, 26.6.1665, 552, 11.2.1666, 559, 21.2.1666, 560, 21.2.1666, 671, 14.10.1666 και 747, 23.4.1667.

155. Βλ. Χ77 έγγρ. 61, 2.2.1663, 279 και 280 με ημερ. 18.6.1664 και 668, 14.10.1666. Η τελευταία ανταλλαγή τελικώς δεν ίσχυσε.

156. Βλ. Κ. Μέρτζιος, "Μία διαθήκη...", ό.π., σ. 106.

157. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22856, 19.7.1667.

158. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 23 και ο ίδιος, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 217.

159. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 23-24.

του νησιού[160]. Παράλληλα στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων του, έχουμε μαρτυρίες ότι μερίμνησε για την εξαγορά και απελευθέρωση σκλάβων[161], ενώ τον συναντάμε και εγγυητή σε υπόθεση πειρατείας φορτίου μεταξιού, το οποίο τελικά είχε καταλήξει στη Μύκονο[162].

Σε όλα τα έγγραφα που γίνεται αναφορά στο πρόσωπό του είναι εμφανής ο σεβασμός που απολάμβανε από τους κατοίκους του νησιού, καθώς γίνεται χρήση τίτλων όπως: πολλά έκλαμπρος, εκλαμπρότατος αφέντης κ.λπ. Τέλος γνωρίζουμε ότι ήταν εγγράμματος[163].

ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΕΤΡΗΣ
[κ1=10, κ2=5] (3/1664 - 11/1690)

Αρκετοί από τους καταγεγραμμένους στα φορολογικά κατάστιχα έφεραν το επώνυμο Πετρής. Στο χφ. 131 μετρήσαμε συνολικά έντεκα πρόσωπα. Από αυτούς ο μισέρ Αντώνης Πετρής συγκέντρωνε τη μεγαλύτερη ακίνητη περιουσία. Η αριθμητική έκφραση της περιουσίας του αυτής, σύμφωνα με τους φορολογικούς καταλόγους, είναι η ακόλουθη:

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α ' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
28	80.00	*	*	494.00	246.00	32	125.00

*: Όπως και ο Α. Καλλιμάρχος, έτσι και ο Α. Πετρής πρέπει να θεωρηθεί απίθανο ότι δεν περιλαμβανόταν στο φορολογικό κατάστιχο. Πιθανότερη είναι η απώλεια του φύλλου καταγραφής του.

Η πορεία που διέγραψε η περιουσία του Α. Πετρή είναι παρόμοια με αυτήν των περισσότερων από τα πρόσωπα που έχουμε ήδη εξετάσει. Και εδώ η σημαντική μείωση που παρατηρείται μεταξύ της πρώτης και της τελευταίας εγγραφής στο χφ. 131, οφείλεται σε σημαντικές μεταβιβάσεις ακινήτων στους κληρονόμους του, τους γιούς του Πέρο και Παυλάκη.

Εντοπίσαμε 26 πράξεις αγορών του Α. Πετρή, τις οποίες πραγματοποίησε σε διάστημα 26 χρόνων (από το 1664 έως το 1690), δαπανώντας 314 ρεάλια[164].

160 Βλ. ενδεικτικά σχετικά έγγραφα: Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 55, 75-76, Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 18, 19, 20-21, 22-23, 23-24, Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 16.10.1666. Παρίστανται μάλιστα και στην έκδοση διαζυγίου, το οποίο εκδόθηκε από τον Σίφνου Αθανάσιο στα 1665 (βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 72-73).

161. Βλ. Α. Κατσουρός, *Κουρσάροι...*, ό.π., σ. 11-12 και Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 74-75, έγγραφο με ημερ. 2.8.1665.

162. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 5, 7.2.1664.

163. Σχετική μαρτυρία περιέχεται σε έγγραφα με ημερ. 18.8.1661 και 14.5.1662, τα οποία γράφει ο ίδιος και τα υπογράφει και εκ μέρους των άλλων συμμετεχόντων, που δεν γνώριζαν γραφή (βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22810).

164. Βλ. Χ77 έγγρ. 175, 19.3.1664, 319, 8.9.1664, 383, 6.1.1665, 425, 4.5.1665, 614 και 617

Σε επτά από τις πράξεις αυτές οι πωλητές φέρουν το επώνυμο Μωραΐτης και μάλλον είναι εξ αγχιστείας συγγενείς του, παρότι αυτό δεν δηλώνεται στα νοταριακά έγγραφα[165]. Στο ίδιο χρονικό διάστημα αναγκάστηκε μετά από άσκηση "κοντραδίτου" να επιστρέψει σε δύο περιπτώσεις ακίνητα που είχε αγοράσει, ενώ πώλησε και ένα άμπέλι το 1663[166]. Παράλληλα επιδιώκοντας την καλύτερη διευθέτηση των περιουσιακών του στοιχείων πραγματοποίησε πέντε "αλλαξιές"[167].

Με τις αγορές που έκανε απέκτησε τέσσερα σπίτια, μία ταράτζα και ένα μαγατζέ, ενώ οι υπόλοιπες προσκτήσεις αφορούσαν κτήματα για καλλιέργεια, αλλά και ένα βοκολιό και χωράφια κατάλληλα για βοσκή ζώων. Η ενασχόλησή του με την κτηνοτροφία διαφαίνεται και από μαρτυρίες φορολογικού χαρακτήρα. Στο χφ. 131 καταγράφονται αρκετές αυξομειώσεις στο φόρο που έπρεπε να καταβάλλει για τα κατεχόμενα από αυτόν ζώα, ενώ σε κατάλογο του 1703, που περιέχει τους υπόχρεους καταβολής φόρου προβάτων, του αναλογεί καταβολή 8 δουκάτων[168]. Επίσης κατά τη διανομή της Δήλου το 1689, ήταν ένας από τους τέσσερις "καπετάνιους", στους οποίους διαμοιράστηκε το νησί. Στον Α. Πετρή και τους συντρόφους του δόθηκε η περιοχή του Αγίου Γεωργίου[169].

Ο ίδιος εμφανίζεται, το 1694, ιδιοκτήτης βάρκας, την οποία μάλιστα απώλεσε στη Σύρο, καθώς βρέθηκε στην κατοχή κάποιου Μουσταφά Μπέη χωρίς να του την έχει πωλήσει ο ίδιος[170].

Μία άλλη πηγή κερδών φαίνεται ότι υπήρξε γι' αυτόν ο δανεισμός χρημάτων. Έχουν διασωθεί μαρτυρίες με σχετικές πράξεις, από τις οποίες μάλιστα φαίνεται ότι είχε συνάψει δάνεια με συγγενείς προσώπων που είχαν σκλαβωθεί. Για παράδειγμα στις 10.10.1667 συμμετέχει σε δάνειο 45 ρεαλιών προς τον Γιαννούλη Κορνάρο, το οποίο του δόθηκε για την εξαγορά του αδελφού του Αντώνη, ενώ στις 5.9.1674 δάνεισε 50 ρεάλια στην Γιακουμίνα θυγατέρα Ιωάννη Αρτακηνού "δια την αγορα του αδελφού της του σκλάβου του Φραγκιά"[171]. Δάνεια, συνολικά 100 ρεαλιών, σε διάφορα πρόσωπα μαρτυρού-

---

με ημερ. 8.7.1665, 623, 22.7.1666, 782, 6.10.1667, 1040, 23.9.1669, 1170, 29.7.1670, 1223, 17.10.1671, 1405, 5.11.1671, 1409, 19.11.1671, 1499, 21.11.1672, 1512, 22.2.1673, 1603 και 1604 με ημερ. 18.2.1674, 1625, 12.8.1674, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 230, 11.8.1684, α.φ. 233, 7.11.1684, χφ. 124 α.φ. 12, 23.8.1687, α.φ. 12, 7.7.1689, α.φ. 50ν, 25.5.1690 και χφ. 136 α.φ. 89, 17.11.1690.

165. Τη συγγένεια συνάγουμε από το γεγονός ότι σύμφωνα με το προικοσύμφωνό του είχε νυμφευτεί τη θυγατέρα του κυρ Γεώργη Μωραΐτη, βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22808, 22.6.1656.

166. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 319, 15.9.1664, 1412 του έτους 1671 και Χ77 έγγρ. 87, 15.3.1663.

167. Βλ. Χ77 έγγρ. 491, 22.10.1665, 699, 12.12.1666, 828, 20.1.1668, 866, 26.4.1668, 1511, 22.2.1673.

168. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 133 α.φ. 201.

169. Βλ. Ν. Αγγελετάκης, *ό.π.*, σ. 1-2.

170. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 15, 1.4.1694 και 28.4.1694.

171. Βλ. Χ77 έγγρ. 778 και 1638 αντίστοιχα.

νται και σε διαθήκη που είχε συντάξει, το 1679, πολύ πριν το θάνατό του[172]. Η διαθήκη του αυτή αποκαλύπτει επίσης τη σημαντική χρηματική περιουσία που διέθετε. Συγκεκριμένα είχε στην κατοχή του περισσότερα από 1000 ρεάλια σε μετρητό, τα οποία μάλιστα, όπως γλαφυρά περιγράφει στη διαθήκη του, τα είχε κρύψει σε διάφορα σημεία της οικίας του.

Ο Αντώνης Πετρής είχε ιδιαίτερο κύρος στην τοπική κοινωνία. Υπάρχουν αρκετά στοιχεία που το καταδεικνύουν. Καταρχήν οι προσφωνήσεις "κυρ", "μισέρ", ή "αφέντης", που συνόδευαν κάθε αναφορά στο όνομά του αλλά και η εμπιστοσύνη που του δείχνουν είτε ατομικά κάποιοι Μυκονιάτες είτε συνολικά το κοινό αναθέτοντάς του την εκπροσώπησή τους και την υπεράσπιση των συμφερόντων τους[173].

Κυρίως όμως η ισχύς του Α. Πετρή φαίνεται από τη θέση του στα κοινοτικά πράγματα. Για σειρά ετών διατέλεσε επίτροπος και κριτής της κοινότητας. Οι μαρτυρίες που έχουμε αποδεικνύουν ότι οπωσδήποτε κατείχε το αξίωμα αυτό τις περιόδους: 1673-1674, 1678-1679, 1690-1691, 1692-1693, 1693-1694, 1694-1695[174]. Παράλληλα, αν και αναλφάβητος[175], το 1668 εκλέχτηκε "λογαριαστής"[176] ή επιλέχθηκε το 1677, 1695 και 1699 ως ελεγκτής των οικονομικών καταστίχων της κοινότητας[177], ενώ το 1678 υπογράφει την απόδειξη καταβολής του "μακτού" της μονής Παναγίας της Τουρλιανής[178]. Το 1687 ο Μεεμέτ μπέης, στον οποίο είχε παραχωρηθεί η πρόσοδος από τα χαράτσια της Μυκόνου, τον όρισε μαζί με τον Τζαννή Καλαμαρά επίτροπό του στο νησί[179]. Τέλος το όνομά του το συναντάμε σε πολλά κοινοτικά έγγραφα από το 1684 έως το 1701[180].

Πέθανε μεταξύ των ετών 1703 και 1710[181].

---

172. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 14.1.1679. Τη διαθήκη αυτή πρέπει να τη συνέταξε μετά από κάποια αρρώστια, φοβούμενος μήπως πεθάνει χωρίς να έχει τακτοποιήσει τη διάθεση της περιουσίας του. Ίσως αργότερα συνέταξε και δεύτερη καθώς έζησε ως τα πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα και η περιουσιακή του κατάσταση πιθανόν είχε υποστεί μεταβολές.

173. Βλ. για παράδειγμα Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22871, 22.11.1669, με το οποίο αναλαμβάνει την επιτροπεία των συμφερόντων του μάστρο Νικολού του Κυριάκου και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 16, 3.2.1688, όπου μαζί με άλλους προκρίτους του ανατίθεται η υπεράσπιση της κοινότητας έναντι του Μ. Καλογερά.

174. Βλ. σχετικά Π. Ζερλέντη, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 176-177, 185, 207, 209 και 213-214. Το αξίωμά του μνημονεύεται και σε πλήθος εγγράφων των ετών αυτών, βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 87, 89, 99, 122-123, 129-130, 131-132, 133-134, 135, 137, Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 16, Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 18-20, Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 57, και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 48, 86, 90, 93 και χφ. 137 α.φ. 161, 162, 163.

175. Το δηλώνει ο ίδιος σε ορισμένες περιπτώσεις που χρειάστηκε να υπογράψει ιδιοχείρως, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43, 3.10.1686 και α.φ. 90, 11.12.1690.

176. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 12, 27.9.1668.

177. Βλ. αντίστοιχα Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 20, 9.11.1677 και Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 58 και 59.

178. Βλ. Γ.Α.Κ. Συλλογή Π. Ζερλέντη, φ. 109, 4.6.1678 και 4.7.1678.

179. Βλ. Π. Ζερλέντη, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 202.

180. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 35, 41, 44, 51, 60, 63, Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 21 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 43, 3.10.1686.

181. Τα όρια αυτά προκύπτουν από το ότι περιλαμβάνεται σε φορολογικό κατάστιχο

ΝΙΚΟΛΑΣ ΨΑΡΟΣ
[κ1=11, κ2=6] (1/1663 - 5/1671)

Το επώνυμο Ψαρός αποδίδεται σε λίγα πρόσωπα στα μυκονιάτικα φορολογικά κατάστιχα του 17ου αιώνα. Η οικογένεια όμως είχε συνεχή παρουσία στη Μύκονο και τον αιώνα που ακολούθησε. Ο Αντώνιος Ψαρός μάλιστα έδρασε στο πλευρό των Ρώσων, κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου (1768-1774) και αποτέλεσε το σύνδεσμό τους με τους προκρίτους των νησιών των Κυκλάδων[182].

Η φορολογήσιμη περιουσία του Νικόλα Ψαρού είναι η ακόλουθη:

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
37	119.50	29	99.00	181.00	0.00	-	-

Ο Νικόλας Ψαρός συγκεντρώνει αξιόλογη ακίνητη περιουσία. Η μείωση που παρατηρείται μεταξύ του χφ. 134 και χφ. 94 πρέπει να οφείλεται στην προικοδότηση κάποιου ή κάποιων από τα πέντε παιδιά του. Κατά τη διάρκεια ισχύος του χφ. 131 η περιουσία του γνώρισε σημαντικές αυξομειώσεις. Συνολικά έχουν σημειωθεί στη μερίδα του 16 εγγραφές, από τις οποίες οι δέκα αφορούν προσκτήσεις και οι έξι απώλειες ακινήτων με κατάληξη τό μηδενισμό της φορολογητέας περιουσίας του, μετά τη μεταβίβαση ακινήτων αξίας 338,5 φορολ. μονάδων στο "γαμπρό του τον παπά". Την ίδια εποχή μεταβίβασε ακίνητα αξίας 64.0 φορολ. μονάδων στο γιο του Γεώργη.

Η παρουσία του στο χώρο των αγορών ακινήτων υπήρξε, σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε, ολιγόχρονη και εντοπίζεται στο διάστημα από το 1663 έως το 1671. Βέβαια τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι πολύ περιορισμένα για το διάστημα πριν το 1660 και δεν γνωρίζουμε αν ακριβώς την εποχή εκείνη είχε αναπτύξει κάποια οικονομική δραστηριότητα. Πάντως στα οκτώ αυτά χρόνια που προαναφέραμε πραγματοποίησε 25 αγορές ακινήτων, για τις οποίες δαπάνησε 285.75 ρεάλια[183]. Τα αγαθά που απέκτησε ήταν κατά μέσο όρο

(Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 133), που φέρει ημερομηνία 13.4.1703 και μνημονεύεται ως "ποτέ" σε σεντέτζια της 13.7.1710 (βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 122).

182. Για τον Α. Ψαρό βλ. τη βιογραφία του, Μ. Βενιέρης, *Ο Αντώνιος Ψαρός*, Ερμούπολη 1882. Επίσης εκτενή αναφορά στη δράση του βλ. Π. Κοντογιάννης, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β'...*, ό.π., κυρίως σ. 235-240 και Εμμ. Πρωτοψάλτης, "Η επαναστατική κίνησις των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1787-1792)· Λουδοβίκος Σωτήρης", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 14 (1960), σ. 54-56. Το επώνυμο απαντά τον 18ο αιώνα και στην Άνδρο, βλ. Δ. Πολέμης, "Περί τα φορολογικά της Άνδρου κατά το 1721", *Πέταλον*, 6 (1995), σ. 130, 184.

183. Βλ. Χ77 έγγρ. 14, 31.1.1663, 19, 2.2.1663, 118, 4.8.1663, 302, 8.8.1664, 970, 22.3.1665, 443, 18.6.1665, 492, 10.10.1665, 508, 19.11.1665, 629, 29.7.1666, 750, 2.2.1667, 864 και 875 με ημερ. 17.4.1668, 885, 7.6.1668, 1001, 31.5.1669, 1134, 6.4.1670, 1135 και 1136 με ημερ. 7.4.1670,

χαμηλού κόστους και τα συναποτελούσαν αγροτικές εκτάσεις, τρία σπίτια και δύο αντένες σε ανεμόμυλο. Το 1664 προσφέροντας μία δαμαλίδα και 6.5 γρόσια απέκτησε ένα κλείσμα ακόμη[184].

Οι πληροφορίες που έχουμε για εξωαγροτικές δραστηριότητες του Ν. Ψαρού είναι λίγες. Γνωρίζουμε για παράδειγμα ότι ήταν κάτοχος μύλου. Φαίνεται επίσης ότι ταξίδευε για σκοπούς όμως που δεν μας είναι σαφείς. Στη διαθήκη του μνημονεύει ένα ταξίδι στη Μάνη για το οποίο αναφέρει: "Και δια το βιάτζιο όπου επήγεν εις την Μάνη ανίσως και από τα δέκα ρεάλια και απάνω κάνει ο κόπος του να τα δόνουν των παιδιών του όβερ και κάνει ο κόπος του έως δέκα ρεάλια λέγει πως είναι πληρωμένος"[185]. Σε τι έγκειται όμως ο "κόπος" για τον οποίο κάνει λόγο και γιατί δεν είναι σε θέση να τον αποτιμήσει σε χρήμα; Η αδυναμία αυτή κοστολόγησης, μας οδηγεί μάλλον στην υπόθεση ότι ίσως σχετιζόταν με εμπορικές συναλλαγές, των οποίων το αποτέλεσμα δεν γνώριζε ακόμη, όταν συνέτασσε τη διαθήκη του. Στην ίδια διαθήκη γίνονται αναφορές και σε μικροποσά τα οποία φέρεται ότι είχε δανείσει σε διάφορα πρόσωπα.

Η διαθήκη αυτή δεν καταγράφει με λεπτομέρειες τα αγαθά που βρίσκονταν στην κατοχή του. Ορίζει γενικά ότι η περιουσία του περιέρχεται στη σύζυγό του "όσο όπου στέκει εις την τιμήν του". Αφήνει τη μισή περιουσία του στον Τίμιο Σταυρό[186], ο οποίος ορίζει ότι θα ανήκει στο γιο του τον Γιαννάκη με την υποχρέωση να επισκευάσει το ναό από τα εισοδήματα της κληρονομιάς. Η υπόλοιπη περιουσία του ορίζει να κατανεμηθεί σε πέντε μερίδια από τα οποία το ένα θα ανήκει στη σύζυγό του Μαντελούζα. Ιδιαίτερη αναφορά κάνει στη θυγατέρα του Μαρούσα, στην οποία καταλείπει "όσα ρούχα και μαλαματικά έχει εξόν από 50 ρεαλιών ρούχα", που ορίζει να τα πάρει άλλη θυγατέρα του, η Πλούσια. Μνημονεύει επίσης τα αδέλφια του Αντώνη και Μαρού, στα οποία κληροδοτεί κάποια ακίνητα. Η οικονομική του άνεση και μάλιστα η κατοχή μετρητών χρημάτων αποδεικνύεται και από την επιθυμία του να μοιραστούν 25 ρεάλια στους φτωχούς και άλλα 25 ρεάλια στους ιερείς έναντι λειτουργιών που θα κάνουν. Καθιστά επίσης άκυρα όσα τυχόν χρεωστικά έγγραφα βρεθούν στη Μύκονο ή εκτός αυτής, χαρίζοντας τα χρήματα που σύμφωνα με αυτά του οφείλουν. Τέλος ορίζει ότι αφήνει για τη ψυχή του "ένα τρύπιο σπίτι που έχει στην Αλευκάνδρα να τόχουν για ξενοδοχείο" για να μπορεί να μένει με σειρά προτεραιότητας, όποιος ξένος ή ασθενής βρεθεί στο νησί.

Η τελευταία του αυτή φιλανθρωπική πράξη έχει μία κοινωνική διάσταση

1144, 24.4.1670, 1239, 5.11.1670, 1288, 25.1.1671, 1302 και 1303 με ημερ. 28.2.1671, 1323, 17.4.1671, 1441, 11.5.1671, 1342, 31.5.1671.

184. Βλ. Χ77 έγγρ. 1043, 3.10.1669.

185. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 1, 20.7.1671.

186. Ο Ν. Αγγελετάκης, "Εκκλησιές της Χώρας", ό.π., περιλαμβάνει στον κατάλογο που έχει καταρτίσει εκκλησία με το όνομα Σταυρός (η υπ. αρ. 14). Πιθανόν ταυτίζεται με τον Τίμιο Σταυρό της διαθήκης του Ν. Ψαρού.

που εκφεύγει από τη συνήθη, σε διαθήκες της εποχής, προσφορά χρημάτων σε εκκλησιαστικά ιδρύματα ή απλούς ιερείς[187]. Δυστυχώς δεν έχουμε μαρτυρίες για την περαιτέρω τύχη αυτού του ξενώνα-νοσοκομείου ούτε γνωρίζουμε αν ποτέ τέθηκε σε λειτουργία[188], όπως έγινε σε άλλες περιοχές του τουρκοκρατούμενου χώρου[189].

Στο τέλος της διαθήκης καθορίζονται "επίτροποι και πρεκουραδόροι στα παιδιά τους να τα βλέπουν και να τα κυβερνούν με τον καλύτερο τρόπο". Τα πρόσωπα αυτά -ο οικονόμος Μάρκος Κορίνθιος, ο Ζ. Καλαμαράς και ο Μ. Καλογεράς- είναι από τα ισχυρότερα του νησιού την εποχή που συντάχθηκε η διαθήκη. Το στοιχείο αυτό είναι ενδεικτικό της θέσης του Ν. Ψαρού στην κοινωνία του νησιού.

Η κοινωνική θέση και το κύρος του καταδεικνύονται και από τις λέξεις "ευγενέστατος", "αφέντης", "κυρ", που συνοδεύουν τις αναφορές στο όνομά του. Παράλληλα διατέλεσε επίτροπος και κριτής της κοινότητας οπωσδήποτε την περίοδο 1667-1668[190] αλλά ίσως και προγενέστερα, καθώς έχουμε μαρτυρίες ότι ήταν κριτής σε σεντέτζιες που εκδόθηκαν το 1663 και 1664[191]. Επίσης σε έγγραφο με ημερομηνία 7.2.1671 αναφέρεται ως λογαριστής σε οικονομικό έλεγχο που πραγματοποίησε η κοινότητα[192].

Πέθανε μάλλον το 1671, χρονιά που συνέταξε τη διαθήκη του[193].

ΓΙΑΚΟΥΜΟΣ ΚΟΝΤΑΡΙΝΗΣ
[κ1=21, κ2=9] (11/1672 - 2/1692)

Η παρουσία της οικογένειας Κονταρίνη στη Μύκονο κατά τον 17ο αιώνα είναι αναιμική. Είναι πιθανό να σχετίζεται με κάποιο κλάδο ομώνυμων βενετικών οικογενειών, μέλη των οποίων σχετίστηκαν κατά καιρούς με ελληνικά

187. Ανάλογη μνεία χρηματικής προσφοράς σε "ξενοδοχείο" συναντάμε σε διαθήκη προύχοντα της Σίφνου, του 1783, βλ. Γ. Πετρόπουλος, "Νομικά...", *ό.π.*, σ. 209. Επίσης σε διαθήκη του 1744 από την Πάτμο δωρίζεται σπίτι στη Μονή του Θεολόγου με σκοπό τη μετατροπή του σε ξενοδοχείο, βλ. Στ. Παπαδόπουλος - Χρ. Φλωρεντής, *Κείμενα...*, ό.π., σ. 108.

188. Κατά τον 18ο αιώνα φαίνεται ότι λειτούργησε νοσοκομείο στο νησί κυρίως για την περίθαλψη των ασθενών από χολέρα και άλλες επιδημίες, βλ. Ν. Αγγελετάκης, "Τα σπιτάλια", *Νέα Μύκονος*, α.φ. 225 (Νοέμβριος 1966), σ. 3.

189. Βλ. σχετικές αναφορές Αρ. Σταυρόπουλος, *Τα νοσοκομεία και η νοσηλευτική πολιτική της ελληνικής εθνότητας στην Κωνσταντινούπολη (1453-1838)*, Αθήνα 1984, σ. 53-56, 58-61.

190. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 23-24 το πρακτικό εκλογής του την 1.4.1667. Επίσης έγγραφα που υπογράφει ως επίτροπος και κριτής στις 5.6.1667 (βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 25), στις 24.8.1667 (βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 81) και ως επίτροπος λογαριαστής στις 2.4.1668 (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 11).

191. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 44, 16.3.1663 και α.φ. 49, 6.3.1664.

192. Βλ. Ελένη Κούκκου, *ό.π.*, σ. 144-145.

193. Δεν έχουμε γραπτή μαρτυρία μεταγενέστερη του 1671 από την οποία να συνάγεται ότι ήταν εν ζωή ο Ν. Ψαρός. Η πρώτη μνεία που έντοπίσαμε, όπου δηλώνεται σαφώς ότι έχει πεθάνει είναι πολύ μεταγενέστερη, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 28ν και φ. 12, 29.7.1689.

πράγματα[194]. Στο χφ. 134 δεν υπάρχει φορολογούμενος με το οικογενειακό όνομα Κονταρίνης. Στο επόμενο φορολογικό κατάστιχο εμφανίζεται ο Γιάκουμος. Στο χφ. 131 προστίθεται ο γιος του Γιώργης και στο χφ. 132 περιλαμβάνονται δύο Κονταρίνηδες, οι Γεώργης και Θωμάς. Η ακίνητη περιουσία του Γ. Κονταρίνη, όπως καταγράφτηκε στους φορολογικούς καταλόγους, είναι η ακόλουθη.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α ' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
-	-	18	49.50	81.00	39.50	*	*

*: Αναγράφεται μόνο το όνομά του χωρίς περιουσιακά στοιχεία.

Η ακίνητη περιουσία του Γ. Κονταρίνη ήταν σχετικά μικρή. Η μείωσή της, που διακρίνεται στο χφ. 131, οφείλεται σε μεταβιβάσεις που έκανε στο γιο του Γεώργη (αξίας 25 φορολ. μονάδων) και στο γαμπρό του Αντώνη (28 φορολ. μονάδων).

Αντίθετα η δραστηριοποίησή του στο χώρο των αγορών ακινήτων είναι ιδιαίτερα έντονη, αφού γνωρίζουμε είκοσι αγορές του, χαμηλής κατά κανόνα αξίας, τις οποίες πραγματοποίησε σε διάστημα 20 ετών, από το 1672 έως το 1692. Συνολικά δαπάνησε 152,25 ρεάλια[195] και απέκτησε κτήματα, αμπέλια, δύο κατώγια με ταράτζα και ένα εργαστήρι. Σε 11 από τις 20 αυτές πράξεις αγορών, οι πωλήτριες ήταν γυναίκες, μία μάλιστα από αυτές, η Μαρούλα θυγατέρα του ποτέ Ιωάννη Κούνια, εμφανίζεται ως πωλήτρια σε πέντε νοταριακές πράξεις.

Έχουμε δύο αναφορές σχετικές με τις επαγγελματικές δραστηριότητες του Γιάκουμου Κονταρίνη. Σε κάποιες νοταριακές πράξεις αναφέρεται ως "γραμματικός"[196]. Δεν έχουμε όμως άλλες πληροφορίες που να διευκρινίζουν την

194. Ο Βενετός "καπετάν ντέλα νάβε" στα 1692 ονομαζόταν Κονταρίνης, βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 53. Επίσης ο Βενετός προνοητής της Ζακύνθου στα 1690 ονομαζόταν Αντώνιος Contarini, βλ. Ζ. Τσιρπανλής, *Το ελληνικό κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 729· λίγα χρόνια πριν, το 1666, κάποιος Andrea Contarini περιλαμβάνεται μεταξύ των Βενετών που είχαν αναλάβει την αναμόρφωση του Φλαγγινιανού στη Βενετία, Α. Καραθανάσης, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 79-80. Οικογένεια Κονταρίνη "έχουσα την βενετικήν ευγένειαν" υπήρχε στο Ρέθυμνο αλλά και στα Χανιά, βλ. Ερρ. Μοάτσος, "Αι αρχοντικαί οικογένειαι του Ρεθύμνου επί Βενετοκρατίας" *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 2, Αθήνα 1974, σ. 210-211.

195. Βλ. Χ77 έγγρ. 1498, 18.11.1672, 1521, 5.4.1673, 1567, 2.11.1673, 1596, 17.1.1674, 1600, 30.1.1674, 1609, 5.4.1674, 238, 13.7.1684, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 234ν, 10.12.1684, α.φ. 238, 2.1.1685, α.φ. 244, 22.4.1685, α.φ. 246, 5.6.1685, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 43, 5.1.1689, α.φ. 39ν, 12.6.1689, α.φ. 30ν, 15.10.1689, α.φ. 96, 20.12.1691. Επίσης πραγματοποίησε μοιρασιά μίας "παραγγερίας" με τον Μαθιό Γιαλίτη, βλ. χφ. 124 α.φ. 96ν, 26.12.1691.

196. Πρόκειται για πράξεις με ημερ. 30.1.1674 (βλ. Χ77 έγγρ. 1600), όπου καταγράφεται με το επώνυμο Κονταράκης και με ημερ. 15.10.1689 (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124, α.φ. 30ν).

επαγγελματική του ανασχόληση. Η πιθανότητα να ήταν γραμματικός σε εμπορικά πλοία[197] ενισχύεται από το γεγονός ότι φαίνεται να απουσιάζει συχνά από το νησί, ενώ και ο γιος του Γεώργης είχε σχέση με τη ναυτιλία, αφού εμφανίζεται σε νοταριακό έγγραφο να αγοράζει μερίδια σε καΐκι, ενώ προσδιορίζεται ως καραβοκύρης[198].

Η δεύτερη πληροφορία έχει σχέση με την ενασχόλησή του με την ιατρική. Σε έγγραφο του 1684 ο Γιάκουμος Κονταρίνης μνημονεύεται με σαφήνεια ως γιατρός[199]. Γίνεται μάλιστα λόγος για την αμοιβή του από τις ιατρικές υπηρεσίες, που παρέσχε στον Ιωάννη, το γιό της Περάκενας, όταν ο τελευταίος κατέφυγε σε αυτόν προκειμένου να τον θεραπεύσει. Έλαβε 6 ρεάλια αλλά ακολούθως μάρτυρες βεβαιώνουν ύπαρξη χρέους 33 ρεαλιών, το οποίο όφειλε να καταβάλει η μητέρα του ασθενούς, η οποία όμως συνεχώς το ανέβαλλε, επικαλούμενη διάφορες προφάσεις. Δεν ξέρουμε αν το χρέος των 33 ρεαλιών αφορά αποκλειστικά τη θεραπεία του αρρώστου ή και άλλες συναλλαγές. Και μόνο στην αμοιβή των έξι ρεαλιών να μείνουμε όμως πρόκειται για σημαντικό ποσό, αν σκεφτούμε ότι με τα χρήματα αυτά μπορούσε να αγοράσει κανείς ένα κτήμα ή ένα μικρό σπίτι[200].

Γενικότερα όμως οι ιατρικές υπηρεσίες και τα φάρμακα φαίνεται ότι κόστιζαν πολλά χρήματα. Για παράδειγμα λίγα χρόνια αργότερα, στα 1692, η Κυράνα του ποτέ Νικόλα Γιαλίτη μνημονεύει "τα γιατρικά", ως τη βασική αιτία ενός χρέους 40 ρεαλιών προς αυτόν, έναντι του οποίου του αφήνει την περιουσία της στη Μύκονο[201]. Άλλωστε οι ιατροί λόγω των υπηρεσιών που παρείχαν έχαιραν εκτίμησης από τους χριστιανούς αλλά και από τους οθωμανούς, οι οποίοι συχνά προσέτρεχαν στις γνώσεις τους[202].

Παράλληλα ο Γ. Κονταρίνης το 1692 περιλαμβάνεται μεταξύ των νοικοκύρηδων που δίνουν κρασί στον "καπετάν τέλα νάβε". Συγκεκριμένα έδωσε 3.5 βαρέλες αξίας 3 ρεαλιών, γεγονός που αποδεικνύει ότι παρήγαγε και εμπορευό-

197. Για τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες του γραμματικού στο πλοίο βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια...*, ό.π., σ. 77.

198. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 8.2.1690.

199. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 15, 6.7.1684. Σε άλλο έγγραφο του 1685 (βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 112-113) γίνεται λόγος για υπόθεση που διαδραματίσθηκε "εις τον καιρό της σκορδούλας της πρώτης 1670" και στην οποία ο Γ. Κονταρίνης ήταν μάρτυρας. Παρόλο που σε αυτό το έγγραφο δεν συσχετίζεται με ιατρικές υπηρεσίες, η αναφορά σε αυτόν σε συνδυασμό με την εμφάνιση της ασθένειας, ίσως είναι δηλωτική κάποιας επαγγελματικής σχέσης με αυτήν.

200. Τα ίδια χρόνια στην Κρήτη οι εγχειρίσεις κήλης κόστιζαν από 6 έως 15 γρόσια, βλ. Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις...*, ό.π., τ. 2, έγγρ. 763, 26.9.1683, έγγρ. 834, 19.4.1685, έγγρ. 1140, 31.5.1694. Στα 1624 μια επίσκεψη ιατρού από την Πάρο στη Σύρο κόστισε 1000 άσπρα παρότι ο ασθενής εν τω μεταξύ απεβίωσε, βλ. Α. Δρακάκης, *Η Σύρος...*, ό.π., σ. 195-196. Στα 1749 σε διαθήκη από την Κίμωλο υπάρχει πρόβλεψη 15 ρεαλιών για τη "γιάτρισσα" που γιάτρεψε τη διαθέτρια όταν ήταν ασθενής, βλ. Ι. Ράμφος, "Δικαιοπρακτικά...", *ό.π.*, σ. 56-57.

201. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 30.11.1692.

202. Για τη θέση των γιατρών την εποχή αυτή βλ. Αθ. Γκιάλας, *Η ελληνική ιατρική παιδεία και οι φορείς αυτής κατά τον 18ον αιώνα*, Αθήνα 1977, σ. 17-18.

ταν κρασί[203].

Η παρουσία του στα κοινοτικά πράγματα είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Εμφανίζεται μόνο να υπογράφει ένα έγγραφο της κοινότητας στα 1687 και μάλλον ένα ακόμη του 1689[204], ενώ δεν γνωρίζουμε να έλαβε κάποιο κοινοτικό αξίωμα. Το όνομά του όμως συνοδεύεται από προσφωνήσεις όπως "κυρ", "μισέρ", "αφέντης".

Πιθανόν πέθανε τα πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα[205].

203. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 54.

204. Βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 43 και 51.

205. Οπωσδήποτε δεν ζούσε το 1710, αφού σε έγγραφο με ημερ. 22.8.1710 αναφέρεται ως "ποτέ", βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 123.

2. ΠΡΟΣΩΠΑ ΠΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΑΝ ΜΕΓΑΛΟ ΑΡΙΘΜΟ ΠΩΛΗΣΕΩΝ

ΕΥΓΕΝΟΥ χήρα ΜΑΡΙΝΟΥ ΚΟΝΤΟΦΡΕΟΥ

Το οικογενειακό όνομα Κοντοφρέος απαντά συχνά αυτή την εποχή στη Μύκονο. Χαρακτηριστικό είναι ότι στο χφ. 131 υπάρχουν ένδεκα φορολογικές μερίδες, ανθρώπων που φέρουν αυτό το επώνυμο, ενώ ήδη από το 1610 "κυβερνήτης και καπετάνιος Μυκόνου" ήταν ο Ιωάννης Γοδοφρίος, που πιθανότατα ανήκε στην ίδια οικογένεια[1].

Την Ευγενού Κοντοφρέου δεν την εντοπίσαμε στα φορολογικά κατάστιχα. Αντίθετα υπάρχει σε όλους τους φορολογικούς καταλόγους μερίδα στο όνομα "Μαρίνος Κοντοφρέος". Δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτα βέβαιοι ότι ο Μαρίνος αυτός είναι ο σύζυγος της Ευγενούς, διότι η τελευταία δηλώνεται ως χήρα ήδη από το 1663. Στην περίπτωση που πράγματι ο Μαρίνος των φορολογικών καταλόγων είναι ο σύζυγός της, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι η μερίδα της οικογένειας διατηρήθηκε στο όνομά του, παρότι αυτός είχε ήδη πεθάνει και στην πραγματικότητα τη διαχείριση της περιουσίας ασκούσε η σύζυγός του, πράγμα που άλλωστε αποδεικνύεται και από την παρουσία της στα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Την υπόθεση αυτή ενισχύει επίσης η απουσία του Μαρίνου Κοντοφρέου από τα νοταριακά έγγραφα της εποχής.

Ο Μαρίνος Κοντοφρέος φαίνεται ότι ανήκε στους πρόκριτους του νησιού, αφού ήταν ένας από τους λίγους λαϊκούς που υπέγραψαν την ταρίφα του κοινού της Μυκόνου στα 1649[2]. Επίσης ο ίδιος ένα χρόνο πρίν είχε αφιερώσει ένα χωράφι στη μονή της Τουρλιανής[3]. Σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα η ακίνητη περιουσία του Μαρίνου Κοντοφρέου είναι η ακόλουθη.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
43	44.50	25	53.00	96.00	75.50	16	45.5

Η πορεία της φορολογητέας περιουσίας του Μαρίνου Κοντοφρέου αντιστοιχεί με την εικόνα που αποκομίζουμε από το πλήθος των πωλήσεων της Ευγενούς. Τα περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας, εκκινούν σύμφωνα με το χφ. 134 από υψηλές βαθμίδες, αλλά ελαττώνονται σταθερά με την πάροδο του

1. Βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 8 και 18. Το επώνυμο Κοντοφρέος έχει φραγκική προέλευση (Codefroy, Goffredo), βλ. Β. Σφυρόερας, "Μεταναστεύσεις...", *ό.π.*, σ. 182. Το ίδιο επώνυμο απαντά στις αρχές του 18ου αιώνα στη Σμύρνη, βλ. *ό.π.*, σ. 181-182 και ο ίδιος, "Πέντε Δικαιοπρακτικά έγγραφα Σμύρνης (1695-1788)", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 14 (1970), σ. 171.

2. Βλ. Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 23 και ο ίδιος, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 219. Η μαρτυρία αυτή είναι και η τελευταία στην οποία παρουσιάζεται εν ζωή ο Μαρίνος.

3. Βλ. Μ. Βενιέρης, *Η εν Μυκόνω...*, ό.π., σ. 63.

χρόνου. Ενδιαφέρον είναι ότι η μείωση η οποία σημειώνεται, κατά την εποχή που ήταν σε ισχύ το χφ. 131, δεν οφείλεται σε μεταβιβάσεις προς τέκνα ή άλλους συγγενείς.

Γνωρίζουμε ότι η Ευγενού χήρα Μαρίνου Κοντοφρέου μετείχε, από το 1662 έως το 1673, σε 19 πωλητήριες πράξεις[4]. Σε τέσσερις από τις πωλήσεις αυτές συμμετέχουν ως πωλητές και τα παιδιά της, ενώ σε άλλες τρεις μόνο ο γιος της Αντώνης. Παράλληλα τα χρόνια αυτά πώλησαν μία σκάλα χωράφι "τα θηλυκά παιδιά του ποτέ Μαρίνου Κοντοφρέου"[5]. Το 1670 ένα ακόμη γεγονός ήρθε να συμβάλει στην οικονομική αποδυνάμωση της οικογένειας. Ο Αυγουστής Πλατής σύζυγος της κόρης του Μαρίνου Κοντοφρέου, Αποστολούς, διεκδίκησε μετά το θάνατο της συζύγου του "ρεάλια εκατό όπου ηδιαλάμβανε το προικοσύμφωνό του". Η δικαστική απόφαση που εκδόθηκε επέτρεψε "να παίρνει ο άνωθεν Αγουστής από της ποτέ συβίας του πράμα ρεαλίω εκατό" και όρισε στιμαριστές που εκτίμησαν και απέδωσαν στον Αγουστή ίσης αξίας ακίνητα, ιδιοκτησίας της θανούσης[6].

Φαίνεται λοιπόν ότι όλη η οικογένεια του Μαρίνου Κοντοφρέου έπαιρνε μέρος στις συνεχείς αυτές εκποιήσεις των οικογενειακών περιουσιακών στοιχείων. Δεν μας είναι γνωστή η αιτία των πωλήσεων αυτών, ούτε έχουμε αποδείξεις που να συνδέουν ευθέως τις πωλητήριες αυτές πράξεις με το θάνατο του Μαρίνου. Οπωσδήποτε κάτι τέτοιο είναι πολύ πιθανό, καθώς η οικονομική κατάσταση της οικογένειας ήταν δυσχερής, τόσο μάλιστα που το 1673 ο Μιχάλης Καλαμαράς έβγαλε στον πλειστηριασμό ένα ακίνητο της Ευγενούς, διότι η τελευταία του όφειλε 24 γρόσια και καθυστερούσε την καταβολή τους[7].

Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γεγονός ότι ο Αντώνης Κοντοφρέος, σύμφωνα με το χφ. 131, ήταν κάτοχος ακίνητης περιουσίας, που εκτιμήθηκε ότι έπρεπε να φορολογηθεί με 25 φορολ. μονάδες, ενώ, στο χφ. 132, η μερίδα του αποτελείτο από έξι μόνο ακίνητα. Ο ίδιος μάλιστα το 1708 εμφανίζεται χρεωφειλέτης της Καλούδας Βλάση για 40 ρεάλια και προχώρησε με αυτήν σε συμφωνία "και δια τα σαράντα ρεάλια, της δώνει όλα του τα πράγματα με τούτην την κοντετσιόν. Να έχει την έννοια του εις την ζωοτροφήν του και εντυμασία του σε όλη τη ζωή και μετά το θάνατό του να έχει την έννοια της ψυχής του"[8]. Παρότι τελικά η συμφωνία αυτή ακυρώθηκε είναι ενδεικτική των οικονομικών δυσχερειών που αντιμετώπιζε ο Αντώνης Κοντοφρέος στα γηρατειά του. Σε

4. Βλ. Χ77 έγγρ. 35, 10.4.1663, 103, 12.5.1663, 133, 26.9.1663, 715, 20.1.1667, 966 και 967 με ημερ. 15.3.1669, 1215, 11.10.1670, 1235, 12.11.1670, 1455, 14.4.1672, 1475, 27.7.1672 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136 α.φ. 20, 8.3.1673. Επίσης από κοινού με τα παιδιά της διενήργησε τις πωλήσεις: Χ77 έγγρ. 26, 1.7.1662, 27, 7.7.1662, 1153, 15.5.1670 και 1553, 6.10.1673, ενώ μαζί με το γιό της Αντώνη τις πράξεις: Χ77 έγγρ. 1127, 4.4.1670 και 1158, 24.5.1670.

5. Βλ. Χ77 έγγρ. 1344, 3.1.1672.

6. Βλ. Χ77 έγγρ. 1115, 14.3.1670. Από την οικογένεια παραβρέθηκε στο "κριτήριο", ως αντιπρόσωπος της Ευγενούς Κοντοφρέου, η θυγατέρα της Γιακουμίνα.

7. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 31-32, έγγρ. 17, με ημερ. 8.3.1673.

8. Βλ. *ό.π.*, σ. 95-96.

πωλήσεις ακινήτων προβαίνει στην δεκαετία του 1680 και η κόρη του Μαρίνου Κοντοφρέου, Γιακουμίνα[9].

Αντίθετα καλή φαίνεται ότι ήταν η οικονομική κατάσταση ενός άλλου γιου του Μαρίνου, του μισέρ Τζάννε, στον οποίο μάλιστα το 1670, η μητέρα του δώρισε μία εκκλησία[10]. Αυτός κατείχε σημαντική ακίνητη περιουσία (σύμφωνα με την πρώτη εγγραφή του χφ. 131 αξίας 242.0 φορολ. μονάδων και στη λήξη του αξίας 133.5 μονάδων, μετά από μεταβιβάσεις που έκανε προς τα παιδιά του), ενώ κατείχε 27 ακίνητα σύμφωνα με το χφ. 94 και 18 σύμφωνα με το μεταγενέστερο χφ. 132. Ο Τζάννες Κοντοφρέος φαίνεται ήταν ισχυρό πρόσωπο στο νησί και είχε διατελέσει λογαριαστής, επίτροπος και κριτής της κοινότητας[11].

ΦΡΑΓΚΟΣ ΚΟΝΤΟΦΡΕΟΣ (μάστρο)

Ο μάστρο Φράγκος Κοντοφρέος είναι ένας ακόμη από τους μυκονιάτες Κοντοφρέους, τους οποίους συναντάμε στον κατάλογο εκείνων που πραγματοποίησαν μεγάλο αριθμό πωλήσεων ακινήτων[12]. Η εικόνα της περιουσιακών του στοιχείων, όπως παρουσιάζεται μέσα από τα φορολογικά κατάστιχα της εποχής, είναι η παρακάτω.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
15	35.50	*	*	13.00	3.00	-	-

*: Λείπουν τα φύλλα μετά το γράμμα πι. Η αλφαβητική σειρά είναι με βάση το βαπτιστικό όνομα.

9. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 237, 15.1.1685 και Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 35ν, 27.10.1689.

10. Βλ. Χ77 έγγρ. 1137, 7.4.1670. Την ίδια εποχή απαντά στα νοταριακά έγγραφα εκτός από τον Ζάννε Κοντοφρέο του Μαρίνου και άλλο πρόσωπο με το όνομα Ζαννής Κοντοφρέος του Μπατίστα, ο οποίος και πραγματοποιεί πωλήσεις ακινήτων. Η διάκριση των δύο προσώπων δεν είναι πάντοτε ευχερής, γιατί συχνά παραλείπεται το πατρώνυμό τους. Επίσης την ίδια εποχή δρα στη Νάξο κάποιος μισέρ Τζάννες Κοντοφρέος, ο οποίος πιθανότατα ήταν άλλος από το συνονόματό του της Μυκόνου, καθώς δεν έχουμε κανένα στοιχείο που να συνδέει τα δύο αυτά πρόσωπα. Αντίθετα στη Νάξο υπήρχε οικογένεια Κοντοφρέου (βλ. σχετικά Αναστασία Σιφωνιού Καραπά, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σ. 60, 82, 153, 248, 287 κ.ά.). Ο νάξιος Τζ. Κοντοφρέος είχε επίσης οικονομική ευχέρεια, όπως τουλάχιστον πίστευαν πειρατές της εποχής που προσπάθησαν να τον ληστέψουν στην Πάρο (βλ. σχετική μαρτυρία *ό.π.*, έγγρ. 518 σ. 744-745, πρβλ. Ν. Α. Κεφαλληνιάδης, *Πειρατεία. Κουρσάροι στο Αιγαίο*, Αθήνα 1984, σ. 93-94).

11. Βλ. αντίστοιχα το πρακτικό εκλογής του ως λογαριαστή στις 27.9.1668 (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 136, α.φ. 12) και τον πίνακα επιτρόπων του Π. Ζερλέντη, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 213-214.

12. Θυμίζουμε ότι στους πίνακες VII.3. και VII.4. εκτός από την Ευγενού χήρα Μ. Κοντοφρέου και τον Φράγκο Κοντοφρέο, στους ήδη οποίους αναφερθήκαμε, περιλαμβάνονται επίσης οι Ζαχαρίας Κοντοφρέος (πωλητής σε δέκα νοταριακές πράξεις) και μισέρ Ζαννής Κοντοφρέος (πωλητής σε έξι πράξεις).

Τα δεδομένα των φορολογικών καταστίχων καταγράφουν μείωση στην ακίνητη περιουσία του Φράγκου Κοντοφρέου, μείωση που είναι σύμφωνη βέβαια με το μεγάλο αριθμό πωλήσεων που διενήργησε τα χρόνια αυτά. Οι γνωστές σε εμάς πωλητήριες πράξεις του είναι συνολικά 18[13]. Οι πωλήσεις αυτές, στις οποίες ήταν ο αποκλειστικός πωλητής, του απέδωσαν 247.50 ρεάλια. Επίσης εκποίησε δύο ακίνητα η σύζυγός του Μαρία, από τις οποία έλαβε 32.5 ρεάλια[14]. Πιθανότατα η ίδια δώρισε στις 24.2.1668 ένα κομμάτι χωράφι στον παπά Μάρκο Ντεσούδα "να μνημονεύει το παιδί της"[15].

Οι πωλητήριες αυτές πράξεις καλύπτουν χρονικό διάστημα από το 1664 έως το 1690, αλλά δεν είναι κατανεμημένες ομοιόμορφα στα 26 αυτά χρόνια. Υπάρχουν δύο χρονικά σημεία πόλωσης των πωλήσεων. Το ένα το 1664 και το άλλο το 1667-1668, ενώ τρεις ακόμη πωλήσεις γίνονται στο διάστημα 1688-1690. Οι εποχές που πυκνώνουν οι πωλήσεις συμπίπτουν με συγκεκριμένες προσωπικές περιπέτειες του Φράγκου Κοντοφρέου, οι οποίες τυχαίνει να μας είναι γνωστές. Συγκεκριμένα οι πωλήσεις του 1664 διενεργούνται για τη "σκλαβιά" του Φράγκου, ενώ αυτές του 1667-1668 για τη "σκλαβιά του γιου του" (το βαπτιστικό όνομα του οποίου δεν έχουμε επισημάνει). Δεν γνωρίζουμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι δύο Κοντοφρέοι, πατέρας και γιος, σκλαβώθηκαν και μάλιστα με διαφορά λίγων χρόνων ο ένας από τον άλλον, το βέβαιο είναι όμως ότι οι αλλεπάλληλες αυτές "σκλαβώσεις" είχαν εξοντωτικές οικονομικές συνέπειες για την οικογένεια.

Δεν συναντήσαμε τον μάστρο Φράγκο Κοντοφρέο να αναπτύσσει κάποια δραστηριότητα στα κοινοτικά πράγματα του νησιού, ούτε και περιλαμβάνεται μεταξύ εκείνων που υπογράφουν έγγραφα του κοινού.

ΠΕΤΡΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΜΑΣ (παπάς)

Το οικογενειακό όνομα Κουντουμάς ήταν αρκετά κοινό στη Μύκονο. Η οικογένεια μάλιστα φαίνεται ότι είχε παράδοση ενασχόλησης με τα ιερατικά πράγματα. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στο χφ. 131 περιλαμβάνονται οκτώ

13. Βλ. Χ77 έγγρ. 300, 7.8.1664, 324, 22.9.1664, 320, 28.9.1664, 326, 2.10.1664, 338, 6.11.1664, 366, 18.12.1664, 371, 27.12.1664, 754, 14.7.1667, 848, 23.3.1668, 871 και 872 με ημερ. 3.5.1668, 877, 11.5.1668, 873, 3.11.1668, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 45ν, 26.3.1688, α.φ. 53, 13.7.1690 και α.φ. 66, 26.10.1690.

14. Βλ. Χ77 έγγρ. 319, 8.9.1664 και 344, 15.11.1664. Στις 8.6.1690 σε μία πωλητήρια πράξη (Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ 124 α.φ. 76ν) αναφέρεται ως πωλήτρια η "Μαρία του Κοντοφρέου", δεν έχουμε όμως κάποιο στοιχείο που να επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για τη σύζυγο του Φράγκου.

15. Βλ. Χ77 έγγρ. 836. Το χωράφι ανήκε στο παιδί -μετά από δωρεά της νονάς του- και πιθανόν ήταν άλλο παιδί από εκείνο που σκλαβώθηκε, γιατί οι πωλήσεις για την απελευθέρωση του δεύτερου αρχίζουν λίγους μήνες αργότερα. Επίσης η ίδια οικογένεια είχε και ένα τουλάχιστον κορίτσι, την Ερήνη, η οποία λίγα χρόνια αργότερα, δέχεται δωρεά ενός αμπελιού από το θείο της Ζώρζη Κάλτορα (βλ. Χ77 έγγρ. 838, 27.2.1668).

πρόσωπα με αυτό το επώνυμο, από τους οποίους οι τέσσερις είναι ιερείς. Η φορολογική εικόνα του παπά Πέτρου Κουντουμά προσδιορίζεται κυρίως λόγω της απουσίας του από αυτά, όπως μπορούμε να δούμε και στον πίνακα που ακολουθεί.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 13	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
22	68.00	*	*	-	-	-	-

*: Τα φύλλα του καταστίχου που ήταν καταγεγραμμένοι οι ιερείς έχουν απωλεσθεί, επομένως δεν γνωρίζουμε αν ο παπά Πέτρος Κουντουμάς περιλαμβανόταν σε αυτό.

Η ακίνητη περιουσία του, όπως καταγράφεται στο μοναδικό φορολογικό κατάλογο που τον συναντήσαμε, είναι περιορισμένες. Στους μεταγενέστερους καταλόγους δεν περιλαμβάνεται, είτε διότι δεν είχε πια ακίνητη περιουσία είτε -πράγμα που είναι και το πιθανότερο- γιατί δεν βρισκόταν πλέον εν ζωή. Επίσης δεν έχουμε πληροφορίες αν τυχόν είχε μεταβιβάσει περιουσιακά στοιχεία στους κληρονόμους του, παρότι γνωρίζουμε ότι ήταν παντρεμένος και είχε τουλάχιστον μία θυγατέρα, την Μαρία.

Όλες τις πωλητήριες πράξεις που τον έχουμε συναντήσει να είναι πωλητής, τις πραγματοποίησε σε διάστημα ένδεκα ετών, από το 1663 έως το 1674. Συνολικά πρόκειται για 18 πράξεις, σε τέσσερις από τις οποίες συμμετείχαν και άλλα πρόσωπα ως πωλητές[16]. Επίσης το 1673 απώλεσε ένα σπίτι ακόμη, το οποίο ο ίδιος υποστήριζε ότι του είχε δωρηθεί ως ψυχικό, αλλά δεν είχε καμμία γραπτή απόδειξη που να ενισχύει τους ισχυρισμούς του[17]. Δύο χρόνια πριν το 1671 είχε παραχωρήσει υπό όρους ένα αμπέλι στην κουνιάδα του κερά Σοφία της κυρά Λένης του Κολήνη έναντι 43 ρεαλιών[18].

Τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπισε γίνονται εμφανή και σε διαθήκη που συνέταξε στις 13 Δεκεμβρίου 1671 με αιτιολογικό ότι "θέλει να μισέψει"[19]. Σύμφωνα με αυτήν ορίζει ότι καταλείπει την εκκλησία που έχει στην κατοχή του για να αποπληρωθεί κάποιο χρέος του, ενώ την υπόλοιπη -μικρής αξίας- περιουσία του την αφήνει στην πεθερά του "όσο όπου ζει να ζωοθρέφεται" και μετά το θάνατό της ζητάει να διαμοιραστεί στα αδέλφια του και στα

16. Βλ. Χ77 έγγρ. 82, 9.3.1663, 132, 14.9.1663, 365, 23.12.1664, 568, 18.3.1666, 600, 16.6.1666, 776, 22.9.1667, 1008, 20.6.1669, 1096, 28.2.1670, 1341, 15.5.1671, 1397 και 1398 με ημερ. 7.10.1671, 1435, 14.2.1672, 1530, 29.6.1673, 1605, 19.2.1674. Επίσης πραγματοποιεί από μία πώληση από κοινού: με τη πεθερά του (Χ77 έγγρ. 1415, 26.11.1671), με τη Ζανετίνα (;) (Χ77 έγγρ. 1358, 2.7.1671), με την Ελένη Σοφιανού (Χ77 έγγρ. 516, 3.12.1665), και με τους Γεώργη Μανιάτη και Μπελόνια συζ. Μαθιού Ραουξέου (Χ77 έγγρ. 1424, του 1671).

17. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 30-31.

18. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 88, 29.10.1672.

19. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 85.

ανήψια του. Για το χρέος δεν υπάρχει καμμία διευκρίνιση ούτε για την αιτία που το προκάλεσε ούτε για το πρόσωπο του χρεοφειλέτη. Πρέπει πάντως να παρατηρήσουμε ότι η οικονομική του κατάσταση σε προηγούμενα χρόνια φαίνεται ότι ήταν καλύτερη, αφού στα 1651 και στα 1653 προβαίνει σε δύο δωρεές ακινήτων, σε ένα παιδί που είχε βαπτίσει η κόρη του Μαρία[20].

Δεν τον εντοπίσαμε να υπογράφει σε κοινοτικά ή άλλα έγγραφα, που φέρουν υπογραφές ιερέων του νησιού και χρονολογούνται στο β' μισό του 17ου αιώνα.

ΓΕΩΡΓΗΣ ΣΤΑΘΗΣ

Το επώνυμο Στάθης εμφανίζεται αρκετά συχνά στα φορολογικά κατάστιχα της εποχής. Στα χφ. 131 και χφ. 132 περιλαμβάνονται πέντε πρόσωπα με το οικογενειακό όνομα Στάθης, ορισμένα τουλάχιστον από τα οποία τα συνδέουν συγγενικοί δεσμοί με τον Γεώργη. Το ονοματεπώνυμο του τελευταίου και του γιου του Ιωάννη σε κάποιες, περιορισμένες, περιπτώσεις συνοδεύεται από το παρωνύμιο "Αμοράτης"[21]. Η παρουσία όμως του Γεώργη Στάθη στους φορολογικούς καταλόγους, όπως βλέπουμε και στο σχετικό πίνακα που ακολουθεί, περιορίζεται στο παλαιότερο μόνο κατάστιχο.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
7	11.00	-	-	-	-	-	-

Ο Γεώργης Στάθης λοιπόν, την εποχή που συντάχθηκε το χφ. 134, είχε προς φορολόγηση επτά ακίνητα, ενώ απουσιάζει από τα κατάστιχα που έπονται. Αντίθετα συμπεριλαμβάνονται άλλοι Στάθηδες οι οποίοι είναι πολύ πιθανόν ότι ήταν γιοι του. Για παράδειγμα στο τελευταίο από τα κατάστιχα, το χφ. 132, ο Αντώνης του Γεώργη Στάθη φορολογείται για 19 ακίνητα που έχει στην κατοχή του, ο Ζουγάνες του Γεώργη για 11 και ο Ιωάννης του Γεώργη για 20.

Έχουμε εντοπίσει 16 πωλητήριες πράξεις του Γεώργη Στάθη, από τις οποίες ήταν ο αποκλειστικός πωλητής και έλαβε 405.25 ρεάλια[22]. Τις πωλήσεις

20. Βλ. Χ77 έγγρ. 455, 31.5.1651 και Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 14, έγγρ. 2, 3.5.1653.

21. Όσον αφορά τον Γεώργη βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 23 (όπου η ακριβής καταγραφή είναι "γεώρι του στάθη μουράτι") και όσον αφορά τον Ιωάννη, βλ. Χ77 έγγρ. 11, 30.1.1663. Στην Κρήτη, στις αρχές του 17ου αιώνα, υπήρχε μεγάλη οικογένεια με το επώνυμο Αμοραίοι (αρχικά Νταμορό) από την οποία προήλθαν πολλοί ιερωμένοι, βλ. Θ. Δετοράκης, "Ανδρέας Αμοραίος, άγνωστος Πρωτοπαπάς του Χάνδακα· Ανέκδοτα ελληνικά έγγραφα", *Κρητική Εστία*, 1 (1987), σ. 120. Δεν γνωρίζουμε αν το παρωνύμιο του Γ. Στάθη είχε κάποια σχέση με την οικογένεια αυτή.

22. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 12.7.1661 και 25.1.1662, Χ77 έγγρ. 11 και 12 με ημερ. 30.1.1663, 94 και 95 με ημερ. 24.4.1663, 162, 2.2.1664, 182, 12.4.1664, 506, 16.11.1665, 574, 1.4.1666, 588, 5.5.1666, 701, 12.12.1666, 1339, 16.5.1671, 1471, 20.7.1672, 1482, 3.8.1672, 1619, 27.7.1674. Σε

αυτές πραγματοποίησε σε διάστημα 13 ετών (1661-1674). Παράλληλα στα χρόνια 1663-1664 η θυγατέρα του Φλουρέτζα διενήργησε τέσσερις πωλήσεις[23], ενώ άλλη θυγατέρα του, η Μαρία, εμφανίζεται ως πωλήτρια σε μία ακόμη πράξη[24]. Επίσης ο γιος του Ιωάννης στα 1666 και στα 1671 πωλεί ένα χωράφι και ένα αμπέλι αντίστοιχα[25]. Δεν έχουμε καμμία πληροφορία σχετική με τις αιτίες που οδήγησαν το Γ. Στάθη και τα παιδιά του στην πώληση τόσων περιουσιακών τους στοιχείων. Την εποχή αυτή όμως φαίνεται να έχει εμπλακεί σε δικαστικές διαμάχες διεκδικώντας ακίνητα που είχε αποκτήσει από κληρονομιές. Τέτοιες περιπτώσεις ήταν:

- Το 1648 διεκδικεί από τον άκληρο πλέον σύζυγό της, την περιουσία που κατέλειπε κάποια αποθανούσα ανηψιά του. Το κριτήριο της Μυκόνου τον δικαιώνει αλλά τον υποχρεώνει να καταβάλει στο σύζυγό της θανούσης Μάρκο Φούσκουλο 60 ρεάλια[26]. Ο τελευταίος κατέφυγε στον καδή, ο οποίος εξετάζοντας την υπόθεση σύμφωνα με το οθωμανικό δίκαιο τον δικαίωσε. Σε εφαρμογή της δεύτερης αυτής απόφασης, το 1672, οι αρχές του νησιού ακυρώνουν πώληση περιβολιού που ανήκε στην ιδιοκτησία της θανούσης και ο Γ. Στάθης υποχρεώνεται να επιστρέψει στον Νικολό Καλαφάτη τα 71 ρεάλια που του είχαν ήδη καταβληθεί με την πώληση[27].

- Το 1665 σε άλλη δικαστική εμπλοκή, δικαιώνονται μαζί με τον αδελφό του Νικολό και διατηρούν δύο κλείσματα που είχαν κληρονομήσει από τη μητέρα τους και τώρα διεκδικούσε η αδελφή της πωλήτριας[28].

- Το 1665 επίσης ορίζει επίτροπό του τον Τζώρτζη Καλογερά σε αντιδικία που έχει με τον Γεώργη του Στήφου, για κάποια ακίνητα[29].

Την ίδια εποχή η θυγατέρα του Γεώργη Στάθη, Μαρία, ζητεί και τελικά επιτυγχάνει να διαζευχθεί το σύζυγό της Πέρο Σκορδίλη, επικαλούμενη την επιθυμία της να μονάσει. Το διαζύγιο τελικά εκδίδεται αλλά ο πατέρας της, ο οποίος ήταν παρών στην εκδίκαση της υπόθεσης, δεσμεύεται ότι η κόρη του θα τηρήσει την υπόσχεσή της αλλιώς θα κατασχεθεί η περιουσία της και ο ίδιος θα καταβάλει "της αφεντίας" 200 ρεάλια[30]. Η τελευταία αυτή ρήτρα δεν γνωρίζουμε αν παρέστη ανάγκη να ενεργοποιηθεί, πράγμα που θα δικαιολογούσε την προσπάθεια του Γ. Στάθη να αποκτήσει μετρητά. Οπωσδήποτε όμως οι πωλήσεις ακι-

---

δύο πωλήσεις δηλώνεται ότι ήταν σύμφωνες οι θυγατέρες του Μαρία και Φλουρέτζα.

23. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 12, 17.4.1663, Χ77 έγγρ. 176, 26.3.1664, 90, 30.3.1664, 183, 15.4.1664.

24. Βλ. Χ77 έγγρ. 287, 7.7.1664.

25. Βλ. Χ77 έγγρ. 591, 14.5.1666 και 1420, 26.11.1671. Αρκετά χρόνια αργότερα, στις 25.1.1689, ο Ιωάννης πωλεί επίσης στα αδέλφια του ένα αμπέλι έναντι 30 ρεαλιών, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 42.

26. Βλ. Ι. Βισβίζης, "Δικαστικαί...", *ό.π.*, σ. 33-34, έγγρ. 1.

27. Βλ. *ό.π.*, σ. 84-86, έγγρ. 17.

28. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, *ό.π.*, σ. 21-22, έγγρ. 5, 2.7.1665.

29. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 63, 12.10.1665.

30. Βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 72-73 και 79-80, έγγρ. 11 και 143 αντίστοιχα.

νήτων του έχουν αρχίσει ήδη από το 1661, ενώ η υπόθεση του διαζυγίου εκδικάσθηκε το 1665-1666.

Αμέσως μετά το θάνατο του Γεώργη Στάθη, στα 1675, τα παιδιά του Φλουρέντζα, Οργήνα, και Ιωάννης έρχονται σε συμβιβασμό με τον αδελφό τους Μιχάλη, ο οποίος "εστώντας και να μην είχε πάρτε ούτε από του κιουρού των το πράγμα ούτε από της μάνας των να γυρεύγει τα αδέλφια του να πάρει την πάρτην του"[31]. Κάθε ένα από τα παιδιά συμφώνησε να δώσει μερίδιο από κάποιο ακίνητο, αλλά τα ακίνητα που απέκτησε ο Μιχάλης ήταν λίγα (μερίδια σε τρεις παραγγερίες και ένα κλείσμα), γεγονός που αντανακλούσε την κακή οικονομική κατάσταση της οικογένειας μετά τις συνεχείς εκποιήσεις στις οποίες είχαν προχωρήσει τα μέλη της.

Λίγα χρόνια προτήτερα, στα 1651 ο Γεώργης Στάθης είχε συνεταιριστεί με τον οικονόμο παπά Μάρκο Κορίνθιο με σκοπό να κατασκευάσουν και να θέσουν σε λειτουργία ανεμόμυλο. Ο μύλος λειτούργησε το 1652 αλλά είχε αφήσει και χρέος 24.5 ρεάλια, επιπρόσθετο σε άλλη οφειλή 12 ρεαλιών που ήδη είχε προς το συνέταιρό του από άλλες συναλλαγές τους. Η επιχείρηση αυτή του μύλου δεν είχε επιτυχή κατάληξη για το Γ. Στάθη, αφού πώλησε στον παπά Μάρκο Κορίνθιο, ο ίδιος το 1661 και 1662 τρείς αντένες καί η θυγατέρα του Φλουρέτζα το 1664 μία αντένα ακόμη[32]. Μετά τις πωλήσεις αυτές φαίνεται ότι αποξενώθηκε από το μύλο, διότι δεν συναντάμε πλέον καμμία αρχειακή μαρτυρία που να τον συνδέει μαζί του.

Η παρουσία του Γ. Στάθη και της οικογένειάς του στο χώρο των πωλήσεων ακινήτων παρουσιάζει μία ιδιαιτερότητα. Ο μεγάλος αριθμός πωλήσεων συνδυάζεται με ταυτόχρονες προσκτήσεις αγαθών από μέλη της οικογένειας, ενώ αρκετές αγοραπωλησίες αποτελούν ενδοοικογενειακή υπόθεση, καθώς αγοραστής και πωλητής είναι μέλη της ίδιας οικογένειας. Έτσι ο γιος του Γεώργη Στάθη, Ιωάννης, πραγματοποιεί την ίδια εποχή επτά αγορές δαπανώντας 73.50 ρεάλια, από τις οποίες μάλιστα αγορές σε δύο ήταν πωλητής ο πατέρας του και σε άλλες δύο η αδελφή του Φλουρέτζα[33]. Αλλά και ο Γεώργης Στάθης, τον καιρό ακριβώς που εκποιούσε τα αγαθά του το ένα μετά το άλλο και φαινόταν να αντιμετωπίζει έντονα οικονομικά προβλήματα, δωρίζει το 1663 ένα κήπο στην ανηψιά του Μαρούλα του Καλήκου και το 1665 μισό χωράφι στη φιλιότζα του Ζαμπέτα του μάστρο Κωνσταντή Κορωνιού[34]. Επίσης το 1666 ο Γεώργης Καλογεράς ενεργώντας για "κόντο του Γεώργη Στάθη" αγοράζει ένα σπίτι, αφού κατέβαλε μετά από διάφορους διακανονισμούς 67.5 ρεάλια[35].

---

31. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 97, 13.6.1675.

32. Βλ. σχετικά έγγραφα: Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 18, 30.12.1651, 1.5.1652, και φ. 12, 12.7.1661, 25.1.1662, Χ77 έγγρ. 183, 15.4.1664.

33. Βλ. Χ77 έγγρ. 11, 30.1.1663, 18, 2.2.1663, 90, 30.3.1663, 95, 24.4.1663, 176, 26.3.1664, 666, 7.10.1666, 460, 10.7.1667.

34. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 152, 3.1.1663 και 384, 15.1.1665.

35. Βλ. Χ77 έγγρ. 1678, 12.3.1666.

Ο Γεώργης Στάθης έπαιρνε ενεργά μέρος στις κοινοτικές υποθέσεις. Υπογράφει αποφάσεις του κοινού στα 1649 και 1672[36], ενώ σε μεταγενέστερα έγγραφα υπογράφουν οι γιοι του[37]. Ο ίδιος ο Γ. Στάθης δεν φαίνεται να έλαβε κάποιο κοινοτικό αξίωμα, είναι όμως "στιμαστιστής" σε πολλές πωλήσεις ακινήτων[38]. Αντίθετα ο γιος του Ιωάννης διατέλεσε "χαρατσιάρης" της κοινότητας, η θητεία του όμως συνοδεύτηκε από οικονομικές ατασθαλίες, που τον οδήγησαν το 1688-1689 σε δικαστικούς αγώνες με την κοινότητα[39]. Ο Γεώργης Στάθης πρέπει να έζησε μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1670[40].

ΓΙΑΚΟΥΜΙΝΑ χήρα ΣΤΑΘΗ ΡΑΟΥΖΕΟΥ

Τρεις με τέσσερις εγγραφές σε κάθε φορολογικό κατάστιχο της εποχής καλύπτονται από κατοίκους του νησιού που φέρουν το οικογενειακό όνομα Ραουζέος[41]. Μέλος μάλιστα του οικογενειακού αυτού κλάδου, ο Ιγνάτιος Ραουζέος, έγινε ηγούμενος της Παναγίας της Τουρλιανής[42]. Ο σύζυγος της Γιακουμίνας, Στάθης Ραουζέος, περιλαμβάνεται μόνο στο πρώτο φορολογικό κατάστιχο, το χφ. 134, καθώς ο θάνατός του πρέπει να επήλθε μεταξύ Οκτωβρίου 1669 και Οκτωβρίου 1670[43]. Η περιουσία του σύμφωνα με αυτό ήταν η ακόλουθη:

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α ' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
19	47.00	*	*	-	-	-	-

*: Λείπουν τα φύλλα του καταστίχου μετά το γράμμα πι. Η αλφαβητική σειρά είναι με βάση το βαπτιστικό όνομα.

36. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 23, 26-27 και ο ίδιος, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 219.

37. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις...*, ό.π., σ. 42, όπου το έγγραφο της 10.3.1687 υπογράφει ο Νικολός Στάθης. Επίσης το έγγραφο της 17.11.1687 υπογράφει ο Ιωάννης Στάθης (*ό.π.*, σ. 44).

38. Βλ. Χ77 έγγρ. 5, 29.1.1663, 280, 18.6.1664, 1679, 13.9.1668, 910, 20.9.1668, 1476, 28.7.1672, 1483, 4.8.1672, 1612, 23.5.1674, 1590, 30.8.1674 κ.ά. Σε έγγραφο του 1667 αναφέρεται και ως "στιμαριστής της κομμουνιτάς", βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 19, 22.10.1667.

39. Βλ. Π. Ζερλέντης, "Παναγιώτης...", *ό.π.*, σ. 204-205.

40. Η τελευταία φορά που τον εντοπίσαμε είναι σε πράξη στιμαρίσματος στις 4.10.1674 (βλ. Χ77 έγγρ. 1591). Στις 13.6.1675 έχει ήδη πεθάνει (βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 137 α.φ. 97).

41. Το επώνυμο με τις μορφές Ραγουζαίος ή Αρουζαίος απαντά συχνά στην Κρήτη ήδη από τον 13ο αιώνα, βλ. σχετικά Βούλα Κόντη, "Τα εθνικά ονόματα στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία (13ος - 17ος αι.)", *Σύμμεικτα*, 8 (1989), σ. 307-311.

42. Βλ. Μ. Βενιέρης, *ό.π.*, σ. 25, και νοταριακές πράξεις όπως: Χ77 έγγρ. 1186, 28.8.1670 και 1241, 8.11.1670.

43. Τον Οκτώβριο του 1669 μετείχε σε "ικάντος" (βλ. Χ77 έγγρ. 1042) και τον ίδιο μήνα του επόμενου χρόνου μνημονεύεται σε πωλητήρια πράξη ως αποθανών (βλ. Χ77 έγγρ. 1216).

Η περιουσία αυτή, η οποία χωρίς να είναι ασήμαντη δεν ήταν και ιδιαίτερα μεγάλη, φαίνεται ότι εκποίηθηκε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, ουσιαστικά από το 1669 έως το 1671. Ο ίδιος ο Στάθης Ραουζέος γνωρίζουμε ότι πραγματοποίησε μόνος του μία πώληση το 1663[44] και ακολούθως, το 1669, αναγκάσθηκε να πωλήσει από κοινού με τη σύζυγό του περιουσιακά στοιχεία συνολικής αξίας 144 ρεαλιών, τα οποία βγήκαν σε πλειστηριασμό, επειδή δεν κατέβαλλαν εντός ορισμένης προθεσμίας τα χρήματα που όφειλαν[45]. Το χρόνο που ακολούθησε η σύζυγός του, χήρα πλέον, συνέχισε τις εκποιήσεις οικογενειακών αγαθών. Συγκεκριμένα πώλησε δύο ακίνητα το 1670 και εννέα ακόμη ακίνητα με μία νοταριακή πράξη το 1671[46]. Εκτός από αυτές τις πράξεις πώλησης, την οικογένεια του Στάθη Ραουζέου δεν την εντοπίσαμε άλλη φορά να συναλλάσσεται στα δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής με εξαίρεση ένα "ψυχικό", στο οποίο προβαίνει αρκετά χρόνια αργότερα η θυγατέρα του, καλόγρια Χριστοφίλη[47].

Η αιτία των συνεχών πωλήσεων που πραγματοποίησε την περίοδο 1670-1671 μας είναι γνωστή. Πρόκειται για τη "σκλαβιά" του Κωνσταντή, γιού του Στάθη και της Γιακουμίνας. Μνείες για τη "σκλαβιά" αυτή υπάρχουν και σε ορισμένες από τις ίδιες τις πωλητήριες πράξεις[48], αλλά και σε άλλα έγγραφα που αφορούν την εξαγορά του Κωνσταντή. Στις 31.1.1669 οι Φρ. Φώσκολος, Ιω. Ανεγνώστης και Κ. Ραουζέος λαμβάνουν από τους Α. Καλλιμάρχο και Α. Μαλαξό 523 γρόσια, τα οποία υποχρεώνονται να τα επιστρέψουν "χωρίς περίκουλο των δανειστών... σώνονται με καλόν κατευόδιον στη Μύκονο", ενώ για εγγύηση "ομπλιγάρονται με τα καλά τους κινητά και ακίνητα"[49]. Στις 4.10.1670 οι Α. Καλλιμάρχος και Α. Μαλαξός ομολογούν εγγράφως ότι τους επεστράφησαν 174 γρόσια, από τα 610 που συνολικά είχαν δώσει στους παραπάνω δανειολήπτες[50]. Βλέπουμε δηλαδή ότι έρχεται και πάλι στο προσκήνιο η αιτία που είχαμε εντοπίσει και στις πωλήσεις του μάστρο Φράγκου Κοντοφρέου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το στοιχείο ότι στις 14.9.1668 συντάχθηκε προικοσύμφωνο εν όψει του επικείμενου γάμου του γιου του Στάθη Ραουζέου, Κωνσταντή, με την Κατερίνα θυγατέρα του ποτέ Αλέξανδρου Καλαμαρά[51]. Δεν γνωρίζουμε την τύχη αυτού του γάμου, πάντως το γεγονός είναι ότι λίγο καιρό πριν "σκλαβωθεί" ο Κωνσταντής, η οικογένειά του είχε "συμπεθερέψει" με την

44. Βλ. Χ77 έγγρ. 79, 5.5.1663.

45. Βλ. Χ77 έγγρ. 1036, 14.9.1669, 1042, 3.10.1669.

46. Βλ. αντίστοιχα Χ77 έγγρ. 1216, 14.10.1670, 1227, 24.10.1670 και 1336, 4.5.1671.

47. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 65ν, 6.11.1690.

48. Βλ. για παράδειγμα Χ77 έγγρ. 1336, 4.5.1671. Οι πλειστηριασμοί που αναφέραμε παραπάνω, παρόλο που δεν αναγράφουν ρητά την αιτία του χρέους, πρέπει να οφείλονται στη "σκλαβιά" του Κωνσταντή, γιατί οι Α. Μαλαξιός και Α. Καλλιμάρχος που τους προκάλεσαν, ήταν και αυτοί που αναμείχθηκαν στην πώληση-απελευθέρωση του Κ. Ραουζέου.

49. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22867.

50. Βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 13.

51. Βλ. Ι.Ε.Ε.Ε. έγγρ. 22865.

οικογένεια Καλαμαρά, μία δηλαδή από τις ισχυρότερες φαμίλιες του νησιού. Οι δεσμοί αυτοί όμως φαίνεται ότι δεν κατέστησαν ικανοί να της παράσχουν οικονομική στήριξη και προστασία, την κρίσιμη στιγμή της δοκιμασίας, με αποτέλεσμα την εκποίηση του μεγαλύτερου μέρους της οικογενειακής ακίνητης περιουσίας που, όπως είδαμε, επακολούθησε.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΤΕΛΑΤΟΛΑΣ (παπάς)

Η οικογένεια Ντελατόλα (ή Τελατόλα) είχε, όπως φαίνεται, ασθενική εκπροσώπηση στη Μύκονο. Στο χφ. 134 συναντάμε δύο πρόσωπα με αυτό το οικογενειακό όνομα (τον παπά Ιωάννη και τον Νικολό) και στο επόμενο κατάστιχο, το χφ. 94, ένα (τον Γεώργη). Επίσης από ένα πρόσωπο περιλαμβάνεται στο χφ. 131 και στο χφ. 132 (ο Γιάκουμος και ο Γεώργης αντίστοιχα). Τον παπά Ιωάννη Ντελατόλα τον εντοπίσαμε μόνο στο χφ. 134. Η αποτίμηση της περιουσίας του ήταν η ακόλουθη.

χφ. 134		χφ. 94		χφ. 131		χφ. 132	
ακίνητα	φόρος	ακίνητα	φόρος	Α' εγγραφή	Τελική εγγραφή	ακίνητα	φόρος
27	118.00	*	*	-	-	-	-

*: Τα φύλλα του καταστίχου που ήταν καταγεγραμμένοι οι ιερείς έχουν χαθεί, επομένως δεν γνωρίζουμε αν ο παπά Ιωάννης Ντελατόλας περιλαμβανόταν σε αυτό.

Η σημαντική αυτή ακίνητη περιουσία που κατείχε ο παπά Ιωάννης Ντελατόλας εξανεμίστηκε. Δεν γνωρίζουμε αν τμήμα της μεταβιβάστηκε μέσω κληρονομικών διαδικασιών[52], οπωσδήποτε όμως κύριο λόγο στην εξάλειψή της διαδραμάτισαν οι πολυάριθμες πωλήσεις που πραγματοποίησε ο ιερέας την περίοδο 1663-1670. Συνολικά έχουμε επισημάνει 13 πωλητήριες πράξεις, σε τρεις από τις οποίες συμμετείχε ως πωλήτρια και η σύζυγός του, ενώ σε μία ακόμη ο γαμπρός του Λευτέρης Νιόρδος[53]. Την ίδια περίοδο προχώρησε και σε μία ανταλλαγή κλείσματος που είχε στην κατοχή του με άλλο[54], ενώ πριν το 1664 φέρεται αγοραστής οικίας την οποία κατόπιν επισκεύασε[55].

52. Εκτός από τη θυγατέρα του Φροσύνη, στην οποία θα επανέλθουμε, ο Ιω. Ντελατόλας είχε τουλάχιστον μία ακόμη κόρη την Μαρία, σύζυγο Κωνσταντή Βερόνα, για την οποία υπάρχει μνεία σε πράξη αγοραπωλησίας με ημερ. 16.11.1684, βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 134 α.φ. 234.

53. Βλ. Χ77 έγγρ. 446, 5.2.1665, 826, 8.1.1668, 1087, 23.1.1670, 1191, 1194, 1195 και 1196 με ημερ. 19.9.1670, 1199, 27.9.1670, 1640, 26.9.1674. Για τις από κοινού με τη σύζυγό του πωλήσεις βλ.: Χ77 έγγρ. 117, 1.7.1663 και 1211, 4.10.1670, ενώ για την από κοινού με το γαμπρό του Λ. Νιόρδο πώληση βλ. Χ77 έγγρ. 1203, 25.9.1670.

54. Βλ. Χ77 έγγρ. 856, 12.4.1668.

55. Την οικία αυτή διεκδίκησε συγγενής της πωλήτριας. Η υπόθεση κατέληξε στον κριτή του νησιού, ο οποίος όρισε να παραμείνει το σπίτι στην κατοχή του παπά Ιωάννη Ντελατόλα, βλ. Ι. Βισβίζης, *ό.π.*, σ. 63-64, έγγρ. 8.

Το 1670 παρατηρείται πύκνωση στις πωλήσεις του παπά Ιωάννη Ντελατόλα. Τη χρονιά αυτή η οικογένεια πρέπει να αντιμετώπισε κάποια πιεστική οικονομική ανάγκη, τη φύση της οποίας δεν γνωρίζουμε, έχουμε όμως γι' αυτήν μίαα έμμεση μνεία. Με δωρητήριο έγγραφο που συντάχθηκε το 1670, η σύζυγος του παπά Ιωάννη Ντελατόλα δωρίζει στην κερά Ερήνη του Ιωάννη Σαντορινέου ένα κλείσμα, ως αντιστάθμισμα και ένδειξη ευγνωμοσύνης ("μπενεφίτσιο"), για άτοκο δάνειο 130 ρεαλιών, που η τελευταία της είχε χορηγήσει[56].

Δύο δεκαετίες περίπου αργότερα, συγκεκριμένα από το 1685 έως το 1689, καλύπτοντας προφανώς άλλες ανάγκες, η κόρη του Ντελατόλα, Φροσύνη, χήρα πλέον του Λευτέρη Νιόρδου, γνωρίζουμε ότι πραγματοποίησε σειρά έξι πωλήσεων, μικρής σχετικά αξίας[57].

Δεν εντοπίσαμε τον παπά Ιωάννη Ντελατόλα μεταξύ αυτών που έλαβαν κοινοτικά αξιώματα ούτε τον συναντήσαμε μεταξύ εκείνων που υπογράφουν έγγραφα της κοινότητας. Πέθανε μάλλον στην δεκαετία του 1670 και οπωσδήποτε πριν το 1686[58].

56. Βλ. Χ77 έγγρ. 1124, 27.3.1670.

57. Συνολικά αποκόμισε 38 ρεάλια. Για τις πωλήσεις της βλ. Χ77 έγγρ. 243, 26.4.1685, 244, 5.10.1685, Γ.Α.Κ. Κ.60 χφ. 124 α.φ. 38ν, 17.6.1689, χφ. 136 α.φ. 92, 15.4.1690 και 21.4.1690.

58. Σε έγγραφο του 1686 μνημονεύεται ως "ποτέ", βλ. Γ.Α.Κ. Κ.60 φ. 15.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Ε.Μ.:	Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών
Α.Ι.Δ.:	Αρχείον Ιδιωτικού Δικαίου
Α.Ο.Κ.Ε.:	Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
B.N.J.:	Byzantinisch-Neurgriechische Jahrbucher
Γ.Α.Κ.:	Γενικά Αρχεία του Κράτους
Δ.Ι.Ε.Ε.:	Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας
Δ.Χ.Α.Ε.:	Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
Ε.Α.Ι.Ε.Δ.:	Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου
Ε.Ε.Β.Σ.:	Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
Ε.Ε.Κ.Μ.:	Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών
Ε.Ε.Κ.Σ.:	Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών
Ε.Ε.Σ.Ν.Ο.Ε.:	Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Ε.Κ.Ε.Ε.Λ.:	Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών
Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.:	Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου
Ε.Μ.Α.:	Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών
Ι.Ε.Ε.Ε.:	Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος
Μ.Ι.Ε.Τ.:	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Γενικά Αρχεία του Κράτους. Αρχειακή Συλλογή Μυκόνου, Κ.60:
φ. 1 και 2 (διαθήκες 1635-1700 και 1701-1729), φ. 5 και 6 (δικαστικές αποφάσεις και διαιτησίες 1637-1700 και 1701-1729), φ. 7 και 8 (προικοσύμφωνα 1641-1699 και 1701-1734), φ. 12 (αγοραπωλησίες 1641-1832), φ. 13 (δάνεια 1655-1829), φ. 14 (δωρεές 1644-1832), φ. 15 (μαρτυρίες 1665-1829), φ. 16 ("προτέστα" 1642-1697), φ. 17 ("σούλφια" 1664-1823), φ. 18 (διάφορες δικαιοπραξίες 1615-1819), φ. 19 (ποικίλα έγγραφα 1657-1812), φ. 20 (έγγραφα της κοινότητας 1605-1915), χφ. 94 (φορολογικό κατάστιχο 17ος αιώνας), χφ. 113 (φορολογικό κατάστιχο 1743-1745), χφ. 124 (κώδικας νοταριακών πράξεων 1687-1691), χφ. 131 (φορολογικό κατάστιχο 1687),χφ. 132 (φορολογικό κατάστιχο, τέλος 17ου - αρχές 18ου αιώνα), χφ. 133 (φορολογικό κατάστιχο, αρχές 18ου αιώνα), χφ. 134 (φορολογικό κατάστιχο και νοταριακές πράξεις των ετών 1684-1686), χφ. 136 (κώδικας νοταριακών πράξεων 1648-1691), χφ. 137 (κώδικας νοταριακών πράξεων 1615-1707), χφ. 139 (δικαστικές αποφάσεις 1701-1827)

Γενικά Αρχεία του Κράτους. Συλλογή Π. Ζερλέντη:
Κ. 39 (φ. 91-110), Κ. 42 (φ.157, 164, 172), Κ. 43 (φ. 180-182)

Γενικά Αρχεία του Κράτους. Χειρόγραφα του Κράτους:
Χ77 (Έχει δημοσιευθεί από τον Γ. Πετρόπουλο, "Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου των ετών 1663-1779", *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 3 (Αθήνα 1960). Από τη αντιπαραβολή προέκυψαν ελάχιστες διαφορές κυρίως σε ονόματα και τοπωνύμια. Στις παραπομπές ακολουθήσαμε την αρίθμηση των εγγράφων της έκδοσης).

Γενικά Αρχεία του Κράτους. Μοναστηριακά:
φ. 614 (Άγιος Γεώργιος Μυκόνου), φ. 615 (Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Τουρλιανή), φ. 616 (Παλαιοκαστριανή)

Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος:
Αρχείο Μυκόνου (έγγρ. 22257-22932), Αρχείο Μυκόνου Δήλου (έγγρ. 22933-22936), Αρχείο Γκύζη (έγγρ. 7424-7763), Νοταριακά Μυκόνου (έγγρ. 7780-7794)

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη:
Αρχείο Νήσων Αιγαίου Κ. 24

Λαογραφική Συλλογή Μυκόνου (σε μικροφίλμ στο Μ.Ι.Ε.Τ.):
Αρχείο Ιεράς Μονής Αγίου Παντελεήμονος Μυκόνου

Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών: χφ. 591

Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών: χφ. 597, χφ. 1064

ΜΕΛΕΤΕΣ

[ανώνυμος], "Η εκκλησία της Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 51 (Μάιος 1951), σ. 2.

—, "Ο καθολικός ναός της Παναγίας Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 78 (Αύγουστος 1954), σ. 1.

—, "Διαθήκη του Καπετάν Γεωργάκη Δρακόπουλου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 149 (Ιούλιος 1960), σ. 4.

Αγαπητίδης Σ., "Θεσμοί και εξελίξεις εις την Σύμην κατά την περίοδον της ακμής της", *Τα Συμαϊκά*, 2 (1974), σ. 17-32.

Αγγελετάκης Ν., "Εκκλησιές της Χώρας. Α' Πόλεως της Μυκόνου" *Μυκονιάτικα Χρονικά*, φ. 32 (Μάιος 1935) σ. 7, "Εκκλησιές Μυκόνου. Β' Άνω Μεράς", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, φ. 33 (Ιούνιος 1935) σ. 7, "Εκκλησιές Μυκόνου. Γ' Ερημοκλήσια", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, φ. 34-35, (Ιούλιος/Αύγουστος 1935) σ. 2.

—, "Οι εκκλησίες της Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 141 (Δεκέμβριος 1959) σ. 4, φ. 145 (Μάρτιος 1960) σ. 3, φ. 146 (Απρίλιος 1960) σ. 3, φ. 147 (Μάιος 1960) σ. 4, φ. 148 (Ιούνιος 1960), φ. 154 (Δεκέμβριος 1960) σ. 3, φ. 156 (Φεβρουάριος 1961) σ. 3, φ. 157 (Μάρτιος 1961) σ. 3, φ. 159 (Μάιος 1961), φ. 162-163 (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1961) σ. 3, φ. 166 (Δεκέμβριος 1961) σ. 3, φ. 167 (Ιανουάριος 1962) σ. 3, φ. 173 (Ιούλιος 1962) σ. 3, φ. 176 (Οκτώβριος 1962) σ. 3, φ. 177 (Νοέμβριος 1962), φ. 182 (Απρίλιος 1963), φ. 183 (Μάιος 1963) σ. 3, φ. 204 (Φεβρουάριος 1965), φ. 209 (Ιούλιος 1965) σ. 3, φ. 210-211 (Αυγούστος 1965) σ. 3.

—, "Φούρνοι και φουρνάρηδες", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 227 (Ιανουάριος 1967), φ. 228 (Φεβρουάριος 1967), φ. 231 (Μάιος 1967), φ. 232 (Ιούνιος 1967).

—, "Διανομή της Μεγάλης Δήλου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 297 (Νοέμβριος 1972), σ. 1-2.

Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ελένη, "Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής ζωής της Λάρισας κατά την Τουρκοκρατία", *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 3 (1990), σ. 255-332.

Αγριαντώνη Χριστίνα, "Μεσογειακά αγροτικά προϊόντα: η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας", *Τα Ιστορικά*, 8 (1988), σ. 69-84.

Αθηναίος Ευ., *Το δίκαιον της προεπαναστατικής ναυτιλίας των Ελλήνων*, Αθήνα 1973.

Ακανθόπουλος Π., *Η ιστορία των ενοριών του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1984.

Αλεξάκης Ελ., *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, Αθήνα 1980.

—, *Η εξαγορά της νύφης. Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεότερη Ελλάδα, Αθήνα 1984.*

Αλεξιάδης Μ. Α., "Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί", *Δωδώνη*, 6 (1977), σ. 397-405.

Αλιπράντης Ν., "Ανέκδοτα παριακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας (1594 - 1836)", *Αθηνά*, 75 (1974-5), σ. 95-179.

—, *Τα τοπωνύμια της Πάρου*, Αθήνα 1990.

Άμαντος Κ., "Η ελληνική φιλανθρωπία κατά τους Μεσαιωνικούς χρόνους", *Αθηνά*, 35 (1923), σελ. 131-164.

—, "Σύμμεικτα", *Ελληνικά*, 1 (1928), σ. 401-405.

—, "Η αναγνώρισις υπό των οθωμανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των χριστιανών και ο ορισμός του Σινάν πασά", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 5 (1930), σ. 197-210.

—, "Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (1641-1709)", *Ελληνικά*, 5 (1932), σ. 335-350.

—, "Οι προνομιακοί ορισμοί του μουσουλμανισμού υπέρ των χριστιανών", *Ελληνικά*, 9 (1936), σ. 103-166.

—, "Κατοικιά", *Ελληνικά*, 10 (1937-1938), σ. 122.

—, "Η αιχμαλωσία του Νικολάου Λικινίου", *Ελληνικά*, 11 (1939), σ. 151-156.

—, "Περί των βυζαντινών διαθηκών", *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης*, τ. 2 (1953), σ. 281-287.

—, "Το εμπόριον των Χίων προ του 1821", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 12 (1957), σ. 178-185.

—, "Σκλάβοι, Σκλαβησιάνοι και Βάρβαροι", επανέκδοση στον τόμο *Γλωσσικά Μελετήματα*, Αθήνα 1964, σ. 352-361.

Αμπελάς Τ., *Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των 'καθ' ημάς*, Ερμούπολη 1874.

Αναστασίου Ι., "Αι ενορίαι της ελληνικής εκκλησίας κατά την διάρκειαν του ΙΗ' αιώνος", *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 22 (1977), σ. 9-20.

Ανδρεάδης Α., *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. 1, Αθήνα 1914.

Ανδριώτης Ν. Π., *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη ^{3}1990.

Άντερσον Π., *Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό*, μετάφρ. Ελένη Οικονόμου - Αστερίου, Αθήνα 1981.

Αντωνακάτου Ντιάνα, "Η ανταλλαγή ανθρώπου με ζώο νοταριακή πράξη και μοναστήρια της Κεφαλονιάς επί Βενετοκρατίας", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 32 (1989), σ. 51-80.

Αντωνιάδη Σοφία, "Πλούτος του αστικού πληθυσμού της Κρήτης πριν απ' το 1669. Χρυσοχοΐα", *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1968, σ. 1-10.

Αντωνιάδης Ξ., "Δικαιοπρακτικά έγγραφα Σκύρου 17ου αιώνα", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 27-28 (1980-1981), σ. 299-361.

—, "Το ιδιοκτησιακό καθεστώς και η αγοραπωλησία ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Σκύρο", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 29-30 (1982-1983), σ. 61-122.

—, "Οι βοεβόδες της Σκύρου στην Τουρκοκρατία", *Αρχαιολογία*, 29 (1988), σ. 52-57.

Αριές Φ., *Δοκίμια για το θάνατο στη Δύση*, μετάφρ. Καρίνα Λάμψα, Αθήνα 1988.

Αργυρόπουλος Π., *Δημοτική διοίκησις εν Ελλάδι*, Αθήνα 1859.

Αρφαράς Μιχ., "Το 'δίπατο' λαϊκό νισύρικο σπίτι", *Νισυριακά*, 6 (1978), σ. 5-60.

Ασδραχάς Σπ., *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην τουρκοκρατία (ΙΕ' - ΙΣΤ' αιώνας)*, Αθήνα 1978.

—, "Εισαγωγικό σημείωμα: προβλήματα οικονομικής ιστορίας της Τουρκοκρατίας", *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα 1979, σ. 19-42.

—, "Η ελληνική οικονομία στον ΙΗ' αιώνα. Οι μηχανισμοί", *Ελληνική οικονομία και κοινωνία, ιη' και ιθ' αιώνες*, Αθήνα 1982, σ. 1-78.

—, "Γαιοπρόσοδος και υποχρεωτικός εκχρηματισμός των αγροτικών οικονομιών",

Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αιώνες, Αθήνα 1982, σ. 79-144.

—, "Κατακερματισμός της αγροτικής ιδιοκτησίας: το παράδειγμα της Πάτμου", *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα 1983, σ. 65-78.

—, "Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των Ελληνικών κοινοτήτων (ιζ'- ιθ' αιώνας)", *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα 1983, σ. 235-253.

—, "Αρδεύσεις και καλλιέργειες στις ελληνικές περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας", *Τα Ιστορικά*, 2 (1984), σ. 235-252.

—, "Το ελληνικό αρχιπέλαγος μια διάσπαρτη πόλη", *Χάρτες και Χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Αθήνα 1985, σ. 235-248.

—, "Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην Τουρκοκρατία", *Τα Ιστορικά*, 5 (1986), σ. 45-62.

—, "Το αγροτικό πλεόνασμα στις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου", *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 9-41.

—, "Ο εκχρηματισμός στις αγροτικές οικονομίες: το ελληνικό παράδειγμα, ιε' - ιθ' αι.", *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 43-55.

—, "Βαφτιστικά και οικογενειακά ονόματα σε μια νησιωτική κοινωνία: Πάτμος (ια'-ιθ' αι.)", *Οικονομία και νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 211-233.

—, "Τα νησιά", *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 235-244.

—, "Νησιωτικές κοινότητες: οι φορολογικές λειτουργίες", *Τα Ιστορικά*, 8 (1988) σ. 3-36 και 9 (1988), σ. 229-258.

Amouretti M. C., *Le pain et l'huile dans la Grèce antique (de l'araire au moulin)*, Παρίσι 1986.

Angelomatis-Tsougarakis Helen, "Greek women, 16th-19th century: the travellers view", *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 4 (1992), σ. 321-403.

Βαγιακάκος Δ., "Μανιάται εις Ζάκυνθον", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954), σ. 3-96 και 6 (1955), σ. 3-92.

—, "Μεσσήνιοι εις Ζάκυνθον (1500-1821)", ανάτυπο από τα *Μεσσηνιακά Γράμματα*, Καλαμάτα 1956.

Βακαλόπουλος Απ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* τ. Α', *Αρχές και διαμόρφωσή του*, Θεσσαλονίκη ^{2}1974· τ. Β', *Τουρκοκρατία 1453-1669. Οι ιστορικές βάσεις της νεοελληνικής κοινωνίας και οικονομίας*, Θεσσαλονίκη ^{2}1976· τ. Γ', *Τουρκοκρατία 1453-1669. Οι αγώνες για την πίστη και την ελευθερία*, Θεσσαλονίκη 1968.

Βακαλόπουλος Κ., *Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη 1980.

Βαλάσσης Γ., "Τινά περί της πατρικής εξουσίας κατά το δίκαιον του μετά την άλωσιν Ελληνισμού", *Τόμος επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1952 σ. 529-550.

Βάλληνδας Α., *Κυθνιακά. Ήτοι της νήσου Κύθνου χωρογραφία και ιστορία μετά του βίου των συγχρόνων Κυθνίων*, Ερμούπολη 1882 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1990).

—, *Ιστορία της νήσου Κύθνου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1896 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1990).

Βάλληνδας Π., "Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρουτων ετών 1831-1833", *Εφημερίς Ελληνικής και Γαλλικής Νομολογίας*, (1943), σ. 314-327.

Βάος Ζ., *Ναοί και ναΰδρια της Μήλου*, Αθήνα 1964.

—, "Το Κάστρον, η κοινωνία του και το έθιμον του αρραβώνος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 8 (1969-

1970), σ. 567-589.
—, Στ. Νομικός, "Ο ανεμόμυλος των Κυκλάδων", *Άνθρωπος*, τ. ΙΙ, τχ. 1 (1975), σ. 91-114.
—, Στ. Νομικός, *Ο ανεμόμυλος στις Κυκλάδες*, Αθήνα 1993.
Βαρθαλίτης Δ., "Τοπωνύμια του Γαλησσά", *Συριανά Γράμματα*, 22 (Απρίλιος 1993), σ. 109-111.
Βαρναλίδης Σ., *Ο θεσμός της χαριστικής (δωρεάς) των μοναστηρίων εις τους Βυζαντινούς*, Θεσσαλονίκη 1985.
Βασιλειάδης Δ., *Εισαγωγή στην αιγαιοπελαγίτικη λαϊκή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1955.
—, "Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Αίγινας", *Λαογραφία*, 16 (1956-1957), σ. 413-512.
Βέης Ν., "Η τσακωνική εποίκησις εν Νάξω", *Ναξιακόν Αρχείον*, 15 (1949), σ. 189-191.
Βενιάδου Μαρίνα-Αθηνά, *Λέρος*, Αθήνα 1984.
Βενιέρης Μ. Χ., *Ο Αντώνιος Ψαρός*, Ερμούπολη 1882,
—, *Η εν Μυκόνω ιερά μονή Τουρλιανής*, Ερμούπολη 1907.
—, "Κολυμβηταί και ναυτικοί Μυκόνιοι", *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον*, 1907, σ. 89-94.
Βερτόπουλος Ν., *Κτιτορικόν της εν Μυκόνω Ιεράς Μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, επιλεγομένης Τουρλιανής, επεξεργασθέν υπό Α. Βελλή*, Ερμούπολη 1877.
Βισβίζης Ιάκ., "Οι κοινοί Καγκελάριοι της Νάξου επί Τουρκοκρατίας", *Α.Ι.Δ.*, 12 (1945), σ. 88-101.
—, "Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 1 (1948), σ. 1-164.
—, "Τινά περί των νομικών εθίμων από της τουρκοκρατίας μέχρι και του β. διατάγματος της 23 Φεβρουαρίου 1835", *Αθηνά*, 53 (1949), σ. 226-256.
—, "Αι βολαί της νήσου Κέας", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 19 (1949), σ. 26-74.
—, "Ναξιακά νοταριακά έγγραφα των τελευταίων χρόνων του Δουκάτου του Αιγαίου (1538-1577)", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 4 (1951), σ. 1-165.
—, "Η κοινοτική διοίκησις των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν", *Η πεντακοσιοστή επέτειος από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως*, παράρτημα *L' Hellénisme Contemporain*, Αθήνα 1953, σ. 183-204.
—, "Τα έγγραφα δικαιοπραξιών της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνος", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954), σ. 127-143.
—, "Σημασιολογικά", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 5 (1954), σ. 123-126.
—, "Δικαστικαί αποφάσεις του 17ου αιώνος εκ της νήσου Μυκόνου", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 7 (1957), σ. 20-154.
—, "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 7 (1957), σ. 10-20.
—, "Το κληρονομικόν δικαίωμα των συζύγων επί ατέκνου γάμου εις την Πάρον κατά τον 18ον αιώνα", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 8 (1958), σ. 135-203.
—, "Τινά περί των προικώων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 12 (1965), σ. 1-129.
Βιτάλης Αρμ., "Η μεταξοπαραγωγός Τήνος του 18ου και 19ου αιώνα", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 32 (1989), σ. 5-16.
Βλάχου Ελεάννα, "Συγκέντρωση μοναστηριακών γαιών στην Κεφαλονιά κατά τον

17ο και 18ο αιώνα. Η περίπτωση της μονής Υπεραγίας Θεοτόκου στην Άτρο", *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 5 (1986), σ. 219-222.

Βογιατζίδης Ι. Κ., *Αμοργός. Ιστορικαί έρευναι περί της νήσου*, Αθήνα 1918.

—, "Κίμωλος. Ιστορικαί έρευναι περί της νήσου", *Αθηνά*, 35 (1923), σ. 66-124.

—, "Εγκαιρία", *Νέος Ελληνομνήμων*, 17 (1923), σ. 422.

—, "Επιβίωσις αρχαίων αγροτικών εορτών εις τας Κυκλάδας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 1 (1961), σ. 573-592.

Βογιατζόγλου Β., *Επώνυμα της Μικρασίας. Τουρκικά και τουρκογενή επώνυμα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1992.

Βουραζέλη-Μαρινάκου Ελένη, *Αι εν Θράκη συντεχνίαι των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1950.

Βρόντης Αν., "Η μελισσοκομία και το μαντρατόρεμα στη Ρόδο", *Λαογραφία*, 12 (1938-1948), σ. 195-230.

Baer G., "Οι διοικητικές, οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες των τουρκικών συντεχνιών", μετάφρ. Α. Γαβαδάς, *Οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*, Αθήνα 1979, σ. 575-596.

Bakker W. - Gemert A. Van, *Μανόλης Βαρούχας Νοταριακές πράξεις· Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*, Ρέθυμνο 1987.

Balta Evangelia, *L'Eubée à la fin du XVe siècle. Economie et population, Les registres de l'année 1474*, Παράρτημα του 26 του *Α.Ε.Μ.*, Αθήνα 1989.

Bautier A. M., "Les plus anciennes mentions de moulins hydrauliques industriels et des moulins à vent", *Bulletin Philologique Historique Francais*, 2 (1960), σ. 567-626.

Biraben J. N., *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et mediterranéens*, I-II, Παρίσι 1975-1976.

Bloch M., "Avénement et conquête du moulin à eau", επανέκδ. *Melanges Historiques*, τ. 2, Παρίσι 1983, σ. 800-828.

—, *Η φεουδαλική κοινωνία*, μετάφρ. Μπ. Λυκούδης, Αθήνα 1987.

Braudel F., *Capitalism and Material Life 1400-1800*, Λονδίνο 1973.

—, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV - XVIII siècle, Les temps du monde*, τ. 3, Παρίσι 1979.

—, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας. Τομ. Α', Ο ρόλος του περίγυρου*, μετάφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, Αθήνα 1991.

Γαβαλάς Ζ., "Φολέγανδρος", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 2 (1885), σ. 475-515.

—, *Η νήσος Σίκινος*, Αθήνα 1931.

—, "Καταστροφή της Φολεγάνδρου τω 1715 υπό οθωμανού αρχιναυάρχου", *Κιμωλιακά*, 4 (1974), σ. 231-249.

Γανωτής Στ., "Οι ανεμόμυλοι της Νάξου", *Απεραθίτικα*, 1 (1989).

Γεδεών Μ. Ι., *Χρονικά του Πατριαρχικού οίκου και του ναού*, Κωνσταντινούπολη 1884.

—, *Πατριαρχικαί Εφημερίδες 1500-1912*, Αθήνα 1938.

Γερμίδης Άγγ., "Τα Γανόχωρα της Ανατολικής Θράκης", *Θρακικά*, 46 (1972-1973), σ. 179-288.

Γερούκη Αριάδνη, "Ο φόβος του αφορισμού", *Τα Ιστορικά*, 8 (1988), σ. 53-68.

Γεώργα-Βολονάκη Ευαγγελία, "Συμαϊκά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 18ου αιώνα", *Τα Συμαϊκά*, 2 (1974), σ. 200-245.

Γεωργάκη-Ιωάννου Τατιάνα, "Αρχείο της Μονής Ζωοδόχου Πηγής Σάμου", *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου*, 6 (1988-1992), Αθήνα 1994, σ. 118-312.

Γεωργακάς Δ., "Ετυμολογικά και σημασιολογικά", *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 2 (1940), σ. 123-141.

—, "Πάνορμος, Πάναρμος - Πάρναμος, το Πάρναμο; (τοπωνύμιο) ο Πάναρμος" *Κρητικά Χρονικά*, 28-29, (1988-1989), σ. 194-211.

Γεωργαντόπουλος Επ., *Τηνιακά, ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία και ιστορία της νήσου Τήνου*, Αθήνα 1889 (φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1971).

Γιαγκάκης Γ., *Δημογραφικά Κυκλάδων 1821-1971. Η ερήμωση ενός πολυνήσου*, Αθήνα 1978.

Γιανναροπούλου Ιωάννα, "Δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ της μονής Ρεοντίνου", *Πελοποννησιακά*, 8 (1971), σ. 201-238.

Γιαννόπουλος Ι., *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Αθήνα 1971.

Γκιάλας Αθ., *Η ελληνική ιατρική παιδεία και οι φορείς αυτής κατά τον 18ον αιώνα*, Αθήνα 1977.

Γκίνης Δ., "Το εθιμικόν δίκαιον εν Αθήναις επί τουρκοκρατίας και ο 'κώντικας' του νοταρίου Πούλου", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 20 (1950), σ. 257-264.

—, "Ανέκδοτον εγχειρίδιον περί της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής κατά το οθωμανικόν δίκαιον", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 27 (1957), σ. 272-291.

—, *Περίγραμμα ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου*, Αθήνα 1966.

Γκούτος Χ., "Ημέρες αργίας στην τουρκοκρατούμενη και στην ελεύθερη Ελλάδα μέχρι το 1915", *Μνημοσύνη*, 11 (1988-1990), σ. 244-281.

Γκόφας Δ., "Σύμβαση ανταλλαγής πλοίου με εμπορεύματα του 1542", *Θησαυρίσματα*, 19 (1982), σ. 47-61.

Γούναρης Αντ., *Η Κύθνος. Γεωγραφία, ιστορία, ήθη, έθιμα*, Αθήνα 1938.

Γριτσόπουλος Τ., "Πωλητήρια και άλλα έγγραφα της παρά την Δημητσάναν μονής του Φιλοσόφου (1626-1787)", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 3 (1950), σ. 118-157.

Γρυπάρης Γ., "Υπόμνημα περί των εις την Μύκονον ανηκουσών ερημονήσων", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 68 (Οκτώβριος 1953), σ. 1-2.

Γρυπάρης Θ., *Η Βοσκοπούλα του Αιγαίου Πελάγους*, επιμέλια Γ. Βαλέτας, επανέκδοση Αθήνα 1981, (α' έκδ. Πειραιάς 1838).

Camariano N., *Alexandre Mavrocodrato le grand drogman; son activité diplomatique (1673-1709)*, Θεσσαλονίκη 1970.

Campagnolo M., "La confrérie de la Sainte-Croix et le Monastère des Jésuites à Naxos au debut du XVIIIe siècle", *Θησαυρίσματα*, 23 (1993), σ. 290-377.

Chardin J., *Voyages de Mr. le chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient*, Άμστερνταμ 1711.

Cipolla C., *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση κοινωνία και οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, μετάφρ. Π. Σταμούλης, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα 1988.

Constantelos D., *Byzantine philanthropy and social welfare*, New Brunswick, New Jersey [1968].

Contreras A. de, *Αναμνήσεις ενός κουρσάρου*, μετάφρ. Β. Νικολαΐδης, Αθήνα 1994.

Cvetkova Bistra A., "Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη

του ΙΣΤ' έως τα μέσα του ΙΗ' αιώνα", *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, επιμ. και μετάφρ. Σπ. Ασδραχάς, Αθήνα 1979, σ. 87-112.

Δε-Κιγάλας Ι., "Περί της υπό Ενετών και Οθωμανών συγχρόνου φορολογίας των νήσων του Αιγαίου", *Πανδώρα*, 21 (1871), σ. 40-41.

Δέλλα-Ρόκκας Ι., "Η Καπέλλα Καζάτζα, η αδελφοσύνη και η εμπορική σχολή της Νάξου", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 4 (1965), σ. 439-468.

—, "Το δίκαιον της Νάξου κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 7 (1968), σ. 426-481.

—, "Χρονικόν της σχολής Ουρσουλινών Νάξου (1630-1969)", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 8 (1969-1970), σ. 161-200.

Δεπάστας Ν., *Μελετήματα της νήσου Κέας*, Βιβλιοθήκη Συνδέσμου Κείων, 8, Αθήνα 1973.

Δετοράκης Θ., "Η πανώλης εν Κρήτη. Συμβολή εις την ιστορίαν των επιδημιών της νήσου", *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, 21 (1970-1971), σ. 118-136.

—, "Η αγγαρεία της θάλασσας στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη", *Κρητολογία*, 16-19 (1983-1984), σ. 103-139.

—, "Ανδρέας Αμοραίος, άγνωστος Πρωτοπαπάς του Χάνδακα. Ανέκδοτα ελληνικά έγγραφα", *Κρητική Εστία*, 1 (1987), σ. 119-132.

Δημακόπουλος Ιορδ., *Τα σπίτια του Ρεθέμνου*, Αθήνα 1977.

Δημητριάδης Δ. Ν. (Δημητόγλου), *Ιερονομικόν κληρονομικόν των Μωαμεθανών Δίκαιον Φεραΐζ*, Αθήνα 1915.

Δημητρίου Σωτ., "Ο Marcel Mauss και η Οικονομική Ανθρωπολογία", προλεγόμενα στο Μ. Μως, *Το Δώρο, μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, Αθήνα 1979, σ.11-64.

Δημητροκάλλης Γ., "Οι ανεμόμυλοι των Βυζαντινών", *Παρνασσός*, 20 (1978), σ.141-4.

Δημητρόπουλος Δ., "Ελαιοτριβεία, μύλοι, φούρνοι, εκκλησίες στο νησιωτικό χώρο το 17ο αιώνα. Προσέγγιση στο ζήτημα της συνιδιοκτησίας με βάση το παράδειγμα της Μυκόνου", *Μνήμων*, 16 (1994), σ. 37-70.

Δρακάκης Ανδρ., "Το εν Σύρω έθιμον της συζυγικής κοινοκτημοσύνης", *Θέμις*, 56 (1945), σ. 167-170.

—, *Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας*, τ. 1, Ερμούπολη 1948.

—, "Η οριζόντιος ιδιοκτησία εις τας Κυκλάδας", *Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών*, έτος 26ο (1959), σ. 246-250.

—, "Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας - Η Δικαιοσύνη και το Δίκαιον", Β', *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 6 (1967), σ. 63-492.

—, "Θηραϊκή διαθήκη του 17ου αιώνος", *Σαντορίνη*, επιμ. Μ. Δανέζης, Αθήνα 1971, σ. 131-133.

Δρόσος Δρ., *Ιστορία της νήσου Τήνου από της πέμπτης σταυροφορίας μέχρι της ενετικής κυριαρχίας και εκείθεν μέχρι του 1821*, Αθήνα 1870.

Δώριζας Γ., "Οι ανεμόμυλοι της Τήνου", εφ. *Κυκλαδικόν Φως*, φ. 316 (1974), σ. 8.

—, *Η Τήνος επί τουρκοκρατίας και κατά τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1978.

Δωρόθεος μοναχός, *Το Άγιο Όρος. Μύηση στην ιστορία του και τη ζωή του*, τ. 1, Κατερίνη 1986.

Dapper O., *Description éxacte des isles de l'Archipel*, Άμστερνταμ 1703.

Dawkins R. M., "Notes from Karpathos", *The Annual of the British School at Athens,* 9 (1902-1903), σ. 196-201.

Dellarocca Abbe, *Traité complet sur les abeilles avec une méthode nouvelle de les gouverner, telle qu'elle pratique à Syra, île de l'Archipel,* τ. 1, Παρίσι 1790.

Derruau Max , *Ανθρωπογεωγραφία,* μετάφρ. Γ. Πρεβελάκης, Αθήνα 1987.

Dimitriou-Kotsoni Sibylla, "The Aegean Cultural Tradition", *Journal of Mediterranean Studies,* 3 (1993), σ. 62-76.

Ducellier A., "Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα από τα τέλη του μεσαίωνα στη νεώτερη εποχή", *Τα Ιστορικά,* 5 (1986), σ. 19-44.

Ελευθεριάδης Ν. Π., *Η ακίνητος ιδιοκτησία εν Τουρκία,* Αθήνα 1903.

Ευαγγελίδης Τρ., *Η νήσος Σέριφος και αι περί αυτήν νησίδες,* Ερμούπολη 1909.

—, *Η Μύκονος, ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς,* Αθήνα 1914 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1996).

Ευθυμίου Μαρία, "Η λειτουργία και η βιωσιμότητα των Οθωμανικών θεσμών στην ακμή και στην παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: Η περίπτωση της Δωδεκανήσου", *Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα από τους μαθητές του,* Αθήνα 1992, σ. 119-147.

Efthymiou-Hadzilacou Maria, *Rhodes et sa région élargie au 18ème siècle: Les activités portuaires,* Αθήνα 1988.

Ζακυθηνός Δ., "Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας", *Ελληνικά,* 2 (1929) σ. 127-166, 385-434, 3 (1930), σ. 115-152, 421-457.

—, "Κατάλογος της συλλογής Περικλέους Ζερλέντη", *Ε.Ε.Β.Σ.,* 13 (1937), σ. 230-304.

Ζαπάντη Σταματούλα, "Ο θεσμός των πρωτονοταρίων ως επικεφαλής των δημοσίων νοταρίων στην Κεφαλονιά επί Βενετοκρατίας", *Επετηρίς των Γενικών Αρχείων του Κράτους 1991-1992,* Αθήνα 1993, σ. 13-25.

Ζάππας Τ., "Νερόμυλοι και ανεμόμυλοι στην νότια Καρυστία", *Α.Ε.Μ.,* 15 (1969), σ. 105-118.

Ζαφειρίου Ν., *Το μητρικόν δίκαιον εν Σάμω,* ανατύπωση από *Α.Ο.Κ.Ε.,* Αθήνα 1929.

Ζέη Ελευθερία, "Ο γάμος, ο θάνατος και η ακίνητη περιουσία στην Πάρο τον 18ο αιώνα: πρώτες προσεγγίσεις", *Τα Ιστορικά,* 20 (1994), σ. 53-70.

—, "Το ακίνητο και το χρέος στην Πάρο, 18ος - 19ος αι.: ανάμεσα στο Κοινό και στο ιδιωτικό", *Τα Ιστορικά,* 24-25 (1996), σ. 67-84.

Ζέπος Π. και Ι., *Jus Graecoromanum,* τ. 8, Αθήνα 1931.

Ζέπος Π., *Ιδιοκτησία κατ' ορόφους,* Αθήνα 1931.

—, "Τινά περί βυζαντινής προτιμήσεως κατά το δίκαιον των παραδουναβείων χωρών", *Μνημόσυνα Παππούλια,* Αθήνα 1934, σ. 291-301.

—, *Συνταγμάτιον νομικόν Αλεξάνδρου Ιωάννη Υψηλάντη Βοεβόδα Ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας 1780,* Αθήνα 1936.

—, "Το δίκαιον εις το Χρονικόν του Μορέως", *Ε.Ε.Β.Σ.,* 18 (1948), σ. 202-220 (αναδημοσιεύτηκε *Annales,* τ. 2, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 388-415).

—, "Η παράδοσις δι' εγγράφου εν τω Βυζαντινώ και Μεταβυζαντινώ Δικαίω", *Τόμος επι τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου,* Θεσσαλονίκη 1952, σ. 199-242.

—, "Το δίκαιον εις τας ελληνικάς Ασσίζας της Κύπρου", *Ε.Ε.Β.Σ.,* 25 (1955), σ. 306-330 (αναδημοσιεύτηκε *Annales,* τ. 2, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 357-379).

—, "Το δίκαιον της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 23 (1976), σ. 123-141 (αναδημοσιεύτηκε *Annales*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 339-356).

—, "'Ψυχάριον', 'Ψυχικά', 'Ψυχοπαίδι'", *Δ.Χ.Α.Ε.*, 10 (1980-1981), σ. 11-27.

Ζερλέντης Περ., "Διαμάχη εν Νάξω Καστρινών και Νεοχωριτών", *Παρνασσός*, 11 (1887), σ. 408-427.

—, "Περί της ανά τας Κυκλάδας σωματεμπορίας επί Τουρκοκρατίας", *Παρνασσός*, 12 (1888), σ. 246-250.

—, "Περί του γεωγραφικού ονόματος Παρκιά, Παροικία", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 4 (1892), σ. 513-518.

—, *Ιστορικαί έρευναι περί τας εκκλησίας των νήσων της Ανατ. Μεσογείου Θαλάσσης*, τ. 1, Ερμούπολη 1913.

—, "Εκ των νησιωτικών γεωγραφικά, ιστορικά, γλωσσικά", *Νησιωτική Επετηρίς*, 1 (1918), σ. 3-114.

—, "Παναγιώτης Νικούσιος και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Άρχοντες Μυκονίων", *Νησιωτική Επετηρίς*, 1 (1918), σ. 161-223.

—, *Ιστορικά σημειώματα εκ του βιβλίου των εν Νάξω Καπουκίνων (1649-1753)*, Ερμούπολη 1922.

—, *Αρχιεπίσκοποι Σαντορίνης 1537-1814. Παναγία της Γωνιάς. Το καθολικόν της εν Θήρα επισκοπής*. Ερμούπολη 1923.

—, *Μαντροκάθισμα, βουδόμαντρα, θεμωνιά, μητάτο. Εκ του γεωργικού και ποιμενικού βίου των Συρίων*, Ερμούπολη 1923.

—, *Σύστασις του κοινού των Μυκονίων*, Ερμούπολη 1924.

—, *Γράμματα των τελευταίων Φράγκων Δουκών του Αιγαίου πελάγους - Ιωσήφ Νάκης Ιουδαίος δουξ του Αιγαίου Πελάγους - Το σαντζάκ των νήσων Νάξου, Άνδρου, Πάρου, Σαντορήνης, Μήλου, Σύρας, Ερμούπολη 1924* (φωτ. ανατ. Αθήνα 1985).

—, *Φεουδαλική πολιτεία εν τη νήσω Νάξω*, Ερμούπολη 1925.

Ζευγώλης Γ., "Ποιμενικά της ορεινής Νάξου", *Λαογραφία*, 15 (1955), σ. 61-110.

—, "Μία μετοίκηση από την Τήνο στην Νάξο κατά το τέλος του 18ου αιώνα", *Κυκλαδικά Θέματα*, 9 (1985), σ. 154-160.

Ζολώτας Γ., *Ιστορία της Χίου*, τ. 3α, και 3β Αθήνα 1926-1928.

Ζουρούδης Γ., "Η ναυπηγική στη Σύμη", *Τα Συμαϊκά*, 2 (1974), σ. 157-186.

Ζώης Λ., "Ταμείον εξαγοράς αιχμαλώτων", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 5 (1928), σ. 342-347.

—, "Κρήτες πρόσφυγες του 1667", *Κρητικά Χρονικά*, 10 (1956), σ. 346-352.

—, *Λεξικόν Ιστορικόν και Λαογραφικόν Ζακύνθου*, τ. Β', Αθήνα 1963.

Zakythinos D., "Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque", *L'Hellénisme Contemporain*, 11-12 (1939) σ. 695-738 (και σε ανάτυπο με δική του σελιδαρίθμηση σελ. 1-48).

—, *La Commune Grecque. Les conditions historiques d'une décentralisation administrative*, ανατύπωση από *L'Hellénisme Contemporain*, 2 (1948), σ. 1-32.

Faroqhi Suraiya, *Men of the modest substance. House owners and house property in seventeenth-century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press 1987.

Ferrières Sauveboeuf, *Mémoires historiques, politiques et géographiques des voyages du comte Ferrières Sauveboeuf faits en Turquie, en Perse et en Arabie depuis 1782, jusqu'en 1789...*, τ. I-II, Παρίσι 1790.

Forbes R. J., "Power", *A History of Technology*, Οξφόρδη 1956, σ. 589-622.
—, *Studies in ancient technology*, τ. I-II, Leinden Brill 1955.
Fotheringham J. K., *Marco Sanudo conqueror of the Archipelago*, Οξφόρδη 1915.
Frieseman -, *Description historique et géographique de l'Archipel...*, Nieuwied, sur le Rhin 1789.
Galland J., *Recueil des rits et cérémonies du pèlerinage de la Meque...*, Άμστερνταμ 1754.
Gille B., "Le moulin, l'eau, une révolution technique médiévale", *Techniques et civilisation*, 4 (1954), σ. 1-15.
Gimpel J., *La révolution industrielle du Moyen Age*, Παρίσι 1975.
Godelier M., *Η θεωρία της μετάβασης στον Μάρξ*, μετάφρ. Λίνα Δεμαθά - Πόπη Πολέμη - Ζ. Δεμαθάς, Αθήνα 1987.
Ηλιού Φ., "Συγχωροχάρτια", *Τα Ιστορικά*, 1 (1983) σ. 35-84 και 3 (1985), σ. 3-44.
Hasluck F. W., "Albanian settlements in the Aegean islands", *The Annual of British School at Athens*, 15 (1909), σ. 423-428.
—, "Depopulation in the Aegean islands and the Turkish conquest", *The Annual of British School at Athens*, 17 (1910-1911), σ. 151-181.
Hering G., *Οικουμενικό πατριαρχείο και ευρωπαϊκή πολιτική 1620-1638*, μετάφρ. Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα 1992.
Hoepfner W. - Schmidt H., "Μεσαιωνικοί οικισμοί Κυκλάδων νήσων Αντιπάρου - Κιμώλου", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 3-45, πίν. Α'-ΚΘ'.
Hopf K., *Veneto-byzantinische analekten*, Βιέννη 1859.
—, *Chroniques Gréco-romanes inédites ou peu connues*, (α' έκδ. Βερολίνο 1873) επανέκδοση Αθήνα 1961.
Θεοδώρου Ευ., "Αναγνώστης", *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 2, Αθήνα 1963, σ. 462-463.
Θηβαίος Χρ., "Εθιμογενής κοινοχρησία νομής", *Α.Ε.Μ.*, 1 (1935), σ. 63-79.
Θωμόπουλος Ι. Α., "Τα νεοελληνικά επώνυμα", *Νέα Εστία*, 84 (1968), σ. 1025-1026, 1166-1169, 1508-1509, 1572-1573, 86 (1969) 952-953, 1492-1494.
Ιακωβίδης Χρ., *Χώρα Πάτμου 1088-1912*, Αθήνα 1978.
Inalcik H., "Ο σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική αυτοκρατορία", μετάφρ. Ντόρα Μαμαρέλη, *Οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος - 19ος αιώνας)*, Αθήνα 1979, σ. 499-530.
Jacoby D., *La féodalité en Grèce médiévale. Les "Assises de Romanie" soucres, application et diffusion*, Παρίσι 1971.
Janin R., "Σακελλάριος", *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 10, Αθήνα 1971, σ. 1124.
Καββάδας Στ., *Νοταριακοί κώδικες Βολισσού Χίου*, τ. 1, Αθήνα 1966.
—, "Περιπτώσεις επαγγελματικής μαθητείας εν Χίω (17-19 αι.)", *Χιακά Χρονικά*, 8 (1976), σ. 4-16.
Καλινδέρης Μ., *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958.
Καλλιγάς Α. Σ., Παπαγεωργίου Α. Ν., Πολίτης Ι. Β., Ρωμανός Α. Γ., *Μύκονος - Δήλος - Ρήνεια. Χωροταξική, ρυθμιστική μελέτη του συμπλέγματος των τριών νήσων μετά πολεοδομικών, ρυμοτομικών σχεδίων οικισμών και ζωνών αναπτύξεως*, τομ. Ι-ΙV, Υπουργείον Κυβερνητικής Πολιτικής - Διεύθυνση Χωροταξικού

προγραμματισμού, Αθήνα 1972.
Καλλιγάς Π., "Περί εθίμων", *Μελέται*, τ. 1, Αθήνα 1899, σ. 187-279.
Καλπουρτζή Εύα, *Οικιακός χώρος: συγγενικές σχέσεις και μορφές ανταλλαγών (με αναφορά το παράδειγμα της Νάξου κατά τον 17ο αιώνα)*, δακτυλ. διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1994.
—, "Στα μονοπάτια των πηγών: Προτάσεις για την ανάγνωση του νοταριακού υλικού των Κυκλάδων", *Εθνολογία*, 4 (1995), σ. 5-29.
Κανδήλης Ι., *Μύκονος: το μαγευτικό νησί του Αιγαίου όπου ανεπτύχθη και προώδευσε η ανεμοκίνητος ελληνική αλευροβιομηχανία*, Αθήνα 1958.
Κανελλόπουλος Η. Φ., *Ονοματολόγιον ιστιοφόρων 1890*, Αθήνα 1988.
Καραθανάσης Α., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975.
Καρατζόγλου Κ., "Ιχνηλάτηση τεχνικών στοιχείων και κατασκευαστικών επιλογών στο μηχανισμό του παραδοσιακού ανεμόμυλου", *"Ο άρτος ημών" από το σιτάρι στο ψωμί*, Αθήνα 1994, σ. 160-166.
Καρπάθιος Εμμ., *Η λατινική προπαγάνδα και αι Κυκλάδες κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1936.
—, "Έκθεσις περί λατινικής Εκκλησίας Κιμώλου του έτους 1700 του Αντωνίου Justiniani", *Κιμωλιακά*, 3 (1973) σ. 145-153 (αναδημοσίευση από την παραπάνω μελέτη).
Καρύδης Δ. Ν., *Το ελληνικό αρχιπέλαγος (γεωγραφικές αναφορές του 17ου, 18ου, 19ου αι. από γαλλικές αρχειακές πηγές)*, Αθήνα 1989.
Κάσδαγλη Αγλαΐα, "Ένας νοτάριος στη Νάξο στα τέλη του ΙΖ' αιώνα", *Μία μέρα...*, Αθήνα 1988, σ. 171-199.
—, "Κοινωνική ταυτότητα του φύλου και καθημερινή πραγματικότητα: το παράδειγμα της μεταβυζαντινής Νάξου", *Δίνη*, 6 (1993), σ. 107-144.
Κατσιαρδή-Hering Όλγα, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, τ. 2, Αθήνα 1986.
Κατσουρής Εμμ., "Δικαιοπρακτικά έγγραφα Κυνιδάρου Νάξου", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 10 (1974-1978), σ. 371-405.
Κατσουρός Αντ. Φλ., *Κουρσάροι και σκλάβοι. Ανέκδοτα Μυκονιάτικα και Συριανά έγγραφα*, Σύρος 1948.
—, "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνος", *Ε.Μ.Α.*, 5 (1955), σ. 47-91.
—, "Περί των καπού-κεχαγιάδων της Σύρας στην Κωνσταντινούπολη", *Ελληνικά*, 15 (1957), σ. 184-190.
—, "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αιώνος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 7 (1968), σ. 24-337.
—, "Οι Τούρκοι της Νάξου", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 9 (1971-1973), σ. 152-180.
—, "Ησουΐται εις Κίμωλον", *Κιμωλιακά*, 3 (1973), σ. 139-144.
—, "Η ρίμα του Καπετάν Μανέττα", *Κιμωλιακά*, 7 (1977), σ. 97-143.
—, "Οι Τούρκοι της Νάξου", *Κυκλαδικά Θέματα*, 14 (1986), σ. 93-96.
Κεφαλάς Ν., *Θαλάσσιος νομοθεσία*, Βιέννη 1817.
Κεφαλληνιάδης Ν., "Η μονή Αγίου Γεωργίου Γρόττας Σχολή της Νάξου κατά τα έτη της Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 9 (1971-1973), σ. 470-572.
—, "Η παιδεία εις Νάξον", *Μνημοσύνη*, 5 (1974-1975), σ. 73-114.
—, "Ποιμενικά Νάξου. Επιτόπιοι συνήθειαι εξ ανεκδότων εγγράφων", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 10

(1974-1978), σ. 407-455.
—, "Η παλιά γυναικεία φορεσιά των Κυκλάδων", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 98-156, πίν. ΛΔ'-ΜΗ'.
—, *Οι πύργοι της Νάξου (Αρχαίοι, ενετικοί, πύργοι - μοναστήρια)*, ανάτυπο με δική του σελιδαρίθμηση από εφ. *Ναξιακό Μέλλον*, Αθήνα 1980.
—, *Πειρατεία. Κουρσάροι στο Αιγαίο*, Αθήνα 1984.
—, *Η λατρεία της Παναγίας στα ελληνικά νησιά. Α'Κυκλάδες*, Αθήνα 1990.
Κιουσοπούλου Αντωνία, *Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13ο αιώνα*, Αθήνα 1990.
Κίσκηρας Ι., "Σύμβασις ελευθερίας", *Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών*, 26 (1956), σ. 174-176.
—, "Η πάκτωσις μύλου εν Κρήτη", *Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών*, 33 (1966), σ. 210-213.
Κόλλας Χ., *Χώρος και πληθυσμός της Κέρκυρας του 17ου αιώνα*, Κέρκυρα 1988.
Κόλλιας Γ. Τ., "Περί μητάτου", *Αθηνά*, 51 (1941), σ. 129-142.
Κόμης Κ., *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης 15ος-19ος αιώνας*, Ιωάννινα 1995.
Κονταρίνης Ι., "Περιγραφή της νήσου Φολεγάνδρου", *Πανδώρα*, 20 (1869), σ. 460-464 και 21 (1870), σ. 25-29.
Κόντη Βούλα, "Τα εθνικά οικογενειακά ονόματα στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία (13ος - 17ος αι.)", *Σύμμεικτα ΚΒΕ/ΕΙΕ*, 8 (1989), σ. 143-317.
Κοντογιάννης Π., *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήνα 1903.
—, "Οι προστατευόμενοι", *Αθηνά*, 29 (1917), σ. 3-160.
Κοντογιώργης Γ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982.
Κοντομίχης Π., "Αγροτικές βιοτεχνικές εργασίες", *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών*, 6 (1984), σ. 7-118.
Κοτσίρης Λ., *Κοινωνική και νομική μορφολογία του ελληνικού εμπορικού ναυτικού κατά τους χρόνους της εθνεγερσίας*, Θεσσαλονίκη 1983.
Κοτσοβίλλης Γ., *Περί εξαρτισμού των πλοίων*, Σύρος ^{2}1919 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1985).
Κούκκου Ελένη, *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1980.
—, *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία. Ανέκδοτα έγγραφα*, Αθήνα 1989.
Κουκουλές Φ., "Ετυμολογικά", *Λεξικογραφικόν Αρχείον*, τ. 5, στο π. *Αθηνά*, 30 (1919), σ. 27-49.
—, "Οι αιχμάλωτοι κατά τους βυζαντινούς χρόνους", *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, 1925, σ. 33-45.
—, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Β1, Αθήνα χ.χ.· τ. Γ', Αθήνα 1949· τ. Ε', Αθήνα 1952.
Κουσαθανάς Π. (επιμέλεια), *Όρτσ' αλά μπάντα!* Μύκονος 1986.
—, *Ένας λόρδος στη Μύκονο και στις Δήλες το 1749*, Μύκονος ^{2}1991.
—, *Χρηστικό λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*, Ηράκλειο 1996.
Κραντονέλλη Αλεξάνδρα, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας 1538-1699*, Αθήνα 1991.

—, "Νέες ειδήσεις για την ελληνική πειρατεία στα τέλη του ΙΖ' αιώνα", *Θησαυρίσματα*, 24 (1994), σ. 286-293.

Κρεμμυδάς Β., *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18ο αιώνα (1715-1792)*, Αθήνα 1972.

—, *Ελληνική ναυτιλία 1776-1835. Οι μηχανισμοί*, τ. 2, Αθήνα 1986.

—, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Αθήνα ^{2}1988.

—, *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1993.

—, *Έμποροι και εμπορικά δίκτυα στα χρόνια του Εικοσιένα (1820-1835). Κυκλαδίτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1996.

Κριαράς Εμμ., "Λεηλασία της Παροικιάς της Πάρου (κρητικόν ποίημα του 17ου αιώνος)", *Αθηνά*, 48 (1938), σ. 119-162.

—, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας*, τ. 6, Θεσσαλονίκη 1978, τ. 8, Θεσσαλονίκη 1982.

Κυδωνιάτης Σ., *Αγροτικαί κατασκευαί και εγκαταστάσεις*, Αθήνα 1947.

Κυριαζόπουλος Β., "Ιστορική εξέλιξις της νήσου Μυκόνου", *Μύκονος - Δήλος - Ρήνεια*, τ. Α', Αθήνα 1972, σ. 333-355.

—, *Η πνευματική Μύκονος, 1825-1970*, Λαογραφικό Μουσείο Μυκόνου 1980.

—, "Οι παλιές εκκλησίες του Κάστρου Μυκόνου και ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος", *Δ.Χ.Α.Ε.*, 10 (1980-1981), σ. 199-222.

—, "Μυκονιάτικα παρωνύμια (από χειρόγραφο του 1900...)", *Λαογραφία*, 35 (1987-1989), σ. 188-198.

—, "Ο ανεμόμυλος του αγροτομουσείου Μυκόνου", *Τεχνολογία*, 4 (1991), σ. 16-17.

Κυριακίδης Στ., *Περί των λέξεων "Μαγαζί" και "Μασκαράς"*, ανατύπωση από τον τ. 5 του *Λεξικογραφικού Αρχείου*, Αθήνα 1918.

Κωνσταντέλος Δ., *Πείνα, κοινωνία και φιλανθρωπία στον μεταγενέστερο μεσαιωνικόν ελληνικό κόσμο*, μετάφρ. Αθανασία Κοντογιαννακοπούλου, Θεσσαλονίκη 1994.

Κωνσταντινίδης Αρ., *Δύο "χωριά" απ' τη Μύκονο και μερικές πιό γενικές σκέψεις μαζί τους*, Αθήνα 1947.

Κωνσταντινίδης Κ., "Ο κώδικας της μονής του Αγίου Γεωργίου Σκύρου(1494-1852)", *Α.Ε.Μ.*, 24 (1981-1982), σ. 5-121.

Κωνσταντινίδης Τρ., *Η πειρατεία η καταδρομή και οι Έλληνες*, Αθήνα 1949.

—, *Καράβια, καπετάνιοι και συντροφοναύται (1800-1830)*, Αθήνα 1954.

Κωνσταντινόπουλος Χρ., *Οι λαγκαδινοί μαστόροι*, Αθήνα 1970.

—, *Η μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1987.

Κωνσταντουδάκη Μαρία, "Μαρτυρίες ζωγραφικών έργων στο Χάνδακα σε έγγραφα του 16ου και 17ου αιώνα", *Θησαυρίσματα*, 12 (1975), σ. 35-136.

Κωστάκης Θ. Π., "Τσακωνική Λαϊκή Αρχιτεκτονική", *Λαογραφία*, 19 (1960), σ. 264-324.

Κωστής Κ., *Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος - 19ος αιώνας*, Ηράκλειο 1995.

Kabrda J., "Ο τουρκικός κώδικας (kanunname) της Λαμίας", μετάφρ. Στ. Παπαδόπουλος, *Ελληνικά*, 17 (1962), σ. 202-218.

—, "Contribution à l'étude de la rente féodale dans l'empire ottoman", II, *Sbornik Praci*

Filosoficke Fakulty Brnenske University, 12 (1965), σ. 103-122.

Koerte A., "Περιγραφή της δομής και της λειτουργίας του παραδοσιακού ανεμόμυλου της Μυκόνου", *Μύκονος - Δήλος - Ρήνεια*, τ. Α', Αθήνα 1972, σ. 327-328.

Kolodny E., *La population des îles de la Grèce*, 3 τ., Aix-en-Provence 1974.

—, "Les types d'habitat contemporains et leur évolution dans les îles mineures de l'Egée", *Les Cyclades. Matériaux pour une étude de géographie historique*, Παρίσι 1983, σ. 149-161.

Krienen P. di, *Breve descrizione dell' Arcipelago Λιβόρνο 1773.*

Λάζαρη Σεβαστή, "Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου εξέλιξη και κατανομή των φόρων, τέλη 17ου αρχές 19ου αι.", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 14 (1993), σ. 123-149.

Λαΐου-Θωμαδάκη Αγγελική, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, μετάφρ. Αγλαΐα Κάσδαγλη, Αθήνα 1987.

Λάμπρος Σπ., "Η ονοματολογία της Αττικής και η εις την χώραν εποίκησις των Αλβανών", *Επετηρίς Παρνασσού*, 1 (1896) σ. 156-192.

—, "Τρία έγγραφα της εν Άνδρω μονής του Αγίου Νικολάου", *Νέος Ελληνομνήμων*, 6 (1909), σ. 243-246.

Λαούρδας Β., "Κρητικά παλαιογραφικά", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), σ. 479-489.

Λειμωνά-Τρεμπέλα Ελένη, *Το λαϊκό καρπάθικο σπίτι*, Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Παράρτημα του τ.4, Θεσσαλονίκη 1970.

—, "Πεταλόσχημοι ανεμόμυλοι Κρήτης και Καρπάθου", *Ζυγός*, 2 (Μάιος-Ιούνιος 1973), σ. 63-67.

—, "Αιγαιοπελαγίτικοι ανεμόμυλοι", *Τεχνικά Χρονικά*, 574 (Απρίλιος 1974), σ. 319-338.

Λεντάκης Α., "Το αρχοντολόι της Μήλου και τα οικόσημά του", *Μηλιακά*, 1 (1983), σ. 227-427.

—, "Paterna paternis, materna maternis. Ενα κατάλοιπο της συλλογικής ιδιοκτησίας του γένους στο μεταβυζαντινό δίκαιο ή αναίρεση μιας ερμηνείας του Γ. Μαριδάκη για το κληρονομικό δίκαιο της Μήλου τον ΙΖ' αιώνα", *Μηλιακά*, 2 (1985), σ. 285-469.

Λεονταρίτης Γ., *Ελληνική εμπορική ναυτιλία (1453-1850)*, Αθήνα ^{2}1987.

Λιάτα Ευτυχία, "Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18ου αιώνα", *Ο Ερανιστής*, 14 (1977), σ. 1-35.

—, *Η Σέριφος κατά την τουρκοκρατία (17ος - 19ος αι.)*, Αθήνα 1987.

—, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον βενετοκρατούμενο και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα 1996.

Λουκάτος Δ., "Αργίαι και άγιοι τιμωροί", *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, 20-21 (1967-1968), Αθήνα 1969, σ. 55-105.

Λυκούρης Ι. Β., *Η διοίκησις και η δικαιοσύνη των τουρκοκρατουμένων νήσων, Αίγινα, Πόρος, Σπέτσαι, Ύδρα κ.λπ.*, Αθήνα 1954.

Lane Fr., *Navires et constructeurs à Venise pendant la Renaissance*, Παρίσι 1965.

Lazari Sevasti, *Economies et sociétés des îles de la mer Egée pendant l'occupation ottomane. Le cas de Myconos*, δακτυλ. διδακτορική διατριβή, Paris I, Παρίσι 1989.

Leake W. M., *Travels in Northern Greece*, τ. 3, Λονδίνο 1835.
Le Goff J., *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης*, μετάφρ. Ρίκα Μπενβενίστε, Θεσσαλονίκη 1993.
Legrand E., *Description des îles de l'Archipel Grec par Christophe Buondelmonti, Florentin du XVe siècle*, Άμστερνταμ 1974.
Leontidis T., "The rigging Sakkoleva in the Aegean Sea during the 19th century", *Τετράδια Εργασίας* K.N.E./E.I.E., 19 (1993), σ. 91-96.
Le Roy Ladurie E., "Système de la coutume. Structures familiales et coutume d'héritage en France au XVIe siècle", *Annales E.S.C.*, 1972, σ. 825-846.
—, "Το πεδίο του ιστορικού", *Κείμενα Ευρωπαϊκής Ιστορίας*, μετάφρ. Γιούλα Γουλίμη, Αθήνα 1985, σ. 69-79.
Loenertz R.J., *Les Ghisi, dynastes vénitiens dans l'Archipel 1207-1390*, Φλωρεντία 1975.
Luciani J. D., *Traité des successions musulmanes (ab intestat)*, Παρίσι 1890.
Μακρυμίχαλος Στ., "Ελληνικοί πορτολάνοι του 16ου, 17ου και 18ου αιώνος", *Ο Ερανιστής*, 1 (1963), σ. 128-155, 211-221.
—, "Τσακωνικά προικοσύμφωνα του 18ου και 19ου αιώνος", *Πελοποννησιακά*, 8 (1971), σ. 277-410.
Μαλανδράκης Μ., "Νησιωτικά χρονικά - Ανέκδοτα έγγραφα", *Ελληνικά*, 10 (1937-1938), 69-116 και 319-402.
Μαλτέζου Χρύσα, "Λατινοκρατούμενη Ελλάδα βενετικές και γενουατικές κτήσεις", *Ιστορία του Ελληνικού Εθνους*, τ. Θ', σ. 244-278.
—, "Το νοταριακό αρχείο Κυθήρων", *Δελτίον της Ιονίου Ακαδημίας*, 1 (1977), σ. 15-84.
—,"Η παρουσία της γυναίκας στις νοταριακές πράξεις της περιόδου της Βενετοκρατίας", *Κρητολογία*, 16-19 (1984), σ. 62-79.
—, "'Οσπίτια και οσπιτοχαλάσματα' Αντωνίου του επάρχου και Αλεξίου του Ραρτούρου", *Δελτίον της Ιονίου Ακαδημίας*, 2 (1986), σ. 37-53.
—, "Τα πλοία της μονής Πάτμου (16ος - 17ος αιώνας)", *Διπτύχων Παράφυλλα*, 2 (1989), σ. 115-125.
Μάνεσης Στ., "Ουσιαστικά ουδέτερα εις -ου", *Λεξικογραφικόν Δελτίον Ακαδημίας Αθηνών*, 5 (1950), σ. 123-128.
—, "Η εν Μυκόνω ιερά μονή του Αγίου Παντελεήμονος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 4 (1964), σ. 9-108.
Μανιατόπουλος Ιω., *Το ναυτικόν δίκαιον της Ύδρας (1757-1821)*, Αθήνα 1939.
Μανούσακας Μ., "Η διαθήκη του Φιλοθέου Σκούφου", *Ε.Ε.Κ.Σ.*, 3 (1940), σ. 297-307.
Μάουερ Γ. Λ., *Ο ελληνικός λαός*, μετάφρ. Όλγα Ρομπάκη, Αθήνα 1976.
Μαριδάκης Γ., *Το αστικόν δίκαιον εν ταις Νεαραίς των βυζαντινών αυτοκρατόρων*, Αθήνα 1922.
—, *Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή εις την νήσον Μήλον κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα (paterna paternis, materna maternis)*, ανάτυπο με δική του σελιδαρίθμηση από *Ε.Ε.Σ.Ν.Ο.Ε.*, 12-β (1967), *Αφιέρωμα εις Χαράλαμπον Ν. Φραγκίστα*, σ. 3-23.
Μάρκαρης Β., "Ενδιαφέρουσες επιγραφές", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 157 (Μάρτιος 1961), σ. 3.

Μαρκόπολις Μ. Ι., *Δραματικόν επεισόδιον της ναξιακής ιστορίας*, Νάξος 1893.
—, *Τουρκικαί βιαιοπραγίαι εν Ναούση της Πάρου*, Νάξος 1893.
—, "Συμφοραί Ναξίου τινός συλληφθέντος υπό των πειρατών", *Ημερολόγιον του δισέκτου έτους 1896*, Νάξος 1895, σ. 53-57.
Μάτσης Ν., "Ο τόκος εν τη νομολογία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τους ΙΔ' και ΙΕ' αιώνες", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 38 (1971), σ. 71-83.
Μαρούλης Α., "Ναξιακά έγγραφα (1723-1883)", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 4 (1964), σ. 401-438.
Μαυρής Ν., *Ιστορικόν Αρχείον Κάσου*, τ. 3, Αθήνα 1938.
Μαυροειδή Φάνη, "Δύο αστικές πελοποννησιακές κοινότητες της δεύτερης Βενετοκρατίας", *Δωδώνη*, 16 (1987), σ. 439-443.
—, "Τα ονόματα των Ελλήνων το 16ο αιώνα", *Ονόματα*, 9 (1984), σ. 145-155.
Μαυρόπουλος Χρ., *Τουρκικά έγγραφα αφορώντα εις την ιστορίαν της Χίου*, Αθήνα 1920.
Μαύρος Τ., "Ο κώδικας της μονής Παναγία η Σπηλιώτισσα' Ζακύνθου", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 26 (1983), σ. 417-538.
Μέγας Γ., "Αι αγροτικαί οικήσεις της Άνδρου", *Λαογραφία*, 26 (1968-1969), σ. 84-118.
—, "Η ελληνική οικία", επανέκδοση, *Λαογραφία*, 26 (1968-1969), σ. 265-408 και 18 πίνακες.
Μελάς Ι., *Ιστορία της νήσου Ικαρίας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της εποχής μας*, τ. 2, Αθήνα 1958.
Μελετόπουλος Ιω., "Τα πυρπολικά του 1770-1821 και οι Μυκονιάτες", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 230 (1957), σ. 2.
Μενάρδος Σ., "Τοπωνυμικόν της Μυκόνου", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 7 (1930), σ. 240-252, επίσης αναδημοσίευση στην εφ. *Μυκονιάτικα Χρονικά*, φ. 14 και 15 (Ιούλιος και Αύγουστος 1934), σ. 2-3 και σ. 2-3 αντιστοίχως, και περίληψη: "Περί τοπωνυμίων της Μυκόνου", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 5 (1930), σ. 344-345.
Μέρτζιος Κ., "Θωμάς Φλαγγίνης και ο Μικρός Ελληνομνήμων", Πραγματείαι της Ακαδημίας Αθηνών, 9, Αθήνα 1939
—, "Ονομαστικός κατάλογος των εν Σούδα Κρητών του 1713", *Κρητικά Χρονικά*, 10 (1956), σ. 20-28.
—, "Μία διαθήκη εκ Σίφνου του 1662", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 8 (1958), σ. 103-111,
—, "Πέντε διαθήκαι Κρητών από τα αρχεία της Βενετίας", *Κρητικά Χρονικά*, 12 (1958), σ. 368-380.
—, "Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538-1578)", *Κρητικά Χρονικά*, 15-16 (1961-1962), σ. 228-308.
Μηλιαράκης Α., *Κυκλαδικά, ήτοι γεωγραφία και ιστορία των Κυκλάδων νήσων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της καταλήψεως αυτών υπό των Φράγκων*, Αθήνα 1874.
—, *Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων κατά μέρος. Άνδρος, Κέως*, Αθήνα 1880.
—, "Μεσσαριά. Ιστορικαί έρευναι περί του ονόματος τούτου ως γεωγραφικού", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 4 (1892), σ. 423-474.
Μιχαηλάρης Π., *Ο αφορισμός κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας. Η πορεία ενός επιτίμιου*, δακτ. διδακτορική διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, Αθήνα 1994.

Μιχαηλίδης - Νουάρος Μ., *Νομικά έθιμα της νήσου Καρπάθου της Δωδεκανήσου*, Αθήναι 1926.

—, *Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου*, τ. 2, Αθήνα 1934.

—, "Το κληρονομικόν έθιμον των κανακάρηδων εν Δωδεκανήσω", *Λαογραφία*, 28 (1972), σ. 161-174.

Μιχαλόπουλος Φ., "Το ναυτικό της Μυκόνου και οι εθνικοί αγώνες", *Κυκλαδικά*, 1 (1956), σ. 29-32.

Μοάτσος Ερρ., "Αι αρχοντικαί οικογένειαι του Ρεθύμνου επί Βενετοκρατίας", *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 2, Αθήνα 1974, σ. 207-221.

Μομφεράτος Αντ., "Περί νοταρίων", *Παρνασσός*, 14 (1891), σ. 489-497.

Μονογυιός Ευ., *Τα Μυκονιάτικα. Λαογραφία της Μυκόνου*, Σύρος 1927.

Μοσχοβάκης Ν., *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882, (φωτ. ανατ. Αθήνα 1973).

Μοσχόπουλος Γ., "Ένας κατάλογος φορολογουμένων του Φρουρίου και της πόλης της Άσου (1682)", *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 1 (1976), σ. 130-143.

Μουτσόπουλος Ν., "Κουδαραίοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες μαΐστορες", *Πρώτοι Έλληνες τεχνικοί επιστήμονες περιόδου απελευθέρωσης*, Αθήνα 1976, σ. 353-370, 449-453.

Μπαλτά Ευαγγελία, "Από το φορολογικό τεκμήριο στην αγροτική οικονομία: Οι καλλιέργειες στη Σαντορίνη τον 18ο αιώνα", *Τα Ιστορικά*, 6 (1986), σ. 282-314.

—, "Οι κανουνναμέδες του Μοριά", *Ίστωρ*, 6 (1993), σ. 29-70.

—, "Το ψωμί στον ελλαδικό χώρο κατά την οθωμανική περίοδο", *"Ο άρτος ημών" από το σιτάρι στο ψωμί*, Αθήνα 1994, σ. 227-251.

—, Μαρία Σπηλιωτοπούλου, "Έγγεια ιδιοκτησία και φορολογική απαίτηση στη Σαντορίνη τον 17ο αιώνα", *Μνήμων*, 18 (1996), σ. 109-142.

Μπαντιά Αικατερίνη, "Συμφωνητικά γάμου και προικοσύμφωνα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη", *Κρητική Εστία*, 4 (1989-1991), σ. 139-159.

Μπαξεβανάκις Ν. Σ., "Ο εν Σύρω Σκόπελος", ανάτυπο από *Πανηγυρικόν τεύχος του καθηγητού Κ. Κόντου*, Αθήνα 1909, σ. 103-111.

Μπαρώνου Αθηνά, Ευσταθία Βόρη, "Συμπληρωματικά κτίσματα του σπιτιού. Φούρνοι - φουρνόσπιτα χωριών και οικισμών της Β. Εύβοιας", *Α.Ε.Μ.*, 27 (1986-1987), σ. 123-157.

Μπεκιάρογλου-Εξαδακτύλου Αικατερίνη, *Οθωμανικά ναυπηγεία στον παραδοσιακό ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1994.

Μπελαβίλας Ν., *Λιμάνια και οικισμοί στο Αιγαίο της πειρατείας*, δακτυλ. διδακτ. διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα 1992.

Μπεοπούλου Ιωάννα, "Τρίκερι: Κινητικότητα και σχέσεις ένταξης", *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα 1987, σ. 277-295.

Μπόνης Ι. Μ., "Ένα γράμμα του 1610 εκ Μυκόνου προς τον Πάπαν Παύλον τον πέμπτον", *Μυκονιάτικα Χρονικά*, φ. 28, (3 Μαρτίου 1935), σ. 1-2.

—, "Ανεμομυλικά", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 93 (Νοέμβριος 1955), σ. 3-4.

Μπουμπουλίδης Φ., "Νοτάριοι Ζακύνθου", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 8 (1958), σ. 112-133.

Μπουνιαλής Μαρ. Τζ., *Ο κρητικός πόλεμος (1645-1669)*, επιμ. Α. Ν. Νενεδάκης, Αθήνα 1979.

Μπουρδάρα Καλλιόπη, "Η οικονομική δραστηριότητα της Ελληνίδας στο Βυζάντιο και στην Τουρκοκρατία", *Τρικαλινά*, 6 (1986), σ. 123-135.

Major A., "Η Μύκονος και η Τήνος στη βενετική σφαίρα επιρροής", *Τα Ιστορικά*, 12-13 (1990), σ. 29-42.

Mantran R., *Η καθημερινή ζωή στην Κωνσταντινούπολη τον αιώνα του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς*, μετάφρ. Γ. Αγγέλου, Αθήνα 1991.

Mathiex J., "Trafic et prix de l'homme en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Annales E.S.C.*, 2 (1954), σ. 157-164.

McGowan B., *Economic life in the Ottoman Europe. Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800*, Καίμπριτζ 1981.

Miller W., *Η φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204-1566*, μετάφρ. Αγγ. Φουριώτης, Αθήνα ^{2}1990.

Mutafcieva Vera, "Περί του ζητήματος των τσιφλικιών εις την οθωμανικήν αυτοκρατορίαν κατά τον ΙΔ' - ΙΖ' αιώνα", μετάφρ. Ι. Θ. Λαμψίδης, *Δελτίον Σλαβικής Βιβλιογραφίας*, 29 (1970), σ. 83-117.

—, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15ος - 16ος αι.)*, μετάφρ. Ουρανία Αστρινάκη - Ευαγγελία Μπαλτά, Αθήνα 1990.

Νάκος Γ., *Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών 1821-1912*, Θεσσαλονίκη 1984.

—, *Εξελικτικές διακυμάνσεις του οθωμανικού γαιοκτητικού συστήματος*, Θεσσαλονίκη 1986.

Νικολόπουλος Η., *Κοινωνικοοικονομικές δομές και πολιτικοί θεσμοί στην Τουρκοκρατία. Τα θεσσαλικά Αμπελάκια (1770-1820)*, Αθήνα 1988.

Νομικός Στ., "Άλεσμα με υδραυλική και αιολική ενέργεια (Νερόμυλοι - Ανεμόμυλοι)", *Ιστορία της νεοελληνικής τεχνολογίας*, Αθήνα 1991, σ. 191-200.

Ντόκος Κ., "Μία υπόθεσις πειρατείας κατά τον 17ο αιώνα (1678-1680)", *Θησαυρίσματα*, 2 (1963), σ. 36-62.

—, "Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδον της Β' Ενετοκρατίας", *B.N.J.*, 21 (1971-1974), σ. 43-168.

Ντομπ Μ., "Απάντηση", *Η μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, μετάφρ. Π. Γρεβενίτης, Αθήνα 1986, σ. 83-98.

Ξανάλατος Δ., "Ανέκδοτα έγγραφα της εν Δωρίδι Ιεράς Μονής Βαρνάκοβας", *Ελληνικά*, 11 (1939), σ. 13-66.

Ξανθουδίδης Στ., "Κρητικά συμβόλαια εκ της Ενετοκρατίας", *Χριστιανική Κρήτη*, 1 (1912), σ. 1-288, 313-378.

Οθωναίος Θ., *Η νήσος Ίος (Ιστορία, Λαογραφία, Γενικά)*, Αθήνα 1938.

Οικονομίδης Δ., "Η μελισσοκομία εν Νάξω και εν Ανάφη", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 5 (1965-1966), σ. 617-634.

—, "Οι εν Ελλάδι παραδοσιακοί αλευρόμυλοι", *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, 25 (1977-1980), σ. 150-241.

—, "Η αμπελουργία στ' Απεράθου", *Ναξιακά*, 35 (1993), σ. 7-12.

Οικονομίδης Ν., "Η επένδυση σε ακίνητα γύρω στο έτος 1000", *Τα Ιστορικά*, 7 (1987), σ. 15-26.

Olivier G., *Voyage dans l'Empire othoman, l'Egypte et la Perse...*, τ. 2, Παρίσι 1801.

Παλαιολόγος Κ. Α., "Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα", *Παρνασσός*, 1 (1887), σ. 915-

921 και 2 (1878), σ. 459-462, 708-712.

Παλιούρας Αθ., "Η ζωγραφική εις τον Χάνδακα από 1550-1600", *Θησαυρίσματα*, 10 (1975), σ. 101-123.

Παμπούκης Ι., *Τουρκικό λεξιλόγιο της νέας ελληνικής*, τ. 1, Αθήνα 1988.

Παναγιωτόπουλος Β., "Μέγεθος και σύνθεση της οικογένειας στην Πελοπόννησο γύρω στα 1700", *Τα Ιστορικά*, 1 (1983), σ. 5-18.

—, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου (13ος -18ος αιώνας)*, μετάφρ. Χριστίνα Αγριαντώνη, ανατύπωση, Αθήνα 1987.

—, *Ο οικονομικός χώρος των Ελλήνων στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, ανατύπωση από π. *Επιλογή*, Αθήνα 1993.

Πανοπούλου Αγγελική, "Όψεις της ναυτιλιακής κίνησης του Χάνδακα το 17ο αιώνα", *Κρητική Εστία*, 2 (1988), σ. 152-175.

—, "Οι τεχνίτες των ναυπηγείων του Χάνδακα και των Χανίων κατά το 16ο και 17ο αιώνα", *Κρητική Εστία*, 3 (1989-1990), σ. 172-194.

Πανταζόπουλος Ν. , "Τινά περί της έννοιας των 'προνομίων' επί τουρκοκρατίας", *Α.Ι.Δ.*, 10 (1943), σ. 449-471.

—, *Ρωμαϊκόν δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσει προς το ελληνικόν*, τεύχος Β', Θεσσαλονίκη 1979.

—, "Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν", *Αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο, Ε.Ε.Σ.Ν.Ο.Ε.*, 19γ (1986), σ. 91-119.

—, "Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί τουρκοκρατίας", *Αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο, Ε.Ε.Σ.Ν.Ο.Ε.*, 19γ (1986), σ. 351-445.

—, Δέσποινα Τσούρκα-Παπαστάθη, *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης ΙΖ'- ΙΘ' αι.*, Θεσσαλονίκη 1974.

—, "Τα 'προνόμια' ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων" επανέκδ. στο *Αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο, Ε.Ε.Σ.Ν.Ο.Ε.*, 19γ (1986), σ. 25-89.

—, "Privileges and franchises in South-Eastern Europe under the ottoman empire", *Actes du IIe Congrès International des Etudes Sud-Est Européen*, τ. 6, Αθήνα 1981, σ. 97-144.

Παπαγεωργίου Γ., *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1982.

—, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος - 20ός αιώνας)*, Αθήνα 1986.

Παπαγιάννη Ελευθερία, *Τα οικονομικά του εγγάμου κλήρου στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1986.

—, *Μορφές οικοδομημάτων κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Πληροφορίες από νομικά έγγραφα*, Αθήνα 1995.

Παπαδία-Λάλα Αναστασία, *Το Monte di Pieta του Χάνδακα (1613 - μέσα του 17ου αιώνα). Συμβολή στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της βενετοκρατούμενης Κρήτης*, Παρουσία, Παράρτημα 2, Αθήνα 1987.

—, "Παραγωγή και εμπορία του μεταξιού στην Τήνο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 14 (1993), σ. 369-397.

Παπαδόπουλος Στ. - Φλωρεντής Χρυσόστομος, *Νεοελληνικό Αρχείο Ιεράς Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου. Κείμενα για την Τεχνική και την Τέχνη*, Αθήνα 1990.

Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Καλλιόπη, "Οικονομική και κοινωνική ζωή του ελληνι-

σμού της Θράκης κατά την τουρκοκρατίαν", *Θρακικά*, 47 (1974), σ. 1-274.

Παπαντωνίου Ιωάννα, "Οι τοπικές φορεσιές στο Αιγαίο από την άλωση μέχρι την απελευθέρωση", *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983-1985), σ. 29-44.

Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη Λυδία, *Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας στη Μύκονο (17ος - 18ος αι.)*, δακτ. διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1995

Παπαχριστοδούλου Χ. Ι., "Ειδήσεις για τη Ρόδο στο ΙΖ' μ.Χ. αιώνα από ένα χειρόγραφο ευχολόγιο του Βρεταννικού Μουσείου", *Δωδεκανησιακόν Αρχείον*, 6 (1976), σ. 1-31.

Παραράς Σ., "Ονομασίες των χωραφιών (κτημάτων) του χωριού Καλοξύλου Κοινότητας Χαλκίου Νάξου", *Ναξιακά*, 30-31 (Οκτώβριος 1991 - Μάρτιος 1992) σ. 27-29.

Πασχάλης Δ., *Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου*, ανατύπωση από *Α.Ο.Κ.Ε.*, 5 (1925).

—, *Η Άνδρος ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, τ. 2, Αθήνα 1927.

—, "Ο Σπαρτιάτης Στρατηγόπουλος, δημόσιος υπό βασιλικήν εξουσίαν νοτάριος εν Άνδρω", *Β.Ν.Ι.*, 7 (1930), σ. 87-98.

—, "Χρονικά και ιστορικά σημειώματα εκ των εν τη νήσω Άνδρω χειρογράφων κωδίκων και των παραφύλλων παλαιών βιβλίων από του έτους 1193 μέχρι του 1853", *Ανδριακόν Ημερολόγιον*, Αθήνα 1930, σ. 24-83.

—, "Πρόξενοι και προξενεία εις τας νήσους επί τουρκοκρατίας", *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, Αθήνα 1931, σ. 437-456.

—, *Ανδριακόν Γλωσσάριον*, Αθήνα 1933.

—, "Οι Αλβανοί εις τας Κυκλάδας", *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, Αθήνα 1934, σ. 263-282.

—, "Αι Κυκλάδες κατά τους μεταξύ των Τούρκων και των Βενετών πολέμους (1644-1669 και 1684-1699)", *Αναμνηστικός τόμος εις μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, Αθήνα 1935, σ. 132-139.

—, "Δώδεκα εν Άνδρω βυζαντινά μοναστήρια", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 12 (1936), σ. 19-45.

—, "Κυκλαδικά θέσμια μετ' ανεκδότων εγγράφων", *Α.Ι.Δ.*, 6 (1939), σ. 212-261.

—, "Προνόμια και διοίκησις των Κυκλάδων επί τουρκοκρατίας", *Ανδριακά Χρονικά*, 1 (1948), σ. 120-150.

—, "Πειρατεία και δουλεμπορία ανά τας Κυκλάδας επί τουρκοκρατίας", *Ανδριακά Χρονικά*, 1 (1948), σ. 151-160.

—, "Κατάκτησις των Κυκλάδων υπό των Τούρκων", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 1 (1961), σ. 215-233.

—, *Ανδριακά Μελετήματα*, Ανδριακά Χρονικά, τ.13, Αθήνα 1962.

—, "Τουρκοκρατούμεναι Κυκλάδες. Αρχαί εν Άνδρω επί Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 2 (1962), σ. 36-66.

—, "Μία εικών της Άνδρου κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 2 (1962), σ. 67-90.

—, "Βοεβόδαι, κοτζαμπάσηδες, καπουκεχαγιάδες, καντσιλλιέρηδες, σύνδικοι, επίτροποι και γραμματικοί της νήσου Άνδρου", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 4 (1964), σ. 325-352.

—, "Βυζαντινά εν Άνδρω ονόματα και επωνύμια", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 10 (1974-1978), σ. 133-179.

Πετρίδης Αθ., "Εν τη Κορσική Στεφανοπούλων", *Πανδώρα*, 20 (1869-1870), σ. 430-434.

—, "Περί του ονόματος της Μάνης", *Πανδώρα*, 22 (1871-1872), σ. 142-143, 153-157.

Πετρόπουλος Γ., *Ιστορία και εισηγήσεις του ρωμαϊκού δικαίου*, Αθήνα 1944.

—, "Νομικά έγγραφα Σίφνου της συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684-1835)", *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 3, τχ. 1, Αθήνα 1956.

—, "Ο κώδιξ του νοταρίου Αθηνών Παναγή Πούλου 1822-1833", *Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 1 (Αθήνα 1957).

—, "Νοταριακαί πράξεις Παξών διαφόρων νοταρίων των ετών 1658-1810", *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 2 (Αθήνα 1958).

—, "Νοταριακαί πράξεις Μυκόνου των ετών 1663-1779", *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 3 (Αθήνα 1960).

—, "Α. Νοταριακαί πράξεις Κεφαλληνίας της συλλογής Ε. Μπλέσσα των ετών 1701-1856. Β. Έγγραφα της Ηπείρου και ιερών μονών Αιτωλίας των ετών 1701-1887", *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 4 (Αθήνα 1962).

—, "Νοταριακαί Πράξεις Χίου των ετών 1724-1780", *Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 5 (Αθήνα 1963).

Πετρόπουλος Δ., "Συμβολή εις την έρευναν των λαϊκών μέτρων και σταθμών", *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, 7 (1952), σ. 57-101.

Πλατάκης Ελ., "Σπήλιος-Σπήλιοι, Σπήλιο-Σπήλια, Σπηλί-Σπήλια", *Κρητολογία*, 9 (1979), σ. 84.

Πλουμίδης Γ., *Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες μεταξύ του δεύτερου και τρίτου τουρκοβενετικού πολέμου (1503-1537)*, Ιωάννινα 1974.

Πολέμης Δ., "Ανέκδοτοι εξ Άνδρου επιγραφαί των χρόνων της Τουρκοκρατίας", *E.E.K.M.*, 2 (1962), σ. 720-754.

—, "Είκοσι διαθήκαι εξ Άνδρου (1678-1831)", *Πέταλον*, 1 (1977), σ. 22-157.

—, *Ιστορία της Άνδρου*, Άνδρος 1981.

—, "Απελευθέρωσις αιχμαλώτου εν Άνδρω κατά τον δέκατον έκτον αιώνα", *Πέταλον*, 3 (1982), σ. 81-96.

—, *Οι αφεντότοποι της Άνδρου. Συμβολή εις την έρευναν των καταλοίπων των φεουδαλικών θεσμών εις τας νήσους κατά τον 16ο αιώνα*, Άνδρος 1995.

—, "Περί τα φορολογικά της Άνδρου κατά το 1721", *Πέταλον*, 6 (1995), σ. 69-202.

Πούχνερ Β., "Ιησουϊτικό θέατρο στο Αιγαίο του 17ου αιώνα", *Αριάδνη*, 3 (1985), σ. 191-206.

Προκάτσι Τζ., Ανασκόπηση της συζήτησης", μετάφρ. Π. Γρεβενίτης, *Η μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, Αθήνα 1986, σ. 187-206.

Πρωτόδικος Ι., "Η νησιωτική ' κατοικιά' ", *Αρμονία*, 1 (1900), σ. 164-166.

Πρωτοψάλτης Εμμ., "Η επαναστατική κίνησις των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1787-1792)· Λουδοβίκος Σωτήρης", *Δ.Ι.Ε.Ε.*, 14 (1960), σ. 33-159.

Panzac D., *La peste dans l'Empire Ottoman 1700-1850*, Collection Turcica V, Leuven 1985.

—, *Quarantaines et lazarets: l'Europe et la peste d'Orient XVII - XX siècle*, Aix en Provence 1986.

Papadopoulos Th., *Studies and documents relating to the history of the greek church and people under turkish domination*, Βρυξέλες 1952.

Pègues Abbe, *Histoire et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin*,

Paris 1842.
Pigné Hélène, "Εξωτερικό και διανησιωτικό εμπόριο στη Χίο τον ΙΗ' αιώνα", *Τα Ιστορικά*, 8 (1988), σ. 115-122.
Pitton de Tournefort J., *Relation d'un voyage fait au Levant ordre du Roi*, τ. 1, Άμστερνταμ 1718.
Pockocke R., *Observations on the islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece and some others parts of Europe*, Λονδίνο 1745.
—, *Voyage en Orient dans l'Egypte...*, τ. 6, A Neuchatel 1773.
Ραγκαβής Ι. Ρ., *Ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος*, τ. 3, Αθήνα 1854.
Ράλλης Κ. Μ., *Περί του αξιώματος του σακελλαρίου και σακελλίωνος κατά το δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα 1919.
—, "Περί του αξιώματος του σκευοφύλακος", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 9 (1934), σ. 314-320.
Ράμφος Ι., "Δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Κιμώλου (1692-1839)", *Κιμωλιακά*, 4 (1974), σ. 3-72.
Ρούσσος-Μηλιδώνης Μ., *Ησουΐτες του 17ου και 18ου αιώνα περιγράφουν το Αιγαίο*, Αθήνα 1989.
—, *Ησουΐτες στον ελληνικό χώρο (1560-1915)*, Αθήνα 1991.
Ρωμανός Αρ., *Μύκονος*, Αθήνα 1983.
Randolph B., *The present State of the islands in the Archipelago*, Οξφόρδη 1687 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1983).
Recoura G., *Les Assises de Romanie. Edition critique avec une introduction et des notes*, Παρίσι 1930.
Rodinson M., *Ισλάμ και καπιταλισμός*, μετάφρ. Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα 1980.
Russo Fr., *Εισαγωγή στην ιστορία των τεχνικών*, μετάφρ. Χριστίνα Αγριαντώνη, Αθήνα 1993.
Σάθας Κ., *Ελληνικά ανέκδοτα*, τ. 1, Αθήνα 1867.
—, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα 1869 (φωτ. ανατ. Αθήνα 1990).
—, "Ασσίζαι του βασιλείου των Ιεροσολύμων και της Κύπρου", *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. ΣΤ', Παρίσι 1877 (επανέκδοση Αθήνα 1972), σ. 3-497.
Σαλαμάγκας Δ., "Τα ισνάφια και τα επαγγέλματα επί Τουρκοκρατίας στα Γιάννενα", *Ηπειρωτική Εστία*, 8 (1959) σ. 136-140, 214-218, 311-315, 387-395, 482-486, 563-570, 698.
Σαλώνης Μ., *Ιστορία της Τήνου (μεταφρασθείσα εκ του γαλλικού μετά τινων παρατηρήσεων υπό του Δ. Μαυρομάρα)*, Αθήνα 1888.
Σβολόπουλος Κ., "Ο ελληνικός εμπορικός στόλος κατά τας παραμονάς του αγώνος της ανεξαρτησίας. Ανέκδοτος πίναξ του F. Pouqueville", *Ο Ερανιστής*, 10 (1972-3), σ. 187-207.
—, *Η κατασκευή των ελληνικών εμπορικών πλοίων κατά την περίοδον της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1974.
Σβορώνος Ν., "Η νομισματική κυκλοφορία στην Τουρκοκρατία, εικόνα εξαρτημένης κυκλοφορίας", *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 19 (1980), σ. 301-313.
—, *Η σημασία της ίδρυσης του Αγίου Όρους για την ανάπτυξη του ελλαδικού χώρου*,

Καρυές - Άγιον Όρος 1987.
—, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, μετάφρ. Σπ. Ασδραχάς, Ξ. Γιαταγάνας, Φ. Ηλιού, Θ. Καλαφάτης, Χρ. Χατζηιωσήφ, Αθήνα 1996.
Σδρόλια Σταυρούλα, "Συμβολή στην ιστορία του Φαναρίου της Καρδίτσας (1289-1453), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 12 (1987), σ. 129-144.
Σεγδίτσας Π. Ε., *Κωπήρη και ιστιοφόρα πλοία*, Αθήνα 1940.
Σήφακας Αντ., "Το υπό των Τούρκων εισαχθέν εις Κρήτην φορολογικόν σύστημα", *Ε.Ε.Κ.Σ.*, 3 (1940), σ. 156-178.
Σιάτρας Δ., *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1992.
Σιγάλας Α., "Επιστολαί των εν Κωνσταντινουπόλει καπουκεχαγιάδων της Σύρου επί τουρκοκρατίας", *Ελληνικά*, 2 (1929), σ. 11-96.
Σιμόπουλος Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333 μ.Χ. - 1700*, τ. 1, Αθήνα ^{5}1984.
—, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800*, τ. 2, Αθήνα ^{4}1984.
Σιφωνιού-Καράπα Αναστασία, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, "Ο κώδικας του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη, 1680-1689", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 29-30 (1982-1983), Αθήνα 1990, σ. 125-1312.
Σκοπετέας Στ., "Έγγραφα ιδιωτικά εκ Μάνης των ετών 1547-1830", *Ε.Α.Ι.Ε.Δ.*, 3 (1950), σ. 60-117.
Σκουτέρη Διδασκάλου Νόρα, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Αθήνα ^{2}1991.
Σοφιανός Δ., "Ιστορική αναδρομή εις την τουρκοκρατούμενην και βενετοκρατούμενην Τήνον", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 9 (1971-1973), σ. 114-136.
—, "Η οικογένεια Παξιμάδη από την Τήνο, 18ος - 19ος αιώνας", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 11 (1984), σ. 275-427.
Σορδίνας Α., "Οι παραδοσιακοί αλευρόμυλοι της Κέρκυρας· χερόμυλοι, νερόμυλοι, ανεμόμυλοι", *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 25 (1981), σ. 85-160.
Σουήζυ Π., "Κριτική", μετάφρ. Π. Γρεβενίτης, *Η μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, Αθήνα 1986, σ. 47-82.
Σπανάκης Στ., "Οι μύλοι του Λασιθίου", *Αμάλθεια*, 2 (1971), σ. 147-150.
—, N. G. Calvet, "Το Λασίθι και οι μύλοι του", *Αμάλθεια*, 4 (1973), σ. 257-273.
Σπηλιωτοπούλου Μαρία, "Στη Σαντορίνη του 17ου και 18ου αιώνα: αγοραπωλησίες ακινήτων", *Τα Ιστορικά*, 17 (1992), σ. 243-274.
Σπυριδάκης Γ., "Τα κατά την τελευτήν έθιμα των βυζαντινών εκ των αγιολογικών πηγών", *Ε.Ε.Β.Σ.*, 20 (1950), σ. 75-171.
—, "Η αγροτική κατοικία (ο στάβλος) εις την Κέαν", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 2 (1962), σ. 755-760.
Στάθη Πηνελόπη, "Το ανέκδοτο οδοιπορικό του Χρυσάνθου Νοταρά", *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 1 (1984), σ. 127-280.
Σταθόπουλος Αθ., "Η ιερά μονή της Παναγίας της Τουρλιανής", εφ. *Κυκλαδικόν Φως*, φ. 297 (Μάρτιος 1973) σ. 7, φ. 298 (Απρίλιος 1973) σ. 9.
—, "Οι μύλοι και οι φούρνοι της Μυκόνου", εφ. *Κυκλαδικόν Φως*, φ. 308 (Φεβρουάριος 1974) σ. 2, φ. 309 (Μάρτιος 1974) σ. 5 και 12, φ. 310 (Απρίλιος 1974) σ. 7, φ. 311 (Μάιος 1974) σ. 5, φ. 312 (Ιούνιος 1974) σ. 6, φ. 313 (Ιούλιος 1974) σ. 9, φ. 314 (Αύγουστος 1974) σ. 10.
Σταλίδης Κ., *Οι συντεχνίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Έδεσσα 1974.

Σταματιάδης Επ., *Βιογραφίαι των Ελλήνων μεγάλων διερμηνέων του οθωμανικού κράτους*, Θεσσαλονίκη ^{2}1973 (α' έκδ. Αθήνα 1865).

Σταυρινίδης Ν., *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων*. τ. Α' Έγγραφα της περιόδου 1657-1672, Ηράκλειο 1975· τ. Β' Έγγραφα της περιόδου 1672-1694, Ηράκλειο 1976.

Σταυρόπουλος Αρ., *Τα νοσοκομεία και η νοσηλευτική πολιτική της ελληνικής εθνότητας στην Κωνσταντινούπολη (1453-1838)*, Αθήνα 1984.

—, "Ιστορικές αναδιφήσεις. Το λοιμοκαθαρτήριο της Μήλου στην Βενετοκρατία και ένα δημοτικό τραγούδι", *Κυκλαδικά Θέματα*, 29 (1988), σ. 270-272.

Στέκας Δ., *Η Ιερά Μονή Τουρλιανή Ανωμεράς Μυκόνου από της ιδρύσεώς της μέχρι σήμερον*, Αθήνα 1947.

Συμεωνίδης Σ., *Η Κυρία Βρυσιανή, ήγουν Συμβολή εις την Ιστορίαν της εν Σίφνω Ιεράς Μονής του Γενεθλίου της Θεοτόκου*, Αθήνα 1966.

—, "Σεισμοί, ασθένειες, μετεωρολογικά φαινόμενα", εφ. *Σιφνιακή*, φ. 9-10 (1967), σ. 113.

—, "Η κοινωνική δομή της Μυκόνου στα 1664", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 393 (Νοέμβριος 1980), σ. 1.

—, "Η λατινική εκκλησία Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, φ. 429 (Οκτώβριος 1983), σ. 3, φ. 430 (Νοέμβριος 1983) σ. 1, φ. 431 (Δεκέμβριος 1983), σ. 3.

—, "Οι εκθέσεις Sebastiani και Venier για το νησί της Μυκόνου", εφ. *Νέα Μύκονος*, Μάρτιος 1984, σ. 4 και Απρίλιος 1984 σ. 3-4.

—, "Τούρκος σκλάβος ενέχυρο για χρέη του κυρίου του", *Συριανά Γράμματα*, 3 (1988), σ. 238-242.

—, "Το αρχιπέλαγος κατά τον πόλεμο Τουρκίας-Βενετίας (1645-1669) και οι αρχιερατικές εναλλαγές στις ορθόδοξες επισκοπές", *Μηλιακά*, 3 (1989), σ. 17-136.

—, *Ιστορία της Σίφνου, από την προϊστορική εποχή μέχρι τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1990.

—, *Ιστορικά Αγίου Κωνσταντίνου Αρτέεμώνος Σίφνου*, Αθήνα 1991.

—, "Δεκαπέντε προικώα έγγραφα Σίφνου", *Σιφνιακά*, 1 (1991), σ. 80-110.

—, "Ένα έγγραφο εκμεταλλεύσεως σκλάβου", *Σιφνιακά*, 1 (1991), σ. 113-115.

—, "Ανέκδοτα νομικά έγγραφα Σίφνου", *Σιφνιακά*, 2 (1992), σ. 103-140.

—, "Πωλήσεις ακινήτων υπερχρέων οφειλετών", *Σιφνιακά*, 3 (1993), σ. 126-137.

—, "Εκκλησιαστική ιστορία της Σίφνου", *Σιφνιακά*, 4 (1994), σ. 25-179.

—, "Ανδριακά ιστορικά έγγραφα από ιταλικές αρχειακές πηγές (1629-1723)", *Ανδριακά Χρονικά*, 22 (1994), 113 σσ.

Συναρέλλη Μαρία, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα*, Αθήνα 1989.

Συρίγος Λ., "Ένα προικοσύμφωνο του 1765", εφ. *Σιφναϊκή Φωνή*, φ. 59 (Νοέμβριος 1969), σ. 3 και 7.

Σφυρόερας Β., "Γάμοι και διαζύγια στη Νάξο τον ΙΖ' και ΙΗ' αιώνα", *Κυκλαδικά*, 1 (1956), σ. 33-46, 95-99, 265-275.

—, "Μεταναστεύσεις και εποικισμοί Κυκλαδιτών εις Σμύρνην κατά την Τουρκοκρατίαν", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 10 (1963), σ. 164-199.

—, "Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο θεσμός - οι φορείς", *Ε.Μ.Α.*, 14 (1964), Αθήνα 1966, σ. 1-192.

—, "Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλογών. Σειρά πρώτη Ναξιακά", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 5

(1965-1966), σ. 635-667.

—, *Τα ελληνικά πληρώματα του τουρκικού στόλου*, Αθήνα 1968.

—, "Κρητικά επώνυμα εις τας Κυκλάδας", *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 4, Αθήνα 1969, σ. 457-466.

—, "Πέντε δικαιοπρακτικά έγγραφα Σμύρνης (1695-1788)", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 14 (1970), σ. 167-176.

Samaran Ch. (διεύθυνση), *Ιστορία και Μέθοδοί της. Παράρτημα Χρονολογικοί πίνακες*, Αθήνα 1989.

Sandwich J. M., *A voyage performed by the late by the late Earle of Sandwich round the Mediterranean in the years 1738 and 1739, written by himself*, Λονδίνο 1799.

Sathas C. N., *Documents inédits relatifs à l'Histoire de la Grèce*, τ. 4, Παρίσι 1882.

Sauger R., *Histoire nouvelle des Anciens Ducs et autres Souverains de l' Archipel*, Παρίσι 1699. (ελλ. μετάφρ.: *Ιστορία των αρχαίων δουκών και των λοιπών ηγεμόνων του Αιγαίου πελάγους*, μετάφρ. Α. Καράλη, Ερμούπολη 1878).

Setton K., *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Φιλαδέλφια 1991.

Slot B. J., "Καθολικαί εκκλησίαι Κιμώλου και των πέριξ νήσων", μετάφρ. Ελένη Δαλαμπίρα, *Κιμωλιακά*, 5 (1975), σ. 51-293.

—, "Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος από τον ΙΖ' αιώνα μέχρι τον Καποδίστρια", *Παρνασσός*, 19 (1977), σ. 263-285.

—, "Η διένεξις μεταξύ Κυρίλλου Λουκάρεως και Μελετίου αρχιεπισκόπου Μήλου περί του καθολικού ναού της Μήλου 1628-1633", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 47-60.

—, "Η τουρκική κατάκτησις των Κυκλάδων 1537-1538", μετάφρ. Ελένη Δαλαμπίρα, *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 61-88.

—, "Ολλανδοί πρόξενοι Μήλου - Κιμώλου", *Κιμωλιακά*, 8 (1978), σ. 157-267 και πίν. Λ'-ΛΒ'.

—, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane, c. 1500-1718*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, τ. I-II, Βέλγιο 1982.

—, "Ο κατάλογος των φορολογουμένων του Κάστρου της Μήλου το 1670", *Μηλιακά*, 2 (1985), σ. 153-160.

Sonnini C. N., *Voyage en Grèce et en Turquie fait par ordre de Louis XVI, et avec l'autorisation de la cour ottomane*, τ. 2, Παρίσι 1801.

Spon J., *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait aux années 1675-1676*, τ. 1, Χάγη 1724.

Stephanides G., *Aspects du risque maritime aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Αθήνα 1986.

Stefanos Cl., "La Grèce au point de vue naturel, ethnologique, anthropologique, démographique et médical", *Dictionnaire Encyclopédique des Sciences Médicales*, Παρίσι 1884, σ. 363-580.

Stojanovitc Tr., "Αγρότες και γαιοκτήμονες των Βαλκανίων και οθωμανικό κράτος: οικογενειακή οικονομία, οικονομία αγοράς και εκσυγχρονισμός", μετάφρ. Χριστίνα Αγριαντώνη, *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1980, σ. 158-198.

Stott Margatet A., "Economic transition and the family in Mykonos", *Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών*, 17 (1973), σ. 122-133.

Stourdza Al. A. C., *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660-*

1830, Παρίσι 1913.

Ταπεινός Γ., *Στοιχεία δημογραφίας*, μετάφρ. Ν. Βουλέλης, Αθήνα 1993.

Τζάκου Αναστασία, *Κεντρικοί οικισμοί της Σίφνου. Μορφή και εξέλιξη σε ένα παραδοσιακό σύστημα*, Αθήνα 1976.

Τζαμτζής Α. Ι., "Ναυτικοί, καράβια και λιμάνια", *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)*, Αθήνα 1972, σ. 57-120, 487-489.

—, *Η ναυτιλία του Πηλίου στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα χ.χ.

Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, Σιδέρης Ν., *Συγκρότηση και διαδοχή γενεών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1986.

Τομπαΐδης Δ., *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*, Αθήνα 1990.

Τοντόροφ Ν., *Η Βαλκανική πόλη 15ος - 19ος αιώνας*, μετάφρ. Έφη Αβδελά - Γεωργία Παπαγεωργίου, τομ. Ι-ΙΙ, Αθήνα 1986.

Τουρτόγλου Μ., "Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17ος - 19ος αι.)", *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*, 27-28 (1980-1981), Αθήνα 1985, σ. 3-257.

—, "Παράγοντες αντιστάσεως στα νησιά του Αιγαίου κατά την τουρκοκρατία - Οι τοπικές ενώσεις", *Μνημοσύνη*, 10 (1985-1987), σ. 269-327.

—, "Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 12 (1990), σ. 245-256.

—, "Μάρτυρες και 'αντιμάρτυρες' στο μεταβυζαντινό δίκαιο. Επιδράσεις Αττικού δικαίου", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 65 (1990), σ. 130-139.

Τριανταφυλλίδου-Baladié Γιολάντα, *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης από τις αρχές της Οθωμανικής Κυριαρχίας έως το τέλος του 18υ αιώνα (1669-1795)*, Ηράκλειο 1988.

Τσαούσης Δ. Γ., *Η κοινωνία του ανθρώπου*, Αθήνα ^{4}1987.

Τσελίκας Α, *Μαρτυρίες από τη Σαντορίνη (1573-1819)*, Αθήνα 1985.

—, "Το αμπέλι στα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Σαντορίνης", *Ιστορία του Ελληνικού Κρασιού*, Αθήνα 1992, σ. 84-90.

—, "Το αμπέλι από τον 16ο ώς τον 18ο αιώνα ως αντικείμενο δικαιοπραξιών στη Σαντορίνη", *Ο σαντορίνη της Σαντορίνης*, Αθήνα 1994, σ. 61-65, 198.

Τσικριτζή-Κατσιανάκη Χρυσ., *Κρητικά επώνυμα επαγγελματικά και δηλωτικά τίτλων και αξιωμάτων*, Αθήνα 1981.

Τσιρπανλής Ζ., "Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (Νέα στοιχεία και νέες απόψεις)", *Δωδώνη*, 4 (1975), σ. 271-291.

—, *Το ελληνικό κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700). Συμβολή στη μελέτη της μορφωτικής πολιτικής του Βατικανού*, Θεσσαλονίκη 1980.

Τσοποτός Δ. Κ., *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατίαν*, Αθήνα ^{2}1983.

Τσουλκανάκης Ν., "Η συμβολή της Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην εμφάνιση και καλλιέργεια της παιδείας στην Πάτμο", *Διπτύχων Παράφυλλα*, 2 (1989), σ. 301-309.

Τωμαδάκης Ν., "Αποθησαυρίσματα. Το ξύλον", *Αθηνά*, 70 (1968), σ. 3-36.

—, "Συμβολή εις τους ναυτικούς όρους του ΙΖ' αιώνος και ιδία εις τους παρ' Αθανασίω Πικρώ και Μ. Τζάνε - Μπουνιαλή και αι ονομασίαι των σκαφών παρ' αυτοίς", *Κρητολογία*, 3 (1976), σ. 5-46.

—, "Περί χωρεπισκόπων και πρωτοπαπάδων των Κυκλάδων νήσων", *Κιμωλιακά*, 7

(1977), σ. 3-16.

—, "Βυζαντινή έγγειος ορολογία", *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά*, τ. 2, Αθήνα 1978, σ. 43-49.

Tayyib Gokbilgin M., "Οι επιδράσεις της μεταρρυθμιστικής κινήσεως του Τανζιμάτ επί των θεσμών και της οργανώσεως του οθωμανικού κράτους", μετάφρ. Β. Δημητριάδης, *Δελτίον Τουρκικής Βιβλιογραφίας*, 5 (1968), σ. 17-38.

Thevenot J. de, *Relation d'un voyage fait au Levant, dans laquelle il est curieusement traité des Estats sujets au Grand Seigneur...*, Παρίσι 1665.

Thiriet F., *La Romanie vénitienne au moyen âge. La développement et l'exploitation du domaine colonial venetien (XIIe-XVe siècles)*, Παρίσι 1975.

—, βιβλιοκριτική στη μελέτη του D. Jacoby, La féodalité en Grèce médiévale, *Revue Historique*, 97 (1973), σ. 473-475.

Vernier B., "Filiation, règles de résidence et pouvoir domestique dans les îles de la mer Egée", *Femmes et Patrimoine dans les sociétés rurales de l'Europe Méditerranéenne*, Παρίσι 1987, σ. 365-385.

Veyne P., "Panem et Circences: l'évergétisme devant les sciences humaines", *Annales, E.S.C.*, 1969, σ. 785-825.

Vitti M., "Ο νεομάρτυρας Μάρκος Κυριακόπουλος που αποκεφαλίστηκε στη Σμύρνη το 1643 (Μία δυτική πηγή)", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 10 (1963), σ. 89-103.

Vryonis Sp., "Η βυζαντινή κληρονομιά στον επίσημο και έντεχνο πολιτισμό των βαλκανικών λαών", μετάφρ. Στ. Ευθυμιάδης, *Η βυζαντινή παράδοση μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα 1994, σ. 35-68.

Υψηλάντης Αθανάσιος Κομνηνού, *Εκκλησιαστικών και πολιτικών των εις δώδεκα βιβλίον Η' Θ' και Ι' ήτοι Τα μετά την άλωσιν (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολη 1870 (επανέκδοση Αθήνα 1972).

Yver J., *Egalité entre héritiers et exclusion des enfants dotés. Essai de géographie coutumière*, Παρίσι 1966.

Φίλιππα-Αποστόλου Μάρω, *Πάρος - Αντίπαρος*, Αθήνα 1982.

Φιλιππίδης Δ. - Κωνσταντάς Γρ., *Νεωτερική Γεωγραφία*, επανέκδοση του τμήματος που αφορά την Ελλάδα, επιμ. Αικατερίνη Κουμαριανού, Αθήνα 1970, (α' έκδ. Βιέννη 1817).

Φλωράκης Α., *Η λαϊκή λιθογλυπτική της Τήνου*, Αθήνα 1979.

Φλωρεντής Χρυσ., *Βραβείον της Ιεράς Μονής Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου*, Αθήνα 1980.

Φραγκάκη-Syrett Έλενα, *Οι χιώτες έμποροι στις διεθνείς συναλλαγές (1750-1850)*, Αθήνα 1995.

Φώσκολος Μ., "Αι μικραί καθολικαί κοινότητες των Κυκλάδων κατά τας αρχάς του ΙΗ' αιώνος", *Ε.Ε.Κ.Μ.*, 10 (1974-1978), σ. 265-311.

Wailes R., "A note on windmills", *A History of Technology*, Οξφόρδη 1956, σ. 623-628.

Weber M., *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μετάφρ. Δ. Κούρτοβικ, Αθήνα χ.χ.

Wheler G.,Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levante, τ. 1-2, Χάγη 1723.

Χάμμερ Ι., *Ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, μετάφρ. Κ. Κροκιδάς, τ. 1, Αθήνα 1870.

Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους, Αθήνα 1985.

Χατζιδάκης Ι., *Η ιστορία της νήσου Μήλου*, Αθήνα ^{2}1972 (α' έκδ. Αθήνα 1927).

Χριστοφιλόπουλος Α., *Σχέσεις γονέων και τέκνων κατά το Βυζαντινόν δίκαιον*, Αθήνα 1946.

Χρυσανθόπουλος Λ., *Συλλογή τοπικών της Ελλάδος συνηθειών εξ επισήμων προς την ελλ. κυβέρνησιν των τοπικών αρχών απαντήσεων*, Αθήνα 1853.

Ψαράς Ι., *Η βενετοκρατία στην Τήνο την εποχή του κρητικού πολέμου (1645-1669)*, Θεσσαλονίκη 1985.

—, *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής στις βενετικές κτήσεις του ελληνικού χώρου (16ος - 18ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1988.

—, "Η Άνδρος στα χρόνια του κρητικού πολέμου (1645-1669)", *Ανδριακά Χρονικά*, 19 (1993), 117 σσ.

Ψύλλας Ι., *Ιστορία της νήσου Κέας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1920.

Ψύλλας Κ., "Απομνημονεύματα κληρικού", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 2 (1939), σ. 116-132.

Ψυχογιός Δ., *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1987.

Ψυχογιός Κ. - Ποπολάνος Στ., *Η Πάρος (από την αρχαιότητα ώς τη σύγχρονη εποχή)*, Αθήνα 1937.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ *

αβαντάριο 72
Αβέρκιος 195
αγαραλίκι 71
Αγαρηνοί 197
αγελάδα 260, 270, 272, 274-275, 277, 280, 282, 284, 291
αγέρας (αέρας) 153-154
Αγία Αικατερίνη, Φηρά, Σαντορίνη 277
Αγία Ελένη (κοντράδα) 360
Αγία Λαύρα 232
Αγία Παρασκευή (κοντράδα) 356
Αγία Τριάδα 360 • (κοντράδα) 141
Άγιο Όρος 195, 232, 409
Άγιοι Απόστολοι 355
Άγιος Βασίλειος (κοντράδα) 356, 359
Άγιος Βλάσιος 188
Άγιος Γεώργιος 66-67, 233, 355 • Άγιος Γεώργιος του Κλουβά 66 • Άγιος Γεώργιος, Κουτελονήσι 233
Άγιος Δημήτριος (κοντράδα) 141, 160, 356, 358, 360
Άγιος Ηλίας 64, 237, 355, 360
Άγιος Ιωάννης 188, • Άγιος Ιωάννης του Γιαλού (;) 359 • Άγιος Ιωάννης, Παραπόρτι (κοντράδα) 360 • Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος 242
Άγιος Κοσμάς και Δαμιανός, Μήλος 163
Άγιος Νικόλαος του Βάνη 239 • Άγιος Νικόλαος του Γιαλού 361 • Άγιος Νικόλαος, Σύρος 195
Άγιος Παντελεήμων 67 • Άγιος Παντελεήμων του Χαλίκη 359
Άγιος Σώστης 196-197
Άγιος Τάφος 59, 232-233
Αγκυρα 159
Αγραβαρά Ερήνη του Αθάνα 332 • Καλούδα 332
Αγραβαράς Γεράσιμος 332 • Μακάριος 64 332, 335
αγρανάπαυση 24, 136
αγρέλι 58, 148
Αθανάσιος, αρχιεπίσκοπος Σίφνου Μυκόνου 64, 169, 230, 237
Αθήνα 37, 153, 177, 253, 419
Αιγαίο 11, 15-16, 21-22, 33-34, 36, 47, 55, 78, 101, 147, 178-179, 185-186, 191, 202, 233, 250, 261, 322, 341-342, 413, 420, 435, 439, 441-442
Αίγινα 425
Αίγιο 37
αιγοπρόβατα βλ. πρόβατα
Αίγυπτος 203
Αιτωλία 253, 373, 419
Αλαμανής 78
Αλέξη Αννούσα του Μάρκου Γιαννούλη 246
Αλευκάνδρα βλ. Λευκάντρα
αλεύρι 371-372, 401, 432-434
Αλής 168
Αλιμπράντης 169
αλλαγωγή 253-254
αλλαξιά βλ. ανταλλαγή
αλώνι 143, 145, 400
Αμοργός 68, 101, 143, 191, 194, 197, 254, 260, 437
αμπέλι 24, 30-31, 57-58, 64, 66, 97, 106-107, 114, 134-139, 144-150, 161, 165, 167-168, 171, 173, 179, 187, 193, 209, 223, 228, 232, 241-243, 251-252, 267-268, 270-273, 275-277, 279-285, 287, 289, 291-292, 303-304, 321, 329-330, 332-334, 336, 351-354, 362-363, 400, 403-405, 407, 424, 431 • γεροντάμπελο 134 • νιάμπελο 134 • ξάμπελο 134 • παλιάμπελο 134
Αμπελόκηπος 353
αμυγδαλιά 148
αναγνώστης 319
Ανάφη 36, 38, 89, 144, 161, 254-256, 421
Άνδρος 22, 26, 37, 95, 109, 135, 137, 139, 141, 143, 151, 163, 177, 191, 204, 233, 256, 273, 324-325, 328, 342, 436-437
ανεμόμυλος βλ. μύλος
ανήλικος 88, 110, 214, 244-245
Αννέζα 337
ανταλλαγή/αλλαξιά 14, 43, 59, 81, 92, 253-294, 351, 443-444
αντένα μύλου 228, 241, 251, 375, 379-380, 381, 423-425, 429 • πλοίου 201, 204
αντίγι 254-255
Αντίπαρος 158

* Δεν έχουν περιληφθεί στο ευρετήριο οι λέξεις Μύκονος, αγοραπωλησία, νοταριακό έγγραφο - νοτάριος, φορολογικό κατάστιχο - φορολογούμενος όσα τοπωνύμια της Μυκόνου περιλαμβάνονται στους πίνακες IX.1.-IX.5., στους οποίους καταγράφονται με αλφαβητική σειρά, καθώς και το παράρτημα με εξαίρεση τα πρόσωπα εκείνα που εξετάζονται αναλυτικά. Τα μικροτοπωνύμια που δεν συνοδεύονται από άλλη ένδειξη τόπου είναι της Μυκόνου.

Αντώνης γαμπρός του Λοΐζου 74-75
Άνω Μερά 239
Αξιώτης 78, 178, 418 • Λεωνής 75
Απάνω Κάστρο Άνδρου 324
Απάνω Ρύμνη (κοντράδα) 360
Απείρανθος Νάξου 341
άπλη 201, 205
απογραφή οθωμανική 23, 374, 436
αποθήκη (μαγαζί, μαγαζές) 132, 151-152, 155, 161-162, 164, 173, 228, 276, 295, 303, 334, 374-375, 400-403, 413, 424, 440
αποκόπτης 94
αποξύλου 92
Αρβανίτης Αλέξης 125 • Νικόλας 125, 223, 300
αργαστήρι βλ. εργαστήρι
Αργύραινα 356
Αρμακόλα Σταματική 249
Αρμακόλας Στ. 211
άρμενα 201, 205, 208
αρνιά βλ. και πρόβατα
Άρονα Ευδοκία 213
Άρτα 153
Αρτακηνός Γρηγόριος 113, 134 • Ιωάννης 300 • Νικολός 221 • Φραγκιάς 339
Αρτακηνού Γιακουμίνα θυγ. Ιωάννη 338-339
άρτος βλ. ψωμί
Ασανίνας Γεώργης της Ερήνης (της) 117
Άσος Κεφαλλονιάς 72
Άσπρη Θάλασσα 32
Ασσίζες της Ρωμανίας 21
Αταλειώτης 78
Ατίστας Γεώργης του Μαστραντώνη 75
αφεντότοπος 22
αφορισμός 230-231
αχτναμές 29-31
βαΐλισμα 132, 139-140, 145, 173, 403
Βαλέζιας Αλέσανδρος 348 • Κωνσταντής 309 • Νικολός 309
βαπτιστικό 217, 218-220, 223-228, 243-249
βάρκα 201, 203-204, 207-209, 271, 278, 282-283, 285-287, 291-292, 295, 314, 409
Βασάλος Μ. 232
Βασιλικό 355
Βαστάγος 360
Βενετία 15, 22, 52, 163, 168, 203, 348 • Βενετοί 15-16, 26, 33, 55, 202, 208, 330, 399, 411-412, 439, 442
Βεντούρης 357 • Ιωάννης 235 • Κωνσταντής του Ιωάννη 346 • Νικολός 99 • καπετάν 207
βερνιγάδα 269-270, 282, 291
βιβλία εκκλησιαστικά 162, 221
Βιδάλη Καλή θυγ. Ζώρζου 267 • Μαρούσα 214, 233 • Μαρούσα θυγ. Ζώρζου 267 • Μαρούσα σύζ. Μπατιστάκη 337
Βιδάλης (Βιτάλης) 377, 418 • Αθανάσιος 187 • Αντώνης 388, 414, 419 • Ζαννής 332, 335 • Ζώρζος 182, 184, 267, 299 • Ιωάννης 233, 300 • Κωνσταντής 388, 414 • Λινάρδος 99 • Μαθιός 331, 410 • Μπατίστας 213-214 • Νικολός 388, 412-413, 415 • Πέρος 176, 180-181, 299
Βίδος Γεράσιμος 44, 259, 310
Βίδου Κερέτα σύζ. Νικολού 346
Βικάριος Γεώργιος 112
Βιτζάρας Στεφανής 336
Βλάσης Κωνσταντής 235
Βοδονός 64
βοεβόδας 32-33, 90, 114, 251, 411
Βόθωνας 354
βοκολιός 132, 140, 145, 148-149, 173, 270, 333, 356, 400, 403-404, 406, 424
βολή 24, 80, 274
βοοειδή 149, 260, 278, 406 • βόδι 64, 79, 197, 260, 270, 274-280, 282, 291 • βουδόπουλο 270, 273-275, 279-280, 282, 291 • βλ. και αγελάδα, μοσχάρι, δαμάλι
Βρύουλα Μ. Ασίας 340
Βυζάντιο 393 • βυζαντινές καταβολές 21 • κοινωνία 215 • περίοδος 22, 193, 221, 231, 324, 328
Γαβριήλ, αρχιεπίσκοπος Σίφνου 196
Γαβριήλ καλόγερος 331
γαδάρα βλ. όνος
γάδος 201, 205
γαίες δημόσιες 27-28 • ιδιωτικές 27-28 • βακουφικές 28
Γαϊτάνη Ευγενού
Γαϊτάνης Γεώργης 332, 335 • Ιωάννης 182, 184, 300
Γαλησσάς Σύρου 352
γαλιόνι 439
γαλιότα 169, 175, 201, 204, 207-208, 210, 217, 271, 327
Γαλλία 234, 347
Γάργαλος 104
Γαρμπούλιας Νικολός 75
Γαρούμπης Ιωάννης 99, 309
Γγριμπίλιας Ζώρζης 212
Γεδεών, αρχιεπίσκοπος Σίφνου-Μυκόνου 196, 310
Γέμελου Κουράνα 243, 246
Γενιάτζος Ιωάννης 99

Γενιάτζου Αννούσα θυγ. Ανδρέα 118
Γενοβέζος 78
Γερακάρης Ζώρζης 212
Γερμανός, ηγούμενος 136
γεωργία 170, 180-179, 188, 199, 228, 294, 401, 441-442 • γεωργικές ασχολίες 224, 399, 413 • εκμετάλλευση 130, 297 • παραγωγή 339, 443
Γηράρδη Μπιατρίζα σύζ. Δημήτρη 383
Γηράρδης (Γεράρδης) 104, 377 • Δημήτρης 104, 419 • Μαρκάκης 300, 388, 398, 412, 416
Γιάγκος καπετάν 182, 184
Γιαλός 356, 359-361
Γιαννούλης γαμπρός Πέρου Κοντού 75
Γιουστινιάνος Σίμος 26
Γκίζης βλ. Γύζης
Γλαράκης Ιωάννης 317
Γληγοράκης 183 • Γιαννάκης 182, 212
γονική περιουσία 54, 70, 74, 81-82, 127, 248
Γρηγόριος αρχιεπίσκοπος Σίφνου-Μυκόνου 196
Γριάς (της) 178 • Γεώργης του Κωνσταντή 117 • Ιωάννης του Γεώργη 176, 180 • Ιωάννης του Κωνσταντή 176, 180 • Κωνσταντής του Γεώργη 176, 180, 246 • Νικόδημος 309
Γρυπάρη Μαργαρίτα σύζ. Πασχάλη 246 • Μπεδενιούδα του Αντώνη 317-318 • Νικολέτα θυγ. παπά Δημήτρη 382, 388, 414
Γρυπάρης 117, 377, 418 • Ανδρέας 300 • Αντώνης 232 • Δημήτρης 291, 300 • Δημήτρης (παπάς) 99, 187, 235-236, 291, 299, 380, 388, 390, 396, 398, 416, 420, 422, 464-467 • Ιωάννης 98 • Ιωάννης του Κωνσταντή 246 • Κωνσταντής του Δημήτρη 388, 396, 398, 416 • Λινάρδος 291, 308, 332 • Πασχάλης 99, 388, 415
Γυάρος 78
Γύζης 117, 428 • Αντώνης 300 • Γιαννούλης 347 • Ιωάννης 300, 347, 348, 428 • Πιέρος 99 • Τζαννής 97, 99, 213, 256, 300, 326, 348
γυναίκες 48-51, 55-57, 59-62, 71-73, 80, 109-120, 123, 193-194, 213-214, 224-225, 241, 247, 263-264, 313, 330, 341, 347, 357, 379
Δαλματία 392, 419 • Δαλματοί 418
Δαμαλάς Λουκής 32
δαμάλι 260, 269-270, 277 • δαμαλίδα 274-275, 279, 282, 291
δάνειο/δανεισμός 32, 91, 236, 250, 306, 326, 337-340, 380, 387, 407, 410, 413, 438, 442 • ναυτοδάνειο 338
Δαρδανέλια 435
δένδρα 147-148, 161, 281
δερφακίδα 269-270
Δήλος 25, 78, 412
Δημητράκη (στου) 355
Δημήτρης του Γιακουμή 389, 416
δημητριακά 372, 431, 442, 433-434 • βλ. και σιτάρι, κριθάρι, σμιγός
Δημητσάνα 253, 424
διαζύγιο 64, 244
διαθήκη 41, 71, 58-59, 65, 179, 195, 216, 221-222, 231-234, 239, 252, 288, 307, 324-325, 347, 380-381, 409, 425, 429
διάκος 190, 319
Διαμαντή Γιακουμίνα χήρα Ιωάννη 114
Διασίτη Δεσποινού σύζ. Ιάκωβου 236
Διασίτης Ιάκωβος 235-236
Διασκούφης Γιαννούλης 246 • Μαρίνος 309
διπυρίτης βλ. παξιμάδι
δονάτζιο 218, 241
Δοσίθεος παπά 237
Δουκάτο του Αιγαίου 21
δουλεμπόριο βλ. εμπόριο σκλάβων
δραγομάνος 27, 338
Δρακόπουλος Γεωργάκης 233
Δρακουρί 356
Δραφάκι 356
Δωδεκάνησα 31, 54
δωρεά 15, 34, 59, 81, 92, 197, 215-252, 258, 285, 324-325, 339, 351, 379-380, 429, 443-444
Εβραίοι 326
εγγερία (εγκαιριά) 136
εθιμικό δίκαιο 15, 31, 33-34, 50, 101, 115, 127-128, 167
εκκλησία 64-67, 132, 150-151, 155-156, 162, 173, 188-189, 197, 224, 228-229, 237, 239, 241-242, 332, 358-359, 403, 430 • εκκλησιαστικά/θρησκευτικά ιδρύματα 60-61, 65-68, 80-81, 112-113, 172, 196-197, 227, 233-234, 237, 239, 265-266, 307, 325
εκχρηματισμός 15, 59, 432
Ελένη της Νήρας 246-247
Ελεούσα (κοντράδα) 359
ελευθέρα περιουσία 35
ελιά 148, 431 βλ. και αγρέλι
Ελιά 354
Ελλάδα 54 • Έλληνες 210
Έλυμπος Καρπάθου 142
εμπόριο 138, 170, 185, 212, 285, 306, 339, 343, 387, 391, 407-408, 410, 413, 431-432, 438, 441-442 • εμπόριο σκλάβων/δουλεμπόριο 169-170, 322, 392, 399, 410, 438, 442
Εμπουρδέκτης 353

ενθύμηση 175, 208, 221, 410, 413
ενορία 163, 430
εντριτία 24
επαναλλαγή 273
επίκτητη περιουσία 35, 53
επιτροπική 206, 345 βλ. και πρεκούρα
επίτροπος 27, 169, 213, 214, 317, 343-346, 348-349, 411-412 • κοινότητας 77, 255, 307, 417 • ναού 196
επταμοίριο 73
εργαστήρι 132, 151-152, 155, 162, 173,176, 276, 295, 352, 374-375, 400-403, 413, 424
ερινός βλ. ορνός
ερίφια βλ. πρόβατα
Εύβοια 373,425
Ευρώπη 216, 220, 347, 420-421, 431, 433
Ζάκυνθος 101, 108, 177, 206, 214, 324, 345
Ζαμπέλα της Ζαννούς 118
Ζαμπέτα της Φρατζέσκας 309
Ζάρα Δαλματίας 419
Ζαρκούλης Θοδωρής 328
Ζαφείρης Γ. 357
Ζερβός Σταματέλος 75
ζευγόσπιτο 140
Ζιάγος Γεώργης 99 • Ιωάννης 99
Ζιώτης 78
ζώα 42, 49-50, 52-53, 65, 67, 69, 78-81, 135, 138, 149, 197, 253, 260-261, 264, 269, 271-284, 291-292, 294-295, 341, 352, 405-407, 413
ηγούμενος 191, 196, 239, 266
Ήπειρος 54, 178
Θεοτόκος 242
Θερμιώτη Φωτεινή θυγ. Γεώργη 392
Θερμιώτης 78 • Γεώργης 75
Θεσσαλονίκη 168
Θήβα 373
θημωνιά 141
Θήρα βλ. Σαντορίνη
Θολόγος Γιώργης 188 • Μαθιός 300
Θολόγου Καλούδα του Νικολού 246
Θράκη Ανατολική 211
θυρί 144
Ιάκουμος 280
ιδιοκτησία κατ ορόφους 158
Ιεράπολις 185
ιερείς 24, 60-63, 70, 79-81, 104, 163, 171-174, 185-190, 196, 224-225, 227, 229-230, 232-234, 237-241, 245, 250, 265-266, 287, 307, 324-325, 341, 356-357, 397-398, 413, 416, 444
Ιησουΐτες 17
ικάντος βλ. πλειστηριασμός
Ικαρία 207
Ιμπραήμ Α 29
Ιόνιο 79, 101, 104, 175
Ίος 345
Ιουστινιάνι 229
Ιστιαία Ευβοίας 25
Ιταλοί 418
Ιωάννης γαμπρός του Ρουσουνέλου 117 • μάστρο 272
Ιωάννινα 30, 175
Καβέστρος Αλέξης 309
Καβέστρου Ανέζα σύζ. Αλέξη 309
Καβούν Λουκάς 168, 182-183
καθέδρα 141
καθολική εκκλησία 17, 66, 162-163, 186, 229, 422 • καθολικοί 14, 104, 240, 277, 392, 418• ιερείς 185, 188
καΐκι 151, 181, 201, 203, 206-208, 210, 314, 409, 433
Καΐρης Λεονάρδος 324
Κακλαμάνοι 322
Καλαμαρά Ασημίνα 213 • Λασκαρίνα θυγ. Μιχάλη 393 • Φρατζέσκα χήρα Μιχάλη 237
Καλαμαράς 117, 377, 428 • Αλέξανδρος 169, 170, 388, 390, 407-409, 412, 415, 417 • Γεώργης 235, 388, 417 • Γιαννάκης του Ζαννή 300, 381,388, 411, 416-417 • Μιχάλης 168, 291, 299, 303, 331, 380-381, 388, 392, 396, 407-412, 416-417 • Τζάννες (Ζαννής) 152, 222, 292, 299, 303, 383, 407, 411-412, 456-460
Κάλαμος Κέας 274
Καλαφάτης 177 • Γεώργης 176 • Νικολός 97, 176, 180
Καλικιόπουλος βλ. Χαλικιόπουλος
Καλλέργη Ζαμπέτα σύζ. Ιωάννη 310, 332
Καλλέργης 428 • Δημήτρης 300 • Δημήτρης (παπάς) 300 • Ιωάννης 332, 335 • Κάρλος 99, 195 • Νικολός 300 • Νικόλας του Στέφανου 300 • Στέφανος 300
Καλλιάρχος Ιωάννης 241-242• Π. 339
Καλλιμάρχος 117, 377 • Ανδρέας 299, 380-381, 388, 396, 407, 410-412, 416-417, 461-464
Καλλίπολη 207
Καλλιστράτη καλογριά 242
Καλογεράς 117, 377, 428 • Γεώργης του Μανούσου 160, 243, 299, 388, 396, 407-408, 415, 428, 445-448 • Ζουάνες 419 • Μιχάλης 32, 237, 300, 381, 388, 390, 409, 415, 417 • Σπηλιώτης 388, 390, 396, 415
καλόγερος καλόγρια βλ. μοναχοί-ές
Καλογιάννης Νικολός 75

Καλογριός Φιλόθεος 300
Καλόμενος Γεώργης 314
Καλόξυλο Νάξου 352
Καλούδα 325
Κάλτορας Τζώρτζης 99, 310
κάλτσες 109
Καλυβάρια 166
κάλφας 175
Καμαλαύκα 355
Καμαράσης Πέτρος 232
Καμνάκι 360
Καμπιάνου Αννούσα του Ζαννή 118, 309
κάμπος 270, 281
Κάμπος 64
Καναβούτζος Μιχαήλ 114
κανακάρης 54
Κανάλια 58
Κανισκάς Πέτρος 75, 77
καντζιλιέρης 44-45, 51-52, 77, 92, 108, 200, 249, 414, 417 • καντζηλιερία 43, 93, 96, 170, 206, 255, 412
Κάντου Μαρία σύζ. Λευτέρη 346
Καπέλλος Ζώρζης του Νικολού 151
καπετάνιος/καπετάν 25-26, 61, 68-70, 79-80, 168-169, 171-174, 181-184, 186, 214, 233, 245, 265-266, 285, 287, 391-392, 397, 399, 409, 412, 439 • καπετάνιος (αξίωμα) 25, 412
καπουδάν πασάς 26, 32, 79
καπου-κεχαγιάς 342
καραβοκύρης 61, 68-70, 80, 171-174, 181-184, 186, 214, 265-266, 397, 409
Καραγεώργης Μανώλης 100
Καραγιάννη Γιακουμίνα θυγ. Γεώργη 346, 349
Καραγιάννης Γεώργης 346 • Ιωάννης 309, 312, 346
Καράς Μικές 212
Καρβουνάρης Φραγκιάς 317
Καρδαμίδα 272
Καρδιωτάδο 64
Καρπάθιος 78 • Κωνσταντής 75
Κάρπαθος 139, 142
καρφιά 175, 209
Κασαντριανός 78
Κάσος 359
Καστελάκια 354, 357
Καστελανάκης Γεώργης 212
καστελάνος 89
Καστελάνος Γαβριήλ 99 • Γεράσιμος(;) 99 • Γεώργης 99 • Μιχάλης του Σαβαστία 300 • Νικολός 318 • Τζαννής 90
Καστελάνου Μαρία 318
Καστέλι Τήνου 351
Καστέλια 201, 207
Καστέλλης Ιωάννης Βικέντιος 229
Κάστρο Μήλου 72
Κάστρο Μυκόνου 156, 358, 360-361, 380, 382, 433
Καταβατά Χρουσή σύζ. Νικόλα 325, 380
Καταβατάς 377 • Ανδρέας 235 • Γεώργης 176, 180, 235-236, 286, 291, 300, 388, 398-399, 414 • Ιωάννης 195 • Νικόλας 99, 300, 319, 380, 388, 415
κατακερματισμός γης/ιδιοκτησιών 33, 38, 53, 47, 127, 129, 377
καταλλαγή 254
κατάλυμα/κατάλειμμα 132, 140-141, 143, 145, 157-159, 167, 173, 270, 403
Κατζίκης Νικόλας 308
Κατζούρης Χριστόδουλος 212
κατοικιά 98, 132, 140-142, 145, 148, 150, 161, 167, 228, 268, 270, 276, 278-279, 281, 285, 287, 291-292, 304, 331-333, 348, 365, 400, 404-405, 424
Κάτω Λειβάδι 353, 355
Κατωμέρης Μανώλης 300
Κέα 24, 77, 80, 98, 141, 254, 274, 341, 375, 419, 437
κελί (κελλί, κέλλα) 66, 132, 141-142, 145, 400, 403
κελιότοπος 132, 142, 145, 360, 403
κερί 237
Κέρκυρα 141, 177, 437
κεφαλικός φόρος 42
Κεφαλονιά 72, 85, 88, 242, 253, 280
Κεφαλλωνίτη Σοφία του Νικόλα 75
Κεφαλλωνίτης 78, 212
Κέφαλος Πάρου 254, 345
κεφαλοχάρατσα 32
κήπος/κηπάρι 65-66, 132, 134-135, 137-138, 144, 173, 228, 268, 270, 279, 281, 283, 291-292, 332, 334, 351, 400, 403
Κίμωλος 141, 152, 158, 162, 232, 254, 330, 340, 345, 424
κλεβινή 173
κλείσμα 58-59, 66, 98, 106-107, 124-125, 135-136, 138, 140, 143-148, 150, 161, 167-168, 173, 187, 193, 209, 223, 228, 242-243, 249, 267-268, 270-272, 275, 277, 279-284, 285, 288, 291-292, 303-304, 321, 332-334, 353, 400, 403-404, 424-425
κληρονομιά/κληρονόμοι 35-36, 47, 54, 88, 114, 167, 194, 233, 267, 288, 305, 382, 392 • δίκαιο

33, 37, 53, 131 • δικαιώματα 88, 116 • διαδικασίες 33, 37, 48, 71, 381 • μεταβίβαση 15, 35, 41, 54, 58-59, 72, 74, 81-83, 314, 379, 386, 391, 421
Κοζαδίνος Σταμάτης 274
κοινοκτημοσύνη συζύγων 35, 57
κοινότητα 12-13, 25, 32-33, 38, 42, 46, 56, 68, 89-90, 93, 98, 101, 113, 115, 230, 255, 261, 288, 307, 325-326, 329, 337, 342, 411, 413-414, 417 • κοινό 23, 89, 93, 95, 255, 413, 416 • κοινοτικοί άρχοντες 223
Κόκκινος Θοδωρής 348
Κόκκινου Ζαμπέτα σύζ. Θοδωρή 346
κολλητεράνος 86, 128
κολόβιο 176
κόνσολος 17, 325-326, 330, 347-348
Κονταρίνη Καλή θυγ. Νικόλα 344, 346
Κονταρίνης 183 • Γεώργης 182 • Γιάκουμος 299, 479-482
κοντετζιό 152, 248-249 • κοντετζιονάδα 114
Κοντογιάννης 248
Κοντολούρης Αλέσαντρος 300
Κοντός Γιαννούλης γαμπρός Πέρου 74
Κοντοστάβλος Κωνσταντής 75
Κοντοφρέος 177, 377 • Αντώνης 383 • Ζαχαρίας 308 • Μανώλης 390 • Μαρίνος 388, 396, 416 • Νικολός 222, 344, 346 • Τζάννες 99-100, 286, 300, 309, 388, 411, 414-415, 417 • Φράγκος 176, 180-181, 308, 332, 335, 485-486
Κοντοφρέου Ευγενού χήρα Μαρίνου 308, 383, 483-485 • Θοδωρούλα του Φράγκου 346 • Καλή θυγ. Μαρίας 346 • Μαρία σύζ. Φράγκου 332
κοντράδα 141, 356-360 • κοντράδα: της Ελένης του Κολήνου 357 • του αφέντη οικονόμου Κορίνθιου 356 • του Γεώργη Καλόμενου 357 • του Κωσταντή Πετρή 357 • του παπά Φρατζέσκου Σκορδίλη 356 • του ποτέ παπά Αντώνη 356 • των μύλων 433 • βλ. και Αγ. Ελένη, Αγ. Παρασκευή, Αγ. Τριάδα, Άγ, Βασίλειος, Άγ. Δημήτριος, Άγ. Ιωάννης, Ελεούσα, Παναγιά, Σωτήρα
κοντραδίτο 84-88, 96, 102-103, 105, 111, 113, 115, 119, 129-130, 180, 182-183, 189-190, 200, 256, 314, 319, 343-344, 393-395, 423
Κόνυζα 353, 354
κοπιαστικό 136
Κορίνθιος 78, 377, 418 • Δεμένεγος 99 • Ιωάννης 332, 335 • Μάρκος (κυρ) 97, 99 • Μάρκος (παπάς) 44, 46, 169, 187, 190, 235-236, 259, 299, 326, 357, 379, 388, 390, 396, 398, 407, 410, 412, 415, 420, 452-456 • Πέρος 388, 415
Κορίνθιου Χριστιάνα σύζ. Ιωάννη 332
Κορνάρος 183 • Αθανάσιος 67 • Ανδρουλής 288 • Αντώνης του Μάρκου 300, 328, 333, 335 • Γιάκουμος 67, 300 • Γιαννούλης του Μάρκου 116, 308, 328, 333 • Λαρέντζος 292, 299 • Νικόλας 300, 333 • Πασχάλης 300
Κορνάρου Ερήνη θυγ. Γιακουμή 288 • Ευγενού θυγ. Ιωάννη 221 • Καλή χήρα Μάρκου 223, 308, 328 • Μαρία θυγ. Μάρκου 328 • Στελιανή 333
Κόρσο 212 • Μουρασάνο 212
Κορώνη 177
Κορωνιός 78, 377, 418 • Νικόλας 388, 415
Κοσμάς Μιχάλης 212
κότα 24, 142
Κουβαράκης Πιέρος 116
Κουλούρη Ερήνη θυγ. Ζαννή 309
Κουλουρίδης 177-178 • Μαρκαντώνης 176, 180
Κούνια Μαρούλα θυγ. Ιωάννη 309
Κούνιας Βασίλης 99
Κουνουπιέτης Ιωάννης 246-247
Κουντουμά Φροσύνη 333
Κουντουμάς Ζαννής του Γεώργη 300, 333, 335 • Ιωάννης 182, 184 • Πέτρος 190, 308, 486-488
κουραμάς 336
Κουράνα του Πέρου της Ντιάνας 318
κουρουπιές 133, 166
κουρσάροι 16, 202, 206, 211, 439
Κουτζαύτης 248
Κουφοζαννής 248
κρασί 24, 32, 147, 343
Κρήτη 27, 85, 88, 94, 100, 104, 110, 138-139, 175, 177, 203, 221, 244, 254, 288, 323, 341, 354, 418, 419, 422 • Κρήτες 341
Κρητικός 78 • Βεντούρα του Αμηρά 246
κριθάρι 194, 271, 409, 421, 424, 433-434
Κρίσπος Φραγκίσκος 241
κριτήριο τοπικό 33, 36, 248, 328, 441
κτήμα (ζώο) 260, 269, 271, 279, 282, 291
κτηματολόγιο 17, 43-44, 52, 137, 179, 185, 191, 353, 373
κτηνοτροφία 78, 149, 170, 180, 188, 199, 271, 294, 306, 405-406, 438, 441-442 • κτηνοτροφική εκμετάλλευση 130, 297
Κύθηρα 26, 108, 435
Κύθνος 25, 341, 437
Κυκλάδες 11-13, 16-17, 21-22, 25-26, 29, 32, 38, 78, 89, 128, 148, 158, 254, 288, 328, 335, 341, 343, 371-372, 374-375, 431, 436-437
Κυνίδαρος Νάξου 254

Κύπρος 22, 104, 203
Κυριακή (συνοικία) 150
Κυριακόπουλος Μάρκος 342
Κυριάκου 178, 377 • Ανδρέας του Νικόλα 381, 388, 396, 407, 409, 415 • Νικόλας 100, 176, 180-181, 232, 251-252, 299, 380, 388, 390, 396, 398, 407-409, 414, 448-452
κωδικοποιήσεις εθίμων 33-34, 36, 292
Κωνσταντινούπολη 203, 306, 322, 331, 342, 345, 347, 433
Κως 169
Λαγκάδα 353-354
Λαγκάδι (Λαγκάδια) 58, 355
λαγκάδι 132, 135, 144, 173, 403
Λαγκάδια Πελοποννήσου 178
Λαμία 373
Λαμπαρδάκης Αντώνης 75
Λατίνοι 21, 25
Λειβαδάκι 353, 356
Λειβαδάκια 58
λειβάδι 58, 66, 132, 135, 138, 144, 173, 228, 268, 270, 279, 281, 291-292, 303-304, 314, 334, 403-404
Λειβαδιά 371
Λεόντιος παπά- 162
Λέρος 140
Λευκάδα 54
Λευκάντρα 141, 188, 233, 356, 359-361, 392
Λημνιός 78
Λημνιού Κατερίνα θυγ. Γεώργη 300
Ληνό 353, 357
Ληπάρης Γιαννούλης 179
λιβάνι 237
Λιβόρνο 392, 419
Λικίνιος Νικόλαος 325
Λιμένες 359
Λίμνη 139, 150, 356, 359-361
Λιμνιώνας 359
Λιμνιώτισσα 188
λινάρι 410
Λιτζάρδος 377, 418 • Αντώνης 299 • Γεώργης 235, 309, 313 • Ζαννής 300 • Κωστάζος του Νικολού 318 • Νικόλας 299 • Πέρος 388, 415 • Σιδέρης 99, 332
Λιτζάρδου Ερήνη 332 • Σταματική της Ευγενούς 246
λογαριαστής 45, 307, 411
λούρος 143-145, 400
Λωλοτζαν[ν]ή Καλή σύζ. Μάρκου 308
Λωλοτζαν[ν]ής Γεώργης 246, 300 • Δούκας 300 • Νικόλας 246, 333, 335
μαγαζές/μαγαζί βλ. αποθήκη
μαγαζότοπος 152
Μαγγανάρης Απόστολος 195
Μαγιορκίνοι 326
Μακαρία η Σιφινιά 195
Μακεδονία 166 • Δυτική 178
Μακρόνησος 433
μακτού 65
Μαλαχίας Ζαχαρίας 212
Μαμάτζο 354
Μανέτας Στάθης Ρωμανός 176, 208, 398-399
Μάνη 54, 93, 183, 338, 410
Μανιάτη Αποστολού 383
Μανιάτης 78 • Αλέξης 291-292, 309, 383 • Αντώνης 332 • Ιωάννης 289 • Λοϊζος 300 • Μάρκος 242 • Πατέστος 99, 291-292, 308 • Πέρος 99
μαντήλια 109
μάντρα 32, 141, 143, 145, 148-149, 356, 400 • βουδόμαντρα 143 • βουκλόμαντρα 143
Μαού 251, 353
Μαραγκούς Ιωσήφ 345
Μαράθι 64, 232, 353-354
Μαραμπότος 177 • Μαθιός 99, 286 • Πιέρος 100, 176, 180, 241, 300
Μαρία Άγγελος Βιδάλης 213
Μαρία του Γιαννούλη 118
Μαρίνος 329
Μάρκος γαμπρός του Νικολού Ζιάγου 117 • Μάρκος του Στέργιου 75
Μαρκουλή Μαρία 90 • Πιατρίτζα 90
Μαρτίνος 377 • Δεμένεγος του Τζαννή 388, 415 • Μαθιός 383
Μαρτίνου Αθανασία θυγ. Δεμένεγου 193, 241, 309
μάρτυρας 93, 217, 325
μάστορας/μάστρο 61, 68-70, 80, 100, 171-181, 186, 214, 232, 241, 245, 250, 265-266, 272, 280, 287, 289, 380, 397-398, 408-409
Ματέι 104, 183, 212, 377, 418 • Μπαστιάνος 104, 182, 381, 391-392, 398, 409, 419 • Πετράκης του Μπαστιάνου 381, 388, 391-392, 409, 415, 417 • Φραντζέσκα σύζ. Μπαστιάνου 391
Ματογιάννι 359, 360
Μαύρη Θάλασσα 78
Μαυρογένης Πέτρος 426
Μαυροθαλασσίτης 78 • Λευτέρης 309, 313, 349
Μαυροκορδάτος Αλέξανδρος 27, 32-33, 251, 343 • Ιωάννης 32, 66, 251
μαχαίρια 338, 409

Μεγαλογιάννης Αντώνης 75
Μεημέτ μπέης 27, 169
Μελέτιος 195
μέλι 144
μελισσοτόπι 144
Μενάρδος Γεώργης 176, 180
Μεριρόνια 433
Μεσόγειος Ανατολική 435
μέσος όρος ζωής 54
μεταλλαγή 254
μετανάστευση/μετακίνηση πληθυσμού 55, 77, 104, 178, 340-349, 418 • αλβανική 26
μετάξι 95, 109
μετασήκωμα 58, 132, 135-136, 145, 173, 268, 270, 281, 403
Μεχμέτ πασάς 406, 421
Μηλιός 78 • Νικολός 299, 471
Μήλος 72, 128, 162-163, 206, 222, 231, 254, 269, 422, 436
μητάτο 280
μητρωνυμίες 117, 352-353
Μιχάλης μπάρμπα- 289
μοιρασιά 59
Μολδοβλαχία 37
μοναχοί -ές 60-64, 80, 171-174, 190-195, 239, 237, 245, 265-266, 280
μονή 64-68, 112, 138, 190-195, 211, 215, 231, 233, 236, 242, 266, 287, 307, 331, 421 • Αγία Μονή, Άνδρος 233 • Αγία Παρασκευή 188, 191, 196-197 • Άγιος Γεώργιος, Σκύρος 233 • Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, Πάτμος 68, 162, 191, 194-195, 211, 242, 287, 421 • Άγιος Νικόλαος 236, 239 • Άγιος Νικόλαος, Άνδρος 163 • Άγιος Νικόλαος, Τήνος 328 • Άγιος Παντελεήμων 64, 66, 68, 191, 232, 239 • Βαρνάκοβα, Δωρίδα, 422 • Ζωοδόχος Πηγή, Άνδρος 194 • Λυκουσάδα, Τρίκαλα, 422 • Νέα Μονή, Χίος 191 • Παναγία Βρυσιανή, Σίφνος 68, 195 • Παναγία Παλαιοκαστριανή 232 • Παναγία Παναχράντου, Άνδρος 195 • Παναγία Σπηλιώτισσα, Ζακύνθος 195 • Παναγία Τουρλιανή 65-68, 81, 191, 195-197, 232, 237, 239, 242, 266, 286, 292, 348, 389-390, 421 • Παναγία Χοζοβιώτισσα, Αμοργός 68, 101, 191, 194, 197 • Παντοκράτορας, Κεφαλονιά 233 • Ταξιάρχες, Σέριφος 68, 191, 221, 233, 287
Μορμόρη Θεονύμφη 288
Μορόζος 183, 212 • Δεμένεγος 182, 212
Μορφινός Δημήτρης 300
μοσχάρι 274
μούλκι 31
Μουράτ Γ 29
μουριά 431
Μουρούζης Ματαίος 182
Μουσούρος 165
Μουσταφά πασάς 439
μουφτής 34
μουχτερό βλ. χοίρος
Μπάγου Τρανταφυλλιά σύζ. Πέρου 118, 309
Μπαγούς 377, 418 • Ζαννής 182, 184 • Μάρκος 299, 303, 429 • Νικόλας 299 • Πιέρος 388, 414
Μπαμπούνη Ελένη του Γεώργη 333
Μπαμπούνης Λινάρδος 310
Μπαρκιά (Παρκιά) 358-360
μπαρμπακάς 140
Μπαρμπαρίγος Μάριος 163
Μπατής 169
Μπατίστας γαμπρός Νικόλα Μπρατή 75
Μπεναρδάκης Α. 211
μπεργαντί 201, 204-205, 208
Μπερνίδενα βλ. Τομαζίνα Σπαλιάρδου
Μπετής Αντώνης 169, 170
Μπιατρίζα 151
Μπίθος 64
Μπονατζούντας Νικολός 242
Μπόνης Αλέξανδρος 301 • Μάρκος 182, 184 • Μελέτιος 162 • Νικολός 176, 180
Μπουγάς Γιάκουμος 346 • Μάρκος 309
Μπούνη Φραντζέσκα σύζ. Μανώλη 380, 383
Μπούνης 377 • Μανώλης 379, 388, 390, 396, 415 • Νικολάκης 380, 383
Μπουτέλη Ερήνη του Ιωάννη 317
Μπράτιμου Ουρανία χήρα Κωνσταντή 246
Μυκονιάτης Γεώργιος 348 • Νικόλας 348
Μύλοι 360
μυλόπετρα 373
μύλος 48, 58, 81, 100, 132, 150, 152, 154-156, 176, 173, 188-189, 228, 241, 251, 276, 287, 338, 352, 360, 371-426, 429-440, 442 • μύλος κατάλειμμα 140, 173, 422 • βλ. και νερόμυλος
μυλότοπος 100, 132, 142, 152, 154-156, 173, 251, 380, 403, 405, 424-425
μυλωνάς 413, 420, 422, 437
Μυριόφυτο 211
Μυστράς 101
Μυτιληνιός 78, 212 • Καντήλης 212
Μωραΐτη Αννέζα σύζ. Μαθιού 347 • Μαντελένα σύζ. Πέρου 246
Μωραΐτης 78, 178, 212 • Μαθιός 64 • Μιχάλης 309 • Μιχελής 152 • Νικολός 176, 180, 243 • Πέρος 291, 301 • Χριστόδουλος 176, 180

Νάζος 378, 418 • Δημήτρης 333, 335 • Μαθιός 97, 99, 388, 396, 416 • Πιέρος 99
Νάζου Κουράνα σύζ. Γιαννούλη 317 • Μαρία σύζ. Δημήτρη 333, Φροσύνη θυγ. Ιωάννη 243 • Φροσύνη θυγ. Κωνσταντή 309, 312
Νανές Ιωάννης 75
Νάξος 22-24, 26, 36, 38, 54, 57, 72, 79, 88, 93-94, 128, 134-135, 137-138, 143-144, 154, 158, 161, 179, 191, 194, 206, 221, 232, 244, 254-256, 269, 273, 280, 335, 341, 343, 345, 374, 409-410, 419, 422, 424, 436 • Νάξιοι 29, 323, 330, 340, 341
Νάουσα Πάρου 254
ναυπηγείο 207-208, 211
ναυτιλία 170, 184, 206-207, 210, 285, 306, 339, 387, 391, 407-408, 410, 412-413, 432, 435, 438, 441-442,
Νεάπολη 208
Νενιώτης 78
Νέος Παντελής 310
Νέου Μαρούλα θυγ. Γεώργη 309
Νεόφυτος αρχιεπίσκοπος Σίφνου-Μυκόνου 230
Νεόφυτος παπά- 237
νερό 134, 355
νερόμυλος 422-424, 430, 436
Νικόλας γαμπρός του Ανδρόνικου 117 • Νικόλας μάστρο- 179
Νικολός 326
Νικορέζος Κωνσταντής 299
Νικούσιος Παναγιώτης 27, 65
Νιόρδος Γεώργης 310 • Λευτέρης 182, 184 • Μπερτής 310
Νιόρδου Πούπουτζα 346 • Φροσύνη του Λευτέρη 310
Νισύριος 78, 212 • Αγαπητός 211-212
Νίσυρος 141
νιτράδα 243
νόμισμα 94-95, 294, 298, 331 • λογιστικό 51-52, 149, 160, 184, 235, 247, 286, 306, 373, 426 • υποτίμηση 52
Νταζάρα (Ντεζάρα) 183, 378, 418 • Γερώνυμος 182, 286, 299, 303, 388, 392, 396, 399, 409, 415, 418-419, 428
Ντακάριστος 78 • Γεώργης 309 • Γιάκουμος 146, 301, 313 • Μιχάλης 146, 308, 313-314
Ντακάριστου Ελένη 146, 308, 313
Νταμιράλιας Κωνσταντής 299
Νταμούντος 178 • Νικολός 176, 180
Νταπόντες Νικολός (Νίλος) 194
Νταρόδος 78, 378, 418 • Γεώργης 100 • Τζαννής 99-100, 388, 415, 420
Ντελαγκράτσια 233
Ντελασούδας βλ. Ντεσούδας
Ντελατόλας Ιωάννης 190, 308, 493-494
Ντελίνης 378, 418 • Κάρλος 77 • Περάκης 75, 77, 388, 415
Ντελόντε Γαβριήλ 328
Ντεμάρκο Τζουάνες 207
Ντεμένεγος Τζάννες 207
Ντεπαρίζης Γιάννης του Αντώνη 339
Ντεσούδα Αννέζα χήρα Θόδωρου 257
Ντεσούδας 78, 117 • Ιωάννης 309 • Μάρκος 187, 301
Ντετσύπρης 78, 104
Ξανθάκης Ιωάννης 188 • Λεονάρδος 162, 185, 188, 240, 418
Ξυδάκης Γεώργης 176, 180 • Γιαννούλης 99, 235 • Πατής 176, 398
ξύλο (πλωτό μέσο) 201, 204, 207-208
Ξυπόλητου Μαργαρίτα 326
ξωχώραφα βλ. χωράφι
οικογένεια -ες 15, 18, 23-24, 41, 50, 70, 74, 81, 101, 104, 110, 114, 117, 122, 124, 127, 157, 177-178, 193, 213, 225, 241, 245, 303, 307, 315, 318, 321, 324-325, 327-329, 331-332, 341-342, 347, 382, 390, 392, 404, 411, 413, 418, 428 • οικογενειακή περιουσία 33, 38 • δεσμοί 216 • όνομα 74, 104, 116-118, 168, 176-178, 183-184, 211-212, 247, 340, 356, 377-378, 383, 386, 418
οικονόμος 307, 398
Οικονόμος Αλ. 357
οικοτεχνία 109
Οίτυλο 37
Όλυμπος Χίου 326
ονοματικός προσδιορισμός 117-118, 243, 356-357
ονοματολόι 43
όνος 260, 269, 283 • γαδάρα, 260, 270, 279-280, 282, 291, 399 • πουλάρι 260, 271, 282 • βλ. και κτήμα, φοράδα
όρκος 257
Ορλόφ Γ. Α. 427
ορνός 138, 173, 354, 364
Ορνούς Νικολός του Γεώργη, της 75
οσπιτοχάλασμα 141
Οστοβίκ(ης) 212, 378, 393, 418 • Γιαννάκης 388, 392, 407-408, 415, 417 • Μικέλε 392, 399, 407, 419
Οστοβίκη Ερήνη σύζ. Μικέλε 407 • Μαρούλα σύζ. Γιαννάκη 288
Παβία 419

πάκτωση (πάχτωση) 84, 91-92, 96, 102-103, 106-107, 111, 113, 115, 119, 126, 129, 200, 317, 380, 393-394, 397, 422-423
Παλαμάρης Ιωάννης 246
Παναγιά 224 • (κοντράδα) 356 • Κυρά της Επισκοπής, Θήρα 163 • Μεγάλη 361 • Μούτζαινα (Μούσαινα) 239 • Πηγαδιώτισσα 233 • Ροζαρίας, Σαντορίνη 277 • Ροζαρίου 66-67, 162 • Ροζαρίου, Κιμώλος 162 • του Ρακετζή (κοντράδα) 359 • του Ρωμέικου 233 • του Τελωνακίου (κοντράδα) 359 • του Φράγκικου 233 • των Αγγέλων, Κεφαλονιά 280
Πάναρμος (Πάνορμος) 197, 354
Πανσέβαστος Παντελής 223
Πανσέβαστου Αγουστού θυγ Ερήνης 310
πανώλη 188, 220-223, 231, 344
πανωτίμι 273
Παξιμάδη Μαντελένα σύζ. Αγουστή 246
Παξιμάδης Αγουστής 196, 299 • Αύγουστος καπετάν 409
παξιμάδι 371, 401, 427, 432-433, 440
Παξοί 88, 101, 254, 419
Παπαγιάκουμος Αντωνέλος 235 • Γεράσιμος 246, 383 • Γιάκουμος 333, 335 • Ιωάννης 356 • Κωνσταντής 99, 308 • Μάρκος 99, 301 • Νικολός 235, 246
Παπαγιάκουμου Ευγενού θυγ. Γεώργη 118 • Μαργαρίτα σύζ. Πέρου 309 • Μαρία σύζ. Γεώργη 333 • Μαρκέτα θυγ. Γεώργη 333
παπάς βλ. ιερείς
παπούτσια 176, 289
παραγγερία 58, 64, 66, 132, 136-137, 145, 149, 173, 228, 268, 270, 279, 281-284, 291-292, 332-334, 400, 403-404, 424
Παραδείσι 354
Παραπόρτι 141, 150, 358, 360
Παριανός 78, 178 • Αντώνης (Σπανόπουλος) 176, 180
Παροικία Πάρου 72, 345, 358
Πάρος 36, 54, 57, 72-73, 98, 128, 144, 158, 169, 195, 206, 221, 254, 261, 339, 341-342, 345, 351, 358-359, 375, 419, 436
παρωνύμια 247-248
Πάσηνα Μαρία θυγ. Νικολού 344
Πατέριο Τζιάν Μαρία 17, 164
πατητήρι 147
Πάτμος 61, 68, 72, 117, 175, 178, 183, 191, 194-195, 211, 287, 307, 340, 422, 425
πειρατεία 15-16, 77, 202, 206, 208-209, 211, 285, 391, 407-408, 410, 431, 438-439 • πειρατές 169, 202, 204-206, 229, 330 322-323, 327, 399, 418, 439, 442 • πειρατική δράση 55 • λεία 95, 207 βλ. και πρέζα
Πελοπόννησος 127, 138-139, 178, 373, 422
Πέραμα 353
Περβόλια 360
Περή Κυριακή θυγ. Αννούσας του Μιχάλη 244 • Μαρία 346
Περής 378 • Αντώνης του Μάρκου 388, 416 • Ζαννής 301 • Ιωάννης 235, 383
περιβόλι 24, 30-31, 132, 137, 145, 161, 173, 403
Πέρος του Αλέξη 112 • του Περή 380
πετεινός 24
Πετρής Αγγελέτος 407 • Αντώνης 291, 299, 338, 474-476 • Ιωάννης 291-292 • Κωνσταντής 99, 301 • Μιχάλης 235-236, 299
Πετριάδος Πάρου 351
Πεφανάτος Καλλίνικος 280
πηγάδι 134, 355
Πιάτζα Κομμούνα 356, 360
Πισκοπιανά 354
Πλάκα Λουμπινού 353-354
Πλατύς Γιαλός 354
πλειστηριασμός (ικάντος) 86, 89-91, 96-97, 102-103, 106-107, 111, 113, 115, 119, 126, 129, 200, 259, 336, 393-394, 397, 409
πλησιαστής 128
πλοίο/σκάφος 129-214, 217, 264, 271, 285-287, 323, 345, 407-410, 432-435, 440
Ποδίχτη Μαρία σύζ. Γεώργη 346
ποίμνιο 78, 137-138, 143 • βλ. και πρόβατα
Πολυκανδριώτης 78 • Σταυριανός 286
Πολύκανδρος βλ. Φολέγανδρος
Πόρτα 356
Πόρτα Κομμούνα 360
πορτολάνος 435
Ποστάτζης 104
πουλάρι βλ. όνος
Πρακαλεόνες 212 • Γιάκουμος 212
πράμα 58, 125, 132, 137, 144-145, 161, 166-167, 173, 228, 268, 270, 279, 281, 291, 332-334, 403-404
πρέζα 204, 206, 409
πρεκούρα 169, 343-346
Πριγκηπάτο του Μορέως 21
πρόβατα 78-79, 143, 260, 271, 274-275, 279-282, 284, 291-292, 406. • αιγοπρόβατα 24, 143, 149, 278 • αρνιά 285, 287, 292 • ερίφια 260, 285, 287, 292 • βλ. και ποίμνιο
Πρόδρομος 239
πρόθεση 59, 232-233, 237, 271, 284

προίκα 35-36, 43, 57, 94, 240-242, 381 • προικοδότηση 15, 58, 63, 72, 305, 391 • προικώα 64, 94, 114, 122, 195, 244, 379
προικοσύμφωνο 41, 59, 72, 94, 100, 110, 166, 179, 240-242, 248, 252, 288, 375, 379, 381, 392-393, 409, 425
Προμύρι Πηλίου 153
προνομιακοί ορισμοί 13, 29-30
προξενείο 17 • πρόξενος βλ. κόνσολος
Προποντίδα 211
πρόσιμος 38-39, 73, 86, 94, 130, 256, 305
προτέστο 151, 413
προτίμηση 33, 37-39, 50, 85, 87, 113, 127-129, 131, 161, 193, 200, 256, 262, 272, 293-294, 395
Προφήτης Ηλίας, Κεφαλλονιά 280 • Προφήτης Ηλίας, Σαντορίνη 287
Πρωτόπαπας 378 • Φρατζέσκος 388, 414
πρωτότοκος -η 37, 54
Πύλη 27, 29, 202
πυρά 154, 304, 429
Πυργί 355
Πύργος 358, 360
Πύργος Τήνου 341
Ραουζέος 78, 378, 418 • Δημήτρης 99-100, 310, 388, 390, 415 • Κωνσταντής 333, 335 Μαθιός 99 • Στάθης 333
Ραουζέου Γιακουμίνα χήρα Στάθη 308, 333-334, 491-493 • Φρατζέσκα 288
Ραφιός Ιωάννης 301
Ρέθυμνο 100
Ρεμούντος Νικολός 168
Ρέτα 354
ρεφούδα 84, 87-88, 96, 102-103, 106-107, 111, 113, 115, 119, 126, 129, 167-168, 200, 344, 393-394
Ρήγος 104
Ρήνεια 78
Ριάνος Αντώνης 146 • Γεώργης 235 • Φραγκιάς 291, 299
ρίζιγα θαλάσσης 338
Ροδέλη Μηλιά σύζ. Γεώργη 310, 334 • Φωτεινή σύζ. Ζαννή 334 • Χριστιάνα 429
Ροδέλης 378 • Αλέσανδρος 429 • Αντώνης 291 • Ζαννής 334-335 • Θοδωρής 246 • Μάρκος 99, 301, 429 • Φρατζέσκος 388, 410, 414, 417
Ροδίτης 78, 178, 212 • Αντώνης 176, 180
Ρόδος 144, 324
Ρόζας 104 • Γιάκουμος 301 • Πέτρος 231
Ρόκα Ζαννετίνα σύζ. Νικολού 346
Ρουσάγια Κατερίνα του Σταυριανού 232
Ρούσος Μαθιός του Νικολού 75
Ρουσουνέλος Γεώργης 244
ρούχα 89, 223, 228-229, 269, 271, 282-283, 287-289, 295
Ροχάρη 360
Ρωμαίος Αντώνης 75
Ρωμανός Ζώρζος 75
Ρώμη 229
Ρώσοι 322
ρωσοτουρκικός πόλεμος 433, 435
σακολέβα 201, 203, 205, 209
Σάμος 273, 340
Σαντορινέος 78, 378, 418, 428 • Ανδρέας 100, 176, 180, 207, 291, 301, 344, 346, 389, 398, 412, 416-417, 420 • Γεώργης του Στήφου 99, 301, 333, 379, 389, 415 • Ζωρζέτος του Ανδρέα 381, 389, 398, 415 • Ιωάννης 99-100, 243, 379, 420 • Μιχάλης 99, 249 • Σπηλιώτης 246, 299, 389, 396, 411, 414-415, 417 • Στήφος του Ιωάννη 389, 414
Σαντορινέου Ερήνη θυγ. Ιωάννη 243 • Ερήνη του Στήφου 301, 382, 389, 393, 416 • Μαρία σύζ. Ανδρέα 344, 346 • Μαρία του Σπηλιώτη 382-383, 389, 414 • Πάουλα θυγ. Ιωάννη 383 • Χρουσή σύζ. Γεώργη 223
Σαντορίνη 36, 38, 66, 89, 113, 120, 134, 144, 160-163, 171, 185-186, 221, 224, 241, 254-256, 277, 307, 353, 373, 421, 436-437
σαπούνι 110
Σαρατάνου μοναχή του Αντώνη 195
σαρδέλες 410
Σάσος Γεώργης 301
Σάσου Σοφία θυγ. Κάρλου 309
Σγουρογιάννη Μαρία 98
Σέκιος Ιωάννης 177, 180, 301
σεντέτζια 114, 214, 249, 251, 255, 257, 289
Σέριφος 43, 68, 143, 191, 221, 233, 340, 342, 352, 437
Σερτάρης Αντώνης 75
Σιγάλας Νικόλαος 66
σίδερο (άγκυρα) 201, 205
σιδηρικά 151
σιδηρουργείο 359
Σίκινος 143
Σίμου Μαργαρίτα 246 βλ. και Συμεού
Σινάν πασάς 30
σιτάρι 203, 421, 431-433, 440
Σιφινιός 78, 104
Σίφνος 37, 57, 64, 68, 104, 108, 136-138, 142, 160, 163-164, 169, 191, 195-196, 221-222, 230-231, 260, 336, 340, 342, 359
σκάλα 132, 137, 145, 228, 270, 279, 281, 400, 403

Σκαρδανά Βασιλική σύζ. Γιαννούλη 334 • Ελένη θυγ. Βασίλη 334
Σκαρδανάς Βασίλης 334 • Γεώργης 246, 301 • Γιαννούλης 334-335
σκαρτσίμπελλο 43 • βλ. και κτηματολόγιο
σκαφίδι 207
Σκιάθος 153
σκλάβοι/σκλαβιά 131, 133, 168-169, 174, 315, 318, 322-335, 338-339, 344, 358, 407, 410
Σκλάβος 323 • Θοδωρής 177, 180-181
Σκλαβούνοι 17, 392, 418
Σκλαβούνος 78 • Σκλαβούνος Μάρκος γαμπρός Κουσο Παντελή 75
Σκόπελος (νησίδα) 79
Σκορδίλη Ελένη θυγ. Λαμπριανού 114 • καλόγρια του παπά Φρατζέσκου 193, 309 • Μαρούλα σύζ. Πέρου 334
Σκορδίλης 280, 378, 418 • Αντώνης 301 • Γεώργης 99 • Γιάκουμος του Γεώργη 389, 415 • Ιωάννης 99 • Κωνσταντής 195, 242, 291• Κωστάζος 326, 389, 410, 415 • Μητροφάνης 286, 291, 301• Νικηφόρος 235 • Παΐσιος 242 • Πέρος 64, 309, 334-335, 389 • Φρατζέσκος 90
σκότα 201, 205
σκότωμα 79-80
Σκούρταλης Γιαννούλης 341
Σκούταρη Μαντελένα σύζ. Πέρου 301
Σκούταρης 117, 378, 428 • Γιακουμάκης 389, 409, 415, 417 • Πέρος 97, 100, 236, 272, 291, 299, 389, 396, 407, 420, 472-474
σκούφοι 109
Σκρούμολης Κάρλος του Μιχάλη 232
σκρόφα βλ. χοίρος
Σκυριανός 78 • Μανώλης 97
Σκύρος 31, 93-94, 128, 195, 233, 345, 348, 419
Σμαράγδα της Ζαμπέτας της Κουράνας 309
σμιγός 434
Σμύρνη 341-343, 347, 433
Σούλος 64
σουλτάν μεζάτ 89
σούλφι 214
Σοφία της Λάουρας 309
Σοφιανός 378 • Ζωρζέτος 389, 409-410, 412, 415, 417 • Ιωάννης 98, 235, 301, 317-318, 329, 334-335 • Ιωάννης του Διαμαντή 301 • Λαμπριανός 309, 313 • Μαθιός 309, 313 • Πέρος 301, 310, 313, 389, 407, 415, 417
Σοφιανού Ελένη 313
Σπαλιάρδος Δούκας 301 • Μάρκος 235
Σπαλιάρδου Τομαζίνα χήρα Μπερνή (Μπερνίδενα, Σπαλιάρδενα) 118, 299, 303, 304
σπήλιο 132, 137-138, 403
σπίτι 31-32, 48, 54, 77, 95, 101, 123, 125, 132, 140-141, 152, 154-161, 164, 167, 171, 173, 193, 209, 224, 228, 230, 232, 236, 242, 249, 255, 263-264, 268-271, 273, 276-279, 283-285, 289, 291-292, 332-334, 344, 347-348, 351, 356-359, 366-367, 375, 400-401, 403-405, 424-425, 429 • ανώγι 48, 58, 129, 151-153, 157-161, 164, 242, 270, 273, 276-277, 332-334, 359, 366-367, 400, 403 • κατώγι 48, 58, 66, 129, 152-153, 157-161, 164, 244, 249, 270, 276-278, 285, 332-334, 348, 359, 366-367, 400, 403
σπιτότοπος 123, 132, 142, 152-157, 164, 173, 185, 209, 228, 268, 270, 276, 282-285, 291, 356, 360, 368-369, 403-405
στάβλος 141, 161
Σταγγελίνης 177 • Γεώργης 177, 180
Στάθη Αννούσα θυγ. Γεώργη 64 • Φλουρέντζα θυγ. Γεώργη 379, 383
Στάθης Γεώργης 99, 272, 308, 379, 383, 488-491 • Ζαννής 190 • Ζαννής του Μιχάλη 318-319 • Ιωάννης 301 • Μπατίστας του Νικολού 319 • Νικολός 319
Σταρόβουρλα 97, 146
Στεργιανός 183, 212 • Ζαννής 182, 211-212
στιμάρισμα/στίμα 90, 93-101, 127-128, 206-208, 210, 272-273, 316, 330, 345 • βιβλίο στίμας 42, 45
στιμαριστής 101, 261-262 • της κομμουνιτάς 98-99
στράτα 132, 138, 403
συγγένεια/συγγενείς 35, 38, 73, 75, 77, 86, 88-89, 116, 123-125, 127-128, 130, 166, 218, 225-227, 232, 250, 263, 265-267, 288, 313-314, 316, 318, 329, 345, 349, 390 • συγγενικές σχέσεις/δεσμοί 76, 86-88, 113, 121-128, 226-227, 250, 257, 266-267, 319
συγχωροχάρτια 231
Συκαλάδο 355-356
Συκίδια 354, 355
συκιές 58, 132, 138, 145, 147-148, 173, 268, 270, 279, 281, 284, 291, 333, 354, 364, 400, 403
Συμεού Καλή του Σίμου 246 βλ. και Σίμου
Συμεώς Πέρος 177, 180
Σύμη 153, 207, 211
σύμπλιος 38, 128-130, 140, 217, 268-269
συμπλοιοκτησία 210, 419 • συμπλοιοκτήτης 200
σύνκαρπα 92
συντεχνία 174-175, 426
Συριανός Γεώργης 235, 246

Συριγότος 78 • Μιχάλης 75
Σύρος 37, 38, 57, 88-89, 91, 93-95, 134, 138, 142, 144, 151, 158, 166, 175, 188, 221-222, 232, 254-256, 329, 342, 348, 351, 409, 419, 429, 436
Σφαραγγιανός Ανδρέας 75
Σωτήρα 241 • (κοντράδα) 150, 358, 360, 380
Ταμείο εξαγοράς αιχμαλώτων 324
Ταξιάρχης 59
ταράτζα 123, 132, 140, 153-157, 159, 164, 173, 185, 209, 228, 268, 270, 276, 279, 282-285, 291, 332-333, 338, 356, 360, 368-369, 400, 403-404
ταρίφα 23, 89
Ταταράκης Ιωαννάκης 231
Τέι Φρατζέσκος 409
τεσσαρούφ 28-29
τεχνίτης 175, 208, 341, 347
Τζάννες του Μαρίνου 389, 415
Τζανούκου Ερήνη 118
Τζαρατάνος Ιωάννης του Αντώνη 346
Τζιγάλας Αντώνης 285 • Γγουζέπε 285 • Μαθιός 285 • Μιχάλης 285 • Νικολός 235, 285, 309, 317-318 • Φρατζέσκος 285
Τζιγκούρης Κωνσταντής 286, 301
τζιμπέρι 201, 203
τζιρίμι 203
Τζιτανόβικ(ης) 183, 212 • Λουκάς 182, 299
Τηνιακός 78
Τήνος 24, 37, 66, 89, 94-95, 135, 142, 148, 158, 178, 328, 339, 341-343, 352, 433, 437 • Τήνιος 328
τιμαριούχος 32
Τιμόθεος αρχιεπίσκοπος Σίφνου 196
τόκος/επιτόκιο 91, 234, 337-339, 407
Τόνος Αντώνης 212
τόπος 132, 138-139, 173, 400,
Τουλάνη Μπελόνια 58-59
Τουλάνης 378, 418, 428 • Γερώνυμος 58, 381, 389, 398, 416 • Γεώργης 58-59, 71, 100, 234, 299, 389, 396, 398, 416-417, 428 • Φάντης 58
τουρκοβενετικοί πόλεμοι 16, 202, 220, 412, 439
Τούρκοι 15, 55, 104, 168-169, 322-323, 347, 374, 412, 439
τράβες 269, 271
Τραγονήσι 78
τράτα 409
Τραχανιώτης 378 • Ανδρέας 389, 415 • Ιωάννης (Κοντογιάννης) 250, 389-390 • Μάρκος 250-252, 380, 383 • Νικολός 389, 414-415
Τρίκαλα 110, 422
Τρίποδες Νάξου 23
Τρίπτη Αννέζα θυγ. Πέρου 243 • Σωφρονία του Μαρτινιανού 193
τσαγκάρης 176, 289
Τσακωνιά 139, 153 • Τσάκωνες 341
τυρί 194, 409
Ύδρα 341
υδρόμυλος βλ. νερόμυλος
υπηρέτρια 347
υποστατικό 31, 98, 132, 142, 145, 150, 365, 403
Φαγάς Ιωάννης 310
Φαμελίτης 177, 378 • Δεμένεγος 99 • Ιωάννης 187 • Κωνσταντής 389-390, 415 • Λουμπής 99 • Μάρκος 99, 177, 180, 187-188 • Νικόλας 188, 299 • Πιέρος 177, 291, 309, 318, 381, 389-390, 415
φαράτζα 132, 139, 149-150, 173, 228, 268, 270, 279, 281, 400, 403
φελούκα 95, 175, 201, 204, 208, 211
φεουδαλικό δίκαιο 21 • δικαιώματα 420-421, 430 • επιβιώσεις 23, 25, 420, 442 • θεσμοί 14, 22-23, 25, 28-29 • τέλος 24
Φιλαδελφιανός 78
φιλανθρωπία 215-216, 233, 325 • φιλανθρωπικά ιδρύματα 234
Φιλάρετος αρχιεπίσκοπος Σίφνου 196
Φιλίππας Ερήνη του καπετάν Αντώνη (της) 169
Φιλιππούτζος Ζουγάνες 213
Φιλώτι Νάξου 23
Φιριππής 191-193, 328
φλαμπουριάρης 27
Φολέγανδρος 38, 138, 287, 326, 340-341
φοράδα 260, 271, 279, 284, 339
φόρος 16, 33, 42, 44-51, 66, 78, 89, 106, 144, 149, 160, 184-185, 235, 246-248, 286-287, 306, 343, 374-378, 384-391, 400-401, 405-406, 411, 426-428, 436 • φορολογικές πρόσοδοι 27, 411, 413 • υποχρεώσεις 32, 65, 91, 264, 339, 373
φορτωματάρικο 269, 271, 282
φουρνίδο 423
φούρνος 26, 48, 58, 132, 154-156, 173, 189, 228, 276, 295, 304, 334, 352, 400-404, 413, 425-430, 432-433, 440, 442
φουρνότοπος 132, 154-156, 173, 403-405, 428-429
Φουσκομάγουλος 248
Φράγκοι 420
Φρατζέσκος Αντώνης 285
Φρουζέτη καλογριά 192, 326
Φτελιά 136, 353
φυτεία 132, 134, 139, 146, 161, 167, 173, 228, 243, 268, 270, 279, 281, 283-284, 291-292, 332-334, 353-354, 362-363, 400, 403-404

Φώσκολος 177, 377, 418 • Αντωνέλος 389, 415 • Γεώργης 334-335 • Δούκας 301 • Ησαΐας 235 • Ιωάννης 233, 301 • Περάκης 44, 52 • Πιέρος 116, 180 • Φρατζέσκος 301
Φώσκολου (Φούσκουλου) Λασκαρίνα σύζ. Γεώργη 334 • Μαρία 346 • Μαρία θυγ. Πιέρου 223 • Φροσύνη θυγ. Πιέρου 223
χαβιάρι 410
Χαδεμένος 378, 428 • Αντώνης 246, 299, 393, 409 • Γιαννάκης 44-46, 168, 213, 381, 389, 393, 407-410, 412, 416-417, 467-470 • Γιαννούλης 389, 393, 415
Χαιρέτης Παρθένιος 222
χαλάτια 201, 205
Χαλίκης 177 • Γεώργης 317 • Γιαννάκης 177 • Ιωάννης 177, 301, 317
Χαλικιόπουλος 177
Χαλκίδα 433
Χαλκωματάς Νικόλαος 177
Χάνδακας 85, 178, 203
χανές 374, 436-437
Χανιώτης 78, 183, 212 • Αντώνης 267 • Γιαννούλης 117 • Νικόλας 182-183, 241
Χαρανής 166
χαράνι 133, 166, 271, 282, 287
χαράτζι 25, 78, 194, 243, 337
χαρατζιάρης 90, 307, 411
Χαρβαλιά Γιακουμίνα 349
χάρισμα 218-220, 224-228, 240-243, 248-250
Χαρκιδιά 356, 359-360
χαρκιδιό 151
Χαρκωματάς 177 • Θεόφιλος 177 • Ιωάννης 177, 180
Χέλιος Κωνσταντής 301
Χέλιου Μαρία σύζ. Γιαννούλη 118
χερόμυλος 421
χήρες 44, 60, 72, 109, 114, 118-120, 123, 172, 214, 225, 241, 245, 264, 313
Χίος 29, 34, 57, 138, 142, 147, 175, 191, 206, 208, 222, 253, 313, 326, 330-331, 343-349, 419, 435
χοίρος 79, 142, 271, 291, 406 • μουχτερό 269, 271, 274 • σκρόφα 269, 271 • βλ. και βερνιγάδα,
Χοχλιό 59, 64, 154
χρέος 59, 89-91, 240, 242, 251, 315, 322, 335-340, 380, 392 • χρεωστική ομολογία 337-339
Χριστοδούλου Γεωργάκης 143
Χρυσάφης 344
Χώρα Μήλου 72
Χώρα Νάξου 72
Χωραφάς Αναστασάκης 75
χωράφι 30-31, 58, 64-65, 116, 132, 135-137, 139-140, 142, 144-146, 150, 173, 179, 193, 209, 228, 232, 242, 249, 252, 255, 268, 270-271, 279, 280-285, 287-288, 291-292, 303-304, 330, 332-333, 351, 354, 400, 403-406, 409 • ξωχώραφα 66, 139-140
χωριό 58, 132, 142, 145, 148, 161, 228, 270, 356, 365, 400, 403
Ψαριανός 78, 212, 378 • Νικόλας 212
Ψαρός Αντώνης 301 • Γιωργάκης 389, 415 • Νικόλας 100, 234, 299, 380-381, 389, 396, 410, 416-417, 477-479
Ψαρού Κατερίνα θυγ, Νικόλα 380
ψυχικό 218-220, 224-240, 250
ψωμί 371, 401, 430, 432, 434

Boneval 382
Camillis G. A. 222
Constantin Chevalier de 357, 361, 382
Drummont 382
Fourmont αββάς 344
Galland J. 343
Kayseri 159
Kinsbergen van 435
paterna paternis materna maternis 35, 73
Petre Sr. 382
Pococke R. 343
Pouqueville 208
rakabe 29
Richard Fr. 224
Sebastiani 185, 188, 191
Thevenot J. 343
Tournefort 95, 361, 382
Venier 188, 221

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ
Η ΜΥΚΟΝΟΣ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ
ΓΑΙΟΚΤΗΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΙΜΩΝΕΤΑΤΟΥ
ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΝΕ/ΕΙΕ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
"Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ"
ΤΟΝ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1997
ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ
ΚΕΝΤΡΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

ISBN 960-7094-67-0